

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

ЕТНОКРАТОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

За редакцією

О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна

МАУП

Київ 2007

ББК 60.54я2
Е88

Рецензенти: *В. О. Храмов*, д-р політ. наук, проф.
І. П. Бідзюра, д-р політ. наук
В. П. Горбатенко, д-р політ. наук, проф.

Редакційна колегія: *О. В. Антонюк*,
М. Ф. Головатий,
Г. В. Щокін

Авторський колектив

Антонюк О. В. — кандидат історичних і доктор політичних наук, професор
Бойко С. С. — доктор філософії у галузі політології
Бондар Ю. В. — доктор філософії у галузі політології
Ващенко К. О. — кандидат політичних наук, доцент
Волубуєв В. І. — кандидат філософських наук, доцент
Головатий М. Ф. — кандидат історичних і доктор політичних наук, професор
Деревінський В. Ф. — кандидат історичних наук
Мусієнко Г. І. — кандидат фізико-математичних наук, доцент
Сенченко М. І. — доктор технічних наук, професор
Черній А. М. — доктор філософських наук, професор
Щокін Г. В. — кандидат психологічних і доктор соціологічних наук,
професор
Ятченко В. Ф. — доктор філософських наук, професор

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 1 від 31.01.07)*

Етнократологічний словник: Енцикл.-довід. слов. / За ред. О. В. Анто-
нюка, М. Ф. Головатого та Г. В. Щокіна. — К.: МАУП, 2007. — 576 с.

ISBN 978-966-608-777-8

Енциклопедичний словник містить найважливіші терміни, пов'язані з розкриттям малодосліджуваної й порівняно нової проблеми, що має визначальне теоретичне і практичне значення, — етнократії. Висвітлено теоретико-методологічні підходи щодо осмислення етнократичних тенденцій та визначено концептуальні засади аналізу феномена "етнократія"; розкрито та схарактеризовано її сутність, історичну практику етнократизму, генезис ідей стосовно цього явища; подано механізм формування міжнародного політико-правового поля протидії етнократичній політиці і практиці; показано форми, типи, методи етнократичного владарювання тощо.

Для політичних і громадських діячів, науковців, студентів вищих навчальних закладів, а також для всіх, хто цікавиться етнополітологічною проблематикою.

ББК 60.54я2

© О. В. Антонюк, М. Ф. Головатий,
Г. В. Щокін та ін., 2007
© Міжрегіональна Академія управління
персоналом (МАУП), 2007

ISBN 978-966-608-777-8

ЕТНОКРАТОЛОГІЯ: теорія, наука, практика

Однією з найважливіших ознак сучасного світу є його етнічне різноманіття, багатокультурність, які принципово по-новому ставлять питання як існування щонайменшого етносу, так і розбудови національних держав, здійснення процесів етнічної самоідентифікації, формування атмосфери толерантності в міжетнічній взаємодії, збереження державного суверенітету та територіальної цілісності поліетнічних держав і т. ін.

Етнічне розмаїття світу є великим і неоціненним скарбом світової культури і цивілізації, збереження якого на початку ХХІ ст., коли позаду лишилися десятиліття трагічних явищ і подій життя сотень етносів, — постає як домінанта подальшого прогресивного розвитку людства взагалі.

Кінець ХХ ст. характеризувався великим загостренням етнополітики, етнополітичних процесів у багатьох країнах світу. Це — непоодинокі вияви етноциду, надмірне загострення етноцентризму, політизація етнічності тощо. Відтак увага до етнополітики, у її теоретичній розробці та практичній реалізації, об'єктивно зростає, посилюється, бо нині фактично виникає потреба зміни мислення щодо цієї проблематики взагалі.

Перелічені об'єктивні обставини з усією ґрунтовністю пояснюють закономірну появу останнім часом фактично нової галузі науки — етнократології. Науки, що досліджує складний і багатоаспектний феномен влади кризь призму не менш складних і суперечливих відносин між окремими етносами, які надто часто переслідують мету не лише власного розвитку, а й встановлення свого впливу, влади над іншими етносами.

За усього браку фундаментальних праць у цій галузі знань, все ж є певні підстави вести мову про те, що за роки, саме після розпаду колишнього СРСР, так званого соціалістичного табору й утворення нових самостійних, суверенних держав, проблеми етнополітики, етнократії стали вивчатися більш предметно, послідовно й ґрунтовно. Не є в цьому плані винятком і вітчизняна українська етнополітична наука. Так, в останні роки з'явилася низка цікавих монографічних, комплексних робіт, публікацій О. Антонюка, О. Бочковського, П. Гнатенка, Я. Грицака, Я. Дашкевича, Р. Іванченка, О. Картунова, В. Катигоренка, А. Кіссе, П. Кононенка, І. Кресіної, П. Кузика, Л. Лук'яненка, Л. Нагорної, М. Обушного, Д. Павличка, П. Пірен, М. Плав'юка, Ю. Римаренка, Г. Щокіна, В. Яременка та інших авторів — представників різних галузей знань — філософів, істориків, соціологів, політологів, етнологів тощо.

Останнім часом серед публікацій, що стали вельми помітними в етнократологічній науці, слід назвати такі праці: О. Антонюк “Основи етнополітики” (К.: МАУП, 2005); М. Пірен “Основи етнопсихології” (К., 1998); Г. Щокін “Сучасний український консерватизм” (К.: МАУП, 2006); П. Кононенко “Національна ідея, нація, націоналізм” (К.: МАУП, 2006); Л. Лук'яненко “Національна ідея і національна воля” (К.: МАУП, 2003); Р. Іванченко “Українська державницька ідея” (К.: КиМУ, 2004); А. Кіссе “Етнічний конфлікт: теорія і практика управління” (К.: Логос, 2006), П. Кузик “Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах” (Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003) та ін. І все ж донині ком-

плексних праць, особливо довідкового, енциклопедичного, словникового характеру, присвячених проблемам етнократії, етнократології в Україні фактично немає. Зате кількість спрощених, описових популістсько-публіцистичних робіт, в яких нерідко висуваються необґрунтовані тези щодо захисту, пріоритету в існуванні окремих невеликих етносів, національних меншин, стає усе більше. До того ж у науковий обіг вводяться поняття і категорії, що лише ускладнюють чітку уяву про реальну наукову етнократологічну проблематику: *український народ, політична нація, український загал* та інші, оскільки вони методологічно були і залишаються чітко не визначеними, — скільки авторів, стільки й точок зору. Такий “науковий плюралізм” мало чим наближує нас до теоретичного, обґрунтованого розуміння сутності складних, багато в чому доленосних для України проблем, та й їх практичного розв’язання.

Перерахованими викликами часу, об’єктивними обставинами щодо наукової розробки означених проблем і керувалися автори цього словника, усвідомлюючи, що конструктивне творення і продуктивне розв’язання етнічної, національної політики можливе лише за умови максимально чіткого визначення категорій і понять даної політики, тобто кристалізації понятійно-термінологічного її апарату. Це зовсім не означає, що такі категорії і поняття є чимось сталим, однозначним, незаперечним, оскільки соціально-економічні, політичні, духовні процеси, що мають місце у світі, в Україні зокрема, вимагають від сучасної науки не менш динамічного розвитку та відповідного і своєчасного науково-методологічного обґрунтування складних етнічних процесів і явищ.

На характері і змісті словника істотно позначилося і те, що його автори — це вчені, які безпосередньо займаються дослідженнями теорії націй і національного питання, національних відносин і націоналізму, етносоціології, етнополітології, етнопсихології, теорії і практики функціонування громадянського суспільства тощо.

Питання етнічних, міжнаціональних відносин завжди були й залишаються надто актуальними понад усе для таких національних держав, якою є Україна. Століттями на її теренах та й поза межами йшла безкомпромисна, виснажлива боротьба за політичні права Української нації. Ця чисельна і унікальна нація довго була національною меншиною у складі великих імперій. Змінювався і нині певною мірою змінюється етнічно-політичний зміст таких наріжних понять, як *український народ, українська нація*, а відповідно з цим усе динамічнішою стає практична державна етнополітика. Оскільки етнічний ренесанс з часу проголошення незалежності України торкнувся як українського етносу, так і етнічних груп, що становлять майже 22 % населення України, то питання міжнаціональної злагоди, єдності, толерантності набувають і гостроти, і значення щодо їх практичного вирішення. Без загальної етнологічної культури громадян, одними лише зусиллями “зверху”, тобто державною політикою, вирішити їх неможливо.

Основою етнокультури є етнічна ідентифікація, як складний процес ототожнення себе з групою осіб певної національності. І якщо хтось не хоче, боїться або соромиться цього ототожнення — то це зовсім не означає, що велика етнічна громада не може поставити питання прямо: хто в домі господар? І відповідно з цим будувати державну політику.

Пізнати сутність будь-якого народу можна тільки тоді, коли є усвідомлення, розуміння багатьох висхідних понять, таких як *етнос, нація, культура, рід, родина, суспільство*. Глибоко досліджуючи особливості цих понять стосовно українства, нині відомий співвітчизник Ю. Липа вивів головні ознаки і риси українського характеру, а саме: **еллінськість українців** — найяскравішу зовнішню прикмету характеру їхньої раси, **готизм** та ін. До Ю. Липи таких характеристик українства, власне, не існувало взагалі, як і не брався до уваги той самий еллінський характер Запорозької Січі, яку Ю. Липа називає “найцікавішою расовою асоціацією українців”.

Як і десятиліття, століття тому, нині шукаємо відповідь на сакраментальне питання — що є справді “українська душа”, якою мірою вона пов’язана зі світом, що йменується Україною. Так, Ю. Липа доводив, що для українця завжди

“центральним пунктом світу є Україна, українські люди й українські землі”. Це справді не формальна річ для духовності, коли саме “свій край світу визначається за середину світу”. Врешті, це і є усвідомлення власної як індивідуальної (фізичної і духовної), так і національної довершеності, досконалості. До того ж українці завжди відчували свій власний світ як певне мірило, як зразок для інших світів, що блискуче пояснює витoki і зміст нашої національної гордості і самоповаги. Саме самоповаги, а не шовінізму чи якоїсь ксенофобії. У Ю. Липи таке самовідчуття йменується як “відчуття серединності власної раси”, тобто її значущості й далеко не другорядності.

Для потужного розвитку, поступу нації, їй конче потрібна єдність, зорганізованість. Наші великі попередники — М. Міхновський, В. Липинський, Д. Донцов та інші наголошували на тому, що в основі такої зорганізованості знаходиться саме духовність нації. І не просто духовність, як система цінностей, а скристалізованість основних ідей буття конкретної нації. У свою чергу, щоб скристалізувати ті ідеї, потрібно глибоко відчутти свою Батьківщину як цілісність. Чи не тому не вдалося сповна обстояти власну державу як із середини, так і назовні, — у світовому обширі, що за роки новітнього державотворення не спромоглися досягнути і відчутти себе конче як цілісність? Йдеться про стан українства на всіх світових обширах, а не тільки у власній домівці. Страждаємо від безбатченків як в Україні, так і манкуртів — пристосуванців, що полишили Україну та подалися до іншого притулку. Чудово і вельми промовисто висловився з цього приводу народний депутат України Тарас Чорновіл, який зазначив: “І минула, і нинішня влада не хочуть розуміти елементарне. Головна мета України — це не вступ до СОТ, НАТО, ЄС чи ще якогось наддержавного об’єднання — головним є захист і задоволення внутрішніх потреб. Решта — засоби досягнення” (*Персонал*. — 2006. — № 44(195)).

Справді, для будь-якого народу держава — це одна із форм збереження національної ідентичності, гарант реалізації генетично закладених талантів. Причина кількасотлітньої трагедії українського народу не в частин навалах чужинських армій, а у відсутності віри у власні сили. На думку Т. Чорновола, головними критеріями нинішнього державного будівництва мають бути домінанта власного та впевненість громадян у спроможності влади захистити національні інтереси (*Там само*).

У новітній Україні маємо не лише труднощі з етнічною ідентифікацією, а й економічним, лінгвістичним та духовним етноцидом, без наукового аналізу яких зберегти національну державу вкрай важко.

Проголошення державності, прийняття Конституції, основних законодавчих актів, визнання як аксіоми основних зовнішніх атрибутів національної держави — герба, прапора, гімну, грошової одиниці тощо — це лише основи, передумови етнічної самоідентифікації. Без питання про власність на землю (кому вона належить), така самоідентифікація залишається мрією, гіпотетичною і фактично нереальною.

Власність — це не лише приватизовані чи націоналізовані некорінним, нетитульним етносом України підприємства та установи (погляньмо, хто у нас мільйонери та мільяртери), це передусім природні багатства: земля, родовища, водойми, енергетичні ресурси. Оскільки перерозподіл власності йде від малого до великого, то спочатку відбувається мала приватизація, потім — усе, що стосується матеріальних засад життя держави, енергоресурсів, енергоносіїв і землі. На сучасному етапі, в умовах формування ринкових відносин в Україні, впритул постало питання, кому належатиме найбільше багатство народу — земля. Надій на те, що її матиме український народ-трудівник, який жив на цій землі й одвіку нею годувався, майже немає, а ось торгівля землею поза всілякими законами фактично вже відбувається, і титульний етнос держави — Український народ — до цього процесу не має жодного відношення. То яка ж це етнічна ідентифікація?

Український етнос вистояв й уцілів у його міцній основі на власній землі впродовж багатьох століть попри неодноразові спроби його знищення. Знищення не тільки фізичного, а й через численні етнічні дисперсизації, тобто відокрем-

лення від первинного етносу порівняно невеликих етнічних груп і розселення їх на позаетнічних територіях. Українство вистояло і в процесі примусових міграцій — головним чином переселення із Заходу на Схід і Південь України, на Кубань, до Сибіру, в Казахстан тощо. Звісно, ці процеси не були безболісними, їх негативні наслідки маємо і в сучасному житті українського соціуму. Однак донині відірвати українство від власної землі нікому не вдалося. Дбаймо, щоб тепер ця земля у нас не відбрали, бо це єдине, що ми можемо залишити у спадок своїм дітям, прийдешнім поколінням.

Економічний етноцид — це демографічна ситуація, яку називають також катастрофою, оскільки всі демографічні розрахунки щодо населення України в найближчі десять років невтішні. Вони різняться хіба що прогнозованою кількістю населення, яке в середньому до 2017 р. має зменшитися на 17 млн (*Толстоухов А. // Сегодня. — 2006. — 7 окт.*). Такі самі цифри наводить й Інститут демографічних та соціальних досліджень НАН України. Основні причини демографічної кризи — висока смертність і низька народжуваність, що є наслідком низького рівня життя, а в комплексі — відсутністю серйозним чином продуманої, цілеспрямованої соціальної політики.

Чому демографічна криза — це прискорення етноциду. Тому, що національна держава ніколи не стане національною, доки корінний етнос не переважатиме кількісно інші народи і не почнеться його стабільний приріст, зокрема, зростання продуктивності праці, економіки, збільшення валового внутрішнього продукту. Інші ж етноси й невеликі етнічні меншини фактично мають зливатися, співпрацювати з титульним етносом в інтересах національної держави, звісно, не втрачаючи власної самобутності.

Не менш загрозливим для долі України є лінгвістичний етноцид, де центральним постає мовне питання. Українська мова не лише одна із найдавніших, вона входить до першої двадцятки найпоширеніших і найбагатших за словниковим складом мов світу. Проголосити українську мову державною — це півсправи, треба її по-справжньому зробити державною.

Хто і в який спосіб має забезпечити статус української мови як основної засади національної державності? Іван Франко уважав, що на сторожі рідної мови стоять: власна школа, власна церква, власна преса.

Посилаючись на те, що поряд з українцями, відсоток другої національності (росіян) становить 17 % та те, що 15 % українців ніби-то вважають рідною російську мову, а загалом російськомовне населення України становить майже 15 млн, або 30 % від усього населення в республіці, окремі “науковці-патріоти” активно втискують у громадську думку не що інше, як наявність, мовляв, в Україні бікультурної ситуації, за якої українській етнокультурній групі справді певною мірою протистоять інші національні меншини, які здебільшого володіють і користуються, головним чином, російською мовою (від 50 до 80 %). Якщо ж це справді так, і українська мова є державною, то куди логічніше ставити питання про те, щоб інші етноси, меншини, насамперед російська, оволоділи українською — мовою етносу, який утворив національну державу зі своєю історичною назвою. Врешті, це обов’язкове правило, що діє у всіх національних державах.

Нагадаємо, що все загрозливішим для українства стає духовний етноцид. Усі, хто боїться справжньої ідентифікації українства, налягають, головним чином, на мовному та територіальному питаннях. Це в політиці два основних аспекти спекуляцій, розпалювання суперечностей і непорозумінь. Тому не слід забувати, що українство, як велику спільність людей вирізняють і висувають на домінуючі позиції в національній державі набагато вагоміші аргументи. Це спорідненість за історичним походженням (етногенезом), рисами матеріальної і духовної культури, звичаями, традиціями тощо. Саме завдяки цьому українство хоча в багатьох випадках і полишало свою етноойкумену, однак не поривало зв’язків із Батьківщиною не так у територіальному її визначенні, як у духовно-моральному. Тож для нинішнього українства чи не найпринциповішими є ті серйозні трансформації, які відбулися останнім часом у духовній сфері і пов’язані із суспільною мораллю. За рік до своєї смерті відомий учений — лікар, літератор, громадський діяч М. Амосов писав: “Дуже важливим є падіння мо-

ралі. Вона і за Рад (колишній СРСР. — М. Г.) не була високою, оскільки не вірили в Бога, та все ж люди відчували відповідальність перед товаришами по роботі, суспільством, навіть перед батьківщиною. Тепер ідеологія змінилася. Кажуть: в основі — особистість, а колектив і ідеї — дріб'язок. Це означає — роби, що хочеш, хапай, де можна... Культ тваринного егоїзму. Хоча багато оголосили, що повірили в Бога, поки що це тільки декларації, а не гальма поведінки". Влучне спостереження.

Нині чи ненагальнішою є проблема **етнічної самоідентифікації** українців як в Україні, так і поза її межами. Без ототожнення кожного українця з певною (саме українською) етнічною групою, українське суспільство ніколи не стане цілісним, єдиним соціальним організмом. Внутрішня потреба такої самоідентифікації можлива лише за умови, коли до цього спонукає суспільство, держава. Саме держава має створити належні умови для безперервного, послідовного розвитку етносу, що будує власну державу, та згуртування навколо нього інших етносів, які такої державності на території певної країни об'єктивно не мали і не мають можливості її створити. Такі етноси, як невеликі етнічні меншини, можуть продуктивно існувати лише за умови максимального сприяння утворенню держави титульним етносом. Це і має бути висхідним принципом формування та реалізації національної політики у новітній Україні.

Щоб максимально сприяти етнічній ідентифікації українців, потрібно не просто дбати про їхні знання, усвідомлення власної історії, мови, культури, традицій — кожен із нас, особливо молоді люди, повинен мати відповідну етнічну свідомість, без якої немає цілісного етносу. Звісно, сформувати таку свідомість в українства на тлі мовної невизначеності і численних політичних спекуляцій на цьому ґрунті, окупації засобів масової інформації неукраїнськими силами і етносами — утопія.

Наприкінці розвідки про питання етнічної самоідентифікації українства об'єктивно постає риторичне і сакраментальне питання: що робити? А справді, що робити великій, давній і унікальній нації на сімнадцятому році свого національного державного становлення, коли, власне, ще немає ні Української влади, ні Української держави. На це питання добре відповів справжній Українець Іван Багряний, століття якого недавно відзначали і в МАУП у формі круглого столу за участю видатних українських літераторів, публіцистів, громадських діячів — Василя Яременка, Валерія Шевчука, Олександра Шугая, Миколи Шудрі, Галини Сагач, Валерія Кунова та ін. Він писав: "Щоб здобути незалежність великій чисельно нації, треба, щоб вона того хотіла і треба, щоб за ту незалежність боролися не маленькі політичні гуртки, а великі мільйони народу, нації, свідомої себе й своїх національних інтересів. Але якщо такої нації нема, якщо вона обернена в "дике поле", має мертву національну душу, то перед таким фактом треба б тільки повіситися..." Песимістично? Значною мірою так. Однак у І. Багряного є й такі слова: "І тоді, коли визвольна боротьба українського народу закінчиться триумфом, — а вона таки закінчиться триумфом, бо ми здібні об'єднуватися проти наступу ворога в суцільний національний фронт, — тоді ми самі, ті з нас, хто лишиться живий після великих майбутніх боїв з гордістю згадаємо ці скорпіонячі роки біди й поневірянь, в яких ми все-таки не зломисся". Дожити б до того часу. А треба.

При підготовці словника не можна було оминати і ті серйозні етнічні трагедії, що спіткали багато етносів, у тому числі й український. Для національної свідомості сьогодення важливим є не лише соціальна пам'ять етносу, а й те, як нові, наступні покоління поцінують такі трагедії. В Україні, зокрема, величезні трагедії титульного етносу нині також є предметом блюзнірських спекуляцій, спотворень, перекручень. Чого варті, скажімо, політичні викрутаси сучасних "комуністів" навколо голодомору 1932–1933 рр. Здавалось би ніяких доказів давно не треба, а лише однозначно визнати, та, головне, — усвідомити беззастережно, що то був спланований і здійснений євдео-більшовицькою владою геноцид проти української нації з метою її винищення. Однак комуністи цього не просто не визнають. Член ЦК КПУ, народний депутат України III і IV скликань О. Бондарчук пише: "Компартія України наголошує, що в

1932–1933 рр. ніякого голодомору в Україні не було. Був голод... Причиною, що привела до голоду, було шалене опертя куркулів політиці радянського уряду: куркулі і заможні селяни ховали і гноїли свій хліб, чинячи диверсії — підпалювали колгоспні зерносховища, ламали сільськогосподарський реманент, труїли коней, здійснювали інші злочини, в тому числі й вбивства голів колгоспів. Якщо хто і влаштував голодомор селян, то це куркулі” (*Столичные новости*. — 2006. — № 42. — 31 окт. — 6 нояб.). Щодо міжнародного визнання голодомору, то цей “комуністичний діяч” вважає, що таке визнання “підводить базу під первинну ідею буржуазних націоналістів побудувати незалежну Україну на націоналістичних, антимосковських цінностях” (*Там само*).

Щоб найточніше зрозуміти методологічні засади цього словника, ключовим є поняття “етнократія”, завдяки якому можна цілісно усвідомити його зміст і сутність, знайомлячись з іншими поняттями.

У первинному значенні **етнократія**, як і **демократія** — це влада народу, племені. Найтонша відмінність між ними полягає в тому, що демократія розумілась як влада натовпу (Платон), всього народу, а етнократія із самого початку появи і як явище, і як термін, претендувала на врахування певних племенних відмінностей, особовостей, що відділяли її від інших племен.

Етнократичні проблеми упродовж тривалого часу (до Нового і Новітнього часів) аналізувалися й пояснювалися досить невиразно, разом з іншими проблемами. Навіть нині, за підсумками розвитку соціальних, політичних наук у ХХ — на початку ХХІ ст., термін “етнократія” має вельми вузьке використання, коли йдеться про етнічні моменти політики, влади тощо.

Після розпаду СРСР, колишньої соціалістичної системи, етнічні аспекти політичної влади стали активніше виявлятися в політичному житті, а відтак посилююся і їх наукове обґрунтування та пояснення.

Сутність і зміст етнократії нині найчастіше пояснюють як:

- а) владу, панування еліти будь-якого етносу (нації) над іншими народами;
- б) моноетнічну політичну владу, мета якої — створення етнічно “чистих” території, як найкращого засобу просування народів до “демократії”;
- в) домінування колективних інтересів і прав певного етносу над інтересами і виявами окремої особистості.

Не вдаючись до глибшого розкриття сутності трьох викладених концептуальних підходів, наголосимо на тому, що у своєрідному “чистому” вигляді ні в теорії, ні в практиці суспільного буття етнократія не існувала і не може існувати хоча б за тієї загальновідомої обставини, що у світі взагалі немає етнічно однорідних держав. І все ж можна погодитися з точкою зору російського вченого-політолога В. Халіпова, який стверджує, що “етнократія — це влада тієї чи іншої етнічної групи над іншими етносами (плем’ям, народністю, нацією)” (*Власть: Кратологический слов.* — М.: Республика, 1997. — С. 408). При цьому можна погодитися і з думкою Ж. Тощенко, що треба вести мову не лише про формальне домінування однієї етнічної групи над іншою, а й про виправдання (ідеологічне і політичне) такого домінування. Зі свого боку додамо, що найістотніше значення має історико-гносеологічне домінування етносу, а не формальне ідеологічне чи політичне пояснення такого домінування. При цьому не слід вбачати у домінуванні виключно утиск, обмеження інших народів, етносів, етнічних груп, їхню асиміляцію чи витіснення. У сучасних умовах життя етносів, питання їхньої етнократії постає принципово в іншому плані. Одна справа, необґрунтовані, необмежені зазіхання на владу в поліетнічних державах окремого, невеликого етносу, що найчастіше спричиняє міжнаціональні загострення, конфлікти і зовсім інша — етнократія безпосередня, природна, історично зумовлена того етносу, що створив державу на власній історичній території. У будь-якому разі, така етнократія починається з відповіді на питання “хто і як керує?”, якою мірою бере участь у керівництві державою найперше титульний етнос.

Перевага і відповідальність титульного етносу за стан справ у державі — об’єктивна потреба і процес, який необхідно закріпити на законодавчому рівні його переваг у політичному житті шляхом референдумів, через виборчий процес, висунення національних політичних лідерів, формування етнополітичних

корпоративних груп і забезпечення переважаючої присутності у виконавчих і законодавчих органах влади. Зрозуміло, що одночасно предметом національних інтересів домінуючої етнічної групи має бути усе, аби етнократія не була продуктом і інструментом політичного екстремізму, щоб етнічні інтереси жодного етносу не гіпертрофувалися, не применшувалися й не припинувалися.

Загалом людство пізнає три основних інтегративних форми, в яких можливе відповідне співіснування, взаємодія (за О. Кара-Мурзою). *Першою* формою є етнократія — принцип “кровної”, етнічної кривності. *Другою* — імперія — принцип універсального, надетнічного “підданства”. *Третя* форма — “нація”, яка існує завдяки громадянсько-територіальному принципу. Вважається, що нація від імперії відрізняється тим, що в ній існує взаємозалежність “кожного від кожного”, через взаємозв’язок усіх автономних і приватних справ, а імперія об’єднує людей “службою собі” (“государевому ділу”).

Згадані форми, зрозуміло, не існують у якомусь “чистому” ідеальному вигляді. Це скоріше філософські концепти і їх виокремлення потрібне хіба-що для того, щоб стверджувати, що є фактично два шляхи формування національних держав: *перший*, коли громадянське суспільство, образно кажучи, “наймає” державу для власних потреб, самореалізації, а *другий*, коли громадянське суспільство визріває під крилом авторитарної держави, оскільки держава взагалі, як інструмент реалізації базового інтегративного принципу (“крові”, “підданства”, “громадянства”) існує і в етнократіях, і в імперіях, і в націях.

Так чи інакше, але “етнократія”, “імперія”, “нація” були й залишаються різними механізмами соціальної адаптації людей, груп, суспільства загалом до світу, що потужно і динамічно змінюється, розвивається.

Словник містить поняття, що торкаються: теорії націй і національного питання; національних відносин і націоналізму; етнополітики і міжнародного спілкування. Відтак етнократологію подано як об’ємну міждисциплінарну сферу знань, до якої мають безпосереднє відношення філософи, соціологи, політологи, психологи, правознавці, спеціалісти інших галузей знань, але насамперед етнологи, завдання яких — теоретично-методологічне та правознавче вивчення етнонаціональної політики. Такий підхід до підготовки словника, його укладання зумовлений потребою дати читачеві, користувачу цілісне уявлення про етнополітику, як складний, багатоаспектний політичний, соціальний, духовний феномен.

Оскільки цей словник, головним чином, має дати певною мірою цілісне, якомога об’ємніше уявлення про етнополітику загалом, її різновиди, складові та механізм здійснення, варто акцентувати увагу на наступному. У вітчизняній літературі, та й переважно в літературі країн пострадянського простору, виокремлюють два методологічних підходи щодо поняття *етнополітика*. Одні автори єдиним суб’єктом етнополітики вважають державу, і апелюють виключно до неї у розв’язанні проблем етносів. Інші вважають, що суб’єктів такої політики є значно більше. Скоріше за все треба брати до уваги, що етнополітика справді є одним з найважливіших напрямів у діяльності держави, завдання якої полягає в умінні скоординувати таку політику за активної і продуктивної діяльності усіх її суб’єктів. Відтак етнополітика, як сфера суспільних відносин (автори словника намагалися це довести), є сукупністю міжнародних відносин стосовно реалізації етнічних інтересів громадян, їхніх груп, вузловими точками якої є держава та інші інституції, які так чи інакше обстоюють інтереси етнічних спільнот.

Щоб детальніше представити державну етнополітику, зокрема в Україні, упорядники словника подали в ньому не лише основні нормативно-правові акти з цих питань, а й центральних, місцевих органів влади, громадських утворень та інше, що мають пряме відношення до практичного розв’язання такої політики. Оскільки у розв’язанні етнополітичних процесів у власній державі, істотне значення мають і її міжнародні аспекти, зокрема діяльність міжнародних організацій, об’єднань, окремих авторитетних громадських організацій певних країн, у словнику вміщено і матеріали, що торкаються цього боку проблем.

У концептуальному контексті словника принципового значення набуває і та обставина, що міжнародна і вітчизняна (українська) практика правового захис-

ту та обстоювання засад етносів, національних меншин розвивається за наявності певних діалектичних суперечностей, а також суперечностей між прихильниками індивідуальних прав людини і колективних. При цьому знаходження “золотої середини” сприяло б тому, що, з одного боку, всі етноси, національні меншини рівно співіснували б, не асимілюючись, а, з іншого, забезпечувалися б права корінних, титульних етносів (націй), які одвічно живуть на певній території, утворюють, розбудовують національну державу.

За рахунок вміщених у словнику матеріалів, пов’язаних із законодавством, його вітчизняною еволюцією та відповідно до міжнародного права, автори намагалися дати уяву про законодавче регулювання, впорядкування етнічних процесів, недопущення надмірної і необґрунтованої політизації етнонаціонального життя, врешті, — вдосконалення етнополітичного менеджменту безпосередньо з боку державної влади, владних структур, забезпечення міжнаціонального миру і злагоди.

Матеріал словника, як зазначалося, має дати користувачеві певне загальне уявлення про етнократію у її сучасному стані, можливостях вияву та реалізації. Це — питання принципового характеру, оскільки етнократія, як влада одного етносу, з одного боку, є ніби-то анахронізмом, а з іншого, навіть надто поширена етнокультурна адаптація ніколи не стирає повністю відмінності між етносами, не робить населення певної території, а понад усе держави, максимально гомогенним. У будь-якій спільноті її невелика етнічна частка намагається зберігати власну, насамперед культурну, особливість, ідентичність. Хоча явище етнократії дедалі більше стає анахронізмом, нині все ж існують етнократичні клани, які орієнтуються на певні національно-етнічні символи, традиції, намагаючись зберегти їх в економіці, політиці, культурному житті. Це особливо помітно проглядається в поліетнічних державах, у кризових ситуаціях, у процесі міжетнічних конфліктів, коли на місцевому, регіональному рівнях влада переходить до конкретних етнократичних сил, а пріоритет етнічного необмежено висувається перед демократією. Тобто етнократія фактично перетворюється в національно обмежену бюрократію, а то й взагалі в тиранію.

У зв’язку з означеним, варто наголосити на тому, що головними умовами виникнення й існування етнократії в колишньому СРСР були силові методи, коли тоталітарний режим елементарно ігнорував національні інтереси, свавільно визначаючи кордони між республіками, здійснюючи русифікаторську мовну політику, проголошуючи домінуючу, керівну роль російської нації. Наслідки такої політики боляче відчуваємо і в новітній Україні, там, де намагаються ділити народ на “наших” і “не наших” — за мовою, територією, культурою тощо.

Законо України мають забезпечувати абсолютну рівність усіх громадян незалежно від їхнього походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших характеристик, ознак і обставин. Відтак юридично етнократія неможлива. Водночас у поліетнічних суспільствах має місце інтенсивний процес етнокультурної адаптації, в ході якої деякі етнічні групи, боячись асиміляції, більше дбають не про входження у спільне “Ми”, а про культурну ізоляцію, яка в кінцевому випадку веде до виокремлення, спричиняє культурну дезадаптацію, а іноді й призводить до міжетнічних конфліктів.

Етнократичні проблеми в останні два десятиліття гостро виявилися у пострадянських країнах і певною мірою в Україні за багатьох обставин. Слід зауважити, що центральною, об’єднувальною був той культурний шок, який по-різному, але пережили усі нові держави на так званому пострадянському просторі. Такий шок мав об’єктивне місце за умови перетину, а не співіснування трьох основних культуротворчих, духовних векторів: *перший* — пов’язаний з новою системою цінностей, що й донині потужно імпортується з країн західної цивілізації разом з ринковими економічними відносинами та інвестиційними зв’язками між Сходом і Заходом; *другий* — пов’язаний зі старою (радянською) системою цінностей та відповідними поведінковими стереотипами, які істотно діють у масовій свідомості; *третій* — цінності традиційної національної культури, які за різних обставин багато в чому були втрачені.

Зрозуміло, що третій вектор для України, як національної держави, має вирішальне значення, але традиційні духовні цінності можуть успішно відроджуватися і розвиватися у свідомості і діях наступних поколінь за найвирішальнішої умови, коли є чітко визначена і прийнята модель і перспектива національного поступу, коли відсутня ерозія суспільної мотивації, що ґрунтується саме на національних цінностях. Добираючи дефініції до словника, автори намагалися певною мірою пояснити сутність цієї складової етнократичної політики.

Українська національна держава, як і будь-яка інша національна держава — не самоціль, а дієвий засіб захистити національні інтереси українства, усіх громадян України. Створення такої держави — якраз і є реалізацією національної ідеї, конкретним втіленням якої у життя постає створення соціального ладу, який би гармонізував інтереси усіх громадян України на принципах політичної та величезної культурної спадщини саме титульної нації в усіх сферах суспільного життя. Наголосимо — титульної нації, бо це і є саме те, боячись чого й лякають громадян так званим “українським націоналізмом”, хоча націоналізм — це явище, притаманне абсолютній більшості держав.

Нація, що творить власну національну державу, робить це на основі власного національного ідеалу, тобто сукупності уявлень про найдосконалішу модель свого національно-державного устрою. В основі такого ідеалу — менталітет народу, його традиції, архетип культури. Разом і у взаємодії вони дають можливість створити уявлення про найвищу для певної нації, а отже, й національної держави, національну досконалість, якої нація не може не гарантувати.

Ми не виходимо з такого загального поняття як *держава*, коли під державою спрощено розуміють усе населення, яке живе на певній території і має над собою одну владу. Держава — це суверенна, політико-територіальна організація влади певної частини населення в соціально неоднорідному суспільстві. Наголосимо — соціально неоднорідному. Якої ж частини населення, коли йдеться про нього і конкретно про Україну? Логічно — тієї, що з етнічного погляду є кількісно найбільшою, домінуючою, адже соціально однорідних суспільств в ідеалі не існує. Останнє, між іншим, і викликає, якщо не спротив, то лемент усіх тих, хто цькує і залає громадян позірним, але не життєво зумовленим націоналізмом. При цьому на озброєння здебільшого береться теза про те, що, мовляв, націоналісти хочуть перекроїти країну, повернути всіх у свою “націоналістичну віру”. Зауважимо, що зчиненому деструктивними антинаціональними елементами в Україні, особливо часів Помаранчевої 2005 р. революції, лементу щодо можливих нових автономних і навіть більш як автономних утворень, потрібно покласти край однозначно й рішуче насамперед на конституційному, судовому рівні, як загрози національному суверенітету — і не інакше. Бо між “державою” і внутрідержавними автономними утвореннями є різниця. Такі утворення можуть мати і фактично мають лише деякі зовнішні ознаки держави (конституцію, органи офіційної влади, відповідні атрибути і символи), і характерні вони для багатьох країн (США, Німеччині, Російській Федерації, Іспанії, Україні та ін.). Однак для їхніх громадян первинними, незаперечними є норми і правила загальнодержавного влаштування життя, а вже потім “місцеві” правила, норми життя, зокрема й закони. У країні, де титульна нація є історично і кількісно найбільшою, де більшість громадян — люди однієї віри, культури, традицій і звичаїв, має існувати саме унітарна держава, з рівними правами і рівними обов’язками представників будь-якого етносу.

Слід також враховувати ту об’єктивну й надзвичайно принципову обставину, що законодавства великих, багатонаціональних держав, на які завжди посилаємося як на держави розвинутої демократії (хоча надто важко встановити, що то за розвинена демократія), зовсім не містять положень про захист інтересів окремої нації чи національної меншини. Якби так було, то це був би нонсенс. Такі закони визначають насамперед інтереси національної більшості, за рахунок чого й забезпечуються права та інтереси усіх громадян із збереженням, звичайно, всіх прав окремих національних меншин.

Деякі поняття, вміщені у словнику, пов’язані з проблемами етнокультури. Зазначимо, що етнокультурна сфера життя української нації у наш час значною мірою залежна і зумовлена тим, якою є діяльність різноманітних національно-

культурних товариств, емігрантських організацій і об'єднань, структур і організацій, пов'язаних з релігійно-конфесійною сферою тощо. Аби мати певну уяву про цей бік проблеми, у словнику вміщено матеріали, що віддзеркалюють цей аспект етнополітики, зокрема висвітлюють діяльність численних національно-культурних товариств, громадських організацій і об'єднань етносів, яких і в Україні нині діють сотні. Розширюючи свою діяльність у галузі освіти, культури, інформації тощо, вони у той чи інший спосіб торкаються політики, а тому питання міжнаціональних відносин не є "спокійними" і відповідно врегульованими. Роблячи спробу визначити окремі з таких товариств і організацій, що діють у світі, в Україні, укладачі словника намагалися торкнутися і їх практичної діяльності, як складових, суб'єктів громадянського суспільства. Зрозуміло, що про більшість із таких суб'єктів надто мало, а то й зовсім нічого невідомо, оскільки вони є латентними й деструктивними, і часто, обстоюючи інтереси окремої національної меншини, на загальнодержавне позитивне вирішення міжнаціональних відносин не впливають.

Зазначимо і ту, принципового характеру обставину, що подаючи у словнику окремі громадські організації етнічних меншин, автори брали до уваги те, що їх етнополітична суб'єктивність розкривається через виявлення історичних коренів, принципів утворення, програмових засад, форм і методів практичної діяльності, врешті, політико-правової легітимізації та інституалізації. Тобто кожна з таких організацій принципово характеризують відповідні політичні, соціальні, психологічні, ідеологічні складові, що лежать в основі формування та діяльності конкретних організацій.

Підстав стверджувати, що національні меншини і в колишньому СРСР, і навіть у нинішній Україні не мають ніяких проблем, зайве. Справа в тому, що ще з перших років радянської влади почала і поступово сформувалася громадська думка щодо національних меншин як політично ненадійних сил, як про "п'яту колону", про їхні зв'язки із загрозовими для радянського режиму силами. Водночас створювалася і своєрідна інфраструктура державного керівництва етнополітичними процесами загалом і національними меншинами зокрема, а з 30-х років у колишньому СРСР було потужно започатковано політику боротьби з різними "національними ухилами", тобто ні про які права, а понад усе національно-культурну автономію національних меншин не могло бути й мови. Звичайно, що для нашого часу розуміння обставин, за яких існували національні меншини у тоталітарному суспільстві, та якими вони за своїм соціальним, правовим статусом є нині в Україні, можна усвідомити за умов історико-ретроспективного погляду і підходу. Словниковий набір складових — поняття, категорій — слугує на краще розуміння таких сентенцій. Наголосимо, що так чи інакше, але міжетнічна толерантність залежить не стільки від статусу, позицій і зусиль в державотворенні титульного етносу, скільки від статусу національних меншин. Адже їхні "запити" на життя не у власній державі часто не лише об'єктивно необґрунтовані, а й деструктивні, дестабілізуючі.

Коли ми наголошуємо на тому, що окремі національні меншини мають максимально долучатися саме до державотворчих процесів в інтересах титульного етносу, то маємо на увазі ту принципового характеру обставину, що багато громадських, громадсько-політичних організацій окремих національних меншин нині все помітніше намагаються представити і розв'язувати проблеми власних народів не інакше, як виняткові, першочергові. При цьому вони мало співпрацюють у розв'язанні загальнодержавних проблем з організаціями інших меншин. Це певною мірою стосується організацій єврейської, кримськотатарської, румунської, угорської та інших національних меншин в Україні. І справа не лише в бракові політичної волі, а й у відсутності, головним чином, державних механізмів, завдяки яким усі суб'єкти етнополітики, етнополітичних процесів діяли б цілісно, компактно на угоду волі народної більшості в Україні — Українського народу.

Як брак національного законодавства можна сприймати всю неузгодженість щодо статусу і забезпечення діяльності багатьох організаційних структур та громадських організацій (про них йдеться у словнику) національних меншин. Роз-

коли, суперечки, неузгодженості яскраво проглядаються в діяльності багатьох організацій національних меншин з тієї причини, що їх багато і переважна більшість претендують на національне лідерство. Це й не дивно, оскільки нині в Україні тільки всеукраїнський статус мають 7 російських організацій, 7 єврейських організацій та ін.

У словнику завдяки багатьом поняттям, читач має змогу переосмислити, більш предметно зрозуміти сутність українського націоналізму як стрижневої компоненти українського руху. Задовго до революційного перевороту 1917 р., М. Міхновський у 1905 р. писав: “Головна причина нещастя нашої нації, брак націоналізму серед широкого загалу її” (*Націоналізм — всесвітня сила // Справа української інтелігенції в програму Української Народної партії. — Б. М., 1905. — С. 109*). І далі: “У нас в Україні націоналізм дуже принизився: наша нація, виключаючи небагатох, переважно з інтелігенції, — не націоналістична” (*Там само. — С. 111*). Слід зауважити, що націоналізм і М. Міхновським, і його сподвижниками тоді розумівся не інакше, як “національна свідомість” (як про сьогоднішню Україну мовилося!).

Пізніше, після поразки української революції 1917–1921 рр., термін “націоналізм” був швидко монополізований радикальними націоналістичними напрямками в українському русі і в Україні, і поза її межами. Уже на початку 20-х років з’являється вигідне для більшовицької партії, її ідеології та ідеї утворення “советского человека” словосполучення “український буржуазний націоналізм”. Під це політичне тавро підганялися будь-які спроби не лише пояснити сутність справжнього націоналізму, а й зреалізувати його в інтересах українства, як великого і неповторного етносу. Для деякого націоналізм залишається ідейним ярликом і в сучасній Україні, бо будь-якому антиукраїнцю, антидержавнику погодитися з тим, що український націоналізм — це форма колективної свідомості, політична доктрина, політичний рух, центральним елементом якої є визнання незаперечності, природності права на існування та легітимності націй загалом і української нації зокрема, смерті подібно.

Завершуючи сюжет, присвячений національній державі, націоналізму та українському націоналізму, що подаються в багатьох поняттях цього словника, зацентруємо увагу на наступному. Людство складається з окремих народів з властивими їм відмінностями. Так, у теперішній Європі проживають три основні суперетноси — романський, германський і слов’янський, останній з яких найчисленніший і, найвірогідніше, наймолодший, а отже, й найперспективніший щодо історичного майбуття. Заміна ведучих суперетносів у західній цивілізації за всю відому історію людства (тобто приблизно за 5 тис. років) відбувалася приблизно в такий спосіб: панування хаміто-семітського світу (Стародавній Єгипет і Месопотамія) змінилося домінуванням семіто-грецького (Фінікія, Критомікенська культура, Давня Греція), який був замінений розквітом греко-римського світу (античність), а останній поступився першістю романо-германському світу, занепад якого, очевидно, відбувається вже в сучасну епоху.

Наступним європейським лідером може стати слов’янський суперетнос, який найбільше відповідає сучасним “викликам” історичного часу. Так, якщо виходити ще з платонівської єдності соціального та психічного, то можна припустити, що всі суперетноси, які утворюють європейське населення і є, безумовно, єдиним цілим, несучи в той же час кожен свою домінуючу метапсихічну сферу: романський — передусім емоційну, германський — вольову, а слов’янський — пізнавальну. Оскільки наступна історична доба визначається багатьма дослідниками як духовна, як епоха знань, то й основним носієм її, найімовірніше, буде той суперетнос, для якого провідною є саме пізнавальна сфера, а не інші (*Щокін Г. Управління суспільним розвитком. — К.: МАУП, 2005*).

Для майбуття слов’янського суперетносу, української нації принципово постає питання, на яких ідеологічних засадах (системі ідей) має розвиватися і забезпечуватися майбутнє українства. Такою ідеологією, з-поміж інших є консерватизм.

Політична невизначеність — велика загроза Української державності, про яку маємо думати у зв’язку з тим, що безідеологічних держав у світі не існує. Водночас ст. 15 Конституції України зазначає, що “Суспільне життя в Україні

ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова". Тож не дивно, що потім справжнім борцям за національну незалежність вдало підкидали і брак невизначеності національної ідеї, і те, що така ідея була, але вона була нечіткою, і не спрацювала, і не зрозуміло, мовляв, яку саме державу ми будемо.

Реально, між тим, усе помітніше загострюється питання, на яких саме ідеологічних, ідейних засадах, базових цінностях маємо шукати взаємопорозуміння, маємо будувати спільний дім? На лібералізмі, соціалізмі, анархізмі, тоталітаризмі, чи на всіх існуючих ідеологіях разом взятих? Партиї, рухів, політичних сил, які сповідують перелічені та інші системи ідейних цінностей в Україні і нині більш як достатньо, і всі вони — за народ, за краще життя, за національну єдність, за демократичну суверенну державу. Дивно, але одвічний український консерватизм, основу якого становлять уся історія і культурна традиція українства, не взяла під свої знамена жодна політична сила, в тому числі й вітчизняні націонал-демократи, за виключенням Української Консервативної партії. А за тим, замість них інші, далекі від цієї справді конструктивної ідеї сили, взяли грати у козацтво, створювати численні січі, демонструвати одні перед одним своєю гетьманську зверхність, носити булаву, доводити, що саме вони і є найпомітнішими, істинними демократами. Пам'ятаємо наше минуле — це вже було. Між тим консерватизм (від лат. *conservo* — зберігаю, охороняю) — політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, яка орієнтується на збереження та підтримання традиційних цінностей і морально-правових засад, що лежать в основі сім'ї, нації, релігії та власності.

Попри різні форми, консерватизму притаманні спільні ідейні риси: орієнтація на загальний морально-релігійний порядок; переконання про нерівність здібностей людей; ставлення до конституції, як до Богом даного порядку; упевненість у необхідності панування закону та законопослушності як форми індивідуальної свободи; переконання, що суспільство стоїть вище за окремого індивіда, а права людини витікають з її обов'язків; заперечування, особливо в останні часи, державного вторгнення в економіку, оскільки воно здатне гальмувати розвиток вільного ринку і конкуренції та ін.

Відтак консервативна ідеологія є найадекватнішою відповіддю на "виклики" сьогодення і майбутнього. Тобто єдиним ідеологічним типом сучасного суспільного розвитку, який найбільше відповідає його об'єктивно діючим тенденціям та закономірностям, може бути тільки консерватизм, заснований на духовних цінностях і засадах патріотизму, традиційній релігії, суперетнічній єдності, міцності шлюбно-сімейних відносин, верховенства закону, свідомого вибору історичної долі. При цьому притаманний консерватизму націоналізм слід розуміти тільки в його позитивному сенсі, а саме: як патріотизм, який не має нічого спільного з нацизмом, шовінізмом, расизмом та іншими расово-етнічними збоченнями, що мали або мають місце на тлі соціалістичних (націонал-соціалізм) або ліберальних (імперський космополітизм) течій.

Ідеологія українського консерватизму зовсім не передбачає національного відокремлення України від іншого світу, а навпаки, логічно потребує урахування тенденцій і закономірностей соціального розвитку інших націй, народів, передусім наших етнічних сусідів. Більше того, в умовах суперечливої глобалізації, що є великою загрозою для існування, самотності окремих націй, гостро постає питання єднання країн православного світу, до яких Україна належить і історично, і генетично. Лише активне впровадження в суспільне життя морально-правових засад, заснованих на традиційно-культурних і релігійно-канонічних цінностях нашого народу, дасть змогу успішніше протистояти експансії різних відтінків антикультури, відстояти засади власної національної культури. Йдеться, за великим рахунком, про стан національної самосвідомості, патріотизму, відданості громадян України ідеалам власного народу — саме мільйонів громадян, а не сотень національно свідомих представників української еліти.

Зі сказаним логічно кореспондується і поєднується питання подальшого формування національної, духовно-орієнтованої української еліти. Вся логіка суспільного розвитку українського соціуму об'єктивно підтверджує висновок сто-

совно того, що подолати існуючу в Україні системну кризу можна виключно за наявності такої еліти, її виразних національно-духовних орієнтацій.

Завершуючи сюжет щодо проблеми влади, ідеології в Україні, наголосимо, що розвиток подій після закінчення “холодної війни” демонструє, за переконанням багатьох учених, тріумф не ліберальної демократії, а націоналізму та етнізму, що підтверджує домінування в майбутньому саме патріотично-консервативного ідеалу, заснованого на духовних (а не політичних чи економічних) цінностях.

Стосовно ситуації, що має місце в сучасній Україні, то проблема не просто в тому, яку ідеологію, образно кажучи, обрати і як її назвати — рамкова ідеологія, ідеологія державотворення, ідеологія титульної нації і т. ін. Проблема в тому, яка ідеологія історично, генетично, етнонаціонально найповніше відповідає природно-психологічному еству української нації. Тому без будь-яких підлаштовань зупиняємось знову ж таки на вже згадуваному українському консерватизмі, про який багато писали й говорили ще фундатори української національної ідеї. Зокрема В. Липинський свого часу писав: “Шлях до реальної, а не тільки літературної, шлях до повної, а не односторонньої Української нації, — веде через відродження українського консерватизму”.

Тисячолітня історія українства сотнями прикладів доводить, що найнадійнішим засобом протистояння національній самосвідомості українців, їхньому намагання створити власну національну державу, було їх примусове, штучне роз’єднання, винищення еліти, численні перепони у розвитку мови, культури, традицій. І діялося це всупереч тому, що з часів найстарішої і найрозвиненішої у світі Трипільської культури, саме за рахунок такої культури, Україна найорганічніше була пов’язана з південною і східною Європою та й власне з іншими світами. Це була та культура, що “цвіла дві-три тисячі літ перед Хрестом”. І тому, за Ю. Липою, великі світові культури, що становлять колыску людської цивілізації, виглядають наступним чином: Єгипет, Месопотамія, Індія, Китай, Єгея, Трипільська культура. Щоб пізнати сутнісні ознаки таких цивілізацій, треба глибоко і всебічно вивчити народи, які проживали на їх обширах.

Редакційна колегія

А

Абляція етнічна (від лат. *ablatio* — віднімання, віднесення) — руйнування або зникнення етноландшафтної популяції під впливом дії природних або соціальних чинників. Термін “абляція” запозичений етнологами з геологічної науки, де він створений для позначення явища знесення, поступового руйнування поверхні гірських порід внаслідок діяння льоду, води або вітру. А. е. може бути викликана знищенням або вигнанням головної маси етносу (племені, роду) чи групи етносів, топологічно пов’язаних з тим фрагментом природно-географічного середовища, взаємодія з яким і призвела до утворення певної етнічної спільноти та її етнічної культури. Виникнення А. е. зумовлене масовими міграціями, спричиненими погіршенням клімату, виснаженням землі або різноманітними соціальними чинниками.

А. е. особливо поширена на ранніх етапах людського розвитку. З історії добре відомі факти “великого переселення народів”, що зазвичай супроводжувалися руйнуванням природно закріплених соціальних структур. Переселення з території України автохтонного населення в інші кліматично-ландшафтні пояси, пов’язані з виникненням зон А. е., відомі ще з VIII–VII ст. до н. е., а особливо із середини I тис. н. е. — в часи колонізації нових територій праслов’янами-сколотами та в період розпаду праслов’янської спільноти. Пізніші часи також рясніють фактами А. е. Як один із прикладів А. е. можна навести знелюднення півдня Франції внаслідок знищення місцевого населення в ході релігійних “альбгойських воєн” (1209–1229)

учасниками організованих папством кількох хрестових походів проти “єретиків”.

Унаслідок численних масових набігів татар і турків у XIV–XVII ст. на Подніпров’я і Південну Україну ці території знелюднили й отримали назву Дикий Степ. Утворився цілий ареал, де внаслідок процесів А. е. була знищена етноландшафтна популяція. З часом на цій території почала формуватись популяція з іншим типом відношення “людина — природа” та іншими формами екологічного світогляду й ведення господарства — берладники й бродники, які, у свою чергу, стали одним з інгредієнтів виникнення історично нової соціальної групи зі своїми особливими формами творення етноландшафтного середовища, традиціями, ідеалами, специфічним світоглядом і способом життя — козацтва. Депортація сталінським режимом кримських татар у 1944 р. створила зону А. е. на Кримському півострові.

Вражаючим прикладом А. е. на території України було масове відселення людей з місць радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Значна за обсягом територія, на якій протягом тисячоліть складалась особлива етноландшафтна популяція зі своєю історією, глибоко своєрідною культурою, світоглядом, сформованими під впливом взаємодії зі специфічним природно-географічним середовищем, наразі великою мірою знелюднена й виключена зі сфери активної господарської діяльності. Відбулося непоправне руйнування одного з найдавніших слов’янських утворень — субетносу поліщуків, представники якого, будучи вирваними зі

звичного кліматично-ландшафтного середовища, відірваними від звичних форм ведення господарства і, будучи дисперсно розселеними між представниками інших етнічних груп українського етносу, втрачають свою субетносну ідентичність.

Наслідком А. е. часто виступає втрата етносом тяжіння до своєї культури. Інколи вона навіть може призвести до розпаду етносу на окремі частини або й зникнення його через асиміляцію іншими етносами.

Бордель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка и капитализм: В 3 т. — М., 1986. — Т. 1: Структуры повседневности: возможное и невозможное; Герде И. Г. Идеи к философии развития человечества. — М., 1997; Головатий М. Абляція етнічна: Малий етнополітологічний слов. — К., 2005; Кисельов М. М., Канак Ф. М. Національне буття серед екологічних реалій. — К., 2005; Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. — К., 1992; Симкин Г. Н. Экология, этносы и культура // Человек. — 1990. — № 6.

В. Ятченко

Абсентеїзм (від лат. *absens* — відсутній) — поняття, яке означає: а) одну із форм байдужого ставлення людини до здійснення своїх політичних прав і громадянських обов'язків (ухилення її від політичної участі, політична апатія); б) специфічну форму землеволодіння — землевласницьку, коли власник землі, не беручи участі в процесі виробництва, отримує грошовий дохід у вигляді ренти або прибутку. Такий А. поширений у країнах Азії, Латинської Америки, США, Африки, Іспанії, Канади та ін.; в) за Енциклопедичним словником Ф. Брокгауза і І. Ефрона — систематичне ухилення від проживання на батьківщині або у своїх володіннях, відсутність на місці виконання своїх обов'язків (переважно про клас землевласників). Загалом вважається, що найсерйознішою причиною А. є домінування в особистості норм субкультури за умов майже повного витіснення загальноприйнятих норм культури. За таких обставин людина (особистість) сприймає світ, що знаходиться за межами "своєї" культури не інакше як ворожий, або лізюрний. А., головним чином, пов'язують з політичною, суспільно корисною діяльністю людей. Вважають, що А. —

це добровільне ухилення виборців від голосування на виборах чи референдумі. У більшості демократичних країн світу в голосуванні беруть участь всього близько 50, або й менше відсотків виборців. Так, на виборах до Європарламенту в червні 2004 р. участь у виборах була традиційно низькою — трохи вище 44 %, а в нових країнах-членах — менш як 30 %, лише на Мальті зафіксовано рекорд виборчої активності — 82 %. В Україні населення поступово зникає до того, що виборче право — не обов'язок, а справді правова можливість брати участь у голосуванні. Відмова від реалізації права обирати є невід'ємним правом людської свободи поряд з правом не віддавати свій голос сліпо й безоглядно, цінувати й шанувати його, вимагати поважного ставлення до нього. Масовий А. зумовлюється такими основними причинами: а) високим рівнем розвитку громадянського суспільства, коли особисте життя людей мало залежить від влади; б) зневірою людей у політиці, втратою ними довіри до органів влади; в) браком загального політичного виховання, недостатнім усвідомленням людьми їхніх громадянських прав та відповідальності, висока зневіра у спроможність їх відстояти. А. можна розцінювати і як своєрідну форму пасивного протесту проти антидемократичного законодавства, недосконалої виборчої системи, політичного режиму, існуючої форми правління взагалі. Часто А. — це бажання лишатися поза політикою, яку людина розглядає як зіткнення чийось, далеких від її власного, інтересів. Зайвістю, неповторність політики людина відчуває у багатьох випадках, але, головним чином, тоді, коли вона в ній розчарувалася, не може, або не має можливості впливати на прийняття політичних рішень, спроможна самотійно, без сторонньої допомоги розв'язувати свої проблеми. Певним чином А. пов'язаний з індивідуалізацією особистості, її відривом від групи, колективу, відсутністю розуміння зв'язків політики з приватним життям. Вельми часто за такої ситуації виявляються молоді люди, які не мають достатнього рівня освіти і політичної культури. А. пов'язаний також з політичним нігілізмом окремих людей, з відповідним конфліктом чи змі-

ною духовних цінностей. А. певною мірою стабілізує соціальні, суспільні процеси в суспільствах, що не є успішними, але часто він також може спонукати до різних радикальних форм політичної поведінки, навіть зірвати певні демократичні механізми управління суспільством. Аби уникнути цього, суспільство, влада, її структури мають дбати про максимально широку участь громадян у політиці, політичній діяльності за рахунок різноманітних інституціоналізованих форм участі, широкого розвитку демократії з тим, щоб громадяни не виявилися звичайним об'єктом політичних спекуляцій і маніпулювання.

Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. Современная версия. — М., 2005; Политология. Краткий слов. — Ростов н/Д, 2001; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Политологический словарь: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; Рябов С. Г. Политология: Довід. понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Словник соціологічних і політологічних термінів: Довід. / Уклад.: В. І. Астахова, В. І. Даниленко, А. І. Панов та ін. — К., 1993; Шляхтун П. П. Парламентаризм: Слов.-довідн. — К., 2003.

М. Головатий

Абсолютизм (фр. *absolutisme*, від лат. *absolutus* — необмежений, беззастережний) — форма державного правління і тип політичного режиму, за яких політична влада цілком належить одній особі — монарху (королю, царю, імператору). А. набув найбільшого розквіту в добу феодалізму, хоча був властивий і більш раннім формам у формі деспотизму чи тиранії у країнах Стародавнього світу. Він характеризується найвищим рівнем монополізму державної влади і унітарністю держави, що виключало в принципі будь-яку автономізацію чи федералізацію земель. Загалом забороняється все, що може похитнути засади абсолютної влади насамперед вплив народу на законодавство та систему управління державою. Класичної форми А. досяг у Західній Європі XVII–XVIII ст., зокрема у Франції, яка досягла апогею за часів Людовіка XIV. В Російській імперії А. існував у формі самодержавства аж до початку XX ст.

У більшості країн світу А. був повалений внаслідок буржуазно-демократичних революцій XVIII–XX ст. Це стоюється і його ліберальної форми — “освіченого А.". Однак це не означає, що він зник остаточно й безповоротно. Після повалення в Росії самодержавства внаслідок Жовтневого перевороту 1917 р. і утворення СРСР 1922 р. в країні був запроваджений юдо-більшовицький авторитаризм КПРС — КДБ, які стали ядром політичної системи, керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства. Його вияви мають місце ще й досі практично у всіх країнах СНД як у методах, так і формах правління. А. зберігається й нині у деяких країнах Азії та Африки, наприклад в Омані, Саудівській Аравії. У добу глобалізму формуються нові види сучасного А., зокрема фінансово-інформаційно-олігархічного, що може завершитися встановленням у цілому світі абсолютизму бандократії.

Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005.

Г. Мусяк

Абу Сайяф — військово-політична організація радикального спрямування ісламу, що існує на Філіппінах. Первинні структури А. С. з'явилися ще в 1972 р. на основі релігійної секти Тавід, однак організаційна структура завершилася в 1995 р. Головною програмною метою А. С. є створення незалежного ісламського державного утворення Бангсаморо на півдні Філіппін за рахунок реалізації концепції джихада. За даними військових спеціалістів кількість усіх фракцій А. С. становить близько 1500 бойовиків з постійним бойовим ядром майже у 600 осіб. За етнічним походженням це, головним чином, представники племінної групи Таусуг. А. С. має зброю, здійснює партизанські операції, має власні канали фінансування (за рахунок рекету, бандитизму, революційних податків на окремих суб'єктах економічної діяльності тощо).

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Авангард комуністичної молоді (АКМ) — ліворадикальна організація, що виникла в Росії у травні 1999 р. і є молодіжним крилом партії Трудова Росія. Має також назву — Авангард червоної молоді. Загальна чисельність сягає 300 осіб. Найпомітніше діє у Москві та Новосибірську. Форми боротьби: марші протесту; силові зіткнення із силами охорони порядку.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005.

М. Головатий

Авантюризм політичний (*political adventurism*, від фр. *aventure*) — а) схильність до авантюри у процесі політичної діяльності; б) діяльність, що характеризується ризикованими, приреченими на провал діями заради легкого досягнення успіху; в) схильність до безпідставних, необґрунтованих, сумнівних політичних проєктів, ризикованих ходів; г) політичні наміри і дії, що спираються на інтригу, віру в щасливу долю, обман, спрямовані на здійснення мети, фундаментом для якої є уявлення, бажання, міфічні переконання без урахування політичних сил і можливостей наукового їх обґрунтування й розраховані на випадковий успіх; д) діяльність, яка не спирається на підтримку певних верств населення, а здійснюється у вузько корисливих намірах; е) діяльність, поведінка, що перебувають на межі з розумним, позитивним і пов'язані з невинуватим ризиком; є) діяльність політиків, політичних лідерів, окремих партій, рухів, державних та інших інститутів, в основі яких лежить відсутність реальних знань щодо об'єктивної політичної ситуації, абсолютизація політичними суб'єктами своїх можливостей і здібностей.

Шлях до конкретних авантюрих політичних дій, вчинків розпочинається з недооцінених авантюрих розрахунків, необ'єктивного оцінювання явищ, подій, фактів, позбавлених логіки прогнозів щодо розвитку політичних явищ і процесів.

Авантюрих спосіб мислення і поведінки в політиці, політичній діяльності ґрунтується на грубому ігноруванні реальної політичної ситуації, зневажливому ставленні до аналітичних оцінок і прогнозів розвитку подій і процесів. Зазвичай політичній авантюри не лише пов'язані з різноманітними ризиками, а й розраховані на випадковий, короточасний успіх, тому найчастіше завдають великої шкоди людям, групам, партіям, націям, державам тощо. Великі, помітні політичній авантюри взагалі призводять до складних дестабілізацій суспільно-політичного життя, різноманітних конфліктів (військові, локальні, регіональні, включаючи світові). Хоча А. п. у багатьох випадках (наприклад на державній службі) недопустимий, за певних обставин, він може сприяти успіху в кар'єрі того, хто до нього вдається. Найчастіше А. п. має місце в недемократичних, авторитарних, тоталітарних суспільствах з антидемократичними режимами, яким характерна крайня нетерпимість до інакомислення. Тому найефективнішим засобом боротьби з А. п. є наукове управління суспільно-політичними процесами, широка гласність, демократизація політичного життя.

А. п. розповсюджене в суспільному житті тому, що значною мірою зумовлений суб'єктивним чинником, його абсолютизацією як окремим політиком, групою, елітою, так і великим об'єднаннями людей. Він здебільшого пов'язаний з корисливими бажаннями і метою, непомірними самооцінками і амбіціями.

В американській політичній лексичі вживається таке поняття, як *carpetbagger*. Воно означає політичного аутсайдера, який прагне домогтися визнання й обрання на виборну посаду в чужому для нього окрузі, авантюрих дискредитуючи свого політичного противника необґрунтованими звинуваченнями, заявами, чинячи різноманітні інтриги тощо.

Здебільшого А. п. розраховує і ґрунтується на політичному популізмі, штучній політичній активності, “шумових ефектах”, пошуках “винних”, голосливих звинуваченнях ідейних противників, активній пропаганді, що ведеться у засобах масової інформації,

створенні та стимулюванні політичних конфліктів і т. ін. Правдива громадська думка при цьому не береться до уваги, ігнорується або викривлюється, деформується. Авантюристи приходять до влади в результаті різноманітних революційних змін і потрясінь, панічного страху великих груп людей перед соціальними загрозами, терором.

Історія знає численні приклади великого А. п., як-от: породжене комуністичною ідеологією твердження про “всемогутність і незламність КПРС на шляху до комунізму”; нацистські ідеї всевітнього панування в Німеччині; сліпа віра в раптове “оновлення”, “демократизацію”, “реформування” тоталітарних суспільств тощо.

Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василік, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Политологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Политологіческий словарь: В 2 ч. — М., 1994; Политологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонока. — К., 2005; Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Философский энциклопедический словарь. — М., 1998; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. — К., 2000.

М. Головатий

Автаркія (від грец. *autarkeia* — самозабезпечення) — одна із форм здійснення державного суверенітету в галузі економіки, яка ґрунтується на засадах політики досягнення повної самодостатності країни в енергетичній, матеріально-сировинній, продовольчій, промислово-торговельній, науково-технічній, соціально-економічній та інших сферах життя суспільства в межах однієї або кількох держав. Однак А. не означає абсолютної ізоляції

від міжнародного життя, а саме: політичних, соціально-економічних, культурних зв'язків. Вони використовуються з метою досягнення найбільшої вигоди для себе. Наприклад, сповідуючи принципи А., окремі країни або групи країн активно протидіють імпорту чужих товарів і послуг, натомість всіляко заохочують експорт товарів власного виробництва і капіталів. Це породжує кризові ситуації, економічні блокади і війни. У чистому вигляді А. існувала в умовах аграрного натурального господарства. За умов глобалізації товарно-грошових відносин і суцільної інформатизації А. протидіє система “вільної торгівлі” на “спільних” просторах великих груп держав (“Світова організація торгівлі”, “Європейське економічне співтовариство” тощо).

За сучасних умов, коли гроші стали головним джерелом накопичення спекулятивного капіталу, який використовується юдо-ліберальним інтернаціоналом з метою встановлення своєї влади над світом, постає проблема захисту національних інтересів і збереження ресурсів життєзабезпечення кожної нації, зокрема й українців. Її можна розв'язати шляхом створення національних держав, спираючись на “власні сили” і взаємовигідну співпрацю із сусідами — продуцентами, спільно виступивши проти лихварсько-спекулятивного інтернаціоналізму.

Відтак А. треба розглядати діалектично, виходячи з конкретно-історичної ситуації, поєднуючи принципи “відкритого суспільства” і “кордонів на замку”.

Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 1997.

Г. Мусієнко

Автокефалія (від грец. *autos* — сам і *kephales* — голова) — повне самоврядування церкви, її незалежність від інших єдиновірних церков. Перші автокефальні церкви виникли в лоні християнства на територіях східної частини Римської імперії і суміжних з нею держав, коли в IV ст. деякі патріархії і митрополії провінцій Візантії заявили про своє відокремлення від візантійської церкви. Так з'явилися чотири церкви: Константинопольська,

Олександрійська, Антіохійська, Єрусалимська, які почали називатись православними. Тобто такими, що “правильно прославляють Бога”, мають єдине віровчення, культову практику, дотримуються загальних принципів церковної організації й водночас є самоврядними, незалежними. Церкви самі обирають своїх глав — патріархів і митрополитів. Разом вони утворили Святу православну церкву. У міру поширення православ'я утворювалися нові автокефальні православні церкви. Нині їх, за офіційним церковним переліком, — 15. Це своєрідна децентралізована асоціація автокефальних церков зі спільними догматичною та канонічною системами. Вони мають назву “помісних” і розміщуються згідно з диптихом (“по честі”) у такому порядку: Константинопольська, Олександрійська, Антіохійська, Єрусалимська, Руська, Грузинська, Сербська, Румунська, Болгарська, Кіпрська, Еладська (Грецька), Албанська, Польська, Православна церква Чехії та Словаччини, Американська. Перше місце поміж автокефальних православних церков посідає Константинопольська, а серед єпископів — її предстоятель, який має титул “Святий Архієпископ Константинополя — Нового Риму і Вселенський Патріарх” і вважається першим серед рівних. З 1991 р. Константинопольську церкву очолює патріарх Варфоломій І.

П'ять церков не отримали офіційного визнання своєї автокефалії. Серед них — Українська православна церква Київського патріархату.

Головащенко С. Історія християнства. — К., 1999; Малерб М. Релігія людства. — М.; СПб., 1997; Черній А. М. Релігієзнавство. — К., 2005.

А. Черній

Автократія (від грец. *avtos* — один, *kratos* — влада, що у сполученні означає самовладний) — система керівництва, за якої одній особі належить верховна влада, тобто самовладність. Така влада має як негативні, так і позитивні риси залежно від конкретної ситуації державотворення та особи, яка є автократом, тобто правителем з необмеженою владою. Зазвичай автократична система є основою диктатури особи, що

веде до різноманітних зловживань, а іноді й до соціальних катастроф. Однак в деякі історичні періоди (наприклад, національно-визвольні змагання, перехід від тоталітарних до демократичних устроїв та ін.) автократичний режим, особливо у разі наявності морального та харизматичного лідера, є виправданим та ефективним для державно-національного розвитку.

Г. Щокін

Автономізація соціальна (грец. *atomos* — неподільний) — процес поглибленого відособлення людей один від одного. Виникає і має найбільший вияв у зв'язку із розпадом безпосередньо особистих зв'язків між людьми і заміною їх зв'язками, головним чином, опосередкованими, тобто безособовими. Такі зв'язки набирають форм певних “речей” (гроші, товар тощо). Відтак вони видаються ніби відірваними від індивідуальних особливостей їхніх носіїв і які протиставлені їм (відчуження). А. с. становить соціальний зміст переходу від “традиційних суспільств” (первісної общини, рабовласницького, феодального) до так званого сучасного, тобто капіталістичного суспільства, що ґрунтується на “уречевлених” товарно-грошових відносинах як панівних, що тенденційно проникають у всі сфери міжлюдських взаємин, підкорюючи їх законам ринкової калькуляції. Вважають, що класичним відображенням такого соціального процесу, що досягається соціально-філософськи на одній із ранніх стадій, стала концепція Т. Гоббса. Згідно з цією концепцією, природа розділила людей таким чином, що їхнім природним становищем, стилем життя і поведінки є боротьба, війна “всіх проти всіх”. Ідеалізуючим є оцінювання “природного становища” людей за Локком і Смітом. А. с. з певного результату у “природну” передумову суспільного розвитку, зазнала критичного аналізу і підходу у “Філософії права” Гегеля, яка пояснює її лише як характеристику, до того ж поверхову, неадекватну, а з “моментів” суспільного існування індивіда: його існування в громадянському суспільстві взято у певному відриві від існування індивіда у сім'ї та державі. Теоретично А. с. “громадянського суспільства” піддає

певному запереченню інтеграції індивіда в сім'ї з тим, щоб самій водночас бути підданій запереченню у державі, де відокремлені моменти інтегруються знову, але у “вищому синтезі”. Ревізуючи гегелівську концепцію А. с. К. Маркс надав їй максимально матеріалістичного відтінку, пов'язуючи А. с. “громадянського суспільства з капіталістичною стадією його розвитку”, наголошуючи саме на тих суспільних соціальних процесах, що підготовлювали цю фазу вже в “традиційному суспільстві”.

Словник соціологічних і політичних термінів: Довід. вид. / Уклад.: В. І. Астахова, В. І. Даниленко, А. І. Панов та ін. — К., 1993; Соціальна філософія: Короткий енцикл. слов. / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — К.; Х., 1997.

М. Головатий

Автономія (грец. *autos* — сам, один, власний і *nomos* — закон) — у загальному визначенні — це поняття філософії, історії, соціальної філософії, соціології, що фіксує у своєму змісті феномен дистанціювання особистості від соціального контексту. А. визначають також, як: 1) самоуправління, право самостійного здійснення державної влади і управління, що надається конституцією держави якійсь її частині; 2) одну з державно-правових форм вирішення національного питання; 3) державне утворення в межах певної території; 4) широке внутрішнє самоврядування регіону (регіонів), а також особливі права всередині місцевого самоврядування, освіти, культури, які надаються національним меншинам (етнічним групам). А. пов'язують з прагненням і здатністю суб'єкта політики, господарювання до більшої самостійності в межах існуючого підпорядкування без остаточного відокремлення, а також право національно-територіальної одиниці самостійно визначати і самостійно керувати різноманітними процесами суспільного життя. Пояснюючи А. як самоврядування, такий термін застосовують як до індивіда, так і до групи чи інституції. Автономний індивід — це той, хто спроможний діяти, керувати сам собою (Кант вважав це передумовою найраціональнішої діяльності людини). Те саме стосується і

групи чи інституції, які здатні самостійно та успішно керувати своїми справами. Однозначного визначення поняття “А.” все ж не існує. В узагальненому, філософському визначенні вона означає власну закономірність, тобто А. органічного життя стосовно неорганічного, мислення до буття, про етнічну автономію, етнічне самовизначення на основі власного розуму і власної сили відповідно до власної природи. Авторі відомої Енциклопедії українознавства (головний редактор проф. В. Кубійович) визначали А. як “право встановлювати для себе закони чи правила. Повну А. мають незалежні держави, які встановлюють для себе, своїх органів і для населення своєї території закони і правила”. Економісти, маючи своє бачення А., зазначають, що це — самоуправління, форма організації управління територіями, підприємствами, за якої вони володіють значними правами і можливостями самостійного прийняття господарських рішень: у межах А. приймають самостійні бюджети (кошториси доходів і витрат) територій, господарських одиниць, фондів, які мають відносну самостійність, незалежність від бюджетів крупніших територіальних і господарських утворень, центральних бюджетів. Таку А. в межах України має Автономна Республіка Крим, парламент якої затверджує власний бюджет. Крім економічного та політичного визначень А., що стосується влади, владних повноважень, місця певних структур у політичній системі, є також визначення А., що пов'язане зі статусом особистості, людини. Енциклопедії постмодернізму визначають А. (грец. *autos* — власний і *nomos* — закон) — як поняття філософії історії, соціальної філософії і соціології, що фіксує у своєму змісті феномен дистанціювання особистості від соціального контексту. Термін “А.” вживають у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні А. означає надання деяким частинам держави (областям, департаментам, префектурам, провінціям та ін.) прав на самоврядування в адміністративній сфері. У вузькому — А. розуміють, як внутрішнє самоврядування політико-національного або національно-територіального утворення в межах єдиної держави. Йдеться

не лише про адміністративну, а й усі інші сфери суспільного життя. За часів середньовіччя існували такі складні форми А., як комуні та корпорації. Нині А. визначають як характеристику частини держави, територіального утворення, що відрізняється особливостями національного складу чи побуту населення. Наслідком А. є автономізація, як особлива форма державного устрою. Автори Малої енциклопедії етнодержавознавства наголошують на тому, що, визначаючи А., слід брати до уваги світовий досвід, який передбачає: політичну, часткову чи гранично політичну (напівполітичну), адміністративну, національно-культурну, національно-персональну А. Щодо політичної автономії з юридичної точки зору, то вона встановлюється на договірній основі або шляхом видання спеціального закону про розподіл повноважень. А. характерна була й окремим князівствам у складі Київської держави. Вважається, що багато елементів А. мали землі-князівства Литовсько-Руської держави (XIV ст.). Деяку самоуправу (“вільності”) мали козаки за доби Б. Хмельницького, українська церква, до її підпорядкування московському патріархату. Після Переяславського (1651) трактату (договору) починається тривалий і надто складний період боротьби України за свою державну незалежність, який фактично тривав до кінця XX ст., — проголошення незалежності України. Нині А. визначають як характеристику частини держави, територіального утворення, що відрізняється особливостями національного складу чи побуту населення. Зазвичай на автономній території діють юридичні норми, що не суперечать Конституції держави, складовою якої вона є, і захищають інтереси її населення, його звичаї, традиції, культуру. Конституція України визначає Україну як унітарну державу, республіку, невід’ємною складовою якої (ст. 134) є Автономна Республіка Крим. А. може бути політичною та адміністративною. Розрізняють також А. адміністративно-територіальну, національно-територіальну, національно-культурну та етнічну. А. адміністративно-територіальна — це один із засобів децентралізації державної влади в унітарній державі, що перед-

бачає певний ступінь самостійності всіх або більшості територіальних частин держави, незалежно від складу населення. А. національно-територіальна передбачає надання окремій частині (частинам) унітарної держави, яка заселена здебільшого представниками будь-якої національної меншини, самостійності у вирішенні питань внутрішнього життя. А. національно-культурна надає національним меншинам права і можливості використання своїх культурних традицій, мови, релігії тощо. З А. пов’язаний і термін “автономна республіка”. У Короткому оксфордському політичному словнику (К., 2005) зазначено, що радянський федералізм свого часу розробив своєрідну ієрархію підпорядкування регіонів центрові: а) республіки, що отримали етнічні назви номінальної більшості населення й мали офіційне право на відокремлення; б) автономні республіки, в основному в Російській Федерації, з етнічною ідентичністю, але без права на відокремлення; в) автономні області з деякими географічними та історичними ознаками ідентичності, але без ідентичної основи. А. етнічна — національне самоврядування, яке є однією з форм гарантованого міжнародним правом самовизначення народів. Формування інституту А. етнічної стало помітним кроком на шляху демографічного розв’язання гострих і різнопланових етнонаціональних проблем, особливо в яскраво виражених поліетнічних суспільствах, збереження та зміцнення в них етнополітичного миру і стабільності, запобігання соціальним, політичним конфліктам на етнічному ґрунті. Розрізняють такі форми А. етнічної: національно-територіальну (для етнічних груп, що проживають компактно); національно-культурну (законодавче закріплення права етнічної групи на збереження своїх мови, культури, самобутності, утворення громадських організацій, об’єднань, їх розвиток); національно-персональну (право національних меншин на самостійне влаштування свого національного життя). Усі форми А. є спрямовані на забезпечення прав корінних народів і національних меншин, на нормалізацію і гармонізацію міжнаціональних відносин у поліетнічних суспільствах. А. національно-культур-

на — це правова форма задоволення прав етнічних (національних) меншин на збереження і розвиток своєї культурної, мовної, релігійної самобутності, утворення своїх громадських об'єднань, користування, навчання та вивчення рідної мови, розвиток національних культурних традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо.

Економічна енциклопедія: У 3 т. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К., 2000. — Т. 1; Енциклопедія українознавства. — Словникова частина / Гол. ред. проф. Володимир Кубієвич. Перевидання в Україні. — Л., 1993; Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; Постмодернізм: Енцикл. — М., 2001; Философский энциклопедический словарь. — М., 1998; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Автономія національно-культурна — правова форма задоволення прав етнічних (національних) меншин на збереження і розвиток своєї культурної, мовної, релігійної самобутності, утворення своїх громадських об'єднань, користування, навчання та вивчення рідної мови, розвиток національних культурних традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо. А. н.-к. має екстериторіальний характер.

Політологічний енциклопедичний словник. — 2-ге вид., допов. і переробл. / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — К., 2004.

О. Антонюк

Автономія національно-персональна — вид етнічної автономії, запроваджена в УНР Законом про національно-персональну автономію і ухвалена Центральною Радою 9 січня 1918 р. При розробці цього закону використано ідеї А. н.-п., висунуті австрійськими соціал-демократами К. Рен-

нером та О. Бауером. Їхня модель давала змогу задовольнити інтереси особистості, нації та держави одночасно, не порушуючи територіальної цілісності держав і не перешкоджаючи прогресивним інтеграційним процесам. По-перше, цю форму автономії називають національно-персональною як таку, що передбачає входження індивіда в ту чи ту спільність на добровільних засадах. По-друге, А. н.-п. є також екстериторіальною, оскільки не пов'язується з територією. По-третє, таку автономію називають культурною, тому що її компетенція обмежується зазвичай сферою культури. Джерелом і носієм національних прав тут є не території, а самі нації — національні союзи, утворені на основі добровільних заяв громадян. На думку авторів, незалежно від чисельності нації чи національної меншини, території її проживання реальний захист національних прав може забезпечуватися тільки тоді, коли нації стануть суб'єктом, а не об'єктом права, представлятимуть і захищатимуть перед державою свої національно-культурні, мовні та релігійні інтереси. На основі особистих заяв повнолітніх громадян має складатися кадастр (перепис), що визначатиме персональну належність громадян до певної національної групи. Австрійські соціал-демократи визнавали права національних меншин колективними суб'єктами права.

Етничність на постсоветском пространстве: роль в обществе и перспективы: Материалы конф. — К., 1997.

О. Антонюк

Автономія національно-територіальна — самостійне здійснення державної влади або широке внутрішнє самоврядування в межах єдиної держави, яке надається територіальним одиницям, що різняться особливостями етнічного складу населення, своєрідністю господарства, побуту, традицій тощо.

Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література / Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас, Ю. С. Шемшученко та ін.; За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1999.

О. Антонюк

Автономна політична участь — добровільна політична діяльність індивідів, які дбають про особисті і групові інтереси. А. п. у. характерна найперше для демократичних режимів, хоча і в них існують певні елементи мобілізації поведінки індивідів (особистостей). Наприклад, у процесі виборчих кампаній вельми активно використовуються методи маніпулювання свідомістю громадян з метою впливу на їхню політичну орієнтацію, позицію, дії. А. п. у. — це майже одне й те саме, що “автономна політична участь” — вільна добровільна політична діяльність індивідів, які намагаються зреалізувати особистісні й групові інтереси. Така діяльність можлива і характерна для демократичних режимів, хоча і в них існують певне маніпулювання свідомістю та організований, цілеспрямований вплив на суспільну позицію та поведінку індивідів.

Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; *Политология: Слов.-справ.* / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; *Политологический словарь: В 2 ч.* — М., 1994; Халипов В. Ф. *Власть: Кратологический слов.* — М., 1997.

М. Головатий

Автор — особа, яка своєю працею створила і якій належить створений нею будь-який публіцистичний, художній, науковий, музичний або інший твір. А. володіє авторським (виключним) правом, яке унормовує відносини, пов'язані зі створеним ним та подальшим використанням твору. А. має виключне право давати дозвіл чи забороняти використовувати створене ним іншими особами. А. має право видавати твір під своїм чи прибраним ім'ям (псевдонімом), укладати договір на його видання (оприлюднення, використання) і отримувати за нього гонорар.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Лесин В., Полинєць О. *Словник літературознавчих термінів.* — К., 1971; *Українське законодавство: засоби масової інформації.* — К., 2004.

Ю. Бондар

Авторитаризм (фр. *autoritarisme*, від лат. *autoritas* — влада, вплив) —

система влади, що ґрунтується на повній залежності від уособлюючого її лідера, який часто перетворюється на диктатора, особливо в умовах несформованої національної свідомості або в багатонаціональних державних утвореннях імперського штибу. Різновидами авторитаризму є цезаризм, бонапартизм, сталінізм, гітлеризм та інші особисті диктатури військово-поліцейського спрямування. В той самий час авторитарний режим у переломні моменти історично-суспільного розвитку, який уособлюється загальноновизнаним лідером з розвиненими моральними якостями, відіграє свою позитивну роль у державному управлінні (наприклад президентство Шарля де Голля в повоєнній Франції).

Г. Щокін

Авторитет (нім. *Autorität*, від лат. *auctoritas* — влада) — загальноновизнаний вплив особи, який може ґрунтуватися або на почуттях страху перед нею, або на почуттях поваги.

Г. Щокін

Авторитет політичний — а) загальноновизнаний вплив особи чи організації в різних сферах суспільно-політичного життя; б) суспільне визнання можливості суб'єкта політики здійснювати владу; в) одна із форм здійснення влади, що ґрунтується на загальноновизнаному впливі будь-якого суб'єкта (особи, групи, організації); в) один із засобів, ресурсів управління (оскільки головним суб'єктом управлінського впливу є політична влада). А. п. — одна з важливих форм здійснення влади. За А. Пахаревим, А. п. — це джерело, одна з основних форм здійснення влади, яка ґрунтується на загальнопоширеному впливі будь-якої особи чи установи в різних сферах суспільного життя.

Авторитет взагалі: а) загальноновизнаний вплив, повага, значення; б) особа, конкретний діяч, працівник, який користується певним впливом серед інших, визнанням за рахунок особистісних якостей (розуму, знання, професіоналізму, моральних якостей, особистих достоїнств, досвіду тощо). У філософії — це значення або вплив, який можуть мати люди, предмети, не потребуючи постійного підтвердження

цього значення. Тому може йтися про авторитет науковий, політичний, педагогічний, релігійний і т. ін. Основою авторитету будь-кого є відмінні особливості окремої особи, групи, організації, норми (правила, принципи, закони), завдяки яким вони заслужили певну довіру та можуть вплинути на поведінку інших людей.

У реальному житті авторитет не завжди пов'язаний із владою, його може мати особа і без владних повноважень, тоді така людина є найшанованішою. Часто в зарубіжній політології слова *authority* (англ. авторитет) і *power* (англ. влада) вживаються як синоніми.

Авторитет також виступає як виправдана довіра, в якому виражено оцінку групою, класом, суспільством відповідності якостей політика потребам державної, партійної, суспільно-політичної діяльності. Звідси специфічні особливості А. п., який виступає однією з найважливіших форм завоювання, здійснення, утримання влади. Влада такого авторитету здійснюється не за певним зовнішнім примусом, не за підпорядкуванням, а за рахунок інших засобів (М. Вебер): традиція; раціонально обґрунтована законність (легальність); харизма джерела авторитету (віра в його надзвичайну природу і силу). А. п. сприяє забезпеченню успіху в політичній, суспільній діяльності, контролю діям людей, груп, організацій, об'єднань, стимулюванню будь-якої діяльності. Крайнім виявом А. п. може бути авторитаризм, сліпа покора лідеру, вождю, організації, віра в їх непогрішимість.

Ефективність А. п. багато в чому зумовлюється реальною взаємодією з іншими формами влади і впливу на людей, але реально він існує і утримується тоді, коли діє без будь-якого застосування примусу чи насильства.

А. п. складається і формується упродовж певного часу, в результаті діяльності суб'єкта політики, набуття ним знань, умінь, навичок громадської діяльності. Першоосновою А. п. безумовно є особистість, її особистісні дані і якості.

Наступник М. Вебера, американський соціолог Е. Шильз наголошував, що всі типи авторитету, спираючись на

віру, утворюють зв'язок із священним началом. Інші дослідники вважають, що особливе значення має легітимізація правлячих суб'єктів політики та їхні піддані. У разі нелегітимності, недовіри наступає втрата А. п. Якщо владна діяльність побудована за А. п. об'єктивно, вона не втрачає авторитету в суспільстві і є важливою умовою його стабілізації, злагоди.

Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд, перераб. и доп. — М., 2000; Вебер М. Избр. произв. — М., 1990; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Давыдов Ю. Н. Авторитет. Современная западная социология: Слов. — М., 1990; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пахарев А. Д. Политическое лидерство и лидеры. — К., 2001; Пирен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Философский энциклопедический словарь. — М., 1998; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. — К., 2000.

М. Головатий

Авторський колектив — група осіб, які об'єдналися для спільного створення твору і між яким узгоджено розподіляються майнові та інші права на твір.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Словник книгознавчих термінів. — К., 2005.

Ю. Бондар

Автостереотипи (грец. *autos* — сам, *stereos* — твердий і *typos* — відбиток) — думки, судження, оцінки стосовно певної етнічної спільноти і походять від її ж представників (напри-

клад, висловлювання українців про українську націю).

Тавадов Г. Т. Етнологія: Учеб. для вузов. — М., 2002.

О. Антонюк

Агасфер — міфічна особа, єврей, який неповажливо поставився до Ісуса Христа і тому був приречений Богом на вічне блукання. Персонаж, який за здійснений злочин був покараний тим, що мусив, зневажуваний всіма, вічно блукати по світу, зустрічається вже в Біблії. Таким є Каїн, якого за вбивство свого брата Авеля покарав Бог і той змушений був вічно блукати по землі, несучи на чолі особливий знак, що відлякував від нього звірів і людей і який не дозволяв людям вбивати його, бо тому, хто вб'є Каїна, Бог відомстить “всьмеро” (Буття; 4.1 — 17). Подібний персонаж на ім'я Самірі є і в Корані (Сура XX, 89). У часи середньовіччя в Європі виникає легенда про людину, яка вдарила Ісуса Христа, коли той ішов на Голгофу, і за це була приречена на вічні поневіряння. Легенда ця існувала в кількох версіях. За однією з них, що виникла в XIII ст., тридцятилітній охоронець в преторіумі Понтія Пілата на ім'я Картафілус вдарив Ісуса Христа, коли той виходив із залу суду, зі словами: “Чого ти зволікаєш?” У відповідь Христос сказав: “Я піду, але ти чекатимеш на моє повернення”. Відтоді Картафілус не може померти, бо коли йому виповнюється сто років, він починає хворіти і знову повертається до свого тридцятилітнього віку. В іншому варіанті легенди, який повідав Філіпп Муске, розповідається, що Картафіл не бив Ісуса Христа, а лише сказав тим, хто вів його на Голгофу: “Почекайте мене, я також хочу піти й подивитись, як розпинатимуть фальшивого пророка”. Христос відповів: “Вони тебе не чекатимуть, але ти чекатимеш на мене...” Ця версія не була популярною, бо в ній Ісус Христос поставав жорстоким і несправедливим. Є також чимало версій, автори яких (середньовічні ценці) намагались узгодити сюжет легенди з текстами Нового Заповіту. Спираючись на етимологічне значення імені Картафілус (грец. любий друг), вони контамінували його образ зі згадкою в Євангелії від Матфія

слів Ісуса Христа про тих, хто не знає смерті до нового пришествя Христа (Матф. 16, 28), а також записаних євангелістом Іоаном слів Христа про свого улюбленого учня, який залишиться живим, доки не повернеться Христос (Іо. 21,22).

Тільки у 1602 р. з'являється в Європі анонімний текст про єврея Агасфера, шевця, який прогнав Ісуса Христа, що йшов на Голгофу і зупинився біля його будинку перепочити. На слова А. “Проходь далі!” Христос сказав: “Я зупинюсь і відпочину, але ти ходитимеш до судного дня”. Цей варіант легенди породив, з одного боку, факти міжетнічних сутичок у Німеччині в XVII ст., коли натовп вривався у єврейські квартали німецьких міст з вимогою видати їм А., який нібито мешкає там, а з іншого — стала приводом для богословських дискусій з проблематики можливості чи неможливості вічного життя окремої людини.

Існувала також низка легенд про розкаяння і праведне життя і навіть дар пророцтва у людини, яка образила Ісуса Христа і була покарана ним. Ця версія стимулювала переконання про можливість прощення навіть за тяжкі гріхи за умови щирого каяття і спокути.

У 1774 р. з'являються перші записані згадки з визначенням Вічний жид, які стосувались А. Відтоді — це синоніми і натепер побутує близько сотні легенд про Вічного жида.

Легенда про А. зазнала і зазнає різного інтерпретування. Й. В. Гете через образ А. ілюструє історичний процес розвитку релігійної свідомості. В. Е. Сюпафос роману, в якому фігурує образ А., спрямований проти єзуїтів. Г. Х. Андерсен (поема “А.”) і П. Шеллі з позицій романтизму розвивають через образ А. ідею “світової скорботи”. П.-Ж. Беранже вбачав в А. концентрований вид людського страждання. Російський дослідник А. Пресс висловлював припущення, що легенда про А. єврейського походження, а саме ім'я “А.” позначає ім'я перського царя Артаксеркса. Цю думку поділяє і російський релігієзнавець С. Аверінцев. Радянський етнолог В. Богораз-Тан вважав, що через персонаж А. втілювались ідеї загострення міжнаціональних стосунків. Ціла низка інтерпретацій обра-

зу А. пов'язана з образом євреїв і ставленням до них. В одному випадку долю А. вважали втіленням долі єврейського народу — народу без вітчизни, блукаючого, бідного. В інших випадках А. — втілення євреїв як жорстокого народу, убивць Ісуса Христа, ще в інших — символ євреїв, які вбили Христа, але є свідками Христа й тим народом, якому визначено через каяття і навернення до вчення Ісуса Христа заслужити на прощення. Є також версії, що символ А. — це символ оновлення людства.

Аверинцев С. С. Агасфер // Мифы народов мира: В 2 т. — М., 1987–1988. — Т. 1; Веселовский А. Н. Легенды о вечном жиде и об императоре Траяне // Журн. М-ва нар. просвещения. — 1880. — № 7–8; Вечный жид: Евр. энцикл.: В 16 т. // Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. — СПб., 1906–1913. — Т. 1; Вечный жид: Краткая евр. энцикл. — Иерусалим, 1976. — Т. 1.

В. Ятченко

Агент впливу — особа, яка служить чийсь інтересам і в силу своїх можливостей, посади, соціального статусу може впливати на ухвалення потрібних для зацікавленої сторони (держави, організації, групи людей тощо) рішень соціально-політичного, ідеологічного, комерційного та іншого характеру. Виникнення поняття “А. в.”, як і самого явища, пов'язують з діяльністю спецслужб, спрямованою на коригування позиції, політики супротивників через внутрішні чинники, нав'язування альтернативних уявлень, “переінакшення свідомості”. Саме А. в. радянський КДБ офіційно звинуватив свого часу в реалізації так званого плану перебудови, внаслідок чого СРСР програв США у “холодній війні”. А. в., свідчать дослідники проблеми, добирають і готують, турбуються про їхнє освітнє і службове зростання впродовж тривалого часу, а інколи й десятиліть. Сучасні комунікації, маніпулятивні технології, зростання ролі інформації дають підстави говорити і про можливість творення колективних, ситуативних груп впливу, які можуть використовуватися для тиску з метою ухвалення владою тих чи інших рішень.

Ю. Бондар

Агітація (від лат. *agitatio* — приведення в рух, спонукання) — роз'яснення, розповсюдження ідей, програм, політики якоїсь партії чи організації, особи, діяльність серед загалу з метою залучення прихильників, збільшення їхньої кількості. При проведенні А. використовують найрізноманітніші засоби і форми — зустрічі з громадянами, публічні виступи, концерти, вистави, прес-конференції, публікації у засобах масової інформації, плакати, листівки тощо. А. може мати і контрхарактер, спрямовуватись проти ухвалення якогось рішення, формувати громадську думку проти чогось (скажімо, проти вступу до НАТО, спорудження якогось об'єкту тощо). Окремо розрізняють контрагітацію, метою якої є зменшення впливу певних агітаційних заходів опонента.

Політологічний словник. — К., 2005; Советский энциклопедический словарь. — М., 1985.

Ю. Бондар

Агітація передвиборна — складова передвиборної кампанії, спрямована на збільшення кількості виборців — прихильників якогось кандидата, партії, партійного блоку. А. п. може спрямовуватись також проти політичних опонентів, неприйняття їхніх дій, програм; у цьому випадку така агітація є контрагітацією. А. п. ведеться шляхом зборів, мітингів, дебатів, концертів, особистих зустрічей та з використанням різноманітних видів реклами, засобів масової комунікації (радіо, телебачення, друковані видання та ін.). Правила ведення А. п., використання форм і засобів агітації регулюються законодавчо. А. п. здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України з дотриманням принципу рівності усіх суб'єктів виборчого процесу та за кошт виборчих фондів партій (блоків). Використання власних коштів кандидатів у депутати чи коштів з інших джерел для проведення А. п., у тому числі з ініціативи виборців, забороняється. Не належать до А. п. офіційні повідомлення про дії кандидатів у депутати, пов'язані з використанням ними посадових (службових) повноважень за умови, якщо вони не містять агітаційного характеру. Засоби масової інфор-

мації, засновниками (власниками) яких є партії — суб'єкти виборчого процесу (партії, що входять до блоку — суб'єкта виборчого процесу) можуть вміщувати агітаційні матеріали на свій розсуд і в обсязі, необхідному для цього, за умови дотримання інших вимог законодавства України. Забороняються, зокрема, поширення будь-якої інформації дискримінаційного характеру щодо расової, національної належності, релігійних, політичних уподобань людини, за мовними ознаками тощо. Вимоги до А. п. викладені у Законах України “Про вибори” (в тому числі у розд. VIII “Передвиборна агітація” Закону “Про вибори народних депутатів України”).

Див. також: *Зловживання свободою масової інформації (при проведенні передвиборної агітації)*

Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності. — К., 2002; Політологічний словник. — К., 2005.

Ю. Бондар

Агні-Йога (Жива етика) — неорелігійне об'єднання теософського спрямування, в основі діяльності якого лежить вчення про першооснови і принципи буття суцього, будову макро- і мікросмосу та основні завдання й цілі людства у процесі творчої еволюції Всесвіту. Засновником цього об'єднання є Микола Реріх (1874–1947) — видатний мислитель, відомий художник, письменник, автор 12 томів “Агні-Йоги”. Центральна ідея А.-Й. — визначення свого місця в процесі протиборства нового і старого світів, великого двобою сил світла й темряви. Її прихильники вважають, що допомогти в цьому зможе тільки “жива” етика на противагу етиці “мертвій”, закостенілій. Щоб жити за законами Живої етики, потрібно позбутись усіх негативних рис та звичок (неосвіченості, страху, брехні, лицемірства, користоловства, пияцтва, паління, сварливості тощо); дотримуватись основоположного принципу — любові як джерела гармонійного розвитку світу; відмовитись від багатьох надмірностей і присвятити своє життя праці заради Світла. Умовою досягнення Світла є духовність, головним компонентом якої виступає творча праця та радість від неї.

Любов до Бога має бути безмежно великою, відвертою, сповненою прощення. Кожна людина заслуговує на любов, адже вона — головне втілення Всевишнього на землі. Вчення визнає Раму, Кришну, Мойсея, Орфея, Будду, Піфагора, Платона, Христа як великих посвячених, покликаних донести людству ті знання, до рівня розуміння яких воно піднялось.

Особливого значення А.-Й. надає вивченню сил природи та їх впливу на людину. Природа тлумачиться як синонім Абсолюту, серце гармонії й радості. Вчення А.-Й. стверджує єдність усього суцього та розкриває загальні закони його будови, серед яких домінують закони Аналогій, Рівності Начал, Перевтілення, Карми, Жертви.

Ще за життя М. Реріха його вчення набуло популярності в Індії, Америці, Прибалтиці. В Україні, як і в Росії, спроби організації реріхівського товариства почалися в 70-х роках ХХ ст. Згодом було створено Московський міжнародний центр Реріхів, до якого через деякий час приєдналися гуртки і товариства реріхівців з інших республік колишнього СРСР. Проте вже у 1991 р. зі смертю останнього сина Реріха — Святослава, єдиний центр розколовся. Нині в Україні існує кілька паралельних реріхівських товариств, які пропагують основоположні ідеї Живої етики.

Баркер А. Новые религиозные движения. — СПб., 1997; Петрик В. М., Ліхтенштейн Є. В., Гринько В. В. та ін. Нетрадиційні релігії та містичні об'єднання України. — К., 2000; Словінський П. Й. Релігійний вінегрет: Кілька слів про нові релігійні і парарелігійні форми. — Л., 1999; Черній А. М. Релігієзнавство. — К., 2005.

А. Черній

Агресія (від лат. *aggressio* — напад) — а) фізичні або словесні дії людини, спрямовані на завдання шкоди або руйнування; б) індивідуальна або колективна поведінка, спрямована на заподіяння фізичної чи психологічної шкоди аж до знищення інших людей. А. супроводжується специфічними психологічними станами гніву, ворожості, ненависті тощо; в) усі види та форми незаконного, згідно зі Статутом ООН, збройного нападу та застосування сили однією державою чи групою

держав проти суверенітету, територіальної недоторканності та цілісності або політичної незалежності іншої країни, народу (нації). Загалом існує багато визначень першопричини агресії. Так, Хоббс стверджує, що всі люди за своєю природою егоїстичні, жорстокі, брутальні, а відтак агресія закладена у підсвідомості як інстинкт. Мається на увазі “тваринна” сторона людської природи. За З. Фрейдом, усе пов’язане з теорією двох інстинктів, які є одночасно в людині: інстинкту життя і інстинкту смерті. Інстинкт життя — це енергія росту і розвитку, а інстинкт смерті працює на самознищення. Етнолог К. Лоренс довів, що агресія — це успадкована спонтанна готовність боротися за існування, захоплювати, захищати власність.

А. може виявлятися у формі економічного, ідеологічного, інформаційного, психологічного втручання. Найзагрозливішою і найгрубішою формою А. є збройний напад.

Вирізняють А. пряму та опосередковану. Пряма А. має характер безпосереднього вторгнення, а опосередкована — пов’язана зі здійсненням сприяння державі-агресору, наприклад: поставка зброї, надання території для проходження військ, повідомлення стратегічної інформації і даних розвідки, направлення військових радників і добровольців та ін.

У міжнародному праві на державному рівні передбачена відповідальність за здійснення А. і використання сили, а саме: тимчасове обмеження суверенітету держави — агресія; матеріальна — реституція, репарації; на індивідуальному рівні — кримінальна відповідальність фізичних осіб, які мають відношення до розв’язання А.

Обов’язкові ознаки А. — першість (ініціатива) у діях щодо відповідного об’єкта, неочікуваність, конфліктний характер тощо. Право на визнання факту А. належить Раді Безпеки ООН, яка згідно з резолюцією “Про визначення агресії” (1974) враховує такі моменти: першість, ініціатива збройного нападу; відповідність дій суб’єкта міжнародного права приблизному переліку агресивних дій; співучасть у формі надання своєї території для агресії; конкретність підходу та всебічне врахування обставин початку збройної бо-

ротьби країн. Залежно від змісту і форм дій вирізняють А. пряму (напад, окупація, вторгнення на територію іншої держави, бомбардування тощо) і непряму, в якій збройна сила агресора використовується приховано, замасковано. Найнебезпечнішою формою А. вважається пряма А., або неспровокована — як агресивна війна, що має, звичайно, жахливі наслідки. З метою запобігання А. до агресорів застосовують колективні заходи та примусові санкції, передусім без збройної сили. Держави-агресори несуть відповідальність перед міжнародною спільнотою, а держави, що страждають від А., навіть не вважаються агресорами у разі використання для власного захисту збройної сили. Статут ООН зобов’язує своїх членів вирішувати всі свої суперечки тільки мирними засобами. Дієвим засобом проти А. є створення міжнародної, всеохоплювальної системи міжнародної безпеки, виключення будь-яких форм насилля як засобу вирішення конфліктів і проблемних взаємин між державами. Цьому сприяє роззброєння, скорочення воєнного потенціалу окремих держав, прийняття оборонних воєнних доктрин, ліквідація зброї масового знищення — атомної, бактеріологічної тощо.

Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Давыдов Ю. Н. Авторитет. Современная западная социология: Слов. — М., 1990; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Політологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин і др. — М., 2000; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонока. — К., 2005; Політологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Управління людськими ресурсами (Понятійно-термінол. слов.): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Г. В. Шокіна, О. В. Антонока, М. Ф. Головатого. — К., 2006; Философский энциклопедический словарь. — М., 1998.

М. Головатий

Адвентизм (від лат. *adventus* — пришестя) — течія пізнього протестантизму, яка виникла в 30-х роках XIX ст. у США. Його засновник Вільям Міллер (1782–1849) провіщав “друге пришестя Ісуса Христа” в 1844 р. В основу віровчення адвентистів й покладено віру в близьке пришестя Христа. Вважається, що воно супроводжуватиметься воскресінням праведників, а після тисячолітнього царства Христа воскреснуть і неправедні. А. успадкував від баптистів водне хрещення дорослих й омовіння ніг. Його прихильники заперечують рай і пекло, безсмертя душі. Адвентисти вважають, що після смерті душа людини поринає в сон, щоб пробудитися в Судний день і отримати вічне блаженство або бути знищеною. Прибічникам церкви заборонено вживати м’ясо “нечистих” тварин, каву, алкогольні напої тощо. Обов’язковою є сплата десятини, тобто десятої частини своїх доходів у касу громади. Нині у світі діє кілька адвентистських церков, серед яких найпоширенішою і найвпливовішою є Церква адвентистів сьомого дня (АСД). Головною особливістю цієї церкви є вчення про особий день тижня — суботу — як день відпочинку. Об’єднання АСД з’явилися на теренах України ще в 90-х роках XIX ст. (Крим, Київська губернія). На 1 січня 2005 р. в Україні діяло 964 громад адвентистів. Своєрідною коліскою адвентизму в Україні є південні міста, де західні місіонери з успіхом проводять евангелізацію.

Серед інших церков А. виокремлюють адвентистів-реформістів, адвентистів-християн, Товариство другого пришестя. Адвентисти усіх напрямів широко представлені у всьому світі, маючи схожу організаційну структуру. Деякі общини об’єднуються в союзи, які, у свою чергу, об’єднані в 12 дивізіонів. Кожен із дивізіонів репрезентує спільноти віруючих кількох держав. На чолі всіх адвентистів світу стоїть Генеральна Конфедерація, яка обирає виконавчий комітет (штаб-квартира — м. Вашингтон, США).

Академічне релігієзнавство. — К., 2000; Малерб М. Релігії чөлөөчества. — М., 1997; Очерки истории западного протестантизма. — М., 1995; Торчинов Е. А. Релігії мира. — СПб., 1997.

А. Черній

Адепт (від лат. *adeptus* — той, хто чогось досяг) — пристрасний прихильник якогось вчення, ідеї, цілі в тому числі й політичної. У політиці поняття “А.” зазвичай узгоджується з виробленням, розповсюдженням і пропагандою державної, партійної або корпоративної ідеології, застосовується до визначення осіб безпосередньо задіяних у цьому процесі. А. може виступати той представник політики, який повністю виявляє готовність пристрасно обстоювати свої погляди в ідеологічних суперечках, або навіть зі зброєю. З цієї точки зору А. може вважатися кожний прихильник будь-якого суспільно-політичного вчення, який не просто є прихильником цього вчення, а сповідує його в силу внутрішніх переконань і повністю погоджується з усіма його положеннями. У такому разі, поняття А. характеризує людину, яка повністю поділяє певні погляди на ті чи інші проблеми, тим самим виділяючись із кола менш переконаних прихильників, які також займають спільну з А. позицію. У певних ситуаціях, залежно від конкретних цілей і настанов, А. можуть також не лише відкрито виявляти, а й приховувати свою пристрасну прихильність (тому не випадково, що спочатку А. називали тих, хто був посвячений у таємничі вчення, ідеї або організації). А. також являється ревний послідовник якогось вчення, науки, мистецтва тощо, тобто особа, яка не критично сприймає ідеї, вчення, наукові досягнення, витвори мистецтва та ін. А це, у свою чергу, може в діяльності, поведінці, стилі життя виявлятися в нетерпимості до інших ідей, вчень та їхніх прихильників.

Гіперс З. В. Короткий культурологічний словник-довідник. — Л., 2004; Политическая энциклопедия. — М., 2000.

В. Волобуєв

Акомодація етнічна (лат. *accomodatio*, від *accomodo* — пристосування) — культурні зміни, яких зазнає етнос чи його окремі частини в процесі пристосування до нових умов природного середовища. А. е. — один із найважливіших показників природовідповідності людського способу буття, який вказує на те, що національна культура є не просто штучно, діяльніс-

но створена, а й постійно узгоджувана з конкретним ландшафтно-кліматичним оточенням етносу реальність.

Термін “акомодація” запозичений з біології та медицини, де він позначає пристосування збудливих тканин до повільно наростаючих дій подразника. А. е. за деякими параметрами схожа з етнічною та культурною адаптаціями, але відрізняється від них тим, що включає у свій зміст лише опозицію “етнос — природа” і не охоплює відношень “етнос — етнос”, “етнос — особа”.

А. е. найчастіше виникає тоді, коли зміни в природному оточенні, викликані чи то діяльністю самої людини, чи то кліматичними змінами, що вимагають глибоких трансформацій в парадигмі життєвідтворювальної діяльності етносу, в системі матеріальної та духовної культури людської спільноти. Такого роду явища відомі ще з часів неолітичної революції, коли під тиском факту вичерпаності ресурсів зжило себе збиральництво, первісні форми мисливства й рибальства, і виникла необхідність переходу людства до відтворювального способу господарювання насамперед землеробства і скотарства. А це призвело, у свою чергу, до змін у глибинних основах життєдіяльності соціальних груп. Неолітична революція є чи не найпершим в історії людства прикладом проблематизації взаємин людини з природою і акомодатії як одного з найважливіших засобів розв’язання цього роду проблем.

Яскравою ілюстрацією явища і ролі етнічної акомодатії може слугувати приклад зміни всього життєвого укладу й всієї системи духовності стародавніх єгиптян, китайців, індійців під впливом радикальної зміни клімату в добу мезоліту (висихання великих територій — від Сахари до Киргизького степу). Наслідком цього стало створення потамічних (річкових) культур на берегах Нілу, Інду, Хуанхе, Тигру та Єфрату. Відбулися докорінні перетворення в соціальній структурі етносів (виникнення так званого диференційованого суспільства), зміна міфологій, способів господарювання, традицій. Глибинні акомодатійні процеси торкнулися народів Центральної Азії, які під впливом посух, що призвели до висихання територій, у 1 тис. до н. е.

змушені були перейти від землеробства до кочового скотарства. При цьому кардинально змінилися форми ведення господарства, світогляд, ритм життя, форми міфологічного й художнього освоєння дійсності.

А. е. спостерігається також тоді, коли етнос з якихось причин змушений покинути місце свого довгочасового проживання й переселитися на територію, не схожу за своїми природно-кліматичними характеристиками на попередню.

Елементи акомодатійних процесів можна зафіксувати і в наш час. Знищення протягом кількох десятиліть ХХ ст. природного ландшафту в Україні (розорювання земель, осушування річок, знищення гаїв, левад задля збільшення орної площі) стало одним з істотних чинників руйнування звичного життєвого середовища селян, їхньої прив’язаності до рідних місць, до часткової втрати ними специфічних рис світовідчуття сільського жителя. Усе це посилює мотивацію міграційних процесів із села до міста, сприяло знелюдненню українського села. Однак слід мати на увазі, що в індустріальному суспільстві акомодатійні явища опосередковуються соціальними процесами і значною мірою підлягають їм.

Кисельов М. М., Канак Ф. М. Національне буття серед екологічних реалій. — К., 2000; Кіндер Г., Хільгеман В. Всесвітня історія. DTV-Atlas — К., 2001; Філософія. Антропологія. Екологія: Альманах. — К., 2000. — Вип. 1; Цултэм Н.-О. Искусство Монголии. — М., 1984; Шлемкевич М. Загублена українська людина. — К., 1992.

В. Ятченко

Аксіологія етнополітична (від грец. *axia* — цінність і *logos* — вчення, а також *ethnos* — народ, плем’я і *politika* — державні або суспільні справи) — вчення про етнополітичні цінності в життєдіяльності соціуму. А. е. досліджує природу і спосіб функціонування фактів, подій, духовних продуктів творчості в їх етнополітичному вимірі, тобто в системі діяльності суб’єктів політичних процесів, спрямованих на задоволення потреб учасників етнокультурного розвитку. Наприклад, економічні науки вивчають феномен глобалізації з боку змін у

міжнародному поділі праці, уніфікації виробничих технологій, створенні системи міжнародної банкової діяльності та ін. При цьому А. е. вивчає наскільки глобалізація сприяє чи, навпаки, заважає життєдіяльності окремих етносів як суб'єктів та об'єктів політики, розвитку національних культур у системі державних утворень, функціонуванню й самозбереженню національних держав тощо. До предмета А. е. належить також виявлення системи ціннісних орієнтацій суб'єктів етнополітики (національних держав, політичних партій, громадських організацій), структури цінностей в системі фактів етнонаціональної сфери суспільства — мови, ідеології, політичної психології. А. е. вивчає ціннісний аспект таких проблем, як дотримання балансу загальнонаціональних, регіональних та етнічних інтересів; забезпечення гармонії етнокультурних потреб титульної нації та національних меншин. А. е. — невід'ємний теоретичний елемент розробки основ національної політики в державних утвореннях.

Актуальные проблемы информационной безопасности Украины: Аналит. докл. ЦСПЕДИ им. Розумкова // Нац. безопасность и оборона. — 2001. — № 1; *Аксиология*: Филос. энцикл.: В 5 т. — М., 1960. — Т. 1; Антонюк О. Етнополітика: Політологічний слов. — К., 2005; Волковський Н. Л. История информационных войн: В 2 ч. — СПб., 2003. — Ч. 1; *Політологічний енциклопедичний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 1997; *Політологічний енциклопедичний словник* / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Почепцов Г. Г. Психологические войны. — М.; К., 2000; *Рублюк О.* Аксиология этнополітика: Політологічний слов. — К., 2005; *Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій*: Навч. посіб. / В. М. Петрик, О. А. Штоквиш, В. І. Полевий та ін. — К., 2006; Шахназаров Г. Х., Брутенц К. Н. и др. Самоопределение России (Аналит. доклад по проекту "Россия в формирующейся глобальной системе") // *Практична філос.* — 2001. — № 1.

В. Ятченко

Активна ісламська молодь — воєнізована релігійно-політична організація, що діє у Боснії та Герцеговині. Створена колишніми військово-

службовцями і ополченцями 7-ї мусульманської бригади урядової армії в середині 90-х років. Чисельність структури і загалом організації невідома. Стосовно керівництва, то інструкторський склад — громадяни з арабських держав і Пакистану. Відомо, що певна кількість бойовиків організації в 1999–2000 рр. брали участь у бойових діях у Чечні.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; *Політичний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Акультурація — процес і результат взаємовпливу етнічних культур, що характеризується сприйняттям однією з культур (зазвичай менш розвинутою, хоча можливим є і протилежний вплив) елементів іншої, а також виникненням нових культурних явищ.

Проблемою акультурації почали займатися в другій половині XIX ст. американські етнографи. Термін "А." вперше використав американський етнограф У. Х. Хоумз, згодом й інші почали застосовувати його для позначення процесу уподібнювання з іншою культурою (Дж. Боас), чи процесу передачі елементів однієї культури іншій (У. Дж. Макджі). Дослідження А. в сучасному значенні цього слова почалося в 20–30-х роках XX ст. у зв'язку з вивченням впливу "білої" американської культури на індіанців і чорних американців (М. Мід, М. Уілсон, А. Лессер, І. Шапера, Р. Лоуї, Л. Спайер, Р. Турнвальд, Б. Малиновський, М. Херсковіц, Р. Редфілд і Р. Лінтон). Результатом цих досліджень стало виокремлення донорської та реципієнтської групи в культурному контакті. М. Херсковіц виявив, що реципієнтна культура відбирає елементи культури в "культурному фокусі", адаптуючи, відкидаючи або синкретизуючи їх. Р. Лінтон зазначив, що домінуюча спільнота примусовим шляхом спричиняє "прямі культурні зміни" підлеглої спільноти, тоді як сама вільно обирає напрям культурного розвитку.

У 90-х роках сучасне тлумачення теорії А. подав Дж. Беррі. Він зауважує, що А. зумовлюють два одночасно діючі чинники, які впливають на вибір чотирьох основних стратегій. Цими чинниками є: збереження культури (якою мірою визначається необхідність підтримки культурної ідентичності) і участь у контактах (якою мірою меншості включаються в інонаціональну культуру чи залишаються серед "своїх"). Залежно від варіантів відповідей на ці питання Дж. Беррі визначив чотири стратегії А.: асиміляція, сегрегація, маргіналізація та інтеграція.

Асиміляція розуміється як відмова від збереження своєї культурної ідентичності та самотності в процесі повсякденних контактів з домінуючою культурою.

Якщо етнічна самотність зберігається, але при цьому не спостерігаються жодні контакти з домінуючою культурою, то така етнічна спільнота віддає перевагу стратегії сегрегації.

У разі відсутності достатнього прагнення (чи можливості) зберегти культуру й водночас за незначного бажання підтримувати контакти з інонаціональним середовищем обирається маргінальна стратегія аккультурації.

Зрештою, інтеграція визначається як збереження культурної та етнічної ідентичності не просто у процесі між-етнічної взаємодії, а в повсякденних контактах з культурою етнічної більшості.

Дж. Беррі особливо наголошує на тому, що у виборі будь-якої стратегії А. вільними мають бути не домінуючі етнічні групи та їхні члени, в протилежному разі вони визначаються іншими поняттями.

Подібно до всіх інших пострадянських країн, за винятком Російської Федерації, для України надзвичайно актуальним завданням є досягнення комунікативно-мовної інтеграції, відтворення єдиного інформаційного простору та спільного україномовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності. Це завдання є головним на шляху реалізації в Україні стратегії міжетнічної інтеграції.

Доводиться констатувати, що українська мова як державна не набула необхідного поширення в усіх її функціональних виявах і на всій території

України. Як свідчать результати опитування, проведеного в січні 2001 р., лише 37 % респондентів спілкуються у сім'ї виключно українською мовою, 37 % — виключно російською, 1 % — іншими мовами і 26 % — порізно, залежно від обставин. Зрозуміло, що національність респондентів, згідно з правилами репрезентивного опитування, загалом відповідає пропорціям нинішньої етнонаціональної структури українського суспільства.

Тут не зупинятимемося на відомих і вже з'ясованих історичних і політичних причинах, що зумовили переваги на користь російської мови. Зазначимо лише, що маргінальна стратегія А. характерна як для значної кількості українців, так і для певної кількості росіян в Україні.

Будь-яка стратегія А., якщо вона обирається людиною чи групою індивідів не примусово, має право на існування. Хоч, зрозуміло, не буває в поліетнічних суспільствах цілком добровільних стратегій А., що здійснюються за моделями асиміляції, маргіналізації і сегрегації. Такі моделі переважно є наслідками деформаційного розвитку міжетнічних відносин.

Міжкультурні запозичення можна класифікувати таким чином:

- 1) елементи традиційної культури: мова, звичаї, їжа, оздоблення житла, архітектура тощо;
- 2) характеристики способу життя;
- 3) "психологічні".

У сучасній кроскультурній психології А. вважається найдоцільнішим видом міжкультурного контакту: з одного боку, наслідком адаптації до іноетнічного середовища є збереження власної етнічної культури разом із певним культурним "збільшенням" за рахунок сприйняття елементів іншої культури; з іншого, — існує рівнозначне для обох груп підґрунтя, на основі якого відбувається їхня інтеграція в єдине суспільство.

Етнічний довідник: У 3 ч. — К., 1997. — Ч. 1: Поняття та терміни; Євтух В. Б., Трощинський В. П., Аза Л. О. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: Навч. посіб. — К., 2003; Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний виміри (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енцикл. / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. — К., 1998.

С. Бойко

Аль-бард — кашмірське збройне угруповання. Створене в 1999 р., у 2002 р. урядом Пакистану як організацію його було заборонено. Вважають, що чисельність А.-б. становила не більш як 300 бойовиків (кашмірці, пакистанці і афганські пуштуни). Озброєні стрілковою зброєю ПТС, мінами, члени угруповання брали участь у бойових діях в Кашмірі, на Південно-му Кавказі, в Афганістані тощо.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Аль-іслах — релігійно-політичний рух фундаменталістського напрямку ісламу в Ємені. Місцевий філіал Руху братів-мусульман. Інша (розгорнута) назва — ісламське об'єднання на захист реформ. Чисельність А.-і. невідома. Має центри спеціальної військової підготовки. Члени руху (громадяни Ємена, АРЕ, Сомалі, Саудівської Аравії та інших держав) брали досить активну участь у бойових діях в Афганістані, Сомалі, на Балканах, у Чечні тощо.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Кузьмич А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Аль-каїда — транснаціональне воєнізоване релігійно-політичне угруповання радикального напрямку ісламу. Сформоване в 1990 р. в Пакистані. У 1992 р. перші структури були переформовані в м. Хартум (Судан) на основі дещо оновлених програмних цілей (боротьба проти глобального американського/західного впливу, повернення до фундаментальних основ ісламу, створення єдиної ісламської держави Халіфат). Найактивніша терористична кампанія А. велася з осені 1992 р. У 1996–1998 рр. структури управління і головні сили перебазувалися до Афганістану. З другої половини 90-х років А. характеризується всезростаючим впливом ідеологічних концепцій найрадикальнішого (єгипетського) крила

свого керівництва. Для реалізації своїх завдань і військово-політичної програми використовує територію Афганістану, беручи участь з 1992 р. в багатьох військових конфліктах різних країн (Афганістан, Сомалі, Боснія і Герцеговина, Північний Кавказ, Центральна Азія та ін.). А. спланувала і здійснила терористичний акт 11 вересня 2001 р. на території США. Воєнно-політичний лідер А. — Усама Мохаммед Бен Ладен, а вищий орган управління — Верховна Рада (неформальна назва — Кандагарська шура). Чисельність А. практично невідома. Вважають, що на території Афганістану А. налічує від 5 до 7 тис. бойовиків. Етнічний склад бойовиків А. надто широкий — переважно громадяни арабських і ісламських держав. На озброєнні А. різноманітна військова техніка, розгалужена бойова/навчальна інфраструктура з широкою мережею на території Афганістану та інших країн. Бойова підготовка ведеться професійно і постійно, в тому числі й кадрова. Канали фінансування мають широку мережу, що становлять внутрішні (легальні й нелегальні, підставні та інші торгово-промислові компанії, комерційні структури тощо) і зовнішні джерела. Значна увага приділяється фінансуванню за рахунок банківських систем, електронних і друкованих ЗМІ тощо.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Вебстер Неста Х. Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; Політичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонока. — К., 2005; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003; Серис Ютен. Невидимые правители и тайные общества. — М., 1998.

М. Головатий

Альтернативні рухи (фр. *alternative*, від лат. *alternus* — чергую, зміною) — громадські, громадсько-політичні організовані утворення, процеси, течії у суспільстві на протигагу і всупереч офіційним чи іншим. Характерними А. р. можуть бути польська “Солідарність”, український народний рух “За перебудову”, громадсько-політичні утворення прибалтійських рес-

публік колишнього СРСР, утворені наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ ст. Метою таких рухів була ревізія політичних систем, зміна офіційних структур влади, протидія існуючим режимам через ненасильницький спротив, у тому числі пропонування громадянам інших шляхів суспільного розвитку. А. р. можуть набувати етнічного характеру, ставити за мету досягнення культурної, національної автономії, самостійності. А. р. характерні також як форми окремих течій, напрямів у мистецтві, літературі тощо.

Ю. Бондар

Альфа 66 — бойова організація кубинської антикомуністичної опозиції, яка брала участь у диверсійних діях з метою повалення існуючого режиму. Нині діє виключно в еміграції. Органи керівництва знаходяться в м. Майямі (США). Лідер — Андре Сарген. Спочатку кількість учасників організації становила близько 6 тис. осіб, але з часом істотно зменшилась. Об'єктом дії організації були і є загрози захоплення заручників, кубинські промислові та інші об'єкти тощо.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Альянс (фр. *alliance*, від *allier* — спілка, об'єднання) — союз, договірне утворення на ґрунті спільних інтересів і домовленостей. А. характерні у міждержавних відносинах, коли утворюються, як правило, для захисту на випадок воєнних дій чи нападу на спільного ворога. А. можуть мати також економічний, політичний чи інший характер — залежно від мети учасників спілки, мати різний термін дії і кількість учасників. Термін А. вживають також для позначення і характеристики міжпартійних, корпоративних, особистісних тощо утворень. Прикладами А. можуть бути колишній Варшавський договір, НАТО, СНД, ГУАМ, міжпартійне утворення “Наша Україна” та ін.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001; Політологічний словник. — К., 2005.

Ю. Бондар

Альянс С-11 — радикальне політичне угруповання в Австралії. Походження угруповання фактично невідоме. Програмовою засадою є протест проти глобалізації світової економіки і негативних наслідків цього процесу. Найпомітніша акція А. С-11: громадські безпорядки і масові зіткнення з поліцією у м. Мельбурні в період проведення Азійсько-Тихоокеанського форуму з питань економіки.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Американізм — спосіб суспільного життя, що ґрунтується на споживацьких, гедоністичних цінностях та веде до моральної деградації людини, а також винищення природних ресурсів. Можливий лише для населення тих країн, які експлуатують населення та багатства інших країн. Такий спосіб життя притаманний останньому, завершальному етапу суспільного розвитку, що закінчується зазвичай загибеллю суспільства, яке його породило.

Г. Щокін

Американоцентризм — суспільно-політична парадигма, що розглядає свою державу, суспільство та спосіб життя як головний чинник глобального розвитку без урахування полікультурності світу і пов'язаних з цим різноманітних передусім духовних потреб. Є ознакою моральної деградації, люмпенізації та маргіналізації суспільства. Така парадигма передувала загибелі практично всіх відомих імперій.

Г. Щокін

Анархізм (від грец. *anarkia* — безвладдя) — політична течія, яка не визнає державної влади, заперечує організовану політичну боротьбу, лідерство політичних партій і диктатуру пролетаріату. Є політичним опонентом марксизму. Головними ідеологами А. були М. Штірнер (1806–1856), П.-Ж. Прудон (1809–1865), М. Бакунін (1814–1876), П. Кропоткін (1842–1921). Вони обстоювали ідею “аполітичності” суспільства, встановлення диктатури дрібних, незалежних від центральної влади власників (громадян), які мо-

жуть вільно самоорганізовуватися на визначених ними принципах — національних, етнічних, виробничих тощо. Різновидом А. вважається анархо-синдикалізм, ідеологом якого став Ж. Сорель (1847–1922). Згідно з його вченням, найвищою формою організації суспільства є профспілки (фр. — синдикати). У боротьбі з державою, за Ж. Сорелем, припустимі будь-які форми боротьби (в тому числі насильницькі). Ідеї А. мали найбільше поширення серед люмпенізованих дрібнобуржуазних прошарків суспільства, молоді наприкінці XIX — на початку XX ст. в різних країнах Європи. До анархістських течій прийнято відносити і селянський рух під проводом Нестора Махна в Україні у період громадянської війни XX ст. Дехто з дослідників, втім, вирізняє в ньому і національну складову — як рушійну силу самоорганізації селян у боротьбі за самостійність. Певне поновлення інтересу до ідей А. спостерігалось наприкінці 60-х років XX ст. у країнах Західної Європи і вилилося в масові студентські заворушення, зокрема, у Франції. Сучасні течії А. мають малочисельний і лівацький характер, притаманні в основному кризовим суспільствам. На побутовому рівні А. визначають як заперечення будь-яких норм поведінки, невизнання авторитетів, безладдя.

Політологічний словник. — К., 2005; Советский энциклопедический словарь. — М., 1985.

Ю. Бондар

Анексія (від лат. *annexio* — приєднання) — примусове приєднання, загарбання однією державою території або її частини іншої держави чи будь-якого простору спільного користування міжнародного співтовариства (частини Світового океану, Антарктиди тощо). Зазвичай це робиться без згоди чи всупереч волевиявленню населення анексованої території. А. найчастіше відбувається під час колоніальних та світових війн.

А. завжди є порушенням засадничих принципів міжнародного права. З метою запобігання цьому у XX ст. Ліга Націй та ООН заклали правові підвалини мирного розв'язання територіальних претензій чи конфліктів, уникнення застосування сили. В їхніх

статутах і документах викладені принципи недоторканності кордонів, територіальної цілісності незалежних держав, право народів на самовизначення тощо. Це мало б стати надійним правовим засобом захисту територій від спроб вдатися до А.

Однак насправді уникнути А. цілком не вдалося донині нікому. Вона набула прихованих форм. Загарбання чужих територій здійснюється під виглядом захисту демократії, боротьби з тероризмом, політичного чи економічного тиску, військової допомоги. Поширеною практикою А. стало використання міжнародної опіки чи міжнародного мандату або протекторату, що нерідко закінчується відвертою окупацією території і поневоленням народу чужою державою. Яскравим прикладом цього є так звана “декларація Бальфура”, наслідком якої стало можливим встановлення протекторату Великої Британії після Першої світової війни над територією Палестини. Після утворення 1948 р. держави Ізраїль Палестина була анексована ним і фактично залишається окупованою донині. Іншим прикладом А. слугує проведення колишньою комуністичною владою СРСР і Польщі спільної операції “Вісла” в 1947 р., внаслідок якої етнічних українців було переселено з рідних земель на північні та західні терени Польщі. Анексовані землі були передані Польщі без жодних компенсацій українцям.

Міжнародно-правову і політичну оцінку А. було зроблено 1975 р. у Гельсінському прикінцевому акті, де юридично зафіксовано принцип непорушності кордонів, а держави-підписанти взяли на себе зобов'язання “утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної на об'єкт воєнної окупації або застосувати інші відверті чи опосередковані способи використання сили. Водночас міжнародним правом допускаються територіальні зміни лише у випадку здійснення права націй для самовизначення чи на підставі договору між зацікавленими державами на основі добровільності, рівності та взаємоповаги сторін. Факти свідчать, що на практиці це не виключило А. і в сучасних умовах ще мають місце в країнах колишньої Югославії, Індії, Пакистані, Ізраїлі (проблеми Косово, Кашміру, Палестини тощо).

В Україні також є спроби спровокувати внутрішні конфлікти, які б дали підстави Російській Федерації вдатися до А. Криму чи інших регіонів, як це було 2004 р. під час виборів президента України.

Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005.

Г. Мусянко

Анізотропія етнічна (від грец. *anisos* — нерівний і *tropos* — поворот) — відмінності в реагуванні різних структурних елементів етнічної спільноти на один і той самий зовнішній чинник. Термін “анізотропія” запозичений із природничих наук, зокрема з фізики і біології. У фізиці він позначає неоднаковість фізичних властивостей одного й того самого тіла в різних напрямках всередині цього тіла, а в біології — неоднакову констеляцію різних органів однієї й тієї самої рослини під впливом одного й того самого чинника зовнішнього середовища.

А. е. — поширене явище в історії розвитку етносів і націй. Його поява зумовлена цілою низкою причин природного й соціального характеру. Велика група етносів історично сформувалась як синтез різних племен, що розвивалися в несхожих еколандшафтних умовах, співіснували з різними сусідніми (могутніми й слабкими, войовничими й миролюбними та ін.) народами, мали неоднакові тотемічні, міфологічні світоглядні системи. Внаслідок цього в окремої частини етносу сформувалися несхожі між собою стереотипи поведінки, психологічні реакції, уявлення про життєві позиції. Відтак і реакція всередині етносу на одну й ту саму подію, ініціативу — неоднорідна. Групи вже сформованого етносу упродовж певного часу можуть перебувати у складі різних державних утворень з відмінними релігіями, політичними та економічними системами, вороже або дружельюбно налаштовані стосовно одне одного. Як результат — ці структурні частини етносу мають різний політичний й соціальний досвід, несхожі (а подеколи й опозиційні) політичні та світоглядні ідеали, інколи — різні віросповідання. Наприклад, для населення Правобережжя України, яке довгий час перебувало у

складі Польщі, Австрії, домінуючою формою феодальної залежності селян від пана, господаря землі була панщина. Натомість на Лівобережжі, на час входження його до складу Російської імперії, панували кріпацькі відносини, що не могло не відбитись на соціально-психологічних настановах цих двох частин українського етносу, на виникненні в ньому А. е. Соціальне розшарування українського суспільства на козаків, вільних селян, кріпаків, шляхту закономірно породило корпоративні інтереси й інтенції щодо розбіжного ставлення до явищ гайдмаччини, селянських воєн, соціально-економічних перетворень Б. Хмельницького та ін. Перебування населення Галичини у складі Польської держави міжвоєнного періоду збагатило його досвідом боротьби за політичну демократію, досвідом партійного будівництва, використання парламенту, політичної преси, громадських організацій для реформаторського шляху вирішення питань національного та соціального визволення. Історична практика перебування у складі Російської імперії, потім СРСР сформувала настанови іншої частини українського етносу на силові, революційно-волюнтаристські форми розв’язання соціальних і навіть духовних проблем. Тут ствердилось переконання, що політичні змагання можуть здійснюватись лише нелегальним шляхом. Такого роду відмінності породили і продовжують породжувати цілу низку А. е. процесів уже в розвитку Української держави.

Деякі вчені та публіцисти (Д. Донцов, Ю. Липа, І. Лисяк-Рудницький, Є. Маланюк) вбачають одну з причин А. е. в українському суспільстві в соціально-економічних та духовно-психологічних особливостях фізично-етнографічних регіонів (земель) території України. Дослідники бачили їх по-різному: Полісся, Лісостеп, Степ (Ю. Липа); Лівобережжя, Слобожанщина, Південна Україна, Правобережжя, Галичина, Буковина (І. Лисяк-Рудницький).

Яскравим виявом А. е. в Україні початку ХХІ ст. є розбіжності — часом навіть конфронтаційного характеру — в баченні представниками різних регіонів України зовнішньополітичних орієнтацій Української держави (вступати Україні в НАТО, Європейський

Союз, чи, навпаки, — дистанціюватись від європейських структур і створювати союзна державу з Білоруссю та Росією; стверджувати в Україні єдину державну українську мову чи впроваджувати статус регіональних мов або другої (російської) державної мови і т. ін.).

А. е. можуть слугувати підосною взаємозбагачення, взаємодоповнення елементів матеріальної і духовної культури етносу. Наявність у суспільстві різноспрямованих соціально-психологічних налаштованостей здатна до певної межі послаблювати небезпеку радикалізму у розв'язанні суспільних проблем. Однак у більшості випадків стихійний розвиток А. е. загострює суспільні суперечності і вона може породити внутрієтнічні конфлікти, що призведуть аж до розпаду етносу на окремі ворожі одне одному утворення. Такі процеси, як свідчить практика, часто підживлюються зовнішніми чинниками — впливом заінтересованих інших держав, релігійних центрів, політичних організацій.

Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли. — М., 2001; Липа Ю. Призначення України. — Л., 1992; Лисяк-Рудницький Іван. Нариси з історії нової України. — Л., 1991; Плохій С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. — К., 2005; Шабаетов Ю. П. Этносциальные последствия объединения регионов (Из опыта Пермского края) // Социс. — 2006. — № 3.

В. Ятченко

Антагонізм (від грец. *antagonism* — суперечка, боротьба) — 1) суперечності, що характеризуються найгострішою непримиренністю і боротьбою сил, тенденцій, класів, партій тощо; 2) суперництво між живими організмами від найнижчого до найвищого рівня, що виявляється у боротьбі за існування; 3) гострі протистояння і боротьба, що виникають у людському суспільстві між окремими його складовими, що виявляються у формі національних, політичних, економічних, соціальних, ідеологічних чи релігійних конфліктів із застосуванням будь-яких засобів досягнення перемоги над суперником з метою захисту власних інтересів.

Зазвичай А. виключає порозуміння чи компроміс і конфлікт врегульовується за принципом “хто кого здолає”.

Г. Мусієнко

Антагонізм етнічний — (грец. *antagonizomai* — борюсь проти кого-небудь) — стан найвищої гостроти й непримиренності в міжетнічних відносинах. А. е. є одним із різновидів між-національних суперечностей. Від інших різновидів, наприклад, нетолерантності, етнічної антипатії, він відрізняється наявністю у свідомості суб'єктів антагонізму установки на виключно радикальні форми розв'язання проблемних ситуацій у стосунках з етносами-антагоністами. А. е. притаманна тенденція поширення конфліктної ситуації, яка виникла в одній із сфер міжетнічних стосунків (територіальні претензії, економічна експансія, мовні суперечності, спроби ізоляції супротивного етносу на міжнародній арені тощо), на інші сфери суспільного життя й суспільної свідомості (загострення міжконфесійних стосунків, актуалізація окремих періодів історії міжетнічного спілкування, в яких етнос-антагоніст постає у не вигідному для себе світлі). За наявності А. е. у свідомості значної частини одного етносу представники іншого етносу (етносу-антагоніста) постають як вороги всього “нашого” народу.

А. е. може виникати як конфлікт усередині поліетнічної держави. При цьому конфлікт стосуватиметься або відносин між домінуючим етносом, який посідає панівне становище в державі, і окремими слабшими меншинами, або ж розгортатиметься між етносами, жоден з яких не є домінуючим у державі. Формування А. е. найчастіше зумовлено політикою етнічного шовінізму, тобто таким різновидом внутрішньої політики, коли один етнос отримує від держави різноманітні переваги за рахунок іншого етносу (або інших етносів). Зазвичай це реалізується у спробах економічної і політичної експлуатації одних етносів іншими, в асиміляційній політиці, в штучному стримуванні духовного й соціального розвитку окремих етносів. А. е. може бути викликаний також зовнішніми чинниками — втручанням в тій або тій формі інших держав у практику міжетнічних відносин.

Суб'єктами А. е. можуть бути й етноси, які репрезентують різні державні утворення. Тоді міжетнічний конф-

лікт набуває статусу конфлікту між-державного.

Конфлікти в суспільстві: Діагностика і профілактика. — Київ; Чернівці, 1995; Російська мова на Україні: Енцикл. українознавства: У 10 т. — Т. 7; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. — 1994. — № 1.

В. Ятченко

Антагонізм політичний (грец. *antagonisma* — суперечка, боротьба) — а) непримиренна суперечність; б) гостра конфліктна форма соціальних суперечностей у політиці, за якої кожна зі сторін, між якими виникла суперечність, намагається усунути свою протилежність, свого “ворога”. Зазвичай антагонізм виникає там, де мають місце конфлікт, завищені самооцінки, жадоба одного суб’єкта політики превалювати над іншим. За таких обставин антагоністичні стосунки характеризуються прихованою або відкритою ворожістю, бажанням використати будь-які, в тому числі й антизаконні, аморальні засоби для боротьби із супротивником. Мають місце численні, в тому числі й надто гострі конфлікти. В осьовій А. п. завжди є відповідні політичні інтереси і тому він виступає основою для виникнення особливого роду політичних конфліктів — військових сутичок, війн, як засобів реалізації інтересів конфліктуючих сторін саме збройним насиллям. Велику загрозу А. п. становить у міжнародних відносинах. Тому ефективним способом їх вирішення є утвердження принципів гуманізму, рівноправного співробітництва країн на взаємовигідних умовах і засадах, стремління до миру і злагоди при розв’язанні будь-яких міждержавних і міжнаціональних питань і проблем у зв’язку з усвідомленням великої загрози.

Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин і др. — М., 2000; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Политологический словарь: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонока. — К.,

2005; Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. — К., 2000.

М. Головатий

Антивоєнний рух — громадський рух проти ескалації озброєнь, розв’язання проблем шляхом військового протистояння, воєн, за роззброєння. У період “холодної війни” набув глобального характеру, було створено Всесвітню Раду Миру, яка координувала виступи борців за мир у різних країнах. Важливу роль в А. р. відіграють відомі громадські діячі, вчені, інтелектуали. Були створені та діяли також інші міжнародні організації, зокрема за професійною ознакою (лікарі, літератори, актори та ін.), які проводили свої антивоєнні заходи та акції. А. р. для своєї мети використовували сторони протистояння. Відомо, що СРСР, приміром, фінансово підтримував антивоєнні виступи та рухи капіталістичних країн, був фінансовим “донором” антивоєнних організацій, у тому числі й Всесвітньої Ради Миру.

Політологічний словник. — К., 2005; Советский энциклопедический словарь. — М., 1985.

Ю. Бондар

Антиглобалістичний рух — загальна назва різноманітних громадських організацій, рухів, ініціативних груп, які ведуть боротьбу із соціально-економічними, політичними, екологічними наслідками глобалізації. Крім назви А. р. використовують також назви “Альтернативна справедливість”, “Рух рухів” та ін. Подібний понятійний плюралізм пояснюється тим, що антиглобалізація поєднує як групи, що створені виключно для боротьби проти наслідків і ефектів, власне, глобалізації, так і групи, рухи, які переймаються питаннями поліпшення умов праці й заборони дитячої та рабської праці, знищення довкілля, біобезпеки, прав тварин, соціальної справедливості, розвитку і заборгованості країн “третього світу”, політичного гноблення тощо. А. р. зародився і набув сили у другій половині ХХ ст. Основними суб’єктами А. р. є громадські, неурядові чи політичні групи та асоціації, які можуть мати місцевий, регіональний, національний і міжнародний ха-

ракти. Серед останніх слід виокремити “Глобальну дію народів” (Peoples Global Action) — найвищий орган всесвітньої поліції, що охоплює різноманітні неурядові організації, профспілку, екологічні групи, групи соціальної дії у країнах Заходу і так званого третього світу. До об’єднання входять: британська радикально-екологічна організація, бразильський Рух безземельних селян, конфедерація індіанців Болівії і рух народності Огоні в Нігерії, спілка селян Індії і профцентри багатьох азійських та європейських країн тощо. Виникнувши як опір так званій “вільній торгівлі” і Світовій організації торгівлі у 1998 р., коаліція заявляє про намір поєднати зусилля простих людей у глобальному вимірі, аби досягти справедливішого економічного й соціального устрою світу.

Оскільки ідейні, політичні, соціальні, економічні, культурні погляди й переконання учасників А. р. досить різні, а інколи й суперечливі, культурний не має цілісної і стійкої ідеології, хоча й простежується вплив на неї ідей праці канадської письменниці Наомі Клейн “Ні лого” (No Logo). Письменниця піддавала критиці виробничу політику транснаціональних корпорацій і тиранію всеохоплюючої реклами, що руйнує глибинні основи народної культури; праці відомого індійського еколога Вандана Шіви “Біопіратство” (Biopiracy), який звинувачував колоніалізм у створенні монокультури і в перетворенні “природного капіталізму” аборигенних народів і екорегіонів в “інтелектуальний капітал”; праці лауреата Нобелівської премії (2000 р.) з економіки Амартія Сена “Розвиток як свобода” (Development as Freedom), де обґрунтовується нова грошова система з валютною, вартість якої залежить від розрахунку вільного часу тощо. Загалом з огляду на ідеологічні засади в межах А. р. простежується дві головні тенденції — реформістська, прибічники якої заперечують неоліберальний варіант капіталізму та крайнощі “вільної торгівлі”, і альтернативістська, яка об’єднує тих, хто прагне віднайти яку-небудь альтернативу існуючому соціальному ладу. Серед основних ідей, поширених у більшості кіл А. р. (але які поділяють далеко не всі учасники руху) виокремлюють такі: 1) кри-

тику транснаціональних корпорацій, які набули значного політико-економічного впливу й водночас не підлягають обмеженням демократичної підзвітності; 2) критику основних міжнародних інститутів “нового світового порядку”, зокрема, Світового банку, Міжнародного валютного фонду й Світової організації торгівлі, які, на думку антиглобалістів, підтримують і зміцнюють владу цих корпорацій.

Головна форма А. р. — масові акції і кампанії протесту та громадянська непокоря. Вони супроводжуються масовими демонстраціями і мітингами. Важливою формою А. р. в останні роки стали “соціальні форуми” (Social Forums) як континентального, так і всесвітнього рівня, де обговорюються найважливіші питання — проблеми світового економічного, політичного і соціального розвитку під лозунгом: “Інший світ можливий”. Перші щорічні всесвітні соціальні форуми (2001–2003) проводились у бразильському містечку Порту-Алегрі, а в 2004 р. Всесвітній соціальний форум відбувся в м. Бомбей (Індія), в якому взяло участь 80 тис. делегатів із 132 країн світу. Форум всебічно підтримували політики Індії, зокрема представники Індійського національного конгресу, Республіканської партії найнижчих каст, комуністичних партій тощо. Всесвітній форум доповнюється континентальними. Так, у листопаді 2002 р. перший Європейський соціальний форум відбувся у м. Флоренція (Італія), на різноманітних конференціях, семінарах якого обговорювався широкий, часто полярний, спектр питань від населення: впливу правих на європейську політику до продовольчої безпеки недостатньо розвинених країн; від проблем біженців до вивчення революційних пісень. У січні 2003 р. у м. Хайдарабаді (Індія) відбувся перший Азійський соціальний форум, у роботі якого взяло участь 15 тис. активістів, які обговорювали теми розширення прямої демократії, проблеми боротьби із соціальною дискримінацією, використання прибутків від господарської діяльності на реальні потреби людей тощо. Спільною проблемою А. р. є боротьба проти всесильного впливу транснаціональних корпорацій й протиставлення йому зміцнення суверені-

тету й влади національних держав, розвитку національних культур. У виступах проти “транснаціонального” контролю й традиційного “антиімперіалізму” у настроях прибічників А. р. не останнє місце посідає й “антиамериканізм”, який особливо активізувався після військових акцій США у колишній Югославії, Афганістані, Іраку; із розширенням НАТО й американської присутності в інших країнах планети. Серед учасників А. р. набуває популярності так звана теорія “Імперії” (автори — А. Негрій, М. Хардт), згідно з якою новий глобальний капітал за допомогою своїх інституційних інструментів (ООН, зустрічі Великої вісімки, МВФ, Всесвітнього банку тощо) — це своєрідний новий глобальний імперський суверенітет, який пов’язує воедино всесвітню систему гноблення та експлуатацію. На протигагу існуючому суспільному порядку антиглобалісти пропагують активну участь громадян у процесі ухвалення політичних рішень. Пропонується створення громадських рад із консультативними й дорадчими функціями. Громадяни, на думку антиглобалістів, мають бути добре поінформованими і свідомими, аби мати можливість вірно використовувати наявні механізми представницької демократії і завдяки цьому контролювати глобалізацію. Звідси поширення ідеї так званої “партиципативної демократії”, або демократії участі, тобто посилення самовизначення населення як вияв національного суверенітету й скорочення влади капіталу.

Гаджиев К. С. Генотика. — М., 1997; Жан К., Савона П. Іноэкономика. Государство экономического пространства. — М., 1997.

А. Черній

Антидефамацийна ліга (ADL), або ліга боротьби з дефамациєю — створена в 1913 р. при Бней-Брит для активних дій проти всіх тих, хто на смілюється заважати сіоністському засыллю і є неофіційним іноземним агентом на службі Ізраїлю. Вона працює разом із “Шотландським колом вільних мулярів”. Цим можна зокрема пояснити, чому ліга так різко виступала за підтримку встановлення пам’ятника Альберту Пайку, зате — проти

вченого-економіста і багаторазового кандидата в президенти Ліндона Ляруша, який з 29 січня 1989 р. перебуває у федеральній тюрмі в штаті Міннесота. Ляруш оприлюднив інформацію про всі заплутані зв’язки Істеблшментом, Ку-Клукс-Кланом, “Бней-Бритом”, “Шотландським колом”, Радою міжнародних відносин, Тристоронньою комісією та ін. Завдяки потужній пропагандистській кампанії Ліги, спрямованій проти Ляруша, його вдалося зобразити як правого екстреміста, попри те, що саме він є борцем проти правого екстремізму.

Ще в 1933 р. єврейський письменник Б. Браун констатував, що “за допомогою ADL вдалося закрити рота всьому неєврейському друкованню... Жодна газета в Америці не ризикне згадати про якийсь промах сіоністів чи не благодійний вчинок. ADL здійснює тотальну цензуру не тільки сучасної, а й класичної літератури, театру й кіно”.

Зі шкільних та університетських бібліотек Великої Британії та Америки було вирішено вилучити “Кентерберійські оповідання” Дж. Чосера (1348–1400), в яких йдеться про ритуальні вбивства християнських дітей. Вилучено також і “Олівера Твіста” з дитячих бібліотек, позаяк там єврейський злодій Феджин посилає красти малих дітей. У громадських місцях Америки заборонено вивішувати розп’яття, а в школах заборонено ранкові молитви: це ображає релігійні почуття євреїв.

Платонов О. А. Терновый венец России. Тайная история масонства: Док. и материалы. — М., 2000. — Т. 1.

М. Сенченко

Антиімперіалістичні осередки опору — своєрідна терористична група лівацького напрямку у ФРН. Створена на початку 90-х років на основі залишкових елементів та ідеологічних концепцій угруповання Фракція Червоної армії. Підтримувала національно-визвольні, революційні рухи в країнах третього світу, займаючи антикапіталістичні, антимілітаристські позиції. Стосовно складу, чисельності, фінансування та керівництва точних відомостей про А. о. о. немає. Ці осередки влаштовували терористичні акти проти політичних, громадських

діячів, працівників правоохоронних органів, лідерів політичних партій, зарубіжних дипломатичних представництв.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Антиклерикалізм (від грец. *anti* — проти і лат. *clerikalis* — церковний) — одна із форм вільнодумства, суспільний рух, спрямований на вивільнення політичного, духовного життя суспільства, науки, культури, освіти від надмірного релігійного впливу, скасування світських привілеїв церкви. Окремі антиклерикальні ідеї висловлювались філософами ще в стародавні часи (“Пісня арфиста” — Єгипет; “Диалог пана і раба про сенс життя” — Вавилон; “Книга Іова” — Іудея тощо), а як рух А. актуалізувався під час Реформації XVII–XVIII ст. А. знаходив свій вияв у критиці ідеологів молоді буржуазії тодішньої політики церкви, в ухваленні буржуазними урядами, парламентами законів, що передбачали секуляризацію, доволі поширеної на той час, церковної власності і відокремлення церкви від держави тощо. Ідеї вільнодумства стосовно релігії мали місце у працях М. Кузанського, Дж. Бруно, Н. Макіавеллі, Ф. Рабле та ін.; у Новий час — Б. Спінози, Д. Толанда, Д. Юма, Ж. Мельє, Вольтера, Т. Ламетрі, Д. Дідро, К. Гельвеція, П. Гольбаха, Т. Пейна, Л. Фейербаха, М. Штірнера, К. Маркса, Ф. Енгельса, К. Бюхнера та ін.; у XX ст. — З. Фрейда, Б. Рассела, Ж.-П. Сартра, А. Камю, П. Куртца, Е. Еріксона, К.-Р. Роджера та ін.

Сучасний А. виступає не лише за відокремлення церкви від держави, а й проти державної церкви і релігії, за світське законодавство у галузі освіти, свободу совісті й віросповідання тощо. А. постає відповідною неоднорідною політичною силою, рухом ліберально-демократичного напрямку, прибічники якого виступають не проти релігії як духовного явища, а скоріше проти спроб церкви керувати всім і всіма, обстоюючи свободу індивіда в актуалізації власних духовних потреб. У ньому беруть участь люди різних філософсь-

ких, політичних, релігійних переконань. У світі діють різні організації, зокрема й міжнародні, як, наприклад, Всесвітній союз вільнодумців (1880), Міжнародний гуманістичний та етичний союз (1952), Міжнародна Академія гуманізму (1984), завданням яких є антиклерикальна пропаганда, захист світської моралі, гуманістичних позицій, боротьба за свободу совісті, світську освіту, мир і мирне співіснування, боротьба проти експлуатації людини людиною.

Історія і теорія релігії та вільнодумства. — К., 1993; Тажурзіна З. А. Гуманізм, релігія, свободомисліє. — М., 1992; Свободомисліє і атеїзм в дреwnости. — М., 1986.

А. Черній

Антикомунізм — заперечення теорії та практики комунізму. Ідеологічно А. виявився в оцінці та критиці комуністичних ідей, запереченні їхньої науковості та обґрунтованості, показі негативних наслідків їх практичного застосування у різних країнах, передусім так званого соціалістичного табору. До негативних сторін комуністичної теорії та практики критику відносять, зокрема, утопічність, негуманістичність, агресивність (в тому числі щодо прав націй та етнічних меншин), тоталітарність комуністичних ідей. Політично А. увиразнився у міждержавному протистоянні передусім СРСР і США і був складовою “холодної війни”. А. став причиною переслідувань прихильників комунізму в країнах, які протидіяли СРСР та його прибічникам, приміром, у США набув форми гонінь і заборон на професійну діяльність у різних галузях (так званий маккартизм), у деяких країнах за сповідування комуністичних ідей ув’язнювали і навіть страчували. З розпадом світової комуністичної системи та закінченням “холодної війни” А. втратив своє значення.

Політологічний словник. — К., 2005; Советский энциклопедический словарь. — М., 1985.

Ю. Бондар

Антимілітаризм — масовий громадський спротив гонці озброєнь, політиці, спрямованій на підготовку до війни (мілітаризму). А. має міжна-

родний, міжнаціональний характер і є складовою Антивоєнного руху.

Ю. Бондар

Антипатія етнічна (від грец. *antipatheia* — огида) — неприязне ставлення до певного етносу. А. е. відображає процес ставлення і відношення одних етносів до інших у процесі їхньої взаємодії у разі певного неспівпадання і конкуренції між ними щодо розподілу та володіння важливих і престижних соціально-економічних, політичних і культурних цінностей. А. е. може мати об'єктивний або умовний (вигаданий) характер. Справжній характер А. е. виявляється в тому, що представники певного етносу можуть домінувати і мати переваги у певних сферах суспільного життя: управлінні, освіті, торгівлі, сфері послуг тощо, і відповідно різний рівень соціально-економічного добробуту окремих етнічних груп. Сюди також можуть входити історичні образи, культура, релігійна відмінності, тобто те, що закарбовується в історичній пам'яті певного етносу і може бути достатньо притаманним представникам певної етнічної групи. Уявний (вигаданий) характер А. е. це такий, який не має об'єктивної основи неприязного ставлення одного етносу до іншого. Проте в умовах конкурентної боротьби може штучно використовуватись певними представниками окремих етносів (звичайно її еліти, або теми, хто претендує на таке положення) для нагнітання етнічної упередженості та етнічного незадоволення проти інших етносів з метою отримання більших переваг у здобутті матеріальних і культурних цінностей суспільства. А. е. зумовлюється цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників: неприйняттям інших етносів з відмінною культурою, ментальністю, несправедливе, необ'єктивне оцінювання рис характеру чи діяльності представників інших етнічних спільнот, які передаються з покоління у покоління і ґрунтуються на системі етнічних стереотипів, які мають неадекватний і частіше негативний характер.

Реалізація А. е. може призвести до початкової стадії міжетнічних конфліктів. Тому в процесі обмеження вияву А. е. великого значення набуває конструктивна діяльність насамперед

національної еліти, яка має розробити систему позитивного сприйняття одним етносом інших, втілити це в соціально-політичну практику міжнаціональних відносин та взаємодії.

Євтух В. Етносуспільні процеси в Україні: можливість наукових інтерпретацій. — К., 2004.; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. І-нт держави і права ім. В. М. Корецького / Ред. кол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.; Малий етнополітологічний словник. — К., 2005.

В. Волобуєв

Антирадізм — критика і заперечення декларованих досягнень радянської форми правління у колишньому СРСР, складова антикомунізму. Критики радизму звертали увагу на утопічність ідеї злиття націй в один народ внаслідок спільного проживання і діяльності, критикували практику радянської влади з примусового уніфікування мов, репресії щодо громадян за ознакою їхнього походження (переселення українців, кримських татар, німців та ін.), віросповідання тощо.

Советский энциклопедический словарь. — М., 1985.

Ю. Бондар

Антисемітизм — штучно створений прихильниками сіонізму (єврейського расизму) термін для цькування своїх ідеологічних супротивників і приховування від контролю міжнародної громадськості своєї діяльності. А. буквально означає протидію семітам, до яких, крім євреїв, входить велика кількість народів, які розмовляють семітськими (афро-азійськими) мовами. Найбільшою етнічною спільнотою серед них є араби, проти яких весь час протидіє єврейська держава Ізраїль. Тобто семітські араби і євреї, за сіоністською термінологією, ведуть стосовно одне одного антисемітську діяльність. Абсурдність дефініції "антисемітизм" визнається багатьма дослідниками. В той же час ХХХ Генеральна Асамблея ООН 1975 р. визнала сіонізм — державну ідеологію Ізраїлю — формою расизму та расової дискримінації.

Г. Щокін

Антропократія (грец. *antropocracy*, від грец. *anthropos* — людина і *kratos* — влада) — сукупність певних

уявленнь про місце і роль влади у житті людини і людського співтовариства у всьому багатоманітті її виявів на відміну від початкових виявів влади взагалі у світі живого, особливо серед високоорганізованих тварин. Вважається, що рівень психіки цих тварин і характер взаємодії у зграї (визнання сили, впливу, міцності, відсторонення слабкіших, хто претендував на місце вожака) дають можливість стверджувати про значно нижчі ступені феномена влади. У свою чергу, це допомагає зрозуміти особливості виникнення і відповідного становлення влади в середовищі пралядини, сотні тисяч років тому. Окремі дослідники вважають, що на ранніх етапах формування людських спільнот в основі влади знаходилося скоріш за все негативне, ніж позитивне начало (К. Гаджиев). Тобто первинна влада була не чим іншим, як табу (забороною).

А. може розглядатись як необхідне логічне й органічне доповнення до антропології влади та ідей антропоцентризму, які обстоюють ключову, центральну роль людини як живого ества на Землі. Це тому, що антропологія влади розглядається як сума знань кратологічної концепції, що охоплює сукупність уявлень: про “інстинкт влади” в людині; про існування людини у світі влади; про ті обмеження, що відчуває людина з боку влади; про її обов’язки, права і привілеї тощо.

Гаджиев К. С. Политическая философия / Отдние экон. РАН; Науч.-ред. совет изд-ва “Экономика”. — М., 1999; *Політологія: Довід.* / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушого. — К., 2004; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Антропоцентризм (від грец. *antropos* — людина і *centrum* — центр) — а) погляд, переконання, відповідно до якого людина є центром Всесвіту і кінцевою метою усієї світобудови; б) (культурологічне) пізнавальна ситуація, в якій основним предметом дослідження є людина. У першому випадку А., головним чином, релігійне уявленням, яке тісно пов’язане з теологією.

А., як точка зору, згідно з якою людина є центром існуючого світу, був

відкинутий в час найпотужнішого розвитку природознавства, однак у 20-х роках ХХ ст. знову відродився як точка зору, завдячуючи головним чином працям відомого французького палеонтолога і теолога П. Тейяра де Шардена.

Обстоюючи філософський погляд А., Шарден вважав, що людині належить у космосі виняткове, унікальне місце і на основі цього він обґрунтовував тезу про “концентрацію свідомості” окремих індивідів у колективному розумі — точці Омега. Основи цієї теорії найповніше викладено у фундаментальній праці “Феномен людини”, згідно з якою сенс і мета існування людини зводиться до того, щоб вона стала “вісью і вершиною еволюції”. Тобто людина має усвідомлюватися як складний, розгорнутий мікрокосм, що має у собі всі потенції Космосу. А відтак, на думку Шардена, і життя, і людина виникли на Землі в результаті спонтанного зародження з передбіологічних органічних сполук і нерозривно пов’язані зі складними космічними процесами, з ускладненнями матерії. Звідси він та інші вчені роблять висновок, що життя на Землі є якісно новим виявом цієї загальної тенденції, тобто нежива матерія хоча і здається нам “мертвою”, вона є лише дожиттєвою і в ній є потенція стати живою.

Отже, за своєю природою життя є космічним саме тому, що його витoki містяться в “універсумі”. Шарден стверджує, що універсум, це те, де під шаром елементарних частин, які становлять первинну матерію, знаходиться надто тоненький, теодітний прошарок психіки. Щодо Всесвіту, то він, мовляв, еволюціонує не в просторовому, а в психічному напрямі. Шарден та його послідовники і нині доводять, що людина так і не знайшла того місця у структурі світу, яке їй має належати, і яке власне наука і визначає. Як не парадоксально, але сучасна наука фактично майже не віднайшла справжнього місця людині в універсумі. Найповнішу уяву про цілісне бачення світу та людини в ньому можна вибудувати на основі найперше вчення В. Вернадського, якому належить наукове обґрунтування вічності Космосу.

Волков Ю. Г., Поликарпов В. С. Человек: Энцикл. слов. — М., 1999; Коринний М. М., Шевчен-

ко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. — К., 2003; Короткий енциклопедичний словник / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — К.; Х., 1997; Термінологічний словник з культурології / Авт.-уклад.: Н. Ю. Больша, Н. І. Єфімчук. — К., 2004.

М. Головатий

Апартеїд (від афр. *apartheid* — роздільне проживання) — крайня форма расової дискримінації та сегрегації, що використовується стосовно певних расово-етнічних груп і виявляється в обмеженні (повному або частковому) політичних, економічних і громадських прав, включаючи територіальну ізоляцію. Міжнародні організації неодноразово звертали увагу на те, що колишній режим апартеїду в Південній Америці та нинішній сіоністський режим Ізраїлю мають спільне походження та подібну структуру.

Г. Щокін

Аполітичність (грец. *a* — не, без, і *politika* — мистецтво управляти державою) — негативне або байдуже ставлення до політики, політичного життя, ухилення від участі в суспільно-політичному житті. Вважається, що з погляду силового трактування політики А. — це активне (пасивне) невідкорення влади, саботування її. Тобто людина не поділяє стратегію, конкретні дії влади, байдужа до неї, а тому відкрито (або приховано) ігнорує її рішення, розпорядження, дії тощо. З позицій комунікативного розуміння і пояснення сутності політики А. виявляється в самоізоляції, негативному ставленні до особистісної участі в політичному житті. При цьому А. може бути наслідком відповідної внутрішньої установки людини та зовнішнього впливу з боку самої влади, яка цілеспрямовано або опосередковано відчужує особистість від політики.

У нестабільних суспільствах, де відбуваються істотні соціально-економічні, політичні, духовні зміни і трансформації, вельми поширеними є або висока політична активність громадян, або глибока політична апатія. Перше спостерігається напередодні або на початку радикальних суспільних, політичних змін, коли громадяни покладають на очікувані перетворення великі сподівання і надії. Друге,

навпаки, пов'язане з втратою великою кількістю людей віри у дівість, ефективність певних перетворень, їх доцільність. Часто політична апатія і соціальна збігаються і тоді, за великою кількістю людей, яким вони характерні, суспільству загрожують серйозні зміни, деформації, революційні перетворення і катаклізми.

Якщо виходити із силового трактування політики, то А. є активним або пасивним невідкоренням влади. Це означає, що людина не поділяє стратегію та конкретні дії влади, байдужа до неї, а тому відкрито (або приховано) ігнорує її рішення, розпорядження, дії тощо. Якщо розглядати політику у її функціональному вимірі, то А. виявляється у формі ухилення учасника ієрархічної системи від сумлінного виконання своїх завдань (функцій). Нерідко така А. набуває форми саботажу, а також може мати форму самоізоляції, негативного ставлення до особистої участі в політичному житті, діяльності. Таке визначення аполітизму існує тоді, коли його розглядають з позицій комунікативного розуміння. Іншими словами, особистість не потребує участі в політичному житті через те, що в неї достатньо або немає потреби спілкуватися з іншими, участі інших людей у розв'язанні її власних проблем, задоволенні потреб. Людина може бути повністю аполітичною, тобто об'єктивно не має жодного відношення до політики — ні інтелектуально, ні емоційно, а часто й свідомо уникає своєї участі в цій складній сфері суспільного життя. Зазвичай у будь-якому суспільстві є певний відсоток таких людей.

А. є підставою для того, щоб за рівнем політичної активності взагалі вести мову про політичну поведінку людини. Виокремлюють три основних типи такої поведінки: конформізм (присотсування до певної політичної думки, позиції, діяльності за принципом "як усі, так і я"); індиферентність (байдуже ставлення до політики відчуження від неї); активізм (активна, свідома участь у суспільному, політичному житті). Існують і різні рівні політичної активності особи: член суспільства з мінімальними політичними поглядами і мінімальною актив-

ністю; член суспільства, яке бере активну участь у політичному житті; член політичної, громадської організації; громадський, державний, політичний діяч; професійний політик; політичний лідер.

Від рівня соціальної, політичної активності громадян залежить висновок щодо їхнього політичного розшарування. Так, український політолог М. Михальченко ділить український соціум на три основних групи: перша — невелика група прагматиків, для яких характерне таке саме прагматичне ставлення до ідеї, ідеалів, політики; друга — невелика група людей, які ревно обстоюють певні ідеали, активно займаються політичною діяльністю; третя — найчисленніша група людей, для яких ідеали, політична діяльність, боротьба — пустий звук, їх цікавлять лише власні інтереси.

Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Політологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин і др. — М., 2000; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоноюка. — К., 2005; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Философский энциклопедический словарь. — М., 1998; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. — К., 2000.

М. Головатий

Аристократія (від грец. *aristos* — кращий і *kratos* — влада, тобто буквально “влада кращих”) — форма державного правління, за якої вся повнота влади належить представникам світської аристократії, які уособлюють зазвичай родову знать. Як і всі інші станові форми державного правління,

що змінюють одна одну в циклічному процесі, є історично мінливою.

Г. Щокін

Арійські нації — правоекстремістська організація. Створена в 1974 р. у штаті Айдахо США. Вона належить до “груп ненависті”. Спирається на арійську спадщину і формулює мету створення окремої держави на території п’яти північних штатів США. Має ще назву — Церква арійської християнської нації, Християнська церква Ісуса Христа. Ця організація налічує від 6 до 15 тис. активних працівників і близько півтисячі активних бойовиків. У базовому таборі штату Айдахо члени групи відпрацьовують прийоми і методи партизанської боротьби. Організація займається фізичним терором проти афроамериканців, євреїв, представників окремих сексуальних меншин тощо.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Армія генерала Дудаєва — сепаратистське збройне формування. Створене для захисту інтересів родових кланів у Східній Чечні в 1992 р. Формування брало активну участь у бойових діях проти федеральних сил у 1994–1996 рр., але в період 1999–2000 рр. фактично було знищене. Залишки А. г. Д., як елементи, мають місце в діях інших військових сил. На середину 1999 р. армія налічувала понад п’ять тисяч бійців і на озброєнні мала різні види зброї, починаючи з бронетехніки та артилерійсько-мінометної техніки. В другій половині 90-х років бойовики А. г. Д. вчинили низку помітних терористичних актів.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Політичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоноюка. — К., 2005.

М. Головатий

Архетип етнічний (від грец. — початок + образ) — праобраз, первинна форма, зразок, який, згідно з теорією швейцарського психолога К. Юнга, є

структурним елементом колективного несвідомого, що лежить в основі всіх психічних процесів. Архетипи можуть бути, як загальнолюдськими (наприклад, образи батька, матері та пов'язані з ними образами відчуття), так і етнічними, що пов'язуються з образами етнічної території, героїки, способом життя тощо. А. е. є основою формування етнонаціональної ментальності, характеру та інших складових національної психології.

Г. Щокін

Асиміляція (від лат. *assimilatio* — уподібнення, схожість, засвоєння) — у суспільних науках цим поняттям означають процес поступового розчинення самостійного етносу або його частини серед значно більшого етносу чи групи етносів. Внаслідок цього етносу, що асимілюється, втрачає власні характерні ознаки (мову, традиційну культуру, етнічну самосвідомість тощо) і освоює етнічні стереотипи іншого. А. може відбуватися добровільно (природно), шляхом поступового, повільного переймання етнокультурних традицій від однієї групи до другої. При цьому спочатку зникають ознаки етнічності у сфері матеріальної і лише потім — у сфері духовної культури. Розрізняють ще А. вимушену (насильницьку), яка ігнорує етнічні системи, створює всілякі перешкоди для нормального функціонування етносу, нищить соціальні зв'язки, наносить глибокі політичні й духовно-культурні руйнації народам, які підпали під її згубний вплив. Цей вид А. схожий за своїм змістом з процесом деетнізації, веде до розпорошеності етносу, знищення його етнічних особливостей і в остаточному підсумку — до підпорядкування панівній нації. Така асиміляційна політика становить широкомасштабні репресії щодо цілих народів, переселення найпрацездатнішого населення із сіл у міста чи у віддалені райони, знищення інтелігенції тощо.

Антонюк О. В. Основи етнополітики: Навч. посіб. — К., 2005; *Етнічний довідник*: У 3 ч. // Ч. 1: Поняття та терміни / Гол. ред. В. Євтух. — К., 1997; Євнух В. Б., Трошинський В. П., Галушко К. Ю. та ін. Етносоціологія: терміни та поняття: Навч. посіб. — К., 2003

О. Антонюк

Аудіовізуальний твір (від лат. *audio* — слухаю і *visualis* — зоровий) — результат творчості автора, що фіксується на певному матеріальному носії (кіноплівці, магнітній плівці чи магнітному диску, компакт-диску тощо) у вигляді послідовних кадрів (зображень) чи аналогових або дискретних сигналів, які відображають (закодовують) рухомі зображення (як із звуковим супроводом, так і без нього), і сприйняття якого є можливим виключно за допомогою того чи іншого виду екрана (кіноекрана, телевізійного екрана тощо), на якому рухомі зображення візуально відтворюються певними технічними засобами. Видами А. т. є кінофільми, телефільми, відеофільми, діафільми, слайд-фільми тощо, які можуть бути ігровими, анімаційними (мультиплікаційними), неігровими та ін.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; *Основні чинні кодекси і закони України*. — К., 2003.

Ю. Бондар

Аум Сінріке — терористична група в Японії. Створена в 1987 р. За своїм характером, ідейним спрямуванням є тоталітарною релігійною сектою сінтоїстського — містичного напрямку. Мета діяльності декларується як прихід до влади через організоване насильство. Духовний лідер — Чідзуо Мацумото. У 1995 р., після масового терористичного акту, була заборонена на законодавчому рівні. Фактично все керівництво заарештовано. Чисельність А. С. точно невідома (від 1500 до 2500 осіб), хоча прихильників групи налічують близько 40 тис. в Японії і поза її межами. А. С. має досконале озброєння і сучасні засоби зв'язку. Організує гучні, помітні і грізні терористичні акції. Має потужні канали фінансування (діяльність різних компаній, продаж нерухомості). За окремими даними сукупна власність секти сягає близько 1 млрд доларів. Зафіксовані філіали А. С. в Індонезії, Австралії, США, ФРН, на Тайвані, в Шрі-Ланці, Югославії, а також у таких містах, як Прага, Москва, Відень.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Аум Сінрікьо (в перекладі з японської — “Вчення Істини АУМ”) — необуддистське утворення, засноване наприкінці 90-х років ХХ ст. в Японії практичним йогом Чідзуо Мацумото (відомого під псевдонімом Сьоко Асахара). В основі вчення — синтез окремих положень індуїзму, раннього буддизму, індійської та гімалайської йоги, даосизму, християнства, які дають можливість обґрунтувати центральну ідею-мету організації — порятунок усього людства. Такий порятунок, на переконання Асахари, має ґрунтуватися на трьох основних принципах: 1) позбавлення людства від хвороб; 2) досягнення щастя в цьому світі; 3) досягнення “просвітління та звільнення”. Для реалізації цих принципів потрібно опанувати “П’ять стовпів віри”, за якими визнається “Великий Гуру”, який “пізнав істину” і досяг звільнення й просвітлення, а тому здатний вести за собою своїх учнів; необхідність розробленої несуперечливої віросповідної доктрини й системи справжніх духовних практик; обов’язковість ініціації — особливих засобів передачі наявного позитивного досвіду і таємних знань наступним прихильникам вчення. Для набуття душевної стабільності й рівноваги, підвищення власного енергетичного й духовно-екзистенційного рівня і досягнення просвітлення потрібно, за вченням А. С., тримати душу в чотирьох так званих “великих невимірних станах”: 1) святої любові до всіх живих істот; 2) святого співстраждання до душ, далеких від істин; 3) святої похвали тим, хто на шляху духовного розвитку; 4) святої байдужості до виявів доброї чи поганої карми. Задеклароване спасіння людства від страждань через хворобу, досягнення ним щастя можливе, на думку творців й активістів А. С., через настання кінця світу й духовне самовдосконалення кожного.

Організації А. С. були засновані не лише в Японії, а й у Німеччині, США, Шрі-Ланці, Росії, в країнах, чії активісти вели там активну просвітницьку, благодійницьку, оздоровчу діяльність, виходячи за межі так званих тренувальних храмів. Після масових газових диверсій представниками А. С. в Японії, центри А. С. у деяких країнах, зокрема в Росії, закриті. Нечис-

ленні групи послідовників А. С. з’явилися в Україні, починаючи з 1995 р., на території Херсонської області, але офіційно вони не зареєстровані.

Баркер А. Новые религиозные движения. — СПб., 1997; Дудар Н., Филиппович Л. Нові релігійні течії в Україні. — К., 2000; Еленський В. Новітні релігії: виклик для України // Демос. — 1995. — № 14; Степовик Д. Релігії, культура і секти світу. — К., 1997.

А. Черній

Африканський національний конгрес (АНК) — перший африканський визвольний рух. Заснований у 1942 р. у відповідь на створення Південноафриканського Союзу, який обстоював і захищав владу білої меншини. Основу АНК, становили представники так званих вільних професій та середнього класу, що дотримувалися головних принципів лібералізму, полірасовості і ненасильства. Пізніше (в 40-х роках) АНК, збільшивши свою базу, став апелювати та шукати підтримки в значно ширших верствах населення. У 1943 р. Нельсон Мандела та Олівер Тамбо створили Лігу молоді, яка зайняла радикальнішу позицію і обрала програму дій, що мала яскраво виражені ліві ідеї. Після цього АНК створив Конгресовий союз (Конгрес індійців (Південноафриканська індійська рада), Конгрес кольорових народів, Конгрес білих демократів), що фактично перебував під впливом забороненої комуністичної партії. У 1955 р. АНК ухвалив Хартію свободи, підтвердивши нею гасло, що “Південна Африка належить усім, хто живе в ній”. Це гасло, між тим, спровокувало відокремлення в 1959 р. войовничої бурської меншини, яка створила “Панафриканський конгрес” (ПАК). У 1960 р. обидва ці рухи були заборонені, а в 1963–1964 рр. більшість їх лідерів були заарештовані, засуджені та ув’язнені. Саме за таких обставин АНК змушений був піти у вигнання. Впродовж майже десяти років, до розстрілу демонстрації учнів і студентів у 1976 р. в передмісті Йоганнесбурга, АНК майже бездіяв, а в період з 1984 до 1986 р. знову був активним опозиційним рухом. Після обрання президентом Південної Африки Ф. В. де Клерка (1989)

та випуску в 1990 р. з в'язниці Нельсона Манделі у Південній Африці були скасовані заборони на діяльність африканських політичних організацій та активно велися дискусії щодо надання виборчого права африканській більшості. За таких обставин АНК припиняє політичну боротьбу та розпочинає конструктивний діалог з урядом та іншими партіями. У 1992 р. була підписана угода про порозуміння між урядом і АНК. У 1994 р. АНК переміг на виборах і Нельсон Мандела став Президентом Південної Африки.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Африканський соцінтерн (АСІ) — об'єднання кількох реформаторських партій Африки, які заявляють про свою прихильність до “демократичного соціалізму”. Створене в 1981 р. за дієвої участі Соцінтерну, за підтримки американського профцентру АФТ — КПП і Міжнародної конфедерації вільних профспілок. Соціальну базу

об'єднання становлять чиновники, дрібна буржуазія, робоча аристократія, профспілкова буржуазія.

М. Головатий

Афроцентризм — концепція, згідно з якою духовним центром людства є Африка.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000.

М. Головатий

Ацефалія, акефалія (безголовість) — стан суспільства, що не має лідера або органів влади (безвладдя). Таке безвладдя характеризується відсутністю чіткого адміністративного управління, наявністю порушень у функціонуванні існуючих органів влади. Часто А. спричиняє такий кризовий стан суспільства, коли старі органи управління вже не діють, а нові ще не сформовані.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005.

М. Головатий

МАХУП

Б

Багатокультурність — стан суспільства у деяких поліетнічних країнах, для якого притаманна активна державна політика щодо офіційного визнання і підтримки рівноправ'я культур усіх етнічних спільнот, які проживають у країні. Така політика характерна для США, Іспанії, Канади та інших країн. Сутність її можна зрозуміти, звернувшись до основних положень канадського “Закону про багатокультурність”, прийнятого 1988 р. У ньому, зокрема, зазначається: “Державною політикою Канади проголошується: 1) визнання того, що багатокультурність відображає культурну і національну різноманітність канадського суспільства й виходить із права усіх канадців вільно зберігати, розвивати і поширювати свою культурну спадщину; 2) визнання того, що багатокультурність є основною характеристикою канадської спадщини та самосвідомості й робить безцінний внесок у побудову майбутньої Канади; 3) заохочує всебічну й рівноправну участь громадян і громад будь-якого походження у розвитку канадського суспільства, а також сприяє їм в усуненні будь-яких перешкод на шляху до такої участі; 4) визнання існування громад, об'єднаних спільністю походження, та їх історичного внеску в життя канадського суспільства, а також заохочення розвитку цих спільнот; 5) орієнтація всіх соціальних, культурних, економічних і політичних інститутів країни на врахування і шанобливе ставлення до багатокультурного обрису Канади”. Процес формування основних концептуальних засад чинного законодавства, пов'язаного з регулюванням міжнаціональних, міжет-

нічних відносин, конкретні кроки державних структур у духовно-культурній сфері свідчать, що саме такий шлях визначає Україна. В її Конституції, зокрема, зазначається, що держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичній свідомості, традицій і культури, а також етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин (ст. 11). Крім того, Україна взяла на себе зобов'язання дбати про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави (ст. 12). Отже, офіційний курс на полікультурний розвиток українського соціуму закріплено в Конституції України. Сутність його полягає у спрямуванні зусиль на забезпечення прав щодо збереження та розвитку національно-культурної самобутності етнокомпонентів українського суспільства: української нації, національних меншин і корінних народів.

Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. — К., 1998; *Российский бюллетень по правам человека*. — М., 1994.

О. Антонюк

Багатопартійність (*multi-party system*) — а) одночасне існування і діяльність двох або більше політичних партій в одній країні; б) один з основних виявів політичного плюралізму в суспільстві, важливою ознакою якого є наявність у країні кількох (багатьох) політичних партій; в) одна з поширених засадничих умов облаштування демократичного ладу, коли інтереси суспільних верств відповідним чином

виражаються політичними партіями, які змагаються, ведуть між собою боротьбу за владу і здійснюють визначальний вплив на суспільно-політичні події; г) наявність у суспільстві кількох (більше ніж одна) політичних партій, взаємини між якими ґрунтуються на реальній конкуренції за владу. В період складних суспільно-політичних процесів і змін, у тому числі й в колишній Росії, існують і існували десятки політичних партій із широким ідеологічним спектром і взаєминами — від протиборства, ігнорування одна одної, до спільної діяльності, участі в різноманітних суспільних акціях, справах.

Для Б. характерні такі принципи: а) формальна рівність усіх партій у боротьбі за владу та дія таких механізмів, які дають можливість відірвати від участі у владі не впливових (аутсайдерів) і виявити найпопулярніші; б) наявність у механізмі влади правлячої партії та опозиції; в) відповідний контроль опозиції за діяльністю правлячої (правлячих) партії; г) розмежування функцій правлячої партії та органів державної влади. Б. реальна і має сенс на існування там, де партії мають вагомий соціальну базу, репрезентують істотні інтереси громадян, справді впливають на розв'язання нагальних суспільних проблем. Наявність у державі кількох справді впливових політичних партій уможливорює більш відповідне відображення інтересів окремих соціальних груп, протидію гегемоністським прагненням окремих з них, розв'язування спільних проблем з урахуванням їхньої суперечливої сутності. Відтак поєднання ідеологічного та організаційного плюралізму постає засадою політичної рівноваги й стабільності в суспільстві. Б. — істотна ознака парламентського типу державного правління. Висуваючи своїх представників у парламент, домагаючись більшості в ньому, політичні партії можуть у такий спосіб самостійно або в коаліції з іншими партіями формувати склад виконавчої влади, визначати загальний політичний курс держави, здійснювати суспільне врядування.

Брегед А. Ю. Основи політології. — К., 1997; Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., пере-

раб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Політологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Рябов С. Г. Політологія: Словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

База влади (англ. *base of power*, від грец. *basic* — основа, фундамент) — опорний пункт влади, те на чому вона тримається і завдяки чому існує. Базові засади влади зумовлені тим, що влада має характер всеохопності (функціонує у всіх сферах людського життя та спілкування) та інклюзивності (проникає у всі сфери людської діяльності, об'єднує і протиставляє соціальні групи і окремих індивідів). Паралізувати або підкорювати свободу одних свободі інших можна найрізноманітнішими засобами: через почуття любові і страху, за допомогою розуму, убогості і багатства, переконання та примусу. Це також Б. в., її ресурси і можливість функціонування. Під Б. в. розуміють також джерела, на які безпосередньо спирається воля суб'єкта влади.

Вирізняють Б. в. економічну, соціальну, політичну, духовну. Головна роль відіграє власне соціальна Б. в., оскільки вирішальне значення для будь-якої влади має її підтримка з боку широких верств громадян, довіра до влади, а з боку влади — вміння, здатність і спрямованість обстоювати і захищати інтереси громадян, створювати їм умови для індивідуальної і колективної самореалізації.

Б. в., або її ресурси, А. Етціоні поділяє також на утилітарні, примусові і нормативні. До перших належать ма-

теріальні та інші соціальні блага, що пов'язані з повсякденними інтересами та запитамі людей. Це — економічні ресурси, матеріальні цінності, земля, гроші, техніка і т. ін. До соціальних ресурсів включають усі, що пов'язані із соціальним статусом (його підвищенням, пониженням), або рангом, місцем, насамперед людини, у соціальній стратифікації. Примусовими ресурсами влади, або силовими є: зброя, інститути фізичного примусу, спеціально підготовлені люди. До нормативних ресурсів влади належать різноманітні засоби впливу на внутрішній світ людини, її запити, інтереси, потреби, ціннісні орієнтації та поведінку. Специфічним ресурсом влади є сама людина, демографічні ресурси. При цьому особа є ресурсом влади в одному зі своїх численних впливів — вона може використовуватися як засіб реалізації чужої волі. Людина — об'єкт і суб'єкт влади, владних відносин.

Бабкіна О. В. Політологія. — К., 2001; Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. зав. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. — К., 2000.

М. Головатий

Базисна демократія — різноманітні концепції прямої (безпосередньої) демократії, в яких стверджується, що формування певної політичної волі — завдання насамперед народу. При цьому виходять з того, що людина має невід'ємні природні права, які даровані їй від народження. Тобто такі

права не залежать ні від кого, в тому числі й від держави. Звідси бере початок відома природно-правова концепція, яка вважає головним принципом свободи, невід'ємності, невідчужуваності прав людини, які держава, у свою чергу, має не лише визнавати, а й рахуватися з ними та захищати їх. Сучасна Б. д. про свободу ґрунтується на трьох основних положеннях: а) усі люди вільні від народження; б) свобода — це можливість людини робити усе, що не шкодить іншим людям, загальному суспільному благу; в) межі свободи визначаються лише законом, який і є мірою свободи (усе, що не забороняється законом, дозволяється). Цьому протилежним є позитивістський підхід щодо тлумачення прав людини, згідно з яким їх сутність і зміст визначаються державою (патерналістська функція держави стосовно людини). Б. д. можлива за таких умов: а) громадяни є по-справжньому вільними і найпершими дійовими особами суспільного самокерування; б) рівність і рівноправність усіх громадян; в) повага усіх громадян до спільно прийнятих рішень та спільна воля і бажання обов'язкового їх виконання. У контексті поняття “Б. д.” — демократію визначають як суспільне самоврядування, яке здійснюють рівноправні громадяни через безпосередню участь в обговоренні й вирішенні усіх громадських справ шляхом вільного вибору.

Вважається, що Б. д. (або пряма демократія) набула найяскравішого розвитку і втілення в античній полісній демократії, на яку дехто вказує, що це історично остання форма “справжнього”, класичного народовладдя (Платон, Аристотель, Цицерон, Сенека та інші вважали, що демократія — це особлива форма державної влади, якою володіють усі люди разом, а не окремі особистості). Крім того, поняття Б. д. найчастіше пов'язане з такою моделлю виборчої системи, яка передбачає організацію базисних груп первинних виборців (на рівні виборчих, житлових, адміністративних одиниць).

Конституція України. — К., 1996; Аристотель. Політика. — К., 2001. — Кн. 4, III; Біленчук П. Д., Кравченко В. В., Підмогильний М. В. Місцеве самоврядування. Муніципальне право. — К., 2000; Гельґель Г. В.-Ф. Основи філософії права. — К., 2000;

Даль Р. О демократии / Пер. с англ. А. С. Богдановского; Под ред. А. О. Алякринского. — М., 2000; Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади і соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. — Л., 2002; Муніципальне право України: Підручник. — К., 2001; Оніщук М., Кампо В. Правові засади місцевого самоврядування в Україні. — К., 1998; Основи демократії: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Авт. кол.: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; За заг. ред. А. Колодій / М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канад. проект "Демократична освіта", Ін-т вищої освіти. — К., 2002; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Балканізація (Балканський синдром) — політика дроблення держави на окремі територіальні одиниці. Цей термін пов'язаний з принципом "поділяй і владарюй", у результаті чого об'єднана країна стає слабшою. Процес Б., звичайно, використовують у своїх корисних цілях лідери різних націоналістичних і сепаратистських рухів. Термін "Б." став популярним після Першої світової війни.

Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Бандитизм політичний — злочинна діяльність держав, політичних угруповань, окремих осіб у сфері політичних відносин, що виявляється в порушенні норм міжнародного права, принципу невтручання у внутрішні справи держав і особисте життя громадян.

Словник соціологічних і політологічних термінів: Довід. вид. / Уклад.: В. І. Астахова, В. І. Даниленко, А. І. Панов та ін. — К., 1993.

М. Головатий

Баптизм (грец. *baptizio* — занурювати, хрестити у воді) — найпоширеніший різновид протестантизму, що виник на початку XVII ст. в Англії, відколовшись від кальвінізму. Баптисти найпоширеніші у втіленні в життя протестантських принципів, вимогливі щодо поглядів і поведінки своїх послідовників. Визнаючи загальнохристиянські догмати, зокрема символ віри, вони заперечують роль церкви як

посередника між Богом і людьми й проповідують принцип "Спасіння особистою вірою". Визнають можливість безпосереднього спілкування віруючих із Богом через молитву. Членами церкви вважаються "заново народжені" дорослі, які свідомо прийняли водне хрещення (у лютеранстві хрещення приймають діти). Єдине джерело віровчення — Біблія (насамперед її Новий Завіт). Культ значно спрощений. Богослужіння замінено молитовним зібранням. Баптисти не визнають ікон, хреста, святих тощо. Суто баптистські свята — День жнив і День єдності. Сенс життя баптиста полягає в тому, щоб врятувати власну душу від гріха і підготуватися до гідної зустрічі з Христом на тому світі, а також залучити до своєї віри принаймні хоч одну людину. Особлива увага й роль надається дотриманню поширених норм людської моралі, зокрема взаємній підтримці й допомозі, відмові від алкоголю, лихослів'я тощо. Церква Б. — це самоуправна община "видимих святих", що не визнає залежності від світської влади. Баптисти першими в історії висунули вимогу свободи совісті та відокремлення церкви від держави. Нині Б. поширений майже в усіх країнах світу. В 1905 р. створено Всесвітню раду євангельських християн — баптистів (ЄХБ), штаб-квартира якої розміщена у м. Вашингтон (США). Баптистська організація володіє великим капіталом, має 25 університетів і вищих шкіл, видає десять газет і журналів.

Перша община баптистів в Україні виникла в 1867 р. на Херсонщині і з того часу поступово набула поширення по всій країні. З 1994 р. громади ЄХБ (на 1 січня 2005 р. їх діяло 2552) в Україні утворюють Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСО ЄХБ), до складу якого входить 25 обласних об'єднань та 5 об'єднань баптистських церков діаспори — США, Канади, Австралії, Аргентини та Парагваю. Союз проводить активну й систематичну богословсько-освітню діяльність через функціонування семінарій, університетів, біблійних коледжів, шкіл, курсів. ВСО ЄХБ бере активну участь у культурно-благодійницькій діяльності: створено реабілітаційні центри для наркоманів, без-

притульних дітей і звільнених із місць позбавлення волі (у містах Києві та Одесі, Чернівецькій і Луганській областях); організовано християнські театри (у Києві та Харкові), налагоджено роботу дитячих і підліткових таборів, молодіжних клубів тощо. На базі ВСО ЄХБ діють міжнародні програми організації дозвілля дітей AWANA, товариство “Відкрита Біблія” та Товариство євангелізації дітей. Союз послідовно дотримується принципу невтручання церкви у політичні справи та займає толерантно-виважену позицію щодо інших конфесій. ВСО ЄХБ є повноправним членом Всесвітнього союзу баптистів та Європейської баптистської федерації.

Академічне релігієзнавство. — К., 2000; Головащенко С. Історія християнства. — К., 1999; Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. — СПб., 1993; Кернс Э. Дорогами христианства. — М., 1995; Очерки истории западного протестантизма. — М., 1995.

А. Черній

Беззаконня (від фр. *anomia* — беззаконність) — а) порушення законів; б) відсутність відповідних законів; в) акт, вчинок, що не узгоджується з вимогами законів, обходить їх; г) відсутність правил і норм у житті певної спільноти або процес, що веде до такого стану, коли різні норми та цінності втрачають свій беззаперечний характер. Виявляється Б. у втраті значущості цінностей і норм, у підриві механізмів соціального контролю, зокрема в різкому збільшенні кількості злочинів, особливо самогубств.

Б. — це такий тип суспільного життя, який характеризується розходженням між декларованими цілями і цінностями (на рівні культури) і можливостями (на рівні суспільства) досягнення такої мети й утвердження цінностей.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический словарь. — М., 1997.

М. Головатий

Безпека політична — а) комплекс заходів, спрямованих на збереження конституційно легітимізованого політичного ладу тієї чи тієї держави, за-

безпечення державотворення і конституційної політики; б) стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності. Захищеність політичних інтересів суспільства — це можливість його нормального політичного функціонування в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Нормальне політичне функціонування суспільства залежить від забезпечення і підтримки протягом необмеженого часу цілісності, стабільності та динамічного прогресивного розвитку суспільної системи. Сутність Б. п. полягає у наявності стійкого політичного суверенітету в межах міждержавних відносин і політичної стабільності суспільства, що досягається формуванням стійкої політичної системи. У свою чергу, політична система покликана забезпечувати баланс інтересів різних соціальних груп, який потребує правової держави, де правовий закон і чітка система його функціонування однаковою мірою розмежовують і регулюють державну владу і народ. Саме в цьому сенсі система Б. п. розглядає державу як гаранта права громадянина та людини на забезпечення високого рівня життя. Основними об'єктами Б. п. у державі є: особа-громадянин, його політичні права й свободи, повсякденні форми виявлення його політичних інтересів і політичної активності в суспільному житті; суспільні інститути і відносини в їхньому політичному вимірі як форми і засоби виявлення й задоволення громадських колективних політичних інтересів; держава — її конституційний лад, суверенність, незалежність, територіальна цілісність і засади функціонування. Головним суб'єктом політичної безпеки в країні є держава як політичний інститут, що виявляє, захищає та задовольняє загальнонаціональні (загальносуспільні) політичні інтереси. Вона здійснює цілеспрямовану політику, сутність якої полягає у максимальному забезпеченні будь-яких політичних гарантій цілісності, стабільності та динамічного прогресивного розвитку суспільства на конкретному історичному етапі його існування. Б. п. забезпечується також різноманітною діяльністю громадян України та

їхніх об'єднань. Важливо, щоб ця діяльність враховувала не лише вузькопартійні, групові, кланові та інші інтереси, а й інтереси держави і суспільства загалом. Головними принципами Б. п., особливо для національних держав, є: пріоритетність державних (національних) інтересів; спрямованість на забезпечення гідних соціальних умов існування та розвитку громадян, всебічну реалізацію їхніх прав і свобод; легітимність, законність, демократизм життя суспільства, людини; дотримання балансу політичних інтересів особи, суспільства, держави; пріоритет ненасильницьких заходів у розв'язанні внутрішніх і зовнішніх проблем політичного характеру; об'єктивність і вірогідність оцінок наявної ситуації та прогнозів суспільно-політичного розвитку; своєчасність, комплексність та адекватність заходів; цілісність і збалансованість системи політичної безпеки, інтегрованість її в систему національної безпеки держави; єдність внутрішньої та міжнародної політичної безпеки. Найважливішими критеріями політичної безпеки є: зовнішньополітична стабільність; зміцнення статусу держави у світовому та регіональному вимірах, у тому числі збереження державного суверенітету; стабільне внутрішнє функціонування суспільної системи та здатність державних органів до його забезпечення насамперед ненасильницькими політичними та управлінськими засобами; здатність до еволюції суспільства як системи; спадкоємність системи правління та політичного режиму, а також правонаступництво державної влади; задоволення політичних потреб і реалізація політичних інтересів особистостей і соціальних груп у ненасильницьких формах політичної активності; ідеологічна та суспільно-психологічна стабільність; уникнення, локалізація або нейтралізація психологічної напруженості та ідеологічних конфронтацій; поширення у суспільній свідомості ідей патріотизму і суспільної солідарності; наявність розробленої стратегії і тактики суспільно-політичного розвитку, державного будівництва, в тому числі забезпечення політичної безпеки країни.

Збереження держав може піддаватися небезпеці як з боку зовнішньої,

так і з боку внутрішніх загроз. Крайньою формою зовнішньої загрози є війна, а крайніми формами внутрішньої загрози — громадянська війна, бунт, коливання, нестабільність. Б. п. конкретної держави будується на поєднанні багатьох загальноцивілізаційних і національних чинників. До загальноцивілізаційних чинників належать: інтернаціоналізація продуктивних сил, поглиблення економічного обміну; утвердження і розширення демократичних засад у діяльності держав світу; неухильне зростання інтелектуальної спільності людства; турбота про дбайливе використання природних ресурсів і захист навколишнього середовища; усунення причин і умов, що можуть спонукати людство до самознищення. До національних чинників, крім зазначених загальноцивілізаційних, належать: формування власної національної держави; зміцнення економічного, політичного, соціального і духовного потенціалів суспільства тощо. Б. п. — найважливіше завдання і функція держави, запорукою якої є здатність держави визначити причини і джерела реальних загроз, аналізувати їх руйнівну силу та можливі наслідки, відшукати механізми, способи і засоби нейтралізації, упередження або, бодай, послаблення. Для сучасної України головними засобами забезпечення Б. п. є внутрішньо- та зовнішньополітична стабільність, тобто зміцнення державного суверенітету та посилення міжнародного статусу і авторитету, а також досягнення найвищої ефективності та соціальної спрямованості державної влади; здатність держави, суспільства до еволюційного, ненасильницького перетворення і розвитку, вдосконалення; задоволення всіма членами суспільства своїх політичних, соціальних інтересів і потреб; ідеологічна стабільність (атмосфера демократичного, толерантного співжиття всіх членів суспільства, високий патріотизм, суспільна солідарність і громадська злагода).

За визначенням українських учених В. Кременя, І. Зінько, С. Головаченко (*Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення*: Моногр. — К.: МАУП, 1998), серед основних індикаторів (найважливіших макрополітичних по-

казників, що характеризують відповідність стану суспільної системи основним критеріям Б. п.), вказані автори, стосовно України, називають: розвиненість політичної системи, насамперед багатопартійності та стосунків влади й опозиції; наявність соціально-політичних конфліктів, у тому числі: національних, релігійних, політико-ідеологічних, між гілками влади; наявність політичного механізму розв'язання конфліктів у суспільстві; наявність соціально-психологічної напруженості, масова нетолерантність і готовність до силових шляхів розв'язання суспільних проблем; ступінь поширення у суспільній свідомості ідеології патріотизму та суспільної солідарності, спільної історичної мети та історичної долі; поширення та ступінь впливу деструктивних ідеологічних концепцій, у тому числі з-за кордону; наявність механізму виявлення та реалізації громадської ініціативи населення, його впливу на рішення державної влади, громадського контролю за їх прийняттям і виконанням; статус влади у суспільній свідомості: ступінь довіри до владних структур, авторитет влади; ефективність функціонування механізму державної влади, в тому числі розподіл функцій влади. Пріоритетними політичними інтересами новітньої України загалом (як і для багатьох національних держав) можна назвати: зміцнення державного суверенітету, всебічний захист територіальної цілісності та недоторканності кордонів; зміцнення міжнародного статусу України на світовому та регіональному рівнях; законодавче та організаційне забезпечення ефективного функціонування механізму державної влади; забезпечення демократичної спадкоємності системи правління та політичного режиму, спадковості та послідовності внутрішньої і зовнішньої політики; забезпечення суспільної стабільності та громадської злагоди, ненасильницького розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів; всебічна реалізація політичних інтересів особистостей і соціальних груп, у тому числі опозиції, через формування та зміцнення демократичної системи політичних інститутів, підвищення політичної культури народу; зміцнен-

ня політичної волі владних структур, культивування державницької ідеології; досягнення національної злагоди, гарантування прав для всіх етнічних груп народу України; поширення в суспільній свідомості ідеології патріотизму та суспільної солідарності, спільної історичної мети та історичної долі; підвищення авторитету всіх гілок влади, забезпечення високого рівня довіри населення до владних структур; запобігання поширенню деструктивних ідеологічних концепцій; створення системи аполітичної безпеки у межах цілісної політики забезпечення національної безпеки України. Б. п. забезпечують за рахунок діяльності відповідних організаційних структур, форм і методів, які спрямовують на реалізацію різноманітних рішень і питань такої безпеки. При цьому система Б. п. має такі ресурси: концептуально-аналітичний (розробка методології, стратегії і тактики забезпечення); організаційно-управлінський (механізм і наявність владних та інших структур); ресурсний (матеріальні, фінансові, інтелектуальні, інформаційні та інші ресурси). В кожній країні Б. п. забезпечується на основі власного законодавства та під відповідним контролем з боку держави і широкої громадськості. Уся система Б. п. об'єднує і координує діяльність державних органів, організацій недержавного сектора (громадянське суспільство), посадових осіб, широкої громадськості тощо. Сучасна світова громадськість із занепокоєнням сприймає будь-які порушення Б. п. в усіх куточках планети, оскільки це може непередбачено відгукнутися у світі, водночас визнається право народу виступати проти того політичного режиму, що діє всупереч корінним інтересам свого народу.

Конституція України. — К., 1996; Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 р. // Уряд. кур'єр. — 2003. — № 139; Кремень В. Г., Зінько І. Ф., Головащенко С. І. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення. — К., 1998; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Політологічний словник:

Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонока. — К., 2005.

М. Головатий

Біженці — іноземці, які змушені покидати рідні місця через різні соціальні (війни, революції) та стихійні лиха або через політичні, релігійні, етнічні переслідування чи внаслідок обґрунтованих побоювань стати їх жертвами. Б. були на всіх етапах історії людства. Так, у 370 р., коли гунни рушили з Азії у Європу, розбиті ними готи та германці втекли на захід, до Римської імперії, ставши Б. У XVIII ст. французькі протестанти мусили втікати від жорстоких переслідувань католиків до сусідніх держав — Нідерландів і Британії. У 20-х роках XX ст. Ліга Націй заснувала Міжнародний комітет у справах біженців. Після Другої світової війни ООН було створено спеціальну комісію для допомоги переселення репатріантів — близько 15 млн жителів Європейських країн і забезпечення їх харчуванням і дахом над головою, доки вони не повернуться на батьківщину чи не переїдуть на нове місце постійного проживання. У 1947 р., після виходу англійських військ з Індії та її розколу на дві держави, близько 5 млн індусів і сикхів втекло з Пакистану до Індії, а мусульмани покидали Індію, щоб перебратися до Пакистану. По закінченні в 1975 р. війни у В'єтнамі сотні тисяч в'єтнамців покинули країну морським шляхом. Через громадянську війну в Афганістані в 1979 р. рідні оселі залишили майже 4 млн афганців. У 90-х роках XX ст. тривалі кровопролитні конфлікти на релігійному та етнічному ґрунті, зокрема, на Близькому Сході, у країнах Африки, Югославії, Росії, Грузії тощо, примусили сотні тисяч людей стати біженцями. Оскільки Б. стали вельми поширеним явищем, то виникла необхідність у виробленні їхнього правового статусу, тобто правових, економічних, організаційних гарантій їхнього буття в тій чи іншій країні. В Україні ці проблеми визначаються Законом “Про біженців”, який передбачає порядок порушення клопотання про надання статусу Б., умови, за якими вказаний статус не надається, визначення органів, які вирішують ці питання. Ст. 20 Закону передбачає, що особа,

яка набула статус Б. в Україні, має право на: вільний вибір місця проживання; вільне залишення території України, за винятком обмежень, які встановлюються законом; охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; освіту; свободу світогляду і віросповідання; володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Особа, якій надано статус Б. в Україні, користується іншими правами і свободами, передбаченими Конституцією та законами України. Водночас особа, якій надано статус Б. в Україні, зобов'язана: повідомляти протягом десяти робочих днів органи міграційної служби за місцем проживання про зміни прізвища, складу сім'ї, сімейного стану, місця проживання, набуття громадянства України або іншої держави, надання притулку або дозволу на постійне проживання і переїзду до адміністративно-територіальної одиниці України, на яку поширюється компетенція іншого органу міграційної служби за новим місцем проживання. Україна співпрацює з іншими державами, міжнародними організаціями з метою усунення причин виникнення проблем Б. У межах ООН існує Управління Верховного комісара у справах Б.

Закон України “Про біженців” // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 47; 2003. — № 27; *Ионцев В. А.* Мировые миграции. — М., 1992.

А. Черній

Білий легіон — радикальна націоналістична група. Створена в Білорусії в 1995 р. на основі молодіжного крила Білоруського об'єднання військових. Визнає силові методи дії, займалася організацією безпорядків, терористичних актів. До 1997 р. загалом було нейтралізовано. Нинішня чисельність групи практично невідома. Залишки Б. л. діють в умовах конспірації, під прикриттям інших організацій, у тому числі на території Польщі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; *Політичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005.*

М. Головатий

Білінгвізм, двомовність (лат. *bilinguis* — двомовний) — а) стан домінування двох мов у мовній сфері суспільства; б) використання індивідом у практиці своєї мовної діяльності двох мов. Є кілька причин виникнення Б. Найчастіше — це існування в суспільстві двох або більше спільнот зі своїми мовами. Такий стан речей може бути породжений завоюваннями, політикою колоніалізму, а також міграційними процесами. У першому випадку метрополія, нав'язуючи свою культуру поневоленим етносам, активно впроваджує в мовну культуру цих етносів і свою мову. Ця мова стає мовою освіти, судочинства, засобів масової інформації, літературних творів, урядових актів, тобто виконує *de facto* функції державної мови, хоча цей статус юридично їй може і не надаватися. Тоді в суспільстві виникає й закріплюється Б. При цьому в багатоетнічному суспільстві Б. може набувати різного змістового наповнення на територіях, де проживають різні етноси: в Індії, наприклад, в одній частині країни домінують англійська й хінді, в іншій — англійська й урду. Аналогічне становище склалося в царській Росії і продовжилося в СРСР з російською мовою та мовами інших народів, які проживали в цих державах. Щоправда в Росії XIX ст. у церковній практиці, освіті й судах частково допускались і мови деяких корінних етносів (поляків, фінів, народів Закавказзя). Стосовно української мови, то її фактичне становище значно більше характеризувалося вслякими заборонами й утисками, ніж дозволами. А в тих регіонах України, які перебували у складі інших держав, Б. часто поставав як результат національно-визвольних змагань у сфері мовної політики. Так, на Буковині в другій половині XIX ст. урядовою мовою була німецька, а українська допускалася як друга крайова. Мову ж громадського самоврядування вирішувала сама громада.

Певний час другою крайовою мовою була українська мова і в Галичині, а урядовою — польська.

У такий спосіб посталий Б. може продовжувати своє існування ще тривалий час після того, як окупаційний період чи період колонізації вже закінчився. Також виявом постколоніального синдрому може бути ситуація (особливо характерна для африканських країн), коли кожен етнос держави, що звільнилась від колоніальної залежності, намагається піднести свою мову до статусу державної. Тоді як компроміс держава вводить у сфері мовної політики Б., визнаючи при цьому другою державною мовою (поряд з мовою домінуючого етносу) мову метрополії.

Б. може бути викликаний до життя і ситуацією, коли мова певного етносу не відповідає сучасному рівню розвитку політичної, технічної, художньої та іншої культури людства. Тоді індивід або й цілий етнос змушений засвоювати історичні та новітні культурні досягнення людства засобами мови іншого етносу, етносу з ширшою функціональною розгорнутістю культури і багатшим мовним запасом. Б. у такому разі виникає природним, а не насильницьким шляхом (якщо, звісно, таке відставання не породжене політикою того етносу, мова якого долучається до вищої культури).

Розвиток білінгвістичних процесів може призвести до виникнення третьої мови як синтезу двох основних. Проте дуже часто Б. призводить до асиміляції однієї мови іншою. Тому деякі сучасні європейські країни запроваджують у своїй мовній політиці й мовному законодавстві низку заходів, покликаних уберегти свої мови від асиміляції їх мовою англійською. Нехтування принципами грамотної мовної політики в Україні кінця XX і початку XXI ст. призвело до звуження сфери функціонування української мови і посилило небезпеку русифікації українського суспільства. Фактичний стан, коли в різних регіонах України домінуючими виявляються різні (українська й російська) мови, ставить українське суспільство перед нагальною потребою глибокого вивчення і впровадження науково обґрунтованих і виважених принципів регулювання білінгвістичними процесами.

Окремі вчені називають Б. і ситуацію, коли всередині етносу в різних сферах діяльності послуговуються різними мовами. Наприклад, функціонування арабської мови як мови богослужінь у деяких різномовних мусульманських країнах або давньотибетської як мови богослужінь в Монголії; функціонування класичної арабської мови у сфері поезії в сучасному Єгипті.

Аплатов В. Языки в советском и постсоветском пространстве // Свободная мысль. — 1995. — № 4; Этнические факторы в жизни общества. — М., 1991; Маркусь В. Мовне законодавство: Енцикл. українознав.: В 11 т. — Т. 5; Тавадов Г. Т. Билингвізм // Личность. Культура. Общество. — 2004. — Т. VI. — Вып. 2 (22); Шпорлюк Роман. Українське національне відродження // Слово. — 1993. — Ч. 3; Ятченко В. Білінгвізм: Малий етнополіт. слов. — К., 2005.

В. Ятченко

Більдерберзький клуб (БК) — напівтаємне закрите товариство, засноване принцем Бернардом, чоловіком королеви Нідерландів. Назва товариства походить від назви Більдерберзького готелю в м. Остербек (Нідерланди), де в 1954 р. відбулося перше засідання клубу. Принц Бернард перед війною був членом СС і служив у відомій фірмі “І. Г. Фарбен”. Пізніше одружився на жінці з роду Лістер-Бістерфельд і обійняв запропоновану йому посаду в компанії “Шелл Ойл”. Членства в БК не існує, і кожна нарада відбувається при значній зміні його складу. Проте існує актив, до складу якого входить 383 члени, серед них — 128 американців, а решта — європейці.

Організатором проведення першого засідання був кадровий американський розвідник Д. Ретінгер, через якого ЦРУ фінансувало підривну роботу в Європі. Ретінгер відігравав ключову роль у цій організації аж до своєї смерті в 1960 р. Не останнє місце у заснуванні клубу належить й Дункану Сендісу, політику і зятю покійного Уінстона Черчілля. На першому засіданні клубу були присутніми: Д. Рокфеллер, Дін Раск, глава Фонду Рокфеллера Г. Гейнц, президент Фонду Карнегі Д. Джонсон, голова корпорації Баруха Д. Колеман, всього 80 осіб; вони вирішили створити новий міжнародний порядок планування зовнішньополі-

тичної діяльності Заходу щодо країн третього світу і Радянського Союзу. БК є аналітичним центром багатонаціональних корпорацій і фінансових олігархів, який розробляє загальну світову політику, спрямовану на отримання надприбутків, та слугує інтересам Фінансового інтернаціоналу і транснаціональних корпорацій.

Виникнення БК насамперед пов'язане зі спробою юдейсько-масонської еліти Європи якимось чином стримати бажання США керувати світовою політикою, керівництво якою взяла на себе Рада міжнародних відносин, до складу якої входять переважно американці. Проте американські політики вельми активно брали участь у створенні клубу, хоча реальними організаторами його були американські спецслужби. З їхньої ініціативи у 1948 р. було створено Американський комітет об'єднаної Європи, головою якого став У. Доуван, що в минулому очолював Управління стратегічних служб США, а його заступником був Аллен Даллес — директор Центрального розвідувального управління (ЦРУ).

Отже, від створення БК найбільше виграли юдейсько-масонські еліти США, які мають у цьому клубі політично зрілу організацію, до складу якої входять: 42 представники апарату президента, міністерства оборони, держдепартаменту та інших органів влади США, 25 представників найбільших корпорацій, банків, ділових кіл, 54 представники американських університетів, засобів масової інформації і громадських організацій масонського штибу. Фактичним керівником БК, як і Ради міжнародних відносин, є Д. Рокфеллер, формальним головою — американець П. Каррінгтон. Навіть штабквартира цієї організації розташована в приміщенні фонду Карнегі в Нью-Йорку.

Засідання БК відбуваються в обстановці повної таємності, за особливими запрошеннями, без повідомлень про зібрання в засобах масової інформації. Країна, де відбувається зібрання, забезпечує безпеку його учасникам. Проте, незважаючи на утаємниченість, зустрічі “більдербергерів” викликають значний інтерес світової спільноти. Адже в цих таємних конференціях беруть участь міжнародні авторитети в

галузі економіки, фінансів і торгівлі, а також політики. Темі їхніх дискусій мало відомі, а про прийняті рішення можна судити тільки за складовими політики сильних світу цього. Серед членів БК є гіганти світової політики, які раніше були чи в перспективі обійматимуть високі посади в різних державах, а саме: Джеральд Форд — у минулому президент США; Генрі Кіссінджер — колишній державний секретар при президенті Ніксоні; Сайрус Венс — міністр внутрішніх справ при Картері; Роберт Макнамара — колишній міністр оборони в кабінеті Кеннеді, а потім директор Міжнародного банку; Гельмут Шмідт — колишній канцлер Німеччини; Маргарет Тетчер — тричі обиралася прем'єр-міністром Великобританії; Жискар д'Естен — колишній президент Франції та інші державні діячі, а також Девід Рокфеллер і барон Едмунд Ротшильд.

Слід зауважити, що найбагатші люди Фінансового інтернаціоналу по черговою головують на таємних зібраннях. Наприклад, таємні конференції в американському штаті Вермонт і в штаті Вірджинія провів і оплатив Рокфеллер. Господарем наради, що відбувалася в готелі “д'Арбоаз” у французьких Альпах, був Ротшильд. У 1962 і 1973 рр., коли місцем таємних зустрічей була обрана Швеція, їх проводив Валленберг, майно якого оцінювалося на той час у більш як 10 млрд доларів.

Поза сумнівом, люди, які здійснюють контроль за БК — справжні лідери й господарі у світі бізнесу. Вони дають розпорядження офіційним главам держав — президентам, віце-прем'єрам, королям.

На засіданнях клубу розв'язуються не тільки економічні, а й політичні проблеми. Їхні рішення викликають відставки президентів незалежних держав. Так, після прес-конференції президента Франції генерала де Голля 27 листопада 1967 р., на якій він закликав до скасування “доларового стандарту” і виступив з різкою критикою ізраїльської агресії, проти генерала повсталла юдо-масонська еліта. Розпочалося шалене цькування де Голля в мас-медіа. А в квітні 1968 р. у Монжраблані (Канада) відбулося засідання БК, присвячене переважно адекватним діям проти французького прези-

дента. Головними дійовими особами цього засідання були банкір Едмон де Ротшильд, глава провідного відділу ЦРУ Джеймс Енглтон і представники розвідок кількох європейських країн. Не залишилося протоколів засідань, але події наступних днів красномовно явили прийняті там рішення.

Страйки, масові виступи студентів, серед яких були представники спецслужб різних країн, розпочалися 1 травня, а наприкінці місяця майже весь пролетаріат Франції — 10 млн осіб — вийшов на вулиці. Банкіри відмовили президентові у кредитах, необхідних для задоволення вимог страйкарів підвищити заробітну плату, а фінансові олігархи почали продавати франки й купувати німецькі марки. Відтак еквівалентна майже мільярду доларів сума залишила країну, що призвело до різкого знецінення франка. Результатом засідання БК і прийнятих на ньому рішень стала відставка президента де Голля у квітні 1969 р. Фінансовий інтернаціонал, що витратив чимало сил на боротьбу з непокірним генералом, святкував перемогу.

На засіданні БК, що відбулося 13–15 травня 1983 р. в італійському готелі “Монтебло”, Рокфеллер і Ротшильд провели рішення щодо збільшення квоти учасників Міжнародного валютного фонду (МВФ). Причому було організовано такий шалений наступ на керівників країн — членів МВФ, що Рейгану, який виступав проти, довелося збільшити внесок США на 8,5 млрд доларів. Те саме зробили й інші держави.

У 1988 р. з 1 по 5 червня в альпійському готелі “Тіроль”, неподалік від Інсбрука, відбулося чергове засідання клубу, на якому було розроблено план дій на 1989 р., а саме: збільшити податки на прибуток з метою подальшого збільшення військових витратків НАТО у зв'язку з необхідністю підвищення боездатності блоку; форсувати створення стратегічної оборонної ініціативи згідно з програмами США; забезпечити обрання Джорджа Буша президентом США.

Після засідання БК в Альпах відбулася конференція Міжнародного валютного фонду, на якій були присутніми представники Федеральної резервної системи США, а також провідних

банків Великої Британії, Німеччини, Франції, Японії та інших країн, всього понад сто осіб. За встановленою традицією конференція продублювала рішення БК.

До найважливіших рішень слід віднести згоду на збільшення видатків для укріплення звичайних збройних сил у зв'язку зі скороченням ядерної зброї Радянським Союзом і США. Прибуток від операцій з торгівлі зброєю не повинен зменшуватися, Фінансовий інтернаціонал не має наміру втрачати свої дивіденди. Оскільки на знищення ядерної зброї потрібні майже такі самі кошти, як і на її виробництво, то прибуток надходить безперервно в кишені фінансових олігархів: спочатку від створення нових видів зброї, а потім від її знищення.

До цього слід додати, що БК ретельно готує політиків, яким надається шанс очолити державне управління тієї чи іншої країни, глибоко й всебічно проробляє основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики країн світу. На їхніх таємних зібраннях присутні лише люди, лояльність яких до Ротшильда і Рокфеллера не викликає сумніву. Націоналісти на ці зібрання не допускаються. Характерним для засідань БК є той факт, що рішення тут не підлягають обговоренню, їх вирішують попередньо, а запрошеним тільки повідомляють волю господарів. У цій організації відсутні дебати, а є тільки розпорядження — як інформація до дії.

Платонов О. Почему погибнет Америка. — Краснодар, 2001; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003.

М. Сенченко

Біполярність у політиці — орієнтування на полярні сили для досягнення власної політичної чи іншої мети. Характерна для зовнішньої політики слабких держав, які вимушено прагнуть паритету у відносинах із сильнішими і хочуть зіграти на суперечностях між ними. Така поведінка була властива, скажімо, для деяких країн третього світу в період протистояння наддержав СРСР і США. Багатовекторність політики декларується в незалежній Україні, яка одночасно намагається враховувати інтереси Росії та

США. Б. п. може зумовлюватися як місцем і роллю суб'єкта політики, так і конкретною політичною ситуацією (пошук ситуативних союзників, використання можливостей політичних партнерів тощо). Б. п. часто присутня у практиці політичних партій і рухів, зокрема національних. Українським прикладом такої поведінки може бути кримськотатарський рух за самовизначення, який у протистоянні з проросійськими силами в Криму намагається орієнтуватися як на турецькі, так і на українські політичні чинники, хоча їхні інтереси на півострові не тотожні.

Ю. Бондар

Блок політичний (від англ. *blok* — об'єднання, союз) — а) угода, союз, об'єднання політичних партій, громадських організацій, політичних сил, груп людей задля узгодження дій, досягнення цілей; б) об'єднання політичних партій, громадських організацій, груп людей для спільних дій, досягнення загальних, головним чином, політичних цілей. У Б. п. політичні сили узгоджують свої дії на відповідних засадах пріоритетності, а то й домінування якоїсь однієї з них, неоднаковості та нерівності місця й ролі, прав і можливостей учасників Б. п. Домінуюча сила, що становить ядро великої кількості людей, гуртує навколо своїх фундаментальних інтересів і концепцій соціально-економічного й політичного розвитку солідарні з нею сили для досягнення переваги в існуючій суспільно-політичній системі в ситуації, що склалася. Часто у Б. п. помітно домінує якась одна політична сила, суб'єкт політики. Б. п. може виникати, коли кілька фракцій у парламенті об'єднуються, домовляються для прийняття або відхилення якогось закону, рішення кандидатури, для формування коаліційного рішення. В Україні Законом “Про вибори народних депутатів України” передбачено утворення виборчих блоків партій, які висувають своїх кандидатів у депутати єдиним списком для участі у виборах у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі. Виборчі блоки партій можуть утворюватися також політичними партіями, які зареєстровані Міністерством

юстиції України. Виборчі блоки партій, списки яких зареєстровано в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі, мають право за рахунок коштів, які виділяються з державного бюджету України на проведення виборчої кампанії, розміщувати свою виборчу програму в загальнодержавних періодичних виданнях. Фракції у законодавчому органі (парламенті) можуть блокуватися для прийняття або відхилення якогось закону чи кандидатури на відповідальну, ключову посаду, для формування коаліційного уряду.

Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти / За ред. Ф. М. Рудича. — К., 2002; Політологія: Учеб. пособие для вузов / Сост. и отв. ред. А. А. Радугин. — М., 1997; Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Бней-Бріт (у перекладі буквально — “сини завіту”) — термін, що застосовують у єврейській традиції до осіб, які сповідують юдейську релігію; емблема ордену Бней-Бріт — мінора (семисвічник). Офіційна дата заснування 13 жовтня 1843 р. в Нью-Йорку, коли 12 єврейських емігрантів з Німеччини на чолі з Генрі Джонсом фактично вивели на поверхню з надр невидимої вершини міжнародної юдейсько-масонської піраміди видимий, або легальний, орган цієї правлячої верхівки для відкритого керівництва міжнародним масонством. Орден Б.-Б. до сих пор активно працює нині в Україні.

Створення Б.-Б. Єврейська енциклопедія пояснює тим, що непорозуміння між сефардськими й щойно прибулими ашкеназькими євреями і реформістськими течіями в межах самих ашкеназьких конгрегацій, які загострилися в першій половині XIX ст., призвели до розколу серед американських євреїв; ця обставина, а також часті випадки відходу емігрантів від єврейства, викликали потребу в єдиній організації, яка б будувалася на моральних основах юдаїзму. Для управління справами був створений статут, і в 1851 р., коли вже була достатня кількість лож, у Нью-Йорку заснували

першу “Велику ложу”, а через деякий час і другу, в Цинциннаті. Незабаром практично в усіх штатах Америки діяли ложі ордену Б.-Б., а в 1856 р. засновано і третю “Велику ложу” у Філадельфії. Вищі повноваження надавалися центральній організації, яка збиралася щорічно на так званій партійний з’їзд, і до якої входили представники всіх лож.

На зібранні всієї організації в 1857 р. з’ясувалося, що до ордену входить 2889 членів, а їхній капітал становить 78 тис. доларів. На цьому з’їзді було змінено статут, що діяв упродовж десяти років.

Новим етапом у розвитку ордену став 1868 р., коли нью-йоркський з’їзд ухвалив новий статут і було засновано ще три нових “Великих ложі”: четверту ложу у Сан-Франциско, п’яту — в Балтиморі, шосту — в Чикаго; орден налічував уже 20 тис. членів. Новий статут надавав найвищі повноваження президентові, якого обирали на п’ять років, виконавчому комітету й апеляційному суду, до складу якого входили представники від кожної “Великої ложі”, що обиралися терміном на п’ять років. Першим президентом був літограф Юлій Бієн з м. Наумбург поблизу Касселя. Цю посаду він обіймав до 1900 р. Його наступником було обрано Лео Н. Леві з Нью-Йорка. За час правління Бієна орден збільшився, у 1873 р. до нього додалася сьма “Велика ложа”, що управляла південними штатами.

У 1882 р. перед орденем постали нові завдання, коли уповноважений представник виконавчого комітету Моріц Еллінгер заснував ложу в Берліні, а в 1885 р. тут було створено “Велику ложу”. Подальший розвиток ордену привів до створення “Великих лож” з резиденціями в Бухаресті й Празі та заснування великої кількості інших благодійних організацій. Орден розпочинає видавати в Америці щомісячний огляд “Мінора”, звіти про його діяльність щомісяця надходять до Берліна, а до Відня — щоквартальні.

Статут і обряди ордену, написані спочатку на ідеш, у 1850 р. були перекладені англійською мовою для членів нижчих ступенів посвячення. Для вищих ступенів ордену існують секретні статут і обряди, написані на івриті, що

доступний для розуміння всім рабинам, які формують ці вищі ступені. Кількість усіх ступенів посвячення у Б.-Б. — 99, що відповідає кількості ступенів у всесвітній латентній масонській піраміді.

Щоб пройти на останній, 99-й, ступінь посвячення, потрібно мати бездоганні юдейсько-масонські родинні анкетні дані протягом понад 1500 років, високий ступінь посвячення (близько 95-го) батька чи діда, власні бездоганні юдейсько-масонські дані, високу активність в ордені і, звичайно, належність, починаючи з 34-го ступеня, усіх предків до ідеологічного коліна левітів. Уже в 1868 р. всі англійські назви лицарів ордену на всіх ступенях були замінені назвами на івриті. В цьому ж році Б.-Б. легально розпочав співробітництво з Єврейським колонізаційним товариством у Лондоні, з *Israelitische Alliance* у Відні, а також встановив прями дружні контакти зі своїм братом — легальним, суто єврейським масонським європейським орденом “Альянс ізраїліт універсаль” (*Alliance Universelle Israelite*) в Парижі. Орден у Парижі було засновано в 1860 р. за наказом усе тієї ж невидимої вершини міжнародної юдейсько-масонської піраміди відомим левітом — “революціонером” Адольфом Крем’є (Ісааком Крем’є), членом французького уряду. У відозві до євреїв світу він писав: “Вже недалеко той час, коли всі земні багатства світу належатимуть євреям!”

“У 1897 р. виникла жіноча секція Бней-Бріт, — повідомляє єврейська енциклопедія. — На 1968 р. вона мала тисячу відділень у 22 країнах (загальна кількість членів — 135 тис. осіб)”.

На конгресі ордену, що відбувся в Чикаго 29 квітня — 3 травня 1900 р., була створена комісія, яка мала скликати представників усіх європейських та американських філантропічних організацій для спільного вироблення планів розвитку промисловості й землеробства серед галісійських євреїв, а також для піднесення їхнього розумового та морального рівня, поліпшивши виховання єврейських юнаків.

У 1920 р. Б.-Б. заявив про ліквідацію таємних статуту й обрядів, а також усіх видів таємної діяльності. Проте ці декларації є типовим взірцем

дезінформації, постійно присутньої в діяльності ордену, який має невидиму агентуру й збирає таємну інформацію, поряд з проведенням латентних операцій в усіх без винятку куточках світу.

У 1924 року було створено юнацьку секцію Б.-Б., яка в 1970 р. мала 1500 відділень у багатьох країнах світу (загальна кількість членів — 50 тис.). Перші ложі Б.-Б. у Європі з’явилися в 1882 р. в Німеччині, а відновлено їх після Другої світової війни в 1948 р. У 1970 р. в Європі налічувалось 57 лож, розміщених у 12 країнах, а європейським центром Б.-Б. стала Франція.

Б.-Б. — це масонство у масонстві: до членів цього ордену приймають виключно масонів. Це таємна єврейська масонська організація, створена за системою лож, схожих на інші масонські системи. Зазвичай члени ложі Б.-Б. входять до керівництва єврейських політичних партій, а також є членами лож інших масонських систем: наприклад, шотландського ритуалу, Великого Сходу Франції, розенкрейцерів тощо. Таким чином, це, з одного боку, забезпечує єдність єврейства, з другого, — забезпечує єдність масонства та його підпорядкованість єврейству, з третього — через общину й масонство керує неєврейським оточенням.

Схема “масонства у масонстві” виглядає наступним чином: шотландський ритуал має свою ієрархію й організацію, Великий Схід — свою, розенкрейцери — свою; окремі системи не змішуються, низові ложі інколи навіть ворогують, але в кожній ложі сидять невідомі для інших представники Б.-Б. і спрямовують її діяльність у потрібному напрямі. Ложа Б.-Б. міста Х. фактично керує ложами всіх масонських систем міста Х. Велика ложа Б.-Б. країни фактично керує всіма ложами інших масонських систем цієї країни.

У 1974 р. загальна кількість членів Б.-Б. становила 500 тис. осіб. У преамбулі до статуту Б.-Б. цілі організації організовані за таким принципом: Б.-Б. вбачає свою мету “в об’єднанні осіб єврейської віри для роботи, спрямованої на задоволення їхніх найважливіших інтересів та інтересів усього людства”. Таким чином, програма Б.-Б. охоплює сферу, що виходить за межі специфічних єврейських проблем.

Характерним є те, що однією з перших офіційних масонських структур, яка вийшла з тіні в СРСР, стала міжнародна єврейська масонська ложа Б.-Б. Дозвіл на її відкриття було отримано особисто від М. Горбачова за поданням одного з керівників ордену Г. Кіссінджера. У травні 1989 р. єврейський щомісячник у Парижі "L'Arche" повідомив, що в Москві 23–29 грудня 1988 р. гостювала делегація (21 особа) французького відділення Б.-Б., на чолі з президентом Марком Аронем. Перша ложа цього ордену була організована під час візиту, а в травні 1989 р. вона вже налічувала 63 особи. На той час було створено ще дві ложі у Вільнюсі й Ризі, а згодом — у Петербурзі, Києві, Одесі, Нижньому Новгороді, Новосибірську.

Про справжній характер діяльності Б.-Б. можна судити з того, що чимало його відділень присвоїли собі назву "Ложа Маймоніда". Маймонід, один із найодіозніших іудаїстських лідерів — "орел синагоги", — був ідеологом іудейської "винятковості" й "вибраності", встановлення світового панування й знищення всіх непокірних неіудеїв, насамперед християн.

Еврейская энциклопедия / Под общ. ред. д-ра ист. Востока А. Гаркави и д-ра Л. Кацнельсона. — СПб., 1906. — Т. 2; Платонов О. Криминальная история масонства 1731–2004. — М., 2005.

М. Сенченко

Бойова група — 18 — неонацистська організація Великої Британії (цифри 1 і 8 означають порядковий номер відповідних букв англійського алфавіту А і Н (Adolph Hitler). Організація з'явилася в 1992 р., задекларувавши мету: боротьба за збереження расової чистоти британського суспільства; припинення еміграції з країн третього світу. Чисельність точно невідома. Організатор кількох деструктивних, у тому числі терористичних актів. Має контакти з багатьма ультраправими організаціями не лише Англії, а й в ФРН, Нідерландів, країн Скандинавії.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Політичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. /

За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005.

М. Головатий

Боротьба політична — а) одна із форм взаємодії різних політичних сил між собою з метою досягнення певних політичних інтересів; б) одна із форм політичної діяльності (поряд із співробітництвом і суперництвом), що полягає у взаємодії та протибороті різних політичних сил та їх організації (партій, профспілок, релігійних і культурних об'єднань, озброєних груп і т. ін.). Б. п. є тоді, коли бракує або відсутній спільний інтерес суб'єктів і сил, що є суб'єктами політичних відносин. За характером вона може бути мирною (зіткнення, протиборотство різних груп, політичних партій, у тому числі у парламенті, боротьба між окремими політичними лідерами, діячами) і немирною (з використанням різних форм фізичного насилля, наприклад, державний переворот, військовий заколот, громадянська війна).

Б. п. — явище об'єктивно історичне, без якого суспільний розвиток фактично неможливий. Геракліт вважав боротьбу "мірою усіх речей", Гегель — сутністю діалектичного руху, Дарвін — основою усього живого, Ясперс стверджував, що в межах комунікації "боротьба сповнена духом любові". Б. п. тому є поширеним явищем суспільного і політичного життя, що в її основі лежить зіткнення інтересів особистостей, груп, класів, соціальних спільнот, партій, груп інтересів і груп тиску і т. ін. Об'єктом Б. п. є відносини власності, оскільки інтереси людей найперше забезпечуються за рахунок і через власність. Найчастіше політичну боротьбу ведуть у формі виборчих процесів, масових акцій, у тому числі й збройних конфліктів, громадянських війн, страйків, пікетувань, маніфестацій, збройних повстань тощо. Центральною проблемою Б. п. є влада, завоювання і утримання якої забезпечується шляхом переконання, насильства, авторитаризму, тоталітаризму чи демократії (або в складному поєднанні цих засобів). До основних засобів Б. п. насамперед належать різноманітні засоби політичної агітації і пропаганди, політичні сутички і конфлікти, політичне насильство, політичний терор,

військові засоби. Б. п. ведеться не просто для того, щоб послабити свого противника, ускладнити реалізацію його інтересів і мети, а щоб витіснити його з певного політичного простору.

Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин і др. — М., 2000; Политологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Политологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоноюка. — К., 2005; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Рябов С. Г. Политология: словарь понятий і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001.

М. Головатий

Брати-мусульмани — колабораційське військове угруповання, що діє в штаті Джемму-і-Кашмір (Індія). Утворилося в 1995 р. з числа колишніх бойовиків, які перейшли зі складу одноїменної сепаратистської пакистанської фракції Халіл-Бега на бік уряду Індії. Чисельність — близько 500 бойовиків. Крім бойових дій, влаштовують також акти масового насилля з метою залякування місцевого населення, яке підтримує сепаратистський рух.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; Вебстер Неста Х. Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; Политичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антоноюка. — К., 2005; Политологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна; В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003; Серис Ютен. Невидимые правители і тайные общества. — М., 1998.

М. Головатий

Буддизм (санскр. *buddha* — будити, пробуджуватися; просвітлений,

пробуджений) — одна з найстаріших світових релігійних систем, що виникла в VI–V ст. до н. е. в Індії. Його засновником вважається Шак'ямуні (мудрець із племені Шак'я) — він же Сіддхартха Гаутама (Будда), який завдяки самопізнанню прозріває, знайшовши дорогу до порятунку. Від його імені й пішла назва релігійної системи. Водночас Будда не є ні пророком, ні месією. Це людина, яка змогла самотійно пояснити життя і знайти спосіб досягти нірвани — звільнення від страждань, бажань і смертної оболонки. Б. як віровчення, або філософія, що прагне до абсолюту, має потужні ідейні джерела — систему первісних релігійних вірувань, міфів, світоглядних систем і філософських поглядів, які було зафіксовано у Ведах. Ним була успадкована ідея, що людина — духовна істота, ув'язнена у плоті. Тому вона має прагнути вирватися з матеріального світу і повернутися до Бога. Б. запозичив положення про сансару і карму, надавши їм свою інтерпретацію. В основі Б. лежить віровчення про “чотири благородні істини”, що були проголошені Буддою під деревом Бодхі (пізнання) відразу після свого “пробудження”: 1) жити — означає страждати; 2) причина страждання таїться в самій людині, яка має різні бажання — від прагнення жити до жадання насолоди, влади, багатства тощо; 3) страждання можна припинити шляхом вивільнення від бажань; 4) шлях припинення страждань. У свою чергу, цей шлях складається з восьми сходинок: 1) праведне знання (правильне судження), яке ототожнюється з розумінням життя як поєднання смутку і страждань; 2) праведне прагнення — рішучість виявляти співчуття до всіх живих істот; 3) праведна мова (утвердження правди); 4) праведна поведінка, що включає п'ять принципів: а) не шкодити живим істотам (не вбивати); б) не брати чужого (не красти); в) утримуватися від заборонених статевих контактів (не торкатися чужої дружини); г) не виголошувати марних і оманливих промов (не обманювати); д) не вживати хмільних напоїв (не пиячити); 5) праведний спосіб життя, тобто життя за принципами безкорисливості; 6) праведні зусилля — зусилля, які спрямовують до

добра і віддаляють від зла; 7) праведна концентрація (самоаналіз) — уникнення стану, коли спонукання і бажання визначають ставлення; 8) праведна техніка медитації (раджа — йога) — таке опанування свого тіла і дихання, яке сприяє духовній концентрації. Святим Письмом Б. є Трипітака — збірка, в якій учнями Будди зафіксовано одкровення свого вчителя. Трипітака має три пітаки (частини): 1) Віная-пітака (“кошик правил поведінки”); 2) Сутта-пітака (“кошик сутр” — основні положення Б.); 3) Абхидхарма-пітака (“кошик тлумачення вчення”). Канонічними книгами вважаються також “Суттаніпата” — збірка поем про Будду і його учнів та “Джатакі” — збірка розповідей, казок, легенд про 550 перероджень Шак’ямуні, що передували його останньому народженню на землі. Єдиною формою організації буддистів є монастирі, де ченці зобов’язані дотримуватися певного статуту, підкорятися загальним зборам сангхи (чернечої громади) та обраному настоятелю. Для розв’язання основоположних проблем віри буддисти збираються на сангіті (собори), яких за весь період існування цієї релігії було шість. Одним з основоположних напрямів буддизму, що утворився внаслідок його розколу на зламі I–II ст. (і був затверджений на четвертому буддійському сангіті), є хінаяна (мала колісниця, або вузький шлях спасіння). Цей напрям має ще назву — тхеравада, що означає “школа старої мудрості”. У хінаяні визначальний акцент ставиться на особистому спасінні, на особистих зусиллях людини задля звільнення від пут сансари. Послідовники хінаяні відмовляються від усього мирського, вважаючи, що досягти святості та нірвани можливо лише через чернецтво, шляхом багатьох перероджень. Другим напрямом Б. є вчення махаяна (велика колісниця), засновником якого вважається філософ-проповідник Нагараджуна (II–III ст. н. е.). Прибічники махаяни вважають, що досягти нірвани можуть не тільки ченці, а й миряни. Вони дбають передусім не про особистий порятунок, а про допомогу всім живим істотам, щоб привести їх до визволення. В махаяні по-новому тлумачиться статус Будди — він тут уже не людина, а Бог,

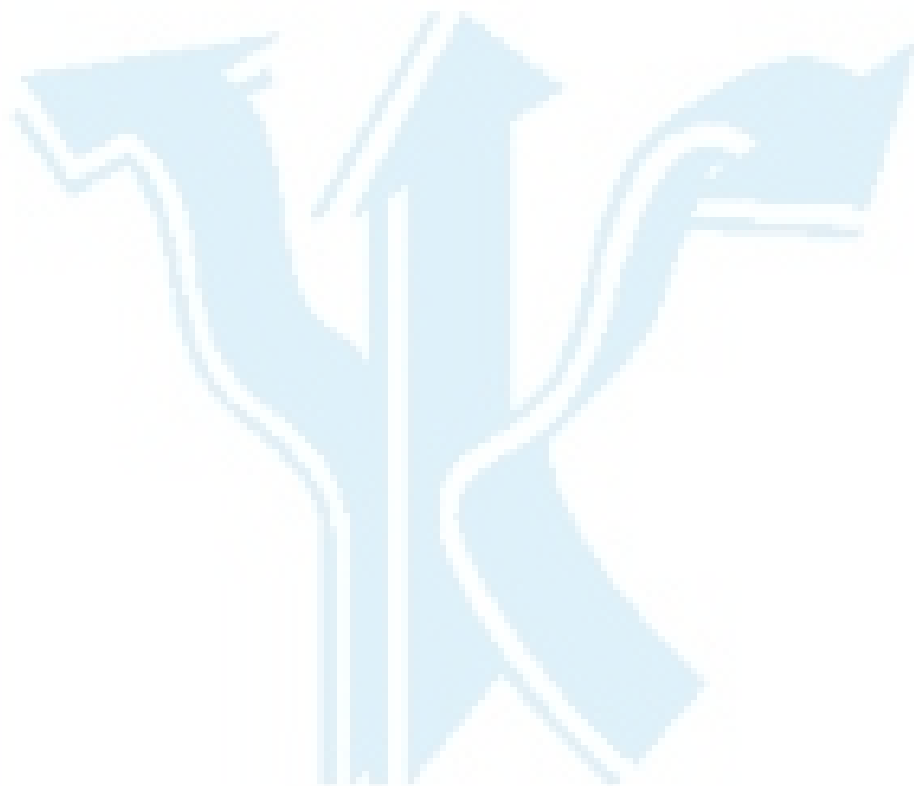
і замість одного Будди з’являється кілька: Будда Амітабха (“володар раю”), Адібудда (“творець світу”), Будда Майтрея (“Будда майбутнього”) та ін. Реальний Шак’ямуні сприймається як утілення вічного світового принципу, його знаряддя. Кожна жива істота має природу Будди. У великій пошані тут бодхисатви — особи, які заслужили перехід до нірвани, але вирішили залишитися на землі заради спасіння інших людей. У вченні махаяни з’являються судження вже про рай і пекло, яких не було в ранньому Б. Згодом у лоні махаяни виникає новий напрям — тантризм, який набув виразного оформлення у V–VII ст. Тантричний Б. має ще назву ваджраяна (алмазна колісниця). Тантризм ґрунтується на дотриманні різноманітних і складних ритуалів, які заперечують миттєвий, швидкий доступ до нірвани. Контактуючи з анімістичними релігіями Тибету, з культом бонпо (формою шаманізму), тантричний Б. перетворився протягом VII–XIV ст. на ламаїзм, що остаточно оформився завдяки реформам тибетського лами Цзонхаву (1357–1419). Зберігаючи основні положення Б., ламаїзм має свою специфіку. Це ускладнена обрядовість, масове поширення інституту лам, їхнє пошанування, беззастережна покірність, яка вважається головною чеснотою. Головними текстами ламаїзму є канони Ганджур і Данджур. Ламаїсти вважають, що тому, хто покладається на три сховища (Будду, Дхарму, Сангха) і прагне їх досягти, потрібно самому породити Троїсте сховище у власній свідомості. Щоб оволодіти істинним сховищем — Дхармою (вченням), слід просуватися шляхом, який містить у собі тришикша (три практики): адхишила (вищу моральність), адхиса-мадхи (вищу медитивну зосередженість) та одхипрадья (вищу мудрість).

Унаслідок поєднання філософських ідей Б. із традиційною китайською мудрістю на початку VI ст. в Китаї виникла течія чань-буддизм (япон. — дзен). Назва “чань” походить від “дхіана” (санскр. — зосередження, медитація). Мета чань-буддизму — досягти відчуття всіх прихованих глибин і знайти прозріння, істину, як це було із самим Гаутамою Шак’ямуні.

Б. має багато послідовників у світі. Крім Індії, чимало його прихильників нині є в країнах Південної, Південно-Східної, Східної Азії (Шрі Ланка, Непал, Лаос, Таїланд, Японія, Корея, Китай, Монголія, В'єтнам, Бірма, Малайзія), а також в Америці та Європі.

Будон Р. История буддизма. — СПб., 1999; Васильев П. История религий Востока. — М., 1999; Эррикер К. Буддизм. — М., 1999; Кочетов А. Буддизм. — М., 1986; Малерб М. Религии человечества. — М.; СПб., 1997; Сінь Тін. Буддизм — для досконалості цього життя. — К., 1999.

А. Черній

МАУП

В

Валуєвський циркуляр 1863 р. — таємне розпорядження міністра внутрішніх справ російського уряду П. Валуєва Київському, Московському і Петербурзькому цензорним комітетам щодо заборони друкування книг українською мовою як духовного змісту, так і навчальних й взагалі призначених для первісного читання народом, схвалене російським імператором. На початку циркуляру його автор зазначав, що питання про “малоросійську літературу” набуло актуальності через політичні причини, оскільки “прихильники малоросійської народності звернули свої погляди на масу непросвітницьку, і ті з них, які прагнуть здійснити свої політичні задуми, взяли під приводом поширення писемності за видання книг для первісного читання, букварів, граматик, географії тощо”. При цьому у циркулярі П. Валуєв цинічно заявив, нібито “більшість малоросіян... досить ґрунтовно доводять, що ніякої окремої малоруської мови не було, немає і не може бути і що наріччя їх, яке вживається простолюдом, є та сама російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі”. Супротивників підходу до української мови як до “південноруського наріччя” звинувачували в “сепаратистських задумах, ворожих Росії і згубних для Малоросії”. Стосовно друкування книг малоросійською мовою цим циркуляром цензурному відомству було дано вказівку, “щоб до друку дозволялися тільки такі твори цією мовою, які належать до галузі красного письменства; пропускання ж книг малоруською мовою як духовного змісту, так і навчальних, і взагалі призначених для початкового читання,

припинити”. Виконання В. ц. спричинилося до того, що з 1863 р. видання книжок українською мовою було призупинено, перестали видаватися “Основи”, закривалися недільні школи, деяких українських діячів (О. Кониського, П. Чубинського, П. Єфименка, В. Лободи, С. Носа та ін.) заслали у віддалені частини імперії.

Миллер А. И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). — СПб., 2000.

О. Антонюк

Вандалізм (лат. *vandali*) — а) варварське знищення культурних та інших матеріальних цінностей; б) асоціальна діяльність варварів, невігласів, винищувачів творів мистецтва, історичних пам’яток та інших цінностей.

Сам термін “В.” бере свій початок від стародавніх племен вандалів. На початку V ст. н. е. на території Західної Римської імперії почали засновуватися своєрідні автономні варварські королівства: в південно-західній Галії — вестготів; у південно-східній Галії — бургундів; на південному сході римської провінції Британії з’явилася держава саксів. Верховенства Риму ці варварські племена не визнавали, хоча певний час і перебували в союзі з імперією і навіть відіграли помітну роль у перемозі римлян над гунами.

Варвари північно-африканські свого часу почали нападати на Європу і спустошували побережжя Сардинії, Сицилії, Корсики, а в 455 р. увірвалися з моря до Риму і за два тижні страшенно його спустошили. Оскільки не все награбоване вдалося повантажити на кораблі, варвари просто безглуздо

знищували його, звідки й вважається, власне, походження терміна “В.”

Актів В. історія, людство знають досить багато до сьогоденного часу. В. природно є обов’язковим “супутником”, “атрибутом” воєн і військових конфліктів, геноцидів, депортацій окремих народів, переслідувань людей за віру, утвердження, переконання. При цьому В. важко піддається упередженню, має величезні руйнівні наслідки, як то було, зокрема, в роки Другої світової війни, та й у всіх війнах ХХ ст. В. має вияви і в мирні часи, скажімо в тоталітарному СРСР, коли нищилися храми, музеї, інші витвори людських рук і розуму тільки тому, що не відповідали і не слугували комуністичній ідеї та ідеології. З 1917 р. в Росії акти В. освячувалися і виправдовувалися як засіб боротьби більшовиків-комуністів за впровадження і зміцнення “комуністичної” культури, формування “великої” спільноти — “радянський народ”.

Окремі вчені (М. Осушний, А. Коваленко, О. Ткач) виокремлюють такі види В., які чиняться: а) за наказом формальних лідерів; б) під тиском групи; в) для досягнення певної мети, майнові або іншої, наприклад, що диктується політичним, націоналістично-екстремістським або релігійним фанатизмом; г) як самоціль для отримання задоволення — у зв’язку з деформованою системою цінностей особистості; д) для розрядки стану фрустрації стресу. Вважається, що поняття “В.” можна певною мірою застосувати і до бешкетування, хуліганських дій фанатично налаштованих прихильників музики, спорту тощо.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Обушний М. И. Политология: Довід. / М. И. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Социологический энциклопедический словарь: На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред.-коорд., акад. РАН Г. В. Осипов. — М., 1998; Соціальна філософія: Короткий енцикл. слов. / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — К.; Х., 1997; Термінологічний словник з культурології / Авт.-уклад.: Н. Ю. Больша, Н. І. Єфімчук. — К., 2004.

М. Головатий

Варварство (лат. *barbari*, від грец. *barbaros* — чужоземець) — а) грубість;

б) за Л. Морганом — період первісної історії, що настає після дикунства і передє цивілізації; в) за Ф. Енгельсом — період розквіту і розпаду родового ладу і становлення класового суспільства. Вважається, що в запропонованій у 60-х роках ХVІІІ ст. шотландським філософом А. Фергюсоном періодизації і усталеній в європейській науці ХVІІІ–ХІХ ст. — це також другий період після дикості перед цивілізацією. Л. Морган вважав, що В. почалося з винайдення гончарства і закінчилося виникненням писемності.

У вузькому визнанні під В. розуміють розбійницькі війни, расизм, геноцид, безглузде знищення культурних і матеріальних цінностей, а відтак В. тісно переплітається з вандалізмом. Звідси В. — це визначення негрецького світу, а варвар — нелюд. Уже в епоху В. людство створює перші родоплемінні суспільні об’єднання, однак воно залишається під переважним впливом природно-біологічних факторів життя. В. не має якихось “верхніх” чи “нижніх” меж, його рецидивами може бути інтелектуальна, духовна нерозвиненість, відсталість, примітивізм, що іноді межують з бездуховністю, нелюдяністю, а то й антидуховністю. В. тісно переплітається з вандалізмом, який пов’язує із знищенням Римської імперії варварами. У такому поєднанні В. — це своєрідне визначення (виокремлення) негрецького світу, а варвар уявляється як нелюд, людина низького рівня розвитку, культури, свідомості тощо. Поняття “В.” є прямою протилежністю цивілізації. Реальний конфлікт між “варварством” і “цивілізацією” — це одна з найважливіших проблем історії, особливо сучасної.

Перші цивілізовані суспільства, які зародилися в давнину на Стародавньому Сході, відчужили свою ідентичність в результаті протиставлення із суспільствами, які мали інший, нижчий рівень організації і культури. На цій підставі виникла ідея “варварських” соціумів. Щодо терміна “варвари”, то він виник в античній Греції і використовувався для позначення нееллістичних народів Середземномор’я, з якими греки ділили владу над цим регіоном. Варварами називали, головним чином, центральнoазійських кочівників, які, за

визначенням еллінів, знаходилися на стадії “дикунства”, хоча багато з них на той час мали досить високий рівень розвитку.

Концепція “В.” ніколи не була сталою, вона розвивалася відповідно до розвитку поняття “цивілізація”. Хоча варварами насамперед вважали кочівників-скотарів, саме поняття “варвар” було скоріше певним міфічним образом, як вияв гордині, упевненості цивілізованої людини стосовно інших людей. Тобто “цивілізовані” народи значною мірою абсолютизували, ідеалізували своє життя, рівень розвитку. Так, античні греки до “варварів” відносили скіфів, персів, єгиптян і навіть тих греків, які не відповідали їхній моделі, уяві про справжніх еллінів. Племена аріїв, завоювавши Індію, вважали варварами корінних дравідів. Араби називали варварами високо-розвинених у культурному відношенні персів, а пізніше, в середньовічній Європі, одні германські племена називали “варварами” інші. Германці називали також “варварами” слов’ян, англійці — шотландців, валійців, ірландців і т. ін. Після того, як поняття “В.” стало менше вживатися стосовно окремих народів, його почали використовувати на означення певної, більш низької за рівнем розвитку культури. Оксфордський словник англійської мови подає його так: “Варвар — це людина, яка говорить, одягається і їсть не так, як ми: коротко кажучи невихованість його настільки велика, що він не дотримується встановлених норм нашого повсякденного життя”. Отже, спроби західних і американської цивілізацій певним чином уніфікувати культурний розвиток багатьох народів на засадах, зокрема, так званої масової культури, завдає великої шкоди поступальному розвитку багатоманітності культур народів світу. В. має вияви і в наш час у формі: створення і нагромадження зброї, безглузлого, нестриманого діяння на шкоду природі тощо.

Брокгауз Ф. А., Ефрон І. А. Энциклопедический словарь. Современная версия. — М., 2005; Волков Ю. Г., Поликарпов В. С. Человек: Энцикл. слов. — М., 1999; Корінний М. М., Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. — К., 2003; Політологічний словник: Навч. посіб. для

студ. вищ навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонока. — К., 2005; Социологический энциклопедический словарь: На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред.-коорд. акад. РАН Г. В. Осипов. — М., 1998; Соціальна філософія: Короткий енцикл. слов. / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — К.; Х., 1997; Термінологічний словник з культурології / Авт.-уклад.: Н. Ю. Больша, Н. І. Єфімчук. — К., 2004; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический словарь. — М., 1997.

М. Головатий

Велике біле братство (ВББ) — різновид новітньої синкретичної релігії, яка належить до так званих кеносистичних віросповідань, особливістю яких є прийняття на Землі суцільної людини як божества. Окремі дослідники не вважають ВББ релігійним феноменом. Започаткувало свою діяльність ВББ у 1990 р. в Києві, очолив його фахівець у галузі кібернетики, кандидат фізико-математичних наук Ю. Кривоногов. ВББ має ще одну назву — “ЮСМАЛОС”, що розшифровується так: ЮС — Юоан Свами (сам Кривоногов), МА — Марія Деві (на той час його дружина Марія Цвигун), ЛОС — Логос (Ісус Христос). Предтечами ВББ були створені Кривоноговим самодіяльні — Інститут Людини (1988), а згодом Інститут Душі “Атма” (1989), який з травня 1990 р. перейменовується у всесоюзний, а згодом — міжнародний. Цей інститут називався “науково-релігійною громадою посвячених” і виконував фактично роль повноцінного релігійного об’єднання, а також виступив офіційним засновником релігійної громади, що була зареєстрована в березні 1991 р., лише юридично оформивши існування де-факто ВББ. Статут Інституту було взято за основу при складанні програми релігійної громади, а структура (керівник — “вчитель”, працівники — “посвячені”, слухачі лекцій — “учні”, “ті, хто пізнають”) стала основою новоствореного релігійного об’єднання, члени якого вважали себе “продовжувачами традиції Великих Посвячених”.

Новітній релігійний рух, проголосивши себе надрелігією, епохальною релігією майбутнього, характеризується такими рисами: 1) намагання синтезувати елементи традиційних релігій (буддизму, християнства, кришнаїзм-

му), і східних філософій; 2) запозичення теософських ідей; 3) звернення до біоенергетичних теорій і окультних доктрин, серед яких домінують уявлення про загальні зв'язки між елементами Всесвіту, між смислом слова та його визначеннями в Кабалі; 4) метафізичні концепції, які передбачають існування інопланетних цивілізацій; 5) використання в релігійній практиці психотехнічних прийомів східних культур і різноманітних технік сучасної психотерапії. До відмітних ознак ВББ належить також: есхатологізм; харизматичність лідерів; однозначна, доведена до кеносистизму, віра у правоту вчення та непогіршність проповідника; відповідна система залучення неофітів; чіткий організаційний устрій: прихильники, посвячені (ініційовані, повноцінні члени), апостоли — хрестителі на чолі з архієпископом церкви, який підпорядковувався безпосередньо “Живому Богу” (М. Цвигун) і “пророку Живого Бога” (Ю. Кривоногову). Кінцева мета руху “білих братів” — встановлення “епохи Матері Світу”, передумовою чого мало бути “поширення по всьому світу вчення Живого Бога”. На переконання членів братства, після “страшного суду” врятуються тільки ті, хто визнає “Живого Бога Марію Деві Христос”.

Морально-етичною основою віровчення “білих братів”, що визнає існування зла, гріха та моральних наслідків за вчинки, є закон карми. Душа розуміється як духовна сутність, що визначає життєві стани і здібності людини. Вона вважається невіддільною від Бога вічною енергетичною субстанцією, яка після смерті одного фізичного тіла переходить в інше. Душа (“божественна частинка”, протиставляється тілу (“уособлення зла”, “кайдани сатани”). Її вдосконалення досягається медитативною практикою та шляхом відмови від чуттєвих задовольень. Своєрідним компромісом між східними та християнськими моральними нормами стало твердження про індивідуальне спасіння, що потребує віри у спокутну жертву Марії Деві, яка поставала як земне уособлення поєднаних на небесах двох божественних сутностей — Ісуса Христа та Богоматері і як прийдешній триєдиний Бог, поєднуючи три іпостасі в одній особі.

Відречення “білобратчиків” від матеріального життя (“світу зла”) призвело до несприйняття ними родинних зв'язків, суспільних інтересів. “Абсолютне зло” зображувалося у вигляді своєрідної “ієрархії Темряви”, що протистоїть “ієрархії Світла”, тобто ВББ. Будь-яка соціально-політична система поцінювалася як “сатанинська”. Поступово діяльність братства набувала відверто антисуспільного спрямування. Поділ людей на “білих” і “чорних” логічно не міг не спричинити нарощування деструктивних чинників у діяльності об'єднання, провокування конфліктів і конфронтації “з усіма”. Від початку 1991 р. “білі брати” здійснили кілька несанкціонованих масових акцій (20 січня 1991 р., 21 квітня 1991 р. та 10 листопада 1993 р.) на території та поблизу Софіївського собору (м. Київ), якому вони надавали особливого містико-символічного значення і визнавали спеціально побудованим для них храмом Матері Світу. Саме від цього храму, на їхнє переконання, почнеться “відродження духовного центру Всесвіту — Києва”. Конфронтації з органами влади набули особливої гостроти після припинення будівництва у Києві храму-ашраму й скасування 11 березня 1992 р. виконкомом Київської міської ради народних депутатів реєстрації статуту релігійної громади ВББ і, особливо, після порушення 30 березня того самого року міською прокуратурою кримінальної справи щодо Ю. Кривоногова і М. Цвигун за фактами посягання на здоров'я громадян під виглядом виконання релігійних обрядів. Відкрита конфронтація з органами державної влади суперечать нормам християнської моралі (смирненність, несупротив злу, любов до ближнього, вся влада від Бога тощо) та заявам лідерів ВББ про християнську сутність їхньої конфесії. Декларована універсальність новоутвореної релігії заперечується наявністю в положеннях її віровчення і в методах практичного впровадження ознак ворожнечі до інших вірувань, пропаганда національної та релігійної винятковості. Тому правоохоронні органи припинили його функціонування, а над лідерами — Ю. Кривоноговим і М. Цвигун у 1994–1995 рр. відбувся суд.

Із виходом М. Цвигун з ув'язнення (1997 р.) і відходу від неї Ю. Кривоногова, ВББ зазнало певної трансформації. Так, основа віровчення нині тлумачиться як любов до всього суцього, гармонія між небесним і земним, духовним і матеріальним, зовнішнім і внутрішнім, чоловічим і жіночим началами. Символічно це відображає рівнобічних хрест Матері світу — основний символ ВББ. Нині діяльність братства малопомітна.

Гринько В. Велике Біле Братство як неорелігійний феномен. — К., 1998; Дудар Н., Филипович Л. Нові релігійні течії в Україні. — К., 2000; Нетрадиційні релігійні та містичні об'єднання України. — К., 2000; Черній А. М. Релігієзнавство. — К., 2005.

А. Черній

Великодержавність — властиві певній державі та її громадянам настрої, почуття, позиції деякої зверхності, переваги над іншими державами і народами. Термін “В.” пов'язаний з величию одних держав і значно нижчим рівнем розвитку, силою тощо інших держав. За радянських часів В. безпосередньо пов'язували з авторитарно-диктаторськими методами правління та способами організації національного життя, коли домінували казармені, феодално-деспотичні способи національно-державного управління. На підґрунті імперського, проімперського підходу до розв'язання соціальних, національних і міжнародних проблем сформувався великодержавний шовінізм, як ідеологія і практика політичної, соціальної зверхності одних націй, народів над іншими. Така політика була притаманна російському царизму, пізніше її активно впроваджувала більшовицька влада, перетворивши країну в тюрму народів. Вважають, що термін “великі держави” увійшов до політичного лексикону і міжнародного права з часу Віденського конгресу (1814–1815) і був використаний на позначення держав, що відіграють провідну роль у світовій політиці і міжнародній політиці. Після Другої світової війни (1939–1945) відповідно до Статуту ООН юридичним статусом великих держав володіли СРСР, США, Англія, Франція, Китай, що були постійними членами Ради Безпеки. Велич держави нині зумо-

влюють і пояснюють не лише її потенціалом, участю у світових суспільних процесах, а й демократизмом внутрішнього устрою, рівнем соціального забезпечення громадян, використання нових, прогресивних технологій тощо. Великі держави, це не просто країни з великою територією і чисельним населенням, а такі, що володіють потужним потенціалом — економічним, військовим, технічним, і мають помітний, а то й визначальний вплив на інші країни. Нині великими державами вважають найперше країни — члени Великої сімки, а також країни, які є постійними членами Ради Безпеки ООН. Автори Короткого оксфордського політичного словника називають Велику сімку “клубом розвинених індустріальних держав, керівники яких зустрічаються щороку для обговорення важливих економічних, фінансових і політичних питань”. У 1975 р. такими країнами були — Німеччина, Британія, США, Франція, Японія та Італія, а в 1976 р. до них приєдналася Канада. З 1991 р. у зустрічах Великої сімки брали участь і президенти Росії. Після повної участі Росії на Бірлінгемській зустрічі (січень 1998 р.) Велику сімку стали називати Великою вісімкою. Характерно, що Велика сімка не має статуту, формальних правил і постійного секретаріату, хоча порядок денний зустрічей заздалегідь узгоджується. Традиційно на зустрічах Великої сімки обговорюються макроекономічні питання, а також питання широкіх політичних, фінансових та інших взаємин.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Маклімана. — К., 2005; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин — поса-

да запроваджена в 1992 р. державами — учасниками Організації з безпеки та співробітництва в Європі з метою забезпечення “раннього реагування” на проблеми національних меншин, що здатні становити загрозу миру й стабільності. Мандат В. к. ОБСЄ у с. н. м. характеризує його як “інструмент запобігання конфлікту на якомога ранішій стадії”. Його завдання — здійснити “раннє запобігання” і у відповідних випадках “ранні дії на якомога ранішій стадії” щодо напруженості, пов’язаної з проблемами національних меншин, коли вони ще не вийшли зі стадії раннього попередження, але можуть, за висновками Верховного комісара, розвинутися “до конфлікту в межах ОБСЄ”. На В. к. ОБСЄ у с. н. м. покладено подвійну місію: поперше, намагатися стримувати й розряджати напруженість, а по-друге, діяти як “тріп-віре”, попереджуючи ОБСЄ про небезпеку щоразу, коли така напруженість загрожує розвинутися до рівня, що він уже не зможе стримувати їх засобами, які має у своєму розпорядженні. Тобто мандат В. к. ОБСЄ у с. н. м. уповноважує його діяти оперативно, попереджуючи конфлікт, і передбачати довготермінові перспективні кроки у справі зменшення стійких напруженостей, які можуть спричинити широкомасштабний конфлікт. Важливу роль у діяльності В. к. ОБСЄ у с. н. м. відіграють такі аспекти його мандата: 1) адекватне поєднання незалежності й відповідальності перед “політичними” органами ОБСЄ з чіткими керівними вказівками щодо обох елементів; 2) достатня доступність політичної підтримки у межах ОБСЄ, якщо в якомусь конкретному випадку він потребуватиме такої підтримки; 3) конфіденційність, що дає змогу використовувати тїньову превентивну дипломатію; 4) достатня свобода вибору співрозмовників, здатних давати інформацію й оцінювати окремі ситуації. Нарешті, мандат виразно вказує на особливу важливість суворої неупередженості, якої Верховний комісар має дотримуватись в усіх сферах своєї діяльності.

Мандат містить низку положень, які обмежують свободу дій В. к. ОБСЄ у с. н. м. Недвозначно виключено з мандата індивідуальні проблеми пред-

ставників національних меншин. Мандат Верховного комісара не дозволяє йому розглядати проблеми національних меншин у ситуаціях організованих терористичних актів чи спілкуватися з будь-якою особою чи організацією, яка практикує тероризм і насилля або публічно мириться з ними.

На пост Верховного комісара призначаються відомі міжнародні діячі терміном на три роки, який може бути продовжений не більше ніж на один трирічний термін. Основні форми роботи — безпосередні особистісні контакти із зацікавленими сторонами, консультації, проведення круглих столів, підготовка звітів Голові ОБСЄ. У разі, якщо В. к. ОБСЄ у с. н. м. робить висновок, що ситуація переростає у конфлікт, або коли його можливості вичерпані, він інформує про це чинного Голову ОБСЄ.

Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. — К., 1998. — Вип. 21.

О. Антонюк

Верховний комісар ООН з прав людини — посада, запроваджена 1993 р. в структурі ООН з метою заохочення, захисту та нагляду за дотриманням громадянських, соціальних, економічних і культурних прав людини, оптимізації існуючих механізмів захисту цих прав, здійснення з цією метою діалогу з урядами держав, політичними і громадськими організаціями і рухами. Призначає В. к. ООН з п. л. Генеральна Асамблея ООН терміном на чотири роки. Він безпосередньо підпорядкований Генеральному секретарю ООН, подаючи на розгляд Генеральної Асамблеї щорічні доповіді з дотримання прав людини.

Основи демократизації: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2002.

М. Головатий

Верховний комісар у справах біженців — Управління верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ). Створене Генеральною Асамблеєю ООН 1 січня 1951 р. для правового захисту і матеріальної допомоги біженцям у разі необхідності, якими

згідно зі статусом є особи, що перебувають поза межами країни свого походження. Основним завданням УВКБ є пошук постійних і ефективних рішень проблем біженців на суто гуманній і неполітичній основі. Обирається В. к. у с. б. Генеральною Асамблеєю ООН і подає їй доповіді. Місцем розташування Управління Верховного комісара у справах біженців є Женева (Палац націй). За плідну роботу із сприяння біженцям В. к. у с. б. у 1954 р. було нагороджено Нобелівською премією миру.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000.

М. Головатий

Виборці (*elector, voter*) — а) особи, які беруть участь у виборах або мають на це право; б) громадяни, які включені до списку тих, хто має право брати участь у чергових виборах; в) громадяни, які мають право безпосередньо голосувати за того чи іншого кандидата на посаду президента країни, глави уряду, а також у місцеві органи влади. Першими В. в історії були давні греки, які ходили на народні зібрання і голосували підняттям руки. Іноді вони користувалися білими або чорними кулями. В Україні до початку виборів складають списки виборців. Цим безпосередньо займаються на виборчих дільницях, заносючи до таких списків усіх громадян, які проживають на території конкретної дільниці і яким на день виборів виповнилося 18 років. Не включають у списки громадян, визнаних судом недієздатними з причин психічного захворювання, а також осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі та на примусовому лікуванні. Будь-які інші обмеження виборчих прав, безпідставна відмова у включенні до списку виборців є порушенням прав людини і дискримінацією. Участь громадянина у виборах, його голосування за ту чи ту партію або політика фактично є своєрідною угодою між ним і певною політичною силою про тимчасове передання потенції влади від першого до другої. З поняттям “В.” тісно пов’язане інше — “виборщики”. Так називають осіб, яких безпосередньо обирають вибори і які уповноважені на остаточне обрання на виборну

посаду в разі двоступеневих або багатоступеневих виборів. Так здійснюється обрання президента США, так було на виборах до Державної Думи у дореволюційній Росії.

Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонока. — К., 2005; Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Видавець — особа, яка здійснює підготовку і випуск якого-небудь видання; суб’єкт підприємницької діяльності, який здійснює функції матеріально-технічного забезпечення видання друкованого засобу масової інформації на підставі пред’явлення засновником (співзасновниками) свідоцтва про державну реєстрацію і укладеного між ними договору.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001; Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Види передвиборної агітації — сукупність форм і засобів ведення агітації, метою якої є роз’яснення політики, здобуття голосів виборців на користь якоїсь політичної партії (блоку), політика. Для передвиборної агітації використовують збори, мітинги, демонстрації, пікети, публічні дебати, “круглі столи”, прес-конференції, публікації в пресі, аудіо- та відеоролики, передачі та програми, політичну рекламу на носіях зовнішньої реклами, агітаційні листівки, плакати, концерти, вистави, публічні заклики на підтримку партії (блоку) — суб’єкта виборчого процесу чи кандидата в депутати та інші форми і засоби передвиборної агітації, що не суперечать Конституції та законам України.

Бибик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг. — К., 2001; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Випуск видання — опублікування накладу видання; окремо видана частина серіального (періодичного, продовжуваного, серійного) видання, що має свій порядковий номер чи власну назву. Розрізняють також нумеровані, нумеровані, зведені, здвоєні, спеціальні В. в.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Словник книгознавчих термінів. — К., 2003.

Ю. Бондар

Витоки етнократії (грец. *ethnos* — народ і *kratos* — сила, влада) — форма політичної влади, за якої здійснюється управління економічними, політичними, соціальними і духовними процесами на основі монополії національних (етнічних) інтересів домінуючої етнічної групи на протипагу інтересам інших націй і народів. Етнократія виступає як державно-політична практика, де нація розуміється як одержавлений етнос. Ця практика зводиться до безумовного панування в структурах політичної влади еліти домінуючого (не обов'язково чисельно переважаючого) етносу і охоплює, залежно від регіональних особливостей, цілий спектр адміністративно-політичних програм і методів здійснення владних повноважень — від геноциду до федералізації багатоетнічної країни на основі регіональної автономії.

В. е. як політичної практики виявляються в широкому історичному контексті: від давньої і найпоширенішої форми встановлення влади переможця від імені свого народу у війнах між племенами і народами в період формування імперій та утворення на їх уламках моноетнічних і поліетнічних державних об'єднань. Етнократичні тенденції в житті людства відчутніше виявилися в період Нової і Новітньої історії, що співпадає з процесом формування нації і створення національних держав. В. е. виявляються в різних варіантах, але сутність їх єдина — владні повноваження концентруються в політичній еліті однієї етнічної групи, яка займає панівне положення стосовно інших етнічних груп, при цьому влада використовується в інтересах насамперед етнічної групи. В. е. виявляються не відкрито, а камуфлюються

під спектр соціально-політичних, культурно-освітніх засад суспільного життя, що не завжди вказує на сутність етнократії, як антигуманної та антидемократичної політичної ідеології і політичної практики. Об'єктивно В. е. виявляються в абсолютизації і гіпертрофії етнічного інтересу, перебільшенні його значущості серед інших соціальних цінностей. В. е. також коріняться в слабкості демократичних засад суспільного життя, відсутності інститутів і атрибутів громадянського суспільства та низької політичної культури суспільства.

Суб'єктивні чинники В. е. схарактеризував у своїй праці "Відкрите суспільство і його вороги" К. Поппер. Він стверджував, що розіграш "етнічної карти" — практично безпрограшний варіант для політичного діяча, "це найдешевший і найнадійніший спосіб, за допомогою якого просувається політик, якому більше нічого запропонувати" для справжнього позитивного розвитку суспільства. В. е. втілюються в етнократичних режимах, які зазвичай зацікавлені в підтримці й розширенні напруженості в суспільстві. Пріоритети етнічних чинників над громадянськими правами й свободами призводить до того, що етнократія дедалі переростає в національно-обмежену бюрократичну владу. Це створює загрози і небезпеки демократичному розвитку суспільства. Тому формування і утвердження в суспільствах, що трансформуються, справді правової, демократичної, соціальної держави, громадянського суспільства — створюють сприятливі умови для запобігання і обмеження В. е. в перетворення їх на ідеологію, політику і практику етнократизму.

Етнічний довідник: У 3 ч. / Ч. 1: Поняття та терміни. — К., 1997; Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги. — К., 1992; Тощенко Ж. Т. Етнократія: історія і сучасність. — М., 2003.

В. Волобуєв

Вища рада ісламської революції — парасолькова військово-політична структура опозиційних організацій і угруповань шиїтської общини Ірану. Створена під назвою Вища асамблея ісламської революції у 1979 р., але остаточно структуризувалася до 1982 р.

на території Ірану. Знаходиться під великим впливом фундаменталістських релігійних концепцій і фактично претендує на статус уряду Іраку у визнанні. Ставила за мету повалення режиму С. Хусейна і створення ісламської республіки в Іраку. Більша частина керівництва знаходиться в Тегерані. Чисельність сягає близько 10 тис. осіб. Має польові військові формування, зарубіжні представництва.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Вікаріарне розселення (від лат. *vicarius* — заступник) — близькі за походженням і ознаками етнічні утворення, які заселяють різні території або одну й ту саму територію, але відмінні в ландшафтно-кліматичному плані райони, а також території, що знаходяться в межах різних держав. Термін “вікарні (вікаруючі)” запозичений із біології. Ним позначають споріднені види рослин або тварин, поширених в різних ареалах (географічний вікаріат), а також ті близькі види, які поширені в одному ареалі, проте в різних екологічних умовах (екологічний вікаріат). В. р. утворюється в результаті етнічної дивергенції. Явища В. р. вчені фіксують як такі, що відбувалися від самого початку історичного формування етнічних спільнот. Наприклад, іменьківська культура IV–VII ст. на території Середньої Волги мала риси, подібні до рис зарубинецької, черняхівської культур. Окремі вчені-археологи висловлюють думку, що носії іменьківської культури — слов’яни, які перекочували на схід, у Середнє Поволжя (Урало-Поволзький регіон), і з часом асимілювали деякі тюркські племена, які зустрілися на їхньому шляху. Стосовно інших слов’янських груп носії іменьківської культури знаходяться у вікарних стосунках. Вікарні стосунки можуть виникнути на ґрунті усамостійнення мов, яке викликає утворення нових держав. Нині на території колишньої Югославії замість однієї сербсько-хорватської мови виникають чотири мови. Носії цих мов намагаються ствердити їх як елемент

творення нових держав, нових етнокультурних утворень. Характер стосунків між сербами, хорватами, боснійцями, чорногорцями таким чином поступово набирає характеру вікарних стосунків.

Васильєва Л. Штокавські літературні мови: проблеми становлення, розвитку і сучасний стан. — Л., 2002; *Викарирующие* (вікарные) виды // Большая сов. энцикл. — М.: Сов. энцикл. — Т. 5; *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период.* — К., 1990.

В. Ятченко

Вікінг — напіввоєнна молодіжна група неофашистського спрямування в Норвегії. Чисельність — кілька десятків молодих людей. Бойовики групи організовують періодичні акції фізичного насилля і залякування, які спрямовують проти емігрантів з країн третього світу, в тому числі організовують підпали, пожежі. Є дані, що більша частина бойовиків організації одночасно є членами молодіжної організації Прогресивної партії Норвегії.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Вірменська революційна федерація дашнакцютюн — транснаціональна військово-політична організація вірменської діаспори. Має велику історію. Перші структури цієї організації виникли ще наприкінці XIX ст. у формі специфічної політичної партії (установчий з’їзд відбувся в 1990 р. в Тбілісі). Головна мета — встановлення контролю над усією територією історичної Вірменії у визначених і самою федерацією історичних кордонах. Після створення республіки Вірменії політична програма В. р. ф. д. дещо змінилася: значного вияву набули елементи вірменського націоналізму і радикальних соціалістичних концепцій. Нині є своєрідною парасольковою структурою для прикриття, зокрема, вірменських бойових структур. Має велику кількість регіональних структур не лише у Вірменії, а й у Лівані, Сирії, Ірані, Йорданії, Єгипті, США, Іраку, державах Європи. До складу таких структур входять і бойові ланки, які брали

участь у громадянській війні в Лівані (70–80-ті роки ХХ ст.), у бойових діях в Карабаху (1988–1994). За вірогідними джерелами до розпаду СРСР організація мала певні контакти з КДБ.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Вебстер Неста Х. Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003; Серис Ютен. Невидимые правители и тайные общества. — М., 1998.

М. Головатий

Вірність етносу — важливий компонент етнічної ідентифікації і самоідентифікації особистості, який визначає ступінь і міру належності та прив'язаності представника того чи того етносу до історії, традицій, культури народу, з якого він походить або до якого належить в умовах певного соціального середовища. В. е. передбачає відданість особи як минулим, так і сучасним здобуткам, надбанням та цінностям саме того етносу, який є для неї материнським, тобто близьким від народження або за походженням. В. е. виявляється як на науково-теоретичному, так і побутово-психологічному рівнях і є: 1) абсолютною (передбачає діяльність у державотворчих і суспільних діяннях на користь материнського етносу); 2) територіальною (прив'язаність до певного регіону, в якому людина народилася і постійно мешкає); 3) локальною (для села, міста, районного центру, області). Ці рівні різні за соціальними параметрами, але рівноцінні за духовно-моральними властивостями.

В. е. визначається також відданістю ідеям, державі та суспільству, які розбудовуються на соціально-економічних і політичних засадах. Важливим критерієм зрілості В. е. конкретної особи є її критичний характер щодо історії, традицій, здобутків і втрат етносу, який є корінним і значущим для життєдіяльності певної особи. В. е. може бути активною і пасивною. Активна В. е. передбачає певну діяльність або посильне сприяння національним інтересам державотворчого народу і ґрунтується на патріотизмі, прихильності, любові або співчутті. Пасивна

В. е. означає співчуття, співпереживання, яке не підкріплене духовними або матеріальними діяннями, що спрямовані на практичне забезпечення інтересів рідного народу.

У силу певних об'єктивних і суб'єктивних причин, особи можуть опинитися поза межами своєї історичної батьківщини, при цьому зберігаючи потяг до неї. Цей потяг відомий у науці як ностальгія, що виступає рушійною силою В. е. В еміграції В. е. сприяє утворенню колоній, осередків або поселень, в яких компактно проживають представники певного етносу. Завдяки В. е. в еміграції утворюються земляцтва, об'єднання і товариства, що сприяють збереженню і відтворенню національної культури. В. е. представника певного етносу, який проживає поза межами своєї історичної батьківщини, також виявляється в моральній, політичній, матеріальній підтримці інтересів свого корінного етносу, що в умовах сучасного глобалізованого світу має велике значення.

Енциклопедія етнокультурознавства / Ю. І. Рима-ренко, В. Г. Чернець та ін.; За ред. Ю. І. Рима-ренка. — К., 2000; Міжнародні відносини і національні меншини. — К., 2004.

В. Волобуєв

Віротерпимість — один із принципів міжконфесійних, державно-церковних відносин, в основі якого лежить визнання права на свободу релігійного самовизначення, толерантне, поважливе ставлення до представників усіх віросповідань. Поняття В. пройшло складний шлях свого розвитку, на якому виокремлюють: 1) обмежену В. (обмеженість прав віруючих одних конфесій порівняно з прибічниками державної, панівної релігії); 2) диференційовану В. (чітко означена диференціація прав і можливостей віруючих залежно від віросповідання); 3) повну В. (забезпечує реальну свободу релігії). Ідея В. з'явилася ще в епоху гонінь на перших християн, але поширення набула в середньовіччі, де виявилась у судженнях про спільність релігійної основи, можливості узгоджень між прихильниками різних віросповідань. Так, П. Абельяр (XII ст.) пропонував уявний мирний діалог між іудеєм, християнином і язичником, а

М. Кузанський (XV ст.) вважав згоду й мирне існування різних віросповідань об'єктивними, оскільки вони мають спільне підґрунтя: єдину релігію. В епоху Відродження В. стала одним із найважливіших принципів гуманізму. У XVII–XVIII ст. стала одним із лозунгів філософії і культури. З розвитком буржуазних відносин В. у деяких європейських країнах набуває статусу державного принципу. У ХХ ст. В. стає однією з найважливіших характеристик духовного життя людства, набуваючи різноманітних форм вияву не лише у світській, а й релігійній сфері, сприяючи гуманізації міжлюдських відносин. Зміцненню В. у свідомості й діяльності значної частини жителів Землі протистоїть релігійна нетерпимість, яка широко використовується в політичних цілях.

Академічне релігієзнавство. — К., 2000; Колонний А. М. Феномен релігії. — К., 1999; Черній А. М. Релігієзнавство. — К., 2005.

А. Черній

Вітчизна (від укр. *вітчим* та лат. *vita* — життя) — територія, край чи держава, в якій народилася окрема людина незалежно від етнічного походження. Зміст цього поняття часто ототожнюють із поняттям “батьківщина”, що суперечить біологічно-соціальної природі сутності людини. Термін “батьківщина” має чітко однозначне визначення за аналогією з відношенням батьки — дитина. Натомість поняття “В.” не відповідає критерієві однозначності, бо вітчм не ототожнюється з батьком і може бути не одним. Відтак батьківщина — це єдиний рідний край, терен чи держава, які належать певному етносу (народові) чи нації і кожному їхньому етнічно спорідненому представникові. Її не можна обрати так, як не можна людині народитися вдруге.

Під поняттям “батьківщина” насамперед розуміють усе те, що визначається етнічним походженням і сукупністю природних ознак (ландшафт, клімат, рослинний і тваринний світ, де формувався етнос, народилася його окрема особа, де відбувалися найважливіші в житті людини і її етносу події, де сформувалася їхня особлива духовна і матеріальна культура, звичаї, тра-

диції тощо). Це поняття має біологічно-екологічно-соціальний зміст з національно-етнічним пріоритетом.

З В. пов'язують сукупність певних географічних, національних особливостей, природне середовище, специфіку процесів історичного розвитку, співіснування культур і звичаїв. Зважаючи на винятково важливе місце і роль, яку відіграє національний чинник, В. асоціюється з багатонаціональним конгломератом. Тому, наприклад, для українців в Україні і поза її межами Україна — їхня батьківщина, а інші країни їхнього проживання вважаються В. У світі є люди, які взагалі не визнають ні Батьківщини, ні Вітчизни. Перше місце серед них посідають космополіти — так звані громадяни світу. Марксистсько-ленінська ідеологія, що панувала в колишньому СРСР і в усіх без винятку союзних республіках, зокрема й в Українській РСР, взагалі не визнавала Батьківщини (“пролетарі не мають батьківщини”). Однак під час Другої світової війни, коли СРСР опинився перед загрозою смертельної небезпеки, комуністичний режим таки згадав про батьківщину, правда у специфічній формі — “соціалістична батьківщина”. Як і після Жовтневого перевороту 1917 р., більшовики знову скористалися гаслом “Соціалістична батьківщина в небезпеці!” з метою піднести морально-політичний дух поневолених народів СРСР у боротьбі з ворогом. Натомість любити Україну — свою Батьківщину — українцям забороняли, називаючи це українським націоналізмом. Любити ж радянську В. — СРСР — було найвищим виявом пролетарського інтернаціоналізму. Чітке розмежування понять “батьківщина” і “В.” властиве багатьом етносам і націям. Наприклад, у німців їхніми відповідниками є терміни *Vaterland* і *Heimat*.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005; Григорій Мусієнко. Україна для українців: хто за і проти. — К., 2003.

Г. Мусієнко

Влада духовна (*spiritual power*) — форма державного управління, за якої

влада знаходиться у представників духовної аристократії — духовенства, філософів, інших духовно-орієнтованих еліт. Історично, очевидно, передувала владі світської аристократії. З'явилася після епохи первісного егалітаризму (від фр. — рівність).

Г. Щокін

Влада етносу (етнократія, націократія) — форма політичної влади, що уособлює монополію національно-етнічних інтересів домінуючого етносу, нації. Відбувається, звичайно, за умов поневолення одним етносом іншого в результаті військових чи інших загарбницьких дій. Така влада одного етносу над іншим веде до різних форм расово-етнічної дискримінації, включаючи апартеїд і геноцид. При етнократичній формі управління влада зосереджується на державному та місцевому рівнях, у духовній, політичній та економічній сферах організації суспільства, переважно у представників панівної етнічної групи, що призводить до катастрофічних наслідків. Прикладом прихованої етнократії з Новітньої історії може слугувати більшовицька влада в Росії, яка після жовтневого перевороту 1917 р. уособлювалась переважно представниками єврейського етносу. Така етнократія є екзогенною, тобто зовнішнього походження, і завжди має негативні наслідки для поневоленого автохтонного етносу. Однак етнократія може мати і внутрішній, ендегенний характер, що виявляється у встановленні національної за своїм змістом влади автохтонного, державоутворювального титульного етносу, за умови забезпечення прав і свобод співіснуючих з ним в одній державі інших етносів, має позитивний характер, оскільки спільна відповідальність представників державоутворювального етносу за долю своєї країни сприяє національній консолідації та формуванню справжньої національної еліти. В умовах екзогенної етнократії першою гине саме національна еліта, яка підмінюється представниками чужинської етнічної групи, що і становить сутність такої етнократії. Водночас встановлення ендегенної етнократії в сучасних умовах глобалізації, під якою маскується стратегія і тактика

поневолення одним етносом всіх інших народів, є необхідною умовою національно-державного розвитку.

Г. Щокін

Влада ЗМІ (“четверта влада”) — вплив ЗМІ на формування громадської думки у суспільстві, розвиток суспільних процесів, зумовлених характером і доступністю медій, інформації як такої. Узвичаєно, з подання Жака Леоте, В. ЗМІ називають також “четвертою владою”, визначаючи її місце в сучасному суспільстві — вслід за законодавчою, судовою та виконавчою гілками влади. У тоталітарних суспільствах В. ЗМІ звужена, окреслена межами інформаційного, пропагандистського обслуговування режиму, використовується для контролю над суспільною свідомістю. Залежність ЗМІ від власників, певних сил і угруповань (економічна, політична, організаційна) створює умови використання мас-медій у певних політичних, соціальних та економічних інтересах, з деструктивною — в тому числі антисуспільною чи антидержавною — метою. Характерними прикладами такого використання є більшовицька преса початку ХХ ст., за допомогою якої каталізували збурення у Російській імперії, з тими самими намірами задіявали мас-медіа і для усунення політичних режимів в Угорщині, Чехословаччині середини того ж ХХ ст., маніпулятивні інформаційні технології характерні для боротьби за владу і в сучасній Україні. Посилення самостійної В. ЗМІ у демократичних суспільствах, де мас-медіа виконують роль громадського контролю за діями офіційної влади, є важливою, однією з наріжних інституцій громадянського, інформаційного суспільства, що виступають рушійною силою науково-технічного, соціально-економічного і культурно-освітнього прогресу.

Бондар Ю. Поле битви — інформаційний простір. — К., 2006; Бондар Ю. Свобода слова: українська мірка. — К., 2004; Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Влада мафії (*power of mafia*) — влада організованої злочинності, за якої державні інститути опиняються

(в тому числі й шляхом демократичних процедур, зокрема виборів) у руках криміналітету та пов'язаного з ним корумпованого чиновництва. Раннім прикладом влади організованої злочинності на державному рівні є більшовизм Леніна — Троцького — Сталіна, кадри якого формувалися з кримінального середовища, а також з люмпенізованих і маргінальних елементів. Сам термін “мафія” італійського походження, яким визначалася таємна злочинна організація, що виникла в Сицилії у середині XVIII ст. й існує досі (сицилійці мають фінікійське, тобто семітське походження, що поєднує сицилійську мафію з іншими, зокрема єврейською). В. м. використовує засоби насилля, шантажу, терору, підкупу та має розгалужену структуру, пов'язану з правоохоронними органами, суддями, урядовими колами. Соціальним підґрунтям В. м. є люмпени, маргінали та інші декласовані або відверто аморальні елементи.

Г. Щокін

Влада народу (демократія) (*power of the people*) — форма державного устрою, основою якого виступає співвідношення свободи і справедливості як соціально-політичних цінностей, які реально втілюються у відповідних державних інститутах демократії — прямих або представницьких. Останній найповніше розвивається у правовій державі, яка, володіючи верховною владою, має певні межі і не поширюється на невідчужувані права особистості. Для демократичного державного устрою характерний поділ владних функцій між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади, а також децентралізація державного управління. При цьому демократичний державний устрій повинен враховувати історичний досвід, національні традиції і менталітет народу, оскільки всі ці чинники відрізняються один від одного в різних країнах. Тому модель демократії, яка є ефективною в одній державі, може виявитися згубною для іншої. Зокрема, український національний досвід і менталітет тяжіють до гетьманської моделі державного управління, при якій прямі демократичні вибори поєднуються із сильною гетьманською владою та її відповідаль-

ністю за стан справ у суспільстві. Така змішана форма державного правління визнається останнім часом як ідеальна, що реалізується в моделі президентської республіки. У межах цієї моделі забезпечується оптимальне співвідношення суспільного контролю над владою (парламент) і сильної виконавчої влади (президент, гетьман). У сучасних умовах така модель влади становить єдино можливий синтез демократичних прав і свобод населення з існуванням сильної національної держави, здатність народу і держави здійснювати свій суспільно-історичний розвиток правовим шляхом.

Г. Щокін

Влада політична — складне суспільно-політичне явище, про яке ведуть мову тоді, коли йдеться про силу, певне приниження чи пригнічення інших, а не про способи розв'язання наявних проблем (договір, право тощо), влаштування суспільного життя. В. п. — одна зі сторін нерівності у відносинах панування і підпорядкування. Це панування свободи одних над волею інших, тобто підпорядкування однієї свободи свободі інших, незалежно від того чи йдеться про окремих індивідів, групи людей, класи, нації чи народи. Влада дає змогу здійснювати свою волю, впливати на підлеглих і досягати власної мети. Оскільки термін “В. п.” надто складний, багатоаспектний, слід пам'ятати про основні складові, що пояснюють феномен влади взагалі. Термін “влада” має такі значення: а) здатність до будь-якої роботи чи дій; б) відносини панування і підпорядкування; в) визнана, легітимна впливовість; г) спроможність примусити людину (людей) робити те, чого за інших обставин вона б не робила; д) спроможність і можливість здійснювати свою волю, спричиняти визначальний вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою авторитету, права, насилля; е) стосунки залежності між людьми, за яких одні можуть здійснювати свою волю, підпорядковуючи собі інших, примушуючи до певного типу дій, організовувати поведінку людей, спираючись на авторитетність (тобто обов'язковість для всіх) рішень чи на погрозу правомочного застосування сили і т. ін. Відтак

серед основних значень терміна “влада” домінують: здібність що-небудь робити і діяти; спроможність впливати на волю іншої (інших) людини; повноваження, пов’язані з виконанням певних функцій і обов’язків; уряд країни тощо.

Основними суб’єктами В. п. є: держава, політичні партії, класи, соціальні групи, громадсько-політичні організації і об’єднання, індивіди. Серед головних функцій В. п. у державі виокремлюють: підтримку соціальної організації певного суспільства, його економічної, політичної, ідеологічної стабільності; забезпечення незалежності суспільства (держави) щодо інших соціальних і політичних суб’єктів; формування політичної системи суспільства; організація суспільно-політичного життя; формування політичних відносин (між державою і суспільством, суспільними групами, класами, асоціаціями, політичними інститутами, апаратами і органами державного управління, партіями, громадянами та ін.). Як і будь-яка інша влада, В. п. може встановлюватися і триматися за рахунок почуття любові і страху, багатства та убогості, переконання і примусу. Універсальними властивостями В. п. є її всезагальність, властивість проникати в усі види діяльності, єднати людей чи протиставляти їх один одному, використовувати примус. Найважливішим видом влади, як найширшим знаряддям примусу громадян є державна політична влада, оскільки вона здійснюється армією, поліцією, органами державної безпеки та іншими надто потужними засобами.

Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горба-

тенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Рябов С. Г. Политология: словарь понятий и терминов. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Философский энциклопедический словарь. — М., 1998; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. — К., 2000.

М. Головатий

Влада традицій (*power of traditions*) — вплив звичаїв, поглядів, порядку, що спрямувалися на життя, владу. В. т. дає змогу владі чи окремій особистості діяти так, щоб не входити в суперечності з громадською думкою тощо. З поняттям “В. т.” тісно пов’язане поняття “традиційна культура”, тобто передача від покоління до покоління, збереження, сталості досягнень, цінностей, зразків, норм культури. Однокореневим, але відмінним від В. т. є поняття “традиціоналізм”, яке характеризує переоцінювання ролі традицій у науці, мистецтві, вірі, звичаях і традиціях. Коли ведуть мову про В. т., то йдеться про відповідну залежність феномена влади від соціокультурного середовища суспільства, особливостей його духовного розвитку. Прикладом таких традицій цілком можна вважати традиції звелчення володаря на Сході (упродовж століть за рахунок використання навіть своєрідних казкових засобів). Учені вважають, що окремі цивілізації (Стародавній Єгипет, Стародавня Індія, Шумер, Стародавній Китай, середньовічна Західна Європа, арабсько-мусульманський Схід та ін.) були орієнтованими на традиції і тому називають їх традиційними цивілізаціями. Йдеться про те, що їх культура, головним чином, була традиційною, тобто соціальне кодування мало особистісно-іменний і професійно-іменний характер. Завдяки цьому в таких цивілізаціях технологічні навички певною мірою консервувалися, а технологічні інновації впроваджувалися надто складно й мало. Саме тому традиційним цивілізаціям були притаманні такі риси, як: 1) орієнтація на відтворення соціальних структур і способів життя, які вже

сформувалися; 2) відсутність усвідомлення інновацій як вищих цінностей; 3) домінування у поведінці і мисленні людей традиційних зразків і норм, в яких заकुмульовано і сконцентровано великий історичний досвід предків; 4) надто повільна, поступова зміна видів, засобів і цілей діяльності; 5) домінування в суспільній та індивідуальній свідомості сакральних релігійно-міфологічних уявлень і канонізованих стилів мислення; 6) формування початкових форм наукових знань у вигляді рецептури для наявних форм діяльності і т. ін.

Волков Ю. Г., Поликарпов В. С. Человек: Энцикл. слов. — М., 1999; Корінний М. М., Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. — К., 2003; Философский энциклопедический словарь. — М., 1998.

М. Головатий

Влада як об'єкт конфлікту — пояснюється тим, що життя, взаємодія людей, їхній вплив безпосередньо пов'язані з предметною діяльністю і задоволенням відповідних потреб. Для успішного здійснення цього необхідне пряме відношення до влади, її розподілу, використання з метою задоволення таких потреб. Крім того, істотною характеристикою влади є її “надпредметність”, тобто за її допомогою можливий вплив не лише на речі, а й прями предметні дії людей. Завдяки владі, досить легко встановлювати взаємини між людьми, контролювати їх, встановлювати загальнообов'язкові норми громадського життя і контролювати їх дотримання великою кількістю людей. Така функція влади спрямована на підтримку громадського порядку, тобто створення умов для упорядкування, унеможливлення, усунення конфліктів, які такий порядок дестабілізують, порушують. На відміну від марксистської теорії класової боротьби, згідно з якою держава і є її результатом, окремі філософи обстоюють ідею, що головна функція держави — це боротьба за соціальну непорушність, стабільність, коли держава постає над конфліктуючими класами і не дає таким конфліктам розвиватися до надто загрозливого стану (Гоббс, Руссо, Хаек та ін.). “Держава, — зазначав М. Вебер, — є тією людською спільнотою,

яка всередині певної області... претендує (з успіхом) на монополію легітимного фізичного насилля... Право на фізичне насилля приписується усім іншим союзам або окремим особам лише настільки, наскільки держава зі свого боку допускає це насилля, єдиним джерелом права на насилля є держава”. Конфлікти з владою, навколо і стосовно влади є такими, якими по суті характеру є сама влада. За авторитарної моделі влади, людина максимально позбавляється свободи і творчості і будь-які соціальні невдачі стають засадами для звинувачення влади, її критики і дискредитації. Наявним є і таке явище, як “розгул на товпу”, тобто чим авторитарнішою стає влада, тим більше страждає народ. За авторитарної влади серйозно постає конфлікт між бажаним, очікуваним і реальним. Від громадян, завдяки підпорядкуванню державі більшості засобів інформації, приховується реальний стан суспільства, суспільних відносин, інформація, що підконтрольна державі, подається вибірково, дозується. За такої ситуації конфлікт між владою і громадянами жорстко контролюється, при цьому влада докладає величезних зусиль для самозбереження, самозахисту, оскільки для неї безневинних просто не існує. Ще глибшим є конфлікт між владою і громадянами за тоталітарного політичного режиму. Нерон, Гітлер, Сталін — лідери тоталітарних режимів, на словах, спростовуючи наявність будь-яких проблем і складних ситуацій у суспільстві, вдавалися до елементарного масового фізичного винищення своїх співвітчизників, включаючи навіть близьких родичів. Конфлікт за тоталітарного режиму є надто гострим і всередині влади, владних структур, де кланові, корпоративні і навіть сімейні провладні групи винищують одна одну. Доля і смерть багатьох диктаторів — від Івана Грозного до Йосипа Сталіна є підсумком глибоких конфліктів навколо влади і всередині неї. Не позбавлена конфліктів і влада за демократичного політичного режиму. Так, вельми часто демократична влада приймає рішення або видає закони, які громадяни вважають далеко не демократичними, а то й антинародними. Велика кількість конфліктів політичного, соціаль-

ного характеру, в тому числі й в демократичних суспільствах існує за умов: розподілу влади найперше на законодавчу, виконавчу і судову; владних повноважень окремих гілок владних структур; здійснення загальнодержавних виборів, проведенні референдумів тощо. Суспільство, навіть достатньо демократизоване, постійно вступає в конфлікти з бюрократичним апаратом, мета якого — максимально обстояти, легітимізувати владу, її монополні права і зазіхання. До того ж бюрократія ніколи не буває і не може бути максимально об'єктивною, нейтральною при вирішенні багатьох суспільних конфліктів передусім тих, що стосуються влади, владних повноважень. За будь-якої моделі державного устрою влада була і залишається причиною і місцем рівних за характером політичних конфліктів.

Вебер М. Избр. произв. — М., 1990; Конфликтология / Под ред. А. С. Кармина. — СПб., 1999; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Халипов В. Ф. Энциклопедия власти. — М., 2005.

М. Головатий

Власник інформації — фізична або юридична особа, держава, яка володіє, використовує і розповсюджує інформацію, визначає правила і умови доступу до неї, встановлює інші умови щодо цієї інформації. Інформація може бути об'єктом права власності як у повному обсязі, так і об'єктом лише володіння, використання чи розпорядження. Право власності на інформацію виникає за умов: створення інформації своїми силами і за власний рахунок; договору на створення інформації і договору, що зумовлює перехід права власності на інформацію до іншої особи. Інформація, створена кількома громадянами або юридичними особами є колективною власністю її творців, які визначають правила і порядок користування цією інформацією договором співвласників. Інформація, створена організаціями (юридичними особами) або придбана ними іншим законним способом, є власністю цих організацій. Інформація, створена на кошти державного бюджету, є державною власністю. Інформацію, створену на правах індивідуальної власності, може бути віднесено до державної

власності у випадках передачі її на зберігання у відповідні сховища (наприклад архіви) на договірній основі. В. і. має право призначати іншу особу для розпорядження інформацією, визначати будь-які законні умови щодо використання, правил обробки, доступу до інформації тощо.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Внутрішній колоніалізм —

1. Явище поступового підкорення центральною (домінуючою) групою периферійної групи та її експлуатація, що веде до економічної, соціальної та культурної відсталості периферії і перетворення на внутрішню колонію. Рухом В. к. є бурхливі соціальні зміни, що знаходять свій вияв у прискорених темпах індустріалізації та урбанізації суспільства. Науково-технічні досягнення, які супроводжують модернізацію, стають в основному надбанням центральної групи, яка використовує свої переваги для власного швидшого соціального просування шляхом окупації вигідніших і престижніших професій. Периферійній групі належить соціально-економічна ніша у менш розвинених галузях або роль виробника напівфабрикатів. Наслідком цього є етнокультурний розподіл праці між центральною і периферійними групами, орієнтація периферії на обмежене коло напрямів господарської та інтелектуальної діяльності, перетворення її на сировинний і продуктовий додаток центру. Постійний тиск центральної групи поступово викликає протест периферійної групи і розповсюдження в ній етнонаціоналізму та етнонаціональних рухів.

2. Теорія, зміст якої полягає в тому, що В. к. виступає універсальним поясненням причин виникнення етнонаціоналізму в усіх багатонаціональних державах. Авторами теорії виступили М. Хехтер (США) (*Внутрішній колоніалізм*. — Лондон — Берклі, 1975) і Т. Наїрн (Великобританія) (*Розпад Британії: криза і неонаціоналізм*. — Лондон, 1977). Заслугою цих авторів є виявлення на прикладі Уельса і Шотландії прямої залежності між ко-

лоніальним становищем периферійної групи та виникненням в середині неї етнонаціоналістичного руху. Однак більшість фахівців різко заперечують, що виникнення етнонаціоналізму є обов'язковим наслідком В. к., вважаючи, що послідовники теорії поспішно ототожнили часткове й загальне, проігнорувавши ситуації, коли етнонаціоналізм виникає і в тих периферіях, які значно розвиненіші порівняно з центром або перебувають на одному з ним рівні розвитку.

У ході критики однобічності теорії В. к. в західному суспільствознавстві оформилася так звана “етніцистська позиція” (“Етніцизм”).

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Ред. кол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

В. Волобуєв

Внутрішня позиція (лат. *positio*, від *po*lo — положення) — точка зору на будь-яке питання; певне оцінювання факту, явища, події; дії, поведінка, зумовлені цим оцінюванням. В. п. особистості характеризує певну систему її соціальних оцінок, визначається ставленням до актуальних проблем життєдіяльності суспільства, що мають для неї об'єктивний і актуальний характер. В. п. по різному виявляється в різних політичних режимах. У тоталітарних і авторитарних політичних режимах досить жорстко й жорстоко обмежують вияви різномислення, соціального плюралізму, що суперечать пануючим соціально-політичним ідеологіям. В. п. була тим осередком збереження своєї ідеологічно-духовної ідентичності, що давала мужність протистояти вкрай несприятливим зовнішнім виявам суспільного буття. Не менше значення має вирішення завдань В. п. і в демократичних суспільствах, проте вона характеризується зовсім по-іншому. В умовах справді соціального плюралізму В. п., за визначенням П. Рікьора, “мужність толерантності” полягає в тому, щоб розглядати свою позицію не як “єдину істину”, а як певний погляд у системі інших позицій. Конфліктувати належить насамперед із самим собою, з власними стереотипами, страхами, не-

певненістю. Неприйнятним вважається відмова опонента у свободі самовиявлення його власної позиції, тобто В. п. має частіше сумніватись у власній правоті. У демократичному суспільстві В. п. засвідчує достатньо високий рівень соціальної емансипації особистості, її самокритичності й відповідальності, міру толерантності, політкоректності. У такому вияві В. п. зростає її роль у сучасному суспільстві.

Велике значення має вироблення В. п. у сучасному українському суспільстві, що трансформується, в якому відбувається зміна ціннісних орієнтацій, оцінювань, поглядів на актуальні проблеми його розвитку. Це стосується такої важливої і делікатної сфери, як міжнаціональні відносини, де справді потрібна системна толерантність як “програма позитивних змін” у гуманізації міжнаціональних взаємин.

Євтух В. Етносуспільні процеси в Україні: можливість позитивних інтерпретацій. — К., 2004.; Малий етнополітологічний словник. — К., 2005.; Рікьор П. Толерантність, нетолерантність, неприйняття // Навколо політики. — К., 1993.

В. Волобуєв

Вождизм — тип владних відносин, заснований на особистій відданості персоні, яка володіє верховною владою. У політиці вождизм виявляється в ідеологізованих, жорстко централізованих суспільствах і існує як ієрархія установ влади корпоративного характеру. Історично вождизм належить до архаїчних соціальних явищ ще потестарної (додержавної) доби організації суспільства. Сучасні форми вияву вождизму пов'язані з: клієнтизмом — функціонування політичної системи як ієрархії владних кланів, у середині яких панують відносини “клієнт — бос”; непотизмом — рекрутування в правлячу групу близьких і родичів; трибалізмом — політичне кадрове просування за земляцькими ознаками.

Г. Щокін

Волонтаризм (від лат. *voluntarius* — воля) — напрям ідеалістичної філософії, що визнає волю за першооснову всього сущого. Існує два різновиди В.: у формі об'єктивного і суб'єк-

тивного ідеалізму. Типовими представниками першої форми В. вважаються А. Шопенгауер і С. Гартман. На думку Шопенгауера, в основі буття лежить нічим необмежена “світова воля”. Русійною силою всіх живих істот є “воля до життя”. Представниками другої (суб’єктивної) форми є М. Штірнер та Ф. Ніцше. За їхнім вченням, первинною русійною силою буття є індивідуальна воля — “Я”. Найвищою волевою потенцією Ніцше вважав “волю до влади”. Обидві форми В. становлять ірраціональну версію ідеалізму, що тлумачить духовну першооснову буття не як логічне, раціональне і закономірне, а як містичне — таке, що не піддається раціональному науковому пізнанню.

Термін “В.” запроваджено в науковий обіг у ХІХ ст. німецьким соціологом Ф. Тьоннісом. У політичних науках В. розглядається як перша світоглядна доктрина, ідейно-теоретична позиція і суспільно-політична практика, що визнає суб’єктивну волю людини як вирішальний чинник соціального розвитку суспільства. Для В. властиві нехтування об’єктивними закономірностями і тенденціями історичного розвитку, надмірний суб’єктивізм, перебільшення ролі спонтанного, імпульсивного як рушіїв соціального поступу, свавілля та силові методи здійснення політичної влади.

Практичне запровадження принципів В. у політику набуло масового характеру в ХХ ст. у країнах з тоталітарними режимами правління, зокрема в СРСР, Німеччині, Італії, Китаї, Кореї, Кубі та інших державах. В історії України В. спостерігався в діяльності лідерів багатьох політичних партій і громадських організацій як періоду розпаду Російської імперії на початку ХХ ст., так і розвалу СРСР наприкінці цього самого століття. Яскравим прикладом є ідеологічні засади і політична практика юдо-більшовизму побудови “світлового комуністичного майбутнього”, зокрема свавілля під час проведення суцільної колективізації сільського господарства та індустріалізації, боротьба з українським націоналізмом, системним і цілеспрямованим геноцидом української нації.

Після відновлення незалежності України 1991 р. В. набув нових форм і ви-

явів у відкритому і прихованому вигляді. На диво швидко в цьому порозумілися колишня компартійна номенклатура, дисидентська еліта і лідери так званих національно-демократичних сил. Користуючись кризовою ситуацією у державі, вони під гаслами захисту національних інтересів українського народу, вдалися на практиці до його тотального пограбування і привласнення всіх національних багатств і скарбів українства. Негативні наслідки виявилися в корупції, хабарництві на найвищому державному рівні, розваленні високотехнологічних галузей промисловості, освіти, науки, охорони здоров’я, нищенні докільця і загалом матеріальної і духовної культури корінного етносу України, титульної нації — українців. Найбільша у світі техногенна катастрофа на ЧАЕС теж належить до категорії найбільших злочинів проти людства і може слугувати прикладом найбрутальнішого В. ХХ ст., тому пошук шляхів і методів подолання новітнього глобального В. стоїть на першому плані найважливіших проблем української нації. Без формування української інтелектуальної національної еліти і творення української національної ідеології цього зробити неможливо.

Григорій Мусієнко. Україна для українців: хто за і проти. — К., 2003.

Г. Мусієнко

Ворожнеча етнічна — див. *Антанізм етнічний*

Всеіндійська федерація сікхських студентів — терористична група, що виникла і діє в Індії. Оперативно-бойова структура студентської організації, яка входить в організаційну систему сікхської політичної партії Akali Dal (Індія). У 1985 р. була заборонена. Нинішній склад керівництва і чисельність невідомі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Всекубанське козацьке військо — громадсько-політична структура

козацького населення Кубанського району Російської Федерації. Чисельність реєстрових козаків близько 47 тис. Розкололася на дві частини: проурядову (отаман Антонов) і опозиційну (отаман Громов). Має окремі угруповання, кадетський корпус, спеціальні центри допризовної підготовки, військово-патріотичні клуби. Члени В. к. в. брали участь у бойових діях на території РФ, Молдови, Нагорного Карабаху, Абхазії, Югославії. Є приклади насильницьких дій війська стосовно мігрантів неслов'янського походження.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным воензированным системам. — М., 2003; *Політичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005.*

М. Головатий

Вселенська Чиста Релігія (Вішва Нірмала Дхарма) або Сахаджа-Йога — релігійно-філософська течія орієнтального напрямку, яка пропонує унікальний метод пізнання істини й духовного вдосконалення людини шляхом використання енергії божественної любові. Засновниця — Шривастава Нірмала — Шрі Матаджи Нірмала Деві (нар. 1923) реанімувала давно забуту систему сходження і самоодкровення, відому як Сахаджа-Йога (Саха + Джа), що означає “із тобою народжений” (природжений). “Йога” означає союз з енергією божественної любові, яка є всепроникаючою. Вчення Шрі Матаджи побудовано на переконанні, що кожна людина має енергію чистого бажання (кундаліні), що відображає Святий Дух. Опанувавши спеціальний метод медитації та молитви, людина самореалізується через усвідомлення власного духу, тобто шляхом пробудження життєвої сили кундаліні. Завдяки зростанню цієї сили-енергії, що виходить у формі прохолодних вібрацій, у людині нібито народжується світло, в якому вона не лише бачить істинну себе, а й розуміє, що їй потрібно робити на шляху самовдосконалення. На переконання послідовників Шрі Матаджи, у того, хто пробудив у собі таку енергію і об'єднався з космічною всепроникаю-

чою енергією божественної любові, виникає внутрішня потреба дотримуватися заповідей Бога. У світлі духу людина усвідомлює, що для неї є руйнівним і просто починає уникати цього, стає сама собі духовним наставником, учителем. Отримавши провітлення і самореалізацію вона швидко поринає в океан радості, любові, а найголовніше — набуває спроможності пізнавати Абсолютну Істину. Сахаджа-Йога вчить, якщо всі пізнають Істину, то всі й відчуватимуть її однаково, тоді сварки і війни просто зникнуть самі собою. Бог піклуватиметься про кожного, тому що між ним і людиною вже існують зв'язок — йога.

Сахаджа-Йога намагається зробити будь-яку релігію внутрішньою та природною. А відтак В. Ч. Р. постає своєрідною квінтесенцією всіх релігій, прагнучи поєднати в собі все найкраще, що в них є. Мета — спрямування якомога більшої кількості людей на шлях духовного сходження, зміцнення їхнього ментального і психічного стану власними зусиллями. Тобто В. Ч. Р. — це відкритий погляд на самого себе з повним розумінням того, ким ти є і яким можеш стати. Ця релігія розвиває Сахасрару (царство Боже) таким чином, щоб можна було ввібрати всю її красу. Шлях до цього — медитація, за допомогою якої піднімається більша кількість ниток кундаліні, поліпшується здатність відчувати вібрації й усвідомлювати вібраційний зміст життя. Людина стає відкритішою й відчутнішою до краси і позитивних вібрацій природи. Сахаджа-Йога не індивідуальне, а колективне надбання. Вона діє за умов колективності. Можливим є тільки колективне сходження. У Сахаджі-Йозі немає ієрархій, відсутні священики. Тут всі однаково рівні. Організованість у колективі підтримують лідери, які здійснюють її незалежно від свого матеріального становища, займаної посади чи рівня освіти, а відповідно до свого життя як сахаджі-йоги, тобто людини, яка отримала істинне провітлення, відчула істинне хрещення — союз із Богом. За вченням Шрі Матаджи, всі релігії породжені одним деревом духовного життя, а тому всім їм потрібно поклонятися. Жодну релігію не можна нехтувати, а жодну

релігію не можна нападати. В. Ч. Р. об'єднує всі релігії, зводить в одне всі їхні принципи й засвідчує їхню єдність. На відміну від інших видів йоги, Сахаджа-Йога сповнена щастя, внутрішньої радості, що виражаються в одухотвореній музиці й танцях. Живучи в океані радості, послідовники Шрі Матаджи завжди пам'ятають, що є ще багато тих, хто живе поза таким станом, а тому їх треба привести до нього.

Започаткована В. Ч. Р. у 1970 р. в Індії. Із 1974 р. набуває поширення в Англії, а з 80-х років — у багатьох країнах Європи, Південної й Північної Америки, в Австралії, Новій Зеландії, на Далекому Сході. Нині вона практикується більше ніж у 80 країнах світу. До речі, у 1989 р. Міністерство охорони здоров'я СРСР запропонувало Шрі Матаджи впровадити Сахаджа-Йогу з метою вдосконалення своєї програми охорони здоров'я. Протягом наступних чотирьох років Сахаджа-Йога дуже швидко поширилася по всіх регіонах колишнього Радянського Союзу. В Україні перша громада конфесії була зареєстрована в 1992 р. Нині в Україні діє близько 20 офіційно зафіксованих громад В. Ч. Р. Найбільше їх в Запорізькій і Донецькій областях. Є окремі групи сахаджа-йогів, які ще офіційно не зареєстровані. Загалом В. Ч. Р. практикується у близько 100 населених пунктах України. Наша держава неодноразово приймала в себе Шрі Матаджи. Зокрема Київ вона відвідувала в 1989, 1990, 1992–1996 роках.

Нирмала Шривастава. *Метасовременная эпоха.* — М., 1998; Нирмала Шривастава. *Невинность, мудрость, чистота.* — К., 1992; Шри Матаджа о чакрах: Сб. лекцій. — К., 2002; Черній А. М. *Релігієзнавство.* — К., 2005.

А. Черній

Всесвітня Рада Церков (ВРЦ) — утворена 23 серпня 1948 р. і має такий самий напрям діяльності, як і Національна рада церков. Прикладом, що підтверджує цю тотожність, може слугувати заява генерального секретаря ВРЦ Філіппа Поттера у 1975 р. про те, що “можливо, він інколи буває дещо радикальнішим, ніж більшість марксистів”.

Офіційний представник ВРЦ голова комісії ради світових місій та еван-

гелізму Еміліо Кастро поділяє сентиментальні погляди пана Поттера. В 1982 р. він заявив: “Філософська основа капіталізму порочна й повністю суперечить Євангелію”.

Ці погляди на підтримку марксизму, супроти системи вільного підприємництва, поділяють і високопоставлені чиновники інших держав. Так, у листопаді 1975 р. прем'єр-міністр Ямайки Майкл Менлі заявив на конференції, що “християнство повинно допомогти зруйнувати капіталістичну систему і створити новий світовий економічний порядок”. Його промову підтримали делегати конференції.

ВРЦ вкладає гроші в програми, що відображають її погляди. Так, було створено програму боротьби з расизмом. У 1970 р. вона передала понад 5 млн доларів 130 організаціям, які боролися з расизмом у 30 країнах світу. Проте скоро стало відомо, що майже половина цих грошей потрапила партизанам, які хотіли насильно скинути уряди білих правителів у Південній Африці.

Проте жодного цента ВРЦ не виділила дисидентам з Радянського Союзу, навіть тоді, коли їм стало відомо від Авраама Шифріна, також дисидента, що “найбільша група людей, які перебували в таборах СРСР, складалася з відданих християн”, тільки за те, що вони були християни.

Эпперсон Р. *Невидимая рука. Взгляд на историю как на заговор.* — К., 2003.

М. Сенченко

Вульгаризація політична — спрощене, одностороннє (помилкове) трактування політичних, суспільних явищ і процесів. Застосовується як один із специфічних засобів популістської технології з метою спрощення або вихолощення змісту політичної полеміки (боротьби), приниження гідності політичних противників, введення в оману малоінформованих, чи політично недостатньо грамотних і поінформованих верств населення.

Словник соціологічних і політологічних термінів: Довід. вид. / Уклад.: В. І. Астахова, В. І. Даниленко, А. І. Панов та ін. — К.: Вища шк., 1993.

М. Головатий

Г

Габітус мігрантів — зовнішній вигляд (колір шкіри, ріст, розріз очей тощо), а також — одяг, поведінка, манери. За Г. м. можна визначити расу, національність, походження, континент проживання, оскільки клімат і умови життя впливають на зовнішній вигляд людей, їхні фізичні дані тощо. Крім того, переселенці помітно відрізняються не лише фізичними даними, а й манерою поведінки, звичками, смаками, традиціями, яких вони дотримуються. На Г. м. позначається і урбанізація населення, зміна кліматичних умов на окремих територіях. Водночас і переселення, і адаптація до нових умов проживання повністю не можуть позбавити людину тих ознак, що відрізняють її від інших людей.

Волков Ю. Г., Поликарпов В. С. Человек: Энцикл. слов. — М., 1999; Корінний М. М., Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. — К., 2003; Леви-Строкс К. Структурная антропология. — М., 1983; Тейяр де Шарден П. Феномен человека. — М., 1987.

М. Головатий

Гандизм — а) суспільно-політичне та релігійно-етичне вчення видатного діяча індійського національно-визвольного руху Мохандаса Карамачанда Ганді (1869–1948); б) офіційна ідеологія партії Індійський національний конгрес. Основними соціально-політичними принципами Г. є: сардовайя (ненасильство); сатьяграха (стійкість в істині); громадянська непокора в умовах колоніального панування. За Г., суспільний прогрес полягає не в революційному (за марксизмом) перетворенні суспільства і зростанні потреб людини, а в їх свідомому обмеженні. В

етичній галузі в основі вчення Ганді лежить джайнський принцип ахимси — не завдати шкоди живому. Головним засобом досягнення внутрішнього задоволення і душевного спокою Ганді вважав моральне самовдосконалення. Ганді вивчав право в Англії і після нетривалої юридичної практики в Індії вирушив до Південної Африки, де прожив понад два десятиліття. В Індію він повернувся в 1915 р., де очолив і став незмінним лідером індійського національного руху. 1920 р. став засновником унікального Руху неприєднання, пізніше, в 1930 р. — Руху громадської непокори, а з 1942 р. очолив Рух за відокремлення Індії. Те, що в 1947 р. Індія стала незалежною державою, незаперечною заслугою Ганді. Його вчення мало і має надзвичайно багато прихильників. Так, Ганді вважав, що Всесвітом керує Вищий Розум, який він називав satya (Правда), або ж Бог. Він втілений у кожній людині у вигляді самосвідомої душі чи духу, що і визначає її сутність. Тіло, як виключно матеріальна субстанція, на думку Ганді, є нереальним, не має жодних моральних запитів. Оскільки кожна людина є часткою божественної сутності, то всі люди “врешті є одним цілим”, єдиною незалежною формою стосунків між ними. Хоча любов проголошувалася як велике надбання і засіб турботи про кожен людину, Ганді наголошував на недоцільності будь-якого спротиву. Він вважав, що й держава є “наслідком у сконцентрованому вигляді”. І хоча держава багата в чому позбавляє людину її унікальності, існування держави виправдується тим, що людина поки що є надто недосконалою у своєму мораль-

ному розвитку. Справжня ненасильницька держава складається із самоврядних, самодостатніх сільських громад, в основі функціонування яких засадничими є ідеали моралі і самоврядування. Якцо державна політика аморальна, громадяни мають право брати участь у різноманітних акціях громадянської непокори. Це, за твердженням Ганді, природне право людини. Ненасильницька держава можлива за умови відповідного духовного розквіту, коли зникають “майнові права”. Ганді розумів, що приватна власність заперечує “ідентичність”, але оскільки вона вже є, то багаті просто мають користуватися мінімумом того, що їх задовольняє, чого їм досить. Усвідомлюючи, що для таких дій багатим бракує відповідного сумління, Ганді ратував за високі податки, обмеження прав наслідування, наявність державної власності на землю, підприємства важкої промисловості і за націоналізацію без відшкодування.

Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000; Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; Словник соціологічних і політологічних термінів: Довід. вид. / Уклад.: В. І. Астахова, В. І. Даниленко, А. І. Панов та ін. — К., 1993.

М. Головатий

Гасло — заклик, ідея, завдання, політична вимога тощо, висловлені у стислій формі. Широко Г. використовують для спонування до дії, проведення масових акцій, у політичній пропаганді, як елемент, складову оформлення друкованих засобів масової інформації. Взірцями гасел можуть бути: “Вся влада радам!”, “Землю — селянам!”, “Ми — не раби!”, “Бандитам — тюрми!”, “НАТО — ні!”, “За Українську Україну!” та ін. До ХХ ст. Г. означало також таємне слово, що використовувалося під час несення охорони військ.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001.

Ю. Бондар

Гватемальський національний революційний союз — парасолькова військово-політична структура повстанського руху у Гватемалі, яка ви-

никла в 1982 р. Ідейно-політичним підґрунтям структури є лівий марксизм, а соціальну базу склало найперше корінне населення плеїмної групи Майя. Упродовж 60–90-х років ХХ ст. Г. н. р. с. вів досить активні бойові дії проти урядових військ, які припинив у грудні 1996 р., дотримуючись режиму припинення вогню згідно з угодою про національне примирення. Має також назву — Гватемальське національне примирення. Станом на грудень 1996 р. чисельність союзу налічувала більш як 3,5 тис. осіб. На озброєнні різноманітна, сучасна бойова техніка. До 1990 р. озброєння поступало з Нікарагуа. Базові райони — північні і південно-західні райони Гватемали. Станом на 2006 р. активні дії не помічені.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; Політичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Гегемонізм (*hegemony*, від грец. *hegemonia* — переважання в силі, керівництво) — а) владарювання, що має домінуюче становище в будь-чому, зокрема й у владних структурах; б) вияв політики держави або групи держав, що намагаються за допомогою політики, економіки, ідеології чи воєнним шляхом контролювати, домінувати або підкоряти собі інші народи або регіони світу (з резолюції 34 сесії Генеральної Асамблеї ООН, 1979); в) переважання, керівництво; керівна роль будь-якого класу або держави щодо інших класів або держав. Г. можливий, коли є гегемон (від грец. *hegemon predominant force, leader*) — керівник. У політичному плані ідею гегемонії пролетаріату свого часу обґрунтовували К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін. Зокрема Ленін, таку гегемонію продовжив до гегемонії окремої політичної партії (РСДРП), а за часів Й. Сталіна і після — в гегемонію партійної (комуністичної) еліти. Термін “Г.” використовував також А. Грамі та його послідовники для позначення не примусових аспектів класового пану-

вання, тобто спроможності панівного класу використовувати певні чинники соціалізації для нав'язування решті населення своїх власних цінностей і переконань. Г. нині — багатовимірний. Він може виявлятися в “стратегіях національної безпеки” розвинених економічно і воєнно країн і в зашорених націоналістичних і релігійних концепціях, притаманних ідеологіям відсталих країн. У сучасному світі Г. несутимісний з процесом демократичних, консенсусних взаємин між державами і народами.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; *Енциклопедія політичної думки*: Пер. з англ. — К., 2000; *Малий етнополітологічний словник* / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; *Политология: Словарь-справочник* / М. А. Василик. М. С. Вершинини и др. — М., 2000; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; *Соціальна філософія: Короткий енцикл. слов.* / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — К.; Х., 1997; *Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов.* — М., 1997.

М. Головатий

Гегемонія етнічна — визначає спроби певного етносу, головним чином домінуючого в поліетнічному суспільстві за допомогою системи соціальних засобів (ідеологічних, політичних, економічних, культурних, різноманітних засобів масової інформації, чинників соціалізації), нав'язувати іншим етносам і етнічним групам свої цінності, переконання, спосіб життя. Г. е. коріниться як у “неусвідомлених і невизначених процесах утвердження власних інтересів, причому не етнічного характеру, а політичного та економічного” (А. Коен), так і в свідомому прагненні еліти правлячого етносу забезпечити собі домінуюче положення в системі суспільних відносин. В основі Г. е. намагання до опанування, жадоба влади, устремління до зайняття привілейованого положення в стратифікаційній системі, обмеження або витіснення представників інших етносів з високостатусних позицій суспільного поділу праці. Такий характер Г. е. викликає справедливий протест з боку інших етносів у поліетнічному суспільстві. Історичний досвід засвідчує, що в

поліетнічній країні спроби самоствердження і домінування одного етносу за рахунок інших завжди мали негативний результат для самого цього народу. Г. е. виступає певним результатом тоталітарної гегемоністської свідомості, тому в посттоталітарному суспільстві можуть виявлятися такі його гасла: “Україна для українців”, “геть чужинців з України”. Всебічний розвиток демократичних засад суспільного життя, формування громадянського суспільства, соціально-політична емансипація особистості, толерантність і політкоректність виступають важливою складовою звуження Г. е. в українському суспільстві. В авангарді демократичних процесів важлива роль належить інтелектуально-культурним верствам українського суспільства усіх його етносів. Така діяльність еліти українського суспільства, а не капітулянтство перед владою, готовність обслуговувати її ідеологічно, виконувати будь-які забаганки — сприяють ефективному запобіганню усім виявам Г. е. в українському суспільстві.

Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. — К., 2004; *Енциклопедія політичної думки* / За ред. Девіда Мілера. — К., 2000; *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

В. Волобуєв

Генна спадковість нації (від грец. *genos* — рід, плем'я, походження) — природний феномен збереження і передавання із покоління в покоління родових ознак, мови, біологічних особливостей, расових, психологічних відмінностей осіб і всієї конкретної етносоціальної спільноти за допомогою генів. Носієм спадковості є ДНК, в якій зосереджено в закодованій формі родову біологічну інформацію, що лежить в основі формування генофонду нації і раси. В політичних науках донині немає загальноновизнаних означень понять “нація” і “раса”. Це пояснюється тим, що вони належать до особливо “делікатної” сфери людської природи, де наукові принципи стають жертвою політичних чи ідеологічних спекуляцій з боку космополітичної псевдонаукової

еліти з табору посткомуністичної та юдоліберальної номенклатури офіційної академічної науки. Чого варте таке означення нації, яке подається в академічному енциклопедичному виданні: “Нація — це культурно-історичний феномен, у формуванні якого провідну роль відіграють процеси соціально-психологічного порядку”. У цього “феномена” немає ні національної крові, ні національних генів, ні національного духу, ні національної спадковості. Це ніщо інше як абстрактний муміфікований безтілесний труп. Щодо раси, то для прикладу наведемо її означення одного з найвидатніших у світі расологів Ганса Гюнтера: “Раса — це цілісна спільнота людей, яка відрізняється від інших спільнот особливим, властивим лише їй поєднанням фізичних ознак та психічних відмінностей і завжди відтворює лише собі подібних”. Відтак можна стверджувати, що Г. с. н. полягає в здатності самовідтворення себе. Принагідно зауважимо, що класифікація рас, яку уклав Гюнтер, залишається найдосконалішою з наукового погляду. Одночасно він спростовує поширену в Україні гіпотезу про те, що українці нібито успадкували від давнього землеробського населення, що прийшло з Малої Азії, риси середземноморської раси, які й досі відрізняють їх від інших східних і західних слов'ян. На його думку, Україна в расовому відношенні вельми строката. Західна і північна її частина, особливо Київщина, Чернігівщина, Полтавщина і Харківщина, заселена українцями динарської раси. Ареал динарської раси охоплює загалом терен від Волині аж до Волги. На Поділлі розселені переважно представники динарсько-східної поміси. В Галичині частка східної раси збільшується чим далі на захід, а на лінії Карпат і Трансільванських Альп спостерігається значний домішок східно-балтійської і нордичної раси. Схоже розмаїття расових складових різною мірою стосується всіх інших націй, але націогенез є самостійною проблемою. Нація — головний суб'єкт історичного процесу розвитку і функціонування людського суспільства. Вона належить до числа найскладніших біоетносоціальних систем. Відтак на її ге-

нетичну спадковість опосередковано впливає безліч соціально-політичних чинників, географічне середовище, стан довкілля, культура побуту, звичаї, традиції тощо.

Основою нації є сім'я і родина. Тому Г. с. н. передусім ґрунтується на однаціональному шлюбі, здоровому способі життя і турботі про молоде покоління. Руйнівними чинниками для нації виступають змішані шлюби, розпуста, розбещений спосіб життя, шкідливі звички, несприятливі екологічні умови. Особливо згубно впливають на Г. с. н. війни, голодомори, масові депортації з рідної землі, руйнування традицій, заборона рідної мови тощо. Усе це в сукупності означає геноцид нації, що призводить до її знищення або принаймні до глибокого занепаду. В цьому відношенні українська нація упродовж всієї історії витримала найжорстокіші випробування долі і довела свою життєздатність. Тому вона й належить до найстарших націй світу.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Григорій Мусієнко. Україна для українців: хто за і проти. — К., 2003.

Г. Мусієнко

Геноцид (від грец. *genos* — рід і лат. *caedere* — вбивати) — 1) знищення роду, племені, окремих груп населення за расовими, національними, етнічними чи релігійними ознаками; 2) здійснювані владою масові нищення, переслідування, гоніння певних національних, етнічних, расових, соціальних, культурних, релігійних груп за принципом колективної відповідальності. Створення таких життєвих умов чи застосування заходів, розрахованих на винищення певних груп, є Г. Спирається на ідеї расизму, шовінізму, націоналізму і вважається тяжким злочином проти людства, демократії. Термін “Г.”, з'явившись у політичному вжитку після Другої світової війни у зв'язку із розслідуванням злочинів фашизму, почав широко використовуватися в документах міжнародних організацій передусім ООН. Як юридичне поняття вперше було використано у виданні в 1944 р. у Вашинг-

тоні праці американського юриста Рафаеля Лемкіна “Основне правило в окупованій Європі”. У Міжнародній конвенції “Про запобігання злочинам геноциду і покарання за нього” (1948) під Г. розуміють: а) вбивства членів будь-якої групи; б) завдання тяжких тілесних ушкоджень або розумових розладів членам такої групи; в) усвідомлене створення для будь-якої групи життєвих умов, розрахованих на повне або часткове фізичне її винищення; г) засоби, спрямовані на призупинення дітонародження у середовищі будь-якої групи; д) примусове передавання дітей з однієї людської групи в іншу. Г. — це переслідування та винищення людей за ознакою певної спільної, етнічної, культурної чи біологічної групи. Сама практика Г. має давню історію і відображена ще в біблійних текстах (наприклад, винищення давніми юдеями племен ханаанців). Історія знає безпрецедентні за масштабами і жорстокістю приклади Г. — це Г. вірмен, здійснений Туреччиною 1915 р., Г. німецького фашизму стосовно євреїв, циган та інших народів, голодомори — геноциди тоталітарного режиму в СРСР насамперед проти українців, шовіністами — проти неросійського населення (кримських татар, чеченців), “білої” меншини ПАР над “чорною” більшістю.

Організатори Г. завжди намагаються знищити основне, найвагоміше для кожної нації — мову та історичну пам'ять. Звідси — столітні процеси русифікації українства, винищення кращого генофонду української нації. Мова — одвічний атрибут, символ нації, що стоїть поруч з прапором, гімном, гербом кожної держави. Історична пам'ять — це традиції, звичаї, обряди, духовна культура нації загалом. Г. завжди пов'язані з насаджуванням етносам антикультур, які їм не притаманні, непрофільні і паразитичні. Навмисно робляться спроби ушкодити основне — генофонд нації, без чого нація перестає існувати як цілісність. В Україні впродовж віків було багато спроб встановити владу чужинської етнократії, яка, не маючи глибинних коренів, паразитувала на поверхні. Внаслідок цього відновлення одвічних ознак етносу залишається проблематичним упродовж тривалого часу. Так,

у незалежній Україні не вирішеним є мовне питання. Лише кожна двадцята книга, видана в Україні, є українською, лише 8 % загального тиражу газет є україномовними. Одиниці українських шкіл діють у Донецькій, Дніпропетровській та інших областях. Приміром в Луганській області їх тільки дві (№ 21 і № 59).

Питання Г. були і є складними і довготривалими в часі для України, її народу. Після славнозвісної “Переяславської Ради” російський царизм послідовно і наполегливо намагався ліквідувати молоду українську державність (козацьку державу). З 1654 по 1695 р., постійно порушуючи Віленську (1656) і Андрусівську (1667) угоди, перемир'я про поділ України між Варшавою і Москвою, Росія досягла розподілу “по живому” України, інспірувала громадянську війну, що отримала назву “Руїна”. Кров'ю і тисячами життів українців розширювалися російські кордони в XVII–XVIII ст.: споруджувалися міста, прокладалися канали, зводилися оборонні укріплення. Це була відкрита і зухвала колоніальна політика: дворазове скасування гетьманства, роздача українських земель іноземцям, впровадження кріпацтва, окупація багатьох українських міст царськими військами призвели до того, що в 1740–1785 рр. автономія України була повністю ліквідована. Після остаточного знищення в 1775 р. Запорозької Січі українські села були суцільно закріпачені, а до 1914 р. вони стали звичайними провінціями Російської імперії. Справжня голгофа для України розпочалася після єврейсько-більшовицького перевороту 1917 р.: більшовицький терор, громадянська війна 1918–1921 рр., три поспіль українські голодомори, індустріалізація і примусова колективізація, масові переселення, Друга світова війна — це далеко не всі насильницькі засоби цілеспрямованого винищення українства. Так, з 1930 по 1931 р. з України було вислано понад 100 тис. “куркульських родин”. “Куркулі як клас був не більш як партійним винаходом”, — писав західний політолог Р. Конквест. Ще в 1918 р. вождь більшовиків Ленін істерично закликав: “Нещадне придушення куркулів, цих кровопивців, вампірів, грабіжників народу... Смерть їм”. У

1930 р. в українські села на ключові посади було направлено 23 тис. більшовиків, переважно росіян. Один з організаторів голодомору, україножер Мендель Хатаевич говорив: “Місцева сільська влада потребує ін’єкції більшовицького заліза. Тому ми посилаємо вас. Викиньте свій буржуазний гуманізм... і дійте як більшовики”. Тотальне винищення українства відбувалося в 1933–1939 рр.: за цей період було знищено понад 80 % української інтелігенції — письменників, науковців, інженерів, вчителів, лікарів та ін. Так, тільки у Києві та області впродовж одного місяця 1938 р. було заарештовано 67 тис. осіб. Коли постає питання, хто особисто був організатором українського Г. у цей час, достатньо згадати етнічний склад радянського уряду перед Другою світовою війною: 3500 членів вищої радянської адміністрації (83 %) — були євреями, 5 % — росіянами, 6 % — латвійцями, 6 % — представниками інших національностей (Куліш А. Книга пам’яті українців. Короткий перелік злочинів московського імперіалізму в Русі-Україні. — Х., 1996. — С. 24). Г. українців, хоча і в інших формах, продовжувався і після Другої світової війни: “радянська” західноукраїнських земель; боротьба проти залишків ОУН-УПА; недолугі хрущовські “реформи”; ліквідація “неперспективних” сіл; афганська авантюра кремлівських лідерів; чорнобильська катастрофа, — вартували нові мільйони неповних жертв — переважно українців.

Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Словарь конфликтолога: 2-е изд. — СПб., 2006; Словник соціологічних і політологічних термінів: Довід. / Уклад.: В. І. Астахова, В. І. Даниленко, А. І. Панов та ін. — К., 1993; Соціальна філософія: Короткий енцикл. слов. / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. — К.; Х., 1997; Опыт словаря нового мышления / Под общ. ред. М. Ферро, Ю. Афанасьева. — М., 1989.

М. Головатий

Геронтократія (від грец. *geron* (*gerontos*) — старий і *kratos* — влада) — суспільний устрій, в якому владарюють старійшини. За припущеннями, така форма правління була характерна для первісних общин. Як елемент влади “Г.” збереглася в де-

яких, зокрема кавказьких, народів. У переносному негативному розумінні термін “Г.” застосовувався для характеристики верхівки комуністичного режиму СРСР кінця 80-х — початку 90-х років ХХ ст.

Політологічний словник. — К., 2005; Советский энциклопедический словарь. — М., 1985.

Ю. Бондар

Глобалізація і модернізація — об’єктивні тенденції суспільного, науково-технічного розвитку, які зумовлюють зміни в різних сферах життєдіяльності, їх оновлення і взаємопроникнення. Поруч із позитивними перевагами — вільніший доступ до інформації, можливість вибирати і користуватися різними її джерелами, мобільно отримувати і поширювати потрібну інформацію, дистанційні мережі освіти, зайнятості, медичної допомоги, зв’язку тощо — Г. і м. створюють нові суспільні суперечності, конфлікти. Серед головних переваг так звана цифрова нерівність, яка значною мірою зумовлює мінуси і негативи глобалізаційного інтегрування, загострює проблеми інформаційної безпеки особистості, суспільства і національних держав. Полягає вона у нееквівалентному обміні між країнами-лідерами та іншими, який на практиці означає інформаційно-технологічну експансію сильніших, спробу використати переваги глобалізації та науково-технічної революції виключно у своїх інтересах, що призводить до подальшого розмежування світу. Перевага в царині інформаційних технологій дає змогу здійснювати не лише економічну, а й культурну експансію, що приховує небезпеку витіснення традиційних укладів, уподобань і смаків, втрати цільми співтовариствами культурної та національної самобутності. Глобалізація таїть загрозу, власне, існуванню національно ідентичних, етнічних держав. Вона нівелює національні особливості, культуру, мову, зрештою національний устрій, гуманітарне буття залежних (насамперед гуманітарно і технологічно) націй. Відтак закономірно, що найпопліднішими адептами глобального світу, які пропагують ідею єдиного відкритого суспільства, виступають найрозвиненіші і могутні краї-

ни, сили, які прагнуть панування над іншими, свого економічного, геополітичного та соціокультурного домінування. Прикладом втілення одного з подібних глобалізаційних проєктів є так званий Вашингтонський консенсус, розроблений у 70-х роках ХХ ст. і реалізований через підконтрольні США міжнародні фінансові організації. В результаті кейнсіанські (соціальні) моделі економічного розвитку замінили монетаристськими, спрямованими на руйнування національно-державних економічних просторів на користь глобальних ТНС і головних західних країн. Серед інших небезпек, що приховують Г. і м., можна виокремити використання новітніх технологій і розвиток глобальних мереж з власне кримінальною метою, так звана кіберзлочинність. Йдеться, зокрема, про електронне шахрайство, порушення законних прав у сфері інтелектуальної власності, поширення людиноненависницьких, расистських поглядів, дезінформації, порнографії тощо. Розвиток сучасних інформаційних технологій, модернізація і глобалізація їх характеру дають змогу маніпулювати свідомістю достатньо великих груп людей, провокувати заворушення та інші масові дії, нав'язувати альтернативні, вигідні “замовнику” уявлення. Такі можливості нерідко застосовують у веденні “інформаційних воєн”, що багатьма розглядаються як новий тип міжнародного протидорства.

Бондар. Ю. Поле битви — інформаційний простір. — К., 2006.

Ю. Бондар

Гноблення етнічне — штучне створення умов, за яких етнокультурні та інші цінності й вартості окремого етносу не мають умов і можливостей успішно існувати, реалізуватися і розвиватися. Мета Г. е. — ускладнити життя певного етносу, або добитися його занепаду, знищення. Найпомітнішими і найважливішими вартостями, яким стають на заваді існування і розвитку за Г. е. є мова, освіта, наука, заборони масової інформації, культура тощо. Можуть бути однібічні заборони користування, розвитку будь-якими з цих та інших вартостей, а можуть існувати утиски, перешкоджання, уск-

ладнення доступу до таких цінностей, їх розвитку, — все це не що інше як Г. е. Так, Валувєвським циркуляром 1863 р., підготовленим урядом і схваленим російським імператором, заборонялося друкування українською мовою. У цьому циркулярі зазначалося, що ніби-то “більшість малоросіян... досить ґрунтовно доводять, що ніякої окремої малоруської мови не було, немає і не може бути і що наріччя їх, яке вживається простолудом, є та сама російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі”. Валувєвський циркуляр — яскравий приклад шовіністичної політики царського самодержавства, спрямованої на посилення національного гноблення українського народу. Заперечення або обмеження використання етнічних цінностей хоча і є дещо прихованою формою етнічного утиску, фактично також є Г. е.

Мала енциклопедія етнології / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Малий етнополітологічний словник / О. В. Антоноук, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005.

М. Головатий

Голодомор — антигуманна, злочинна, найчастіше спеціально організована акція-ґеноцид (як у колишньому СРСР) у формі масового терору голодом проти великих груп або й цілих етносів, народів. В Україні три найбільших у світі за масштабами, кількістю злочинів, наслідками голодомори-ґеноциди (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр.) були сплановані й здійснені більшовицько-сталінським тоталітарним режимом, більшовицькою владою як планові політичні акції-ґеноцид проти українського народу, проти зростання національної самосвідомості українського селянства. Зокрема, штучний голод 1932–1933 рр. було сплановано з метою прискорення примусової колективізації, ліквідації “куркульства” як класу, знищення “ворожих елементів”. Проте встановлення цієї історичної правди відбувалося і продовжує відбуватися складно й вельми болісно. За усієї очевидності, доказовості й переконливості багатьох чинників, історико-документальних, статистичних та інших матеріалів Г. в

Україні (особливо найстрашніший в 1932–1933 рр.) і в умовах сьогодення окремими вченими, політиками пояснюються довільно, спрощено, а то й просто перекручуються в багатьох монографіях, навчальних посібниках з історії України, в окремих публікаціях. Іноді голод порівнюють з голокостом, посилаючись на хибну систему господарювання на селі або пояснюючи як спробу здійснення соціалістичних перетворень насильницькими, комуністичними методами. Причини, механізм організації, дійові особи та виконавці, трагічні наслідки Г. в Україні фактично визначено, відомо й доведено. Питання лише в тому, щоб довести історичну правду про геноцид стосовно українців та інших народів на теренах колишнього СРСР до свідомості вітчизняної, світової громадськості передусім — до молоді. Слушним є твердження вітчизняних і американських (Дж. Мейс, Р. Конквест) дослідників, які довели, що “Сталін, Каганович, Постишев та інші запланували у Москві знищення українського селянства як свідомої національної верстви і нещадно здійснили це в Україні в 1932–1933 рр. засобом штучного голоду” (див.: *Голод 1932–1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів.* — К., 1990. — С. 99.). За характером, змістом, механізмами здійснення, генетичними, соціальними і духовними наслідками голодомори в Україні є ні з чим незрівнянними людськими трагедіями, що сягають планетарних масштабів. Перший великий голод 1921–1923 рр. вважають генеральною репетицією найбільшого у світовій історії голодомору-геноциду українського народу 1932–1933 рр., коли загинуло майже 10 млн безвинних людей, більшість з яких навіть не було поховано за християнським звичаєм. Це був терор голодом з метою придушення селянської опозиції, яка на початку 20-х років вилилася у збройні повстання — так званій “куркульський бандитизм”. Головною причиною Г. 1921–1923 рр. була радикально-комуністична доктрина більшовиків, які розглядали дрібних виробників як силу, потенційно і явно ворожу так званому “пролетарському інтернаціоналізму” і суцільній націоналізації виробництва. Будь-які свід-

чення про Г. в Україні приховувалися й замовчувалися в колишньому СРСР майже до моменту його розпаду. Практично в Україні стало можливим говорити про Г. 1932–1933 рр. після грудня 1987 р., а сповна і відкрито — з проголошенням незалежності України. З цього питання в Україні відбулися спеціальні парламентські слухання (12 лютого 2003 р.), прийнято рішення Верховної Ради України, яке дало певну політико-правову оцінку Г. 1932–1933 рр., визначивши його актом геноциду проти українського народу, але донині залишаються нез’ясованими і невизначеними питання щодо конкретних організаторів Г., їхньої відповідальності за вчинені злочини.

Майже незаперечним є той факт, що причиною Г. 1932–1933 рр. стала політика більшовицького тоталітарного режиму одночасно стосовно українців як нації, етносу і стосовно селян як класу, а головною метою — винищення українства, підризу соціального підґрунтя опертя українців проти комуністичної влади для забезпечення тотального контролю з боку держави за всіма верствами населення (з огляду на те, як тоді вважалось, аби міський пролетаріат не створював проблем щодо його контролю). Свідченням такої політики радянського уряду стосовно українських селян є висловлювання Й. Сталіна: “Національна проблема, в самій своїй суті, це селянська проблема”; висловлювання у газеті “Пролетарська правда” від 22 січня 1930 р.: “знищення соціальної бази українського націоналізму — індивідуальних селянських господарств — було одним із основних завдань колективізації в Україні; висловлювання лідера Компартії України С. Косіора в 1930 р.: “Селянин приймає нову тактику. Він відмовляється збирати врожай. Він хоче згноїти зерно, щоб задушити радянський уряд кістлявою рукою голоду. Але ворог прорухався. Ми покажемо йому що таке голод. Ваше завдання [комуністів України] покінчити з куркульським саботажем врожаю. Ви мусите зібрати його до останньої зернини і відразу відправити на заготівельний пункт. Селяни не працюють. Вони розраховують на попередньо зібране зерно, яке вони заховали в ямах. Ми повинні примусити їх відкрити свої ями”.

Перші ґрунтовні дослідження Г. здійснив ще наприкінці 40 — на початку 50-х років ХХ ст. Д. Соловійов в еміграції. Пізніше Г. вивчала спеціальна комісія, створена Конгресом США (виконавчий директор — історик, політолог Джеймс Мейс). Матеріали роботи цієї комісії так і залишилися невідомі широкій громадськості, хоча були передані Верховній Раді України (Парламентській бібліотеці у м. Києві). Ще в 1982 р., виступаючи на міжнародній конференції про голокост і геноцид, Д. Мейс говорив: “Щоб централізувати повну владу в руках Сталіна, потрібно було вигубити українське селянство, українську інтелігенцію, українську мову, українську історію у розумінні народу, знищити Україну як таку. Калькуляція дуже проста і вкрай примітивна: нема народу, отже, нема окремої країни, а в результаті — нема проблем”. Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. причини, механізм, жакливі наслідки Г. було досліджено досить глибоко і всебічно. У 1988 р. Конгрес США, а в 1989 р. Міжнародна комісія юристів офіційно визнали Г. 1932–1933 рр. актом геноциду проти української нації. Факт геноциду українців сталінським режимом у 1932–1933 рр. офіційно визнали уряди Австрії, Угорщини, Ватикану, Литви, Естонії, Італії, Аргентини, Канади, Грузії, Польщі, США. 15 травня 2003 р. Верховна Рада України в офіційному зверненні до народу України визнала Г. 1932–1933 рр. актом геноциду (однак не була прийнята постанова, що подавалася їй на розгляд, стосовно цього питання, обмежившись лише офіційним зверненням, яке майже не має юридичної ваги).

Уперше, і то побіжно, факт голоду засвідчив перший секретар ЦК Компартії України В. Щербицький у доповіді 25 грудня 1987 р. на зібранні, присвяченому 70-річчю утворення УРСР, зазначивши, що причиною голоду стала “посуха”. У 1988 р. Олекса Мусієнко на партійних зборах Київської спілки письменників звинуватив Й. Сталіна у здійсненні в Україні жорстокої кампанії хлібозаготівель, яка спричинила голод. Поет Б. Олійник цього самого року на ХІХ партійній конференції у Москві (липень), зупиняючись на питанні сталінського теро-

ру 1937 р., зауважив: “А оскільки в нашій республіці гоніння почалися задовго до 1937-го, треба з’ясувати ще й причини голоду 1933-го, який позбавив життя мільйони українців, називати поіменно тих, з чієї вини сталася ця трагедія”.

У результаті багаторічного тиску на владу в Україні з боку наукової громадськості, прогресивно налаштованих національно-демократичних сил, діячів літератури й мистецтва тощо, 28 листопада 2006 р. Верховна Рада України прийняла Закон України “Про голодомор 1932–1933 років в Україні” (№ 376-V), трактуючи ці події як геноцид українського народу. Рішення було прийнято 233 голосами (Партія регіонів — 2, БЮТ — 118, Наша Україна — 79, Соціалістична партія — 30, позафракційні — 4, фракція комуністів за законопроект, поданий Президентом України, не голосувала у повному складі).

У законі визнається, що трагедія Г. 1932–1933 рр. в Україні офіційно заперечувалася владою СРСР упродовж багатьох десятиліть; засуджуються злочинні дії тоталітарного режиму, спрямовані на організації Г.; визнаються величезні й жакливі наслідки Г.; висловлюється співчуття іншим народам колишнього СРСР, які зазнали жертв внаслідок Г. Ст. 1 цього закону визнає Г. 1932–1933 рр. в Україні геноцидом українського народу, а ст. 2 визначає, що публічне заперечення Г. 1932–1933 рр. в Україні визнається наругою над пам’яттю мільйонів жертв Г., приниженням гідності українського народу і є протиправним.

Голодомор в Україні. 1932–1933 рр.: Бібліогр. покажч. — О.; Л., 2001; Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: Бібліогр. покажч. / Упоряд.: Л. М. Бур’ян, І. Е. Рекун; Ред. кол.: С. В. Кульчицький (відп. ред.), О. Ф. Ботушанська, В. Мотика (Австралія). — О.; Л., 2001; Голодомор 1932–1933 років як величезна трагедія українського народу: Матеріали Всеукр. наук. конф., Київ, 15 листоп. 2002 р. — К., 2003; Голодомор 1932–1933 років: основні дійові особи і механізми здійснення: Матеріали Другої міжнар. наук. конф., Київ, 28 листоп. 2003. — К., 2004; Гунчак Т. Проблема геноциду: Україна 1932–1933. Злочини проти людства // Військо України. — 1993. — № 5; Данилов В. П. Коллективизация: как это было // Страницы истории советского общества: факты, проблемы,

люди. — М., 1989; Діброва С. Найстрашніший злочин Сталіна // Наука і суспільство. — 1989. — № 1; Документи свідчать: из истории деревни накануне и в ходе коллективизации 1927–1932 гг. / Сост.: В. П. Данилов и др. — М., 1989; Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. / За ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. — К., 2001; Кому буде вигідний голодомор?: Статті. — К., 2003; Куліш А. Ф. Геноцид Голодомор 1932–1933. Причини, жертви, злочинці. — Х., 2001; Кульчицький С. В., Шаталіна Є. П. Джерела про колективізацію і голод на Україні (за матеріалами ЦДАПСР УРСР 1929–1933 рр.) // Архіви України. — 1990. — № 6; Кульчицький С. В. Трагедія голоду // Сторінки історії УРСР: факти, проблеми, люди. — К., 1990; Кульчицький С. В. Ціна "Великого перелому". — К., 1991; Літопис нескореної України: Док., матеріали, спогади. — Л., 1993. — Кн. 1; Маняк В. Голодомор: Чому? Як? За що? // Крим. Світлиця. — 1998. — 20 листоп.; Маркова С. В. Голодомор 1932–1933 рр. на Поділлі: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Чернівці, 2002; Марочко В. І. 1932–1933 рр. Голодомор в Україні: причини і наслідки: Конспект лекцій. — К., 1994; Марочко В. І. Голод на Україні (1932–1933): причини та наслідки // Пробл. іст. України: факти, судження, пошуки. — 1991. — Вип. 1; Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932–1933 годов: Итоги, отчет, 1990. — К., 1992; Мейс Д. Політичні причини голодомору на Україні (1932–1933). — 1995; Мухіна М. Упорочення голодом: 36. док. — К., 1993; Полішук. Чорні жнива. — К., 1997; Про заходи у зв'язку з 60-річницею голодомору в Україні: Указ Президента України від 19 лют. 1993 р. // Голос України. — 1993. — 26 лют.; Самое страшное преступление Сталина: [Немецкие дипломаты о голоде в Украине] // За рубежом. — 1989. — № 12; Сенишин Г. Бібліографія голоду в Україні 1932–1933. — Оттава; Монреаль, 1983; Сова Г. Голод в Україні 1933 р. — Мюнхен, 1948; Субтельний О. Україна. Історія. Голод 1932–1933 рр. // Укр. іст. журн. — 1991. — № 12; Три голодомори в Україні в ХХ ст.: Погляд із сьогодення. — К., 2003; 33-й: Голод: Народна книга-меморіал / Уклад.: Л. Коноваленко, В. Маняк. — К., 1991; Український голокост. — 1932–1933. Свідчення тих, хто вижив / Упоряд. Ю. Мисик. — К., 2003; Шаповал Ю. І. Україна ХХ ст.: Особи та події в контексті важкої історії. — К., 2001; Шитюк М. М. Голодомори ХХ століття: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. — К., 1997; Шитюк М. М. З власним народом війна. — К., 1995.

М. Головатий

Гордість національна — природжений біопсихологічний і духовний

феномен, закодований на генному рівні у підсвідомості людини, який у процесі її розвитку знаходить реальний вияв у високому емоційному піднесенні й натхненні впродовж всього життя від усвідомлення особою власної належності до культури та історичного буття нації. На практиці національна гордість починається з любові дитини до своїх батьків, своєї сім'ї, родини, землі, а потім до нації і рідної країни. Вона спонукає людину до праці, захоплює до примноження здобутків, величчя й слави своєї нації у процесі розвитку світової культури і цивілізації. Іноді національну гордість ототожнюють з патріотизмом. Однак це не правомірне, бо патріотизм тлумачиться як любов до вітчизни або батьківщини, які не збігаються з поняттям і сутністю нації. Можна бути патріотом, але не мати національної гордості, тобто бути манкуртом або яничаром. Ще страшніше, коли людина є ні тим, ні тим, а просто належить до безбатченків — космополітів.

Національна гордість не має нічого спільного з ненавистю до інших народів, не кажучи вже про відверте вороже ставлення до них. Це почуття притаманне людям усіх національностей і є однією з головних ознак культури як окремої особистості, так і цілої нації. Його відсутність свідчить про деградацію особи і занепад нації.

Г. Мусієнко

Громадська думка — 1) один із виявів масової суспільно-політичної свідомості, що відображає ставлення народу чи певної його частини до влади; 2) історично зумовлений і змінний стан громадянської свідомості великих груп людей (Є. Вятр); 3) сукупна, надособистісна позиція, точка зору певної структурно-означеної спільності людей на конкретні події, проблеми, рішення державних, політичних, суспільних інституцій. Г. д. — явище досить умовне, оскільки об'єктивно вона не є певною сумою точок зору відповідної кількості людей. Люди по-різному розуміють сутність тих чи тих політичних явищ, подій, вкладають у них своє бачення, відповідно їх ідентифікуючи. Феномен "Г. д." глибоко проаналізували А. Л. Лоуелл ("Громадська думка і народний уряд"), У. Ліпман ("Громад-

ська думка”), інші вчені. А. Л. Лоуелл вважав, що Г. д. є базисною структурою поглядів, загалом прийнятою і сприйнятою певною спільнотою, доводив, що у суспільстві, де існують принципові розбіжності думок, не може бути ні Г. д., ні народного уряду. У. Ліпман вважав Г. д. комплексом стереотипів, у межах яких і керуючись якими люди діють в окремих групах. Г. д. виконує експресивну, контрольну, консультативну, директивну функції, може бути моністичною чи плюралістичною, прогресивною і консервативною. Прогресивна Г. д. пов’язана з позитивними змінами у суспільстві. Консерватизм Г. д. з огляду на важливі суспільно-політичні процеси в країні та за її межами зумовлений тим, що громадяни пов’язують ці процеси безпосередньо із задоволенням або незадоволенням власних інтересів, потреб, сподівань. Інститут Г. д. є постійним фактором моделювання, організації діяльності усіх елементів і структур політичної системи суспільства, соціальних інститутів, органів влади тощо. Г. д. має велике значення для процесу підготовки і прийняття загальнодержавних рішень, законодавчих, нормативних актів, урядових рішень, сприяє демократизації суспільного життя, ширшому залученню громадян до суспільно-політичної діяльності. Г. д. має в собі і певні суперечності, якщо її формують штучно, “роблять” на замовлення, на догоду певній політичній силі. Вона відображає певний моральний стан суспільства, рівень його демократичності. З поняттям “Г. д.” тісно кореспондується поняття “громадсько-політична думка”, яке постає як один із виявів масової політичної свідомості. В ньому виявляється ставлення народу, окремих класів і соціальних груп до політичної влади, до здійснюваної у суспільстві зовнішньої і внутрішньої політики, до важливіших політичних подій, до діяльності окремих політичних партій, громадських організацій і об’єднань тощо. Громадсько-політична думка не є сумою певних політичних думок — це своєрідний вияв загальнонародних, класових, групових, колективістських поглядів, настроїв тощо. Вивчення громадсько-політичної думки — важлива складова політичної

діяльності, політичної боротьби, ефективний засіб для будь-якого політика при визначенні своєї стратегії і тактики політичної боротьби. Таке вивчення здійснюється у різних формах: через засоби масової інформації, різноманітні аналізи і опитування Г. д., анкетування, референдуми і т. ін.

Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Доценко Е. Л. Психологія маніпуляції. — М., 1997; Ионин Л. Массы и власть // Власть. — М., 1989; Маслоу А. Психология бытия. — М., 1997; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 1997; Психологія масової політичної свідомості та поведінки / Відп. ред. В. О. Васютинський. — 1999. — Т. 1, 2; Тард Г. Общественное мнение и толпа. — М., 1992; Фрейд З. Массовая психология и анализ человеческого “Я” // Я и Оно: Тр. разных лет. — Тбилиси, 1991.

М. Головатий

Громадська непоко́ра — непоко́ра громадян, масові акції, пов’язані з відмовою підкорення, але такі, що не супроводжуються використанням сили з їхнього боку. Термін “Г. н.” використовують переважно для означення свідомого виявлення громадянами непослуху перед законом з різних причин (релігійного, етичного, політичного та іншого характеру). У значно вужчому сенсі Г. н. — це порушення закону, який сам собою є несправедливим. Цей термін використовують також для позначення протесту, що включає порушення закону як супутній акт протистояння конкретній політиці чи справляння тиску задля запровадження політичних реформ. Вважають, що автором терміна “Г. н.” був американський письменник Генрі Девід Торо, який вжив його для назви статті (1848). У цій статті він розповів, як упродовж кількох років, проживаючи в штаті Массачусетс, відмовлявся сплачувати податки і навіть провів ніч у в’язниці. Особисто Торо вдався до таких дій з тим, щоб продемонструвати незгоду з двома політичними діями США: війною з Мексикою і підтримкою рабства на півдні Америки. На його переконання, така форма протесту цілком справедлива, оскільки уряд США діяв несправедливо. Зрозуміло,

що Г. н. — це протилежність громадській покорі і має місце тоді, коли демократичним, правовим шляхом врегулювати відносини уряду і громадян виявляється неможливим. Найґрунтовніше теорія і практика Г. н. була зреалізована в діяльності видатного політичного, громадського діяча Індії М. Ганді, в його теорії ненасилля та ненасильницької боротьби. Ганді доводив, що фундаментом для Г. н. є щонайбільша повага до закону і порядку, а тому ті, хто обирає таку форму боротьби і протесту мають діяти виключно мирними, ненасильницькими методами. Крім того, М. Ганді доводив, що Г. н. може використовуватися тоді, коли докладені інші зусилля не дають певного, очікуваного результату. Тобто існуюча потреба у вирішенні, врегулюванні наявних гострих питань і проблем має відбуватися конституційним, законним, демократичним шляхом. У разі наполягання на використанні Г. н., посилаються на те, що вищим законом для будь-якої держави був і залишається моральний закон, який найперше обстоює природні права людини. Г. н. займає проміжне положення між конституційними формами політичної діяльності, з одного боку, і повстанням чи революцією, з іншого. Відтак Г. н. можна вважати як крайньою, так і значною мірою прийнятною формою протесту. Прийнятною її вважають тоді, коли вона має переконливу мету і здійснюється в суто ненасильницький, публічний спосіб. Більше того, Г. н. може бути абсолютно виправданою, у разі застосування проти диктатури, чужоземної окупації, цілковито несправедливого, антинародного режиму. Із середини ХХ ст. на Заході акції Г. н. набули надто помітного поширення, вони мали як своїх прихильників, так і противників. Однак такі акції — це невід'ємна складова політичного процесу.

Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000; Малий етнополітологічний словник / О. В. Антоноук, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Громадянство (*citizenship*, лат. *civitas*, гр. *politeia*) — а) формально-

юридичний статус особи, який визначає її належність до конкретної держави, підпорядкованість її законам (підданство), надає певні юридичні, політичні, соціальні та інші права; б) формально зафіксований правовий зв'язок особи з державою, який знаходить свій вияв у їхніх взаємних правах і обов'язках; в) правова належність особи до певної держави, що передбачає наявність сукупності прав і обов'язків і забезпечує їх захист як всередині країни, так і за її межами (апатриди — люди, які не мають громадянства). Г. — не є вічною категорією. Античні республіки, наприклад, не надавали Г. рабам, жінкам і певним категоріям працівників. Воно пов'язане зі спільним життям, діяльністю та взаєминами між людьми. Г. — не єдина, але найпоширеніша форма відносин між особою і державою і найбільш притаманна державам із республіканською формою правління. У монархічних державах Г., звичайно, відповідає підданству. Г. виявляється як взаємини між державою і людьми, які перебувають під її владою, а саме: держава визнає і гарантує права і свободи людини, захищає і сприяє їй за кордоном. Зі свого боку громадянин безумовно дотримується законів держави, виконує визначені й встановлені нею обов'язки. Поряд з Г. певної держави виокремлюють такі види громадянського стану особи як безгромадянство або подвійне Г. У деяких країнах, найперше федераціях (наприклад Російська федерація), крім загальнодержавного (федерального) Г. існує також Г. суб'єктів федерації.

Існує три основних концепції Г.: грецька, римська і сучасна. За першою концепцією (грецькою), яку обґрунтував Аристотель — людина, яка є людською істотою, є твариною політичною, а тому може реалізувати себе виключно у суспільстві, з-поміж і разом з іншими людьми. В Римській імперії *civitas* (римська концепція) пояснювалося і визначалося тим, що громадянин — це той, хто має певні права і обов'язки перед суспільством. Г. бере свій початок ще з часів англійської та інших революцій. Сучасна ліберально-демократична концепція розуміє Г., як рівність між громадянами якомога більшої кількості осіб. Така рівність

одночасно передбачає і велику їх диференціацію. Сучасна концепція Г. істотно пов'язана з ідеєю плюралістичної демократії, за якою бути громадянином, означає мати можливість вибирати між різними шляхами розвитку суспільства, які конкурують між собою. Велике значення для сучасної концепції Г. має теорія соціального контракту і розподільчої справедливості. Згідно з цією концепцією потрібно визначати критерії, за якими потім розміщуються ресурси. Визначаються цілі і блага співробітництва. При цьому, маючи рівні права, громадяни не повинні відчувати певної зрівнялівки, а їхні основні права не повинні не лише порушуватися, а й бути предметом будь-якої торгівлі. У більшості країн, в тому числі й в Україні, основні права громадян визначаються найперше Конституцією України, а саме: на державне забезпечення і захист; участь у виборах і право на представництво інтересів в органах державної влади; свободу слова й асоціацій; житло, роботу, освіту, медичну й матеріальну допомогу; захист безпеки і власності. Статусу громадянина людина набуває при досягненні певного віку або шляхом натуралізації і тоді отримує встановлені в Україні права громадянина. Водночас людина (громадянин) покладає на себе певні обов'язки перед державою: сплата податків; дотримання законів, норм співжиття; служба в армії (захист країни) тощо. Основними способами набуття Г. є: отримання Г. по народженню і в порядку натуралізації. Набути Г. по народженню можна на основі таких принципів: а) "права крові", тобто за національною належністю батьків (наприклад, Афганістан, Данія); б) "права землі", тобто місця народження (Бразилія, Аргентина, США). У реальному житті ці два принципи найчастіше поєднуються.

Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К., 1996; Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005; Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд.

В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; Політологія: Слов.-справ. / М. А. Василюк, М. С. Вершинини і др. — М., 2000; Политологический словарь / Сост.: Р. Г. Григорян, А. А. Когтева, Т. А. Малигина, В. Г. Смольков, В. Ф. Халипов. — К., 1991; Рябов С. Г. Политология: словарь понятий и терминов. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред.-коорд. акад. РАН Г. В. Осипов. — М., 1998; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Громадянські права і свободи —

а) сукупність прав і свобод, якими наділені громадяни держави від народження і які мають захищатися законом; б) права і свободи, які визначають правовий статус громадянина щодо можливостей його участі в усіх сферах життя держави і суспільства; в) основа конституційно-правового статусу громадянина держави, яка визначає можливість його участі в політичному, соціальному і культурному житті суспільства. До основних громадянських свобод належать свобода слова, свобода рухів, об'єднань. Свободи — важливий різновид прав людини. Хоча питання про те, чи є вони більш або менш важливіші, ніж інші подібні права (наприклад, права на різні матеріальні блага), є вельми спірне. Водночас основні Г. п. і с. перебувають під пильною увагою світової громадськості і міжнародних організацій, насамперед ООН. 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН на міжнародному рівні проголосила Г. п. і с. у Загальній декларації прав людини "як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави для того, щоб кожна людина і кожен орган суспільства, постійно маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти повазі до цих прав і свобод і забезпеченню шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів територій, що знаходяться під їхньою юрисдикцією". Серед Г. п. і с., проголошених декларацією, є: право на сво-

боду і рівність; на життя та особисту недоторканність, включаючи свободу від рабства і поневолення, катувань або жорстокого поводження, втручання в особисте і сімейне життя, свободу пересування, свободу думки, совісті і релігії тощо; економічні, соціальні і культурні права, включаючи право на соціальне забезпечення, працю, відпочинок, нормальний життєвий рівень, освіту, участь у культурному житті суспільства; право на соціальний і міжнародний порядок. 16 грудня 1966 р. Генеральна Асамблея ООН задля розвитку Загальної декларації прийняла Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (набув чинності 3 січня 1976 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (набув чинності 23 березня 1976 р.), а також факультативний протокол до нього (набув чинності одночасно з ним). Згадані документи значно конкретизували проголошені декларацією права і свободи. На національному рівні Г. п. і с. закріплюються в конституційному, законодавчому порядку. Основні Г. п. і с. громадян України (тоді ще не самостійної держави) були закріплені Конституцією СРСР і Конституцією УРСР (як союзної республіки). Конституцією України (28 червня 1996 р.) Г. п. і с. проголошуються як “вища цінність суспільства і держави”. До основних Г. п. і с. належать права громадян України на: життя, свободу та особисту недоторканність; повагу їхньої гідності; недоторканність житла; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної тощо кореспонденції; свободу пересування і вільний вибір місця проживання; оскарження незаконних дій службових осіб, відшкодування заподіяної цими діями шкоди та ін. Конституція України проголошує рівність усіх перед законом і судом, право на придбання і припинення громадянства України, на свободу думки, слова, безперешкодне висловлення своїх думок і переконань, право брати участь в управлінні справами суспільства і держави, право бути власником, право на відпочинок, медичну допомогу, соціальне забезпечення, освіту, свободу художньої, наукової і технічної творчості, право на інтелектуальну власність і т. ін. Проголошені Конститу-

цією України Г. п. і с. є найбільш повними з усіх прав і свобод для громадян України. Г. п. і с. — необхідна умова вільного розвитку особи. Вони невідчужувані й невід’ємні. Всі громадяни України рівні перед законом і мають рівні Г. п. і с. Держава забезпечує їх дотримання політичними, економічними, юридичними та іншими гарантіями.

Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінологічний слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. — К., 2005; Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000; Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Група Коліна — терористична група. Створена в 1992 р. для боротьби з політичною позицією в Перу, належить до категорії “ескадронів смерті”. Фактично група вважається позавідомчим підрозділом перуанських збройних сил і спецслужб. До основного складу, очевидно, входять військові та співробітники спеціальних підрозділів поліції. На рахунок Г. К. — вбивства представників політичних партій лівого спектра. Нинішній статус і чисельність групи — невідомі, вважають, що вона перейшла на конспіративний режим.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; Політичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005.

М. Головатий

Група німецької дії — терористична група правого (неофашистського) спрямування. Створена наприкінці 70-х років у ФРН. На її рахунок кілька вбивств іноземних робітників і влаштування вибухів у місцях проживання емігрантів. Ще на початку 80-х років група була знешкоджена поліцією, а тому її чисельність і статус невідомі — багато учасників групи перебувають у розшуку.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; *Політичний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005.

М. Головатий

Групи інтересів — організації (асоціації) різного типу (профспілкові, підприємницькі, селянські, релігійні, культурні, молодіжні, ветеранські, сімейні, феміністські), члени яких, не претендуючи на вищу політичну владу, намагаються вплинути на неї для забезпечення своїх специфічних інтересів. Загалом виокремлюють такі Г. і.: спонтанні (стихійні); ефемерні; частково орієнтовані на насилля. Існують асоціативні Г. і., тобто добровільні, що спеціалізуються на висловлюванні інтересів організації: профспілки, групи ділових людей, або протисловців, етнічні або релігійні асоціації громадян. Г. і. у політиці — це сукупність людей, пов'язаних спільними відносинами, інтересами і бажаннями їх реалізувати за допомогою політичної влади. Ще Аристотель розрізняв групи родинні, дружні, зацікавлені. У наш час проблему Г. і. ґрунтовно розробили насамперед американські соціологи і політологи А. Бентлі, Д. Трумен, Дж. Дьюї та інші, характеризуючи сучасне суспільство як велику кількість Г. і., зокрема підприємців, фермерів, віруючих, атеїстів та ін. Загальний, спільний інтерес людей є результатом взаємодії інтересів групових. Саме за наявності різних інтересів груп людей спілкуються, конкурують, навчаються, співробітничать тощо. Як стверджував А. Бентлі, Г. і. є своєрідною “прокладкою”, що зв'язує громадянське суспільство з державою, політичними партіями. Такі групи хоч і є неурядовими, існуючи на громадських засадах, однак мають великий вплив на державу, на розвиток суспільства. Джерелом такого впливу є власність, контроль над різноманітними ресурсами, культурний вплив, престиж, етнічні і релігійні зв'язки, земляцькі та інші відносини. Зазвичай Г. і. ставлять перед собою завдання трансформувати наявний вплив саме в політичній діяльності. Г. Алмонд, Г. Пауелл розмаїтість Г. і.

звели до таких основних: економічні групи інтересів, неасоціативні (неформальні, непостійні, що не мають організації); інституціональні (об'єднання підприємств, профспілки, етнічні асоціації, групи боротьби за громадянські права та ін.). У суспільствах демократичних Г. і. діють відкрито, в тоталітарних, авторитарних — навпаки і більшість з них певним чином інтегруються у структури влади.

Политическая социология. — Ростов н/Д, 1997; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; *Политологический словарь*: В 2 ч. — М., 1994; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005.

М. Головатий

Групи тиску (*pressure groups*) — підприємницькі, профспілкові, релігійні, культурні та інші організації (групи), метою діяльності яких є вплив на громадську думку, адміністрацію, управління без забезпечення своїх специфічних інтересів, не претендуючи на високу владу в країні. Поширеними Г. т. є різновиди лобізму. Вважають, що термін “Г. т.” з'явився у науці США на початку ХХ ст. як відображення реальної ситуації в системі управління державою. Згідно з концепцією А. Бентлі, це був процес управління суспільством у результаті реалізації інтересів конкретних впливових груп. Фактично завжди інтереси таких груп не збігаються, а то й є протилежними, що і породжує протистояння, тиск на владу, її структури. Формально Г. т. не пов'язані з владою, в тому числі й політичною, а тому чинять свій тиск на неї не безпосередньо, а опосередковано, через налагоджену систему економічних, політичних, фінансових та інших зв'язків. Вплив на політичну владу ними здійснюється шляхом підтримки (в тому числі й економічної) політичних партій, виборчих кампаній, використання різноманітних засобів масової інформації тощо. Основними функціями Г. т. є: передача настроїв і вимог мас владним структурам, урядам; вплив на законодавчий процес; добір аналітиків, експертів для роботи в органах влади, політичних партіях тощо; організація окремих суспільно-полі-

тичних акцій. Вирізняють кілька найпоширеніших Г. т., а саме: а) зацікавлені групи, які представляють інтереси певних соціальних прошарків; б) цільові групи, метою яких є досягнення конкретних цілей; в) групи лобістів (головним чином здійснюють прямий тиск на владу, політичні структури суспільства). Групи лобістів досить поширені в парламентах окремих країн, зокрема, Англії. За характером діяльності Г. т. може бути відкритою і прихованою. У першому випадку такі групи безпосередньо апелюють до широких мас (робітничі профспілки, селянські організації і т. ін.), у другому — це групи, що діють на підприємствах, в установах, банках і не гребують жодними прихованими, неординарними методами тиску на керівників, адміністрацію (погрози, шантаж, корупція, дискредитація та ін.). Г. т. активно використовуються недержавними структурами для різнобічного впливу на політичну систему суспільства. У політиці Г. т. — це певна група людей, метою діяльності яких є тиск на вибір і прийняття політичних рішень. Характерними ознаками Г. т. є мінімум організації, умовний центр прийняття рішення, який працює без програм. Це лише певною мірою організовані групи (групи прихильників, автономні групи, групи, що здійснюють ефективний тиск на владу, на тих, хто приймає рішення, тощо). Г. т. утворюються, ґрунтуючись на матеріальних і духовних інтересах. До перших належать насамперед професійні організації, що обстоюють матеріальні корпоративні інтереси (профспілки найманих працівників, підприємницькі організації, групи комерсантів, працівників сільського господарства тощо). Г. т., що захищають моральні інтереси громадян, менш гомогенні, ніж Г. т., що захищають матеріальні інтереси. Такі Г. т. об'єднані на основі однакових інтересів і умов життя (студентські організації, феміністські, ветеранські тощо). До Г. т. іноді зараховують церкви, політичні клуби, армійські колективи та ін. У реальній політичній діяльності функції Г. т. часто несуттєво відрізняються від функцій політичних партій.

тические манипуляции: История и практика средств массовой информации США. — М., 1982; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоноука. — К., 2005; Цуладзе А. М. Политические манипуляции, или Покорение толпы. — М., 1999.

М. Головатий

Групівщина — обособлення, відокремлення певної частини суспільства, колективу, організації з декларуванням, обстоюванням групових інтересів. За характером Г. може бути: політичною, соціальною, етнічною тощо. Прикладами Г. є: “Групи бідноти” — об'єднання селян-бідняків в СРСР у 20–30-х роках ХХ ст., “Група народовольців” — просвітницько-революційна організація в Петербурзі в 90-х роках ХІХ ст., “Група вивчення реактивного руху” — організація з конструювання реактивних двигунів у 30-х роках ХХ ст. під керівництвом С. Корольова, БУНД — націоналістична єврейська партія кінця ХІХ — початку ХХ ст. та ін. Нерідко характерним для Г. є превалювання вузькогрупових інтересів над загальними, абсолютизація їх.

У широкому суспільному контексті Г. може уразнюватися в обособленні релігійних громад, національних меншин, ідеологічних течій тощо.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001; Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М., 1984; Советский энциклопедический словарь. — М., 1985.

Ю. Бондар

Гуманітарні силові операції — застосування силових методів впливу для розв'язання гуманітарних проблем. Зазвичай Г. с. о. проводять на підставі міждержавних угод у районах міжетнічних конфліктів, коли виникає загроза для населення внаслідок, наприклад, етнічних чисток (як можливе — стихійних лих) тощо.

Ю. Бондар

Д

Дев сол — лівоекстремістська група в Турції. Створена в 1978 р. на основі радикальної фракції партії (фронту) визволення турецького народу. Основною програмовою метою Д. с. було здійснення національної революції і зміна державного ладу. Ідейним підґрунтям Д. с. є: поєднання марксистських концепцій і національної ксенофобії з крайнім американізмом і несприйняттям політики Заходу — НАТО. Інші назви Д. с. — Збройне об'єднання Д. с., Фронт визволення революційних робітників, Сили революційного народу. На рахунку Д. с. — терористичні акції, збройні грабежі, має зарубіжні структури (ФРН, Бельгії, Нідерландах, Англії) тощо.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным воензированным системам. — М., 2003; Кузьмич А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003; Серис Ютен. Невидимые правители и тайные общества. — М., 1998.

М. Головатий

Деїзм (англ. *deism*, від лат. *deus* — Бог) — релігійно-філософське вчення, яке, спираючись на принципи раціоналізму, доводить, що Бог, як безособистісна розумна першопричина світу, знаходиться поза ним і не втручається в процеси і явища, що відбуваються в ньому. Після першопоштовху, на думку представників Д., Всесвіт рухається (розвивається) за природними законами. Ідеї Д. беруть свій початок від думок Епікура про невтручання богів у земне життя та від відомої ідеї Аристотеля про першодвигун. Уперше поняттям

“Д.” стали називати вчення соцініан за іменем творця раціоналістичного напрямку в протестантизмі (XVI ст.). У XVII ст. поняття “Д.” ототожнили з поняттям “вільнодумство”. Популяризація й активне поширення Д. у цей час зумовлювалися процесом секуляризації суспільства, особливостями бурхливого розвитку природознавства з його механістичною картиною світу, де він мав статус самостійного механізму, який однак почав рухатися під дією зовнішніх сил. Д. виник у XVII ст. в Англії завдяки зусиллям Д. Чербері, у вченні якого він мав форму нової релігії, що не потребувала релігійних авторитетів, віри, обрядів, таїнств, молитов. Апелюючи до розуму, деїсти виступали проти існуючих форм релігії, оскільки, на їхню думку, всі вони, далекі від істини й ґрунтуються на діях (обрядах), нав'язаних священнослужителями рядовим віруючим. Істинне богопізнання вони зводили до пізнання природи. Природна релігія розуму протиставлялася “позитивній” релігії одкровення і розглядалась як основа всіх релігій. Здебільшого її зміст зводився до проблем і сутності моралі. Деїсти нерідко піддавали критиці навіть Святе Письмо, відомі християнські догмати й обряди та інститут церкви взагалі. Д., активно захищаючи принципи віротерпимості й свободи совісті, незалежності філософії і науки від релігії, ніколи не був однорідною течією: одні деїсти тяжіли до теїзму, інші — до атеїзму й матеріалізму. Д. своєрідно виявляє історичний зв'язок філософії і науки. У XVII–XVIII ст. він доволі активно сприяв переорієнтації інтелектуального потенціалу суспільства з тео-

логії на науку (природознавства) і філософію. Дійстами були такі відомі мислителі — Т. Гоббс, А. Шефтсбері, Ф. М. Вольтер, Д. Юм, Д. Толанд, Т. Джефферсон та ін. У XIX ст. Д. втрачає свої позиції як через широку популяризацію атеїзму й матеріалізму, так і через містичні, окультні погляди та уявлення. Певний інтерес до Д. спостерігався у другій половині XX ст. у зв'язку з процесом своєрідного примирення науки і релігії.

Історія і теорія релігії та вільнодумства. — К., 1993; Любак А. Драма атеистического гуманизма. — Милан; Москва, 1997; Тахурзина З. А. Идеи свободомыслия в истории культуры. — М., 1987; *Философские проблемы истории свободомыслия и атеизма.* — М., 1987.

А. Черній

Декларація і план дій з боротьби проти расизму, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимості — додаток № 3 до декларації, прийнятої 9 жовтня 1993 р. у Відні державами — членами Ради Європи на Конференції, що проходила на найвищому рівні. У тексті Декларації наголошується, що різноманітність традицій і культур становить упродовж століть одне з багатств Європи, а принципи терпимості — гарантія збереження на європейському континенті відкритого суспільства, яке поважає культурну самобутність і гідність усіх людей однаковою мірою. Це залишається однією з головних цілей європейської розбудови. При обговоренні Декларації держави — члени Ради Європи відмітили, що особливе занепокоєння викликають зростаючі вияви расизму, ксенофобії і антисемітизму, посилення клімату нетерпимості. Вони стурбовані множенням випадків актів насильства, особливо щодо мігрантів і осіб, які є вихідцями з імміграції, негідним людиною ставленням до них і дискримінаційною практикою, що за цим настає. Мають місце також випадки нових виявів ксенофобії — агресивного націоналізму і етноцентризму. Спостерігається різке погіршення економічних умов, що ставить під загрозу єднання європейських суспільств. Успадковуються виняткові форми, які здатні сприяти соціальному напруженню і виявам ксенофобії. Ці явища не-

терпимості є небезпечними для демократичних суспільств та їх основних цінностей, і підривають основи європейської розбудови. Держави-члени Ради Європи засудили расизм у всіх його формах, ксенофобію, антисемітизм, а також нетерпимість і всі форми релігійної дискримінації. Уряди держав, що приєдналися до цієї декларації, зобов'язались поглибити тексти національних законів і міжнародних документів, а також вжити відповідних заходів у національному і європейському планах, а саме: протидіяти будь-якій ідеології, політиці і практиці, що спонукає до расової ненависті, насильства і дискримінації, а також будь-яким діям або висловам, які, за своїм характером, збільшують занепокоєння і напруження між групами різної расової, етнічної, національної, релігійної або соціальної належності. Держави-члени Ради Європи настійно закликали народи, групи, усіх європейців, а особливо молодь, розпочати рішучу боротьбу проти будь-яких форм нетерпимості і брати активну участь у розбудові демократичного європейського суспільства — суспільства терпимості й солідарності, що ґрунтується на спільних цінностях.

Комітет Міністрів РЄ розробив план дій щодо реалізації цього звернення:

1. Започаткувати широку європейську молодіжну кампанію, спрямовану на мобілізацію громадськості на створення суспільства терпимості, що ґрунтується на поважанні однаковою мірою гідності всіх його членів, а також на боротьбу проти виявів расизму, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимості. Ця кампанія, координована Радою Європи у співробітництві з європейськими молодіжними організаціями, матиме національний і місцевий вимір через створення національних комітетів і, зокрема, спрямовуватиметься на заохочення реалізації пробних проєктів, що охоплюють усі прошарки суспільства.

2. Запропонувати державам-членам посилити гарантії проти будь-яких форм дискримінації за ознакою расової, етнічної, національної чи релігійної належності і для цього: переглянути без зволікань свої законодавчі та нормативні акти з метою вилучення з них положень, що потенційно можуть

вважатися як дискримінаційні, з погляду на той чи інший з перелічених мотивів, або можуть бути упередженими; забезпечити ефективне впровадження законодавчих актів, спрямованих на подолання расизму і дискримінації; посилити ефективність превентивних заходів, яких слід вжити і які спрямовані на подолання расизму, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимості, приділяючи першорядне значення заходам, які мають сприяти кращому усвідомленню цих явищ, а також встановленню клімату довіри.

3. Створити Комітет урядових експертів, що має повноваження: аналізувати законодавство, політику та інші заходи держав-членів, спрямовані на подолання расизму, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимості, а також їх ефективність; заохочувати дії в цьому напрямі на місцевому, національному і європейському рівнях; формулювати рекомендації загальної політики стосовно держав-членів; вивчити юридичні міжнародні документи з цих питань з метою їх можливого поглиблення. Комітет експертів систематично звітуватиме перед Комітетом Міністрів, який клопотатиме перед відповідними керівниками комітетів про те, щоб вони висловили свої міркування з цих питань. Питання про додаткові форми функціонування цього нового механізму має вирішуватись Комітетом Міністрів.

4. Поглиблення взаєморозуміння і довіри між народами завдяки програмам Ради Європи із співробітництва і сприяння. Робота в цьому напрямі має включати: вивчення першопричин нетерпимості, а також заходів, здатних виправити становище, зокрема, шляхом організації семінарів і підтримки дослідницьких програм; вдосконалення виховної роботи з питань прав людини і поважання культурної самобутності; поглиблення програм, спрямованих на подолання упереджень шляхом викладання історії, підкреслюючи позитивний взаємний вплив різних країн, релігій та ідей на шляху історичного розвитку Європи; заохочення з метою поглиблення довіри, транскордонного співробітництва між місцевими органами самоврядування; інтенсифікацію співпраці в питаннях міжрегіональних відносин і надання однакових можливостей; про-

довження політики боротьби проти соціальної винятковості й зубожіння.

5. Пропонувати фахівцям засобів масової інформації висвітлювати у своїх репортажах і коментарях акти расизму і нетерпимості об'єктивно і з відповідальністю, а також продовжувати розробку кодексу професійної етики, який врахував би ці вимоги.

Права людини в Україні / Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. — Вип. 2. — К.; Х., 1995.

О. Антонюк

Декларація Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію усіх форм расової дискримінації — затверджена резолюцією 1904 (XVIII) Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1963 р. Декларація складається із вступу та 11 статей. У преамбулі (вступі), вказані основні причини, що зумовили прийняття цього документа Генеральною Асамблеєю, а саме: по-перше, Статут Організації Об'єднаних Націй заснований на принципі рівності і гідності всіх людей і, крім інших основних цілей, спрямований на досягнення міжнародної співпраці шляхом розвитку і заохочення пошани прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії; по-друге, Загальна декларація прав людини проголошує, що всі люди народжуються вільними і рівними в гідності і правах і що кожна людина має володіти всіма правами і всіма свободами, зазначеними в Декларації, без будь-яких на те відмінностей, зокрема щодо раси, кольору шкіри чи національного походження; по-третє, у Загальній декларації прав людини зазначається, що всі люди рівні перед законом і мають право на рівний захист закону і право на рівний захист від будь-якої дискримінації і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації; по-четверте, Організація Об'єднаних Націй засудила колоніалізм і будь-яку пов'язану з ним практику сегрегації і дискримінації, і Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам проголошує, зокрема, необхідність швидко і беззастережно покласти край колоніалізму; по-п'яте, будь-яка теорія расової відмінності або переваги в нау-

ковому відношенні помилкова, у моральному — негожа, в соціальному — несправедлива і небезпечна, і ніщо не може виправдати расову дискримінацію ні в теорії, ні на практиці.

Приймаючи Декларацію, держави-учасниці заявили, що вони врахували інші резолюції Генеральної Асамблеї і міжнародні акти про дискримінацію, прийняті спеціалізованими установами, зокрема Міжнародною організацією праці і Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, а також те, що заходи в міжнародному плані і зусилля, хоча й використовувалися в деяких країнах, дозволили домогтися прогресу в даному напрямі. При цьому дискримінація в деяких регіонах світу заснована на расі, кольору шкіри чи етнічному походженні, продовжує, однак, викликати серйозну занепокоєність.

Держави-учасниці проголосили занепокоєння виявами расової дискримінації, що все ще мають місце у світі, яка в низці випадків укоріняється урядами окремих країн шляхом законодавчих, адміністративних або інших заходів, зокрема у формі апартеїду, сегрегації і роз'єднування, а також шляхом захоплення і розповсюдження в деяких регіонах доктрин расової переваги та експансіонізму. Переконання в тому, що всі форми расової дискримінації, особливо, політика урядів, расової ненависті, не лише є порушенням основних прав людини, а й можуть поставити під загрозу дружні відносини між народами, співпрацю між державами і загальний мир та безпеку.

Держави-учасниці переконані в тому, що расова дискримінація завдає шкоди не лише тим, хто їй піддається, а й тим, хто її проводить, крім того, що створення всесвітнього співтовариства, вільного від усіх видів расової сегрегації і дискримінації, які породжують ненависть і відчуження між людьми, є одним із основних завдань Організації Об'єднаних Націй. У цьому контексті вони заявили про необхідність швидкої ліквідації у всьому світі расової дискримінації у всіх її формах і виявах та забезпечення розуміння й пошани гідності людської особи; ухвалення заходів внутрішньо-державного і міжнародного характеру, включаючи заходи в галузі навчання,

освіти й інформації, для забезпечення загального і ефективного визнання й дотримання принципів, що висловлюються нижче.

Сутність змістовної сторони Декларації викладена у її статтях. Так, у ст. 1 зазначено, що дискримінація стосовно людей за ознакою раси, кольору шкіри або етнічного походження є посяганням на гідність людської особи і засуджується як заперечення принципів, викладених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, — порушення прав людини і основних свобод, проголошених в Загальній декларації прав людини, як перепона до підтримки дружніх і мирних відносин між державами і як обставина, що може порушити міжнародний мир і безпеку. Ст. 2 зафіксувала наступні нормативно-правові положення: 1) жодна держава, установа, група чи окрема особа не повинні проводити у царині прав людини і основних свобод стосовно окремих осіб, груп або установ, будь-яку дискримінацію за ознакою раси, кольору шкіри або етнічного походження; 2) жодна держава не повинна застосовувати поліцейські заходи або інші способи заохочення, захисту або підтримки дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри або етнічного походження, що проводиться будь-якими групами, установами чи окремими особами; 3) особливі конкретні заходи мають бути прийняті за відповідних обставин для забезпечення належного розвитку або захисту осіб, що належать до певних расових груп, з метою забезпечення таким особам повного здійснення прав людини і основних свобод. Такі заходи в жодному разі не повинні приводити до встановлення нерівних або особливих прав для різних расових груп. Ст. 3 звертає увагу на те, що: 1) особливі зусилля мають спрямовуватися на боротьбу з дискримінацією, заснованою на расі, кольорі шкіри або етнічному походженні, особливо щодо цивільних прав, надання громадянства, освіти, релігії, найму, праці і житла; 2) кожна людина, незалежно від раси, кольору шкіри або етнічного походження, повинна мати рівний доступ до будь-яких місць, призначених для суспільного користування.

У багатьох статтях зазначається, що “всі держави повинні прийняти

ефективні заходи для перегляду політики уряду та інших публічних властей і відміни законів і правил, які ведуть до створення і вкорінення расової дискримінації там, де вона все ще проводиться. Вони повинні видати закони, що забороняють таку дискримінацію, і прийняти всі відповідні заходи по боротьбі із забобонами, що приводять до расової дискримінації” (ст. 4); “Негайно повинно бути покладено край проведеному урядами та іншими урядовими властями політики расової сегрегації і, особливо, політики апартеїду, і повинні бути ліквідовані всі форми расової дискримінації і роз’єднання, що є результатом такої політики” (ст. 5); “Ніяка дискримінація за ознакою раси, кольори шкіри або етнічного походження не повинна допускатися при здійсненні будь-якою особою в її країні політичних прав і прав громадянства, зокрема право брати участь в виборах на основі загального і рівного виборчого права і брати участь в управлінні країною. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні” (ст. 6). У ст. 7 проголошуються гарантії захисту людини від дискримінації. Сутність їх полягає в наступному: 1) всі люди рівні перед законом і судом і кожен, незалежно від раси, кольору шкіри або етнічного походження, має право на особисту безпеку і захист держави від насильства або тілесних ушкоджень, що заподіюються як урядовими посадовцями, так і окремими особами, групами або установами; 2) кожна людина має право на ефективний захист і відновлення в незалежних національних судах, компетентних розглядати такі питання, в разі будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольори шкіри або етнічного походження щодо його основних прав і свобод. Ст. 8 визначає необхідність негайного прийняття ефективних заходів у галузі навчання, освіти та інформації з метою ліквідації расової дискримінації і расових забобонів, розвитку взаєморозуміння терпимості й дружби між народами і расовими групами, а також розповсюдження цілей і принципів Статуту Організації Об’єднаних Націй і Загальної декларації прав людини (так само як і Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і наро-

дам). У ст. 9, по-перше, суворо засуджуються будь-яка пропаганда та організації, що засновані на ідеях і теоріях переваги однієї раси або групи осіб певного кольору шкіри або етнічного походження, і головна мета яких виправдання або заохочення расової дискримінації в будь-якій формі; по-друге, вважаються злочином проти суспільства і караються відповідно до закону всяке підбурювання до насильства або акти насильства як з боку окремих осіб, так і з боку організацій, спрямованих проти будь-якої раси або групи осіб іншого кольору шкіри, чи етнічного походження; по-третє, для втілення в життя мети і принципів справжньої Декларації, всі держави мають розробити негайні й позитивні заходи, в тому числі й законодавчі, для переслідування в судовому порядку і/або оголошення протизаконними організацій, які заохочують расову дискримінацію, підбурюють до насильства або застосовують насильство з метою дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри або етнічного походження. Ст. 10 наголошує на необхідності Організації Об’єднаних Націй, спеціалізованих установ, держав і неурядових організацій зробити все від них залежне, щоб вжити енергійні заходи (поєднуючи юридичні та інші практичні засоби), які сприятимуть ліквідації усіх форм расової дискримінації. Зокрема вони мають вивчати причини такої дискримінації, щоб рекомендувати ефективні заходи, потрібні для боротьби з нею та її ліквідації. Ст. 11 зазначає, що кожна держава повинна сприяти дотриманню прав людини і основних свобод відповідно до Статуту Організації Об’єднаних Націй і точно та сумлінно дотримуватися ухвали справжньої Декларації, Загальної декларації прав людини і Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам.

О. Антонюк

Декларація принципів толерантності — затверджена Резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р. У ній держави — учасниці Організації Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, які зібралися в Парижі на двадцять восьму сесію Генеральної конференції,

ззначили, що керуючись Статутом ООН, Преамбулою ЮНЕСКО, Загальною декларацією прав людини, міжнародними актами, рекомендаціями регіональних конференцій, проведених згідно з резолюцією 27 С/5.14 Генеральної конференції ЮНЕСКО у рамках Року ООН, присвяченого толерантності, а також згідно з висновками і рекомендаціями інших конференцій і нарад, організованих державами-членами за програмою Року ООН, присвяченого толерантності, відчуваючи загрози у зв'язку з активізацією останнім часом актів нетерпимості, насилля, тероризму, ксенофобії, агресивного націоналізму, расизму, антисемітизму, відчуження, маргіналізації і дискримінації стосовно національних, етнічних, релігійних і мовних меншин, біженців, робітників-мігрантів, іммігрантів і соціально найменш захищених груп у суспільстві, що несуть небезпеку справі зміцнення миру і демократії на національному і міжнародному рівнях і є перешкодою на шляху розвитку, звертаючи особливу увагу на обов'язок держав-членів розвивати і заохочувати повагу прав людини і основних свобод для усіх без винятку за ознаками раси, статі, мови, національної належності, релігії або стану здоров'я і борючись з виявами нетерпимості, приймають і проголошують цю Д. п. т., сповнені рішучості здійснити усе необхідне для утвердження ідеалів толерантності в наших суспільствах, оскільки толерантність є не тільки найважливішим принципом, а й необхідною умовою миру і соціально-економічним розвитком усіх народів. Ст. 1 Д. п. т. зафіксувала поліваріативність визначення поняття "толерантності". По-перше, згідно з нею толерантність розглядається як повага, прийняття і правильне розуміння багатства різноманітності культур нашого світу, наших форм самовираження і способів виявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совість і переконання. Толерантність — це гармонія в багатоманітності, не тільки моральний обов'язок, а й політична і правова потреба. Толерантність — це доброзичливість, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру. По-друге, толе-

рантність трактується як активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. По-третє, у цій статті толерантність подається як обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії і правопорядку. Толерантність — це поняття, яке передбачає відмову від догматизму, від абсолютизації істини і яке утверджує норми, встановлені у міжнародних актах в галузі прав людини. По-четверте, впровадження толерантності означає: кожний вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими; люди за своєю природою різняться зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями, мають право жити в мирі і зберігають свою індивідуальність; погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

Ст. 2 Д. п. т. дає тлумачення, як розуміється толерантність на державному рівні, на якому вона вимагає справедливого і безпристрасного законодавства, дотримування правопорядку і судово-процесуальних й адміністративних норм і надання кожній людині можливостей для економічного і соціального розвитку без будь-якої дискримінації. З метою формування толерантного суспільства, наголошується у цій статті, держави повинні ратифікувати існуючі міжнародні конвенції про права людини і, якщо є потреба, розробити нове законодавство, що забезпечувало б у державі рівноправний підхід і рівність можливостей для всіх груп і окремих людей. В інтересах міжнародної злагоди важливо, щоб окремі люди, громади і нації визнавали і поважали культурний плюралізм людської спільноти. У ст. 2 зауважується, що нетерпимість може набирати форми маргіналізації соціально найменш захищених груп, їх вилучення із суспільно-політичного життя, а також насильства і дискримінації щодо них. Ст. 3 Д. п. т. обґрунтовує соціальні аспекти проблеми, в якій зазначається, що толерантність як ніколи важлива у сучасному світі, у вік глобалізації економіки, швидкого розвитку комунікації, інтеграції і взаємозалежності, великомасштабних міграцій і переміщення населення, урбанізації і пере-

творення соціальних структур (загрози у зв'язку з цими процесами мають глобальний характер); потреба в толерантності необхідна і у відносинах як між людьми, так і на рівні сім'ї й громад, вона також важлива у школах і університетах, у межах неформальної освіти, вдома і на роботі, де потрібно зміцнювати дух толерантності і формувати відносини відкритості, уваги один до одного і солідарність. Засоби комунікації, зазначається у ст. 3, спроможні відігравати конструктивну роль у справі сприяння вільному і відкритому діалогу і обговоренню поширення цінностей толерантності й роз'яснення загрози виявів байдужості щодо груп та ідеологій, які проповідують нетерпимість. Ст. 3 звертає особливу увагу на найменш захищені соціально групи, які перебувають у несприятливих соціальних або економічних умовах, з тим, щоб надати їм правовий і соціальний захист, зокрема стосовно житла, зайнятості й охорони здоров'я, забезпечення поваги до самобутності їх культури і цінностей та сприяння, особливо за допомогою освіти, їхньому соціальному і професійному зростанню й інтеграції. В інтересах вирішення цього глобального завдання у статті наголошується на необхідності проведення відповідних наукових досліджень і налагодження контактів, спрямованих на координацію діяльності міжнародної спільноти. Ст. 4 Д. п. т. присвячена питанням виховання толерантності, у ній наголошується, що це найефективніший засіб попередження нетерпимості. Виховання у душі толерантності розпочинається з навчання людей того, в чому полягають їхні загальні права і свободи, щоб забезпечити здійснення цих прав, із заохочення прагнення до захисту прав інших. Виховання в душі толерантності потрібно розглядати як безальтернативний імператив і у зв'язку з цим необхідно заохочувати методи систематичного і раціонального навчання толерантності, що висвітлює культурні, соціальні, економічні, політичні, релігійні джерела нетерпимості, які лежать в основі насильства і відчуження. Політика і програми в освітянській галузі мають сприяти поліпшенню солідарності і терпимості у відносинах як між окремими людь-

ми, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами, а також націями. У ст. 4 обґрунтовується необхідність виховання в душі терпимості, що має сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення суджень, що ґрунтуються на моральних цінностях. Держави — члени ЮНЕСКО у ст. 5 зобов'язали заохочувати толерантність і ненасильництво, використовуючи для цього програми і установи у галузях освіти, науки, культури і комунікації, а в ст. 6 Д. п. т. проголошено 16 листопада як щорічний Міжнародний день, присвячений толерантності з метою мобілізації громадськості, привертання уваги до загроз, які містяться в нетерпимості, і зміцнення прихильності й активізації дій на підтримку заохочення толерантності.

Абдулатипов Р. Г. Етнополитология. — СПб., 2004.

О. Антонюк

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань — прийнята Резолюцією 36/55 Генеральної Асамблеї ООН 1981 р. Декларація приймалася з урахуванням того, що в Загальній декларації прав людини і в міжнародних пактах про права людини проголошуються принципи недискримінації і рівності перед законом і право на свободу думки, совісті, релігії або переконань. Свобода релігії або переконань, на думку авторів Декларації, має сприяти досягненню мети загального миру, соціальної справедливості і дружби між народами, ліквідації ідеології і практики колоніалізму, расової дискримінації. Ст. 1. Декларації зазначає, що “кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати релігію або переконання будь-якого роду по своєму вибору і свободу сповідати свою релігію і виражати переконання як самостійно, так і спільно з іншими, публічним або приватним порядком, у відправленні культури, виконанні релігійних і ритуальних обрядів і ученні”. У ст. 2 Декларації вказано, що “ніхто не повинен піддаватися дискримінації на основі релігії або

переконань з боку будь-якої держави, установи, групи осіб або окремих осіб і з цією метою усі держави повинні вжити відповідних конкретних дій, виходячи із ситуації, що склалася в окремому суспільстві, державі". Чільне місце в Декларації відводиться правам дітей на доступ до освіти в області релігії або переконань відповідно до бажань їхніх батьків або, у відповідних випадках, законних опікунів. "Дитина, — за ст. 5, — захищається від будь-якої форми дискримінації на основі релігії або переконань".

М. Головатий

Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин — прийнята резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН у грудні 1992 р. Складається з преамбули і дев'яти статей. У преамбулі передбачено основні принципи засади та на прямих діяльності ООН у сфері захисту прав меншин: 1. Наголошується, що основним у діяльності ООН залишається заохочення і розвиток поваги до прав людини та основних свобод для всіх, без огляду на расу, стать, мову або релігію. 2. Підтверджується віра в основні права людини, гідність і цінність людської особистості та рівність великих і малих націй. 3. ООН, формуєчи політику щодо прав меншин, домагається реалізації принципів, які містяться в міжнародних документах загального та регіонального рівнів, а також укладених між окремими державами — її членами. 4. Зазначається, що базовими в діяльності ООН щодо меншин залишаються положення ст. 27 "Міжнародного пакту про громадянські та політичні права", в якій констатується: "у тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншини, особам, які належать до таких меншин, не може бути відмовлено у праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою". 5. Наголошується, що постійне заохочення і здійснення прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин як невід'ємної складової розвитку суспільства загалом і в демокра-

тичних межах на основі верховенства закону, сприяє зміцненню дружби та співробітництва між народами й державами. 6. ООН відводиться важлива роль у захисті меншин, зазначається необхідність забезпечення ще ефективного впровадження в життя міжнародних документів з питань прав людини щодо прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин. Статті 1 і 4 присвячені визначенню зобов'язань держав у сфері захисту прав меншин: 1) охорона на своїх територіях існування національної, етнічної, культурної, релігійної та мовної самобутності меншин і заохочення створення умов для розвитку цієї самобутності; 2) здійснення належних законодавчих та інших заходів для цієї мети; 3) забезпечення особам, які належать до меншин, можливостей ефективно здійснювати всі свої права людини й основні свободи без будь-якої дискримінації та на основі рівності перед законом; 4) створення сприятливих умов, що дають можливість особам, які належать до національних меншин, виявляти свої особливості та розвивати власні культуру, мову, релігію, традиції, звичаї; 5) створення відповідних умов для вивчення меншинами своєї мови, історії, традицій тощо; 6) застосування необхідних заходів для залучення осіб, які належать до меншин, до участі в забезпеченні економічного прогресу та розвитку своєї країни. Ст. 2 Декларації окреслює коло прав осіб, які належать до меншин: користуватися досягненнями своєї культури; сповідувати свою релігію і справляти релігійні обряди, а також використовувати свою мову у приватному житті та публічно; брати активну участь у культурному, релігійному, громадському, економічному і державному житті та в прийнятті на національному, а за необхідності на регіональному рівнях, рішень стосовно тієї меншини, до якої вони належать; створювати власні асоціації та забезпечувати їх функціонування; встановлювати і підтримувати без будь-якої дискримінації вільні й мирні контакти з іншими членами своєї групи та з особами, які належать до інших меншин, а також контакти через кордони з громадянами інших держав, з якими вони пов'язані національними,

етнічними, релігійними чи мовними зв'язками. У ст. 5 проголошується, що національні політика і програми, а також програми співпраці та допомоги між державами плануються й здійснюються за належного врахування законних інтересів осіб, які належать до меншин. У Декларації зазначається, що державам “слід співпрацювати у питаннях, що стосуються осіб, які належать до меншин, у т. ч. в обміні інформацією та досвідом, з метою розвитку взаєморозуміння та довіри” (ст. 6), а також “з метою заохочення поважання прав, викладених у цій Декларації” (ст. 7). У ст. 8 зафіксовано, що, по-перше, “ніщо у цій Декларації не заважає виконанню державами їхніх міжнародних зобов'язань стосовно осіб, які належать до меншин. Зокрема, державам слід сумлінно виконувати обов'язки та зобов'язання, які вони прийняли на себе згідно з міжнародними договорами та угодами, учасниками яких вони є”. По-друге, “здійснення прав, викладених у Декларації, не завдає шкоди здійсненню усіма особами загально визнаних прав людини та основних свобод”. По-третє, “заходи, яких вживають держави з метою забезпечення ефективного здійснення прав, викладених у Декларації, не вважаються *prima facie* — такими, що суперечать принципу рівності, у т. ч. закріпленям у Загальній декларації прав людини”. По-четверте, “ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як таке, що допускає будь-яку діяльність націй, принципи поважання суверенної рівності, у т. ч. територіальної цілісності та політичної незалежності держав”. Декларація стала першим загально визнаним документом, присвяченим такій складній і надто важливій проблемі, як національні меншини. Вона увібрала в себе весь багатолітній теоретичний і практичний досвід роботи, що здійснили міжурядові та неурядові організації міжнародного співтовариства у сфері захисту прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин. Усі правові норми, що увійшли до Декларації, стали похідними від загальноприйнятих норм прав людини та основних свобод і не суперечать принципу рівності, закріпленому в Загальній декларації

прав людини. Загалом правові засади Декларації повністю відповідають цілям і принципам ООН, зокрема таким, як повага до суверенної рівності, територіальної цілісності та політичної незалежності держав.

Декларація прав осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин // Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. — Вип. 21. Права меншин. — К., 1998.

О. Антонюк

Декларація щодо основних принципів, що стосуються внеску засобів масової інформації у зміцнення миру та міжнародного взаєморозуміння, у розвиток прав людини і боротьбу проти расизму, апартеїду та підбурювання до війни — проголошена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її двадцятій сесії 28 листопада 1978 р. В Преамбулі Декларації зазначається, що вона прийнята відповідно до Загальної декларації прав людини, низкою інших важливих міжнародних документів ООН і що “справа миру і міжнародного взаєморозуміння, розвитку прав людини і боротьба проти расизму, апартеїду і підбурення до війни потребує вільного, більш широкого і більш збалансованого розповсюдження інформації” (ст. 1). Здійснення свободи думки, висловлювання і інформації, що визнається як складова прав людини і основних свобод, є істотним чинником зміцнення миру і міжнародного взаєморозуміння. У Декларації йдеться про роль інформації в житті людства загалом; про свободу і захист журналістів, їхніх прав; про роль засобів масової інформації у формуванні особистості, особливо молодій людині тощо. Декларація проголошує повагу до свободи думки, висловлювань та інформації. “Важливо, — вказується у ст. 6, — щоб засоби масової інформації мали умови і засоби для зміцнення і розвитку своїх можливостей і для співробітництва між собою і з засобами масової інформації розвинених країн”. У Декларації також йдеться про роль і значення фахівців у професійній підготовці журналістів, про їхні професійні організації, повагу до конституційних положень, спрямованих на забезпечення

свободи інформації, щоб розповсюдження інформації здійснювалося за відповідної поваги до різноманіття культур, забезпечення їх цивілізованого діалогу, взаємобміну та взаємобогачення.

Права человека: Сб. междунар. договоров. — Т. 1. (Ч. 1): Универсальные договоры. Организация Объединенных Наций. — Нью-Йорк; Женева, 1994.

М. Головатий

Деколонізація — процес розпаду колоніальних відносин у колоніально залежних країнах Азії і Африки після 1945 р. У деяких випадках державна незалежність завойовувалася у процесі збройної боротьби між владою і національно-визвольними силами (Алжир, В'єтнам, Ангола, Зімбабве, Мозамбік). Д. часто відбувалася і в результаті переговорів, ненасильницьких дій з боку національно-визвольних рухів (Гана, Індія, Пакистан, Замбія, Танзанія).

М. Головатий

Демографічна безпека — створення умов для демографічного розвитку; стан, при якому не існує загрози депопуляції населення (етносу). Д. б. забезпечується комплексом заходів політичного, економічного, екологічного характеру, спрямованих на створення належних умов життя, стимулювання народжуваності тощо.

Ю. Бондар

Демократичний фронт звільнення Палестини — воєнно-політична організація. Створена в лютому 1969 р. на основі однієї з фракцій Народного фронту звільнення Палестини. З часом організація увійшла до складу Організації звільнення Палестини як самостійна фракція. Основу ідейних засад Д. ф. з. П. становить поєднання концепцій марксизму і арабського націоналізму. Первинна політична програма — реалізація національної мети (звільнення Палестини від ізраїльської окупації шляхом революціоналізації народних мас). У 1991 р. Д. ф. з. П. розколовся на дві фракції: радикальну фракцію, що увійшла до складу Альянсу палестинських сил; помірну (другу) — підтримала Організацію звільнення Па-

лестини. Активізація радикального крила Д. ф. з. П. помітно виявилася у серпні 2001 р. Загальна чисельність бойового ядра організації становить не більше ніж тисячу бойовиків. Організація здійснює рейди на окуповані Ізраїлем палестинські території, бере участь у збройних конфліктах тощо. Має багато зовнішніх контактів у Сирії, Лівії, Алжирі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военным системам. — М., 2003; Вебстер Неста Х. Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; Колеман Джон. Комитет 300. Тайны мирового правительства. — М., 2001; Кузьмич А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Менли Палмер Хоп. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и ренкрейцеровской символической философии. — Новосибирск, 1993; Марамарко Микеле. Масонство в прошлом и настоящем. — М., 1990; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003; Серис Ютен. Невидимые правители и тайные общества. — М., 1998.

М. Головатий

Демократія народна (від грец. *demokratia* — народовладдя) — про наявність такої демократії йдеться у тих випадках, коли народ не лише визнається, а й реально є джерелом державної влади. Як зауважував американський президент А. Лінкольн, демократія — це “правління народу, вибране народом і для народу”. Тобто Д. н. — це механізм і можливість реальної здатності більшості соціуму (народу) здійснити свою волю за допомогою держави або безпосередньо (через референдуми, опитування та ін.) впливати на всі сторони життя суспільства — політичну, економічну, духовну тощо. Основою Д. н. є рівність прав різних форм власності (державної, колективної, приватної) і збалансованість прав, обов'язків, відповідальності особи, колективу, держави. Починаючи з XVIII ст. стосовно демократії взагалі, все більше йшлося про розширення права голосу громадян, народу, оскільки загальне виборче право розумілося не інакше як природне право рівності всіх людей, яке заповідала традиція суспільного догово-

ру. На початку ХХ ст. загальне виборче право фактично здобуло перемогу в країнах Заходу. Вчені, політики звернулися до проблем демократичної розбудови нації, національних держав. Активно розпочали цей процес колишні колонії, що намагалися здобути незалежність. Основні принципи національної незалежності було розроблено (і сформульовано) на основі певних демократичних засад. Це є не що інше як реалізація права на колективне самовизначення.

Д. н. (за А. Толстоуховим) заснована на суверенних підходах і принципах. Серед таких принципів виокремлюють: принцип суверенності (неможливість “імпортувати політичні стандарти” й зловживати “світовим ринком” демократичних процедур). Демократія — це “правління народу народом в інтересах самого ж народу” (Т. Джеферсон); принцип федералізму (самоуправління та самоврядності); принцип відповідальності перед народом (влада контролюється тими, хто її делегував); принцип інформаційної відкритості та прозорості і передбачуваності дій влади (без нав’язування суспільству будь-якої окремо взятої ідеології); принцип рівних можливостей (без проголошення і дотримання майнової рівності); принцип розподілу влад (три основних гілки влади із відповідною системою противаг); принцип забезпечення прав меншості (з гарантованими правами опозиції: “Воля більшості — це воля більшості, а не “воля народу”) (Й. Шумпетер); принцип змінності влади та посадових осіб; принцип політичного плюралізму (заборона будь-якої політичної сили — це придушення демократії, обмеження виборчих прав і т. ін.); принцип забезпечення прав і свобод людини (визначальним для людського соціуму є права людини); принцип гуманізму (заборона й унеможливлення будь-якого насильства над людиною); принцип верховенства права (усі рівні перед законом, але й для всіх закон обов’язковий для життя). Наведені принципи у їх цілісності створюють Д. н., роблять її системою, що дає змогу народу максимально демократично (у своїх інтересах) влаштувати власне життя.

Д. н. ґрунтується на тому, що за будь-яких обставин люди мають здат-

ність до самоврядування, або ж їх можна навчити цьому (хоча є і діаметрально протилежна точка зору). Правління народу фактично означає правління простої більшості, але, як зауважує Ж.-Ж. Руссо, інтерес більшості може бути лише інтересом великої групи, а не інтересом абсолютно всіх. Класично формою прямої, або плебісцитної демократії є демократія народних зборів. Усі громадяни, які мають право голосу, вирішують безпосередньо на зборах політичні, соціальні, ділові та інші питання. Вважають, що така форма Д. н. можлива в окремих вельми обмежених територіальних одиницях і за обмеженої кількості громадян, які мають право голосу. Відома вона ще з давньогрецьких міст-полісів, а в наш час збереглася лише у вигляді міських зборів (у штаті Нова Англія — США, двох німецькомовних напівкантонах Швейцарії). У сучасному вжитку Д. н. — це всенародна держава, або верховна влада народу, представницька держава, а також і держава прямої участі і навіть (хоча це вважається й не зовсім правильно) республіканська чи конституційна форма правління. У давнину політичні системи класифікували за владою одного (монархія); владою кількох (аристократія); владою багатьох (демократія). Д. н. належить до третьої моделі.

Домінуючими рисами Д. н. є: а) суверенність; б) об’єднувальний характер. Суверенність — це максимальне врахування інтегрованої думки, інтересів, запитів і потреб громадян у процесі організації життя суспільства загалом і кожного громадянина зокрема. Об’єднувальний характер — це складний феномен, що потребує, з одного боку, не позбавити соціум множинності й плюралізму щодо думок, інтересів, запитів, ціннісних орієнтацій, а з іншого, — спрямувати соціум на спільну, багатогранну діяльність на догоду інтересам усього суспільства. Йдеться також про досягнення збалансованості інтересів громадян (однак досягти абсолютної їхньої єдності і спрямованості неможливо), та про збалансованість усіх суб’єктів державотворчого процесу. Оскільки майбутнє будь-якого суспільства завжди важливіше минулого, за великої шани і поцінування останнього, то демократія взагалі, Д. н. — це істотний вектор у майбутнє.

Бегунов Ю. К., Лукашев А. В., Пониделко А. В. 13 теорій демократій. — М., 2002; Берлин И. Философия свободы. Европа. — М., 2001; Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Гобзов И. А. Философия политики. — М., 2000; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Даль Р. Введение в теорию демократии. — М., 1992; *Энциклопедия политической мысли*: Пер. з англ. — К., 2000; Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах. — М., 1997; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; *Основи демократії*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Авт. кол.: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.: За заг. ред. А. Колодій / М-во освіти і науки України; Ін-т вищ. освіти АПН України; Укр.-канад. проект “Демократична освіта”; Ін-т вищ. освіти. — К., 2002; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; *Политология*: Слов.-справ. / М. А. Василік, М. С. Вершинини і др. — М., 2000; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; *Політологічний енциклопедичний словник* / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; *Политологический словарь*: В 2 ч. — М., 1994; Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; *Соціальна філософія*: Короткий енцикл. слов. / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горlach. — К.; Х., 1997; Тихомиров Л. Критика демократии. — М., 1997; *Токвіль Алексіс де*. Про демократію в Америці. — К., 1999; Толстоухов А. В. Філософія демократії: Есе. — К., 2005; *Шведа Ю. Р.* Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005; Almond, G. and Verba, S.: *The Civic Culture*. — Boston, 1965; Arendt, H. *The Human Condition*. — Chicago, 1958; Arrow, K. *Social Choice and Individual Values*. — New York, 1951; *Bachrach, P.* *The Theory of Democratic Elitism*. — Boston, 1967; Dewey, J. *The Public and its Problems*. — New York, 1927; *Habermas, J.* *The Theory of Communicative Action*. — 2 vols. — Boston, 1984 and 1986; *Hoppe Hans-Hermann.* *Democracy: The God that Failed* / Transaction Publishers, Rutgers. — NJ. — 2001; *Lipset, S. M.* *Political Man*. — New York, 1960; *Pateman, C.* *Participation and Democratic Theory*. — Cambridge, 1970.

М. Головатий

Демонологія (від грец. *daimon* — дух і *logos* — слово, вчення) — система уявлень про незвичайні надлюдські, надприродні істоти (демонів), осо-

бистісні або безособистісні, що виступають представниками потойбічних сил, здебільшого темних і руйнівних носіїв зла і гріховності. У християнському богослов'ї Д. — це збірник знань про носіїв антибожого, диявольської природи та протидію їм. Сучасне релігієзнавство інтерпретує Д. як сукупність вірувань в існування істот, які втілюють “нечисту силу” (чортів, дияволів), а також комплекс уявлень про істоти, які формують нижчий стосовно богів розряд релігійної міфології — пандемонізм (про духів, геніїв, колдунів, відьм та ін.). Згідно з демоністичними уявленнями душі людей і тварин є духами. Душі-духи можуть вільно залишати тіло, вселятися в іншу особу чи тварину. Д. виникла у давні часи на ґрунті первісної магії й містики. Згодом демоністичні вірування послужили первісним матеріалом для формування образів духів-богів. Демони як безтілесні істоти, віра в існування яких лежить в основі Д., відомі у міфології багатьох народів, зокрема в давньоукраїнській міфології — це мавки, дідьки, домовики, лісовики тощо.

Ідеологами сучасної Д. вважають Алістера Кролі та Антона Шандора Ла Вея. Перший створив у різний час містичні групи “Срібна зірка”, “Телемське братство”, “Орден східного храму”. В основі вчення Кролі — синтез елементів культів Диявола, Шайтана, халдейських демонів, окремих положень даосизму, буддизму, йоги тощо. Ла Вей — засновник найвідомішої сатанинської групи у світі “Церква Сатани”. Він автор “Сатанинської біблії”, в якій відкидав відповідальність особистості перед суспільством, заперечував найістотнішу моральну категорію — совість, закликав до насолод, пропагував культ сили, відчайдушний егоїзм, індивідуалізм і прагматизм. Для Ла Вея Сатана — символ звільнення людини від моральних, соціальних, релігійних норм і правил та засіб повної реалізації людиною свого Еґо. Виступав проти принесення в жертву живих істот, сексуальних оргій як складової сатанинських ритуалів, актів вандалізму, вживання наркотичних речовин та алкоголю. Існують різні форми класифікації сатанізму, зокрема виокремлюють ортодоксальних дияволопоклонників (люциферіанців)

і реформованих дияволопоклонників (лавеївського типу).

Ла Вей А. Ш. Сатанинська біблія. — К., 1996; Парнов Е. И. Трон Люцифера. — М., 1991; Петрик В. М., Ліхтенштейн Є. В., Гринько В. В. та ін. Нетрадиційні релігії та містичні об'єднання України. — К., 2000; Степовик Д. Релігії, культури і секти світу. — К., 1997.

А. Черній

Демонстрація (лат. *demonstratio*, від *demonstro* — показ) — 1) публічний масовий вияв, хода людей для вираження тих чи інших громадських настроїв; 2) публічний показ чого-небудь (фільму, колекції, твору мистецтва тощо); 3) дії, вчинки, що виражають протест проти кого-, чого-небудь; 4) вияв, свідчення чого-небудь.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001; Советский энциклопедический словарь. — М., 1985.

Ю. Бондар

Денаціоналізація — 1) насильницьке позбавлення духовно-культурного суверенітету певного народу, втрата національних особливостей, (мови, культури, освіти, науки, мистецтва, традицій тощо); 2) повернення державного націоналізованого майна колишнім власникам або їхнім законним нащадкам (для України це лише питання часу); 3) перехід державної власності до колективів і приватних осіб зі створенням на їхній основі корпоративної, акціонерної та приватної власності. Д. здійснюється на основі законодавчого державного акту шляхом продажу державного майна. При цьому колишнім власникам може надаватися перевага у праві на купівлю. За характером Д. може бути політичною, якщо державні органи примусово перетворюють державні підприємства у приватні, зміцнюючи тим самим позиції приватного сектора економіки. Д. може бути частковою, коли розпродається лише частина акцій державних компаній і державна власність набуває статусу змішаної державно-приватної власності. Мета Д.: формування цивілізованого ринку в тій чи тій галузі, перерозподіл власності в умовах сприятливої економічної кон'юнктури, зміцнення позиції приватного сектора економіки. Д. може

сприяти скороченню витрат і покращанню якості продукції, загальному зростанню конкуренції тощо. Нині в Україні відбувається процес Д. великих промислових підприємств, стратегічно важливих об'єктів, які належать до галузей, що становлять основу національної економічної безпеки держави.

Бальцерович Л. Социализм, капитализм, трансформация: Очерки на рубеже эпох. — М., 1999; Варвар І. М. Політична етнологія як наука. — К., 1994; Етносі соціум. — К., 1993; Дергачов В. А. Геополітика. — К., 2000; Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. — К., 2003.

А. Черній

Деномінація (від лат. *denominatio* — перейменування) — одна із форм релігійної організації, яка здебільшого постає проміжною ланкою між сектою і церквою й перебуває у стадії становлення. Зазвичай Д. формується на основі секти. Тому нерідко її визначають як секту, що перебуває на одному з вищих етапів свого розвитку, в якій склалася чітка організаційна структура і яка має широкі зв'язки із суспільством. Для Д. характерним є прийняття різнопланових організаційних і культурних принципів, відкритість для взаємодії з іншими релігійними об'єднаннями і державою, тобто спостерігається тенденція до поєднання зі "світом". Від церкви Д. переймає доволі високу систему централізації та ієрархічний принцип управління, відмову від політики ізоляціонізму. Із сектою Д. зближують принцип добровільності, індивідуальне членство, претензії на винятковість, ідея боговибраності. Заперечення поділу віруючих на духовенство і мирян поєднується у Д. з наявністю професійних священників, яким надаються особливі повноваження для тлумачення слова Божого, проповідей тощо. За певних умов Д. може перерости в церкву, від якої можуть відокремлюватися сектантські групи.

Академічне релігієзнавство. — К., 2000; Колонний А. М. Феномен релігії. — К., 1999; Черній А. М. Релігієзнавство. — К., 2005.

А. Черній

Депопуляція етносу — форма руйнування системи існування етносу. Популяція етносу визначається як сукуп-

ність усіх осіб певного етносу, які проживають на окремому конкретному терені достатньо ізольовано від інших етнопопуляцій природно-ландшафтними умовами. Етнопопуляція — це питома біосферна одиниця еволюційного процесу, яка самозароджується, самовідтворюється і саморозвивається і здатна до самодостатнього існування в межах історично довготривалого часу. Етнопопуляція є основою формування націй, але не держав-націй. Їх еволюція відбувається не за простою схемою від нижчих до вищих форм, а має загалом надзвичайно складний характер. Історія закарбувала безліч прикладів деградації, занепаду і навіть вимирання тих етнопопуляцій, які не витримали випробувань долі і зазнали депопуляції. Причиною цього є біодемографічні, соціально-економічні, суспільно-політичні та екологічні чинники, які руйнують імунітет етнопопуляцій, а саме: зменшення народжуваності, депортації, війни, пошесті, екологічні катаклізми, голодомори тощо. Наслідком депопуляції нерідко є етнічні катастрофи, які бувають двох типів: 1) вичерпаності, коли етнос повністю вичерпав усі потенційні можливості виживання; 2) інверсії, внаслідок чого етнос перероджується і розпадається на субетноси або його поглинають інші етноси. Депопуляції і катастрофи зазнали десятки етносів, які проживали в СРСР і були складовими “нової історичної спільноти” — так званого радянського народу. Прикладом депопуляції може бути український етнос, який впродовж лише ХХ ст. кілька разів стояв на межі етнічної катастрофи. Останній раз 1986 р., коли вибухнув енергоблок на ЧАЕС. На жаль, ця загроза продовжує висіти дамоклевим мечем над українцями.

Г. Мусієнко

Депопуляція національна — форма руйнування системи життєдіяльності нації у всеосяжному вимірі. Вона охоплює набагато ширший простір, ніж поняття депопуляції етносу. Відтак, коли йдеться про націю-етнос, питання депопуляції має один зміст, а у випадку нації-держави — інший. Однак сутність депопуляції багато в чому збігається, зокрема, коли йдеться про масове застосування новітніх теорій і технологій знищення

матеріальної і духовної сфери буття нації під маскою захисту загальнолюдських інтересів і цінностей. На практиці це означає, що має вивицитися тільки одна нація-гегемон, інші ж будуть повністю позбавлені національної ідентичності й перестануть бути суб'єктами історичного процесу в глобальному вимірі. Загалом депопуляція національна виникає за умови порушення єдності націотворчих підвалин: матеріальної — екосу, суб'єктивної (душевної) — етносу і духовної — етосу.

Г. Мусієнко

Депортація (від лат. *deportatio* — вивезення) — вигнання, заслання, висилка; насильницьке переселення цілих народів, етнічних груп, їхніх частин або окремих представників з їхньої історичної батьківщини, етнічних територій або місць компактного проживання. Д. є однією з крайніх форм дискримінації — політикою, практикою і засобом боротьби проти окремих народів, етнічних груп та їхніх представників, що визначаються “соціально й політично небезпечними”. Д. здійснювалися деспотичними режимами великих політичних держав, правителями колоніальних імперій та урядами тоталітарних режимів. Д. певних соціальних груп населення, цілих народів, окремих осіб проводиться в інші країни або на спеціально виділені території у різних формах, навіть крайніх, таких як геноцид. Така практика засуджена міжнародною спільнотою у Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1948 р.).

Вперше депортацію було використано у XVIII ст. у Франції стосовно політично неблагодійних осіб. Особливо посилюються втечі й акції вигнання у зв'язку з ідеологічним загостренням (расизм, націоналізм, комунізм) під час і після Другої світової війни. У Німеччині для створення “німецького життєвого простору” в 1939–1940 рр. відбулося переселення фольксдойчів, у 1940–1941 рр. — примусове переміщення поляків до генерал-губернаторства, а також завезення близько 9 млн іноземних робітників і знищення євреїв. Потсдамська конференція (1945) санкціонує: 1945–1946 рр. на-

сильницьке переселення майже всіх німців з німецьких східних територій Чехословаччини (Судети) й Угорщини. Більш як 3 млн при цьому гинуть; 1945–1947 рр. — нове заселення звільнених територій. Попри репатріацію та обмін національними меншинами знижується густина населення (наприклад, у Судетах); 1946–1947 рр. насильницьке переселення національних меншин з Югославії (італійців); 1950–1952 рр. — з Болгарії та Греції (турки). В СРСР депортації були наслідком політичних рішень. У 40-х роках, на підставі сфальсифікованих звинувачень, з місць свого історичного або постійного проживання були переселені етнічні німці, турки-месетинці, народи Чечні, Інгушетії та ін.

З території сучасної України значних депортацій зазнали українці під час розкуркулювань і розгрому національно-визвольного руху у західних областях України.

Наприкінці 30–40-х років були проведені масові депортації поляків, німців, інших етнічних груп, кримських татар з місць їхнього постійного проживання, в тому числі і за межі України. Насильницькі депортації населення з України в 30–50-ті роки здійснювались у такому хронологічному порядку: 28 квітня 1936 р. Раднарком СРСР прийняв постанову № 776-120 сс про переселення “як політично неблагонадійних” поляків з Української РСР до Казахстану; 29 грудня 1939 р. було прийнято постанову РНР СРСР № 2122-617 і затверджено “Положення про спецпоселення і трудове влаштування осадників, виселених із західних областей УРСР і БРСР.” Положення підписав нарком внутрішніх справ Л. Берія. Для його виконання терміново виділялося 55 залізничних вагонів. Осадники — це переселенці з Польщі, колишні військовослужбовці польської армії, які виконували функції поліції; 2 березня 1940 р. РНК СРСР ухвалила постанову № 289-127 сс про виселення з районів Західної України і Західної Білорусі членів сімей усіх поміщених у табори і в’язниці військовополонених і колишніх офіцерів польської армії, а також жандармів, розвідників, колишніх поміщиків, фабрикантів і чиновників держaparату, учасників повстанських і контррей-

волюційних організацій, біженців з районів колишньої Польщі (що відійшли до Німеччини), які виявили бажання виїхати з Радянського Союзу на зайняту територію і не були прийнятні німецьким урядом; 10 квітня 1940 р. РНК СРСР постановою № 497-177 сс затвердила інструкцію про виселення осіб, які потрапляли під постанову від 2 березня того самого року. В постанові зазначалося, що депортації підлягають 22–25 тис. осіб; у травні–червні 1941 р. за наказом НКВС СРСР почалося виселення зсильнопоселенців і членів їхніх сімей з республік Прибалтики, Молдавської РСР, Західної України та Західної Білорусі; 21 травня 1941 р. нарком Л. Берія підписав наказ про розселення на 20 років у Кустанайській області Казахської РСР поселенців із Західної України і Західної Білорусі. У червні–липні 1941 р. почали прибувати перші ешелони із зсильнопоселенцями. Так, з Південно-Казахстанської області повідомлялося, що з 4 по 11 червня туди прибуло три ешелони з 636 родинами (2291 осіб) з районів Львівської, Ровенської і Тернопільської областей. Це були учасники повстанських організацій ОУН. Наприкінці 1941 — на початку 1942 р. почалася депортація німців з території України. 22 вересня 1941 р. Державний комітет оборони прийняв постанову № 70200 про переселення 31320 осіб із Запорізької області. На підставі цієї ж постанови вибули на Схід (до Кустанайської обл.) в примусовому порядку 2590 радянських німців з Луганської області. У жовтні 1941 р. почали вживатися заходи на виконання постанови ДКО в Сталінській області (нині Донецької обл.), де проживали 368880 радянських німців. До середини 1942 р. все німецьке населення, яке проживало на території України, було переселене у східні райони СРСР. 7 січня 1944 р. вийшло розпорядження № 20 за підписом Л. Берії, в якому нарком наказував “усіх виявлених пособників на території України заарештувати з конфіскацією майна на основі наказу НКВС СРСР за № 001552 (1940 р.)”. Усіх доправляли до Чорногорського спецтабору (станція Чорногорські копальні Красноярського краю) для їх подальшого утримання. У 1944–1945 рр. вивозять оунівців і членів їхніх сімей.

На кінець 1945 р. усього на спецпоселенні, за даними відділу спецпоселень НКВС СРСР, перебувало 967085 сімей — 2342506 осіб.

У травні 1944 р. були депортовані кримські татари, деякі інші етнічні групи Криму (вірмени, греки, болгар, цигани). Восени 1944 р. з півострова було вивезено близько 200 тис. татар. 2 червня 1944 р. була прийнята постановою Державного комітету оборони СРСР “Про виселення з Криму німецьких пособників із числа болгар, греків і вірмен”. Операція розпочалася 24 червня 1944 р. Цього самого дня Сталін підписав нову постанову Державного комітету оборони СРСР про виселення місцевих жителів турецького, грецького й іранського підданства, які мали на руках прострочені паспорти. Місцями поселення висланців стали 9 областей Узбецької РСР, 8 автономних республік, 4 краї і 22 області РРФСР, 16 областей Казахської РСР, 6 областей Киргизької РСР, а також території Карело-Фінської, Таджикиської РСР і Туркменської РСР, де вони утримувались на дискримінаційному режимі спецпоселення аж до 1956 р. Президія Верховної Ради СРСР у вересні 1967 р. ухвалила Указ “Про громадян татарської національності, які проживали в Криму” та Постанову “Про відновлення прав кримських татар та членів їхніх сімей проживати на всій території СРСР”, в яких було офіційно визнано безпідставними звинувачення на адресу кримських татар. Водночас вони вважалися “вкоріненими” у районах тогочасного розселення, що реально означало закріплення їх у місцях свого заслання.

14 листопада 1989 р. Верховна Рада колишнього СРСР задекларувала незаконними і злочинними репресивні акти проти народів, що підпали під нацистське переселення.

Антонюк О. В. Політико-правовий аспект кримськотатарської проблеми в українському суспільстві // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — Вип. 6. — К., 2000; Овод В. Миграционные процессы в Крыму: история, проблемы, перспективы. — Симферополь, 1997.

О. Антонюк

Держава авторитарна (від лат. *autoritas* — повновладдя) — одна з найдавніших форм держави і типів

політичних режимів. Головною ознакою такої держави є те, що вся повнота влади зосереджена в руках однієї особи (вождя, царя, короля чи імператора) або групи осіб (аристократичної верхівки, військової хунти чи релігійних провідників). Д. а. притаманні такі риси: політична влада здійснює свої повноваження методами диктату; виконавчі органи влади мають широкі можливості законодавчої діяльності; обмежуються політичні, громадянські і особисті права і свободи громадянина; влада у своїй діяльності спирається як на законні, так і незаконні методи досягнення певної мети; діяльність всіх структур і органів влади зазвичай має закритий характер; за кризових ситуацій влада готова застосувати силу і навіть вдатися до масових репресій; обмеження прав опозиційних до правлячого режиму сил аж до заборони діяльності є нормою життя. Незважаючи на це, у багатьох авторитарних державах допускається певний обмежений вияв демократичних принципів, зокрема таких як багатопартійність чи парламентаризм, і в них не вдаються до тотального ідеологічного тиску на народні маси.

Д. а. є всі колишні абсолютні й сучасні різноманітні монархії в деяких країнах Азії і Африки (Йорданія, Саудівська Аравія, Марокко), військові диктатури в країнах Латинської Америки. Окремим різновидом авторитаризму є “патримональна диктатура”, сутність якої зводиться до того, що вся держава цілком стає власністю окремого сімейного клану з одноособною диктатурою. Крім того, у ХХ ст. в деяких демократичних країнах мали місце часткові вияви ознак авторитаризму. Прикладами Д. а. є Франція часів президентства де Голя, не кажучи вже про авторитарну диктатуру генеральних секретарів ЦК КПСС до розпаду СРСР, який вважав себе загалом найдемократичнішою у світі державою.

Г. Мусієнко

Держава багатонаціональна (поліетнічна) (*multinational state*) — держава, на території якої проживають різні структурні етнокомпоненти її суспільства — етноси-нації, народності, інші етнічні групи. Багатонаціональні держави відрізняються від ба-

гатоетнічних національних держав тим, що у першому випадку йдеться про наявність у межах держави кількох етнічних націй поряд з титульною, а в другому — різноманітних етнічних груп з певним статусом. Прикладами Д. б. є: Індія, Китай, Росія, Пакистан, Австрія, Велика Британія, Румунія та ін. Причини формування Д. б. наступні: по-перше, особливості історичного розвитку країн (наприклад, така багатонаціональна держава, як Індія сформувалася ще в другій половині 1-го тис. до н. е., коли на її території виникли перші великі державні утворення, тобто задовго до того, як з'явилися нації, що складають нинішнє населення країни); по-друге, колоніальні завоювання, що спричинили розчленування етносів кордонами різних держав. Цей процес був притаманний для формування таких Д. б., як Алжир, Ангола, Ефіопія; по-третє, інтенсивні міграційні потоки, що зумовили виникнення Австралії, основу населення якої становлять нащадки переселенців із Великої Британії та Ірландії, а також іммігранти з інших країн, у тому числі з колишнього СРСР. Внаслідок масової імміграції, головним чином з Європи, та везення негрів-рабів, започатковується формування первісного населення такої Д. б., як США. На Північну Америку колонізаційна політика Іспанії, Франції, Великої Британії, Нідерландів і Швеції розпочалась у XVI ст., під час якої застосовувався цілеспрямований геноцид щодо корінного населення Америки — індіанців, ескімосів, алеутів, які нині становлять незначну частку від усього населення.

За формами територіального облаштування Д. б. сформувались як унітарні — Китай, Франція, Швеція, Бельгія, Іран, Україна та інші, так і федеративні, до яких належать Російська Федерація, Індія, Німеччина, Нігерія та ін. Важливою складовою існування Д. б. є спроможність оптимізувати та забезпечити міжнаціональну та міжетнічну злагоду в суспільстві. При цьому незалежно від форми державного устрою актуальним залишається питання розподілу повноважень між центром і національною периферією; створення дієвих механізмів попередження та нейтралізації міжетнічної напруже-

ності конфліктів; забезпечення політико-правових і соціально-економічних стимулів для регіональних національних утворень, які б закріплювали їх у складі держави.

Халипов В. Ф. *Енциклопедія власти.* — М., 2005.

О. Антонюк

Держава національна (моноетнічна) — вид держави, утворений нацією, яка компактно проживає на власній історично сформованій території, і є результатом здійснення нею її основного загальнонаціонального права на політичне визнання (незалежність, суверенітет). Нині у світі налічується понад 2 тис. різних етнонаціональних утворень і близько 200 держав — членів ООН. Серед них: одні переважно мононаціональні (Австрія — 92,5 % австрійців, Норвегія — 99,8 % норвежців, Японія — 99 % японців, у яких проживає незначна частина представників інших народів, інші — багатонаціональні, які об'єднують корінні етноси і національні групи (Ірак, Іспанія, Росія та ін.), треті — у переважній більшості держави екваторіальної частини планети, які складаються в основному з родоплеменних утворень. Взаємини між нацією і державою були здавна предметом вивчення і наукових дискусій учених. Так, Ф. Енгельс вважав, що між нацією і державою існує тісний внутрішній зв'язок. К. Каутський дотримувався погляду, що класичною формою організації національного життя є національна держава. М. Вебер пояснював, що ідеальним є поєднання національної і державної спільності, в якій реалізується співпадання їхніх інтересів. В українській суспільно-політичній традиції першим висловився за необхідність завоювання українським етносом власної державності М. Костомаров, на його думку, це давало українцям можливість здобути незалежність і суверенітет.

Формування системи національних держав за часом розпочалося в Європі набагато раніше, ніж на інших континентах, й припадало на середину XIX ст. Цей процес мав свої особливості стосовно кожного етносу і був зумовлений цілою низкою чинників: іс-

торичними, політичними, економічними тощо. По-перше, англійці, росіяни (руські), австралійці, французи, шведи, датчани, голландці й залежні від них країни належали до категорії тих етносів, які, перебуваючи на постінтеграційній стадії, становлять одне ціле. По-друге, німці, італійці, іспанці, португальці входили до передінтеграційної групи і були близькими до об'єднання чи звільнення від залежності. По-третє, ірландці, норвежці, бельгійці і ті етноси, які входили до складу Австро-Угорської, Російської та Ісламської імперій, були глибоко інтегровані в іноземні державно-політичні структури при збереженні певної цілісності. По-четверте, ціла низка етносів (поляки, литовці, українці та ін.) характеризувались як розділені (серед них рівень розінтеграції найбільшим був в українців), і об'єднатись яким в єдину державу можливо було лише за умов розпаду зазначених імперій, у складі яких вони перебували. При цьому слід зауважити, що деякі народи і донині ведуть боротьбу за політичне самовизначення. Політичні реалії свідчать, що, нації, самовизначившись, стають основою легітимних державності створення життєздатних економічних систем, дієвих соціально-культурних інститутів.

Якщо держава формувалась на базі однієї або кількох близьких в етнічному відношенні народностей (наприклад, французька нація виникла із північнофранцузів і провансальців), то створювалась Д. н. і навпаки, коли основою державного облаштування було об'єднання різноетнічних груп, то утворювались багатонаціональні держави.

Особливостями Д. н. є: по-перше, забезпечення всіх необхідних умов для збереження і розвитку надбань титульної нації в економічній, політичній, соціальній, духовній сферах життя, збагачення її духовності, культури, мови, традицій; по-друге, цей процес діалектично поєднується з піклуванням щодо розвитку також інших націй, етнонаціональних груп, які проживають на її території; по-третє, може існувати лише за умови, що у більшості її громадян є об'єднувальна, консолідуюча національна ідея. Якщо населення позбавлене такої ідеї, то нація перебуває у "сплячому стані" і в

становищі етносу, який не здатний претендувати на політичне самовизначення і стабільну державність. За своєю сутністю національна ідея відображає весь комплекс проблем самоутвердження нації, її прав і свобод, а народ відчуває свою внутрішню єдність, зв'язок між поколіннями, традиціями, бачить перспективу своєї діяльності, процес реалізації власного самосвідомлення, виступає показником того, як етнос розуміє себе, своє місце і роль у світі. Національна ідея стосується усіх сфер життя суспільства — економічної, політичної, духовної, культурної тощо. Найвищим виявом національної ідеї є ступінь усвідомлення нацією (народом) власної значущості, сили, ваги, потреби в тому, щоб її поважали і з нею рахувались інші. Тоді вона стає внутрішнім стимулом до політичної діяльності, а зовнішнім виступає національна держава, яка забезпечує суверенітет і соціальний прогрес нації як політичної спільноти. Так розглядали національну ідею Т. Шевченко, І. Франко, В. Липинський, Г. Сковорода, М. Костомаров, М. Грушевський, П. Донцов, Д. Чижевський, передбачаючи необхідність втілення української національної ідеї в державне будівництво.

У політичних концепціях Ф. Гегеля, М. Вебера, В. Липинського ідея національної держави трактується як доповнення до ідеї правової держави. Світовий політичний досвід у практичному аспекті засвідчив, що в такому поєднанні вони довели власну перевагу (імперські державні утворення призупинили своє існування), а неісторичні народи, яким їхні ідеологи (Ніцше, Маркс, Донцов) передбачали загибель, прогресують, створюють власні держави, чисельність яких постійно зростає. Створення у суспільстві міжетнічної та міжнаціональної злагоди, загалом етнонаціональної єдності та політичної стабільності соціуму, гарантує розвиток ринкових відносин, свободу і рівність між суб'єктами національного державотворення, має визначальний вплив на функціонування держави, яка відповідає стандартам правової держави, що захищає інтереси людини, її права і свободи. Німецький соціолог Ф. Геккерман стверджує, що національна держава утворює етноспільність, яка

має не стільки спільне походження, скільки спільність ціннісних уявлень, інституцій і політичних орієнтацій.

Таким чином, Д. н. є такою формою політичної організації, яка поєднує політико-громадянську й етнічну належність людей.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і прав ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (від. ред.) та ін. — К., 1996; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005.

О. Антонюк

Держава правова — така форма організації і діяльності публічно-політичної влади, її взаємин з громадянським суспільством, яка ґрунтується на владі права, його верховенстві. Термін “Д. п.” утвердився в німецькій юридичній літературі в першій третині XIX ст., а пізніше поширився у країнах Європи, в Росії. Коло джерел Д. п. стоять Платон, Аристотель з їхніми ідеями про роль закону і справедливості у суспільному влаштуванні, Джон Локк і Монтеск’є — з теорією поділу влади. Основоположником теорії Д. п. вважається І. Кант, який першим обґрунтував мету держави у торжестві права. У змістовному плані Д. п. характеризується такими ознаками: верховенство законів, їх обов’язковість для всіх; правовий характер законів; реальність, забезпеченість прав і свобод кожного громадянина; взаємність прав і обов’язків індивіда, держави і суспільства. Названі ознаки свідчать про органічний зв’язок Д. п. з громадянським суспільством.

Политическая социология. — Ростов н/Д, 1997.

М. Головатий

Держава тоталітарна (фр. *totalitaire*, від лат. *totus* — всеохоплюючий) — одна з новітніх форм держави і політичних режимів, що з’явилися у світі на початку XX ст. Запровадження терміна “тоталітаризм” у політичну філософію приписують італійському філософу Джованні Джентіле, а в державно-політичну практику його ймовірно ввів Беніто Муссоліні. Найбільший внесок у вивчення природи і при-

чин поширення тоталітаризму у світі зробили Ф. Хайек, К. Поппер, К. Фрідріх, Х. Арендт і З. Бжезинський, які віднайшли його генетичне коріння в етатичних і соціалістичних вченнях. Розвиток тоталітаризму пов’язують з появою масового суспільства, науково-технічною революцією, концентрацією інформаційно-психологічного впливу на суспільство і людину з боку влади і загальною кризою ліберальної ідеології в індустріальному суспільстві. Д. т. характеризується такими ознаками: абсолютний контроль держави над усіма сферами буття суспільства і життя окремої людини; однопартійний монополізм влади з підпорядкуванням її провідникові; ідеологічний монополізм; ліквідація всіх інститутів громадянського суспільства; запровадження суцільної державно-репресивної системи контролю над усіма і всім; тотальний мілітаризм; проголошення принципу єдності держави, партії і народу; панування планової економіки незалежно від існування однієї або кількох форм власності.

Прикладами держав тоталітарного типу були СРСР, Німеччина, Італія (до 1945 р.), Китай, Північна Корея, Куба та ін. Найжорстокішим тоталітаризмом відзначався СРСР, який до всього іншого провадив політику геноциду щодо неросійських народів. Найбільше постраждала від цього загалом у світі українська нація. Пам’ять про це має бути закарбована українцями на віки віків.

Г. Мусієнко

Державна інформаційна політика — сукупність основних напрямів діяльності держави з отримання, використання та зберігання інформації. Головні напрями державної інформаційної політики окреслені законодавчо, а саме: забезпечення доступу громади до інформації; створення національних систем і мереж інформації; зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності та забезпечення ефективного використання інформації; сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів; створення загальної системи охорони інформації; сприяння міжнародному

співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України. Державну інформаційну політику в Україні здійснюють Верховна Рада, Кабінет Міністрів України, центральні і місцеві органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування. Центральними органами виконавчої влади наразі є Державний комітет телебачення і радіомовлення України та Міністерство транспорту і зв'язку України. До основних завдань Держкомтелерадіо України належать: формування та забезпечення реалізації державної політики в інформаційній і видавничій сферах, у сфері захисту суспільної моралі і забезпечення розвитку інформаційної сфери, національного інформаційного простору, дотримання інформаційних прав і свобод громадян, зокрема реалізація права на свободу слова тощо. Мінтрансзв'язку України здійснює державне управління в галузі надання послуг поштового зв'язку, телекомунікації, інформатизації, радіочастотного ресурсу; контролює впровадження автоматизованих систем зв'язку, інформаційного забезпечення національних і міжнародних транспортних шляхів сполучення; встановлює порядок надання операторами телекомунікацій ресурсів мереж у користування державній системі урядового зв'язку, національній системі конфіденційного зв'язку, органам із надзвичайних ситуацій, безпеки, оборони, внутрішніх справ тощо. У межах повноважень держави управління в галузі інформаційної діяльності здійснюють й інші органи центральної виконавчої влади — Міністерство закордонних справ України, Міністерство культури і туризму України, Державний комітет архівів України та ін.

Виноградова Г. В. Інформаційне право України. — К., 2006; Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Державна підтримка засобів масової інформації — сукупність заходів державного сприяння функціонуванню та розвитку інформаційної галузі, її інфраструктури правового,

економічного, організаційного характеру.

Див. також: *Державна інформаційна політика*.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Державний засіб масової інформації — друкований засіб масової інформації (телерадіоорганізація, інформаційне агентство), засновником (співзасновником) якого є орган державної влади, а діяльність здійснюється на базі або за участю державної власності та відповідного фінансування державного бюджету і статутном (програмними цілями), редакцією якого передбачено, зокрема, інформування громадян про діяльність цього органу та вищих органів державної влади.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Державний кошт масової інформації — фінансування, підтримка державою створення, поширення інформації, умов для цього відповідно до засад державної інформаційної політики. Згідно з чинним законодавством України на базі або за участю державної власності та фінансування з державного бюджету України та Автономної Республіки Крим можуть створюватися друковані засоби масової інформації, теле- та радіоорганізації, інформаційні агентства, які, зокрема, мають інформувати громадян про діяльність органів державної влади. У державних органах влади за державний кошт мають бути створені спеціальні інформаційні служби або системи, що забезпечували б доступ до масової інформації. Держава розробляє і реалізує також окремі програми підтримки засобів масової інформації (комунікації), зокрема, підтримку і фінансування культурологічних видань, газет і журналів, теле-, радіопрограм мовою національних меншин, що компактно проживають у різних регіонах України. За державний кошт фінансуються цільові програми з видання підручників для загальноосвітніх шкіл,

інформатизації навчальних закладів, проекти створення кіно-, телефільмів, інформаційної продукції для масового поширення.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Державні (національні) інтереси України — визначальні духовні цінності, в яких в інтегрованому вигляді відображаються життєво важливі прагнення та потреби особи, суспільства, держави й способи їх реалізації. У Концепції (основи державної політики) національної безпеки України (схваленої Верховною Радою України в січні 1997 р.) наголошується, що “національні інтереси відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу (маються на увазі громадяни всіх національностей, що утворюють Український народ. — *Авт.*), його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення”. Національні інтереси тотожні інтересам української нації, оскільки відбивають (інтегрують) інтереси усіх громадян незалежно від національної належності. Національні інтереси виступають фундаментом формування стратегічних завдань внутрішньої і зовнішньої політики Української держави. Слід зауважити, що процес їх формування й реалізації, в якому діють багато об’єктивних і суб’єктивних чинників, загалом складний. При цьому визначальний вплив мають ті засади, на яких будеться сучасна демократична Україна. Національні інтереси знайшли своє закріплення в Основному Законі: громадянське суспільство; правова, соціальна держава; економічний і політичний плюралізм; ідеологія та мораль, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях; повага до прав людини та ін. Аналіз політико-правової бази формування основ внутрішнього і зовнішньополітичного курсів України, нинішньої політики державного керівництва, наукові літератури тощо дає змогу виокремити із цілого комплексу національних інтересів ті, що безпосередньо пов’язані з міжнаціональними й міжетнічними

відносинами. Їх зміст зумовлений поліетнічним складом населення. Основу етнодемографічного потенціалу України становлять 18 найчисельніших етнічних груп: українці, росіяни, білоруси, молдовани, кримські татари, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи. У контексті такого об’єктивного етнонаціонального чинника вчені виділяють три рівні або три аспекти в структурі національно-державного інтересу, співвідношення між якими мають або можуть мати конфліктний характер. Передусім, це інтереси держави, яка претендує на всебічне вираження інтересів усіх етнічних груп — як етнічно домінуючої більшості, так і етнічних меншин. У структурі національних інтересів виокремлюють також групу специфічних інтересів етносів: з одного боку, етнічної більшості, яка є титульним етносом і претендує на статус національного лідерства, а з іншого — інтереси етнічних меншин, які прагнуть захистити свою етнокультурну, мовну, релігійну тощо самобутність. Дослідники зазначають, що інтереси перших і останніх етнічних груп, про що свідчить і досвід етнодержавотворення, не завжди збігаються, а нерідко носять і конфронтаційно-антагоністичний характер, що загрожує цілісності території даної держави, посилює ризик конфліктності з країнами-сусідами тощо. Тому, щоб забезпечити демократичний розвиток українського соціуму, потрібно проводити політику своєчасного врахування та розробки механізмів узгодження національно-специфічних інтересів усіх етнічних груп із стратегічним і тактичним розвитком країни, її загальнодержавними пріоритетними інтересами.

Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Голос України. — 1997. — 4 лют.; Курас І. Ф. Державотворчі інтереси в сучасній Україні: Загальнонаціональний та регіональний аспекти // Вісн. НАН України. — 1994. — № 4.

О. Антонюк

Деспотизм — (грец. *despoteia* — необмежена влада) — нічим необмежена абсолютна влада, сваволя, грубе, жорст-

ке підкорення волі інших. У монархіях давнього світу (Ассирія, Вавилон та ін.) з крайньою централізацією влади основною формою правління була деспотія. Її елементи характеризували напівзалежні від Візантії або ж самостійні грецькі державні утворення XIII–XV ст., якими управляли деспоти (за назвою найвищого титулу візантійських вельмож), — такі утворення отримали загальну умовну назву “деспотат”. Д. як форма чи елемент державного управління характерна для авторитарних або ж авторитаризованих режимів. Найчастіше Д. виявляється у переслідуваннях інакомислення, за ідеологічними, релігійними, расовими мотивами, стає причиною етнічних чисток. Прикладами цього є фашистський режим Гітлера в Німеччині (винищення євреїв, циган, слов’ян), комуністичні режими Сталіна в СРСР (нищення церков, переселення кримськотатарського, частини українського народів та ін.), Мао Цзедуна у Китаї (нищення етнічних гірських народів, релігійних громад), Саддама Хусейна в Іраку (нищення курдів) та ін. Д. як форма крайньої нетерпимості може виявлятися в діяльності крайньорадикальних політичних, релігійних течій. До таких дослідники відносять, зокрема юдейську секту “Хаббад”, послідовники якої сповідують зверхність, нетерпимість до інших, фактично фашистську ідеологію. На побутовому рівні Д. може виявлятися в родинних стосунках як диктат одного із членів сім’ї стосовно інших.

Політологічний словник. — К., 2005; Советский энциклопедический словарь. — М., 1985.

Ю. Бондар

Джихад — всебічні зусилля (“заято боротися”) у справі утвердження ісламу. Виокремлюються чотири види Д.: 1) джихад серця (спрямований на внутрішнє самовдосконалення мусульманина, оскільки тільки очистивши своє серце та думки в боротьбі зі злом, можна дозволити собі повчати інших); 2) джихад мови (залучення до віри словом, “мудрістю і напучуванням”; переконання у правильності ісламського шляху “тих, хто вагається”); 3) джихад руки (низка певних заходів, які забезпечують виконання ісламських норм);

4) джихад меча (боротьба з невірними в ім’я Аллаха або “кітаал фі сабія Аллах”). Перші три — називають ще “великим Д.”, або щоденними зусиллями духу щодо посилення власних релігійних переконань, утвердження добра, боротьби зі злом, суворого дотримання ісламських законів і поширення мусульманської віри. Священну війну проти невірних відносять до так званого “малого Д.”. У Корані не окреслено ані термін дії Д., ані конкретна дата його закінчення. Священна війна може бути припинена лише за умови досягнення її кінцевої мети — перемоги ісламу в усьому світі. Етичні постулати Д.: 1) Д. не може бути прикриттям таємних, лицемірних дій однієї мусульманської країни проти іншої. Таємне спонсорування терористичної діяльності не може розглядатися як Д. Згідно з Кораном священна війна ведеться не для знищення ворога чи загарбання його землі, а з метою поширення ісламу; 2) мусульманська держава не може вести Д. проти держави, з якою в неї існують взаємні або міжнародні домовленості, навіть якщо ворожа держава справді винна у гонінні своїх громадян за віру і якщо переслідувані мусульмани звернуться до мусульманської держави по допомогу; 3) перебуваючи у стані війни з іншою країною, мусульмани ні за яких умов не повинні воювати з цивільним населенням — чоловіками, жінками, дітьми, які не беруть участі в бойових діях (К. 2:190). Мусульмани не має виявляти жорстокість, спотворювати тіла вбитих, безглуздо знищувати майно ворога; 4) Коран застерігає мусульман від виявів боягузтва, нерішучості на полі бою (К. 8: 15–16), але робить виняток щодо ситуацій, коли мусульманська армія стратегічно має відступити (К. 8:15–16). Д. як священна війна є обов’язком усього мусульманського суспільства й до того ж обов’язком постійним — у силу претензій ісламу на універсальність.

Див. також: *Іслам*.

Васильєв П. История религии Востока. — М., 1999; Малак С. Ислам: Введение и подход. — Минск, 1996; Ханиф С. Что должен знать каждый об исламе и мусульманах. — К., 1995; Шейх Ахмад Тамим. Истинный путь (основное введение по исламу). — К., 1994.

А. Черній

Дивергенція (від лат. *divergentia* — розходження) — в біології — розходження ознак у організмів однієї системи атичної групи в процесі еволюції; у лінгвістиці — мовна еволюція, у висліді якої діалекти однієї мови відособлюються від інших діалектів і формують самостійні мови. Термін введений у науковий обіг Ч. Дарвіном. Етнологія використовує термін “Д.” для експлікації явища набування окремими частинами етносу відмінностей в ознаках у результаті пристосування до розбіжних умов проживання. В історії відомі факти, коли етнічна спільнота, заселивши велику територію, змушена пристосовуватись до різних, часом не схожих між собою ландшафтних, кліматичних, ґрунтових та інших умов проживання. Ця обставина породжує відмінні між собою форми господарювання, а відтак і розбіжності в традиціях, обрядах, календарних обрядових святах, з’являються елементи несхожості в традиційному одязі, їжі, ремеслах, міфології; виникають мовні відмінності, пов’язані з відображенням розбіжних елементів способу життя. З одного боку, явище Д. забезпечує повніше використання умов навколишнього середовища етносом, ширший спектр форм практично-духовної діяльності більш етнічної спільноти, з іншого — окремі групи єдиного етносу в результаті Д. набувають ознак субетносу, окремої етнічної групи, яка з часом може створити самостійний етнос. Так, літописна згадка про залишення під тиском кочовиків частиною тиверців і уличів надчорноморської території й переселення їх у район Карпат, де умови проживання й господарювання істотно відрізнялися від попередніх, дали підстави деяким історикам і мовознавцям — О. Шахматов (1864–1920), Я. Янув (1888–1952), Т. Лер-Сплавінський (1891–1965) — вважати окрему й своєрідну етнічну групу гуцулів нащадками тиверців та уличів, що виникла як вислід Д. та впливу інших етносів, насамперед румунського. Д. породжує анізотропію етнічну.

зар Н. Українська та русинська національні меншини Словаччини в трансформаційний період // Буковинський журн. — 2005. — № 3, 4.

В. Ятченко

Дипломатія превентивна (в етнополітиці) — дипломатичні дії (система дій), спрямовані на попередження виникнення розбіжностей між сторонами, пов’язаними з етнічними, етнополітичними відносинами, а також спрямованими на обмеження розповсюдження вже існуючого конфлікту. За існуючими нині визначеннями “превентивна дипломатія” (англ. *preventive diplomacy*) загалом має такі складові: превентивне розгортання військ (сил), розгортання військ для підтримки миру в зоні потенційного конфлікту та ін. Ці складові враховують у разі, якщо йдеться про використання сили, особливо військової. Д. п. вимагає системи превентивних засобів, тобто інструментарію попередження, унеможливлення етнічних конфліктів. Це засоби, головним чином, раннього попередження, які пов’язані з вивченням причин, чинників, умов, що можуть призвести до виникнення конфлікту, моніторинг початку кризи (збирання і аналіз фактів, що спричиняють, або можуть спричинити напругу, кризу), пошук можливих посередників, які спроможні позитивно вплинути на припинення зародження кризи, конфлікту і т. ін. Заходи Д. п. за характером та особливостями поділяють на політичні, економічні, дипломатичні, воєнні, гуманітарні. Політичні — передбачають ведення, головним чином, переговорного процесу, використання різних ЗМІ з метою врегулювання конфліктів, формування певної громадської думки тощо. Економічні — це матеріальна, фінансова допомога вільним і незалежним (опозиційним) ЗМІ, виявлення і пошук економічних чинників унеможливлення конфліктів. Дипломатичні — пов’язані з вивченням ситуації навколо конфліктів, обміні дипломатичною інформацією, поширення такої інформації і т. ін. Воєнні — пов’язані з використанням військових сил і можливостей для мирного врегулювання конфліктів. Гуманітарні — це широке коло засобів, пов’язаних з пропагандистською, просвітньою, інформаційною діяльністю

Дивергенция // Большая сов. энцикл.: В 30 т. — М., 1970–1978. — Т. 8; Гуцульська говірка // Енцикл. українознав.: У 10 т. — Л., 1993. — Т. 2; Ла-

духовного змісту і характеру. Попередженням етнічних конфліктів займаються окремі політичні сили (партії, організації, об'єднання тощо), держави, міждержавні спільноти (об'єднання, організації). На міжнародному рівні попередженням етнічних конфліктів займаються Рада Безпеки і Генеральна Асамблея ООН, а також такі регіональні міждержавні організації як ОБСЄ, Рада Європи, ЄС та ін. Генеральна Асамблея ООН 5 грудня 1988 р. схвалила спеціальну "Декларацію про запобігання й розв'язання суперечок і ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру й безпеці, та про роль ООН", яка передбачає низку конкретних дій щодо унеможливлення різноманітних, в тому числі й етнічних зіткнень і конфліктів. На транснаціональному рівні превентивну дипломатичну діяльність стосовно етнічних конфліктів здійснюють різноманітні міжнародні неурядові організації: "Журналісти без кордонів", "Лікарі без кордонів", Гельсінська група, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Міжнародна тривога та ін. Щодо державного (загальнонаціонального) рівня, то тут діють різні інститути влади і управління, структури громадянського суспільства, організації ЗМІ. Відомий учений У. Зартман виокремлює три основних елементи превентивної дипломатії: співробітництво, розрахунки та переформулювання позицій.

Абдулатипов О. Г. Этнополитические конфликты в СНГ: Наднациональные механизмы разрешения. — М., 1996; Авксентьев В. А. Этническая конфликтология: В 2 ч. — Ставрополь, 1996; Аклаев А. Р. Этническая конфликтология: анализ и менеджмент. — М., 2005; Антонюк О. В. Основы этнополитики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005; Арутюнов Ю. В. Трансформация постсоветских наций. — М., 2003; Аршба О. И. Этнополитический конфликт: сущность и технология управления. — М., 1996; Варзар І. М. Політична етнологія як наука: Теоретико-методологічні і наукознавчо-праксеологічні аспекти: Дис... д-ра політ. наук / НАН України. — К., 1995; Гірник А. М. Основы конфликтологии. — К., 2001; Дробішева Л. М. Этнические конфликты // Политические исследования. — 1994. — № 2; Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. — К., 1997; Євтух В. Б. Міжнародні відносини і національні меншини України: стан, перспективи / За ред. Р. Чіпачави. — К., 2004;

Зайцев А. К. Межэтнический конфликт: введение в тему номера // Соц. конфликт. — 2001. — № 4; Зартман У. Превентивная дипломатия // Южно-российское обозрение. — М., 2002. — № 6; Здравомыслов А. Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве. — М., 1986; Ішмура-тов А. Т. Конфлікт і злагода. — К., 1996; Кагінян С. Г. Управление этническими конфликтами // Филос. науки. — 2003. — № 2; Кіссе А. І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз: Моногр. — К., 2006; Конфліктологія: Підручник / За ред. Л. М. Герасіної, М. І. Пано-ва. — Х., 2002; Кресіна І. О. Етноси, етнічні групи, нації. Сучасна етнополітика // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. — К., 2002; Лебедева М. М. Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии. — М., 1999; Майборода О. М. Етнополітична ситуація в Україні // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. — К., 2002; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Марименко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Мацев А. А. Етнополітические конфликты: природа, идеология. — М., 1990; Національні процеси в Україні: історія і сучасність: Довід. У 2 т. — К., 1997. — Т. 1; Небоженко В. С. Соціальна напруженість і конфлікти в українському суспільстві. — К., 1994; Нельга О. В. Теорія етносу. — К., 1997; Пойченко А. М., Ребало В. А., Хворостяний О. І. Конфлікт у політичному житті сучасної України: Навч. посіб. — К., 1997; Тишков В. А. Етнология и политика. — М., 2001.

М. Головатий

Дисидент (від лат. *dissidens* — незгодний) — інакомислячий, той, хто незгодний з офіційною чи панівною у країні, суспільстві ідеологією. Спершу Д. називали віровідступників, критиків догм панівної церкви. Пізніше назва поширилась на політичну сферу. У другій половині ХХ ст. у країнах Центральної та Східної Європи, так званому соціалістичному таборі, виник дисидентський рух, спрямований на ревізію та зміну комуністичної ідеології. Найяскравіші представники дисидентства — Вацлав Гавел (Чехословаччина), Лех Валенса (Польща), Вячеслав Чорновіл і Левко Лук'яненко (Україна), Андрій Сахаров (Росія) та ін. Вони зазнали переслідувань, їх ув'язнювали, піддавали примусовому лікуванню, позбавляли громадянських прав, багато хто з дисидентів був фізично знищений, серед них — українці Стус, Литвин, Марченко. Дисид-

дентський рух набував і правозахисного характеру. В колишньому СРСР були утворені групи, спілки зі сприяння Гельсінським домовленостям про дотримання прав людини, з якими офіційно Радянський Союз погодився, однак не виконував. В Україні, приміром, діяла Українська Гельсінська спілка, більшість членів якої згодом репресували. Однією зі складових дисидентського руху стала боротьба за права націй, етнічних груп на самовизначення, реалізацію своїх політичних, культурно-національних прав. Наразі виявилася незгода з панівною ідеологією інтернаціоналізму, злиття націй в єдину національну спільноту, що нав'язувалося офіційно. Як свідчить політична практика, дисидентські ідеї, дії здатні істотно впливати на тенденції суспільного розвитку і за певних умов можуть не лише реформувати, а й призвести до заміни офіційної ідеології, а то й — панівного режиму. Деструктивність щодо офіційних інституцій, влади Д. часто використовують в інформаційних, політтехнологічних війнах, які ще називають “війнами розуму”.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001.

Ю. Бондар

Дисидентський рух (від лат. *dissidens* — незгодний). У загальноприйнятому вживанні “дисидентством” вважають відкритий виступ проти існуючого державного (політичного) ладу чи загальноприйнятих норм певної країни, протистояння офіційній ідеології і політиці; відступництво від учення панівної церкви. Термін “дисидент” увійшов у сучасну політичну лексику з історії релігії. У середні віки такими в Західній Європі називали будь-кого інакомислячого, віровідступника, еретика. Після Реформації дисидентами вважали людей, які не сповідували панівної віри у певній країні. Уже в ті часи питання дисидентства пов'язували з проблемами прав громадянства і віри.

Д. р. може поєднуватися з інакомисленням, яке характеризується наявністю поглядів, ідейних позицій, які не збігаються із загальноприйнятими, офіційними. Інакомислення відіграє

важливу роль у розвитку суспільства: продукує оригінальні ідеї, виробляє нестандартні підходи щодо розв'язання назрілих проблем, зумовлює проведення суспільних новацій. Ступінь розвитку інакомислення в суспільстві насамперед залежить від характеру політики, режиму. В тоталітарних суспільствах, розвиток яких жорстко регламентується офіційною ідеологією, засуджується, забороняється й суворо карається будь-яке інакомислення й кваліфікується як дисидентство.

З кінця 50-х років ХХ ст. поняття “Д. р.” почало вживатися в колишніх соціалістичних країнах для позначання руху опору проти радянського тоталітарного режиму. Поштовхом до виникнення Д. р. стали хрущовські реформи, розвінчування культу особи Сталіна. Дисидентами ставали абсолютно різні люди з різними поглядами, кожен з яких мав свої причини бути незгодним із тоталітарним режимом. У більшості це були особисті мотиви — зіткнення з несправедливістю, жорстокістю і лукавством радянської влади. Незадоволені косметичними спробами підфарбувати тоталітарний режим вони ставали його противниками.

В Україні Д. р. фактично з'явився з появою в 50-х роках ідей ненасильницької боротьби з радянським режимом. Одну з перших спроб переходу до організованих мирних форм опозиційної діяльності здійснила група Л. Лук'яненка, яка утворила в 1959 р. Українську робітничо-селянську спілку. Проте вже 1961 р. цю організацію було викрито, а її членів засуджено до тривалих термінів ув'язнення. Боротьба за незалежність України стала головною метою низки опозиційних об'єднань, що виникли на початку 60-х — Українського національного фронту, Союзу української молоді Галичини (СУМГ) та ін.

На початку 60-х років Д. р. розвивався як культурно-просвітницький рух української інтелігенції, що отримав назву шістдесятництва. Зменшення ідеологічного пресингу, тотального залякування, призвели до формування нової української інтелігенції — молодих людей, які, виходячи за межі існуючих приписів, прагнули до вільного самоствердження, розвитку національного колориту у своїй діяль-

ності, виступали проти русифікації. Вони організовували зустрічі творчої молоді, вечори видатних людей, збиралися біля пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві для публічного читання його творів та критики культурної політики режиму. Цей рух, не будучи організаційно оформленим, поширився на всю Україну, центром якого став Київ. Представниками шістдесятників були: Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, І. Світличний, Є. Свєрстюк, М. Вінграновський, А. Горська, І. Дзюба, В. Чорновіл та ін. Помірковані погляди шістдесятників не убезпечили їх від репресивних заходів влади, для якої навіть обстоювання прав на власну національну гідність було небезпечним. Після згортання "відлиги" частина шістдесятників почала співробітничати з комуністичним режимом, а частина стала на шлях протистояння владі. Коли в 1963–1965 рр. шістдесятників перестали публікувати в журналах і газетах, припинили видання книг, їхні добутки друкувалися в україномовних виданнях на Заході (Польща, Чехословаччина), а також поширювалися у самвидаві. Будучи спочатку суто літературним, переважно поетичним, самвидав у 1963–1965 рр. стрімко політизувався, з'явилася політична публіцистика, часто анонімна, а з другої половини 60-х років переважали відкрита публіцистика, статті й листи протесту з приводу репресій. Самвидав фактично став інфраструктурою руху шістдесятників, засобом консолідації неконформістської інтелігенції.

Ідеологічний і адміністративний тиск на шістдесятників не приніс результату, і, вбачаючи можливість швидкої ідейної та організаційної структуризації руху, влада перейшла до репресій. Перша хвиля репресій пройшла у серпні-вересні 1965 р. Арешти відбулися у Києві, Одесі, Феодосії, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку. Переслідувань із політичних мотивів зазнали сотні діячів української культури, студентів, робітники, зокрема І. Світличний, М. Горинь, М. Озерний, Я. Гаврич, Б. Горинь, М. Осадчий, О. Мартиненко та ін. Численні арешти викликали протести. 4 вересня 1965 р. в кінотеатрі "Україна" у Києві В. Стус, І. Дзюба і В. Чор-

новіл виступили з протестом проти проведених тоді арештів представників української інтелігенції. У грудні 1965 р. І. Дзюба на ім'я першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста і голови Ради Міністрів УРСР В. Щербицького надіслав лист із протестом проти арештів, до якого додав написану у вересні-грудні й поширювану у самвидаві працю "Інтернаціоналізм чи русифікація?" Щоб призупинити подальший розвиток Д. р. і залякати інших, власті вирішили провести напіввідкритий суд над дисидентами. У 1966 р. над 20 заарештованими відбулися політичні процеси. Брутальні дії радянського режиму лише посилили протести й опозицію. Протестні заяви у керівні органи радянської влади направляли не лише поодинокі громадяни, а й численні підписанти, в тому числі визначні діячі української науки, літератури, мистецтва.

Побувавши на судових процесах у Львові, молодий журналіст Вячеслав Чорновіл уклав збірку "Правосуддя чи рецидиви терору?", в якій виступив із критикою радянської судової системи. У праці він зазначив, що стосовно затриманих і заарештованих не дотримуються існуючі законодавчі норми, вони піддаються залякуванню, побиттю, позбавлені елементарних прав, можливості об'єктивного захисту в суді і справедливого вироку. В. Чорновіл відіслав збірку під своїм прізвиськом до ЦК КПУ та ЦК КПРС. Після цього він завершив упорядкування праці "Лихо з розуму (Портрети двадцяти "злочинців")", яку також направив на ці ж установи. У книзі коротко проаналізовано процеси над засудженими, і подано матеріали про двадцятьох політв'язнів підрадянської України. В. Чорновіл наголошував, що основна проблема людських прав у підневільних радянських республіках — вирішення національного питання в СРСР.

Наприкінці 1967 р. праці потрапляють за кордон, а в 1968 р. виходять друком, спричиняючи надзвичайний ажіотаж. Це була перша закордонна публікація документальних матеріалів українського руху Опору після 30-х років, із зазначенням прізвиська автора. Після десятиліття замовчування українського питання світовою пресою

поява книжок В. Чорновола стала переломною подією у ставленні цієї преси й Західного світу до українського питання. Аналіз українського журналіста радянської законності засвідчив на весь світ, що сутність тоталітарної системи СРСР не змінилася, вона продовжує бути антилюдяною й антидемократичною, а конституційні права людей, народів, республік є фікцією.

Опублікування на Заході праці В. Чорновола про двадцятьох політ'язнів у рік прав людини, оголошений ООН на честь 20-ї річниці Декларації, спричинило репресивні заходи радянської влади проти нього. Він став першим ув'язненим, після “першого покосу”, дисидентом.

Значною мірою завдяки громадським протестам першу хвилю репресій проти інакодумства в Україні вдалося загальмувати. Д. р. після репресій у середині 60-х років поступово поживлявся. Знову відновилися зустрічі молодих інтелігентів, відданих справі відродження української національної культури. Такі підпільні осередки одноподумців виникли у Києві, Львові та інших містах. Приблизно з другої половини 60-х Д. р. в Україні все виразніше набирає правозахисної форми.

Д. р. в Україні в 60-ті поповнився релігійними дисидентами. Найперше це віруючі заборонених Української греко-католицької церкви (УГКЦ) й Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), які змагалися за право свободи сумління, а також віруючі різних протестантських громад, релігійних сект, що діяли поза офіційно визнаною церквою. У Д. р. в Україні включилися представники єврейських кіл, що прагнули вільного виїзду за кордон, кримських татар, які домагалися своїх прав на повернення на свою батьківщину — до Криму.

На початку 1970 р. починається нова хвиля арештів. Причиною стала загальна жорсткість режиму після чеських подій серпня 1968 р. і те, що Д. р. почав набирати організаційні форми. У січні 1970 р. у самвидаві з'явилося періодичне видання — підпільний журнал “Український вісник” (ініціатором і головним редактором якого був В. Чорновіл). У 1970–1972 рр. вийшли перші шість випусків (чотири з яких було переправлено за кордон), у 1973–

1975 рр. — сьомий, восьмий і дев'ятий (підготовлені, щоправда, іншими видавцями). Видання “Вісника” відновили у 1987 р. й видавали до 1990 р.

Праобразом “Українського вісника” була “Хроніка поточних подій”. Крім упорядкованої й систематизованої інформації про рух, репресії і положення політ'язнів “Вісник” містив дослідження з історії, дані про геноцид українців, літературознавчі роботи, вірші, прозу.

Після винесення рішення на засіданні політбюро ЦК КПРС наприкінці 1971 р. у зв'язку з проведенням всесоюзної кампанії щодо ліквідації Д. р. і самвидаву, розпочався черговий погром. 12 січня 1972 р. стало кульмінаційним днем “другого покосу” в Україні. Правоохоронні органи республіки провели арешти й обшуки майже одночасно у Києві, Львові та інших містах. У Києві заарештовано близько півтора десятка представників творчої інтелігенції, у західних областях України — близько десяти. До слідчих ізоляторів потрапили: І. Світличний, Є. Сверстюк, В. Чорновіл, В. Стус, І. Стасів-Калинець, І. Гель, С. Шабатура, М. Осадчий та ін. Тисячі свідомих українців було звільнено з роботи. Чищення торкнулося не лише наукових і культурних установ, а й сільської інтелігенції та партійних і радянських працівників. Величезних масштабів набрало таємне і явне стеження, перехоплення листів, прослуховування телефонних розмов. Водночас почалася нова хвиля русифікації. Так відбувався широко задуманий захід щодо викорінення національної самосвідомості українців.

У 1973 р. СРСР ратифікував міжнародні пакти прав людини, і в 1975 р. підписав Заключний акт у Гельсінкі. У зв'язку з цим створювалась унікальна ситуація, коли стало можливим Д. р. спрямувати в русло легально діючого правозахисного руху. В Україні 9 листопада 1976 р. утворилася легально діюча Українська група сприяння виконанню гельсінкських домовленостей, яка налічувала 41 учасника. Засновниками цієї групи були: М. Руденко, О. Мешко, О. Тихий, згодом приєдналися С. Караванський, Н. Строката, В. Чорновіл, В. Стус та ін. Метою діяльності Української Гельсінкської

групи був нагляд за дотриманням радянською владою зобов'язань, які гарантували б права людині.

Незважаючи на легальність і правомірність існування УГГ радянський режим піддав членів групи різноманітним репресивним заходам. Групі вдалося проіснувати з 1976 до 1981 р. Із 41 члена УГГ 39 відбували покарання в тюрмах, таборах, засланні, психлікарнях, що загалом становило 550 років, четверо з них — Олександр Тихий, Юрій Литвин, Валерій Марченко і Василь Стус — загинули в неволі, Михайло Мельник покінчив життя самогубством після вилучення його роботи з історії України напередодні арешту.

Після “генерального погрому” 1972 р. Д. р. на волі був малопомітним, зате в таборах відбувалися бурхливі події. Українські політв'язні активно боролися з владою. Постійними стали спільні й індивідуальні петиції, заяви про захист своїх прав, були навіть таємно складені хроніки табірнього опору. Ці документи таємно вивозили з таборів і переправляли за кордон дружини та інші родичі ув'язнених. Протести, що стали відомими на Заході, polegшували становище ув'язнених. Одним із найпотужніших засобів боротьби було голодування, що часто ставало колективним. З 1969 р. традиційними були голодування 10 грудня (День прав людини), з 1972 р. — 5 вересня (цього дня 1918 р. було підписано декрет про червоий терор, що передбачав створення політичних таборів), з 1974 р. — 12 січня (День українського політв'язня) і 30 жовтня (День радянського політв'язня).

У 1987–1988 рр. українські дисиденти, які повернулися з таборів і заслання, почали активно займатися політичною діяльністю. Практично у всіх політичних партіях національно-демократичної спрямованості колишні дисиденти були лідерами. В 1987–1988 рр. Д. р. фактично завершився, на зміну йому прийшов новий етап національно-визвольного руху, що характеризується значно більшою залученістю широких верств населення, а також відкритістю політичного протистояння, яке закінчилося створенням незалежної Української держави.

Кількість активних учасників руху була незначною, близько тисячі осіб,

хоча тих, хто поділяв їхні погляди, було більше. Відкритих виявів підтримки у громадян Д. р. не мав, що пояснюється жорстокістю репресивних заходів, апатією та пасивністю, які панували у свідомості значної частини суспільства. Однак, незважаючи на нечисленність лав, Д. р. становив реальну моральну та ідеологічну загрозу системі. Їхня діяльність стала основою і поштовхом подальшої української національно-визвольної боротьби кінця 80-х — початку 90-х років.

Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). — Х., 2003; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. — К., 1995.; Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні середина 1950-х — початок 1990-х років. — К., 1998; Чорновіл В. Твори: У 10 т. — К., 2003. — Т. 2.

В. Деревінський

Дискредитація політична (від. фр. *discrediter* — підривати довіру) — а) умисне зганьблення чийогось імені, підривання довіри, приниження чийогось честі, гідності, авторитету. Дискредитація шляхом поширення перекрученої, а то й просто вигаданої інформації є поширеним у політиці засобом боротьби із супротивником, позбавлення його певної впливовості, авторитетності й підтримки населення. Д. п. — надзвичайно поширений прийом у боротьбі за політичне лідерство, у передвиборчих змаганнях, у міжпартійній боротьбі за владу. Законом України “Про вибори народних депутатів України” передбачено притягнення до відповідальності тих осіб, які опублікували або іншим способом поширили свідомо неправдиві відомості про кандидата в депутати, зганьбили, дискредитували його. Д. п. широко використовують для дискредитації влади. За певних умов Д. п. кваліфікується як зловживання владою або службовим становищем.

Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Політологічний словник:

Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Швед Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Дискримінація (лат. *discriminatio*, від *discrimino* — розрізнення) — 1) ущемлення прав, інтересів окремих осіб, соціальних груп, організацій, держав; 2) несправедливе, негативне (порівняно із загальноприйнятим) ставлення або поведінка, що ґрунтується на вільному виборі. Автори Короткого оксфордського політичного словника (К., 2005) вказують, що “спершу дискримінація означала акт реєстрації відмінностей, а нині це диференціація людей на підставі таких ознак, як стать, колір шкіри, сексуальність і класова належність”. У морально нейтральному значенні Д. за певних обставин може розглядатися як вимога аристотелівського принципу справедливості, згідно з яким ми мусимо підходити до подібних випадків однаково, а до різних по-різному. Наприклад, якщо вчитель не відрізняє кращого учня від гіршого, то він одночасно несправедливий до них обох. У значно ширшому соціологічному значенні терміна “Д.” порушується саме перша частина правила Аристотеля, коли порізному підходять до оцінювання людей, що не мають ніякої суттєвої різниці. Тобто Д. має місце тоді, коли певні блага або життєві тягарі розподіляються за критеріями, що по суті не відповідають найперше жодним правовим принципам. Ще несправедливішими є критерії, коли вони виходять із природжених ознак, хоча не всі такі ознаки є несправедливими. Наприклад, справедливим буде твердження, що батьки здебільшого краще ставляться до своїх дітей, ніж до чужих. Соціальна Д., головним чином, спрямовується на певні спільноти, визначені за ознаками раси, статі або національного походження. Розрізняючи людей як членів таких спільнот, їх виокремлюють з інших і обмежують у правах і можливостях. Йдеться про нерівні можливості у вихованні, отриманні освіти, забезпеченні побуту, здобутті кар’єри. Д. буває прихованою і відкритою, або ж юридично санкціонованою.

Іноді Д. такого характеру розповсюджується на цілі округи, райони, здійснюється стосовно окремих рас, меншин тощо. Оскільки раса і стать є біологічно визначеними, людина, зрозуміло, поставити їх під свій контроль не може, а тому подібна Д. є несправедливою. Д. виявляється на різних рівнях — від простого ігнорування до активних і ворожих наступів на індивіда чи групу людей. Дискримінаційна поведінка пов’язана з глибинними забобонами або є продуктом суспільного розвитку. Вона може виражати віру в справедливий світ, де об’єкти Д. вважаються як такі, що заслужують на це. Термін “Д.” вживають для характеристики ставлення до представників окремих рас, етносів, політичних і релігійних об’єднань тощо. Д. може бути принципом державної політики або виявлятися на побутовому рівні у формі антипатії чи відкритої ворожості стосовно індивідів, що є наслідком поширених у суспільстві забобонів (передусім тих, які мали расове та національне забарвлення). Д. здійснюють як легальними, відкритими методами (через відповідні закони, адміністративні рішення тощо), так і прихованими, офіційно не зафіксованими. За змістом розрізняють Д. політичну, економічну і правову. Д. політична — обмеження людини в її політичних правах, можливості участі в політичному житті суспільства (наприклад, недопущення до участі у виборчому процесі, відмова у реєстрації як кандидата на виборчу посаду тощо). Д. політичну не слід ототожнювати в умовах тоталітаризму і демократії: у першому випадку вона є прихованою і має тенденцію до посилення, а в другому — долається за допомогою певних політичних механізмів. Д. економічна — недопущення особи (або соціальної групи) до здійснення обраної економічної діяльності, до якої вона професійно підготовлена і придатна, заподіяння шкоди її добробуту. Д. правова — практика використання дискримінаційних за змістом законів або незабезпечення громадянам рівноправного, справедливого ставлення з боку органів правосуддя. Загалом Д. може здійснюватися за ознаками расової, антинаціональної або державної незалежності, майнового стану, полі-

тичних чи релігійних переконань, статі тощо. Оскільки вельми поширеною є Д. у межах усього політичного режиму, проблема захисту від неї набуває нерідко глобального характеру. За спрямованістю Д. класифікують на: расову, національну — расизм; за ознакою статі — сесизм; за ознакою похилого віку — ейджизм; за ознакою гомосексуальності — гомофобія тощо. Кожну з них розуміють як Д. через належність до відповідної соціальної групи. У політичну практику входить явище з протилежною спрямованістю — позитивна (сприятлива) Д.: преференційне ставлення до різних груп, у тому числі расових, національних, що раніше зазнавали соціально-економічних утисків. Таким чином, позитивна Д. — спосіб підтримання певного балансу всередині суспільства, спроба усунути раніше заподіяну Д. Позитивна Д. передбачає надання завищених (порівняно з іншими категоріями населення) матеріальних і правових пільг дискримінованим у минулому групам населення. Наприклад, за представниками певної національної чи расової меншини може резервуватися відповідна кількість місць у вищих навчальних закладах, певний відсоток робочих місць і місць у представницьких органах влади. Однак існує опозиція політиці позитивної Д. у зв'язку з тим, що доступ до посад, місць у навчальних закладах, розмір соціальних пільг для незаможних забезпечується за зовнішньою (наприклад, колір шкіри) ознакою, а не за здібностями, навичками і досвідом окремої особи (наприклад, у США афроамериканцю достатньо вміти читати, щоб його зарахували до вищого навчального закладу і надали кредит у банку на освіту, а людина з білим кольором шкіри має обов'язково здати тести за повною програмою і самостійно шукати кошти на навчання). Позитивна Д. у сфері надання матеріальної допомоги призвела до того, що тільки у Нью-Йорку близько 2 млн афроамериканців (уже третє покоління) не працюють і досягли віртуозної майстерності в користуванні суспільними фондами. Останніми роками внаслідок такої соціальної політики посилюються расистські настрої у США та Західній Європі. З метою усунення будь-якої Д., багато

країн, урядів, політиків пропагують і намагаються зреалізувати політику рівних можливостей. Найперше вона стосується роботи, професійної підготовки (отримання кваліфікації) тощо. Для усунення навіть елементів такої Д. задіюється законодавство, відповідні соціальні програми тощо.

Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінологічно-понятійн. слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. — К., 2005; *Енциклопедія політичної думки*: Пер. з англ. — К., 2000; *Короткий оксфордський політичний словник*: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005; *Політологічний енциклопедичний словник* / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонока. — К., 2005; *Шведа Ю. Р. Політичні партії*: Енцикл. слов. — Л., 2005; *Халипов В. Ф. Власть*: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Дифузійонізм (від. лат. *diffusio* — розмиття, просочення) — напрям у соціальній антропології та етнографії, культурології, соціології, археології, що пов'язаний із запозиченням, розповсюдженням, переміщенням культур з одних центрів (місць) в інші. Д. в соціології — це дослідження процесу розповсюдження інновацій і культурних зразків у різних суспільствах. Д. почав формуватися на початку ХХ ст. як своєрідна реакція на помітні крайнощі ендегеністичного еволюціонізму, який пояснював розвиток окремих суспільств виключно на засадах їх внутрішніх властивостей і узгоджених законами росту по обов'язкових стадіях органічної еволюції. Д. віддає переваги екзогеністичним теоріям, роблячи центральними проблеми культурних нововведень саме як результатів зовнішніх впливів і каналів, за якими ці впливи передаються і впроваджуються в дану соціально-культурну одиницю. Д. характеризується такими основними засобами розповсюдження чужої культури: завоюванням, колонізацією, імміграцією, торгівлею, добровільним копіюванням. Дифузія культури — явище складе й неоднозначне, що немає аналогів у дифузії біологічній. Вона передбачає і вимагає цивілізова-

ного співробітництва між суспільствами, своєрідного діалогу цивілізацій, щоб суспільства вчилися одне в одного, запозичували кращі зразки культури. Д. як теорія, народився з багатьох інших теорій, які йому передували й були його фундаментом. Це теорії наслідування (Тард, У. Бедисгот та ін.), згідно з якою суспільний розвиток ґрунтується на послідовності винаходів і запозичень. Виокремлюють три основних варіанти (моделі) Д.: а) "інвазіонізм" (від англ. *invasion* — вторгнення), який розглядає великі соціокультурні зміни як наслідок вторгнення в культуру, що вивчається, племен і мігрантів, що несуть значно вищий рівень культури і техніки; б) теорію культурного центру (Е. Сміт та ін.). Згідно з цією теорією процес розповсюдження культури зображується у вигляді послідовних хвиль, за якими розсіюються місіонерські еліти із загальної колиски цивілізації. При цьому чим далі від центру походження знаходиться область, що вивчається, тим більше розмиті й вироджені в ній основні та важливі риси першопочаткової цивілізації; в) теорія культурних кіл або областей (Ф. Гребнер, Фробеніус та ін.). У цьому випадку йдеться про таке вирішення суперечки з еволюціонізмом, яке включало б схеми останнього в пояснення історичних процесів. Справді для сучасних соціологів заходу вельми помітним є намагання ввести Д. і еволюціонізм у певні загальні (спільні) теоретичні рамки, поєднати їх положення, хоча колись вони розглядалися навіть як протилежні. За допомогою Д., культурних контактів зокрема, нині намагаються детальніше пояснити складні процеси модернізації, особливості впровадження господарських, наукових та інших нововведень, схарактеризувати складні процеси акультурації іммігрантів і т. ін. За допомогою Д. можна розглядати порівняльні особливості культур — їх риси, характерні особливості, визначати, завдяки яким з них культури щонайкраще проникають одна в одну, суперечать одна одній чи асимілюються і т. ін.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Социологический энциклопедический

словарь: На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред.-коорд. акад. РАН Г. В. Осипов. — М., 1998.

М. Головатий

Дифузія — процес розповсюдження політичних, соціальних, культурних властивостей одного суспільства на інші. Наприклад, перенесення форм політичних інститутів з одного суспільства на інше. Розрізняють первинну Д. і вторинну. У першому випадку йдеться про Д. переміщення, а в другому — про Д. повтору (використання) інновацій.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000.

М. Головатий

Дифузія етнічна (від лат. *diffusio* — поширення, розтікання) — різнобічна взаємодія двох чи більше етносів в одному чи кількох ландшафтних регіонах. Часове і просторове поширення етнокультур, окремих їх елементів, або й цілих культурних (традиційних) комплексів у чужому етнічному середовищі. Д. е. зумовлюється відповідними природними, соціальними, політичними, культурними чи іншими обставинами і може бути: а) безопірним, реальним процесом, що не має навіть принципових заперечень; б) примусовим процесом сприйняття (або ні) культури одного етносу іншим. Д. е. пояснюється з позицій дифузії, як такої, що є: розповсюдженням і прийняттям певних об'єктів (інновацій, інформації, елементів культури) в соціальній системі; запозиченням, засвоєнням елементів іншої культури. Вважають, що Д. е. може бути добровільною і примусовою, а механічна Д. е., яка зумовлюється певними, в тому числі примусовими рішеннями, не сприяє етнічній стабілізації. Розвиток етнічної взаємодії між етносами — явище закономірне, позитивне, соціально запитане.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред.-коорд. акад. РАН Г. В. Осипов. — М., 1998.

М. Головатий

Діалог політичний — а) форма інтерсуб'єктивної (міжсуб'єктного) комунікативної взаємодії у політиці, політичній діяльності, політичному процесі; процес двостороннього спілкування (на відміну від багатостороннього поліалогу), який здійснюється мовними та іншими (головним чином різними інформаційними) засобами, які мають політичний зміст, і спрямовані на вияв взаємних інтересів, пошук загальної політичної позиції, розв'язання існуючих проблем, узгодження намірів, мети, дій і т. ін. Д. п. має багато з того, що притаманне діалогу взагалі. Діалог (*dialogue*, від грец. *dialoges*) — розмова між двома або кількома особами, обмін репліками. В античній філософії — літературна форма, яка вживається для викладу проблем за допомогою діалектики, бере свій початок від софістів. Сократом та його учнями, головним чином Платоном, діалог було доведено до вищої форми досконалості. Завдяки бесіді (діалогу) виклад філософських чи будь-яких інших, у тому числі й політичних проблем робиться більш досконалим, наочним, переконливим. Приміром є праця Платона “Діалоги”, в якій він викладає методи навчання, що ними користувався його вчитель Сократ. Д. п. сприяє реалізації природної потреби людей у їхніх знаннях про політику, політичну практику для прийняття правильних рішень, дій, сприяє виробленню спільних поглядів, досягненню згоди. Особливого значення Д. п. набувають в умовах дестабілізації суспільно-політичних процесів, відсутності справжньої демократії, гласності, громадянського суспільства, наявності багатьох альтернативних думок щодо розбудови суспільства, регулювання соціальних відносин. Одночасно це потребує і певної культури Д. п.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Философский энциклопедический словарь. — М., 1998; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Діяльність інформаційна — сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави. Основ-

ними напрямками Д. і. є: політичний, економічний, соціальний, духовний, екологічний, науково-технічний, міжнародний тощо. Держава гарантує свободу Д. і. в цих напрямках усім громадянам і юридичним особам у межах їхніх прав і свобод, функцій і повноважень. Основними видами Д. і. є отримання, використання, поширення та зберігання інформації. Отримання інформації — набуття, придбання, накопичення документованої або публічно оголошеної інформації громадянами, юридичними особами або державою. Використання інформації — задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави. Поширення інформації — це розповсюдження, обнародування і реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації. Зберігання інформації — забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв. Конституція України містить статті, що пов'язані з Д. і. Так, у ст. 31 зазначено, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами отримати інформацію неможливо. У ст. 32 записано: “Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації”.

Закон України "Про інформацію" від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Укр. законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004; *Мас-медіа* у термінах і визначеннях: Короткий слов.-довід: Навч. посіб. / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

М. Головатий

Документована інформація — відомості про суспільне, державне життя, доквілля, окремих громадян, суспільні групи, юридичні особи тощо у передбаченій законом матеріальній формі отримання, зберігання, використання інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або іншому носіїві — документі. Документовану інформацію поділяють на первинну — документ, що містить вихідну інформацію, та вторинну — документ, що є результатом аналітико-синтетичної та іншої переробки одного або кількох документів.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Домінанта етнічна (від лат. *dominans* — пануючий) — 1) головний, пануючий принцип, ідея, ознака, найважливіша складова чогось; 2) сила, що має вирішальний вплив на перебіг певного явища. Термін "домінанта" запровадив О. Ухтомський в 1923 р. Д. е. виступає важливою складовою буття народу та його життєдіяльності на всіх етапах історичного розвитку, особливо в переломний період існування. Д. е. визначає активність, енергію народу, його направленість на перебіг цілого комплексу соціальних явищ (релігійних, політичних, ідеологічних, військових, побутових та ін.), що визначають перехід початкового для процесу етногенезу етнокультурної багатоманітності в цілеспрямовану багатоманітність. Значущість Д. е. зростає за умови формування етносу як політичної нації, коли основна увага акцентується на перевагах етнічного розмаїття полікультурності. За таких умов Д. е. спрямовується на створення різних етносів і субетносів у розбудові держави. Підсилює інтеграційність у взаємодії етносів, що ґрунтується не на прагненні до уніфікації та одноманітності, а на використанні

рівних можливостей для розвитку різних етносів і забезпеченні переваг культурного розмаїття.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького: Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; *Енциклопедія етнокультурознавства* / Ю. І. Римаренко, В. Г. Чернець та ін.; За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 2000.

В. Волобуєв

Друкарська площа — обсяг друкованого видання. Д. п. вимірюється друкованими аркушами — одиницями вимірювання натурального обсягу видання, що дорівнює друкованому відбитку на одній стороні паперового аркуша стандартного формату. Розрізняють умовний друкований аркуш — одиниця обліку, що дорівнює аркушу розміром 60×90 см площею 5400 см² і фізичний друкований аркуш — одиниця виміру обсягу видання, що дорівнює половині паперового аркуша різного для кожного видання формату. Паперовий аркуш — одиниця розрахунку кількості паперу на друковане видання. Папір для друкування поділяють на ролевий (у формі рулонів на втулці) та флатовий (у вигляді прямокутних аркушів). Формат ролевого паперу — ширина паперової стрічки (в см), флатового паперу — розміри паперового аркуша. Вони позначаються як 60×84, 60×90, 70×108 см тощо, де перші цифри — ширина, другі — довжина аркуша.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; *Словник книгознавчих термінів*. — К., 2003.

Ю. Бондар

Друковані засоби масової інформації (преса) — періодичні видання і такі, що продовжуються, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію. Д. з. м. і. вважають виданим, якщо він підписаний до виходу у світ і віддрукований будь-яким накладом (тиражем). Сфера розповсюдження Д. з. м. і. не обмежується. Засновувати Д. з. м. і. можуть громадяни України, громадяни інших держав та особи без громадянсь-

тва, не обмежені у цивільній правоздатності та дієздатності, юридичні особи України та інших держав, а також трудові колективи підприємств, установ і організацій на підставі відповідного рішення загальних зборів (конференції). Монополізація загальнодержавних і регіональних Д. з. м. і. не допускається. Фізична чи юридична особа не може бути засновником (співзасновником) або ж контролювати більш як 5 відсотків громадсько-політичних видань. Додатки до Д. з. м. і. у вигляді газет і журналів є окремими періодичними виданнями і підлягають реєстрації на загальних підставах. Видання можуть доповнюватись носіями інформації (дискети, відеокасети, платівки тощо). Д. з. м. і. можуть бути громадсько-політичними (містити пуб-

лікації громадсько-політичної, агітаційної, пропагандистської тематики), науково-популярними, спеціалізованими (розповідати про окрему тему чи споріднене коло тем), рекламними (в тому числі безплатними) та іншого характеру. Д. з. м. і. в Україні видаються державною та іншими мовами, стиль і лексика видань мають відповідати загально визнаним етично-моральним нормам. Цензурування Д. з. м. і., створення та фінансування будь-яких державних органів, установ, організацій або посад для цензури — як контролю за ідеологічним змістом — в Україні заборонено.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

МАУП

Е

Егалітаризм (фр. *égalité* — рівність) — тип соціального устрою суспільства та система філософсько-політичних вчень і уявлень, сутність яких полягає в загальній зрівнялівці доходів громадян, їхнього соціального статусу. Принципи Е. культивувались ще в давні часи. Аристотель (384–322 рр. до н. е.) у своєму творі “Політика” проповідував зрівняльний розподіл земельних наділів. Етичні вчення піфагорійців, кініків, стоїків, гностиків про необхідність зневаження матеріальних благ протягом багатьох століть використовували як у релігії, так і мислителі, філософи, політики, громадські діячі для обґрунтування егалітаристських парадигм соціального устрою. Елементи Е. спостерігаємо в утопічних вченнях Т. Мора (1478–1535), Т. Кампанелли (1568–1639). При цьому у творах Т. Кампанелли наявні навіть ідеї егалітаризації людських здібностей. У ранніх революційних виступах плебейських і селянських мас Е. поставав у формі вимоги рівного розподілу майна серед членів суспільства. Ця практика була приречена на провал, позаяк виступала серйозним гальмом економічного і соціального розвитку. Однак водночас вона й допомагала консолідації низів у соціальні групи, усвідомленню своїх партикулярних, класових інтересів.

У XVIII ст. виникають теорії, автори яких розвивають ідеї Е. на ґрунті приватного володіння (Ж.-Ж. Руссо, 1712–1778) або навпаки — на основі усупільнення майна (Ф. Бабеф, 1760–1797). Розвиток капіталістичного суспільства, ринкової економіки робить ідею Е. непопулярною, стверджуючи її

засадничий характер у свідомості широких мас.

На практиці ідеї Е. зреалізовувались у Спарті, у Франції часів якобінської диктатури, в Китаї у період “культурної революції”, в Камбоджі у роки терору “червоних кхмерів”.

Панфилов Е. Эгалитаризм: Философ. энцикл.: В 5 т. — М., 1970. — Т. 5; Рябов С. Г. Политология: Словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001.

В. Ятченко

Егалітаризм етнорасовий (фр. *égalité* — рівність) — один із різновидів псевдонаукових теорій, що заперечують факт існування різних рас і етносів, або не визнають істотних відмінностей між ними. Засновник сучасного Е. е. Франц Боас — німецький емігрант з Америки, практично нікому невідомий антрополог, захистив докторську дисертацію на тему “Про колір води”. Однак це йому не завадило стати “батьком” школи егалітаризму в антропології. Він почав з того, що розділив єдину наукову дисципліну антропологію на дві частини: фізичну і культурну. Далі Боас висунув спекулятивну ідею, що у світі нібито не існує взагалі таких феноменів, як людські раси. Мовляв групи людей, що називаються расами, хоч і мають певні відмінності у будові тіла і кольорі шкіри, однак мало чим відрізняються генетично. На його думку, етноси формуються не на основі спадковості, а під впливом середовища проживання. Однак, починаючи свою наукову творчість, він визнавав як існування рас, так і вплив етнорасового чинника на

менталітет людини. З цього приводу у своїй книзі “Мозок примітивної людини” він писав: “відмінності структури можуть супроводжуватися відмінностями функцій як фізіологічних, так і психічних. Відтак, коли ми виявили переконливі докази відмінностей у структурі і будові різних рас, можна передбачити, що будуть мати місце відмінності в ментальних рисах і розумових здібностях”.

Відхід Боаса від цих засад очевидно пояснюється політичною кон’юнктурою часу (прихід до влади у Німеччині нацистів), а також його симпатіями до юдо-більшовизму. Тому доктрина етнорасового егалітаризму насаджувалася у США і цілому світі як “науковий факт”, який не визнають лише “фанатики” та “невігласи”. Гідним продовжувачем і популяризатором псевдонаукової теорії Боаса був Ешлі Монтеню (справжнє ім’я Ізраїль Ехренберг). Його книга “Раса: найнебезпечніший людський міф” стала “біблією расового егалітаризму”. Про її вплив на американське суспільство єврейський учений Френк Гелуа писав: “егалітарна американська антропологія стала настільки повністю єврейською, що перетворилася на частину єврейської історії”. Узагальнювальну оцінку ролі і впливу етнорасового егалітаризму на світову спільноту дав видатний американський учений і громадський діяч сучасності Девід Дюк. Зокрема, він наголошує на згубному впливі на європейську сім’ю народів “наукових теорій” Маркса, Фрейда і Боаса. Конкретно йдеться про те, що “Карл Маркс заснував найдеструктивнішу і криваву ідеологію всіх часів, Зигмунд Фрейд зруйнував основи сім’ї і європейських цінностей, Франц Боас започаткував егалітарний рух, який нині вимагає знищення нашого генотипу і будь-якого іншого генотипу на землі, крім єврейського”.

Девід Дюк. Єврейський вопрос глазами американца. — М., 2001.

Г. Мусянко

Екзархат (від грец. *exarchos* — глава, намісник) — 1) військово-адміністративна одиниця у Візантії наприкінці VI–VII ст. на чолі з екзархом (намісником імператора в області (діоцезі), від-

войованої у варварів), який представляв військову і державну владу; 2) у православ’ї — церковний округ, наділений певною самостійністю у справах управління. Зазвичай Е. очолює єпископ — патріарший екзарх, підпорядкований патріарху. В Україні Е. був утворений рішенням Помісного собору 1918 р. у межах Російської православної церкви, який проіснував до 1990 р., коли організувалася окрема Українська православна церква, незалежна від Московського патріархату. Російська православна церква має Е. у Західній і Східній Європі, Центральній і Південній Америці.

Академічне релігієзнавство. — К., 2000; Історія релігії в Україні. — К., 1999; Черній А. М. Релігієзнавство. — К., 2005.

А. Черній

Екземпляр твору — кожна одиниця, примірник накладу (тиражу) друкованого, аудіовізуального видання.

Ю. Бондар

Екстериторіальність (лат. *ex* — з, поза і лат. *territorialis* — знаходиться на території) — повний імунітет, тобто звільнення від юрисдикції будь-якої держави (недоторканість особи і житла, непідсудність місцевим кримінальним і громадянським судам, звільнення від повинностей і податків). Е. надають держави певним іноземним державним представництвам відповідно до світової та вітчизняної правової практики.

Политологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершини і др. — М., 2000; Українська радянська енциклопедія. — К., 1987; Харрис Р. Психологія масових комунікацій. — СПб., 2002.

М. Головатий

Екстремізм (від лат. *extremus* — крайній) — світоглядно-психологічна позиція чи риса характеру особи, що виявляється у схильності втрачати відчуття міри і здатності вдатися до застосування крайніх засобів, методів чи дій при розв’язанні конкретних проблем у всіх сферах життєдіяльності, починаючи від дрібних побутових до найскладніших суспільно-політичних. Загалом Е., маючи негативний відтінок, у життєвій практиці він часто виправ-

довує себе. Відтак в одних випадках він буває доцільний (наприклад, запобігання небезпеці для життя людини або загрози національній безпеці держави), а в інших — безглуздим.

Г. Мусієнко

Екстремізм етнічний — неприязнь у відносинах між різними етносами на побутовому чи державно-політичному рівнях як всередині багатонаціональних держав — імперій, так і на міжнародному рівні. Найгостріших форм він набуває у відносинах між поневоленим етносом і поневолювачем (етносом чи конгломератом). Особливими видами Е. е. є бойовничий шовінізм (зверхнє ставлення одного етносу до певної групи інших, наприклад росіян до іногородців) та етноцентризм (вивищення одного етносу над усіма іншими етносами світу). Приклад етноцентризму — самопроголошений статус “богобраного народу” євреями. Боротьба етносу — нації за своє визволення з лабет поневолювача не вважається Е. е. згідно із Загальною декларацією прав людини, схваленою 10 грудня 1948 р. ООН, і правом нації на самовизначення.

Г. Мусієнко

Екстремізм релігійний — зневажливе чи нетерпиме ставлення різних релігій чи релігійних конфесій одна до одної. Виявляється як окремих спалах на місцевому рівні, або має характер “священних війн” чи вічного латентного протистояння. Прикладом може бути Варфоломіївська ніч у Франції 24 серпня 1572 р., коли католики вдалися до винищення гугенотів. Фактично упродовж віків триває ісламський газават проти невірних. Релігійний екстремізм найвищого гатунку у світі нині демонструє юдо-нацистська ортодоксальна секта “Хабад”, що сповідує юдаїзм. Вона плекає надію і прагне досягти панування над цілим світом.

Едуард Ходос. Еврейський фашизм или Хабад — дорога в ад. — Х., 2005.

Г. Мусієнко

Еліта політична (фр. *elite* — кращий, відбірний, від лат. *eligo* — обрати) — термін запроваджено на початку ХХ ст. французьким дослідником

Ж. Сорелем та італійським ученим В. Парето. Ним позначають провідні верстви суспільства, які здійснюють керівництво в економічній, господарській, політичній, духовно-інтелектуальній, військовій тощо галузях суспільного життя.

Е. п. — самодостатня, відносно привілейована менша частина суспільства, яка усвідомлює власні інтереси, свою специфічність, вирізняється з політичного середовища на основі вищого ступеня розвитку окремих психологічних, соціальних, політичних якостей, бере безпосередню участь у прийнятті та здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

Найпоследовніше обґрунтування сутності політичної еліти знаходимо у працях Конфуція, Платона, Н. Макіавеллі, Т. Карлейля, Ф. Ніцше. Сучасні концепції Е. п. започатковані наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., авторами яких були В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс. В. Парето (1848–1923) у “Трактаті про основи соціології” обґрунтував свою елітарну теорію біопсихічними якостями індивідів, розмежування суспільства на еліту й маси виводив з нерівності індивідуальних здібностей людей, які виявляються в усіх сферах соціального життя, поділяв еліту на правлячу і не правлячу (еліту духу). Використовуючи термінологію Макіавеллі, у правлячій еліті В. Парето виокремив два типи, які послідовно змінюють один одного: “леви” і “лиси”. “Левам” притаманний консерватизм і силові методи управління. Водночас в умовах нестабільності політична система потребує правління еліти “лисів” — гнучких керівників, які є майстрами політичних комбінацій. Італійський політолог і соціолог Г. Моска (1858–1941) у працях “Основи політичної науки” та “Правлячий клас” зазначав, що суспільство поділяється на панівну меншість і клас, яким правлять. Такий поділ є необхідною умовою існування цивілізації. За Г. Москою, існує два типи партійної верхівки: “аристократична” (закрита) і “демократична” (відкрита, допускає розширення своїх лав за рахунок вихідців із низів). Визначальними критеріями входження в Е. п., на думку вченого, є висока ор-

ганізованість, матеріальна, моральна, інтелектуальна вищість за інших. Розвивав концепцію Е. п. і німецький соціолог Р. Міхельс (1876–1936), який поєднав проблеми виникнення і функціонування Е. п. з діяльністю політичних партій, керованих меншістю. Він вивів “залізний закон олігархії”, сутністю якого є те, що виникнення в процесі суспільного прогресу складних організаційних структур призводить до формування еліти. На основі аналізу діяльності політичних партій він доводить, що влада в партіях належить вузькому колу осіб, які перебувають на вершині влади. Потреба управління організацією зумовлює необхідність створення апарату з професіоналів, а тому поступово партійна влада концентрується в руках партійної еліти. Названі концепції належать до макіавеллістської школи, яка входить до елітарної моделі. У межах цієї концепції розглядаються ще й такі напрями: теорія занепаду американської демократії (Ч. Мілльс); теорія самовідновлення панівного стану (П. Бірнбаум). Усі вони мають низку спільних положень: елітарність будь-якого суспільства; усвідомлення елітою своєї винятковості; право еліти на політичне управління суспільством; особливі психологічні, політичні, соціальні якості; конкурентність і зміна еліт у процесі боротьби за владу.

Наприкінці ХХ ст. у політології сформувалися інші концепції функціонування Е. п.: ціннісні теорії еліт (Х. Ортега-і-Гасет, М. Бердяєв, В. Ропке та ін.) — внаслідок природного добору в суспільстві, на думку авторів, формується еліта як найпродуктивніша частина населення, наділена високими моральними якостями. Соціальна рівність дає змогу висувати з маси найактивніших фізично і найпідготовленіших інтелектуально представників; плюралістичні теорії еліт (О. Штаммер, Д. Рісмен, Р. Даль, Р. Арон та ін.) — визнають множинність еліт у будь-якому суспільстві, які поділяють на професійні, регіональні, релігійні та інші, кожна з яких покликана відображати інтереси своїх базових груп; ліволіберальні концепції (Ч. Мілльс, Р. Мілібар та ін.) — базовим чинником утворення еліт є не особливі якості представни-

ків певної еліти, а володіння командними позиціями, керівними постами; до еліт, крім політичних діячів, входять також керівники корпорацій, найвищі державні службовці, офіцери, інтелектуали з високим суспільним статусом; основна функція еліти у суспільстві — забезпечення власного панування.

Е. п. внутрішньо диференційована і поділяється на правлячу, яка безпосередньо володіє державною владою, та опозиційну контреліту, діяльність якої спрямована на відвоювання влади у правлячої еліти з метою реалізації певної політичної доктрини, концепції, програми. Крім того, за способом формування еліту поділяють на відкриту, що рекрутується із суспільства, й закриту, самооновлювану з власного середовища. Е. п. може бути вищою (адміністративна еліта: службовці-управлінці, які безпосередньо беруть участь у процесі прийняття рішень) і середньою, до якої належать службовці, менеджери, науковці, інженери, інтелектуали. Е. п. за способом приходу до влади поділяється на легітимну, ту, яка отримала владу при добровільній підтримці мас, і нелегітимну — тих, хто панує над більшістю за допомогою примусу й насильства. За ідеологічними цінностями Е. п. поділяється на авторитарну, тоталітарну, демократичну, ліберальну. За видами політичної діяльності еліти можуть бути державними (адміністративна, депутатська), муніципальними, партійними та елітами громадських організацій. Розрізняють Е. п. за основними сферами життєдіяльності: політичну, економічну, соціальну, культурну, релігійну тощо.

Гаман-Голутвина О. В. Определение основных понятий элитологии // Полис. — 2000. — № 3; Еліти в суспільстві: Начальний зміст теоретичної проблеми / М. Шульга, О. Потехін, Н. Бойко та ін. // Розбудова держави. — 1998. — № 7–8; Правляча еліта сучасної України: Соціологічний портрет / М. Шульга, О. Потехін, Н. Бойко та ін. // Вісн. НАН України. — 1998. — № 7–8.

О. Антонюк

Елітократія (від фр. *elite* — вибраний, кращий і грец. — *kratos* — влада) — 1) влада еліти, вибраних, які належать до певних (які вважаються

кращими), багатими, освіченими верствами суспільства; 2) сукупність, система уявлень про цих вибраних, привілейованих верствах суспільства; 3) система засобів, методів і форм управління суспільством з боку організованої меншості, якою виступає еліта.

Ідеї поділу суспільства на “вищих” і “нижчих”, “аристократію” та “простолюдників” знайшли своє обґрунтування у творчості Конфуція, Платона, Макіавеллі, Т. Карлейля, Ф. Ніцше та ін. Наприкінці XIX — на початку XX ст. уже з’являються перші концепції еліт, авторами яких були Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс. Так, італійський політолог і соціолог Г. Моска у праці “Основи політичної науки” (1896) наголошував на неминучому поділі суспільства на тих, хто керує, і тих, ким керують. Такий поділ, на його думку, є необхідною умовою існування цивілізації. Важливою умовою легітимізації Е. в суспільстві є наявність ідей, концепцій, що розповсюджуються і нав’язуються суспільству, про її необхідність і корисність для суспільного прогресу. Саме таке поняття Е. носить суперечливий і подвійний характер. З одного боку, в сучасному раціоналізованому складному і бюрократизованому суспільстві є об’єктивна потреба у професіоналах, інтелектуалах, знаннях і здібностях певних верств суспільства, що засвідчує позитивну роль Е. в управлінні суспільними процесами. З іншого — такі властивості Е., як високий соціальний статус, психологія вищості, певна закритість для доступу до неї інших соціальних верств, клановий характер у забезпеченні власних інтересів, соціально-політичне самовідтворення і клонування, не завжди високі моральні якості — створюють певні ризики і небезпеки для суспільного життя. У сучасному демократичному суспільстві важливою умовою обмеження негативних властивостей Е. є: становлення і розвиток правової держави, формування громадянського суспільства, соціального плюралізму в суспільному житті, соціальної емансипації особистості, реалізації гуманістичних цінностей (свободи, рівноправ’я, соціальної справедливості) тощо. Усе це дає змогу Е. позитивно і ефективно відігравати свою роль у суспільному прогресі.

Халипов В. Ф. Власть. Политика. Государственная служба. — М., 1996; Халипов В. Ф. Власть.: Кратологический слов. — М., 1997.

В. Волобуєв

Еміграція (від лат. *emigratio* — виселення, переселення) — вимушене чи добровільне переміщення громадян із своєї держави в іншу країну світу з економічних, політичних, релігійних тощо причин (безробіття або його загроза, безземелля або малоземелля, неможливість реалізувати свої професійні потреби, тягар етнічної, політичної, релігійної дискримінації, прагнення до з’єднання із сім’єю та ін.). За часом Е. розділяють на довготривалу (переміщення в іншу країну з метою постійного проживання); тимчасову (емігранти через певний час повертаються на історичну батьківщину); сезонну (еміграція здійснюється в певну пору року або на заробітки).

Масові від’їзди населення спостерігалися в історії багатьох країн, зокрема наприкінці XIX — на початку XX ст. з Італії, Австро-Угорщини, Російської імперії в країни Америки, у 40–60-х роках XX ст. з північноафриканських країн до Франції та ін.

На рубежі XX–XXI ст. еміграція набула надзвичайно великих розмірів. За межами своїх країн нині проживають близько 100 млн осіб. Переміщення робочої сили внаслідок еміграції із країн-донорів здебільшого впливає на втрату дієздатного компоненту, ослаблення інтелектуального потенціалу держави.

Право залишати власну країну і повертатися до неї зафіксоване у Загальній декларації прав людини (1948) і Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966), які містять і деякі обмеження, що зумовлені охороною “державної безпеки, громадянського порядку, здоров’я чи моральності населення”.

Загальна декларація прав людини // Права людини в Україні. Інформ.-аналіт. бюл.: Українсько-Американського Бюро захисту прав людини: Вип. 21. Права меншин. — К., 1998; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Факультативний протокол до нього // Права людини в Україні. Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро захисту прав людини: Вип. 21. Права меншин. — К., 1998.

О. Антонюк

Емський указ 1876 р. — таємне розпорядження, підписане 18(30) травня 1876 р. російським царем Олександром II в м. Емс у Німеччині поблизу Вісбадена, про заборону друку і поширення книжок українською мовою. У цьому царському документі зазначалося, що з метою попередження небезпечної щодо держави діяльності українофілів, потрібно здійснити такі заходи: Міністерству внутрішніх справ — не допускати ввезення у межі імперії, без особливого дозволу Головного управління у справах друку, будь-яких книг, що видаються за кордоном на малоросійському наріччі (тут малися на увазі книги як духовного змісту, так і навчальні, і взагалі книги, призначені для початкового читання); заборонити в імперії “друкування на цьому наріччі будь-яких оригінальних творів або перекладів”, за винятком історичних пам’яток з дотриманням правопису оригіналів, творів красного письменства з використанням тільки загальноприйнятого російського правопису. Причому дозвіл на друкування творів красного письменства давати після розгляду рукописів у Головному управлінні у справах друку; заборонити на цьому ж наріччі сценічні вистави, тексти до музичних нот і публічне читання; підтримати ворожу до українофільства газету “Слово”, що видається у Галичині, постійною субсидією; заборонити прихильно до українців газету “Киевский телеграф”. Цим розпорядженням Міністерству народної освіти приписувалось посилити нагляд з боку місцевого начальства, щоб не допустити у початкових училищах викладання будь-яких предметів на малоросійському наріччі; вилучити з бібліотек усіх рівнів училищ у малоросійських губерніях книжки “оригінальних творів і перекладів на тому ж наріччі”; звернути “серйозну увагу на особливий склад викладачів у навчальних округах Харківському, Київському, Одеському, зобов’язавши попечителів цих округів скласти іменні списки викладачів з відміткою про благонадійність кожного щодо українофільських тенденцій, а “відмічених неблагонадійних чи сумнівних перевести у великоросійські губернії, замінивши їх уродженцями цих останніх”. У документі зауважувалося, що в май-

бутньому відповідальність за добір осіб на викладацькі місця, їх благонадійність у зазначених округах покласти на тих, хто їх представляє. Причому наголошувалося, що корисно було б застосовувати правила, за якими у навчальні заклади округів Харківського, Київського і Одеського призначати “викладачів переважно великоросів, а малоросів розподіляти у навчальні заклади С.-Петербурзького, Казанського і Оренбурзького округів. На підставі цього розпорядження було закрито на невизначений термін Південно-Західний відділ Російського географічного товариства у Києві, розпущено громади, зобов’язано вислати М. Драгоманова і П. Чубинського як “позитивно небезпечних у краї агітаторів”. Е. у. було видано поза порядком звичайного законодавства: його не розглядала Державна рада чи Рада міністрів. Змістовний його бік, розпорядження, зафіксовані в ньому, свідчили про намагання самодержавства паралізувати український рух заходами більш системного та безжального характеру, ніж передбаченими валуєвським циркуляром.

Миллер А. И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). — СПб., 2000.

О. Антонюк

Ендогамія етнічна (від грец. *endos* — всередині і *gamos* — шлюб) — форма етнічно-сімейних стосунків, за якої всередині етнічної спільноти шлюби укладаються тільки між представниками цього етносу. Корені Е. е. сягають часів формування перших людських колективів, коли людина починала усвідомлювати себе особливою істотою, відмінною від інших представників живого світу. Статус людини в той період первісні соціальні групи зазвичай визнавали лише за представниками власного роду або племені, що закріплювалось, зокрема, у визнанні спільного тотему, самоназви спільноти: деякі первісні етноніми у перекладі означають “люди” (за однією з версій учених-етнографів етнонім “слов’ни” означав “свої люди”, “з одного племені”). Відповідно і шлюби мали укладатися тільки “межи людьми”, тобто в межах свого колективу. Щоправда, це правило порушувалося з

огляду на небезпеку інцестуальних зв'язків. Вихід з такої загрозливої ситуації знаходили в тому, що два або кілька племен утворювали своєрідну групу: постійно проживали на одній території, разом перекочували і, головне, шлюби могли укладатись тільки між представниками різних племен, які утворювали цю групу. При цьому статус людей поширювався вже на представників усієї групи племен. У такий спосіб руйнувалися переконання про тотемні зв'язки як єдино можливі серед людей і закладалися підвалини уявлень про одинність на основі сукупного проживання, спільної міфології, території, єдиної мови. Так ендогамія, сприяючи відокремленості суспільного розвитку одних людських колективів стосовно інших, перетворювалась в істотну складову історичних процесів формування етнічних зв'язків і етнічних спільнот. У подальшому Е. е. поступово стала заporукою збереження і відтворення етнічних традицій, звичаїв, обрядів, способів ведення господарства, а відтак і виникнення відчуття колективного "ми" на етнічній основі.

Е. е. часто набуває релігійного забарвлення, а в окремих випадках її релігійна складова може набувати і домінуючого характеру, увібравши в себе і поглинувши інші системоутворювальні чинники.

Історично Е. е. завжди співіснувала з протилежною етнічною екзогамією — практикою укладання шлюбів між представниками різних етносів. Етнічна екзогамія також відіграла важливу роль у становленні і розвитку етносів і міжетнічних стосунків. Змішані шлюби сприяли міжетнічному порозумінню, обміну соціальним досвідом, збагаченню генотипу етносу. Звичайним прийомом у той час було нав'язування іншим етносам практики масових змішаних шлюбів, що застосовувалося з метою асиміляції однієї культури іншою. Стародавні римляни на деяких підкорених територіях змушували місцевих дівчат укладати шлюби з римськими воїнами, забезпечуючи тим самим домінування еллінської культури серед місцевого населення. Історія України теж знає подібні приклади. Кількість полонених етнічних українців на Кримсько-

му півострові в середині XVII ст. перевищувала кількість кримських татар, що створювало загрозу існуванню Кримського каганату. Ханський уряд у цій ситуації всіляко заохочував змішані шлюби, надаючи громадянство і повну рівноправність потомкам цих шлюбів, але за умови, що вони носитимуть татарські імена й сповідуватимуть іслам. Це врешті-решт призвело до повної асиміляції українців. Практику змішаних шлюбів як метод асиміляції використовував китайський уряд стосовно монголів, тибетців, уйгурів. Такої практики дотримувался і радянський уряд у національних республіках. Щоправда, історія знає і випадки, коли етнос-завойовник через змішані шлюби сам асимілюється серед завойованого населення: тюркська орда хана Аспаруха, завоювавши у VII ст. н. е. Балканський півострів, сама асимілювалася серед місцевих слов'ян.

І в сучасних умовах Е. е. продовжує відігравати роль засобу збереження етнічної спільноти. Проте штучне насадження Е. е., її абсолютизація веде до самоізоляції етносу, консервує його культуру, послаблює динаміку його розвитку.

Національні процеси в Україні: історія і сучасність: Док. і матеріали: У 2 ч. — К., 1997; Ятченко В. Ендогамія: Малий етнополітологічний слов. — К., 2005.

В. Ятченко

Етатизм (фр. *étatisme*, від *état* — держава) — багатогранне явище політико-правової думки та соціально-політичної практики. Його сутність полягає у надмірній захопленості державою як головним політико-адміністративним центром політичної системи. Відтак держава набуває значення найвищого ідеалу і мети суспільного розвитку. Коріння Е. сягає античної доби, а його засновниками можна вважати Платона та Аристотеля, а в різні епохи до його розвитку прилучилися Макіавеллі, Гегель та французькі просвітники. Термінологічно Е. поширився наприкінці XIX ст. у Франції. Як політична доктрина він став антиподом анархізму і частковим запереченням лібералізму. У процесі історичного розвитку Е. еволюціонував у бік нео-

консерватизму та неолібералізму внаслідок загострення конкуренції і боротьби проти монополізму у сфері виробництва і торгівлі. Принципи Е. набули особливого значення у країнах з тоталітарним та авторитарним політичними режимами. Адже за цих умов держава втручається майже у всі сфери суспільного буття і приватне життя громадян. Така практика призводить до деградації моралі, права, свавілля репресивних органів, засилля бюрократії, посилення корупції. У кінцевому підсумку це є однією з причин банкрутства тоталітарних і авторитарних режимів. Проте панування ліберальної демократії і ринкової економіки без державного регулювання породжує нові гострі негативні процеси в політичному житті держав у сфері економіки і соціального забезпечення. Крім того, під гаслами захисту прав людини нехтуються права націй, зокрема й титульної корінної нації України — українців. Переконалим доказом цього є те, що в незалежній Україні відновлюється неоколоніалізм, а органи державної влади від найвищого до місцевого рівня очолюють не українці.

Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005.

Г. Мусієнко

Етнізація політичного управління — історично зумовлений багатогранний процес формування і розвитку системи захисту етнічних цінностей, ідеалів, традицій, суспільно-політичних і соціально-економічних інтересів етносу (нації) шляхом трансформації політичної системи суспільства, насамперед форми держави, політичних відносин та інститутів влади. Сутність цього феномена має різноманітну інтерпретацію. Передусім це пояснюється широким спектром тлумачень і уявлень про політику, управління і етнос. Головною визначальною ознакою Е. п. у. є перетворення етносу з об'єкта на суб'єкт політики, тобто етнос має можливість розв'язувати всі свої проблеми через участь у формуванні і діяльності інститутів держави, політичних партій, громадських рухів, міжнародних організацій, ЗМІ тощо. Однак на практиці розв'язання таких проблем ускладнює різнотлумачення

термінів “етнос”, “нація” і похідних від них — “етнізація”, “націоналізація”, тощо. Зокрема, це стосується індивідуальної та колективної етнічної самоідентифікації, загально визнаними ознаками якої є: мова, раса, територія проживання, звичаї, традиції, мораль, культура, менталітет, історія.

Етнічні і політичні проблеми віддавна тісно переплетені. Недарма етнос і нація визнані загалом як головні суб'єкти історичного процесу, незважаючи на спротив прибічників інших поглядів. Нині у науковому світі напрацьовано чимало теорій етнічності з відповідним понятійно-категорійним апаратом та аналізом і синтезом етнополітичних явищ і процесів. Це пояснюється потребою усвідомлення і адекватної політичної реакції на виклики сучасного “етнічного відродження”, що має неоднозначний характер: 1) етноси, які перебували у стані поневолення з боку імперій прагнуть реалізувати своє право на самовизначення у формі творення національних держав як головної інституції захисту своїх інтересів, в яких етнізація політичного управління реалізується шляхом залучення до керівництва всіма інститутами державної влади і органів місцевого самоврядування представників корінного етносу; 2) глобалізація як універсальна парадигма світового розвитку протидіє процесам етнізації політики і ставить за мету повну космополітизацію людської спільноти під гаслом “одна нація — одна держава”.

Між цими двома крайніми формами вияву етнополітизму існує широкий спектр специфічних проблем захисту інтересів етнічних меншин, що тривалий час живуть на територіях корінних етносів і сучасних етноспільнот мігрантів. Однією з них стали масові конфлікти у світі на міжетнічному ґрунті. Особливою гостротою вони набрали нині у США та країнах Євросоюзу. Не бракує спроб спровокувати їх і в Україні, зокрема в Криму чи на Донбасі. Тим часом соціально-класові конфлікти, які марксистська ідеологічна доктрина вважала рушієм і стимулятором розвитку вчень про політичну систему, в умовах сьогодення відходять на другий план, хоч і не зникають цілком. Це пояснюється соціально-економічним піднесенням у сфері матеріального забезпечення жит-

тя людей практично у всіх державах світу через систему соціальних гарантій.

У соціально-політичному відношенні процеси етнізації політики активізуються тим, що духовно-культурний і мовний чинники, які формують етнічну неповторність людини, перетворилися з другорядних домінант суспільного самовизначення людини на визначальну. Це стимулює підвищенням рівня як національної самосвідомості індивіда, так і суспільної свідомості нації. Водночас підноситься значення етнічних цінностей і національного ідеалу, який кладеться в основу ідеології етнодержавотворення як політичне самоствердження етносу — нації. Відтак важко провести чітку межу між політичними і неполітичними виявами етнізації політичного управління.

Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005.

Г. Мусієнко

Етнічна війна — термін, який здебільшого вживають міжнародні ЗМІ, політики, дипломати для характеристики політики масових убивств, депортацій, згвалтувань, інтернувань тощо. До Е. в. зазвичай вдаються конкурентні етнічні групи, зокрема в колишній Югославській республіці — Боснія і Герцеговина. Їх мета — перетворити етнічно змішані території в гомогенні, а відтак утвердити на основі етнічних причин *de facto* претензію на суверенітет над територіями, за які точилася суперечка. Вигнання населення, або окремих його груп з певних територій, здійснюється, звичайно, з використанням військової сили чи інших засобів, що становлять загрозу життю та майну. Термін “Е. в.” використовували для характеристики історичних подій ХХ ст., наприклад, вигнання греків із Малої Азії у 20-х роках, або німців у 40-х роках. Підставами для Е. в. є етнічна належність групи людей. Е. в. спостерігалися в період сталінізму, фашистської диктатури.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Етнічна дивергенція див. *Дивергенція*.

Етнічна дисперсія (лат. *dispersio* — розсіяний, розсіпаний) — тип розселення етносу в межах його етнічного ареалу або окремої держави, в результаті чого етнічна група виявляється розсіяною серед інших етносів, які проживають на цій території, а не сконцентрованою в одному місці, де вона становила б компактну більшість. З історії відомі різні утворення Е. д. Вона може виникати в результаті розсіювання корінного етносу на своїй території в разі завоювання її іншим, чисельнішим етносом чи кількома етносами, або навпаки — етнос-завойовник сам розсіюється на завойованій ним території, перетворюючись на етнічну меншину в кожному окремо взятому регіоні цієї території. Така доля спіткала турків Османської імперії у завойованих ними європейських країнах і численні народи й племена, які намагалися завоювати Стародавній Єгипет чи Стародавній Китай. Депортація кримських татар, кримчаків, німців, греків з Кримського півострова й розпорошення їх по різних республіках і населених пунктах СРСР демонструє ще один вид Е. д. — утворення в результаті вигнання етносу чи його частини зі своєї території й цілеспрямоване розсіювання його на територіях, зайнятих іншими етносами. Окремим різновидом утворення Е. д. є змушений історичними обставинами вихід євреїв і вірмен з території свого проживання і розсіювання по територіях різних держав. Е. д. породжує специфічні проблеми міжетнічних стосунків у державі. Однією із форм розв’язання такого роду проблем є національно-персональна автономія.

В. Ятченко

Етнічна екзофобія — явище ворожості, нетерпимості стосовно інших етнічних спільнот. Крайній вияв етнічної конкуренції, агресивна реакція на справжню чи уявну загрозу існуванню свого етносу, його цінностям і благополуччю, на різкі зміни в усталеному способі та укладі життя, що нерідко супроводжують інтенсивні міжетнічні контакти.

Е. е. однаковою мірою може спонукатись як відчуттям зверхності, знева-

ги та презирства з боку провідних етносів щодо інших, менш розвинених спільнот, а також емігрантів чи біженців (досить згадати, наприклад, становище турецької общини у ФРН і турків-месхетинців в окремих республіках колишнього СРСР), так і бути відповідною реакцією з боку останніх на негативне, зверхнє ставлення до себе, зумовлюватись комплексом меншовартості, відчуттям вторинності. Пам'ять про минулі образи, національний гніт, утиски, непропорційно високе представництво та домінуюче становище некорінного населення в окремих сферах діяльності (зокрема, в торгівлі, медицині, науці тощо) здатні істотно підвищувати рівень неетнічної екзофобії, виявляти в її крайніх формах депортації (депортації, погроми, війни), особливо за наявності політичних сил, зацікавлених у цьому. Розгул національної нетерпимості, шовінізму, заклики до "чистоти крові", істерія стосовно загрози "інородців", що стали масовим явищем у деяких регіонах планети, зокрема, в Росії, — яскраве тому підтвердження.

Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького: Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.; *Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 1. Поняття та терміни.* — К., 1997.

С. Бойко

Етнічна ендоефілія — гіпертрофоване почуття любові до свого етносу, зосередженість виключно на його проблемах і цінностях, прагнення всіляко наголосити на власній самотності. Е. е. — соціально-психологічна та морально-психічна риса, що виникає на ґрунті свідомого завищення можливостей, досягнень і характерологічних рис свого етносу з одночасною упередженістю щодо інших народів, прагненням занизити оцінку їхнього внеску в розвиток цивілізації, відсутність бажання зрозуміти їхні проблеми, потреби та інтереси.

Результатом Е. е. як вияву неадекватної самооцінки та оцінки інших може бути істотне послаблення психологічної сумісності у відносинах з представниками інших етнічних спільнот.

Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького:

Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.; *Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 1. Поняття та терміни.* — К., 1997.

С. Бойко

Етнічна ендоефілія — протиприродне явище нелюбові до свого етносу, відверта байдужість до його надбань, інтересів і проблем, що знаходить свій вияв у свідомій відмові від рідної мови, культури, звичаїв, інших етнічних ознак, у прагненні ідентифікувати себе з іншою етнічною спільнотою. До причин, що зумовлюють появу етнічної ендоефілії, належить некритичне, тенденційне ставлення до реального становища, цінностей і надбань власного та чужих етносів, відчуття вторинності, пригніченості, незахищеності, зневіри у перспективі розвитку з ним як один із шляхів виходу з цього становища. Нерозвинена національна свідомість, відсутність національної гордості та відповідальності перед своїм народом, самоусунення від розв'язання його проблем — основа маргіналізації, денационалізації, асиміляції етносу.

В умовах сучасної України Е. е. є вельми поширеною і активно підігрівається зовнішніми силами та певними колами всередині країни серед маргіналізованого, денационалізованого так званого "російськомовного населення" Сходу, Півдня та Південного Сходу республіки, де вона виявляється, зокрема, в активному несприйнятті державної символіки та атрибутики, прагненні нав'язати статус офіційності російській мові, у вимогах подвійного громадянства.

Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 1. Поняття та терміни. — К., 1997; *Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи* / Ю. Шаповал, І. Курас, Л. Нагорна та ін.; НАН України. Ін-т нац. відносин і політології. — К., 1997.

С. Бойко

Етнічна індиферентність (від грец. *ethnos* — народ і лат. *indifferens* — байдужий) — психічний стан притуплення або цілковитої втрати інтересу до етнічно-національних проблем, національних цінностей, власної національної ідентичності. Виступає як на особистісному, так і на груповому рівнях. Існує велика кількість причин, які можуть породити Е. і., а саме: різке й тривале

погіршення соціального становища особистості або етнічної спільноти, в результаті чого у їхній ціннісній ієрархії на перший план виходять певні чинники виживання: наявність роботи, забезпечення базових потреб для себе і своїх близьких тощо; екстремальні умови праці особистості протягом тривалого часу (наприклад у шахтаря), які налаштовують людину на однозначний пріоритет базових цінностей — виживання, безпека, матеріальне забезпечення життєвих умов. До Е. і. можуть привести також політичні причини: переслідування за певні національні погляди й ідеали; втрата етносом своєї історичної пам'яті внаслідок асиміляторських замірян інших етносів або держав; бажання пристосуватись до політичної культури держави або референтної групи, пріоритетними налаштуваннями яких є соціальні, а не національні ідеали. Часто причиною Е. і. є низька загальна культура особистості, тому приводом до збайдужіння її до національного життя може бути, наприклад, розчарування у діяльності політичного лідера чи партії, які декларують прихильність до національних ідеалів. Е. і. веде до збіднення духовного світу особистості, її життєвих позицій, до послаблення самоідентифікації етносу.

Вассиян Юліан. Степовий сфінкс // Хроніка. — 2000. — № 3–4; Маланюк Є. Книга спостережень: фрагменти: від Кобзаря до нації. Студії і роздуми. — К., 1995; Психологічний словник. — К., 1982; Шабаяв Ю. П. Этносоциальные последствия объединения регионов (из опыта Пермского края) // Социс. — 2006. — № 3.

В. Ятченко

Етнічна меншина — самоусвідомлювана група громадян держави, яка є кількісною меншістю, членам якої притаманні спільність походження й етнокультурних характеристик, відмінних від домінуючої етнічної спільноти, непанівне становище у суспільстві, колективна воля до виживання та прагнення до рівності з більшістю населення. У міжнародному законодавстві немає чіткого розмежування між поняттями “Е. м.” і “національна меншина”. Аналіз різних джерел дає підстави визначити їхню спорідненість, а не тотожність.

Див. також: *Національна меншина.*

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

О. Антонюк

Етнічна належність — вияв етнічної ідентифікації особи з певною етнічною групою, культурна своєрідність, яка поділяється членами певної групи — від відмінних поведінкових рис до мовних особливостей, що передаються через традиції, обряди, культури, звичаї, спілкування від одного покоління до іншого. Використовуючи етнічну ідентифікацію в процесі соціальної взаємодії, етнічно ідентифікуючи себе та інших, індивід набуває Е. н., що забезпечує умови для формування етнічної групи. У разі, якщо індивідом певної групи поділяються спільні уявлення про себе і відмінність від інших, Е. н., втілюючись у становленні певного етносу, сама набуває певних організаційних та інституціолізованих форм.

Часто Е. н. сприймається як щось природно визначене, стале, хоча її доволі важко чітко окреслити. Е. н. продукт не лише свідомості, а й природи людини, відображення певної фізичної або біологічної реальності. Проте для Е. н. суб'єктивний фактор, передусім етнічне самоствердження, має велике значення, тому що це процес усвідомлення кожним індивідом своєї належності до певної етнічної спільноти. Е. н. визначає етнічну ідентифікацію, тобто сприйняття індивідом себе як частки певного етносу. Це відбувається тоді, коли традиції, мова, культура, звичаї, стереотипи збігаються з власними потребами й інтересами індивіда та готовністю його до їх обстоювання і втілення у життя. Це врешті-решт веде до формування певних поведінкових рис, ознак Е. н. індивіда. Етноси завжди мають спільні поведінкові риси, що передаються від покоління до покоління за допомогою механізму умовно-рефлекторної сигнальної спадковості. Ці риси не випадкові, вони виробляються у процесі адаптації людей в етнічному та ландшафтному середовищі й утворюють стереотип поведінки етносу. Люди не завжди реаль-

но відчують Е. н. до певного етносу, але їхні життєві потреби задовольняються у суспільстві, в певній належності. Тому немає людей поза етносом. Людина може не знати про своє походження, забути рідну мову (або не знати її зовсім), не мати властивих для цього етносу релігійний уявлень, проте без поведінки у колективі вона жити не може. Оскільки саме характер поведінки визначає Е. н., то всі люди причетні до етносфери. Однак цей процес не має автоматичного характеру. Так, етнос може виявитись не життєздатним за умови, якщо у критичній масі його членів зникає бажання сприяти збереженню цього етносу і використовувати переваги свого колективного існування. Тому Е. н. у нормативно-конструктивному значенні має важливий характер для розвитку певного етносу, запобігання процесу його зникнення.

Білик Б. І. Етнокulturологія. — К., 2005; *Енциклопедія етнокulturознавства* / Ю. І. Римаренко, В. Г. Чернець та ін.; За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 2001; *Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні.* — К., 2002; *Титаренко Т. Регіональний фактор у політичному житті України.* — Луганськ, 2005.

В. Волобуєв

Етнічне відчуття — усвідомлення належності до якого-небудь етносу. Е. в. — результат пізнання. Зумовлюється матеріальним середовищем, побутом, вихованням, отриманою чи здобутою інформацією, в тому числі підсвідомою реакцією на неї.

Ю. Бондар

Етнічний нігілізм (від лат. *nihil* — ніщо, нічого) — форма негативного сприймання й оцінки сфери етнічних відносин, що виражається в недооцінюванні та ігноруванні етнічних особливостей народів. Це такий стан етнічної свідомості і самосвідомості, при якому народ не прагне до самостійного вільного розвитку, збереження власної культури, мови, традицій, у нього відсутній інтерес до власної історії, історичної пам'яті, власного майбутнього. Виявляється Е. н. у двох формах: шовіністичному, асиміляторському ставленні одних народів до етнічних культур інших народів, а також у зневажливому ставленні та оцінюванні

представниками певного етносу власної культури, звичаїв, традицій, мови тощо. Процес становлення Е. н. в історичному контексті свідчить, що він може виникнути в результаті різних причин, а найперше через нерівноправність етносів у державі. Домінуючий етнос майже завжди проводить нігілістичну політику стосовно інших етносів, знищуючи їхній традиційний уклад життя, звичаїв, мови, натомість нав'язуючи своє. Посилена політику виховання нігілізму до минулого, рідної культури, як до чогось нижчесьортного, хуторянського, проводила радянська влада. Рідні святині відсувалися на другий план, відчуженість, абстрактний підхід до історії, культури подавалися ледве не як вияв інтернаціоналізму, а піклування про збереження національного духу, колориту, мови, пам'ятників культури розглядалося як вузькоколий патріотизм, який трактувався не інакше як націоналізм. Радянський тоталітарний режим сприяв агресивному відчуженню етнічних культурних цінностей, культурних традицій, що утворювалися віками. Процес деградації суспільства загалом породив своєрідний тип особи — “гомосовєтїкус”, атрибутною ознакою якого стали низький рівень культури, професійна малопродатність, етнічна байдужість чи зверхність. Україна в цей період зазнала цілеспрямованих заходів руйнації процесів внутрішньо-етнічного розвитку, масованого удару по процесам спадковості поколінь, що негативно вплинуло на збереження українцями етнічної ідентичності, відчутними стали вияви Е. н. серед українців.

Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред.: Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993; *Римаренко Ю. та ін. Етнос, нація, держава: Україна в контексті світового етнодержавного досвіду.* — К., 2000; *Основи етнодержавознавства: Підручник* / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1997.

В. Деревінський

Етнічний рух — організована діяльність, спрямована на розв'язання проблем, задоволення інтересів якої-небудь етнічної групи, етносу. Може набувати форм політичної, культурологічної діяльності, збройної націо-

нально-визвольної боротьби. Метою організованого Е. р. може бути зміна становища етнічної групи в суспільстві, утвердження, розширення її прав, здобуття можливостей для розвитку культури, мови, самовизначення тощо. До Е. р. відносять діяльність курдських, баскських, кримськотатарських та інших подібних етнічних організацій, національно-культурних товариств у країнах поселення тощо. Е. р. може набувати також гіпертрофованих форм і характеру, загрозливих для інших. До подібних належав, приміром, німецький фашизм з його прагненням розширити життєвий простір для німців за рахунок інших народів, нині до таких слід відносити діяльність націоналістичних расистських організацій, які кінцевою метою своєї діяльності декларують здобуття світового етнічного панування.

Ю. Бондар

Етнічний синдром — сполучення (поєднання) ознак (симптомів), характерних для будь-якого етнічного об'єднання. Вони виявляються за певного збігу обставин, коли ознаки етнічного явища набувають характеру одвертого чи прихованого синдрому, який, у свою чергу, свідчить про наявність “етнохвороби”, наприклад, етнічної дивергенції. Така дивергенція, за подальшого поглиблення, спроможна викликати навіть розпад існуючої системної цілісності з втратою відчуття національної належності чи навіть спільної історичної долі. Як сполучення певних ознак Е. с. вказує на конкретні зміни, що відбулися, відбуваються або можуть відбутися в елементях структури субетносів або й суперетносів. Е. с. вивчають за використанням спеціальних засобів і методів етнічної діагностики, яка досліджує стан і розвиток етнічних систем, окремі фази (стадії) етногенезу, процеси етнічної регенерації, ентропійні тенденції, наслідки етнічної аберації тощо. На основі дослідження і глибокого аналізу Е. с. можливо виокремити специфіку та характерні особливості окремих народів, модифікації їх культури, традиції, побуту, національної свідомості.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корець-

кого; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

М. Головатий

Етнічний ярлик — негативний стереотип, який стосується окремого індивіда, що належить до певної етнічної групи, або цілого етносу. Е. я. є складовою класу етнічних стереотипів. Проте, якщо стереотип може бути і позитивним, то Е. я. відбиває негативне ставлення. Для Е. я. характерним є: відсутність потреби у перевірці на істинність; продовження функціонування і впливу на людей незалежно від того, справедливий він чи ні; його зміст може й не мати під собою ніяких історичних фактів, теоретичного підґрунтя чи ідеологічних парадигм; сфера функціонування — суспільна психологія; це термін повсякденної мови, а не наукове поняття.

Попри все це Е. я. посідає вагоме місце у масовій свідомості, його можуть штучно створювати й популяризувати через засоби масової інформації, чутки, анекдоти тощо. Потребує особливого лексикону — бандит, хитрун, зрадник, кар'єрист та ін. Може корелювати поведінку щодо представників свого етносу або інших етнічних груп. У змісті Е. я. завжди латентно присутня опозиція “ми — вони”. При цьому набір якостей для характеристики обох членів опозиції є типовим: “ми” — працелюбні, довірливі, роз'єднані, милосердні, пасивні; “вони” — жорстокі, хитрі, ледачі, сконсолідовані, агресивні, брудні і т. ін. Е. я. є вельми ефективною зброєю у спробах знайти винуватця власних негараздів десь зовні, серед “чужих”.

Гулай Василь. Особливості функціонування негативного стереотипу українця в етнічній свідомості поляків Волині в роки Другої світової війни // Буковинський журн. — 2005. — № 4; *Національні процеси в Україні: історія і сучасність: Док. і матеріали: У 2 ч.* — К., 1997; *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА.* — 2-ге стереотип. вид. — К., 2005; *Сміт Ентоні Д. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія.* — К., 2004.

В. Ятченко

Етнічні процеси — сутнісні зміни в різноманітних компонентах етнічних спільнот, зокрема в деяких еле-

ментах духовної і матеріальної культури, мові, соціальній структурі, самосвідомості тощо, які відбуваються в процесі історичного розвитку людства.

Ці зміни зумовлюють принципові зрушення у бутті етносу як суб'єкта суспільно-політичних відносин і спричинюються багатьма чинниками — історичними, соціально-економічними, політичними, соціально-структурними, духовно-культурними.

До історичних чинників належать такі явища, як, по-перше, сам хід історичних подій, під впливом яких формувались взаємини між етнічними групами; по-друге, особливості їхнього історико-соціального становлення. Етноси у процесі історичної взаємодії між собою мали різний характер стосунків і в часи міжетнічної напруги нерідко на поверхню спливають саме негативні явища минулого: завоювання, насильницьке приєднання, депортація тощо, що позначається на політичній поведінці етнічних спільностей у сучасних умовах.

Соціально-економічний чинник лежить в основі розмежування типів етнічних спільностей за основними стадіями їх історичного розвитку, пов'язаного зі зміною суспільно-історичних формацій — від первісних племен до сучасних націй. Наприклад, у Радянському Союзі взаємодіяли народи, які можна було зарахувати і до розвинених, індустріальних, урбанізованих, і до тих, яких називають слабоурбанізованими й слабоіндустріальними. Тобто одні етноси усвідомлювали себе як розвинені, самодостатні, інші — як ті, що потребують підтримки.

Серед політичних чинників можна назвати такі основні явища, що впливають на стан формування етнічних спільностей, та їхню взаємодію: принципи і форми державного облаштування, характер політичного устрою, тип державної етнополітики.

Важливе місце серед чинників, що ґрунтовно впливають на Е. п., належить групі соціально-структурних чинників. Найсуттєвіші з них: взаємозв'язок соціальної та етнічної стратифікації; вплив соціально-структурних змін; етнічний чинник у соціальній мобільності.

Істотні зміни різних елементів культури етнічних спільностей зумовлю-

ють культурні чинники. Особливе значення в цьому контексті має розвиток освітянської та інформаційної сфери суспільства. Так, соціокультурні трансформації різних компонентів культури, зокрема мовно-культурні і етномовні процеси призводять до зміни розмовної і писемної мови, поширення двомовності і повному переходу на мову іншого народу (тобто мовна асиміляція); витіснення традиційних елементів матеріальної культури уніфікованими, промисловими виробами тощо.

У динамічному контексті Е. п. розвиваються у двох напрямках — етнорволюційному та етнотрансформаційному. Перший з них — етнорволюційний процес — є синтезом багатовірневої взаємодії різних чинників (історико-політичних, економічно-господарських, природно-географічних, екологічних тощо), які зумовлюють зміну деяких параметрів усього етносу (або окремих його частин), але не зачіпають самого їхнього етнічного існування, не спричиняють руйнування загалом етнічної системи. Другі — етнотрансформаційні процеси — навпаки, призводять до зміни етнічної належності тих чи тих груп людей, до зникнення одних і появи інших етносів. Вони відбуваються здебільшого внаслідок взаємодії етнічних спільностей або їх частин, що виражається у зміні основної ознаки всього етносу або його частини — етнічної самосвідомості. Такі процеси протікають повільно, але їх результати досить значні.

З огляду на переважання відцентрової тенденції в етнополітиці, Е. п. поділяються на дві основні типологічні групи: етнооб'єднувальні та етнороз'єднувальні; у кожній з них розвиток може бути і етнорволюційним, і етнотрансформаційним, а також змішаним — еволюційно-трансформаційним.

Етнооб'єднувальні Е. п. характеризуються зближенням або й злиттям окремих етносів, внаслідок чого утворюються більші етнічні спільності, для яких може бути притаманна нова етнічна самосвідомість й інша етнічна самоназва (етнонім).

Вирізняють такі об'єднувальні процеси, як консолідація, міжетнічна інтеграція, етногенетична фіксація то-

що. Під етногенетичною фіксацією слід розуміти дію різних етносів або їхніх частин, у результаті якої виникає нова етнічна спільність, що відрізняється від тієї, яка була характерна для взаємодіючих етнічних спільнот.

Крім етнооб'єднувальних процесів для всіх періодів історії людства були властиві і етнороз'єднувальні процеси — тобто поділ колись цілісного етносу на кілька самостійних або відокремлення від нього лише певної частини (субетносу). Останні відбуваються в основному у трьох формах — етнічної парціації, етнічної сепарації та етнічної дисперсіяції.

За етнічної парціації відбувається поділ єдиного етносу на кілька більш-менш рівних частин, причому жоден з нових етносів не ототожнюється із старим етносом. Під етнічною сепарацією розуміють відокремлення від будь-якого етносу його частини (можливо порівняно невеликої), яка з часом перетворюється у самостійний етнос. Вона зумовлюється різними причинами: переселенням будь-якої групи вихідного етносу, поділом етнічної території державними кордонами, поширенням на частину етносу іноетнічного впливу тощо.

Етнічна дисперсіяція, на відміну від двох зазначених форм, означає відокремлення від первинного етносу порівняно невеликих етнічних груп і розселення їх на позаетнічній території. Основним чинником цього процесу є міграція.

Ефективність етнічної політики в остаточному підсумку залежить насамперед від відповідності її принципів стану етнонаціональної ситуації як у державі, так і поза її межами, вміння офіційної влади враховувати та гармонізувати етнонаціональні інтереси на всіх рівнях.

Важливе місце в Е. п. належить проблемі державно-правових форм об'єднання етносів. Загальновизнаним стало положення про те, що демократична етнополітика має будуватися на визнанні невід'ємного права кожного етносу на самовизначення. “Усі народи мають право на самовизначення. За силою цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток”, —

проголошує ст. 1 “Міжнародного пакту про громадянські та політичні права”. З цього та інших міжнародних документів випливає право кожного етносу на створення власної держави або ж на певне виокремлення у межах складного державного утворення.

Цей принцип ґрунтується на демократії та ідеях гуманізму і взаємозв'язку національних і громадянських прав. Однак процеси реалізації цього права зазвичай складні, суперечливі, оскільки зачіпають інтереси різноманітних суб'єктів етнополітики. Реалізація права на самовизначення потребує наявності низки внутрішньо-національних і зовнішніх умов.

Міжнародна підтримка етносів, які ведуть боротьбу за відокремлення і створення незалежної держави, може бути лише тоді, коли народ має власну територію компактного проживання, спроможний економічно забезпечити свою життєдіяльність, не висуває територіальних та інших претензій до сусідніх етносів, гарантує політико-правове забезпечення прав національних меншин, які опиняються на території майбутньої новоутвореної держави.

Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / О. Б. Беренштейн, Н. А. Зіневич, В. Т. Зіневич та ін.; За ред. В. І. Наулка. — К., 2001; *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Ред. кол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; *Міжнаціональні відносини та національні меншини України: Стан, перспективи* / Упоряд.: Р. Ш. Чілачава, Т. І. Пилипенко; За ред. Р. Чілачава. — К., 2004.

О. Антонюк

Етнічні релігії (грец. *ethnos* — народ, плем'я) — група конкретних релігійних систем, поява, розвиток, функціонування й межі поширення яких безпосередньо пов'язані з чіткою означеним етнічним утворенням. Їх також називають природними релігіями, тобто такими, які формуються не під дією зовнішніх чинників, а шляхом і в процесі поступового і довготривалого розвитку світоглядних уявлень тієї чи тієї етнічної спільноти на світ земний і небесний у формі міфів, традицій, звичаїв, обрядів і культів. Зазвичай до Е. р. відносять релігійні комплекси, що виникли у середовищі

ранніх етносів, зокрема давньоіранського, давньоєгипетського, давньокитайського, давньоіндійського, давньогрецького, давньослов'янського. Здебільшого Е. р. передують відносно розвиненим релігійним системам державних етносів-народів. Їх подальша перспектива залежить від майбутнього етносу-носія. У разі зникнення чи асиміляції цього етносу, зникає і його релігія, стаючи повністю реліктом або органічно розчиняючись в іншому (прийдешньому) релігійному комплексі. За умови революціонізації етносу до рівня нації, Е. р. може перерости межі вузької етнічності й набути характеру явища загальнонаціонального масштабу, як наприклад індуїзм чи синтоїзм.

Етнос і релігії. — К., 1998; Филинович Л. О. Етнологія релігії і теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення. — К., 2000; Этноконфессиональные проблемы в современном мире. — Баку, 1989.

А. Черній

Етнічні чистки — явище масового застосування примусових заходів до окремих осіб чи цілих етнічних груп за етнічною ознакою з боку політичної влади з метою позбавлення їх прав і свобод та усунення від політичної чи іншої діяльності. Вони поширені у цілому світі і різняться лише формами, метою і методами реалізації; а саме: 1) виключенням із партії представників окремих етносів під приводом боротьби з ворожими елементами, які нібито порушують норми поведінки чи статут партії з метою її дискредитації. Таке явище мабало масового характеру в лавах КП(б)У в 20–30-х роках ХХ ст. під час боротьби з “виявами націонал-фашизму”, “українського буржуазного націоналізму”, коли з партії була виключена значна частина українців і піддана репресіям; 2) примусовим вигнанням чи виселенням великих груп корінного етносу з рідної землі і розпорощенням їх по територіях проживання інших етносів з метою нейтралізації їхньої діяльності як суб'єктів етнополітики. Такий процес мав місце в Україні у ХХ ст., коли комуністичний режим розправлявся з українцями під приводом боротьби з класовими ворогами чи бандерівцями, запроторюючи їх до Сибіру, на Північ

Росії, до Казахстану та інші краї. Такі заходи застосовувались і до інших етносів СРСР, зокрема — чеченців, інгушів; 3) фізичним винищенням великих груп етнічних спільнот у місцях споконвічного проживання з метою заселення звільнених у такий спосіб територій етносом-окупантом. Яскравим прикладом “етнічної зачистки території” є винищення палестинців на їхній рідній землі у селі Деїр Ясин і таборах біженців Сабра і Шатіла ізраїльськими окупантами. У такий спосіб знелюднювалися й українські села в Польщі, коли проводилась 1947 р. відома операція “Вісла” комуністичним режимом Польщі та СРСР.

Антонюк О. В. Формування етнополітики української держави: історичні та теоретико-методологічні засади. — К., 1999.

Г. Мусяк

Етнічність — сукупність характерних рис матеріальної і духовної культури, що відрізняють одну етнічну групу від іншої. Засновниками теорії етнічності вважаються французький філософ, історик Е. Ренан та “австромарксист” К. Реннер й О. Бауер, які наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. започаткували суб'єктивістський напрям націоналізму, тобто психологічні концепції нації. Найбільшу роль у становленні сучасних концепцій етнічності відіграли їх ідеї: “нація — велика група людей, об'єднаних духовним принципом, великою солідарністю та моральною свідомістю; міфологізована національна самосвідомість та історична пам'ять народу — один з основних національних та етноутворювальних чинників” (Е. Ренан); “нація — сукупність людей, спільністю долі з'єднаних у спільність характеру” (О. Бауер); австрійський вчений обґрунтував визначальну роль національного почуття в бутті людини, про спадкову передачу багатьох етнічних ознак. За К. Реннером, нація є соціально-психологічною спільністю — “спільною людиною, що однаково думають і говорять”, “культурна група не зв'язана із землею”; етнічна ідентифікація індивідів, на його думку, головна причина утворення нації.

У науковий вжиток термін “Е.” запровадив американський учений Д. Рісмен у 1953 р. Услід за ним понят-

тя і концепцію Е. розробляли Н. Глейзер і Д. Мойніхен у 60-х роках. Особливо цінною є праця цих авторів “Етнічність: теорія і досвід, що з’явилася в 1975 р. на основі аналізу расових і національних рухів у США. Етнічна належність у ній розглядається як більш фундаментальна порівняно з іншими соціальними вимірами людського буття”.

У науці термін “Е.” почали активно використовувати з початку 70-х років ХХ ст. у зв’язку з активізацією етнічних процесів у світі, збільшенням поліетнічності держав, загостренням між-етнічних відносин не тільки в країнах третього світу, а й в індустріально розвинених країнах Заходу. Це спричинило виникнення багатьох теорій етнічності, що пояснюють природу і сутність “етнічності”, етнічної ідентичності.

Носіями Е. є мова, культура (насамперед такі її компоненти, для яких притаманні традиційність і стійкість), психіка, звичаї, обряди, народне мистецтво, релігія, норми поведінки тощо.

Якісні етнічні характеристики людини або групи людей виявляються у поведінці, культурі, поведінці й загалом у ментальності, які й вирізняють їх з-поміж інших.

У сучасній науковій і довідковій літературі інтерпретації поняття “Е.”, як і сутність цього явища, не є однозначними та загальноприйнятими. Поширені такі варіанти використання поняття “Е.”: а) як аналогу дефініції етнічна група, національна меншина; б) як поняття, яким позначають культурну своєрідність, етнопсихологічну самобутність групи людей; в) як синонім етнічної чи національної самосвідомості, самоідентифікації індивідів і груп.

Виконуючи функції об’єднання і розмежування етносів, Е. постає як результат спільної історичної практики кількох поколінь людей, втіленої у специфічних матеріальних і духовних атрибутах цієї спільності і зафіксованої у свідомості її членів.

Етнічні явища тісно пов’язані із соціально-економічними чинниками, якими вони в остаточному підсумку й зумовлені.

Вілков В. Ю. Концепції етнічності: ідейно-теоретичні передумови, сутність і типологія // Вісн. Київ.

нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. — 2003. — № 59—61; Картунов О. В. Вступ до етнополітології: Науч.-навч. посіб. — К., 1999.

О. Антонюк

Етновлада — термін, який вживають в етнополітології у разі визначення суб’єкта влади, коли йдеться про її етнічні ознаки і символи. Е. означає не стільки і не лише етнічний склад владних структур, їх моноетнічну належність, скільки конкретний характер цієї національної політики, яку та чи та влада приводить у життя, реалізує. Відтак Е. — це відповідний політичний режим, курс, який у національному питанні носить етнократичний характер, тобто спрямований на захист і сприяння етнічних інтересів лише одного народу. Найчастіше, коли йдеться про Е., говорять про інтереси “корінного етносу”, своєрідним рупором якого і виступає Е. За даними історії, часто було навпаки — колонізовані народи підпадали під чужоетнічну владу, яка, у свою чергу, насаджувала етнократичний склад уряду і управління, діючи у відповідних інтересах. Оскільки поняття “Е.” має історичний зміст і обумовленість, воно може втілюватися як інтереси етнічної більшості (“своїх”) і етнічної меншості (“чужих”).

Антонюк О. В. Основи етнополітики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005; Декларація прав національностей України: Постанова Верховної Ради України від 1 листопада 1991 р. // Голос України. — 1991. — 2 листоп.; Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 2. Етнополітика в Україні. — К., 1997; Кіссе А. І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз: Моногр. — К., 2006; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005.

М. Головатий

Етнографія (від грец. *ethnos* — народ і *grapho* — пишу, креслю) — 1) суспільствознавча наука, що вивчає матеріальну і духовну культуру, особливості побуту народів світу, їхнє походження, склад, розселення та культурно-побутові, історичні взаємозв’язки; 2) сукупність усіх особли-

востей побуту, звичаїв, культури якогонебудь народу, етнографічного регіону, місцевості. Основний метод Е. — безпосереднє спостереження й опис матеріального і духовного життя народу, його звичаїв, громадського і сімейного побуту, особливостей світовідчуття, світорозуміння й світоусвідомлення. Е. послуговується писемними джерелами, речовими пам'ятками, даними археології, антропології, географії, фольклористики, мовознавства.

Першою спробою опису етнографічних особливостей племен і народів в Україні вважається “Повість временних літ”, автор якої з коротким начерком генеалогії народів світу, їхніх культурно-побутових особливостей описує давньоукраїнські племена Київської Русі, вказує місця їхнього розселення, розкриває особливості звичаїв, обрядів тощо. Як самостійна галузь знань українська Е. сформувалась у середині XIX ст. Її досягнення пов'язані з іменами М. Максимовича, М. Костомарова, П. Чубинського, С. Подолинського, В. Гнатюка, В. Шухевича, Ф. Вовка та ін. Значний вклад у розвиток української Е. внесло Львівське наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, при якому в 1898 р. було створено Етнографічну комісію, яка видавала “Етнографічний вісник”, “Матеріали до українсько-руської етнології” та ін.

Нині дослідженнями з Е. займаються наукові інститути НАН України, етноцентри, обласні музеї. Народознавчі студії видають журнали “Народна творчість та етнографія”, “Родовід”, “Берегиня”, “Українська культура” тощо. Наприкінці XX ст., коли процес занепаду традиційної культури наблизився до практичної межі й постала проблема відродження регіональних етнографічних особливостей, народних промислів, фольклорних, мовних, звичаєвих перлин українського етносу, народознавці здійснили історично-етнографічне районування України, тобто розподілили територію на локальні культурно-побутові групи населення, які мають спільні риси мовного, звичаєвого, господарського характеру, зумовлені довкіллям та історичним розвитком кожної групи, а також етнокультурними взаємозв'язками із сусідніми народами. Зокрема були виділені такі зони: Наддніпрянина (Придніп-

ров'я) — охоплює територію сучасних Київської, Черкаської, Дніпропетровської та Чернігівської областей й історично пов'язана з територіальним центром формування українського етносу й нації, української національної мови; Поділля (відоме в українських літописах як Пониззя) — займає басейн Південного Бугу та Лівобережжя Дністра; Полісся і Волинь (уперше назва зустрічається ще в Іпатіївському літописі) — охоплює басейни Прип'яті, середньої течії Десни; Слобідська Україна або Слобожанщина (таку назву дістала внаслідок отримання переселенцями певних пільг (“Свобод”) з початку свого існування, із XVII ст. входить до складу Росії) — охоплює сучасні Харківську, частково Сумську, Луганську, Донецьку області, східні райони Полтавської, північні Дніпропетровської областей; Карпати — належать Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, більша частина Тернопільської областей, що репрезентують три основні підгрупи: Прикарпаття, власне Карпати, Закарпаття; Південь — охоплює Запорізьку, Херсонську, Миколаївську, південь Дніпропетровської та Одеської областей і Крим.

Данилюк А. Г. Українська хата. — К., 1991; Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. — М., 1991; Лозко Г. С. Українське народознавство. — К., 1995; Іванченко М. Дивосвіт правданих слов'ян. — К., 1991; Космос Древньої України. — К., 1992.

А. Черній

Етноеліти — процес трансформації будь-якого суспільства. Коли йдеться про це, то мають на увазі притаманне їм набуття рис, ознак, що характерні для значно розвиненіших суспільств. Однією із загальних характеристик процесу модернізації є раціоналізація та забезпечення ефективності влади, що в сукупності з іншими характеристиками забезпечує структурно-змістовне перетворення усєї політичної системи суспільства, широку участь громадян у політичному житті. Процеси трансформації суспільств передбачають наявність трьох основних складових: здійснення ринкових перетворень; формування принципово іншого ринку праці; наявність особливих “еліт”, “диктатур

розвитку”, “маргінальних груп” тощо. З-поміж таких груп важливе місце посідають Е. Сучасний етнополітологічний підхід до проблем соціально-політичних трансформацій окремих суспільств (В. Тишков, А. Здравомислов) спрямовує на інтерпретацію міжетнічних відносин з позиції активності окремих Е., які переслідують власні цілі. Кожна нація (етнос) має власну еліту — виразника кращих його рис, особливостей, що намагається у будь-який спосіб розв’язати проблеми усєї нації. При цьому така Е. намагається зайняти провідні позиції в політиці, усіх сферах суспільного життя, ведучи активну боротьбу за владу на загальнонаціональному і регіональному (місцевому) рівнях. Нерідко крім природного входження у такі сфери, Е. намагаються домогтися і певного штучного (на основі законодавства) представництва (в пропозиціях) в органах державної влади, місцевого самоврядування.

Антонович И. И. После современности: Очерк цивилизации модернизма и постмодернизма. — Минск, 1997; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: Моногр. — К., 1999; Инглхарт Р. Постмодерн: Меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полит. исслед. — 1997. — № 4; Катаев С. Л. Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук / Ін-т соціол. НАН України. — К., 1998; Куценко О. Тенденции формирования и структура региональной элиты на Украине // Этнические и региональные конфликты в Евразии: В 3 кн. / Кн. 2. Россия, Украина, Белоруссия / Общ. ред. А. Зверева, Б. Копитерса, Д. Тренина. — М., 1997; Основи етнодержавознавства: Підручник / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1997; Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева; Под ред. М. С. Ковалевой. — М., 1997; Приоритеты интеллектуальной элиты в развитии мировой цивилизации: Материалы Междунар. науч.-теорет. конф., нояб. 2002 г. / Междунар. гуманит.-экон. ин-т; Редкол.: А. Н. Алпеев и др. — Минск, 2002; Пряхников Н. С. Психология элитарности. — Москва; Воронеж, 2000; Рудич Ф. М. Чи багато влади потрібно Владі? (Україна в контексті трансформації політичних структур у країнах СНД і Балтії, Центральної і Східної Європи): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 1998; Соціальна філософія: Короткий енцикл. слов.

/ Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — К.; Х., 1997; Український соціум / О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико та ін. / За ред. В. С. Крисаченка — К., 2005; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Цапф В. Теория модернизации и различие путей общественного развития // Социол. исслед. — 1998. — № 8; Щёкин Г. В. Социальная философия истории (теория социального развития): Моногр. — К., 1996.

М. Головатий

Етноісторія — 1) закономірний, послідовний розвиток певного етносу з часів його виникнення до сьогодення в усій різноманітності й повноті виявів; 2) наука, що вивчає складний і різноманітний процес, опираючись на писемні джерела, свідчення істориків, географів, мандрівників, мислителів минулого, зразки матеріальної і духовної культури конкретного етносу, його історичну пам’ять, традиції тощо. Е., на відміну від історії нації, охоплює процес становлення і розвитку не лише тієї частки конкретного етносу, який проживає на автохтонній території, а й ту, яка утворює діаспору, тобто проживає за межами основного етнічного масиву. Прикладом можуть бути мільйони українців, які крім України компактно проживають на Кубані, в Приазов’ї, Центрально-Чорноземному регіоні, Сибіру, Далекому Сході Росії, Казахстані, Молдові, Білорусі та інших колишніх республіках СРСР. За даними Енциклопедії українознавства, у США проживає 1350 тис. українців, у Канаді — 750 тис., Аргентині та Бразилії — близько 200 тис., Румунії — 160 тис., Польщі — 400 тис. тощо. Е. як наука вивчає й нагромаджує факти, їх систематизацію та аналіз для глибокого опанування історичного минулого або з метою зрозуміти сучасне життя етносу, його перспективу. У вивченні історії походження та розвитку українського етносу особлива роль належить М. Грушевському, Ф. Вовку, В. Даниленку, М. Чмихову, В. Крисаченку та ін.

Алексеев В. П. Этногенез. — М., 1986; Археология та стародавня історія України. — К., 1992; Життя етносу: соціокультурні нариси. — К., 1997; Залізняк Л. Л. Нариси стародавньої історії України. — К., 1994; Мостяев О. Історичне буття етносу (філософсько-методологічний аналіз). — К., 1998; Нельма О. В. Теорія етносу. — К., 1997.

А. Черній

Етноконфесійність або **етнорелігійність** — специфічна характеристика, своєрідна ознака культури певного етносу, що сповідує одну релігію, має особливий релігійно сформований спосіб життя, які з часом набувають статусу їхнього ідентифікатора.

Е. формується в процесі тривалого етнорелігієгенезу, складної і неоднозначної взаємодії етнічного та релігійного, внаслідок чого досягається стан, коли релігійне стає своєрідним маркером етнічності, а етнічне — ознакою релігійного, тобто формується єдиний етнорелігійний організм, а згодом й етноконфесійна спільнота (група) як результат доведеної дії Е. чинників.

Формування Е. насамперед залежить від природності цього процесу, так званої міри етнічності релігії, тобто здатності конкретної релігійної системи, що діє в чітко означеному соціумі, вибудовувати власне віровчення, культ й організацію із всебічним врахуванням особливо виняткового, що є в архетипах культури і духовності певного етносу. Саме етнізм релігії фіксує безпосередній зв'язок між релігійними віруваннями та етнічним середовищем, в якому вони виникають і функціонують, уникаючи штучності, зовнішнього тиску в цьому складному й вельми делікатному дійстві.

Е. зорієнтована на збереження і відтворення конкретного етносу, його культури, традицій, духовності, тобто виступає націотворчим або націозберігаючим чинником. Маючи свої етнічні вияви, вона сепарує конкретну людську спільноту від інших людей, підтримує й культивує його етнічну та релігійну самість, тобто формує у своїх носіїв відчуття власної особливості, яка виокремлює їх з-поміж інших народів. За певних умов може виникнути так зване національне месіанство, коли своя релігія і свій етнос набувають значення абсолютної цінності.

Якщо таке усвідомлення пов'язується або передбачає нав'язування своєї віри іншим народам, представникам інших етносів, тоді Е. характеризується як асимілятивний, агресивний чинник, набуваючи негативного значення. Водночас навіть ті релігійні системи, які універсалізували складові власного релігійного комплексу, набули ознак космополітизму (буддизм,

християнство, іслам), у процесі свого буття в конкретному етнічному середовищі так чи інакше набувають етнічних характеристик і ознак, оскільки реальний поступ соціуму здійснюється саме в етнічних формах і носії релігійності іманентно сформовані належними певному етносові культурою і традиціями. Отже, Е. є важливою складовою процесу самоусвідомлення нації і конкретного її носія як самоцінності й самодостатності.

Бромлей Ю. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. — М., 1987; *Етнос і релігія*. — К., 1998; Филипович Л. О. *Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення*. — К., 2000; *Етноконфесійні проблеми в сучасному світі*. — Баку, 1989.

А. Черній

Етнократизація влади — більш-менш єдиного пояснення цього феномена немає. Окремі вчені, громадські, політичні діячі Е. в. пояснюють як закріплення привілейованого стану представників “свого народу”, що виявляється в “коренізації управління”, заповненні сприятливих “соціальних ніш” саме “своїм” народом (Ж. Тошєнко). Тобто йдеться про форму політичної влади, коли має місце управління усіма процесами в суспільстві з позицій примату національних інтересів певної домінуючої етнічної групи всупереч інтересам інших націй, народностей, національностей. Інші вчені вважають, що Е. в. не є серйозною політичною, суспільною проблемою, коли основні владні позиції закриті титульним, домінуючим етносом, владарювання якого жодною мірою не має ігнорування прав інших національних груп, особливо невеликих національних меншин. Така ситуація виникає тоді, коли справді відбувається одностороння реалізація представництва інтересів панівної нації, а інтереси людини, соціальних груп (незалежно від їхнього етнічного походження, релігійної і класової належності) відходять на задній план.

Коли йдеться про Е. в., то мають також на увазі певну монополію (або спробу її мати) владу в державі якогось одного етносу. Е. в. була надто відчутною в минулому, коли мали місце численні і надто великі війни між окреми-

ми племенами, народами і коли цьому активно сприяли спеціальні умови і засоби політичного, дипломатичного чи іншого характеру. Поступово, особливо наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. стає зрозумілим, що просте пакування одного народу над іншим або надто складне, або й зовсім неможливе явище. На зміну цьому приходиться практика владарювання окремих “етнократичних кланів”, діяльність яких хоч і пов’язана з певними й конкретними національними рисами, традиціями, інтересами та все ж набуває етноінтеграційних форм. У період так званих соціально-економічних, політичних, національних криз, гострих міжнаціональних конфліктів, в окремих регіонах окремих країн влада може перейти до рук окремих етнократичних сил, провідними ідеями і метою діяльності яких є національний суверенітет. Часто саме така ситуація (особливо у поліетнічних державах) спричиняє виділення пріоритету етнічного над принципами демократії і прав людини, що виводять на поверхню національно-обмежену бюрократію, а то й породжує тиранію. Така ситуація може надто загострити міжнаціональні відносини, а то й призвести до громадянської війни або національної катастрофи. Врешті, побутує і така точка зору, що окремі національні меншини, так звані автохтонні меншини, можуть претендувати на ті чи ті форми державності лише в тому разі, якщо не мають власної (іншої) історичної батьківщини, крім тієї країни, де вони проживають. Або ж, у супереччю, окремі національні меншини можуть бути обділені таким правом, якщо за межами країни проживання вони мають будь-які власні форми державності. За багатьох причин (складових), державність однак ще не завжди гарантує окремії нації, національній меншині умови для відповідного розвитку і процвітання. Немало фахівців (етнологів, етнополітологів, політологів) звертають увагу і на те, що державність для окремих етносів виводиться з доцільності, коли комплексно беруться до уваги демографічні, етнополітичні, політичні, культурологічні та інші чинники та ресурси конкретного етносу, його історичного досвіду і реального статусу.

Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. — К., 2004; *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; *Малий етнополітологічний словник* / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005.

М. Головатий

Етнократичний режим (від фр. — управління) — державний устрій, образ правління, за яким керівні державні посади обіймають переважно представники державоутворювального етносу, що становить сутність етнократії.

Див. також: *Влада етносу*.

Г. Щокін

Етнократія (від грец. *ethnos* — народ, плем’я і *kratos* — сила, влада) — ідеологія і практика політичної влади еліти будь-якого етносу (нації), спрямованих на створення етнічно “чистих” територій, “найкращого” способу руху народу до “демократичного способу життя”, що реалізуються шляхом політики дискримінації. Етнократична дискримінація втілюється в житті у двох основних формах: 1) *de jure* (або правова) — закріплюється в законах; 2) *de facto* (або неофіційна) — укорінюється в соціальних звичаях. Дискримінація *de facto* має місце у випадках домінування групи людей, які користуються певними перевагами стосовно меншості. На відміну від дискримінації *de jure*, що може бути знищена шляхом зміни законів, дискримінацію *de facto* ліквідувати не просто. Вона реально існує упродовж тривалого часу, оскільки міцно пускає коріння у звичай або інститути суспільства. Дискримінація етнічних груп виступає головним джерелом етнополітичних конфліктів і сецесії (виходу зі складу держави). Е. є тією формою політичної влади, при якій важливу роль в управлінні економічними, політичними, соціальними і духовно-культурними процесами суспільного життя відіграють інтереси не особи, класу, соціуму, а національні інтереси домінуючої етнічної групи. Сутністю Е. є гіпертрофоване цілеспрямоване випинання етнічних інтересів, що завдає шкоди інтересам і правам особистості, які не

можуть залежати від її етнічної та релігійної належності. Етнократичні інтереси мали місце на всіх етапах життєдіяльності людства, однак особливо вони заявили про себе у період нової і новітньої історії, з початку процесу формування націй і утворення національних держав. Цьому активно сприяли загарбницькі походи на нові території, жорстоке знищення титульного населення, яке чинило опертя колоніальним загарбникам. Найінтенсивніше знищувались індійські племена в Америці. Посланці Британської, Іспанської і Португальської імперій проводили нещадну політику стосовно місцевого населення, вимагаючи від нього беззаперечного підкорення. Наслідком такої політики, утвердження переваги власної етнічності стало не лише знищення багатьох народів, а й загибель індійської цивілізації — культури інків, майя, ацтеків та інших народів Центральної, Південної і Північної Америки. Етнократичний характер мала і політика Британської імперії щодо Індії. Застосовуючи методи підкупу та обдурювання, а за потреби і сили посланці імперії поступово захопили всю владу в країні, зробивши багаточисленних махарадж виконавцями своєї волі. Таке поєднання імперської і місцевої Е. поступово призвело до беззаперечного панування англійців над численними племенами і народами Індії. Нещадним знищенням усіх непокірних білій людині відзначалася колоніальна політика Франції, Великобританії, Німеччини, Іспанії і Португалії стосовно народів Африки. Саме в ці роки народжується і міцніє ідеологія расизму, що виправдовує етнократичну поведінку європейців у країнах Азії і Африки. Е. чітко виявилася й у загарбницьких діях правителів Османської імперії до інших народів, які вогнем і мечем утверджували владу на нових територіях. Народи, які чинили опертя загарбникам знищувалися. Етнократичним відтінком характеризувались політичні акції багатьох імперських держав, що здійснювали всередині власних країн політику консолідації усієї нації навколо однієї або двох етнічних груп. Зокрема, Німеччина об'єднувала свої сили навколо Пруссії, Великобританія — навколо Англії, Франція — навколо

нащадків франків на території північно-східної і центральної частини країни. Визначальною ознакою цих політичних акцій було те, що вони співпадали з найважливішим процесом — формуванням нових сучасних націй. Особливим періодом в етнократичній практиці стала взаємодія етнічного і національного в 1870–1918 рр., коли панувала висунута Маззіні в період об'єднання Італії ідея: кожній нації — державу. Саме у цей час народжуються теорії й псевдотеорії, що пов'язують націю з етнічним походженням. Ірландці, фіни, українці, каталонці, баски, а в Османській імперії слов'яни і араби — стали виокремлювати свої лінгвістичні й етнічні особливості.

У подальші роки в теорії етнічний підхід починає конкурувати з расовим. Відбувається трансформація розуміння терміна “раса” на основі як дарвінівського еволюціонізму, так і генетики — в доповненні до релігії, культури, мови. На початку ХХ ст. активно зростає націоналізм, патріотизм і расизм, що стало прелюдією до світових війн. Перша світова війна, з одного боку, продемонструвала триумф принципу національного самовизначення (у 1918 р. були проголошені знамениті 14 пунктів В. Вільсона), а з іншого, спричинила націонал-соціалізм і стала апогеєм воєнничого націоналізму, що призвів до геноциду вірмен у Туреччині, вигнання 1,3–1,5 млн греків із Малої Азії тощо. Історія Нового часу засвідчила, що головною рисою усіх етнократичних тенденцій цього періоду стало знаходження владних повноважень в руках однієї етнонаціональної групи, якій належала провідна роль стосовно іншої групи і використовувала владу в інтересах саме цієї групи.

Значні корективи в Е. як суспільно-політичного явища внесло ХХ ст. У цей період етнонаціональний чинник усе більше використовувався різними політичними силами для досягнення власних владних зазіхань. Європейський континент потребував змін у статусі етнічних компонентів соціумів. У Бельгії гостро постало питання щодо перерозподілу впливу у політичній сфері між суб'єктами політичного процесу, що стосувалось фламандського і валлонського регіонів, а також мовних

груп — фламандської, французької і німецької. В Англії виникла проблема нового расизму, що загострилась у зв'язку з потребою врегулювання міжкультурних проблем з мусульманами з Азії, які зробили заяву стосовно власного політичного іміджу. Їхні претензії до політиків за гостротою вимог були не менш важливими, ніж вимоги ірландців, шотландців, валійців. На етнополітичну ситуацію в Італії значно вплинули регіональні та етнічні наслідки об'єднання країни в XIX ст. і нові вияви расизму. В Португалії етнополітичні проблеми виникали у зв'язку з наявністю в державі значної кількості нелегальних мігрантів з Африки.

Етнократичні амбіції політичних представників окремих націй і народностей мали місце і в Америці. Джерелом етнополітичного напруження в Канаді, зокрема у Квебеку, стали політичні вимоги канадських французів. На загострення етнополітичної ситуації у США впливають безробіття серед меншин та імміграція афроамериканців. У цій країні яскраво виявився факт збереження етнічної ідентичності, в якій присутній цілий комплекс етнічних внутрішніх протистоянь. У Лос-Анджелесі корейці конфліктують із південноафриканцями набагато частіше, ніж з латиноамериканцями. У зв'язку з погіршенням становища чорношкірих на ринку праці почастишали випадки підпалів церков — центрів консолідації конкуруючих угруповань. Не втихають дискусії щодо чорної та білої націй, обговорюються питання расизму й антирасизму в культурі США, етнічності та асиміляції у Каліфорнії, особливо вихідців з Азії, не визначеною залишається проблема означення етнічності під час переписів населення.

Висока ступінь політизації етнічних груп стала характерною для Латинської Америки, як і загалом для країн карибського басейну. З початку XX ст. японці зуміли крок за кроком зайняти провідні позиції в сільському господарстві Бразилії, і зберігають їх і поспіль. У Гайані продовжується тривале протистояння нащадків рабів з Африки і вихідців з Індії, а також аборигенів. Расизм і спроби встановити культурно-ідеологічну гегемонію в міжрасових стосунках мали місце у Коста-Ріке, Гаїті.

В Азії Японія змушена рахуватись із тим, що айни, окінавці, баракуміни, корейці становлять близько 5 % населення, крім яких є ще й іммігранти із сусідніх країн. Ареною гострих етнічних конфліктів стала Індонезія. Розмежованою залишається Корея. У Китаї крім Тайваню, загострилися проблеми з меншинами Тибету й Синьзяну. Періодично дають взнаки етнічні проблеми в Індії, пов'язані з Пакистаном, Джамою та Кашміром, християнами, мусульманами, сикхами, хінді, пенджабцями (прикладом є вбивство І. Ганді сикхами).

Етноконфліктогенним став Близький Схід. В Алжирі на тлі постколоніалізму арабомусульманська ідентичність зіткнулась з алжирською, берберською і європейською. В Єгипті гегемонізм арабів у структурах влади породив незадоволення і фундаменталізм християн-коптів, нубійців та ін. Світовою проблемою виявився єврейсько-палестинський конфлікт в Ізраїлі, що надзвичайно загострив етнополітичну ситуацію в цьому регіоні.

Нині етнічна напруженість залишається в Африці. Міжетнічний збройний конфлікт мав місце в Нігерії (Біафра). Впровадження трайбалізму колонізаторами розглядається як соціальне конструювання.

Особливим джерелом етнополітичних конфліктів у XX ст. виявився Східно-Європейський регіон, де розпалися усі багатонаціональні держави (СРСР, Чехословаччина, Югославія).

Тощенко Ж. Т. Етнократія: Історія і сучасність. Соціологічні очерки. — М., 2003.

О. Антонюк

Етнократія в Україні — може бути екзогенної чи ендогенної природи, тобто владою свого, українського етносу, або чужинського. В українській історії відомі приклади як однієї, так і іншої етнократії. Екзогенна, зовнішня етнократія відбувалася в Україні у формі литовського, польського, російського та єврейського панування (остання в прихованому вигляді існує досі). Ендогенна форма етнократії була характерна для гетьманської моделі влади, за якої провідні державні посади обіймали переважно представники корінного українського етносу. Для

розбудови будь-якої національної держави необхідна своя, автохтонна етнократія, яка унеможливує захоплення державної влади чужинською етнічною групою, що прагне задоволення своїх етнонаціональних інтересів за рахунок корінного етносу.

Див. також: *Влада етносу*.

Г. Щокін

Етнократія елітарна (від фр. — краце) — влада найпомітніших представників державоутворювального етносу, які за своїми здібностями та морально-психологічними якостями здатні забезпечити ефективний етнокультурний і національно-державний розвиток.

Г. Щокін

Етнократія і глобалізація (від фр. — всезагальний) — дві протилежні форми реалізації світоглядних підходів для розвитку людства та народів, що його складають. Е., за умови її дійсної елітарності, прагне до самобутнього національного розвитку на основі власних історичних традицій; Г. — до уніфікування світу та зведення всього розмаїття національних культур і держав до одного, штучно виробленого (і тому примітивізованого) зразка. Приміром такого зразка прихильники уніфікуючої Г. пропонують американський спосіб життя, що будується на постійно зростаючих споживацьких цінностях і тому в принципі не може бути можливим для всіх народів, оскільки природні ресурси є обмеженими.

Г. Щокін

Етнократія конкурентна — це перевага певного етносу, його еліти над іншими етносами, народами країни. У Давній Греції слова “демократія” і “етнократія” фактично означали одне й те саме — владу народу, племені. Пізніше етнократія стала означати частину влади народу, що має особливі етнічні ознаки за утиску, обмеження влади представників інших етносів. Вважається, що етнократія — це завжди нерівність політичних прав різних народів, привілеї одних і дискримінація інших. Е. к. може бути надто жорсткою (геноцид, етнічні чистки та апартеїд). Приклади жорсткої Е. к. маємо в історії США, ЮАР, Великої Британії, Німеч-

чини та багатьох колоніальних імперіях. Нині до жорстких етнократій належить Ізраїль, децю слабших — Латвія, Естонія, Молдова. Російські вчені вважають, що після розпаду СРСР на більшій території Росії замість демократичних режимів стали встановлюватися етнократичні режими. За гасла “Беріть суверенітету стільки, скільки проковтнете” місцеві еліти в Росії почали гостру боротьбу за етнократію.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

М. Головатий

Етнократія (типи) — домінуюче чи безмежне панування в органах влади і управління політичної еліти однієї нації або етнічної групи, що реалізується в наступних типах етнократичних процесів. По-перше, — це людиноненависницькі типи, побудовані на тотальному відторгненні інших етносів (етнічних груп). Насамперед до них слід віднести расизм — доктрину і політико-ідеологічну практику, що проповідують і втілюють ідеї нерівноцінності людських рас за своєю біологічною природою (біорасизм) або психологічними особливостями (психорасизм), чим начебто зумовлюється їх становище та роль у світовій спільноті, в розвитку тих суспільств, до яких вони належать. Як сукупність концепцій, расистська ідеологія була реалізована в процесі політичного облаштування Південно-Африканської Республіки, а також частково під час колонізаційних війн стосовно індіців Америки, народів Австралії та Океанії. Ця ідеологія обґрунтовує поділ етносів на “вищі” раси, які нібито творять культуру, і “нижчі” — нездатні до культурного прогресу, і тим самим виправдує поневолення одних народів іншими. Виходячи з цього, расистська влада домагається чистоти раси, протистоїть спробам досягнення рівності між народами, встановлює на законодавчому рівні обмеження і заборони для “нижчих” народів. Подібна політико-ідеологічна практика зазвичай втілюється шляхом апартеїду або геноциду. Апартеїд як офіційна політика расової сегрегації практикува-

лась у ПАР в 1948–1990 рр., у Південній Родезії в період з 1930 до 1980 р., а також під час окупації Південно-Західної Африки (Намібії) зі сторони ПАР. Апартеїд у ПАР приписував чорношкірим і особам змішаного походження (так званим кольоровим) проживати в спеціальних резерваціях (бантустанах) на невеликій (близько 12 % площі ПАР) території. Проживання білих у цих районах практично заборонялося. Виїзд з резервації переслідувався за законом. Під час апартеїду чорношкірі позбулися майже всіх громадянських прав. Боротьба з апартеїдом стала одним із пріоритетних завдань ООН у 70–80-х роках ХХ ст. До боротьби підключилися й багато інших міжнародних правозахисних організацій. У 1976 р. набрала чинності Міжнародна конвенція ООН про припинення злочинів апартеїду і покарання за нього. Расизм як відкрита форма ідеології до середини ХХ ст. дискредитував себе й тому в сучасних умовах продовжує існувати у скритому чи спотвореному вигляді як на рівні масової свідомості, так і в політичному середовищі. Змінені у цьому зв'язку й акценти у трактуванні його сутності. Деякі дослідники вже ставлять питання про сучасний расизм, який на відміну від расизму традиційного, апелює не до крові, а до культури. Ідеологія расизму втілюється в життя і шляхом геноциду — цілеспрямованих дій на знищення окремих груп населення чи цілих народів за расовими, національними та релігійними мотивами. Ця крайня форма дискримінації мала місце під час геноциду вірмен у Туреччині після Першої світової війни, коли загинуло більш як 2 млн вірмен і повністю зникло корінне населення з історичних районів західної Вірменії. Геноцид спричинив розсіювання вірменів, які нині переважно живуть за межами історичної батьківщини, з тягарем вигнання і викорінювання. Прикладом геноциду є навмисно організована шляхом штучного голоду масова загибель українців у 1932–1933 рр. Факт геноциду українців сталінським режимом у ці роки офіційно визнаний парламентом України, урядами Австралії, Угорщини, Ватикану, Литви, Естонії, Італії, Аргентини, Канади, Грузії, Польщі та Сполучених Штатів

Америци. Під час Другої світової війни було застосовано геноцид проти євреїв нацистами Німеччини. Найжахливішим після світових воєн явився геноцид у Руанді. Злочини сербських сил проти боснійського мирного населення також можна схарактеризувати як геноцид у Сребрениці. Найновішою трагедією геноциду стали події в Дарфурі. Етнократичним людиноненависницьким типом є теорія і практика фашизму. Це ідеологія та політичний рух, в основі яких лежать расове розуміння нації, етатизм, вождизм та соціалізм. Фашизм, як права націоналістична ідеологія і загалом рух із тоталітарною та ієрархічною структурою, заснований на відкиданні лібералізму, демократії та марксизму. Поняття “фашизм” зародилося в античному Римі, де державну владу символізували fasces, пучок зв'язаних лозин (що означав народну єдність), з якого стирчала сокира (позначаючи провід). Як організований рух фашизм виник 1919 р. в Італії на чолі з Беніто Муссоліні і поспіль став універсальним поняттям для означення чисельних організацій і груп, що почали виникати й діяти практично в усіх європейських країнах у міжвоєнний період, а також встановлених ними режимів там, де вони прийшли до влади. До них належала Німецька націонал-соціалістична робітничка партія, яка на чолі з А. Гітлером у 1933 р. захопила владу й втягла світ у Другу світову війну. Нацизм став крайнім виявом ідеології фашизму. До категорії фашистських відносять режими генерала Франко, який у 1936–1939 рр. оголосив боротьбу проти комуністичної революції в Іспанії і згодом керував цією країною впродовж кількох десятиліть. У Франції найвпливовішими були партії фашистського спрямування: “Французька дія”, “Французька солідарність”, Народна французька, бойові союзи “Фасції” та “Вогненний хрест”. У Великобританії на початку 20-х років діяли досить чисельні організації — “Британські фашисти” та “Імперська фашистська ліга”, після розпаду яких у 1932 р. постав “Британський союз фашистів” на чолі з колишнім лейбористом О. Мослі. У 1929 р. із розрізних фашистських організацій у Швеції формується Націонал-соціалістична

народна партія, ідеологічно зорієнтована на німецький зразок. У 1930 р. в Данії створено Данську націонал-соціалістичну партію, а в Швейцарії — партію “Національний фронт”. Фашистського зразка у Голландії формується Націонал-соціалістичний рух, який мав своє штурмове крило “збройний загін”. Мережа фашистських організацій функціонувала в Бельгії, найбільшими з яких були: “Національний легіон”, “Національна дія”, Фламандський національний союз та рух рекситів.

Ідеологія фашизму набула поширення в країнах Центральної та Східної Європи. В Угорщині 1932 р. була створена Націонал-соціалістична Угорська робітничка партія, в 1935 р. — Партія схрещених стріл на чолі з Ф. Салаші. У Польщі виразником фашистської ідеології являвся національно-радикальний табір — Фаланга під керівництвом Б. Пясецького, в Естонії — Спілка борців за свободу, в Литві — Партія “народних”. У Румунії на засадах фашизму діяла партія “Залізна гвардія”, у Чехословаччині — Національна фашистська громада, згодом — Партія національної єдності.

Зосередили свою увагу на засадах фашизму і радикальні єврейські кола. Так, у Польщі діяла організація “Бетар”, створена В. Жаботинським, яка копіювала уніформу та гасла німецьких штурмовиків і організувала публічні марші. Близькою за ідеологією до фашизму в Палестині вважалася група Аба Ахимеїра, представники таких течій серед єврейства регулярно зустрічалися з Муссоліні. В Італії у 1934–1937 рр. у Військово-морській школі Чівітта навчалися молоді активісти сіоністських організацій, які згодом створили кістяк військово-морських сил Ізраїлю.

Захоплювалась ідеологією фашизму значна частина російської еміграції. Відомий ідеолог російського чорносотенного руху В. Шульгін обстоював думку щодо ідейної спорідненості його правого крила з фашизмом. У цілій низці країн виникають фашистські російські організації. Так, у Сербії в 1926 р. засновується Національна організація російських фашистів, у Харбїні (Китай) — організація “Робітничо-селянська козацька опозиція

росіян — Російські фашисти”, в Тяньцзині — організація “Чорні фашисти”. У Франції ідентифікувала себе з фашистами “Рада младоросів”. До фашистських організацій належали “Всеросійська фашистська партія”, а згодом — Російський фашистський союз; Російський національний фронт, Російський націонал-соціалістичний рух та ін. До їх складу входили десятки тисяч членів. Російські фашистські партії являлися членами Всеслов'янської фашистської громади з центром у Празі, а деякі з них навіть оголосили лідера чехословацьких фашистів генерала Гайду вождем фашистів слов'янських народів.

Історично фашизм як ідеологія сформувався на сукупності вірувань, цінностей та ідей: расової винятковості, антисемітизму, антидемократизму, антибільшовизму, масових етатистських настроїв. Серед різновидів історичного фашизму (того, що вже відійшов у чистій формі в минуле) — італійський статистський (від фр. *etat* — держава) фашизм з його культом держави, та німецький гітлерівський націонал-соціалізм (нацизм), що возвеличував німецьку націю, спираючись на аргументи расистського характеру. Фашисти будь-якої національності формували свою ідеологію на засадах національної винятковості, месіанської ролі свого народу, а політична доктрина фашизму, заперечуючи поняття “клас” і “класова боротьба”, головними поняттями вважала “раса”, “нація”. Історія свідчить про безславне падіння фашистських режимів в Італії, Німеччині, Іспанії, інших європейських країнах. Однак як ідеологія фашизм не зник, а пристосувався до нових реалій, трансформувавшись в різноманітні модифікації неофашизму (чисельні варіанти відтворення елементів ідеології і політичної практики фашизму). Неофашистська ідеологія ґрунтується на расизмі як невід’ємній складовій фашизму, яка модернізувала гітлерівський расизм, відсунувши на задній план його тезу про перевагу німців над іншими народами.

Суб’єктами неофашизму виступають крайньоправі, радикальні політичні об’єднання, партії та рухи, що постійно звертаються до витоків фашистської доктрини, намагаються вис-

тупати під гаслом “відродження справжнього”, “первісного”, “чистого фашизму”, зовні відмежовуючись від його злочинних дій. З метою реабілітації гітлерівських злочинців ідеологи неофашизму широко використовують історичні факти жорстокості Атілли, Чингісхана, Тимура, інші приклади звірства прадавніх володарів. У зовнішній політиці неофашисти виступають прихильниками експансіонізму, переділу сфер впливу, реваншизму. Організаційно неофашистські організації з’являються за кілька років по закінченні Другої світової війни насамперед у Західній Європі. У 1973 р. в Італії було створено “Італійський соціальний рух — Національні праві сили”, у Франції — “Національний фронт”, у Румунії після падіння режиму Чаушеску відродився “Рух за Румунію”. Координаційними центрами неофашистів являються Мальмський інтернаціонал, Європейська національна партія, Світовий союз націонал-соціалістів.

Із 70-х років ці організації проводять загальні зльоти. 80–90-ті роки позначені активними спробами неофашистів координувати свої дії в міжнародному масштабі. На сучасному етапі неофашистські організації діють в усіх країнах Європи, Америки, більшості країн Азії, в Австралії та країнах Африки. Резиденція світового координаційного неофашистського центру — Всесвітнього союзу нацистів — знаходиться у США.

Одним із людиноненависницьких типів етнократії виступає шовінізм (фр. *chauvinism* від прізвиська солдата наполеонівської армії Шовена, якому адресують фразу: “Французи кращі за всіх, всі гірші за французів”). Це реакційна політична ідеологія і практика, що спрямована на проповідь національної винятковості, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої, на розпалювання національної ворожнечі і ненависті між народами, підкорення і поневолення інших народів. Шовінізм можна схарактеризувати як надзвичайний патріотизм із посиленням на військову силу та ультранаціоналізм з елементами авторитаризму. Одним із найпоширеніших різновидів шовінізму є великодержавний шовінізм як ідеологія нації, що займає

панівне (державне) становище в державі, та спирається на ідеологію й політику національної винятковості, обраності, однієї етнічної спільноти над іншими. Великодержавний шовінізм може виявитися у політиці великої нації стосовно малих народів усередині однієї держави, а також набувати міжнародних масштабів, тобто реалізовуватися у вигляді політики поневолення інших держав-націй. По-друге, серед типів Е. науковці виокремлюють і ті, що характеризують як трансформовані, яким притаманні й позитивні, і негативні риси. До таких суперечливих типів Е. належить націоналізм. У сучасній суспільно-політичній літературі націоналізм трактується як поліморфний і поліфункціональний феномен, що постає в різноманітних іпостасях: ідеологічна доктрина, певний політичний рух, явище масової психології, культури тощо.

Політологічний аналіз теорій націоналізму дає можливість виокремити три основні підходи до трактування історії його виникнення: перший — полягає в тому, що примордіалісти стверджують, що нації і націоналізм існували завжди як деяка засаднича даність із самого початку людської історії. Таке уявлення характерне для багатьох концепцій націоналізму, що існували до ХХ ст.; другий — деякі вчені, які стоять на засадах модернізму, стверджують, що нації й націоналізм являються історичним явищем, що з’явилося на початку зародження індустріальної епохи й пов’язане з першими буржуазними революціями у Європі (XVI–XVII ст.) та послабленням традиційних релігій і держав-імперій, заснованих на священній владі, правителів. У подальшому в епоху постколоніалізму націоналізм був “експортований” в інші регіони світу — Африку та Латинську Америку, де також був розпочатий процес конструювання націй. Модерністські радикальні версії стверджують, що націоналізм завжди створює об’єкт свого поклоніння — націю, а нація, у свою чергу, є уявним співтовариством; третій — творці теорії етносимволізму зазначають, що хоча багато тверджень модернізму вірні, однак говорити, що нація є довільним конструктом націоналістів неправомірно, оскільки в основі уявлень про

єдність націй лежить багато старовинних символічних систем, зокрема таких, як спільна релігія, мова, звичаї, а також спільна етнічність. Як суспільне явище націоналізм власним виникненням і розвитком своєю відправною крапкою має досить нормальні, об'єктивно функціонуючі критерії у вигляді національної самосвідомості, піклування про національну культуру, мову, традиції і звичаї, які виступають засобом підтримки й відтворення національної самобутності етносу (народу). Водночас, якщо із націоналізму "випадає" хоча б одна з важливих ланок життєдіяльності нації, він стає неповноцінним, неспроможним досягнути (принаймні у повному обсязі) очікуваних результатів, реалізувати основну мету кожного націоналізму — забезпечити національну незалежність, самоствердження й розквіт нації.

У державах, в яких консолідація національних спільностей відбувається на моно- або поліетнічній основі, найважливішим політичним чинником у цьому процесі виступають національні ідеології. Зокрема, Західна Європа пережила бум національних ідеологій наприкінці XIX — у першій третині XX ст. і в наш час процес європейської інтеграції, підтриманий відповідними інститутами (Європарламентом, Євросоюзом тощо), зумовив майже повсюдно, особливо в Нідерландах, Бельгії, Люксембурзі, переважання євроцентризму над національними ідеологіями людей. Водночас на постсоціалістичному просторі в більшості республік, які виникли внаслідок розпаду колишнього СРСР, Югославії, Чехословаччини, національні ідеології починають домінувати у політичному житті суспільства.

Загалом такі ідеології виражають політичні вимоги громадян, інтереси яких у підвищенні свого соціального статусу пов'язують із національною належністю. До вимог, що висувають політичні сили, і, які залежать як від внутрішніх умов, так і рівня національної самосвідомості населення, можна віднести: піклування стосовно збереження культурної самобутності національної діаспори, що нерідко переростає навіть у домагання утворення самостійної державності; захист власної території і національного суверені-

тету від зовнішніх зазіхань; домагання привілей для осіб корінної національності або ж інтенсивне розширення інтернаціональних контактів.

До форм націоналістичних виявів пережитків минулого належать: мішництво, етноцентризм, ізоляціонізм, еміграція, погроми, сепаратизм, упередження тощо, які існують не ізольовано, а створюють єдиний причинно-наслідковий комплекс.

Відомий американський вчений Ф. Таджмен у своїй праці "Націоналізм у сучасній Європі" (1981) виокремив і проаналізував такі дев'ять форм вияву націоналізму: рух пригноблених національних меншин і невизнаних національностей, які домагаються визнання своєї національної ідентичності й прагнуть автономії та самовизначення; прагнення поневолених націй (малися на увазі народи колишніх СРСР та СФРЮ) до звільнення і заснування суверенних національних держав; вимога деяких націй, які були розділені між двома або більше державами, до об'єднання у власну єдину національну державу; внутрішня проблема багатонаціональних держав стосовно чіткої визначеності юридичних, економічних і політичних відносин між різними націями цих держав; проблема відносин між незалежними національними державами та між наднаціональними, політичними, економічними й військовими союзами, такими як НАТО, ЄС тощо; питання відносин між нейтральними, поза блоками країнами і впливовими блоками; проблема подальшої інтеграції й об'єднання країн у Європейському спільному ринку, а також пов'язані з цим питанням суверенітету національної держави, певного його обмеження чи передачі частини його функцій до національних союзів чи співтовариств; проблема відносин між східно- і західноєвропейськими державами та їх відповідними регіональними об'єднаннями; проблема пошуку шляхів і методів будівництва об'єднаної Європи, в якій задовольнялися б життєво важливі інтереси всіх націй.

Чинниками, що породжують націоналістичні вияви, виступають: економічні кризи; безробіття; різні рівні життя народів; відсутність гласності та політичного плюралізму в суспільс-

тві; неадекватна міграційна політика; релігійність населення; непрофесійність владних структур; ігнорування компромісних рішень тощо.

В одних країнах (Швейцарія, країни Бенілюкса та ін.) політичні рухи, які стимулюються націоналізмом, сприяють розв'язанню міжнаціональних, міжетнічних конфліктів, посиленню культурної однорідності, тобто врешті-решт інтегрують суспільство, а в інших, навпаки, створюють вогнища сепаратизму й етнічного гегемонізму, підривають цілісність соціуму та стабільність політичного правління (рух басків в Іспанії, сербів у Боснії і т. ін.). Гострі суперечності між державами зумовляють передусім політика, яку проводять відповідно до своїх національних земляцтв на чужих територіях, наприклад, конфлікт між Боснією і Сербією, Росією і Латвією.

Екстремістські націоналістичні ідеології в сучасному світі не тільки продовжують існувати, а й відіграють визначальну роль у житті мільйонів людей. Так, загрозу людству представляють ісламські фанатики-фундаменталісти, в тому числі “брати мусульмани” на Близькому Сході; рухи “Талібан” у Афганістані, тобто в тих регіонах світу, де зберігається масова бідність і соціально-політична нестабільність.

Іншим трансформованим типом Е. є сепаратизм (фр. *séparatisme*, від лат. *separatus* — відокремлений), в основному політичний, сутністю якого є: а) політична ідеологія чи рух, спрямовані на відокремлення певної соціальної групи (етнічної, культурної, конфесійної, економічної тощо) від домінуючої соціальної групи (держави), аж до територіального відокремлення; б) політика, здійснювана на територіальне відокремлення тої чи тої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національно-мовною чи релігійною ознаками.

Політичний сепаратизм зазвичай притаманний внутрішньодержавному рівню політичних відносин, якому характерні такі риси, як довготерміновість та інертність. Його витоки лежать у минулих історичних епохах, а існуючі сучасні суперечності, що приз-

вели до нинішніх конфліктів, найчастіше нагромаджувалися десятиліттями й століттями тому. Оскільки більшість сучасних держав є поліетнічними, то основними виступають соціальні та етнічні конфлікти. Основою сепаратизму є етнічна, конфесійна, культурна чи економічна неоднорідність державної території. Чим помітніша неоднорідність, тим більша вірогідність виникнення сепаратистських конфліктів. Головною причиною сепаратистських рухів виступає наявність активної національної політичної протеліти, спроможної очолити цей рух. До причин сепаратизму в політиці належить і культурно-етнічний поділ, який існує в багатонаціональному (поліетнічному) суспільстві. Сутність політичного сепаратизму полягає в тому, що опозиційні сили прагнуть реалізувати власні інтереси й цілі, що не збігаються з офіційно визнаними й декларованими. Деструктивність політичного сепаратизму виявляється в підігріванні нерідко нічим не виправданих національних емоцій, міжнаціональних конфліктів, безкомпромісності здійснення політики, широкомасштабні дії тощо. Серед партій, що сповідують політичний сепаратизм, слід відзначити Партію свободи в Австрії, Лігу Півночі та народну партію Південного Тріолію в Італії, ЕТА в Іспанії, ІРА в Ірландії.

До дискримінаційно трансформованих типів Е. належить культурний імперіалізм, який розглядається як практика нав'язування культури або мови однієї нації іншій, ґрунтуючись на економічній та військовій могутності. При цьому культура титульної “великої” нації представляється як прогресивна, а культура національної (етнічної) меншості — як недорозвинена, примітивна. Культурний імперіалізм може здійснюватись у вигляді активної політики та загального ставлення. До засобів реалізації практики культурного імперіалізму слід віднести дискримінацію регіональних та місцевих мов; переслідування місцевих конфесій; масове переселення іноетнічного населення; знищення чи вигнання за кордон інодумців тощо. Ігнорування національно-культурної самобутності народів, прагнення їх зберегти, стає визначальною передуд-

мовою сучасного політичного сепаратизму і територіальне відокремлення у більшості випадків розглядається як єдиний засіб самозбереження самостійної етнічної одиниці.

Одним із напрямів сепаратизму виступає сецесія — форма територіального сепаратизму, сутністю якої є намагання здійснити програму відокремлення територіальної чи національної одиниці від однієї держави на користь іншої, часто з метою утворення власної. Виникає здебільшого на національно-етнічному ґрунті у зв'язку з правом нації на самовизначення, відповідно до якого народи і нації мають природне право на сецесію як вияв демократичних міжнаціональних стосунків. При сецесії територія, заселена етнічно меншістю, виокремлюється зі складу держави, внаслідок чого етнічний склад населення двох територій (як відокремленої, так і тієї, з якої відокремлюється) стає більшою мірою гомогенним, тобто усувається, або значно послаблюється основа для політизації етнічних різноманітностей. Розрізняють сецесію внутрішню (виділення території зі складу будь-якого субдержавного утворення, що залишається у складі держави, як це мало місце під час виділення кантона Юра зі складу кантона Берн у Швейцарії; Нагорного Карабаху у СРСР в 1987–1991 рр.) і зовнішню (виокремлення території як незалежної держави, наприклад, Бангладеш і Пакистану). Історична практика дала зразки як етнотериторіальної сецесії, що здійснювалися на засадах двосторонньої консенсусної домовленості (виокремлення Норвегії зі Швеції у 1905 р., розподіл СРСР, ЧСФР у 90-ті роки), так і насильницького одностороннього характеру (наприклад, у випадках деколонізації, або випадках успішної війни за незалежність).

Міжнародний досвід свідчить, що як засіб врегулювання етнополітичного конфлікту, сецесія має застосування не у всіх політико-правових державних системах. Так, у федеративних державах (США, ФРН, Швейцарії, Індії та ін.) конституції не наділяють суб'єктів федерації правом одностороннього (самовільного) виходу з неї, оскільки це не лише підриває стабільність федерації загалом, а й може зашкодити інтересам інших суб'єктів федерації.

Водночас радянська теорія самовизначення визнавала право на вихід із багатонаціонального комплексу, внаслідок чого право на сецесію в СРСР стало конституційною засадою, зафіксованою у ст. 17 Конституції СРСР та ст. 14 Конституції УРСР. Головною причиною включення права сецесії до Конституції РРФСР 1918 р. та СРСР у 1924 р. було наголошення “добровільності” характеру міжнаціональних відносин у радянській державі та намагання Російської комуністичної партії зробити радянську Росію відкритою для “добровільного приєднання” інших соціалістичних країн. Деякі політико-правові документи радянської влади проголошували право на вільний вихід (сецесію): Декларація прав народів Росії від 15 листопада 1917 р., Конституція РРФСР від 1918 р., декларація про створення СРСР та союзний договір від 30 грудня 1922 р., Конституція СРСР 1936 р. Власну концепцію права на сецесію запропонував Й. Сталін під час розробки проекту Конституції 1936 р. За нею союзні республіки, щоб скористатися цим правом, повинні були мати: окраїнне положення, більшість населення тієї національності, яка творить республіку, і щонайменше 1 млн населення. На думку Й. Сталіна, за Конституцією мало бути закріплене право на сецесію, хоча, як він вважав, немає республіки, яка хотіла б вийти зі складу СРСР. Право на сецесію не мають автономні республіки та автономні області.

Ідею сецесії активно беруть на озброєння сепаратисти, вважаючи її виявом права кожного народу на самовизначення аж до відокремлення й створення самостійної державної одиниці.

Науковці зауважують, що практичне впровадження права на сецесію завжди зумовлює більше питань, ніж дає вичерпні відповіді чи рішення. По-перше, виникає питання, що слід вважати адекватною територіальною одиницею, в межах якої такий “народ” може самовизначитись?; по-друге, який суб'єкт представляє народ чи націю, що самовизначається? Нерідко сепаратизм використовують як символ національного відродження з метою досягнення інтересів певних етнополітичних сил, а не як форм організації

внутрішньо- і зовнішньополітичного життя республіки; по-третє, яким чином визначити більшість, яка була б уповноважена приймати рішення щодо самовизначення (це більшість, яка проживає на території, з якої виокремлює члени); по-четверте, чи можливо передбачити, що одна сецесія не призведе до ланцюгової реакції, внаслідок чого етнічні меншини, які проживають на відокремлених територіях, також не виявлять бажання здійснити власне право на самовизначення й залишаться у складі вихідної держави або, у свою чергу, виокремитись із території, що виділяється (прикладом цього процесу може слугувати Придністров'я, Абхазія, Боснія).

До особливо небезпечних типів Е. належить фундаменталізм як крайня консервативна течія, в якій тісно переплітаються націоналістичні та консервативні домагання, носіями яких стають суспільно-політичні та релігійні рухи і організації, що чітко демонструють свою прихильність до правоконсервативних ідейно-політичних поглядів. Вперше термін “фундаменталізм” було застосовано для характеристики консервативного крила в сучасному протестантизмі, спрямованого проти ліберального протестантського раціоналізму, який допускав “вільності” в трактуванні Священного писання, Біблії. Власні ідеологічні витоки та організаційні основи фундаменталізм веде безпосередньо від пресвітеріан, баптистів, методистів південних штатів США з 20-х років ХХ ст. Передувало цьому широке розповсюдження у 1910–1912 рр. серії анонімних брошур, в яких таврувалася будь-яка спроба критики або раціоналістичного трактування Євангелія. Фундаменталісти вимагали від протестантів усього світу повернення до чистоти релігії, християнських святинь. З початку 20-х років ХХ ст. фундаменталісти півдня США оформляються як релігійна течія і поступово перетворюються в провідну політичну силу, започатковуючи активний наступ на будь-яку спробу наукового пояснення світу, протиставляючи науці релігійні авторитети та їх постулати.

Із часом фундаменталізм розповсюджується за межі США. У 1919 р.

створюється Всесвітня асоціація фундаменталістів. На протигагу Всесвітній раді церков фундаменталісти у 1948 р. перетворили свою Асоціацію у Міжнародну раду християнських церков, до складу якої увійшло 140 протестантських церков різних країн. Через своїх представників в органах влади і громадсько-політичних організацій фундаменталізм істотно впливав на суспільне життя і політику багатьох країн світу.

Наприкінці 60-х — на початку 70-х років ХХ ст. фундаменталізм “збагатився” ще однією ультраконсервативною течією із світової релігії — ісламу — фундаменталізмом мусульманським. Сутністю цього напрямку став пошук шляхів повернення у золотий вік ісламської цивілізації на засадах незаперечного виконання усіма членами суспільства постулатів Корану і Сунни. Фундаменталізм мусульманський отримав назву ісламського відродження і поступово з виступів на захист мусульманства перетворився в організований політичний рух. Його розповсюдженню сприяла перемога клерикальної революції в Ірані і створення там теократичної держави. У 80-х роках ХХ ст. ісламські фундаменталісти розпочали збройну боротьбу проти політичних режимів Афганістану, Алжиру, а також застосували тероризм як зброю політичної боротьби у багатьох інших мусульманських країнах і за їх межами.

Будучи консервативною ідеологією і екстремістським рухом, фундаменталізм мусульманський близький до сектантства з усією його антисуспільною атрибутикою. Вчені відзначають активізацію мусульманського фундаменталізму наприкінці ХХ ст., яку пояснюють прискореною модернізацією багатьох мусульманських країн, що веде до загострення соціально-економічних і політичних суперечностей, зростання впливу цих країн в ісламському світі, а також посилення тенденції до єднання ісламських держав за релігійною ознакою. При цьому виокремлюють два крила мусульманського фундаменталізму. Представники першого стоять на засадах готовності діяти і діють, спираючись на силу, вважаючи насилля чи не єдиним засобом здійснення планів будівництва “чисто-

го ісламського суспільства”, в якому мають реалізовуватися принципи соціальної справедливості. На думку прихильників цього напрямку, влада більшості мусульманських країн не виконує призначень Всевишнього, якими їй пояснюють усі біди ісламського світу. Тому вихід із ситуації, що склалася, вони вбачають у незаперечному насадженні ісламської системи правління. Також прихильники цього напрямку опановані пристраскою будь-якими заходами “допомогти” мусульманам не мусульманських держав стати на ісламський шлях розвитку. Другий напрям, поміркований, об’єднує прихильників, які виступають за мирні політичні спроби діяльності, і передусім пропаганду, ісламське просвітництво, співробітництво з правлячими колами мусульманських країн, сприяючи тому, що вони поступово стали на шлях ісламізації різноманітних сторін суспільного життя. Крім зазначених типів етнократії, науковці вирізняють й інші типи, які уособлюють приховані, затаємничо скриті дієві й функціонуючі вияви етнократизму. До них можна насамперед віднести таке явище, як етнізм, під яким слід розрізняти форму часткової, нерідко прихованої та закамуюльованої (замаскованої) політики, здійснюваної офіційними державними структурами стосовно інших народів, націй, із застосуванням такого широкого спектра заходів, як: прихована ворожнеча до правового виправдання державних акцій; подвійна бухгалтерія під час розв’язання етнічних проблем; вияви побутового шовінізму до підготовки етнічних конфліктів та війн. Етнізм виражається в етнокультурному, етнопсихологічному, етноправовому насильстві стосовно представників інших націй.

Одним з латентних типів етнократії можна вважати етнігілізм — політичну практику відкритого й безапеляційного ігнорування та відторгнення спільного життєвого досвіду з іншими народами та націями. Прикладом політики етнігілізму є діяльність Національного фронту Азербайджану наприкінці 80-х — на початку 90-х років, коли організовувалися напади на військові частини, здійснювалися пограбування складів і особистого майна, вбивство військовослужбовців та

згвалтування членів їхніх сімей. Під час цієї вакханалії, що набула ознак епідемії, військові частини Радянської армії стали об’єктом ворожих фортець серед розбурханого моря “відродженої національної самосвідомості”.

Акаев А. В. Этнополитическая конфликтология: анализ и менеджмент. Учеб. пособие. — М.; Тошкенко Ж. Т. Этнократия: История и современность. Социологические очерки. — М., 2003.

О. Антонюк

Етнократологія (*ethnocracy*, від грец. *ethnos* — плем’я, народ, *kratos* — влада і *logos* — слово, вчення) — фактично нове вчення, наука про владу, яке сформувалося недавно. Е. досліджує складні і суперечливі процеси взаємодії різноманітних етносів, які намагаються або мають за мету встановлення свого політичного впливу над іншими, досягнути їх підпорядкування. Ідеалом такої взаємодії є утвердження цивілізованого рівноправного зв’язку народів і рас, які прагнуть інтеграції, співробітництва, координації своєї соціальної діяльності за допомогою розумного і ефективного використання можливостей влади, владних структур.

Енциклопедія етнокультурознавства / Ю. І. Римаренко, В. Г. Чернець та ін.; За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 2000; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Етнокультурна політика — напрям державної діяльності і невіддільна складова офіційної культурної політики в Україні, спрямованої на відродження й розвиток культур етнокомпонентів українського соціуму (етнічних українців, національних меншин, кримськотатарського народу). Цим українська держава, будуючи демократичне суспільство, обрала шлях полікультурного розвитку суспільства і закріпила його в Основному Законі.

Е. п. України характеризується такими аспектами: по-перше, в умовах незалежності закладаються певні основи етнополітики, які б надали процесам національно-культурного відродження невідворотного поступу, еволюційного, а не вибухового характеру, аби люди різної етнічної належності не

сприймали свої етнічні інтереси як суперечливі або ворожі один одному; по-друге, важливо, щоб громадяни України були впевнені у захищеності власних етнічних прав та інтересів з боку державних і політичних інститутів Української держави. Саме це дає змогу зберігати в українському суспільстві міжетнічну злагоду, національну довіру і політичну стабільність, протидіяти руйнівним силам сепаратизму, консолідувати зусилля для розбудови суверенної України.

Від самопочуття українців залежить етнокультурний розвиток усіх національних меншин і міжетнічна злагода в суспільстві. Загалом повернення українській духовно-культурній етнічності належного місця у розвитку суспільства є процесом складним і специфічним. Сутність його така: заходами держави, громадських організацій, творчих колективів, за собів масової інформації, діяльністю широкого загалу інтелігенції тощо важливо домагатися звільнення української етнічності від деформацій минулого, повернення звичаям, обрядам, традиціям українців природної незаідеологізованої функції відтворення світосприймання — складової і невід'ємної частини їхньої ментальності, що відрізняє українців від інших народів; відродження й утвердження української етнічності має відбуватися толерантно, гідно сприйматися представниками інших етносів, передусім тих, які живуть поруч; розвиваючи духовно-культурну сферу, держава повинна забезпечувати полікультурний розвиток суспільства, в якому проживає, крім українців, ще й іноетнічне населення; перед Україною стоїть завдання забезпечити формування в українців нової, ширшої за суто етнічну національної ідентичності, не знищуючи у ній того позитивного, що було за "старих часів".

Цей важливий напрям консолідації та розвитку української нації нині переживає реформування, що зокрема зумовлено: а) змінами в соціально-політичному устрої держави, суспільній свідомості, переходом до ринкових відносин, необхідністю запровадження якісно нових принципів організації роботи щодо задоволення духовних запитів суспільства; б) тривалою еконо-

мічною кризою, що призводить до скорочення асигнувань на потреби культури.

На сучасному етапі держава, її Основний Закон, загалом уся політико-правова база в Україні реально гарантують свободу мистецької творчості, широкий доступ громадян до всього комплексу культурних надбань народу, збереження історичної і культурної спадщини. Указами Президента України провідним закладам культури надано статус національних із забезпеченням необхідних умов для їх успішної творчої діяльності. Значну увагу питанням відродження та розвитку культури приділено Програмою уряду України. З метою сприяння митцям і виконавцям України, талановитій творчій молоді встановлено іменні стипендії Президента України та стипендії видатним діячам культури.

Культурна діяльність в Україні спрямована на реалізацію у повному обсязі вимог Конституції щодо консолідації і розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій, культури, мови, гарантій свободи культурної, художньої творчості, збереження культурної спадщини.

Стратегічним завданням у культурній діяльності є піднесення ролі культурно-мистецької сфери у державотворчих процесах, формуванні структур громадянського суспільства, єдиного духовного простору, утвердженні гуманістичних цінностей, високої моралі, національної свідомості та патріотизму, подолання негативних явищ та сприяння позитивним тенденціям у духовній сфері суспільного буття України. Держава насамперед відповідає за створення правових, фінансово-господарських, творчих, адміністративно-управлінських умов з метою збереження і всебічного розвитку української культури як важливого чинника розбудови повноцінного, демократичного суспільства, основи формування цілісної культурно-національної ідентичності. Ця політика ґрунтується на таких засадничих принципах: самоцінності та незалежності культури і мистецтва в усіх їх численних виявах; необхідності відродження, збереження і розвитку основних духовних осередків, які забезпечують еталонний рівень культури, її належне місце у сві-

товому культурному просторі, є головним чинником у формуванні високих естетичних і етичних критеріїв українського суспільства; творенні єдиного загальнонаціонального інформаційно-культурного простору як одного з найважливіших консолідуючих чинників у справі розбудови української держави; збереженні та модернізації культурної інфраструктури з переходом на нові форми роботи в умовах ринкової економіки; забезпеченні державної підтримки та сприятливого господарського режиму для культурно-мистецьких організацій, об'єднань окремих митців, незалежно від підпорядкування чи форми власності; забезпеченні активного функціонування української мови в усіх сферах культурного життя держави; збереженні національної культурної спадщини (рухомих і нерухомих пам'яток історії та культури, музеїв, заповідників, бібліотечних і архівних фондів) як основи національної культури; піклуванні про подальший розвиток традиційних культур як українців, так і представників інших етносів, які живуть в Україні.

В умовах масштабних політико-економічних реформ держава повинна: по-перше, забезпечити структурне реформування культурної сфери; по-друге, створити єдину національну культурну систему для збереження духовних здобутків українців, їх традиційних цінностей з одночасною модернізацією культурного життя суспільства.

Зусилля суб'єктів етнокультурного процесу у реформуванні культурно-мистецької галузі українського суспільства зосереджені на таких основних напрямках. Насамперед на створенні нової правової бази для культури, мистецтва, суміжних сфер суспільного життя, що відповідала б сучасним світовим вимогам та українським особливостям. Нині ухвалено низку галузевих законодавчих актів, починаючи з Основ законодавства України про культуру і аж до законів про бібліотеки і бібліотечну справу; про музеї та музейну справу; творчі спілки; кінематографію; благодійництво; вивезення і ввезення культурних цінностей. Реалізується конституційна гарантія свободи совісті. В Україні відбувається процес повернення віруючим культурних

споруд, відродження і будівництва нових храмів. Робляться також вагомі кроки у справі реформування системи організації культурного життя, визначено пріоритети державної політики в галузі, здійснено істотні зрушення у збереженні й підтримці центрів духовного життя, розроблено Концептуальні напрями розвитку української культури, якими акцентовано увагу на тому, що культура українського соціуму є важливий чинник системи національної безпеки. Зокрема, вона відіграє вирішальне значення у протистоянні таким негативним виявам, як культ насильства, політичний екстремізм, ксенофобія, злочинність і моральна деградація, особливо серед молоді. І нарешті, зосереджено увагу на реорганізації майнових і фінансово-господарчих взаємин у культурній сфері з метою приведення їх відповідно до загальних напрямів суспільно-економічних реформ; заохоченні становлення й зміцнення мережі недержавних, незалежних культурно-мистецьких організацій (творчих спілок, фондів, професійних гільдій, виконавчих колективів тощо), які забезпечують здоровий розвиток культури через розмаїття творчих, господарських, адміністративно-правових форм її існування, через множинність каналів її підтримки суспільством і державою.

Особливо багато уваги в Україні приділяють виробленню ефективного державної мовної політики, що можливо лише на основі постійного всебічного аналізу та об'єктивної оцінки реальної мовної ситуації в країні.

Із здобуттям незалежності в Україні розпочався процес українського мовного відродження, мовної реабілітації громадян України. Цьому сприяло конституційне закріплення державності української мови та здійснення низки заходів Президента України і Кабінету Міністрів України, спрямованих на піднесення престижу та іміджу української мови у суспільному житті. Головні завдання, які визначено в них, передусім спрямовані на: аналіз стану і тенденції розширення сфери функціонування української мови у контексті етномовної ситуації в різних регіонах України; пошук можливостей державної і недержавної фінансової та матеріальної підтримки

розвитку української мови в умовах ринкової економіки; вдосконалення системи підготовки спеціалістів — представників національних меншин з метою поліпшення їх знань з української мови; визначення основних шляхів створення умов для нормального функціонування української мови та розвитку її як державної, творчо використавши для цього досвід інших країн; вдосконалення законодавства у мовній сфері та розроблення нормативно-правових актів, що регулювали б застосування української мови в усіх галузях суспільного життя України; комплектування фондів наукових, масових і технічних бібліотек українською літературою та спеціалізованою літературою з української мови; упорядкування діяльності архівів і збільшення каналів користування різними видами інформації українською мовою; створення системи україномовної документації для використання у господарсько-економічній діяльності суб'єктів права власності та об'єднань громадян.

Особливою сферою діяльності української держави є піклування про відродження, збереження і розвиток поряд з українською культурою культур національних меншин, які живуть в Україні, і на цій основі — про забезпечення етнокультурного багатства, подальшого підвищення ролі духовно-культурної сфери у суспільстві.

Духовно-культурне відродження етнічних спільнот в Україні здійснюється на концептуальних засадах, які ґрунтуються на демократичному законодавстві, міжнародних правових актах і внутрішньому законодавстві з питань міжетнічних і міжнаціональних відносин. Сутність їх полягає в наступному: свобода вибору кожною етнічною групою свого шляху в процесах державотворення; усвідомлення нею власного унікального місця в соціокультурному середовищі; створення суб'єктами державотворення реальних можливостей для духовного взаємозбагачення національностей.

Реалізація прав національних меншин в Україні здійснюється відповідно до принципу верховенства міжнародних стандартів і вітчизняного законодавства. Виважена Е. п. дала змогу забезпечити громадянський мир дер-

жаві, здійснювати постійний пошук шляхів запобігання конфліктам на міжетнічній основі. Така державницька позиція цілком відповідає принципам засадам міжнародної етнополітики, вимогам норм міжнародно-правових документів, у яких поряд з основними засадами прав національних меншин окреслюються права щодо збереження і розвитку їхньої духовно-культурної сфери, а саме: пов'язані з використанням мови, свободи користування нею у приватному порядку і публічно; вільного самовираження, отримання і поширення інформації та ідей за допомогою власних інформаційних засобів; користування мовою меншості у відносинах із владою, зокрема в судах, якщо меншість становить значну частину населення в окремих регіонах або в масштабах країни; навчання за наявності умов викладання рідною мовою в державних школах; створення власних навчальних закладів на власні кошти із здійсненням контролю за навчальними планами; відновлення, за необхідності, споконвічних географічних найменувань мовою меншин, а також використання мови корінного населення на дорожніх і вуличних знаках і вивісках.

На сучасному етапі задоволення культурно-мистецьких потреб іноетнічних громадян здійснюється згідно з Комплексними заходами щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2005 р. (затвержені віце-прем'єр-міністром України 30 січня 2002 р. № 1246/96). У них визначено такі завдання: розширення державної підтримки друкованих видань і телерадіоорганізацій, що висвітлюють діяльність національно-культурних товариств; організація збільшення часу мовлення мовами національних меншин України; надання підтримки зазначеним товариствам у заснуванні періодичних видань із регіональною сферою розповсюдження; створення в краєзнавчих музеях, розташованих в обласних центрах, експозицій, присвячених історії та культурі національних меншин України, які проживають на відповідній території; надання підтримки аматорським творчим колективам, які зберігають, розвивають і пропагують культуру, традиції, звичаї і обряди національних меншин

України, залучення таких колективів до участі в реалізації регіональних і загальнодержавних програм культурного розвитку; поліпшення системи підготовки педагогічних кадрів для загальноосвітніх навчальних закладів, у яких викладання навчальних предметів здійснюється мовами національних меншин.

Президент України зобов'язав розробити та здійснити заходи щодо забезпечення реалізації права національних меншин України на національно-культурну автономію, вжити заходів щодо прискорення прийняття Верховною Радою України Концепції державної етнонаціональної політики України, законів з питань поліпшення умов розвитку та застосування мов в Україні, а також з питань вдосконалення законодавства про національні меншини України. Президент звернув увагу державних адміністрацій, разом з відповідними органами місцевого самоврядування, на необхідність розглянути можливість безоплатного надання будівель і споруд, що перебувають у державній та комунальній власності, для проведення національно-культурними товариствами культурологічних, освітніх, науково-просвітницьких та інших заходів.

Стратегічні завдання, сформульовані Президентом, конкретизувалися у зазначених комплексних заходах Кабінету Міністрів України, до реалізації яких залучені органи виконавчої влади, державні адміністрації, громадські організації національних меншин.

Антонюк О. В. Полікультурність як об'єктивний чинник консолідації українського суспільства // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. — Вип. 8; Євтух В. Б. Державна етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. — К., 1997; Леонова А. О. Органи виконавчої влади України і сучасна етнокультурна політика. Нові підходи, проблеми // Вісн. Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. — 2003. — № 1.

О. Антонюк

Етнолінгвістика (від грец. *ethnos* — народ, плем'я і лат. *lingua* — мова) — розділ мовознавства, що досліджує відображення етнічних особливостей народу в його мовній системі.

Е. вивчає відносини між мовою та її носіями, взаємодію мовних та етнічних чинників в історичній генезі.

Історія кожної мови нерозривно пов'язана з історією її носіїв-етносів, оскільки кожен етнос продукував власне мовлення, а отже й мову. Мова кожного етносу має власне коріння та особливості розвитку. Етнічна мова великого етносу може ділитися на діалекти (від грец. *dialektos* — розмова), носіями яких найчастіше бувають представники етнографічних груп цього етносу (для українського етносу це лемки, бойки, гуцули та ін.). При цьому як загальноетнічна (а отже, й літературна) мова використовує один із територіальних діалектів (в Україні це середньонадніпряньський варіант мовної системи або київсько-полтавський діалект). Приміром із територіальних діалектів народної латинської мови, що поширилася свого часу в межах Римської імперії та існувала в країнах Західної Європи, утворилися в середні віки романські мови, більшість з яких стали державними мовами: іспанська, португальська, каталонська, провансальська, французька, в яких, із часом виникали нові місцеві діалекти та говірки, як свідчення розвитку мовлення. Саме в народному мовленні виникають ті специфічні фонетичні, граматичні, лексичні риси, які згодом стають характерними особливостями тієї чи іншої етнічної мови, зокрема, й української, яка, на переконання дослідників, набула самостійної історії як мови українського народу на зламі XI–XII ст.

Започаткував сучасну українську літературну мову І. Котляревський, а основоположником став Т. Шевченко. До них існувала староукраїнська писемна мова (XIII–XVIII ст.), що сформувалася на основі давньоруських мовно-літературних традицій і впливу живого народного мовлення. Стан української національної мови на її сучасному етапі визначається як загальними особливостями мовної ситуації в країні, так і станом, і тенденціями розвитку її літературної мови й національної культури взагалі.

Білецький А. О. Про мову і мовознавство. — К., 1997; Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001. Півторак Г. Коли ж

виникла українська мова? // Студії з україністики. — К., 2002. — Вип. 1; Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. — К., 1993.

А. Черній

Етнологія релігії — сфера релігієзнавчої науки, що комплексно досліджує етнічні корені релігії, тобто систему відносин “релігія — етнос” у всьому різноманітті їх форм, видів, типів в означеному історичному вимірі. Тобто Е. р., з одного боку, з’ясовує комплексний вплив релігії на формування означеного етносу, а з іншого, — досліджує шляхи і методи формування певним етносам своєї релігії, зміни, які він вносить у чужі релігійні форми, сприймаючи їх як власні. Е. р. дає можливість виявити й комплексно дослідити те, що надає й чим збагачує конкретну релігійну форму означена етнічність і яким чином під впливом різних чинників розвитку конкретного етносу змінюються релігійні переконання і релігійна практика; що відбувається з конкретною релігійною формою, коли етнічна спільнота, яка сповідує її, втрачає свою національну ідентифікацію, розчиняється серед інших етносів або переростає межі останнього; яким шляхом і чому на зміну етнізму в релігії приходять і утверджуються релігійний космополітизм тощо. Е. р. досліджує, яким чином релігійні символи, ритуали, догмати, святі місця об’єднують певні соціальні системи, виконуючи своєрідним чином інтегративну функцію, і, навпаки, за яких обставин вони породжують конфлікти між певними релігійними групами одного й того самого етносу. Прикладом можуть бути етнічні конфлікти в Північній Ірландії між католиками і протестантами, у Лівані між арабами-християнами й арабами-мусульманами або на Балканах між православними сербами і хорватами-мусульманами.

Е. р. всебічно виявляє закономірності, за яких етнос і релігія розвиваються у своїй взаємодії, розкриває діалектичні зв’язки між певним типом етнічної спільноти та різновидом релігійного утворення, особливості взаємозалежності типу релігійного утворення і різновиду етносу. Комплексно досліджує етнорелігійну свідомість, її структуру, механізми вияву етноре-

лігійної належності, зміни, що відбуваються в ній. З’ясовує міру впливу рівня самоусвідомлення особою своєї релігійності на визнання нею власної національної належності, тобто рівня етнічної та релігійної ідентичності.

Е. р. досліджує перспективи етно-релігійного розвитку, зокрема характер і форми взаємозв’язків і взаємовпливів етносу й релігії у найближчі часи, а також на перспективу у світлі проблем глобалізації населення планети тощо.

Здіорук С. Специфіка взаємовпливу етнічного і релігійного (на матеріалах України). — К., 1992; Іпатов А. Этноконфессиональная общность как социальное явление. — М., 1980; Филипович Л. Етнологія релігії. — К., 2000; Этнические и религиозные конфликты в Европе. — М., 1997.

А. Черній

Етніонім — словесне позначення якого-небудь етносу (нації, народу, народності, племені). Наприклад, українець, татарин, половець, білий хорват та ін.

Ю. Бондар

Етноойкумена (від грец. *oikume-ne* — заселена частина суші) — територія, на якій плем’я перетворилося в етнічну, а згодом національну спільноту. Термін “Е.” не є тотожним з поняттям “етноплацента”, що означає місце народження племені або народу. Вперше опис ойкумени зустрічається в давньогрецького вченого Гекатія Мілетського в VI ст. до н. е., що включав у це поняття відому грекам частину Землі з центром в Елладі. Е. — це не просто частина заселеної людьми землі, а територія, на якій проживають люди спорідненого етноісторичного походження. Внаслідок різноманітних соціально-політичних явищ (війни, державотворення, економіко-господарського переміщення тощо) народи могли покинути свою етноплаценту, оселитися на нових територіях, де продовжили процес етнонаціобудівництва, створивши свої Е. Відповідно, якщо етноплаценти споріднених народів географічно розташовані поряд, то їхні Е. можуть бути досить віддаленими одна від одної. Так, етноплаценти угро-фінських народів колись розташовувалися на великому просторі між Волгою і

Об'ю, а їхні Е. нині знаходяться в різних місцях планети: в угорців у центрі Європи (Панонії), у фінів — у Східній Скандинавії, в естонців — Північно-Східній Балтії, мордві — у Верхньому Поволжі тощо. В результаті цього Е. не є етнічно “чистою” і “своею” для цих народів. У світі існують народи, які перемістилися зі своїх етноплацент, а також ті, які на них залишилися. Зокрема, до останніх належать українці. Народ, який зберіг за собою власну етноплаценту (народ-абориген, або автохтон) міг її розширити за рахунок природного, невимушеного приєднання до себе, або згуртування навколо себе народів, з якими об'єднався в нову етноісторичну спільноту. На основі об'єднання етноплацент цих народів утворюється спільна Е., на якій народ-інтегратор є титульним. Народ, який залишив свою етноплаценту і створив Е. на новій “чужій” території, витіснивши, або поєднавшись з автохтонним населенням є народом-маргіналом, що також може відігравати роль титульного етносу.

Енциклопедія етнокulturознавства / Ю. І. Римаренко, В. І. Чернець та ін.; За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 2000; Основи етнодержавознавства: Підручник / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1997.

В. Деревінський

Етноплацента — історико-географічне місце зародження когось народу, місце його родоначального походження, виникнення, “появи на світ Божий”. У вузькому та власному значенні слова — це і є “історична батьківщина” цього народу. Етноплацентне виникнення народу відбувається на стадії роду. Народи, які створили свою Е. в дописемну добу, називають “доісторичними”, до нашої ери — “етнічними”, в нашу еру і одночасно із формуванням рас, світових релігій — “младоісторичними”, в післяренесансну добу — “новоісторичними”.

Небагато народів — навіть найдревніших — залишалося на своїй Е., більшість переміщалося й рідко хто туди повертався. Тому пошуки прабатьківщини будь-якою ціною (найчастіше — через війни, насильницьке “відновлення статус-кво”, конфліктне “повернення на історичний терен буття”, геноцидне “усунення неаборигенів”,

визначення нинішніми політиками “першорядних”, “другорядних” та інших “розрядів” народів, що нині опинилися на одній геополітичній площі, і т. ін.) не є позитивною політичною орієнтацією, а, на жаль, є політичною історією багатьох народів. Точне ж визначення кожним народом своєї нинішньої стадії соціоцивілізаційної зрілості, адекватна самоідентифікація в контексті з іншими народами (за расою, етносімейством, мовним ареалом, геополітичною засвоєністю терену, типом культури, критеріями та ознаками тощо), виявлення генезисної лінії походження та етноплацентне зародження є передумовою мирного статусу та злагоди в суспільствах і регіонах, запорукою стабільного політичного розвитку країн і держав взагалі та багатоетнічних зокрема.

Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи / Ю. Шаповал, І. Курас, Л. Нагорна та ін., НАН України. Ін-т нац. відносин і політології. — К., 1997; Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний виміри (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енцicl. / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. — К., 1998.

С. Бойко

Етнополітика — система законодавчих, організаційних та ідеологічних заходів, що здійснюються державою, партіями, громадськими організаціями, спрямованих на задоволення потреб суб'єктів етнополітичного процесу, пов'язаних із специфікою їхнього етнокulturного розвитку; регулювання міжнаціональних (міжетнічних) відносин; усунення чинників міжетнічної напруженості й міжетнічних конфліктів.

Е. — цілеспрямована діяльність щодо регулювання взаємин між державою, партіями, громадськими організаціями та етнічними спільнотами, яка закріплена у відповідних політичних документах і правових актах держави.

Як науковий термін “Е.” була запроваджена в зарубіжне суспільствознавство наприкінці 60-х — на початку 70-х років ХХ ст. західними політологами, що було спричинено етнічним ренесансом, який охопив фактично усі країни Європи й Америки.

Е. виокремлюється у два відносно самостійних, але не взаємовиключних види діяльності: політична участь і політичне функціонування.

Перший вид діяльності передбачає участь етнічних спільнот у політичному житті суспільства; їх можливе політичне структурування та вияв і реалізацію інтересів основних суб'єктів етнополітики навколо питань розподілу влади, соціальних і матеріальних благ, збереження і розвитку власної ідентичності; особливості політичної поведінки етнічних спільнот. Це, зокрема, участь у виборах, референдумах, демонстраціях, маніфестаціях, мітингах, зборах тощо.

Політичне функціонування розглядається як професійна політична діяльність, спрямована, по-перше, на формування політико-правової бази (наукових, ідеологічних, політико-партійних засад) Е.; по-друге, на створення різноманітних політичних інститутів, що діють в управлінській сфері етнополітичних процесів; по-третє, на розробку та впровадження державою (її структурами) заходів регулювання і вдосконалення міжнародних (між-етнічних) відносин в етнополітичному організмі. Сюди належить парламентська, державно-управлінська, муніципально-управлінська діяльність, етнополітичний менеджмент. Ці аспекти політичного функціонування тісно взаємопов'язані, оскільки через удосконалення системи політичних інститутів на основі чіткого визначення їхньої правової компетенції забезпечується високий рівень ефективності управління етнонаціональною сферою суспільства.

Е. характеризується метою, змістом, спрямованістю, формами, методами здійснення, результатами.

Метою Е. може бути національна консолідація на основі створення рівних можливостей для участі всіх громадян у державотворчих процесах суспільства незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак; міжетнічна інтеграція; зближення націй; національне вдосконалення; обстоювання етнічної "чистоти"; захист національного від впливу іно-

національного; здобуття національного суверенітету тощо.

За змістом Е. буває гуманістичною, інтернаціоналістською, антигуманною, націоналістичною, великодержавно-шовіністичною.

За спрямованістю Е. можна визначити як демократичну, миротворчу, прогресивну, антидемократичну, тоталітарну, руйнівну, реакційну.

Реалізація Е. може здійснюватись такими формами і методами: насильством, толерантністю, репресіями тощо.

Результатами Е. можуть бути злагода, єднання, співробітництво, дружба, напруга, конфронтаційність, конфліктність, недовіра, неприязнь, етнічна війна.

За вектором суспільного спрямування етнополітична діяльність може бути інноваційною (націленою на впровадження нових етнополітичних інститутів), стабілізуючою (зорієнтованою на збереження всього цінного, недопущення деструктивних змін у взаєминах між суб'єктами, між суб'єктами і об'єктами етнополітики), консервативною (спрямованою на збереження старих інститутів і форм міжетнічної взаємодії), реакційною (зацікавленою у розв'язанні етнічних проблем репресивними засобами).

У розробці Е. необхідно врахувати певні визначальні принципи (особливості, способи створення, правила поведінки), покладені в її основу.

Політика в етнонаціональній сфері повинна насамперед узгоджуватися з економічною, соціальною, культурно-освітньою, демографічною та іншими видами державної політики, у комплексі з якими вона може бути успішно реалізованою і дати конкретні позитивні результати.

Державна політика не матиме успіху, якщо не ґрунтуватиметься на принципі рівності прав і свобод людини, незалежно від її національності, мови, ставлення до релігії, належності до соціальних груп і громадських об'єднань.

Важливими принципами ефективно-демократичної етнополітики є також: визначення національних прав особи невіддільною частиною прав людини та громадянина, її основних свобод; дотримання балансу загальнонаціональних, регіональних та етнічних

інтересів; забезпечення оптимального співвідношення задоволення етнокультурних потреб титульної нації, національних (етнічних) меншин, корінних народів; право кожного громадянина визначати і вказувати свою національну належність; заборона будь-яких обмежень прав громадян за ознаками національної, мовної, соціальної, релігійної належності; своєчасне і мирне вирішення суперечностей і конфліктів шляхом розробки і реалізації узгоджувальних процедур; заборона громадських об'єднань і організацій, а також пропаганди й агітації, спрямованих на розпалювання національної та релігійної ворожнечі; захист прав та інтересів громадян за межами держави їхнього проживання згідно з нормами міжнародного права; підтримка власних діаспор у зарубіжних країнах з метою збереження і розвитку рідної мови, культури і національних традицій, зміцнення їхніх зв'язків з Батьківщиною.

Необхідною принциповою основою дієвої Е. є її наукова обґрунтованість, що передбачає врахування у процесі її формування закономірностей і тенденцій розвитку міжнаціональних відносин, науково-експертне опрацювання питань, пов'язаних зі сферою її регулювання.

У практичній реалізації Е. потрібно дотримуватися принципу диференційованого підходу, враховувати: природно-кліматичні умови, соціально-історичні особливості формування етнічних спільнот, їх державності, демографічні та міграційні процеси, етнічний склад населення, співвідношення титульних і нетитульних національностей, конфесійну характеристику, особливості національної психології, рівень національної, етнічної самосвідомості тощо.

Розробка Е. будь-якої держави повинна ґрунтуватись на таких двох принципових засадах: власному історичному досвіді (позитивному й негативному) та загальновизнаній міжнародній практиці регулювання міжетнічних відносин.

Е., як і будь-яка політика, структурно повинна будуватись з різних часових і просторових елементів, етапів реалізації, пріоритетів.

В Е. потрібно розрізняти стратегічні, розраховані на тривалий період цілі

і завдання, що вимагають концептуального підходу, програмового забезпечення, та завдання й цілі поточного моменту (тактичні), що випливають з нинішньої ситуації та спрямовані на втілення в життя перших.

У процесі здійснення Е. її суб'єкти можуть ставити відмінні за змістом цілі і завдання, які зумовлюють різноманітні форми етнополітичної діяльності в багатонаціональній (поліетнічній) державі.

З боку центральної, панівної етнічної спільноти та підпорядкованих їй офіційних органів влади можуть реалізовуватись такі види етнополітичної поведінки:

1. Дотримування принципу етнічного плюралізму як теоретичного напрямку і такої, що ґрунтується на ньому, практичної політики в етнонаціональній сфері у поліетнічному (багатонаціональному) суспільстві, сутністю якого є визнання рівності і самоцінності кожної етнічної спільноти, її права на збереження своєї самобутності, на вільний і всебічний розвиток. На засадах плюралізму держава однаково виражає, охороняє, забезпечує реалізацію інтересів, поважає і підтримує права усіх етнічних груп як на індивідуальному, так і на груповому рівні.

2. Проведення політики, спрямованої на міжетнічну інтеграцію, яка передбачає зближення етносів-автохтонів та іноетнічних груп, що живуть поряд з ними, з метою створення єдиної для усіх них поліетнічної держави-нації. Цей процес, по-перше, не веде до їх злиття в єдине ціле і в ньому немає насильства. По-друге, інтеграція відбувається як органічне з'єднання етнонаціональних об'єднань тому, що вона ґрунтується на їх тривалому за історичним часом і близькосусідському в географічному просторі співіснуванні, не обтяженому історично укоріненою, перманентною міжетнічною ворожнечею. По-третє, результатом інтеграції є виникнення певної культурної, духовної, соціально-економічної спільноти (при збереженні основних етнічних рис її структурних етнокомпонентів). По-четверте, причинами до активної міжетнічної інтеграції є різного роду чинники (виникнення спільної зовнішньої небезпеки, доцільність об'єднання зусиль для розв'язання історично назрілих спільних внутріш-

ніх проблем). По-п'яте, інтегрування не обов'язково повинно здійснюватись між генетично близькими етносами (Швейцарія, Бельгія).

3. Реалізація у суспільстві політики національно-культурної, національно-персональної, національно-територіальної автономії у місцях компактного проживання етнічних груп.

4. Федералізація держави, тобто провадження політики задоволення потреб та вимог етнічних груп щодо їхнього суверенного федеративного статусу з метою не допустити виходу зі складу державного утворення.

5. Здійснення шляхом геноциду, етноциду, примусової асиміляції чи примусової депортації політики усунення з політичної арени етнічної спільноти, яка виступає або може у перспективі виступати ініціатором загрозливого виклику офіційній владі.

6. Депортація (вигнання, примусове виселення) центральною владою етнічних груп з місця їх постійного компактного проживання і подальшого розселення в дисперсному стані, щоб не допустити можливої політичної консолідації цих суб'єктів етнополітики. За часів сталінської диктатури в 40-х роках ХХ ст. в СРСР, на підставі сфальсифікованих звинувачень, з місць свого історичного або постійного проживання були переселені етнічні німці, турки-месхетинці, народи Чечні, Інгушетії тощо. З території сучасної України в той період були депортовані кримські татари (близько 200 тис.), поляки, болгари, вірмени, греки, німці.

7. Колонізація території етнічної спільноти (може бути внутрішньою чи зовнішньою) представниками панівної нації, іншою державою з метою руйнування суспільного ладу аборигенів, зміни на власну користь етнодемографічного балансу в регіоні.

8. Здійснення політики сегрегації, як однієї з крайніх форм етнічної і расової дискримінації, обмеження у правах через етнічну або расову належність. Розрізняють інституціональну (створення спеціальних відділень для "чорних" або "кольорових" паралельних установ) та територіальну (поселення етнічних спільностей на спеціально відведених територіях, резервація, гетто) сегрегацію.

Стосовно ж етнополітичної поведінки етнічних груп, які найчастіше виступають головними суб'єктами загострення етнополітичної ситуації в державі, то її основними формами можуть бути:

1. Добровільна етнічна асиміляція, у процесі якої етноси або відокремлені від нього невеликі групи, які опинилися в іноетнічному середовищі, сприймають мову і культуру іншого етносу зазвичай більшого, поступово з ним змішуються і зараховують себе до цього етносу.

2. Добровільна етнічна акультуризація, у процесі якої внаслідок взаємовпливів етнічних культур відбувається сприйняття однією з культур (частіше тією, що менш розвинена, втім, є й випадки протилежного впливу) елементів іншої. Цей процес є результатом контактів між культурами, сприяє значному поширенню культурних явищ і, звичайно, веде до часткової або повної асиміляції.

3. Боротьба за досягнення автономного чи федеративного статусу. Прикладом такої поведінки може бути діяльність української інтелігенції із середини ХІХ — початку ХХ ст. Зокрема, від засновників та активних діячів Кирило-Мефодіївського братства через М. Драгоманова і до М. Грушевського та його однодумців український політичний рух розвивався під гаслами федералізму і автономії.

4. Сепаратизм — боротьба етнічної спільноти за вихід зі складу державного утворення й створення незалежної держави.

5. Іредентизм — прагнення до об'єднання частин одного етносу, що проживають у різних державах. Наприклад, іредентизм характерний для ідеології німецького націоналізму після Другої світової війни, був складовою ідеології українського національно-визвольного руху до 1939 р. На сучасному етапі він характерний для корейців, китайців.

6. Добровільна міграція, сутність якої полягає у переміщенні етнічних груп як у межах однієї держави, так і за межі країн, коли інші види етнополітичної поведінки не принесли успіху. Остання — зовнішня включає еміграцію і імміграцію, які спричиняються такими чинниками, як відмін-

ність соціально-економічних і політичних умов життя в країнах-донорах і країнах-реципієнтах.

7. Консолідація — один із видів об'єднувачих процесів, що передбачають злиття близьких за мовою і культурою народів або частин етносів у більшу етнічну спільність чи включення у вже сформований етнос близької йому етнічної групи. Етнічна консолідація відбувається завдяки досягненню згоди між різними соціальними групами і етносоціальними спільностями.

Антонюк О. В. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади. — К., 1999; Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: Моногр. — 2-ге вид., стереотип. — К., 2001; Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності: Навч. посіб. — К., 2002; Марченко Г. И. Методологические подходы к исследованию этнополитических явлений // Вестн. Моск. у-та. Сер. 12. Политические науки. — 1995. — № 1, 2; Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література / Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас, Ю. С. Шемшученко та ін.; За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1999.

О. Антонюк

Етнополітика незалежної України — діяльність держави та її органів в етнополітичній та етнонаціональній сферах з метою відродження, забезпечення життєдіяльності, подальшого розвитку та участі в державотворчих процесах різних структурних етнокомпонентів українського суспільства — української нації, національних меншин; об'єднання їх в єдиний соціум — політичну націю, ядром якої є народ, що дав назву національній державі; розширення зв'язків з українською діаспорою та особами іншого етнічного походження — вихідцями з України; усунення чинників міжетнічної, міжнаціональної напруженості та міжетнічних конфліктів; регулювання міграційних процесів.

Досвід періоду існування незалежної Української держави дає змогу проаналізувати й узагальнити основні положення її етнополітики. На формування Е. н. У. впливають передусім історичні здобутки, яких вона досягла за період свого незалежного існування: світ визнав Україну як самостійну, де-

мократичну державу. Вона стала повноправним членом міжнародної спільноти, все більше долає свій відрив від Європи, долучається до загальноєвропейського процесу; перед світом постає держава з багатого історією, духовною культурою, працьовитим, миролюбним багатоетнічним народом, який прагне жити в добрі і злагоді з усіма державами, розвиваючи з ними усі зв'язки, не керуючись ідеологічними постулатами. Україна переконливо довела, що ідея рівності людей, незалежно від їхнього етнічного походження, та міжнаціональна злагода стали наріжним каменем її внутрішньої і зовнішньої політики; значно підвищився рівень політичних свобод у країні, забезпечено політичну, економічну, ідеологічну, культурну різноманітність у її розвитку; відкрито широкі можливості для плідної співпраці із зарубіжними українцями, особами іншого етнічного походження — вихідцями з України, які розселені на територіях колишнього СРСР і по всій планеті.

Потреба у формуванні українською державою власної етнополітики зумовлена такими об'єктивними чинниками: незалежним існуванням України як суверенної, демократичної, соціальної, правової, унітарної держави; поліетнічним складом населення; активізацією етнополітичного процесу, широкою включеністю в нього структурних етнокомпонентів українського суспільства — української нації, національних меншин; необхідністю узгодження інтересів, встановлення рівноправних і гармонійних відносин між етнічними групами; незавершеністю процесів консолідації української нації; важливістю подолання політичних, соціально-психологічних, культурно-мовних, інших наслідків деформації етнонаціональної сфери у минулому; співробітництвом і зв'язками з українською діаспорою і вихідцями з України, — особами іноетнічного походження; трансформацією в українське суспільство депортованих за національною ознакою осіб, які повертаються в Україну; наявністю інтенсивних, зокрема зовнішніх міграційних потоків, що впливають на соціально-політичну, економічну та етнотемографічну ситуації в державі.

Засади, теоретико-методологічні підходи до трактування особливостей етнополітичного процесу, що відбувається в Україні, містяться в законодавчій базі, створеній з метою регулювання міжнародних і міжетнічних відносин. Періодизацію та характеристики розвитку впродовж незалежності України її правового поля, яке охоплює етнополітичні й етнокультурні відносини, запропонував М. Шульга, який вирізняє, зокрема, чотири етапи у розвитку цього процесу. Перший — ігнорування законами України наявності такої сфери суспільних відносин, як національно-етнічні. Цей етап тривав до 1989 р. Другий етап розпочався в 1989 р., коли було прийнято Закон про мови в Українській РСР, і тривав до 1 грудня 1991 р. Характерно, що саме у цей період приймалися правові документи, які декларували національним меншинам максимум прав. Пізніші правові акти не тільки не збільшували ці права, а іноді навіть скорочували їх. Це пояснюється тим, що за цей період відбувся розпад СРСР і проголошено незалежність України. Політичні сили, які лідирували в Україні, були зацікавлені у підтримці курсу на проголошення незалежної держави усіма етнічними групами. В цей період у сфері національних відносин приймалися головню не закони, а декларації, які мають політико-правовий, а не нормативно-правовий характер. На третьому етапі були прийняті закони “Про національні меншини в Україні”, “Про освіту” та деякі інші, які мають відношення до національних меншин, норм використання їхніх мов. Четвертий етап розвитку етнополітики Української держави розпочинається з прийняттям Конституції України і триває дотепер.

Від Декларації про державний суверенітет до Основного Закону Україна пройшла шлях, на якому визначились базові етнополітичні засади державотворення. Особливо велике значення для розроблення й реалізації державної етнополітики мають деякі положення нової Конституції. Зокрема, у її преамбулі зазначається, що українське державотворення, яке має свою багатовікову історію, відбувається на основі здійсненого права на самовизначення не лише української нації, а й усього українського народу, який утворюють громадяни України всіх на-

ціональностей. Це словосполучення увібрало в себе весь зміст поліетнічного складу населення України і дає можливість трактувати його як політичний термін. Україна обрала шлях формування політичної нації як соціуму на основі державності з народу, який дав назву державі, й інших етнічних груп, які проживають на території України. Конституція, визнаючи носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні український народ, водночас визначила структурні етнокомпоненти українського суспільства — українську націю, національні меншини та корінні народи. Останній етнокомпонент запроваджено у правове поле вперше. На законодавчому рівні також вперше у Конституції зафіксовано, що Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Політика держави у сфері регулювання міжетнічних відносин ґрунтується на таких загальних засадах, як: ідеї демократичного устрою держави; визнанні пріоритету права й верховенства закону; існуванні єдиного громадянства; врахуванні взаємозв'язку загальногромадянських і національних прав людини; праві кожного громадянина вільно визначати свою національну належність; визнанні правової рівності етнічних груп у державотворчих процесах; політичній, економічній та ідеологічній різноманітності; дотриманні принципів: а) національного інтересу та національних пріоритетів у державному, а не в етнічному значенні; б) поліетнічного та полікультурного поліуралізму; збереженні генофонду українського народу; взаємодії і взаємовпливу політичного, економічного, правового, соціального й національного чинників у суспільстві; захисті суверенітету й територіальної цілісності держави; рівності та взаємовигідному співробітництві з іншими країнами, міжнародними організаціями та незалежними експертами у міжнародній сфері.

Найвищою метою етнополітики України є створення оптимальних умов для гармонійного та перспективного розвитку у складі держави усіх компонентів етнонаціональної структури українського суспільства — української

нації, національних меншин, корінних народів.

Нинішня етнополітична ситуація в Україні характеризується загалом підвищенням ролі національного чинника в суспільно-політичному житті та виявом певних тенденцій, що впливають на стан розвитку держави: підвищення національної самосвідомості етнічних груп, їхньої самоорганізації та активізація ними пошуків різноманітних форм реалізації своїх специфічних запитів і потреб; політизація етнічних груп та її вплив на посилення взаємозв'язку між політичною та міжетнічною стабільністю; консолідація етнічних груп навколо державотворчих процесів і формування політичної нації; інтеграція в українське суспільство осіб, які були незаконно депортовані за національною ознакою; активний полікультурний розвиток етнічних груп; наявність інтенсивних міграційних потоків, що впливають на соціально-політичну, економічну, демографічну сферу життєдіяльності суспільства.

Державна етнополітика ґрунтується на визнанні закономірностей зростання національної самосвідомості, існуванні етнічної гетерогенності населення, тісної взаємодії у суспільстві національного чинника з економічними, соціально-політичними та правовими процесами.

Основними пріоритетами державної етнополітики є: забезпечення через відповідне законодавство, державні програми рівних можливостей для участі громадян незалежно від їхньої національності в усіх сферах матеріального й духовного життя, у здійсненні етнополітики, державного управління; створення правового поля з метою гарантування рівних прав і свобод усім громадянам незалежно від раси, національності, етнічного походження; розвиток культурної самобутності української нації, всебічний розвиток української культури й мови; створення сприятливих умов для розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, корінних народів; зміцнення духовної єдності українського суспільства; відновлення прав депортованих осіб, не припускаючись при цьому нових дискримінаційних утисків за ет-

нічними ознаками; розширення співробітництва із зарубіжними українцями та особами іншого етнічного походження — вихідцями з України, які проживають за її межами; утвердження в міжетнічних відносинах атмосфери толерантності, дружби, взаємної довіри, поваги до мови, культури, традицій, звичаїв і релігій етнічних груп; попередження будь-яких виявів сепаратизму, забезпечення на основі міжнаціонального миру й злагоди суверенітету та територіальної цілісності держави; зміцнення гарантій, що сприяли б усуненню виявів екстремізму, дискримінації громадян за національною, релігійною або мовною ознаками; захист прав біженців та іммігрантів.

Реалізація пріоритетів державної етнополітики зумовлює потребу у визначенні для об'єктів і суб'єктів етнополітичного організму таких основних завдань.

У політико-правовій сфері: розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства у галузі регулювання міжнаціональних відносин; створення механізмів попередження конфліктів у міжнаціональних і міжетнічних відносинах; відпрацювання ефективного механізму управління міжнаціональними відносинами по вертикалі з урахуванням специфіки усіх рівнів влади та широким залученням представників етнічних груп до участі в державотворчих процесах; створення розгалуженої державної структури міграційної служби.

У соціально-економічній сфері: формування ринкової економіки, яка з урахуванням регіональних, географічних особливостей реально впливає на стабілізацію етнополітичних процесів; створення соціально-економічних підвалин реалізації духовно-культурних потреб і запитів етнічних груп; розроблення державних, регіональних програм соціально-економічного розвитку, зорієнтованих передусім на збереження основ життєдіяльності етнічних груп; сприяння розвитку традиційних форм господарської діяльності та різноманітних форм власності з урахуванням національної специфіки етнічних груп; залучення на основі спонсорської і благодійницької діяльності українських і зарубіжних підприємни-

цьких кіл до програм допомоги співвітчизникам, які повертаються в Україну; матеріальна підтримка розв'язання проблем депортованих; залучення капіталів етнічних українців зарубіжних країн для розвитку національної економіки.

У духовно-культурній сфері: формування атмосфери взаємодії і взаєморозуміння та міжетнічної злагоди між усіма етнокомпонентами українського суспільства — українською нацією, корінними народами і національними меншинами; збереження історичної, духовно-культурної спадщини усіх етнічних груп, що живуть в Україні; забезпечення полікультурного розвитку українського суспільства; формування духовно-культурної єдності українського народу; забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя; гарантування вільного розвитку, використання і захист російської, інших мов національних меншин; розширення гуманітарного співробітництва із зарубіжними українцями та особами іншого етнічного походження — вихідцями з України; забезпечення гарантій недопущення екстремізму, шовінізму, національної та релігійної нетерпимості; забезпечення свободи вибору кожною етнічною групою свого шляху в загальноцивілізованому процесі; регулювання регіональних демографічних проблем задля збереження популяцій різних національних груп.

У зовнішньополітичній сфері: участь у роботі міжнародних інституцій з метою вдосконалення національного законодавства з питань етнополітики та використання міжнародного досвіду у цій галузі; використання у міжнародній політиці інтеграційних тенденцій для розв'язання проблем соціально-економічного розвитку держави загалом та її окремих регіонів з урахуванням національного чинника; співпраця з міжнародними організаціями щодо забезпечення прав зарубіжних українців; розв'язання проблем депортованих; ініціювання переговорів та консультацій з метою поліпшення становища осіб, які належать до національних меншин; розроблення концепції співробітництва прикордонних регіонів України з сусідніми регіонами інших країн; розши-

рення співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями з проблем іммігрантів і біженців; постійне співробітництво з державами щодо запобігання та розв'язання міжнаціонального напруження.

Важливими складовими державної етнополітики є такі два її аспекти: постійний аналіз і вивчення ситуації у міжнаціональній сфері та залучення науковців до осмислення етносоціальних, етнополітичних, етнокультурних та етносторонніх проблем розвитку України. Перший аспект передбачає необхідність здійснення систематичних діагностик (соціологічних моніторингів) самопочуття етнічних груп в Україні, тенденцій міжетнічних процесів з метою прийняття державними органами своєчасних рішень, спрямованих на зниження громадсько-небезпечного перенапруження у цій галузі. Другий аспект пов'язаний з активною співпрацею державних органів з ученими. Без ґрунтовних наукових розробок неможливо в сучасних умовах формувати етнополітику держави, ефективно впливати на етнополітичні процеси в суспільстві, приймати важливі управлінські рішення.

Державна етнополітика України також має бути науково обґрунтованою, базуватися на знанні історії, етнографії, демографії, психології, лінгвістики, культури, особливостей господарської діяльності етнічних груп.

Розв'язання етнополітичних проблем України потребує значних зовнішньополітичних зусиль держави. Не випадково найсерйозніші ускладнення у цій сфері Україна має саме в прикордонних регіонах. Укладання дво- і багатосторонніх угод про визнання кордонів і територіальної цілісності, про взаємний захист національних меншин, розвиток співпраці, економічних і гуманітарних обмінів з сусідніми державами значно полегшить задоволення інтересів національного розвитку різних етнічних груп, що мешкають в Україні.

Антонюк О. В. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади: Моногр. — К., 1999; Антонюк О. В. Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан // Укр. іст. журн. — 1999. — № 3, 4; Основи етносторонності. Підручник / За ред. Ю. І. Римарен-

ка. — К., 1997; Шульга Н. А. Русская культура в Украине: политико-правовой, социальный статус // Диалог украинской и русской культур в Украине: Материалы конф. // Фонд поддержки русской культуры в Украине. — К., 1999.

О. Антонюк

Етнополітична конфліктологія — науковий напрям, предметом вивчення якого є природа, причини виникнення й розвитку етнополітичних конфліктів, шляхи їх передбачення та способи регулювання й ефективного управління, а також зміст та етапи постконфліктного будівництва.

Абдулатипов Р. Г. Этнополитология. — СПб., 2004.

О. Антонюк

Етнополітичний конфлікт — незбігання, зіткнення інтересів, цілей різних етносуб'єктів (етносів, націй, етнічних (національних) меншин, корінних народів, етнонаціональних організацій, об'єднань, рухів, суспільних організацій, політичних партій) між собою та з інтересами й цілями держави, її органів в етнополітичній сфері. Е. к. характеризується вищим рівнем, масштабом, гостротою, сферою виникнення, труднощами врегулювання. Науковці, зокрема американський політолог В. Хеслі, називають п'ять основоположних теоретичних підходів, якими послуговуються дослідники, аналізуючи й оцінюючи виникнення етнічних ідентичностей і розвитку націоналістичних рухів, що призводять до Е. к. Неомарксистський підхід трактує активізацію національного руху як реакцію на нерівномірність економічного розвитку в умовах капіталізму. За цих обставин, вважають ідеологи цього підходу, відбувається процвітання центрів торгівлі й промисловості, водночас периферійні райони залишаються відсталими. Прагнучи підняття населення периферійних районів на політичну протидію щораз більшій експлуатації, національні лідери звертаються до гасел популізму та культурного відродження, протиставляючи їх панівній ідеології. Оскільки в більшості суспільств етнічні розбіжності впливають на поділ праці, класові антагонізми набувають етнічної форми. Позитивним у

неомарксистському підході є те, що він показує важливість економічного чинника в розумінні етнічності та націоналізму. Прихильники усіх варіантів модернізаційного підходу виходять з того, що процес модернізації змінює суспільства таким чином, що змінюється і природа етнічних ідентичностей. Модернізація веде до загострення конкуренції за використання ринкових можливостей і доступ до певних галузей діяльності, що нерідко і породжує міжетнічну й регіональну ворожнечу (тут модернізаційний підхід зближується з неомарксистським). Культурно-плюралістичний підхід ґрунтується на постулаті про те, що міжетнічний конфлікт виникає тоді, коли групи із взаємно незбіжними цілями (наприклад, з відмінними цінностями або соціальними структурами) намагаються співіснувати в єдиному суспільстві. Групи створюють собою закриті соціокультурні одиниці, але оскільки вони об'єднані в одній державі, вони повинні періодично взаємодіяти на спільних для всіх ринках і в спільній для всіх політичній системі. Така взаємодія у межах єдиної політико-економічної сфери призводить до того, що одна з груп починає панувати над іншими. Нерівноправність впливу разом із примусовою асиміляцією викликає в остаточному підсумку супротив з боку підкореної групи. Статусно-груповий підхід розглядає етнічні групи як розширені родинні кластери, функції яких аналогічні тим, які виконують сімейні узи й обов'язки. Відчуття "особливості" посилює згуртованість групи і сприяє збереженню її статусу. Тому націонал-сепаратистські групи зазвичай висувають на перший план саме ті характеристики групи, які відрізняють її від інших. Останній, раціоналістичний підхід ґрунтується на тому постулаті, що, вибираючи моделі поведінки, етнонаціональні групи співвідносять потенційні витрати і зиски такої поведінки.

Виокремлюють два підходи до аналізу причин, сутності й еволюції Е. к. Перший, соціологічний підхід причини конфліктів пояснює на основі аналізу етнічних параметрів основних соціальних груп і схем, а також взаємозв'язку і взаємовпливу соціальної стратифікації суспільства і розпо-

ділу праці з етнічними характеристиками регіону, який переживає етнополітичну напругу. Другий — політологічний підхід — основну увагу приділяє трактуванню ролі національних еліт у мобілізації почуттів в умовах міжетнічної напруженості та їх ескалації до рівня відкритого конфлікту. Тут науковці досліджують питання про владу, доступ до ресурсів тощо, аналізують також соціально-психологічні механізми етнополітичних конфліктів.

Вирізняють головні і другорядні причини виникнення Е. к. Найпоширенішою причиною є етнотериторіальні спори та претензії. Це зумовлено становленням об'єктивної поліетнічності складу населення більшості сучасних держав, що супроводжувалося боротьбою за території проживання. Конфлікти цього типу нерідко виникають також в ході реабілітаційних процесів щодо раніше репресованих етнічних спільностей (осетино-інгушський, декларованими причинами якого стали територіальні спори навколо Пригородного району і частини Владикавказу, що перейшли до Північної Осетії після депортації інгушів). Інші конфлікти етнотериторіального характеру виникли в процесі відновлення територіальної автономії (кримські татари в Україні, німці Поволжя в Російській Федерації). Е. к. особливо небезпечні тоді, коли приводом для них є прагнення етнічної спільноти створити незалежну державу (Абхазія, Чечня, Придністров'я). Складні у розв'язанні також конфлікти, основою яких є домагання народів, розділених у минулому, до воз'єднання із сусідньою "материнською" державою. Це конфлікти в Нагорному Карабаху, національний рух лезгинів в Азербайджані, російський рух у Криму тощо. До цієї групи конфліктів належать і ті, що ґрунтуються на територіальних претензіях однієї держави на частину території іншої. Зокрема, домагання Естонії та Латвії приєднати до себе деякі території Псковської області Росії, які заселені росіянами, але в 30-ті роки входили до складу цих країн. Для українського суверенітету, небезпечним є, наприклад, територіальні претензії, які висувують до України певні політичні кола таких держав, як Польща,

Румунія, Угорщина, Словаччина, Туреччина.

Причиною Е. к. є боротьба етнічної групи за відродження і розвиток власних духовно-культурних цінностей. Особливо загострюється ця проблема в процесі руйнації чи реформування старої системи цінностей, коли етнокомпоненти суспільства намагаються досягти рівноправного становища. Нерідко причиною напруженості виступає прагнення етнічної групи захиститися в нових умовах із збереженням своїх етнічних вартостей. На перший план у цьому зв'язку висувуються визначальні складові етнічної культури — мова, релігія, історичні події, святині етносу. Умовно цей процес можна розділити на дві стадії. Протягом першої, яка характерна фактично для всіх етнічних спільнот колишнього СРСР, відбувається символізація, міфологізація етнічно-культурних ознак. Після цього настає друга стадія, коли сформовані у середовищі етнічних груп міфи і символи підхоплюються політичною елітою, активно поширюються засобами масової інформації, внаслідок чого набувають вже ознак масового політичного міфу. Завдяки цьому етнічний міф стає гаслом політичної боротьби. До ескалації Е. к. ведуть і такі два економічні чинники, як конкурентна боротьба за ресурси та власність і зміни у системі поділу праці. Перший з них пов'язаний з тим, що наявність природних ресурсів може впливати на стан міжетнічних відносин, сприяти їх загостренню. Найціннішими з них є земля і надра. Боротьба етнічних груп за володіння ними, тобто подібні "ресурсні" конфлікти мають особливо небезпечний характер. У Російській Федерації, зокрема, вони в основному спричинюються до протистояння інтересів місцевих етнічних еліт із федеральним центром. Прикладом цього може слугувати війна у Чечні, наслідки якої відчуває не тільки пострадянський простір, а й увесь світ. Чинником економічного характеру є також проблема змін у системі поділу праці між етнічними групами, що породжує націоналізм, спрямований на збереження або підвищення власного прожиткового рівня. Наприклад, це особливо чітко виявилось в колишній Югославії: населення Словенії та Хор-

ватії відчувало себе експлуатованим іншими націями Югославії. Жителі Словенії зокрема стверджували (й не без підстав), що з їхнього високорозвинутого регіону постійно перекачуються ресурси у промислово відсталі республіки, причому без певної політичної компенсації.

Причиною Е. к. може бути порушення прав національних меншин, дискримінація етнічних груп. У деяких країнах, зокрема Латинської Америки, в Сенегалі, Алжирі, Мадагаскарі, існування етнічних або мовних меншин взагалі не має визначення у внутрішньому законодавстві. Окрему позицію займає така європейська держава, як Франція. Вона, наприклад, не підтримує ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка має універсальне значення для визначення прав національних меншин. Під час підписання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 7 травня 1999 р. Франція офіційно заявила, що вважає метою цього договору “не визнання чи захист меншин, а сприяння європейській культурній спадщині”. У процесі модернізації суспільств та інтелектуалізації етносів формується інтелектуальна еліта, яка прагне змінити як політичний статус етнічної території, так і обсяг власних повноважень. Ці конфлікти науковці називають статусними.

Найчастіше цей тип конфліктів виникає у перехідних суспільствах і є ефективним способом спрямування соціального вибуху у потік міжетнічної боротьби. Така ситуація спостерігалася в 70-х роках ХХ ст. у Європі, коли змінювався соціально-економічний стан валлонів і фламандців у Бельгії; Канаді, коли франкоканадці стали наздоганяти за соціальним та економічним потенціалом англоканадців. Такі процеси були характерні в другій половині 80-х — на початку 90-х років і для колишніх республік СРСР. Детонатором виникнення етнополітичних конфліктів виступають також історичні події негативного характеру, які відкладаються в історичній пам’яті однієї або контактуючих спільнот (загарбання чи включення якоїсь етнічної спільноти до складу іншої; штучне розмежування етнічних спільнот; несправедливе національне облаштуван-

ня; вимушене переселення “робочої сили”; депортації народів тощо).

Зенгхаас Д. Етнічні конфлікти: причини та шляхи розв’язання // Політичні читання. — 1994. — № 2; Политология: Учеб. пособие для техн. ин-тов / Под ред. М. А. Василька. — СПб., 2000.; Хесли В. Л. Национализм и пути разрешения межэтнических противоречий // Полис. — 1996. — № 6.

О. Антонюк

Етнополітичний менеджмент (від англ. — керування, управління) — специфічний вид діяльності держави, її інститутів, суспільно-політичних організацій, спрямований на управління етнонаціональною сферою з метою досягнення певних цілей. У вітчизняній суспільно-політичній літературі вперше термін “Е. м.” з’явився в Етнічному довіднику, де зокрема зазначено: “етнополітичний менеджмент є складовою системи державного менеджменту (управління), що здійснює контрольно-регулятивні функції держави в сфері міжетнічних відносин”.

Е. м. передбачає, по-перше, з’ясування об’єктивних закономірностей, тенденцій розвитку етносів, міжнаціональних і міжетнічних відносин та розроблення на цій основі оптимальної соціальної політики в етнонаціональній сфері; по-друге, комплексний підхід до аналізу етнонаціональних проблем, врахування всіх сторін етнонаціональних відносин: політичних, соціальних, економічних, культурних, мовних, психологічних тощо; по-третє, цілеспрямоване керівництво етнополітикою, що включає планування, регулювання і контроль; по-четверте, диференційований підхід до здійснення етнополітики з урахуванням етнонаціональних аспектів, природно-кліматичних умов, соціально-історичних особливостей формування та існування етносів, етнічних груп тощо; по-п’яте, охоплення усіх рівнів і форм міжетнічної взаємодії, включаючи міжособистісні відносини; по-шосте, своєчасне виявлення і подолання суперечностей і перешкод на шляху інтегративного розвитку етнонаціональної сфери; по-сьоме, визначення і впровадження заходів щодо стабільності, міцності і подальшого вдосконалення всього механізму функціонування етнополітики; по-восьме, викорис-

тання національного та світового досвідів врегулювання міжетнічних відносин, розв'язання етнонаціональних проблем.

Враховуючи особливу делікатність і своєрідність міжнаціональних, міжетнічних відносин, необхідно під час здійснення управлінських функцій виявляти особливу чутливість і виваженість у питаннях, які стосуються інтересів кожного етносу, національних почуттів людей.

Здійснення Е. м. у кожній поліетнічній державі має свої характерні особливості, які зумовлені специфікою вияву національного чинника в усіх галузях суспільного життя, й потребує цілеспрямованого впливу владних структур на всі сфери життєдіяльності етносуб'єктів на різних рівнях регулювання: на загальнодержавному, що передбачає розробку стратегічних концептуальних засад державної етнополітики, політико-правове закріплення її основ, формування загальнонаціональних програм її реалізації; у відносинах між центром і регіонами, які в умовах поліетнізму включають в себе етнонаціональні аспекти; відносинах між регіонами, де відбуваються узгодження їх інтересів, розв'язання суперечностей; у регулюванні міжетнічних процесів усередині регіонів; на початковому рівні регулювання міжетнічних відносин — колективах (трудових, навчальних, військових тощо), які зазвичай є поліетнічними.

Державна етнополітика визначає мету, основні завдання та напрями Е. м., який виступає головним засобом її реалізації. У демократичному суспільстві вищою метою етнополітичного менеджменту є створення згідно із законами і тенденціями, що існують в етнополітичній сфері, системи оптимального розвитку і зміцнення етноспільнот, своєчасного розв'язання проблем і суперечностей, що виникають у міжетнічних відносинах. Головними функціями Е. м. є: планування, визначення цілей і завдань етнополітичних дій, розробка програм діяльності відповідно до інтересів усіх етнокомпонентів країни. Це дає уявлення про сучасний стан, напрями необхідного та вірогідного етнополітичного розвитку, а також найефективніші способи вирішення поставлених завдань; організацій-

но-регулятивна функція визначає організаційну побудову етнооб'єкта управління, його внутрішню структурну ієрархію, конкретні завдання, повноваження та відповідальність підрозділів або окремих людей, забезпечує їх вплив та організацій на етнополітичний процес, участь етносуб'єктів у політичних подіях і політичному житті; інструментальна функція, сутність якої полягає у розробці певних проєктів прийняття рішень для досягнення конкретного етнополітичного результату з урахуванням науково-теоретичних (економічних, правових, соціологічних та інших) розробок і різноманітних чинників (етнокультурних, етнопсихологічних), які впливають на реалізацію державної етнополітики; виховна функція сприяє вихованню людей у дусі поваги до національної гідності кожного, високої культури міжетнічного спілкування, непримиренності до виявів шовінізму, націонал-радикалізму, екстремізму тощо; інтегративна функція, яка спрямована на зближення і налагодження співпраці між етноспільнотами на основі спільності їх етноінтересів і цілей; прогностична функція включає в себе розробку превентивних засобів з попередження можливих ускладнень і загострення етнонаціональної ситуації в країні, регіоні; функція розв'язання міжетнічних суперечностей, розробка ефективних шляхів і методів врегулювання міжетнічних конфліктів; світоглядна функція сприяє об'єктивній оцінці співвідношення загальнолюдських, державних, національних, групових, особистих інтересів, визначенню власного місця людини в етнополітичному житті суспільства; прогностична функція допомагає осмислити основні тенденції розвитку етнополітичних процесів, імовірності подій, своєчасне коригування етнополітики; контрольна функція, яка дає змогу здійснювати перевірку виконання сформованих і затверджених планів, визначених у них заходів на всіх рівнях управлінської системи.

В енциклопедичній літературі розкривається механізм розробки і конструювання технології "етнополітичного менеджменту". Він складається з таких послідовних етапів: творчий — пов'язаний із визначенням мети, об'єк-

та технологізації, розщеплення об'єкта на складові та з'ясуванням соціальних зв'язків; методичний — вибір методів, засобів отримання інформації, її обробки, аналізу, принципів її трансформації у конкретні висновки та рекомендації; процедурний — організація практичної діяльності з розробки управлінської технології.

Разом усе це становить систему розробки соціальних технологій, яка включає в себе певні процедури, кожна з яких є сукупністю конкретних операцій: діагностика реального стану етнопонаціональної сфери, виявлення больових точок, уточнення актуальних проблем розвитку, цілей, завдань; розробка можливих варіантів досягнення мети, аналіз альтернатив; вибір рішення на основі побудови імітаційних моделей, опитування суспільної думки, проведення соціологічного експерименту тощо; визначення оптимально необхідних операцій, що забезпечують регулювання етнопонаціонального процесу; підготовка сценарію дій та його затвердження (визначення форм взаємодії об'єкта та суб'єкта технологізації, ступеня використання методів управління та суб'єктивних умов реалізації технологій); визначення потреби у правовому, політичному забезпеченні кожного з етапів розробки та засвоєння соціальної технології; контроль за ходом реалізації програми (форми та методи діагностики на проміжних етапах її засвоєння).

Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 1. Поняття та терміни. — К., 1997; Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енцикл. — К., 1998.

О. Антонюк

Етнополітичний організм — поняття, яким означають людську спільність, що проживає у межах одного територіально-адміністративного утворення — держави. Е. о. є переважно поліетнічним і складається з титульної етнічної спільності й національних (етнічних) меншин або ж невеликих груп вихідців з того чи іншого етносу.

О. Антонюк

Етнополітичний плюралізм — одна із найпоширеніших сучасних кон-

цепцій у галузі етнополітичного державотворення у полі етнічних суспільств. Е. п. визначається як теоретичний напрям, на основі якого створено практичну політику в галузі етнопонаціональних відносин у поліетнічних суспільствах. Сутність Е. п. в тому, що держава визнає реальну можливість паралельного співіснування і взаємодії у межах єдиного етнополітичного простору різних етнічних і расових груп без втрати ними своєї культурної своєрідності і самобутності, наголошуючи на рівноцінності та автономності їхніх культур. Зважаючи на те, що в політиці і практиці Е. п. велика увага приділяється питанням культурного розвитку різних етнічних спільнот, для означення цієї концепції також використовують термін “культурний плюралізм”. Відповідно до принципів Е. п. держава однаково виражає і захищає інтереси, поважає та підтримує права всіх національностей, які проживають у єдиному поліетнічному державному просторі як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. У концентрованому вигляді принцип Е. п. виражається формулою “єдність у різноманітності”.

Реалізація Е. п. як важливої складової загального етнополітичного державотворення має бути активною і ціленаправленою політикою. Держава максимально сприяє збереженню і збагаченню культурної самобутності різних етнічних спільнот. Для забезпечення Е. п. акцент має робитися на перевагах етнічного розмаїття і полікультурності, на співтворчості різних етносів і субетносів у будівництві держави. Сучасне розуміння інтересів різних етносів ґрунтується не на прагненні до уніфікації й одноманітності, а на використанні рівних можливостей і переваг культурного розмаїття. Це передбачає державну допомогу у створенні та діяльності різноманітних національних культурних центрів, національних шкіл тощо. Важливою умовою ефективного здійснення Е. п. у суспільстві має бути підтримка свідомого, толерантного ставлення до різноманітності й різномислення, тобто національний інтерес має включатися у державне будівництво, формування і функціонування громадянського суспільства.

Ефективність концепції Е. п. виражається такими критеріями: 1) струк-

турною підтримкою плюралізму (юридичним і державним його визнаннями, політикою, освітою, ЗМІ, які визнають і відповідним чином ставляться до наявності в суспільстві етнічної різноманітності, представлені етнічними групами); 2) ідеологічними системами, які обстоюють плюралізм та етнорасову рівність.

Е. п. виник у США і Канаді в процесі протиборства з іншим теоретичним напрямом у галузі національних відносин — асиміляційним. З кінця 60-х років ХХ ст. Е. п. стає основою національної політики цих країн, а згодом і більшості інших поліетнічних держав західного світу. Різні етнонаціональні спільноти мають у них широку автономію в культурних, а часто й адміністративних питаннях, за умов лояльності загальнонаціональних державних інтересів. Е. п. адекватно виражає принципи демократичного суспільства щодо національних стосунків та істотно розширює можливості врегулювання проблем, які виникають у цій сфері суспільного життя.

Як цінне надбання світової цивілізації Е. п. береться за основу концепції етнонаціональної політики в сучасній Україні. Тому така важлива роль Української держави, насамперед еліти українського суспільства, у забезпеченні толерантності і політкоректності в здійсненні політики у всіх сферах суспільного життя, особливо в галузі міжнаціональних відносин. Це передбачає культивування такої політики, яка націлена на об'єднання різних етнічних груп навколо загальнонаціональних цінностей і пріоритетів, культивування рівноцінності, поваги до кожного етносу в поліетнічному українському суспільстві.

Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. — К., 2004; *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін.. — К., 1996; *Сенюшкіна Т. О.* Попередження та врегулювання етнічних конфліктів: державно-управлінський вимір (проблеми теорії, методології, практики). — К., 2005.

В. Волобуєв

Етнополітичні конфлікти (динаміка і типологія) — для будь-якого

Е. к. характерна стадіальна динаміка розвитку. Перша, передконфліктна стадія (виникнення гострих суперечностей) є латентною (прихованою) і має дві фази. Початкова фаза супроводжується нагромадженням невдоволення через глибокі розбіжності інтересів, цінностей етносуб'єктів конфліктної ситуації. Вона характеризується такими основними рисами: 1) зростання егоцентризму (крайня форма індивідуалізму та егоїзму); 2) посилення функціонування в суспільстві негативних стереотипів і приписування людям інших національностей невластивих їм рис та вчинків; 3) зниженням соціальної та етнічної толерантності; 4) наростанням соціальної напруженості, агресивності; 5) небажанням пошуків компромісних рішень конфліктної ситуації. Друга фаза починається з інциденту, коли одна із сторін починає діяти, зачіпаючи інтереси іншої сторони. На цій фазі формується психологічна готовність конфліктуючих сторін до боротьби. Наступна конфліктна стадія визначається зміною первинного суперництва відкритим протиборством конфліктуючих сторін, лінія поведінки яких може бути такою: досягнення своїх цілей за рахунок іншої сторони, що зазвичай доводить конфлікт до кризової ситуації (війни, революції, партизанські війни, тероризм); внаслідок взаємних поступок відбувається зниження рівня напруженості, переведення конфліктної ситуації в більш приховану форму; пошук шляхів повного розв'язання конфлікту.

Третя стадія — врегулювання етноконфліктної ситуації. Вона характеризується тим, що на ній, по-перше, відбувається зміна об'єктивної і суб'єктивної ситуації і здійснюється пошук компромісу, при якому перебудовується свідомість — образ ворога перетворюється на "образ партнера", а психологічна установка до боротьби — на орієнтацію до співпраці. По-друге, на цій стадії досягається консенсус, тобто взаємна згода щодо припинення конфлікту. Етнополітичні конфлікти виявляються в різних формах: міжетнічна напруженість, протистояння, конфронтація, національно-визвольний рух, міжнаціональна криза, воєнна конфронтація і протиборство.

За характером дії конфліктуючих сторін Е. к. можна класифікувати як ненасильницький і насильницький. До ненасильницьких форм належать мітинги, демонстрації, пікети, акції громадянської непокори, голодування, прийняття інституціональних рішень. В останніх конфліктах, коли у суперечність вступають норми конституції, законодавства, які реалізують інтереси конфліктуючих сторін, головними дійовими особами є владні структури, політичні партії й об'єднання, громадські рухи. Насильницькі конфлікти відбуваються у вигляді відкритих зіткнень за участю регулярних військ, а також бойових дій озброєних ополченців, що нерідко супроводжуються жертвами. Етнополітичні конфлікти можна класифікувати за основними цілями та змістом вимог, які висувують конфліктуючі сторони. Таку типологію конфліктів запропонувала в 1992–1993 рр. російська дослідниця Л. Дробижева. Грунтуючись на аналізі досвіду кінця 80-х — початку 90-х років, вона вирізняє такі типи конфліктів. Перший тип — статусні інституціональні конфлікти в союзних республіках, які переросли у боротьбу за незалежність. У процесі розвитку національних рухів в Естонії, Литві, Латвії, Вірменії, Україні, Грузії, Молдові етнонаціональні вимоги перетворились у вимоги державної незалежності. Основною формою конфліктів цього типу була інституціональна. Другий тип конфліктів — статусні конфлікти в союзних й автономних областях, які виникли в результаті боротьби за підвищення статусу республіки або його отримання. Це характерно для частини колишніх союзних республік, що бажали конфедеративного рівня відносин. Наприклад, про це заявляло керівництво Казахстану, а також окремих колишніх автономій, які прагнули піднятися до рівня союзних республік, зокрема Татарстану. Конфлікт завершився підписанням Договору між державними органами Російської Федерації і державними органами Татарстану, який містить елементи як федеративних, так і конфедеративних відносин. До цього типу конфліктів Л. Дробижева зараховує етнонаціональні рухи за створення власних національних утворень, на-

приклад, інгушів у Чечено-Інгушетії, ногайців і лезгинів у Дагестані, балкарців у Кабардино-Балкарії. Автономістські вимоги висувалися елітою Башкортостану, Туви, таджиками Узбекистану, узбеками Киргизстану, киргизами Горного Бадахшану в Узбекистані. Третій тип конфліктів — етнотериторіальні. Четвертий тип — конфлікти міжгрупові (міжобщинні). До цього типу можна зарахувати конфлікти, які були в Якутії (1986), в Туві (1990), а також російсько-естонський в Естонії, російсько-латиський у Латвії, російсько-молдавський в Молдавії. Масові міжгрупові насильницькі зіткнення мали місце в Азербайджані, Вірменії, Киргизстані, Узбекистані.

Російські політологи Е. Паін і А. Попов пропонують іншу типологізацію конфліктів. По-перше, це конфлікти стереотипів, тобто та стадія конфлікту, коли етнічні групи ще чітко не усвідомили причин суперечностей, але щодо опонента створюють негативний образ “недружелюбного сусіда”, “небажаної групи”. По-друге, це “конфлікти ідей”, характерною рисою яких є висунення тих чи тих претензій. По-третє, це конфлікти дії, до яких вчені зараховують мітинги, демонстрації, пікети, прийняття інституціональних рішень, аж до відкритих зіткнень.

Класифікують етнополітичні конфлікти за особливостями суб'єктів супротивних сторін. У цьому разі вирізняють конфлікти між етнічною групою і державою (Абхазія і Нагорний Карабах до створення самопроголошених держав) і конфлікти між етнічними групами (погроми турків-месхетинців у Фергані, конфлікт між киргизами і узбеками в Ошській області).

Можна поділити етнополітичні конфлікти за сферами виявів і причинами виникнення: етнотериторіальні, етонокономічні, етноісторичні, етнокультурні, етоноюрідичні, етонопсихологічні, етноідеологічні.

Науковці всі етнополітичні конфлікти на пострадянському просторі поділяють на такі основні типи: територіальні конфлікти, нерідко тісно пов'язані із возз'єднанням роздріблених етносів, джерелом яких виступають внутрішньополітичні, здебільшого озброєні зіткнення між урядом і національно-визвольним рухом або се-

паратистським угрупованням, що має військово-політичну підтримку сусідньої держави (Нагорний Карабах, Південна Осетія, північно-східні регіони Казахстану, Південний Дагестан тощо); конфлікти, породжені прагненням етнічної меншості реалізувати право на самовизначення у формі створення незалежного державного утворення (Абхазія, Придністров'я); конфлікти, пов'язані з відновленням територіальних прав депортованих народів (між осетинами та інгушами за Пригорний район, кримськими татарами й іншими етнічними групами Криму); конфлікти, в основі яких лежать зазіхання тієї чи іншої держави на частину території сусідньої держави; конфлікти, джерелами яких виступають наслідки довільних територіальних змін, здійснених у радянський період (проблеми Криму, територіальні врегулювання у Закавказзі і Середній Азії); конфлікти, породжені багаторічним перебуванням депортованих народів на території інших республік (турки-месхетинці в Узбекистані, чеченці в Казахстані та ін.); конфлікти, пов'язані з абсолютизацією і протиставленням принципів права народів на самовизначення і територіальною цілісністю держав, з прагненням легітимізації соціально-політичної зверхності "корінної" ("титульної") нації певної держави або національно-державного утворення над іншими народами; конфлікти, в яких за лінгвістичними дискусіями (про державну мову) нерідко приховуються глибокі суперечності між різними національними групами.

Дробижева Л. М. Этнополитические конфликты. Причины и типология (конец 80-х — начало 90-х гг.) // Россия сегодня. Трудные поиски свободы. — М., 1993; Политология: Учеб. пособие для техн. ин-тов / Под ред. М. А. Василика. — СПб., 2000.

О. Антонюк

Етнополітичні конфлікти (форми, способи регулювання) — врегулювання етнополітичних конфліктів — процес складний і потребує пошуку нового, компромісного для усіх конфліктуючих сторін балансу інтересів, що задовольняли б супротивників. Багатоаспектний характер етнополі-

тичних конфліктів зумовлює різноманітність шляхів їх розв'язання. Вчені-етноконфліктологи здебільшого сходяться на таких етапах вирішення конфліктів. Перший етап — це прийняття стратегічних рішень, спрямованих на попередження та нейтралізацію кризових явищ у міжнаціональних і міжетнічних відносинах на основі попереднього створення правових, політичних, соціально-економічних тощо умов з метою їх цивілізаційного розвитку. Загальнодержавними найважливішими діями щодо запобігання етнополітичним конфліктам можуть бути: створення політико-правової бази, зорієнтованої на забезпечення рівності прав громадян; забезпечення етнонаціональним меншинам доступу до політичного впливу в усіх сферах суспільного життя; періодична модернізація механізму державного регулювання етнонаціональних процесів на різних рівнях; розв'язання проблем облаштування та соціальної адаптації осіб, які повертаються з місць депортації; розв'язання нагальних соціальних потреб біженців і мігрантів; створення інформаційної системи моніторингу прогнозування й оцінки розвитку етнополітичних і міжетнічних проблем, розробка інструментарію їх попередження та ін.; уникнення вирішення міжетнічних суперечностей за допомогою силових методів. На ескалацію етнополітичного конфлікту визначальний вплив мають "конфліктогенні чинники": поліетнізм усього людства та більшості держав світу; існування різноманітних форм етносоціальної організації народів (від розвинених націй до невеликих народностей та етнічних груп); недостатність правового захисту етнонаціональних меншин у поліетнічних державах; відсутність державних гарантій у забезпеченні і задоволенні етнічних потреб і запитів; міграційні та еміграційні процеси; формування та протистояння політичних чи громадських рухів за етнічною ознакою тощо.

Другий етап розв'язання етнополітичного конфлікту передбачає здійснення заходів, спрямованих на його врегулювання, шляхом як силового, політичного, економічного впливу на його учасників, так і засобами дипломатичних переговорів. Серед них ефектив-

ними можуть бути такі заходи: надання національно-культурної, національно-територіальної, національно-персональної автономії тим етносам, які цього домагаються чи потребують; здійснення соціально-економічної політики, спрямованої на підвищення життєвого рівня відсталих регіонів, народів та етнічних груп; розширення та вдосконалення культурної інфраструктури з урахуванням потреб етнокомпонентів поліетнічного суспільства; збільшення квот в органах влади для представників конфліктуючих сторін; залучення третьої сторони, так званого “третейського судді” (міжнародної організації, держави чи групи держав); залучення громадянськості. Під час проведення дипломатичних переговорів сучасна конфліктологія передбачає певні дієві засоби розв’язання Е. к.: у центр переговорного процесу мають ставитися ті питання, що спричинили конфлікт; супротивні сторони конфлікту повинні прагнути до усунення психологічного і соціального напруження, демонструючи взаємну повагу один до одного; учасники конфліктуючих сторін мають створити атмосферу відкритого рівноправного обміну думками, публічного обговорення взаємно незручних питань; конфліктуючі сторони повинні прагнути до компромісу, який передбачає взаємні поступки або поступки слабшій стороні, або тій стороні, яка зуміла обґрунтовано довести свої вимоги тому, хто добровільно відмовився від частини власних вимог. Під час третього етапу розв’язання Е. к. приймаються рішення, пов’язані з одноразовими діями, спрямованими на недопущення розростання етнополітичного конфлікту. Їхній спектр може бути найрізноманітніший: нейтралізація “бойовиків”; охорона життєво важливих об’єктів; організація прийому та розміщення біженців; відновлення зруйнованих комунікацій; посилення інформаційно-роз’яснювальної роботи; введення надзвичайного стану на території, яка втягнута в конфлікт; розпуск незаконних збройних формувань; заборона окремих організацій тощо. Усі способи врегулювання Е. к. можна звести до трьох варіантів. По-перше, повна перемога однієї сторони над іншою, тобто вирішення конфліктної ситуації з позицій сили. По-друге,

поразка конфліктуючих сторін, коли жодна з них не здобувала помітної перемоги над іншою. У цьому разі супротивні сторони змушені для врегулювання конфліктної ситуації звертатися до посередників (“третейського судді”), шукати компромісне розв’язання проблеми, яке зазвичай лише тимчасово задовольняє дві сторони. По-третє, можливий і такий варіант вирішення конфлікту, коли досягнуто консенсусу між супротивними сторонами у вигляді угоди з основних питань і встановлення конструктивної взаємодії.

Євтух В. Міжетнічний конфлікт у суспільному розвитку поліетнічних країн // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко та ін. — К., 2002; Здравомыслов А. Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве. — М., 1997; Идентичность и конфликт в постсоветских государствах. — М., 1997; Котигоренко В. Причинність етноконфліктів: впливи глобалізації // Політ. думка. — 2002. — № 1; Маруховська О. О. Врегулювання етнополітичних конфліктів: наука чи мистецтво? // Віче. — 1998. — № 1.

О. Антонюк

Етнополітологія — наука, яка вивчає політичну суб’єктність (шляхи і способи участі в політичному житті суспільства) етнонаціональних утворень (етносів, націй, національних (етнічних) меншин тощо); їх взаємини між собою, з державою та її органами. Е. як академічна наука та навчальна дисципліна здійснює теоретичне осмислення етнополітичних процесів, закономірностей, тенденцій їх розвитку, в тому числі методологічні й теоретичні засади етнополітики (практичної політики держави щодо регулювання міжнаціональних, міжетнічних відносин).

Е. як нова наука виникла на початку 70-х років ХХ ст. і веде свій початок від праць американських вчених М. Паренті, Дж. Ротшильда, що були опубліковані наприкінці 60-х років минулого століття. Становлення Е. стало науковою реакцією на загострення національного питання у всесвітньому масштабі. А оскільки у світі фактично не існує одонаціональних країн, етнічні процеси стали важливими для всіх суспільств.

Це виявилось, зокрема, в Канаді (особлива позиція французьких меш-

канців провінції Квебек), в Чехословаччині, Туреччині, Іраку, загалом у цілій низці багатоплеми́нних держав Африки. Етнічна напруженість спостерігалася навіть у таких державах, як Бельгія та Іспанія, які здавна вважалися у цьому плані стабільними. У поєднанні з релігійними ці процеси негативно позначилися на громадсько-політичному житті і призвели до трагічних подій у Північній Ірландії, в Пенджабі (Індія), в Югославії.

Етнічні проблеми, необхідність дієвої реакції на них, набули глобального характеру. Наприклад, за даними Д. Райта, у війнах і збройних конфліктах 1984–1998 рр. питома вага етнічного фактора становила половину (15 із 30), тоді як за весь період Нового часу (з 1496 до 1983 р.) тільки 86 із 240 війн характеризувалися тією чи іншою етнічною нетерпимістю. Це засвідчує, що у перспективі відсоток етнічних збройних конфліктів збільшуватиметься.

Підтвердженням цієї тенденції стали події у Казахстані, в Нагорному Карабаху, в Грузії, у країнах Балтії, на Північному Кавказі. Активним суб'єктом процесів, що відбуваються на пострадянському просторі, стали раніше депортовані народи, стосовно яких здійснюється реабілітаційна політика.

Е. належить до наук, які осмислюють, з одного боку, етнічну, а з іншого — політичну дійсність. За змістовним аспектом вона діалектично об'єднує (синтезує) дві важливі суспільствознавчі науки: етнологію (науку про етноси) і політологію (науку про політику).

Крім того, Е. тісно пов'язана з етнографією — наукою про народи (етноси) світу, яка концентрує увагу на розробці проблем етно- і націогенезу, етнічної історії, традиційно-побутової культури, народних знань, побуту, народного мистецтва; етноархеологією — наукою, що вивчає матеріальну культуру народів; етнічною демографією — наукою, що досліджує проблеми відтворення етносів, — етнічної специфіки народжуваності, смертності, сім'ї тощо; етнічною психологією — наукою, що зосереджена на вивченні етнічної особливості психіки людей, етнічного характеру, закономірностей формування та функціонування етнічної самосвідомості, етнічних настанов,

стереотипів; етносоціологією — наукою, що здійснює порівняльний аналіз різних етнічних груп та їх класифікацію, досліджує важливі явища культури різних етносів, взаємозумовленість змін у культурі, зокрема мови, побуту, етнічних орієнтаціях, закономірності й особливості міжетнічних стосунків; етнічною історією — наукою, яка розглядає розвиток етносу від часів свого виникнення до нинішнього стану (етногенез); етнолінгвістикою — наукою, що осмислює взаємини етносів і мови, вплив мови на етнічний розвиток; етнічною; етнічною антропологією — наукою, що вивчає біологічні особливості людини.

Існує тісний взаємозв'язок між Е. і етнекологією (вивчає взаємини етносів з природним і тваринним світом) та етнекономікою (наукою, що досліджує економічну діяльність етносів, їхню господарську специфіку, етнічні особливості праці, зайнятості тощо).

Дослідженням етнічних особливостей мистецтва займається етномистецтвознавство, виховання — етнопедagogіка, лікування — етномедицина.

Зазначені науки мають велике значення для розвитку та функціонування Е., оскільки формують її інформаційно-джерельну базу, створюють основу для теоретичних висновків та узагальнень.

Засновники Е. її предметну сферу пов'язували з тією частиною суспільної діяльності, яка охоплює взаємодію етносів і політики, вплив етнічних спільностей людей на їх політичну поведінку і політику загалом. Зокрема, М. Паренті під предметом Е. розумів аналіз взаємозв'язку етнічної ідентифікації і політичного вибору. Дж. Ротшильд предмет Е. визначав як політичний зріз, політичний зміст етнічної дійсності. Головне питання Е. за П. Ван ден Бергом — це взаємини держави з етнічними групами, маючи на увазі при цьому політичні феномени етнічної природи або етнічного зафарбування, що спостерігаються в політичних системах різних країн світу.

Антонюк О. Етнополітологія як наука та її зв'язок з етнополітикою // Персонал. — 2004. — № 1; Абдулатинов Р. Г. Этнополитология. — СПб., 2004; Картунов О. В. Вступ до етнополітології:

Наук.-навч. посіб. — К., 1999; Марченко Г. И. Этнополитология как наука // Соц.-полит. журн. — 1994. — № 3/6; Садохин А. П. Этнология: Учебник. — М., 2000; Тощенко Ж. Г. Социология: Общ. курс. — 2-е изд., доп. и перераб. — М., 2001.

О. Антонюк

Етнополітологія (методологічні засади) — наукова теорія, що досліджує етнічні явища у їх діалектичному взаємозв'язку з політикою. Теоретичні підходи Е. опираються на різні методологічні принципи. Їхня специфіка визначається характером інтерпретації етнічної природи, а саме є відповіддю на питання: про долю та історичне буття етнічного; про основи етнічності; про моно- чи багатofакторну природу етнічних феноменів; про асиміляцію; про причини і наслідки етнічних конфліктів тощо.

На основі цих орієнтацій сформувалися різноманітні підходи, які об'єднують позиції окремих вчених.

Теорії і концепції етнічності західної думки можна звести до трьох основних методологічних підходів: примордіалізм, інструменталізм (він ще відомий під назвою ситуаціонізм) і конструктивізм.

У теоріях примордіалістського підходу виокремлюють два напрями: соціобіологічний та еволюційно-історичний. Прихильники першого напрямку розглядають етнічність як об'єктивну визначальну (примордіальну, тобто споконвічну) характеристику людства. Цей феномен вони пояснюють за допомогою еволюційних ідей як явище, детерміноване генетичними і географічними факторами, трактуючи етнічність як “розширену родинну групу” або як “розширену форму родинного добору і зв'язку”.

Теоретики другого — еволюційно-історичного напрямку примордіалістського підходу розглядають етноси як соціальні, а не біологічні спільноти, глибинно пов'язані із соціально-історичним контекстом. Це реально існуючі групи з властивими для них рисами — мовою, культурою, ідентичністю, які відрізняють їх від інших груп.

До 60–70-х років ХХ ст. у світовій науці домінував примордіалістський підхід, головне його другий напрям, а в радянському суспільствознавстві був

фактично єдиним до початку 90-х років.

Найбільш науково обґрунтованою у радянській науці була теорія етносу. Головним здобутком радянської методології у вивченні людського суспільства, у тому числі етногенезису, є історизм, тобто осмислення соціальних явищ у їх тривалому розвитку.

Вагоме місце у дослідженнях етносу займають праці П. Кушнера, зокрема у його монографії “Етнічні території та етнічні кордони” увага акцентується на значенні територіальної взаємодії етнічних спільнот для процесів їх формування та розвитку, а також визначалася роль національної (етнічної) самосвідомості як етнічного визначника. Для розрізнення народів він пропонував звертати основну увагу на мову, а також форми житла, одягу, кулінарію та інші елементи матеріальної культури. На думку вченого, значно складніше використовувати для цієї мети відмінності в галузі соціального ладу і явища духовної культури.

Загалом П. Кушнер стояв на тому, що об'єктивні елементи культури і суб'єктивна етнічна самосвідомість є рівнозначними індикаторами належності людей до етнічної спільноти, а місце кожного з них у визначенні етнічної належності населення залежить від конкретних обставин. Дослідник виступав проти єдиного, приданого для будь-яких умов рецепту визначення етнічної належності людей.

З-поміж засновників теорії етносу потрібно назвати С. Токарева, який у своїй праці “Проблемы типологии этнических общностей” звертає увагу на те, що жодна з ознак етносу, а саме: мова, територія, спільне походження, економічні зв'язки, політичні об'єднання, культурні особливості, релігія не обов'язково повинні бути притаманні кожному етносові.

У розробці теорії етносу провідна роль належить Ю. Бромлею, який визначав етноси як усталені сукупності людей, які характеризуються певними власними етнічними властивостями (мовою, культурою, етнічною самосвідомістю, закріпленою у самоназві). Ці властивості формуються лише за відповідних умов — територіальних, природних, соціально-економічних, державно-правових.

Соціобіологічний напрям примордіалістського підходу в російській суспільствознавчій літературі представлено концепцією, сформульованою Л. Гумільовим. Автор розглядав етнос як природний, біологічний феномен, джерелом розвитку якого є пасіонарний поштовх. Якщо у своїх ранніх працях Л. Гумільов трактував етнос як біологічну одиницю, то у 80-х роках ХХ ст. запропонував вважати визначальними у його формуванні й розвитку такі чинники, як ландшафт, клімат тощо. Зі зміною ландшафту, зазначає він, етнос втрачає свою природу й зникає.

До примордіалістського напрямку належать і такі відомі українські вчені, як В. Наулко, А. Пономарьов, які створили ґрунтовні праці з актуальних проблем етнонаціонального розвитку українського суспільства.

У середині 70-х років ХХ ст. як реакція на неспроможність примордіалізму обґрунтувати причини посилення національних рухів у сучасному світі в західній науці виникає інша інтерпретація етнічності, згідно з якою вона розглядається як інструмент, що використовується політиками для досягнення своїх інтересів. Такий підхід дістав назву інструменталізму, або ситуаціонізму.

Таке розуміння етнічності характерне переважно для політологічних досліджень міжетнічних відносин і сформувалося воно в основному в межах політології та соціології. На відміну від примордіалістів творці інструменталістського підходу (Олзак, Нейгел, Дж. Бентлі та ін.) орієнтуються не на пошук об'єктивних основ етнічності (вони приймають існування етносу як факт, даність), а на виявлення функцій, які виконують етнічні спільноти. Ґрунтуючись на функціоналізмі та прагматизмі, прихильники інструменталізму вважають етнічність продуктом етнічних міфів, які створюються для досягнення певної вигоди і здобуття влади. У цьому контексті етнічність розуміється як ідеологія, яку формує еліта з метою мобілізації мас на боротьбу за владу.

Велике значення у сучасній науці надається третьому — конструктивістському підходу до розуміння етнічної спільноти, який визначає нації, етно-

си як певні інтелектуальні конструкції науковців, політиків, яким завдяки значному поширенню системи освіти, розгалуженій мережі засобів масової інформації вдається передавати власні ідеї масам, активно впливати на них.

Творці конструктивістської парадигми етнічності (Ф. Барт, Б. Андерсон, Р. Бурдье, Е. Геллнер, Е. Хобсбаум та ін.) виступають проти історико-культурної реальності етносу, який, за їхнім твердженням, є якоюсь науковою абстракцією. Вони не визнають примордіалістської складової у теорії етносу, тобто, на думку конструктивістів, етнічні ознаки (мова, традиційна культура, етнічна самосвідомість), що виступають у примордіалістів ідентифікаторами етносу як структури, не мають виключно етнічної належності, а мають загальносоціальний характер і залежать від політичної, соціально-економічної ситуації, в якій опиняється людина.

Етнічність, за конструктивістами, — процес конструювання умовних спільностей, який ґрунтується на вірі в те, що вони поєднані природними зв'язками, єдиним типом культури, ідеєю про спільне походження та спільне історичне минуле.

Представником конструктивістського підходу в Росії є відомий вчений В. Тишков, на переконання якого “нація — це внутрішньогрупова дефініція і їй неможливо надати чітку наукову чи конституційну форму”. Це саме стосується і ще більш містичної категорії “етнос”. Дослідник Д. Драгунський також вважає етнос фізично неіснуючим і розуміє під ним довільний вибір особою референтної групи.

У конструктивістському підході потрібно звернути увагу на те, що його прихильники, незважаючи на інтерпретацію етнонації як соціального конструкту, визнають її існування в реальності, яка здатна впливати на поведінку людей, мобілізувати їх на досягнення певних цілей. У процесі залучення членів етнічної групи до колективних дій на вирішення політичних, соціально-економічних завдань ключову роль вони відводять еліті, лідерам, які нерідко дбають про власні цілі, не завжди обстоюють інтереси народу.

Кожен із розглянутих методологічних підходів щодо розуміння етніч-

ності має як сильні позиції, так і слабкі. Однак дедалі очевиднішим стає те, що осмислення такої складної і різнобічної наукової проблеми, якою є природа етнічного феномена, в межах однієї методологічної моделі неможливе. У зв'язку з цим російський вчений А. Садохін зазначає, що наявні підходи до етнічності не мають взаємовиключного характеру, тому перспективним способом дослідження проблеми етнічності найбільшчим часом напевне буде інтеграція їхніх найважливіших аспектів і створення когерентної теорії етнічності. Далі автор наголошує, що, на думку багатьох етнологів, ядром такого синтезу здатний стати конструктивістський підхід, оскільки він має багато важливих переваг: по-перше, у теоріях цього підходу фокусується увага на відносному характері і ситуативній залежності етнічності, що дає змогу вивчати цей феномен на різних "рівнях" і "зрізах"; по-друге, усі теорії конструктивістського підходу практично однаково трактують проблему ролі спорідненості у формуванні етнічної ідентичності, що можна використати як вихідну основу при створенні різних теорій; по-третє, за період посткомуністичного розвитку світу виявлено велику кількість фактів зміни етнічності, що саме собою дає унікальну можливість для інтеграції поглядів конструктивістів та інструменталістів.

Беручи до уваги специфіку дослідження етнополітичних процесів у суспільстві, в основі яких лежать тісно взаємозв'язані етнічні й політичні явища, а центральне місце займає етнічний фактор, для вчених у методологічному контексті великого значення у примордіалізмі, інструменталізмі та конструктивізмі набувають такі теоретичні засади: 1) визнання прихильниками усіх підходів вирішальної ролі етнічної ідентичності з метою самовиділення групи та виокремлення її іншими; 2) обґрунтування примордіалістами існування етнічності як об'єктивної даності, одвічної характеристики людства, реальності етнічної сфери; використання історичного підходу, зокрема фундатором радянської теорії етносу Ю. Бромлєєм, у з'ясуванні генезису і розвитку етносу загалом; 3) впровадження теоретиками інстру-

менталістської концепції підходів різних соціально-психологічних теорій пояснення феномена етнічності як ефективного засобу подолання відчуження між людьми, характерного для сучасного суспільства масової культури, споживацьких цінностей і прагматизму, відновлення етнічної рівноправності; 4) обґрунтування конструктивістами ролі ідеологічної діяльності, політичної еліти у формуванні етнічної солідарності.

Саме врахування цих аспектів у методологічних підходах до розуміння етнічного феномена, які сформувались у західній науці, вважається визначальним в об'єктивному і комплексному осмисленні процесу формування етнополітики в Україні, яка має ґрунтуватися на широкому використанні теоретичних доробок як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Переважаюча більшість українських дослідників у трактуванні природи етнічності належить до примордіалістської парадигми.

Арутюнян Ю. В., Дробіжева Л. М., Суколов А. А. Этносоциология: Учеб. пособие. — М., 1998; Гумилев Л. Н., Иванов К. П. Этнические процессы: два подхода к изучению // Социс. — 1992. — № 1; Кушнер П. И. Этнические территории и этнические границы // Труды Ин-та этнографии. Нов. серия. 15. — М., 1951; Садовин Э. П. Этнология: Учебник. — М., 2000; Токарев С. А. Проблемы типологии этнических общностей (к методологическим проблемам этнографии) // Вopr. философии. — 1964. — № 11.

О. Антонюк

Етнополітологія (функції) — наука, основними функціями якої у суспільстві, є: теоретико-пізнавальна — полягає у вивченні, систематизуванні, узагальненні визначальних тенденцій розвитку й фінансування етнополітичної сфери суспільства та різних теорій, концепцій етнополітичних процесів; описова (дескриптивна) — передбачає дослідження етнополітичної реальності із зіставленням її з уже існуючими міжнародними, вітчизняними стандартами в етнополітичній галузі, на підставі чого можна отримати відповідь, якою є ця реальність; інтерпретаційна (пояснювальна) — пояснює причинно-наслідкову природу тих чи тих подій, явищ, тенденцій, напрямів ет-

нополітичного розвитку; світоглядна (виховна) — реалізуючись, формує етнополітичну свідомість і культуру між-етнічного, міжнаціонального спілкування; найважливіші надбання етнополітичної теорії і практики стають доступними широкому загалу, роблять участь етнонаціональних утворень в етнополітиці свідомою і ефективною; прогностична (передбачення) — на основі реалізації функцій опису, інтерпретації дає можливість виходу на спроби прогнозів розвитку етнополітичних процесів та явищ; інструментальна (технологічна) — спрямована на пошук відповідей на запитання стосовно вибору форм і видів практичних етнополітичних дій з метою досягнення конкретного результату; ідеологічна (програмова) — пов'язана з вибором певної системи ідеологічних ціннісних орієнтацій у формуванні етнополітики суспільства та розробкою стратегії і напрямів її розвитку.

Абетка етнополітолога / Ю. Римаренко, О. Мироненко та ін. — К., 1995. — Т. 1; Картунов О. В. Вступ до етнополітології: Наук.-навч. посіб. — К., 1999; Тавадов Г. Т. Етнологія: Учеб. для вузов. — М., 2002.

О. Антонюк

Етнос — сталий колектив людей, який утворився внаслідок природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості й поведінки. Слово “етнос” походить з давньогрецької мови. Проблема полягає в тому, що в цій мові, крім терміна “етнос”, який зазвичай перекладають як “народ”, використовували ще два терміни — “демос” і “лаос”, які можна перекласти так само. Слово “демос” водночас означало територіальне та політичне утворення, частину земель і людей, що на цих землях мешкають.

Е. існує як стійка система, що протиставляє себе усім іншим аналогічним колективам людей за принципом “ми — не ми”, “свої — чужі”, “ми такі, а решта — інші”. Таке усвідомлення своєї єдності й самоідентифікації є відображенням компліментарності (за Л. Гумільовим), тобто симпатії, завдяки чому виробляються головні ознаки етнічності — етнодиференціація за антитезою “ми — вони”. Е. розглядається як результат творчої адаптації

людської спільноти до унікального природного ландшафту. Л. Гумільов послідовно відкидає усі соціальні чинники визначення етнічної спільноти. Так, він наполягає на тому, що реальний Е. нетотожний спільноті, яка має єдину самоназву, що етнічна належність — релятивне поняття, а соціокультурні ознаки не є вирішальними для Е.

Визнання етнічним колективом своєї єдності є головною ознакою Е. як системи. Існують й інші важливі ознаки (мова, культура, територіальна єдність, спільність економічного життя, самоназва та ін.), які однак не є обов'язковими для визначення того чи того колективу Е., бо неприйнятні для всіх випадків етнічної історії. Самоідентифікація з певним Е. є не лише ознакою останнього, а й системним зв'язком між людьми. Таке ототожнення відображає у свідомості людей об'єктивно існуючу цілісність Е. як системи.

Етнічна належність — продукт не лише свідомості, а й природи людини, відображення певної фізичної або біологічної реальності. Зрозуміти останню можна лише шляхом аналізу виникнення й зникнення Е., а також встановлення відмінностей між ними, характеру етнічної спадкоємності, тобто в результаті етногенезу.

Дехто із західних науковців, хто обстоє Е. у вузькому розумінні, розглядають його як специфічний вияв, форму або тип ідеології. Таке розуміння Е. започаткував відомий американський соціолог Д. Белл. Ще на рубежі 50–60-х років у своїй добре відомій на Заході праці “Кінець ідеології” він, твердячи про занепад усіх ідеологій, особливо комуністичної, передікав, що на зміну їм прийде етнічність. Нині вельми поширена точка зору. Її прихильники, зокрема американські та канадські етносоціологи та антропологи Г. Френсіс, Д. Аронсон, Ф. Рігс, зазначають, що “етнічність є й має бути формою, певним різновидом ідеології”. При цьому вони наголошують, що ця ідеологія має витіснити, замінити класову або перебувати до неї в опозиції.

Більшість дослідників схиляється до тієї думки, що Е. — це вияв сигніфікативної єдності культури як певного

способу буття, або спосіб буття певного народу детермінує його смислову, знакову ідентифікацію.

Е. не є явищем соціальним, тому й існує за будь-яких формацій і соціально-політичних режимів. Л. Гумільов визначає Е. як біологічну одиницю, що таксономічно стоїть нижче виду як *populatio*, а сам етнічний поділ людства — як один із способів адаптації у ландшафтах (не стільки в структурі, скільки у поведінці). Феномен Е. належить до біогеографічних, а не історико-соціальних явищ.

Кожний Е. має оригінальну структуру, що сприймається людьми як етнічна цілісність. У тих випадках, коли вона стирається і Е. опиняється на межі асиміляції іншими етносами, залишається інерція, тобто традиція. Доки інерція не вичерпується, люди, що належать до певного етносу, відноситимуть себе до нього. При цьому не має значення, чи говорять вони мовою предків, чи дотримуються обрядів, чи шанують свої древні пам'ятки, чи живуть на землі, яка є батьківщиною їхньої структури.

Е. завжди має спільність поведінкових рис, що передаються від покоління до покоління за допомогою механізму умовно-рефлекторної сигнальної спадковості. Ці риси не випадкові, вони виробляються в процесі адаптації людей в етнічному та ландшафтному середовищі й утворюють стереотип поведінки Е.

Як феномен кожний Е. — це специфічна форма існування людського роду, соціокультурний організм на певній стадії цивілізаційної зрілості: нації, народності, племені, роду. Тому його можна визначити як стійку, історично усталену на певній території сукупність людей, що мають спільні риси, стабільні особливості культури та психологічний склад, свідомі своєї єдності та відмінності від інших подібних утворень (мають самосвідомість). Отже, якісними ознаками Е. є: мова, народне мистецтво, звичаї, обряди, традиції, норми поведінки, звички тощо. Зауважимо, що жодна з перелічених рис не є детермінантно етнознаковою. Саме в сукупності вони становлять певну етнічну культуру. Формування Е. відбувається на основі єдності способу буття певних спільнот.

Гумилев Л. Этносфера: история людей и природы. — М., 1993; Етнос. Нація. Держава. Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького // Ю. І. Римаренко, С. О. Телешун, Л. Є. Шкляр; За заг. ред. Ю. І. Римаренка. — К., 2000; Етносоціальні трансформації в Україні // Відп. ред. Б. Б. Попов. — К., 2003; Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 1. Поняття та терміни. — К., 1997; Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енцикл. / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка; — К., 1998.

С. Бойко

Етносоціальна структура — ієрархічно взаємопов'язані різні соціальні верстви, що становлять своєрідну соціальну “піраміду”, в якій вирізняють нижчий, середній та вищий рівні. Порушення природної Е. с., де всі три рівні мають бути представлені більшістю представників автотонного етносу (титульної нації), відбувається у процесі завоювань, злиття різних державних утворень, етнокультурній експансії, а також при поступовому “просочуванні” у вищі соціальні прошарки інших етнічних елементів. У результаті втрачається необхідна для оптимального національно-державного розвитку повнота Е. с. Наприклад, у національній історії українців важливу роль відіграла довготривала боротьба з різними хвилями завойовників, а також життєва необхідність протистояти колонізації, литовізації, мадяризації, русифікації та євреїзації, що з часом призвело до неповноти української Е. с., яка виникла внаслідок злиття власних верхніх соціальних верств із соціальними верствами панівних етносів. Тому успішність подальшого етнокультурного розвитку і всієї життєдіяльності української нації безпосередньо залежить від повноти Е. с., де всі рівні (насамперед верхні) мають належати більшості представникам титульного етносу.

Г. Щокін

Етностатусна перевага (від лат. *status* — стан, становище) — вище або нижче соціальне становище індивіда

або соціальної групи у соціальній структурі суспільства; сукупність прав, привілеїв та обов'язків індивіда в соціальній групі. Етнічний статус визначає становище індивіда або групи в системі міжетнічних відносин певного суспільства. Етнічний статус визначається низкою об'єктивних і суб'єктивних показників. Об'єктивні показники мають природні й соціальні характеристики. Природні показники етнічного статусу включають: расу, етнічну належність, етнічний характер, етнічну ментальність; соціальні — рівень доходів, освіту, поширеність і престиж певних професій, доступ до влади, включеність у систему владних повноважень і масштаб цих повноважень, заангажованість у структуру управління. Суб'єктивні показники виявляються через феномен суспільної свідомості: самооцінку етнічної групи, авторитет, престиж та імідж, способи і форми самоствердження. Суб'єктивний аспект етнічного статусу втілюється через соціальне почуття — позитивні (патріотизм, солідарність, гордість, упевненість, емпатія та симпатія до представників своєї етнічної групи тощо) і негативних (песимізм, розчарованість, нігілізм, почуття обділеності долею тощо).

Е. п. має місце тоді, коли етнічна група взаємодіє з іншими етнічними групами в єдиному поліетнічному суспільстві. Вона характеризує певні чинники, які визначають гегемонію етнічної групи серед інших етнічних груп поліетнічного суспільства. Е. п. виявляється в тому, що представники одного етносу домінують у певних, важливих для суспільного життя сферах: управління, владних повноважень, фінансів, освіти та науки, засобах масової інформації та комунікації тощо. Така Е. п. представників одних етнічних груп стосовно інших знаходить своє відображення в суспільній свідомості, що автоматично переносить Е. п. представників певної етнічної групи на всю етнічну групу, яка наділяється справжніми або уявними перевагами щодо інших етнічних груп. У процесі міжгрупових контактів індивідуальні властивості дещо применшуються й обмежуються, а домінуюче значення набуває етнічна належність. Однак у сучасних умовах функціону-

вання демократичного суспільства реалізація Е. п. одних етнічних груп стосовно інших об'єктивно створює додаткові небезпеки і загрози цивілізованого співжиття різних етносів у поліетнічному суспільстві, оскільки це стимулює етнічну упередженість, етнічне незадоволення, етнічну неприязнь, етнічну ворожість — стадії міжетнічного конфлікту. Включення демократичних засад і демократичних чинників у процес запобігання використування Е. п. — є гарантією стабільності, прогнозованості співжиття різних етнічних груп поліетнічного суспільства в сучасному світі.

Євтух В. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій. — К., 2004; *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Ред. кол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; *Сенюшкіна Т. Попередження та врегулювання етнічних конфліктів: державно-управлінський вимір* (проблеми теорії, методології, практики). — О., 2005

В. Волобуєв

Етнофілософія — сфера філософського знання про загальність і сутність етнопроцесу, іманентну логіку його становлення та розвитку. Це наука, яка вивчає факти реальних етнічних історій у їх взаємозв'язку, об'ємності й багатозимірності, спадкоємності, їх каузальній зумовленості та в контексті світового етнопроцесу. Е. дає можливість поглянути на певний етнос як особливу цілісність — окремішню й водночас самодостатню, а її ментальні структури та культурні елементи розглядати чинниками конкретної геополітичної й антропогенної природної реальності. З огляду на таку відповідність і зумовленість можна обґрунтувати природні межі існування того чи того етносу поза якими він втрачає власну ідентичність (В. Крисаченко). Наприклад, для України ці природні межі і за даними джерел, і за об'єктивними критеріями є чітко окресленими: на заході — гирлом Дунаю та гірськими схилами Карпат, на сході — Доном, на півдні — узбережжям Азовського і Чорного морів, на півночі — лісовою смугою та болотами Полісся. Ще за античних часів Велика Скіфія цілком вкладалася в цей про-

стір, а її мешканці почували себе самодостатніми та незалежними. Так само й кордони антської держави, Київської Русі, кордони Великого князівства Руського за часів Б. Хмельницького, межі України-Русі за пактами і намірами І. Мазепи та П. Орлика, обшири Соборної Української Народної Республіки, врешті — кордони УРСР у межах СРСР, а тепер — і України, попри певну обкарнаність, неспростовно засвідчують тяглість нашої держави як геополітичної реальності. Е. з її загальністю і сутністю щодо оцінки природи певного етносу дає можливість засвідчити усталену єдність етнокультурних та еколого-географічних вимірів певних обширів планети, виявити своєрідність просторового залюднення дискретних елементів географічної оболонки й бачення цих теренів і залюднюючого цю землю народу як чогось цілісного, дотичного до інших земель і водночас самодостатнього.

Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. — М., 1983; Крисаченко В. Україна як геополітична реальність // Студії з україністики. — Вип. 1. — К., 2002; Людина і довкілля: У 2 кн. — К., 1995; Українознавство: У 2 кн. — К., 1996 — 1997.

А. Черній

Етнофрейдизм — напрям етнографії, що виник під впливом ідей психоаналізу, поширеного на сферу культури, релігії, міфології. Принципи Е. закладені основоположником психоаналітичної теорії З. Фрейдом. Показовими в цьому відношенні є його праці “Тлумачення сновидінь”, “Психопатологія буденного життя”, в яких автор спробував вийти за межі індивідуальної психіки у сферу міфології, літератури, культури. Найближче за тематикою до етнографії стоїть праця “Тотем...”, присвячена аналізу психології первісної культури та релігії. Спираючись на загальні методи психоаналітичної практики з метою лікування неврозів, З. Фрейд намагався пояснити такі явища історичної етнографії, як екзогамія, табуація, магія, анімістичні вірування, тотемічні уявлення тощо. Етнографічна наука та релігієзнавство, які за своїми методами дослідження ближче стоять до гуманітарних наук, ніж психоаналіз, критично поставилися до висновків

З. Фрейда. Проте це не завадило виникненню цілого напрямку в етнографії під назвою Е.

Одним із послідовників З. Фрейда був угорський лікар-психіатр і одночасно дослідник-етнограф Г. Рохейм. Він розробив теорію “єдиного комплексу” стосовно давніх періодів людської цивілізації, вважаючи, що цей доісторичний конфлікт повторюється в етногенезі.

Відносно самостійну теорію в Е. розробив К. Юнг. В основі його теорії лежить думка про “колективне підсвідоме” або “архетипи”. Зміст цієї архаїчної структури “колективної душі” розкривається у міфах, казках, віруваннях. Оскільки кожний народ в минулому створив свої міфи та релігійні уявлення, то є підстави вважати, що в основі будь-якого соціального організму — сім’ї, племені, народу чи раси — лежить своєрідна архетипічна структура, тобто система первісних ідей.

Серед послідовників Е. називають також І. Малиновського, Ж. Деверьо, Р. Бастіда.

Сучасна наука неоднозначно оцінює внесок представників фрейдизму в етнографію. Визнаючи їхні заслуги в розробці теорії “безсвідомого” і його ролі в культурі народів, а також ролі емоцій та еротичних потягів на ранніх етапах людської цивілізації водночас відзначають принципові методологічні вади, пов’язані з гіперболізацією сексуально-еротичної енергії в житті етносів і соціуму взагалі. На сучасному етапі Е. швидше явище історії, ніж реальної наукової дійсності.

Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Идентичность: философский и психологический анализ. — К., 1999; Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 1. Поняття та терміни. — К., 1997; Мнацаканян М. О Нации и национализм. Социология и психология национальной жизни: Учеб. пособие для вузов. — М., 2004.

С. Бойко

Етноцентризм (від грец. *ethnos* — народ і лат. *centrum* — зосередження) — система поглядів, у якій життєдіяльність інших народів розглядається через призму культури, традиційних настанов і ціннісних орієнтацій власного етносу (як еталону) і яка вважає “свій” етнос кращим

від інших. Явище Е. можна спостерігати у представників роду людського впродовж усієї його історії. Наприклад, у написаній у XII ст. “Повісті временних літ” поляни, які мають звичаї і закони, протиставляються в’ятичам, кривичам, древлянам, які не мають ні справжнього звичаю, ні закону. Термін “Е.” було введено в 1906 р. американським ученим Уільямом Самнером у роботі “Народні звичаї”. Він вважав, що у свідомості людей існує тенденція використовувати стандарти своєї групи для оцінювання інших груп, розміщуючи її на вершині ієрархії й розглядаючи інші групи як такі, що стоять нижче. Еталонними стандартами виступають релігії, мова, література, страва, одяг тощо. Концептуально теорію Е. в подальшому розвивають американські дослідники Р. Лівайн і Д. Кембелл у роботі “Етноцентризм теорії конфліктів, етнічних відносин та групової поведінки” (1973). Вони зазначають, що чим слабкішою виявляється етнічна група і чим більшу загрозу вона відчуває з боку інших груп, тим більшими є вияви Е. в її середовищі. Загалом серед науковців існують різні погляди щодо розуміння та оцінювання феномена Е. Більшість із них сходяться на тому, що як будь-яке соціально-психологічне явище, Е. не може розглядатися як щось тільки позитивне чи лише негативне, а ціннісне судження про нього абсолютно несприйнятливим. Е. як світоглядний принцип певною мірою протидіє міжгруповій взаємодії, однак водночас виконує для етнотрибуни функцію підтримання позитивної ідентичності, збереження її цілісності та етноспецифічності. У формуванні Е. важливу роль відіграють сім’я, система освіти й виховання, настанови та уявлення, що знайшли відображення в етнічно забарвленій літературі, творах мистецтва і пропагуються в етнічно зорієнтованих засобах масової інформації.

Для Е. характерне те, що він, поперше, фіксує відповідний ступінь розвитку самосвідомості етнічної групи, є одним із виявів національного “Я”, фокусується на протиставленні “своїх” цінностей “чужим”, створює почуття “ми” перед обличчям зовнішнього світу. Так, відомі вчені, дослідники етно-

політичної сфери К. Бут, А. Сміт, П. Шугар, виявили таку тенденцію, що акцентація на “власній” культурі виступає важливою складовою усіх національних рухів у боротьбі за незалежність, невід’ємним компонентом намагання відмежуватися від цінностей, характерних для панівної нації. По-друге, на ступінь виразності Е. значно впливають не особливості культури, а соціальні чинники — місце в соціальній структурі етнічної групи, об’єктивний характер міжетнічних відносин. Більші вияви Е. спостерігаються у середовищі тих етнічних груп, які менші за чисельністю від інших й нижчі за своїм статусом від них. Тобто чим етноцентричнішою є група, тим частіше вона розглядає інші групи як сильні, агресивні й небезпечні. Це стосується “національних меншин”, “малих націй”, мігрантів. У таких випадках Е. виявляється в яскраво виражених формах, стає деструктивним чинником. З іншого боку Е. може постати і як ідеологічна форма широкої експансії панівного у певній поліетнічній державі етносу стосовно усіх інших підпорядкованих етносів. При цьому він набуває характеру шовіністичної ідеології, виступаючи чинником виникнення і розпалювання міжетнічної ворожнечі. Такий Е. отримав у науковій літературі назву войовничого, коли особистості не тільки судять чужі цінності виходячи з власних, а й нав’язують їх іншим. Подібна ситуація створюється у державах, де населення зневірилось у справедливості суспільного і державного порядку, де суспільство втратило духовні орієнтири.

Стефаненко Татьяна Гавриловна. Этнопсихология: Учеб. для вузов / Т. Г. Стефаненко. — 3-е изд., испр. и доп. — М., 2004.

О. Антонюк

Етноцид (від грец. *ethnos* — народ і лат. *caedere* — вбивати) — різновид етнонаціональної політики, спрямованої на насильницьке придушення, делегітимацію або знищення певних етнічних, національних груп людей, які характеризуються самотуністю традицій, способом життя і культури, іншими особливостями життєдіяльності. Загалом Е. розглядають як культурний геноцид (культуроцид), метою

якого є знищення культури етнічної групи, а не фізичне винищення самих людей (на відміну від геноциду). Під цілеспрямованим політичним, економічним, релігійним, мовним та іншим урядовим тиском (політикою) етнос поступово втрачає культурно-етнічну своєрідність, відбувається його деетнізація (денаціоналізація), і внаслідок цих процесів він стає асимільованою частиною іншого етносу. Головна мета у політиці Е. — знищити основні етнічні ознаки етносу (етнічну територію, мову, культуру, історичну пам'ять). Е. здійснюється у двох основних напрямках: 1) акультурації, коли в процесі взаємовпливу культур, а також у результаті цього впливу, відбувається сприйняття однією з культур (частіше менш розвиненою) елементів іншої, а також виникненням нових культурних явищ; 2) асиміляції, розчиненні самостійного етносу або його частини в середовищі іншого зазвичай більшого етносу.

Етноцидальними діями вважається: позбавлення можливостей використовувати власну мову, сповідувати релігію, творити культуру і мистецтво, підтримувати основні суспільні інституції.

Тощенко Ж. Т. Этнократия: История и современность: Социол. очерки. — М., 2003.

О. Антонюк

Ефективність влади (*efficiency of power*, лат. *effectus* — виконання, від *efficio* — дію, виконую) — а) один із найважливіших показників інтегральних характеристик влади, що вказує на ступінь виконання нею своїх завдань і функцій; б) важливий показник практичної результативності діяльності влади, її корисного впливу на співгромадян, на поліпшення економічного, соціального, культурного, духовного розвитку суспільства. Прак-

тично це означає гарантоване проведення в життя компетентних владних розпоряджень з найменшими затратами і в максимально короткі терміни. Е. в. — це орієнтир, мета, певний ідеал як для влади, так і для громадян, населення. Критеріями Е. в. є: легітимність влади і ефективне використання її ресурсів; раціональність “вертикальної” і “горизонтальної” структур влади; ефективний, дієвий, своєчасний контроль за виконанням розпоряджень владних структур; організаційно-технічне і кадрове забезпечення обліку та аналізу владних розпоряджень; наявність дієвої системи санкцій, які використовують стосовно об'єкта влади у разі невиконання ним владного наказу, розпорядження; ефективна система самоконтролю влади, одним з показників якої є її реальний авторитет. Е. в. значною мірою залежить від її визнання та легітимності.

Обушний М. І. Політологія: Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Політологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Ефірний час — час, упродовж якого здійснюється ефірне мовлення — публічне сповіщення радіо- чи телевізійних передач і програм мовлення через ефір (повітряний простір) за допомогою радіохвиль (а також лазерних променів, гама-променів тощо) в будь-якому діапазоні (у тому числі з використання супутників).

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Є

Єврокомунізм — а) течія у комуністичних партіях Західної Європи в середині 70–80-х років, що сповідувала демократичний шлях завоювання влади і проголошувала будівництво соціалізму на цих засадах; б) ідеї, що, починаючи з 1975 р., сформувалися в лавах комуністичних партій Італії, Іспанії та Франції і мали значний вплив на комуністичний рух; в) поняття, що з'явилося в 1975 р. у зв'язку з процесом відходу трьох великих комуністичних партій Західної Європи (Франції, Італії, Іспанії) від радянської комуністичної моделі і їх незгодою із зазіханням КПРС на провідну роль у світовому комуністичному русі; г) штучно утворене слово, яке вживається для змалювання еволюції сучасних комуністичних партій, які функціонують у типових для Західної Європи відкритих демократичних системах (*Енциклопедія політичної думки.* — К., 2000). Часто поняття “Є.” поєднують із поняттям “реформований комунізм”. Дехто вважає, що термін “Є.” вперше використав журналіст Ф. Барб'єрі в журналі “Джіорнале нуово” у червні 1975 р. Інші джерела доводять, що цей термін запровадив італійській комуніст Пальміро Тольятті, в момент засудження компартією Франції дій Радянського Союзу в 1968 р. у Чехословаччині чи в 1974 р. під час революції у Португалії, або з розколом компартії Іспанії в середині 60-х років і виходу її з підпілля після смерті Франко. Пізніше до цього додалися принципові розходження щодо оцінки Москвою та іншими європейськими комуністичними партіями таких доленосних подій як Празька весна, вторгнення військ СРСР до Афганістану,

репресії проти польської “Солідарності” тощо. 15 жовтня 1975 р. лідери компартій Італії, Іспанії, Франції прийняли спільну заяву у зв'язку з крахом диктатур у Португалії і Греції та кризою франкістського режиму в Іспанії. У цій заяві зазначалося, що з тогочасною кризою капіталістичної системи вимальовується нова перспектива соціалізму, для досягнення якого необхідне об'єднання всіх прогресивних сил, при збереженні ними, однак, повної автономії. Характерно, що Є. не ставив під сумнів значення Жовтневої революції 1917 р., але й не визнавав таким, що відповідає умовам розвинених індустріальних країн. Єврокомуністи заперечували досвід побудови соціалізму через диктатуру пролетаріату, обстоюючи ідею збереження, посилення і розвитку різних форм парламентської демократії, розвитку і зміцнення багатопартійності, забезпечення самостійності профспілок, віросповідання тощо. Відзначаючи важливість “міжнародної солідарності”, Є. відхилив “пролетарський інтернаціоналізм”, що передбачав “керівну роль КПРС” та інших комуністичних партій. При відході трьох (Франція, Італія, Іспанія) великих компартій від радянської комуністичної моделі розбудови держави, особливу позицію зайняли комуністичні партії Швеції і Греції. І все ж, не дивлячись на програмові розбіжності, які пояснювалися специфічними національними умовами, загальним для Є. було намагання розбудувати плюралістичний соціалізм, визнання основних прав і свобод ліберальної демократії як принципових соціальних цінностей, а також відмова від диктатури пролетаріа-

ту як форми управління суспільством при соціалізмі. Є. можна схарактеризувати трьома основними тезами. Перша теза ґрунтувалася на усвідомленні, що СРСР — не єдина модель соціалістичних перетворень, тож вважати її виключною, унікальною практично підстав немає. Друга — несе у собі ідею максимального зближення всіх прогресивних сил (робітників, селян, інтелігенції, духовенства, студентів, середнього класу, жінок та ін.) для боротьби і ствердження “демократично й соціалістично оновленого суспільства”, ізоляції реакційних груп та боротьби з “неспроможністю капіталізму задовольнити загальні вимоги розвитку суспільства”. Про що й було заявлено комуністичними партіями Італії та Іспанії в 1975 р. у Легорні. Третя — полягає в необхідності самореорганізації комуністичних партій, демократизації їх організаційних структур і започаткування внутрішніх дискусій. Прихильники Є. вважали, що компартії повинні визнати вплив зміни моделей економічної діяльності на класові структури суспільств, реорганізуватися, щоб не втратити легітимність виборців. Компартія Італії на чолі з Енріко Берлінґуером припускала союз із християнськими демократами, завдяки чому, мовляв, комуністи змогли б взяти участь у формуванні уряду. Вбивство 1978 р. Альдо Моро покляло край цим зусиллям. Вважається, що Є. підвів компартію Італії досить близько до влади, однак розпад СРСР перетворив і цю партію і весь Є. у застарілі феномени. Єврокомуністичні тенденції були розглянуті з великою стурбованістю з боку КІРС. Критика Є., особливо книги Карильо “Єврокомунізм і держава”, не забарилася і відбулася під гаслом викриття сучасного ревізійнізму. Інші праці прихильників Є. виявилися свідченням і наслідком істотної кризи ідеології і політичної практики комуністичного руху, наростання внутрішніх розбіжностей. Він став нагальною потребою у процесі пристосування компартій до західноєвропейських реалій і коригування принципів марксизму-ленінізму, що в багатьох випадках подавалися як незаперечні зразки і моделі будівництва комуністичних партій, соціалістичних систем. Нині термін “Є.” означає дов-

готривалий, розмаїтий і різноманітний за своєю інтенсивністю історичний процес, що розвивається поза межами радянського впливу, а відтак небезпідставними є твердження, що комуністичні партії в подальшому зійдуть до ролі і ваги невеликих сектантських груп, а їх участь у боротьбі за політичну владу стане ще проблематичнішою.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; *Енциклопедія політичної думки*: Пер. з англ. — К., 2000; *Короткий оксфордський політичний словник*: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна й А. Макмілана. — К., 2005; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антоюка. — К., 2005; *Gazzilla S. Eurocommunism and the Static*. — L., 1997; *National Communism in Western Europe* / Ed. by H. Machin. — L., N. Y., 1983; *Eurocommunism in the Americas*. San Diego; *Eurocommunism to Eurosocijalism*. — N. Y., 1987.

М. Головатий

Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) — заснована за рішенням першої зустрічі глав держав і урядів Ради Європи у Відні (Австрія) в 1993 р. і отримала подальшу політичну підтримку на другій зустрічі в Страсбурзі (Франція) у 1997 р. 13 червня 2002 р. Комітет міністрів Ради Європи прийняв новий статут, в якому на загальноєвропейському рівні закріплювалася особлива роль ЄКРН як незалежного органу, покликаного вести моніторинг захисту прав людини у сфері боротьби з расизмом і расовою дискримінацією.

До завдань ЄКРН належить боротьба із ксенофобією, антисемітизмом і нетерпимістю в усіх країнах Ради Європи з позицій захисту прав людини. Діяльність ЄКРН передбачає використання усіх необхідних засобів для подолання насильства, дискримінації та забобонів, в основі яких лежать раса, колір шкіри, мова, релігія, національність, державна або етнічна незалежність, з якими зустрічаються як окремі особи, так і групи осіб. Глави держав і урядів затвердили коло повноважень Комісії, яке включає: аналіз законодавства держав — членів Ради Європи, їх політики і практики боротьби з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом і нетерпимістю й оцінку їхньої ефективності; розробку пропозицій

щодо подальшої роботи у цій сфері на місцевому, національному та загальноєвропейському рівнях; опрацювання для держав-членів загальнополітичних рекомендацій; вивчення міжнародних правових інструментів з метою їх подальшого вдосконалення.

Комісія складається із членів, призначених урядами, та з осіб, які володіють необхідним моральним авторитетом, компетенцією та знаннями у сфері діяльності Комісії. Члени ЄКРН, серед яких депутати парламентів, судді та юристи, соціологи й психологи, журналісти, діють незалежно від особистісних якостей.

Програма діяльності Комісії охоплює три аспекти: окремий підхід до кожної із країн; робота із загальних тем і взаємини з громадянським суспільством. Перший аспект (окремий підхід) передбачає підготовку на основі як вивчення ситуації в кожній із держав — учасниць Ради Європи, так і оцінку чинників вияву расизму та нетерпимості, розробку рекомендацій щодо застосування політичних і законодавчих заходів з метою їх усунення. Це повинно здійснюватись шляхом проведення діалогу з усіма учасниками процесу: урядовими, адміністративними органами, представниками меншин і громадськими організаціями, зацікавленими у сфері захисту прав людини та захисту меншин. Другий аспект (робота із загальних тем) пов'язаний з діяльністю, у межах якої ЄКРН ухвалила дев'ять рекомендацій із загальної політики, адресованих урядам усіх держав — членів Ради Європи. Вони охоплюють основні сучасні проблемні сфери, пов'язані з питаннями як спільної боротьби з расизмом і нетерпимістю, так і конкретної боротьби з расизмом і нетерпимістю стосовно циган; боротьби з антисемітизмом; боротьби з ісламофобією; боротьби з розповсюдженням через Інтернет матеріалів расистського, ксенофобного й антисемітського характеру, а також щодо національного законодавства із боротьби з расизмом і расовою дискримінацією. Третій аспект програми дій ЄКРН присвячений питанням взаємин з громадянським суспільством і спрямовується на широке залучення неурядового сектора до боротьби з расизмом і нетерпимістю, сприяння між-

культурному діалогу, який ґрунтується на взаємоповазі між представниками різних сфер суспільства. У цьому напрямі ЄКРН активно проводить інформаційні та тематичні зустрічі з неурядовими організаціями, налагоджує контакти і співробітництво з інститутами, що беруть участь у боротьбі з расизмом і нетерпимістю.

Одним із головних завдань робочої програми ЄКРН є індивідуальний підхід до кожної країни, що передбачає проведення аналізу ситуації стосовно расизму та нетерпимості в кожній державі — члені Ради Європи та надання порад і пропозицій у вирішенні нагальних проблем. Наприкінці 1998 р. ЄКРН завершив перший етап підготовки доповідей по кожній з держав — членів РЄ. Так, першу доповідь ЄКРН по Україні підготовлено 19 червня 1998 р. (надруковано в березні 1999 р.). Другий етап роботи, який було розпочато в січні 1999 р., включає в себе підготовку другої доповіді по кожній з держав — членів РЄ. Метою інших доповідей є розвиток пропозицій, зроблених до перших доповідей, поновлення інформації, що в них міститься, та забезпечення глибшого аналізу певних проблем, що становлять особливий інтерес для країни, про яку йдеться. Важливим етапом роботи ЄКРН у процесі аналізу ситуації в кожній державі-члені є процес проведення конфіденційних переговорів з представниками органів державної влади країни, по якій складається доповідь, перед остаточним її затвердженням. Новою процедурою на другому етапі підготовки доповідей є організація контактних візитів для доповідачів ЄКРН до складання проекту другої доповіді.

Контактний візит в Україну відбувся 15–18 жовтня 2001 р., під час якого доповідачі зустрілися з представниками різних міністерств і державних адміністрацій, відповідальних за питання щодо мандату ЄКРН. За результатами візиту ЄКРН підготувала доповідь станом на 14 грудня 2001 р., будь-які зміни, що відбулися потім, не включалися до аналізу та не враховувалися у висновках і пропозиціях, зроблених Комісією. Зокрема, у висновках зазначено, що впродовж останніх років Україна зробила певні позитивні кроки на шляху боротьби з расизмом і нетер-

пимістю, спрямовані на покращання становища осіб, раніше депортованих радянським режимом, які нині повернулися в Україну. Особливо наголошувалося на набутті такими особами громадянства України, а також прийняття нового Закону України “Про біженців”, створення відповідного центрального органу з питань національностей та міграції, який бере участь у процесі розвитку та імплементації державної політики у сфері відносин між різними етнічними групами в Україні. Заслужує на увагу прийняття нового Кримінального кодексу України з включенням додаткових положень у сфері боротьби проти расизму, а також постійно зростаюча активність інституту Омбудсмена. Водночас проблеми расизму, прямої чи непрямої дискримінації, нетерпимості або надання переваг і досі існують та стосуються зокрема представників різних груп, як-то: раніше депортовані особи, роми/цигани, іммігранти, які мають або не мають правовий статус, особи, які звернулися за отриманням притулку, та біженці. Представники таких груп зустрічаються з проблемами в різних сферах життя, у тому числі у відносинах з міліцією. У своїй доповіді ЄКРН також звертає увагу на інколи недостатню імплементацію положень кримінального права у сфері її інтересів і відсутність у цивільному та адміністративному законодавстві ґрунтовних антидискримінаційних положень, які б регулювали питання, пов’язані з дискримінацією в різних сферах життя, у тому числі положень про ефективний спеціалізований орган.

У доповіді ЄКРН рекомендує українським органам влади продовжувати вживати заходи, спрямовані на боротьбу проти расизму, дискримінації, нетерпимості та надання переваг. Ця рекомендація включає в себе, серед іншого, наступне: необхідність поліпшення в різних сферах ситуації щодо раніше депортованих осіб, у тому числі до участі в громадському житті, переселенні, розподілу земель і працевлаштуванні; потребу звернути увагу на ситуацію стосовно румунських/циганських спільнот в Україні, зокрема їх невідповідного становища в різних сферах життя, відносинах з міліцією, випадках дискримінації та попередже-

ного ставлення до них; необхідність звернення до проблем вияву дискримінаційного поводження з боку міліції; приведення до ладу положень кримінального права у сфері, яка належить до компетенції ЄКРН та забезпечення їх належною імплементацією; важливість прийняття ґрунтовних антидискримінаційних положень у цивільному та адміністративному законодавстві, які б регулювали питання, пов’язані з дискримінацією в різних сферах життя; доцільність підвищення рівня обізнаності щодо проблем расизму та дискримінації як серед представників органів державної влади, так і громадськості взагалі.

О. Антонюк

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин — міжнародний політично-правовий документ прийнятий Комітетом міністрів Ради Європи у червні 1992 р. Відкритий для підписання й приєднання державам — членам Ради Європи 5 листопада 1992 р. Європейська мовна хартія набула чинності 1 березня 1998 р. після приєднання до неї п’ятої країни відповідно до вимог ст. 19. Станом на 1 вересня 1998 р. Хартію підписали 18 європейських держав (із 40 членів РЄ), серед них Україна (Страсбург, 2 травня 1996 р.), а ратифікували — всього 8 (Хорватія, Фінляндія, Угорщина, Ліхтенштейн, Нідерланди, Норвегія, Швейцарія, Україна). Процес розроблення Хартії тривав понад 35 років (з 1957 до 1992 р.), що свідчить про складність, багатоаспектність, багатоваріантність кола проблем, пов’язаних з автохтонними групами громадян різних країн, які внаслідок історичних процесів розселені у певних регіонах і розмовляють іншою мовою, ніж решта населення, що проживають на цій території. Провідною метою Хартії є культурна. Цей документ спрямований на захист і розвиток регіональних мов або мов меншин, які перебувають під загрозою як європейський культурний спадок. Мета Хартії — забезпечити використання регіональних мов або мов меншин в освіті, засобах масової інформації, в судах та адміністративних установах, економічному та соціальному житті, в культурній діяльності. Важливо звернута увага на особ-

ливі моменти, характерні для цього міжнародного документа. По-перше, дія Хартії не поширюється на неєвропейські мови, мову мігрантів (у тому числі і європейців), окремі діалекти офіційних мов. По-друге, предметом регулювання Хартії є мова, встановлення її статусу, заходів захисту та заохочування вживання й використання мови, а не захист прав людини або людей носіїв цієї мови. По-третє, принциповою особливістю Хартії є те, що вона не розглядає стосунки між державними мовами та регіональними мовами або мовами меншин як конкурентні або антагоністичні. Структурно Хартія складається з преамбули, 23 статей поділених на 5 частин. У преамбулі Хартії обґрунтовуються причини її прийняття: по-перше, необхідність охорони історичних регіональних мов або мов меншин Європи, які перебувають під загрозою вимирання, що сприяє збереженню та розвитку культурного багатства і традицій Європи; по-друге, охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин у різних країнах і регіонах Європи є важливим внеском у розбудову Європи на принципах демократії та культурного різноманіття в межах національного суверенітету і територіальної цілісності. У преамбулі також наголошується, що охорона та розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні перешкоджати офіційним мовам і необхідності вивчати їх. У першій частині (ст. 1–6) містяться загальні положення, в яких розкривається сутність понять, вживаних у тексті Хартії. Зокрема, подається визначення терміна “регіональні мови або мови меншин”, що означає: мови, які традиційно використовувалися в межах певної території держави громадянами цієї держави та відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави. Цей термін не включає діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів. Під терміном “територія, на якій використовується регіональна мова або мова меншин” розуміється географічна місцевість, на якій така мова є засобом спілкування певної кількості осіб, а також здійснення різних охоронних і заохочувальних заходів, передбачуваних у цій Хартії. У другій частині (ст. 7) сформовано принципи, яких мають дотримуватися дер-

жави, що підписали Хартію, у своїй політиці, законодавстві та практиці стосовно регіональних мов або мов національних меншин, а саме: а) визнання їх як відображення культурного багатства; б) поважання кордонів кожної географічної місцевості, в якій використовується регіональна мова або мова меншини; в) необхідність здійснення рішучих дій, спрямованих на розвиток регіональних мов або мов меншин; г) сприяння використанню регіональних мов або мов меншин у всіх сферах життя; д) підтримання і розвиток стосунків з питань, що охоплюються цією Хартією, між групами, які використовують регіональну мову або мову меншин, та іншими групами населення держави, які вживають мову в такій самій або схожій формі; е) забезпечення відповідних форм і засобів викладання і вивчення регіональних мов або мов меншин на всіх відповідних рівнях; є) забезпечення особам, які не володіють регіональною мовою або мовою меншин і проживають у місцевості, де вона використовується, можливостей вивчати її за власним бажанням; ж) сприяння здійсненню наукових досліджень у галузі регіональних мов або мов меншин в університетах чи аналогічних установах; з) розвиток відповідних видів міжнародних обмінів з питань, які охоплює ця Хартія. Третя частина Хартії (ст. 8–14) містить заходи, які зобов’язуються здійснити держави, що підписали цей документ, у сферах суспільного життя. Так, у ст. 8 наведено заходи, пов’язані з освітянською галуззю, у 9 — із судовою владою, у 10 — з адміністративною владою та публічними послугами, в 11 — засобами масової інформації, у 12 — з культурною діяльністю та засобами її здійснення, у 13 — з економічним і соціальним життям, у ст. 14 — транскордонним обміном. Четверта частина Хартії (ст. 15–16) розкриває порядок її застосування і включає в себе наступні елементи: підготовку державами доповідей на адресу Генерального секретаря Ради Європи про політику та заходи, які вони вживають на виконання прийнятих положень Хартії. Перша доповідь подається через рік після набрання Хартією чинності стосовно відповідної Сторони, інші доповіді подаються кожні три

роки після першої доповіді; розгляд доповідей здійснює Комітет експертів (у його склад входять по одному члену від кожної держави, що підписала Хартію). Члени Комітету призначаються строком на шість років Комітетом міністрів із списку кандидатів, висунутих державами). У п'ятій частині Хартії визначені заключні положення, що розкривають порядок підписання, ратифікації та прийняття цього міжнародного документа державами — членами Ради Європи. Таким чином, у Хартії сформований механізм використання мов національних меншин (регіонів) у навчальних закладах, правоохоронних органах, органах самоуправління, засобах масової інформації, сферах економічного, культурного і суспільного життя. Кожній країні надається право самостійного вибору стосовно тих мов національних меншин або регіонів, що використовуються на її території; вона бере на себе зобов'язання, перераховані в розділі III Хартії. Крім цього, держава може обрати частково лише ті зобов'язання, які вона хоче і має бажання взяти на себе.

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин // Права людини в Україні. Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. — К., 1998. — Вип. 21.

О. Антонюк

Європейський Союз (ЄС) — найвпливовіша регіональна міжнародна політична організація. Процес створення ЄС започаткований заявою Роберта Шумана (у повоєнні роки — міністр закордонних справ Франції), проголошеною ним 9 травня 1950 р., в якій було запропоновано об'єднати вугільну і сталеливарну промисловість Франції і ФРН. Пропозиція Р. Шумана реалізувалася в 1951 р. — згідно з Паризьким договором шість європейських держав — Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург і Нідерланди — підписали Угоду про Європейське об'єднання з вугілля і сталі. У 1957 р. згідно з Римським договором ці шість європейських держав підписали Угоду про Європейське Економічне Співтовариство і Угоду про Європейське співтовариство з атомної енергії. Угоди спрямовувалися на ство-

рення митного союзу і злам внутрішніх торгових бар'єрів всередині Співтовариства, а також на розвиток ядерної енергії в мирних цілях. У 1967 р. відбулося об'єднання виконавчих органів трьох співтовариств в одну структуру — ЄС. До початку сучасного етапу розширення ЄС провів одинадцять успішних переговорів про вступ, результатом дев'яти з яких було прийняття до його складу нових членів. Перше розширення відбулося в 1973 р., коли членства в організації набули Данія, Ірландія і Велика Британія; під час другого, в 1981 р., єдиною країною, що вступала, була Греція; третє розширення, так зване іберійське, або середземноморське, завершилося вступом Португалії та Іспанії; четверте, в 1995 р., завершилось приєднанням до Євросоюзу Австрії, Швеції і Фінляндії. Фактично лише четверте розширення було здійснено із застосуванням діючих нині правових норм щодо членства в ЄС, які містить Маастрихтський договір про Європейський Союз, що набув чинності в листопаді 1993 р. Членами ЄС стали: Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Фінляндія, Франція, ФРН, Швеція. 1 травня 2004 р. до ЄС було прийнято десять нових членів. Ними стали Естонія, Кіпр (лише південна грецька частина), Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія. Тепер до складу ЄС входять 25 країн.

Відповідно до Маастрихтського договору 1992 р. європейське політичне співробітництво як ключовий напрям діяльності Союзу було закріплене Угодою про ЄС; визначено межі функціонування єдиної європейської валюти. Процедура вступу нових членів до ЄС розроблювалося в процесі розширень. Вона передбачає п'ять послідовних етапів: подання заяви про членство, підготовку висновку (Avis), початок переговорів, укладення договору і власне вступ. Ці етапи включають такі стадії: подання до Ради Європейського Союзу заяви про членство; звернення Ради до Європейської комісії з проханням підготувати Висновок щодо заяви; вручення Комісією Раді Висновку; рішення Ради (одноголосне) щодо почат-

ку переговорів про вступ; початок переговорів між державами-членами і державою-заявником; ухвалення Радою (одноголосне) за пропозицією Комісії спільної позиції на переговорах з державою-претендентом на вступ; укладення окремої угоди між ЄС і державою, що вступає, стосовно проекту договору про вступ; подання договору про вступ до Ради і до Європарламенту; підготовка Комісією висновку щодо договору про вступ; надання згоди (абсолютною більшістю) Європарламентом; схвалення договору Радою (одноголосне); укладення договору між Євросоюзом і країною, що вступає; ратифікація договору сторонами; набуття договором чинності з визначеної сторонами дати.

Процес розвитку процедури вступу до ЄС зумовив створення політико-правового механізму співробітництва, який ґрунтується на таких основних принципах: визнання державою-кандидатом *acquis communautaire*; практичної спрямованості переговорів; застосування додаткових політичних інструментів; адаптації до інституційної структури Союзу; узгодження позицій держав-кандидатів на вступ. За час існування ЄС постійно вдосконалює власну структуру керівних органів. Виконавчим органом Союзу є Європейська комісія, двадцять членів якої (по два представники від кожної з п'яти великих країн — членів ЄС — Франції, Німеччини, Італії, Великої Британії й Іспанії і по одному від кожної з десяти малих країн — Бельгії, Данії, Греції, Ірландії, Люксембургу, Нідерландів, Австрії, Португалії, Фінляндії і Швеції) призначаються на п'ятирічний термін національними урядами цих країн. Склад Комісії затверджується Європейським парламентом. Комісія діє автономно у різних галузях політики: аграрній, торговій, конкурентній, транспортній, регіональній тощо; має власний виконавчий апарат; управляє бюджетним процесом; здійснює керівництво різними фондами і програмами ЄС; відіграє головну роль у забезпеченні його повсякденної діяльності, спрямованої на виконання основних договорів; виступає із законодавчими ініціативами; в разі порушення законодавства ЄС вдається до санкцій, зок-

рема звертається до Європейського суду. Основними робочими мовами Комісії є англійська, французька та німецька. Всі офіційні документи перекладаються і публікуються одинадцятьма європейськими мовами: датською, голландською, англійською, французькою, німецькою, грецькою, італійською, португальською, іспанською, фінською та шведською. Штаб-квартира Європейської комісії розміщується в Брюсселі (Бельгія). Основним органом ЄС з прийняття рішень є Рада Міністрів, яка періодично, залежно від питань, що розглядаються, змінює власну назву і склад (Рада міністрів закордонних справ, Рада міністрів економіки, Рада міністрів сільського господарства, Рада міністрів фінансів тощо). Рішення, що приймають міністри країн ЄС, у складі Ради Міністрів ЄС, не можуть змінюватися в окремих країнах. Рада Міністрів скликається двічі на рік (звичай у червні та грудні) на рівні глав держав та урядів. Це засідання називається Радою Європейського Союзу (Європейською радою) і воно проходить у державі, представник якої на час його проведення головує в Європейській Раді. Згідно з договорами про ЄС, рішення Ради Міністрів приймаються або одноголосно, або кваліфікованою більшістю голосів залежно від напрямів політики, які розглядаються. Раду Міністрів ЄС очолює Президентство, яке регулярно змінюється. Президентство Європейського Союзу переходить від однієї країни — члена ЄС до іншої кожні шість місяців: із січня до червня, з липня до грудня. Представники поточного, минулого та наступного Президентства певний час становило "трійку ЄС". Після набуття чинності Амстердамським договором влітку 1999 р. "трійка ЄС" модифікувалася і включає чотирьох представників: від головної в ЄС держави, наступної головної в ЄС держави, а також Європейської комісії та Генерального секретаря Ради ЄС. Роль Президентства постійно підвищується, тому що сфери відповідальності ЄС розширюються і поглиблюються. Обов'язками Президентства передбачені: організація та головування на зустрічах; розробка прийнятих компромісів та пошук практичного розв'язання

проблем, які належать до компетенції ЄС; забезпечення послідовності та постійності процесу прийняття рішень. Важливе місце у діяльності ЄС належить Європейському парламенту як представницькій асамблеї країн — членів ЄС, що має законодавчі та наглядові повноваження. До компетенції Європарламенту входить: схвалення, відхилення, внесення змін у законодавство ЄС; схвалення призначень до Комісії європейських спільнот; ухвалення разом з Радою ЄС рішень з бюджетних питань; схвалення угод з державами — не членами ЄС, постановка питань перед Комісією та Радою; прийняття петицій від громадян; призначення захисника прав людини.

Європейський парламент має право розпуску Європейської комісії. У разі прийняття до ЄС нових членів потрібна його згода. Угода про асоційоване членство в ЄС і торгові домовленості з третіми країнами повинні бути також схвалені Європарламентом. Європарламент призначає омбудсмена, наділеного правом приймати до розгляду скарги, що стосуються інститутів або органів ЄС, а також направляти звіти Парламенту. У структурі Європарламенту діють профільні законодавчі комітети: зовнішні справи та безпека; сільське господарство, риболовство та розвиток села; транспорт і туризм; довкілля, охорона здоров'я і захист споживача; економічні та фінансові проблеми, індустріальна політика; дослідження, топологічний розвиток і енергія; культура, молодь, освіта, засоби масової інформації; розвиток і співпраця; зовнішньоекономічні відносини; внутрішні справи і громадянські свободи; юридичні питання і права громадян; бюджетні питання; соціальні проблеми, зайнятість і ділове середовище; регіональна політика, стосунки з регіональною та місцевими владами; інституціональні питання; права жінок; петиції. Крім того, створюють також тимчасові комітети. Європарламент проводить пленарні засідання в Страсбурзі (Франція) і Брюсселі (Бельгія), працює у сесійному режимі, переважно один тиждень щомісяця. Місцем перебування є Страсбург, більшість комітетів розташована у Брюсселі, секретаріат — у Люксембурзі. Керівні органи Європарламенту

складаються з голови (обирається на 2,5 роки), його заступників, квесторів, на яких покладаються адміністративні та фінансові справи. Зазначені посадові особи утворюють Президію. Судовий орган ЄС вищої інстанції — це Європейський суд, який проводить свої засідання в Люксембурзі. Головна функція Суду полягає у врегулюванні розбіжностей між державами — членами ЄС і самим ЄС; між інститутами ЄС; між ЄС і фізичними або юридичними особами, включаючи співробітників його структур. Суд дає висновки з міжнародних угод; виносить попередні судові рішення у справах, які передані на його розгляд національними судами. Відповідно до Маастрихтського договору Європейському суду надано право накладати штрафи на країни — члени ЄС, які не виконують його рішення.

До складу Європейського суду входять судді (по одному від кожної з країн — членів ЄС) і 9 юридичних радників. Судді призначаються на 6-річний термін, який може бути продовжений. Ротація половини складу суддів відбувається кожні три роки. Генеральних адвокатів призначають таким самим способом. Судовими органами ЄС є також Суд юстиції і Суд аудиторів. Суд аудиторів формується із представників платників податків, відповідальних за перевірку того, що ЄС використовує свої гроші відповідно до бюджетних правил та положень і лише на ті цілі, на які вони були виділені. З метою проведення аудиторської перевірки бюджету ЄС в 1977 р. створено Рахункову палату. З 1958 р. у структурі ЄС функціонує Європейський інвестиційний банк, діяльність якого спрямована на фінансове сприяння збалансованому і стійкому розвитку Спільного ринку в інтересах ЄС. Банк надає позики і гарантії під проєкти, що становлять інтерес для Союзу загалом і для кількох держав-членів, які за своїм масштабом не можуть бути цілком профінансовані за рахунок власних ресурсів країн — членів ЄС. Валютну політику країн — членів ЄС визначає Європейський Центробанк, який утворено в 1998 р. внаслідок кооперації банків 11 країн — членів ЄС, що входять до так званої єврозони (Австрія, Бельгія, Ірландія, Іспанія,

Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція). Консультативним органом ЄС є Економічний і соціальний комітет, що здійснює спостереження за функціонуванням єдиного внутрішнього ринку країн — членів ЄС. Консультативним органом Ради Міністрів і Європейської комісії є Комітет регіонів, який функціонує з 1994 р.

Абетка української політики: Довід. / Авт.-упоряд.: М. Томенко (кер. кол.), Л. Бадешко, В. Гребельник та ін. — К., 2002. — Вип. 5.

О. Антонюк

Європейський Центр з Проблем Меншин (*European Centre for Minority Issues — ЄЦПН / ЕСМ*) — міжнародна установа, заснована в 1996 р. урядами Данії, Німеччини і Шлезвіг-Гольштейн (земля на півночі ФРН). За своїм характером це непартійний міждисциплінарний інститут, спроможний залучати до роботи міжнародний персонал найвищого рівня. Персонал поповнюється асоційованими членами й асоційованими членами-кореспондентами з усієї Європи та всього світу. Центр підтримує активні відносини й з іншими установами, які займаються розв'язанням міжетнічних конфліктів та міжетнічних проблем. Діяльність Центру спрямована на розвиток співробітництва між співтовариствами більшості й меншості у Європі шляхом дій, досліджень і публікацій. Зусилля Центру зосереджені на стабілізації ситуації в районах етнополітичного напруження і конфліктів; удосконаленні та розвитку законодавства, що регулює міжетнічні відносини; налагодженні й розширенні співробітництва у сфері етнічної політики.

Центр фінансується урядовими організаціями, а також фінансуванням проектів, які він виконує на замовлення інших урядів та організацій. Керівництво здійснюється правлінням у складі дев'яти членів, з яких: три — із Данії, три — із Німеччини, і один представник від ОБСЄ, Ради Європи, Європейського Союзу. Працюючою мовою є англійська. Розміщується в м. Фленсбург, де знаходиться й спеціалізована бібліотека з питань, якими опікується Центр.

О. Антонюк

Європоцентризм — а) домінуюче положення численних наукових і суспільно-політичних напрямів думки, концепцій, доктрин щодо місця Європи, як континенту у світовій цивілізації; б) поширена думка про авангардну роль євроатлантичної техногенної цивілізації у світовому розвитку; в) центральний пункт лапласівсько-ньютонівської механістичної наукової картини світу, згідно з якою фундаментальні природні і соціальні процеси є суворо детермінованими й оборотними. У прогресистській теоретико-практичній концепції історичного руху вперед і нагору, від поганого до кращого, від нижчого до вищого, від недосконалого до досконалого Європа і породжена нею цивілізація почали розглядатися як парадигмальні орієнтири розвитку для решти світу. Є. став пропагуватися, як найдосконаліший шлях до прогресу окремих суспільств. Вестернізація, тобто оволодіння формами і засобами суспільств, розвитку, породженими євроатлантичною (західною) цивілізацією, спочатку сприймалася як спосіб розв'язання всіх складних проблем людства. Розвиток науки довів спрошеність і помилковість концепцій загальної детермінантності і оборотності, оскільки було доведено, що в природі істотну роль відіграє реальна оборотність, пов'язана із соціально-історичними процесами. Ще наприкінці XIX — на початку XX ст. багато видатних вчених поставили недвозначний діагноз кризи західної цивілізації. Так, О. Шпенглер стверджував про “занепад Європи”. П. Сорокін вказував на своєрідне зів'янення “творчих сил західної культури”. Наприкінці XX ст. переконаність у неприйнятності Є. для аналізу процесів і перспектив світового розвитку в науковому середовищі посилилася. Починаються спроби створення постнеокласичної наукової картини світу, а Є. дедалі більше відходить на другий план.

Гаджиев К. С. Размышления о конце евроцентрического мира. — М., 1993; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоюка. — К., 2005; Степин К. С., Кузнецова Л. Ф. Научная картина мира и культура техногенной цивилизации. — М., 1994; *Європа вчера, сьогодні, завтра*. — М., 2002.

М. Головатий

Єзуїти (від лат. *jesus* — Ісус) — члени найвпливовішого католицького чернечого ордену “Товариство Ісуса”, заснованого іспанцем Ігнатієм Лойолою в 1534 р. як духовне братерство людей, які прагнуть до поширення впливу римської католицької церкви. Спочатку він не мав офіційного статусу й називався товариством. Його засновникам довелося докласти чимало зусиль для визнання своєї необхідності в очах Папи Римського, служіння інтересам якого й було головним завданням єзуїтів. Члени товариства Ісуса піддавалися певним гонінням, тому що їхня діяльність видавалася місцевій церковній владі дещо підозрілою. Завдяки наполегливості І. Лойоли Папа Павло III у 1540 р. офіційно визнає єзуїтів під назвою “Згромадження Ісуса”. Щоб до ордену не потрапляли випадкові люди число adeptів було обмежено до 60. Однак до кінця життя Ігнатія це обмеження було знято. У 1556 р. вже 1000 єзуїтів несли католицьку віру в усі кінці землі, а в 1626 р. чисельність ордену становила близько 16 тис. осіб. Визнання єзуїтів відбулося у складний для католицької церкви історичний період. Вплив і авторитет її був підірваний у європейських країнах, великого поширення набули реформаторські рухи, які призвели до відходу від католицизму деяких країн. За таких обставин Орден єзуїтів став головною зброєю контрреформації. Уся діяльність єзуїтів спрямовувалася на розширення впливу римської католицької церкви в Європі (боротьба з протестантами) і колоніях (як східних, так і західних) європейських держав (Британії, Голландії та ін.).

Організація ордену придумана ще Ігнатієм Лойолою залишилася незмінною і донині. Орден схожий на щось середнє між армією і таємним суспільством і діє строго ієрархічно. Принцип підкорення молодшого (відповідно до звання, посади тощо) старшому носить абсолютний характер. На чолі ордену стоїть генерал (магістр, або “чорний папа”), який підкоряється тільки Папі Римському. Він обирається Верховною радою ордену довічно. Від генерала залежить прийом і виключення членів, він скликає Верховну раду, головує і володіє під час голосування двома голосами. Верховна рада вправі переоб-

рати генерала, але подібного не траплялося жодного разу. Орден поділяється на регіональні управління, голови яких підпорядковуються генералу, оминаючи будь-які місцеві духовні органи (єпископати). Члени ордену мали право ходити в цивільному одязі, відмовлятися від клятв і здійснювати будь-які дії, що йшли на користь католицькій церкві. Відповідно до деяких принципів діяльності Є., якими вони користувалися для досягнення своєї мети, їм приписали девіз: “Мета виправдовує засоби”. Значні привілеї, дані папством Є. (право носіння світського одягу, звільнення від багатьох релігійних заборон, відповідальність тільки перед орденським начальством тощо), у сполученні з обов’язковим взаємним шпигунством усередині ордену сприяли створенню надзвичайно гнучкої й міцної організації, яка за короткий час розгорнула свою діяльність у багатьох країнах.

Успіх єзуїтів визначався тим, що добір кандидатів на вступ до ордену був дуже строгим, і в його ряди включали найосвіченіших і досконало володіючих риторикою осіб. Видатні особисті якості єзуїтів давали їм змогу без особливої праці перемагати на всіляких публічних диспутах і домагатися впливу на можновладних персон різних країн. Щоб стати членом ордену, бажаючи упродовж 20 днів живуть у будинках випробування, де за ними спостерігають і піддають опитуванням з боку екзаменаторів. Лише тих із них, хто фізично здоровий і розумний, приймають у розряд випробуваних. Вони отримують ступінь новіція і упродовж двох років засвоюють сувору школу дисципліни ордену. Потім новіцій дає обітницю цнотливості й слухняності, й отримує ступінь схоластика. Маючи цей ступінь, він уже не може покинути орден без дозволу начальства. Протягом 5 років схоластик вивчає богослов’я. Після цього він приносить три чернечих обітниць і отримує ступінь коадьютора — світського або духовного. Духовні коадьютори, отримавши сан священника, надалі займаються проповідницькою й місіонерською діяльністю. Довівши свою відданість ордену, вони також можуть отримати ступінь професа — вищий щабель в ієрархії єзуїтів. Світські коадьютори

виконують лише фізичні роботи чорноробів, слуг і управителів; на цьому їхня кар'єра завершується.

З XVI ст. для проповідування ідей християнства і виховання своїх прихильників, створювалися єзуїтські школи. Принципи й методику викладання в них розроблено в спеціальному шкільному статуті “Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu”, затвердженому генералом ордену Аквавіой у 1599 р. Єзуїтські школи ділилися на нижчі — колегії (із 7-річним строком навчання) і вищі — семінарії (із 6-річним строком навчання). Перші за обсягом і характером освіти наближалися до гімназій, що з'явилися в епоху Відродження, а другі — до університетів того часу. В єзуїтських навчальних закладах, які відзначалися високим рівнем освіти, навчалися діти з аристократичних сімей. Вихованцями єзуїтів були також спадкові принци європейських монархій. До початку XVIII ст. налічувалося близько 800 єзуїтських навчальних закладів, у тому числі понад 20 університетів. В Україні такі школи були створені у Львові (1608), Луцьку (1609), Києві (1690) та інших містах. В 1661 р. Львівська єзуїтська колегія була реформована в університет.

У XVI–XVII ст. єзуїтство швидко розширювало територію своєї діяльності, утвердившись не лише в європейських країнах, а й проникнувши в Індію (з 1542 р.), Японію (з 1549 р.), Китай (з 1563 р.), на Філіппіни (з 1594 р.) та інші країни. У середині XVI ст. Є. поширили свій вплив на Україну.

На початку XVII ст. була заснована єзуїтська держава у Парагваї. На початку місіонерами тут були домініканці, потім єзуїти. Вони прагнули зробити прийняття християнства привабливим. По-перше, єзуїти захищали навернених індіанців від головного нещастя — полювання за рабами. Вони привчили індіанців до осілого життя, переселивши у великі селища (редукції). Є. домоглися від іспанської корони права забезпечувати індіанців вогнепальною зброєю, яку мали тільки європейці. Є. отримали й інші права: їхня область, де вони були єдиними європейцями, звільнялася від підпорядкування місцевій владі й місцевому

єпископові. Ніхто з європейців не мав права без дозволу єзуїтів перебувати в їхній території не більше трьох днів. Індіанці теж не могли виходити з області без супроводу єзуїтів. Єзуїти створили писемність і грамоту на мові місцевого індіанського племені — гуараго, яким навчали індіанців.

Заснована держава складалася майже з 200 тис. індіанців, близько 10 тис. негрів і 300 єзуїтів. У редукціях жили близько 2–3 тис. осіб і менше (500–600 осіб). Найбільша редукція налічувала 30 тис. осіб. На чолі редукції стояли два священники-єзуїти. Старший сповідник — відповідав за духовне життя і культові питання; молодший — вважався помічником і вів господарські питання. Обом сповідникам належала необмежена влада в редукціях. Усе життя в редукції ґрунтувалося на тому, що індіанці не володіли майже нічим: ні будинки, ні земля, ні знаряддя праці не були їхньою власністю. Усе потрібне для життя вони отримували в користування, навіть харчі відповідно до кількості членів сім'ї. У редукціях займалися сільським господарством і ремеслами, продукти праці експортувалися, що приносило значний прибуток.

Існування єзуїтської держави у Парагваї припинилося внаслідок того, що Є. стали на заваді іншим колонізаторам Америки. Створивши армію в 12 тис. осіб, вони втручалися в місцеві міжусобні війни: кілька разів завойовували столицю, один раз звільнили Буенос-Айрес від англійців. У часи полювання на рабів територія єзуїтства являлась бажаною зоною наживи для багатьох плантаторів. Є. були значними конкурентами з продажу сільськогосподарської продукції, оскільки отримували гарні врожаї. Поступово росли міфи про їхнє колосальне багатство. У 1767 р. король Іспанії Карлос III передав ці землі португальцям, а ті, вигнавши єзуїтів, скасували місію. Індіанці розбіглися з редукцій і повернулися до свого дикого життя та своєї релігії. Державу єзуїтів у Парагваї високо оцінили французькі просвітителі Монтеск'є (“сполучення релігії і гуманних цілей”) і Вольтер (“це триумф людства”).

Орден єзуїтів до XVIII ст. досяг найбільшого розвитку. Він поширився по всьому світу, захопивши у свої руки

виховання юнацтва й сповідь. Водночас орден володів величезними багатствами, джерелом яких служили пожертвування, які єзуїти вміли залучати до себе з особливим мистецтвом, і великі комерційні підприємства ордену в Європі та інших частинах світу. Головна мета, яку ставили тепер єзуїти у своїй діяльності, спрямовувалась не на розкаяння еретиків, а на панування над усіма християнськими суспільствами. Найулюбленішим засобом для досягнення цієї мети у них були інтриги й змови, що супроводжувалися різного роду злочинами. Своїми інтригами єзуїти обплутували всі класи суспільства, починаючи з вищих придворних сфер, куди вони постійно проникали й звідки прагнули керувати управлінням держав і політикою. Така діяльність, у поєднанні з їхніми аморальними правилами (всі засоби для досягнення мети підходять), у XVIII ст. стала ненависною всім, і католицькі уряди зважилися їх збудити. Першою виступила проти єзуїтів Португалія. Тут у 1759 р. деяких із них, як учасників змови на життя короля, посадили у в'язницю і передали до суду, а решту заарештували й відправили до папи із заборонами повернення. У 1764 р. парламент, визнавши їхній орден небезпечним для держави, вигнав єзуїтів із Франції. У 1767 р. прикладом Португалії і Франції скористалась Іспанія, за наказом короля усіх єзуїтів, що перебували в Іспанії, арештували (6 тис. осіб) і на кораблях відправили до Італії. Потім так само вчинили з єзуїтами в італійських державах Неаполі і Пармі. Не обмежуючись видаленням єзуїтів зі своїх володінь, католицькі правителі наполегливо вимагали від папи заборонити існування ордену. Однак папа довгий час не зважувався на знищення могутнього ордену. Тільки під тиском політичних обставин папа Климент XIV у 1773 р. видав буллу, якою оголосили “Згромадження Ісуса” й усі його заклади скасованими. Булла була оприлюднена і приведена у виконання у всіх католицьких державах, але таємно єзуїти продовжували існувати.

Після французької революції папство всю увагу зосередило на відновленні своєї влади. З огляду на це папа Пій VII, невдовзі після повернення із

французького полону в Рим, у 1814 р., відновив орден єзуїтів, — цих, за висловленням папської булли, “сильних і досвідчених вождів” папського престолу. Католицькі держави, які тільки що заспокоїлися після революційних хвилювань, не заперечували проти такого розпорядження. З офіційною й відкритою появою єзуїтів знову почалися посилені заяви про права папи на всесвітню перевагу в духовних і світських справах. Однак у XIX ст. з поширенням просвітництва і наполегливого прагнення всіх народів до національного об'єднання й політичної незалежності, подібні домагання сутужніше, ніж будь-коли, могли бути здійснені. Уже в 20-х роках XIX ст. в різних католицьких країнах, наприклад, Іспанії, Італії, Франції, у зв'язку з політичними рухами, почалися рухи проти єзуїтів і папства.

У XX–XXI ст. Є. продовжують існувати, займаючись просвітницькою діяльністю й обстоюючи основи католицької церкви. Вони мають численні газети й журнали, утримують значну кількість вищих і середніх навчальних закладів у багатьох країнах світу.

Гризингер Т. Иезуиты. Полная история их явных и тайных деяний от основания ордена до настоящего времени: Пер. с нем. — СПб., 1999; Михневич Д. Е. Очерки по истории католической реакции (Иезуиты). — 2-е изд. — М., 1955; Рожков В. Очерки по истории римско-католической церкви. — М., 1994; Довідник з історії України (А–Я): Посіб. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. — 2-ге вид., доопр. і допов. — К., 2002.

В. Деревінський

Сресі (від грец. *haireisis* — особливе вірочення) — релігійні переконання і вчення, відмінні від офіційних релігійних догм і доктрин, або свідоме протистояння загально визнаній релігійній інституції. Термін “Є.” у різні часи наповнювався різним смисловим змістом і часто застосовується за межами релігійної сфери. В епоху античності він означав “учення”, “школу”, за часів середньовіччя — “псевдовчення” чи “зло”. Є. класифікують за різними критеріями: 1) за соціальною базою — селянські (апостольські брати, таборити), бюргерські (альбігойці, катари); 2) за ідейним змістом і рівнем ради-

калізму від заперечення ортодоксії аж до проголошення станової рівності і непотрібності церкви як посередника в спілкуванні людини з Богом. Речники єретизму у своїй критиці церкви і духовництва опиралися на авторитет Біблії.

Для боротьби з Є. католицька церква створила спеціальну каральну інституцію, а з XIII ст. — суди інквізиції (від лат. *inquisito* — розшук). Єретиків часто карали смертю на вогнищі (наприклад, Д. Бруно, Я. Гус). Дивом уник цього М. Лютер за оприлюднення своїх відомих “95 тез”, де піддав нищівній критиці папу за торгівлю індульгенціями і зловживання владою курфюрста Бранденбурзького. Покарання обмежилося відлученням від римо-католицької церкви, що стало початком Реформації 1521 р. Під назвою Конгрегація св. Канцелярії інквізиція проіснувала до 1965 р., коли була реформована і перетворена на Конгрегацію віровчень.

У галузі політичних вчень і політичної діяльності Є. називають будь-які теоретичні постулати чи висловлювання, що суперечать ідеологічним закладам партії чи критично оцінюють методи практичної діяльності. Загалом Є. тлумачаться як відхилення від загальноприйнятих норм і поглядів чи просто відверті дурниці.

История инквизиции. — М., 2004.

Г. Мусянко

Єретик (від грец. *eretikos* — відступник) — у християнському віровченні це особа, що відступила від канонів панівної віри і приписів церковної влади. Переносно Є. — це людина, що відступає від ustalених поглядів, догм, правил, положень, традицій тощо.

Г. Мусянко

МАХУП

Ж

Жадоба влади (*thirst for power*) — надто сильне бажання мати владу, переборність у її досягненні, що зазвичай спричиняє зловживання владою, порушення конституції, законів, встановленого будь-де порядку.

М. Головатий

Жертви насильницького переміщення (відшкодування) — це громадяни (люди), які можуть опинитися в становищі, коли держава, що обстоює їхні вимоги, з власної чи чужої волі, починає змінювати їхнє право на

репарацію (реституцію в натурі) правом на компенсацію (грошову чи натурою). Водночас жодна компенсація не змінює того факту, що видворення — це повне позбавлення батьківщини, відторгнення того, що становить серцевину надто важливих складових, що утворюють особисту чи колективну самобутність людей.

Почепцов Г. Г. Психологические войны. — М.: К., 2000; Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

МАУП

3

Загальна воля (*general will*) — вираз і термін, який пов'язують із Жан-Жаком Руссо. У своїй політичній та етичній філософії він відводив цьому поняттю центральне місце. Під З. в. Руссо розумів таку волю, що ґрунтується на добрі задля всього суспільства, але не інтересах окремих громадян чи груп. Сам Руссо доводив, що “загальна воля завжди має рацію” і є “волею, яку кожний має як громадянин”, коли думає про загальне благо, а не про свою власну, особисту волю (*volonte particuliere*) — як приватна особа. Ідея З. в. походить від теологічних дискусій навколо питання, чи мав Бог З. в. дати спасіння усьому людству, чи, може, часткову волю, тобто дехто не матиме спасіння. На думку Руссо, істотний вплив мали думки єзуїтського філософа Мальбранша (1638–1715), який заперечував головне для кальвіністського уявлення — це прабатьківський гріх. Навіть доброчесність, вважав Руссо, є не що інше як узгодження своєї особистої *volonte particuliere* із суспільною *volonte general* — узгодження, яке “виводить нас за межі самих себе”, за межі егоїзму та себелюбства і веде нас до “загального щастя”. Поняття З. в. майже водночас із Руссо вжив Дідро у своїй статті “Природне право”, опублікованій у “Encyclopedie” в 1755 р. Він стверджував, що “саме до З. в. має звертатися індивід, щоб зрозуміти, наскільки він повинен бути людиною, громадянином, підданим, батьком, дитиною” і що *volonte general*, яка “ніколи не помиляється”, є “сполучною ланкою всіх суспільств”. Руссо вважав, що З. в. можна сформулювати тільки у місті-державі, схожому на міста-держави антич-

ного світу, або на його рідне місто Женеви. Як аргументи він використовував те, що політичні системи тих міст ґрунтувалися на прямій демократії, за якої політичні права, мовляв, мали всі громадяни, які становили, як відомо, вельми незначну частку населення. До того ж громадяни тоді мали свободу лише в античному розумінні сутності такого явища, головним чином, як право брати участь у державотворенні. Пізніше, свободу все частіше почали розуміти, як наявність певної сфери життя, вільної від відповідного колективного втручання.

Ідея З. в. була досить розвиненою вже у XV ст., і саме не як політична, а теологічна доктрина. І стосувалася вона справді тієї волі, що її, як вважалося, виражає Бог, вирішуючи, кому дарувати рятівну милість, а кому залишити дорогу до пекла. Відтак поставало питання: якщо Бог хоче, щоб усі люди отримали спасіння, як стверджує Св. Павло у листі до Тимофія, то чи уособлює він З. в., яка і спричинить загальне спасіння. Як правильно спасати когось одного, а не всіх? Вважається, що першим твором, у якому ці питання помітно розглянуто з посиланням на “загальну волю”, була праця Антуана Арно “Перша апологія М. Янсенія” (1644). Пізніше про З. в. писав Паскаль (у своїй праці “Трактат про благодать” (1656–1658). Саме він багато зробив для того, щоб перетворити поняття “З. в.” із суто теологічного на соціальне й політичне, доводячи, що не лише Бог, а й люди повинні “мати схильність до того, що є загальним, і що окремим, і що (*particularisme*) є джерелом усілякого зла, передовсім себелюбства. Пізніше (80-ті роки XVII

ст.) Мальбранш водночас і відродив, і змінив поняття загальної й окремої волі. Він доводив, що якраз через те, що дія Бога є загальною і простою (через уподібнені закони), не можна спасти кожну окрему людину. Однак важко узгодити твердження Руссо про формотворчу, “узагальнювальну” верховну владу, засновану, головним чином, на навчанні, з його майже однаковим наголосом на виборі та особистій самостійності. Якщо це і можна зробити, то саме через виховання, яке є осердям усієї філософії Руссо. Він вказує на два складники З. в. — волю і загальність. “Загальність, — пише він, — означає правову норму, громадянське виховання, що виводить нас за межі самих себе, спрямовуючи всіх до загального (або спільного) добра, неіндивідуалістичних громадянських чеснот Спарти та республіканського Риму”; а поняття “волі” відповідає його переконаності в тому, що “об’єднання громадян становить найбільш добровільний акт у світі”. На думку Руссо, на схилі догромадянської доби, коли люди “розприроднюються” і перетворюються на громадян, вони остаточно осягають поняття про “громадянство” і набувають “загальної волі” — так само, як дорослі на самкінець набувають морального знання і незалежності, якої їм (неминуче) бракує в дитинстві. “Для нації, як і для людей, — зазначає Руссо, — існує пора юності, і, якщо хочете, зрілості, яких ми маємо дочекатися, аби підкоритися їх законам”. Тобто, самостійність приходить власне наприкінці цього процесу, З. в. виявляється зрештою настільки ж “просвіченою”, наскільки вона завжди була “правильною”.

Про загальність розмірковували багато видатних мислителів — Паскаль, Бейлем, Мальбранш, Дідро, і така загальність, вважається, опинилася десь між окремістю й універсальністю, а саме поняття “generalite” залишилося, головним чином, французьким. До такої думки часто доходять, зіставляючи погляди згаданих вчених з точкою зору основоположника німецького раціоналістичного універсалізму Канта, або виразного представника англійського етичного “емпіризму” Вільяма Блейка, який, зокрема, писав: “Хто готовий робити добро іншому, хай чи-

нить його у дрібницях. Загальне добро — то відмовка негідника, лицеміра й підлабузника”.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; *Енциклопедія політичної думки*: Пер. з англ. — К., 2000; *Короткий оксфордський політичний словник*: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Загальна декларація прав людини — прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. “як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави для того, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, постійно маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав — членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією”. Відтоді у багатьох країнах цей день відзначається як День прав людини. Декларацією визначаються основні права і свободи людини, що підлягають загальному дотримуванию.

З. д. п. л. містить преамбулу і 30 статей, в яких викладаються основні права людини і свободи, на які мають право всі чоловіки і жінки у світі без будь-якої різниці. В ст. 1 сформульовано філософські постулати, на яких ґрунтується Декларація. Вона зазначає: “Усі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах. Вони наділені розумом та совістю і повинні діяти один щодо одного в дусі братерства”. Ця стаття констатує основні постулати Декларації: 1) право на свободу і рівність є невід’ємним правом людини, якого вона не може бути позбавлена; 2) оскільки людина має розум і совість, вона відрізняється від інших істот на Землі і саме тому має право на певні права і свободи, якими не користуються інші істоти. Далі у ст. 2 проголошується основний принцип рівності й відсутності дискримінації щодо користування правами людини і основними свободами “незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших

переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища". У ст. 3, першому основному положенні Декларації, проголошується право на життя, свободу і особисту недоторканність — право, яке має життєво важливе значення для користування всіма іншими правами. По суті ця стаття є вступною до статей 4–21, в яких викладаються інші громадянські і політичні права: на свободу від рабства і підневільного стану; свободу від катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, виду поводження і покарання; право на повсюдне визнання правосуб'єктності; право на ефективне відновлення у правах; свободу від безпідставного арешту, затримання або вигнання; право на справедливий і гласний розгляд незалежним і неупередженим судом; право вважатися невинним, доки вина не буде встановлена; свободу від безпідставного втручання в особисте та сімейне життя; безпідставних посягань на недоторканність житла чи кореспонденції; свободу пересувань та вибору місця проживання; право на притулок; право на громадянство; право брати шлюб і створювати сім'ю; право володіти майном; свободу думки, совісті та релігії; свободу переконань та їх вираження; право на свободу мирних зібрань і асоціацій; право брати участь в управлінні країною та право рівного доступу до державної служби. Друге основне положення Декларації міститься у 22 ст., сутність якого полягає в тому, що "кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави", є вступним до статей 23–27, де зафіксовано економічні, соціальні і культурні права, на які має право кожна людина як "член суспільства". Зокрема, це: право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття; право на рівну оплату за рівну працю; право на справедливу і задовільну винагороду; право створюва-

ти професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів; право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку; право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини; право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковою соціальним захистом; право на освіту. Освіта має бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта мають бути загальнодоступними, а вища освіта — однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного; право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами; право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є. У завершальних статтях (ст. 28–30) визнається, що кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому можуть бути повністю здійснені всі права людини і основні свободи, і підкреслюються обов'язки кожної людини перед суспільством. Ст. 29 наголошує, що "при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги до прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві", і додає, що здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Ст. 30 попереджає, що ніяка держава, група осіб чи окрема особа не можуть претендувати на право відповідно до цієї Декларації "займатися будь-якою

діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у цій Декларації". З. д. п. л. стала критерієм для визначення ступеня поважання і дотримання міжнародних норм, що стосуються прав людини.

О. Антонюк

Загальна кратологія (наука про владу) — *general cratology* — складова і провідна кратології, самостійна галузь знань, яка характеризує загальну систему (сукупність) існуючих або таких, що розробляються по-новому областей і галузей знань. Загалом такі галузі знань і утворюють кратологію, розглядають загальну її логіку, взаємозв'язки між різними розділами знань, основні якості, риси, особливості, функції, закономірності тощо. Йдеться також про технології та інструментарій влади.

Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Загальнонаціональний засіб масової інформації — друковане видання, радіо, телебачення, канал мовлення, комп'ютерна мережа тощо, сфера розповсюдження (поширення) якого охоплює більш як половину областей України.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Закон України “Про боротьбу з тероризмом” — прийнятий Верховною Радою України і підписаний Президентом України 20 березня 2003 р. Метою цього Закону стала потреба у захисті особи, держави і суспільства від тероризму, виявленні та усуненні причин і умов, які його породжують, визначенні правових та організаційних основ боротьби з цим небезпечним явищем, повноважень і обов'язків органів виконавчої влади, об'єднань громадян і організацій, посадових осіб та окремих громадян у цій сфері, порядку координації їх діяльності, гарантій правового і соціального захисту громадян у зв'язку з участю в боротьбі з тероризмом.

Закон містить дев'ять розділів і 31 статтю. У Законі на законодавчому рівні в розділі 1 ст. 1 дано узгоджене трактування основних термінів, що вживаються у законодавчому акті. Сутність їх сформульована таким чином: по-перше, тероризм виступає суспільно небезпечною діяльністю, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей. По-друге, терористичний акт є злочинним діянням у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена ст. 258 Кримінального кодексу України. Якщо терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених статтями 112, 147, 258–260, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до Кримінального кодексу України. По-третє, технологічний тероризм — це не, що інше як злочин, що вчиняється з терористичною метою із застосуванням ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем і комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації внаслідок цих дій і становлять небезпеку для персоналу, населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру. По-четверте, терористична діяльність розглядається як діяння, яке охоплює: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних органі-

зацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів та участь у цих актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування за відомо терористичних груп (організацій) або інше сприяння їм.

Суб'єктами тероризму в регіональному масштабі визнаються терористичні організації, угруповання, в тому числі створені за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечних насильницьких діянь, пов'язаних з викраденням, захопленням, вбивством невинних людей чи загрозою їхньому життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

Суб'єктами терористичної діяльності являються: терорист — особа, яка бере участь у терористичній діяльності; терористична група — група з двох і більше осіб, об'єднаних однією метою — здійснення терористичних актів; терористична організація — стійке об'єднання трьох і більше осіб, створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого встановлено розподіл функцій, певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усєї організації.

У ст. 1 пояснюються й інші діяння, пов'язані з цією злочинною діяльністю: боротьба з тероризмом — діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності; антитерористична операція — комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення злочинних діянь, здійснюваних з терористичною метою, звільнення заручників, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичного акту чи іншого злочи-

ну, здійснюваного з терористичною метою; район проведення антитерористичної операції — визначені керівництвом антитерористичної операції ділянки місцевості або акваторії, транспортні засоби, будівлі, споруди, приміщення та території чи акваторії, що прилягають до них і в межах яких проводиться зазначена операція; режим у районі проведення антитерористичної операції — особливий порядок, який може вводитися в районі проведення антитерористичної операції на час її проведення і передбачати надання суб'єктам боротьби з тероризмом, визначених цим Законом спеціальних повноважень, необхідних для звільнення заручників, забезпечення безпеки і здоров'я громадян, які опинилися в районі проведення антитерористичної операції, нормального функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій; заручник — фізична особа, яка захоплена і (або) утримується з метою спонукання державного органу, підприємства, установи чи організації або окремих осіб здійснити якусь дію або утриматися від здійснення якоїсь дії як умови звільнення особи, що захоплена і (або) утримується.

Правові основи боротьби з тероризмом сформульовані в ст. 2, в якій наголошується, що їх становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, цей Закон та інші закони України, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (1977), Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997), Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999) та інші міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, укази і розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України. За ст. 3 Закону боротьба з тероризмом ґрунтується на принципах: законності та неухильного дотримання прав і свобод людини і громадянина; комплексного використання правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших мож-

ливостей; пріоритетності попереджувальних заходів; невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності; пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом; нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників; єдиною начальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій; співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом.

Організаційні основи боротьби з тероризмом відображені в розд. II (ст. 4–9). У ньому зазначається, що організація боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необхідними силами, засобами і ресурсами здійснюється Кабінетом Міністрів України в межах його компетенції, а також центральними органами виконавчої влади в межах їх компетенції, визначеної законами та виданими на їх основі іншими нормативно-правовими актами. За ст. 4 суб'єктами, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції, є: Служба безпеки України (головний орган у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю); Міністерство внутрішніх справ України; Міністерство оборони України; Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах охорони державного кордону; Державний департамент України з питань виконання покарань; Управління державної охорони України.

До участі у здійсненні заходів, пов'язаних з попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності, зазначається у ст. 4, в разі необхідності також залучаються: Служба зовнішньої розвідки України; Міністерство закордонних справ України; Міністерство охорони здоров'я

України; Міністерство палива та енергетики України; Міністерство промислової політики України; Міністерство транспорту України; Міністерство фінансів України; Міністерство екології та природних ресурсів України; Міністерство аграрної політики України; Державна митна служба України; Державна податкова адміністрація України. Крім того, в антитерористичних операціях за рішенням керівництва антитерористичної операції можуть бути задіяні з дотриманням вимог цього Закону й інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від підпорядкованості і форми власності, їх посадові особи, а також громадяни за їхньою згодою. Координацію діяльності суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом, покладено на Антитерористичний центр при Службі безпеки України.

Повноваження суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, розкриті у ст. 5. Так, Служба безпеки України здійснює боротьбу з тероризмом шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності, в тому числі міжнародної; збирає інформацію про діяльність іноземних і міжнародних терористичних організацій; провадить у межах визначених чинним законодавством повноважень виключно з метою отримання упереджувальної інформації у разі загрози вчинення терористичного акту або під час проведення антитерористичної операції оперативно-технічні пошукові заходи у системах і каналах телекомунікацій, які можуть використовуватися терористами; забезпечує через Антитерористичний центр при Службі безпеки України організацію і проведення антитерористичних заходів, координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом відповідно до визначеної законодавством України компетенції; здійснює досудове слідство у справах про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю; забезпечує у взаємодії з розвідувальними органами України безпеку від терористичних посягань установ України за межами її території, їх співробітників і членів їхніх

сімей. Міністерство внутрішніх справ України здійснює боротьбу з тероризмом шляхом запобігання, виявлення та припинення злочинів, вчинених з терористичною метою, розслідування яких віднесене законодавством України до компетенції органів внутрішніх справ; надає Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідні сили і засоби; забезпечує їх ефективне використання під час проведення антитерористичних операцій. Міністерство оборони України, органи військового управління, об'єднання, з'єднання, військові частини Збройних сил України забезпечують захист від терористичних посягань об'єктів Збройних сил України, зброї масового ураження, ракетної і стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових та отруйних речовин, що знаходяться у військових частинах або зберігаються у визначених місцях; організують підготовку та застосування сил і засобів Сухопутних військ, Військово-Повітряних сил та Військ протиповітряної оборони, Військово-Морських сил Збройних сил України в разі вчинення терористичного акту в повітряному просторі, в територіальних водах України; беруть участь у проведенні антитерористичних операцій на військових об'єктах та в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави за межі України. Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, підпорядковані йому органи управління у справах цивільної оборони та спеціалізовані формування, війська цивільної оборони здійснюють заходи щодо захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з технологічними терористичними виявами та іншими видами терористичної діяльності; беруть участь у заходах з мінімізації та ліквідації наслідків таких ситуацій під час проведення антитерористичних операцій, а також здійснюють просвітницькі та практично-навчальні заходи з метою підготовки населення до дій в умовах терористичного акту. Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах охорони державного кордону, територіальні органи спеціально уповноваженого центрального органу вико-

навчої влади у справах охорони державного кордону та органи охорони державного кордону здійснюють боротьбу з тероризмом шляхом запобігання, виявлення та припинення спроб перетинання терористами державного кордону України, незаконного переміщення через державний кордон України зброї, вибухових, отруйних, радіоактивних речовин та інших предметів, що можуть бути використані як засоби вчинення терористичних актів; забезпечують безпеку морського судноплавства у межах територіальних вод та виключної (морської) економічної зони України для проведення антитерористичних операцій; надають Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідні сили і засоби для проведення антитерористичних операцій на території пунктів пропуску через державний кордон України, інших об'єктів, розташованих на державному кордоні або в прикордонній смузі. Державний департамент України з питань виконання покарань передбачає заходи щодо запобігання та припинення злочинів терористичної спрямованості на об'єктах кримінально-виконавчої системи. Управління державної охорони України бере участь в операціях з припинення терористичних актів, спрямованих проти посадових осіб та об'єктів, охорону яких доручено підпорядкованим цьому Управлінню підрозділам. Розвідувальні органи України добувають та здійснюють аналітичну обробку і надають в установленому порядку розвідувальну інформацію про діяльність іноземних та міжнародних терористичних організацій за межами України, а також здійснюють заходи безпосередньої протидії терористичним загрозам життю і здоров'ю громадян України, установам та об'єктам державної власності України в разі залучення розвідувальних органів України до участі в антитерористичних операціях за межами України.

Повноваження інших суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом, визначені у ст. 6: суб'єкти, які залучаються до боротьби з тероризмом, у межах своєї компетенції здійснюють заходи щодо запобігання, виявлення і припинення терористичних актів та злочинів терористичної спрямованості; розробляють і реалізують поперед-

жувальні, режимні, організаційні, виховні та інші заходи; забезпечують умови проведення антитерористичних операцій на об'єктах, що належать до сфери їх управління; надають відповідним підрозділам під час проведення таких операцій матеріально-технічні та фінансові засоби, засоби транспорту і зв'язку, інші засоби, медичне обладнання і медикаменти, а також інформацію, потрібну для виконання завдань щодо боротьби з тероризмом.

Важливою складовою цього Закону є визначення статусу головного органу в боротьбі з тероризмом в Українській державі — Антитерористичного центру при Службі безпеки України. На Центр покладатися наступні завдання: розроблення концептуальних засад і програм боротьби з тероризмом, рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності заходів щодо виявлення та усунення причин та умов, які сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних з терористичною метою; збирання в установленому порядку, узагальнення, аналіз та оцінка інформації про стан і тенденції поширення тероризму в Україні та за її межами; організація і проведення антитерористичних операцій та координація діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до конкретних антитерористичних операцій; організація і проведення командно-штабних і тактико-спеціальних навчань і тренувань; участь у підготовці проектів міжнародних договорів України, підготовка і подання в установленому порядку пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері боротьби з тероризмом, проведення фінансування суб'єктами, які ведуть боротьбу з тероризмом, антитерористичних операцій, здійснення заходів щодо запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності; взаємодія із спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом. За цим Законом Антитерористичний центр при Службі безпеки України формується Міжвідомчою координаційною комісією та штабом, а також координаційними групами та їх штабами, які створюються при регіональних органах Служби безпеки України.

Взаємодія суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, розкрита у ст. 8, в якій зафіксовано, що вони зобов'язані: 1) взаємодіяти з метою припинення злочинної діяльності осіб, причетних до тероризму, в тому числі міжнародного, фінансування, підтримки чи вчинення терористичних актів і злочинів, які скоєні з терористичною метою; 2) здійснювати обмін інформацією щодо: а) заволодіння чи виникнення загрози заволодіння терористичними групами (терористичними організаціями) зброєю, вибуховими речовинами, іншими засобами масового ураження; б) перетинання державного кордону України її громадянами, іноземцями та особами без громадянства з метою вчинення терористичних актів; в) виявлених у пасажирів проїзних документів, що дають право на проїзд у транспортних засобах міжміського та міжнародного сполучення, з ознаками підроблення; г) використання чи загрози використання терористами, терористичними групами чи терористичними організаціями засобів зв'язку та комунікаційних технологій; д) забезпечення ефективного прикордонного контролю, контролю за видачею документів, що посвідчують особу, та проїзних документів з метою запобігання їх фальсифікації, підробленню або незаконному використанню; 3) запобігати діям чи пересуванню терористів, терористичних груп чи терористичних організацій, а також осіб, які підозрюються у вчиненні терористичних актів або причетності до міжнародних терористичних груп чи організацій; 4) припинити спроби іноземних громадян стосовно яких є дані про їхню причетність до міжнародних терористичних груп чи організацій, здійснювати транзитний проїзд через територію України.

Відповідно до ст. 9 Закону передбачено сприяння органам, які здійснюють боротьбу з тероризмом. Так, органи державної влади України, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, організації, їхні посадові особи зобов'язані сприяти органам, які здійснюють боротьбу з тероризмом, повідомляти дані, що стали їм відомі, щодо терористичної діяльності чи будь-яких інших обставин, інформація про які може сприяти запобігання,

виявленню і припиненню терористичної діяльності, а також мінімізації її наслідків.

Політико-правове значення цього Закону висвітлюється у розд. III, присвяченому механізму проведення анти-терористичної операції. Так, за ст. 10. анти-терористична операція проводиться лише за наявності реальної загрози життю і безпеці громадян, інтересам суспільства або держави у разі, якщо усунення цієї загрози іншими способами є неможливим. Рішення щодо її проведення приймається залежно від ступеня суспільної небезпеки терористичного акту керівником Анти-терористичного центру при Службі безпеки України за письмовим дозволом Голови Служби безпеки України або керівником координаційної групи відповідного регіонального органу Служби безпеки України за письмовим дозволом керівника Анти-терористичного центру при Службі безпеки України, погодженим з Головою Служби безпеки України. Про рішення щодо проведення анти-терористичної операції негайно інформується Президент України.

Передбачено, що Анти-терористичний центр при Службі безпеки України проводить анти-терористичну операцію у разі, якщо: терористичний акт загрожує загибеллю багатьох людей чи іншими серйозними наслідками або якщо його вчинено одночасно на території кількох областей, районів чи міст; ситуація, пов'язана із вчиненням або загрозою вчинення терористичного акту, є невизначеною щодо причин та обставин її виникнення і подальшого розвитку; вчинення терористичного акту зачіпає міжнародні інтереси України та її відносини з іноземними державами; реагування на вчинення дій з ознаками терористичного акту належить до компетенції різних правоохоронних та інших органів виконавчої влади; очевидною є неможливість відвернення або припинення терористичного акту силами правоохоронних та місцевих органів виконавчої влади окремого регіону.

В інших випадках анти-терористична операція здійснюється за погодженням із керівником Анти-терористичного центру при Службі безпеки України самостійно координаційною групою відповідного регіонального органу

Служби безпеки України або органом виконавчої влади відповідно до їх компетенції та безпосереднього управління конкретною анти-терористичною операцією та керівництва силами і засобами, які залучаються до здійснення анти-терористичних заходів. Утворюється оперативний штаб, очолюваний керівником Анти-терористичного центру при Службі безпеки України (координаційної групи відповідного регіонального органу Служби безпеки України) або особою, яка його заміщує. Порядок діяльності оперативного штабу з управління анти-терористичною операцією визначається на основі Положення про цей штаб, яке затверджується Кабінетом Міністрів України. Керівник оперативного штабу визначає межі району проведення анти-терористичної операції, приймає рішення про використання сил і засобів, що залучаються до її проведення, а в разі потреби, за наявності передбачених законом підстав, вносить на розгляд Ради національної безпеки і оборони України пропозиції щодо введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях. Втручання в оперативне управління анти-терористичною операцією будь-яких осіб незалежно від посади не допускається.

У ст. 13 і 14 визначено сили і засоби, що залучаються до проведення анти-терористичної операції, та режим у районі її проведення. За ст. 15 особи, залучені до операції, мають право: 1) застосовувати відповідно до законодавства України зброю і спеціальні засоби; 2) затримувати і доставляти в органи внутрішніх справ осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення чи інші дії, що перешкоджають виконанню законних вимог осіб, залучених до анти-терористичної операції, або дії, пов'язані з несанкціонованою спробою проникнення в район проведення анти-терористичної операції і перешкоджання її проведенню; 3) перевіряти у громадян і посадових осіб документи, що посвідчують особу, а в разі їх відсутності затримувати до встановлення особи; 4) здійснювати в районі проведення анти-терористичної операції особистий догляд громадян і речей, що при них знаходяться, транспортних засобів і речей, які ними перевозяться; 5) тимчасово обмежувати або заборон-

няти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях і дорогах, не допускати транспортні засоби, в тому числі транспортні засоби дипломатичних представництв і консульських установ, та громадян на окремі ділянки місцевості та об’єкти, виводити громадян з окремих ділянок місцевості та об’єктів, відбуксировувати транспортні засоби; 6) входити (проникати) в житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, під час припинення терористичного акту та при переслідуванні осіб, які підозрюються у вчиненні такого акту, на територію та в приміщення підприємств, установ і організацій, перевіряти транспортні засоби, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров’ю людей; 7) використовувати із службовою метою засоби зв’язку і транспортні засоби, в тому числі спеціальні, що належать громадянам (за їхньою згодою), підприємствам, установам та організаціям, за винятком транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав і міжнародних організацій, для запобігання терористичному акту, переслідування та затримання осіб, що підозрюються у вчиненні терористичного акту, або для доставки осіб, які потребують термінової медичної допомоги, до лікувальних закладів, а також для проїзду до місця злочину.

Умови ведення переговорів з терористами сформульовані у ст. 16, в якій зазначається, що в ході проведення антитерористичної операції з метою збереження життя та здоров’я людей, матеріальних цінностей, схилення терористів до відмови від протиправних дій, справляння на них стримувального впливу, з’ясування можливості припинення терористичного акту допускається ведення переговорів з терористами. Здійснює це спеціально уповноважений на те керівник оперативного штабу. У разі, якщо мета переговорів з терористами не може бути досягнута через їх незгоду припинити терористичний акт і реальна загроза життю та здоров’ю людей зберігається, керівник антитерористичної операції має право прийняти рішення про знешкодження терориста (терористів). У разі очевидної загрози вчинення щодо

об’єкта чи особи терористичного акту і неможливості усунення цієї загрози іншими законними способами терорист (терористи) може (можуть) бути за вказівкою керівника оперативного штабу знешкоджений (знешкоджений) без попередження. Під час ведення переговорів не можуть розглядатися як умова припинення терористичного акту питання щодо видачі терористам будь-яких осіб, предметів і речовин, які безпосередньо можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму.

Порядок інформування громадськості про терористичний акт визначено у ст. 17. Його здійснюють керівник оперативного штабу або особи, уповноважені ним на підтримання зв’язків з громадськістю. Забороняється поширення через засоби масової інформації або в інший спосіб інформації, яка: розкриває спеціальні технічні прийоми і тактику проведення антитерористичної операції; може утруднити проведення антитерористичної операції і (або) створити загрозу життю та здоров’ю заручників та інших людей, які перебувають у районі проведення зазначеної операції або за його межами; має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить висловлювання осіб, які чинять опорття чи закликають до проведення антитерористичної операції; містить дані про предмети та речовини, які безпосередньо можуть використовуватися для вчинення актів технологічного тероризму; розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів і членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, а також про осіб, які сприяють проведенню зазначеної операції (без їхньої згоди).

Антитерористична операція (ст. 18) вважається завершеною, якщо терористичний акт припинено та ліквідовано загрозу життю і здоров’ю заручників та інших людей, які перебували в районі її проведення. Рішення про припинення антитерористичної операції приймає керівник оперативного штабу з управління цією операцією. Під час проведення антитерористичної операції керівник оперативного штабу спільно з відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого са-

моврядування організує надання допомоги потерпілим, визначає заходи щодо усунення та мінімізації наслідків терористичного акту, організує їх здійснення. Відшкодуванню шкоди, заподіяної терористичним актом та соціальної реабілітації осіб, які постраждали від терористичного акту, присвячений розд. IV Закону. Відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону і з наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими заподіяно шкоду, в порядку, встановленому законом. Відшкодування шкоди, заподіяної організації, підприємству або установі терористичним актом, провадиться в порядку, визначеному законом (ст. 19). Соціальна реабілітація осіб, які постраждали від терористичного акту, провадиться з метою повернення їх до нормального життя. Зазначеним особам надається у разі потреби психологічна, медична, професійна реабілітація, правова допомога і житло та здійснюється їх працевлаштування. Соціальна реабілітація осіб, які постраждали від терористичного акту, а також осіб, зазначених у ст. 21 цього Закону, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України. Порядок проведення соціальної реабілітації осіб, які постраждали від терористичного акту, визначається Кабінетом Міністрів України (ст. 19).

Розд. V містить механізм правового і соціального захисту осіб, які беруть участь у боротьбі з тероризмом. Вони зокрема за ст. 21 перебувають під захистом держави. Правовому і соціальному захисту підлягають: 1) військовослужбовці, працівники і службовці центральних і місцевих органів виконавчої влади, які беруть (брали) безпосередню участь в антитерористичних операціях; 2) особи, які на постійній чи тимчасовій основі сприяють органам, що здійснюють боротьбу з тероризмом, у запобіганні, виявленні, припиненні терористичної діяльності та мінімізації її наслідків; 3) члени сімей осіб, зазначених у п. 1 і 2 цієї частини, якщо потреба в забезпеченні їхнього захисту викликана участю зазначених осіб у боротьбі з тероризмом. Соціальний захист осіб, які залучаються до бо-

ротьби з тероризмом, здійснюється у порядку, визначеному законом. Якщо особа, яка брала участь у боротьбі з тероризмом, загинула під час проведення антитерористичної операції, членам її сім'ї та особам, що перебували на її утриманні, виплачується за рахунок коштів Державного бюджету України одноразова допомога в розмірі двадцяти прожиткових мінімумів, відшкодовуються витрати на поховання загиблого, призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника, а також зберігаються пільги, які мав загиблий, на отримання житла, оплату житлово-комунальних послуг тощо. У разі, якщо особа, яка брала участь у боротьбі з тероризмом, стала інвалідом внаслідок каліцтва, отриманого під час проведення антитерористичної операції, цій особі за рахунок коштів Державного бюджету України виплачується одноразова допомога в розмірі десяти прожиткових мінімумів і призначається пенсія відповідно до законодавства України. У ст. 22 зумовлено, що в разі вимушеного заподіяння під час проведення антитерористичної операції шкоди життю, здоров'ю і майну терористів, військовослужбовців та інші особи, які брали участь в антитерористичній операції, звільняються від відповідальності за цю шкоду відповідно до законів України.

Відповідальність за участь у терористичній діяльності визначена у розд. IV (ст. 23–25). Так, ст. 23 проголошує відповідальність осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому законом. Непокора або опертя законним вимогам військовослужбовців, посадових осіб, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, неправомірне втручання в їхню законну діяльність тягнуть за собою відповідальність, передбачену законом. Відповідно до ст. 24 така організація визнається за рішенням суду терористичною і підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується. У разі визнання судом України, в тому числі відповідно до її міжнародно-правових зобов'язань, діяльності організації (її відділення, філії, представництва), зареєстрованої за межами України, терористичною, діяльність цієї організації на території України забороняється, її

українське відділення (філія, представництво) на підставі рішення суду ліквідується, а належні йому майно і майно зазначеної організації, яке знаходиться на території України, конфіскуються. За сприяння терористичної діяльності згідно зі ст. 25 керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій несуть відповідальність згідно із законом, якщо:

- 1) фінансували терористів, терористичні групи (терористичні організації);
- 2) надавали або збирали кошти безпосередньо чи опосередковано з наміром використання їх для вчинення терористичних актів чи злочинів терористичної спрямованості;
- 3) проводили операції з коштами та іншими фінансовими активами: фізичних осіб, які вчиняли чи намагалися вчинити терористичні акти чи злочини терористичної спрямованості або брали участь у їх вчиненні чи сприяли вчиненню; юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму; юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою терористів або осіб, що сприяють тероризму, включаючи кошти, отримані або придбані з використанням об'єктів власності, що безпосередньо чи опосередковано перебувають у власності чи під контролем осіб, які сприяють тероризму, або пов'язаних з ними юридичних і фізичних осіб;
- 4) надавали кошти, інші фінансові активи чи економічні ресурси, відповідні послуги безпосередньо чи опосередковано для використання в інтересах фізичних осіб, які вчиняють терористичні акти або сприяють чи беруть участь у їх вчиненні, чи в інтересах юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму, а також юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою зазначених осіб;
- 5) надавали допомогу особам, які брали участь у вчиненні терористичних актів;
- 6) вербували фізичних осіб для заняття терористичною діяльністю, сприяли встановленню каналів постачання зброї терористам і переміщенню терористів через державний кордон України;
- 7) переховували осіб, які фі-

нансували, планували, підтримували чи вчиняли терористичні акти або злочини терористичної спрямованості;

- 8) використовували територію України з метою підготовки чи вчинення терористичних актів або злочинів терористичної спрямованості проти інших держав або іноземців, несуть відповідальність згідно із законом.

Сутність міжнародного співробітництва України у сфері боротьби з тероризмом розкрито у розд. VII. Ст. 26 свідчить, що Україна відповідно до укладених нею міжнародних договорів співробітничав в галузі боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з міжнародним тероризмом. Керуючись інтересами забезпечення безпеки особи, суспільства і держави, Україна переслідує на своїй території осіб, причетних до терористичної діяльності, в тому числі у випадках, коли терористичні акти або злочини терористичної спрямованості планувалися або були вчинені поза межами України, але завдають шкоди Україні, та в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Інформацію іноземній державі з питань пов'язаних із боротьбою з міжнародним тероризмом, Україна за ст. 27 надає на підставі запиту, дотримуючись вимог законодавства України та її міжнародно-правових зобов'язань. Така інформація може бути надана і без попереднього запиту іноземної держави, якщо це не зашкодить проведенню досудового слідства чи судового розгляду справи і може допомогти компетентним органам іноземної держави у припиненні терористичного акту. Ст. 28 надає Україні право брати участь у спільних з іноземними державами заходах щодо боротьби з тероризмом. Порядок видачі (екстрадиції) осіб, які брали участь у терористичній діяльності, визначений у ст. 29.

Механізм контролю і нагляду за законністю здійснення боротьби з тероризмом закріплений у розд. VIII. Контроль за дотриманням законодавства при проведенні боротьби з тероризмом здійснюється Верховною Радою Украї-

ни в порядку, визначеному Конституцією України, а контроль за діяльністю суб'єктів боротьби з тероризмом покладений на Президента України та Кабінет Міністрів України в порядку, визначеному Конституцією і законами України (ст. 30). Нагляд за дотриманням вимог законодавства органами, які беруть участь в антитерористичних заходах, організовується Генеральним прокурором України та уповноваженими ним прокурорами в порядку, визначеному законами України (ст. 31).

В останньому IX розділі відображені положення, що вводять цей Закон у дію.

О. Антонюк

Закон України “Про основи національної безпеки України” — нормативний акт (прийнятий Верховною Радою України з наступними змінами 19 червня 2003 р.), в якому визначено основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і надання гарантій в Україні щодо безпеки свободи особи, суспільства і держави від певних зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності. Так, основними загрозами в інформаційній сфері цей закон визначає: вияви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; поширення засобами масової інформації культури насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерну злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави чи спрямована на забезпечення відповідних потреб і національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення невірогідної, неповної або упередженої інформації. Основними напрямками державної політики з питань національної безпеки в інформаційній сфері є: забезпечення інформаційного суверенітету України; вдосконалення державного регулювання інформаційної сфери шляхом створення відповідних нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної

інфраструктури та ресурсів, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення національного та світового (глобального) інформаційного простору вірогідною інформацією про Україну; забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у функціонування засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері та переслідування працівників ЗМІ за їхні погляди та результати діяльності.

Закон України “Про інформацію” від 02.10.92 // ВВР України. — 1992. — № 48; Закон України “Про телебачення і радіомовлення” від 21 грудня 1993 р. // ВВР України. — 1994. — № 10; Закон України “Про захист суспільної моралі” від 20.11.03 // Законодавство України: Офіційний сайт ВР України. — <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/>; Актуальные проблемы информационной безопасности Украины: Аналитический доклад ЦСПЕДИ им. Розумкова // Национальная безопасность и оборона. — 2001. — № 1; Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39.

М. Головатий

Запис (відеозапис, звукозапис, літературний запис) — фіксація за допомогою спеціальних засобів на відповідному матеріальному носії текстів, звуків і/або рухомих зображень, яка дає змогу здійснювати їх сприйняття, відтворення або сповіщення за допомогою відповідного пристрою або іншого носія. Літературний З. передбачає спільну творчу працю, коли літератор-професіонал опрацьовує усну чи письмову заготовку автора відповідно до мети опрацювання. При літературному З. літератор-професіонал є співавтором твору.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

За революційну перспективу — ліва суспільно-політична організація антиглобалістського напрямку, створена в 1995 р. у Швейцарії. У січні 2000 р. провела акцію протесту проти Всесвітнього економічного форуму у

Давосі. Чисельність організації невідома. Бере участь у різних антиглобалістських акціях як у Швейцарії, так і за рубежом. Має контакти з палестинськими, курдськими організаціями, політичними групами лівого напрямку, що діють в Турції.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным воен. низированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Засновник (співзасновник) засобу масової інформації (комунікації) — той, хто заснував ЗМІ (на загал — що-небудь). Право на заснування друкованого засобу масової інформації належить дїєздатним громадянам України, інших держав та особам без громадянства, юридичним особам України та інших держав, трудовим колективам підприємств, установ і організацій. При заснуванні інформаційних агентств іноземці та юридичні особи інших держав можуть бути лише співзасновниками, причому їхня частка, у статутному фондї не повинна перевищувати 35 %. Право на заснування телерадіоорганізацій належить лише громадянам та юридичним особам України, Верховній Радї України, Президенту України. Заборонено створення і діяльність телерадіоорганізацій, у статутному фондї яких іноземні інвестиції перевищують 30 %. Юридична або фізична особа не має права бути засновником (співзасновником) телерадіоорганізацій, які ведуть мовлення більш як на двох каналах мовлення по телебаченню і трьох каналах мовлення по радіо на територію всієї країни, області, міста або іншого регіону. Організації та підприємства зв'язку, які експлуатують мережі мовлення, не можуть засновувати телерадіоорганізації. Співзасновник — особа, яка об'єдналася з іншою особою (особами) для спільного заснування, видання засобу масової інформації (комунікації). Відносини між співзасновниками визначаються установчим договором, де передбачається розподіл обов'язків щодо виробничого, фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності створеного ними засобу масової інформації (комунікації).

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Засоби масової інформації (комунікації), мас-медіа — засоби, за допомогою яких споживач (користувач) отримує доступ до масової інформації та комунікації. Розрізняють друковані (періодичні і такі, що продовжуються — газети, журнали, бюлетені тощо) та екранні видання, радіо, телебачення (супутникове, проводове, глобальне), аудіо- та відеозаписи, електричний та електронний зв'язок (телеграф, телефон, телекс, телефакс), комп'ютерні мережі та інші телекомунікації, спрямовані на широку масову аудиторію.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Засоби міжнародного інформаційного обміну — установи, організації, представництва, мас-медіа, метою діяльності яких є поширення політичної, культурологічної, наукової та іншої інформації, яка становить інтерес для широкого кола споживачів інформації, має міжнаціональний, міждержавний характер. При посольствах в інших країнах можуть створюватися інформаційні центри, бюро, бібліотеки, які поширюють інформацію про внутрішню політику і досягнення тієї чи тієї країни. Подібні інформаційні представництва створюють міждержавні, міжнародні організації, які зацікавлені в популяризації своєї діяльності, просвітництві. З. м. і. о. є також бюро, представництва зарубіжних мас-медіа, інформагенцій, акредитовані відповідно до чинного законодавства країни перебування. В умовах глобалізації функції засобів інформаційного обліку між країнами, громадянами різних країн все більше виконують глобальні мережі мовлення та спілкування (телебачення, радіо, Інтернет тощо).

Ю. Бондар

Захист прав національних меншин — аналіз змісту міжнародних документів, прийнятих ООН, НБСЄ/

ОБСЄ, Радою Європи, деякими регіональними міжнародними організаціями, політико-правової системи країн Європи свідчить, що вони акумулюють у собі найновіші теоретичні і політико-правові підходи до розв'язання політичних, етнокультурних, освітніх, мовних проблем поліетнічних суспільств та передовий практичний досвід демократичних держав у сфері захисту прав національних меншин. Світова спільнота протягом повоєнних років виробила систему міжнародно-правових регуляторів гарантій і захисту прав національних меншин, які ґрунтуються на таких загальновизнах методологічних підходах: питання належності особи до національної меншини є питанням суто індивідуального вибору, який не повинен обмежуватися будь-якими додатковими критеріями; права національних меншин, які входять до їхнього правового статусу, є індивідуальними, а не колективними правами; права національних меншин є невід'ємною складовою загальної системи прав людини, громадянських прав і свобод у державах; права національних меншин є істотно відмінні від прав народів, у тому числі від прав корінних народів. Міжнародне право категорично відмовляє меншинам у праві на самовизначення; ефективне конституційно-правове забезпечення прав національних меншин можливе лише за умови, коли статус їх надається лише громадянам держави, в якій вони мешкають; специфічні права національних меншин (тобто права, відмінні від прав більшості інших громадян) — це їхні права у тих сферах, де вони виявляють себе як особлива етнічна група (збереження ідентичності, традицій, мови, культурної спадщини). Відпрацьовано на міжнародному рівні основні категорії прав національних меншин: I. Право на існування, яке включає два аспекти: право на фізичне існування та право на збереження своєї ідентичності (захист національних меншин від будь-яких спроб примусової асиміляції тощо). II. Заборона дискримінації осіб, які належать до національних меншин. III. Право на рівну участь у державотворенні. IV. Право на вільне збереження, вияв і розвиток культурної самобутності: а) права,

пов'язані з використанням мови: право користуватися мовою національної меншини приватно і публічно; право на використання мови національної меншини у спілкуванні з державними установами; право на використання мови національної меншини на досудовій стадії кримінального процесу; право національних меншин вивчати рідну мову, а також здійснювати навчально-виховний процес мовою меншини в школі та дошкільних установах. Ці зобов'язання мають виконуватись і в державних, і в приватних школах; право національних меншин на створення власних навчальних закладів у межах правової системи своєї держави, на свої кошти зі здійсненням контролю за навчальними планами; право на використання свого прізвища та імені мовою меншини; право на написання топонімів, вивісок, написів, іншої інформації мовою національних меншин; б) право на вільне самовиявлення, отримання і поширення інформації, ідей за допомогою власних інформаційних засобів, гарантія доступу до засобів масової інформації; в) релігійні права, право на створення власних релігійних установ і свобода від вивчення релігії, відмінної від власних переконань. V. Право особи належати чи не належати до етнічної групи. VI. Політичні права: право на створення власних громадських організацій та участь у міжнародних організаціях; можливість для національних меншин впливати на прийняття державних рішень стосовно них або самим приймати такі рішення. Представництво членів національної меншини в органах влади; право підтримувати зв'язки з іншими представниками груп, в тому числі з тими, які перебувають за кордоном; право залишати свою країну і повертатися до неї; свобода думки відповідно до своїх філософських, політичних, релігійних й інших переконань. VII. Право на отримання фінансової допомоги. VIII. Право на ефективні засоби юридичного захисту стосовно спеціальних прав національних меншин.

Абашидзе А. Х. Защита прав меньшинств по международному и внутригосударственному праву. — М., 1996; Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро за-

хисту прав людини. — Вип. 21: Права меншин. — К., 1998.

О. Антонюк

Зловживання свободою масової інформації (при проведенні передвиборної агітації) — поширення інформації, використання засобів масової інформації (комунікації) всупереч встановленим правилам ведення передвиборної агітації. Відповідно до чинного законодавства України “Про вибори” встановлено обмеження щодо ведення передвиборної агітації, які і визначають межі З. с. м. і. у передвиборному контексті. Не можуть брати участь у передвиборній агітації іноземці та особи без громадянства, у тому числі через журналістську діяльність чи у формі участі у концертах, виставах, спортивних змаганнях, інших публічних заходах, що проводяться на підтримку чи за підтримки партії (блоку) — суб’єкта виборчого процесу чи кандидата у депутати; органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи та суди; посадові і службові особи цих органів (крім випадків, коли відповідна посадова чи службова особа є кандидатом у депутати); члени виборчих комісій протягом строку їх повноважень у відповідних виборчих комісіях. Обмежено передвиборну агітацію у військових частинах (формуваннях) та установах кримінально-виконавчої системи — відвідування їх окремими кандидатами у депутати чи уповноваженими особами партії (блоків) заборонено. З агітаційною метою не можна використовувати будинки та приміщення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, розміщувати політичну рекламу на об’єктах культурної спадщини. Забороняється розповсюджувати політичну рекламу через радіотрансляційні або інші мережі сповіщення пасажирів у транспортних засобах громадського користування, на станціях метрополітену, вокзалах, портах, аеропортах і в одному блоці з комерційною чи соціальною рекламою.

Заборонено поширення будь-яких матеріалів, що містять заклики до ліквідації незалежності України, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету

і територіальної цілісності держави, підризу її безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства та розповсюдження міжетнічної, расової і релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров’я населення, завідомо неправдиві або наклепницькі відомості про партію (блок) — суб’єкта виборчого процесу або кандидата у депутати. У разі порушення цих вимог за поданням Центральної виборчої комісії або відповідної окружної виборчої комісії дія ліцензії на випуск (друк) засобу масової інформації може бути тимчасово зупинена (в інших випадках тимчасове зупинення дії ліцензії або випуску, друку здійснюється виключно за рішенням суду). Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення вповноважена припинити трансляцію на територію України (в тому числі операторами телекомунікацій) іноземних телеканалів, якщо їхня діяльність суперечить законодавству України “Про вибори”.

Засоби масової інформації, службові особи та творчі працівники не мають права агітувати за або проти партій (блоків), кандидатів у депутати, якщо таке не передбачено відповідними угодами, забороняється включення політичної реклами в інформаційні теле- і радіопроекти, перекривання регіональними (місцевими) телеорганізаціями державної та комунальної форми власності своїми передачами передач передвиборної агітації, що транслюються на загальнонаціональних каналах мовлення за рахунок коштів Державного бюджету України. Також заборонено проведення передвиборної агітації в зарубіжних засобах масової інформації, що діють на території України, а також зареєстрованих в Україні засобах масової інформації, в яких частка зарубіжної власності перевищує 50 %. Друковані передвиборні матеріали обов’язково повинні вміщувати відомості про друкарню, наклад, інформацію про осіб, відповідальних за випуск.

Будь-яка передвиборна агітація припиняється за добу до виборів, у день виборів забороняється оприлюднювати результати опитування виборців щодо їх волевиявлення під час голосування до його закінчення.

Партія (блок) — суб'єкт виборчого процесу, кандидат у депутати, мають право на спростування неправдивої про них інформації у засобах масової інформації. Засіб масової інформації, що оприлюднив відповідний матеріал, повинен це зробити не пізніше як через три дні після звернення з такою вимогою, але не пізніше останнього дня перед днем виборів. Відповідь має бути оприлюднена без додатків, коментарів та скорочень в обсязі, не меншому ніж обсяг повідомлення, що спростовується, і здійснюватися за рахунок засобу масової інформації. Відповідь на відповідь не надається.

Ю. Бондар

Злочинність етнічна — різновид організованої злочинності, що утворюється за етнічними ознаками. При цьому етнічні угруповання організованої злочинності можуть “спеціалізуватися” на здійсненні певних злочинів. Наприклад, за даними російського дослідника О. Степаняна, на початку ХХ ст. у кримінальних злочинах єврейська етнічна складова була такою: підробка цінних паперів — 94,6 % від усіх злочинів цього виду, суспільна спокуса — 93,7 %, удаване банкрутство — 92,1 %, брехлива присяга або свідчення — 86,5 %, військові злочини — 84 %, скуповування краденого — 79,7 %, шахрайство — 78,9 %, злочини проти порядку — 68,5 %, користування чужим майном — 58,7 %, неповідомлення про злочин — 57,9 % тощо.

Персонал. — 2004. — № 8.

Г. Щокін

Знак охорони авторського права (копірайт) — позначення, сповіщення про право автора на твір. Знак розміщують на кожному відтвореному примірнику твору, у нижньому кутку звороту титульного аркуша книжкового видання, внизу публікації, у вихідних даних записаного відео- або аудіо-твору. Графічно позначення складається з трьох елементів: латинської літери “С”, обведеної колом — ©, імені особи,

яка має авторське право, та року першої публікації твору.

Словник книгознавчих термінів. — К., 2003.

Ю. Бондар

Зона вільної (безлімітної) торгівлі — економічний простір, створений в результаті домовленостей кількох держав, у межах яких торгівля країн-учасниць одна з іншою не обмежується митом і не піддається іншим обмеженням.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000.

М. Головатий

Зона шенгенська (*Schengen* або *Schengentand*) — зона вільного пересування людей у дванадцяти країнах (всього їх п'ятнадцять) — членах Європейського Союзу. Підписана після тривалих дискусій і переговорів, розпочатих у 1985 р., в Шенгені (Люксембург) у 1994 р. З. ш. створили країни Європейського Співтовариства, які прагнули розширити Єдиний європейський ринок також за рахунок вільного пересування людей. Ці країни за межами структури ЄС досягли угоди про ліквідацію будь-якого внутрішнього прикордонного контролю, ввели спільний візовий режим для громадян третіх країн і запровадили спільну політику надання громадянам політичного притулку. Країни З. ш. вирішили створити Європейську поліцію (Європол) і Європейський відділ боротьби з наркотиками (виробництво, торгівля, розповсюдження, вживання), а також спільний банк даних для нагляду за злочинною діяльністю на території країн — засновників З. ш. Договір 1997 р. в Амстердамі залучив Шенгенську угоду до третьої основи Європейського Союзу (правосуддя і внутрішні справи). До З. ш. не увійшли Данія, Ірландія. Сполучене Королівство.

Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Ідентифікації криза (від лат. *identificare* — ототоження і грец. *krisis* — вирішальний результат) — переломного характеру втрата особистістю відчуття ототоження себе з певною соціальною спільнотою. Позаяк людина — істота полісутнісна, то й процес ідентифікації особистості відбувається на різних рівнях (раціональному, емпіричному) і з різними соціальними спільнотами (професійними, віковими, класовими, етнічними, статевими тощо). Відтак і втрата ідентичності носить багатоступеневий і багатоплощинний характер. Втрата особистістю відчуття власної укоріненості в системі цінностей якоїсь однієї або навіть кількох референтних соціальних спільнот може ще не означати наявності І. к. Так само І. к. може не настати й тоді, коли особистість продовжує отожднювати себе з цінностями певної соціальної групи, але відкидає ототоження себе з певними соціальними ролями, які впливають з цієї ідентифікації. І. к. настає тоді, коли особистість переживає почуття втрати того виду ідентичності, який вона вважає найістотнішим, стрижневим для власної життєвої самореалізації, для своєї життєвої програми. Якщо визначальною формою ідентифікації особистості виступає етнічна ідентифікація, яка переживається нею як втрачена, то одним із результатів такого роду І. к. постає етнічна індиферентність. І. к. криє в собі небезпеку маргіналізації особистості, знецінення себе, інколи навіть втрати смислу життя з усіма наслідками, які з цього впливають. І. к. веде до ціннісної переорієнтації особистості, до пошуку нових референтних груп і, відповідно, нових ідентифікацій.

Волобуєв В. Ідентифікація // Малий етнополітичний слов. — К., 2005; Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. — К., 2004; Морен Э. Утраченна парадигма: Природа человека. — К., 1995; Табачковський В. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках “неевклідової рефлексивності”. — К., 2005; Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. — К., 2000; Франкл В. Воля к смыслу. — М., 2000.

В. Ятченко

Ідеократія (від грец. — поняття, уявлення і влада) — влада ідеї, визначної цінності, що лежить в основі світосприйняття; домінуючої ідеології — системи ідей та поглядів, в яких усвідомлюються та оцінюються відношення людей до дійсності, висвітлюються інтереси різних соціальних верств: духовної інтелігенції, чиновництва, підприємців, робітників, селян, люмпенізованих та маргінальних елементів. Кожній такій ідеології та соціальній страті відповідає певна головна цінність, що спричиняє відповідні ціннісні орієнтації, які можуть спрямовуватися на цінності духовної, політичної, виробничої або споживацької сфери. Переважання тих чи тих ціннісних орієнтацій, які діють за певними циклами (тобто періодично та закономірно змінюють одна одну), створюють відповідний тип суспільства — переважно духовне, політичне, економічне або споживацьке.

Г. Щокін

Ідеологія етнічна — система релігійно-філософських, морально-правових, політико-економічних та традиційно-побутових ідей і поглядів, що історично та психологічно притаманні певному етносу, становлять його на-

ціональну ідеологію. Така система народжується і розвивається в певних географічних, історичних, соціальних та зовнішніх умовах, що спричиняє особливості як національної ідеології, так і пов'язаних з нею національного менталітету, характеру, темпераменту і національного способу життя загалом.

Г. Щокін

Ідеологія релігійна — система концептуально оформлених релігійних уявлень, ідей, поглядів, аргументів і концепцій про найвищу досконалість — Бог та навколишній світ, мета і сенс життя віруючої людини. І. р. передбачає у своєму складі: 1) упорядковане вчення про Бога (богів), світ, природу, людину, суспільство, що цілеспрямовано розробляється теологами, богословами тощо; 2) релігійно-етичні, релігійно-політичні, релігійно-правові, релігійно-естетичні, релігійно-етнічні концепції (теологія прогресу, теологія праці, політична теологія, теологія культури тощо); 3) релігійну філософію (неотомізм, християнський екзистенціалізм, християнську антропологію, метафізику вседності тощо). Інтегративним компонентом І. р. є систематизоване й кодифіковане віровчення або Святе Письмо, наприклад, Трипітака у буддистів, Авеста в зороастризмі, Тора в іудеїв, Біблія у християн, Коран у мусульман тощо. Святе Письмо є основою теоретичного рівня релігійної свідомості. Воно визначає зміст і сутність церковно-богословських доктрин, є невід'ємним компонентом свідомості віруючого. До загальних ознак, властивостей систематизованого віровчення відносять: 1) символізм — релігійні уявлення, які втілюються у знаки, символи (наприклад, у предмети культу, ритуальні дії, релігійну лексику); 2) алегоричність — умовна форма висловлювання, вираження абстрактних понять у наочних образах, які потребують іншого, відмінного від буквального, розуміння; 3) емоційність — чуттєве ставлення віруючих до сакральних речей, персон, місць, один до одного і до себе, до релігійного забарвлених явищ, світу тощо (наприклад, любов до Бога, почуття гріховності, послуху, покірності, радість богоспількування, спів-

чуття до ближнього, благоговіння перед красою й гармонією створеної природи, очікування чуда тощо); 4) діалогічність — можливість внутрішнього спілкування з Богом.

І. р. є одним із “зрізів” релігійного світогляду, в якому віруючий узагальнено усвідомлює й оцінює навколишній світ, визначає сенс власного буття.

Академічне релігієзнавство. — К., 2000; Досон К. Г. Религия и культура. — СПб., 2000; Колоний А. Феномен релігії. — К., 1999; Элиаде М. История веры и религиозных людей. — М., 2001.

А. Черній

Ізоляціонізм (англ. *isolationism*, від фр. *isolation* — роз'єднання, відокремлення) — специфічний тип поведінки (чи реального стану) суб'єкта, групи, який орієнтований на обмеження, згортання своїх зв'язків з іншими суб'єктами спілкування. І. як політичний процес може спостерігатися в торговельних санкціях (ембарго, заборони), посиленні візового (в'їздного, виїздного) режиму, інформаційній, військовій або іншій блокаді; згортанні культурних, інформаційних контактів тощо.

Політологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000

М. Головатий

Ізоляціонізм етнічний — система поглядів або обрана лінія поведінки (дій), що спрямована на відповідне політичне, економічне чи культурне самовідокремлення будь-якої етноструктури від інших етногруп. Спричинити, зумовити таку позицію (ситуацію) може концепція, система ідей, поглядів про унікальність і неповторність окремого етносу, його переваги над іншими. У такій концепції часто домінує точка зору про те, що інтереси та потреби етнічної групи можна задовольнити, зреалізувати шляхом розриву раніше існуючих зв'язків із сумісними етнічними спільнотами чи їх спілками. Так чи інакше І. є спричиняє заперечення існуючих внутрішніх (державних) етнічних умов, у тому числі й тих, які безпосередньо торкаються особливостей існування національних меншин, безпосередньо підданих впливові І. е. Нерідко І. е. обгрун-

товують як вірний, незаперечний напрям розвитку, хоча здебільшого він наносить шкоду існуванню етносів, дестабілізує етнічну політику взагалі. Повна (абсолютна) етнічна ізоляція загалом неможлива, оскільки за будь-яких обставин, етноси, етнічні меншини, групи, змушені якщо не співпрацювати, то бодай спілкуватися, взаємодіяти (навіть конфліктувати). І. е. ускладнює життя етнічної групи, етносу, позбавляє прогресу в розвитку, за браку інноваційності гальмує необхідне оновлення.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корещього; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри // Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика: Енцикл. / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. — К., 1998.

М. Головатий

Ізоляціонізм політичний (англ. *isolationism*, від фр. *isolation* — відділення, відокремлення) — специфічний тип поведінки політичного суб'єкта, який орієнтований на обмеження і згортання його зовнішніх зв'язків і відносин. І. п. часто має місце в торговельних санкціях, посиленні, обмеженні візового режиму, військовій або інформаційній блокаді, згортанні культурних контактів і т. ін.

Политологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин і др. — М., 2000.

М. Головатий

Ізоляція (від фр. *isolation* — відокремлення) — сукупність дій держави чи етнічної спільноти спрямованих на самовідокремлення себе від інших політичних та етнічних суб'єктів; діяльність міжнародних організацій чи держав у накладанні обмежень на контакти з певними державами; дії держави чи панівної у суспільстві етнічної групи спрямовані на обмеження в правах представників якоїсь етнічної групи; самовідокремлення частини етнічної спільноти на основі релігійних відмінностей. Одним із видів політичної І. є намагання держав не здійснювати активної зовнішньополітичної діяльності на міжнародній арені, за

власними межами. Тому проголошується ідея — невтручання у справи інших і відмова іншим у праві будь-якого втручання у власні справи. Ця політика І. може використовуватись як для забезпечення повної незалежності від інших країн чи регіонів, так і для того, щоб не допустити іншого впливу в конкретному регіоні, розширивши при цьому можливість власного впливу на політичну ситуацію в цьому регіоні. І. становила, наприклад, основу політики США, починаючи від прийняття Конституції 1776 р. й до Першої світової війни включно. Сутністю політики І. була позиція про невтручання США у європейські справи і в збройні конфлікти поза межами американського континенту, а також обмеження й недопущення впливів європейських країн на країни Північної і Південної Америки. Політика І. може застосовуватись до певних держав чи держави міжнародною спільнотою з метою здійснення тиску на них, задля відмови їх від протиправних дій, які шкодять інтересам особи і світової спільноти. Політика І. щодо цих країн здійснюється за допомогою різних торговельних санкцій, посиленні чи обмеженні візового режиму, військовій або економічній блокаді, згортанні культурних контактів тощо.

І. може носити характер політичного, економічного чи культурного самовідокремлення етнічної групи від інших етногруп. Ця І. етнічна може ґрунтуватися на ідеях про унікальність, неповторність того чи того етносу, прагненнях представників етнічної групи зберегти свою самобутність. І. здійснюється шляхом розриву існуючих зв'язків із суміжними етнічними спільнотами. Зумовлювати до І. етнічної може політика тиску або ігнорування етнокультурних та інших інтересів етнічних спільнот, потенціал яких є не достатнім для незалежного розвитку. Політику І. етнічної можуть проводити державні структури, спрямовуючи її на обмеження соціально-економічних, політичних і особистих прав та свобод представників певної етнічної групи. Вона виявляється у примусовому поселенні представників певних расових та етнічних груп у спеціально відведених для них територіях (резерваціях, бантус-танах, гетто та

ін.). Для них зазвичай відводилися найнеродючіші землі, що спричиняло поступове вимирання їх населення. У ХІХ ст. резервації були створені у США і Канаді для індіанців, в Австралії — для аборигенів. У ПАР законодавство передбачало постійне місце проживання африканців лише в резерваціях — “хоумлен-дах”, оголошених нібито незалежними “бантустанами”.

І. релігійна виникає внаслідок відокремлення і різкого відмежування частини (групи, громади, осередку) віруючих на основі догматики, канонів або культової практики. Витоки її містяться в неадекватному відображенні соціальної дійсності, процесів суспільного життя. Найпоширенішою аргументацією І. релігійної виступає прагнення зберегти чистоту віри або створити нову, правдиву. Представники цих груп можуть не визнавати чинного законодавства, порушувати його, що ставить таку групу в розряд переслідуваних. Прагнучи уникнути репресій члени групи посилюють конспірацію, не допускають проникнення до їх складу “чужих”.

Большая советская энциклопедия: В 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М., 1972. — Т. 10; *Етнонаціональний розвиток України*. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993; *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. І. Римаренко (ред.). — К., 1996; *Політологічний енциклопедичний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 1997.

В. Деревінський

Імідж політичний (від лат. *imago* — образ, вид) — а) образ суб'єкта політичної діяльності, який здійснює когнітивний та емоційно-психологічний вплив на інших політичних суб'єктів та громадян; б) сукупність уявлень, що сформувалися в громадській думці про поведінку людини відповідно до свого статусу, як повинні співвідноситися між собою права і обов'язки в цьому статусі; в) об'єктивний образ суб'єкта політики, що існує у масовій свідомості. Імідж взагалі — це зовнішній вигляд, уявлення, яке формується суб'єктом задля певного ставлення до нього з боку інших людей. І. п. — це сукупність тих влас-

тивостей, рис, якими володіє і які приписуються пропагандою, рекламою суб'єкту політичної діяльності.

Загалом існує чотири основних концептуальних підходи щодо визначення поняття “І. п.”: 1) антропологічний (набір конкретних якостей, зовнішніх рис, що асоціюються з конкретним суб'єктом); 2) онтологічний (образ особистості, що сформувався й існує у свідомості значної кількості громадян); 3) ціннісний (цілеспрямовано створений образ політичного лідера за рахунок усвідомлення різних його якостей); 4) етнічний (образ політика, створений за рахунок його моральних якостей і рис, що імпонують представникам електорату або не сприймаються ними). І. п. існує в громадській думці на різних рівнях: раціональному (вплив програми, виступів, аргументів його носія у процесі політичної діяльності); емоційному (наскільки лідеру, політику, громадському діячеві вдається впливати на навколишніх). І. п. позитивного значення відповідає уяві більшості громадян про ідеал політика, громадського діяча. Існують різні типи і види І. п. Так, український політолог В. Бебик виокремлює три основних типи: “свій хлопець” — тип політика, політичного лідера, який усіма можливими способами вказує на те, що він практично нічим не відрізняється від звичайних громадян (біографія, уподобання, інтереси, умови життя тощо); “аристократ” — політик який доводить, що треба спробувати відірватися від буденності, влаштувати своє життя комфортніше, що справжню політику роблять лідери, еліта, яка розуміє потреби мас; “знавець” — політик, який будь-що намагається пояснити і довести навколишнім, що саме він найкраще знає і спроможний розв'язати найгостріші проблеми суспільного життя. Нерідко політик, політичний лідер, громадський діяч не є таким, як здається, а скоріше намагається стати або бути схожим з образом, що сформувався у масовій свідомості, тобто персоніфікується. Російські політологи виокремлюють такі типи І. п.: “людина з натовпу”, “інтелектуал”, “звинувачував”, “боєць”, “міцний господар”, “ментор”, “прагматик-професіонал” та ін.

І. п. може виникнути й існувати стихійно (природно), без особливих зу-

силь з боку особистості (групи), але може творитися, змінюватися за допомогою певних засобів, що використовуються окремими людьми.

Фахівця з технології створення привабливого образу (іміджу) політика, громадського діяча чи цілої громадської організації іменують іміджмейкером. Використовуючи найрізноманітніші засоби впливу на громадську думку, спираючись на закони психології, соціології, іміджмейкер допомагає створити такий образ політика, громадського діяча, що викликає симпатії громадян, їхню готовність підтримувати його, віддати свої голоси за нього на виборах чи в процесі певної громадсько-політичної діяльності. Щоб досягти цього, іміджмейкер має з'ясувати, які риси політика подобаються громадянам, чого від нього очікують, яких характеристик йому бракує, щоб бути для громадян ще привабливішим. Крім того, іміджмейкер наголошує на тих рисах політика, які найбільше сприймають громадяни і їм подобаються. Процес створення і внесення І. п. у масову свідомість підпорядковується і визначається певними законами політичної реклами і спрямований на здобуття політиком (політичною групою) громадської популярності.

Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин і др. — М., 2000; Политологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонока. — К., 2005; Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Імпічмент (англ. *impeachment*, від старофр. *empeachment* — осуд, обвинувачення) — процедура обвинувачення вищих посадових осіб (президентів, міністрів, федеральних суддів та ін.) та притягнення їх до відповідальності за грубі порушення конституції чи закону, допущених під час виконання ними отриманих внаслідок виборів повнова-

жень. На сучасному етапі більшість демократичних країн світу мають процедуру І., згідно з якою одна з палат парламенту (частіше нижня) формулює звинувачення і порушує справу, а друга (верхня) або приймає остаточне рішення, або ж передає справу на розгляд судових органів, які і вирішують долю звинувачуваної особи.

Відомо, що витоки І. як конституційної процедури звинувачення вищих державних осіб лежать в англійському конституційному праві. Для процедури І. за англійським зразком притаманне те, що весь процес притягнення урядовця до відповідальності відбувається в межах саме парламенту. Так, нижня палата порушує справу, а верхня, у свою чергу, приймає остаточне рішення щодо подальшої долі урядовця. Уперше І. був запроваджений наприкінці XV ст. в Англії і застосовувався стосовно урядовців, зокрема радників короля. При цьому сам парламент проводив слідство (палата громад) і виносив вирок (палата лордів). Дещо по-іншому здійснюється І. у США, де нижня палата (Сенат) виступає у ролі слідчого і обвинувача. Від імені Конгресу діє спеціальне утворений комітет із розслідування і на основі його доповіді приймається рішення про обвинувачення. Порушену в такий спосіб справу розглядає верхня палата, рішення якої є легітимним лише за умови прийняття його двома третинами її складу. Наслідком І. може бути усунення з посади (поста) і позбавлення прав займати посаду для будь-якої федеральної посадової особи, якщо вона звинувачується у "зраді, хабарництві або інших тяжких злочинах". Так, у 1974 р. президент США Ніксон під загрозою імпічменту змушений був піти у відставку, в 2002 р. конгрес США проводив слухання щодо І. президента Клінтона. Визначену у США процедуру проведення І. можна вважати класичною. Процесуально вона певною мірою подібна до судочинства. Однак головним змістом відповідальності у порядку І. є політична оцінка дій відповідної особи, а наслідком — можливе усунення її з посади (поста). До того ж, реалізація процедури І. завжди відбувається у стінах парламенту. Американська модель проведення І. запроваджена також такими

державами, як Бельгія, Ісландія, Нідерланди, ФРН, Італія, Австрія та країнами Північної і Центральної Америки. Своєрідною є процедура І., запроваджена у Франції, де політичний устрій розглядається як взірець президентсько-парламентського правління. Згідно зі ст. 63 Конституції Франції у разі притягнення до відповідальності президента або ж членів уряду звинувачення висуваються обома палатами парламенту, що мають винести ідентичні рішення. Сама ж справа виноситься на розгляд спеціально створеного Вищого Суду для вирішення таких питань. Французька модель І. запозичена також деякими країнами, наприклад: Грецією, Данією, Фінляндією.

Після розпаду СРСР, на пострадянських теренах вперше у Литві в порядку І. навесні 2004 р. парламентом республіки у відставку було відправлено президента Литви Роландаса Паксаса. Цей державний діяч був звинувачений у співпраці з російськими спецслужбами та кримінальними структурами. Мало того, Р. Паксасу було відмовлено у можливості кандидувати на посаду президента країни у наступних дострокових виборах президента Литви.

Конституція України, як і основні закони інших країн молоді демократії, також передбачає І. Президента в разі вчинення ним державної зради або іншого злочину. Питання про усунення Президента України з поста в порядку І. ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Для проведення розслідування передбачається, що Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію. До складу цієї комісії включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії мають розглядатися на засіданні Верховної Ради України. За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України. Конституційною вимогою є те, що рішення про усунення Президента України з поста в порядку І. приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституцій-

ного складу. Чинним це рішення парламенту стає у разі перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про І. та отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину. Ст. 112 Конституції України визначає, що в разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до ст. 108–111 виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Прем'єр-міністра України. При цьому Прем'єр-міністр України в період виконання ним обов'язків Президента України не може здійснювати низку повноважень, визначених ст. 2, 6, 8, 10–12, 14–16, 22, 25, 27, 106 Конституції України.

Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К., 1996; Політологічний енциклопедичний словник. — К., 1997; Политологическая энциклопедия. — М., 2003; Капто А. С. Энциклопедия мира. — М., 2002; День. — 2004. — 15–18 квіт.; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Інавгурація (від лат. *inauguro* — присвячую, англ. *inauguration* — вступ на посаду) — а) урочистий акт вступу на посаду глави держави або посвячення в сан, який зазвичай передбачає виголошення ним клятви та програмної промови; б) урочиста процедура відкриття пам'ятника, виставки, національного свята тощо. У Стародавньому Римі І. була актом введення на посаду будь-якої особи, надання певному населеному пункту особливого значення (наприклад, ритуального). І. здійснювалася авгурами (колегією священників) і супроводжувалася релігійними ритуальними діями. В сучасному значенні використовують для визначення офіційної церемонії прийняття влади з боку новообраного президента. Так, інавгурація першого президента США відбулася 30 квітня 1789 р. Акт вступу на посаду супроводжується складанням присяги, яку зазвичай приймає

голова Верховного Суду на засіданні парламенту (Італія, США, Німеччина), інаугураційною промовою, святковими парадами (США). Свій порядок І. новообраного в Україні Голови держави — Президента визначено Конституцією України. Відповідно до ст. 104 Конституції України, новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України. Президент України складає таку присягу: “Я (ім’я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов’язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов’язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі”. Президент України, обраний на позачергових виборах, складає присягу у п’ятиденний термін після офіційного проголошення результатів виборів. Приведення до присяги Президента України здійснює голова Конституційного суду України.

Конституція України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К., 1996; Коментар до Конституції України / Ред. кол.: В. Ф. Опришко (голова) та ін. — К., 1996; Зюнова Т. В. Современная модель дипломатии: Истоки становления и перспективы развития: Учеб. пособие. — М., 2003; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; Чудаков М. Конституционное право зарубежных стран. — Минск, 2001; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Індивідуалізм — напрям думок, почуттів і бажань, які поцінують життя, статус окремої людини, як більш важливу, істотну субстанцію, ніж життя груп, великих асоціацій, суспільства. Різновидом І. є етикополітичний І., який розглядає індивід як самотету, а в щасті, всебічному розвитку особистості вбачає кінцеву мету;

при цьому суспільство і держава характеризуються як допоміжні засоби для досягнення індивідом своїх цілей.

М. Головатий

Індуїзм (санскр. *хіндумата*) — одна з найдавніших релігій світу, що сформувалася до середини I тис. н. е. в Індії внаслідок еволюції та злиття основоположних ідей ведизму й брахманізму. Згідно з І. існує єдине божество Брахман (найвищий дух, душа Всесвіту) в особі та образі трьох богів (Тримурті): Брахми (творця Всесвіту), Вішну (хранителя усіх світів) та Шіви (руйнівника світу), які вінчують ієрархічну піраміду богів і богинь. І. визначає три шляхи вшанування Бога: праведне життя відповідно до релігійних настанов; правильне пізнання Бога через філософію і роздуми; наближення до Бога через безмежну любов до нього. І. розвинув учення брахманізму про переселення душ (сансару). Відповідно до закону карми, яка визначає характер перевтілення, після смерті людини її душа (Атман) переселяється в тіло людини (вищої чи нижчої касті), у рослинний або тваринний організм тощо. Кінцева мета: перевтілення-злиття Атмана з Брахманом. І. — релігія універсального одухотворення природи і суспільства: обожнює дерева, тварин, каміння, численних духів лісів, річок, гір, покровителів людей, тварин, худоби, садіб тощо. І. повчає, що людина має бути миролюбивою, терпеливою, чесною в думках і вчинках. В І. відсутня цілісна церковна організація, як і єдина уніфікована культова система. Кожна община та їх храм має свою ієрархію богів, власну систему церемоній і богослужінь. Серед великої кількості свят, найголовнішими є Дашехра (символізує перемогу добра над злом), Холі (свято весни) й Дівапалі (свято світла). Основні центри індуїстського паломництва — Айодхья, Матхура, Дварака, Пушкара, Мадурай та ін. Найсвятішим вважається Бенарес (Варанасі) — найвідоміший релігійний центр Індії, “місце створення Шивою Всесвіту”. В І. існує три основні напрями: шиваїзм, вішнуїзм, шактизм. І. це специфічний спосіб життя. Будь-яке явище природи суспільного життя має для І. сакральний характер. Крім Індії послідовники І. прожива-

ють у Непалі, Шрі-Ланці, Пакистані, Бангладеш, Малайзії, деяких країнах Африки. В Україні І. представляють у реформованих, модернізованих варіантах громади Товариства Свідомості Крішні, Ошо Раджніша, Саї Баби, Шрі Чінмоя та ін.

Бравад-гіта, як вона є. — К., 1990; Гусева Н. Р. Индуизм. — М., 1997; Древо индуизма. — М., 1999; Кейгер Ф. Труды по ведийской философии: Тексты. — М., 1986; Малерб М. Религии человечества. — М.; СПб., 1997; Ольденбург С. Ф. Культура Индии. — М., 1991.

А. Черній

Інквізиція (лат. *inquisitiro* — розшук, від *inquirō* — розшукую) — особливий суд у католицькій церкві (суди церковної юрисдикції, незалежні від органів і установ світської влади) із спеціально призначеними суддями для дізнання, суду й винесення вироку еретикам, тобто людям, погляди яких протистояли християнським догматам, виробленими Вселенськими соборами.

Єдиної дати щодо виникнення І. не існує. Французький дослідник Ж. Гіро вважає, що віхою її виникнення є 1227–1229 рр., коли володіння графа Тулузького перейшли до французької корони і започаткувалося співробітництво церковної і світської влади для пошуку і покарання еретиків. За свідченням американського історика А. Шеннона, І. у формі особливого трибуналу започатковується у першій половині XIII ст. (1231), коли на основі едикту Папи Григорія IX було відлучено усіх віровідступників від церкви, призначено інквізиторів не лише з правом розслідування, а й суду над еретиками. Тож можна стверджувати, що термін “І.” з’являється тільки з виникненням інквізиційних трибуналів. Витоки І., різні форми та засоби боротьби з ересю мають значно глибшу історію. Згідно тверджень авторів Британської енциклопедії вони сягають щонайменше IV ст., коли християнство набуло статусу державної релігії Римської імперії. Звідси вони виокремлюють два періоди в історії І.: єпископальний (з IV по XIII ст.), коли переслідуванням еретиків займалися єпископи, і чернечий (із XIV по XIX ст.), коли діяли інквізиційні три-

бунали, якими керували домініканські й францисканські ченці. Італійський історик Р. Лонгоне дає детальнішу періодизацію історії І., виокремлюючи в ній наступні етапи: 1) початкова — часів раннього християнства; 2) імператорська — здійснювалася за вказівкою імператора римськими префектами і губернаторами; 3) єпископальна — від розпаду Римської імперії до XIII ст.; 4) власне (“священний” трибунал) — очолювана папою і безпосередньо здійснювана ченцями домініканського й францисканського орденів; 5) державна І. — проводили спільно світська і церковна влада; 6) іспанська І. — очолював великий інквізитор, якого призначав король і затверджував Папа Римський; 7) колоніальна — (іспанська, португальська); 8) вселенська — в особі Конгрегації святої канцелярії, яка проіснувала з 1542 і до 1965 р.

Верховним главою І. був Папа Римський, який призначав інквізиторів і які підпорядковувалися тільки йому. Інквізитори здебільшого були ченцями двох орденів — домініканського й францисканського. Це були люди різного походження, енергійні, жорстокі, підступні, пихаті, віком не молодше 40 років. Апарат І. передбачав наявність прокурора, лікаря і ката. Прокурор — один із ченців — виступав у ролі обвинувача. Лікар стежив за тим, щоб обвинувачений не помер “передчасно” під час тортур. Найціннішим і найбажанішим засобом отримати еретика вважалося не виявити його за допомогою третіх осіб, а примусити самого добровільно з’явитися в І., щоб покаятися і відмовитися від своїх хибних переконань, засудити їх і як доказ своєї відвертості видати усіх йому відомих одновірців, схильних до ересі. Першочергове завдання інквізитора — перетворити еретика із “слуги диявола” в “раба Господнього”. Тому інквізитор прагнув вирвати у нього зізнання, покаяння, відмову від еретичних поглядів і примусити примиритися з церквою. Для цього використовувались різноманітні методи — від тортур і ганебного одягу (санбеніто) до болісної процедури аутодафе й покарання. Форми покарання були різні — відлучення від церкви, штраф, принизливе шмагання, ув’язнення,

спалення на вогнищі тощо. На вогнищах І. загинули сотні тисяч, а підслідних — мільйони. Особливо активізувалась І. з 1480 р., коли була створена так звана Нова І. на чолі з монахом-домініканцем Т. Торквемадою, автором інквізиційного кодексу. Нова І. переслідувала передусім похрещених євреїв (моранів), яких звинувачували в прихильності до іудаїзму та мусульман, які прийняли християнство (морисків), їх також зазідали в таємному сповіданні ісламу. Із завоюванням Америки І. перенесла свої форми і методи діяльності за океан. І. була скасована Наполеоном у Франції та країнах, які він завоював наприкінці XVIII — на початку XIX ст. У Латинській Америці І. було відмінено під час боротьби за незалежність (1810–1826). Найдовше зберігалася папська І., яка після ліквідації в 1870 р. світської влади Пап могла діяти лише методами відлучення, прокляття і внесення небезпечних, із позицій церкви, творів в “Індекс заборонених книг”. Під назвою Конгрегація св. канцелярії І. проіснувала до 1965 р., коли була перетворена в Конгрегацію віровчення, яка діє іншими методами, наприклад, заборона на викладацьку роботу в католицькому університеті чи видання тієї чи іншої літератури.

Арну А. История инквизиции. — Л., 1926; Галуа Л. История инквизиции. — СПб., 1873; Григулевич И. Р. Инквизиция. — М., 1976; Ланглюа Ш. В. Инквизиция по новейшим исследованиям. — М., 1903; Роженицын В. С. Джордано Бруно и инквизиция. — М., 1955.

А. Черній

Іноземець (іноземні громадяни) — людина, яка знаходиться на території чужої держави і не є її громадянином. Іноземні громадяни (*foreign citizens*) — особи, що не є громадянами певної держави і мають підтвердження своєї належності до громадянства іншої держави.

М. Головатий

Інородці — особи інших національностей; представники національних меншин. Поняття “І.” було введено в широкий обіг у Російській імперії. У цій державі І. переважно називали всі неслов’янські народи, хоча нерідко під

це визначення потрапляли всі неросіяни, а також люди, що сповідували не християнську, в тому числі й не православу, релігію. Це поняття могло носити негативне навантаження. Російська влада проводила щодо І. політику русифікації (обрусіння). Поняття “І.” було представлено в офіційних документах царської Росії. Безпосередньо для неслов’янського населення, яке проживало в Сибіру, Середній Азії (киргизів, калмиків, бурятів, якутів та ін.) у 1822 р. було видано спеціальний державний документ — “Статут про управління інородцями”. Статут містив положення про особливості налагодження адміністративного та економічно-податкового управління над інородцями цих підконтрольних Росії територій. Нерідко в російських офіційних документах інородцями називають євреїв, латишів, поляків, татар, українців та інші народи.

Поняття “І.” знову почало широко використовуватися в 90-х роках ХХ ст. Інородцями називають російськомовне населення, яке проживає на території держав, створених після розпаду СРСР. Поняття “І.” вельми активно експлуатується з негативним підтекстом у Російській Федерації. Вживається воно в основному до вихідців із Кавказу і Середньої Азії.

Етніонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — Київ, 1993; Большая советская энциклопедия: В 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М., 1972. — Т. 10.

В. Деревінський

Інститут світового спостереження (*Worldwatch Institute*) — незалежна дослідницька організація, яка була створена в 1974 р. у США (м. Вашингтон) для аналізу загальносвітових проблем економічного, політичного, соціального та духовного розвитку і повернення більшої уваги до них громадськості. Масштабні дослідження І. с. с. з 1984 р. виходять як спеціальні доповіді під назвою “Стан світу” (“*State of the World*”) і розповсюджуються у багатьох країнах серед державних, політичних, громадських діячів, працівників ЗМІ. Журналісти такі видання нерідко називають “Біблією” світового екологічного руху.

І. с. с. видає також журнали і брошури, присвячені політичному аналізу глобальних проблем сучасності. Одним з найважливіших напрямів діяльності І. с. с. є послідовна розробка концепції “сталого розвитку суспільства”. Під цим розуміють суспільство, яке формує свої економічні та соціальні системи у такий спосіб, щоб максимально підтримати систему природних ресурсів і систему життєзабезпечення людини. Завдання І. с. с. — привернути увагу урядів, політичних, громадських діячів як до розв’язання місцевих (регіональних) так і загальносвітових (глобальних) проблем.

Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000.

М. Головатий

Інституційний расизм — вислів, який було вжито ніби-то в доповіді сера Макферсона (Сполучене Королівство, 1990 р.), коли йшлося про негритянського підлітка Стівена Лоуренса, якого в 1993 р. заколола ножами до смерті зграя білої молоді. У І. р. звинуватили лондонську поліцію, оскільки за згаданий злочин нікого не засудили.

Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Інтерес етнічний — уявлення окремої етнічної спільноти про найбільшу вигоду для себе під час спілкування з іншими суб’єктами історичного розвитку — державами, націями, етнічними групами, класами, партіями. І. е. — це соціально найзначущий елемент у структурі етнічної самосвідомості, своєрідним “мотором етнічної самосвідомості” якої є інтереси (Л. Дробижева). Для визначення та усвідомлення сутності І. е. слід пам’ятати про структуру конкретного етносу, яку визначають за двома вирішальними чинниками: а) за характером розміщення етносу у світі; б) за рівнем етнічної самосвідомості та самоідентифікації окремих частин етносу або ж окремих його представників. Український етнос складається з двох основних структурних елементів: перший — це ядро українського етносу,

що знаходиться на території України; другий — частини сукупності української людності, що перебувають поза межами України, на територіях інших етнополітичних організмів. Існує поняття “структуру етносу”, в основу якого закладено фактор самосвідомості, соціальної активності, самоідентифікації, що сприяє значно потужнішому вияву І. е. За вказаними показниками структура етносу складається за Е. Смітом: з ядра, маргінального прошарку, етнічної категорії. Ядро, що знаходиться на території України, є невеликим і, безумовно, найпомітнішим виразником І. е. Маргінальний прошарок — це достатньо велика частина етносу, якій притаманна “подвійна, потрійна самосвідомість”, внаслідок довготривалого впливу інших етносів або взаємодії з ними. На думку вчених — це поселенське ядро представників інших етносів, які мешкають в Україні. До етнічних категорій відносять тих індивідів, які практично втратили свою українську етнічність і лише їхнє походження вказує на належність до українського етносу чи то їхній зв’язок з ними (В. Євтух). І. е. виникає навколо матеріальних, політичних, правових, духовних питань і проблем. Матеріальні проблеми є наслідком, результатом господарсько-економічної діяльності громадян, їхнього соціального розвитку, а також груп, проблем демографічного розвитку. Політичні — пов’язані з владою, доступом до неї. Правові — зумовлюються можливостями і гарантіями рівноправного становища суб’єктів, груп у суспільстві, їх соціальним захистом. Духовні — це збереження мови, культури, освіти, усього, що спричиняє існування етнічної специфіки. Отже, І. е. можуть виявлятися в найрізноманітніших сферах життя, тобто поле їх вияву не обмежено суто етнічними, етнокультурними відносинами. Такі сторони вияву І. е. — надто рухливі й історично мінливі. І. е. варіюють залежно від розвитку, єдності, стану етнічної спільноти, конкретно-історичної ситуації, в якій вона перебуває. Вважається, що найоптимальніше І. е. окремого етносу забезпечується і реалізується за умов, коли такий етнос чітко визначається політично і створює власну державу. Природно, що за

обставин, коли таке політичне визначення є неможливим, для реалізації власного І. е. етнос висуває питання про конституційні, правові гарантії свого існування і розвитку, або створення автономії у складі іншої держави. Корінні, титульні етноси, які створили і мають власну державу, повинні будувати свою внутрішню і зовнішню політику у такий спосіб, аби максимально враховувався і зреалізовувався І. е. щонайменшого етносу, який, у свою чергу, аби не мати проблем існування і розвитку, повинен максимально сприяти стабільному розвитку держави, де він історично знаходиться. Етноісторичні, етнокультурні та інші взаємини між етносами регулює етнополітика, яку здійснюють держава, політичні партії, громадсько-політичні рухи та інші суб'єкти політичного, суспільного процесів. Така політика, як і будь-яка інша існує на теоретичному і практичному рівнях. На теоретичному — це ідеальні уявлення, уможлядні накреслення, реальне визначення щодо стану конкретних етносів, їхніх взаємин з іншими. На практичному — це організаційні дії, заходи, прагматичні експерименти, спрямовані на облаштування життя етносів. І. е. виникає і формується в тісному поєднанні економічних, політичних, духовних, культурних запитів, потреб, інтересів громадян. Він досить мінливий і залежить (за своїм характером, змістом) від конкретної суспільно-політичної ситуації в соціумі. Незадоволення І. е. часто спричиняє етнічні та інші проблеми. Етнічна одиниця (народ) реалізацію І. е. вбачає у своєму політичному самовизначенні — створення власної національної державності.

Антонюк О. В. Основи етнополітики: Навч. посіб. для студ. вищ навч. закл. — К., 2005; Арон Р. Мир і війна між націями: Пер. з фр. — К., 2000; Декларация прав національностей України: Постанова Верховної Ради України від 1 листопада 1991 р. / Голос України. — 1991. — 2 листоп.; Євтух В. Міжетнічний конфлікт у суспільному розвитку поліетнічних країн // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко та ін. — К., 2002; Кравецька О. Етнополітичні проблеми України в контексті світового досвіду // Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи. — К., 1997; Лео-

нова А. О. Етнокультурна політика України: Моногр. — К., 1998; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри // Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика: Енцикл. / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1998; Нельга О. В. Теорія етносу. — К., 1997; Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред.-коорд. акад. РАН Г. В. Осипов. — М., 1998; Украинская советская энциклопедия. — К., 1985.

М. Головатий

Інтереси особи в інформаційній сфері — інтереси, зумовлені можливістю у визначеній формі збирати, зберігати й поширювати інформацію, використовувати інформаційну інфраструктуру, засоби масової інформації (комунікації) для задоволення своїх інформаційних потреб, отримання інформаційних послуг, інформаційної самореалізації, здобуття освіти тощо.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Інтерес національний — система відносин, яка поєднує в собі потреби функціонування і розвитку нації — народу як єдиного організму. Основу І. н. становлять потреби суспільства, потрібні для його розвитку і функціонування, захист народу від загроз з боку іншої держави (держав), а також підтримання соціального миру, порядку і злагоди всередині країни. До корінних І. н. належать питання цілісності й культурної ідентичності, безпеки нації — народу, контроль над використанням важливих природних ресурсів. Важливішими системоутворювальними чинниками І. н. виступають: збереження культури, науки і освіти, їх носіїв, території, на якій вони живуть і працюють (функціонують).

Енциклопедія етнокulturознавства / Ю. І. Римаренко, В. Г. Чернець та ін.; За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 2001. — Ч. 1. — Кн. 2; Основи демократії: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2002;

Оссовський В. Л. Стан громадської думки в Україні: case study // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: Моногр. / За ред. М. О. Шульги. — К., 1999; Українське суспільство: Моніторинг-2000 р.: Інформ.-аналіт. матеріали. — К., 2000.

М. Головатий

Інтифада (з араб. — позбавлення) — поняття (термін), яким називають два палестинських повстання, що відбулися на західному березі річки Йордан та в секторі Газа — територіях, окупованих під час війни 1967 р. Ізраїлем. Перша І. почалася в 1987 р. і тривала до 1993 р., а друга — в 2000 р. і відома як І. Аль-Акса. Вважають, що перша І. була реакцією на усвідомлення, що палестинське питання й арабо-ізраїльський конфлікт перестали бути головною проблемою урядів арабських країн і що палестинці на окупованих територіях повинні самі взятися до зброї. Щодо другої І., то вона спалахнула після того, як Аріель Шарон відвідав мечеть Аль-Акса (звідси й назва). Візит було поціновано як символ провокаційного блюзнірства, оскільки питання фактично стояло так — чи матиме палестинський народ на західному березі та в секторі Газа можливість для самовизначення, створення автономії, власної державності, або ці території остаточно й повністю відійдуть до Ізраїлю. Загалом вказана проблема зародилася ще наприкінці Першої світової війни. Трохи пізніше Велика Британія отримала спеціальний мандат на керування Палестиною, яка мала стати місцем проживання єврейського народу, але не за рахунок місцевого населення. Знайти необхідну рівновагу за таких умов виявилось надто складно. Вже до 1948 р. в Палестину переселилася велика кількість євреїв з Європи. У 1947 р. ООН ухвалила постанову про поділ Палестини на арабську та єврейську держави, створивши таким чином ніби-то умови для розв'язання проблеми. Однак у 1948 р. в результаті заснування Палестинської держави виникла держава Ізраїль. Відбулося це шляхом згінання з різних місць понад сімсот тисяч палестинських утікачів. Такі утікачі або зазнавали етнічних чисток, або вимушені були жити в постійному страху, що врешті й спричинило арабо-ізраїльську війну, яка закінчилася переми-

р'ям без якоїсь мирної угоди. Перша І. почалася з бунту палестинської молоді, до якого поступово приєдналося населення різного віку, що зробило акції непокори, демонстрації, економічні страйки значно масовішими. Зі свого боку Ізраїльський уряд розпочав жорстоку репресію проти населення окупованих територій. Однак під тиском І. та світової громадськості Ізраїльський уряд змушений був погодитися на прямі переговори з палестинцями. Вони були проведені в рамках Мадридського мирного процесу, який відбувся з ініціативи президента США Дж. Буша і президента Росії М. Горбачова у жовтні 1991 р. Пізніше, в 1993 р. в Осло було укладено спеціальну угоду, а в 1994 р. створено палестинський автономний уряд на західному березі та в секторі Газа. Графік реалізації угоди, укладеної в Осло було порушено, що призвело до нових проблем, оскільки своєчасно не вдалося здійснити трьохетапне виведення ізраїльських військ з окупованих територій. Друга І. характеризувалася помітною ескалацією насильства, коли Ізраїль використав важке військове спорядження: ракети, танки, гелікоптери, літаки тощо. Із палестинського боку, з початком І., розпочалися напади на поселення ізраїльтян. Їх здійснювали терористи-самогубці, члени релігійних груп, світських організацій. Уряд Ізраїлю вважав, що такі напади були організовані Ясиром Арафатом — президентом Палестинської автономії. Прірва між двома сторонами конфлікту меншою за дві І. не стала.

Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Інфократія (від лат. *informatio* — пояснення, виклад) — влада володарів інформації, їхня роль у житті сучасного суспільства. Поняття “І.” знайшло поширення в західній політологічній літературі 70–90-х років у працях О. Тоффлера, Б. Ланв'є, Є. Сміта, Д. Плевника, У. Дж. Мартіна, присвячених проблемі становлення “інформаційного суспільства”, “інформаційної економіки”, “геополітичної інформації” тощо. Бурхливий розвиток елект-

ронних засобів масової комунікації, інформатики, телематики, створення глобальної інформаційної мережі, яка перетворилася на “становий хребет сучасної цивілізації” (Е. Сміт), зумовили різке збільшення працівників галузі збирання, обробки і поширення інформаційних знань. Особливе місце серед них належить володарям інформаційних агентств і мереж, комп’ютерних банків даних, які перетворилися на І., як одну з панівних політичних еліт. Її діяльність позначена тими суперечливими тенденціями, які притаманні процесу інформатизації суспільного життя. З одного боку, інформація, знання дедалі більше відіграють роль “світового” чинника економіки, культури, вирішального у трансформованні життя людських спільнот, перебудови самого контексту відносин між індивідами і цілими народами. Діяльність працівників інформаційного сектора суспільства формується “глобальна інформаційна культура”, збагачуються можливості обміну і поширення знань і досягнень світової культури. Значно зростає вплив інформаційних технологій і знань на функціонування держави і на механізм прийняття і реалізації політичних рішень.

З іншого боку, виникають нові види відчуження людини, духовного споживацтва, додаткові можливості маніпулювання свідомістю людей та їхньою поведінкою. Однією із серйозних політичних проблем стало з’ясування меж “втручання” засобів масової інформації у приватне життя особи, загроз нового “тоталітарного і централізованого” контролю над людиною, що може бути використано в диктаторських цілях.

Інфократична еліта, яка використовує інтелектуальну властивість як товар, породжує жорстку конкуренцію в боротьбі за контроль над знаннями, інформацією, інтелектуальними ресурсами (“інфовійни”). Щільно переплітаючись з політикою, І. здійснює ідеологічно визначений інформаційний тиск на масову свідомість, політичну гетеросугестію. Тенденцією подана політична інформація широко використовується як засіб усунення політичного опонента, його дискредитації.

Характерна особливість сучасної інфосфери — надлишок різноманітних

даних, що посилює проблему їх використання, в тому числі у політиці для вироблення адекватного, оперативного і ефективного рішення. Внаслідок цього особливого значення набуває діяльність спеціалістів з відбору, оцінювання та інтерпретації отриманої інформації, що також об’єктивно посилює можливості інфократичного впливу на перебіг політичних подій. Протидією цьому слугують децентралізація інформаційної мережі, подолання монополії на інформацію, створення альтернативних інформаційних джерел, посилення контролю громадськості над діяльністю засобів мас-медіа.

Створюючи власну інформаційну і комунікаційну інфраструктуру, Україна має враховувати як здобутки світової практики “інформаційного суспільства”, так і її проблеми, суперечності і парадокси.

Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень. — К., 2001; *Етнічний довідник: У 3 ч.* — Ч. 1. Поняття та терміни. — К., 1997; *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

С. Бойко

Інформатизація — науково-технічний та соціально-економічний процес створення необхідних умов для задоволення інформаційних потреб громади, органів влади, організацій, громадських об’єднань на основі формування інформаційних ресурсів та їх використання.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; *Стеклов В. К., Беркман Л. Н.* Нові інформаційні технології. Транспортні мережі телекомунікацій. — К., 2004.

Ю. Бондар

Інформаційна безпека — стан захищеності інформаційного простору, який забезпечує його формування і розвиток в інтересах громади, організацій і держави загалом, захист від неправомірного зовнішнього і внутрішнього втручання; стан інформаційної інфраструктури, процесів, за яких інформація використовується суворо за

призначенням і не впливає негативно на інформаційну чи інші системи як самої держави, так і інших країн у процесі її використання.

Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи. — К., 2004; *Мас-медіа* у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Інформаційна відвертість — поширення інформації про особу, організацію, установу тощо без утаювань, відкритість і доступність такої інформації. У визначених випадках межі І. в. можуть обмежуватися відповідно до закону.

Див. також: *Інформація; Інтереси особи в інформаційній сфері.*

Ю. Бондар

Інформаційна послуга — надання споживачам інформаційної продукції з метою задоволення їхніх інформаційних потреб у визначеній законом формі інформаційної діяльності.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Інформаційна програма — теле-, радіопрограма, призначена для повідомлення про події та факти, новини у формі зручній для швидкого ознайомлення з ними. Характеризується стислістю, безкоментарністю авторського викладу, різними джерелами повідомлення.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Інформаційна система — сукупність засобів масової інформації, інформаційних ресурсів, інформаційно-технічних виробничих комплексів, організацій для збереження і поширення інформації, органів захисту, охорони інформації, яка забезпечує інформаційні права, потреби та інтереси громади, установ і організацій, держави. У вузькому розумінні — система обігу інформації в окремій організації, закладі чи установі.

Ю. Бондар

Інформаційна сфера (середовище) — сукупність інформації, інформаційної структури, засобів масової інформації (комунікації), інших суб'єктів, що збирають, зберігають, використовують інформацію, а також нормативно-правової бази, державних та громадських інституцій, які регулюють суспільні відносини, що виникають при інформаційній діяльності.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Інформаційне агентство — суб'єкт інформаційної діяльності, що діє з метою надання інформаційних послуг, як-то: збирання, опрацювання і поширення інформації для друкованих та електронних ЗМІ, видавництв, урядів, організацій тощо. Відповідно до Закону України “Про інформаційні агентства” (№ 74/95 — ВР від 28 лютого 1995 р.) І. а. набуває відповідного статусу лише після державної юридичної реєстрації. Основними видами І. а. в Україні є державні та недержавні, іноземні І. а., які діють через свої зареєстровані представництва. Право на заснування І. а. в Україні належить громадянам та юридичним особам України. Іноземці та іноземні юридичні особи мають право бути співзасновниками І. а. України. Забороняється створення і діяльність І. а. в статутному фондї яких сукупна частка, що належить іноземним та/або іноземним юридичним особам становить більш як 35 відсотків. Державним І. а. надається першочергове право на використання засобів комунікації для поширення інформації, яка має особливе значення для держави і суспільства. І. а. згідно з чинним законодавством можуть поширювати свою продукцію як державною, так й іншими мовами, дотримуючись загальнодержавних етично-моральних норм слововживання. І. а. не мають права у своїх матеріалах: поширювати або розголошувати дані, що становлять державну таємницю, закликають до насильницької зміни або повалення існуючого конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, підриву її безпеки, вести пропаганду війни, насильства і жорстокості; розпалювати расову, на-

ціональну і релігійну ворожнечу; розповсюджувати інформацію, що підриває суспільну мораль, підбурює до правопорушень, принижує честь і гідність людини, а також ущемляє інші законні права та інтереси громадян і держави.

Виноградова Г. В. Інформаційне право України. — К., 2006; Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Інформаційне право громадян — конституційне право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію на власний розсуд усно, письмово чи в інший спосіб. Кожному громадянину гарантується право на свободу думки, слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Здійснення цих прав може обмежуватися законом лише в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадянського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації, а також для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Інформаційні права громадян забезпечуються Законом України "Про інформацію", Цивільним кодексом України та іншими правовими актами. Відповідно до них органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані інформувати громадян про свою діяльність і ухвалені рішення, створювати спеціалізовані служби і системи, що забезпечують доступ до інформації, статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних цінностей (крім випадків врегульованих законодавчо), контролювати дотримання законодавства про інформацію. Доступ до відкритої інформації здійснюється через публікацію її в офіційних друкованих виданнях, поширення через засоби масової інформації, безпосереднє надання інформації громадянам, юридичним особам, державним органам відповідно до їхніх потреб. Надання інформації може здійснюватись як через механізм інформаційних запитів, так і на договір-

ній основі. Будь-яке обмеження прав на отримання відкритої інформації заборонено. Переважним правом на здобуття такої інформації користуються громадяни, яким вона потрібна для виконання професійних обов'язків. Громадянин не зобов'язаний перевіряти і нести відповідальність за вірогідність інформації, отриманої з офіційних джерел. Будь-який громадянин має право на отримання інформації про власний стан здоров'я та право на ознайомлення з особистими паперами, переданими на зберігання до архівів (бібліотек). Водночас без згоди фізичної особи заборонено зберігання, використання та поширення будь-якої інформації про її особисте життя (крім випадків, передбачених законом в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини).

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004; Виноградова Г. В. Інформаційне право України. — К., 2006.

Ю. Бондар

Інформаційне суспільство — фаза історичного розвитку, суспільство, в якому накопичення, обробка інформації та виробництво інформаційної продукції виступає рушійною силою науково-технічного, соціально-економічного і культурно-освітнього прогресу.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Інформаційні продукти (продукція) — результат інформаційної діяльності у матеріалізованій формі (друковане видання, теле-, радіопрোগрама, прес-повідомлення тощо), призначений для задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб, організацій, державних установ та ін.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Інформаційні процеси — послідовні зміни в інформаційному просторі, розвиток засобів масової комунікації, інформаційних ресурсів, технологій, інформатизація суспільства.

Ю. Бондар

Інформаційні ресурси — сукупність засобів масової інформації (комунікації); систематизоване зібрання інформації на паперових та інших носіях; можливість користуватися наявними засобами масової інформації (комунікації), інформаційною інфраструктурою для задоволення інформаційних потреб.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Інформація (від лат. *informatio* — роз'яснення) — документовані або публічно оголошені повідомлення, відомості про події та явища в суспільстві, державі, навколишньому природному середовищі (довкіллі), які людина сприймає безпосередньо та/або за допомогою спеціальних пристроїв, зокрема через мережі зв'язку та мовлення, пресу. Відповідно до чинного законодавства І. може бути відкритою та з обмеженим доступом (конфіденційна і таємна). Конфіденційна І. — це відомості, якими володіють, користуються та знаходяться в розпорядженні окремих фізичних та юридичних осіб і поширюється за їхнім власним бажанням відповідно до передбачених, визначених ними умов. Таємна І. — це відомості, що становлять державну (іншу передбачену законом) таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству, державі. І. з обмеженим доступом — це І., що може бути поширена без згоди її власника, якщо вона є суспільно значущою. Обмеження права на отримання відкритої І. забороняється законом. Розрізняють також І. статистичну, правову, масову, про особу, довідково-енциклопедичного характеру тощо. Існує І., що не належить до державної таємниці, а саме: про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту, аварії, катастрофи, небезпечні природні явища, інші події, що можуть становити проблеми та загрози людському життю. Це стосується І. про стан здоров'я, життєвий рівень людей, їхнє харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та інші умови життя, включаючи соціально-демографічні показники, стан освіти, культури, правопорядку, захисту прав людини і гро-

мадянина, незаконні дії влади (владних структур), органів місцевого самоврядування тощо. З поняттям “І.” пов'язані поняття “інформаційні відносини”, “інформаційна діяльність”, “інформаційні ресурси”, “інформаційний суверенітет”, “інформаційна безпека”, “інформаційна війна” та ін. Інформаційні відносини — відносини між суб'єктами, що володіють інформацією (фізичні особи, юридичні особи, держава). Основними принципами інформаційних відносин є: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свобода її обміну; об'єктивність, вірогідність, повнота і точність. Інформаційна діяльність характеризується сукупністю конкретних дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави. До інформаційних ресурсів входить будь-яка інформація, що належить державі, незалежно від змісту, форм, часу і місця її створення. Основу інформаційних ресурсів держави становлять її власні, державні ресурси. Інформаційний суверенітет — це невід'ємне право людини, суспільства, держави на самовизначення і участь у формуванні, розвитку та здійсненні національної інформаційної політики відповідно до чинного у державі законодавства, міжнародних правових актів, що мають до цього відношення. Інформаційна безпека — це можливість безперешкодної реалізації суспільством і окремими його членами своїх безпосередніх конституційних прав, пов'язаних із можливістю вільного отримання, створення і розповсюдження інформації. Інформаційна безпека послугується відповідною сукупністю політичних, економічних, організаційних заходів, спрямованих на попередження, виявлення і нейтралізацію тих обставин, чинників і дій, які можуть завдати будь-яких збитків чи зашкодити реалізації інформаційних прав, потреб та інтересів країни і її громадян. Інформаційна війна — це протистояння між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними або іншими структурами). Здійснюється з метою досягнення будь-яких переваг над супротивником (воєнних, соціально-політичних, економічних тощо). Головним об'єктом інформаційної війни є

свідомість людей, що безпосередньо зумовлює поведінку особистості.

Закон України "Про інформацію" від 02.10.92 // ВВР України. — 1992. — № 48; Закон України "Про телебачення і радіомовлення" від 21.11.93 // ВВР України. — 1994. — № 10; Закон України "Про захист суспільної моралі" від 20.11.03 // Законодавство України: Офіційний сайт Верховної Ради України — <http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/>; Актуальные проблемы информационной безопасности Украины: Аналитический доклад ЦСПЕДИ им. Розумкова // Нац. безопасность и оборона. — 2001. — № 1; Волковский Н. Л. История информационных войн: В 2 ч. — СПб., 2003. — Ч. 1; Мас-медіа у термінах і визначеннях: Корот. слов.-довід.: Навч. посіб. / Уклад. Ю. Бондар. — К., 2005; Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: Навч. посіб. / В. М. Петрик, О. А. Штоквиш, В. І. Полевий та ін. — К., 2006; Почепцов Г. Г. Психологические войны. — М.; К., 2000; Український радянський енциклопедичний словник. — К., 1987; Харрис Р. Психология массовых коммуникаций. — СПб., 2002.

М. Головатий

Інформація про особу (персональні дані) — сукупність відомостей (документованих або публічно оголошених) про особу. Даними (персональними даними), що можуть схарактеризувати особу є: національність, освіта, сімейний стан, належність до тієї чи тієї релігійної конфесії, а також адреса, дата і місце народження. Основними документованими джерелами інформації про особу є видані на її ім'я, підписані нею документи, а також відомості, зібрані про особу державними органами влади та органами місцевого і регіонального самоврядування в межах своїх повноважень. Збирання, зберігання, використання та поширення відомостей про особу без її згоди (крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини) в Україні забороняється. На персональні дані поширюються особисті немайнові права особи, насамперед право на таємницю про стан свого здоров'я (право заборони вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування фізичної особи); право на таємницю особистого життя; право на особисті папери (право дозволу на оз-

найомлення з ними лише за згодою власника); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Кожен громадянин має право знати у період збирання інформації, які відомості про нього і з якою метою збираються, як, ким і з якою метою використовуються, право ознайомлення з інформацією, збіраною про нього, заперечення її правильності, повноти, точності тощо. Доступ сторонніх осіб до інформації про іншу особу, зібраних відповідно до чинного законодавства державними органами, організаціями та посадовими особами забороняється. За порушення прав особи щодо персональних даних, вимог щодо їхнього захисту встановлено цивільну та кримінальну відповідальність.

Виноградова Г. В. Інформаційне право України. — К., 2006; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Ірентологія (від італ. *irredento* — незвільнений) — система знань, науковий напрям, що вивчає процеси, громадсько-політичні, етнічні рухи, метою яких є об'єднання етносу, частини якого належать (входять) до різних державних утворень. Прикладами іредентизму можуть бути рух за об'єднання Курдистану, почасти так званий русинський рух у Закарпатті та ін.

Політологічний словник. — К., 2005.

Ю. Бондар

Іслам (араб. букв. — покірність, віддання себе Богу) — одна з найпоширеніших у світі релігій і впливова ідеологія сучасного світу, інакше — мусульманство або магометанство. Виник у Хіджазі на початку VII ст. серед арабських племен Західної Аравії. Засновник І. — пророк Мухаммед (близько 570–632) із мекканського племені курайси. Основне джерело І. — Коран (араб. букв. — читання), текст якого сформувався у VII ст. Написаний римованою прозою класичною арабською мовою і поділений на 114 сур (глав), які складаються з аятів (араб. букв. аяа — знамення). Доповненням до Корану є Сура (араб. букв. — звичай, зразок), зміст якої становлять висловлю-

вання пророка Мухаммеда та хадиси (повідомлення, розповіді) про його діяння і вчинки людей, які близько знали пророка. Першим і основним догматом І. є віра в єдиного Бога (“Немає Бога, крім Аллаха, і Мухаммед — пророк його”) і його посланця — Мухаммеда. У принципі єдиобожжя важливим є не лише буттєвість Аллаха, а й те, що Аллах є один великий Творець. Другий догмат вимагає шанування головного й останнього пророка істинної віри — Мухаммеда. Кожен мусульманин зобов’язаний вірити Мухаммеду, тому що: 1) він — істинний посланець Аллаха; 2) шлях його правдивий, без недоліків і помилок; 3) він — останній пророк, який прийшов до людей від Всевишнього, до дня Страшного суду. Мухаммед заповідав вірити в Судний день, що означає: 1) спочатку Аллах знищить цей світ і всі створіння у день воскресіння з мертвих; 2) потім Аллах оживить їх і збере в одному місці; 3) на суд Аллаха будуть виставлені усі діяння людей — добрі й погані; 4) Аллах зважить усі вчинки кожного: той, у кого добро переважить, буде прощеним; а в кого переважать злі діяння, буде покараним; 5) прощені ввійдуть у рай, покарані потраплять у пекло. Третій догмат — шанування Корану, який є “копією” “матері-книги”, яка, за ісламською традицією, існує на небі одвічно. Архангел Джебраїл (Гавриїл) переповідав цю книгу Мухаммеду частинами, кожна з яких мала відношення до певних подій. Культові особливості І. — це щоденна п’ятиразова молитва — намаз (загальнообов’язковою є лише одна загальна молитва в мечеті — “салат аль-джам’а” або “салат ад-джума” (полуденна молитва щоп’ятниці); паломництво (бодай раз у житті) в Мекку, або “хадж” (араб. букв. — подорож із певною метою); дотримування посту (“уразу”) в місяць рамадан (рамазан); добровільна очисна милостиня (“закат”) на користь бідних та нужденних. Найважливіші обряди І.: “сунат” (обрізання), що знаменує перехід юнака до іншої соціальної групи і є внутрішньою ознакою релігійної належності; “завадж” (шлюб); “джиназа” (поховання померлих). Особливо пошановуються свята: “ураза-байрам” (араб. букв. — свято розговіння), яке відзна-

чають у перший-другий день наступного за рамаданом місяця; “курбан-байрам” (жертвоприношення), святкують через 70 днів після закінчення “ураза-байрам”; “мавлюд-ан-набі” (день народження пророка Мухаммеда), що відзначається мусульманами в місяці рабі-аль-авваль.

Віровчення і культ І. спрямовані на зміцнення віри, самовдосконалення, формування богобоязненності, високих фізичних і моральних якостей особи, її тілесної й духовної чистоти. І. вимагає вести такий спосіб життя, який би у своїй основі мав винятково принципі добра. І. наполягає на всебічному зміцненні й розвитку інституту сім’ї за правильними й здоровими принципами. Згідно І., мають бути усунені всі чинники, які б так чи інакше сприяли аморальним стосункам чоловіка і жінки. І. забороняє алкогольні напої, вживання наркотиків, їх купівлю та продаж, заняття танцями та співами, азартні ігри, лотереї, лихварство тощо. І. не дозволяє завдавати шкоди живим створінням, морити голодом тварин, знищувати рослини, забороняє проливати воду й марно її витрачати, закладає основи для використання живого (особливо тварин) найсправедливіші методи.

Один з найважливіших принципів І. — відсутність монолітності, тобто релігійних настанов, рішення яких з релігійних питань мали б силу закону подібно до християнських Вселенських соборів. Відсутня і єдина, загальноновизнана в мусульманському світі, богословська концепція. І., через прагнення до регулювання всіх аспектів суспільного життя, час від часу втягується у боротьбу політичних інтересів та амбіцій. Якщо ж до цього додати ще й відсутність в ісламському богослов’ї критеріїв стосовно трактування істинності певного релігійного положення, що інколи спричиняло численні суперечки серед мусульман, навіть із приводу основоположних питань віри (наприклад, поняття віри, єдиобожжя, сутності Бога тощо), то стає зрозумілим, чому історія І. наповнена конфліктами.

Через три десятиліття після смерті Мухаммеда мусульманська громада розкололася на три основні напрями: сунізм, шійїзм та хариджизм. Сунізм —

релігійно-філософська система ортодоксального ісламу, що охоплює майже 90 % мусульман, які називають себе “ахль-ас-суна” (люди “суни”) і вважають, що саме вони дотримуються традицій пророка. Вони шанують не лише Коран, а й святість Суни, яка є сукупністю “хадисів”, тобто розповідей про висловлювання та діяльність пророка Мухаммеда.

Шіїзм як напрям виник у другій половині VII ст. в Іраку й особливого поширення набув у VIII ст. в Ірані, де нині понад 90 % населення є його прибічниками. В шіїзмі Коран доповнюється ахбаром — Святим переказом, який містить “аяти”, що стосуються Алі ібн Абі Таліба (двоюрідного брата пророка Мухаммеда). Дотримуючись “хаджу”, шіїти здійснюють паломництво до тих місць, що пов’язані з життям шіїтських імамів, відзначають свята на їхню честь. Шіїти вірять у можливість переселення душ та впевнені що в тілах імамів втілилася пророча душа Мухаммеда. Верховним правителем усіх шіїтів світу вважається “таємний імам”, а чинні владики виступають його представниками на землі. Якщо для “сунітів” імам є головою світської і духовної влади, яка обирається і призначається людьми, то шіїтський імам є ним лише за своєю сутністю, завдяки таємничій еманации Божої благодаті, що переходить від одного імама до іншого. Виняткове право на наслідування імамату шіїти визначають тільки за нащадками Алі. Шіїзм не однорідний. Його репрезентують численні релігійні організації, серед яких — імамїти, шейхїти, езелїти, ісмаїліти, алавіти тощо. Крім населення Ірану, Іраку шіїтського віровчення дотримуються також частина мусульман Лівану, Ємену, Бахрейну. Окремі послідовники шіїзму є практично в усіх мусульманських країнах.

Хариджизм (араб. букв. харадж — виступаючий, повстанець) виник у середині VII ст. Його прибічники вважають, що однієї тільки віри в догмати ісламу і виконання всіх передбачених норм замало, щоб бути правовірним мусульманином. Віра обов’язково має поєднуватися з конкретними добрими справами. Осудження на муки пекла означає: Бог не може не виконати своїх застережень і погроз. Хариджити впев-

нені, що халіфом-імамом може бути будь-який повноправний член громади, який добре знає догмати ісламу і дотримується їх. Прибічники хариджизму мешкають в Алжирі, Тунісі, Лівії, Омані тощо.

Абу Аля Ал Маудуді. Принципи ісламу. — Л., 1995; Васильєв П. История религии Востока. — М., 1999; Ісламська культура. — К., 1997; Макасуд Р. Іслам. — М., 1998; Резван Е. А. Коран и его мир. — СПб., 2001.

А. Черній

Ісламізм — критична ісламська реформістська течія (ісла), що обстоє суворе дотримання вчень Корану та шаріату. Започаткована в XIX ст. Джемаль ад-Діном аль-Афгані (1837–1897), вона пізніше розвивалась Мухаммедом Абдо (1849–1905) та Рашидом Рида (1865–1935). Виникла через необхідність подолання відсталості мусульманських країн порівняно з європейськими, неспроможність їхніх урядів забезпечити добробут “уми” (громади вірних), схильність до корупції, невиконання ісламських обов’язків перед ісламською спільнотою. Реформи І. передбачають широкий спектр дій від відродження культури, суспільства та релігії через всебічне і водночас творчо-активне використання досягнень європейської науки і техніки до суворої вимоги дотримання моральної і культурної традиції раннього ісламу, благочестивих предків. Протидіючи консервативним релігійним силам, які заперечували новаторство запропонованих реформ, Абдо і Рида зосереджували увагу на “салаф” (практиці перших років ісламу) і водночас засуджували ті новації (“біда”) щодо ісламу, які не дали бажаного позитивного результату, а навпаки, гальмують поступ ісламських країн, прирікаючи їх на відсталість. Вони закликали до незалежної інтеграції священних джерел (“іджтіхаду”) — Корану і Суни та до консенсусу послідовників Пророка, який нібито був втрачений в X–XI ст. На їхню думку, це дало б змогу державній владі мусульманських країн утверджувати, що є найкращим в інтересах громади вірних у світській сфері, оскільки влада завжди має діяти тільки у світлі вимог Корану і Суни. Засуджувалися усі но-

вації та дії в ісламі, що сталися упродовж його історії після “салаф” і, як вони вважали, призвело до розколів і визнання місцевих (регіональних) звичаїв, які врешті збили мусульман із праведного шляху. Тільки повернувшись до чистих звичаїв Пророка, на думку прибічників І., традиційні структури мусульманського суспільства, зокрема й світська сфера зможуть швидше й ефективніше пристосовуватися до нового культурного і соціального динамізму планетарного життя й забезпечити бажаний прогрес власних країн.

Див. також: *Фундаменталізм мусульманський.*

Ислам: происхождение, история, современность. — М., 1984; *Ислам: Энцикл. слов.* — М., 1991; *Еремеев Д. Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления.* — М., 1990; *Максуд Р. Ислам.* — 1998.

А. Черній

Ісламська група Сінгапур — воєнізована релігійно-політична група радикального напрямку ісламу. Створена наприкінці 90-х років. Чисельність і керівництво майже невідомі. Так, у 2001 р. було арештовано 218 бойовиків організації. Планує і здійснює терористичні акти, озброєна.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Ісламська організація визволення Сирії — воєнізована релігійно-політична група, що діє в Сирії. Її вважають національним філіалом ісламської партії визволення. У 1999 р. Організація направляла загін своїх бойовиків на Північний Кавказ для підтримки військових формувань у Чечні. Детальної інформації щодо керівництва і чисельності організації немає.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; *Серис Ютен. Невидимые правители и тайные общества.* — М., 1998.

М. Головатий

Ісламська партія визволення — транснаціональна релігійно-політична

організація сунітського толку ісламу. Заснована в 1952 р. в Єрусалимі. Довготривала політична програма передбачає повернення до фундаментальних цінностей ісламу, а саме: ісламський інтегралізм; повалення свійських режимів і створення єдиної ісламської держави Халіфат. Має й іншу назву — Партія ісламських змін. Чисельність І. п. в. невідома. Характеризується високим рівнем дисципліни, фанатизму і навіть готовністю членів організації до самопожертви. Вибудована за пірамідним принципом, має конспіративні групи, національні філіали — в АРС, Йорданії, Палестині, Тунісі, Кувейті, США, Норвегії, Швеції, державах Заходу.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Ісламський джамат Дагестану — збройне формування у Дагестані (РФ). Створене на неконтрольованій федеральними силами гірській частині території Чечні із залишків формувань Конгресу народів Ічкерії і Дегестану. Кількість бойовиків налічує близько 500 осіб. Має стрілкову зброю, кулемети та інше озброєння. Тільки впродовж 2001–2002 рр. І. д. Д. здійснив близько 20 терористичних актів, головним чином у містах Дагестану.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Ісламський джихад-Єгипет — воєнізована релігійно-політична організація, що діє в Єгипті. Організована наприкінці 70-х років з метою повалення радянського режиму в АРС і створення всесвітньої держави мусульман — Халіфат. Хоча в 1981–1983 рр. була розгромлена, пізніше — знову відновила свою діяльність, а в 2000 р. розкололася на три самостійні фракції. Має також назви — Новий Джихад, Авангард ісламського завоювання, Міжнародна група справедливості, Всесвітня організація справедливості. Керівництво розколото на три фракції. Чисельність військових формувань

становить близько тисячі бойовиків та кілька тисяч співчуваючих. Понад 2,5 тис. членів організації засуджені і відбувають покарання. На рахунок організації замах на представників вищого ешелону єгипетського керівництва, насильницькі дії над представниками християнської коптської общини, теракти тощо.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; *Вебстер Неста Х.* Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; *Колеман Джон.* Комитет 300. Тайны мирового правительства. — М., 2001; *Кузьмич А.* Заговор мирового правительства. — М., 1994; *Менли Палмер Хоп.* Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и резенкрейцеровской символистической философии. — Новосибирск, 1993; *Марамарко Микеле.* Масонство в прошлом и настоящем. — М., 1990; *Політологічний словник:* Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; *Сенченко М. І.* Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003; *Серис Ютен.* Невидимые правители и тайные общества. — М., 1998.

М. Головатий

Ісламський рух Узбекистану — воєнізована релігійно-політична організація, що діє в Узбекистані. Часто її розглядають як філіал транснаціональної структури Ісламської партії визволення. Остаточна організація І. р. У. сформувалася в 1987 р. на основі общини мечеті Гумбуз (м. Наманган). Брала участь у громадянській війні в Таджикистані в 1992–1998 рр. Програмні цілі: повалення радянських режимів у державах Центральної Азії і розбудова Ісламського емірату Фергани на частині території Узбекистану і Киргизстану. 25 серпня 1999 р. І. р. У. оголосила джихад уряду Узбекистану, розгорнула партизанські бойові дії на узбекській і прикордонній киргизькій територіях. За непідтвердженими даними, в 2001 р. рух перейменовано в Ісламську партію Туркистану. Основні сили і воєнні ресурси І. р. У. восени 2001 — взимку 2002 рр. були нейтралізовані в результаті бойових дій ЗС США і бойових формувань Північного альянсу в Афганістані. Залишкові елементи нині діють на території Узбекис-

тану, Афганістану і Пакистану. Штаб-квартира і керівництво І. р. У. до осені 2001 р. знаходилися в м. Кангадар (Афганістан), а деякі структури управління в м. Пешевар (Пакистан). Чисельність військових формувань становить понад 5 тис. осіб. Головний склад формувань — це бійці віком від 20 до 35 років з високим рівнем підготовки: узбеки, таджики, киргизи, уйгури, татари, башкири, представники інших народів північного Кавказу. Після розгрому формувань у 2001 р. окремі підрозділи І. р. У. діють в Афганістані, Західному Пакистані, Таджикистані, Ірані, Узбекистані. На озброєнні у бойовиків сучасні види зброї, включаючи апаратуру нічного бачення і найновіші засоби зв'язку та комунікації. Основні канали фінансування — участь у міжнародному наркотрафіку, контрабанда золота, зброї, коштовного каміння, спонсорська допомога. Має широкі зовнішні контакти.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; *Вебстер Неста Х.* Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; *Колеман Джон.* Комитет 300. Тайны мирового правительства. — М., 2001; *Кузьмич А.* Заговор мирового правительства. — М., 1994; *Менли Палмер Хоп.* Энциклопедическое изложение масонской, керметической, каббалистической и резенкрейцеровской символистической философии. — Новосибирск, 1993; *Марамарко Микеле.* Масонство в прошлом и настоящем. — М., 1990; *Політичний словник:* Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; *Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна; В. П. Горбатенка.* — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; *Сенченко М. І.* Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003; *Серис Ютен.* Невидимые правители и тайные общества. — М., 1998.

М. Головатий

Ісламський фронт спасіння — неурядова релігійно-політична організація радикального напрямку в ісламі, яка виникла в Алжирі. Первинні структури організації з'явилися в 70–80-х роках ХХ ст., хоча організаційний період завершився в 1989 р. зі створенням політичної партії, що ста-

вила завдання приходу до влади через вищі і муніципальні законодавчі органи. На парламентських виборах у грудні 1991 р. фронт добився значних успіхів, але після відміни їх підсумків (4 березня 1992 р.) був заборонений і перейшов на нелегальний стан. На таких засадах І. ф. с. діяв в Алжирі і поза його межами. Внутрішні суперечності розпочалися з 1998 р. і призвели навіть до фізичного винищення прибічниками твердої лінії, прибічників помірної і — навпаки. Наприкінці 1999 р. прибічникам помірної лінії було оголошено державну амністію. Характерною особливістю І. ф. с. є те, що приблизно 50 % вищого і середнього ешелонів керівництва становлять імами мечетей. Чисельність — невідома. Збройне крило І. ф. с. — Армія ісламського спасіння, діє самостійно.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; Вебстер Неста Х. Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003; Серис Ютен. Невидимые правители и тайные общества. — М., 1998.

М. Головатий

Ісламський фундаменталізм — релігійно-політичний рух, прибічники якого обстоюють суворе дотримання Корану та поширення ісламу на всій Землі. Немусульмани помилково ототожнюють І. ф. із тероризмом, діяльністю організацій на зразок Аль-Каїди, яку очолює Усама Бен-Ладен (нар. 1957 р.). З позиції деяких мусульман це лише визнання фундаментальних джерел ісламу — Корану і Суні. Насправді ж фундаменталісти виступають не лише за суворе дотримання Корану і шариату (ісламського права), а й ратують за повернення їх основоположних постулатів до середньовічної редакції, коли іслам процвітав у могутніх країнах. На думку прихильників фундаменталістських поглядів, іслам у ХХ ст. відчув загрозу своєму існуванню, що нібито походить із Заходу й економічна експансія яко-

го зумовила занепад мусульманських країн, а вплив західних ідей націоналізму, соціалізму, лібералізму та демократії зробив окремих мусульман віровідступниками. Іслам, твердять активісти руху, це не лише релігія, а й політична ідеологія, спосіб життя. Звідси їхні вимоги інтенсивного поновлення й утвердження власних культурних форм соціального буття, який і вимагає делегітимації існуючих у мусульманських країнах квазієвропейських режимів і форм політичного устрою, протидії проникненню в регіон ісламського світу західних цінностей. Сучасний І. ф. позбавлений внутрішньої єдності. Йому притаманні внутрішні ідеологічні суперечності, зумовлені релігійно-громадською належністю (суперечності між сунітами і шиїтами не обмежуються сферою теологічних дискусій, а часто переносяться у сферу політики, суспільного життя загалом зумовлюючи навіть кровопролиття, як це спостерігається в Іраку), мірою радикалізації поглядів їх носіїв. І. ф. має радикальні і помірковані організації, розрив між якими значно збільшився, порівняно з 80–90-ми роками ХХ ст. і виражається в розбіжностях ідеологічного, тактичного і структурного порядку. Практична діяльність І. ф. різноманітна як за методами її здійснення, так і за конкретними формами — це насильницькі і ненасильницькі, легальні й нелегальні, традиційні й сучасні методи боротьби. Перевага тим чи іншим методом надається залежно від політичної орієнтації фундаменталістської організації чи групи, конкретної політичної ситуації країни, в якій ця група діє. Особливу тривогу викликають терористи-фундаменталісти, оскільки ні співробітництво з ними, ні практика насильницького припинення їхньої діяльності, ні спроби перекрити джерела фінансування не дають бажаних (задовільних) результатів. Тимчасовий характер має й успіх антитерористичних акцій, який часто об'єктивує контрдії з боку радикально налаштованих бойовиків. Крім того, деякі вестернізовані режими мусульманських країн користуються послугами фундаменталістів далеко за межами власних держав (наприклад, у Лівії, Сирії, Йорданії, Марокко, Алжирі, Саудівсь-

кій Аравії та ін.) для вирішення зовнішньо-політичних завдань. Така подвійна політика антитерористичних сил в особі урядів частини як західноєвропейських, так і мусульманських країн не сприяє зниженню активності радикального крила фундаменталістів.

Див. також: *Ісламизм, Джихад.*

Исаак Ф. Быть мусульманином. — М., 2002; Еремеев Д. Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. — М., 1990; Максуд Р. Ислам. — М. 1998.

А. Черній

Історична пам'ять — найважливіший компонент духовної сфери етнічної спільноти, що дає змогу підтримувати безперервність етнічної еволюції, спадкоємність історичного досвіду, передавати накопичене багатство етнічних (національних) цінностей наступним поколінням. В І. п. вирізняють загальноетнічний (національний), локальний (окремі етнічні (національні) групи) та особистісний рівні, яким відповідає колективна, групова й індивідуальна форми І. п.

Для І. п. як наукової категорії притаманні такі ознаки: постійний розвиток, вибірковість, наступність, персоналізований характер, можливість набуття парадоксальних виявів.

У механізмі формування І. п. провідне місце посідають: 1) соціальний досвід відповідної спільноти; 2) етнічний стереотип аксіологічного (ціннісного) забарвлення, за допомогою яких створюється узагальнений, емоційно-насичений образ етнічної групи або її представників, сформований історичною практикою міжетнічних стосунків. Етностереотип відіграє важливу соціальну роль як чинник консолідації та фіксації етнічної групи. Серед етностереотипів виокремлюють автостереотипи (думки, судження, оцінки стосовно власної етнічної групи) та гетеростереотипи (сукупність оцінних суджень стосовно інших етносів); 3) історична традиція, яка уособлює сукупність стандартів поведінки, що передаються через механізми спадковості (ієрархію стереотипів, культурних канонів, політичних і господарських форм, світоглядної системи, що характерні для певного етносу); 4) емоційний компонент (до І. п. імплемента-

ються історичні події, факти, явища та інші, що викликали найбільше емоційне напруження — великі досягнення та втрати, перемоги і поразки); 5) історична наука, яка здійснює на І. п. раціоналізуючий вплив.

Науковці виокремлюють такі типи І. п.: а) безпосередню, яка характеризується як коротка історична пам'ять, що притаманна учасникам та свідкам історичних подій. Її характерними ознаками є нестійкість, неусталеність, обмеженість часом людського життя, з постійно прогресуючою амнезією; б) наукову, яку імплементавано до наукової думки і відзначено як змістовою стороною, обсягом, так і зворотним потужним впливом на масову свідомість; в) міфологічну, як історичний аспект, який міститься у легендах і міфах; г) постійно відтворювану історичну пам'ять широких верств населення, різноманітних спільнот та окремих осіб, яка формується під впливом наукової думки, освіти, засобів масової інформації, міфології, власного та суспільного досвіду, родинного виховання, громадської думки тощо.

Як своєрідний духовний потенціал етнічної спільноти І. п. є не лише інтелектуальним і емоційним відображенням подій минулого, а й водночас як звернена до досвіду сьогодення та майбутнього етносу, країни, держави.

І. п. як фундаментальна властивість людини і людського суспільства відтворювати минуле особливо актуалізується і активізується в переломні, кризові епохи, коли буття етносу знає серйозних, суворих випробувань. Підвищену увагу українців до минулого, до своїх коренів можна розглядати як запізнилу реакцію на тривале ігнорування їхньої національної своєрідності в умовах тоталітаризму та потреби нинішнього часу, коли в українському соціумі відбувається трансформація духовних цінностей, соціальних інститутів і моральних регуляторів поведінки, формується нова соціально-економічна і політична системи суспільства.

Историческая память: преемственность и трансформации ("круглый стол") // Социс. — 2002. — № 8; Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Укр. іст. журн. — 2002. — № 5; Полянський В. С.

Историческая память в этническом самосознании народов // Социс. — 1999. — № 3.

О. Антонюк

Історична самосвідомість — духовне надбання етносу, складова його національної самосвідомості. Включає в себе як знання про події, традиції, ідеї, теорії — все те, за допомогою чого народ (етнічна спільнота) усвідомлює своє минуле (тобто історичну пам'ять), так і його ставлення до цього історичного багатства. У сукупності вони (це знання і ставлення) стають мотивацією поведінки етносу в суспільному житті. В історичній самосвідомості фактично відзеркалена актуалізована історична пам'ять, якою керується народ на шляху свого державотворення. У 70-х — першій половині 80-х років науковці помітили своєрідний етнічний парадокс. Він полягав у тому, що особливості етнічної культури стиралися, а етнічна самосвідомість людей посилювалася. Численні соціологічні дослідження, проведені вченими, дали їм змогу пояснити це явище. Справа в тому, що національна самосвідомість етносу живиться і підтримується не лише елементами своєї традиційно-побутової культури та національно особливими рисами професійної культури, а й такими важливими джерелами, як уявлення про територію свого проживання та історична пам'ять. У процесі досліджень, приведених у серпні 1992 р. відділом етносоціології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського АН України в різних регіонах республіки, українці, відповідаючи на запитання “Що саме, на вашу думку, найбільше об'єднує вас із людьми своєї національності?”, насамперед зазначали мову. На друге за значенням місце вони поставили спільні зі своїм народом звичаї, обряди, пісні і на третє місце — історію.

Національні почуття українців, що ґрунтуються на їхній історичній пам'яті, піднесли патріотичні настрої та розбудили національну гідність громадян України, сприяли ширшому залученню їх до соціальної, політичної, економічної, культурологічної діяльності, що стало виявом їхньої історичної самосвідомості. На відміну від індивідуальної самосвідомості І. с. на те-

оретичному рівні існує не як продукт індивідуального життєвого досвіду, а передусім як загально визнаний духовний компонент, доступний і зрозумілий для переважної частини членів етнічної спільноти, відображений в офіційних документах, засобах масової інформації, літературі тощо.

В умовах здобуття Україною державної незалежності та усвідомлення її громадянами місця своєї країни в сучасному цивілізованому світі І. с. стає найважливішим елементом національної самосвідомості українців, основою національної ідентифікацій, стимулюючим чинником, який разом із культурною та мовною традиціями не лише зберігає цілісність українського етносу, а й сприяє побудові самостійної демократичної держави. Крім того, І. с. забезпечує зв'язок, спадкоємність поколінь, наступність суспільного розвитку народу, створює підґрунтя для співробітництва людей у різних сферах суспільного життя.

Особливе місце у науковому обґрунтуванні ролі і значення історичних фактів, подій і діячів у контексті національного відродження належить інтелігенції. Її діяльність, як і благородні зусилля, спрямовані на розвиток історичних знань та донесення їх до мільйонів людей, сприяє консолідації суспільства. Щоб І. с. стала справді масовою, вона має бути достатньо мірою поширеною серед усіх соціальних верств етносу. Це можливо лише за певних умов, а саме: коли освіта стає загальнодоступною та коли забезпечується широка участь засобів масової інформації, державних інституцій, громадських об'єднань у доведенні до народу його національної ідеї, об'єктивного історичного минулого.

Антонюк О. В. Деякі питання формування історичної самосвідомості українського народу // Укр. іст. журн. — 1993. — № 11/12; Дробижєва Л. М. Историческое самосознание как часть национального самосознания народов // Традиции в современном обществе. Исследования этнокультурных процессов. — М., 1990; Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітологічний аналіз). — К., 1998.

О. Антонюк

Історія України як предмет конфронтації (лат. *con* і фр. *front*, від

лат. *front* — протиборство, протистояння) — явище гострого протистояння в поглядах і перманентний процес антагоністичної боротьби між представниками різних напрямів в історіографії та історіософії України навколо засадних проблем буття української нації. Насамперед це стосується питань етногенезу українців, зародження, формування і розвитку української державності від прадавніх часів до сучасної доби.

Процес конфронтації в історичній науці має багато причин як об'єктивних, так і суб'єктивних. Серед об'єктивних одне з головних місць посідає принцип розбіжності між історичним і логічним в теорії пізнання, де вони співвідносяться між собою як процес розвитку до його результату. При цьому конфронтація має завершитися встановленням істини. В основі суб'єктивних причин лежить недосконалість природи людини та її приватні чи суспільні інтереси, що й призводить до свідомого чи несвідомого перекручування істини. Так, римський історик Тацит зазначав: “правду стали всіляко спотворювати: спершу з незнання державних справ, ... потім з бажання лестити можновладцям, або навпаки з ненависті до них. Стосовно думки нащадків, то до цього ставляться байдуже як хулители, так і підлабузники”. Відтак головним предметом конфронтації в історії України є прагнення одних істориків укласти правдиву історію буття української нації, а інших — якомога більше її викривити. Передусім це стосується проблеми етногенезу українців, де предметом конфронтації стали питання автохтонності (тубільності) українців в Україні, тягlosti історії, визначення теренів розселення, расово-антропологічних особливостей, мови і писемності, вірувань, звичаїв, моралі, традицій, світогляду, ідеології, суспільно-політичного і соціально-економічного життя, національного державотворення, взаємин із сусідніми етносами і світом загалом. Зважаючи на драматизм і трагізм історії України, що знайшло свій вияв у жорстокій боротьбі українців з ворогами і загарбниками різного штибу, не важко зрозуміти той сумний факт, що правдивої історії України українці не мають і донині. Адже до кінця ХХ ст.

фактично не існувало такої наукової дисципліни як “Історія України”. У більшості випадків вона була елементом історії Польщі, Росії чи всесвітньої історії, де українці виступали таким собі курйозним феноменом у слов'янському чи великоросійському “морі”, чи немовлям у колысці “трьох братніх народів”, чи такими собі зайдами нізвідкіля після монголо-татарської навали, як їх змальовували карамзіни, погодіни та ін.

Колоніальне становище України впродовж багатьох століть важким тягарем тиснуло на всю суспільно-політичну думку українців. Панівні нації держав-метрополій прагнули знищити основні підвалини нашої духовності — мову, філософію, історію. Тому такі ґрунтовні історичні праці як “Історія України-Руси” Грушевського, фундаментальні дослідження Антоновича, Доманицького, Крип'якевича, Терлецького, Яворницького, Кузича-Березовського та Шаяна стали гідною відповіддю усім тим, хто намагався переконати увесь світ, що, мовляв, українців не було, нема і бути не може.

Нині предметів конфронтації в історії України теж не бракує. Так, деякі сучасні історики намагаються довести, що Трипільська культура, держава Аратта чи всесвітньо відома пам'ятка “Кам'яна Могила” жодним чином не стосуються етногенезу українців і прагнуть віддати їх чужим народам, зокрема семітського кореня. Більше того, ці пам'ятки намагаються видати за плід міфотворчості. Однак у авторів цих вигадок бракує аргументів на свою користь. Щодо міфів, то їх має і шанувати кожен етнос, бо вони теж належать до історії. Наприклад, євреї за допомогою міфів про свою “богообраність” і “холокост” підкорюють нині світ. Звідси напрашується висновок: перемагає у житті той етнос, який опирається на власну історію, реальну силу і свої міфи.

Григорій Мусієнко. Україна для українців: хто за і проти. — К., 2003; Шаян В. Віра предків наших. — Т., 1987.

Г. Мусієнко

Іудаїзм (іудейська релігія) — монотеїстична релігія з культом бога Яхве, національно-державна релігія

евреїв. І. склався на початку I тис. до н. е. в Палестині серед семітських народів. І. притаманні: догмат про “богообраність” єврейського народу; визнання священних книг непогрішними; віра в месію і загробне життя. Більшість прихильників І. живуть в США та Ізраїлі. Основні положення І. зібрані в Талмуді. Талмуд (давньоєвр., від *ламейд* — вивчення) — зібрання догматичних релігійно-етичних і правових законоположень І., які склалися у IV ст. до н. е. — V ст. н. е. Ідея богообраності не дозволила І. вийти за межі єврейських племен навіть тоді, коли євреї були “розсіяні” по різних країнах. Причина цього саме в національному характері І. В роки вавилонського поневолення І. стає ідейною основою боротьби євреїв за звільнення і відновлення власної державності. Така боротьба, очолена Мойсеєм, набула форми руху до повернення на Землю предків. Хоча на монотеїстичній інтерпретації І. наполягало багато біблейських патріархів і пророків, утвердження справжнього монотеїзму Біблія пов’язує з ім’ям пророка Мойсея. Ім’я біблейського Бога Яхве (в іншій транскрипції — Іегови) в перекладі означає Сущий. Спасіння народу, за І., принесе посланець, помазаник, месія, який прийде за велінням Яхве. Віра в месію у пророкуванні пророків стає основою І.: месія влаштує царство, де не буде ворожнечі і мучень, де вірні Богу матимуть мир і щастя, а над грішника-

ми вершитиметься суд Божий. Біблейському пророку Мойсею приписують перші п’ять книг Біблії, так зване “П’ятикнижжя Мойсееве”. Згідно з Біблією Мойсей ніби-то колись свій народ із землі рабства привів у вільну землю Ханаан. Бог Яхве вперше явився Мойсею на горі Хорів усередині палаючого тернового куща — неопалимої кущини, що стала хрещенням вогнем. На горі Сінай Бог ще раз явився Мойсею і продиктував десять заповідей, які Мойсей записав на великих кам’яних плитах — скрижалях. За Мойсеєм, головне, що вимагається від людини — це внутрішня вірність своїм ідеям, вірність моральній правді.

Біблія. Книги Священного Писання Ветхого и Нового Завета. — М., 1976; Анисимов А. Ф. Этапы развития первобытной религии. — М.; Л., 1967; Васильев Л. История религий Востока. — М., 1962; Гараджа В. И. Религиоведение. — М., 1995; История древнего мира. — М., 1962; Классики мирового религиоведения. — М., 1996; Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. — М., 1991; Миркина З., Померанц Г. Великие религии мира. — М., 1996; Радугин А. А. Введение в религиоведение. — М., 1996; Религии мира: справ.-метод. пособие / Г. В. Щёкин. — 2-е изд. испр. — К., 1997; Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М., 1985; Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. — М., 1992; Францев Ю. П. У истоков религии и свободымыслия. — М., 1959.

М. Головатий

К

Канал мовлення — сукупність технічних засобів, призначених для трансляції теле-, радіопрограм на територію, зумовлену параметрами технічних засобів мовлення і визначеною, присвоєною частотою мовлення. К. м. призначений для трансляції телерадіопрограм більш як на половину областей України, визначається як загальнонаціональний. Окремі К. м., що здійснюють трансляцію в регіонах, областях, населених пунктах можуть утворювати мережу мовлення для поширення телерадіопрограм з одного центру.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Карельський союз Фінляндії — громадсько-політична організація. Створена у Фінляндії в 1948 р. з метою ревізії радянсько-фінського мирного договору 1944 р. і повернення території російської Карелії до складу Фінляндії. Організація налічує близько 80 тис. активних членів та понад 200 тис. співчуваючих. Має велику кількість (понад 500) первинних організацій, в тому числі у РФ, США, Швеції, Австралії, Фінляндії та інших країнах. Військових формувань нині не має.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Каста (португ. *casta* — рід, походження від лат. *castus* — чистий) — замкнена суспільна група, що зберігає свої

відокремленість і групі привілеї. Спочатку термін “К.” був розповсюджений у деяких країнах Сходу, головним чином в Індії, де існували чотири провідних К.: Брахмани, Кшабрії, Вайшії, Шудри. Пізніше, наприкінці ХХ ст., під поняттям “К.” стали розуміти відсторонену, замкнену суспільну групу, яка обстоює і захищає свої привілеї та інтереси і доступ в яку неможливий, або надто обмежений, ускладнений. Вважається, що кастова система — це система насамперед соціальної закритості, коли для окремих груп суспільства обмеженим є доступ до престижу і матеріальних засад життя. Це своєрідна ритуальна сегрегація, що одночасно підкріплюється правилами ендогамії. Представники різних наук — політології, соціології, соціальної психології, культури та інших, порізно виокремлюють особливості феномена К. Так, М. Вебер, досліджуючи індійське суспільство (1958), подавав К. як своєрідну ілюстрацію соціального ранжування відповідно до авторитету, престижу, що й становило частину його аналізу групи паріїв. Соціальна обмеженість, закритість каст робить їх привабливо-угаємниченими, хоча витоки К. як соціального явища треба шукати у процесі сегрегації етнічних груп, або ж в ході професійної їх спеціалізації. К. в усіх випадках регулює доступ до ринку і соціального престижу в конкурентній і часто надто гострій боротьбі між окремими соціальними групами. Вважають, що підвищений інтерес до К. пов’язаний з тим, що вона є певним протиставленням, альтернативою класу як принципу соціальної стратифікації конкретного суспільства.

Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач / За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Философский энциклопедический словарь. — М., 1998; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. — К., 2000.

М. Головатий

Катаїб — військово-політична організація католицької (маронітської) общини Лівану. Створена в 1975 р. У 70–80-х роках брала участь у громадянській війні у складі блоку Ліванські Сили, з якої у жовтні 1988 р. вийшла. Нині фактично є політичною партією лише з елементами колишніх бойових структур. Чисельність військових формувань — близько тисячі активних бойовиків (у 70-ті роки було близько 30 тис. осіб). На озброєнні в організації — легка стрілкова зброя, кулемети тощо.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Колеман Джон. Комитет 300. Тайны мирового правительства. — М., 2001; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003; Серис Ютен. Невидимые правители и тайные общества. — М., 1998.

М. Головатий

Каудилізм — відповідна система врядування, яке здійснює каудильйо (від лат. *capitellum* — голова). Каудильйо — це політичний бос або начальник, лідер або шеф якоїсь політично окремої території. Вважається, що К. виник після 1810 р. як наслідок війн за незалежність у Латинській Америці. Ці війни істотно послабили іспанську колоніальну державу і викликали значні соціально-політичні конфлікти. Вакуум влади на окремих територіях заповнили каудильї, тобто

регіональні воєначальники, які і стали певними гарантами порядку і стабільності.

Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Кахане шаї — екстремістське угруповання. Створене в 70-х роках американським равинем Меером Кахане в Ізраїлі. Сам Кахане в 1990 р. був убитий. К. ш. — бойове крило ультраортодоксальної партії Kach, яка діє нині і в Ізраїлі і за рубежом (в діаспорі). Головна програмна мета організації — відтворення біблейської держави Ізраїль. Має й інші назви: Терор проти терору (до 1983 р.), Щит (1983–1990), Покарання невірних, Держава іудеїв, Поліція іудеїв, Голос іудеїв, Іудейський легіон, Шляхи Тори. 13 березня 1994 р. заборонена Урядом Ізраїлю як терористична організація. Чисельність К. ш. точно невідома. Діє головним чином на Західному березі Йордану. На рахунку К. ш.: терор проти палестинських арабів, організація масових акцій протесту проти політики уряду. Більшість зарубіжних філій діють на території США. Канали фінансування різні, традиційні, вимагаючи спонсорську допомогу співчуваючих ортодоксальних єврейських організацій США, інших країн найперше Європи. Має свою систему засобів інформації, зовнішні контакти насамперед захисту євреїв (США).

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Зупинити злочинні дії організованого Єврейства. — К., 2005; Лапікура В. П. Кагал 2004 / В. Лапікура, Н. Лапікура. — К., 2004; Мен Г. Г. Всемирное общество масонов: сущность и цели / О. А. Платонов. "Терновый венец России. Тайная история масонства 1731–1996" с незначит. сокращениями. — К., 2003; Гласс, Мустафа. Маца Сіону: Пер. з фр., англ. — К., 2004; Яременко Василь. Україна в лещатах сіонізму. — К., 2005.

М. Головатий

Кемалізм — ідеологія, яку обстоював Мустафа Кемаль (1881–1938), відомий в історії як Ататюрк, та його сподвижники, що створили Республіку Ту-

реччину. К. спирається на ідеали, що ґрунтувалися на прагматизмі та необхідності одночасності. Основою К. є реформи, здійснені в Османській імперії у ХІХ ст., що розпочалися в 1839 р. під загальною назвою Транзімат і породили так званих “молодих османів”. Після них з’явилися “молоді турки”. Проведені реформи сприяли істотній модернізації Туреччини, впровадженню нових, зарубіжних технологій і, головне, — помітному формуванню нових соціальних класів — державних службовців, професійних військових тощо. У 1908 р. було сформовано Комітет єдності і прогресу (політичний орган руху молодих турків), члени якого в 1932 р. очолили Республіку Туреччина, сформувавши шість основних принципів кемалізму. Перший принцип полягав у тому, що: республіканській устрій, який потужно ширився у Європі після розпаду імперій, тісно поєднався з ідеями суверенітету, свободи і рівності громадян перед законом. Другий — наріжним каменем реформ стала секуляризація, що означала відсутність державної релігії та здійснення світського контролю над правом та освітою. Третій — це твердження, що націю визначає загалом мова і тому вона без мови не матиме ніяких особливостей. Тобто мова мала сцементувати турок у єдину націю. Четвертий — наголошував на тому, що суверенітет народу можливий за умови взаємної відповідальності індивіда і держави (суспільства). П’ятий — реформування суспільства має здійснюватися у такий спосіб, щоб воно зайняло гідне, провідне місце серед інших, розвинених суспільств. Шостий — держава має потужно виявляти себе в економіці, соціальній, культурній та освітній діяльності, обстоюючи загальнонаціональні, а відтак державні інтереси. Оскільки модернізація Туреччини відбувалася після Першої світової війни, коли міжнародне становище було неспокійним, а країна недостатньо розвинутою тому, що організувати урядування державою Мустафа Кемаль змушений був на авторитарних засадах.

Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Клан (від кельт. *clan* — нащадок) — а) родова община у шотландців та ірландців; б) у широкому значенні — рід або група об’єднаних у господарському і побутовому відношенні родичів; в) у переносному — впливова група осіб, пов’язаних переважно спорідненістю, що зосередилися в тій чи тій ланці влади. К. є у будь-якій сфері життя і діяльності. Так, надто поширені вони в економічній сфері — клани рокфеллерів, морганів, ротшильдів та інші — і відомі своєю багаторічною і помітною фінансово-економічною діяльністю. Зазвичай такі К. створюють світовий масштаб компанії, концерни, об’єднання, передаючи свій спадок і статки по родинних каналах і зв’язках. У Рокфеллерів — це величезна нафтова імперія, в К. Морганів і Ротшильдів — фінансово-промислові об’єднання тощо.

З поняттям “К.” у політиці, як і в економіці, культурі також пов’язані поняття “політичний клан” (об’єднання політиків, що використовують далеко не позитивні прийоми, засоби, форми боротьби за владу), “кланові партії”. Легітимність кланових партій заснована на підтримці певними клановими групами (кланами), інтереси яких вони в політиці й обстоюють. Такі специфічні політичні партії зазвичай з’являються в малорозвинених суспільствах, які характеризуються недосконало сформованою політичною системою, при цьому боротьба за владу ведеться, головним чином, між кланово-олігархічними групами, які мають великі фінансово-матеріальні ресурси і можливості. Такі партії фактично не є класичними політичними партіями. Часто їх називають групами інтересів, оскільки люди в них об’єднуються не на основі спільних ідейних, духовних інтересів, а вигоди, матеріального інтересу. Кланові партії також є захисниками кланово-корпоративних інтересів. К. є в культурі, мистецтві, в злочинній та іншій діяльності.

Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Політологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин і др. — М., 2000; Сенченко Н. І. Невидимий заговор против человечества. — К., 2007; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Класифікація етносів — поділ етносів світу у змістовні групи залежно від тих чи тих характеристик, параметрів (критеріїв) цього виду людей. Критерії класифікації виходять із сукупності антропологічних ознак, спільного проживання на одній або кількох територіях, типу етнічної спільності, загальних особливостей побуту і культури, спільної історичної долі, мовної спорідненості тощо. Відповідно до цього підходу усі народи можна розмежувати за такими головними класифікаціями: географічною, расовою (антропологічною), етнічною, мовною (лінгвістичною), релігійною.

1. Географічна класифікація. Цей вид класифікації (його ще називають ареальним) враховує факт географічного сусідства народів, що відображає спільний характер їх проживання у межах будь-якої певної, насамперед величезної території. Така спільність простежується передусім у різних елементах матеріальної і духовної культури. Географічна класифікація використовується для виокремлення умовних географічних регіонів, у яких розселені різні народи світу: “народи Півночі”, “народи Кавказу”, “народи Океанії” тощо. Втім, таке групування народів можливе лише тоді, коли географічний принцип класифікації співпадає з етнічним, і широко застосовується, якщо охоплює величезні зони, в межах яких спостерігається його відносно узгодження з етнічним принципом. Слабкою стороною географічного принципу є те, що він не дає вичерпної етнологічної характеристики народів про їхнє походження; про формування та господарський і культурний спосіб життя; про рівень соціально-економічного розвитку. Тому географічна класифікація має допоміжний характер і використовується лише в разі збігу з групуванням народів за іншими критеріями, тобто в межах великих регіонів.

2. Расова (антропологічна) класифікація. Ця класифікація ґрунтується не на культурній, а на біологічній, генетичній спорідненості між різними етнічними спільностями. В основі расової класифікації лежить принцип поділу народів за расами. Одним із засновників цієї класифікації є відомий французький мандрівник-вчений

Ф. Берньє, якому належить також авторство самого терміна “раса”. Спільним для всіх класифікацій ХХ ст. є втілення принципу ієрархічного підпорядкування при групуванні расових типів і вирішення питання щодо кількості основних рас. Існують різні погляди — від гіпотези про два основні расові стовбури (її автором є англійський вчений Т. Гекслі, 1870 р.) до гіпотези про 15 самостійних рас. Між цими крайніми поглядами лежить широкий спектр гіпотез, згідно з якими передбачається наявність трьох, чотирьох і п'яти основних расових стовбурів. Науковці серед рас сучасних людей, що належать до одного виду *Homo sapiens*, насамперед виокремлюють найбільші підрозділи, що їх зазвичай називають великими расами. Це європеїдна (євразійська), монголоїдна (азіатсько-американська) і негроавстралоїдна (екваторіальна). Багато дослідників замість єдиної екваторіальної раси виокремлюють дві самостійні раси — негроїдну (африканську) і австралоїдну (океанійську). Думку про існування чотирьох великих рас вважають нині найбільш обґрунтованою. У зоні контактів великих рас існує низка перехідних (утворених у давні часи) і змішаних (утворених у новий час) рас. Змішування рас триває багато тисячоліть і становить безперервний і все більш прискорений процес. Між расами, на відміну від етносів, мов і релігій, дуже важко встановити будь-які точні межі. Расові відмінності зазвичай добре помітні у далеко розміщених одна від одної груп людей і майже не розрізняються у поряд розміщених. За приблизними підрахунками, європеїди (переважна частина населення Європи і Австралії, велика частина населення Америки, Африки на Північ від Сахари, Передньої Азії й Індостану) становить 42,3 % усього народонаселення світу; монголоїди разом з расовими типами південно-азіатської групи (Східна, Центральна і Південно-Східна Азія, Північно-Східна Азія) — близько 36 %; негроїди (Африка на південь від Сахари) — 7,4 %; австралоїди (Океанія, деякі групи населення Південної і Південно-Східної Азії) — 0,3 %. На частку змішаних і перехідних форм припадає близько 14 % народонаселення світу.

Раши людини — це територіальні групи людей, які склалися історично й поєднані спільністю походження, що виявляється у спільності другорядних щодо сутності людини зовнішніх спадкових фізичних ознак (колір шкіри, очей, волосся, ступінь виступання вилиць, носа, товщина губ, зріст, проріз очей тощо).

Осмислюючи проблеми расової класифікації людства, науковці звертають увагу на низку аспектів. По-перше, за основними видовими, фізіологічними й психологічними особливостями людство єдине. Підтвердженням цього є те, що життєво важливі ознаки людини — структура мозку, особливості, пов'язані із прямоходінням, будова руки, будова голосових зв'язок, зоровий та слуховий апарати та інше — не мають расових відмінностей. По-друге, расові відмінності не належать до біологічно важливих особливостей побудови людського тіла і виявляються у порівняльно невеликій кількості ознак. По-третє, ці відмінності сформувалися не в процесі еволюції, а саме внаслідок пристосування до різних умов географічного середовища. Звідси витікає висновок, що всі раси однаково здатні до культурного розвитку. По-четверте, духовно-культурне прогресування людства призводить до зменшення ролі біологічного фактора у його розвитку. По-п'яте, класифікація людей на раси не збігається з поділом їх за етнографічними та мовними ознаками. Представників однієї раси можна зустріти серед різних націй, етносів, мовних сімей, і, навпаки, до складу націй, етносу, мовної сім'ї входять представники різних рас. По-шосте, біологічна і соціокультурна повноцінність усіх рас і змішаних груп

доводить наукову безпідставність концепцій існування “вищих” і “нижчих” рас, які слугують обґрунтуванню расизму на практиці.

3. Етнічна класифікація. У сучасному світі більшості науковців сходяться на тому, що налічується понад 2 тис. різних народів за національним складом, хоча в літературі можна знайти й інші дані — близько 5 тис. Чисельність народів богається у широких межах — від багатомільйонних (за даними 1992 р., китайці (хань) — 1120 млн, американці США — 205 млн, бенгальці — 200 млн, бразильці — 160 млн, росіяни — 150 млн, японці — 123 млн) до кількох сотень або навіть десятків осіб (андаманці-мінкопії в Індії, тоала в Індонезії, ботокуди в Бразилії, алакалуфи і ямани в Аргентині і Чилі). 321 народ, чисельність кожного з яких понад 1 млн осіб, становить 96,2 % усього населення Землі; втім, 79 найбільш великих народів, чисельністю понад 10 млн осіб кожний, утворюють майже 4/5 населення світу (див. табл. 1).

Більшість країн світу — багатонаціональні. В окремих країнах проживає від кількох десятків до сотень народів (Росія, Індія, Індонезія, Китай, Пакистан, Іран та ін.). Однонаціональні країни порівняно рідкісні (Японія, Корея, Бангладеш), деякі країни Європи (Португалія), Аравійського півострова. Багато народів (курди, белуджи, бенгальці, панджабці в Азії, фульбе, малінке в Африці та ін.) проживають у межах двох і більше держав.

4. Мовна (лінгвістична) класифікація. Загальноновизнаною вважається мовна (лінгвістична) класифікація народів, згідно з якою вони групуються

1. Групування народів за їхньою чисельністю (1992 р.)

Чисельність народів млн осіб	Кількість народів	Загальна чисельність групи, млн осіб	% до загальної чисельності населення світу
Понад 100	7	2075	37,9
50–100	12	890	16,2
25–50	17	580	10,6
10–25	43	825	15,1
5–10	52	480	8,8
1–5	190	421	7,6
менш як 1	209	3,8
Разом	5480	100,0

за принципом мовної близькості. З огляду на те, що етноси і мови часто збігаються, мовна класифікація становить одну з основ виокремлення етнічних спільностей і встановлення їх походження. Ця система використовує генеалогічну шкалу мов, за якою вони об'єднуються в сім'ї за ознакою спорідненості, що встановлюється при порівнянні словникового фонду та граматики. Мовні сім'ї поділяються на групи та підгрупи. Найпоширеніша у світі індоєвропейська мовна сім'я.

До основних мовних сімей світу належать: дравідійська (Азія, Європа); алтайська (Азія, Східна Європа); нігро-кордофанська (Африка); ніло-сахарська (Африка); китайсько-тибетська (Азія); тайська (Азія); австроазіатська (Азія); австронезійська, папуаська (Азія, Австралія, Океанія); індіанська (Америка).

Усе населення світу (5,7 млрд осіб) розмовляє від 2500 до 5000 мовами (точну цифру встановити неможливо тому, що відмінність між різними мовами і діалектами однієї мови умовна). Серед них найбільше поширені 19 мов. Ними володіють 2/3 всієї кількості населення. Кількість людей, які розмовляють цими мовами, на початок 1990 р. становить: 1) китайська (понад 1 млрд 200 млн осіб); 2) англійська (420 млн осіб); 3) хінді і урду (320 млн осіб); 4) іспанська (300 млн осіб); 5) російська (250 млн осіб); 6) бенгальська (170 млн осіб); 7) індонезійська (170 млн осіб); 8) арабська (170 млн осіб); 9) португальська (150 млн осіб); 10) японська (120 млн осіб); 11) німецька (100 млн осіб); 12) французька (100 млн осіб); 13) пенджабська (82 млн осіб); 14) італійська (70 млн осіб); 15) корейська (65 млн осіб); 16) телуги (63 млн осіб); 17) маратха (57 млн осіб); 18) тамільська (52 млн осіб); 19) українська (45 млн осіб).

Державна мова переважно визначається офіційно за найчисленнішою нацією. У колишніх колоніях статус

державної мови має мова метрополії (Франція, Великобританія, Португалія).

1. Усього в Європі проживає понад 60 народів, які на 9/10 належать до трьох основних груп індоєвропейської мовної сім'ї — германської, романської та слов'янської (див. схему).

Території, де проживають народи цих груп:

1) слов'янська група займає Центральну, Південно-Східну та Східну Європу; територію заселяють росіяни, українці, білоруси, поляки, чехи, словаки, серби, хорвати, чорногорці, словенці, македонці, болгарини. Генетично із слов'янською групою пов'язана лєтто-литовська група, до якої належать литовці і латиші;

2) до германської мовної групи належать австрійці, німці, германо-швейцарці, голландці, фламандці, люксембуржці, ельзасці, а також народи, які спілкуються англійською мовою (англійці та шотландці). Більша кількість представників кельтської групи також перейшла до спілкування англійською та французькою мовами (ірландці, бретонці, уельсці). Крім того, до складу цієї мовної групи належать датчани, ісландці, шведи, норвежці та фарерці.

Представники германської мовної сім'ї займають Центральну, Західну та Північну Європу;

3) до романської групи належать італійці, французи, швейцарці, іспанці, португальці, менш численні: італота франкошвейцарці, корсиканці, валлони, каталонці, галісійці, румуни, молдавани.

Повсюдно у Європі живуть євреї, мова яких належить до індоарійської групи.

Зустрічаються в Європі так звані відокремлені мови, якими спілкуються греки, албанці, представники народності басків (Північ Піренейського півострова в Іспанії). На Мальті в Середземному морі живуть мальтійці, які

Структура індоєвропейської мовної сім'ї

1) слов'янська група	2) германська група	3) романська група	
4) індоарійська група	5) кельтська група	6) албанська група	7) грецька група

розмовляють на діалекті арабської мови, що належить до семітсько-хамітської сім'ї.

Тюркомовне населення Європи (алтайська мовна сім'я) представлене турками, чувашами, татарами, башкирами, гагаузами.

До складу фінно-угорської групи уральської мовної сім'ї належать фінни, саами та угорці.

2. Понад 1000 народів земної кулі проживають в Азії. Вони перебувають на різних ступенях етнічного розвитку і належать до багатьох мовних сімей та груп: найчисленніших (китайці, бенгальці, японці та хіндустанці), так і численних племен, які налічують кілька сот осіб.

На відміну від європейських країн, азіатські народи розмовляють мовами 18 сімей. Це найрозмаїтіший в етнічному відношенні регіон світу. Найчисленніші мовні сім'ї Азії: китайсько-тибетська (Східна Азія), індоєвропейська (північна частина Південної Азії, Іран, Афганістан), австронезійська (Індокітай); численні, але досить ізольовані мовні групи, яким надається статус сімей — це японці і корейці.

3. Етнолінгвістичний склад населення Африки також досить складний, він налічує близько 300–500 етносів. Майже половина населення континенту належить до нігеро-кордофанської сім'ї, більш як третина — до афразійської, інша частина — до ніло-сахарської, койсанської сімей, і лише 1 % населення спілкується мовами індоєвропейської сім'ї.

На історію формування етнічного складу населення Африки вплинули масові переселення народів VII–XI ст. та в епоху середньовіччя. Колоніальний режим загальмував розвиток народів цього материка. Після здобуття країнами Африки політичної незалежності в їх етнокультурному розвитку розпочався новий етап міжетнічної інтеграції не тільки споріднених народів, а й народів, які різняться мовою, культурою, рівнем соціально-економічного розвитку. В Африці можна зустріти всі види етнічних спільностей, від багатомільйонних націй (єгиптяни, алжирці, марокканці) до невеликих кочових племен, які і нині мають родовий устрій. Сучасні африканці все частіше називають себе не за належ-

ністю до певної етнічної спільності, а за назвою своєї держави — нігерійцями, конголезцями тощо.

4. Етнолінгвістичний склад народів Америки має особливі історичні риси. До приходу європейців основна частина корінного американського населення була розселена в гірських областях південної Мексики і Анд (цивілізації ацтеків, інків). Більшу ж частину території як Північної, так і Південної Америки заселяли нечисленні племена. Така етнічна розрізненість спричинила до їх винищення у процесі завоювання європейцями та розповсюдження великої кількості інфекційних хвороб. Лише найчисленніші народи змогли зберегти свою самобутність та етнічну територію (індіанці Мексики, басейнів Амазонки, Оріноко, крайньої Півночі Американського континенту).

Можна виокремити основні чинники, які вплинули на формування сучасного етнолінгвістичного складу населення Америки: європейська колонізація Америки; ввезення рабів з Африки; корінне населення Американського континенту.

На сучасному етапі більшість країн Америки багатонаціональні. Понад 100 народів розселені в США та Бразилії, понад 50 — в Канаді, Мексиці та Аргентині, понад 25 — в Чілі, Колумбії, Перу, Болівії, Венесуелі. Досить розмаїтий лінгвістичний склад Американського континенту. Народи Північної і Центральної Америки спілкуються мовами 14 мовних сімей, а Південної — мовами 4 мовних сімей.

Переважна частина населення розмовляє мовами романської та германської груп індоєвропейської сім'ї (87 %).

5. Сучасне населення Австралії та Океанії складається з двох груп: аборигенів та нащадків вихідців із Європи. Народи Австралії та Океанії спілкуються мовами 5 мовних сімей: індоєвропейської, австронезійської, мовами папуаських народів, австралійських (аборигенних) народів та окремої мовної групи — японців. Внаслідок відособленості материка австралійські корінні мови досить споріднені між собою, але зовсім відрізняються від інших мов світу. Те саме можна сказати і про папуаську мову народів Океанії.

Народи австронезійської мовної сім'ї в історико-культурному відношенні поділяють на полінезійців (Схід і Південь Океанії), меланезійців (від о. Нова Гвінея до островів Фіджи) та мікронезійців (Марсіанські, Каролінські та Маршалові острови).

Переважну частину населення Австралії, Нової Зеландії та Гавайських островів становлять нащадки переселенців з інших регіонів світу.

Понад 80 % населення Австралії — англоавстралійці, інша частина поділена між англоновозеландцями та франкомеланезійцями.

6. Конфесійна класифікація. Серед етноутворювальних чинників важливе місце належить релігії (від лат. *religio* — набожність, святощі, предмет культу). Існує два визначення сутності релігії як історичного явища і форми культури: теологічне і світське. Теологи під релігією розуміють те, що пов'язує людину з Богом: “Святе Письмо”, культ та інші догмати, тобто це віра в реальне існування надприродного. Світське трактування релігії містить у собі систему філософських, соціологічних, культурологічних, психологічних знань та ґрунтується на історіософії й раціоналістичному підході, позбавленому ознак ідеологізованих і містифікованих теорій. Розглядаючи релігійну (конфесійну) структуру народонаселення світу, необхідно враховувати низку аспектів. По-перше, під час етнографічного й історичного описів етнічних спільнот обов'язково зазначають релігійну належність віруючих, оскільки релігія значно впливає на численні елементи матеріальної і духовної культури народів. По-друге, хоча з виникненням світових релігій етнічні межі й перестали співпадати з релігійними, релігія навіть в економічно розвинених країнах, де рівень виробництва, культури і освіти високий, відіграє значну роль.

До світових релігій належать: буддизм, християнство й іслам. Одна з найдавніших релігій світу — буддизм — утвердилася в Індії понад 2,5 тис. років тому. Сповідує буддизм насамперед високі етичні норми (гідність людини, поведінка в суспільстві тощо).

Християнство як світова релігія тісно пов'язане з іудаїзмом. Воно зародилося в середині I ст. н. е. у східних

провінціях Римської імперії, на території сучасного Ізраїлю, за глибокої кризи рабовласницького ладу. Християнство поділяється на три головні гілки: православ'я, католицизм і протестантизм (останній складається з багатьох течій і сект — лютеранство, кальвінізм, англіканство, баптизм, методизм та ін.).

На Аравійському півострові на початку VII ст. виник іслам (араб. букв. — покірність), що вважається наймолодшою релігією світу. Тих, хто сповідує цю релігію, називають відданими (з араб. — мусульманами, звідси друга назва ісламу — мусульманство). У Європі ця релігія дістала назву “магометанство” за зміниним іменем засновника Мухаммеда (Магомета). Батьківщиною ісламу є м. Хидксоз (між Синайським півостровом і Мексикою). Двома основними гілками ісламу є сунізм і шиїзм.

До основних релігійних форм належать також: ламаїзм, індуїзм, конфуціанство, синтоїзм та місцеві традиційні релігії. Кожна форма характеризується певними рисами. Основні з них розподіляються за континентами таким чином: більшість населення Європи сповідує виключно християнство і його різновиди (католицизм, протестанство, православ'я). У кожній країні Європи зосереджені всі види християнської релігії, але окремі її регіони характеризуються переважаннями одного з трьох видів. Так, католики зосереджені здебільшого у країнах Південної, Західної і Східної Європи; протестанти — в центральній, північній і західній частинах, а православні — на південному сході; Азія — осередок всіх світових і крупних релігій. Це іслам, буддизм і ламаїзм, індуїзм, конфуціанство, синтоїзм, християнство. Мусульманство, що сповідує іслам охоплює більшість країн за територією. Його сповідують в Індонезії, Росії, країнах Середньої Азії, Афганістані, Пакистані, Індії, Бангладеш та ін. Буддизм і ламаїзм охоплює більшу кількість населення (Китай, Монголія, Японія, Росія). Індуїзм характерний для Південної Азії, в основному Індії і країн, розташованих поблизу неї (Непал, Шрі-Ланка). Конфуціанство зустрічається в Китаї, а синтоїзм — в Японії. Лише на Філіппінах, Кіпрі, в Лівані, Ізраїлі, частково Індонезії

2. Послідовники основних релігій світу

Монотейстичні, млн осіб	Політейстичні, млн осіб
Християнство — 1800, у тому числі католиків — 1000, протестантів — 165	Індуїзм — 720
Мусульманство (іслам) — 900 із них сунітів — 800, шіїтів — 100	Буддизм — 300
Конфуціанство — 180	Синтоїзм — 90

сповідують християнство; Африка поділена ніби на дві частини екватором і за релігією. Іслам сповідується переважно в північній, а протестантство — в південній частині.

У табл. 2 наведено дані про кількість послідовників основних релігій світу, які поділяються на такі, що вірують в одне головне божество (монотейстична група), і таких, що сприймають “пантеон” богів (політейстична група).

Алексеев В. П. География человеческих рас. — М., 1974; Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — 2-е изд. — М., 2002; Народонаселение: Энцикл. слов. / Гл. ред. Г. Г. Меликян; Ред. кол.: А. Я. Кваша, А. А. Ткаченко, Н. Н. Шаповалова и др. — М., 1994.

О. Антонюк

Клерикалізм (від лат. *clericalis* — церковний) — активна соціально-політична церковна позиція щодо посилення релігійного впливу на всі сфери суспільного життя, з одного боку, а з другого — втручання держави у церковне життя. Історично К. сформувався в умовах зміцнення влади християнської церкви. У католицизмі К. виявив себе через намагання римської курії підпорядкувати собі світську владу у Західній Європі, а у православ'ї — зверхністю візантійського імператора над Константинопольським патріархом. Особлива активність К. виявилася з XIX ст., коли на арені політичного життя з'явилась комуністична ідеологія з її відкрито ворожим ставленням до релігії та церкви. Аби зберегти своє провідне місце в суспільному житті, прихильники К., не обмежуючись церковними структурами, почали створю-

вати свої політичні партії, молодіжні, жіночі профспілкові організації тощо. У XX ст. з'являються й набувають розвитку так звані політичні теології, які з різних позицій (“лівих”, “правих”, “поміrkованих”) прагнули дати політичний вимір віри, життя церкви і віруючих. Серед “лівих” відомі християнські варіанти “теології революції”, “теології визволення”, “екологічної теології” тощо. До “правих” різновидів “політичної теології” належать фундаменталістські рухи в різних конфесіях, до “поміrkованих” — так звані горизонтальні теології й теології “родового відмінку”, які мають справу з осмисленням збереження довкілля, проблемами соціального розвитку, природою комунікацій тощо. Останнім часом у політології набуває поширення поняття так званого “позитивного клерикалізму” для характеристики конструктивної ролі тих чи тих церковних кіл у вирішенні нагальних й актуальних політичних завдань. Позитивний політичний вибір конкретних церков і віруючих є основою для політичного діалогу віруючих і невіруючих, релігійних і нерелігійних інститутів, визначає принципи політики партій і рухів щодо релігії і церкви, політики церков і релігійних рухів у питаннях суспільно-політичного життя. За таких обставин сучасний К. усе активніше поєднує свої сили із світськими інституціями, поступово набуваючи рис важливого елемента політичної системи суспільства.

Академічне релігієзнавство. — К., 2000; Гард-жа В. И. Религиоведение. — М., 1998; Доусон К. Религия и культура. — СПб., 2000; Элиаде М. История веры и религиозных идей. — М., 2001.

А. Черній

Кліка (фр. *clique* — зграя, банда) — 1) група людей, які об'єднуються заради корисливих і егоїстичних цілей (придворна К., реакційна К., воєнна К., правляча К. тощо); 2) намагається будь-якими методами і за всяку ціну досягти своїх корисливих цілей.

Український радянський енциклопедичний словник. — К., 1987; Халіпов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

В. Волобуєв

Козаче братство — козацька організація комбінованого (вважають кримінально-політичного) характеру. Створена в 1993 р. в м. Димитров Московської області (РФ). У складі К. б. діють латентні боївки, що мають незареєстровану зброю. Займається рекетом проти торгово-комерційних структур вихідців із Кавказу, охороною масових заходів. Має контакти з громадськими організаціями комуністичного і націоналістичного характеру.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Колоніалізм (фр. *colonialisme*, від лат. *colonia* — поселення) — система панування сильніших агресивніших країн (метрополій) чи націй над слабшими, перетворюючи їх на залежні від них колонії. Більшість колоній належать до територій, що знаходяться далеко за межами країн, які їх такими зробили, але має місце й одноконтинентальність метрополій і колоній.

Політичною основою К. є примусове позбавлення права народів на самовизначення. Серед основних методів реалізації політики К. вирізняють такі: воєнний (Англія колонізувала Індію, Бірму, Франція — Алжир, Росія — Кавказ, Середню Азію); договірний — примусове нав'язування васальної залежності (Переяславські угоди Москви з Україною, Франції з Марокко); переселенський переїзд людей з метрополії до колоній (англійські переселенці в Америці чи Австралії, французькі — в Канаді, російські та німецькі — в Україні). Внаслідок політики К. наприкінці ХІХ ст. весь світ

практично був поділений між “великими державами”. Про масштаби колоніальних завоювань можна мати уявлення порівнявши площі метрополій та колоній. Площа Британської імперії на той час становила 32,5 млн кв. км, а самої Англії — 309,8 тис. кв. км. Російська імперія була у півтора рази менша за Британську.

К., зародившись в античну добу у Греції та Римі, мав локальний характер. Його перетворення на світову систему почалося з розвитком капіталізму, а передумовою стали “великі географічні відкриття”.

За політичним режимом колонії поділяються на дві групи: 1) несаморядні (французька модель), де вся влада належить колоніальній адміністрації з метрополії, чи представникам місцевої верхівки з дорадчими повноваженнями (англійська модель); 2) самоврядні, де представники влади обиралися з населення колонії і мали обмежені права у внутрішній політиці. Особливу групу становили “самостійні країни” (Китай, Туреччина, Афганістан) або республіки колишнього СРСР, які перебували у напівколоніальному становищі. Стимулювали К. метрополії такі чинники: розширення сфер впливу, отримання високих прибутків від експлуатації населення і використання природно-сировинних ресурсів колоній, зміцнення військово-стратегічної позиції у світі. К., прирікаючи населення колоній на економічний і суспільно-політичний занепад, загрожував повною деградацією народів. Національно-визвольний рух проти К. у другій половині ХХ ст. підірвав “традиційний” К. і ООН проголосила декларацію про деколонізацію світу, внаслідок чого незалежність здобули близько сотні держав. Насправді системі К. цим не було зруйновано. Вона набула прихованих форм у вигляді Британської співдружності націй та Співдружності незалежних держав. Поряд з новотвореннями перебуває і Євросоюз, де владу контролює американо-ізраїльський транснаціональний капітал. Під впливом цього неоколоніалізму опинилася і незалежна Україна, яку, з одного боку, намагаються прибрати до своїх рук США та Ізраїль, а з іншого — Ізраїль та Росія. Ці держави вже загарбали все, крім землі.

Тому й стоїть на порядку денному ринкових реформ в Україні продаж землі та прилучення її до ЕС чи ЄПІ.

Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005.

Г. Мусієнко

Комітет 300 — засновано в 1729 р. організацією ВЕІМС (Британською східно-індійською торговою компанією) для проведення операцій з міжнародними банками, а також підтримки комерційних підприємств і торгівлі опіумом.

Нині К. 300 має у своєму розпорядженні величезний бюрократичний апарат, що об'єднує сотні наукових центрів і офіційних установ, які керують широким спектром осіб та організацій — від приватного бізнесу до урядових лідерів. Серед найбільших всесвітніх організацій, які контролюються К. 300, є: “Американці за безпечний Ізраїль”, Білдерберзький клуб, Канадський інститут міжнародних відносин, Рада міжнародних відносин, Орден “Череп і Кістки”, компанія “Брітш петроліум”, орден “Бідні лицарі-тамплієри”, Соціалістичний інтернаціонал, Герметичний орден “Золота зірка”, “Клуб четвертого стану свідомості”, орден “Великої матері”, Королівський інститут міжнародних справ, “Всесвітній сіонізм”, “Всесвітнє франкмасонство”, Всесвітня рада церков, “Чорний орден”, “Товариство Туле”, “Церква єдиного світового уряду”, “Круглий стіл”, Тристороння комісія і понад сто інших установ.

До складу К. 300 входить багато талановитих інтелектуалів, зібраних разом, щоб створити цілком тоталітарне й абсолютно кероване “нове суспільство”, яке насправді не є новим, тому що свої ідеї воно взяло із сатанинських культів. Мета такого “суспільства”, за який агітували масони Джордж Оруелл і Герберт Уеллс, — єдиний Світовий уряд і єдина грошова система при постійних, а не виборних олігархах, які вибирають лідера зі свого середовища у формі федеральної системи, як це було в середні віки. У цьому єдиному світі чисельність населення обмежуватиметься штучним скороченням кількості дітей на одну сім'ю, а також через хвороби, війни і голод, доки на

всій Землі не залишиться 1 млрд людей, які приносять користь правлячому класу в чітко визначених галузях діяльності.

Середнього класу не буде — тільки правителі і раби. Усі закони уніфікуватимуться в межах юридичної системи світових судів, які використовуватимуть один і той самий кодекс законів, за виконанням якого стежитиме поліція єдиного Світового уряду, а об'єднані збройні сили єдиного світу силоміць впроваджуватимуть закони в усі колишні національні країни, не розділені кордонами. Фундаментом для діяльності такої системи має бути найсильніша держава: хто скориться єдиному Світовому урядові, отримає нагороду засобами для життя, а хто страйкуватиме, того виморять голодом чи просто знищать, оголосивши поза законом. Прикладом для такої політики є нинішня ситуація Югославії та Іраку.

Економічна система ґрунтуватиметься на правлінні олігархічного класу, який дозволить виробляти рівно стільки продуктів харчування та послуг, скільки потрібно для функціонування таборів масової рабської праці. Всі багатства зосереджуватимуться у руках елітних членів К. 300. Кожній людині буде доведено, що її виживання цілковито залежить від держави. Світ управлятиметься за виконавчими декретами К. 300, які негайно набуватимуть сили закону.

Промисловість повинна бути повністю знищена разом з атомними енергетичними системами. Тільки члени К. 300 та вибрані ними люди матимуть право розпоряджатися земними ресурсами. Сільське господарство буде куплено й підпорядковане виключно К. 300, а виробництво продуктів харчування суворо контролюватиметься. Коли ці заходи дадуться взнаки, населення великих міст силоміць відправлять у віддалені райони, а тих, хто відмовиться від їжджати, знищать випробуваними методами Світового уряду, за вказівками якого здійснював експерименти над людьми Пол Пот у Камбоджі.

За планами К. 300 майже 4 млрд “зайвих ротів” будуть знищені до 2050 р. за допомогою обмежених війн, організованих епідемій, смертельних захворювань і голоду. Кількість елект-

роенергії, харчів, води підтримуватиметься на рівні, достатньому для пристойного життя насамперед білого населення Західної Європи та Північної Америки, а потім уже й інших країн. Населення Канади, Західної Європи та США скорочуватиметься швидше, ніж населення інших континентів, доки світовий рівень не досягне 1 млрд, серед якого 500 млн будуть японці і китайці, вибрані тому, що протягом багатьох століть вони звикли до регламентації населення й підпорядкування владі.

Час від часу штучно створюватиметься дефіцит їжі, води та медичної допомоги, аби нагадати масам, що їхнє існування повністю залежить від доброї волі К. 300.

Після знищення таких галузей промисловості, як будівельна, автомобільна, металургійна, важке машинобудування, окремі галузі будуть обмежені й перебуватимуть під контролем.

Розпалюватиметься ворожнеча між протилежними фракціями й групами, між арабами та євреями, африканськими племенами, росіянами та українцями. Їм дозволять вести війни на винищення, але тільки під наглядом спостерігачів НАТО й ООН. Подібна тактика вже застосовувалася у Центральній та Південній Америці, в Югославії. Ці війни триватимуть, доки не утвердиться Світовий уряд. Вони будуть організовані на всіх континентах, де живуть великі групи людей з різними етнічними й релігійними поглядами, наприклад, сікхи, пакистанські мусульмани та індійські індуїсти, християни й іудеї. Етнічні та релігійні суперечності загостряться, а “врегулюватимуться” вони у процесі жорстоких конфліктів, які вселять викликатимуться й захоцуватимуться.

Інформаційні служби та засоби друку контролюватимуться Світовим урядом. Під виглядом “розваг” регулярно промиватимуться мізки, що вже практикується в окремих країнах. Діти, яких заберуть від “нелояльних батьків”, отримуватимуть спеціальну освіту, основне призначення якої — зробити їх жорстокими. Молодь навчатимуть охоронній справі, щоб у майбутньому вони могли працювати в місцях ув’язнення.

Корпорації, банки та страхові компанії К. 300 діють під єдиним управ-

лінням і контролем, який охоплює усі можливі аспекти стратегії та координації дій. Так, Колеман зауважує, що “Комітет — єдина організована владна ієрархія у світі, що переважає всі уряди й особистості, хоч би якими сильними й захищеними вони почувалися. Вона охоплює фінанси, оборону, а також політичні партії всіх кольорів і типів... Ця владна структура і центр влади далеко переважають владу кожного окремого світового лідера і будь-якого уряду, включаючи й уряд США... Комітет 300 — це абсолютно таємне товариство, до складу якого входять представники недоторканного правлячого класу, серед них — королева Великобританії, королева Нідерландів, королева Данії та королівські сім’ї Європи.

Немає жодного аспекту життя в Америці, який би не був під наглядом невидимого уряду Комітету 300 й не спрямовувався ним у “потрібному” напрямі. Немає жодного вибраного чиновника чи політичного лідера, який би не підкорявся його владі. Донині жодна людина не unikла жорстокої кари за непослух таємним правителям, які не вагаючись демонструють “жахливі приклади” для інших, включаючи й президентів США.

Необхідно збагнути, чому до ядерної енергетики така ненависть у всьому світі й чому для війни проти ядерної енергетики використовуються фіктивні “природоохоронні” рухи, створені й добре фінансовані “Римським клубом”. Використовуючи ядерну енергетику, яка дає змогу виробляти величезну кількість дешевої електроенергії, країни третього світу поступово могли б вийти з-під впливу США, стали б незалежними від фінансової допомоги різних фондів, а відтак — зміцнювати свій суверенітет. Електричний струм, вироблений на атомних електростанціях, — це ключ для виведення країн, що розвиваються, з відсталості, яку прагне зберегти Комітет 300. Зменшення іноземної допомоги означало б зменшення контролю за природними ресурсами країн третього світу. Саме ідея істинного самовизначення країн, що розвиваються, була піддана анафемі як “Римським клубом”, так і Комітетом 300, який стоїть над ним.

Джон Колеман. Комітет 300. Тайни мирового правительства. — М., 2004; *Dr. John Coleman. Conspirators' Hierarchy: The Story of the Committee of 300.* — Carson City, NV: America West Publishers. — 1992.

М. Сенченко

Комітет захисту демократії — громадсько-політична організація. Створена в 1994 р. в Домініканській Республіці. Засновниками були радикальні елементи Домініканської визвольної партії, які чинили силовий тиск і вимагали переглянути результати виборів. Організація налічує кілька сотень активістів, які мають на озброєнні холодну і вогнепальну зброю. В 1994 р. К. з. д. був організатором масових безпорядків у країні, чинив підпали, блокував рух транспорту тощо. Про керівництво К. з. д. точних даних немає.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Комітети сільської оборони — громадські структури самооборони в Індії. Створені за підтримки уряду в населених пунктах штату Джемму і Кашмір для боротьби з бойовиками сепаратистських угруповань. Хоча загальна чисельність К. с. о. невідома, вважають, що кількість їх організаційних структур становить понад 2,5 тис., куди входить головним чином молодь. К. с. о. мають вогнепальну зброю, свою діяльність вони координують з відповідними урядовими силами в усіх 49 секторах безпеки на території штату.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Комплементарність (від лат. *complementum* — доповнення) — взаємна відповідність, що забезпечує зв'язок структур у молекулярній біології (макромолекул, молекул, радикалів), які доповнюють одна одну. В етнологію термін «К.» увів російський історик, географ та етнолог Л. Гумильов (1912–1996). В його концепції етногенезу К.

експлікується як форма міжетнічних стосунків (ставлення до представників інших етносів на груповому й особистісному рівнях), носії яких (етноси) об'єктивно мають духовні риси, що доповнюють одна одну і суб'єктивно усвідомлюють цю доповнюваність як взаємну симпатію.

Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. — М., 2002; Гумилев Л. Н. Этносфера: история людей и природы. — М., 1993.; Комплементарность // Большая сов. энцикл.: В 30 т. — М., 1973. — Т. 12.

В. Ятченко

Комунальний засіб масової інформації — друкований (газета, журнал, бюлетень та ін.) або аудіовізуальний (радіо, телебачення, ТРК та ін.) засіб масової інформації, створений органами місцевого самоврядування осібно або спільно з місцевою державною адміністрацією як засновником (співзасновником) комунальної власності та відповідного фінансування з місцевого бюджету і статутом (програмними цілями), в редакції якого передбачено, зокрема, інформування громади про діяльність цього органу та вищих органів державної влади.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Комуністична партія Таїланду — озброєна політична організація. Створена в 60-х роках у Таїланді. Заборонена законом, діє нелегально. Склад керівництва, чисельність боєгруп, озброєння, нинішній статус організації невідомі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Комюніке зустрічі європейських міністрів, які відповідають за вищу освіту — зустріч, що відбулася за три роки після Сорбонської зустрічі та двох років після підписання відомої Болонської декларації 19 травня 2001 р. у Празі. Учасники зустрічі, позитивно оцінюючи кроки щодо європейської інтеграції в освіті, підтверди-

ли своє бажання створити європейську зону вищої освіти до 2010 р., як зону високої мобільності та якості освіти. Було схвалено загальну тезу стосовно того, що вища освіта має розглядатися як велике загальносуспільне благо. В Комюніке йдеться про структуру вищої освіти, що ґрунтується, головним чином, на двох ступенях — бакалаврат і магістратура; підтримку системи кредитів типу ECTS, які забезпечують як перезалікову, так і накопичувальну функції; вдосконалення системи мобільності, що усуває перепони для пересування студентів і викладачів; забезпечення високої якості освіти, вдосконалення механізмів акредитації/сертифікації і оцінки. Також в Комюніке зазначалося, що для Зони європейської вищої освіти істотне значення має стратегія навчання особистості впродовж усього життя. Міністри особливо наголосили на тому, що якість вищої освіти і наукових досліджень є і має бути важливішим визначальним чинником міжнародної привабливості і конкурентоспроможності Європи загалом.

М. Головатий

Конвенція (від лат. *conventio* — договір, домовленість) — міжнародний договір з будь-якого соціального питання (наприклад, К. з охорони авторських прав).

М. Головатий

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти — міжнародно-правовий документ, схвалений на одинадцятій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО в Парижі 14 грудня 1960 р. Згідно з цією К. на держави-учасниці покладаються зобов'язання створити такі системи освіти, які б забезпечували доступ до освіти на рівних правах будь-яких осіб чи груп осіб без дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження. Конвенція складається з преамбули і 19 статей. У преамбулі сформульовано причини прийняття документа: по-перше, Загальна декларація прав людини утверджує принцип неприпустимості дискримінації і проголошує право кожної людини на

освіту; по-друге, ЮНЕСКО на підставі свого статуту прагне встановити співробітництво між націями для забезпечення повсюдного дотримання прав людини і рівний для всіх доступ до освіти; по-третє, ЮНЕСКО, виходячи з різноманітних систем освіти, прийнятих в окремих країнах, має не лише усунути дискримінацію в галузі освіти, а й підтримувати загальну рівність можливостей і однакове до всіх ставлення в цій галузі. У ст. 1 (п. 1) Конвенції роз'яснюється термін “дискримінація”. Він охоплює будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи переваги за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища чи народження, що має за мету знищення чи порушення рівності ставлення в галузі освіти, зокрема: а) закриття для особи чи групи осіб доступу до освіти будь-якого типу чи ступеня; б) обмеження для них освіти нижчим її рівнем; в) створення чи збереження різних систем освіти чи навчальних закладів для особи чи групи осіб, крім випадків, передбачених положенням ст. 2 цієї Конвенції; або г) становище, несумісне з людською гідністю, в яке потрапляє особа чи група осіб. У п. 2 цієї статті зазначено, що термін “освіта” стосується усіх типів і ступенів освіти й охоплює доступ до освіти, рівень і якість навчання, а також умови, в яких воно здійснюється. Ст. 2 фіксує низку положень, що не розглядаються як дискримінація у ст. 1 цієї Конвенції, якщо вони допускаються в окремих державах: а) створення та збереження різних систем освіти чи навчальних закладів для учнів різної статі у випадках, коли ці системи чи заклади забезпечують рівний доступ до освіти, коли їхній викладацький склад має однакову кваліфікацію, коли вони мають якісні приміщення та обладнання і дають змогу проводити навчання за однаковими програмами; б) створення чи збереження різних систем освіти або навчальних закладів за мотивами релігійного чи мовного характеру, які надають освіту, що відповідає вибору батьків або законних опікунів учнів, у разі, якщо включення в ці системи або вступ до цих закладів є добровільним і освіта, яку

вони дають, відповідає нормам, визначеним чи затвердженим компетентними органами освіти, зокрема щодо освіти одного й того самого ступеня; в) створення чи збереження приватних навчальних закладів у випадках, коли їх метою є не виокремлення якої-небудь групи, а лише доповнення можливостей освіти, наданих державою, з умовою, що їх діяльність справді відповідає зазначеній меті і освіта, яку вони надають, відповідає нормам, визначеним чи затвердженим компетентними органами освіти, зокрема щодо норм освіти одного й того самого ступеня. У ст. 3 Конвенції визначені зобов'язання держав-учасниць, які є її сторонами, щодо усунення чи запобігання дискримінації, як-то: а) скасування всіх законодавчих постанов та адміністративних розпоряджень і припинення адміністративної практики дискримінаційного характеру в галузі освіти; б) вжиття за потреби у законодавчому порядку заходів з тим, щоб усунути будь-яку дискримінацію під час прийому учнівської молоді до навчальних закладів; в) у випадках визначення плати за навчання, надання стипендій і будь-якої іншої допомоги учнівській молоді, а також дозволів і пільг для продовження освіти за кордоном, жодної різниці стосовно учнівської молоді — громадян цієї країни — з боку державних органів, крім розрізнення їх за успіхами чи потребами; г) недопущення у випадках, коли державні органи надають навчальним закладам певні види допомоги, жодних переваг чи обмежень, що ґрунтуються виключно на належності учнів до певної групи; д) надання іноземним громадянам, які проживають на їх території, такого самого доступу до освіти, як і своїм громадянам. Зобов'язання держав, які є сторонами Конвенції, щодо розроблення і впровадження в життя загальнодержавної політики, яка використовує відповідно до національних умов і звичаїв методи для забезпечення рівності можливостей і ставлення в галузі освіти, відображено в ст. 4. Сутність їх полягає в тому, щоб: а) початкова освіта стала обов'язковою і безплатною; середня освіта — в різноманітних її формах загальним надбанням і забезпечення її доступності; вища освіта — доступною для всіх на

основі повної рівності і залежно від здібностей кожного; забезпечення дотримання передбаченої законом обов'язковості навчання; б) забезпечення у всіх державних навчальних закладах одного ступеня однакового рівня освіти та рівні умови щодо якості навчання; в) підтримання і розвиток відповідними методами освіти осіб, які не здобули початкової освіти чи не закінчили її, продовження їх освіти відповідно до здібностей; г) забезпечення без дискримінації підготовки до професії викладача. У ст. 5 наголошується, що держави-сторони вважають: а) освіта має спрямовуватися на всебічний розвиток людської особистості і на більшу повагу до людських прав та основних свобод; сприяти взаєморозумінню, терпимості та дружбі між усіма народами і всіма расовими чи релігійними групами, а також розвитку діяльності ООН у галузі підтримання миру; б) батьки або законні опікуни повинні, по-перше, в межах, визначених законодавством кожної держави, вільно відправляти своїх дітей не в державні, а в інші навчальні заклади, що відповідають мінімальним вимогам, встановленим або затвердженим компетентними органами освіти; по-друге, забезпечувати релігійне та моральне виховання дітей відповідно до їхніх власних переконань; нікому не слід нав'язувати релігійного виховання, що не сумісне з їхніми переконаннями; в) за особами, які належать до національних меншин, слід визнати право провадити власну освітню роботу, в тому числі керівництво школами, і відповідно до політики в галузі освіти кожної держави використовувати чи викладати свою рідну мову за тієї однак умови, що: (I) здійснення цього права не заважає особам, які належать до меншин, розуміти культуру і мову всього колективу і брати участь у його діяльності і що воно не підриває суверенітету країни; (II) рівень освіти в таких школах не нижчий від загального рівня, встановленого чи затвердженого компетентними органами; (III) відвідування таких шкіл є факультативним. Держави-сторони зобов'язані при застосуванні цієї Конвенції, по-перше, якнайповніше враховувати рекомендації, які Генеральна конференція ЮНЕСКО може прийняти для виз-

начення заходів боротьби з різними аспектами дискримінації в галузі освіти та заходів щодо забезпечення рівності можливостей і ставлення в цій галузі (ст. 6); по-друге, повідомляти в періодичних доповідях, які вони подаватимуть Генеральній конференції ЮНЕСКО в терміні і в формі, що встановлюватимуться Конференцією, про законодавчі, адміністративні та інші заходи, вжиті ними для здійснення цієї Конвенції, зокрема для вироблення і розвитку загальнодержавної політики, згаданої в ст. 4, про досягнуті результати та перепони на шляху її втілення в життя (ст. 7). Ст. 8 регламентує процедуру вирішення спірних питань, тобто спір між двома чи кількома державами — сторонами цієї Конвенції щодо тлумачення або застосування Конвенції, який не врегульовано шляхом переговорів, за відсутності інших засобів врегулювання на прохання сторін передається для вирішення Міжнародним Судом. Статті 9–19 визначають порядок прийняття, ратифікації, приєднання, набрання чинності, порядок поширення, денонсування та перегляду змісту Конвенції. Україна ратифікувала К. п. б. з д. в г. о., вона набрала чинності 19 березня 1963 р.

Андрущенко В. П. Освіта в діалозі цивілізацій: зростання комунікативної функції // Діалог цивілізацій: нові принципи організації світу. Матеріали Всесвітньої конференції. Київ, 24 травня 2002 р. — К., 2002; Ван дер Венде М. К. Болонская декларация: расширение доступности и повышении конкурентоспособности высшего образования в Европе // Высш. образование в Европе. — 2000. — Т. XXV. — № 3; Журавський В. С., Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. — К., 2003; Корсак К. В. Світова вища освіта. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів: Моногр. / За заг. ред. проф. Г. В. Щокіна. — К., 1997; Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Проект. — К., 2001; Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003–2004 рр.) / За ред. В. Г. Кременя. — Київ; Тернопіль, 2004.

О. Антонюк

Конвенція про захист прав і основних свобод людини (Європейська конвенція з прав людини) — ев-

ропейський документ міжнародно-правового характеру. Конвенцією було прийнято Радою Європи у Римі 4 листопада 1950 р. Встановлює систему захисту прав людини та контролю за її дотриманням. Складається з преамбули, 5 розділів і 66 статей. У I розділі наведено перелік прав і свобод, які гарантуються сторонами-учасницями кожній людині. Зокрема, в ст. 2 п. 1 зазначено, що право кожної людини на життя захищається законом. Жодна людина не може бути умисно позбавлена життя інакше, ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання її винною у скоєнні злочину, за який законом передбачено таке покарання. Позбавлення життя не розкладається як порушення цієї статті, коли воно є наслідком неминучої потреби застосувати силу, а саме: а) під час захисту будь-якої людини від незаконного насильства; б) при здійсненні законного арешту чи запобігання втечі людини, що законно перебуває під вартою; в) у діях, законно вчинених з метою придушення бунту або заколоту. Зазначено також, що жодна людина не може піддаватися нелюдському катуванню або такому, що принижує її гідність, а також поводженню чи покаранню (ст. 3); перебувати у рабстві або в підневільному стані та бути приневоленою до примусової чи обов'язкової праці (ст. 4). Акцентовано, що в цій статті термін "примусова чи обов'язкова праця" не охоплює: а) будь-яку роботу, виконання якої, звичайно, вимагається під час ув'язнення, призначеного відповідно до положень ст. 5 цієї Конвенції, або під час умовного звільнення з такого ув'язнення; б) будь-яку службу військового характеру або в разі відмови від неї з релігійних чи політичних мотивів у країнах, де така відмова визнається, службу, визначену замість обов'язкової військової служби; в) будь-яку іншу службу, що має виконуватися на випадок надзвичайного стану або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю суспільства; г) будь-яку роботу чи службу, яка є звичайним громадянським обов'язком. Ст. 5 (п. 1) зазначає, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Жодна людина не може бути позбавлена волі інакше, ніж відповід-

но до процедури, встановленої законом, у таких випадках: а) законне ув'язнення людини після її засудження компетентним судом; б) законний арешт або затримання людини за невиконання законного рішення суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом; в) законний арешт або затримання, здійснені з метою забезпечення її присутності перед компетентним правовим органом на підставі обґрунтованої підозри у скоєнні злочину або якщо обґрунтовано визнається за необхідне запобігти скоєнню нею злочину або її зникненню після його скоєння; г) затримання неповнолітньої людини на підставі законного розпорядження з метою виховного нагляду або законне затримання неповнолітньої людини з метою забезпечення її присутності перед компетентним правовим органом; г) законне затримання людей для запобігання поширенню інфекційних захворювань, людей психічно хворих, алкоголіків, наркоманів чи бродяг; д) законний арешт або затримання людини, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду в країну, або людини, стосовно якої вживаються заходи з метою депортації чи екстрадиції. У пунктах 2 і 3 зафіксовано права кожної людини у разі її арешту: по-перше, її негайно сповіщають зрозумілою для неї мовою про підстави арешту і будь-яке обвинувачення проти неї; по-друге, вона негайно має постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і яка має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може зумовлюватися гарантіями присутності у суді; по-третє, коли людина позбавлена волі внаслідок арешту або затримання, вона має право на швидкий розгляд судом законності її затримання і на звільнення, якщо затримання є незаконним; по-четверте, кожна людина, яка стала жертвою арешту або затримання з порушенням положень ст. 5, має право вимагати та отримати компенсацію. У ст. 6 (п. I) зазначено, що кожна людина при визначенні її громадянських прав та обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на

справедливий і відкритий розгляд упродовж певного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. Судова постанова оголошується прилюдно, при цьому преса і відвідувачі можуть не допускатися до залу засідань протягом усього судового розгляду чи якоїсь його частини з метою збереження моральних засад, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, коли того вимагають інтереси малолітніх чи захисти конфіденційності особистого життя сторін, а також у разі неминучої потреби, коли, на думку суду, в особливих випадках привселюдність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. Права людини, звинуваченої у скоєнні кримінального злочину, розкрито у п. 3 (ст. 6). Вона має право: а) бути негайно і детально поінформованою зрозумілою їй мовою про характер і причину обвинувачення проти неї; б) на наявність достатнього часу і можливостей для підготовки свого захисту; в) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника на власний вибір або, якщо вона не має коштів для оплати правової допомоги захисника, отримувати її безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; г) допитувати свідків, які свідчать проти неї, або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків з її сторони на таких самих умовах, що й свідків, які дають показання проти неї; д) отримувати безоплатну допомогу перекладача, якщо вона не розуміє і не розмовляє мовою, що використовується у суді. У Конвенції зафіксовано також права людини на повагу до її особистого і сімейного життя, житла і таємниці листування (ст. 8); на свободу думки, совісті та релігії (ст. 9); на свободу виявлення поглядів (ст. 10); на свободу мирних зборів і свободу асоціації з іншими людьми, в тому числі право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів (ст. 11); на одруження і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права (ст. 12). Ст. 14 наголошує, що здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору

шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин. У розділі II закріплено положення, яке визначає систему захисту прав людини і контролю за їх дотриманням. Ці функції покладено на два незалежні органи — Європейську комісію з прав людини (1954) та Європейський суд з прав людини (1959) (ст. 19). Розділ III присвячено порядку функціонування Комісії, яка здійснює свою діяльність на пленарних засіданнях. Вона може створювати палати, склад яких має бути не менш як із семи членів кожна. Палати покликані розглядати подані заяви, які можуть розбирати на основі встановленого прецедентного права чи які не порушують серйозних питань щодо тлумачення або застосування Конвенції. Комісії надано право створювати комітети, кожний з яких складається щонайменше з трьох членів — із повноваженнями, дійсними за одностайного голосування, ухвалювати рішення про неприйнятність або вилучення з реєстру справ заяви, коли таке рішення може бути прийняте без подальшого розгляду. Палата або комітет можуть у будь-який час відмовитися від своєї юрисдикції на користь пленарного засідання Комісії, яка також має право віддати розпорядження про передання на її розгляд будь-якої заяви, надісланої до палати або комітету (ст. 20). Процедура створення Суду та регламент його роботи сформульовано в розділі IV. Члени Суду обираються Консультативною асамблеєю на термін 9 років більшістю поданих голосів із списку осіб, висунутих членами Ради Європи; кожний член Ради висуває трьох кандидатів, з яких принаймні два мають бути його громадянами (ст. 39). Суд обирає свого Голову і одного або двох заступників терміном на три роки, які можуть бути переобрані (ст. 41). Для розгляду кожної справи, переданої до Суду, створено палату з дев'яти суддів. Членом палати ex-officio стає суддя — громадянин будь-якої держави, яка є однією із спірних сторін, а в разі його відсутності особа, яка визначається на вибір цієї держави і засідає як суддя. Решта суддів виз-

начаються Головою Суду способом жеребкування перед початком розгляду справи (ст. 43). Останній, V розділ, регламентує порядок підписання, ратифікації та денонсації державами цієї Конвенції (ст. 57–66).

О. Антонюк

Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівності можливостей і повернення — прийнята в Женеві Адміністративною Радою Міжнародного бюро праці Генеральної конференції Міжнародної Організації праці. Основна ідея Конвенції — захист інтересів громадян (працівників), які працюють за кордоном і у зв'язку із зобов'язанням МОП сприяти повній зайнятості громадян також шляхом “пересування робітників, включаючи міграцію з метою влаштування на роботу”. Розділ I К. містить статті щодо зловживань у галузі міграції. Кожний член ООН (країна), відповідно до цієї Конвенції (ст. 2) має самостійно і систематично вивчати ситуацію і визначати, чи є на її території незаконно найняті робітники-мігранти, чи існують міграційні рухи робітників по її території. Ст. 3 зобов'язує Членів Організації вжити усі необхідні дії і заходи в межах своєї юрисдикції і в співробітництві з іншими Членами Організації: а) для припинення таємного пересування мігрантів, які шукають роботу і незаконного їх найму; б) для протидії організаторів незаконного або таємного пересування мігрантів, які шукають роботу, а також протидії тим, хто наймає робітників, що емігрують, порушуючи відповідне законодавство. Такі заходи слід застосовувати як на національному, так і міжнародному рівнях. Кожен Член Організації (ст. 10), для якого ця Конвенція є дієвою, зобов'язаний розробити і здійснити національну політику, спрямовану на сприяння і гарантію за допомогою методів, що відповідають національним умовам і практиці, а також вживати заходи щодо створення рівних можливостей і повернення працівників-мігрантів. Рівні можливості цієї Конвенції передбачені для: працівників прикордонних районів; артистів і представників вільних професій, що в'їхали в країну на

короткий термін; моряків; осіб, що прибули спеціально з метою отримання підготовки або освіти; службовців установ або підприємств, що були тимчасово допущені в цю країну для діяльності на прохання їх наймача для виконання спеціальних функцій або завдань на обмежений і визначений період і які, по завершенню виконання завдання, своїх функцій, мають залишити країну. Ст. 12 Конвенції передбачає, що Члени Організації (країни) будуть: максимально сприяти діяльності організацій роботодавців і працівників у справі забезпечення рівних можливостей і повернення, і прийматимуть відповідні політико-правові рішення на національному рівні; відмінять будь-які законоположення і змінять будь-які адміністративні розпорядження або практику, які несумісні з такою політикою; вживатимуть заходів з тим, щоб сприяти і заохочувати зусилля працівників-мігрантів і їхніх сімей, спрямовані на збереження їхніх національних та етнічних особливостей, культурних зв'язків з країною походження, включаючи можливість надання дітям певних знань їхньої рідної мови; гарантувати рівність щодо умов праці усім працівникам-мігрантам, які виконують однакові операції, якими б особливими не були умови їхньої зайнятості.

Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енцикл. / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. — К., 1998.

М. Головатий

Конвенція щодо ліквідації усіх форм дискримінації стосовно жінок — прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 34/180 18 грудня 1979 р. Поняття “дискримінація стосовно жінок” визначає будь-яке розмежування, виключення або обмеження за ознакою статі, що спрямоване на послаблення або зводить нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправ'я чоловіків і жінок, прав людини і основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-якій іншій сфері. Держави, що підпи-

сали (приєдналися) К., засуджують дискримінацію стосовно жінок, в якій би формі вона не виявлялася і беруть на себе обов'язок боротися з нею шляхом: а) включення принципу рівноправ'я чоловіків і жінок у свої національні конституції або інше відповідне законодавство (якщо це ще не зроблено у цій країні); б) використання як законодавчих, так і інших заходів, санкцій, що забороняють, унеможливають дискримінацію стосовно жінок; в) встановлення юридичного правового захисту прав жінок на рівні з чоловіками і захисту їх у судовому порядку; г) утримання від здійснення дискримінаційних актів і дій стосовно жінок і гарантій, що державні органи та установи діятимуть відповідно до вимог К.; д) використання відповідних заходів щодо ліквідації дискримінації жінок з боку будь-якої особи, організації чи установи; е) зміни або відміни діючих законів, постанов, звичаїв і практики, які є дискримінаційними стосовно жінок; ж) відміни усіх положень кримінального законодавства держави, які є дискримінаційними стосовно жінок. К. ставить завдання перед державами, органами їх влади створити необхідні умови для збереження всебічного розвитку і прогресу жінок з тим, щоб гарантувати їм здійснення і користування правами людини і основними свободами на основі рівності з чоловіками. Ставиться завдання прийняття державами-учасницями спеціальних заходів, спрямованих на охорону материнства, включаючи заходи, які передбачені цією К. Держави-учасниці зобов'язуються вжити конкретних заходів з метою зміни соціальних і культурних моделей поведінки чоловіків і жінок, щоб досягти викорінення звичаїв і утверджень, іншої практики, які ґрунтуються на ідеях неповноцінності або зверхності однієї статі над іншою, стереотипності щодо ролі чоловіків і жінок. Ст. 6 К. зобов'язує держави-учасниці вжити усіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, для унеможливлення торгівлі жінками та експлуатації проституції жінок. Значна кількість статей К. стосується заходів, пов'язаних з ліквідацією дискримінації жінок у політичному, громадському житті. Так, у ст. 7 К. ставиться вимога забезпечити рівне

право жінок у: голосуванні на виборах, участі в референдумах; формуванні та здійсненні політики уряду, занятті державних посад і забезпеченні державного управління; участі в діяльності неурядових організацій і асоціацій, які займаються проблемами суспільного і політичного життя країни. Рівноправ'я чоловіків і жінок відповідно з цією К. має забезпечуватися: наданням чоловікам і жінкам рівних прав у набутті громадянства, в тому числі й у наданні громадянства їхнім дітям; створенням рівних прав і можливостей на отримання освіти, професії; наданням рівних можливостей для заняття спортом, фізичною підготовкою, в отриманні різноманітної інформації. Важливо, що К. (ст. 11) проголошує і закріплює рівність чоловіків і жінок у праці (зайнятості), професійній підготовці, підвищенні кваліфікації і перепідготовці, користуванні різними соціальними пільгами і допомогою, отриманні винагород та заохочень, охороні здоров'я, забезпеченні безпечних умов праці, виході на пенсію. Так, К. забороняє звільнення жінок з роботи на підставі вагітності, відмову звільнення з роботи або надання відпустки по вагітності і пологам. Ст. 12 К. вимагає від держав-учасниць вжити певних заходів щодо ліквідації дискримінації стосовно жінок в охороні здоров'я з тим, аби забезпечити рівні можливості в доступі до медичного обслуговування, плануванні розмірів сім'ї. У ст. 14 К. вказується на необхідність предметного врахування проблем жінок, які проживають у сільській місцевості (доступ до управління регіонами, медичне забезпечення, освіта, надання кредитів, займів, житлових послуг та ін.). Ст. 16 К. регулює правовідносини чоловіка і жінки в обранні шлюбу, народженні дітей, догляді за ними, усиновленні та здійсненні опікунства над дітьми, розпорядженні сімейним майном тощо. Для розгляду за ходом здійснення цієї К. створюється спеціальний Комітет по ліквідації дискримінації стосовно жінок зі спеціальних експертів, які обираються державами-учасниками. Вибори членів Комітету відбуваються на засіданні держав-учасниць, яке скликає Генеральний секретар ООН. Держави-учасниці мають надавати Гене-

ральному секретарю ООН для розгляду Комітетом доповіді про законодавчі, судові, адміністративні та інші заходи, прийняті з метою реалізації положень цього документа. К. не порушує ніяких положень національних законодавств окремих держав щодо рівноправ'я чоловіків і жінок, а держави-учасниці зобов'язані вжити заходів для найповнішої реалізації прав, визначених у цій К.

Большакова А. Ю. Гендер // Лит. енцикл. терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. — М., 2001; Гендерний розвиток у суспільстві: Конспект лекцій. — К., 2004; Головченко В. Права жінок в Україні: під кутом міжнародно-правових стандартів // Право України. — 1999. — № 7; Дмитрієва Г. К. Міжнародна заплата прав женщин. — К., 1985; Жінки і чоловіки в Україні. Гендерна статистика. — К., 1998; Жіночі права. Крок за кроком: Пер. з англ. / Упоряд. М. Шулер, Д. Томас. — К., 1999; Загальна декларація прав людини // Наші людські права: Посіб. з жіночих людських прав: Пер. з англ. — К., 1996; Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. — СПб., 2002; Клецина И. С. Гендерная социализация: Учеб. пособие. — СПб., 1998; Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект). — К., 1999; Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. — К., 2004; Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной. — СПб., 2003.

М. Головатий

Конкурентна політика (від лат. *concurrentia* — змагання, суперництво) — економічний метод державного управління, який на сучасному етапі передбачає здійснення комплексу заходів щодо формування ефективного конкурентного середовища, зменшення частки монопольного сектора в економіці, вдосконалення правил конкуренції, впровадження сучасних методів державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, зменшення частки монопольного сектора у внутрішньому валовому продукті, а також метод захисту і підтримки конкуренції, розвитку її інституційного забезпечення.

З поняттям “К. п.” безпосередньо пов'язане інше — “конкурентна партійна система”. Це такий тип партійної системи, що заснований на існуванні свободи створення політичних партій і інститут свободи політичного

вибору, здійснюваного в межах суспільства та праві опозиції пропонувати альтернативні рішення. Така ситуація утворилася в більшості нових держав на пострадянському просторі в перші роки після розпаду СРСР, в тому числі й в Україні, де виникло понад 130 політичних партій різного ідейного, політичного спектра, що претендували на державну владу. За такої ситуації переможець не лише має цілковитий контроль над партійним керівництвом, а й, як правило, виникає необхідність широкого політичного блокування, утворення різноманітних політичних коаліцій, блоків. Фактично створена за таких умов політична влада є легітимною, а процес прийняття рішень підконтрольним партії, або коаліції (блоку), що спирається на волю масового суверена, висловлену ним у виборчій кампанії. Максимально відповідальною перед суспільством є і державна влада, оскільки вона постає завдяки зорганізованим у політичні партії суспільним групам. Існує також певна група політиків, лояльних до партії і відповідальних перед електоратом. Вона посідає специфічне і особливе місце в широкому процесі суспільно-політичних консультацій та переговорів, щодо прийняття соціально важливих рішень.

Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005.

М. Головатий

Консенсус (лат. *consensus* — згода, єдність, співучасть, узгодженість) — 1) взаєморозуміння, згода з певного питання, досягнуті договірними сторонами внаслідок попередньо проведених переговорних процедур з метою розв'язання суперечливих проблем, усунення розбіжностей і прийняття умов, які задовольняють усі сторони; 2) спосіб формування і прийняття колегіальних рішень, актів, що ґрунтуються на засадах їх підтримання більшістю тих, хто брав участь в їх опрацюванні, та відсутності заперечень проти прийняття рішення з боку хоча б одного з учасників; 3) прийняття рішення або тексту договору на міжнародних конференціях і в міжнародних організаціях на основі спільної згоди

учасників форуму без офіційного узгодження, за відсутності формально заявлених заперечень. К. — принцип, завдяки якому досягається консолідація суспільства як єдиного, цілісного організму, узгоджуються інтереси різних суб'єктів діяльності, забезпечується "єдність багатоманітностей" і спрямовується все це на реалізацію планів, програм відповідно до прийнятих домовленостей. Активно застосовується у внутрішній та зарубіжній політичній, економічній і дипломатичній практиці. Основним законом К. є визнання чужих інтересів як умови здійснення інтересів власних, а принципи його — відмова від усунення суперечностей за допомогою сили; опрацювання мирних засобів їх врегулювання; пошук інтегрованих або спільних цілей; утвердження атмосфери довіри; налагодження конструктивних переговорів тощо.

Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенька. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004.

О. Антонюк

Консенсус політичний (від лат. *consensus* — згода, єдність, однастайність) — а) спільність позицій, взаємна згода, єдність, збіг думок учасників, суб'єктів політичного процесу, політичної діяльності; б) прийняття політичного рішення або тексту угоди на основі спільної думки, без формального голосування. К. п. ґрунтується на врахуванні думок кожної зі сторін, пошуку і визначенні у їх позиціях того спільного, що може поєднувати навіть протилежні сили. Іноді К. п. — це довготривалий і складний процес ретельного вивчення, обговорення і узгодження думок, позицій, поглядів. Виокремлюють фактично дві групи країн, які характеризуються докорінно відмінними консенсусними традиціями. До першої групи належать англосаксонські країни (Велика Британія, США, північноєвропейські країни). Тут сформувалася відносно однорідна громадянська культура і традиції насильницького розв'язання наявних суперечностей через мажоритарне врядування, коли офіційний курс визначається переважно лише найвпливові-

шими силами і більшістю. К. п. при цьому виявляється опосередковано, переважно у вигляді різноманітних формальних і неформальних механізмів захисту прав меншості, існуванні спеціальних правил парламентського етикету, які потребують консенсусного спілкування, що, зрештою, забезпечує визнання меншістю волі більшості та повагу більшості до позиції меншості. Інша група країн представлена так званими гетерогенними, або плюральними, суспільствами. До неї належить більшість країн світу, населення яких є вкрай неоднорідним за своїми переконаннями. Тут традиції досягнення консенсусу недостатньо розвинені. Тому ці країни застосовують окремі “консенсусні механізми” — “співсоціумні” або консенсусні системи врядування. Вони дають можливість реально залучати всі суспільні групи до управління державою та налагодження реального, дієвого діалогу між ними у процесі практичного здійснення владних повноважень. Найбільш розвинені вони в Австрії, Бельгії, Нідерландах, Швейцарії. Консенсусний характер правління у цих країнах забезпечується завдяки так званій коаліційності органів влади, пропорційному представництву в них груп і меншин суспільства, високій організованості та структурованості групових інтересів і широкій автономії сегментів соціуму. К. п. деякі країни використовують у парламентській практиці. Так, у Генеральних Кортесах (парламенті) Іспанії регламентом передбачена можливість прийняття рішення через К. п. за пропозицією палати, якщо опозиція його не заперече. К. п. є одним з основних принципів прийняття рішень або текстів договорів на міжнародних конференціях, нарадах та у міжнародних організаціях на основі спільної згоди їх учасників. У період “холодної війни” протистояння ядерних наддержав робило волюнтаризм надто небезпечним, що сприяло посиленню політичної відповідальності та активізації пошуку взаємоприйнятних рішень. Розширення контактів між державами і явище глобалізації в сучасному світі значно збільшує конфліктогенність людського світу, а тому К. п. завдяки пошуку “точок дотику” між суб’єктами

конфлікту дає змогу забезпечити необхідний високий рівень узгодженості і взаєморозуміння як у внутрішньому, так і в міжнародному житті. Він сприяє пошуку найприйнятнішого рішення для всіх суб’єктів переговорного процесу. К. п. як спосіб досягнення домовленостей домінує у деяких органах ООН та міжнародних конференцій, які проводяться в межах ООН, та інших міжнародних організацій.

Запрудский Ю. Г., Симонов В. В. Социальные и политические конфликты. — М., 1996; Коваленко Б. В., Пирогов А. И., Рыжов О. А. Политическая конфликтология. — М., 2002; Лебедева М. М. Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии. — М., 1997; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонока. — К., 2005; Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі. — Чернівці, 1993; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Консервативність етнічна — збереження своїх національних традицій, світогляду, вірувань, історичної пам’яті та культури, що є важливою умовою самозбереження та самоідентифікації етносу. Втрата того, що вирізняє етнос між інших, є втратою самого етносу, який за висловом відомого соціолога та філософа М. Данилевського “перетворюється на етнографічний матеріал”, тобто асимілюється і розтинається в інших етнічних культурах.

Г. Щокін

Консерватизм (фр. *conservatisme*, від лат. *conservo* — зберігати, охороняти) — політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, яка орієнтується на збереження та постійне підтримання традиційних цінностей і морально-правових засад, що лежать в основі сім’ї, нації, релігії та власності. Основними ідейними рисами є: орієнтація на загальний морально-релігійний порядок, переконання про природну нерівність здібностей людей, впевненість у необхідності панування моралі і закону як форм індивідуальної свободи, переконання, що суспільство вище окремого індивіда, а права людини випливають з її обов’язків. Консерватизм у політичній сфері обстоює конституційну демокра-

тію, тобто змішану президентсько-парламентську (або гетьманську) форму правління; в економічній сфері — розподіл власності (державна, муніципальна, суспільна, приватна), а також розвиток ринку та здорової конкуренції. Духовна сфера в ідеології консерватизму розглядається як головна, що зумовлюється орієнтацією її носіїв передусім на духовні цінності (на відміну, наприклад, від лібералів, орієнтованих на економічні цінності та соціалістів з їхньою орієнтацією на політичні цінності).

Г. Щокін

Консолідація етнічна (від лат. *consolidatio* — зміцнювати, ущільнювати, згуртовувати) — процес згуртування етносів, що посилює (зміцнює) їхню культурно-побутову єдність. Розрізняють внутрішньоетнічну та міжетнічну консолідацію. В результаті внутрішньоетнічної консолідації відбувається згуртування етнічних спільнот, стирання відмінностей між наявними субетнічними та етнографічними групами, збільшується обсяг та інтенсивність взаємозв'язків і взаємодії між окремими складовими етносу, посилюється цілісність етнічної спільноти як системи, зростає загальна етнічна свідомість. Прикладом цього є середовище французів, де швидко нівелюються такі групи французької етності, як бургундці, гасконці, провансальці; в середовищі італійців — калабрійці, ломбардці, сицилійці; в середовищі українців — бойки, лемки, гуцули та ін. Міжетнічна консолідація — це процес об'єднання кількох споріднених за мовою та культурою раніше самостійних етносів у нове, більше за розмірами етнічне утворення. Міжетнічна інтеграція приводить до появи в учасників цього процесу певних ознак спільності в різних сферах життя. Відбувається зближення етносів у політичній, соціальній, духовній, економічній сферах, у способі життя на основі збереження і розвитку власних етнічних особливостей. На сучасному етапі подібні процеси відбуваються переважно в країнах Африки та Південно-Східної Азії, де вони раніше гальмувалися колоніальною владою. К. е. виникає під впливом різних обставин — у ході територіально-

го поширення етносу, заселення областей з іншими природними умовами, зовнішніми посяганнями на державний і суспільний устрій, внаслідок етнокультурної експансії тощо. Кінцевою метою К. е. є утворення нації і розбудова власної держави. Виокремлюють кілька етапів К. е. На першому етапі відбувається організаційне згуртування етнічної спільноти навколо спільних етнічних рис насамперед мови та історичної пам'яті. Ініціатором виступає інтелектуальна еліта етносу, яка переважно у формі культурно-просвітницької роботи, шляхом організації культурних товариств пробуджує етнічну самосвідомість членів спільноти. На другому — відбувається процес мобілізації етнічності, формування елітою певної системи цінностей (ідеології) спільноти, яка покликана узагальнити її інтереси і визначити шляхи їх забезпечення. Ідеологізація супроводжується сакралізацією етнічних рис, зростанням етнічної ностальгії за славним минулим, впровадженням засад солідаризму між членами спільноти. Етнічна мобілізація прискорюється при наявності зовнішнього ворога, під час економічних криз, політичних катаклізмів. Завершальним — третім етапом К. е. є політизація етнічної спільноти. На цьому етапі етнос виступає з політичними вимогами, намагаючись отримати доступ до влади, задовольняючись здобуттям певних політичних прав і свобод, національно-культурної чи національно-територіальної автономії або домагаючись створення власного політичного організму у формі самостійної держави. Зазначена етапність виявляється як у внутрішньо-консолідаційних, так і міжнаціонально-консолідаційних етнічних процесах. Процеси К. е. за своїми масштабами, швидкістю і глибиною не однакові. Це зумовлено багатьма чинниками, зокрема, історичними, геополітичними, соціально-економічними, культурно-мовними тощо.

Римаренко Ю. та ін. Етнос, нація, держава: Україна в контексті світового етнодержавного досвіду. — К., 2000; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. І. Римаренко (ред.). — К., 1996; Політологічний словник: Навч. посіб. для

студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонока. — К., 2005; *Етнічний довідник*. — К., 1997. — Ч. 1.

В. Деревінський

Контркультура (від лат. *contra* — проти і лат. *cultura* — догляд, освіта, розвиток) — поняття в сучасній соціальній філософії, культурології і соціології культури, що використовується на позначення нових соціокультурних цінностей, позицій і настанов, що суперечать фундаментальним принципам традиційної культури, моралі. В сучасному розумінні поняття “К.” використовується: 1) для визначення ідеологічних і світоглядних настанов, що радикально протистоять фундаментальним принципам і цінностям, які є панівними в сучасній західній культурі, як початком перманентної “культурної революції” ліворадикальних інтелектуалів Заходу; 2) для характеристики однієї з тенденцій молодіжної субкультури в 60–70-х роках ХХ ст., як різкого і повного неприйняття молодим поколінням стрижневих принципів західної культури і відторгнення її як “культури батьків”, що формує “тотально-конформістський” стиль життя.

Термін “К.” ввів у науковий обіг американський соціолог Т. Роззак, використавши його у заголовку своєї філософсько-публіцистичної книги “Створення контркультури” — роздумах про технократичне суспільство і його молодіжній опозиції”. Разом із книгою Ч. Рейча “Зеленіюча Америка” вона стала маніфестом ліворадикальної молоді Заходу. Т. Роззак для обґрунтування К. як певного світогляду намагався поєднати різні, часом далеко один від одного ідейні, політичні тенденції, які мають спільним тільки те, що рішуче протистоять західному суспільству і його традиційній культурі: “новий лівій” соціології Ч. Мілса, “фрейд-марксизму” Г. Маркузе, “гештальт-терапевтичному анархізму” П. Гудмена, “дзен-будистській психотерапії” А. Уотса тощо. Джерела К. розглядаються в містичних релігійно-філософських течіях Сходу і Заходу, окультиву, в авангардизмі 20-х років ХХ ст., у психоаналізі З. Фрейда, у творчості Г. Гессе, Ф. Кафки, С. Беккета, тобто усіх філософсько-соціологічних течіях, які спрямовувалися на

“тотальне знищення” західної раціональності, що веде до панування індивідуально-особистісного принципу західної культури.

Для ідеології К. характерним є не лише радикальна відмова від “християнського ригорізму” у сфері шлюбно-сімейних відносин, а й намагання “підірвати” принцип інтимності в еротичній сфері, який розцінюється як лицемірно-буржуазний “егоїзм двох”.

Те, що ліві радикали не змогли здійснити в політичній і соціально-економічних сферах, вони намагаються здійснювати у сфері духовної культури (“революція в мистецтві”), інтимних стосунках (“сексуальна революція”), у сфері підсвідомого (“психоделічна революція”). Насправді ж сучасний правлячий клас зумів використати ідеологію К. у своїх цілях, а саме: 1) молодіжну субкультуру як сучасний засіб самоідентифікації молодого покоління (музику, моду, одяг тощо) для розширення споживчого попиту; 2) для характеристики новітнього типу споживчої свідомості, в якій виражається її сутність — містика споживчої свідомості взагалі. К. виявила певні симптоми соціальної хвороби молодого покоління — інфантилізму, який є наслідком пізнього включення молоді в активне трудове життя, коли біологічний розвиток істотно випереджає соціокультурний розвиток молоді, що веде молодих людей до сексуальних авантур, а беручи до уваги їхній обмежений життєвий досвід дуже легко приводить до патологічних форм. Тому “сексуальна революція” як складова ідеології К. об’єктивно розбещує молоде покоління, значно ускладнюючи його і без того складне положення в сучасному динамічному і суперечливому світі. Апологія безумства, естетизація зла, моралізація особистості, бунт заради бунту, вандалізм — усе це об’єктивно витікає з ідеології і практики К., тим самим використовується силами зла, деструктивності в сучасній культурі.

Давыдов Ю. Н., Роднянская И. Б. Социология контркультуры (Инфантелизм как тип мировоззрения и социальная болезнь). — М., 1980; Білик Б. І. Етнокультурологія. — К., 2005; Политическая энциклопедия. — М., 2000.

В. Волобуєв

Конфлікти ролів — один із найпоширеніших видів конфліктів, які пов'язані з різними соціальними ролями особистості. Людина, яка є членом багатьох груп — сім'я, трудовий колектив, неформальна група, соціум тощо, у процесі взаємодії з іншими людьми у таких групах, вона постійно виконує багато різних ролей (керівник, підлеглий, учитель, партнер, супротивник та ін.). Число таких ролей визначається кількістю соціальних контактів особистості, її комунікабельністю. Фрейд, Адлер, Юнг, Фромм та інші видатні психологи розглядали К. р. як внутрішньоособистісні, хоча пізніше вчені зрозуміли, що підхід до проблеми людини “ззовні” — це проблеми зі сфери соціальних відносин і життя. Кожна суспільна роль має свої особливості, характер, а тому і К. р. мають свої особливості, характер відповідно до соціальної ситуації. При цьому істотне значення, як зауважує Дж. Мід і Ч. Кулі, має використання для пояснення К. р. так званого інтеракціонізму (від англ. *interaction* — взаємодія, підхід, який максимально враховує психологію спілкування у групі). Автори такого підходу розглядають групу не як механічну суму особистостей, а крізь призму особливої, особистісної ролі в ній кожного члена групи. Виконуючи в групі різні ролі, члени групи, між тим, багато в чому діють під її впливом, стимулом. Особистість завжди виступає як система ролей, хоча в кожній людині, в конкретний час і ситуації, є домінуючі, основні соціальні ролі, які вона виконує, і з якими пов'язані К. р. Кожна соціальна роль пов'язана з конкретними правами і обов'язками, соціальними зобов'язаннями і функціями. Джерелом внутрішньоособистісних конфліктів нерідко бувають неспівпадіння бажаного, очікуваного, прогнозованого людиною з тією соціальною реальністю і її умовами, в яких людина (особистість) перебуває. Особистість завжди співвідносить логіку своєї поведінки з логікою соціальних норм і очікувань, — і саме в цьому існує джерело внутрішньоособистісного конфлікту. Якщо другорядні соціальні ролі вирішального значення для людини фактично не мають, то конфлікти, пов'язані з домінуючими, еталонними,

часто призводять до того, що К. р. стають трагічними за своїми наслідками. Для К. р. істотне значення має розроблена інтеракціоністами теорія дзеркального “Я”, згідно з якою реакції і установки навколишніх стають внутрішнім змістом особистості, визначають її самовизначення. Коли йдеться про “Я-концепцію”, то не мають на увазі певну субстанцію, що знаходиться в оболонці (шкірі), а певний комплекс форм поведінки — систему організованих дій людини щодо самої себе. “Я-концепція” — це значення, що формується у процесі участі людини в груповій, колективній, сумісній діяльності. Тому нормальна, врівноважена особистість менше за все буває розбалансованою, не так болісно сприймає тиск на себе “ззовні”, не стає заручником, рабом будь-якої ситуації, гнучко, вибірково реагуючи на такі ситуації. За конкретної ситуації активізуються ті чи ті ролі або цілий блок певних ролей, які можуть бути і недостатньо узгодженими, а то й сприйнятими. Найкращою є ситуація відповідної збалансованості соціальних ролей, а зміна очікувань, спрямованих на людину (особистість), може змінювати (і часто — принципово) її поведінку, діяльність, в тому числі й робити її значно продуктивнішою.

Блейхер В. М., Бурлачук Л. Ф. Психологическая диагностика интеллекта и личности. — К., 1978; Ващенко И. В. Общая конфликтология. — Харьков, 2001; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии. — СПб., 2000; Конфликтология / Под ред. А. С. Кармина. — СПб., 1999; Паркинсон С. Н., Рустомджи М. К. Искусство управления / Пер. с англ. К. Савельева. — М., 1999; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Чмут Т. К. Культура спілкування: Навч. посіб. — Хмельницький, 1996; Шейнов В. П. Скрытое управление человеком (Психология манипулирования). — Минск, 2001.

М. Головатий

Конфлікт міжконфесійний — відносини між конфесіями, що розкриваються в нецивілізованому, аморальному ставленні до керівництва, духовенства та мирян іншої конфесії і супроводжується нетерпимістю, во-

рожістю або насиллям. К. м. класифікують як макроконфлікт (між народами, націями, державами) і мікроконфлікт (між соціальними та релігійними групами, окремими особами). Основними причинами К. м. є: а) різне трактування питань суто канонічного характеру; б) недостатнє політико-правове, духовно-моральне врегулювання відносин церкви з владними (в тому числі й місцевими) структурами; в) наявність суб'єктивного фактора (взаємини між лідерами церков, громад тощо стосовно культового майна, сфер впливу та ін.). Релігійна неврегульованість, напруженість залежить і відображається у міжнародних відносинах окремих країн. Свою специфіку має К. м. і в новітній Україні, яка є поліконфесійною державою. Нині в Україні діє майже 17 тис. громад 92 релігійних напрямів та їх течій. Діяльність релігійних осередків у благодійницькому, духовно-просвітньому, виховному напрямках, позитивно сприймається громадянами. Однак між церквами існує і певний конфлікт. М. І. Пірен визначає такі лінії протистояння у релігійному середовищі в Україні: а) православно-католицька (між усіма відгалуженнями українського православ'я та римо- і греко-католиками); б) міжправославна (між Українською православною церквою в юрисдикції Московського патріархату і Українською православною церквою Київського патріархату); в) внутрішні суперечності в окремих конфесіях; г) протистояння між традиційними для України та нетрадиційними (неорелігіями). Причин цих протистоянь багато, головним чином, — це національний, релігійно-догматичний та історичний контексти, які тісно переплітаються. Розв'язання цього конфлікту залежить від багатьох складових, які пов'язані з державою (органами влади), органами і лідерами церков, віруючими. Церковне протиборство, порушення релігійних свобод в Україні свого часу засудили Всесвітня Рада церков, Конференція Європейських церков.

Академічне релігієзнавство: Підручник / За наук. ред. проф. А. Колодного. — К., 2000; Гришина Н. В. Психологія конфлікту. — СПб., 2000; Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии. —

СПб., 2000; Картунов О., Кремьні В., Маруховська О. Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань // Віче. — 1998. — № 6; Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. — К., 1998; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Психологія конфлікту / Сост. и общ. ред. Н. В. Гришиной. — СПб., 2001; Шатнов В. П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение. — Минск, 1997.

М. Головатий

Конфлікт міжособистісний — окремий випадок взаємодії людей у процесі їхнього спілкування та спільної діяльності. Учасниками К. м. є дві або більше осіб. Джерелом К. м. є суперечності, що виникають всередині самої особистості, які згодом виявляються у процесі зіткнення з іншими людьми (їхніми інтересами). К. м. виникають і під час зіткнення на вищому рівні — міжгрупові, міжінституціональні конфлікти. Тобто К. м. вважається приватним випадком взаємин між людьми у процесі їхнього спілкування, однак він може мати велике значення для групи, колективу і навіть суспільства (конфлікт між високопосадовцями, політичними, громадськими діячами загальнонаціонального рівня). В К. м. яскраво виявляються основні (часто несумісні) потреби, мета і цінності людей, їх мотиви, настанови та інтереси, воля, емоції, інтелект, політична і загальна культура. Оскільки учасники К. м. по-різному бачать, поцінують його причини, характер, особливості, то, природно, по-іншому вони бачать і можливий вихід, хід розв'язання, припинення конфлікту. Коли йдеться про рушійні сили і мотивацію К. м., то розмежовують ресурсні й ціннісні конфлікти. Ресурсні конфлікти пов'язані з розподілом засобів життєдіяльності (матеріальних засобів, території, часу тощо). Наприклад, в організаціях, установах нерідко виникають конфлікти щодо розподілу, використання фондів, засобів матеріального заохочення. Ціннісні конфлікти зазвичай реалізуються в галузі взаємовиключних культурних стереотипів, вірувань, утверджень, оцінок та відносин.

Причин для К. м. багато і тому їх класифікують по-різному. Так,

Н. В. Гришина (Росія) зводить ці причини до трьох основних груп: а) ті, що утворюють зміст взаємодії (сумісної діяльності); б) ті, що пояснюють особливості міжособистісних відносин; в) ті, що пов'язані з особистісними характеристиками учасників конфлікту. За інших систем класифікації джерелом К. м. виступають ціннісний вплив, інтереси учасників, засоби реалізації цілей, потенціал учасників, правила взаємодії у управлінні. Московський вчений А. Кармін та інші виокремлюють наступні групи основних причин К. м.: обмеженість ресурсів (їх якісний і кількісний склад); різні аспекти взаємозалежності; різниця в цілях; різниця в уявленнях і цінностях; різниця в манері поведінки і життєвому досвіді; незадоволені комунікації; особистісні особливості учасників зіткнення (конфлікту). В. Лінкольн причинні фактори К. м. поділяє на п'ять основних типів: інформаційні; поведінкові; відносин; ціннісні; структурні. Інформаційні фактори — пов'язані з несприйняттям, несхваленням, запереченням інформації для будь-якої із сторін, а саме: неповні й неточні факти і дані; слухи і дезінформація; передчасна інформація та така, що була передана із запізненням; ненадійність свідків, експертів, окремих джерел інформації; небажане оприлюднення інформації, що може дискредитувати, принизити цінності однієї із сторін; побічні факти, суперечливі дані та аргументи тощо. Поведінкові фактори пов'язані головним чином з грубістю, невихованістю, егоїстичністю, іншими ознаками поведінки, що не сприймаються, або є принизливими для однієї із сторін конфлікту. Такі фактори можуть бути спрямовані не лише на намагання сторін конфлікту довести свою перевагу, продемонструвати неповагу, зверхність, агресію, егоїзм, а й загрожувати безпеці людини (фізичній, фінансовій, емоційній, соціальній тощо). В реальному житті поведінкові фактори спрямовуються на психологічне враження суперника, виведення його з рівноваги, за їх допомогою намагаються, щоб протилжна сторона конфлікту пропустилася певних помилок, втратила контроль над собою і над ситуацією. Фактори відносин — це складна частина конфліктів, що пов'язана з визначенням

того, яким є конкретно вклад кожної сторони конфлікту у відносини, чи є (і чи може бути) баланс цих відносин, чи можуть бути (і які) сумісні цінності у відносинах сторін, якими є цінності тих груп, до яких належать сторони конфлікту та ін. Ціннісні фактори — найоб'ємніші, найскладніші і найцікавіші. Вони пов'язані з тим, якими принципами й цінностями керуються сторони, а якими готові поступитися, знехтувати. Самі собою ці цінності надто диференційовані: особистісні й групові; релігійні, політичні, духовні, культурні та ін. Структурні фактори — це відносно самостійні і стабільні обставини, існуючі об'єктивно, тобто поза межами бажання окремої особистості: це закон, вік, фіксовані дати, час, прибутки тощо. Такі фактори не є самостійними, вони існують в умовах і під впливом влади, політичних структур та інститутів, релігії, системи правосуддя, певних стандартів соціальної поведінки тощо.

Уніфікованої або максимально сталої класифікації К. м. не існує. Найчастіше їх класифікують: за таким принципом: сфера існування (ділові, сімейні, майнові, побутові та ін.); ефективність і функціональні наслідки (конструктивні і деструктивні); критерій реальності (реальний, випадковий, змішаний, “невірно прописаний”, тобто коли сторони помилково невірно зрозуміли одна одну; латентний (прихований), “брехливий” (коли відсутні об'єктивні основи конфлікту і він існує тільки завдяки помилкам сприйняття і розуміння). Найочевиднішим виявом К. м. є взаємні звинувачення, суперечки, нападки і захист, які використовуються з метою самоутвердження сторін, задоволення їх потреб та інтересів. При цьому емоційний бік К. м. переважає змістовний. В К. м. істотне значення має ірраціональна мотивація, що помітно посилюється в умовах кризового, нестабільного стану суспільства. Йдеться про те, що вельми часто людські відносини та конфлікти, що ними породжені, важко пояснити за рахунок звичайних логіки та психології. Скоріше всього тому, що в багатьох випадках у конфліктній ситуації людина поводить себе, керуючись не лише прихованими, а й важко усвідомленими мотива-

ми. В К. м. принципове значення має змістовна сторона конфлікту (що є причиною конфлікту) і психологічна (особистісні характеристики учасників конфлікту, психологічний характер взаємин. Відповідно до цього існують кілька стратегій (технологій) управління К. м.: упередження або профілактика; управління конфліктами на стадії їх виникнення; використання результатів окремих актів конфліктної боротьби, а також результатів розв'язання конфлікту (і конструктивних, і деструктивних); проектування і конструювання конфліктів і їх наслідків.

Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. — М., 1995; Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: теория, история, библиография. — М., 1996; Берн Э. Игры, в которые играют люди. — СПб., 1992; Блейкер В. М., Бурлачук Л. Ф. Психологическая диагностика интеллекта и личности. — К., 1978; Ващенко И. В. Общая конфликтология. — Харьков, 2001; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2006; Гришина Н. В. Давайте договоримся. — СПб., 1993; Гришина Н. В. Я и другие: общение в трудовом коллективе. — Л., 1990; Громова О. Н. Конфликтология. — М., 1993; Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии. — СПб., 2000; Зайгарник Б. В. Теория личности. — К; М., 1981; Здравомыслов А. Г. Социология конфликта. — М., 1996; Конфликтология / Под ред. А. С. Кармина. — СПб., 1999; Ковачик П., Малиева Н. Предупреждение и разрешение конфликтов. — М., 1994; Крошус Н. В. Личность в конфликте. — Саратов, 1976; Майерс Д. Социальная психология. — СПб., 1997; Основы конфликтологии / Под ред. Кудрявцева В. Н. — М., 1997; Пирен М. I. Конфликтология: Підручник. — К., 2003; Пронин С. В., Давыдов А. П. и др. Социальные конфликты в современном обществе. — М., 1993; Фром Э. Анатомия человеческой деструктивности. — М., 1993; Чмут Т. К. Культура спілкування: Навч. посіб. — Хмельницький, 1996; Шейнов В. П. Скрытое управление человеком (Психология манипулирования). — Минск, 2001; Шибутани Т. Социальная психология. — М., 1969.

М. Головатий

Конфлікт соціальний (від лат. *conflictus* — зіткнення і лат. *socialis* — товариський, громадський) — тип соціальних взаємин, які характеризуються протидією соціальних суб'єктів, зумовлений суперечностями їх потреб, інтересів, цілей, а також соціальних

статусів, ролей і функцій. Конфліктність — природний стан людських спільнот, суспільства загалом, навіть високорозвиненого демократичного. К. с. мають місце тому, що суспільство і світ розвиваються неоднаково, маючи два основних види суперечностей, що: 1) сформувалися соціально-економічним, матеріально-побутовим становищем людей (“багаті” і “бідні”); 2) зумовлені неприйняттям політики тих, хто має, утримує, контролює владу. Залежно від суб'єктів, між якими мають місце суперечності, зіткнення, соціальні конфлікти поділяють на міжособистісні, особистісно-групові, внутрішньокolleктивні, міжкolleктивні, корпоративні, партійні, класові, етнічні, державні, релігійні, між соціальними інститутами тощо. За іншими ознаками К. с. класифікують як локальні масові, об'єктивні, суб'єктивні, змішаного характеру. Їх розрізняють залежно від реальності причин виникнення, пріоритетності першопричини, ступеня вмотивованості дій, часової тривалості, значущості розмежованих цілей, міри розв'язання проблем та ін. К. с. можна класифікувати також за: показником масовості учасників; наслідками для соціальної системи; реальності причин, за якими відбувається конфлікт; характеру першопричин, які спричинили конфлікт; ступеня вмотивованості конфлікту; характеру протикання; часу протикання та ін.

К. с. характеризується такими основними стадіями виникнення і протикання: латентна; конфліктна ситуація; інцидент; перша апеляція; морально-конфронтація; друга апеляція; ідейно-політична конфронтація. Найлегше вирішується К. с. на перших двох стадіях і найскладніше на конфронтаційних. Відкрита протидія має місце у процесі інциденту. При цьому важливу роль відіграє особистісний фактор, зростає значення емоційних характеристик конфлікту. Латентна стадія К. с. прихована для зовнішнього спостереження. Вона характеризується поступовим формуванням та збільшенням суперечностей, конфліктного потенціалу, а тому є оптимальною для оперативного і часто результативного втручання: бажана лише рання і оперативна діагностика стану цього етапу К. с. На другій стадії

конфліктної ситуації відбувається усвідомлення сторонами конфлікту його, як такого, що реально існує, визначаються головні суперечності та виробляється тактика поведінки у конфлікті. Третя стадія К.с. (інцидент) виникає тоді, коли певна соціальна напруга, протидія, протистояння переростає в реальну дію, головним чином, відчутного соціального характеру (пікет, страйк, масовий стихійний виступ, дипломатичний акт, протест та ін.). Стадія першої апеляції (четверта) — це звернення з приводу К.с. до громадськості в пошуках відповідної реакції та підтримки, пошук третьої сторони, за допомогою якої можна було б врегулювати К.с. Стадія п'ята (моральної конфронтації) — це “розігрів” сторін, нагромадження пристрастей, соціальних емоцій, морального невдоволення. На шостій стадії К.с. (другої апеляції) конфлікт досить бурхливо розвивається, активно розгортається протистояння. Загалом ескалація К.с. досягає свого апогею, у конфлікт втягуються максимальна кількість учасників, створюються і відповідні органи його саморегуляції (різні комісії, фонди підтримки), визначаються не лише формальні, а й неформальні лідери конфлікту. Врешті на сьомій стадії (ідейно-політичної конфронтації) має місце певний спад емоційної напруги, інцидент поступово згасає, хоча відбувається також усвідомлення сутності антагонізму суперечностей, що виникли, нагромаджуються сили та збираються ресурси для наступного протистояння, яке за багатьох обставин може (часто так і відбувається) спричинити ще помітніше, сильніше протистояння. К.с. можна поділити на невеликі й великі, або масові. До невеликих К.с. можна віднести: економічні (засновані на економічних суперечностях, коли потреби групи задовольняються нерівномірно: чим глибше суперечність — тим сильніше, загрозовіше виглядає зіткнення); соціально-побутові (суперечності між групами, окремими людьми з питань житла, користування побутовими послугами і та н.); соціально-психологічні (взаємини між людьми: психологічна несумісність, боротьба за лідерство, вплив, престижне

становище, увага, підтримка навколишніх). Якщо не вдається оперативно усунути причину, джерела К.с., конфлікт швидко переростає у кризу, що може мати згубні наслідки. Для кожного суспільства найбільшу загрозу становлять К.с. масові. Саме вони не мають адекватних і справді дієвих механізмів вияву і розв'язання, що робить такі конфлікти довготривалими, високпрогнозованими і високорозв'язуваними. Більше того, динаміка масових К.с. призводить до того, що вони стають самодіючими, в результаті великої змагальності між їх учасниками за досягнення мети. Вирішальним моментом при цьому є референтність великих конфліктуючих груп, їх самоескалація, оскільки референтні групи починають самостійно контролювати і спрямовувати дії своїх членів. Дії учасників таких К.с., а особливо мотиви, перестають бути індивідуальними і навіть груповими, стають надгруповими, гіперболізуються. Основою масових К.с. найчастіше є соціальна диференціація між соціальними групами по лінії їх інтересів, потреб, зазіхань на владу, головним чином, за відмінністю ідейних позицій і утверджень, настроїв, ціннісних орієнтацій. Найзагрозовішими для суспільства, людства є К.с. масові, політичні, техногенні, етнічні і міжнаціональні (міжетнічні), які можуть спричинити негативні наслідки. Засобів подолання К.с. багато, однак універсальним методом, зауважує В. Іванов, є конфліктологічна стратегія, яка дає можливість визначити основні засоби цілісного, комплексного підходу до розв'язання конфліктів. Конфліктологічна практика розрізняє три основних види конфліктологічних стратегій: компроміс; одностороннє домінування (подавлення); інтегративну стратегію.

Андреев В. И. Конфликтология: искусство спора, ведение переговоров, разрешение конфликтов. — Казань, 1992; Анцупов А. Я., Малышев А. А. Введение в конфликтологию. — К., 1996; Бандурка А. М., Друзь В. А. Конфликтология: Учеб. пособие для вузов. — Харьков, 1997; Бороздина Г. В. Психология делового общения. — М., 1998; Выготский Л. С. Собр. соч.: В 6 т. — М., 1992; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Полі-

тичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Дональдсон М. К., Дональдсон М. Умение вести переговоры для чайников. — К.; М., 1998; Здравомыслов А. Г. Социология конфликта. — М., 1996; Иванов В. Н. Социальные технологии в современном мире. — М., 1996; Иванов В. Н. Общественные перемены: духовно-идеологические аспекты. — М., 1990; Конфликтология / Под ред. А. С. Кармина. — СПб., 1999; Ложкин Г. В., Пьякель Н. И. Практическая психология конфликта: Учеб. пособие. — 2-е изд., стереотип. — К., 2002; Пирен М. I. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоноука. — К., 2005; Социальные технологии: Толковый слов. / Отв. ред. В. Н. Иванов. — Москва; Белгород, 1995; Социальные технологии государственного управления. — Москва; Н. Новгород, 1995; Столярченко Л. Д. Психология управления: Учеб. пособие. — Ростов н/Д; М., 1997; Третьяченко В. В. Коллективные субъекты управления. — К., 1995; Фишер Р., Эртель Д. Подготовка к переговорам без поражения. — М., 1990; Фромм Э. Человек для себя. — М., 1992; Хорни К. Ваши внутренние конфликты. — СПб., 1997; Шейнов В. П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение. — Минск, 1997; Щёкин Г. В. Визуальная психодиагностика и ее методы: Учеб.-метод. пособие. — Ч. 1, 2. — К., 1992.

М. Головатий

Конфліктологія (від лат. *conflictus* — зіткнення і грец. *logos* — вчення, слово, поняття) — а) наука про зіткнення, проблемне функціонування особи, людського суспільства, природи, про взаємодію людини і природи; б) галузь науки, що займається вивченням конфліктів у різних сферах суспільного життя та свідомості людини; в) теорія конфліктів, наука про конфлікти, умови, шляхи та механізми їх подолання.

За конфліктом між теоріями, що борються між собою, з моменту виникнення та існування, ідеями, релігійними поглядами тощо завжди має місце боротьба між людьми, що їх висувають, обстоюють, захищають. Ця боротьба і є тим конфліктом, який знаходиться у сфері К., яка розглядає не відносини між людською уявою і судженнями, а поведінку і взаємини людей при зіткненні їх уяви і суджень.

Зіткнення думок, ідей, точок зору, боротьба між людьми, групами, класами тощо цікавила людей з давніх часів. По-справжньому дослідити ці проб-

леми спробували Ф. Бекон, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, Р. Декарт, Д. Локк, Е. Кант, В. Гегель, К. Маркс, В. Солов'їов, М. Бердяєв та інші вчені вже в ХІХ ст. Зокрема, конфлікт вони розглядали в самому загальному плані, скоріше, як вияв суперечностей. Наприкінці ХІХ ст. з'явилися роботи М. Вебера Л. Гумільова, Г. Спенсера та інших вчених, в яких конфлікт розглядався як один із головних стимулів соціального розвитку загалом. Виникнення К., як науки, пов'язують також з іменами Р. Дарендорфа, Л. Козер, Р. Коллінз, Л. Крайсберга та ін. Більшість фахівців характеризують К. як відносно самостійну науку, що виникла на перетині соціології, психології і психіатрії (Х. Корнеліус, Ш. Фейр та ін.). Немало спеціалістів у К. вбачають комплексну наукову дисципліну, що об'єднує в єдину систему фактично нез'єднані дослідження, здійснювані спеціалістами з військових наук, історії, правознавства, соціології, математики, педагогіки, психології та інших (А. Анцупов, А. Шипілов та ін.). Є також вчені, які вважають К. суто практичною діяльністю з розв'язання конфліктів, а не окремою наукою. Хоча К. як наука перебуває на стадії становлення, можна погодитися, що це прикладна наукова дисципліна і сфера практичного розв'язання, врегулювання конфліктів одночасно. К. стає наукою настільки швидко, наскільки посилюється соціальна потреба у пізнанні і розв'язанні конфліктів.

Розглядати К. в умовах сьогодення варто в системі наук, серед яких найпомітнішими є: філософія, психологія, історія, соціологія, політологія, правознавство, культурологія, педагогіка, військові науки, економіка, математика. Головні питання, які розглядає К.: 1) сутність і особливості соціальних конфліктів; їх класифікація; еволюція і генеза конфліктів; структура, функції, динаміка, діагностика, попередження і завершення конфліктів.

У постіндустріальному і особливо в інформаційному суспільстві конфлікти стають надто поширеними і різноаспектним явищем, у зв'язку з розширенням плюралізму і демократії у функціонуванні суспільств, ускладненням людських, соціальних відносин. У закритих (головним чином ав-

торитарних, тоталітарних суспільствах) практично домінують конфлікти між двома, вкрай поляризованими класами, у відкритих (плюралістичних, демократичних) — домінують міжгрупові, міжкорпоративні та подібного характеру конфлікти.

У роки так званої радянської влади (1917–1991) дослідження конфліктів здійснювалося в контексті марксистсько-ленінської теорії класової боротьби і центральне місце відводилося догмі, що за умов комуністично-соціалістичного режиму існують тільки неантагоністичні суперечності, а для виникнення гострих соціальних та інших (політичних, етнічних, міжконфесійних та ін.) суперечностей, — вважалося ніяких засад і причин не існує. Про формування К., як окремої галузі знань в колишньому СРСР, можна вести мову хіба що у другій половині 90-х років ХХ ст., коли розпочався активний період вивчення конфліктів, проведення великої кількості досліджень конфліктологічного характеру. В 90-х роках в СРСР було започатковано практику медіаторства (відповідно до Російсько-Американської програми з конфліктології було організовано навчання конфліктологів-медіаторів). Крім того, в 1993 р. у Санкт-Петербурзі було відкрито перший у Росії Центр розв'язання конфліктів, створено Клуб конфліктологів, з'явилися перші комплексні наукові роботи з К.

Згідно з міждисциплінарним підходом до К., її поділяють на: політичну, психологічну, педагогічну, соціальну та ін. Виокремлюють також теоретичний та емпіричний рівні К. Перше пов'язано з достатньо широкими узагальненнями, а друге — суто практичні дослідження, спрямовані на діагностику, вивчення та розв'язання конкретних конфліктів. Основний предмет К. — закони й категорії, що характеризують конфлікт як своєрідне соціальне явище, різновид соціальної поведінки та взаємодії. Основні проблеми К.: механізми, діагностика конфліктів і запобігання їм, закономірності виникнення і розгортання конфліктів, їх структура і особовості вияву.

Андреев В. И. Конфликтология: искусство спора, ведение переговоров, разрешение конфлик-

тов. — Казань, 1992; Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: теория, история, библиография. — М., 1996; Бебик В. М. Политология: теория, методология, практика: Пособие. — К., 1997; Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: Моногр. — К., 2000; Белкин А. С., Жаворонков В. Д., Зими́на И. С. Конфликтология: Наука о гармонии. — Екатеринбург, 1995; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Громова О. Н. Конфликтология. — М., 1993; Дмитриев А. В. Конфликтология: Учеб. пособие. — М., 2000; Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии. — СПб., 2000; Здравомыслов А. Г. Социология конфликта. — М., 1996; Кандыба В. И., Басков В. П. Введение в конфликтологию. — Ярославль, 1993; Конфликтология / Под ред. А. С. Кармина. — СПб., 1999; Максименко С. Д., Соловйенко В. О. Загальна психологія: Навч. посіб. — К., 2000; Основы конфликтологии / Под ред. В. Н. Кудрявцева. — М., 1997; Паркинсон С. Н., Рустомджи М. К. Искусство управления: Пер. с англ. К. Савельева. — М., 1999; Пірен М. І. Основи конфліктології. — К., 1997; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Преториус Р. Теория конфликта // Полит. исследование. — 1991. — № 5; Пойченко А. Конфлікти у громадянському суспільстві / Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи. — К., 2001; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоноука. — К., 2005; Щёкин Г. В. Визуальная психодиагностика: познание людей по их внешности и поведению: Моногр. — К., 1995.

М. Головатий

Конформізм (від лат. *conformis* — схожий, подібний) — психологічно-соціальний принцип поведінки особи чи соціальної групи, який полягає у здатності пристосуватися до природних і суспільно-політичних умов життя за будь-яких обставин. К. належить до природних рис людини, які можуть частково змінюватися під впливом соціального середовища і самосвідомості. Чинниками, що формують К., можуть бути бажання жити, страх смерті, небажання виділитися з маси, дія пропаганди, вплив харизматичного лідера. Ступінь К. конкретної осо-

бистості великою мірою залежить від самоповаги, інтелекту, волі до самоутвердження в суспільстві, особливостей психіки, моральних переконань. Особливий вид К. — безпринциповість, яка характерна для осіб з “роздвоєною свідомістю” — пристосуванців. Такі особи нерідко вдаються до дій і вчинків, які суперечать їхнім внутрішнім переконанням і моральним засадам. З цієї категорії конформістів рекрутуються зрадники, наклепники, донощики, провокатори, інтриганти та кар’єристи. З цього середовища найчастіше виходять політичні шулери і демагоги, які навіть досягають вершин політичної піраміди.

Особливе місце в системі К. посідає етнічний К. у державах-імперіях. Він полягає у відмові особи від своєї національної належності з метою долучитися до панівної нації.

На думку багатьох політологів, психологів і філософів, К. є соціально-психологічним підґрунтям тоталітаризму чи авторитаризму. Проте політична практика сучасної доби дає підстави висловити гіпотезу, що К. також лежить в основі “латентного тоталітаризму свободи” — лібералізму та глобалізму. Водночас він став живильним середовищем такого феномена як “маскультура”.

Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005.

Г. Мусієнко

Кордоцентризм (від лат. *cor* і лат. *centrum* — осереддя, серце) — це світоглядна парадигма класичної української філософії, заснована на ідеї провідної ролі фізіологічного й духовного серця як творчої, генеруючої та активуючої сили в етичній, естетичній і релігійних сферах життєдіяльності біологічної, соціальної та духовної особистості. Мотивацією дії особистості виступають не розумові раціональні сили, а серце. Визначальною тенденцією українського К. є подолання духовного відчуження, відчуження між людиною й Богом. К. зустрічається у представників як східних, так і західних культур. Зокрема, в західноєвропейській культурі досить виразним К. вирізнялася середньовічна містика і філософія Б. Паскаля, синте-

менталізм і романтизм. Європейський К. істотно відрізняється від східного, що зумовлено різним релігійним підґрунтям. Європейський К. має два витoki: народну філософію серця і біблійський смисл поняття “символу серця”. Народна “філософія серця” зводиться до уявлення про серце як центру почуттів, що керує людиною. Така “філософія серця” спостерігається в українських народних піснях, де серце зазвичай є тим центром людської особистості, що підкоряє собі всі інші її виміри — розум, волю, окремі почуття й вчинки.

Набагато складнішою є біблійна філософія серця, яка зумовлена тим, що тут серце виступає не як безособистісний Рок, що підкоряє собі людську душу, а навпаки — як концентрація людської особистості в її контакт з абсолютною Особистістю Творця.

Український філософ Памфіл Юркевич (1826–1874), визначаючи серце як основу світовідчуття, у своїй праці “Серце і його значення в духовному житті людини, по вченню слова Божого” розглядав серце в різних аспектах, а саме: 1) як осердя задушевного й духовного життя людини; 2) як джерело всіх пізнавальних сил і дій душі; 3) як джерело людського слова й думки; 4) як джерело всіх душевних почуттів, хвилювань і страждань; 5) як центр морального життя людини; серце як джерело тілесного й душевного життя людини. Таке центральне положення серця в цілому бутті людської істоти визначається насамперед тим, що саме через серце відбувається найбезпосередніший, особистий контакт людини з Богом-Життєдавцем. Серце є специфічним органом сприйняття сакрального, недосяжного для екстравертного розуму, адже холодне мислення про Бога у кращому випадку здатне до створення послідовної доктрини, але не до істинної віри, оскільки релігійність живиться вогнем почуття сердечного. До серця зводиться вся духовна діяльність, оскільки воно є органом любові. Заперечення в людській екзистенції голови, на думку П. Юркевича, не є автентичним, адже серце і розум становлять дві душевно-тілесні сторони істоти. Він, зокрема, зазначає: “Священні письменники знали про високе значення голови в духовному

житті людини, однак... зосередження цього життя вони вбачали в серці. Голова була для них ніби видимою вершиною того життя, що початково і безпосередньо корінилося в серці", а тому відповідно лише проникнувши в серце, знання могло бути засвоєне. Будь-які раціоналістичні інтенції завжди обмежені в намірах охоплення всієї поліфонічності духовності людини, а тим більше божественних істин. П. Юркевич стверджував, що людське серце набагато швидше, ніж розум, рухається і доходить висновків.

Найбільший вплив серця простежується у сфері моральній, де значущість і етичну гідність вчинків визначає не холодне розуміння явищ і усвідомлення необхідності виконання обов'язку, а саме чистота щирого серця, його любов до добра. Згідно з християнським ученням, саме любов чистого серця стає джерелом істинних моральних вчинків. Із "засинанням" серця людина втрачає своє буттєве осердя й свою здатність до сприймання мови Бога, втрачає людяність, моральність, матеріалізуються її почуття.

Побутування філософії К. — прима — "серця над розумом", багато дослідників вбачають серед рис українського менталітету. Кордоцентризм став ніби "візитною карткою" української філософії, мистецтва і моралі. Причини появи такого явища криються не лише в екологізмі — постійності природного оточення, а прима відчуття властивий і українській релігійності, через що, на думку І. Мирчука "... українець у своєму релігійному житті не звертає уваги на поверхові ознаки, а прагне заглибитися, відчуті суть і силу надії".

Валвяко І. Дмитро Чижевський — фундатор поняття "філософії серця" // Слово і час. — 1990. — № 1; *Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії* / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993; *Юркевич П. Серце і его значення в духовного життя человека, по учению слова Божьего* // *Философ. произв.* — М., 1990.

В. Деревінський

Користувач (споживач) інформації — суб'єкт інформаційних відносин, (громадянин, юридична особа, підприємство, організація, установа тощо), який отримує і використовує

інформаційну продукцію для задоволення своїх інформаційних потреб.

Ю. Бондар

Корінна нація (від лат. *natio* — рід, плем'я) — історично сформована біосоціальна спільнота людей, що має спільну територію походження, генетичну природу, духовність, мову, зберігає власний архетип і спосіб життя. К. н. є засадничим поняттям етнології, політології і загалом соціальної філософії. Воно не має однозначного тлумачення і означення. Це пояснюється не стільки складністю його сутності, скільки намаганням політиків і науковців відмежуватися від біогенетично-територіальної природи феномена К. н. та бажанням звести його до рівня соціально-політичної категорії. Цим поняттям широко користуються, хоча фактично його позбавлено права на існування. Відтак, з одного боку, воно існує, а з іншого — позбавлене юридичного статусу. Вирішити це логічне питання можна аналогічно аксіоматичному принципу побудови геометрії, де з неозначеного поняття "точка" побудовано безмежну систему фігур і простору загалом, так само з неозначеного поняття "К. н." — ядра людської спільноти — сформувався велетенський науковий комплекс суспільствознавства. Цю соціальну аксіому ніхто ще не спростував, а доводити її немає потреби.

У суспільствознавстві поняття К. н. стало предметом відвертих політичних спекуляцій, що полягали в усуненні будь-яким способом біогенетичного чинника у процесі формування корінного етносу чи нації. На цьому віддавна наголошували багато науковців і політиків — представників різних націй. Наприклад, німецький філософ Й. Гердер сутність поняття "К. н." висловив у формі афоризму: нація — це єдність землі і крові. Схожу думку висловили колишній прем'єр Англії Дізраелі та релігійний провідник Мартін Бубер (обидва представники єврейства), які в основу означення нації заклали "дух раси і крові". Крім того, Дізраелі стверджував, що "раса — ключ до розуміння історії", а Бубер заважував: "кров — найбільша сила євреїв, кров — найглибша сила душі, а дух раси не залишає нас ніколи". Для

К. н. формула “дух, раса і кров” не повна. Їй бракує основи — землі. Тому в основу означення К. н. має бути покладена тріада: “земля, раса і кров”. Не випадково у Стародавньому Римі існувало право “*prima occupatio*” (першозайнятості), яке поширювалося лише на корінний етнос. Без землі нація втрачає ознаку “корінної” і перетворюється на космополітичну.

Виходячи з цих засад можна дійти висновку: в Україні є лише одна корінна нація — українці, решта громадян української держави — національні меншини. Норма Конституції України, яка закріплює термін “корінні народи” (ст. 11) з юридичної точки зору помилкова чи навіть безглузда. Адже поняття “корінні народи” закріплено в міжнародному правовому полі принаймні у двох конвенціях Міжнародної організації праці (МОП): Конвенції про корінне населення та інше, що веде племянний спосіб життя (№ 107, 1957 р.), та Конвенції про корінні народи та народи, які ведуть племянний спосіб життя у незалежних державах (№ 169, 1969 р.). З цих документів випливає, що в Україні таких народів взагалі немає.

Нині у світі загалом і в Україні зокрема набула поширення тенденція уніфікації корінних націй з метою їх виміщення аж до перетворення на біомасу, яка не матиме жодних “національних інстинктів”. Такі намагання приречені на поразку. Це видно на прикладі англійців. Колишній прем'єр-міністр Англії Джон Мейджер був переконаний, що жодна нація не втрапить свого ества. Тому, “що б не відбулося у Співтоваристві, французи залишатимуться французами, німці — німцями, а англійці — англійцями. Ніякі закони, що їх понавидумували політики, не зможуть знищити національних інстинктів, які історично формувалися впродовж тисячоліть, навіть якщо, як у випадку з Великобританією, тисячоліттями мало місце зміщення крові англійців і кельтів з кров'ю римлян, вікінгів, саксів та норманів.” Ці слова повною мірою стосуються і українців — єдиної корінної нації в Україні. Вона є ядром і творцем української моноетнічної національної держави, що має бути закріплено в новій Конституції України.

Григорій Мусієнко. Україна для українців: хто за і проти. — К., 2003; Політологічний словник. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005

Г. Мусієнко

Космополітизм (від грец. *cosmopolitis* — громадянин світу) — світоглядна доктрина і теорія соціальної філософії, що проповідує принципи заміни національного громадянства світовим, відмову від етнічної (національної) самоідентифікації, невизнання своєї батьківщини (вітчизни), нехтування національних інтересів, зневагу до свого народу, національної культури, традицій та вірувань. Прибічників К. зневажливо називають “безрідними космополітами”. К. сповідують віруючі юдеї у формі догмату про “богообраність” євреїв та християни в ідеї вселенської “любові до ближнього” та “братів у Христі”. Ідеї К. лежать в основі ідеології комуносоціалізму, мондіалізму та глобалізму.

Григорій Мусієнко. Україна для українців: хто за і проти. — К., 2003.

Г. Мусієнко

Креоли (фр. *Creole*, від ісп. *criollo* — букв. уродженець) — нащадки білих європейців, які народилися на інших континентах планети, хоча таким самим терміном користуються при означенні людей, що походять від змішання двох рас. Зустрічаються й інші варіанти поняття “К.” — криоли, крилу, крио. Виокремлюють такі групи К.: 1) нащадки перших європейських поселенців (переважно іспанців) у країнах Латинської Америки, які не мають домашки індійської чи негроїдної крові і народжені в Америці — на відміну від уродженців метрополії, що в колишній іспанській Америці називалися чапетонами, у Мексиці — гачупинами, в Бразилії — *Portuguezes legitimos* або *Filhos do reino*; культура К. сформувалася на основі іспанської колоніальної культури, що зазнала впливу різних індійських етносів і деякою мірою рабів-африканців; 2) нащадки рабів-африканців з Бразилії і колишніх британських і голландських колоній, становлять основу ямайського, гренадського та інших етносів Вест-Індії; культура К. становить синтез європейських (англійських, голландсь-

ких, португальських) і африканських традицій; 3) нащадки від змішаних шлюбів французів і африканців у Французькій Гвіані; 4) нащадки від змішаних шлюбів французів і індіанок у США (штати Луїзіана і Техас); 5) нащадки від змішаних шлюбів росіян з індіанками, алеутками і ескімосками на Алясці (США); 6) етнічна спільнота у Сьєрра-Леоне, що сформувалася в результаті змішування детрибалізованих африканців, які повернулися з Америки після звільнення від рабства, а також висланих з Ямайки (маруни), з африканцями — колишніми рабами з різних районів Західної Африки; культура — синтез африканських, європейських і американських компонентів; 7) етноси, що сформувалися в колишніх португальських колоніях у результаті змішування африканців із португальцями (сантомійці, кабовердці та ін.); 8) змішане за походженням населення островів Маврикій, Реюньон і Сейшельських.

У період перебування Латинської Америки під владою Іспанії і Португалії К. займають набагато престижніше становище, ніж місцеві жителі, яких витісняли вглиб країни або фізично знищували. Відтак вони вважалися другорядними людьми стосовно тих, хто народився в метрополії. Факт народження на Американському континенті вже свідчив про меншовагітність цієї людини, хоча щодо мови, релігії, походження чи манер поведінки їй неможливо було відрізнити від корінного іспанця. Відповідно для цих людей обмежувався рух по владній вертикалі, далі столиці імперської одиниці він не міг пробитися; не міг для професійного росту переходити в інші імперські провінції. Другорядність К. порівняно з вихідцями з метрополії виявлялася і в економічній діяльності. Почуття меншовагітності породило в К. революційні настрої, що призвели до визвольних війн та створення нових незалежних держав. Щоб зберегти ці державні утворення і не дати можливості властям метрополії використати неіспанські народи, як це було раніше, в боротьбі з повсталими К., креольська еліта пішла на компроміс і союз із неіспанським населенням. У новостворених державах проголосили формування нових національних

спільностей на основі політичної і територіальної належності. Відповідно до цього і населення певної країни стало називатися за назвою держави. У політичній і духовній сфері залишилися домінувати традиції К., корінне населення змушене було влитися в цей керований креольською елітою державою націотворчий процес.

Нині в українській інтелектуальній думці побутує своєрідне трактування поняття “креольства” як соціокультурного і соціополітичного явища. Висвітлене воно було в численних публікаціях київського дослідника Миколи Рябчука, присвячених розвитку України в останньому десятилітті ХХ ст.

Терміном “К.” М. Рябчук позначив ту частину української спільноти, яка політично орієнтована на незалежність України, але мовно і насамперед соціокультурно відкидає українськість чи, принаймні, дистанціюється від неї. За його твердженням, К. є домінуючою національно-культурною спільнотою в Україні стосовно українців і так званих “советських” людей. Політично українські К. все більше (особливо в міру наближення до владних посад і до висот бізнесу) обстоюють незалежність України й інтеграцію до Європи із суто прагматичних міркувань, але культурно вони завжди, без винятків, орієнтовані на Москву, прагматично, або за звичкою. Відірвавшись від метрополії, вони залишилися в полоні її культури і традицій, відчувають відчуження до символізму українців. Подібне відбувається і з певною частиною молоді, яка виховувалася в душі креольства, хоча вона й сприймає зовнішні атрибути держави, проте духовно перебуває в російських чи західних духовно-культурних традиціях. Для К. Україна вважається молодою державою, створеною лише в 1991 р., відповідно вони прагнуть утворити і нову етнополітичну спільноту, яка не ґрунтуватиметься на традиціях державоутворювального етносу — українців.

Креольство в Україні, за переконанням М. Рябчука, почало ґрунтуватися після того, як до вихідців з України (незалежно від походження) почали ставитися в столиці Російської імперії не як до своїх, обмежуючи їм кар’єрне зростання. Постають численні різноманітні об’єднання “южан”, зростає

“територіальний патріотизм”. Радянська влада у 20-х роках іде на компроміс з українцями, висуваючи наперед комуністів-українців. З кінця періоду “українізації” у першій половині 30-х років і українців, і К. починає витіснити новосформована “радянська” людина, спершу на низах влади, а потім уже й на верхах. Надалі виникає своєрідний функціональний поділ ролей: середня, а часом і вища ланка науки, виробництва, господарчого управління на теренах України — місце для К.; “радянська” людина — це насамперед партійний апарат та робітник індустріального Сходу й Центру; українець — це номенклатурний письменник та частково науковець-гуманітарій, а також сержант міліції, робітник провінційного підприємства, колгоспник, некваліфікований працівник у великій промисловості. Цілковито закономірним наслідком такої ситуації стало те, що з розпадом радянської системи саме К. є домінуючою спільнотою у пострадянській Україні. Насамперед тому, що українці, а особливо їхня еліта (звичайно, не офіційна, а справжня, “неформальна”), були в УРСР “гніаними і голодними”, якщо демонстративно не зрікалися українськості. Креольство було незадоволене “союзним центром”, який обмежував будь-яку активність у союзних республіках. У 1990–1991 рр., переконавшись у неможливості трансформувати імперію і прагнучи позбутися свого довічно провінційного і другорядного статусу, воно створило єдиний фронт з українцями в боротьбі проти СРСР, роблячи при цьому постійні реверанси на адресу свого “другого Я”, говорячи, що “не можна різати по живому”. Однак поки щирі українці та їхні лідери переймалися гуманітарно-лінгвістичними проблемами, К. вдалося за кілька років узяти до рук державне управління й економіку на всіх рівнях. Як наслідок — панівні позиції в економіці нової України стали креольськими. А згодом, за дуже короткий час, — і позиції політичні.

Відповідно твердження М. Рябчука в Україні конкурують два проекти націотворення — креольський, за яким творилися нації у країнах Латинської Америки, та український, що відповідає звичному варіанту утворення полі-

тичних національних спільнот на основі домінуючого державоутворювального етнічного первня.

Грабовський С. Креоли, креоли, навкруг самі креоли // “І”. — 2001. — № 23; Грицак Я. Страсті за націоналізмом. — К., 2004; Рябчик М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націотворення. — К., 2000; Украинская советская энциклопедия: В 10 т. — К., 1982. — Т. 5.

В. Деревінський

Криза політична (від грец. *krisis* — перелом, важке перехідне становище, результат) — особливий стан у розвитку і функціонуванні політичної системи суспільства, і насамперед її державних структур, який характеризується відчутною нестабільністю, розбалансованістю діяльності політичних інститутів, зниженням рівня керуваності всіма сферами життя суспільства, наростанням соціально-політичної активності мас. К. п. у своєму розвитку проходить такі етапи: передкризовий стан суспільства або його політичної системи, коли соціальні суперечності вже неможливо розв’язати шляхом компромісів; виникнення кризи, що означає нездатність влади розв’язувати проблеми політичними методами, характерними для нормального функціонування політичної системи; розвиток і загострення кризи — виявляються в розпаді існуючих політичних структур, що веде до анархії або розмивання центру влади. Загострення кризи може стати початком її розв’язання шляхом уникнення конфліктних ситуацій, а також подальшим її розвитком, що супроводжується наростанням можливості політичної катастрофи. К. п. є поворотним пунктом у розвитку суспільства і з цього боку вона має позитивний вимір, даючи початок новому етапу в розвитку суспільства і його політичної системи. К. п. є похідною від суперечностей і конфліктів у соціально-економічній, культурній, національно-етнічній сферах життєдіяльності, не розв’язаних внаслідок різних причин звичайними методами політичного управління суспільством. Важливого значення у цьому зв’язку набуває типологія суперечностей суспільства, розвитку і пов’язаних з ними конфліктів, які призводять до криз. Такі суперечності

можна поділити на функціональні, структурні і системні. Перша група суперечностей зводиться до функціонального розладу суспільно-політичних механізмів суспільства, невідповідності форм і методів діяльності інститутів державних органів влади зміненним зовнішнім і внутрішнім умовам життя. Для подолання згаданих суперечностей зазвичай досить реформ зі зміни й удосконалення існуючих механізмів. Звичайно, такі суперечності не потребують зміни форм державного ладу. Коли ж влада неспроможна реформувати суспільство, функціональні суперечності можуть перетворюватися в структурні, тобто спричинюватися до подальшого поглиблення К. п. Розвиток структурних суперечностей означає, що форми державного ладу не відповідають соціально-економічним та іншим умовам життя суспільства. Починається структурна криза влади, її легітимності. Об'єктивно це означає, що на цьому етапі можливості розвитку в межах цієї організації вичерпано і визріли умови для переходу на нову якісну стадію. Структурні суперечності переростають у кризу, яка в політиці виражається повною або частковою втратою правлячими колами можливості справитися з суперечностями, розв'язувати проблеми суспільства. Структурні кризи супроводжуються бурхливими соціальними потребами і соціальних взаємин, якісне оновлення політичної системи суспільства. Саме так відбувалася еволюція буржуазних країн від стадії вільної конкуренції до державно-монополістичного етапу і далі — через неоконсервативну революцію — до сучасних форм постіндустріального розвитку. Системні суперечності означають, що основні елементи суспільства зайшли у взаємну невідповідність, що їх вже неможливо подолати в межах існуючої політичної системи. Вони вирішуються тільки через зміни — революційним або ненасильницьким шляхом. Системна К. п. — це прихований або явний параліч дер-

жавно-політичної структури, втрата правлячими колами стратегічної ініціативи розвитку суспільства. Зазвичай на цій стадії К. п. виникає революційна ситуація, відбувається повна втрата владою своєї легітимності; у політичну боротьбу вступають нові соціальні суб'єкти політичного процесу. Породжуються К. п. найчастіше відставанням держави й інших політичних інститутів від усвідомлення назріваючих або вже назрілих проблем суспільства.

Виокремлюють також зовнішньополітичні кризи, пов'язані з міжнародними конфліктами, конфліктами між воєнно-політичними блоками, об'єднаннями, і внутрішньополітичні кризи, такі як: конституційна криза — фактично пов'язана із припиненням дії основного закону країни та урядова криза — пов'язана із втратою урядом поваги, довіри, підтримки з боку громадян. Така криза загострюється ще й тим, що виконавчі органи не виконують розпорядження, рішення уряду. Досить частими є К. п., пов'язані зі станом, авторитетом, діяльністю окремих політичних партій, громадських об'єднань і організацій. К. п. — складна ситуація, що може значною мірою зумовлювати навіть долю держави. Водночас, за умови успішного розв'язання К. п. може настати час нового історичного етапу в розвитку суспільства, його політичної системи.

Конституція України. — К., 1996; Алисова Л. Н. Взаимодействие политических партий как фактор реформирования общества. — М., 1997; Политологическая энциклопедия. — М., 2003; Политологический энциклопедический словарь. — К., 1997; Политологический словарь / Сост.: Р. Г. Григорян, А. А. Когтева, Т. А. Малыгина и др. — К., 1991; Политологический словарь: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоюка. — К., 2005; Рябов С. Г. Политология: словарь понятий и терминов. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2001.

М. Головатий

Круглий стіл (КС) — організація, що з'явилася у Великобританії 2 травня 1891 р. Її засновником виступає Сесіль Родс, а членами-співзасновниками — лорди Ешер, Альфред Мілнер, Ротшильд, Артур Балфур. Побудована за

принципами, заснованого в першій половині XVI ст., ордену єзуїтів.

Сесіль Родс, здобувши свої багатства на золотих і алмазних копальнях у Південній Африці наприкінці XIX ст. за фінансової підтримки Ротшильдів, мав мрію об'єднати англомовні народи і встановити їхній контроль над усіма заселеними куточками Землі. Біограф Родса зазначав, що “Світовий уряд був просто його бажанням”.

Головним завданням організації було поширення британського панування на весь світ, а також упровадження англійської мови як всесвітньої. Родс, який певною мірою був ідеалістом, передбачав створення позитивного світового уряду для блага всього людства.

Однак згодом до КС увійшли представники ордену Ілюмінатів і плани змінилися. Організація розпочала підготовку лояльних британській короні ділових лідерів, які б забезпечували їй прибутки у вигляді золота та алмазів південноафриканських родовищ. Централізованій команді Комітету 300 через КС вдалося позбавити південноафриканців усього, що належало їм за правом народження. На початку 30-х років XX ст. британська корона тримала у своїй владі найбільші у світі запаси золота й алмазів. Комітет 300 дістав у своє розпорядження величезні багатства від торгівлі наркотиками, а також у вигляді запасів металів та мінералів Південної Африки.

Завдяки КС, який відіграв у цій справі ключову роль, з'явилася можливість встановити повний фінансовий контроль над світом. Явним завданням цієї організації постала необхідність встановити британський контроль над США. Здійсненню цього задуму слугували неабиякі організаторські здібності лорда Альфреда Мілнера, протеже сім'ї лондонських Ротшильдів. Після добору членів КС за принципами масонства шотландського ритуалу обрані проходили навчання в Кембриджському й Оксфордському університетах під постійним наглядом Джона Раскіна, “комуніста старої школи” (за його ж визнанням), і Т. Х. Гріна, оперативного працівника MI-6. Саме Грін, син християнського євангельського священика, виховав Родса, Мілнера, Лінсея, Джорджа Бернарда Шоу і Ял-

мара Шахта (міністра фінансів Адольфа Гітлера).

Члени КС розповзлися світом аби взяти у свої руки контроль за фінансовою політикою та політичними лідерами у країнах, в яких вони діяли. У Південній Африці генерал Смагс, який боровся проти британців у Бурській війні, був завербований і став провідним розвідувальним, військовим і політичним агентом, що підтримував інтереси британської корони. У США останніми роками завдання виведення країни з гри випало Вільяму Янделлі Елліоту, вихователю Генрі Кіссінджера, який організував його блискавичне сходження на владний олімп як головного радника Комітету 300 з проблем Америки. Сам Елліот ще в 1917 р., після закінчення університету Вандербільта, був відібраний для роботи в банківській мережі Ротшильдів — Варбургів. Працюючи у Федеральному резервному банку Сан-Франциско, він дослужився до посади директора. При цьому він діяв як офіцер розвідки Варбургів — Ротшильдів, подаючи відомості про найважливіші події в галузях, за якими він вів спостереження. Масонські спостерігачі, оцінивши таланти Елліота, рекомендували його до стипендії Родса. В 1923 р. він вступив до Оксфордського університету. Після закінчення навчання його прийняли до КС, а згодом відправили до США.

Основа філософії КС полягала в тому, щоб просувати своїх членів на посади, які давали можливість формувати й здійснювати соціальну політику через соціальні інститути й маніпулювати масами. Члени КС “пролазили” на вищі посади банківської справи після проходження курсів у Тавістоцькому інституті. Цей курс склав лорд Леконсфільд, наближений до британської королівської сім'ї, потім його також читав Роберт Брант, який у подальшому очолив французький банк “Freres Lazard”.

Через Ротшильда КС налагодив зв'язки із сіоністами, а також із сімействами Шіффів, Варбургів, Гутенхаймів, Рокфеллерів і Карнегі. В подальшому керівництво організацією взяв на себе лорд Мілнер, утворивши на її основі “Королівський інститут міжнародних справ” (RIIA), “Раду міжнародних відносин” (CFR) та “Інс-

титут удосконалених досліджень” (IAS). До цього інституту Мілнер найняв на службу Роберта Опенгеймера і Альберта Ейнштейна, які пізніше розробили першу у світі атомну бомбу.

William T. Still. *New World Order: The Ancient Plan of Secret Societies*. Lafayette, LA: Huntington House Publishers. — 1990. — 390 p.

М. Сенченко

Ксенофобія (від грец. *xenos* — чужий і *phobos* — страх) — 1) нав’язливий, нездоланий страх перед незнайомими людьми; 2) хворобливо-негативне ставлення до чого-небудь, кого-небудь незнайомого, чужого; 3) негативне, нетолерантне ставлення до всього іноземного й іноземців. Одним із різновидів К. є етнічна антипатія або усталене почуття неприязні, а часом й відвертої ворожнечі або упередженості стосовно представників певної національності (англофобія, русофобія, юдофобія). Така психологічна позиція зазвичай притаманна представникам пригнобленого (бездержавного) етносу в їхньому ставленні до представників етносу — пригноблювача, як зрозуміло, й навпаки. Щоправда, етнічна взаємоантипатія може бути й наслідком тривалого історичного протистояння етносів-сусідів. Етнопсихологічна антипатія може мати тимчасовий характер і зумовлюватися погіршенням політичних стосунків між державами. Для людей, які перебувають у стані К. притаманні почуття як побоювання, тривоги, послужливості, так і підозрливості, зверхності, зневаги тощо. Звідси й певні стереотипи поведінки: уникання контактів, своєрідна самоізоляція, захисна агресивна поведінка, або демонстрація неприязні, нетерпимості, відкритої ворожнечі до “інших” у різних формах (вербальній — словами, фізичній — застосуванням фізичної сили, економічній — пониженням у посаді чи звільненням з роботи) тощо. За певних обставин, К. може вийти із стану тимчасового емоційного переживання й набути усталеності, характеру переконання, а отже, стати стереотипним фрагментом свідомості конфронтаційного спрямування, для якої може стати нормою пошук і “знаходження” ворога серед “чужих”,

комплекс зверхності, упередженості до сприйняття представників “чужої нації”. За таких обставин, міжособистісна неприязнь або ворожнеча може перерости в міжетнічні конфлікти й сутички, що можуть набути суспільно небезпечних розмахів і наслідків особливо за таких додаткових умов, як внутрішня економічна або політична криза, етнічна дискримінація, загострення міждержавних стосунків тощо.

Алексеев В. Этногенез. — М., 1978; Життя етносу: соціокультурні нариси. — К., 1997; Панов В. Г. Эмоции. Мифы. Разум. — М. 1992; Реконструкция світоглядних парадигм. Нові тенденції в західній філософії. — К., 1995; *Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследования*. — М., 1984.

А. Черній

Кубино-американський національний фонд — емігрантська організація кубинської антикомуністичної опозиції на території США. Головна мета — повалення режиму Ф. Кастро. Штаб-квартира фонду знаходиться у м. Маямі (штат Флорида). Активно займається організацією спеціальних терористичних акцій — на транспорті, туристичних об’єктах тощо. Мали місце спроби організації замахів на Ф. Кастро, Президента Венесуели Уго Чавеса та ін. Налагоджені внутрішні та зовнішні контакти зі спорідненими організаціями: Кубино-американською асоціацією ветеранів; Фондом вільної Куби; Незалежною і демократичною Кубою; Патріотичною кубинською радою; Бойовою дисидентською групою.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Культурний імперіалізм — а) практика нав’язування культури або мови однієї нації іншій, спираючись при цьому на економічну або військову могутність і силу. К. і. може виявлятися як у загальному ставленні, так і активній політиці. Основними його засобами є: приниження, придушення місцевих мов, переслідування місцевих конфесій, знищення або пе-

реселення за кордон негідних тощо; б) універсализація досвіду і культури пануючої соціальної (етнічної) групи і впровадження її як норми для підпорядкованих, або залежних груп.

Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005.

М. Головатий

Культурний суверенітет — відповідна, визначена конституцією, законодавством компетенція держави у справах культури (школи, виховання, науки і мистецтва). При цьому визначається відповідальність держави, місцевих органів влади і самоврядування в галузі культури, виділення певних коштів на її розвиток і збереження, ведеться необхідна робота по обстоюванню пріоритету культури певної держави, її цивілізованому поширенню у світі.

М. Головатий

Курдська демократична партія Ірану — військово-політичне угруповання. Створене в Іраку на початку 60-х років генералом Мустафою Барзані. Основна програмована мета — створення незалежної держави Курдистан у Північному Іраку. В 70–80-х роках К. д. п. І. вела помітні бойові дії проти центрального уряду, брала участь в ірано-іракському конфлікті (на боці Ірану), у повстанні 1991 р. Із середини 90-х років угруповання контролювало частину Північного Ірану, разом з іншими угрупованнями, політичними силами формувало регіональний уряд самоуправління Курдистану. Чисельність К. д. п. І. становить 15–17 тис. постійного складу бойовиків та близько 30 тис. бійців племінного ополчення. Добре озброєна, має власну розвідку. Операційні зони — головним чином гірські райони Північного Іраку. Веде періодичні бойові дії проти підрозділів збройних сил Іраку та формувань Курдської робітничої партії (спільно з турецькою армією). Фінансується К. д. п. І. за рахунок контрабанди нафти і нафтопродуктів.

Фактично контролює регіональний уряд, Національну Асамблею Курдистану. Має певні контакти з Іракською комуністичною партією, місцевими туркоманськими, асирійськими, езидськими угрупованнями, а також зі США, Турцією, Ізраїлем, а з кінця 90-х років із Сирією. Має зарубіжні представництва у Турції, Швеції, Нідерландах та інших країнах.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным воен.-низирванным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Курдська комуністична партія Іраку — ліворадикальне військово-політичне угруповання курдів Ірану. Починала створюватися ще в 1969 р., але завершилося її організаційне становлення у 1983 р. Ідейні засади організації становить комбінаційне поєднання лівого марксизму із курдським націоналізмом. Угруповання брало активну участь у повстанні 1979 р. в курдських регіонах, в ірано-іракській війні 1980–1988 рр.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным воен.-низирванным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Курдська робітничка партія — сепаратистська військово-політична організація курдської общини Турції. Створена в Анкарі 27 листопада 1978 р. на з'їзді студентського марксистського гуртка “Демократична патріотична асоціація вищої освіти”. Ідейні засади організації будувалися з початку існування К. р. п. на поєднанні елементів марксизму-ленінізму, курдського націоналізму і маоїстської концепції народної війни. Однією з провідних ідей було і є визнання національно-культурної ідентичності курдів; автономізація курдського регіону Турції; реалізація політичних свобод і права на використання мови; припинення військового тиску з боку уряду. З 1984 р. К. р. п. розпочала боротьбу за створення незалежної держави Курдистан на території Південно-Східного регіону Турції. В 1999–2000 рр. партія фактично розкололася: частина керівництва прийняла рішення про припинення збройної бо-

ротби, про перехід до суто політичних форм і методів реалізації програмових засад К. р. п. Політичне крило партії має кілька найменувань: Демократичний народний союз (січень 2000 р.); Народна партія свободи; Конгрес свободи (січень 2000); Народна партія свободи; Конгрес свободи і демократії Курдистану (квітень 2002 р.). Військове крило також має кілька назв: Національно-визвольна армія Курдистану; Народновизвольна армія Анатолії (березень 1999 р.); Месопотамська армія; Народні сили законної оборони (січень 2000 р.) та ін. Вищі органи партії складаються з Центрального комітету; Політичної (Президентської) ради; Фронту національного визволення Курдистану. Військово-політичне керівництво партією здійснює досить велика кількість політиків, військових діячів, серед яких є й такі, що були засуджені, перебувають в еміграції. На початку 80-х років були створені спеціальні військові формування партії, що пізніше були переформовані в Національно-визвольну армію Курдистану. Чисельність військових формувань у 90-х роках становила близько 15 тис. бойовиків постійного складу, кількість яких до 2000 р. істотно зменшилась (близько 4–5 тис.). Характерно, що середній вік бойовиків становить 20–25 років, серед них немало жінок. За етнічним складом це курди, турки, вірмени, араби, перси. На озброєнні сучасна різноманітна бойова техніка. Існують свої центри військової підготовки. Широко використовують партизанські методи ведення бойових дій. Здійснюються терористичні акти, організовуються захоплення заручників, ведеться нелегальна наркоторгівля. К. р. п. має свої структури, представників в Австралії, Англії, Бельгії, країнах СНД, ФРН, ПАР, Югославії. Добре фінансується, має контрольовані ЗМІ в країні і поза її межами.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Курс політичний — довготривале спрямування діяльності політичних інститутів відповідно до одного або кількох політичних завдань. К. п. оформлюється і закріплюється у вигляді політичних декларацій, політичних платформ чи програм, конституцій, які і є основою політичної діяльності держави, політичних партій, організацій, рухів, інших суб'єктів політики. Основними чинниками, що впливають на формування К. п. є: ситуація у суспільстві і потреби подальшого суспільного розвитку; місце і роль конкретного політичного інституту в суспільно-політичних відносинах і процесах; характер політичної влади і стан взаємодії між різними політичними інститутами — суб'єктами політики; стан політичної теорії, результати аналітичної і прогностичної діяльності конкретного суб'єкта політики (що формує К. п.); роль, місце та вплив політичних лідерів на політичні процеси; рівень політичної культури суб'єктів політики, суспільства загалом; зовнішньополітична ситуація та ін. К. п. держави визначається залежно від характеру її політичної системи, особливостей державних структур, кількості і характеру діяльності політичних партій. Якщо в державі діє одна політична парія і вона є правлячою, К. п. цієї партії стає К. п. держави; за багатопартійної системи К. п. визначає партія, яка здобула перемогу на виборах, або партії, які утворюють певну коаліцію. К. п. має відображати, формуватися згідно з потребами суспільного розвитку і прогресу, політичною культурою суспільства, основними інтересами і потребами його громадян, тоді такий курс буде максимально результативним.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Политологический словарь / Сост.: Р. Г. Григорян, А. А. Когтева, Т. А. Мильгина и др. — К., 1991; Политологический словарь: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005.

М. Головатий

Л

Ламаїзм (тибетський буддизм) (тибет. *блама*, букв. — найвищий) — термін, який набув чинності в європейській науці із 40-х років XIX ст. для позначення організаційно незалежного різновиду (течії) буддизму, що сформувався в Тибеті (VII–XIV ст.) шляхом поєднання тантричного буддизму (ваджраяна) за місцевою релігією (культу) тибетців бонпо (формою шаманізму). Засновником Л. є тибетський лама (Цхонхава (1357–1419)). Зберігаючи основні буддистські положення, Л. однак має свої специфічні риси. Це ускладнена обрядовість, масове поширення інституту лам. Особливе місце в Л. належить прийдешньому Будді — Майдарі, який має покарати грішників і нагородити за релігійні заслуги гідних, встановити справедливість. Святим письмом Л. є Ганджур (Маньчжур, Канчжур) і Данджур. Ганджур, або збірка “Одкровення” Будди складається із 108 томів і включає тибетські переклади найважливіших сутр і трактатів хінаїани, махаяни та ваджраяни, численних розповідей, діалогів, цитат, що мали відношення до Будди, а також твори з астрології, медицини тощо. Данджур є коментарем до текстів Ганджура і складається з 225 томів, які вміщують цілком самостійні твори, зокрема розповідь, поеми, заклинання та переклади буддійських праць. Ламаїсти вважають, що тому, хто покладається на три сховища (Будду, Дхарму, Сангха), для їх досягнення потрібно самому породити Троїсте сховище у власній свідомості. А щоб оволодіти істинним сховищем — Дхармою (вченням), слід просуватися шляхом, який містить у собі тришикша (три практики): адхишила (вищу мораль-

ність), адхисамадхи (вищу медитативну зосередженість) та адхипраджня (вищу мудрість). В основі усіх практик вищої моральності лежить принцип утримання від десяти виявів античестот (аморальності). Три з них стосуються дій тіла (позбавлення життя живої істоти, крадіжка, сексуальна розбещеність), чотири — дій мови (брехня, лихослов'я, грубість, марнослов'я) і три — дій розуму (заздрість, зловмисність, помилкові погляди). Серед практик вищої медитативної зосередженості виокремлюється шаматха (спокій), що розуміється як утримання уваги на певному об'єкті, без відволікань, у гармонії свідомості та тіла людини. Для досягнення шаматхи необхідно позбутися “п'яти помилок”: лінощі, забудькуватості, сонливості і неухважності, невживання “протиотрут” (засіб від “п'яти помилок”), надмірне вживання “протиотрут”. Щодо практики вищої мудрості, ламаїсти виокремлюють п'ять її видів, головними з яких є мудрість, що пізнає умовне, або номінальне, знання та мудрість абсолютного знання, тобто знання природи буття. Кожна з них має безліч аспектів. За їх допомогою можна повністю подолати бар'єри аморальності та перепони до беззнання. Об'єктом такої мудрості є пізнання кінцевої природи всіх явищ, яка ще називається порожнечою, або нічим, де не існує ні речовини, ні шуньята (свідомості). Виконуючи вимоги усіх трьох практик, спираючись на прийняття сховища (вчення Будди) та усвідомлення зв'язків між діями та їх результатами, можна досягти стану звільнення. Якщо ж додатково розвивати ще й бадхичитта (спрямованість на просвітлення), яка

породжується любов'ю і милосердям, та виконувати згадані три практики в поєднанні з національністю до вищого просвітлення заради блага всіх живих істот, можна досягти, на думку лам-аїстів, вершини всезнання, тобто найвищого звільнення — стану Будди.

Поширення Л. спочатку обмежувалося кордонами Тибету. З XII ст. його прихильники з'явилися в Монголії, Китаї. Від монголів Л. перейняли тувинці та більшість бурятів (Росія). Калмики зазнали його впливу наприкінці XVI ст. у Джунгарії (Китай).

Будон Р. История буддизма. — СПб., 1999; Васильев П. История религии Востока. — М., 1999; Малерб М. Религии человечества. — М.; СПб., 1997; Сінг Тін. Буддизм — для досконалості цього життя. — К., 1999; Черній А. М. Релігієзнавство. — К., 2005.

А. Черній

Латентні структури — таємні утворення, організації, які діють приховано, управляють якими-небудь процесами закулісно, не прагнуть публічності. До Л. с. дослідники відносять таємні масонські товариства, міжнародні фінансові структури, релігійні секти, спецслужби та ін. Для Л. с. характерні утаємниченість діяльності та рішень, ієрархічна побудова, відповідна підпорядкованість, наявність обрядів посвячення тощо. Метою Л. с. може бути реалізація політичних, економічних, релігійних та інших інтересів. Дослідники вказують на глобальність Л. с., наявність таємних організацій, що утворюють своєрідний уряд, який прагне керувати світовим розвитком. До таких надструктур належать зокрема “Рада міжнародних відносин”, “Тристороння комісія”, “Більдербезький клуб”, “Світовий форум” та інші утворення. Переважно глобальні Л. с. мають етнічний характер, найзначніший вплив на їх формування і діяльність мають сіоністські, здебільшого екстремістсько налаштовані кола, які сповідують теорію “обраності” євреїв.

Бондар Ю. В. Поле битви — інформаційний простір. — К., 2006; Сенченко М. Латентні структури світової політики. — К. 2003

Ю. Бондар

Латентні типи етнократії (від лат. *latentis* — прихований) — форма

влади чи політичний режим, де сувереном є етнос, позбавлений легітимності. Ця проблема властива імперіям, федераціям, конфедераціям та іншим формам державних чи міждержавних утворень. Для моноетнічних національних держав, де сувереном є корінний етнос, проблеми етнічної легітимності не існують. У цьому випадку позиція влади і етносу в обстоюванні національних інтересів збігається, тому немає причин вдаватися до приховування чогось від когось. При цьому має місце відкрита етнократія. Ситуація буде значно простішою, якщо етнос є корінним.

Інша справа, коли держава поліетнічна і склад громадян неоднорідний за етнічною ознакою. Тут може бути багато різних варіантів щодо організації системи влади, особливо коли в державі є корінний етнос. Незалежно від того, яка форма влади чи політичний режим існує в державі, етнічний чинник має, звичайно, вирішальний вплив на формування влади і її політику. Кожен етнос прагне у прихованій формі прийти до влади і забезпечити реалізацію своїх пріоритетних інтересів під облудним гаслом захисту “загальнолюдських цінностей”.

Влада набуває рис прихованої, тобто латентної етнократії незалежно від того, який етнос фактично здобув владу. Виокремлюють такі типи латентної етнократії: світський, релігійний, космополітичний, імперський, масонський, орденський та ін. Типологізацію можна проводити і за іншими вужчими ознаками. Нині в Україні латентна етнократія має ознаки космополітично-релігійного типу, з домінуванням у владних структурах представників європейської та російської національних меншин.

Г. Мусянко

Ліберійське об'єднання за примирнення і демократію — військово повстанське угруповання в Ліберії, що обстоює інтереси змішаних християнсько-мусульманських племен країни (Крин, Мадінго, Лорма). Л. о. з. п. і д. було досить активним суб'єктом громадянської війни (1989 — 1996), вело бойові дії проти військових формувань Національно-патріотичного фронту. З часом угруповання розко-

лолося на християнську і мусульманську фракції, але наприкінці 90-х років знову об'єдналося під назвою Л. о. з. п. і. д. Чисельність військових формувань становить понад 7 тис. бойовиків (легкозброєних), головним чином це молоді до 25 років. Має зовнішні контакти з Гвінеєю, Сьєрра-Леоне, Лівією (на початку 90-х років.). Вважається, що до діяльності угруповання мають відношення військові радники США, Англії та інших країн. Головний центр військових дій знаходиться у графстві Лофа (північно-західний регіон Ліберії — між містом Монровія і кордоном Сьєрра-Леоне), мали і мають місце невисокої активності військові дії проти урядових військ.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; Кузьмин А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Лібертаризм (від англ. *liberty* — свобода) — специфічний політичний рух ХХ ст., що виник і розвивався у деяких країнах (найперше у США, Великій Британії), з намаганням знайти відповідь на один із засадничих питань політичної теорії — якими є законні функції держави. З Л. пов'язане таке поняття як «лібертаріанство» (*libertarianism*) — низка теорій і напрямів у політичній науці, які намагаються зупинити помітний наступ у ХХ ст. колективізму й авторитаризму та вимагають «відсунути державні кордони». Л. має головним чином дві течії. До однієї належать анархісти, які дотримуються думки, що жодна держава, мовляв, не є легітимною. До іншої — так звані «монархісти», які, у свою чергу, стверджують, що держава все ж відповідним чином може залучатися до справи встановлення і дотримання порядку, нагляду за дотриманням договорів і забезпечення національної безпеки — і тільки. На думку анархістів, держава є своерідним «нічним сторожем», а тому ті функції, що їх приписують державі монархісти, мають виконувати певні приватні органи захисту. Точка зору лібертаристів щодо функцій держави ґрунтується на двох

основних засадах їх теорії. По-перше, вони розробили і пропагують сильну доктрину особистих прав, зокрема прав індивідів на набуття ними власності та володіння нею. У свою концепцію права власності і свободи договору вони включають право на добробут, оскільки з погляду лібертаристів, претензії на це право вимагають примусової праці одних людей на користь інших. По-друге, лібертаристи обстоюють ідею стосовно того, що найбільш бажаною суспільною системою (найперше в економічному плані) є нічим не стримувана капіталістична система господарювання на кшталт *laissez-faire* (не втручання). Вони стверджують, що саме люди позбавлені державного тиску, примусу, найскоріше прийдуть саме до такої економічної системи. Відтак їм і бажано схилити до таких дій. Традиційно «лібертаніанцями» називають людей, які сповідують принципи свободи волі, відкидають детермінізм. «Лібертаніанцями» називають також принципових вільнодумців, які виступають проти усього, що стримує, або обмежує природну чи інстинктивну поведінку індивіда чи то релігійні догми, чи то сімейні обов'язки, чи то закони, що їх запроваджує держава. Хоча лібертаріанців найчастіше поділяють на два табори, найточніше цьому терміну відповідають ті, хто вважає, що кожен індивід, незалежно від того, чи належить він до певного суспільства і чи підлягає державним законам, володіє низкою невідчужуваних прав, серед яких одним з найважливіших є право на приватну власність. Держава не повинна недооцінювати й нехтувати такими правами. Цю доктрину детально виклав Роберт Нозік у праці «Анархія, держава та утопія» (1974). Одним з основоположників Л. є американський економіст-теоретик Мюррей Н. Ротбард — учень і послідовник австрійського економіста Людвіга фон Мізеса. До вчених, що розробляли і розробляють ідеї Л. належать також Джон Гасперс, Ерік Мек, Тібор Маген та ін. Лібертаріанство — пряма протилежність утилітаризмові, оскільки воно вважає, що права індивіда завжди повинні стояти вище інтересів певної спільноти. Не дивлячись на те, що більшість лібертаристів обстоюють ідеї пріоритету осо-

бистих прав людини, окремі прихильники цього руху (наприклад Девід Фридман), висловлюючись на підтримку вільної ринкової економіки, роблять наголос на положеннях, запозичених з економіки і теорії соціального вибору тощо.

Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000; *Короткий оксфордський політичний словник / За ред. І. Макліна, А. Макмілана*: Пер. з англ. — К., 2005; *Friedman D. The Machinery of Freedom*. — New York, 1973; *Hayek, F. Von. The Constitution of Liberty*. — London, 1960; *Machan, T. Human Rights and Human Liberties*. — Chicago, 1975; *Rand A. The Fountainhead*. — New York, 1943; *Rand A. Atlas Shrugged*. — New York, 1957.

М. Головатий

Ліванізація — порівняно новий політологічний термін, який застосовують для визначення такого суспільно-політичного феномена, коли має місце конфлікт між протидіючими конфесійними угрупованнями. Такі угруповання проповідують конфесійно-національну нетерпимість, посилюють конфесійний розбрат, активніше інших втручаються у громадське, політичне життя. Л. — це крайня, надто складна ситуація, пов'язана із загостренням внутрішньодержавних, внутрішньонаціональних відносин, які можуть сягати навіть відкритої збройної боротьби між окремими конфесійними угрупованнями. Походження терміна “Л.” пов'язане з подіями у Лівані другої половини 60-х років, де надто загострилися соціально-економічні та класові суперечності, а саме між мусульманами-шіїтами (більшість населення — найбільш і найзлиденніше) і християнами-маронітами (третина населення — найбагатші). Національно-патріотичні сили вимагали від уряду проведення певних економічних та політичних реформ, а внутрішнє становище у державі все більше погіршувалося у зв'язку з агресивними діями Ізраїлю. Залежно від конфесійної належності населення Лівану розкололося на протидіючі частини — мусульман і християн-маронітів. Ситуація загострювалася ще й у зв'язку з тим, що ліванські мусульмани є прибічниками ісламської культури, а мароніти — прагнуть до західної цивілізації. Після того, як ліванська реакція, очо-

лювана маронітськими багатіями за підтримки західних держав, взяла курс на придушення національно-патріотичних сил та осередків Організації визволення Палестини, виникли збройні конфлікти, фактично розпочалася громадянська війна. Відтак термін “Л.” означає негативну, дестабілізуючу роль різних релігійних угруповань у житті країни, що негативно позначається на житті людей.

Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонока. — К., 2005.

М. Головатий

Ліга захисту євреїв — екстремістська організація єврейської общини США. Почала створюватися ще на початку 60-х років ХХ ст. у Брукліні (Нью-Йорк). Засновником організації вважають рабина Меїра Кахане. З 1968 р. Л. з. є. перейшла до терористичної діяльності. Загальна чисельність бойового складу — близько 1 тис. осіб, хоча вважають, що співчуваючих її діяльності налічується понад 13 тис. осіб. Терористична боротьба ведеться з використанням стрілкової зброї, мінометів, організуються обстріли різноманітних об'єктів не лише на території арабських держав, і тих, що співробітничать з арабськими державами. З початку 80-х років активність діяльності організації дещо знизилася і окремі її структури почали діяти в латентному режимі. З початку 2001 р. знову була помітною активність організації. Має міжнародні зв'язки.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Лідер (англ. *leader*, від *lead* — керівник, провідник) — авторитетна особа, яка перебуває на чільному місці в ієрархічній системі суспільства і є її провідним елементом, або загальноновизнаним авторитетом у певній галузі

діяльності. Термін “Л.”, згідно з Оксфордським словником, має давню історію і своїм корінням сягає XIII ст. Феномен Л. надзвичайно багатограний за сутністю і має широкий діапазон конкретних виявів. В українській мові Л. найчастіше тлумачиться як провідник. Зазвичай найвищий щабель серед розмаїття провідників посідає лідер політичний. Решта Л. — військових, наукових, мистецьких, освітніх, громадських, спортивних та інших поступаються йому за рівнем впливу на життя суспільства і держави.

Серед важливих наукових проблем теорії лідерства важливе місце посідають типологізація, взаємодія Л. із соціальними групами, природа лідерської харизми тощо.

Типологізація лідерської діяльності опирається на численні концепції, в основу яких закладено такі чинники, як: особисті риси, соціально-політичні якісні особливості, морально-психологічні характеристики, функціональні відмінності тощо. Загалом вирізняються такі типи Л.: формальних і неформальних; реформаторів і консерваторів; правлячих і опозиційних; світових, державних чи регіональних та ін. Поширена і класова типологізація: буржуазна, пролетарська та ін. Нині популярна в політичних науках концепція типологій лідерства М. Вебера, в основу яких покладено форму правління чи тип політичного режиму. Серед них вирізняють: традиційних Л. (вождь племені, князь, монарх); формальних (президент, прем'єр-міністр); харизматичних (яскраві дієві особистості, які виходять на політичну арену за кризових умов чи революційних ситуацій).

Л. можуть бути не лише окремі особистості, й національні чи соціальні групи, цілі держави і навіть блоки держав. Таке лідерство формується на інших світоглядно-методологічних засадах і принципах. Прикладом цього є сучасний глобалізм — жорстока боротьба між націями і державами за світове панування. У силовому полі претендентів на це нині перебуває українська нація, яка за своїм статусом єдиного корінного етносу України намагається стати Л. українського національного державотворення після століть колоніального поневолення та окупації.

Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005

Г. Мусяк

Лідер політичний (англ. *leader* — керівник, провідник) — авторитетний член організації, групи, суспільства загалом, особистий вплив якого дає йому змогу відігравати провідну чи істотну роль у політичних процесах та ситуаціях, це володар, діяч, який використовує будь-які засоби для наведення громадського порядку й збереження свого панування. Л. п. — людина, яка здатна згуртувати навколо себе інших людей, завоювати у них авторитет, повести за собою у боротьбі за владу. У наші дні Л. п. є партійним вождем, головою громадсько-політичної організації чи руху, який веде боротьбу за політичну владу у суспільстві або вже здобув її. Термін “лідер”, згідно з Оксфордським словником англійської мови (1933), виник у XIII ст., хоча як феномен він вивчався на багато століть раніше. Проблему лідерства була у полі зору Геродота, Плутарха, Аристотеля, Цицерона, Н. Макіавеллі, Т. Карлейля, Конфуція, Ф. Ніцше, К. Маркса, В. Леніна, М. Вебера та інших відомих вчених, політиків, громадських діячів.

У радянській, у тому числі українській, політичній науці проблему лідерства активно розробляли ще у 20 — 30-х роках XX ст. Є. Аркін, О. Залужний, П. Загоровський, С. Лозинський, а пізніше — В. Бебик, М. Головатий, А. Пахарев, Ф. Рудич та ін. Значний внесок у дослідження політичного володарювання зробив італійський політичний мислитель епохи Відродження Н. Макіавеллі, який сформулював основні функції Л. п.: забезпечення громадського порядку й стабільності у суспільстві; взаємозв'язок різних інтересів; мобілізація народу на розв'язання загальнонаціональних завдань. Макіавеллі першим визначив положення, на яких ґрунтується лідерська влада: 1) всебічна підтримка з боку соратників; 2) знання підлеглими цілей і прагнень лідера та здатність їх здійснювати; 3) володар повинен володіти неухильною волею та виживанням; 4) володар — завжди взірць мудрості й справедливості для своїх прихильників. Подальші наукові погляди

на проблему персональної політичної влади висвітлено у трактатах Т. Гоббса, Дж. Локка, французьких просвітителів, Т. Карлейля, Р. Емерсона, Ф. Ніцше, Н.

міністратор (виконує координаційні, організаційно-розпорядчі функції); лідер-планувальник (розробляє засоби, методи, шляхи досягнення групою певної мети); лідер-політик (встановлює мету і основні лінії поведінки групи); лідер-експерт (людина, що є джерелом найвірогіднішої інформації); лідер — представник групи в зовнішньому середовищі (офіційна особа групи, що є представником групи в зовнішньому середовищі); лідер — джерело заохочень і покарань; лідер — приклад; лідер — символ групи; лідер як фактор, що скасовує індивідуальну відповідальність; лідер — провідник світогляду; лідер — “батько”; лідер — хлопчик для побиття. За стилем керівництва: авторитарний; демократичний; такий, що поєднує авторитаризм з демократизмом. За характером діяльності: універсальний; ситуативний.

Лідерство — явище доволі індивідуалізоване, однак типи політичних лідерів розрізняють за певними ознаками, рисами, якостями, тобто критеріями: прагненням до влади; джерелами керівництва; функціями в політичній системі; політичною активністю; ставленням до власної компетенції. Домінуючим критерієм вираження сутності феномена лідера є прагнення до влади. За розглядуваним критерієм вирізняють такі типи політичних лідерів: авторитарний і неавторитарний, або демократичний. Обидва типи прагнуть влади приблизно однаково і часто намагаються досягти її будь-якими засобами. Відмінність полягає в методах реалізації влади, інтелекті лідера, його політичній культурі, меті та ідеалах, яких він прагне досягти. Якщо для авторитарних лідерів головним принципом реалізації влади є примус, то для демократичних — переконання. Цим вони істотно різняться. Перші виправдовують прагнення до влади революціями, величю та месіанським призначенням, а другі — важливими реформами, що здійснюються в суспільстві, країні, потребою встати на захист демократії тощо. Другим критерієм типології лідерства є джерела керівництва. Згідно з цим критерієм вирізняють політичних лідерів; що керуються в політиці суто внутрішніми чинниками, і тих, що віддають перевагу зовнішнім чинникам. До перших можна зарахувати

лідерів, які переконані, що їхнє лідерство не що інше, як результат насамперед власної компетенції, знань, уміння, таланту, обдарованості чи навіть геніальності. Здебільшого лідери авторитарного типу вважають себе не інакше, як обранцями долі. На думку таких лідерів, саме їм призначено вести людство до нових вершин. Лідери, які керуються так званими зовнішніми чинниками, переконані, що всі їхні успіхи або поразки залежать не від них особисто, а саме від зовнішніх обставин, ситуацій, подій тощо. І тому такі лідери стверджують, що причина можливих невдач не в них, а в інших людях, організаціях, підступності їхніх супротивників тощо. Третім критерієм визначення типу лідера є певні функції в політичній системі, які виконує лідер. Зокрема, американський політолог Г. Лассуел вирізняє три типи таких лідерів: адміністратор, агітатор, теоретик. Це не означає, що в житті насправді існують такі лідери, однак можна визначити їхні найхарактерніші ознаки. Так, адміністратору властива ієрархічність у відносинах, він нерідко приймає компромісні політичні рішення. Агітатор — здебільшого тип лідера харизматичного, що стає улюбленцем мас за рахунок ефективного популізму, вміння декларувати прості та зрозумілі положення. Однак часто такий лідер вдається і до так званих закулісних методів політичної боротьби. Лідер-теоретик — це стратег, який охоче розробляє перспективні плани, займається великою політикою, перекладаючи реалізацію поточних планів і реальних справ на помічників, підлеглих. Четвертим критерієм класифікації типів лідера є їхня політична активність. У політичній теорії, політології виокремлюють так званих правносіїв (вони активні й готові багато зробити, щоб залишитись у центрі політичних подій будь-якого рівня) і пробивних лідерів, які можуть багато зробити, однак досягнутий результат їх не задовольняє. Саме тому їхня активність спрямована на те, щоб “розчищати” собі дорогу до вищих щаблів влади. Проте насправді така активність — насамперед демонстрація дії, самореклама. П’ятим критерієм типології лідерства є ставлення лідера до власної компетенції.

За мотивацією діяльності розрізняють традиційних, легальних (бюрократичних) та харизматичних лідерів. Традиційні лідери діють, за принципом “так робили наші діди і батьки, так робитимемо і ми”. Більшість відомих монархів — традиційні лідери. Легальні, або бюрократичні, — це лідери посади і крісла, їм підкоряються завдяки тому, що вони мають відповідний ієрархічний статус, а не соціальну вагу. Харизматичні лідери усоблюють особистісний тип лідерства. Авторитет такого лідера ґрунтується на його особистих якостях, привабливості ідей, які він декларує.

За масштабами політичної діяльності лідерство має кілька рівнів. Перший і найпоширеніший — рівень малої групи (оточення президента, керівника парламенту, лідера політичної партії). Вищий рівень — лідерство в політичному русі певної соціальної групи (прошарок, клас, партія). Лідер цього рівня повністю використовує не лише особистісні якості, а й уміння бути організатором, координувати дії великої групи людей.

Найвищим вважається рівень політичного лідерства в системі владних відносин. Лідер цього рівня здатний інтегрувати і поєднувати інтереси великих соціальних груп, різних соціальних верств населення, тобто здатний діяти в масштабах суспільства, держави.

Велике значення в теоретичній розробці проблеми Л. п. мають особисті якості лідера, притаманні тільки йому здібності та можливості розв'язувати складні проблеми. У сучасних наукових працях особистісні риси Л. п. подаються у вигляді наукового узагальнення, в якому найбільш характерними властивостями є: 1) моральна зрілість і сила власного характеру; 2) вплив на найближче оточення; 3) цілісність внутрішнього світогляду; 4) підприємливість та соціальна сміливість; 5) проникливість; 6) незалежність від шкідливих нахилів; 7) сила волі й мистецтво керувати власною поведінкою; 8) відсутність рефлексії та нервової напруженості. Проте ці морально-психологічні якості можуть бути лише підґрунтям для формування рис соціально-політичної спрямованості. До соціально-політичних якіс-

них характеристик Л. п. належать: гострий розум, політична ерудиція та інтуїція; тверда політична воля, здатність брати на себе відповідальність; енергійність; організаторський талант та ораторські здібності; компетентність, всебічна інформованість; здатність викликати у людей довіру, завойовувати симпатії співвітчизників; зовнішня привабливість, фотогенічність. Найбільшою популярністю у політичній науці набула концепція типологій Л. п. М. Вебера, в основу якої покладено типи суспільного правління. Вебер вирізняє: традиційних лідерів (вождь племені, князь, монарх); рутинних лідерів (президент, глава уряду, які обрані демократичним шляхом); харизматичних лідерів, які з'являються в умовах революції, гострої кризи та в інших неординарних ситуаціях. Серед відомих дослідників типології політичних лідерів англійський політолог К. Ходжкінсон, у концепції якого лідери визначаються як: кар'єристи; політики; техніки; поети. Американський політолог М. Херманн визначає такі типи Л. п.: “центр”, “комівояжер”, “маріонетка”, “пожежник”. Французький учений Е. Де Боно називає 14 типів Л. п.: організатор, охоронець інформації, слідопит, дослідник, генератор ідей, синтезатор, реактор, роз'яснювач, комунікатор, продавець ідей, організатор власної групи, дипломат, провідний, виконавець. Типології Л. п. пов'язані з аналізом лідерського стилю керівництва.

Л. п. класифікують і за їх політичною активністю, ставленням до власної компетенції. Згідно з цією класифікацією вирізняють лідерів-новаторів, координаторів, консерваторів, володарів, адміністраторів, бюрократів та ін. Новатори — це неординарні, оригінальні лідери, які нетрадиційними способами намагаються досягти бажаних результатів. Координатори — лідери, що вміють знаходити незвичні, але прийнятні компромісні рішення. Лідери такого типу потрібні для стабілізації як влади, так і суспільно-політичної ситуації у країні загалом, особливо в умовах перехідного періоду. Консерватори — лідери старого типу, які не бажають приймати складних рішень. Багато уваги вони можуть приділяти реформуванню другоряд-

них сфер, не торкаючись наріжних заasad суспільства чи будь-яких окремих систем і процесів. Зазвичай консерватори найчастіше конфліктують з новаторами. Лідери-володарі вирізняються насамперед певним егоїстичними ризиками. Здебільшого це стратеги, яких не цікавлять деталі політичної діяльності. Політичну владу такі лідери утримують, формуючи відповідні нові відносини влади в малих чи великих впливових суспільних або політичних групах. Лідери-адміністратори — це політики-професіонали, реалісти. Вони постійно підтримують зв'язок з народом, і наголошуючи на власній ідентичності з ним, захищаючи інтереси відповідної суспільної групи. Лідери-бюрократи — це політики (як, власне, і прості управлінці), що чітко дотримуються певних догм, стереотипів у діяльності, управлінні.

Кожний політичний лідер має певні, часто лише йому притаманні якості, які, власне, і роблять його лідером. Виокремлюють такі найтипівіші риси політичного лідера. Акумулятивність — ця риса є вирішальною, особливо для лідерів високого, загальнонаціонального, загальнодержавного рівня. Вона полягає у здатності акумулювати й адекватно виражати у своїй діяльності інтереси певних, доволі великих мас. Така риса була притаманна А. Гітлеру, В. Леніну та іншим політикам, які дуже добре розуміли інтереси певних класів й соціальних груп і успішно використовували це у власних цілях. Звідси випливає, що політичним лідером можна стати випадково — варто вгадати інтереси широких мас і спробувати їх задовольнити. Компетентність — це всебічна підготовленість політичного лідера до діяльності у сфері політики, суспільних відносин. Компетентність набувається в результаті постійного і ґрунтовного навчання, самоосвіти, самодосконалення. Значною мірою вона зумовлюється тривалістю та досвідом політичної діяльності політичного лідера, наявністю чіткої політичної програми. У справді авторитетних, популярних політичних лідерів програми здебільшого відповідають інтересам їх електорату, інтересам великих соціальних груп або класів. Інноваційність — це здатність постійно генеру-

вати, продукувати нові ідеї, по-новаторському осмислювати старі, відомі сентенції, вмінти їх коригувати, розвивати і вдосконалювати. Позитивним є той факт, якщо політичний лідер вміє не лише конструювати нові ідеї, а й пропонує механізми їх практичної реалізації. Така здатність завжди імпонує його прихильникам, електорату. Популярність досягається завдяки поєднанню іміджу, вміння завойовувати симпатії людей, ефективності політичної діяльності та звичайного попудізму. Політична гнучкість, динамізм полягає в тому, що лідер високого рівня зазвичай успішно вибирає альтернативні рішення, завойовує симпатії і прихильність електорату в результаті неординарних дій і вчинків. Політична воля, вміння і здатність брати на себе відповідальність — ця важлива риса притаманна сміливим, рішучим політикам, які швидко знаходять вихід з критичної суспільної ситуації і беруть на себе відповідальність за прийняті рішення. Прикладом можуть бути політики, які мали сміливість підписати відомі Білорезькі домовленості (Білорезь). Гострий розум, політична інтуїція — це певною мірою природжені якості, що згодом розвиваються. Йдеться про вміння мислити аналітично, неординарно, передбачати можливий розвиток подій. Такі якості притаманні небагатьом політичним лідерам. Організаційні здібності — потрібні політичному лідеру будь-якого масштабу, але особливо важливі для лідерів, які є національною елітою, насамперед президентів, керівників парламентів, урядів, міністрів, лідерів найвпливовіших політичних партій, об'єднань, сил. Мова — йдеться про мову, якою спілкується політичний лідер, політичну термінологію, поняття, властиві лідеру з високим рівнем загальної і політичної культури. Володіння політичними технологіями — справжній політичний лідер повинен професійно володіти комплексом (системою) спеціальних, цілеспрямованих, послідовних та ефективних дій і прийомів, що забезпечують очікувані ним політичні результати діяльності. Крім того, політик має також досконало володіти політичним маркетингом — системою пропаганди, підкреслення і демонстра-

ції кращих рис, притаманних власне йому або тим, кого він підтримує в політиці. Привабливість (імідж) — політик повинен уміти подобатися, або мати “шарм”. Свого часу такими політиками були Р. Кеннеді, М. Тетчер, М. Горбачов, Б. Єльцин, Л. Кравчук та ін. Крім відповідних якостей і вміння вирішувати суто політичні питання вони вміло завойовували симпатії громадян. Популізм — ця якість виокремлюється в її позитивному розумінні, оскільки “робота на публіку” притаманна фактично всім політичним лідерам. Вдало використаний популізм — постійне перебування серед людей, незастережливе спілкування з ними, вміння стати “своім хлопцем” — тільки на користь політику. Проте часто такий популізм потім не підкріплюється конкретикою політичної, суспільно корисної діяльності.

Деяко видозміненими є риси політичного лідера загальнонаціонального, загальнодержавного масштабу: вміння бачити, виокремлювати проблему і генерувати ідеї, розробляти політичні завдання загальнонаціонального характеру. Без такого таланту політичний лідер рідко вивичується над особистими, містечковими інтересами; готовність персоніфікувати функціональні цінності відповідно до конкретного історичного періоду. Йдеться про вміння бачити і розв’язувати ту чи ту проблему з урахуванням як історичного досвіду, практики, так і особливостей реального історичного часу; уміння генерувати ідеї, розробляти програми не лише на загальнонаціональному рівні, а й у разі потреби узгоджувати інтереси багатьох суб’єктів політичного процесу; уміння вселяти віру, оптимізм у весь народ, націю, великі соціальні групи. Така якість найчастіше притаманна харизматичним лідерам. Політичне увялення — ця риса притаманна політикам неординарним, високого рівня. Її можна пояснити як своєрідний інтуїтивний і раціональний творчий елемент політики, спосіб визначення й оцінювання кризової ситуації, стратегії пошуку рішень, здійснення конкретних політичних курсу.

У політичній науці визначено основні функції Л. п.: 1) інтеграція суспільства, об’єднання народних мас; 2) знаходження та прийняття опти-

мальних політичних рішень; 3) соціальний арбітраж і патронаж, захист мас від беззаконня, самоуправства бюрократії, підтримка порядку в суспільстві; 4) комунікація влади і мас, запобігання відчуженню громадян від політичного керівництва; 5) ініціювання оновлення, генерування оптимізму і соціальної енергії, мобілізація мас на реалізацію політичних цілей; 6) легітимація політичного ладу. Однак здійснення лідером своїх функцій перед суспільством залежить від багатьох умов і чинників, серед яких: надійна підтримка політичної організації, яка висунула лідера; позиція засобів масової інформації, які формують та ефективно впливають на громадську думку; наявність висококваліфікованого і активно діючого кола однодумців, які утворюють його політичну команду послідовників; внутрішня та зовнішня ситуація, в якій відбувається лідерство. Таким чином, успіх Л. п. залежить від великої кількості внутрішніх і зовнішніх умов, але, безперечно, провідне місце серед них займають професіоналізм, відданість та соціальна активність команди однодумців. Проблема взаємин лідера і його політичного оточення присвячено багато політологічної літератури, яка становить самостійну наукову частину теорії Л. п.

У нестабільних, перехідних політичних системах, до яких належать і сучасна Україна, виникає величезна потреба у Л. п. загальнонаціонального масштабу, які володіють: 1) здатністю персоніфікувати функціональні цінності відповідно до конкретного історичного періоду; 2) готовністю виходити за межі бюрократичних процедур у прийнятті рішень в екстремальних ситуаціях; 3) мистецтвом створювати принципово нову модель поведінки і мислення, яка тиражувалась би в усьому суспільстві; 4) вмінням формулювати нові творчі цілі, евристичні програми та ідеології в умовах, коли втрачено старі орієнтири, суспільство розколоте, в ньому панують апатія і розгубленість; 5) здатністю пов’язувати актуальні інтереси з історією країни, традиціями сучасного та попередніх поколінь; 6) вмінням вселяти нації віру та оптимізм, допомагати їм долати невпевненість, комплекс вини та неповноцінності.

Вебер М. Избр. произв. — М., 1990; Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Кудряшова Е. В. Лидеры и лидерство: исследование лидерства в современной западной общественно-политической мысли. — Архангельск, 1996; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пахарев А. Д. Политическое лидерство и лидеры: Моногр. — К., 2001; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Політологічний енциклопедичний словник. — К., 1997; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Політологія у схемах, таблицях, визначеннях. — К., 1999; Халипов В. Ф. Кратологический словарь. — М., 1997.

М. Головатий

Лідерства культ політичний (культ особи в політиці)

— а) надмірне звеличення, а іноді й обожнення людини, що обіймає високу посаду в ієрархії політичної влади; б) максимально завищена оцінка функцій і ролі політичного лідера. Найчастіше Л. к. п. притаманне тоталітарним і авторитарним державам. Л. к. п. — складне й неоднозначне явище, що має власну природу, джерела і може розглядатися у таких модифікаціях: 1) культ як сконструйований і нав'язаний владою масам згори, використовуючи пасивність мас та маніпулюючи масовою свідомістю за рахунок різних засобів інформації та пропаганди; 2) культ як спонтанне явище, що виникає, умовно кажучи, “знизу”, від мас у певних (наприклад, кризових) ситуаціях; 3) культ як породження певних виняткових якостей людини (лідера), її волі, тобто її харизматичних якостей.

Кожний конкретний випадок культу в “чистому” вигляді не існує. Він є результатом багатьох складових. Наприклад, у радянській історіографії

культ особи Сталіна відзначався як “викривлення”, випадкові відхилення, ненормальності в розвитку соціалістичної демократії, спричинені її незрілістю, хоча це було не що інше як безпосереднє породження “комуністичної тоталітарної системи”. За всіх відмінностей культу мають також спільні, найпоширеніші ознаки. По-перше, найзначніші культу завжди подають особу не просто як лідера, вождя, а як спасителя нації, народу, його місію на рівні Бога. По-друге, практично будь-якому культу притаманний мотив вічності, безсмертя. У кожному разі творці культу, зацікавлені в його існуванні, роблять усе, аби довести його безсмертність, вічність — бодай у наслідках, результатах життя і діяльності лідера. По-третє, за умов створення культу особи, її подають не інакше, як найвищий і праведний суд, еталон встановлення справедливості у суспільстві. По-четверте, особі за умов створення її культу надають своєрідний родовий символ — символ батька, покровителя, захисника (наприклад, цар-батюшка в Росії). По-п'яте, культ завжди є взірцем для наслідування, успадкування. У політиці тією чи іншою мірою використовують як своєрідні об'ємні характеристики політичних лідерів, їх політичні портрети, які мають пряме відношення до формування Л. к. п. Зрозуміло, що для складання політичного портрету відбираються найхарактерніші риси, ознаки, якості лідера, які в сукупності принципово відрізняють його від інших людей, політичних лідерів, а з тим їх максимально збільшують, гіпертрофують.

Вирізняють кілька типів політичних портретів, основними з яких є: політико-ідеологічний (політико-світоглядний) — при складанні цього портрета використовують метод аналітичної інтерпретації біографічних даних, контактів, зв'язків, а також інших форм політичної активності лідера. Визначаються також ідейні, політичні, художньо-естетичні погляди лідера, його смаки, захоплення; політико-психологічний — у цьому разі за основу беруть особливості психоемоційного складу лідера, його темпераменту, стилю мислення, інших психологічних компонентів, те, у який спосіб вони пов'язані з його політичною кар'єрою;

історичний — такий портрет надзвичайно важливий при здійсненні історичної ретроспекції діяльності політичного лідера; політична біографія — надзвичайно поширений метод за кордоном, особливо коли йдеться про політичного діяча минулих часів. Часто політичні біографії використовують насамперед як рекламний захід. Л. к. п. складається у групі, великому колективі, чи в суспільстві (соціумі) за відповідних впливів, ситуацій поза ним, в інших суспільствах, за рахунок міжнародних відносин. У політико-психологічному плані великий інтерес становить складна проблема взаємин між політичним лідером і групою, масами. Іноді її розуміють і трактують як проблему “героя” і “натовпу”. У різні часи і за різних соціально-політичних умов цю проблему трактували по-різному. Так, багато років тиражувалася відома теорія про роль “народних мас” в історії, що була надто далекою від реальності в так званому соціалістичному суспільстві — колишньому СРСР, інших країнах соціалістичного табору. Однак і нині однозначних визначень характеру відносин між лідером і масами як у вітчизняній, так і в зарубіжній політології, психології, соціології, особливо з огляду на психологічні особливості таких аспектів, не існує. Тут важливо враховувати проблему групового егоїзму, демагогії, популізму, підігрівання маси і в такий спосіб сприяння її соціальної дезорієнтації, особливо те, що масі часто притаманне колективне безсвідоме.

Стосовно політичного лідера слід урахувати дві обставини: лідер є тим, чим є насправді; лідер є таким, яким його уявляють і сприймають навколишні. У різні історичні періоди політичному лідеру поклонялися, боялися його чи просто шанували відповідно до того, як його сприймали. При цьому слід зважати не так на якість, особливі обставини, що спонукали відповідно реагувати на конкретну особу, як на природу культу лідера загалом. Відповідний імідж, культ лідера може виявлятися у впливі на навколишніх через деякі доволі складні об’єктивні обставини. Так, культ лідера може бути створений, нав’язаний більшості пасивних громадян згори шляхом маніпулювання громадською думкою, ін-

тенсивної і дієвої пропаганди. Якщо в суспільстві низька політична культура, слабка активність громадян, не ефективно впроваджуються демократичні норми громадського життя, тоді це не становить труднощів. Культ політичного лідера різного рівня часто з’являється ніби “знизу”, з ініціативи мас. Найчастіше такі явища спостерігаються під час кризових ситуацій у суспільстві, особливо на перехідних етапах його розвитку. Згадаймо, як багато наших співгромадян претендували на роль “месії” — спасителя країни, її “найперспективнішого” розвитку і поступу до суверенної, демократичної держави у перші роки після краху тоталітарної системи, проголошення незалежної України. Поступово люди розібралися в сутнісних характеристиках багатьох лідерів. Сотні імен політичних лідерів, які ще зовсім недавно були дуже популярні, нині забуті. Найяскравішим і найстійкішим у громадсько-політичному житті виявляється культ, імідж політичного лідера, який з’явився і утвердився в результаті його виняткових природжених, а згодом розвинених особистісних якостей і рис завдяки сильній волі, наполегливості, саморозвитку і самовдосконаленню. Таких лідерів називають харизматичними, їм більше, ніж іншим, симпатизують і довіряють.

У чистому вигляді політичних лідерів практично не буває. Портрет будь-якого лідера з часом “ретушується”, від нього відкидається все, що не вигідне. Так, не можна стверджувати, що такі політичні лідери, як М. Робесп’єр, В. Ленін, А. Гітлер, У. Черчилль, Й. Сталін та інші своїм надавторитетом і популярністю завдячують не лише певним природженим якостям. Крім них потрібні були ще й зусилля пропаганди, активно сформована громадська думка і багато іншого. Культ особи був притаманний багатьом політичним, державним, військовим та іншим діячам: Фрідріху Великому, Наполеону Бонапарту, Гітлеру, Муссоліні, Чаушеску, Мао Цзе-дуну, Сталіну, Кім Ір Сену та ін. Культ особи твориться там, де є значні політичні, соціальні, військові та інші успіхи, які прибічники лідера, звичайні громадяни починають приписувати тільки йому. Звичайно, для культу особи пот-

рібна і певною мірою харизматична, сильна, авторитарна особистість. Водночас культ особи — це і відповідні соціальні відносини, політична ситуація, система влади, політичний режим, праця державних інститутів, засобів масової інформації тощо. “Улюбленого вождя”, “Батька народу”, “вчителя” часто потребують і самі маси, які його для себе й творять.

Вебер М. Избр. произв. — М., 1990; Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Пахарев А. Д. Политическое лидерство и лидеры: Моногр. — К., 2001; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Лінгвоцид — невід’ємний, складовий компонент урядової політики і практики етноциду, сутністю якого є спрямування зусиль на поступове викорінення вживання певної мови. Змістовною стороною цього процесу виступає знищення насамперед писемної форми мови етнічної спільноти як визначального засобу збереження її історичної пам’яті, етнічної самобутності. Мова етнічна несе в собі духовно-інтелектуальні та культурні надбання етносу впродовж багатьох століть його існування, виступає наслідком етногенезу. Останній чинник особливо помітний у випадках формування етносів із різномовних груп населення. Мова — одна з найважливіших об’єктивних властивостей етносу, а також символ етнічної належності. При цьому зв’язок мови з етносом є найбільш ранішим, природним і най-

тривалішим. Серед соціальних функцій мови як етнічної ознаки слід вказати на її роль в етнодиференціації та етноінтеграції етносу. Етносоціальна функція мови особливо чітко виявляється у формуванні і життєдіяльності нації. Саме у мові фіксується весь пізнавальний досвід народу, його морально-етичні, соціально-естетичні, художні і виховні ідеали.

Взаємозв’язок і взаємозумовленість мови й етносу прослідковується і в тому, що кожне нове покоління етносу потребує відповідної мовної форми. Однією з головних ознак існування народності як певного історичного типу етнічної спільноти є необхідність заміни племінної форми мови і створення загальнонародної розмовної мови, оскільки провідною етнічною тенденцією в цей час є об’єднання кровнородинних племен у територіальні союзи і формування на основі племінних територій єдиної території народу. Для нації виникає потреба в заміні загальнонародної форми мови, що відповідала народності, і створення в об’єктивному порядку мови у письмовій формі, тобто літературної. Писемність — головний засіб подолання часово-просторової обмеженості усного мовлення. Позбавлення писемної мови призводить фактично до роз’єднання, дезінтеграції етносу в історичній ретроспективі, позбавляє його територіальної єдності і часової тяглості, спричиняє історичну амнезію.

Політика Л. цілеспрямовано застосовувалась до української мови, оскільки Україна впродовж багатьох віків не мала власної державності, її населення проживало у складі Литви, Польщі, Росії, Австрії, Угорщини, Румунії. На функціонування та розвиток української мови значно вплинули суспільно-політичні відносини, режими правління цих держав, а також релігійні, культурні, юридичні, економічні особливості міжетнічної взаємодії, що формувалися в них. Обмеження функцій української мови на Східній Україні передусім торкнулися церковної справи; наприкінці XVIII ст. вона була витіснена із судів та державних установ; Валуєвський циркуляр (1863) та Емський указ (1876) заборонили її використання в періодиці, науці, навчальних закладах. За радянсь-

кого часу одним із напрямів Л. був курс на знищення діалектичних відмінностей “національних” мов. Зокрема, проводилась послідовна й цілеспрямована боротьба з “гуцулізмами” — словами й виразами південнозахідного походження (у 50–60-х роках ХХ ст. “гуцулами” зневажливо називали всіх західних українців). Загалом зводилась нанівець і наука про субетнічні (локальні) варіанти мови — діалектологія. В Інституті мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР було ліквідовано відділ діалектології.

Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд. авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. — К., 2001.

О. Антонюк

Лобізм (від англ. *lobby* — коридор, майданчик для прогулянок, кулуари) — діяльність, спрямована на здійснення впливу на органи влади з метою прийняття ними рішень на користь певних осіб, груп тиску тощо. В XVI ст. із середньовічної латини в англійську мову увійшло слово “лоббі”, яке на початку використовувалося для позначення проходів або крилатих галерей у монастирях, а в 40-х роках XVII ст. так називали вестибюль і два коридори в палаті обшин британського парламенту, куди депутати йшли голосувати і де вони мали можливість зустрічатися з іншими особами, які не допускалися на пленарні засідання. Щодо сучасного політичного значення, то поняття “Л.” уперше з’явилося в 1808 р. в протоколах Конгресу США, а в середині XIX ст. терміни “лоббі”, “Л.” стали досить широкоживаними й популярними. Існування Л. зумовлене функціональним представництвом інтересів, необхідністю так чи інакше впливати на прийняття рішень, в тому числі на урядовому рівні. Вплив на членів органів влади може здійснюватися як публічними заходами, так і зокрема формуванням громадської думки, що здійснює потужний вплив як публічний (відкритий) тиск, або підкупом, що здійснює вплив, але є корупційною дією.

Л. виникає там, де є органи, які здатні ухвалювати певні рішення. Це означає, що навколо цих органів можуть бути ті, хто зацікавлений впли-

нути на прийняття рішення. Основними методами Л., лобістської діяльності є: робота з підготовки законопроектів в комітетах і комісіях урядів, парламентів; парламентські слухання і дебати; особисті зустрічі, контакти і переговори; використання засобів масової інформації для формування громадської думки і організація спеціальних кампаній “тиску з місць”; підготовка і розповсюдження результатів наукових (насамперед соціологічних) досліджень; організація діяльності “своїх людей” всередині органів влади, фінансування виборчих кампаній тощо. Розрізняють Л. легальний і нелегальний, розуміючи під останнім прямий підкуп, стимулювання окремих посадових осіб, громадських, політичних діячів. Щоб протидіяти корупції, в окремих демократичних державах, зокрема в США, Канаді, прийнято спеціальні закони щодо Л., які певною мірою регулюють лобістську діяльність. З метою, яку ставлять перед собою групи інтересів, виокремлюють Л. економічний, соціальний і соціокультурний, а залежно від об’єктів лобіювання його поділяють на: президентський, парламентський і урядовий. Щодо політичних інститутів, то розрізняють Л. зовнішній (тиск на органи влади збоку) і внутрішній (коли лобістами виступають депутати парламентів, члени уряду, президент). До лобістських організацій належать багато юридичних фірм, різноманітних консультативних бюро і агентств по зв’язках з громадськістю. Головним джерелом кадрів для них є професійні адвокати, спеціалісти засобів масової інформації і реклами, колишні депутати, чиновники та ін.

Вважається, що за часів СРСР не було інституту Л. Він засуджувався як буржуазне явище. Тим часом в умовах розподільчої економіки великі підприємства змушені були мати тих, хто міг “вибивати” в “центру” матеріали, сировину, ресурси тощо. Така діяльність прямо підпадає під визначення Л. Таким чином, непублічна діяльність лобістів не означає, що явища не існує. Окремі країни на сучасному етапі намагаються регламентувати лобістську діяльність, зокрема регламентацію лобістських структур, регламентацією їх фінансової діяльності тощо. Так,

Конгрес США в 1995 р. прийняв “Акт про регулювання лобіювання”.

В українській політиці Л. де-факто присутній на всіх рівнях влади. Одним з виявів Л. є просування власних депутатів підприємницькими та іншими структурами. Водночас Л. в Україні як явище і як процес не набув належного висвітлення та відповідної регламентації.

Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоюка. — К., 2005; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; По-

літологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Філософія політики: Короткий енцикл. слов. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко та ін. — К., 2002; Юридична енциклопедія: У 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К., 1998. — Т. 3.

М. Головатий

Лобісти (від англ. *lobby* — приймальня, вестибюль, кулуари) — окремі особи чи групи осіб в органах влади, професійним обов’язком яких є обстоювання політичних, економічних, соціальних, національних інтересів певних груп, структур, інститутів чи олігархічних кланів головним чином пов’язаних з ухваленням чи відхиленням законів або інших нормативно-правових актів. Вони можуть мати як офіційний, так і неофіційний статус.

Г. Мусієнко

М

Магія (від грец. *mageia* — ворожба, чаклунство) — сукупність уявлень і обрядів, в основу яких покладено віру в таємничі (надприродні) сили, за допомогою яких шляхом певних символічних дійств можна впливати на людей, предметний світ чи хід подій. Часто М. визначають як віру в можливість впливу на довкілля через фетиші, духів і чаклунські дійства: заклинання, жертвоприношення, табу, ритуальний танок тощо.

Англійський етнограф Дж. Фрезер (1854–1941) вважав М. попередником в еволюції людського мислення, своєрідною формою “примітивної” науки, що була притаманна ранньому періоду розвитку людства. Однак цей погляд не набув загального визнання серед антропологів, етнографів, філософів. За твердженням відомого українського релігієзнавця Б. Лобовика (1923–1999), яке поділяють багато знаних дослідників, М. — зародкова форма релігійного культу.

Магічне мислення у своїй основі побудоване на двох принципах: 1) подібне творить подібне, або наслідок схожий на свою причину; 2) речі, які хоч раз торкнулися один одного, продовжують взаємодіяти на відстані й після припинення безпосереднього контакту. Звідси й своєрідний імператив магічних операцій — “pars pro toto” (“частина замість цілого”): волосся, крапля крові, зрізані нігті, слід ноги на землі чи снігу, будь-який предмет одягу в магічному ритуалі може замінити ціле — саму людину. Частинами (замість цілого) “виганяється” з тіла неміч. Так само частинами “навіюється на людину” або “виводиться з неї” любовна жага. Навіть сама хвороба

ніби ділиться на частини — окремі її симптоми. Тобто М. передбачає символічний спосіб дій: чаклун не безпосередньо, а опосередковано прагне досягти певного результату. По суті, такий вплив — це дія за аналогією. Наприклад: топиться віск — тане від кохання серце; згорає зрізане волосся — гинуть у вогні хвороба і неміч.

Залежно від змісту релігійних вірувань розрізняють М. фетишистську, потемістичну та анімістичну. За методами впливу виокремлюють М. контактну (шляхом безпосереднього стикання носія магічної сили з об’єктом, на який спрямоване дійство), ініціативну (магічний акт спрямований на об’єкт, недосяжний для суб’єкта магічної дії), парціальну (опосередкований вплив через відрізане волосся чи нігті, залишки їжі, які тим чи тим способом потрапляють до носія магічної сили), імітативну (вплив на подібність об’єкта). У функціональному відношенні (за метою впливу) М. буває мисливською, лікувальною, любовною, лиходійною тощо. Дж. Фрезер поділяв М. на позитивну (чаклунство) і негативну (тубу). В середні віки чаклунство поширювалося у вигляді чорної (за допомогою пекельних сил) і білої (за допомогою небесних сил) М.

Англійський етнограф Б. Малиновський (1884–1942) називав М. “псевдонаукою”. На його думку, така наука, навіть на рівні знань первісних людей, ґрунтується на спільному досвіді повсякденного життя, на спостереженнях і фіксується розумом. Народжується М. з переживань емоційних станів, в яких людина не стільки спостерігає природу, скільки переймається своїми відчуттями, коли істи-

на досягається здебільшого не розумом, а емоціями. В основі науки лежать переконання в самодостатності досвіду й розуму, в основі М. — віра в певну містичну безособову силу. Наукове пізнання керується зазвичай логікою, М. — асоціаціями, які виникають під впливом пристрасного бажання. Структура раціонального і магічного знань мають різні традиції, різну соціальну і духовну природу, а тому передбачають і різні типи діяльності. За Б. Малиновським, наука створює сферу профанного, а М. входить до сфери сакрального.

Лобовик Б. О. Вірування давніх українців та інших пращурів. — К., 1996; Мень А. Истоки религии. — Брюссель, 1981; Токарев С. Ранние формы религии. — М., 1990; Элиаде М. Трактат по истории религии: В 2 т. — СПб., 1999–2000.

А. Черній

Мадяризація — етнократична політика, здійснювана політичною елітою Угорщини стосовно українців, які проживали в Закарпатті за часів загарбання цих українських теренів Австро-Угорщиною. Після 1867 р. (Австрія перетворилася в дуалістичну Австро-Угорську монархію, а Угорщина отримала Закарпаття) мадяри цілком підпорядкували собі цей край: їхні олігархи свавільно експлуатували селянство, а угорські націоналісти всіляко придушували національний розвиток українців, переслідуючи місцевих українських патріотів. Фактично в усіх сферах життєдіяльності близько 400 тис. закарпатців, які становили майже 70 % усього населення краю, були найбезправнішими з усіх західних українців. Після 1867 р. під впливом посиленої мадяризації, зауважує канадський учений О. Субтельний, значна частина освічених людей, не маючи широкого опертя з боку народу, піддавшись асиміляції, почали називатися “мадяронами”. Греко-католицька церква (її єпископства були розміщені в Пряшеві та Мукачеві), як єдина національна установа закарпатських українців та їхня офіційна репрезентація не лише не спинила цей процес, а й прискорила його, ставши слухняним зряддям денационалізаційної політики Будапешта. Починаючи від С. Паньковича (1868–1874), що

набув слави ренегата, Закарпаття отримувало на керівництво закарпатською єпархією лише єпископів-мадяронів.

Поступово закривалися українські парафіяльні школи, одна по одній припиняли видаватися українські газети, занепадала діяльність освітнього товариства “Общество св. Василя В”. Якщо в 1874 р. кількість шкіл, в яких викладали на місцевій говірці, становила 479, то в 1907 р. не було жодної. Закарпатські літератори другої половини XIX ст. продовжували писати на дивовижному жаргоні (“язичі”) російської, церковнослов’янської і народної мов, за змістом ця література була далекою від живих громадських, культурних і соціальних інтересів народу, і лише жменька молодих народолюбів, таких як Юрій Жаткович та Августин Волошин, намагалися чинити опертя мадяризації.

Субтельний Орест. Україна / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вступ. ст. С. В. Кульчицького. — К., 1991.

О. Антонюк

Маї-маї — племінне збройне угруповання в Демократичній республіці Конго. Сформоване в середині 90-х років в умовах громадянської війни. Склад керівництва невідомий, а збройні формування (легке озброєння) сягають чисельності кількох тисяч осіб. Має зовнішні контакти в Зімбабве.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Малоросійство — зумовлений довготривалим поневоленням України царською Росією комплекс провінціалізму, меншовартості, який був притаманний частині українства (здебільшого інтелігентських кіл), що виявлявся у відданості справі російської великодержавності і байдужому, а то й негативному ставленні до усього, що пов’язане з історією, традицією, культурою українства, до українських національно-державницьких традицій і прагнень.

Термін “М.” пов’язаний з Малоросією — назвою України в офіційних

актах царської Росії і в російській (як тоді називали) буржуазно-дворянській історіографії. Офіційне значення термін “Малоросія” набув у XVII ст., після “воз’єднання” України з Росією, і виражав великодержавну політику царизму щодо України, українського народу. За твердженням “Советской исторической энциклопедии” (1965. — Т. 8) — в радянській історіографії термін “Малоросія” не використовувався.

За визначенням М. Драгоманова, носіями ідей М. є зросійщені українці, національний характер яких формувалася під чужим тиском і впливом, що мало наслідком засвоєння переважно гірших якостей чужої національності і втрати кращих власних. Інший видатний українець В. Липинський пояснював наявність ідей і самого явища М. відсутністю в українців власної суверенної держави. М., на думку Є. Маланюка, — це відсутність власної національної духовної суверенності, “брак найелементарнішого національного інстинкту й параліч політичної волі”, “національне поразенство”. Виявом національної поразки і була “самовідданість малоросійська” у XVIII ст., а потім капітулянтство перед Москвою й вислужництво перед її володарями. Децю подібний комплекс, як зазначається в Енциклопедії українознавства (1994. — Т. 4), існував у ментальності багатьох мешканців західноукраїнських земель стосовно Польщі й Угорщини. Термін “М.” вельми суперечливий і з огляду на склад населення царської Росії. Так, згідно з переписом населення 1897 р. із 129 млн людей, що проживали в Росії, росіян (як тоді їх називали — “великоросів”) налічувалося всього 55,7 млн, друге місце за чисельністю, належало “малоросам”, тобто українцям, — 24,4 млн, а далі йшли поляки — 8 млн, білоруси — 5,9 млн, євреї — 5 млн. Від М. відрізняють подекуди зближене з ним у своїх практичних виявах москвофільство, як своєрідний напрям національної політики та політичної практики.

Енциклопедія українознавства: Слов. частина. — Л., 1994. — Т. 4; Советская историческая энциклопедия / Гл. ред. Е. М. Жуков. — М., 1965. — Т. 8.

М. Головатий

Маніпулювання політичне (фр. *manipulation*, від лат. *manipulus* — букв. жменя) — система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість із метою нав’язати певні ідеї, цінності; цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку для спрямування їх у заданому напрямі. Здійснюється за допомогою різноманітних засобів масової інформації — преси, радіо, телебачення, кіно, реклами, комп’ютерної техніки тощо. Технологічно М. п. багато запозичило від маніпулювання взагалі як виду психологічного впливу, досконале здійснення якого призводить до прихованого спонукання в іншої людини намірів, що не збігаються з її актуально існуючими бажаннями. Маніпуляції взагалі, а також М. п. досліджували Г. Франк і К. Фабер (у працях “Маніпульована людина”, “Маніпульоване суспільство”), Ч. Мілс (“Владна еліта”), Д. Рісмен (“Одинокий натовп”), Г. Маркузе (“Одновимірна людина”), Г. Шилков (“Управлінське омасовлення”), Г. Шиллер (“Маніпулятори свідомості”) та ін. М. п. досліджується у двох напрямках: апологетичному (М. п. розглядається як необхідний засіб управління свідомістю) і соціально-критичному (М. п. класифікується як принципово нове сприйняття дійсності). Обидва напрями мають сенс, особливо в умовах принципово нової ролі засобів масової інформації у формуванні масової свідомості. Технологія М. п. здійснюється завдяки: впровадженню у свідомість під виглядом об’єктивної інформації несправжнього, однак бажаного змісту; впливу на більшість точки суспільної свідомості, які спричиняють страх, тривогу, ненависть; реалізації певних прихованих цілей, досягнення яких комунікант пов’язує з підтримкою громадською думкою своєї позиції. Серед М. п. виокремлюють також концепцію “великого міста”, або глобального впливу, теорію “соціальної цілісності” та ін. М. п. є двох видів — міжособистісне і масове, що мають відповідні засоби і технології, завдяки яким досягають своєї мети. Для здійснення міжособистісних маніпуляцій, у тому числі і М. п., важливо знати тип і особливості особистості, оскільки

саме з їх урахуванням і здійснюється вплив на людину, а щоб маніпулювати групою людей, особливо великою, потрібно досконало знати її загальні характеристики, вразливі місця. Історик знає достатньо маніпуляторів — психологічно сильних або просто неординарних особистостей, які вміло впливали не лише на одиниці, а й на великі групи людей завдяки особистісним якостям, уміло використаним технологіям обробки громадської думки у власних або корпоративних інтересах. Наполеон, А. Гітлер, Й. Сталін, М. Горбачов, десятки інших політиків досконало володіли технологією формування громадської думки за рахунок як власних рис, якостей, здібностей, умінь, так і своїх підлеглих, а також за допомогою різноманітних засобів масової інформації. М. п. найбільше використовують з метою досягнення влади, її реалізації та утримання. Мета будь-якого маніпулятора чи групи маніпуляторів — підпорядкувати власній волі іншу людину чи групу людей. Маніпуляції в політиці — не що інше, як спекуляція на людських емоціях і почуттях. Звідси релігійні війни, глибокі національні сутички і конфлікти, фанатизм, екстремізм, тероризм та інші явища, основою яких є передусім вторгнення в глибинні почуття не лише окремих людей, а й цілих народів і націй. Завдяки засобам масової інформації створюються і ефективно використовуються як елементи М. п. різноманітні іміджі, образи, умовні формули і штампи, стереотипи поведінки, подаються заздалегідь заготовлені відповіді на запитання, що хвилюють багатьох. Маніпулятивний арсенал зокрема засобів масової інформації добре відомий: навмисне перекручування реального стану речей шляхом замовчування одних фактів і нав'язування інших; публікація нереальних (брехливих) повідомлень; пробудження в аудиторії негативних емоцій за допомогою візуальних засобів або словесних образів тощо. М. п. має багато спільного з політичною демагогією як формою свідомого обдурювання широких мас, спекуляції на реально існуючих труднощах і проблемах, потребах і сподіваннях громадян. В арсеналі політичного демагога поши-

рені такі засоби, як перекручування дійсності, популізм, підтасовування фактів, виголошення безвідповідальних заяв, обіцянок, облудні присягання, визначення винних, ворогів, боротьба з якими нібито поліпшить існуюче становище, тощо. Політичний демагог — найчастіше ще й користлюбець, авантюрист, а то і просто брехун, людина безвідповідальна і нечесна. Політична демагогія традиційно найбільш поширюється в період соціально-економічної нестабільності у суспільстві.

Авторханов А. Технология власти. — М., 1991; Бабкин В., Селиванов В. Народ и власть. — К., 1996; Бебик В. М. Политология: теория, методология, практика: Підручник. — К., 1997; Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Доценко Е. Л. Психология манипуляции. — М., 1997; Лебон Г. Психология народов и масс. — СПб., 1996; Цуладзе А. М. Политические манипуляции, или покорение толпы. — М., 1999; Политологический словарь / Сост.: Р. Г. Григорян, А. А. Котева, Т. А. Малыгина и др. — К., 1991; Политологичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоноука. — К., 2005.

М. Головатий

Маоїстський координаційний комітет — маоїстська партизанська група в Індії. Виникла як терористична організація в 2001 р. Склад і чисельність М. к. к. невідомі. Займається терористичною діяльністю, зокрема, проти прибічників правлячої партії країни. Має контакти з Комуністичною партією Індії, з подібними організаціями за кордоном, зокрема, в Пакистані, Непалі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным воен.-низироваанным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Маргіналізація (від лат. *margo* (*marginalis*) — край, межа) — неповне, незавершене переміщення людей (індивідів, груп) у нове соціальне середовище, в якому вони позбуваються попередніх соціальних зв'язків і вод-

ночас не можуть повною мірою адаптуватися до змінених реалій життя. Поняття “М.” міцно увійшло в політичну науку 80-х років ХХ ст. Найчастіше перебувають у такому стані соціальні верстви, які внаслідок різних змін у суспільстві, нестабільності соціально-політичних, економічних відносин або несприятливих обставин в особистому житті потрапляють у проміжний, граничний стан щодо стійких соціальних спільнот, стосовно яких і виступають як маргінали. Причинами М. частини трудових верств суспільства є не тільки погіршення соціально-економічних умов їх існування, а й негативні наслідки швидкої урбанізації, масової міграції населення, інтенсивної взаємодії між носіями різних етнокультурних і релігійних традицій, розмивання вікових культурних бар’єрів. Маргінал постає як психологічно розколотий тип, амбівалентна (суперечлива, двоїста) особистість, якій притаманні суперечності між свідомими та інтелектуально-операційними засадами. Маргінальні особи характеризуються підвищеною чутливістю, занепокоєністю, агресивністю, егоцентричністю. А такі риси маргінала, як втрата коріння, соціальних і політичних орієнтирів та легкий перехід до агресії або апатії, робить його зручним об’єктом для політичного маніпулювання особою з втраченою ідентичністю. У цьому зв’язку М. нерідко сприяє формуванню антигромадських об’єднань.

Мала енциклопедія етностранознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відповід. ред.) та ін. — К., 1996.

О. Антонюк

Маргінальність (від лат. *marginalis* — що знаходиться скраю) — покордонність, проміжний стан. У соціології, політології під М. розуміють: 1) покордонну ситуацію, в якій знаходяться індивід або група; 2) втрату або відсутність належності до будь-якої соціальної групи чи класу; 3) відповідну втрату горизонтальних економічних, соціальних і духовних зв’язків; 4) розвал особистістю системи ціннісних орієнтацій.

Проблема порубіжного, тобто такого, що знаходиться на зламі двох чи

кількох соціокультурних стилів існування індивіда, особистості, була предметом аналізу ще в добу Геракліта, Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура, Сенеки, а в українській науковій думці — В. Мономаха та ін. Інтерес до цієї проблеми надто посилювався в епоху Відродження, її розглядали у своїх творах Данте Аліг’єрі, Ф. Петрарка, М. Кузанський та інші, пізніше — Ф. Бекон, Р. Декарт, Б. Спіноза, І. Кант, Г. Гегель, Й. Фіхте, К. Маркс, Ф. Ніцше, а в російській науці — В. Соловйов, М. Бердяєв. У ХХ ст. М. перестала розглядатися як виключно “вмонтоване” соціальне явище в колі фундаментальних проблем суспільства. До наукового вжитку в ХХ ст. поняття “М.” увів американський дослідник Р. Парк — автор відомих праць “Місто Чикаго” (1925) та “Людська міграція і маргінальна людина” (1928). Він пояснював М. як стан індивідів, які перебувають на межі двох різних конфліктуючих між собою життєвих укладів, способів життя, культур, рас. Цю наукову традицію продовжили Т. Верлен, Е. Стоунквіст, Д. Головенський та інші дослідники, а у європейській культурологічній концепції М. пов’язують насамперед з іменем французького дослідника А. Фаржса. Російська (СРСР) та українська наукові школи М. пов’язані з іменами Є. Старикова, Є. Рашковського, М. Тьомкіна, Б. Шапталова, В. Шапинського, К. Феофанова, Н. Фролової, Є. Головахи, Є. Желєзова, А. Здравомислова, Л. Когана, В. Малахова, М. Михальченка, І. Надольного, Л. Сохань та інших авторів. Фактично з появою перших наукових праць Р. Парка системні дослідження М. розділилися на два найпомітніших напрями: а) американська традиція — концепція культурної М. (Р. Парк, Т. Верлен, Е. Стоунквіст, Д. Головенський та ін.); б) західноєвропейська традиція — концепція соціальної М. (А. Фарж, Я. Штумський, Б. Манчіні та ін.).

Концепція М. загалом використовується для економічно слаборозвинутих країн, або для більшості населення таких країн.

М. — одна із складних сторін життєдіяльності людини. В сучасних суспільствах давно з’явилися й існують цілі

маргінальні групи, суспільні прошарки і, навіть, маргінальні народи.

М. поділяють, головним чином, на соціальну і економічну. Соціальна М. належить до особистостей або груп (підгруп), що знаходяться в прикордонній межі між двома групами або класами, не будучи інтегрованими ні в одну (один) із них. Почасти її результатами є дезорієнтація і дискримінація. Економічна М. охоплює соціально дезінтегровані та економічно малозабезпечені і захищені групи конкретного суспільства (безробітні, бездомні, іноземні робітники, меншини тощо).

З поняттям “М.” пов’язані багато інших, в тому числі й похідних понять, таких як “маргінальна особистість”, “маргінальне право” та ін. Якщо конкретна особистість характеризується знаходженням індивіда на кордоні між двома (або більше) соціальними світами, її називають (характеризують) маргінальна особистість. При цьому така особистість повною мірою не сприймається ні в одному з цих світів. “Маргінальне право”, — це право, в якому змішані норми і закони старого і нового права. Така ситуація має місце в процесі радикальної зміни соціально-політичної, економічної системи в державі, її політичної системи.

Соціальна структура маргінальної особистості характеризується домінуванням в її особистісній мотиваційній системі відповідної потреби в самореалізації, свободі та індивідуалізації, вираженої також у порубіжних формах. Структуру соціального механізму розвитку маргінальної особистості складають її мотиваційний, діяльнісний і технологічний рівні. До мотиваційного рівня належить система потреб, інтересів, цінностей особистості. До діяльнісного — соціальна активність, гіперактивність, творчість. Технологічний рівень — це, власне, все, що пов’язано з культурою. У процесі розвитку маргінальної особистості, вирішальне значення для формування її маргінального статусу має культура.

За визначенням А. Маслова, загальна структура соціального механізму процесу формування маргінальної особистості складається з таких елементів: 1) мотиваційної структури осо-

бистості (домінантою виступає потреба особистості у самореалізації, свободі, індивідуалізації); 2) способів становлення і розвитку маргінальної особистості (діяльність, основні її якісні стани — соціальна активність, гіперактивність, творчість); 3) культури (умова формування маргінальної особистості і соціальна детермінанта маргінального статусу особистості).

Завчасно упоряджене ставлення до М., розуміння її як суцільно негативного явища, часто є однією з найважливіших причин соціальних конфліктів на етнічному, релігійному, демографічному, матеріально-економічному та іншому ґрунті.

Процес М. значної частини суспільства означає його деструктуризацію (розбалансованість, розвал соціальної системи) і деморалізацію, являючись однією з найважливіших передумов встановлення диктатури.

Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: теория, история, библиография. — М., 1996; Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. — СПб., 2003; Волков Ю. Г., Поликарпов В. С. Человек: Энцикл. слов. — М., 1999; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політична міфологія: Навч. посіб. — К., 2006; Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Маслов А. О. Маргинальна особистість як предмет соціально-філософського аналізу / Автор. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоноука. — К., 2005.

М. Головатий

Масова агресія — ворожі дії великих людських спільнот, що спрямовані на заподіяння страждань, фізичної, психологічної чи іншої шкоди або збитків і навіть на винищення інших (іноді досить великої кількості) людей. За зовнішньою М. а. зазвичай стоїть внутрішня агресія, як специфічний емоційний стан людини (людей). М. а. супроводжується ворожістю, гнівом, неприйняттям інших людей, явищ, подій, ситуацій. Складним є питання взаємодії та взаємозалежності агресії і права людини на самоствердження. Блокування можливостей людини до самоствердження значною мірою і породжує

агресивність. М. а. стає засобом вторгнення у сферу влади або “престижу”, тобто на територію інших людей, у сферу їхнього життя і діяльності, спричинюючи відповідне їх захоплення. До М. а. призводять: фізіологічні умови (алкоголь, наркотики, інші сильно діючі, стимулюючі засоби); ситуаційні умови (“камінець — зброя пролетаріату”); провокаційні дії (особливо в політиці, соціальній сфері діяльності). Вона розвивається за моделлю: причина, дія (люди), об’єкт агресії, результат (у тому числі й призупинення агресії). Російський вчений Д. Ольшанський модифікує агресію на: експресивну (ритуальні танці, паради, масові акції тощо); імпульсивну; афективну (“агресивний ажіотаж”); ворожу (цілеспрямована, свідомо, спланована — найпотужніша і найзагрозливіша агресія); інструментальну (мета дій суб’єкта агресії є емоційно нейтральною).

Ольшанский Д. Политическая психология. — СПб., 2002.

М. Головатий

Масова інформація — публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація. Друкованими засобами М. і. є періодичні друковані видання — газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем — брошури, буклети, листівки та ін. Аудіовізуальними засобами М. і. є радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005;

Ю. Бондар

Масова паніка — один з найпоширеніших видів поведінки великих груп людей, основою якої є відповідний емоційний стан. Такий стан виникає за умови відсутності, або дефіциту інформації з будь-якої проблеми, явища тощо. В результаті паніки збираються натовпи, які ведуть себе не прогнозовано, безконтрольно. Термін “паніка” має ідентичне пояснення в багатьох мовах і походить, вважають, від імені грецького бога Пана — покровителя пастухів, пасовищ і отар. Саме його гніву приписувалася “паніка”, коли великі отари раптом безпричинно кидалися у во-

гонь, воду або прірву. За ними кидалися тисячі інших тварин. Основними причинами паніки є: ситуативні умови, коли люди очікують певних надзвичайних подій, відчувають їх наближення і стають надто чутливими до них; фізіологічні умови (втома, спрага, голод та інші причини, що послаблюють фізичний і психічний стан людини причини), в результаті чого люди об’єктивно неспроможні оцінити реальний стан речей, ситуацію, їхній емоційний стан втрачає рівновагу, наростає тривога тощо; психологічні умови (раптовість незрозумілого стану, ситуації, психічне збудження, переляк тощо), що найчастіше пов’язані з недоліком, браком інформації, її невірогідністю; ідеологополітичні умови і обставини (нечітке усвідомлення людьми загальної мети, політичних, суспільних подій і явищ, відсутність авторитетного і вагомого політичного лідерства, недостатня згуртованість, єдність великої кількості людей). М. п. може спровокувати, спричинити щонайменша обставина, мінімальна загроза, яка швидко гіперболізується, усвідомлюється як надмірно істотна і важлива. Безпосереднім поштовхом до М. п. можуть бути навіть кимось розповсюджені чутки, заклики, наприклад, про те, що завтра не буде чого їсти, пити, настане масовий голод тощо. М. п. має свою логіку зародження, появи, розвитку та затухання. Спочатку, як неочікуване, виникає потрясіння, потім — замішання (збентеження), далі — циркулярна реакція, коли М. п. охоплює все більше й більше людей і після цього поступове (або раптове) затухання її чи призупинення. Останнє часто має місце як результат наказу, дії авторитетного органу чи людини, використання різного роду сили.

Ольшанский Д. Политическая психология. — СПб., 2002.

М. Головатий

Масонство в Україні й на територіях СНД — почало відроджуватися в 1990 р. Нині в Україні діють масонські та псевдомасонські ложі під патронатом Великого Сходу Франції та Великої національної ложі Франції, Великої Британії, Великого Сходу Італії, Мальтійського ордену, ложа “Бней-Бріт”, ротарійські клуби тощо.

Сфера діяльності масонів розширювалася за рахунок створення спеціальних легальних клубів та інших організацій, яскравим прикладом яких є клуб “Ротарі інтернешнл”. Цей клуб створено як міжнародну масонську ложу американським масоном адвокатом Харрісом ще в 1905 р. Як вважає дослідник масонства Л. Хосс, ротарійський рух — найраціональніша і наймолодша формація масонства. “Ротарі” належать до так званого білого масонства, тобто є об’єднаннями, через які масони мають намір відкрито впливати на суспільство.

Крім “Ротарі”, що налічує понад 1 млн членів, діють також закриті масонські клуби — на таких самих засадах і мають таку саму мету. Серед них: Національна ложа України (НЛУ) — заснована в 1998 р. Великою Ложею Італії. Великий магістр італійської ложі Джуліано ді Бернардо в Одесі посвятив та інавгурував на майстра Національної ложі України ректора Одеського медичного університету академіка Валерія Запорожана, який вважає своїм “першочерговим завданням згуртувати навколо себе ерудованих, досовно багатих людей всієї України і зосередити їхні зусилля на розвитку прогресу заради всього людства”.

Однак господарі масонських лож світу вважаючи, що Одеса не те місто, де робиться політика, вирішили в липні 1998 р. перенести штаб-квартиру НЛУ з Одеси до Києва. Засновник масонської ложі в Україні пан Запорожан добровільно передав повноваження Великому магістру київському бізнесмену Ігорю Задираці.

Наступ нового масонського світового порядку триває. Усе таємне з часом стає явним. Можливо, настала пора вийти з тіні й для українського масонства.

У січні 2001 р. газета “Голос України” надрукувала сенсаційний матеріал під назвою “Тамплієрська справа”, в якому Ольга Вауліна розповіла про те, як священнослужителі та парафіяни виявили на території монастиря орден тамплієрів. Вони побачили, за словами намісника монастиря архимандрита Прохора, “як нехтують християнські святині”. У статті також повідомляється, що орден тамплієрів зареєстрований в 1999 р. Мін’юстом України як міжнародна громадська організація,

яка у своєму статуті щиро визнавала, що займатиметься ізотерикою

“Потрібно ретельно шукати масонів у владних структурах держави. Хай цим займеться СБУ”, — заявив на засіданні сесії Верховної Ради України 13-го скликання депутат Борис Олійник.

Чому ж це депутат Олійник вимагає їх шукати, а їх не шукають?

Попри те, що ще в 1723 р. у “Книзі статутів” Д. Андерсона було визначено, що масони не повинні займатися політикою, вони вельми активно втручаються в політичні процеси різних країн, зокрема й України. Серед політиків, які були масонами: Робесп’єр, Марат, Гарібальді, Пестель, Керенський, Троцький, Гітлер, Трумен, Піночет, усі президенти Сполучених штатів Америки та багато інших політиків.

Конспірологи вважають, що тільки в Європі та США близько 30 млн масонів. Вони мають добре організовані міжнародні структури зі своїми ритуалами.

Чого ж хочуть масони, які мають величезні людські ресурси, значний вплив у засобах масової інформації, політиці та економіці, у Службі безпеки України та інших силових структурах?

Більшість дослідників вважає, що ложі перетворилися на клани, які домагаються привілеїв для своїх членів далеко не мирними засобами. Наприклад, в Італії — це спроба перевороту Боргезе в 1970 р., змова “рози вітрів” генералів Річчі й Нарделла в 1974 р., вбивства фінансистів і масонів Кальві, Сіндони, Пекореллі та папи Іоанна Павла I в 1978 р., а також політична криза ложі П-2, що стояла за цими подіями.

У середині 80-х років лідери масонства поставили завдання змінити імідж руху, активно залучати неофітів, освоювати нові території, ліквідувати національні кордони, встановити контроль з боку елітних корпорацій над економікою більшості країн світу (йдеться про створення світового економічного уряду). Для цього вони запропонували на конференції Великих магістрів (лютий 1985 р.) план під назвою “Проект Соломона II”.

Починаючи з 1988 р. на території СРСР відновлюють свою діяльність ма-

сонські організації Росії, Білорусії, Прибалтики, Грузії, Вірменії, України. Найактивніші — представники масонських систем Великої Британії, Італії, Польщі, США, адепти *Opus Dei*, Мальтійського ордену, ордену Бней-Бріт.

З 1991 р. відновлюють свою діяльність масонські ложі у Києві, Харкові, Одесі, Львові. На терені Західної України активно діють емісарі Великого Сходу Польщі й ордені езуїтів і *Opus Dei*, на Півдні і Сході — адепти Великого Сходу Франції, Італії та США. Відновили свою роботу на території України “Ротарі-клуб”, “Мальтійський орден”, Великий Схід України, “Бней-Бріт” та ін. Члени масонських лож мають великий вплив у парламенті та уряді України.

Окремі експерти вважають, що масонство загрожує новоствореним країнам Східної Європи. Так, французький конспіролог П'єр де Вільмарест зауважує, що “ці люди поволі й таємно наближають винищення національних і культурних цінностей. Вони намагаються все інтернаціоналізувати (глобалізувати) — це ідеологія центрального клубу. Ви не зможете знайти впливових людей в Україні, як і в інших країнах, які не були б пов'язані з клубом”. Великий Магістр Великого Сходу Франції Роже Лерой заявив: “Переконаний, що масони століттями відхрещувалися від політики, а насправді займалися нею. Тим самим масони накликали на себе бурю критики. Для чого приховувати, що масони контролюють політичне життя в багатьох країнах”.

Отже, попри увесь хаос у державі масонство поступово встановлює свій новий порядок, структуруючи суспільство відповідно до своїх принципів і канонів.

Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003.

М. Сенченко

Масонство та його витоки — нині можна визначити як міжнародну спілку товариств, що прикриваються різними цілями філантропії, взаємодопомоги, братерської любові чи навіть церковності й націоналізму. Насправді ж прагнуть однієї мети — створення на

руїнах сучасних релігій і держав безбожної всесвітньої держави, якою керуватиме верхівка масонства.

Неважко переконатися, що ця мета збігається з ідеями юдаїзму, а єврейський дух, символіка, участь і керівництво М. повністю відбиває єврейський характер усієї організації. Дослідник М. Світков називає 26 різних версій виникнення масонства. Вкрите таємницею й дезінформацією, воно не дає точної відповіді на запитання стосовно своєї історії. При цьому для різних категорій масонів подаються різні версії. Витоки М. ховаються в далекій історії. Через те немає змоги дослідити матеріали тих часів. Однак нині це не так і важливо. Найвні матеріали дають підстави стверджувати, що М. з'явилося на світ як синтез усіх попередніх еретичних учень давніх гностиків, манихейв, тамплієрів, різноманітних утопій Т. Мора, Ж.-Ж. Руссо та ін.

“Ми зустрічаємо тут, — пише М. Світков, — гімнософістів Індії, жерців Мемфіса й Геліополіса, розбудову храму Соломона, культ Доброї богині, сирійців, римлян, колегію будівничих, започатковану в 115 р. до Р. Х. Нумою Помпілієм, релігію друїдів, яка проникла в Британію завдяки Юлію Цезарю, лицарські мрії хрестоносців, заснування таємних судилищ у Німеччині в XIII і XIV ст., квакерський містицизм Кромвелля і його партизанів (які сподівалися на Бога, але тримали свій порох сухим), змова англійських роялістів, ворогів Великого Протектора і, нарешті, тамплієрів, раніше й пізніше знищення їхнього ордену. Яким чином відбувся перехід давнини до сучасного масонства — залишається, одначе, в тумані; з приводу ж зв'язку з храмовниками є офіційна заява самих масонів та їхнього Вільгельмбадського з'їзду в 1782 р.”.

Таємна форма існування масонських організацій істотно перешкоджає історичному дослідженню — адже вони завжди намагалися, щоб якомога менше матеріалів потрапляло на суд громадськості. Проте немає нічого таємного, що згодом не стало б відомим.

Масонські організації виникали й продовжують існувати як таємні організації не тільки за формою існування, а головне — утаємничуванням своїх цілей. І це одразу наштовхує мисля-

чу людину на роздуми: якщо їхня мета справді "... матеріальне і моральне вдосконалення людства", то навіщо потрібно це утаємничувати? Чому не робити це відкрито? Чому під страхом смертної кари масонам забороняється у будь-якій формі розголошувати діяльність масонських лож? Чи не є всі їхні лозунги лише прикриттям справжніх цілей, форм і методів діяльності масонських організацій?

Історія М. постає через різноманітні легенди, що часто суперечать одна одній. Ще в 1910 р. французький історик Шарль Бернарден дослідив близько 200 праць, присвячених М., і знайшов там десятки протилежних версій щодо його походження. Зокрема стверджувалось, що засновниками цих організацій були Зороастр, Соломон, євреї, Єнох. Так, 28 авторів вважали, що воно бере свій початок від об'єднань середньовічних мулярів, 18 — шукали його коріння в Єгипті, 20 — вважали, що його витоки губляться в далекій давнині, 15 — бачили його витоки в біблійній книзі "Буття" ("Бытие"), 12 — за початок вважали орден тамплієрів, 10 авторів бачили його серед перших християн.

Проте скільки б не було версій і теорій про походження М., через те, що всі вони поширюються самими масонами, навряд чи їм можна вірити. Адже їхні клятви суворо забороняють розголошувати правду.

Відтак, щоб не блукати в лабіринтах масонських казок стосовно походження їхніх таємних організацій, тим більше, що про це є вже чимало літератури, слід зупинитися лише на кількох найпоширеніших легендах, аби дати бодай мінімум інформації для початківців.

Перша легенда стверджує, що франкмасонство започатковане за часів царя Соломона, який доручив архітектору Хіраму керувати спорудженням храму в Єрусалимі. Хірам розділив робітників на три групи, а для того, щоб вони могли спілкуватися між собою на відстані (споруда мала досить значні розміри), було розроблено цілу систему умовних знаків. Звідси, за твердженням самих масонів, бере свій початок М., їхні умовні знаки та особливості символічної мови.

За іншою версією, М. починається від ордену тамплієрів (храмовників). У 1118 р. дев'ять лицарів на чолі з Хуго Паеном заснували орден тамплієрів, або військо Храму. Таку назву вони отримали від будинку, на місці якого колись розташовувався храм Соломона.

Засновники намагалися створити орден, який вів би одночасно чернече (тамплієри давали три клятви: бідності, цнотливості та послуху) та військове життя й забезпечував безпеку християнських паломників на Святій землі. Розбагатівши від пожертвувань, орден став досить могутнім. Лицарі перестали визнавати будь-кого вищими за себе й почали зловживати своєю могутністю. Вони першими розробили план всесвітнього панування, що суперечить їхнім початковим завданням. Храмовики не тільки перестали вірити в Ісуса Христа, а й навпаки, знущалися й глумилися над ним. Хрест на лицарській мантиї для них перестав бути символом віри й поступово перейшов у букву "Т" (тамплієр).

Згодом лицарі прийняли таємні вчення від єврейської Кабали, давніх єгипетських і ассиро-вавилонських магів. Коріння сучасного М. упирається частково у професійні організації вільних мулярів, від яких і пішла назва "франкмасони", а частково просториться до часів Месії й глибше — до Вавилонської вежі, Содому й Гоморри.

Корпорація масонів уперше з'явилася в середньовічній Франції, в епоху особливо сильного піднесення релігійних почуттів, а з ними й церковного будівництва в готичному стилі. Починаючи з XVIII ст. професійні будівельні організації вільних мулярів приймають у своє середовище почесними членами осіб інших професій і станів, які могли бути для них корисними. Новачки швидко трансформували масонські ложі, перетворивши їх із релігійних та художніх товариств, в органи сучасних містичних і революційних рухів. Ці структури були зручною формою для прикриття таємних сил зла, які задумували світову змову. Їхні союзи на порозі нового часу захопили таємні соціалістичні та містичні організації, які віддавалися культу сатани та іншим мерзотам, привнесеним єврейством у Старий і Новий Світ із

Месопотамії. Особливо роль у цьому захопленні відіграли залишки ордену тамплієрів, який у XIV ст. переродився в антихристиянську секту.

Французький король Філіпп IV Красивий і папа Климент доклали усіх зусиль, щоб зупинити їх. У 1311 р. в усіх християнських державах орден було заборонено, а Жака де Моле (керівника ордену) 11 березня 1314 р. — страчено. Однак, за твердженням масонських ідеологів, у в'язниці Моле вдалося започаткувати чотири ложі: Неаполітанську для Сходу; Единбурзьку для Заходу; Паризьку для Півдня; Стокгольмську для Півночі.

Ще одна легенда говорить про походження М. від різноманітних учень жерців Халдеї, Єгипту, Індії, які таємно поширювали свої світогляди й навчали послідовників.

Масони свято вірять у ці легенди й передають їх як дорогоцінні реліквії з покоління у покоління, мабуть, вважаючи: чим глибше коріння, тим міцніше дерево. Існує й багато інших легенд, проте вони не становлять особливої цінності для розуміння історичного шляху М.

Подальшу історію франкмасонів варто продовжити з X ст., ґрунтуючись уже не на легендах, а на конкретних історичних документальних джерелах. Саме в X–XIII ст. в Англії існували розрізнені групи мулярів-будівельників, які займалися будівництвом різноманітних споруд, влаштовували свої зібрання у спеціальних приміщеннях, що отримали назву “ложі”. Члени корпорації клялися суворо дотримуватися правил та зберігати таємниці будівельного мистецтва корпорації. У ложах встановлювалися три ступені професійного зростання: учень, який упродовж певного часу мав вивчати якусь професію; товариш майстер, повноправний член будівельної корпорації; майстер-будівельник, який керував роботою в ложах. Вони розробляли правила поведінки й обов'язки для учнів і майстрів будівельної корпорації.

Традиції лож мулярів-будівельників з незначними змінами перейшли до масонських таємних організацій, щоправда, з метою далеко не будівельного характеру. Усі ложі корпорації мулярів-будівельників зобов'язані бу-

ли допомагати одна одній і кожному члену корпорації зокрема. Це положення увійшло і в правила поведінки масонських лож. Ще одне правило заповзичили масони від будівельних корпорацій: вступ новачків до ложі, навчання й отримання учнем ступеня майстра та ін.

У X–XII ст. до корпорацій мулярів-будівельників приймали лише робітників, які безпосередньо споруджували будинки, тобто мулярів-практиків. У XIII ст. до корпорацій почали проникати елементи, які не мали ніякого відношення до будівельної професії — мулярі-теоретики (сучасні масони). Мулярі-теоретики займалися моральним вихованням, підготовкою та проведенням зібрань лож тощо. Протягом кількох століть число мулярів-теоретиків у ложах перевищило кількість практиків і, як наслідок, дедалі менше вирішувалися питання, пов'язані з будівництвом, і щораз більше робота лож спрямовувалася на вирішення питань суспільного життя.

На початку XVII ст. англійські ложі мулярів-будівельників склалися повністю з мулярів, які не мали ніякого відношення до будівельної професії. Ложі мулярів-будівельників практичних повністю трансформувалися у масонські ложі. Зрозуміло, що цілком змінилися цілі й напрями роботи таких утворень, хоча назва “ложа”, символи, таємні знаки та інші атрибути таємничості перейшли до масонських лож незмінними.

Діяльність англійських масонських лож на початку XVIII ст. будувалася на так званому англійському деїзмі: цілком відкидалося релігійне вчення і на перше місце ставився розум. Особливо критикувалося церковне твердження про божественне походження влади. Натомість проголошувалося право народу на встановлення тієї форми управління, яка найбільше подобалася його представникам.

Погляди англійських деїстів поділяли члени масонських лож, які виступали організаторами та керівниками суспільного руху за релігійну й політичну свободу.

Представники законної влади, зокрема Карл I, твердили, що народом повинні керувати король і духовенство. Інших поглядів дотримувалися масо-

ни та їхні прибічники. Усі тогочасні теорії про перебудову суспільства відрізнялися лише деталями, мета ж була одна — повалення королівської влади і заміна релігії так званою свободою совісті. Із змісту цього словосполучення, випливає, що кожен може робити все, що йому заманеться, згідно з велінням його совісті. Тобто знову пропагувалася анархія.

Так звані незалежні на чолі з Кромвелем кілька років вели боротьбу з королівськими військами за політичну свободу через державну перебудову. Боротьба закінчилася перемогою “незалежних” і вбивством короля Карла I у 1649 р. Згодом було проголошено республіку на чолі з Кромвелем.

У 1660 р. на зміну республіці прийшла конституційна монархія Стюартів, на чолі Англії став Іаков II.

У 1688 р. відбулася друга революція, результатом якої стало зміщення з трону короля Іакова II та вигнання з Англії династії Стюартів. У 1689 р. проголошено акт про віротерпимість.

Усі ці події підготували масонські організації. На чолі Англії став Вільгельм Оранський, висунутий на цю посаду масонськими таємними організаціями і повністю їм підконтрольний. Прикметно, що Оранський присягав на конституції, розробленій масонами. Після цих подій Англія стає масонською державою.

У 1717 р. цілком легально відбулися загальні збори кількох масонських лож, внаслідок яких створена Велика Ложа Англії й обрано Великого Майстра. Ці події сприяли швидкому поширенню масонства по всій Європі. До Лондона приїжджали тисячі іноземців, знайомилися з діяльністю ложі й започатковували схожі утворення у своїх країнах. Масонські цупальця простягалися в усі куточки земної кулі, керовані з одного центру, проте ніхто з масонських адептів ніколи не бачив і не знав, хто керував і продовжує керувати ними. Найжахливіше те, що багато рядових масонів навіть не здогадуються про кінцеву мету, для якої, власне, й було започатковано це утворення. Натомість вони продовжують вірити в якісь примарні ідеали, якими щедро годують їх керівники, аби лише не ставили запитань. Масонські структури є лише будівельним

матеріалом, за допомогою якого “грозові мішки” забезпечують собі всевітнє панування.

У 1723 р. Велика Лондонська Ложа надрукувала “Конституцію франкмасонів”. У ній, зокрема, наголошувалось: “Ми належимо до всіх націй, мов і сімей”; таким чином встановлюється міжнародний характер М. Із Лондона ложа перемістилася в інші частини Великобританії й переповзла на материк.

У Франції масонство набирає політичного характеру з 1725 р., після прибуття туди з Англії лорда Дервент-Уотерса. Він заснував у Дюнкірхені ложу, яка діяла за інструкціями Лондонської ложі 1717 р.

У Росії першу масонську ложу було організовано за завданням із Англії англійцем Джоном Філіпсом у 1721 р., а її першим великим майстром став англієць Д. Кейт.

У Німеччині М. під англійським впливом із професійного перетворилося на політичне товариство. Така трансформація розпочалася ще в Ганновері у середині XVIII ст. У 1776 р. Адам Вейсгаупт, професор невеличкого університету в Інгольштадті, пізніше його ректор, заснує орден Ілюмінатів. Уже через п’ять років цей орден займає керівне становище не лише в германському М., а й в інших країнах. До адептів ордену входили такі високі особи, як герцоги Брауншвейгський, Веймарський, Готський, єпископ Дальберг. У 1778 р., завдяки таланту Вейсгаупта, масонська ієрархія об’єднала понад два мільйони людей по всій Європі.

“Аби зайняти місце біля домашнього вогнища, — наголошує Вейсгаупт, — ви повинні мати зовнішність людей серйозних і моральних. Пропонуйте спочатку безневинні книги, майте вигляд голубків, а потім поступово розпалюйте своїх дурнів до якого вам буде завгодно градуса”. Недаремно папа Клемент XII порівнює масонів із “зłodіями, що вриваються в дім”.

Нині масонська статистика налічує майже 25 млн масонів, які проживають у різних частинах світу. “Увесь світ — одна республіка”, — твердить Великий Схід Франції. І далі: “Треба розбити церкву. Назад, Розп’ятий! Твоє царство закінчилось. Непотрібен Бог”. А в його настановах за 1922 р.

знаходимо: “Масонство, якому історія зобов’язана окремими революціями, зуміє здійснити й найбільшу, так звану інтернаціональну революцію. Наступна інтернаціональна революція буде витвором масонів”.

Один із видатних діячів Комуністичного інтернаціоналу, генеральний секретар (1935–1943) Георгій Димитров у статті “Масонство — національна небезпека”, написаній у 1946 р., зокрема зазначає: “Незвідка суспільство дивується, що загальновідомі суспільні та державні діячі швидко й необґрунтовано змінюють свої позиції... чи говорять одне, а роблять зовсім протилежне.

Якщо поверхово розглядати таке явище, то воно здається нелогічним і абсолютно незрозумілим... Проте, коли відомо, що вони діють як члени різних масонських лож, тоді питання стає цілком зрозумілим.

Ці діячі, як члени масонських лож, звичайно, отримують поради й директиви од відповідної ложі й підпорядковуються дисципліні, що існує в ній у супереч інтересам народу й країни...

За багатьма даними, дехто очікує, що у нас відновлять масонські ложі. Ці люди збирають старих болгарських масонів й старанно вербують серед державних і суспільних діячів нових масонів...

Масонські ложі є іноземними шпигунами й зрадницькими агентурами. Вони являють загрозу для свободи й незалежності нашого народу й нашої країни.

Ми б’ємо на сполох з приводу цих антинародних гнізд.

Народ вимагає виявити особливу пильність щодо масонських лож у нас. Органи народної влади вимагають вжити заходів проти цих шкідливих таємних організацій.

Кожен має збагнути, що для болгарського державного та громадського діяча — міністра, депутата, керівника політичної партії чи громадської організації несумісне одночасне перебування в масонах, залежних від іноземної волі та іноземної дисципліни.

Масонські ложі небезпечні для нашої батьківщини, і їх, безумовно, необхідно ліквідувати”.

Для виконання поставлених завдань М. використовує різні методи.

Один із них — пропаганда, тобто поширення ідей шляхом повільного переконання. Для пропаганди своїх ідей масони добирають статті, книги, журнали, де погляди авторів збігаються з масонськими, і широко пропагують їх, хоча самі вони залишаються осторонь.

Масони активно підтримують різноманітні секти і групи людей, діяльність яких спрямована проти християнської церкви. Історія М. — це історія боротьби проти релігії. Будучи переважно сатаністами, масони і в обрядах своїх використовують сатанські символи: перевернуті хрести, печатки з числом 666, пентаграму, столи для жертвоприношення тощо. А всі сили насамперед кидають на знищення християнства. Одним із методів масонської боротьби з релігією є пропаганда так званих ідей віротерпимості. Іншими словами: дозволяється все, крім християнства.

Оскільки найефективнішим засобом досягнення радикальних змін у суспільстві є революція, масонські організації через своїх adeptів поступово поширюють революційні ідеї серед різних верств населення. Проте не тільки масонські ложі, а й інші організації роблять це: окультисти, теософи, релігійні секти, різноманітні ліги (миру, прав людини) тощо.

Коли роботу закінчено й легковірні люди, потрапивши на гачок масонської пропаганди, стають потенційними рушіями їхніх задумів, за справу беруться бойові терористичні групи, які завершують план революції.

У разі успішного завершення революційного перевороту М. переходить до наступного кроку перебудови суспільства згідно зі своїми планами. У разі невдачі М. залишається в тіні, а вина перекладається на тих одурених людей, які й несуть потім відповідальність за всі злочини тих самих масонів. Це дає можливість не тільки зберегти масонських adeptів і утаємничити мету їхньої діяльності, а згодом й відновити зусилля, аби досягти кінцевої мети будь-якою ціною. Схожими методами здійснювалися найжахливіші злочини: від убивств до державних переворотів.

Згадаймо, що масони вбили імператорів Павла I, Олександра I, Миколу I,

Олександра II. Доля Олександра II вирішилася 1876 р. в Лондоні на засіданні революційного комітету, де було розроблено план убивства імператора. Використовуючи народ як гарматне м'ясо, масонські ложі штучно організовували бунти, революції, намагаючись знищити законну владу і поставити при владі потрібних людей (декабристський путч, революції 1905 та 1917 рр. тощо).

Після подій французької революції 1789 р. масонські організації поступово набирають сили. Адепти М. починають проникати в усі країни світу, створювати там місцеві ложі з обов'язковим підпорядкуванням єдиному центру. Відтак масонська верхівка мала у кожній країні своїх шпигунів та виконавців.

Масонські організації насамперед запрошують до своїх лож потрібних їм людей: чиновників, які мають можливість впроваджувати потрібні закони та розпорядження, відомих учених, політиків, письменників, діячів культури. Поширюючи гасло, що тільки вступивши в масонські ряди можна розраховувати на блискучу кар'єру, визнання, матеріальну забезпеченість тощо і таким чином, граючи не на найкращих почуттях та людських слабкостях, вони вельми успішно працюють у цьому напрямі. Так, усі члени Тимчасового уряду (крім Карташова) були масонами.

Із відкриттям після розвалу СРСР архівів значно розширилися можливості для дослідження перебігу багатьох світових подій. Російські історики відкривають нові джерела революційних подій початку ХХ ст. У 1996 р. друкуються книги О. Платонова "Исторический словарь российских масонов XVIII–XX веков" і "Терновый венец России. Тайная история масонства 1731–1996", де чимало думок і гіпотез документально підтвердилися масонськими архівними джерелами.

Так, О. Платонов пише: "1945 р. в одному з німецьких замків Нижньої Сілезії Радянська армія захопила десятки вагонів з архівами, що містять надзвичайно таємні відомості Західної Європи, і насамперед таємні архіви масонських організацій Німеччини, Франції, Бельгії, Голландії, Люксембургу, Польщі, Чехословаччини. Ці

архіви зведені сюди за наказом Гітлера після його переможної ходи в Європі. Зібрані документи давали глибокі уявлення про механізми таємної влади і підривної змовницької діяльності "вільних каменярів" в усьому світі. Листування, особисті досьє, списки масонських функціонерів і агентів, циркулярні листи, фінансові документи сповна інформували про технологію "непомітної роботи" світової закуліси... Багато захоплених документів дозволяли Сталіну впливати на певну частину правлячих кіл Заходу, не зацікавлених у розголошенні, а значить закріпити свої позиції у світовій політиці. Захоплені документи підтвердили відомі йому раніше факти про зв'язки масонства й сіонізму та про панівне становище останнього в лавах "вільних мулярів". Факти фінансування масонства єврейськими колами та сіоністськими організаціями посилили неспокій Сталіна в період створення "єврейської держави" в Палестині і при спробі створити таку "державу" в Криму. Мабуть, саме це підштовхнуло його до політики боротьби проти космополітів, де основним було протистояння масонству й сіонізму". Ці матеріали зберігалися в Особливому архіві СРСР.

У своїх книгах О. Платонов на основі архівних матеріалів Особливого архіву глибоко досліджує роль російських масонів, які, починаючи з ХVІІІ ст. завжди були тільки філіями масонських орденів Західної Європи.

Неста Х. Вебстер. Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; Платонов О. А. Терновый венец России. Тайная история масонства: Док. и материалы. — М., 2000. — Т. 1, 2; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003; Эпперсон Р. Невидимая рука. Взгляд на историю как на заговор. — К., 2003.

М. Сенченко

Масонство, франкмасонство (фр. *franc-macon* — вільний каменяр) — міжнародна спілка утаємничених товариств, метою діяльності яких є створення всесвітньої держави. Вважається, що організаційні витоки М. сягають ХІІІ ст., коли братства каменярів-будівельників у Німеччині, Франції, Англії, вивільнившись з-під

впливу монастирів, набули самостійного статусу й утворили власні спілки. Вони почали влаштовувати свої зібрання у спеціальних приміщеннях, що отримали назву “ложі”. Члени корпорації давали клятву суворо дотримуватися професійних правил і зберігати таємниці будівельного мистецтва. У ложах установлювалися три ступені професійного зростання: учень, товариш-майстер, майстер-будівельник.

Поступово до корпорацій будівельників почали проникати так звані муляри-теоретики (вчені, представники аристократичних кіл), які не мали ніякого відношення до будівництва. Однак, зростаючи кількісно, вони почали спрямовувати роботу лож на розв'язання не вузькопрофесійних будівельних проблем, а питань суспільного життя. Будівельні корпорації трансформуються в духовно-політичні об'єднання, тобто, власне, масонські організації, зберігаючи організаційні форми й ритуальну символіку своїх попередників.

У 1717 р. чотири лондонські ложі об'єдналися у Велику Ложу й обрали Великого Майстра. Ця подія актуалізувала швидке поширення М. по всій Європі.

У 1723 р. Велика Лондонська Ложа ухвалила й надрукувала “Конституцію франкмасонів”.

Спочатку М. мало форму вільнодумства, своєрідної опозиції до офіційних морально-етичних, політичних постулатів конкретних суспільних утворень, які зазнавали на той час значного церковного впливу, хоча сама світоглядна система М. має релігійну основу. Серед “світочів” М. — Рама, Кришна, Будда, Мойсей, Мухаммед, Піфагор, Платон, Лао Цзи, Конфуцій. На формування вчення М. значний вплив мали гностики, маніхейці, кабалісти, а згодом — катари. Масони поділяють позиції деїзму, вірять у вічний закон природи, який нібито можна досягнути лише завдячуючи “просвітленню”, що дається “обраним”. Головне божество М. — Люцифер. Символіка М. — молоток, циркуль, лопатка — “кельма, п'ятикінцева “палаюча” зірка. Ритуальні відмінності М. пояснюють формулою: “єдність у багатоманітті”. Головна мета М. — досягнення всім людством — незалежно від

расової, національної, релігійної, культурної належності, — свободи, рівності і братства, “царства істини й любові”, “земного раю”. Ця мета досяжна шляхом морального, фізичного і розумового вдосконалення кожної людини. Головна перешкода на цьому шляху — релігія, нація, монархічні держави. Саме вони, на думку М., стояли і стоять на перешкоді об'єднання земель у єдиний світовий союз, а тому мають бути знищені. Організаційно М. поділяється на іоанівське (голубе) і андріївське (червоне). Іоанівське включає в себе три нижчі ступені — учень, товариш і майстер, — у вченні якого домінує етична проблематика (його покровитель — Св. Іоан Хреститель). Андріївське М. охоплює понад 30 ступенів (покровитель — Св. Андрій Первозванний). Союзи братів-масонів, організації, що поєднують окремі масонські гурти, називаються ложами. На чолі кожної ложі стоїть майстер (внерабль). Ложі називаються іменами святих, міфологічних персонажів, найшановніших символів або подій тощо. Масонські організації носять конспіративний характер. Вони поширилися по всій планеті. Нині масонська статистика налічує 25–30 млн масонів, які проживають у різних частинах світу, дотримуючись імперативу: “Увесь світ — одна республіка”. Серед достатньо відомих і впливових: ордени “Бней-Брит”, “Череп і кістка”, “Відні лицарі — тамплієри”, “Мальтійський орден”, “Чорний орден”, “Великий Схід Франції”, “Більдерберзький клуб” та багато ін.

В Україні М. набуло поширення наприкінці XV ст., з утворенням у Києві “Ложі безсмертя” (1784). Згодом подібні ложі відкрилися в інших містах України. У 1900 р. на основі об'єднання п'яти підпільних лож була створена Велика Ложа України.

Із входженням України до складу СРСР і до розпаду останнього говорити про розвиток М. важко. Відродження М. в Україні почалося з часів так званої “перебудови” М. Горбачова, з утворенням ложі “Великий Схід України”.

Виноградов А. Тайные битвы XX столетия. — М., 1999; Кузьмин А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Неста Х. Вебстер. Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с

англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; Платонов О. А. Терновый венец России. Тайная история масонства. 1731–1996; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003; Эпперсон Р. Невидимая рука. Взгляд на историю как на заговор. — К., 2003.

А. Черній

Масонський рух і декабристи — минуло понад 180 років від початку повстання декабристів. Основні архівні матеріали стосовно декабристів зосереджено в державному архіві Петербурга, який раніше був майже недоступний для дослідників. Проте з відкриттям таємних масонських архівів в 1991 р. з'явилася можливість предметно дослідити “революційний” рух декабристів і визначити його рушії. Нині можна впевнено заявити, що 14 грудня 1825 р. в Росії вперше постала масонська змова з метою не тільки змінити державний устрій, а й поділити Російську імперію на окремі території.

Постає питання: чи масонські ложі й масонський рух були і є позитивними, спрямованими на досягнення вищих ідеалів людства: добра, миру й щасливого життя?

Справді, чимало хто з низової ланки масонства вважає, що лозунг масонів, який добре видно на печатці ложі “Нарцис”, заснованої у Києві в 1914 р., — “свобода, рівність, братерство”, є істинною метою масонів. Проте свідчення й документи таємних масонських архівів відкривають інші реалії масонської романтики. Ідеологія масонства — це ідеологія обраних, що передбачає їхню панування над людством. Керівники вищих ступенів масонської ієрархії прагнуть встановити світовий порядок, в якому їм належатиме панівна роль, будь-що досягти світового верховенства, створити світовий уряд, єдину релігію, єдину армію і єдину грошову одиницю; власне, це і є новий світовий порядок, про який так багато говорять і пишуть у західних країнах і особливо в США.

І якщо проаналізувати французьку 1789 і російську 1917 рр. революції, то стане очевидним, що терор і людські жертви, які їх супроводжували, це не пошук кращого життя і не романтика революціонерів, а чорна змова проти народів Франції та Російської імперії.

Декабристи і російські масони, на відміну від західних масонів, які переважно виконували роль закулісного ідеологічного й політичного лобі, мали свої характерні особливості. Основна з них полягала в тому, що російське масонство, починаючи з XVIII ст., завжди було філією масонських орденів Західної Європи (масонів Франції, Німеччини, Швеції та інших країн) і виконувало всі інструкції та вказівки їхніх керівників. Про це свідчить листування російських масонів зі своїми закордонними керівниками, а також звіти про роботу.

В Особливому архіві (ОА) СРСР (нині — Центр зберігання історико-документальні колекції) є інструкції та циркулярні листи російським “братам”, які чітко регламентують їхню поведінку. По суті, масони на теренах Російської імперії були агентами зарубіжних центрів, їх “п'ятою колоною”, підриваючи національні інтереси Росії.

Перша російська ложа, очолювана англійським капітаном Джоном Філіпсом, який перебував на російській службі, виникла в 1721 р. Її організатором стала Велика Ложа Англії. Надалі масонство швидко поширилося й легально існувало до 1794 р., коли Катерина II спеціальним указом повністю заборонила діяльність масонських лож.

Царський указ продовжував діяти до 1801 р., доки в ніч з 11 на 12 березня, за згодою великого князя Олександра Павловича масонські змовники вбили царя Павла II. Відтак цар Олександр I став заручником масонів, оточення якого було вже цілковито масонським.

1810 р. в Росії діяла 31 ложа. Після поразки Наполеона й окупації Парижа російськими військами в 1814 р. чимало російських аристократів відвідали Францію й надихнулися ліберальними ідеями французької революції. Це сприяло створенню в Росії двох масонських лож “Північна Зірка” і “Південна Зірка”, до яких увійшли впливові й багаті російські дворяни.

Нині достеменно відомо, що французьку революцію організував орден Ілюмінатів, який пустив глибоке коріння в масонстві Франції. Ілюмінати, маючи значний вплив на масонські

організації, діяли під вівіскою французької масонської ложі “Об’єднаних друзів”, а з 1790 р. — прусського таємного союзу Тугенбунд (“Союз Доброчесності”).

Російське масонство було пов’язане з Ілюмінатами з початку створення ордену, до якого входив князь М. Репнін (1734–1801) — генерал-фельдмаршал, член багатьох лож, зокрема секти “Новий Ізраїль”. Керівник військово-масонської ложі шведської системи, член Капітула Фенікса, він мав безпосередній зв’язок з керівниками світового масонства.

Членами “Союзу Доброчесності” були: граф М. Орлов (1788–1842) — генерал-майор, флігель-ад’ютант, засновник таємного “Ордену Руських Лицарів”, віце-президент київського відділення Біблейського товариства; полковник генерального штабу О. Муравйов (1792–1863) — член “Священної Артіль”, Військового товариства, керівник Московської управи “Союзу Благоденства”, засновник ложі “Трьох Доброчесностей”, учасник підготовки декабристського путчу, член лож “Єлизавети і Доброчесності” та “Трьох Доброчесностей”, а також ложі у Франції, де в 1814 р. в м. Мелене отримав 7-й ступінь; полковник П. Пестель (1793–1826) — член “Союзу Спасіння” і “Союзу Благоденства”, організатор і голова Південного товариства один з організаторів декабристського путчу, член лож “Об’єднаних Друзів” і “Трьох Доброчесностей”; князь С. Трубецької (1790–1860) — полковник, член “Союзу Благоденства” (голова і спостерігач Корінної ради), “Союзу спасіння”, “Трьох Доброчесностей”, один із керівників Північного товариства й авторів “Маніфесту до російського народу”; дійсний статський радник М. Тургенєв (1789–1871) — директор Московського університету, член “Ордену Руських Лицарів”, “Союзу Благоденства” й Північного товариства (один з ініціаторів і керівників), один з організаторів декабристського путчу, ложі “Залізного Хреста”; відвідував також інші ложі в Парижі, у 1814 р. мав 18-й ступінь; генерал-майор М. Фонвізін (1787–1854) — член “Союзу Спасіння”, “Союзу Благоденства” (ініціатор і керівник Московського з’їзду), учасник підготовки декабристського путчу в Москві

та ложі “Олександра Троїстого Спасіння”.

Одним із представників ордену Ілюмінатів у Росії був Ернст-Веніамін-Соломон Раупах, який з 1804 р. жив у Москві і за сумнівної діяльності у 1822 р. висланий з країни.

Під час війни з Наполеоном і після неї російські масони дедалі тісніше об’єднуються з французьким масонством. За даними масонських архівів, у січні 1815 р. в Парижі під юрисдикцією Великого Сходу Франції засновується Велика Ложа “Астрея” (федерація п’яти військово-похідних лож). При цьому зумовлювалося, що відразу після перенесення Великої Ложі “Астрея” до Росії Великий Схід визнає за нею самостійність (на правах автономії). Відбувається концентрація масонської влади. Перенесена до Росії Велика Ложа “Астрея” об’єднала близько сорока лож (шість лож залишилося під шведською юрисдикцією).

Такий перебіг подій активізував діяльність масонів, і царю Олександрі I все частіше надходять таємні повідомлення про політичну змову масонських організацій. У 1821 р. генерал О. Бенкендорф (1783–1844), шеф корпусу жандармів, член масонської ложі “Об’єднаних Друзів” з 1810 р. (згодом від масонства відійшов), повідомив царя про змову, що становить велику загрозу державності. Проте його повідомлення Олександр I залишає без належної уваги. Звістки про наявність змови продовжують надходити. Все це переповнило чашу терпіння царя і 1 серпня 1822 р. в рескрипті на ім’я управляючого міністерством внутрішніх справ В. Кочубея Олександр I видає наказ: “...усі таємні товариства, під якими б іменами вони не існували, чи то масонських лож чи іншими, закрити і надалі не дозволяти; всіх членів цих товариств зобов’язати, що вони надалі жодних масонських та інших товариств не утворюватимуть і взяти від військових і цивільних чинів зобов’язання, що вони не належать до таємних товариств, взяти з них підписку, що вони надалі до них не належатимуть; якщо хтось такого зобов’язання дати не захоче, той не повинен залишатися на службі”.

Офіційний список офіцерів, які належали до масонських лож, складений

на основі їхніх заяв, у 1822 р. налічував 517 осіб. Проте, як свідчить масонський архів, до цього списку ввійшли далеко не всі масони, які продовжували свою антидержавну діяльність, перейшовши у глибоке підпілля.

Цар постійно отримує інформацію про змову, про дух вільнодумства та лібералізму й починає зміцнювати апарат влади, звільняючись від масонських функціонерів. У 1823 р. залишає посаду міністра внутрішніх справ масон Кочубей, у 1824 р. з посади міністра освіти звільняється масон Голіцин. Незважаючи на такі дії царя, підготовка до насильницької зміни форми правління та державного устрою Росії тривала.

Про масонську сутність декабристського путчу відомо давно й написано дуже багато. Однак після указу Леніна про заборону масонських організацій про них стали писати як про щось другорядне, вслякко применшуючи їхню роль. У 1926 р. діяльність таємних товариств в Україні висвітлювали так: “Багато українських декабристів були спочатку масонами, але їх, перейнятих політичним раціоналізмом, не задовольняли вузькі завдання масонства, їх політична реакційність й релігійна містика, і вони утворюють власні декабристські організації. Членами масонських лож були такі проводирі Південного товариства, як Пестель, брати Муравйов-Апостоли і Волконський. Зв’язок з масонством мали також і ті попередні організації, з яких почасти виріс і декабризм — “Союз Спасіння” і “Союз Благоденства”. В Україні масонство було досить поширене. Ще у XVIII ст. в Києві існувало дві ложі, а в 1818 р. ми бачимо там ложу слов’ян, об’єднаних у спілці Астрей, куди входили також і поляки”.

Академік Д. Багалій у праці “Декабристи на Україні” зазначає: “...Масонські ложі були поширені — ми їх бачимо в Києві, в Полтаві, Одесі, Катеринославі й по інших містах Правобережної України (на Волині й Поділлі), де потім утворилися таємні товариства декабристів. У них входило дворянство, іноді вельможне й дуже багате”.

Члени “Товариства Об’єднаних Слов’ян”, як і окремі члени Південного товариства (С. Муравйов-Апостол та ін.), пропагували свої ідеї серед сол-

датів. Улітку 1825 р. “слов’яни” влилися в Південне товариство на засадах повалення царизму шляхом військового перевороту, створення республіки та звільнення селян від кріпосницької залежності.

Романтична мрія російського дворянства, його патологічне несприйняття національних традицій та ідеалів, що понад десять років визрівало під впливом іноземних масонських лож, вилилися в першу відкритую репетицію на Сенатській площі 14 грудня 1825 р. та у воєнному бунті Чернігівського полку під Білою Церквою наприкінці грудня того самого року.

Час відкритого виступу настав після смерті царя Олександра I в Таганрозі 19 листопада 1825 р. Царем був проголошений його брат, царський намісник у Польщі Костянтин. Однак після того, як армія та державні чиновники принесли присягу Костянтину, стало відомо, що він перед смертю Олександра підписав акт про відмову від права на престол. Через те, що в Петербурзі деякий час панувало непевне становище, масони зважилися використати його для здійснення державного перевороту.

14 грудня 1825 р. під час присяги цареві Миколі I планувалося вивести “революційні” війська на Сенатську площу під командуванням офіцерів-масонів і примусити членів Сенату оголосити маніфест до російського народу, написаний членами товариства.

Водночас інші повсталі частини мали зайняти Зимовий палац і Петропавловську фортецю, заарештувати царську родину. Тимчасовий уряд повинен був скликати установчі збори, затвердити російську конституцію і вирішити долю царської сім’ї. Очолюючи повстання мав князь С. Трубецькой, у якого був план повстання. Однак він ухилився від його виконання, бо мав намір примусити царя Миколу I без кровопролиття прийняти конституцію. 14 грудня С. Трубецькой не з’явився на Сенатській площі, й повстання фактично очолили Рилев, Якубович, Каховський, Оболенський та ін.

Як зазначає Ф. Ястребов, “декабристам вдалося вивести на Сенатську площу лейб-гвардії Московський полк, лейб-гренадерів і матросів морського гвардійського екіпажу, всього понад

3000 осіб з 30-ма офіцерами”. За даними різних джерел, до декабристів звернулися два митрополити і герой Вітчизняної війни з французами граф Милорадович з проханням розійтися, але це не допомогло. Один із членів товариства Каховський вистрелив і смертельно поранив графа Милорадовича, який закликав солдат до смиренності й принесення присяги новому імператору. Після невдалих спроб умовити повсталих надійшов наказ пустити в хід гармати, і повстання було придушено. Аналогічно закінчилися й інші спроби підняти повстання у Москві і в Україні.

Неста Вебстер у книзі “Світова революція” розкриває нерозривний зв’язок масонських і революційних організацій, переконливо доводячи, що коріння революційної діяльності знаходиться в програмі ордену Ілюмінатів — знищення державності та релігії. Досліджено й документально підтверджено зв’язки між ілюмінатами, мартиністами і французькими масонами, з одного боку, і Тугенбундом, “Союзом Благоденства”, карбонаріями і російськими масонами-декабристами — з іншого.

У своїх свідченнях на допитах П. Пестель заявив, що Південне товариство було лише продовженням “Союзу Благоденства”, побудованого за принципами Тугенбунду — гілки ордену Ілюмінатів.

“Декабризм — пряме дитя ордену Ілюмінатів, Тугенбунду і карбонаріїв — через десятиліття після своєї ганебної загибелі породив кривавий нігілістський рух “Народна воля”, а той, у свою чергу, — не менш злочинний рух соціал-революціонерів і соціал-демократів, які залили Росію кров’ю мільйонів православних людей”, — говорить про масонів Олег Платонов у книзі “Терновый венец России”.

Тож як сьогодні назвати людей, які за допомогою насильницьких актів намагаються змінити суспільний лад, вбивають урядовців, навіть президентів? Відповідь може бути тільки одна — терористи.

Багалій Д. Декабристи на Україні. Державне видавництво України, 1926; Платонов О. А. Терновый венец России. Тайная история масонства: Док. и материалы. — М., 2000. — Т. 1,2; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003.

М. Сенченко

Мафія (італ. *maf(f)ia*) — 1) таємне товариство в Сицилії, яке виникло на початку XIX ст. і терористичними методами домагалася досягнення своїх інтересів; 2) організована злочинність; 3) в політиці — незаконний, злочинний вплив на окремих осіб, державні та громадські установи і організації з тим, щоб досягти поставлених перед собою цілей. Нині М. — предмет особливих турбот для влади різного виду.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Рябов С. Г. Политология: словарь понятий и терминов. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Халипов В. Ф. Власть. Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Меджліс аш-шура Афганістан — транснаціональний координаційний орган, що відповідає за розробку стратегії військової політики, стратегії воєнізованих релігійно-політичних організацій інтегрального напрямку в ісламі та інтегруючих проєкцію джихада на Кашмір і держави Центральної Азії. Сформований приблизно в середині 90-х років. Нинішній статус (після закінчення війни в Афганістані) точно невідомий.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Менталітет (фр. *mentalite* — склад розуму, світовідчуття, світосприйняття, душевний склад) — своєрідна політико-психологічна сукупність понять, настанов, особливостей мислення та поведінки, притаманна соціальним, етнічним спільнотам, особистостям тощо. М. зумовлений специфічним відображенням дійсності, спричиненим життєдіяльністю народу в певному географічному і культурно-історичному середовищі політичних інститутів та соціальної структури суспільства. Він віддзеркалює той рівень суспільної свідомості, в якому ставлення до соціально-політичних реалій залишається логічним, не виявленим, не відділеним від емоцій та звичок, але дає змогу по своєму сприймати самого себе, своє природне та соціальне оточення. М. позначає усталений спосіб людського

мислення, що не обмежується лише сферою усвідомленого і поринає значною мірою в несвідоме, тобто є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій. У науковий обіг термін “М.” було введено представниками культурно-антропологічного напрямку — етнологом Л. Леві-Брюлом (1857–1938) та засновниками найвпливовішої у сучасній історіографії “Аналіз” М. Блоком (1886–1944) і Л. Февром (1878–1956). Л. Леві-Брюл у праці “Примітивна ментальність” (1922) аналізує два типи М. — пралогічний і логічний — на основі зіставлення способів мислення австралійських і африканських племен з властивим йому законом партиципації та раціонального, представленого європейською культурою, мислення на основі закону суперечності. Для теоретичної розробки концепції М. значний вплив мають публікації Ж. Лефевра (30-ті роки ХХ ст.), в яких застосовується поняття колективного та індивідуального М. як специфічних, зумовлених передусім біологічно, констант людського мислення. Із 40-х років ХХ ст. розпочинається системне розроблення проблем М. у працях М. Блока “Антологія історії або ремесло історика” та Л. Февра “Проблеми зневіри в XVI столітті: релігія Рабле”. У цих працях М. трактується як своєрідне співвідношення ідеології та утопії, спосіб масово-індивідуального історичного мислення, бачення історії, конкретно-історична форма “колективного неусвідомленого”. М. є надбанням не тільки інтелектуальної еліти суспільства у певному періоді його існування, а й усього конкретного соціуму як докорінний пласт.

Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. І. Поняття та терміни / Гол. ред. В. Євтух. — К., 1997.

О. Антонюк

Меритократія (від лат. *meritus* — гідний і грец. *kratos* — влада) — правління найобдарованіших, найгідніших людей, які здобули владу завдяки своїм індивідуальним здібностям, освіченості і талантам. Термін М. запропонував англійський соціолог М. Янг у книзі “Піднесення меритократії: 1870–2033” (1958). На думку науковця, М. повинна стати посткапіталістичною формою суспільної органі-

зації, коли керівні посади в різних сферах обійматимуть найталановитіші — незалежно від їхнього походження чи належності до соціального прошарку. Більшість соціологів та політологів визначають М. як утопічну теорію. Однак є у неї і прибічники. Ідеї М. частково розвинені в теорії постіндустріального суспільства. Використовують також для виправдовування об’єктивності існування так званої керівної еліти суспільного прошарку, якому ніби належить управління у суспільстві на протигагу основному, “керованому” населенню. Абсолютизовано ідея М. позначена і у вченнях про месіянність або ж богообраність того чи іншого народу, якому належить вести за собою, управляти іншими. Вульгаризовано ідеї М. використовують у політичному протистоянні з метою здобуття влади, коли тій чи іншій політичній силі, групі або ж особі намагаються надати харизми рятівника суспільства, нації від наявних чи можливих бід. Лежить в основі ідеологічного виправдовування існування тоталітарних та авторитарних режимів. Характерними прикладами можуть бути комуністичні режими під егідою “керуючих” і спрямовуючих партій, куди допускали “найгідніших”.

Ю. Бондар

Месіанізм (араб. букв. *масх* — помазання, *масих* — помазаник) — релігійно-філософське вчення про майбутнє пришестя на землю посланця Бога — Месії, покликаного здолати на ній зло й установити справедливість, мир, спокій, тобто “Царство Небесне”. Актуалізація М. пов’язана з кризовими суспільними процесами, загостренням, або нерозв’язаністю соціальних проблем, втратою реальної надії на краще майбутнє в найближчій час та ін. Одне з перших системних уявлень про Месію виникло серед давніх іудеїв, у час, коли єврейська держава була зруйнована, а євреї знаходилися в полоні у Єгипті та Вавилоні. Впавши у відчай, люди поклали надію на допомогу надприродних сил, Бога. М. був привабливим і для перших християн у період їх гонінь і переслідувань у Римській імперії тощо.

Ідея месіянства є однією з фундаментальних в усіх монотеїстичних ре-

лігіях. Загальною рисою конструктів самого месіанства є те, що вони мають два виміри: індивідуальний та загально-соціальний. Перший полягає в тому, що месія інтерпретується як особистість, з чітко означеними індивідуальними рисами і властивістю, яка, залишаючись серед людей і людиною, виходить за цю визначеність, стаючи причетною до сфери сакральної дії. Другий вимір полягає в тому, що месія є силою соціального перетворення, розв'язання суспільних проблем свого часу. При цьому часова визначеність соціальної проблематики відходить на другий план, історичне тло, на якому формувалися месіанські уявлення, постають у міфологічній формі як універсальна світобудова. Щоправда, ці виміри у різних релігіях виявляються по-різному. Так, в іудаїзмі та ісламі домінуючим є соціально-прикладний аспект природи месії. Щодо християнства, то очікування месії аж ніяк не пов'язані з вирішенням завдань розвитку певного соціуму, актуалізацією певної соціально-політичної утопії. Дії месії для іудеїв — виконання обіцянки перед стороною, що дотрималась умов попередньої угоди, для християн — розкриття таїни існування оновленого світу, для прибічників ісламу прихід месії — встановлення насамперед політичного правителя Аллаха на планеті.

М. є тією категорією релігійної свідомості в монотеїстичних релігіях, завдяки якій вона рефлексує невідповідність історично усталених форм суспільного життя його новим духовно-практичним засадам. Суспільна свідомість здатна осягнути необхідність входження в нову систему уявлень, кінцевого відокремлення від минулого, зберігши при цьому досвід духовного освоєння світу. Суттєвим є те, що усвідомлення це передбачає необхідність для такого переходу творчого акту з боку людини, людської особистості, а не дії якоїсь надлюдської абстрактної сили. Саме людина є тією ланкою, що єднає Минуле та Прийде, діючи в соціумі, вона спричиняє оновлення світу за принципами, носієм яких є. З погляду науково-філософської рефлексії така людина є носієм, реалізатором певної понадіндивідуальної "історичної закономірності", "історичною особистістю", що

необхідно з'являється у певний час. З позицій релігії, чинником появи такої особистості є також понадіндивідуальна "Божа воля", що реалізується у певний момент актом появи Месії. Принципова відмінність полягає лише в тому, що науково-філософська світоглядна побудова передбачає принципову можливість та необхідність знання людиною таких умов та часу суспільної трансформації, а релігійна не передбачає можливості попереднього знання про умови та час приходу історичної особистості, даючи лише систему уявлень про ознаки його з'яви.

Див. також: *Месія*.

Гончаренко О. М. Глобальні проблеми і футурологічні утопії. — К., 1983; Кривелёв И. А. Что знает история об Иисусе Христе? — М., 1969; Ислам в истории народов Востока. — М., 1981; Рижский М. И. Библейские пророки и пророчества. — М., 1987.

А. Черній

Месія (від давньоєвр. *машиах* — помазанник) — 1) у релігії антропоморфна фігура, своєрідний прообраз дійсної людини, яка має прийти й змінити світ на основах істинного буття; 2) той, в кому бачать рятівника, визволителя.

Хоча поняття "М." має іудейське коріння, його ідея є однією з фундаментальних у більшості релігійних систем, при цьому в кожній із них вона наповнюється своїм особливим змістом. Так, в іудаїзмі М. розуміється як реальна людина з плоті і крові, цар і духовний вождь виключно єврейського народу — *Машиах*. З його приходом припиняється війни, настане загальний мир і благополуччя. Всі люди, насолоджуючись спокоєм і гармонією, зможуть присвятити себе пізнанню Бога і духовному вдосконаленню.

Християнство визнає, що М. — обранець Бога на землі, який має прийти в "кінці днів" (мається на увазі період історії, що передуює приходу М.) і дати людству знання, але однозначної відповіді на питання: "Хто це має бути?" — не дає. Аналізуючи текст Біблії, доходимо висновку про двоїсте розуміння того, що є М. у християнстві. Так, за однією точкою зору, М. — це сам Ісус Христос, який повернеться у "кінці днів" і довершить свою місію. Друга —

М. та Христос є різними постатями, а в “кінці днів” прийде той, кого звать Левієм або Агнцем. Згідно з християнським трактуванням прихід М. є кінцевим завершенням багатовікової деградації людства. Він допоможе розв'язати низку проблем: відновити духовність, моральність, установити справедливість та занедбані закони Біблії. Саме М. має здійснити суд, під час якого загине найгірша (найгіршовніша) частина людства. Після суду припиняться війни, хвороби, катастрофи й стихійні лиха, оскільки всі будуть вести праведний спосіб життя і Богу не треба буде карати людей. Маючи нові знання, всі житимуть у справедливому суспільстві, яке побудує М.

У мусульманській есхатології очікується прихід М. — Махді. В шиїтському ісламі Махді людська постать Світової Душі, духовний вождь людства, навколо якого обертаються сфери людського буття. У сунізімі Махді — реальний очікуваний непогіршимий імам із роду Алі, провісник близького “кінця світу”, той, хто поновить віру, послідовник Пророка Мухаммеда. Він постає як повновладний правитель у силу божественного встановлення, який поверне на землю справедливість. Тобто мусульмани покладають на свого Мадхі такі самі надії, як християни на Христа, а іудеї — на Машіаха.

Спільною функцією М. у більшості релігійних систем є розв'язання складних і неоднозначних соціально-духовних проблем людського буття та боротьба з Антихристом (Дадджалом, Сатаною, Дияволом). Наприклад, в ісламі присутній мотив розуміння того, що з останніми спільно боротимуться Ісус та Махді, тобто відбудеться своєрідний синтез християнської та ісламської традиції.

Див. також: *Месіанство*.

Ислам в истории народов Востока. — М., 1981; Кривелёв И. А. История религии: Очерки: В 2 т. — М., 1975; Полонский П. Евреи и христианство. Несовместимость двух подходов к миру. — Иерусалим, 1997.

А. Черній

Метиси (фр. *metis*, з ісп. *mestizo*, від лат. *mixtus* — змішаний) — нащадки від шлюбів між представниками різних людських рас. В антропологічному

відношенні М., звичайно, займають проміжне положення між расами, що змішуються. В Америці М. називають нащадків від шлюбів білих і індіанців. Змішування рас є досить характерною тенденцією для сучасного людства. Змішання або метисизація зумовлюється міграційними процесами. Метисизація розпочалася з давніх часів в областях дотику різних расових груп, у так званих контактних зонах. У світі існує чимало таких зон. Зокрема, Північна Африка (зона змішування європеїдів і негроїдів), Південно-Східна Азія (європеїдів, монголоїдів і австролоїдів), Західний Сибір (європеїдів і монголоїдів). У цих зонах процес змішування відбувається упродовж десятків тисяч поколінь. Значного масштабу метисизація досягла у зв'язку з великими географічними відкриттями XV–XVII ст. і наступних колоніальних експансіях та торговель. Нині близько 1/5 населення світу становлять М. Ними є кубинці, американські індіанці, практично все темношкіре населення Америки. Метисні групи району Карибського басейну і Центральної Америки ще називають креолами. Полінезійці ж є настільки своєрідною групою, що їх можна виділити в окрему расу. Впізнати М. можна за деяким “відхиленням” від канонічних рис, характерних для контактних рас. Наприклад, часто зустрічаються північноафриканці або чорношкірі американці з європейськими рисами обличчя і явними ознаками негроїдної раси. У сучасному світі глобалізації, змішування країн і народів метисизація всіх рас у світовому масштабі не є реальністю, оскільки для того, щоб відбулися й закріпилися серйозні зміни в біології людини, потрібно, щоб змінилися тисячі поколінь. Немає ніяких підстав і передумов, які могли б призвести до утворення в передбачуваному майбутньому нового людського виду. Однак єдність виду не стоїть на заваді внутрішньовидовій різноманітності, більше того, різноманітність сприяє стійкості виду. Це відноситься не лише до біологічних і соціальних явищ, а й до культури.

Большая советская энциклопедия: В 30 т. — М., 1974. — Т. 16; Краткий словарь современных по-

нятий і терминов. — М., 1993; Оксфордская иллюстрированная энциклопедия. Народы и культура. — М., 2000.

В. Деревінський

Методи етнополітологічних досліджень. Етнополітологія як наукова теорія ґрунтується на певній методиці, під якою слід розуміти арсенал наукових методів вивчення й аналізу функціонування етнополітичної сфери суспільства.

Сам метод як категорія в широкому розумінні слова означає спосіб пізнання, а “науковий метод” становить теоретично обґрунтований нормативний пізнавальний засіб.

У вужчому значенні поняття “метод науки” розглядається як сукупність підходів і принципів, правил і норм, інструментів і процедур, які забезпечують взаємодію суб’єкта (тобто вченого) з об’єктом, що пізнається, для досягнення дослідницьких цілей та вирішення завдань.

Науковці, які осмислюють етнополітичні явища і процеси, активно використовують увесь широкий арсенал методів з інших суспільних наук. Умовно методи етнополітології можна поділити на такі групи:

1. Загальнологічні: аналіз і синтез, індукція і дедукція, діагноз і прогноз, визначення і класифікація, порівняння і аналогія, абстрагування, моделювання, спостереження і експеримент, статистичний аналіз, логіко-математичне моделювання. Вони є універсальним інструментарієм осмислення етнополітичних явищ і процесів, суб’єктів і об’єктів етнополітики.

2. Теоретичні: системний, історичний, порівняльний (компаративний), діалектичний, структурно-функціональний.

3. Емпіричні (біхевіористичні): безпосередній нагляд, контент-аналіз документів та інформаційних потоків, експеримент, анкетне опитування, інтерв’ю тощо.

Серед основних об’єктивно-методологічних принципів дослідження етнополітичних явищ найважливіше місце посідає системний підхід. Як загальнонауковий метод дослідження, особливого поширення він набув у другій половині ХХ ст. і посів одне з провідних місць у науковому пізнанні. Пере-

думовою його проникнення у науку став перехід до нового типу наукових завдань. Передусім у багатьох галузях науки, в тому числі й гуманітарної, центральне місце зайняли проблеми організації та функціонування складних об’єктів. По-друге, сучасне наукове пізнання висунуло в центр вивчення такі системи, межі і склад яких не завжди чітко простежуються й потребують спеціальних досліджень у кожному окремому випадку.

Центральним поняттям системного підходу є певний ідеальний об’єкт, що розглядається як складне цілісне утворення. Оскільки одну й ту саму систему можна досліджувати з різних точок зору, системний підхід передбачає виокремлення насамперед певного системоутворювального параметра, що зумовлює пошук сукупності елементів, мережу зв’язків і відношень між ними — її структуру. З огляду на те, що система завжди перебуває в певному середовищі, системний підхід має фіксувати її зв’язки і відносини з навколишнім. Тому другою вимогою цього підходу є потреба врахування того чинника, що будь-яка система є підсистемою іншої, більшої системи, і навпаки — виокремлювати в ній менші підсистеми (елементи), які в іншому дослідницькому контексті самі розглядаються як системи.

Використання системного підходу дає змогу розглянути процес формування етнополітичної доктрини в Україні як цілісної складноорганізованої системи заходів держави, спрямованих на забезпечення рівноправних відносин та тісної взаємодії представників різних етносів, підтримання атмосфери толерантності, довіри й поваги у взаєминах між ними.

З позицій методологічних принципів системного підходу етнополітика виступає як структурний механізм, що включає в себе політику держави щодо: 1) української нації; 2) національних меншин, які є складовими українського суспільства; 3) української діаспори, яка перебуває за межами України та пов’язана з ядром українського етносу; 4) осіб, депортованих за національною ознакою, які повертаються в Україну; 5) адаптації репатріантів в український соціум.

Завдяки системному підходу процес формування державної політики України щодо регулювання міжетнічних і міжнаціональних відносин можливо розглядати як невіддільну складову (підсистему) усієї державотворчої парадигми, тісно пов'язаної з її іншими галузями.

За допомогою системного підходу дослідження пріоритетів й основних параметрів етнополітичного процесу в Україні виходить за межі політичної сфери й розкриває можливість розглянути цей процес у ширшому контексті з активним використанням матеріалів інших наук — історії, правознавства, філософії, соціології.

Ключова роль в осмисленні етнополітичної сфери суспільства належить історичному підходу, який передбачає вивчення етнополітичних явищ у їх послідовно-часовому розвитку, а також виявлення взаємозв'язку минулого, сьогодення й майбутнього. Цей підхід набув поширення і застосування у західній та вітчизняній етнополітологічній науці. Він є одним з найвідоміших і “найстаріших” в етнології. Як принцип підходу до дійсності, що змінюється у часі та розвивається, він був висунутий і розроблявся у філософських системах Ф. Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, Й. Фіхте, Г. Гегеля, К. Сен-Сімона, О. Герцена та ін.

Саме на цьому підході ґрунтується примордіалістська концепція етнічності, а також теорія етносу. Визначаючи роль історичного методу в етнографії, Ю. Бромлей писав, що він необхідний “не лише для розгляду змін, які відбуваються з окремими компонентами об'єкта, а й для з'ясування генезису і розвитку етносу загалом. З цим дослідницьким аспектом пов'язаний один із найважливіших напрямів етнографічної науки — етнічна історія; в межах цього напрямку вивчення окремих компонентів етносу в кінцевому підсумку підпорядковане з'ясуванню його динаміки як цілісної системи. Головне завдання розробки проблем етнічної історії — дослідження усіх видів етнічних процесів, у тому числі етносоціальних”.

Історичний підхід до аналізу етнічних та етнополітичних процесів передбачає врахування двох аспектів: поперше, розгляд цих процесів протягом

усієї історії людства та окремих його етносів; по-друге, вивчення їх на конкретно-історичному етапі власного розвитку.

У сучасних умовах, коли особливої актуалізації набули проблеми осмислення етнічного контексту в людській культурі і колективній психології, націобудівництва, причин етнонаціоналізму, взаємозв'язку етногенезису і державного будівництва, значення історичного підходу як методологічного методу значно зросло.

Необхідність застосування такого підходу у вивченні концептуальних засад формування етнополітики в Україні пояснюється насамперед тим, що у власній історії України, особливо починаючи з другої половини XIX ст., накопичився великий історичний досвід (позитивний і негативний), який неможливо обминути не лише з теоретичної точки зору, а й з практичного боку.

Важливо звернути увагу й на те, що вивчення цього досвіду набуває надзвичайної цінності в контексті його зіставлення з міжнародним досвідом розв'язання етнополітичних проблем, нагромадженим передусім західним світом.

У межах такого співставлення відкривається широка можливість осмислення ступеня взаємопроникнення і взаємозв'язку вітчизняного історичного досвіду з досвідом, нагромадженим світовим співтовариством.

З огляду на історичний підхід етнополітика в Україні досліджується як у ретроспективі, так і в різні конкретно-історичні періоди існування українського суспільства, а також вивчається еволюційний шлях становлення поліетнічного складу населення, виникнення і розвиток на території держави української нації як титульної, національних меншин. Цей підхід дає змогу виявити проблеми і основні пріоритети в етнополітичному процесі на різних історичних етапах, простежити внутрішні тенденції і системні зв'язки між етнокомпонентами українського суспільства в нових історичних умовах.

Використання історичного методу сприяє осмисленню процесу становлення полікультурного українського соціуму; специфіки культурної взає-

модії на різних історичних етапах між українцями як титульним етносом та іноетнічним населенням; чинників збереження етнічними групами в умовах глобальної універсализації та стандартизації самотвornoї матриці етнокультурного розвитку; проблем державної етнонаціональної політики та політико-правових колізій у галузі етнокультурних відносин і шляхів їх подолання.

Провідне місце в етнополітичних дослідженнях належить порівняльному (компаративному) методу. Його важливість пояснюється насамперед тим, що він дає змогу звільнитися від етноцентризму — світоглядного принципу, представники якого вважають той етнос, до якого вони належать, таким, що має певні переваги перед усіма (чи багатьма) іншими етносами. По-друге, завдяки цьому методу є можливість максимально використати різноманітність етнополітичного досвіду з метою знаходження оптимальних моделей для порівняння з реальним станом українського поліетнічного суспільства, що потребує власної концепції етнополітики.

Серед політологів цей метод поціновується як перспективний за багатство методологічного інструментарію порівняльного аналізу політичних, у тому числі й етнополітичних явищ, які ґрунтуються на принципах подібності й відмінності, дедуктивних теоретичних моделях політичних інститутів й індуктивних методах їх верифікації за допомогою діахроно-історичного та синхронно-емпіричного способів нагромадження даних.

В Україні порівняльний метод набуває дедалі більшої популярності в межах становлення вітчизняної школи порівняльної політології. На сучасному етапі цю школу найповніше репрезентують наукові студії, започатковані українським вченим Ф. Рудичем та іншими дослідниками на базі Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Завдяки цьому методу їм вдалося досягнути політичну систему України в її цілісності, розглянути її складові: державні структури, механізм взаємодії гілок влади, основні засади функціонування органів місцевого самоврядування, тенденції становлення партійної та виборчої

систем, формування інститутів правої держави і громадянського суспільства. На основі порівняльного аналізу, виявлення загальних рис і відмінностей показано трансформацію політичних систем у країнах СНД і Балтії, Центральної та Східної Європи.

Застосування у дослідженні етнополітики в зазначеному ракурсі порівняльного методу забезпечує: по-перше, можливість здійснити компаративний аналіз відповідності законодавства України в етнополітичній сфері міжнародно-правовим нормам; по-друге, вироблення пропозицій щодо шляхів гармонізації вітчизняного правового поля з міжнародним механізмом захисту прав національних меншин та прискореного процесу входження України до єдиного міжнародного правового простору; по-третє, з'ясування загального і особливого в конституційно-правовому статусі етнічних груп як в Україні, так і в інших європейських державах; по-четверте, осмислення власного шляху етнополітичного розвитку на основі збереження традиційних цінностей та вибору найприйнятніших для нинішнього державотворчого етапу елементів існуючих у сучасному світі структур, систем, підходів у розв'язанні етнонаціональних проблем.

В осмисленні етнополітичних процесів велике значення має діалектичний метод, який дає змогу визначити внутрішні суперечності етнополітики як джерела її саморозвитку та рушійну силу етнополітичних змін в українському поліетнічному соціумі. Цей підхід дає можливість проаналізувати етнічний, національний та державотворчі процеси в Україні у їхній діалектичній єдності й взаємозумовленості, виявити основні тенденції, пріоритети в етнополітиці, розглянути їх у динамічному розвитку, органічному зв'язку із соціально-економічною, політичною, духовно-культурною та іншими сферами.

Основи етнодержавознавства: Підручник / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1997; Соціологія: Короткий енцикл. слов. / Уклад.: В. І. Волович, В. Г. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; За ред. В. І. Воловича. — К., 1998; Философский энциклопедический словарь / Гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев и др. — М., 1983.

О. Антонюк

Методи конфліктологічних досліджень — система пізнавальних і перетворювальних засобів, прийомів, принципів і підходів, які застосовує наука (конфліктологія насамперед) для цілісного, системного вивчення конфліктів. Такі методи поділяють загалом на універсальні і специфічні. До універсальних належать ті методи, що характерні для більшості наук: індукція, дедукція, спостереження, експеримент, анкетування, бесіда тощо). Специальними є методи, що притаманні і використовуються в конкретних науках: тестування, соціометрія та ін. М. к. д. можна поділити за функціональною диференціацією на методи: а) теоретичного дослідження конфліктів; б) емпіричного дослідження конфліктів; в) аналізу, тлумачення та інтерпретації теоретичних та емпіричних даних дослідження. Існують й інші М. к. д., а саме: спостереження; системний; історичний; конкретно-соціологічних досліджень; аналізу документів; статистичний; біхевіористський; раціонально-інтуїтивний. Виокремлюють і такі М. к. д. як: системні; емпіричні; ситуативні; статистичні; експертні оцінок; “картографії конфлікту”; конвент-аналізу; примірних та арбітражних процедур; соціометрії. Системний метод — це цілісне, комплексне вивчення конфліктів, хоча варто брати до уваги, що сам об’єкт (конфлікт) не є цілісним, одномірним соціальним явищем. Емпіричний метод — це поєднання теоретичного і практичного аспектів конфлікту. Ситуативний метод — пов’язаний із часом, простором (межами) характеристик, що беруться до уваги при вивченні конфліктів. Статистичний метод — це використання і врахування різноманітних статистичних даних. Метод експертних оцінок — використовується з метою прогнозування розвитку, наслідків конфліктів і конфліктних ситуацій. Метод “конфлікту” ґрунтується на практиці своєрідного заповнення “карти” конфлікту за спеціально розробленими методиками. Комп’ютерний конвент-аналіз — це методи співставлення, порівняння різних даних — аналітичного, якісного, статистичного та іншого характеру. Метод примірних та арбітражних процедур має місце тоді, коли для розв’язання

конфліктів (теоретично і практично) потрібна “третя” сторона — організація, структури тощо. Соціометрією, як М. к. д., послуговуються тоді, коли ставиться завдання вивчення емоційно-психологічних зв’язків між учасниками (сторонами) конфліктів. Як і будь-які інші, М. к. д. мають відповідати таким основним вимогам: об’єктивність (зроблені на основі об’єктивних і переконливих даних); валідність (максимально повними для можливих висновків); бути надійними (коли отримуються одні й ті самі результати за багатьох варіантів перевірки і контролю); специфічність (відповідність конкретно обраної і використаної методики тільки тому факту, процесу, проблемі, явищу, які вивчаються, досліджуються); економічність (здійснені за мінімальних втрат часу, зусиль, засобів, але ефективно).

Вашенко І. В. Общая конфликтология. — Харьков, 2001; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Психологическая диагностика: проблемы исследования. — М., 1981; Психология личности: тесты, опросники, методики. — М., 1995; Скотт Д. Г. Конфликты. Пути их преодоления. — К., 1991; Чмут Т. К. Культура спілкування: Навч. посіб. — Хмельницький, 1996.

М. Головатий

Мир і справедливість — збройна група, яка була створена в Мексиці (як ескадрон смерті) в середині 90-х років. Фактично виникла з числа маргінальних елементів за підтримки великих землевласників і окремих функціонерів правлячої Інституційно-революційної партії PRI. Склад, керівництво, чисельність і характер озброєння точно невідомі. Зафіксовані масові розправи групи над громадянським населенням за політичною ознакою. Наприклад, у грудні 1997 р. в результаті таких дій загинуло 45 осіб і 31 особу було поранено.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Миротворність — сприяння встановленню, підтриманню миру, усунування ворожнечі, протистояння, замирення конфліктів. Формами М. можуть

бути переговори, “круглі столи” чи міжнародні конференції, розмежування сторін, які конфліктують, озброєними військовими контингентами третьої сторони або ж міжнародними силами. Міжнародні миротворчі війська застосовують із санкції ООН для замирення міждержавного чи міжетнічного протистояння.

Ю. Бондар

Мислення імперське (тоталітарне) — специфічна форма мислення, притаманна вкрай авторитарним, тоталітарним державам, де практично відсутні демократія і права людини. Вважається, що термін “М. і. (т.)” склався лише на початку 50-х років ХХ ст. (дещо пізніше терміна “тоталітаризм”). Особливу роль в обґрунтуванні цього терміна відігравали Х. Арендт (“Источники тоталитаризма”), З. Бжезінський у спільній праці з Х. Арендт, “Тоталитарное мышление”, Е. Фром. Так, Е. Фром у своїй теорії соціального характеру стверджував, що людина не просто соціалізується під тиском оточення, а “вживлює” в себе відповідну соціальну культуру.

Деякі вчені, зокрема В. Чалікова, розглядають “тоталітарне мислення” і “тоталітаризм”, вважаючи, що перший термін (явище) виникло набагато раніше. Відомий політолог Х. Арендт переконливо довела, що тоталітаризм принципово відрізняється за своєю природою і особливостями від усіх інших форм державницького насилля — диктатури, деспотії, тиранії тощо, оскільки має принципово іншу, особливу духовну основу — поєднання сліпої віри з крайнім цинізмом. На її думку, перетворення особистості в ідеальний об’єкт тоталітарного ладу розпочинається з розпаду моральної свідомості (людина починає засвоювати, що покарання має бути не за те, що вона вчинила, а за те, ким вона себе вважає), потім вона втрачає відчуття межі між добром і злом і, врешті, від голоду, знущань різного характеру, людина гине фізично. Як і багато фахівців різних галузей знань Х. Арендт визначала чотири основних елементи (складові), характерні для тоталітарного суспільства: 1) всесильна ідеологія, що апелює не до логіки людини, а до її

рефлексів; 2) містичний вождь (лідер), якого і обожують, і ненавидять майже одночасно; 3) квазіпартія (політико-партійна корпорація, що функціонує як єдине ціле з механізмом постійних внутрішніх змін і маніпуляцій); 4) машина безперервного масового політичного, морального, фізичного терору. Ці обов’язкові елементи тоталітарного терору М. і. (т.) не просто відповідним чином приховувало, виправдовувало, а й пояснювало, як своєрідні складові “партійної”, “політичної” дисципліни, від яких “стовідсотково” залежало будівництво “світлого комуністичного завтра”. Щодо Х. Арендт, то вона наголошувала, що така структура могла бути життєздатною лише в умовах тотального приниження і остраху, війни, політичного матеріального дефіциту в тісному поєднанні саме з масовим політичним терором. Загалом поняття “суспільство тоталітарне” з’явилося в обігу політиків, соціологів, психологів та інших наприкінці 1952 р. (на симпозіумі в США), коли з’явилася формула: “Тоталітарним можна називати будь-яке закрите суспільство, в якому все — від виховання дітей до випуску продукції — контролюється з єдиного центру”.

М. і. (т.) так чи інакше, але невідривне від імперської свідомості, як цілісного, об’ємного комплексу різнорідних ідей, концепцій, відчуттів, що в сумі створюють відповідну уяву про місце своєї країни у світі, історії, з-поміж інших народів. Така свідомість є продуктом тривалого історичного процесу (нерідко кілька століть). Орієнтовно, на думку вчених, до імперської свідомості входять: елементи зовнішньополітичних доктрин, за допомогою яких імперська влада (уряди) час від часу оновлюють імперську політику; актуальні для конкретного часу ідеологічні концепції; традиційні цінності способу життя народу метрополії, які свого часу були перенесені на всю імперію; тимчасові (сьогоденні) судження і громадські відчуття; конкретні релігійні, професійні уяви і цінності. Свідомість імперська більш життєздатна навіть, ніж сама імперія.

Вважають, що російська модель М. і. (т.) склалася у XVIII–XIX ст. як принцип INFLUENCE LEGITIME,

який пояснювався не інакше, як законне, “невід’ємне право Росії робити упереджувальні дії, включаючи завоювання інших земель і народів саме для “власної безпеки”. Така політика велася, починаючи з правління Петра I., а пізніше до неї додалася і політика так званого “обмеженого суверенітету” для сусідів Росії, колишнього СРСР. Цю політику часто називали політикою “законного втручання”, пояснюючи навіть тим, що колись, мовляв, на ці землі першою ступила нога слов’янина. Звідси брала початок і політика висхідних “російських переваг”, у тому числі і над іншими слов’янськими народами. Зрозуміло, що для окремих росіян важким є усвідомлення того, що українці — це окремий народ з власною державністю та ін. Історично, століттями відбувався процес “збирання” “одвічно російських земель”, який до того ж супроводжувався великою пропагандою добровільних мотивів такого об’єднання. Будь-які спроби (навіть, бажання) добровільного виходу зі складу імперії, поціновувалися М. і. (т.) не інакше як “крайній”, “буржуазний” та інший націоналізм, “злочинство”, тобто зрада ідеалам імперії, її владі.

Століттями М. і. (т.) підживлювалося наявністю “великих” зовнішніх ворогів (Османська імперія XVII–XIX ст., Англія — XVIII–XIX ст., США — XX ст.), а в окремі часи такими ворогами були — Польща, Швеція, Японія, Німеччина, Франція та інші країни.

Специфіку російської моделі імперської свідомості, а відтак і М. і. (т.) пов’язують із: особливостями історичного розвитку Росії (деспотизм, репресивна система царської влади, рабський менталітет народу, максимальний утиск духу свободи тощо); особливостями історичного розвитку Росії (тяжка боротьба з народами іншої віри, “об’єднання російських земель навколо Москви”, постійні імперські завоєвувальні війни); вірою в особливу роль Росії у світ тощо.

Як складне і багатопланове соціальне явище, М. і. (т.) пов’язане з багатьма складовими, зокрема з геополітикою колишньої Росії, СРСР найперше щодо країн Сходу, які, враховуючи європоцентристський імперський сте-

реотип, упродовж багатьох років вважалися нічийними. Тому рух на Схід завжди розглядався як похід на землі, що нікому не належать, а спротив місцевого населення пояснювався як дії “банд”, “дикунів”, “незаконних військових угруповань”. Заперечувалися і будь-які в тому числі й духовні цінності Сходу, а історичними визнавалися і проголошувалися лише цінності православні, християнські. На підставі цього певним чином виправдовувалися жорстокість, велася війни проти народів Сходу. Вся політика російської імперії щодо інших, в тому числі й східних народів, була загарбницькою, пов’язаною із бюрократизацією, централізацією і русифікацією зайнятих територій, що в сумі становило цілеспрямовану політику примусової колективізації. Заселені іншими народами землі називалися “українськими”, “окраїнами”, а люди, що на них проживали — “малоросами”, “інородцями”. А такі землі, як наприклад, Далекого Сходу, Північно-Східного Сибіру сприймалися і проголошувалися не інакше як своєрідні заморські, далекі провінції стосовно яких Велика Росія, Москва були своєрідним материком.

Ідеологію М. і. (т.) багато років підігривав російський шовінізм, ідеї “великої духовної місії Росії”, “вселенської російської душі”, “особливої ролі Росії в історії” та ін. Природно, що у зв’язку з цим нечітким і розмитим був і етнічний портрет російської людини.

Дехто вважає, що російське М. і. (т.) — це російська національна свідомість, і — навпаки. Так, Е. Анісімов стверджує, що росіяни раніше, ніж усвідомили себе нацією, усвідомили себе імперією. Справді, майже, впродовж XX ст. М. і. (т.) оперувало і жонглювало домінуючими категоріями марксизму, ленінізму, марксизму-ленінізму і їм подібних вчень: “клас”, “нація”, “колективні інтереси”, “єдиний радянський народ” тощо.

Поступовий розпад Російської імперії після 1917 р. був насильницькими методами призупинений юдо-більшовиками, а спроби окремих етносів утвердити, розбудувати власні національні держави були не лише призупинені елементарною воєнною

силою, а й збагачені “світовою революцією”, “світовою комунією” та ін. На певний час із 30-х років ХХ ст. знову запанували ідеї “збирання земель”, тепер вже з метою утворення “світової комуні” з центром у Москві. Все більше в М. і. (т.) стала домінувати ідея “старшого брата” та “молодших”, “рівних” братів — українців, прибалтів, грузинів, вірменів та ін. До того ж у громадській думці постійно нав’язувалося твердження, що “старший брат” — російський народ живе набагато гірше, ніж інші “народи-брати”, а Росія, Москва — не що інше, як своєрідна “дійна корова”. Імперські амбіції Москви надто посилювалися після 1945 р., в період виснажливої “холодної війни”, змагання зі США, коли досягли апогею спроби створити “супер державу” — СРСР. Росія (СРСР) вважала за можливе на правах держави-переможниці у Другій світовій війні вмішуватися у справи будь-якої сусідньої держави, європейського об’єднання соціалістичних держав, а потужна русифікація стала результатом того, що чисельність народів і народностей царської Росії за роки радянської влади скоротилася більш як удвоє. М. і. (т.) колишніх Росії, СРСР майже суцільно пов’язувалося із категорією “наше” (історія, географія, територія, інтереси тощо). Імперські схеми і моделі, за усіх їх відмінностей, досить одноманітні й типові, ґрунтуються на підсвідомому, алогічному і раціональному, коли люди ототожнюють себе з територією, історією, культурою виключно власної імперії, гіперболізують її місце і роль в історії, житті інших людей і народів: “Москва — серце батьківщини”, “моря необхідні СРСР — як повітря”, “раніше думай про батьківщину, а потім — про себе”, “Севастополь — наше місто!” та багато інших. Тобто М. і. (т.) ґрунтується на звичайних, часто суто пропагандистських моделях і стереотипах.

Із розвалом СРСР М. і. (т.) не зникло абсолютно. Воно розбавилося пошуком винних у такому розпаді великої імперії. Логічними виявилися спроби реанімувати СРСР в СНД, хоча відцентрові тенденції народів, що почали створювати власні етнічні держави стали надто потужними й резульативними. Ще гострішою вия-

вилася проблема російської ідентифікації, посилювалися російський націоналізм, маргіналізація населення Російської федерації.

Arendt H. The Origins of Totalitarianism. — 1951. — N. 4; Arendt H., Brzezinski Z. The Totalitarian Mind. — 1955. — N. 4; Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Словарь конфликтолога. — 2-е изд. — СПб., 2006; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Ольшанский Д. Политическая психология. — СПб., 2002.

М. Головатий

Міжетнічний антагонізм (від грец. *antagonizma* — суперечка, боротьба) — структурний елемент міжетнічного конфлікту, найвищий рівень напруги між різними етнічними спільнотами (між домінуючою етнічною більшістю і меншістю, а також між етнічними меншинами). У першому випадку йдеться про макрорівень, оскільки тут задіяний рівень національний (мається на увазі принаймні один компонент — більшість, яка зазвичай покриває всю територію країни), а в другому — про мікрорівень (або про меншинний рівень). Практика міжетнічних відносин свідчить, що конфлікт на рівні “більшість — меншість”, звичайно розуміється як антагонізм між меншістю і владою, оскільки більшість у свідомості меншинних груп ототожнюється з владою. Практично в усіх поліетнічних країнах представники більшості домінують у владних структурах. М. а. виявляється на початковій стадії у формі поширення негативних стереотипів, а в “загостреній” стадії набирає рис етнічної дискримінації із застосування силових методів. М. а. виникає в результаті різноманітних конфліктних ситуацій. У сучасному світі ними виступають: нерівний доступ представників етнічних груп до економічних, політичних та інформаційних ресурсів; етнічний поділ праці і соціальних статусів у суспільстві; активна міграція населення; культурно-мовна дискримінація етнічних меншин, порушення політичних прав і обмеження громадських свобод їхніх представників; асиміляторська політика держави в інтересах національної більшості; суперечності в системі правових норм насамперед у межах співвідношення прав людини, права наро-

ду на самовизначення і непорушності міжнародно визнаних державних кордонів; міжконфесійні суперечності; територіальні суперечності і домагання; політична культура, сформована під впливом шовіністичної пропаганди і етнофобських міфів; історична несправедливість і образи за минулі “національні приниження”; активність сепаратистки налаштованих лідерів, політичних партій і організацій; швидка економічна модернізація; погіршення соціально-економічних умов життя населення; прагнення етнічних груп здобути гідне місце в процесі суспільного розвитку країни. Становище етнічної спільноти в суспільстві виступає джерелом конфлікту, а сам конфлікт виникає там, де відчутна їхня соціально-економічна нерівність та культурна занедбаність. М. а. як вияв найвищого рівня суперечностей між етнічних відносин виростає з етнічної напруги та конфронтації. Етнічна напруга є комплексним феноменом, що формується під впливом різних чинників, але передусім соціальних і політичних. Етнічна напруга на відміну від етнічної неприязні й етнічної ворожості, які є ознакою міжетнічної взаємодії на індивідуальному рівні міжетнічної взаємодії, виявляється на груповому (колективному) рівні, оскільки охоплює певну частину спільнот. Тут уже йдеться про групові інтереси й змагання за їх задоволення. Власне, вже на цьому етапі можна говорити про боротьбу за соціальні, економічні, політичні й культурні ніші в суспільному розвитку поліетнічної держави. Виявами міжетнічної напруги на рівні відносин “більшість — меншість” можуть бути різкі заяви меншості щодо дискримінації її більшістю в різних сферах суспільного життя, відмова більшості рахуватися з інтересами меншості. У взаємодії на рівні “меншість — меншість” виявом етнічної напруги виступає усунення від підтримки вимог однієї меншості іншою, поширення негативних етнічних стереотипів, відмова від участі в заходах, які проводить та чи та етнічна спільнота. При цьому практично відсутнє таке явище, як міжетнічна солідарність, завдяки якій можна домагатися поступок з боку влади. Етнічна конфронтація є наступним витком загострення

міжетнічних відносин, тим компонентом міжетнічного конфлікту, який реалізується в протиставленні інтересів однієї етнічної спільноти іншій або ж на рівні більшості і меншості й у прагненні вирішити проблемні питання за власними сценаріями. Як стадія розвитку міжетнічного конфлікту, етнічна конфронтація стимулює його ескалацію й спонукає учасників конфлікту до рішучих дій у розв’язанні проблем, які стали предметом міжетнічного конфлікту. Якщо інші компоненти (стадії) міжетнічного конфлікту мають переважно стихійний характер, то для етнічної конфронтації дедалі більшою мірою стає характерною організованість (керіваність з боку лідерів етнічних рухів). М. а. виявляється на двох рівнях етнічної взаємодії — індивідуальному і груповому (колективному). На першому рівні він не носить узагальнювального характеру й матиме скоріше спорадичний, випадковий характер. Випадковий у тому розумінні, що не пов’язаний з певними закономірностями й виявляється насамперед у побутовій сфері. Виявлення М. а. на другому рівні пов’язане з проникненням його в різні сфери суспільного життя, зокрема, в політичну та ідеологічну. У цьому випадку його доля (агрегація чи зменшення) залежить від колективних дій, що, звичайно, регулюються певними політичними силами, що групуються на етнічній основі. Запобігати виникненню М. а. можна за допомогою створення належної політико-правової бази, яка забезпечувала б рівність усіх громадян, незалежно від походження, в усіх сферах життєдіяльності суспільства; вивчення сприятливого морально-психологічного клімату для розвитку всіх етнічних спільностей, дотримання правових норм і демократичних принципів у міжетнічній взаємодії.

Агеев В. Межгрупповые взаимодействия и социально-психологические проблемы. — М., 1990; Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. — К., 2005; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005.

В. Деревінський

Міжетнічні відносини — у широкому розумінні — взаємодія етносів,

етнічних груп у різних сферах (політиці, культурі, економіці тощо); у вузькому — міжособові стосунки людей різних національностей, які відбуваються як на офіційному, так і на неформальному рівнях.

М. в. можуть розвиватись гармонійно або набувати дисгармонійного характеру. Визначальною передумовою першого напрямку розвитку є рівноправний статус контактуючих етносуб'єктів, закріплений у правовому полі і впроваджений державою у власній етнополітиці. Це відбувається за певних умов, а саме: створення політико-правової бази, яка забезпечує рівні можливості усім громадянам брати участь в управлінні державою і громад, справами, зміцнення гарантій, що виключають вияви дискримінації осіб за етнічною, релігійною або мовною ознаками; досягнення у М. в. стану злагоди, атмосфери толерантності, високої довіри, поваги до мов, культур, традицій, звичаїв і релігій; перетворення поліетнічності суспільства, його багатокультурності в консолідуючий чинник творення демократичної, правової держави; забезпечення у всій повноті духовно-культурного розвитку як титульного етносу, так і представників інших народів, що проживають у країні, тощо.

На характер М. в. має вплив низка чинників: історичних, політичних, соціально-структурних, культурних тощо. До історичних чинників належать: по-перше, хід історичних подій, внаслідок яких формувались відносини між народами, етнічними групами; по-друге, історичні події, що стали символом у сучасному етнопольовому процесі; по-третє, особливості етноісторичного розвитку етносу, етнічної групи, включених у контакт. Особливо впливають на М. в. політичні чинники, серед яких: принципи і форми державного устрою, характер політичного ладу, тип державної етнополітики. Важлива роль у формуванні М. в. належить еліті, яка виконує низку функцій: вносить у них ідеологію толерантності чи ворожнечі; виробляє політику, спрямовану на узгодження інтересів і потреб етнічних груп, або, навпаки, на стимулювання міжетнічної напруженості; спрямовує діяльність засобів масової інформації, які

відіграють визначальну роль у формуванні міжетнічних настанов та стереотипів; ініціює прийняття державних програм духовно-культурного розвитку етнокультур; слугує зразком поведінки тощо.

Серед групи соціально-структурних чинників, що впливають на М. в., вирізняються найістотніші: взаємозв'язок соціальної та етнічної стратифікації; соціально-структурні зміни; місце етнічного чинника в соціальній мобільності.

На стан М. в. впливають і культурні чинники, пов'язані з рівнем освіти й інформованості етнічних груп та їхніми традиційними нормами культури.

Міжнаціональні відносини та національні меншини України: стан, перспективи / Упоряд.: Р. Ш. Чілачава, Т. І. Пилипенко; За ред. Р. Чілачави. — К., 2004; Міжнаціональні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи / Кол. авт.: керівник Д. В. Табачник. — К., 2004.

О. Антонюк

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації — затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї 2106 (XX) ООН 21 грудня 1965 р., яка набула чинності 4 січня 1969 р. Конвенція складається з преамбули, чотирьох частин і 25 статей. У преамбулі зазначено, що головними причинами її прийняття є: по-перше, Статут Організації Об'єднаних Націй заснований на принципах гідності й рівності, властивих кожній людині, і що всі держави-члени Організації зобов'язалися робити спільні і самостійні дії у співпраці з Організацією Об'єднаних Націй для досягнення однієї з цілей, що полягає в заохоченні і розвитку загальної пошани і дотриманні прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови або релігії; по-друге, Загальна декларація прав людини проголошує, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах і кожна людина повинна володіти всіма правами і свободами, проголошеними в ній, без будь-яких на те відмінностей, зокрема без ознаки раси, кольору шкіри або національного походження; по-третє, усі люди рівні перед законом і мають право на однаковий захист від будь-якого підбурювання до дискримінації; по-чет-

верте, ООН засудила колоніалізм і будь-яку пов'язану з ним практику сегрегації і дискримінації, і в якій би формі вони не виявлялися; Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14 грудня 1960 р. (резолюція 1514 (XV) Генеральної Асамблеї) підтвердила й урочисто проголосила необхідність негайно і беззастережно покласти край всьому цьому; по-п'яте, Декларація Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію усіх форм расової дискримінації від 20 листопада 1963 р. (резолюція 1904 (XVIII) Генеральної Асамблеї) урочисто підтвердила необхідність швидкої ліквідації расової дискримінації в усьому світі в усіх її формах і виявах, і забезпечення розуміння й пошани гідності людської особи.

Держави-учасниці в преамбулі заявили, що будь-яка теорія переваги, заснована на расовій відмінності, в науковому відношенні помилкова, у моральному — негожа і в соціальному — несправедлива і небезпечна, не може бути виправдання для расової дискримінації — ні в теорії, ні на практиці. Вони підтвердили, що дискримінація людей за ознакою раси, кольору шкіри або етнічного походження стає на заваді до дружніх і мирних відносин між націями і може призвести до порушення миру і безпеки серед народів, а також гармонійного співіснування осіб навіть усередині однієї і тієї самої держави. На їхню думку, існування расових бар'єрів суперечить ідеалам будь-якого людського суспільства. Тому викликають занепокоєння вияви расової дискримінації, що спостерігаються в деяких регіонах світу, а також державної політики, заснованої на принципі расової переваги або расової ненависті (наприклад, політикою апартеїду, сегрегації або розділення).

Така ситуація сприяє щодо рішучих дій у застосуванні необхідних заходів для швидкої ліквідації расової дискримінації у всіх її формах і виявах, попередження й викорінювання расистських теорій і практик їх здійснення з метою сприяння взаєморозумінню між расами і створення міжнародного співтовариства, вільного від усіх форм расової сегрегації і расової дискримінації.

У першій частині Конвенції сформульовано сутність поняття “расова дискримінація” та закріплено власне ставлення держав-учасниць до цього явища. У ст. 1 зазначено, що поняття “расова дискримінація” означає будь-яку відмінність, виключення, обмеження або перевагу, засновану на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного або етнічного походження, що мають на меті знищення або применшення визнання, використання або здійснення на рівних засадах прав людини і основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній або будь-яких інших сферах суспільного життя (п. 1). Конвенція не застосовується до відмінностей, виключень, обмежень або переваг, які держави-учасниці справжньої Конвенції проводять або здійснюють між громадянами і не громадянами (п. 2). Ніщо у справжній Конвенції не може тлумачитись як таке, що впливає будь-якою мірою на стан законодавства держав-учасниць, стосовно національної належності, громадянства або натуралізації, за умови, що в таких ухвалях не проводиться дискримінація стосовно певної національності (п. 3). У п. 4 зазначається, що в разі особливих заходів з метою забезпечення належного прогресу расових або етнічних груп або окремих осіб, які потребують захисту (може виявитись необхідним для того, щоб забезпечити таким групам або особам застосування й здійснення прав людини і основних свобод), не розглядається як заходи расової дискримінації за умови, що вони не мають своїм наслідком збереження особливих прав для різних расових груп і що не залишаються в силі після досягнення поставленої мети. У ст. 2 констатується, що держави-учасниці засуджують расову дискримінацію і зобов'язуються невідкладно всіма можливими способами проводити політику ліквідації всіх форм расової дискримінації і сприяти взаєморозумінню між всіма расами, а саме: а) не здійснювати стосовно осіб, груп або установ яких-небудь активів або дій, пов'язаних з расовою дискримінацією, і гарантувати, що всі державні органи і державні установи як національні, так і місцеві, діятимуть відповідно до цього зобов'язання; б) не заохочувати,

не захищати і не підтримувати расову дискримінацію, здійснювану якими б то не було особами або організаціями; в) прийняти ефективні заходи для перегляду політики уряду в національному і місцевому масштабі, а також для виправлення, відміни або анулювання будь-яких законів і постанов, що ведуть до виникнення або увічнення расової дискримінації там, де вона існує; г) використовувати всі належні засоби, в тому числі й законодавчі, залежно від обставин, заборонити расову дискримінацію, що проводиться будь-якими особами, групами або організаціями, поклавши їй край; д) заохочувати в належних випадках об'єднувальні багаторасові організації і рухи, так само як і будь-які інші заходи, спрямовані на знищення расових бар'єрів, і не підтримувати ті з них, які сприяють поглибленню расового розділення.

У разі, якщо ситуація у країні складається в контексті зазначеної проблеми несприятливою, то держави-учасниці повинні приймати особливі заходи в соціальній, економічній, культурній та інших сферах, з метою забезпечення належного розвитку і захисту деяких расових груп або осіб, які до них належать з тим, щоб гарантувати їм повне і рівне використання прав людини і основних свобод. Такі заходи в жодному разі не повинні призвести до збереження нерівних або особливих прав для різних расових груп після досягнення тієї мети, заради якої вони були введені.

У ст. 3 держави-учасниці, засудивши расову сегрегацію і апартеїд, зобов'язалися попереджати, забороняти й викорінювати будь-яку практику такого характеру на територіях, що перебувають під їх юрисдикцією. Ст. 4 засуджує будь-яку пропаганду та організації, що засновані на ідеях або теоріях переваги однієї раси чи групи осіб певного кольору шкіри або етнічного походження, а також тих, які намагаються виправдати чи заохочують расову ненависть і дискримінацію та зобов'язуються прийняти негайні, позитивні заходи, спрямовані на викорінювання будь-якого підбурювання до такої дискримінації або актів дискримінації. Для цього вони відповідно до принципів, що містяться в Загаль-

ній декларації прав людини, і прав, чітко викладених у ст. 5 справжньої Конвенції оголошують: а) караним згідно із законом злочином є будь-яке розповсюдження ідей, заснованих на расовій перевазі або ненависті, підбурювання до расової дискримінації, а також усі акти насильства або підбурювання до них, спрямованих проти будь-якої раси або групи осіб іншого кольору шкіри або етнічного походження, а також надання певної допомоги для проведення расистської діяльності, включаючи її фінансування; б) протизаконними і забороняють організації, а також організовану чи будь-яку іншу пропагандистську діяльність, які заохочують расову дискримінацію, підбурюють до неї і визнають участь у таких організаціях або в такій діяльності злочином, караним законом; в) про заборону національним або місцевим органам державної влади або державним установам заохочувати расову дискримінацію або підбурювати до неї.

У ст. 5 наголошується, що відповідно до основних зобов'язань, викладених у ст. 2 цієї Конвенції, держави-учасниці зобов'язуються заборонити і ліквідувати расову дискримінацію у всіх її формах і забезпечити рівноправ'я кожної людини перед законом, незалежно від раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, особливо щодо здійснення наступних прав: а) права на рівність перед судом і всіма іншими органами, що відправляють правосуддя; б) права на особисту безпеку і захист з боку держави від насильства або тілесних ушкоджень, що заподіюються як урядовими посадовцями, так і окремими особами, групами чи установами; в) політичних прав, зокрема права брати участь у виборах, голосуванні, висуванні своєї кандидатури на основі загального і рівного виборчого права, участі в управлінні країною, так само як і в керівництві державними справами на будь-якому рівні, а також права рівного доступу до державної служби; г) інших цивільних прав, а саме: на свободу пересування і проживання в межах держави; залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, повертатися в свою країну; на громадянство; на вступ до браку і вибір чоловіка; на во-

лодіння майном, як особисто, так і спільно з іншими; спадкоємства; на свободу думки, совісті і релігії; на свободу переконань і вільне вираження їх; на свободу мирних зборів і асоціацій; в економічній, соціальній і культурній галузях, зокрема: права на працю, вільний вибір роботи, справедливі і сприятливі умови праці, захист від безробіття, справедливу плату за рівну працю, справедливу і задовільну винагороду; на створення професійних союзів і вступу до них; на житло; на охорону здоров'я, медичну допомогу, соціальне забезпечення і соціальне обслуговування; на освіту і професійну підготовку; на рівну участь в культурному житті; на доступ до будь-якого місця або будь-якого виду обслуговування, призначеного для суспільного користування, як, наприклад, транспорт, готелі, ресторани, кафе, театри.

Ст. 6 проголосила, що держави-учасниці забезпечують кожній людині, на яку розповсюджується юрисдикція, ефективний захист і засоби захисту через компетентні національні суди чи інші державні інститути в разі вчинення актів расової дискримінації, що є порушенням справжньої Конвенції, на права людини і основні свободи, а також права пред'являти до цих судів позов про справедливе та адекватне відшкодування або за будь-який збиток внаслідок такої дискримінації.

Держави-учасниці у ст. 7 зобов'язалися прийняти негайні й ефективні заходи, зокрема у сферах викладання, виховання, культури та інформації, з метою боротьби із засобами, що ведуть до расової дискримінації, заохочення взаєморозуміння, терпимості і дружби між націями і расовими або етнічними групами, а також популяризації цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, Загальної декларації прав людини, Декларації Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм расової дискримінації і цієї Конвенції.

Частина друга розкриває механізм створення і порядок функціонування Комітету з ліквідації расової дискримінації, до складу якого входить вісімнадцять експертів, які володіють високими моральними якостями і визнаною безсторонністю, обраних державами-учасницями з числа своїх грома-

дян, які мають виконувати свої обов'язки на високому рівні, причому увага приділяється справедливому географічному розподілу і представництву різних форм цивілізації, а також головних правових систем. Членів Комітету обирають таємним голосуванням з числа внесених до списку осіб, висунутих державами-учасницями. Кожна держава-учасниця може висунути одну особу. Первинні вибори проводяться через шість місяців після набуття чинності цієї Конвенції. За три місяці до дати виборів Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй звертається з листом до держав-учасниць, запрошуючи їх представити прізвища осіб, що висуваються ними. Упродовж двох місяців Генеральний секретар готує список, в якому в алфавітному порядку внесені всі висунуті особи, з вказівкою держав-учасниць, які висунули їх, і представляє його на розгляд Конвенції. Членів Комітету обирають на засіданні держав-учасниць Конвенції, що скликається Генеральним секретарем у центральних установах Організації Об'єднаних Націй. На цьому засіданні, на якому кворум складають дві третини держав-учасниць, обраних в Комітет, членами є ті кандидати, які отримали найбільше число голосів і абсолютну більшість голосів присутніх держав-учасниць Конвенції, що беруть участь в голосуванні представників, а саме: Члени Комітету обираються на чотири роки. Однак термін повноважень дев'яти членів, обраних на перших виборах, закінчується наприкінці другого року; одразу після перших виборів долю цих дев'яти членів визначає голова Комітету; для заповнення непередбачених вакансій держава-учасниця Конвенції, експерт якої не є більше членом Комітету, призначає іншого експерта з числа своїх громадян за умови схвалення Комітетом.

За ст. 9 держави-учасниці зобов'язуються представляти Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй для розгляду Комітетом доповідь про прийнятні законодавчі, судові, адміністративні або інші заходи, на основі яких проводяться в життя положення цієї Конвенції: а) упродовж року після набуття чинності цієї Конвенції для певної держави; б) кожні два

роки і кожний раз, коли цього вимагає Комітет, який може запрошувати у держав-учасниць Конвенції додаткову інформацію; в) подання Комітетом щорічної доповіді через Генерального секретаря Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй про свою діяльність, а також пропозицій і загальних рекомендацій, заснованих на вивченні доповідей та інформації, отриманих від держав-учасниць Конвенції. Такі пропозиції і загальні рекомендації повідомляються Генеральній Асамблеї разом із зауваженнями держав-учасниць Конвенції, якщо такі є.

Ст. 10 констатує, що Комітет встановлює власні правила процедури та обирає своїх посадовців строком на два роки. Секретаріат Комітету забезпечується Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй.

Ст. 11 регламентує порядок розгляду питань, пов'язаних з діяльністю Комітету. Якщо держава-учасниця вважає, що інша держава-учасниця не виконує положень Конвенції, то вона може довести про це до відома Комітету, який повідомляє про це зацікавлену державу-учасницю. Упродовж трьох місяців держава отримує повідомлення чи заяву, які висвітлюють це питання і заходи, які могли б бути прийняті нею (п. 1); у п. 2 наголошується, що в разі неврегулювання питання для задоволення обох сторін шляхом двосторонніх переговорів або яким-небудь іншим доступним їм шляхом протягом шести місяців з дня отримання такою державою первинного повідомлення, будь-яка з цих двох держав має право знов передати це питання на розгляд Комітету, попередньо повідомивши його про це, а також інші держави. Комітет розглядає передане йому питання відповідно до п. 2 цієї статті після встановлення відповідно до загальноновизнаних принципів міжнародного права, що всі доступні внутрішні засоби правового захисту були випробувані й вичерпані у цьому випадку. Це правило не діє у разі, якщо застосування цих засобів надмірно затягується (п. 3). З будь-якого переданого на його розгляд питання Комітет може запропонувати зацікавленим державам-учасницям надати додаткову інформацію, стосовно цієї справи (п. 4). Якщо питання, що впливає з

положень цієї статті, знаходиться на розгляді Комітету, то зацікавлені держави-учасниці мають право направити своїх представників для участі в засіданнях Комітету без права голосу на період розгляду цього питання (п. 5).

У ст. 12 зазначено: а) голова Комітету після отримання і ретельної перевірки всієї інформації, яку він вважає необхідною, призначає спеціальну Погоджувальну комісію у складі п'яти осіб, які можуть бути або не бути членами Комітету. Члени Комісії призначаються за одностайної згоди сторін у процесі дискусії. Комісія надає свої послуги зацікавленим державам з метою миролюбного врегулювання цього питання на основі дотримання положень Конвенції; б) якщо між державами, сторонами, що перебувають у спірних стосунках, не буде протягом трьох місяців досягнуто згоди щодо всього складу або частини складу Комісії, то ті члени Комісії у визначенні яких не було досягнуто згоди між державами-сторонами, обираються зі складу членів Комітету більшістю в дві третини голосів шляхом таємного голосування (п. 1). Члени Комісії не повинні бути громадянами держав, що є спірними сторонами, або держав, які не беруть участі в Конвенції (п. 2). Комісія обирає свого голову і встановлює власні правила процедури (п. 3). Засідання Комісії зазвичай проводяться в центральних установах Організації Об'єднаних Націй або в будь-якому іншому зручному місці за рішенням Комісії (п. 4).

Відповідно до ст. 13 після повного розгляду Комісією питання, вона має підготувати і представити голові Комітету доповідь з висновками з усіх питань, стосовно фактичної сторони суперечки між сторонами, а також рекомендації, які вона визнає необхідними для миролюбного вирішення суперечки. Голова Комітету має направити доповідь Комісії кожній з держав, що беруть участь у спорі. Упродовж трьох місяців ці держави повинні повідомити голову Комітету, чи погоджуються вони з рекомендаціями, вміщеними в доповіді Комісії.

Зі ст. 14 впливає: по-перше, держава-учасниця може зробити заяву про визнання нею компетенції Комітету в межах його юрисдикції прий-

мати і розглядати повідомлення від окремих осіб або груп осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушення цієї державою-учасницею будь-яких прав, викладених у справжній Конвенції. Комітет не повинен приймати ніяких повідомлень, якщо вони стосуються держави-учасниці Конвенції, що не зробила такої заяви; по-друге, будь-яка держава-учасниця, яка робить заяву передбачену в п. 1 цієї статті, може заснувати або вказати орган у межах своєї національної правової системи, який буде компетентним приймати і розглядати петиції окремих осіб у межах своєї юрисдикції, які заявляють, що вони є жертвами порушення якого-небудь права, викладеного у справжній Конвенції, і які вичерпали інші доступні місцеві засоби правового захисту; по-третє, заява зроблена відповідно до п. 1 цієї статті, а також найменування будь-якого органу, встановленого або вказаного відповідно до п. 2 цієї статті, мають депонуватися відповідною державою-учасницею у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, який направляє їх копії решті державам-учасницям. Заява може в будь-який час відкликатись назад шляхом повідомлення про це Генерального секретаря. Однак це не повинно відбиватися на повідомленнях, що знаходяться на розгляді Комітету; по-четверте, список петицій складає орган, встановлений або вказаний у п. 2 цієї статті, завірені копії цього списку щорічно надходять Генеральному секретареві, причому їх зміст не повинен вдаватися до гласності; по-п'яте, у разі незадоволення петиціонера діями органу, встановленого або вказаного відповідно до п. 2 цієї статті, він має право протягом шести місяців передати це питання до Комітету; по-шосте: Комітет у конфіденційному порядку доводить будь-яке отримане ним повідомлення до відома держави-учасниці, звинуваченої в порушенні будь-якого з положень Конвенції, при цьому відповідальна особа чи група осіб не називаються без її чи їхньої чітко вираженої згоди. Комітет не повинен приймати анонімних повідомлень; упродовж трьох місяців після отримання повідомлення, держава подає Комітету письмові пояснення або заяви, висвітлюючи це питання і

заходи, які могли бути прийняті цією державою; по-сьоме: Комітет розглядає повідомлення з урахуванням усіх даних, представлених у його розпорядження зацікавленою державою-учасницею і петиціонером. Комітет не повинен розглядати ніяких повідомлень від петиціонера, якщо він не встановить, що той вичерпав усі доступні внутрішні засоби правового захисту. Однак це правило не діє у тих випадках, коли застосування цих засобів надмірно затягується; Комітет направляє свої пропозиції і рекомендації, якщо такі є, зацікавленій державі-учасниці і петиціонеру; по-восьме, Комітет включає у свою щорічну доповідь резюме таких повідомлень і, в разі потреби короткий виклад пояснень і заяв зацікавлених держав-учасниць, а також власні пропозиції і рекомендації; по-дев'яте, Комітет компетентний виконувати функції, передбачені цією статтею, лише в тих випадках, коли принаймні десять держав-учасниць Конвенції зробили заяви відповідно до п. 1 цієї статті.

Частина III у ст. 17–25 фіксує порядок підписання ратифікації, приєднання держав до Конвенції, її денонсації.

О. Антонюк

Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього — прийнята на 2118 пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН 30 листопада 1973 р. Конвенція складається з преамбули і 19 статей. У преамбулі (вступі) сформульовані причини прийняття цього надзвичайно важливого міжнародно-правового документа. Держави-учасниці насамперед зазначили, що всі вони відповідно до положень Статуту Організації Об'єднаних Націй, зобов'язалися приймати самостійні дії у співпраці з Організацією для досягнення загальної пошани і дотримання прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії. Вони керувалися Загальною декларацією про людину, в якій зазначається, про те, що люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності й правах, і кожна людина має володіти всіма правами і свободами проголошеними в Декларації, без будь-

яких на те відмінностей (раси, кольору шкіри або національної належності); також Декларацією про надання незалежності колоніальним країнам і народам, в якій Генеральна Асамблея заявила про те, що процес звільнення неможливо зупинити й обернути назад і що в інтересах людської гідності, прогресу і справедливості потрібно покласти кінець колоніалізму і пов'язано з ним будь-якою практикою сегрегації і дискримінації.

Держави-учасниці відзначили, що відповідно до Міжнародної конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації держави засуджують расову сегрегацію і апартеїд і зобов'язуються попереджати, забороняти й викорінювати будь-яку подібну практику на територіях, що знаходяться під їх юрисдикцією. Вони також наголосили на тому, що в Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього деякі акти, які можуть кваліфікуватися, як акти апартеїду, є злочином.

У преамбулі Конвенції зафіксовано, що держави-учасниці відзначають, по-перше, неприйнятність терміну давності до військових злочинів і злочинів проти людства, “нелюдяні дії, політика апартеїду”, кваліфікуються як злочин проти людства; по-друге, Генеральна Асамблея ООН прийняла цілу низку резолюцій, в яких політика і практика апартеїду засуджується як злочин проти людства; по-третє, Рада Безпеки наголосила, що продовження та посилення апартеїду є серйозною перешкодою і загрозою для міжнародного світу і безпеки.

У ст. 1 зазначається, що держави-учасниці цієї Конвенції заявляють, що апартеїд є злочином проти людства і що нелюдяні акти є слідством політики та практики апартеїду і схожої з ним політики та практики расової сегрегації і дискримінації, які визначені у ст. 2 як злочин. Вони порушують принципи міжнародного права, зокрема цілі і принципи Статуту ООН, і створюють серйозну загрозу для міжнародного світу і безпеки (п. 1). У п. 2 ст. 1, відзначається, що держави-учасниці справжньої Конвенції оголошують злочинними організації, установи та окремих осіб, що скоюють злочин апартеїду.

Ст. 2 проголошує, що термін “злочин апартеїду”, який включає схожу з ним політику расової сегрегації і дискримінації в тому вигляді, в якому вони практикуються у південній частині Африки, означає наступні нелюдяні акти, що здійснюються з метою встановлення і підтримки панування однієї расової групи людей над якою-небудь іншою расовою групою людей і її систематичного пригноблення: а) позбавлення члена або членів расової групи або груп права на життя і свободу особи: шляхом вбивства членів расової групи або груп; шляхом спричинення членам расової групи або груп серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу і посягання на їхню свободу та гідність або внаслідок застосування до них тортур жорстких, нелюдяних, що принижують гідність звернення і покарання; шляхом довільного арешту і незаконного утримання у в'язницях членів расової групи або груп; б) умисне створення для расової групи або груп таких життєвих умов, які розраховані на її або їх повне або часткове фізичне знищення; в) будь-які заходи законодавчого характеру та інші заходи, розраховані на те, щоб перешкодити участі расової групи або груп у політичному, соціальному, економічному і культурному житті країни, умисному створенню умов, що перешкоджають повному розвитку такої групи або таких груп, зокрема шляхом позбавлення членів расової групи або груп основних надбань людини і свобод, включаючи право на працю, створення визнаних профспілок, право залишати свою країну і повертатися до неї, право на громадянство, на свободу пересування і вибору місця проживання, свободу мирних зборів і асоціацій; г) будь-які заходи, зокрема законодавчого характеру, спрямовані на розділення населення за расовою ознакою за допомогою створення для членів расової групи і змішаних шлюбів між членами різних расових груп та експропріацію земельної власності, належній расовій групі або групам, або їхнім членам; д) експлуатація праці членів расової групи або груп, зокрема використання їхньої примусової праці; е) переслідування організацій і осіб шляхом позбавлення їх основних прав і свобод за те, що вони виступають проти апартеїду.

У ст. 3 зазначається, що міжнародній кримінальній відповідальності, незалежно від мотиву, підлягають особи, члени організацій і установ, представники держав, які проживають як на території держави, де здійснюються ці дії, так і в будь-якій іншій державі, де вони беруть участь у здійсненні, безпосередньо підбурюють або замислюють здійснення актів, вказаних у ст. 2 цієї Конвенції; безпосередньо сприяють, заохочують або співробітничують у скоєнні злочину апартеїду.

За ст. 4 держави-учасниці справжньої Конвенції зобов'язуються: прийняти будь-які заходи законодавчого або іншого характеру, необхідні для припинення та запобігання будь-якому заохоченню злочину апартеїду і схожою з ним сегрегаціоністською політикою або її виявів і покарання осіб, винних у цьому злочині; прийняти законодавчі, судові і адміністративні заходи для переслідування, притягнення до суду і покарання відповідно до їхньої юрисдикції осіб, що несуть відповідальність або звинувачення у здійсненні актів, визначених у ст. 2 цієї Конвенції, незалежно від того, чи знаходяться такі особи на території тієї держави, де здійснюються ці акти, або є громадянами цієї або іншої держави, або особами без громадянства.

Особи, яким пред'явлено звинувачення у здійсненні актів, відзначається у ст. 4 (перерахованих у ст. 2 цієї Конвенції), можуть вдаватися до компетентного суду будь-якої держави — учасника цієї Конвенції, який може набувати юрисдикції над звинуваченою особою, або міжнародному кримінальному трибуналу, який може мати у своєму розпорядженні юрисдикцію стосовно тих держав-учасниць, які погодяться з його юрисдикцією.

Ст. 6 зобов'язує держави-учасниці цієї Конвенції визнавати і виконувати відповідно до Статуту ООН, що приймаються Радою Безпеки, рішення спрямовані на попередження, припинення і покарання за злочин апартеїду, і сприяти здійсненню рішень інших компетентних органів ООН, що приймаються для досягнення мети справжньої Конвенції.

Держави-учасниці цієї Конвенції зобов'язуються у ст. 7 представляти

періодичні доповіді групі, встановленій відповідно до ст. 9 про законодавчі, судові та адміністративні або інші заходи, які вони прийняли для виконання положень цієї Конвенції.

Ст. 8 фіксує, що кожна держава-учасниця цієї Конвенції може звернутися до будь-якого компетентного органу ООН з вимогою прийняти відповідно до положень Статуту ООН, усі необхідні, на його думку, заходи з метою попередження і припинення злочину апартеїду.

Ст. 9 проголошує, що голова Комісії з прав людини призначає групу у складі трьох членів Комісії з прав людини, які є також представниками держав-учасниць цієї Конвенції, для розгляду доповідей, що подаються державами-учасницями відповідно до ст. 7.

У п. 2 ст. 7, відзначається, що в разі відсутності серед членів Комісії з прав людини представників держав-учасниць цієї Конвенції або їхньої кількості, що є меншою ніж три, Генеральний секретар ООН призначає, після консультації з усіма державами-учасницями цієї Конвенції, представника держави-учасниці або представників держав-учасниць, що не є членами Комісії з прав людини, для роботи в групі, установленій відповідно до п. 1, до тих пір, доки представники держав-учасниць Конвенції не будуть обрані до складу Комісії з прав людини.

Група може збиратися для розгляду доповідей, що представляються відповідно до ст. 7, на період не більше п'яти днів до початку або після закінчення сесії Комісії з прав людини (п. 3).

У ст. 10 держави-учасниці цієї Конвенції уповноважують Комісію з прав людини: просити органи ООН при направленні петицій відповідно до ст. 15 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації звертати увагу на скарги відносно актів, приведених у ст. 2 цієї Конвенції; готувати на основі доповідей, отриманих від компетентних органів ООН, і періодичних доповідей держав-учасниць цієї Конвенції список осіб, організацій, установ і представників держав, які несуть відповідальність за злочини, приведені у ст. 2 цієї Конвенції, а також тих, проти кого державами-учасницями ведеться судовий розгляд;

запрошувати у компетентних органів ООН інформацію про заходи, прийняті владою, відповідальною за управління підлеглими і несамокерованими територіями і всіма іншими територіями, яких стосується резолюція 1514 (XV) Генеральної Асамблеї затверджене 14 грудня 1960 р., стосовно осіб, які мають нести відповідальність за злочини відповідно до ст. 2 цієї Конвенції і які знаходяться в межах їх територіальної та адміністративної юрисдикції.

До досягнення цілей Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам, що міститься в резолюції 1514 (XV) Генеральної Асамблеї, положення цієї Конвенції жодним чином не обмежують право на петиції, надане цим народам через інші міжнародні документи або ООН і її спеціалізованими установами.

У ст. 11 зазначається, що акти, перелічені у ст. 2 цієї Конвенції, не вважаються політичними злочинами з метою видачі (п. 1); держави-учасниці Конвенції зобов'язуються здійснювати екстрадицію у таких випадках відповідно до їх законодавства і договорів, що діють (п. 2).

Ст. 12 констатує, що спори між державами-учасницями щодо тлумачення, застосування або виконання цієї Конвенції, які не були врегульовані за допомогою переговорів, представляються на прохання держав-учасниць, що є сторонами у спорі, на розгляд Міжнародного Суду, якщо не вдалося домовитися про інший спосіб врегулювання спору.

Ст. 13 проголошує, що ця Конвенція відкрита для підписання всіма державами. Будь-яка держава, яка не підпише Конвенцію до вступу її в силу, може приєднатися до неї.

За ст. 14 Конвенція підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти депонуються у Генерального секретаря ООН. Приєднання здійснюється шляхом передавання йому на зберігання документа про приєднання.

Ст. 15 фіксує, що ця Конвенція вступає в силу на тридцятий день після дати передавання на зберігання Генеральному секретареві ООН двадцятої ратифікованої грамоти або документа про приєднання для кожної держави, яка ратифікує справжню

Конвенцію або приєднується до неї після передавання на зберігання двадцятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання. Ця Конвенція вступає в силу на тридцятий день після передавання на зберігання його власної ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Ст. 16 засвідчує про можливість держав-учасників денонсувати цю Конвенцію шляхом письмового повідомлення про це Генеральному секретарю ООН. Денонсація вступає в силу через один рік з дня отримання повідомлення Генеральним секретарем.

Ст. 17 звертає увагу на те, що будь-яка держава-учасниця може в будь-який час звернутися з проханням про перегляд цієї Конвенції шляхом письмового повідомлення на ім'я Генерального секретаря ООН, а також Генеральна Асамблея ООН вносить ухвалу, у разі потреби про заходи у відповідь на таке прохання.

Генеральний секретар ООН відповідно до ст. 18 повідомляє усім державам про: підписання, ратифікацію і приєднання відповідно до ст. 13 та 14; дату набуття чинності справжньої Конвенції відповідно до ст. 15; денонсації відповідно до ст. 16; повідомлення відповідно до ст. 17.

Ст. 19 фіксує, що Конвенція, англійський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якої є однаково автентичними, зберігається в архіві Організації Об'єднаних Націй.

О. Антонюк

Міжнародна конвенція щодо захисту прав усіх працівників-мігрантів і членів їх сімей — прийнята резолюцією 45/158 Генеральної Асамблеї ООН 18 грудня 1990 р. у зв'язку з важливістю, масштабами трудової міграції, становищем працівників-мігрантів, необхідністю їх захисту та забезпечення прав і свобод. До цього принципи і стандарти щодо трудової міграції закріплювалися в рамках Міжнародної організації праці в Конвенції про працівників-мігрантів (№ 97), Конвенції про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівності можливостей і спілкування (№ 143), в Рекомендації працівникам-мігрантам (№ 86), в Рекомендації про працівників-мігрантів (№ 151), в

Конвенції про примусову або обов'язкову працю (№ 29), Конвенції про усунення примусової праці (№ 105) та ін. У Конвенції дається політико-правове визначення понять “працівник-мігрант”, “прикордонний працівник”, “сезонний працівник”, “моряк”, “працівник, що зайнятий на прибережній установці”, “працівник, робота якого пов'язана з переїздами”, “працівник на проєкті”, “працівник цільового найму”, “працівник, що працює не по найму” тощо. Частина II Конвенції “Недискримінація щодо прав” та частина III “Права людини всіх працівників-мігрантів і членів їх сімей” роз'яснюють права працівників-мігрантів, членів їхніх сімей. Зокрема ст. 11 містить такі важливі положення: 1) працівник-мігрант і член його (або її) сім'ї не повинні утримуватися в рабстві або в підневільному стані; 2) працівник-мігрант і член його (або її) сім'ї не повинні залучатися до примусової або обов'язкової праці; 3) у тих державах, де у вигляді покарання за злочин може передбачатися позбавлення волі з каторжними роботами, п. 2 цієї статті не вважається перешкодою для виконання каторжних робіт за ви роком компетентного суду. Ст. 12 К. визначає, що працівники-мігранти та члени їхніх сімей мають право на свободу думки, совісті і релігії, що вони не повинні піддаватися утиску, пов'язаному з їхньою свободою, мають право вільно висловлювати свої думки, шукати, отримувати й поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів у різноманітних формах. Працівник-мігрант і член його (або її) сім'ї не повинні піддаватися довільному або незаконному втручанню в їхнє особисте і сімейне життя, довільному і незаконному зазіханню на недоторканість його (або її) житла, таємницю листування, зазіхання на їхню честь і репутацію. Це стосується також власності працівника-мігранта, його (її) захисту від насилля, погроз, залякувань, в тому числі й з боку державних посадових осіб, приватних осіб, груп та ін. Працівники-мігранти і члени їхніх сімей мають право на рівність з громадянами відповідної держави в судах і трибуналах (ст. 18), на них розповсюджується презумпція невинності, вони і члени їхніх

сімей не можуть бути ув'язненими тільки на підставі будь-яких договірних зобов'язань (ст. 20). На працівників-мігрантів і членів їхніх сімей не розповсюджуються міри колективної висилки, кожний такий випадок розглядається і вирішується в індивідуальному порядку (ст. 22). Конвенція регулює умови праці працівників-мігрантів, винагороду за таку працю, містить статті та положення стосовно їхніх сімей, дітей. Працівники-мігранти мають право створювати власні асоціації, профспілки, брати участь у громадсько-політичному житті держави — місця перебування, а держави, де вони перебувають, повинні усяляком сприяти цьому. Мігранти користуються рівним правом з корінним населенням щодо освіти, професійної орієнтації і працевлаштування, забезпечення житлом, доступу до соціального і медичного обслуговування. Держави, що підписали Конвенцію, взяли на себе зобов'язання забезпечити захист єдності сімей працівників-мігрантів, сприяти у вирішенні питань їхнього життя, праці, соціального та іншого захисту. Такі питання регулюються відповідно до специфічних особливостей категорій працівників-мігрантів. Держави-учасниці цієї Конвенції повинні мати відповідні служби, що стосуються питань трудової міграції, мігрантів, їхніх сімей, розробляти і реалізовувати спеціальну політику щодо працівників-мігрантів. Для спостереження за реалізацією цієї Конвенції утворюється Комітет по захисту прав працівників-мігрантів і членів їхніх сімей. Члени Комітету обираються терміном на чотири роки. Комітет розглядає доповіді держав-учасниць цієї Конвенції, надає зауваження та рекомендації щодо вирішення питань мігрантів у конкретній країні, готує питання для розгляду на засіданні Генеральної Асамблеї ООН. Комітет має власні процедури, щорічно проводить засідання, приймає відповідні рішення. Дипозитарієм цієї Конвенції призначається Генеральний секретар ООН.

М. Головатий

Міжнародна Федерація прав людини — міжнародна правозахисна організація, відома також як FIDH (фр. Federation internationale des droits

de l'homme). Започаткована в 1922 р., до якої нині входять 141 правозахисна організація з понад 100 країн. Працює над конкретним захистом усіх прав, зафіксованих у Загальній декларації прав людини: громадських, політичних, економічних, соціальних, культурних. М. Ф. п. л. як і всі організації, що входять до її складу, не належить ні до якої партії чи релігії, і є незалежною від усіх урядів. Свої зусилля Федерация зосереджує на таких пріоритетах, як: захист правозахисників; правосуддя жертвам; глобалізація і права людини; дотримання прав жінок як основних прав; права людини і боротьба з тероризмом.

О. Антонюк

Міжнародний інформаційний обмін (діяльність) — діяльність із забезпечення громадян, юридичних осіб, державних органів документованою або публічно оголошеною інформацією про зовнішньополітичну діяльність України, про події та явища в інших країнах, поширення за межами України інформації про події в Україні. Громадяни України мають право на вільний і безперешкодний доступ до будь-якого зарубіжного джерела інформації, включно з прямим телевізійним мовленням, радіомовленням та пресою. В Україні відповідно до чинного законодавства та міжнародних договорів здійснюється інформаційна діяльність офіційних представництв, засобів масової інформації, акредитованих кореспондентів зарубіжних країн. Акредитація зарубіжних кореспондентів в Україні проводиться Міністерством закордонних справ України, представництва зарубіжних ЗМІ створюються за погодженням із МЗС України (якщо інше не передбачено міжнародним договором). Зарубіжні представництва українських ЗМІ створюються відповідно до порядку, передбаченому законодавчими актами країни перебування. Державні органи та інші юридичні особи України мають право безпосередньо здійснювати інформаційну діяльність у власних інтересах та в інтересах споживачів інформації, яких вони обслуговують, на підставі угод з громадянами і організаціями інших держав, а також з міжнародними організаціями.

Експорт та імпорт інформаційної продукції (послуг) здійснюється відповідно до законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Міжнародний ісламський фронт проти іудеїв і хрестоносців — транснаціональна координаційна структура воєнізованих релігійно-політичних організацій радикальної течії ісламу. Формування організації розпочалося в 1988 р., а завершилося в 1998 р. (м. Пешевар, Пакистан). Фронт створювався під формальною підставою розгортання протидії військово-політичному тиску США на Ірак. Програмовими цілями фронту є: практична реалізація концепції джихаду; знищення держави Ізраїлю; ліквідації американської військової присутності на території Саудівської Аравії; створення єдиної ісламської держави Халіфат. Нинішній статус фронту, як специфічної структури, особливо після терористичних акцій 11 вересня 2001 р. незрозумілий. М. і. ф. п. і. х. має також назви: Всесвітній фронт Джихаду; Всесвітній фронт визволення святих місць; Група збереження святих місць; Міжнародний ісламський фронт джихаду проти США і Ізраїлю. Формальним лідером фронту є шейх Усама Мухаммед Бен Ладен.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; Кузьмич А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Міжнародний механізм захисту прав людини — положення, визначене в Статуті ООН, щодо здійснення міжнародного співробітництва в заохоченні та розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії. Жахливі наслідки Другої світової війни зумовили прийняття державами — членами ООН зобов'язань "сприяти співробітництву з Організацією Об'єднаних Націй у загальній повазі та до-

тримувати прав людини і основних свобод”. Для цього і було введено це положення. Проблеми прав людини і основних свобод відображені в низці статей Статуту ООН. У преамбулі його зазначено, що народи Об’єднаних Націй висловлюють свою рішучість “знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи, в рівноправність чоловіків та жінок і в рівність прав великих і малих націй”. У Статуті зазначено, що “ООН не встановлює ніяких обмежень стосовно прав чоловіків і жінок брати участь у будь-якій якості та в рівних умовах у її головних і допоміжних органах (ст. 8)”; всі члени ООН зобов’язуються виконувати спільні та самостійні дії у співробітництві з Організацією для досягнення цілей, вказаних у ст. 55: сприяти “загальній повазі та дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії” (ст. 56). Значну увагу правам людини приділяє Генеральна Асамблея, яка є основним органом ООН, і до якої входять усі її члени, кожний з яких має право одного голосу. Згідно зі ст. 13 Статуту ООН, одна з функцій Генеральної Асамблеї полягає в організації досліджень і складанні рекомендацій з метою “сприяння міжнародному співробітництву в економічній, соціальній, культурній галузях, в освіті, охороні здоров’я і сприяння здійсненню прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії”. У порядку денний Генеральної Асамблеї у більшості випадків вносяться пункти з прав людини з доповіді Економічної і соціальної Ради, які стосуються прав людини, або на підставі рішень, прийнятих Асамблеєю на попередніх сесіях, про розгляд окремих питань. Інші основні органи Об’єднаних Націй, держави-члени і Генеральний секретар також вносять у порядок денний Асамблеї пункти стосовно прав людини. З часу прийняття в 1948 р. Загальної декларації прав людини Асамблея прийняла численні декларації та конвенції з питань прав людини стосовно геноциду, расової дискримінації, апартеїду, біженців, осіб без громадянства, прав жінок, рабства, шлюбу, дітей, молоді, іноземців, притулку, інвалідів і розумово неповноцінних осіб, кату-

вань, розвитку і соціального прогресу. Допоміжними органами Генеральної Асамблеї, які займаються питаннями прав людини і основних свобод, є: Спеціальний комітет з питань про хід здійснення Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам (Спеціальний комітет деколонізації); Рада ООН з Намібії; Спеціальний комітет проти апартеїду; Спеціальний комітет розслідування дій Ізраїлю щодо населення окупованих територій, що порушують права людини; Комітет здійснення невід’ємних прав палестинського народу.

Значну увагу питанням прав людини приділяє Економічна і соціальна рада, яка координує економічну і соціальну діяльність ООН і пов’язаних з нею спеціалізованих установ і організацій. Відповідно до ст. 62 Статуту ООН вона може надавати рекомендації з метою заохочення становища і дотримання прав людини та основних свобод для всіх. Вона може також підготувати для подання Генеральній Асамблеї проекти конвенцій і скликати міжнародні конференції з питань про права людини. Згідно зі ст. 68 Рада створює комісії в економічній і соціальній галузях і для заохочення прав людини. За ст. 64 вона уповноважена “укладати угоди з членами Організації та зі спеціалізованими установами з метою отримання від них доповідей про заходи, вжиті ними на виконання її власних рекомендацій і рекомендацій Генеральної Асамблеї з питань, що належать до її компетенції”, а також повідомляти Генеральній Асамблеї свої зауваження щодо цих доповідей. Щодо розгляду питань про права людини, Рада створила Комісію з прав людини і Комісію, що займається становищем жінок. У свою чергу, Комісія з прав людини створила Підкомісію із запобігання дискримінації та захисту меншин. Комісія з прав людини, створена в 1946 р., стала головним органом з прав людини до компетенції якого увійшли найрізноманітніші питання, а саме: підготовка досліджень прав людини, рекомендацій і проектів міжнародних документів; виконання спеціальних доручень Генеральної Асамблеї та Економічної і соціальної ради (серед них розгляд заяв про порушення прав людини і аналіз повідомлень

щодо таких порушень). Комісія тісно співпрацювала з усіма іншими органами ООН, до компетенції яких входили питання прав людини. Крім того, вона надавала допомогу Економічній і соціальній раді у координації діяльності, пов'язаної з правами людини в межах системи ООН. Комісія також створила кілька допоміжних органів для вивчення проблем прав людини в конкретних країнах та територіях та для вивчення питань, що перебувають у сфері компетенції цієї Комісії. Засновані були й такі групи: Спеціальна робоча група експертів з прав людини у південній частині Африки; Група трьох, створена відповідно до ст. 9 Міжнародної конвенції про припинення злочинів апартеїду і покарання за нього; Робоча група, що вивчає випадки постійного грубого порушення прав людини; Робоча група, що займається питаннями недобровільного або насильницького зникнення; Робоча група урядових експертів права у розвитку; Робоча група для продовження загального аналізу з метою подальшого заохочення і розвитку поважання прав людини і основних свобод. Крім того, Комісія активно використовувала різноманітні методи розгляду порушень прав людини: збирання інформації групи експертів у складі спеціальних доповідачів, представників чи інших осіб, призначених Комісією для вивчення ситуації в галузі прав людини або в певних країнах, таких як Афганістан, Чилі, Сальвадор, Гватемала, Ісламська Республіка Іран, або у зв'язку з конкретними випадками порушення прав людини, наприклад зі стратою без судового розбору і безпідставними втратами, релігійною нетерпимістю, масовим відходом та найманством. Комісія створювала також неофіційні робочі групи відкритого складу для сприяння їй у підготовці міжнародних декларацій і конвенцій, зокрема, проекту декларацій про права осіб, які належать до національних, етнічних, релігійних та мовних меншин, проекту конвенції про права дитини, проекту декларації про права і відповідальність окремих осіб, груп і організацій у справі заохочення й захисту загальноновизнаних прав людини та основних свобод.

У 1947 р. на своїй першій сесії Комісія з прав людини заснувала Підко-

місію з попередження дискримінації та захисту меншин з метою: а) здійснювати дослідження, особливо на основі Загальної декларації прав людини, і виробляти рекомендації Комісії з прав людини про запобігання будь-якій дискримінації стосовно прав людини та основних свобод і захисту расових, національних, релігійних і мовних меншин; б) виконувати будь-які інші функції, які можуть бути покладені на неї Економічною і соціальною радою чи Комісією з прав людини. Підкомісія заснувала три робочі групи, які збираються перед кожною щорічною сесією для надання допомоги у вирішенні деяких завдань: 1) робочу групу, що займається повідомленнями (розглядає повідомлення щодо порушень прав людини і доводить до відома Підкомісії ті повідомлення, які найбільш очевидно свідчать про систематичні вірогідно підтвержені грубі порушення прав людини); 2) робочу групу з питань рабства (розглядає події у сфері рабства та торгівлі, в тому числі подібну до рабства практику, експлуатацію дитячої праці та проституції третіми особами); 3) робочу групу з питань корінного населення (розглядає події у сфері захисту прав корінного населення). Кожна робоча група подає доповіді на розгляд Підкомісії. З приводу деяких питань, щодо виконання функцій, Підкомісія приймає власні резолюції та рішення, з інших питань розробляє проекти резолюцій і рішень для розгляду Комісією з прав людини та Економічною і соціальною радою. Підкомісія подає Комісії доповідь про роботу кожної сесії.

У лютому 2006 р. на 60-й сесії ООН було прийнято резолюцію щодо створення нової Ради з прав людини замість Комісії з прав людини. При цьому Генеральний секретар ООН у пояснювальній записці зазначив, що у сучасному вигляді Комісія хоч і має деякі сильні сторони і багату історію, проте її спроможність виконувати поставлені завдання, які стоять поряд з нею, відстає від сучасних потреб. У 1946 р. Економічною і соціальною радою було створено Комісію з питань становища жінок, у функції якої входить: а) підготовка рекомендацій і доповідей Раді про підтримку прав жінок у політичній, економічній, громадсь-

кій, соціальній галузях та сфері освіти; б) винесення рекомендацій Раді з приводу найважливіших проблем (які потребують негайного розгляду) щодо прав жінок з урахуванням необхідності застосування принципу рівності в правах чоловіків і жінок, а також у підготовці пропозицій з виконання цих рекомендацій.

Захистом прав людини, відпрацюванням механізмів у цій сфері активно займаються органи, засновані відповідно до міжнародних конвенцій про права людини. У 1970 р. згідно зі ст. 8 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації було засновано Комітет ліквідації расової дискримінації, який зобов'язаний: розглядати доповіді про прийняті законодавства, вжиті судові, адміністративні чи інші заходи державами-учасницями, за допомогою яких втілюються в життя положення цієї Конвенції; вносити пропозиції та загальні рекомендації на підставі вивчення доповідей та іншої інформації; сприяти розв'язанню суперечок між державами-учасницями щодо застосування положень Конвенції; отримувати і розглядати повідомлення від окремих осіб у межах юрисдикції держав-учасниць, які визнали компетенцію Комітету в цьому питанні. За потреби Комітет може призначити спеціальну узгоджувальну комісію, яка надає свої послуги сторонам у суперечці щодо застосування Конвенції з метою мирного врегулювання цього питання на підставі дотримання положень Конвенції. Комісія подає Комітету доповідь, у якій зроблено висновки щодо всіх питань, що стосуються фактичної сутності суперечок між сторонами, і виробляє рекомендації з метою мирного врегулювання суперечок. Відповідно до ст. 28 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права у 1977 р. було створено Комітет прав людини, в обов'язки якого згідно зі ст. 40–45 входило: вивчати доповіді держав-учасниць про вжиті заходи щодо втілення в життя прав, визнаних у Пакті, і щодо прогресу, досягнутого у використанні цих прав; пересилати державам-учасницям свої доповіді й такі зауваження загального плану, які він вважає доцільними, виконувати певні функції для врегулювання спорів між державами-учасни-

цями стосовно виконання ними своїх обов'язків за Пактом, якщо ці держави визнають компетенцію Комітету; у разі потреби призначити спеціальну узгоджувальну комісію для надання послуг державам-учасницям суперечки щодо виконання положень Пакту з метою миролюбного вирішення цього питання на основі дотримання положень цього Пакту.

Згідно зі ст. 42 держава може в будь-який час заявити про визначення компетенції отримувати та розглядати повідомлення однієї з держав-учасниць про те, що інша держава-учасниця не виконує своїх обов'язків за цим Пактом. Повідомлення, які передбачаються цією статтею, розглядаються наступним чином: згідно з Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права окремі особи, які зробили заяву про те, що мало місце порушення будь-якого з прав, викладених у Пакті, були випробувані та вичерпані всі доступні внутрішні засоби, можуть подати письмове повідомлення на розгляд Комітету прав людини. Такі повідомлення приймаються Комітетом лише в тому випадку, якщо держава-учасниця Пакту є також учасницею Факультативного протоколу. Комітет розглядає повідомлення у світлі всієї письмової інформації, поданої особою і зацікавленою державою-учасницею, і подає свої міркування відповідній державі-учасниці та авторові повідомлення.

У 1985 р. Економічною і соціальною радою засновано Комітет економічних, соціальних і культурних прав, який вивчає доповіді, подані йому державами — учасницями Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., про вжиті ними заходи і досягнутий прогрес у дотриманні прав, визнаних у Пакті, а також сприяє Економічній і соціальній раді у виконанні нею функцій контролю за здійсненням Пакту шляхом внесення пропозицій і рекомендацій загального характеру на підставі розгляду доповідей, що подаються державами-учасницями та зацікавленими спеціалізованими установами.

У 1982 р. згідно зі ст. 17 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок було засновано Комітет ліквідації дискримінації жінок, головне за-

вдання якого — розгляд доповідей про досягнутий прогрес щодо втілення в життя Конвенції. Комітет щороку подає доповіді про свою діяльність Генеральній Асамблеї через Економічну і соціальну раду. Він може висувати пропозиції та загальні рекомендації на підставі вивчення доповідей та інформацій, які отримує від держав-учасниць. У 1987 р. відповідно до ст. 17 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих людську гідність видів поведінки чи покарання було створено Комітет проти катувань. Ст. 19–24 Конвенції визначають функції Комітету: 1) вивчення доповідей держав-учасниць про вжиті ними заходи щодо втілення в життя положень Конвенції; здійснення конфіденційних розслідувань у разі обґрунтування фактів систематичних катувань на території держави-учасниці; 2) вирішення суперечок щодо дотримання положень Конвенції між державами-учасницями за умови, що вони визнали компетенцію Комітету проти катувань у здійсненні цих функцій; 3) у разі потреби призначає спеціальну узгоджувальну комісію для надання послуг державам-учасницям з метою мирлобного вирішення спорів між ними; 4) розглядає повідомлення, що надходять від окремих осіб або від їхнього імені, які перебувають під юрисдикцією держав-учасниць (у таких повідомленнях ці особи заявляють що вони є жертвами порушень положень Конвенції, за умови, що певні держави-учасниці визнають компетенцію Комітету в цій галузі); 5) подає щорічні звіти про свою діяльність державам-учасницям та Генеральній Асамблеї ООН. Питаннями прав людини займаються також: Рада Безпеки, Комісія Міжнародного права, Міжнародний Суд, Секретаріат ООН. Одним із структурних підрозділів Секретаріату є Центр прав людини, у функції якого входить: 1) надання послуг Секретаріату ООН і допоміжним підрозділам, необхідним органам ООН, які займаються правами людини; 2) керування програмами консультативного обслуговування і технічної допомоги у сфері прав людини; 3) координування зв'язків щодо прав людини з неурядовими організаціями, іншими організаціями та засобами масової інформації.

У межах своєї компетенції займаються правами людини Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, а також чотири спеціалізовані установи системи ООН: Міжнародна організація праці, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, Всесвітня організація охорони здоров'я та Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй. Згідно зі ст. 71 Статуту ООН Економічна і соціальна рада уповноважена вживати належні заходи для консультації з неурядовими організаціями, зацікавленими в тих питаннях, які належать до її компетенції.

Механізм у галузі прав людини. Права людини в Україні. — К., 1994; *Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка.* — К., 2005.

О. Антонюк

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. — основоположний міжнародно-правовий документ у галузі міжнародного захисту громадянських (особистих) і політичних прав і свобод людини. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у резолюції 2200 А (XXI) від 16 грудня 1966 р., набрав чинності 23 березня 1976 р., через три місяці з дня депонування у Генерального секретаря ООН 35-ї ратифікаційної грамоти чи документа про приєднання, як це передбачено в ст. 49. Україна ратифікувала документ у 1973 р. За структурою складається з преамбули, 3 частин, 53 статей і 2 Факультативних протоколів. У преамбулі Пакту вказується на зобов'язання держав відповідно до принципів, проголошених Статутом ООН, заохочувати права людини, нагадується про те, що кожна окрема людина повинна домагатися заохочення і дотримання цих правил, також визначається, що згідно із Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нестатків, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само, як і своїми громадянськими і політичними

правами. У ст. 1 зафіксовано, що усі “народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток... Для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов’язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, заснованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права”. Відповідно до Пакту, кожна держава-учасниця зобов’язується поважати і забезпечувати всім особам, що перебувають у межах її території та під її юрисдикцією, права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини (п. 1 ст. 2). У ст. 3 підтверджується рівне для чоловіків і жінок право користуватися всіма громадянськими і політичними правами, передбаченими в цьому Пакті. У документі відзначається, що в разі надзвичайного стану в державі, за якого життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно проголошується, держави-учасниці можуть вживати заходів, відступаючи від своїх зобов’язань за цим документом, тільки такою мірою, в якій це диктується гострою ситуацією, за умови, що такі заходи не є сумісними з іншими зобов’язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження (п. 1 ст. 4). Ст. 5 констатує гарантії від порушення чи безпідставного обмеження будь-якого права людини чи будь-якої з основних свобод, а також від неправильного тлумачення якогось положення Пакту з метою виправдання порушення якогось права чи свободи більшою мірою, ніж це передбачається в цьому документі. Вона також перешкоджає обмеженню з боку держав щодо вже існуючих прав на їхніх територіях під тим приводом, що в Пакті не визнаються такі права або визнаються в меншому обсязі.

Більша частина визначальних положень документа присвячена захисту

традиційних громадянських (особистих) і політичних прав, які сформульовані у Загальній декларації прав людини 1948 р. і закріплені в Пакті. Зокрема, ст. 6–27 передбачають захист права на життя (ст. 6) і стверджують, що ніхто не повинен зазнавати катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує людську гідність, виду поведінки чи покарання (ст. 7), що ніхто не повинен утримуватися в рабстві; що рабство і работоргівля забороняються, що ніхто не повинен утримуватися в підневільному стані або зазнавати примусу до підневільної праці (ст. 8), що ніхто не повинен зазнавати безпідставного арешту або утримуватися під охороною (ст. 9), що з усіма особами, позбавленими волі, треба поводитися гуманно (ст. 10), що ніхто не повинен позбавлятися волі тільки на тій підставі, що людина неспроможна виконувати якісь договірні зобов’язання (ст. 11).

Пакт проголошує свободу пересування і свободу вибору місця проживання (ст. 12) та обмеження, які повинні бути встановлені стосовно висилки іноземців, які на законних підставах перебувають на території якоїсь держави-учасниці (ст. 13). Його статті містять досить детальні положення про рівність перед судами і трибуналами та про гарантії в кримінальному і цивільному процесі (ст. 14). Вони також передбачають заборону ретроактивного застосування кримінального законодавства (ст. 15), встановлюють право кожної людини, де б вона не перебувала, на визнання її правосуб’єктності (ст. 16) і фіксують заборону безпідставного чи незаконного втручання в особисте і сімейне життя людини, безпідставного чи незаконного посягання на недоторканність її житла чи таємницю її кореспонденції (ст. 17). Крім цього статті передбачають захист права на свободу думки, совісті й релігії (ст. 18) та права дотримуватися своїх думок і на вільне їх вираження (ст. 19). Проголошують заборону будь-якої пропаганди війни і всіляких виступів на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі чи насильства (ст. 20). Визнають право на мирні зібрання (ст. 21) і право на свободу асо-

ціацій (ст. 22). Вони визнають також право чоловіків і жінок, які досягли шлюбного віку, брати шлюб та створювати сім'ю і принцип рівності прав і обов'язків подружжя стосовно шлюбу під час подружнього життя та при розриві шлюбу (ст. 23). Встановлюють заходи щодо захисту прав дітей (ст. 24) і визнають право кожного громадянина брати участь у державних справах своєї країни (ст. 25). Вони зазначають, що всі люди рівні перед законом і мають право на законний рівний захист (ст. 26). Передбачають заходи щодо захисту осіб, які належать до таких етнічних, релігійних чи мовних меншин, які можуть існувати на території держав-учасниць Пакту (ст. 27). Ст. 28 констатує, що для контролю за виконанням положень Пакту створюється Комітет прав людини, до складу якого входять 18 членів. У ст. 29–45 визначені порядок його формування і функціонування. Перший Факультативний протокол до Пакту був прийнятий одночасно з Пактом і набув чинності 23 березня 1976 р., а для України — 25 жовтня 1991 р. Цей документ надав можливість Комітету прав людини, створеному відповідно до положень Пакту, отримувати і розглядати повідомлення осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушень якихось із прав, викладених у Пакті. Відповідно до ст. 1 Протоколу держава-учасниця Пакту, яка стає учасницею Протоколу, визнає компетенцію Комітету прав людини отримувати і розглядати повідомлення від підпорядкованих їй юрисдикції осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушення цією державою якихось прав, викладених у Пакті. Особи, які стверджують це і які вичерпали всі можливі внутрішні засоби правового захисту, можуть подавати на розгляд Комітету письмове повідомлення (ст. 2). Повідомлення, які Комітет визнає прийнятними (крім ст. 2, умови визнання прийнятності викладені в ст. 3 і 5), доводяться до відома держави, яка бере участь у Протоколі і яка, як стверджується, порушує якесь положення Пакту. Ця держава повинна протягом шести місяців подати Комітету письмові пояснення чи заяви, які роз'яснюють це питання, і повідомити про будь-які заходи, якщо вони мали місце і були вжиті цією держа-

вою ст. (4). Комітет прав людини розглядає прийнятні повідомлення на закритих засіданнях з урахуванням усіх письмових даних, представлених йому окремою особою і зацікавленою державою-учасницею. Після цього він повідомляє свої міркування державі-учасниці та особі (ст. 5). Короткий звіт про його діяльність відповідно до Факультативного протоколу включається у доповідь, яку він щороку подає Генеральній Асамблеї через Економічну і Соціальну Раду (ст. 6). 20 листопада 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла другий Факультативний протокол Пакту, згідно з яким держави, які погодилися його підписати, відмовляються від застосування смертної кари (набув чинності 1991 р.)

О. Антонюк

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права — основоположний міжнародно-правовий документ у галузі міжнародного захисту економічних, соціальних і культурних прав та основних свобод людини. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН в резолюції 2200 А (XXI) від 16 грудня 1996 р., набрав чинності 3 січня 1976 р., через три місяці від дня депонування у Генерального секретаря ООН 35-ї ратифікаційної грамоти або документа про приєднання, як це передбачено ст. 27. Ратифікований Україною у 1973 р. Пакт складається з преамбули та 31 статті. У його преамбулі, як і в преамбулі Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, звертається увага на зобов'язання держав відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй заохочувати права людини, нагадується про те, що кожна окрема людина повинна домагатися заохочення і дотримання цих прав, також визнається, що згідно із Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особистості, яка користується громадянською і політичною свободою та свободою від страху і нестатків, може бути втілений у життя тільки тоді, коли будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватись своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само як і своїми громадянськими і політичними правами. Також автентичним у двох пактах

е положення, викладене у ст. 1, де зазначено, що право на самовизначення є загальним, і міститься заклик до всіх держав заохочувати здійснення і поважання цього права. В обох Пактах мовиться, що “всі народи мають право на самовизначення”, і додається, що “на підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток”. У ст. 3 підтверджується рівне для чоловіків і жінок право користування всіма правами людини і пропонується державам здійснювати цей принцип практично. Ст. 5 передбачає гарантії від порушення чи безпідставного обмеження будь-якого права людини чи будь-якої із основних свобод. У ст. 6–15 визнається “право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і держави зроблять належні кроки до забезпечення цього права” (ст. 6); “право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, включаючи, зокрема: а) винагороду, що забезпечувала б як мінімум усім трудящим: I) справедливую зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватись умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю; II) задовільне існування для них самих та їхніх сімей відповідно до постанов цього Пакту; б) умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни; в) однакову для всіх можливість просування в роботі на більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації; г) відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку, так само, як і винагороду за святкові дні” (ст. 7); “право кожної людини створювати для здійснення і захисту своїх економічних та соціальних інтересів професійні спілки і вступати до них на свій вибір при єдиній умові дотримання правил і відповідної організації. Користування зазначеним правом не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачено законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної

безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших” (ст. 8); “право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування” (ст. 9); “право сімей, матерів, дітей і підлітків на якнайширшу охорону і допомогу” (ст. 10); “право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім’ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя... та... основне право кожної людини на свободу від голоду”, для цього держави повинні вживати необхідних заходів індивідуально і в порядку міжнародного співробітництва, які б включали проведення конкретних програм, для того, щоб: а) поліпшити методи виробництва, зберігання і розподілу продуктів харчування шляхом широкого використання технічних і наукових знань, поширення знань про принципи харчування і вдосконалення або реформи аграрних систем так, щоб досягти найбільш ефективного освоєння і використання природних ресурсів, і б) забезпечити справедливий розподіл світових запасів продовольства відповідно до потреб і з урахуванням проблем країн як імпортуючих, так і експортуючих харчові продукти” (ст. 11); “право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров’я... Заходи, яких повинні вжити держави-учасниці цього Пакту для повного здійснення цього права, включають ті, які є необхідними для: а) забезпечення скорочення мертвонароджуваності та дитячої смертності і здорового розвитку дитини; б) поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці в промисловості; в) запобігання і лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними; г) створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу і медичний догляд у разі хвороби” (ст. 12); “право кожної людини на освіту”, держави-учасниці Пакту “погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод... освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі

між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру" (ст. 13–14); "право кожної людини на: а) участь у культурному житті; б) користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування; в) користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є" (ст. 15).

Контроль за реалізацією положень Пакту був покладений безпосередньо на Економічну і Соціальну раду ООН. Держави повинні періодично подавати до Ради доповіді про виконання ними положень цього документа через Генерального секретаря ООН (ст. 15–25). 28 травня 1985 р. Рада створила Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, до складу якого увійшло 18 незалежних експертів, які призначаються державами-учасницями. Головним завданням Комітету є поглиблений ретельний контроль за дотриманням основних положень Пакту, їх імплементації в національні законодавства держав-учасниць. Функціонує Комітет з 1987 р. у м. Женева (Швейцарія) і щороку надає доповіді Раді про хід виконання державами-учасницями положень Пакту.

О. Антонюк

Міжнародні фінансові центри (МФЦ) – фінансово-самостійні організації, які включають: Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Світовий банк (СБ), у складі якого — Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК) і Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (БАГІ). Ці організації підпорядковані Раді управляючих Світового банку, мета якого — фінансування економічного розвитку.

У світі існує кілька регіональних банків розвитку, з яких найважливішими для України є: Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), а також Паризький (18 країн-кредиторів) і Лондонський (600 західних комерційних банків) клуби-кредитори.

Ідея створення єдиного СБ, який би диктував національним урядам економічну політику, вперше була озвучена американським економістом Дж. Кейнсом ще в період Великої депресії 30-х років ХХ ст., коли тисячі банків збанкрутували й багато країн світу відмовилися від золотого стандарту при встановленні курсу валют.

1942 року американські вчені-економісти разом з Міністерством економіки США почали розробляти основи повоєнної міжнародної валютної системи. Щоб прибрати до рук економіку в масштабах планети, були створені міжнародні фінансові структури: МВФ і СБ. Вони відомі як бреттон-вудські інститути за назвою містечка Бреттон-Вудс, штат Нью-Гемпшир, США, де в липні 1944 р. були засновані представниками 44 країн. Штаб-квартира обох організацій розташована у Вашингтоні.

У 1944 р. на міжнародній валютно-фінансовій конференції в Бреттон-Вудсі, в якій взяв участь і представник СРСР, тодішній посол Радянського Союзу в Америці А. Громико, США запропонували свою валюту як світовий стандарт. Фактично це означало, що США стають головним емісійним центром світу, отримуючи можливість перекладати тягар своєї інфляції на інші держави світу.

МВФ, до складу якого входило 39 країн, розпочав свою діяльність у травні 1946 р. Учасником організації може стати кожна країна, яка здійснює самостійну політику і готова визнати права й обов'язки, передбачені статутом МВФ. Джерелом фінансових ресурсів МВФ є статутний капітал, що формується за рахунок внесків країн-членів в обсязі наданих їм квот, а також накопичення від кредитної діяльності. Вступаючи до МВФ, кожна країна вносить певну суму, що має назву внеску за квотою і є своєрідним членським внеском. Чим більший внесок робить країна, тим більший кредит вона може отримати. Розмір квот переглядається кожні 5 років і може бути збільшений чи зменшений. У 1945 р. 35 країн — членів МВФ внесли 7,6 млрд доларів США. Частка СРСР у МВФ визначалася сумою в 1,2 млрд доларів і була третьою за величиною після частки США і Великої Британії. У березні 1945 р. спеціальна комісія

Раднаркому схвалила членство СРСР в обох нових організаціях. Однак у подальшому СРСР відмовився від вступу до цих організацій. 29 грудня 1945 р. В. Молотов повідомив американській стороні, що радянський уряд не вважає за можливе підписати документи, прийняті в Бреттон-Вудс. Країни — учасники бреттон-вудської конференції в США підписали угоду, за якою після війни вони брали на себе зобов'язання ввести конвертованість своїх валют. Радянському Союзу довелося б відмінити монополію зовнішньої торгівлі, тому Й. Сталін вважав ці умови неприйнятними, і влітку 1947 р. відкинув американський “план Маршалла”, розроблений для повоєнної Європи, як “абсолютно незадовільний і не здатний привести до жодних позитивних результатів”. На противагу цьому “плану” було створено радянський блок, і СРСР змусив вийти з МВФ у 1950 р. Польщу, а в 1954 р. — Чехословаччину.

Нині членами МВФ є вже 182 країни. 1992 р. до МВФ було прийнято країни колишнього СРСР, у тому числі й Україну. Станом на 1992 р. члени МВФ виплатили понад 130 млрд доларів. США мають найбільший внесок у МВФ, який становить 18 відсотків від загальної суми квот (41 млрд доларів); Маршаллові Острови мають найменшу квоту і внесли лише 3,9 млн доларів. Тому сьогодні США мають майже 265 тис. голосів, а Маршаллові Острови — тільки 275 голосів. Квоту країн колишнього Радянського Союзу було визначено в обсязі 5,05 %, з яких: 3 % припадає на Росію, 0,7 % — на Україну. Інтереси України у МВФ та СБ захищають Нідерланди, які визнано країною-опікуном нашої держави у зазначених міжнародних організаціях.

Країни — члени МВФ можуть вийти з цієї організації. У минулому таким правом скористалися Куба, Чехословаччина, Індонезія й Польща. Пізніше ці країни, за винятком Куби, переглянули своє рішення і знову вступили до МВФ.

У 1982 р. провідні банки з Уолл-стріт і уряд США дійшли спільного висновку про необхідність створення для кожної країни-боржника умов граничного тиску для отримання боргів.

Тиск на українську владу полягає у вимогах МВФ скасувати державні дотації на житлово-комунальні послуги, що по суті є втручанням у внутрішні справи держави. Указом від 30 вересня 1999 р. Президент Л. Кучма дав розпорядження Кабінету Міністрів і обласним державним адміністраціям на підготовку до переходу на повну оплату вартості житлово-комунальних послуг.

Залежність від фінансової допомоги США, МВФ та інших фінансових установ фактично тримають у рабстві Комітету 300 зарубіжні країни. Населення країн, яким надається така допомога, отримує жалюгідні копійки, а основна частина осідає в кишенях державних лідерів, які дозволяють фінансовим корпораціям викачувати з країн їхні природні ресурси. Прикладом того, як здійснюється іноземний контроль над сировинними ресурсами країни, в цьому разі — над високоякісною хромовою рудою, є Зімбабве (колишня Родезія) — лідер Мугабе. Усі сировинні запаси Зімбабве повністю контролює компанія Longho, гігантський конгломерат, яким управляє від імені своєї кузини, королеви Єлизавети II, впливовий член Комітету 300 Ангус Олігві. Країна все глибше поринає у бідність і жебрацтво, незважаючи на 300 млн доларів допомоги США. Longho — монополіст на родезійський хром і може встановлювати будь-яку ціну на нього. За режимом Сміта підтримувався розумний рівень цін, доки до влади не прийшов Мугабе. Так, і за чотирнадцятирічного правління Яна Сміта в країні були проблеми, але після його усунення рівень безробіття зріс у 4 рази, і нині Зімбабве перебуває у стані хаосу й фактичного банкрутства. Мугабе отримував достатню допомогу від США (майже 300 млн доларів щорічно) — і що ж? Він побудував собі три готелі на Лазурному березі у Франції, в Кап Ферат і Монте-Карло, а народ страждає від хвороб, безробіття й недоїдання, не кажучи вже про режим жорстокої диктатури, що придушує будь-який протест. Порівнюючи це з режимом Яна Сміта, який ніколи не просив і не отримував ні цента допомоги від жодної країни, — стає зрозумілим, що іноземна допомога є потужним засобом контролю над Зімбабве. Втім, як і над іншими країнами світу.

Можна впевнено говорити, що кошти МВФ пропонуються різним країнам як своєрідна приманка. Після того, як розглядається ситуація в якійсь країні й оцінюються її труднощі, спеціалісти Фонду готують рекомендації урядові країни, що, на їхню думку, має бути змінено в її діяльності. Країна-боржник, якщо хоче отримати хоч невеликий кредит від іноземного банку, змушена обмежити свій імпорту до певного мінімуму, різко скоротити державні витрати, насамперед усі субсидії на основні продовольчі та інші соціально важливі товари. Це робиться з метою встановлення в країні стану соціального напруження. При цьому найважливішою вимогою є обов'язкова девальвація місцевої валюти.

Внаслідок такої політики, “радіть” аналітики МВФ, стане значно ціннішим і привабливішим власний експорт на світові ринки. Насправді ж імпортовані товари стають дорожчими, а заборгованість збільшується. Наступний етап — це втягування країни у всесвітню програму заборгованості. Таким чином банки-кредитори забезпечують собі виключні права на перспективу в цій країні. Водночас підраховуються лихварські відсотки, які постійно зростають, й амортизація. Поступово МВФ перетворився на міжнародну економічну поліцію на службі у великих приватних банків. Кожна країна змушена йти на кабальні умови отримання кредитів і виплати заборгованостей МВФ.

Згідно з даними СБ, між 1980 і 1986 р. у приватні банки-кредитори надійшли прибутки за лихварськими процентами в сумі 326 млрд доларів із 109 країн-боржників. За той самий проміжок часу було повернено боргів на суму 332 млрд доларів. Загальна сума надходжень до приватних банків-кредиторів становить 658 млрд доларів, а початкові боргові зобов'язання становили всього 430 млрд доларів. До того ж 109 країн все ще залишалися винними банкам-кредиторам додатково 882 млрд доларів.

Спільні дії неймовірно завищених лихварських процентних ставок і збільшення обмінних курсів національних валют надали приватним банкам нескінченний кругообіг грошей за заборгованостями.

Боголюбов Н. Тайные общества XXI века. — СПб., 2003; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003.

М. Сенченко

Мова державна — мова, яка є основою інформаційної системи держави і виступає одним із символів національно-культурного і державного суверенітету. Статус М. д. мають лише окремі мови тієї чи тієї держави. Це залежить від багатьох чинників і обставин — типу держави, національно-культурних традицій, впливу інших держав тощо.

У моноетнічній національній державі М. д. є мова корінної титульної нації. Україна фактично є саме такою державою, тому українська мова виступає державною, що й закріплено в ст. 10 Конституції України, яка набула чинності 28 червня 1996 р. Проте норма цієї статті поки що лише декларація. У державах-націях, таких як США, державною мовою виступає англійська мова — мова більшості американського національного конгломерату. У випадку держави-конфедерації може бути кілька М. д., що, наприклад, має місце у Швейцарії. Статус М. д. закріплено за німецькою мовою в одних кантонах, а за французькою — в інших. Загалом у цій державі функціонують три М. д. У державах-імперіях, які завжди є поліетнічними, мова панівної нації має статус М. д. (англійська мова у Британській імперії, російська — в Російській, німецька — в Німецькій тощо). Стосовно мов інших націй імперська мовна політика у своїй основі носить репресивний характер. Насамперед забороняється публічне використання мов корінних етносів (наприклад української мови в Російській імперії, а фактично і в СРСР). Використовується й інший метод — шляхом асиміляції знищується той чи той етнос, що автоматично означає знищення його мови.

Юридичний статус М. д. передбачає її повне й беззастережне використання у всіх сферах життя держави і в спілкуванні її громадян на публічному рівні. Однак на практиці цей статус у багатьох країнах відверто ігнорується, або розвивається безліччю формальних застережень чи протиправних обмежень. Яскравим прикладом цього

може бути Україна, де статус М. д. було надано українській мові згідно із “Законом про мови в УРСР”, ухваленому Верховною Радою УРСР ще 28 жовтня 1989 р. На реалізацію його статей у повному обсязі відводилося 10 років. Цей час вже давно минув, проте українська мова не тільки не стала державною, а й опинилася перед загрозою усунення зі сфери публічного використання. В Україні розгорнулася шалена пропагандистська кампанія з боку окремих парламентських фракцій Верховної Ради, деяких політичних партій, представницьких органів місцевого самоврядування з метою надання російській мові статусу “другої державної” або “офіційної”, чи принаймні так званої регіональної. Цей процес активно й відверто підтримують представники найвищих органів державної влади Російської Федерації аж до її президента включно, що по суті означає зазіхання на державний суверенітет України і замах на існування української нації. Такі дії не можуть бути виправданими посиланнями на “загальнолюдські інтереси”, “права людини” чи забаганки “національних меншин”. Відтак питання набуття українською мовою статусу М. д. перетворюється на одну із засадних проблем національної безпеки української нації і держави.

Мала енциклопедія етнодержавознавства. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

Г. Мусієнко

Мова офіційна (від лат. *officium* — служба) — поширений у багатьох країнах термін, що в більшості випадків відповідає українському терміну “мова державна”. У прямому сенсі він використовується у випадках, коли йдеться про мову урядових чи службових документів інших державних або недержавних інституцій. М. о. вирізняється лаконізмом висловлювань, специфікою стилю і особливою формою викладу думок. Іноді цей термін вживається в переносному значенні — мова формальна, суха, “казенна”. Однак у будь-яких випадках М. о. є внутрішньою складовою “мови державної”. Це означає, що в Україні офіційною і

державною є українська мова. Те саме стосується й інших країн — Німеччини, Франції, Японії тощо. В окремих випадках термін “офіційна” і “державна” мови можуть не збігатися. Наприклад, коли урядові документи готуються з використанням однієї з міжнародних офіційних мов і надсилаються до міжнародних організацій типу ООН, ЮНЕСКО тощо. В такий спосіб суб’єкти міжнародної політики уникають проблем різнотлумачення документів. Законодавча неврегульованість використання терміна “М. о.” часто стає предметом політичних спекуляцій у мовній сфері. Так було в СРСР, де перед його розпадом з’явився закон про надання російській мові статусу офіційної. Це було зроблено з метою запобігти наданню українській мові статусу державної в колишній УРСР. Маніпулювання мовним питанням в Україні триває й нині. Це робиться з метою втягти Україну і українську націю в ярмо неоколоніалізму чи глобального імперіалізму, прикриваючись різними конвенціями та хартіями.

Г. Мусієнко

Мова рідна — мова народу, що віддзеркалює особливості менталітету і світогляду, риси характеру і генетичну пам’ять етносу у процесі історичного розвитку. Упродовж віків з покоління в покоління вона передається людині безпосередньо від батьків. Відтак М. р. залежить від генетичних феноменів людської природи і лише незначною мірою від соціальних. Для конкретної особи М. р. є мова батьків у разі, якщо батько і мати належать до одного етносу (моноетнічний шлюб). Якщо шлюб різноетнічний, тоді дитина обирає за рідну мову одного з батьків. Тут вже має місце лінгвороздвоєння, відоме в науці під назвою біфуркація. В інших можливих варіантах генетична природа рідної мови втрачає однозначність, тому її вибір має соціальний характер і залежить від багатьох чинників: типу держави, національного середовища, правового регулювання, традицій, звичаїв, моралі.

У державах-імперіях за М. р. особа найчастіше обирає мову панівної нації, а в моноетнічних національних державах — мову корінної титульної

нації. Однак розмаїття проблеми вибору М. р. цим не вичерпується. Наприклад, для людини-космополіта саме поняття М. р. не має сенсу. Тим часом історія людства переконливо доводить, якщо вимирає етнос, зникає й рідна його мова. З іншого боку без М. р. немає й етносу.

М. р. українців є виключно українська мова незалежно від будь-яких умов і обставин.

Г. Мусієнко

Мова українська — рідна мова українців, єдиного корінного етносу України, а також всіх українців, що живуть поза її межами — в Австралії, Англії, Аргентині, Канаді, Казахстані, Росії, США та інших країнах. Цей статус вона має для майже п'ятдесяти мільйонів українців, що населяють земну кулю. М. у. входить у другий десяток найпоширеніших мов планети і посідає одне з чільних місць за рівнем лінгвістичної досконалості.

Після відновлення незалежності України в 1991 р. М. у. стала її державною мовою. Хоча цей статус вона отримала ще 28 жовтня 1989 р., однак уконституційовано його аж 28 червня 1996 р. ст.10 Конституції України. Незважаючи на конституційну норму, М. у. практично не стала державною. Причина цього полягає в тому, що в Україні при владі перебуває колишня компартійно-радянська номенклатура, яка законсервувала колоніальну систему поневолення українців і визиску багатств України. Водночас вона прагне втягти Україну в лоно колишньої Російської імперії (сучасної Російської Федерації) або в тенета нової світової імперії, що твориться під егідою США та Ізраїлю.

Згідно з поширеною типологізацією М. у. належить до родини індоєвропейських мов і входить до сім'ї східної групи слов'янських мов. Вважається, що її найближчими родичами є російська і білоруська мови. Однак не всі з цим погоджуються, оскільки корінням М. у. сягає таких глибин, коли про "слов'ян" ще й згадки не було, а вже існувала праукраїнська писемність. Крім того, чимало офіційних мовознавців та істориків країн "слов'янського кореня" заперечували навіть факт існування М. у., зво-

даючи її до якогось "нареччя" мови російської, що нібито з'явилося внаслідок політичних інтриг проти Росії з боку Австро-Угорської імперії Габсбургів та Польщі. Всі колишні колонізатори та окупанти України — Польща, Росія, Румунія, Австро-Угорщина — упродовж століть не тільки поневолювали українців, а й намагалися асимілювати їх та знищити українську мову — один з головних чинників формування їхньої національної самотунності. Майже 400 років, за період 1622–1990 рр., українська мова всіляко заборонялася з боку окупантів. Проте їм не вдалося ні знищити українську націю, ні підрубати коріння його великого духовно-інтелектуального скарбу — української мови. Руйнівний вплив тих заборон дається взнаки і нині. Варто лише згадати про політику "зближення" української та російської мов, наслідком якої стало фактичне знищення українського правопису та питомої основи українських словників. Ця політика вже в незалежній Україні знову активізується. Конкретні її вияви видно у намаганні проросійських та юдо-космополітичних сил надати в Україні російській мові статусу "другої державної" чи "офіційної" або принаймні "регіональної". А це вже може розглядатися як спроба замаху на конституційний лад в Україні і загроза національній безпеці української нації і держави. Без української мови немає й української нації. На її сторожі завжди стояли генії українського духу і слова — Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Іван та Юрій Липи, Євген Маланюк, Микола Міхновський, Василь Симоненко і багато інших борців за волю українців.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

Г. Мусієнко

Мовець — той, хто користується мовою, здійснює мовлення — передає на відстань звукову (вербальну) і/або зорову інформацію в тому числі електромагнітними хвилями, що розповсюджуються передавальними пристро-

ями і приймаються будь-якою кількістю телерадіоприймачів. Мовниками є, зокрема, телерадіоорганізації, які зареєстровані у встановленому порядку, виробляють і розповсюджують телерадіопередачі й програми, здійснюють мовлення відповідно до ліцензійного обсягу та частотного ресурсу.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Мовна політика — сукупність законодавчих, організаційних та інших норм і заходів держави у мовній сфері. В умовах надцентралізованих, монархічних чи тоталітарних режимів М. п. часто є дискримінаційною стосовно мов окремих етнічних груп чи меншин. Так, у царській Росії було ухвалено близько двохсот директив щодо обмеження української мови. Найвідоміший з них так званий Валувеський циркуляр 1863 р., згідно з яким заборонялося друкувати українські книжки і ввозити їх з-за кордону, звужувалася сфера використання української мови, зокрема в освіті. Мовні обмеження щодо української стосувалися й релігійної сфери. Мовне питання, утиски національних мов були використані у політичній, а згодом і збройній боротьбі проти царату. Радянська влада задекларувала вільний розвиток усіх націй і мов, в Україні настав період, відомий з історії як українізація. У 30-х роках ХХ ст. ці процеси були згорнуті, прибічників посилення ролі української мови звинуватили у буржуазному націоналізмі, багатьох репресували і фізично знищили. Гоніння на українську, витіснення її з офіційного вжитку (те саме стосувалося й інших національних мов, крім російської) тривали впродовж усіх років до розвалу Радянського Союзу 1991 р. Зі здобуттям Україною незалежності і відповідно до Конституції України, українська набула статусу державної мови, їй гарантовано всебічний розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя. Водночас законодавчо проголошено створення умов для розвитку і використання мов інших національностей, громадяни України можуть вільно користуватися як своєю національною, так і будь-якою іншою

мовою. Службові особи державних органів, установ, організацій зобов'язані володіти українською мовою, а в разі потреби — й іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. Будь-які привілеї чи обмеження прав особи за мовною ознакою, мовна дискримінація неприпустимі й караються відповідно до чинного законодавства. Закон регулює також використання мови у різних сферах суспільного життя. Так, офіційне діловодство, судочинство, арбітражне провадження, картографія тощо здійснюється українською, в окремих випадках мовою, прийнятною для населення тієї чи тієї місцевості, кожний громадянин може вільно обирати мову навчання та спілкування, для чого в навчальних закладах можуть створюватися класи, групи з викладанням мовою тієї чи іншої національної меншини. Засоби масової інформації, інформагенції поширюють свою продукцію державною а також іншими мовами, національні громади, меншини, окремі громадяни можуть створювати і видавати ЗМІ рідною мовою. Однак мовою офіційної інформації про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування є українська. Якщо ж офіційна інформація поширюється іншою мовою, то органи державної влади та місцевого самоврядування мають забезпечити автентичний переклад. Засобом масової інформації заборонено самостійний переклад офіційної інформації з державної мови на іншу мову. На основі міждержавних угод Україна сприяє національно-культурному розвитку українців за межами держави, може надавати їм допомогу у вивченні української мови, проведенні наукових досліджень з українознавства тощо. Зовнішня М. п. стосовно національних держав може використовуватися з деструктивною метою. Подібні тенденції характерні для ідеології так званого ліберального імперіалізму, який фактично є складовою зовнішньої політики Росії. Згідно з нею, російським можна вважати все, де присутня російська мова — незалежно від кордонів та навіть поширення російського етносу. Прибічниками такої неоімперської політики є сили, що наполягають на наданні російській статусу другої дер-

жавної мови в Україні. Однак саме мова здатна стати і консолідуючим чинником державотворення. Прикладом може бути іврит, який став стрижнем об'єднання євреїв, одним з державотворювальних чинників.

Основні чинні кодекси і закони України. — К., 2003.

Ю. Бондар

Мовний сигнал — вербальне повідомлення, яке передається на відстань безпосередньо або за допомогою технічних пристроїв, електромагнітних хвиль. Мовна (звукова) інформація може супроводжуватися зоровою (аудіовізуальною інформацією).

Ю. Бондар

Мовний фактор у міжнаціональних конфліктах — мова — один із наріжних факторів етнічної самоідентифікації, інструментарій мислення. Руйнування і розмивання його призводить до руйнування самої здатності мислити самостійно. Мова, на переконання дослідників, це своєрідна кодова система, в якій зосереджена духовна, світоглядна, історична інформація, праснови етносу, нації. Розвиток мови, повноцінне її функціонування — предмет і умова національної безпеки. Кожне слово (навіть літера) наповнене певним сенсом, що може суттєво змістово різнитися і в найспорідніших мовах не кажучи вже про далекі. Свідомо і неточно поширене чи зумисно спотворене слово (інформація) — засіб впливу, що за дією може співставлятися, в тому числі із силовими. З іншого боку — своєрідність, несхожість, багатство мови забезпечує національні етнічні інтереси. Це добре розуміють ті, хто прагне панувати, підкорити інші нації. Дослідники нараховують від ста до двохсот різних директив російського царату, що стосувалися обмеження української мови. Найвідоміший з них Валуєвський циркуляр від 1863 р., згідно з яким забороняли друкувати українські книжки і ввозити їх з-за кордону, звужувалася сфера використання української мови. Будь-які утиски мови етнос сприймає як посягання на нього, сокровенне. Мовне питання неодноразово ставало каталізатором громадського спротиву, заво-

рушень, чинником національно-визвольних змагань. Українці за мовної наруги неодноразово намагалися обстоювати своє право на українське слово. Одна з відчутних спроб була на початку 20-х років ХХ ст. Українські лідери Олександр Шумський, Микола Скрипник та інші свідомо виступили проти утисків українців (у державному апараті України їх частка становила лише 12 відсотків тоді як, приміром, євреїв — 40 відсотків) та русифікації. Почався природний процес українізації, з'явилися словники, підручники українською, мова корінного населення все більше входила в офіційний вжиток. Та з прибуттям в Україну Лазаря Кагановича, який очолив українське ЦК, відразу ж було оголошено боротьбу з “перегинами в українізації”, визначено як найголовнішу небезпеку для влади — український націоналізм. Право на свободу слова брутално розтоптали, українізація завершилася, її найяскравіші представники були репресовані. Гонінь прибічники розвитку української мови зазнавали впродовж усіх років існування Радянського Союзу. Найяскравішим виявом непокори у мовному питанні стало самоспалення Олекси Гірника на могилі Тараса Шевченка на знак протесту проти утисків української. Своєрідним мовним маніфестом боротьби українців за свої права стала праця Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація” написана в 60-х роках ХХ ст. За її поширення кидали до в'язниць, засуджували на вислання до Сибіру. Мовний фактор був потужною зброєю у боротьбі за здобуття Україною незалежності 1991 р. Мовні проблеми залишаються актуальними для багатьох країн і регіонів, стають причиною протистоянь різних етнічних груп. Зважаючи на чутливість мовного фактора його часто використовують з політичною метою, намагаючись розіграти мовну “карту”, для досягнення яких-небудь цілей. Характерно це і для сучасної України.

Бондар Ю. Свобода слова українська мірка. — К., 2004; Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. — К., 2003.

Ю. Бондар

Молодіжний рух Лаутаро — екстремістського характеру озброєне уг-

руповання, яке виникло в 1982 р. в Чилі. Організацію так названо на честь індійського вождя, який свого часу очолював антиколоніальне повстання. Ідейно-політичними засадами є: лівий марксизм, американизм і популізм. Більшість учасників руху — молодь, люмпенізовані і кримінальні елементи. До початку 90-х років угруповання було фактично розкрито і нині окремі його частини діють на нелегальних засадах. Чисельність, склад, характер керівництва М. р. л. — невідомі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

К. Ващенко

Монархія (від грец. *monarhia* — єдиновладдя) — форма державного правління, за якої верховна влада належить одній особі — главі держави, монарху. Виокремлюють абсолютну (самодержавну) та конституційну монархії, які обмежують владу монарха чітко виписаними правилами, основним законом держави — конституцією. До конституційної, за своїм змістом, належала і гетьманська влада в Україні.

Г. Щокін

Мондіалізм (від фр. *monde* — світ) — ідеологія і політична доктрина, в основі яких лежить ідея творення “нового світового ладу” і конкретна програма її реалізації у вигляді єдиної всесвітньої держави-імперії, керованої світовим урядом. Ця ідея зародилася в надрах Римської імперії, яка прагнула підкорити цілий світ, висунувши гасло: “*Roma caput mundi*” — Рим править світом. Кожна з пізніших імперій прагнула здійснити її по-своєму. Намагалася цього досягти і комуністична імперія СРСР шляхом всесвітньої комуністичної революції.

Сучасний варіант М. зародився всередині ХХ ст. спочатку у формі громадських рухів та філантропічних організацій на зразок Більдерберзького комітету чи Римського клубу. У Франції було створено спеціальний інститут, який розпочав міжнародну реєстрацію громадян світу (IRWC).

Термін М. запровадив до широкого використання Жак Атталі — єврейсь-

кий фінансист з Алжиру, головний радник президента Франції Міттерана і тодішній керівник Європейського банку реконструкції і розвитку. Ідеологічні засади М. він виклав у книзі “Лінії обрју”. Сутність їх зводиться до синтезу вчення юдейських талмудистів і доктрин “Комуністичного маніфесту” та “Капіталу” Маркса.

Незважаючи на розмаїття течій М. можна виділити те спільне, що концептуально їх об’єднує. Передусім це стосується головних аспектів М. — геополітичного, економічного, національного та релігійного. Конкретно вони зводяться до таких пріоритетів: геополітика — абсолютна монополія країн географічного та історичного Заходу, очолюваних США та Ізраїлем; національна політика — передбачає повне расове, етнічне, культурно-духовне змішування всіх народів, крім “богообраного” гегемона, абсолютний космополітизм великих міст, послідовне руйнування села, нещадне придушення національно-визвольних рухів та ліквідація національних держав; економіка — домінування на всій планеті єврейсько-ліберальної ринкової економіки незалежно від соціально-економічних традицій і природно-ресурсних особливостей країн та регіонів; релігія — започаткується нова єдина світова релігія, заснована на засадах прагматизму, що перетворить її на конгломерат релігійних, атеїстичних, раціональних та матеріалістичних доктрин, а всі традиційні релігії будуть нещадно засуджені як псевдорелігії.

Майбутній суспільний лад називатиметься “універсальний торговельний лад”, де гроші будуть найвищою матеріальною, духовною та моральною цінністю. Суб’єктом нового суспільства стане кочовик-мігрант, політичний і громадський статус якого визначатиметься сумою його грошей. Водночас завдяки успіхам генної інженерії зникнуть такі традиційні поняття і цінності як батьки і діти, родина, нація та батьківщина.

Нині М. переходить у своїй діяльності від теорії до практики у цілому світі. Україна не є винятком. Тут мондіалісти почуваються як у себе вдома. Вони проникли у всі сфери життя українського суспільства і під їхній контроль підпадають усі найви-

щі органи державної влади. Протидіяти наступу ідеології М. в Україні може лише український націоналізм. Нині настає доба їхнього великого протистояння.

Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Григорій Мусієнко. Україна для українців: хто за і проти. — К., 2003;

Г. Мусієнко

Моніторинг — системний аналіз природних та суспільних процесів, стану речей у динаміці з метою оцінювання їхнього справжнього та прогнозованого стану. Розрізняють постійний і ситуативний М. Ситуативний М. найчастіше використовують для вивчення реакції громадян різних соціальних, в тому числі етнічних груп, на ті чи ті дії влади, громадських чи політичних організацій, окремих політиків, публічні заяви, сповіщення, чутки тощо для оцінювання їх результативності, можливої корекції або ж нейтралізації. М. уможливорює прогноз суспільних конфліктів, дає змогу зняття соціальної міжнаціональної напруги. Науково обґрунтований М. можливий з використанням міжгалузевого підходу, залученням для його проведення фахівців різних дисциплін — політологів, соціологів та ін. Здійснюють М. на замовлення фахові організації та заклади — наукові установи, соціологічні служби, інформагенції тощо.

Політологічний словник. — К., 2005; Советский энциклопедический словарь. — М., 1985.

Ю. Бондар

Моноетнічна політична влада — особливий тип політичної влади, сутність якого зводиться до того, що кадровий корпус усіх рівнів органів влади формується з представників лише одного етносу або принаймні з більшості їх. Такий тип політичної влади реально має місце в моноетнічних державах, наприклад у Японії, Вірменії, Кореї та Ізраїлі, де М. п. в. формується з представників титульної нації. Проте у

світі існує чимало прикладів того, що і в поліетнічних державах має місце М. п. в., яка сформована з представників найвпливовіших нацменшин. Це стосується передусім Радянської Росії, коли внаслідок Жовтневого перевороту 1917 р. було створено юдо-більшовицький уряд, Раду народних комісарів, де майже всі її члени були євреї. Аналогічна ситуація склалася і у США, де за словами американського історика Девіда Дюка з посиланням на ізраїльську газету “Маарів” (2 вересня 1994 р.), “у США більше не існує нееврейський уряд”.

З правової точки зору М. п. в. у моноетнічних державах є нормою, а в поліетнічних — нонсенсом. Між цими двома полюсами прагнуть знайти істинну природу М. п. в. теоретики “середньої лінії” політичної влади.

Дэвид Дюк. Еврейский вопрос глазами американца. — М., 2001.

Г. Мусієнко

Мусульмани проти всесвітового пригнічення — фантомна бойова група мусульманської общини. Вважають, що вона виконує функції своєрідного оперативного прикриття для організації Народ проти гангстеризму і наркотиків. Даних про склад та керівництво групою практично немає. Група займається терористичною діяльністю. Так, 25 серпня 1998 р. вона організувала дві терористичні акції в Кейптауні, у тому числі в американському ресторані Hollywood Plant. Це були акції помсти за завдані США ракетні удари по Афганістану і Судану. Має поріднені групи, наприклад, Мусульмани проти нелегітимних лідерів (MAIL), Kibla.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Кузьмич А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Н

Найманці — озброєні громадяни якоїсь країни, що беруть участь у бойових діях на території іншої держави на боці однієї зі сторін конфлікту без належних легітимних підстав. Міжнародними угодами й законами багатьох країн кваліфікується як злочин і на найманців у разі потрапляння їх у полон статус військовополонених не поширюється. Н. вважаються злочинцями. Серед Н. є як ті, хто вважає себе “борцями за ідею”, так і ті, хто хоче на цьому заробити.

М. Головатий

Напруження — ступінь, стан чогонебудь. Н. може характеризувати фізичний стан предметів, міжособистісні взаємини, міждержавні відносини і набувати залежних форм. У суспільстві Н. виникає між соціальними, етнічними та іншими групами. Для уникнення конфліктів унаслідок Н. використовують політичні методи, проводять реформи тощо. Часто Н. провокують для досягнення якої-небудь мети — так зване очікуване Н. Для цього через, скажімо, ЗМІ, чутки, інформаційні та інші масові акції маніпулятивно нагнітається та чи інша проблема, конфлікт, вирішення яких і має призвести до прогнозованого організаторами Н. результату.

Ю. Бондар

Народ — 1) у широкому розумінні слова — все населення держави або країни; 2) спільнота людей, що складається з різних соціальних верств, класів, націй, етнонаціональних груп, об'єднаних у державу; 3) синонім поняття “етнос”. Найоб'ємніше поняття Н. можна визначати як соціальну

спільноту людей, що історично змінюється і складається на різних етапах розвитку з таких соціальних груп, класів, що об'єктивно здатні брати участь у вирішенні історичної долі, справ суспільства. Н. є справжнім, єдиним і головним суб'єктом соціально-історичного розвитку, охоплює все населення певної країни і є сукупністю індивідів, соціальних спільнот, що проживають на певній території і створюють та споживають відповідні матеріальні та духовні цінності. Поняття “Н.” не слід зводити до поняття “нація”, оскільки певний народ складається зазвичай з різних націй, етнічних груп. Н. виступає творцем власної унікальної культури (матеріальної, духовної), що поєднує одночасно національне та загальнолюдське, за певного примату для життя Н. першого. Тобто матеріальні й духовні цінності Н. завжди мають яскраво виражене національно-специфічне, неповторне забарвлення, оскільки вони створюються в певних історичних суспільних умовах і втілюються у дух народу, особливості його національної свідомості та самосвідомості, самобутності й неповторності історичного досвіду. Будь-який Н. — це поєднання особистостей, які виходять з народу, діють і творять разом з ним як у власних, так і в загальнонародних, загальнодержавних інтересах. Необхідне створення відповідних умов для соціального прогресу Н., вільного, демократичного розвитку кожної людини (особистості), забезпеченні повноцінного функціонування усіх сфер життя суспільства. Прогресивний розвиток Н. забезпечує багатовальтєрнативність, багатомірність усіх суспільних процесів, свободу вибору

людини, виваженість державної політики щодо забезпечення життя Н. У поєднанні з терміном “Н.”, існує термін “народи країни” — це чітко зафіксована міжнародно-правова категорія, яка увійшла у практику через дві конвенції Міжнародної Організації Праці (МОП): Конвенцію про корінне населення та інше, що веде племінний спосіб життя (1957 р., № 107), і Конвенцію про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя у незалежних державах (1989 р., № 169). У міжнародно-правовій практиці поняття “народи країни” поширюється на: 1) народи, що ведуть племінний спосіб життя у незалежних країнах, соціальні, культурні й економічні умови яких відрізняють їх від інших груп національного співтовариства і становище яких регулюється повністю або частково їхніми власними звичаями, традиціями або спеціальним законодавством; 2) народи в незалежних країнах, які розглядаються як корінні, зважаючи на те, що вони є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є ця країна, в період її завоювання, колонізації або в період встановлення існуючих державних кордонів, і які, незалежно від їхнього правового стану, зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні та політичні інститути. Для народів країн, на відміну від національних (етнічних) меншин, характерне те, що вони, по-перше, є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є певна держава, у період її завоювання чи колонізації, або в період встановлення існуючих державних кордонів, і, по-друге, ведуть племінний спосіб життя. Тому фахівці з проблем народів країни обмежують їхню чисельність близько 300 млн осіб.

Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 1. Поняття та терміни. — К., 1997; Конвенція 169. Конвенція о коренных народах и народах, ведущих племенной образ жизни в независимых странах // Конвенции и рекомендации, приняты Международной Конвенцией Труда. — 1957–1990. — Женева, 1991. — Т. 2; Права людини: Вкл. фактів № 9: Права корінних народів. — Х., 1994; Соціальна філософія: Короткий енцикл. слов. / Заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — К.; Х., 1997.

М. Головатий

Народ проти гангстеризму і наркотиків — воєнізована організація мусульманської общини ЮАР. Створення організації розпочалося у 1994 р., а в 1996 р. — завершилося. Формальний статус: група самооборони для боротьби з наркоділками і злочинністю. Користується великою підтримкою мусульманського населення. Виступає група з антизахідних і антиросійської (у зв’язку з війною в Чечні) позицій. Чисельність, склад керівництва організації точно невідомо. Має невеликі легкоозброєні військові формування, дочірні організації: Мусульмани проти глобального пригнічення; Мусульмани проти нелегітимних лідерів. Співробітничав зі спецслужбами Іраку, Ірану, Сирії, Зімбабве. Контролює низку ЗМІ.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; Кузьмич А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Народи корінні — чітко зафіксована міжнародно-правова категорія, що увійшла в практику через дві конвенції Міжнародної Організації Праці (МОП): Конвенцію (1957 р., № 107) про корінне населення та інше, що веде племінний спосіб життя, і Конвенцію (1989 р., № 169) про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя у незалежних державах.

У міжнародно-правовій практиці поняття “корінний народ” поширюється на: а) народи, які ведуть племінний спосіб життя у незалежних країнах, соціальні, культурні і економічні умови яких відрізняють їх від інших груп національного співтовариства і становище яких регулюється повністю або частково їхніми власними звичаями, або традиціями, або спеціальним законодавством; б) народи в незалежних країнах, які розглядаються як корінні, зважаючи на те, що вони є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є певна країна, у період її завоювання або колонізації, або у період встановлення існуючих державних кордонів, і які, незалежно від їхнього правового становища, зберігають деякі або всі “свої

соціальні, економічні, культурні і політичні інститути”. Тобто для корінних народів, на відміну від національних (етнічних) меншин, характерне те, що вони, по-перше, є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є певна держава, у період її завоювання або колонізації, або у період встановлення існуючих державних кордонів, і, по-друге, ведуть племінний спосіб життя. Тому спеціалісти з проблем корінних народів і обмежують чисельність корінних народів близько 300 млн осіб.

Конвенція 169. Конвенція о коренных народах и народах, ведущих племенной образ жизни в независимых странах // Конвенции и рекомендации, принятые Международной Конвенцией Труда — Женева, 1991. — Т. 2; Права людини: Викл. фактів № 9: Права корінних народів. — Х., 1994.

О. Антонюк

Народні сили 25 квітня — лівонархистська терористична група, яка діяла в Португалії. Створена наприкінці 70-х років. Ініціаторами її створення виступили радикальні елементи Португальської комуністичної партії та офіцери лівих переконань. Основні програмові заяви: боротьба проти буржуазії і будь-яких форм та виявів капіталізму; ліквідація військової присутності США, НАТО та території Португалії. Найактивніша група виявила себе в 1980–1985 рр., а до кінця 80-х років фактично була обеззброєна.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Насилля (англ. *violence*; нім. *Gewalt*) — використання сили, різного роду загроз щодо певних соціальних суб'єктів або до їх власності з метою залякування і примушування до певних дій. Н. по-різному визначалося і визначається прихильниками різноманітних теорій, ідеологій. Так, філософські словники доби соціалізму і комунізму (перша половина ХХ ст.) під Н. розуміли використання тим чи тим класом (соціальною групою) різних, включаючи збройний вплив, форм примушування стосовно інших класів

(соціальних груп) з метою набуття або збереження економічної і політичної влади, завоювання тих чи тих прав і привілеїв. Тобто Н. пояснювалося виключно в контексті так званої теорії класової боротьби, основу якої становили різноманітні соціальні антагонізми. У широкому значенні Н. означає завдання людям шкоди шляхом загроз, нанесення тілесних ушкоджень, вбивства, тобто заподіяння шкоди на психологічному і фізичному рівнях. Політичні мислителі минулого поширювали поняття “Н.” не лише на людей, групи, а й політичні, соціальні чи економічні системи, які завдають шкоди людям, що живуть у їх межах. З-поміж багатьох форм Н. помітно вирізняються фізичне і політичне. Політичне Н. — це здійснювані з політичною метою завчасно обдумані дії, спрямовані на завоювання влади, її утримання, на поневолення будь-кого, групи, нації (народу), на знищення людини (людей), нанесення їй (ім) певних збитків. Саме в політичному Н. домінує фізичне примушування. Це насилля характеризується організованістю, широтою, систематичністю та ефективністю використання. Виокремлюють також антидержавне Н., пов'язане з вуличними безпорядками, бунтами, вбивствами, партизанською і громадянською війнами та революціями. В західній політичній думці побутує точка зору, що Н. не лише згубний, а іноді й виправданий, допустимий засіб досягнення політичних цілей. Йдеться про ситуації, коли держава узаконює мінімальне Н. задля підтримки громадського порядку і робить це за волі більшості громадян. Схвалення набуває Н. у формі повстань, коли вони пов'язані з боротьбою проти тиранії. В окремих ідеологіях застосування сили, Н. вважалося і вважається позитивним явищем. Так, фашизм прославляв війну як дієвий засіб утворення великої держави. Н., як шлях до встановлення диктатури пролетаріату, перемоги комуністичних ідей в усьому світі, пропагували більшовики, комуністи в СРСР, багатьох країнах Європи та інших континентів. Насильницькі дії, революції ідеалізують окремі рухи, сили, що ведуть боротьбу за національну свободу. Виокремлюють і розмежовують інст-

рументальні й виражальні форми Н. Інструментальне Н. свідомо спрямоване на досягнення специфічних цілей шляхом завдання неприпустимої шкоди або залякування. Н. як форма індивідуального чи колективного самовираження і є самою метою, тож може характеризуватися як вияв героїзму, а не як досягнення певного результату. Серед надто складних і неоднозначних проблем, пов'язаних з Н., є проблема взаємин Н. і влади. Немало теоретиків політичних наук вважають Н. складовою владних повноважень, але є й такі, хто доводить, що Н. і влада — речі (явища) протилежні (наприклад Х. Арендт). На їхню думку, Н. пов'язане з певними політичними технологіями, відповідно до яких виявляються реальні руйнівні процеси.

Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000; *Політологія: Слов.-справ.* / М. А. Василик, М. С. Вершинин і др. — М., 2000; *Социологический энциклопедический словарь.* На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред.-коорд. акад. РАН Г. В. Осипов. — М., 1998; *Философский энциклопедический словарь* / Редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, М. Ф. Ильичев и др. — 2-е изд. — М., 1989; *Arendt, H. On Violence.* Harmondsworth: Penguin, 1969; *Sorel, G. Reflections on Violence,* trans. T. E. Hulme and J. Roth. — London and New York, 1950.

М. Головатий

Насильство — примусовий вплив на когось із застосуванням різних (фізичних, психологічних, інформаційних та ін.) методів для досягнення певної мети, примусу до чогось. Н. використовують зазвичай для досягнення зверхності з метою здобуття чи збереження економічного або ж політичного (на примітивному рівні — особистого) панування. Н. характерне для тоталітарних і тоталітаризованих суспільств, угруповань, під час зміни суспільного устрою, революцій та інших конфліктів. Для сучасних суспільств усе характернішим стає інформаційне Н. — цільовий вплив на зміну настроїв, уявлень через інформаційні технології, без застосування фізичного впливу. Спостерігається монополізація подібних ресурсів Н. етнічними групами, серед яких найвпливовішою, за оцінками дослідників, є єврейська.

Ю. Бондар

Насильство етнічне — способи, методи, форми ідеологічної, політичної, побутово-психологічної діяльності представників певного етносу стосовно інших етносів, намагання забезпечити комплекс власних переваг за рахунок інших етносів. У Н. е. концентрується неусвідомлене, а частіше чітко осмислене представниками певного етносу, бажання і готовність утвердження власних інтересів, власної гегемонії стосовно інших етносів, намагання ігнорувати, обмежувати їхні етнічні інтереси. Н. е. виявляється в аморальних діях проти інших етносів, при цьому використовують політичні, економічні, культурні, збройні методи і форми етнополітичної боротьби. Н. е. виступає практичною формою реалізації етнічної ворожнечі, коли за певних історичних і соціальних умов, етнос втягується в гострий соціальний конфлікт, міжетнічне протиборство, що має наслідками підкорення чи пригноблення інших етносів. У Н. е. втілюються практичні дії, що в сукупності забезпечують цілі, завдання та напрями одного етносу (сильнішого, або який вважає себе таким) спрямовані на пригноблення або підкорення іншого етносу (зовнішнє Н. е.). Таке насильство також характеризується зусиллями і діями однієї частини етносу і спробами отримати домінуючу роль етносу в суспільному житті за рахунок обмеження прав та інтересів іншого етносу, забезпечуючи комплекс соціальних переваг, що втілюється в отриманні матеріальних, духовних благ, що мають обмежений характер і розподіляється нерівномірно в суспільстві. Н. е., посягаючи на історичне буття і життєдіяльність етносів у поліетнічному суспільстві, може призвести до зіткнення цивілізації в сучасному світі. Тому таким актуальним є потреба в демократизації як суспільних відносин у межах окремих поліетнічних країн, так і реальної демократизації сучасних міжнародних відносин. Як справедливо акцентує Ж.-Ф. Ревель, “демократія уможлиблює народження вільних людей, але лише вільні люди уможлиблюють подальше існування демократії”.

Євтух В. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій. — К., 2004; Мала

енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького: Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.; Ревель Ж.-Ф. Друга молодість демократії: Майбутнє демократичного імпульсу. — К., 2001.

В. Волобуєв

Нативізм (від лат. *nativus* — природжений) — уявлення про природжений характер яких-небудь психічних ознак людини. Термін “Н.” увів у науковий обіг німецький природознавець Г. Гельмгольц (1821–1894). Ним він позначував учення про природжений характер просторового бачення. Пізніше у філософії під впливом концепції І. Канта Н. називали вчення, згідно з яким психічні здатності людини дані їй від народження і з часом вони лише піддаються вдосконаленню під дією досвіду. Цей термін побутує і в етнології. Ним позначають погляди, за якими національний характер, психічні риси нації формуються природним шляхом і не змінюються або зазнають лише незначних перетворень у процесі історичного розвитку. Під впливом ідей Н. в українській філософії та історіософії у XIX, а також на початку XX ст. побутували погляди, за якими духовні риси українського етносу носять позаісторичний характер і є неперехідними за своєю сутністю. П. Куліш (1819–1897) вважав, що українська народність, її психічні особливості формуються під впливом божественного первня у людині. В. Антонович (1834–1908) дотримувався переконань, за якими ознаки, що ними одна нація вирізняється з-поміж інших, є за своїм походженням як природженими, так і набугими. Природжені ознаки виникають під дією природно-географічних та антропологічних чинників, а набуті — формуються шляхом засвоєння історичного досвіду, історичних традицій нації, до якої належить індивід, а також є продуктом виховання. Ці установки лягли в основу виникнення так званої расопсихологічної концепції українського етнологіа й археолога В. Щербаківського (1876–1957).

У повоєнні часи принципи Н. сповідували деякі вчені й публіцисти української діаспори. У творчості Ю. Липи, Є. Маланюка, В. Кубійовича, І. Огієнка, І. Рибчина, В. Мороза

обстоюється думка про визначальну роль клімату, землі, “територіального прабуття” у структурі духовної культури нації.

Під вагою ідей Н. в українській етнології поширилися переконання про вічні й незмінні психічні та соціальні риси української нації як-то індивідуалізм, демократизм, відсутність поділу на класи, домінування національної ідеї над класовою.

Антонович Д. Коротка історія козаччини. — К., 1991; Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. — Прага, 1942.; Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. — Вінніпег, 1965.; Липа Ю. Призначення України. — Л., 1992; Нативизм: Філософ. енцикл.: В 5 т. — М., 1960–1970. — Т. 3; Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. — К., 1966; Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. — К., 2005. — Т. 1; Щербаківський В. Формация української нації. Нарис праісторії України. — Нью-Йорк, 1958.

В. Ятченко

Нацизм (нім. *nazismus*, скор. від *nationalsozialismus* — націонал-соціалізм) — скорочена назва політичної ідеології Націонал-соціалістської німецької робітничої партії (NSDAP). Заснована 1919 р. як Німецька робітничча партія. Нову назву отримала за ініціативою Адольфа Гітлера (Шикль-грубера) влітку 1920 р. Ця ідеологія за своєю сутністю є симбіозом двох ідеологій — німецького націоналізму і французького державного соціалізму. Вона категорично заперечувала принципи соціал-демократії і наукового інтернаціонал-комунізму. Поширена в політичних науках і загалом у суспільстві думка про те, що ця ідеологія є основою німецького фашизму, є хибною і не витримує критики. Причина цього полягає в тому, що у Німеччині формально ніколи не було фашизму на відміну від Італії, Іспанії чи Португалії. Політичний режим, який запанував у Німеччині після приходу Гітлера до влади у січні 1933 р. (до речі демократичним шляхом) і проіснував до травня 1945 р. називався нацистським і за всіма ознаками належав до тоталітарного типу. Ідеологія Н. знайшла своє практичне втілення у твердій політиці партійно-державної

номенклатури під проводом вождя німецької нації і рейхсканцлера та фюрера Німеччини Гітлера. Головні принципи і засади Н. частково викладені у його відомій книзі “Main Kampf” (“Моя боротьба”). Н. виник і знайшов широку підтримку народних мас Німеччини як реакція патріотичних сил нації на Версальський мирний договір, що поклав край Першій світовій війні. Він прирікав Німеччину на загибель внаслідок необґрунтовано високих контрибуцій на користь переможців, економічних і політичних санкцій, втручань у внутрішні справи та порушення територіальної цілісності і кордонів. Це викликало загальний спротив німецької нації і породило ідею розширення “життєвого простору” в напрямку Сходу, культ сили, відродження духу і традицій арійської раси, критичне ставлення до інших народів. Найвищою метою нацистської влади Німеччини стало відродження Великої німецької імперії — Третього рейху. Всі ці великі і далекосяжні плани необґрунтовано приписуються Гітлеру, причому з дивною однотайністю як його апологетів, так і критиків. На цей парадокс звертає увагу один з найвидатніших дослідників проблем влади у світі Ентоні Саттон. В одній з його книг, присвячених феномену влади, висловлена думка, що “Гітлер навряд чи глибоко знав тонкощі філософії... Проблемою раси там займався не рейхсканцлер Адольф Гітлер, а відомі у світі фахівці — такі як Ф. Ганс, К. Гюнтер, О. Фішер, Ф. Ленц, Л. Клаус, Р. Дарре, Б. Шульц та інші”. Взагалі ідеологічні засади Н. формували і впроваджували у практику потужні інтелектуальні сили Німеччини. Н. приписується кривавий терор проти політичних противників, але замовчується те, що до цього самого набагато раніше і жорстокіше вдавався кривавий єврейсько-більшовицький режим СРСР. Н. звинувачується у розв’язанні Другої світової війни 1939–1945 рр. Проте нині вже загальновідомо, що війну між нацистською Німеччиною і більшовицьким СРСР спровокувала “третя сила” — юдо-ліберальні США, фінансово-промислові монополії, які одночасно вливали свої капітали у розбудову військово-промислових комп-

лексів і збройних сил Німеччини і СРСР та фінансували як NSDAP, так і КПРС. Перша припинила свою діяльність ще 1945 р. з волі переможців антигітлерівської коаліції, а друга — 1991 р. внаслідок завершення “холодної війни”. Історія Н. досліджена в Україні поверхово і зводиться до ідеологічних стереотипів та агітаційно-пропагандистських штампів і кліше. Відтак можна сподіватися, що рано чи пізно правда про німецький націонал-соціалізм та радянський інтернаціонал-комунізм буде встановлена і стане повчальним набутком для допитливої інтелектуальної еліти і широкого загалу українців, особливо молоді та студентів.

Энтони Саттон. Как орден организует войны и революции. — М., 1995; Павло Штепа. Мафія в Україні. — Л., 2002; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005

Г. Мусієнко

Націобудівництво — це встановлення тісних зв’язків, спільних традицій, групової лояльності між сусідніми етнотериторіальними групами населення у процесі утворення окремої національної спільноти. Н. є другою, після етногенезу, фазою тривалого, динамічного, складного і суперечливого розвитку народів. Початок процесу утворення самих націй датується XII–XIII ст., а його піднесення періодом Великої Французької революції. Спочатку цей процес охопив Західну Європу, дещо пізніше перекинувся на Північну Америку, а вже у XIX ст. поширився на Східну Європу та інші континенти. Процес Н. набув глобального універсального характеру, оскільки різні групи людей на планеті домагаються статусу націй, не зважаючи на величезні відмінності в економічних і людських ресурсах, військовій і політичній силі, культурних досягненнях тощо. Внаслідок дії Н. близько 800 народів перетворились на нації, а ще майже 2,5 тис. племен і народів мріють або прагнуть цього. Неодночасність виникнення різних націй пояснюється, по-перше, несинхронним переходом людства до індустріального суспільства. Причому розрив у часі переходу різних етносів до такого суспільства становить близько 100–

150 років. По-друге, нерівномірний, хвилеподібний характер модернізації, яка значною мірою впливає на всі етнічні та етнополітичні процеси. Наявною є тенденція залежності перетворення етносу в націю від рівня його пасіонарності. Існують різні теорії щодо створення та існування націй, зокрема: побутує уявлення про нації як про одвічно існуючі спільноти з певними, раз і назавжди визначеними, специфічними рисами, вдачею, долею, місією тощо; на думку І. Горювця, У. Коннора, Е. Сміта та інших, нації виникли внаслідок природного розростання родини та родів, що є спільнотами, заснованими на спільному походженні; за твердженням Б. Андерсона, Е. Геллнера, К. Дойча та інших, нації — це історичні спільноти, що виникли на певному етапі розвитку людства на засадах не стільки спільного походження, скільки спільного громадянства і які самі зникають на якомусь наступному історичному етапі. Серед найважливіших чинників виникнення нації вирізняють: етнокультурні; релігійні та ідеологічні; адміністративні та державні; економічні та технічні; роль професійної культури, культурної еліти та освіти. Націотворення досягає завершеного вигляду в результаті тісного поєднання різних чинників, жоден окремо не може нести домінуючого впливу на процес формування нації. Ні спільні антропологічні ознаки, ні наявність спільних культурних ознак, ні спільність ринку, ні спільна територія не здатні об'єднати людей у національну спільноту у разі відсутності певної ідеології, що тільки дає людям усвідомлення та відчуття належності до однієї спільноти. Натомість, таке усвідомлення має ґрунтуватися на наявності деяких спільних ознак — передусім спільних культурних ознак, інакше національна свідомість не матиме міцного фундаменту. Відповідно до цього націотворення спирається на історично витворені етнокультурні та політичні традиції, які, вже внаслідок самого факту свого існування, знаходили підтримку і виправдання у “вільній” волі громадян, світогляді, ідеології, діяльності окремих осіб та еліт. У різних етносів процес Н. відбувається по-різному. У політично незалежних і державних етносів

цей процес зазвичай починається згори донизу, тобто від етнічно та національно свідомої еліти до широких мас. Саме так формувалися нації в Західній Європі. У політично залежних та бездержавних народів вказаний процес здебільшого йшов у зворотному напрямі: знизу догори, тобто від народних мас і особливо селянства, яке було не лише основною “етнічною сировиною” для нації, а й головним постачальником представників майбутньої еліти. Подібним чином утворювалися нації у Східній Європі, де цей процес супроводжувався також боротьбою за утвердження власної держави та/чи її розбудовою. Частіше він перетворювався на національно-державне будівництво, тобто одночасне формування політичної нації та розбудову держави. Все це значно ускладнювало й уповільнювало обидва процеси. Нації, які постали в Європі, поєднують етнічний і політичний складники. Етнічні нації виникли у Західній та Східній Європі внаслідок того, що попередньо культурно споріднені (а іноді культурно віддалені) етнічні групи об'єдналися в нову культурну цілісність шляхом витворення особливої (“національної”) культури. У виникненні цієї культури велику роль відіграла культурна еліта, а в її поширенні — адміністративні, освітні та інші установи. При цьому деякі культурно віддалені етноси асимілювалися, в інших випадках вони збереглися і нині заявляють про свою окремішність. Політичні нації виникли у Європі внаслідок того, що одна етнічна нація стала серцевиною об'єднання людей у політичну спільноту. Ця так звана “титильна нація” (французи у Франції, німці в Німеччині та ін.) дала ті елементи своєї культури (мову, політичні символи, деякі державні традиції), які й об'єднують всіх громадян цієї держави в одну політичну спільноту. Важливу роль відігравали і деякі політичні міфи, ритуали, почуття (наприклад, почуття патріотизму). Роль етнічної нації у становленні європейських національних держав була вирішальною, цей чинник теж вплинув на становлення таких спільнот як американська чи канадська нації. Національна держава — це та, яка постала в Європі внаслідок політичного руху, серцевиною якого є етнічна нація, що

об'єднала навколо себе національні меншини в одну політичну націю. Етнічна нація і політична нація не є синонімами. Об'єднання людей в етнічну націю не обмежується державними кордонами: кожен хто вважає культуру певної етнічної нації “рідною”, належить до неї. Політична нація — це об'єднання громадян у межах державних кордонів. Загальноєвропейський спосіб Н. і становлення національних держав не знаходить глобального застосування. Він не застосовується і в більшості країн Африки та Азії (крім країн Близького Сходу). В багатьох країнах Нового світу на відміну від європейського підходу “політизації етнічності” використовують принцип “етнізація політики” — спільнота, що будується на штучних, новоутворених політичних традиціях і не мають прив'язаності до етнічної основи. На сучасному етапі, процес Н. продовжує тривати, людство взнає про пробудження та існування щоразу нових етносів, що прагнуть стати нацією.

Борковський О. Вступ до націології. — К., 1998; Лісовий В. Культура — ідеологія — політика. — К., 1997; Старосольський В. Теорія нації. — Нью-Йорк; Київ, 1998; Національно-державне будівництво. — К., 1999.

В. Деревінський

Націократія — політичне самовизначення нації в окремій державі. Виходячи з того, що кожний свідомий народ має право на свою власну державу, Н. має задовольнити самостійницькі прагнення усіх народів до державотворення. Один із провідних представників національно-державницької школи О. Борковський зауважував, що Н. має заступити церкву і державу як організаційні чинники відповідного політичного розвитку людських спільнот, знайти і реалізувати таку форму, яка здійснить права народів на самовизначення. О. Борковський вбачав завдання етнополітології в тому, щоб обґрунтувати Н. кожного окремого народу в державі, де “чужі меншини були б зведені до найменшої кількості, а натомість, щоб усім народам було забезпечено здійснення політичної, державної, всенаціональної самостійності”.

В історії багато фактів, які свідчать, що “народи-пані” виступали своєрід-

ними оборонцями історичного “стану посідання”, намагаючись довести, що інші народи є “неісторичними”, стримуючи їх поступ до національного державотворення.

Вважають, що Н. поєднує територіальні й етнічні принципи формування національної держави, а будь-яка механічна, така єдність, що ґрунтується на засадах примусовості, відхиляється. Тобто для справжньої Н. потрібна національна соборність, національна однаковість, духовна єдність етносу.

В окремих народів, особливо після Другої світової війни досить помітно почав виявлятися національний еґоїзм, особливо у господарській діяльності (спроби здійснення економічної автаркії). Зріє регіоналізм у світовій економіці. У своїх змаганнях за політичне самовизначення, сучасні народи все потужніше ведуть боротьбу за расову рівноправність, за помітне самовизначення та свободу. А відтак перед Н. постає складне завдання — усунути хронічний конфлікт між нацією і державою, витворити такий тип держави, де рівно відбувалися б самостійницькі змагання усіх народів. Диференціація й інтеграція в цьому процесі проходять одночасно, взаємопов'язано.

Антонюк О. В. Основи етнополітики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2005; Арон П. Мир і війна між націями: Пер. з фр. — К., 2000; Головаха Є., Паніна Н. Чинники національної толерантності в Україні // Етнічні меншини Східної і Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. — К., 1994; Євтух В. Міжетнічний конфлікт у суспільному розвитку поліетнічних країн // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко та ін. — К., 2002; Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. — К., 1999; Краткая философская энциклопедия. — М., 1994; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

М. Головатий

Націоналізм (фр. *nationalisme*, від лат. *natio* — народ) — ідеологія, політика, соціально-психологічні орієнтації особистості та соціальних спільнот, головним принципом яких є теза щодо

вищої цінності нації, її першозначущості у державотворчому процесі.

Політологічна думка сучасності визначає за терміном “Н.” полісемантичність (багатозначність) і широко вживає його, характеризуючи різні політичні явища та процеси. Російський політолог В. Малахов виокремлює такі основні значення, за якими це поняття використовується у політичному дискурсі: 1. Ідеологія становлення держави (“державобудівництво”, state-building). При цьому Н. виступає як ідейне забезпечення процесу “збирання” держави, або “державного будівництва”. Прикладом такого процесу може слугувати рух Рисоджименто, що призвів до об’єднання італійської держави у 90-х роках XIX ст., і гуртування німецьких земель навколо Пруссії, що завершилося утворенням Німеччини в 70-х роках XIX ст. 2. Ідеологія соціальної інтеграції (“націобудівництва”, natio-building). Держава у цьому випадку вже існує, і Н. потрібний їй для легітимації заходів щодо консолідації населення — перетворення його в культурно-однорідну спільність, націю. Ілюстрацією цього може бути Японія останньої третини XIX ст., Турція в період правління Мустафи Кемалю (1923–1938), а також Єгипет, Іран та Китай 20–30-х років XX ст. 3. Ідеологія антиколоніалізму. Це явище за радянських часів називалось у марксистській літературі “національно-визвольним рухом”. Загалом у міжнародному суспільствознавстві увесь комплекс політико-ідеологічних явищ, пов’язаних з боротьбою народів Азії і Африки проти колоніалізму, прийнято кваліфікувати нейтральним чином як Н. 4. Ідеологія етнічно мотивованого сепаратизму (сецесіонізму). Саме у наш час під Н. розуміють такі рухи, як чеченський, тамільський, квебекський.

Наукове трактування поняття “Н.” тісно пов’язане з категоріями — нація, етнос, народ, національні і міжнаціональні відносини, держава, державотворення. Залежно від рівня і ступеня співвідношення цих дефініцій порізненому пояснюються сутність і зміст Н., пропонуються численні неоднозначні його інтерпретації. Дуалістичний (подвійний) підхід розглядає Н. як джерело або втілення двох діаметрально про-

тилежних початків: білого і чорного, прогресивного і реакційного, конструктивного і деструктивного тощо. Вперше щодо дуалістичного характеру Н. висловив думку в середині XIX ст. лідер націоналістичного руху Італії, засновник підпільної націоналістичної організації “Молода Італія” Дж. Мадзіні. В подальшому “батьком” концепції та формули “Янусоподібного характеру націоналізму” став один із піонерів американської школи Н. Хеес, які він сформулював у своїй праці “Есеї про націоналізм”, опублікованій у 1926 р. Автор і укладач відомої на Заході “Енциклопедії націоналізму” Луїс Снайдер одну зі своїх статей так і назвав: “Дуалізм Хееса”, де відзначив формулу “Янусоподібного характеру націоналізму” однією з правильніших в оцінюванні цього важливого феномена в сучасній історії, підтриманою більшістю фахівців з проблем Н. Прихильниками дуалістичного підходу стали такі відомі вчені як П. Альтер, Т. Наїрн, Х. Сетон-Уотсон, Е. Сміт та ін. Американський етносоціолог Г. Глісон у виступі на IV Міжнародній конференції з національних проблем (Нью-Йорк, 1992 р.) відзначив: “Як помітили багато людей, націоналізм є янусоподібним. Націоналізм будує і руйнує, він об’єднує і дезінтегрує. Це дві сили: одна конструктивна, інша деструктивна”. Виступаючи важливим кроком на шляху до глибшого розуміння сутності й характеру Н., дуалістичний підхід є значно ціннішим, ніж інші одномірні підходи, зокрема такі, як позитивний та негативний. Однак і йому не вдалося відійти за межі дещо спрощеного уявлення щодо Н. як двокольорового (біле і чорне), чи двомірного (добре і зло) явища. Насправді Н. є багатокольоровим та багатомірним феноменом. Критичний підхід трактує Н. з позиції етнополітичного мислення (у запропонованому М. Вебером, К. Поппером, Дж. Соросом та іншими західними вченими) як ідеологію, характерними ознаками якої є заперечення критеріїв та орієнтацій, притаманних позитивному, негативному й дуалістичному підходам. Цінність цього підходу полягає в тому, що він дозволяє сприймати Н. об’єктивним явищем у суспільно-політичному житті, а не таким, як його характеризують

прихильники чи противники. По-перше, критичний підхід дає можливість позбавитись поглядів на Н. як на щось незрозуміле і таємниче, випадкове чи хаотичне явище. По-друге, він утверджує думку, що Н. надзвичайно складний і суперечливий феномен, якому притаманний багатовимірний, складний, суперечливий підхід у визначенні сутності та специфічних характеристик, по-третє, критичний підхід зумовлює необхідність осмислення вченими Н. з позицій не описування, а підготовки реалістичних, наукових, прогнозованих сценаріїв, альтернативних рекомендацій, спрямованих на збереження і зміцнення етнополітичної стабільності. Завдяки критичному підходу політична еліта має змогу зрозуміти хибність нехтування чи недбалого ставлення до Н. Метою такого підходу, його теоретиків є визначення місця Н., відведеному йому історією, а зовсім не те, що йому нав'язують різні ідейно-політичні сили. Негативний підхід, оцінює Н. як негативне чи навіть патологічне явище (epiphenomenon). На цій позиції стояли більшість російських наукових і довідкових видань царського періоду. Таким підходом відзначалась теоретична думка радянських вчених. Започаткував негативне ставлення до Н. англійський історик Дж. Актон, який у своїй статті “Національність” (1862) схарактеризував його як “реакційне явище”, “крок назад в історії людства”. Негативне відношення до Н. у німецького філософа К. Поппера, англійського історика А. Тойнбі. Відомий англійський філософ Б. Рассел відзначав, що це “найстрашніша небезпека, яка загрожує сучасній “цивілізації”, і що” ця загроза страшніша за пошесть, вогонь і голод”. На критичних засадах оцінювання Н. стояли А. Ейнштейн, А. Сахаров, багато членів Римського клубу тощо. Серед вчених вельми поширеною є точка зору на Н. як на виключно позитивний феномен, тобто ці науковці належать до школи, яку можна, схарактеризувати як “школу позитивного підходу”. По-перше, вона сформувалась в офіційних виступах лідерів і прихильників будь-яких націоналістичних організацій, партій і рухів, де Н. оцінюється як “еліксир здоров’я нації”, “нитка Аріанди”, “ча-

ривна паличка”, “спляча красуня” тощо. По-друге, позитивний погляд на Н. притаманний особливо західній, зокрема англомовній довідковій літературі — енциклопедіям, словникам тощо. Так, в Енциклопедії філософії, що вийшла 1967 р. в Англії та США Н. характеризується, як: 1) почуття лояльності до нації (форма патріотизму); 2) настанова, що надає великої важливості своєрідності національних характеристик народу (мова, культура, традиція); 3) вчення про те, що національну культуру треба зберігати; 4) політична і антропологічна теорія про те, що людство прилюдно поділене на нації; 5) констатація того, що кожна нація має природне право на свою суверенну державність. По-третє, прихильниками позитивного підходу є частина науковців Заходу та суспільствознавців посттоталітарних країн, які характеризують Н. як прогресивне, народне, наукове, революційне вчення.

Загалом при осмисленні феномена Н. слід враховувати дві його форми: громадянський (державний) і етнічний (етнонаціоналізм). Громадянський Н. заснований на визначенні нації як політичної і територіальної спільності. Виник він в епоху становлення сучасних держав, заснованих на уявленні про націю і народ як співгромадян, яким притаманні спільні самосвідомість і елементи культури при збереженні етнічних, релігійних і расових різноманітностей. Ця форма Н. спрямована на обґрунтування легітимності держави, консолідацію громадян, нації, державну експансію чи ізоляціонізм. Його іноді ототожнюють із патріотизмом, але у своїх крайніх формах він може набувати рис агресивності, ізоляції та шовінізму. Громадянський Н. вважається нормою сучасного життя. На такій засаді ґрунтується і міжнародна правова практика, що визнає суб’єктом самовизначення саме “демос”, а не етнос. Сутність і масштаби розповсюдження Н. у різних країнах залежать від характеру складу населення, форми державного правління, соціальних умов життя, історичних традицій, статусу і геополітичного становища країни. Активне утвердження різноманітних форм Н. громадянського притаманне державам насамперед складних за

етнокультурним, расовим та релігійним складом населення, навіть і тим країнам, що відзначаються стійкими та економічно розвиненими суспільствами з демократичними формами правління (США, Іспанія, Канада). По-друге, Н. громадянський виступає могутньою ідеологічною зброєю у великих державах (наприклад Індії, Китаї, колишньому СРСР — у формі радянського патріотизму і доктрини єдиного радянського народу) із слабким чи середнім рівнем розвитку економіки, нерозвиненою демократією, великою етнічною різноманітністю і наявністю сепаратистських рухів у офіційній політиці, спрямованій на забезпечення суспільного порядку і підпорядкування центральному уряду, збереження цілісності держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. По-третє, Н. громадянський набуває широкого панування, особливо його крайні форми — шовінізму або експансіонізму, в період міждержавних війн і внутрішніх криз. Така сама ситуація має місце на сучасному етапі, коли після закінчення холодної війни, деякі країни (наприклад США) претендують на виняткову роль світового лідера або коли в країнах домінує позиція протидії регіональній інтеграції із втратою часткового державного суверенітету (деякі країни Західної Європи, а також Мексика і Канада). Н. громадянський домінує нині і в новостворених державах, у яких він виконує функцію дистанціонування від попередніх домінуючих утворень, політичної мобілізації та нового “націобудівництва”.

Етнічний Н. (етнонаціоналізм) розглядає націю як етнокультурну категорію, як спільність, засновану на єдності походження, спільній історії та культурі, і який може бути політичним або культурним. У першому політичному значенні Н. за своєю головною метою ставить досягнення або утвердження державності, включаючи інститути, ресурси, духовно-культурну систему. У другому культурному вияві Н. спрямований на збереженні цілісності народу, розвиток його мови, культури, історичної спадщини.

Поняття “Н.” виникло в епоху Великої Французької революції як обґрунтування почуття належності

своїй нації (на відміну від попередньої належності королю). Н. як політична ідеологія, зароджуючись наприкінці XVII ст., протиставляє феодальній відданості монарху, господарю або релігійній відданості державному утворенню на основі етнічної чи мовної належності. Подальше розповсюдження цієї ідеології тісно пов’язувалося із піднесенням визвольних рухів. Розвиток націоналістичних рухів співпадає з розвитком націй-держав у Європі в постнаполеонівську епоху. Піднесенню Н. на європейському континенті у XIX ст. передувало виникнення таких держав, як Італія та Німеччина. Їх об’єднання свідчило, що постали нові моделі й підходи розуміння національності: народи почали розглядатися як італійці і німці, а не піддані того чи іншого господаря, монарха. Саме з кінця XVIII і впродовж XIX ст. Н. став всевітньо історичним явищем. Для XX ст., особливо його другої половини, це широко розповсюджене явище, зумовлене крахом світової колоніальної системи. Після розпаду СРСР у серпні 1991 р., Н., як один із способів розвитку світової співдружності народів, вступив у свій черговий етап.

Отже Н., отримує розвиток в основному у двох випадках: 1) у процесі боротьби за незалежність, національне самовизначення народів, які не володіють власною державністю (як мінімум автономією); 2) в умовах боротьби із зовнішнім ворогом, який загрожує знищити його власну державність, поневолити його. У цьому випадку Н. як ідеологія і практика національно-визвольного руху раніше пригноблених або неповноцінних народів мають історичне виправдання, хоча і не виключають хибних ідей національної винятковості.

Н. як національна ідеологія виступає ідейним центром, метою якого є узагальнення усіх аспектів національної активності, максимальна активізація їх та спрямування в одне річище загальнонаціональних інтересів. У сферу націоналістичної ідеології потрапляють усі різні суспільного життя, що становлять цілісний діалектично взаємоузгоджений національний організм. І коли з поля зору Н. “випадає” та чи інша життєво необхідна ланка дієздатності нації, він може

набувати негативного змісту, ставати неповноцінним, зокрема тоді, коли штучно гіпертрофується і суб'єктивно протиставляється “своє” національно особливе своєрідності інших етнічних спільнот. У цьому контексті Н. застосовує глибоко вкорінені у соціальній психології людей етнічні забобони, настрої і почуття. Психологія Н. виявляється переважно у цілому комплексі негативних емоцій стосовно інших націй та етнічних груп. Поряд з цим психологія Н. завжди пов'язана з національною ідеалізацією її успіхів і досягнень. Ідеї національної винятковості, недовіри й несприйняття інших етнічних компонентів суспільства нерідко переростають у міжнаціональну ворожнечу, екстремізм і ксенофобію. Н. виявляється у різних формах — від псевдodemократичного етнократизму, що ущемлює права громадян інших національностей під приводом етнічної чистки, відновлення історичної справедливості, спасіння національної культури і так далі, до відкритого фашизму, сталінізму, шовінізму, расизму тощо, що безжалюбно знищують представників інших нібито “неповноцінних” націй, так і в більш “м'яких” варіантах розпалювання національної ворожнечі, недовіри і конфліктів, для яких можливе фрагментарне використання наукових даних. Н. виявляється і в доктрині великодержавного шовінізму, і в націоналізмі малих народів, найсуттєвішою проблемою яких є етнічне виживання, уникнення насильницької асиміляції. Специфічним виявом націоналізму можуть виступати також сепаратизм та ізоляціонізм, що розривають природні зв'язки між народами й наносять удару представникам як “чужої”, так і “своєї” нації.

Джерелами Н. у державах з імперською формою правління є протест проти національної нерівноправності, прагнення народів до більшої самостійності. Така ситуація мала місце в Австро-Угорщині, Османській імперії, серед невідоміючого населення народів Росії. Іншим джерелом вчені називають закон підвищення соціальних сподівань, сутність якого полягає в тому, що в міру того як народи втягуються у процеси модернізації і домагаються на цьому шляху певних

результатів (зростає освітній рівень, формується інтелігенція, поліпшуються матеріальні умови життя тощо), розширюється і діапазон їхніх потреб, що викликає бажання більшої самостійності. Причиною Н. нерідко виступають економічні чинники: конкуренція за робочі місця, особливо у престижних сферах діяльності; високий економічний статус етнічних меншин і діаспорних груп порівняно з домінуючим етносом (росіяни і євреї в бізнесі Естонії і Латвії, китайці в Малайзії); усвідомлення шкоди, що наноситься народу у сфері економіки, використанні природних ресурсів, метрополією або іншими державами; психологія маргінальних груп населення та ін.

Суб'єктами Н. ідеології, крім традиційних буржуазних прошарків, є національна інтелігенція, селянство, широкий загал робітників, духовництва та їх громадянсько-політичні об'єднання.

У сучасному світовому процесі Н. залишається могутнім універсальним явищем, що охоплює не лише країни третього світу, а й держави з достатньо високим рівнем соціально-економічного, політичного і духовно-культурного розвитку, зокрема таких, як Канада (рух французько мовного населення Квебеку), Бельгія (конфлікти між фламандським і французьким населенням) та ін. Обґрунтування ідеології пріоритетності національних інтересів, формування й обстоювання цілей та цінностей нації як суб'єкта історичного і політичного процесу свідчать, що Н. відіграє значну практично-політичну роль в обстоюванні національної ідеї та побудові незалежних держав, є невід'ємною складовою суспільно-політичного життя людства ще не на одну сотню, а то й тисячу років.

Касьянов Г. В. Історія нації та націоналізму: Моногр. — К., 1999; Малахов В. С. Национализм как политическая идеология: Учеб. пособие. — М., 2005.

О. Антонюк

Націонал-комунізм в Україні — течія суспільно-політичної думки, виникнення якої зумовлене двома обставинами: нерозривним зв'язком попереднього національного руху із соціалізмом; порушенням політичних і

національно-культурницьких прав Української Соціалістичної Радянської Республіки з боку більшовицької Росії.

Існування націонал-комунізму на українському ґрунті пояснюється тогочасними суспільно-політичними реаліями, а також слабкістю, незрілістю та розколом українського демократичного руху. Багато представників української демократії вбачали вихід із катастрофічного становища у співпраці з більшовиками. Відданість комуністичній утопії і переймання притаманного їй апологетами способу мислення, призвело до того, що самі того не усвідомлюючи, вони зруйнували єдиний фронт боротьби за самостійність України, зіграли на руку більшовицькій верхівці з її централізаторсько-шовіністичною політикою, прирікши себе на загибель, а Україну — на десятиліття підневільного існування в умовах радянсько-більшовицького тоталітаризму.

Н.-к. в У. почав розвиватися вже з перших років радянської влади. Основною працею “національного комунізму” став трактат Сергія Мазлаха і Василя Шахрая “До хвилі (що діється на Україні і з Україною)”, в якому було піддано нищівній критиці політику більшовиків щодо України. У трактаті обґрунтовувалося думка необхідності незалежної УРСР, об’єднаної з Радянською Росією та іншими соціалістичними державами на основі справжньої федерації, і незалежність Української комуністичної партії, поєднаної з Російською комуністичною партією через комуністичний інтернаціонал.

Не заперечуючи союзу з Росією, автори вважали, що єдиний спосіб перекоротити залишену царатом спадщину національного гніту — це беззастережне відокремлення України від Росії і перетворення Комуністичної партії більшовиків України з регіонального відділу Російської компартії на самостійну політичну організацію. При цьому вони гостро розкритикували лінію великоросійського партійного керівництва щодо української національної проблеми, вважаючи, що більшовики лише декларували доктрину національного самовизначення українського народу.

Праця “До хвилі”, за словами українського політолога Івана Лисяка-

Рудницького, “розкриває трагічну дилему людей, які, подібно до Мазлаха і Шахрая, хотіли бачити свою країну одночасно і комуністичною, і самостійною”, що було неможливо.

З 1917 до 1933 р. український націонал-комунізм об’єднав різні політичні течії і напрями довкола ідеї “комуністичної перебудови суспільства”, цілковитого національного визволення України, створення суверенної української держави. Саме вони ініціювали після XII з’їзду РКП(б) зміни в національній політиці більшовиків, забезпечили можливість розвитку елементів українізації.

Провідну роль в українізації відіграв народний комісаріат освіти на чолі з Олександром Шумським (1890–1946), а потім — Миколою Скрипником (1872–1933). Основними здобутками українізації були: сприяння розвитку української мови на всіх рівнях, у тому числі забезпечення її ідеологічної ролі на рівні русифікованого міста та в середовищі партійно-державного апарату; розв’язання проблеми легітимності національної самодіяльності українських комуністів; організація національно-культурного процесу як засобу боротьби проти будь-яких виявів великоросійського шовінізму та українського націоналізму; створення розгалуженої сітки осередків функціонування української мови та культури.

Найпомітнішими діячами Н.-к. в У. були Володимир Винниченко і Микола Хвильовий.

В. Винниченко визнав радянську владу в Україні й хотів працювати в її урядових структурах. Повернувшись 1920 р. з еміграції, він поділяв ідею утворення федерації радянських республік. Водночас у “Листі до українських робітників і селян” В. Винниченко звинуватив більшовицький тоталітаризм у тому, що: 1) існування УСРР як самостійної, незалежної робітничо-селянської держави має місце тільки в деклараціях; 2) уряд УСРР існує декларативно, його не обрано, а призначено Політбюро ЦК РКП(б); 3) правляча революційна партія — це машина, якою управляє невелика група людей; 4) партійні організації, втративши активність, перетворилися в бездушну, некритичну масу; 5) влади Рад в Ук-

раїні немає, тому що принцип централізму виключає її; 6) в Україні все мілітаризоване і централізоване; 7) така політика спонукає українців-комуністів виступати проти національних прагнень свого народу.

В еміграції В. Винниченко проаналізувавши причини поразки Української національної революції, розробив концепцію колектократії, згідно з якою перевага в майбутньому буде за колективними формами власності. Колектократія допускає приватну власність, але виключає найману працю.

М. Хвильовий вважав, що комунізм можна реалізувати на національному ґрунті, відкинувши “російський шлях” розвитку в культурній сфері. Для цього потрібно подолати “хохлацьку розляпаність”, український просвітянський провінціалізм, орієнтуватися на ідеал європейської людини-громадянина, творця історії та покінчити не лише з малоросійством, українофільством, а й москвофільством. За його словами, ідеології націонал-комунізму були характерні такі риси: 1) визнання Української Соціалістичної Радянської республіки як держави трудящих; 2) визнання комунізму як прогресивного ладу, в межах якого можна реалізувати національно-державницький ідеал; 3) підтримка ідеї федерації незалежних державних республік; 4) критика більшовицького режиму Росії як небезпечного ворога української незалежності; 5) розуміння національної революції як продовження соціальної; 6) надання пріоритету колективним формам власності.

М. Хвильовий розумів національне питання, на відміну від інших націонал-комуністів, не спрощено, а на універсалістичний лад, вірив у те, що національна свобода невіддільна від визволення та розвитку людської особистості, прорікав майбутню “емансипацію колоніальних народів”, “азіатський ренесанс”. Він був глибоко переконаний, що покликання України полягає в тому, щоб бути посередником між Європою та відродженими націями Сходу.

Таким чином, праця С. Мазлаха і В. Шахрая була першою спробою в умовах більшовицької дійсності ідей-

но-політично відстоювати самостійну державність України, а безкомпромісний голос М. Хвильового — останньою такою спробою. На початку 30-х років починаються гучні процеси і розправи над українською інтелігенцією, що на кілька десятиліть унеможливили будь-які спроби вільного висловлювання політичних думок, поглядів, переконань.

Евтух В. Национальные меньшинства: десять лет после принятия закона // Форум наций. — 2002. — № 4; Ермолова В. Современные реалии и системный подход к решению проблем удовлетворения этнокультурных потребностей // Права людини в поліетнічному суспільстві / Упоряд. А. Саєнченко. — К., 2004; Мала енциклопедія етнології / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

С. Бойко

Націонал-патріотизм — відданість національній ідеї, національним традиціям, способу життя, культурі, стрижнем якої виступає національна мова та історична спадщина. Виявляється в почуттях любові до Батьківщини, своєї держави, землі, нації.

Г. Щокін

Націонал-сепаратизм (фр. *separatisme*, від лат. *separatus* — окремий) — прагнення етнічних спільнот до відокремлення, відособлення у багатонаціональних (поліетнічних) державах, спрямоване на створення самостійних держав або національно-територіальних автономій.

Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література / Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас, Ю. С. Шемшученко та ін.; За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1999.

О. Антонюк

Націонал-соціалізм — ідеологія Націонал-соціалістичної робочої партії Німеччини (НСРПН), більш відомої як партія нацистів, що правила у Німеччині в 1933–1945 рр. В основі Н.-с. лежать дві основні доктрини: перша — віра фашистів у те, що національна єдність найкраще зберігається в закритій від світу всевладній державі, керуваній партією на чолі з одним лідером, що й уособлює волю нації; друга — пе-

реконаність у тому, що арійська раса є найпередовішою, найдосконалішою, вищою над іншими. Політична популярність Н.-с. спиралася на здатність поєднувати навіть протилежні складові в єдину доктрину майже універсального характеру: “соціалізм” для робітничого класу, антибільшовизм — для роботодавців, націоналізм — для традиційних консерваторів та антисемітизм, як пошук тих, на кого можна було б покласти відповідальність за поразку у Першій світовій війні та економічну катастрофу 20-х років ХХ ст. Прямим породженням Н.-с. є фашизм — суспільно-політична доктрина, що виникла у 1919 р. в Італії та Німеччині, як реакція на неспроможність панівних класів утримати владу звичайними демократичними шляхами і засобами. Фашизм — це правоекстремістський політичний рух та ідеологія, основу яких становить антидемократизм. Для антидемократизму характерні відкриті силові методи досягнення мети, агресивна поведінка, проголошення расової і етнічної винятковості, гегемонії окремої нації, народу, вияв крайньої нетерпимості до інакомислячих тощо. Фашизм ґрунтується на тоталітаризмі, створенні й активній діяльності різноманітних екстремістських організацій, забороні прогресивних, демократичних організацій, на геноциді, расизмі, елітаризмі, шовінізмі, вождизмі, звуженні або й усуненні взагалі демократичних прав і свобод, різного роду переслідуваннях усіх інакомислячих. Німецький фашизм мав ще й іншу назву — нацизм, що походить від назви Націонал-соціалістичної робочої партії Німеччини, створеної в 1919 р. Щоб максимально розширити соціальну базу партії, її засновники й дали їй таку назву, власне, з демократичною метою. Основні ідеї націонал-соціалістів викладені у книзі “Mein Kampf” (“Моя боротьба”) Адольфа Гітлера. Основний її зміст становить еkleктичне поєднання ідей геополітиків К. Хаустхофера та Ф. Ратцеля, расистів Ж. Гобіно і Х. С. Чемберлена та проповідника насильницьких дій і війни Г. Трейчке. Крім того, А. Гітлер активно використав окремі ідеї, що були ним сприйняті й підхоплені у Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, О. Шпенглера та ін-

ших вчених, хоча їхні думки й погляди часто були далеко не тотожними нацистській ідеології. Основу нацизму становить ідея зверхності арійської раси (головним чином німців) над іншими народами, людиноненависництво, культ сили і боротьби за захоплення “життєвого простору” виключно для “вищої раси”. Основний принцип діяльності нацистів — “мета виправдує будь-які засоби”. Під цим гаслом після 1933 р., коли нацисти прийшли до влади у Німеччині, вони використовували насильство, кривавий терор, інші засоби боротьби з демократією, потім розв’язали і вели Другу світову війну (1939–1945), застосовуючи масовий геноцид задля винищення “неарійських” народів. Закономірно, що після розгрому нацистської Німеччини націонал-соціалістичні організації були оголошені поза законом, а основні керівні органи нацистської Німеччини на Нюрнберзькому процесі були визнані й засуджені як злочинні організації.

Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонока. — К., 2005; Arendt H.: The Origins of Totalitarianism. — New York, 1951; Cohn, N.: The Pursuit of the Millennium. — London, 1970; Neuman F. Behemoth. — New York, 1966; Popper, K. R. The Open Society and its Enemies. — London, 1945; Prunceton, Nj. Princeton University Press. — 1950; Stem, F.: The Politics of Cultural Despair. — Berkeley, 1974.

М. Головатий

Національна воля — енергетична спрямованість нації на діяльне утвердження себе як колективної “особистості”. Н. в. є одним із важливих чинників існування та розвитку національної спільноти. Вона посилює згуртованість нації, сприяє досягненню поставленої мети. Сила волі залежить від величини усвідомлення важливості, справедливості й моральності мети та почуттів особистої відповідальності членів спільноти за спільну справу. Найважливішим завданням Н. в.

для національної спільноти є наповнення різноманітних прагнень її членів щодо досягнення й розбудови власної політичної незалежності стійкими, дієтворчими переконаннями і зусиллями. Тому воля до політичного самовизначення є важливим показником народження і згасання нації. Хоча Н. в. не є вирішальним чинником для існування нації, вона нерозривно пов'язана з такими ознаками нації як мова, культура, історична пам'ять, традиції тощо. Взаємопереплетіння так званих об'єктивних і суб'єктивних ознак творить сутність нації. Вольове самовизначення окремих людей детермінується їх походженням. Людина народжується членом нації, а не вибирає її довільним актом волі. Етнічні первні стають основою національної свідомості й національної волі, а згодом національної держави. Розглядаючи волю, як один із чинників формування та існування нації, важливо враховувати, що в окремих випадках розвитку людських спільнот воля відігравала одне із ключових значень. Зокрема, після об'єднання Німеччини в 1870 р. перестала існувати окрема прусська нація, хоч ніякі зовнішні ознаки пруссів не змінилися. Змінилася тільки прусська свідомість і воля, що з етнічної перетворилася на німецьку соборну свідомість і волю: прусси не захотіли бути окремою нацією, а стали складовою німецької нації. Додатковим твердженням важливості волі для існування окремої спільноти є приклад формування американської політичної нації, коли воля до політичної самостійності переважила спільність походження. Організованості і визначеності національній волі надає існування власної еліти та державності. Державний апарат стає репрезентом нації і її волі. У демократичних державах національна воля, вірніше, апарат, який виявляє цю волю, формується формальним шляхом виборів. Хоча цим способом можна вирахувати тільки кількість волі, аж ніяк не її якість, завзяття чи рішучість. Отже, іноді активна меншість у політичному житті представляє фактично більшу силу, тобто вона має здібність накинути свою волю поза виборчим і поза правовим шляхом революції, коли не лише кількість, а й якість волі стає вирішаль-

ною. Остаточне виявлення волі якоїсь нації це справа її політичної культури, і тут вирішальне значення має творення громадської думки, яка є тим “духом народу”, що визначає особовість народу і робить його політичним суб'єктом.

Бочковський О. Вступ до націоналогії. — К., 1997; Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. — К., 2003; Ребет Л. Теорія нації. — Л., 1997; Старосольський В. Теорія нації / Передм. І. О. Кресіної. — Нью-Йорк; Київ, 1998.

В. Деревінський

Національна ідея — а) політичний проект майбутнього нації, імператив її свідомості й чину, смисложиттєвий чинник національного розвитку; б) певний комплекс вірувань, національного світобачення і розуміння, своєрідний духовно-інтелектуальний потенціал нації, людини — державотворця і співгромадянина; в) система ціннісних орієнтацій, що полягає в урахуванні інтересів всіх верств суспільства, усіх народів (М. Жулинський); г) форма державного самоусвідомлення народу, показник того, як народ розуміє себе, своє місце і роль у світі. Н. і. — категорія історична, філософська, політична, етнічна. Це явище рухливе, динамічне і певною мірою мінливе, що відбиває загальний інтерес, загальні потреби усієї нації, нею визнається і усвідомлюється завдяки і через власні історію, культуру, традиції. Значною мірою Н. і., її сутність зумовлені національним інтересом. Формування Н. і. якнайтісніше пов'язане з національною психологією (“національний характер”, “національна свідомість” та ін.). Н. і. стосується усіх сфер життя суспільства — економічної, політичної, духовної, культурної тощо. Н. і. як ступінь усвідомлення нацією, народом власної значущості, сили, ваги, потреби в тому, щоб її поважали і з нею рахувалися інші, розглядалися і розглядають наші видатні попередники і сучасники Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, В. Липинський, М. Костомаров, М. Грушевський, П. Донцов, П. Юркевич, Д. Бортянський, Т. Зінківський, Д. Чижевський, Ю. Римаренко, С. Вовканич, І. Кресіна та ін. Практична реалізація Н. і. лежить в площині насамперед формуван-

ня національної самосвідомості членів національно-етнічної спільноти, формування політичної культури громадян, розв'язання національної політики в державі загалом. Національна самосвідомість є ядром національної свідомості, індивідуалізованою формою, яка відображає ступінь засвоєння людиною елементів загальнонаціональної свідомості. Вона передбачає розвиток особливого роду самопочуттів, серед яких важливіше значення має почуття безпосередньої причетності до долі свого народу, своєї країни, любов до Батьківщини, до національних історії, культури, традицій тощо. Національна самосвідомість може відігравати і позитивну, і негативну роль (егоцентризм, крайній націоналізм, шовінізм тощо). Національна політика має узгоджуватися з необхідністю розв'язання проблем і суперечностей, пов'язаних з міжнаціональними відносинами, що стосуються розвитку не лише окремих національних меншин, а й етносу загалом. Основним об'єднуючим чинником у процесі творення України, як суверенної, демократичної правової держави є ідея України — Вітчизни для усіх громадян, що пов'язали власну долю з українською землею.

Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства // Україна і світ на зламі тисячоліть. — К., 1999; Журавский В. Политический процесс в Украине: анализ, поиски, решения. — К., 1995; Історія розвитку політичної думки: Курс лекцій. — К., 1996; Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітологічний аналіз: Моногр. — К., 1998; *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Матеріали Другої всеукр. наук. конф. 3–14 листоп. 1997 р.* — К., 1997; *Проблеми та перспективи української реформації: Моногр.* / Г. В. Щокін, В. І. Куценко, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2001; *Україна на зламі тисячоліть: історичний експурс, проблеми, тенденції та перспективи: Моногр.* / Г. В. Щокін, М. В. Попович, М. С. Кармазіна та ін. — К., 2000.

М. Головатий

Національна ідея (українська) — полягає у збереженні традиційних духовних цінностей, захисті національного буття, його історії та культури, обстоюванні традиційної релігії, національної держави, родини та влас-

ності. Є основою ідеології українського консерватизму, його базовою ідеєю, сутністю якої виступає відродження духовних цінностей, патріотизму та морально-правових засад етнокультурного розвитку українства.

Г. Щокін

Національна катастрофа — термін, за допомогою якого етнополітологія визначає стан некерованої національної кризи, що охоплює основні галузі національного життя: економіку, політику, владу, культуру. Н. к. характеризується такими ознаками, як системність, конфліктогенність глобальних процесів, дія яких призводить до якісних змін в етносі. Причиною Н. к. є незворотні процеси, які руйнують традиційне господарство, усталені політичні принципи, на які спирається влада, духовні цінності та ідеали, що втрачають інтегруючу функцію суспільства. Н. к. уможливлюється як дією внутрішніх, так і зовнішніх чинників. До перших належить економічний занепад, завдяки якому катастрофічно знижується рівень і якість життя переважної частини населення країни; політична неспроможність влади подолати соціально конфліктні обставини, які спричиняють соціальні катаклізми на кшталт революційних потрясінь, громадянських війн, масового терору тощо. Причинами можуть бути також масові голодомори, зумовлені системою чинників економічного, політичного та ідеологічного характеру. Саме такою Н. к. для українців був голодомор 1932–1933 рр., унаслідок якого зникло понад 20 % усього населення українського етносу.

Прикладом зовнішніх чинників Н. к. традиційно були і залишаються війни між народами та державами. Особливо страждають внаслідок цього малочисленні національні групи, яким загрожує демографічне вимирання. Вкрай небезпечним виявом національного насилля є політика етноциду, яка цілеспрямовано веде до викорінення людності за етнічною ознакою. Одним із жахливих виявів такої політики під час Другої світової війни був геноцид фашизму проти єврейського народу.

Стан Н. к. пережила значна частина малочисленних народів колишнього СРСР під час сталінських репресій.

Причиною цього була політика депортацій цих народів, яку широко застосовувала сталінська адміністрація.

Національно-катастрофічними є по суті сучасні міжетнічні війни, які нерідко супроводжуються так званими, “етнічними чистками”.

Враховуючи глобальність сучасних технологій, зокрема тих, що пов’язані з атомною енергетикою, можна говорити ще про одне джерело Н. к., а саме: про екологічне джерело. Яскравим прикладом цього є аварія на ЧАЕС, яка має серйозні катастрофічні наслідки для генофонду народів, що потрапили в зону радіоактивної дії. Це український, білоруський та російський народи, які більше за всіх постраждали від цього екологічного лиха з катастрофічними етнічними наслідками.

Отже, поняття “Н. к.” є складним, оскільки включає різні джерела згубних дій, але об’єкт, що зазнає втрат, завжди один — народ, етнос, нація.

Євтух В. Б., Троцинський В. П., Аза Л. О. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: Навч. посіб. — К., 2003; Короткий оксфордський словник політичних термінів / За ред. І. Макліна й Б. Макмілана. — К., 2005; Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

С. Бойко

Національна криза — термін етнополітології, зміст якого визначається за допомогою системи ознак, серед яких найголовнішими є економічна, суспільно-політична, духовна кризи тощо. Криза, що набуває характеру національної біди чи національного лиха, позначається загостренням конфліктогенності й нездатністю влади ефективно розв’язувати конфлікти, система яких і призводить суспільство до Н. к. Ситуація, що породжує такий стан суспільного буття як Н. к., може розвиватися у двох напрямках. Перший, коли криза поглиблюється і влада нездатна її зупинити зазвичай закінчується національною катастрофою. Другий, коли кризовий стан змінюється стабілізацією виробництва, компромісом політично конфронтуючих сил, духовним піднесенням, веде до національного відродження.

Своєрідним виявом Н. к. є ситуація, що характеризує націю, народність, етнос з точки зору можливостей розвитку національно-державних інститутів, національних традицій, культури, мови тощо. Саме цей аспект визначає соціальну кризу в її етнополітичному значенні, а тому є сенс говорити про Н. к. як кризу національної ідентичності, тобто об’єктивні умови для відтворення і розвитку ідентичності певним чином порушені. Частіше за все подібні явища спостерігаються в багатонаціональних державах, з так званим домінуючим етносом, який відіграє роль інтегруючого стрижня союзного чи федеративного типу. Держави подібного типу є тоталітарним утворенням зі значним обмеженням політичної та національної свободи. Ось чому криза тоталітаризму викликала, з одного боку, потужні демократичні процеси, які виступили під гаслами свободи і прав людини, а з іншого — національно-демократичні, які стали розвиватися під гаслом самовизначення націй у формі державного суверенітету та незалежності, нині співпали.

Таким чином, Н. к. в багатонаціональних державах тоталітарного типу стала виявом антидемократичної національної політики. Наслідки цієї кризи призвели до ліквідації тоталітаризму, і це слід розглядати як катастрофу для певної ідеології і системи, яка цю ідеологію плекала. Крім того, Н. к., привівши до катастрофи тоталітаризму, стала початком національного відродження і державотворення серед націй та народів, багато з яких або вже давно втратили свою державність, або навіть і не мали її.

Серед народів, які здобули політичну незалежність внаслідок Н. к. колишнього СРСР, і український. Він виборів це право шляхом дотримання міжнародно-правових норм, а саме: референдуму, що мало своїм наслідком швидке визнання української держави світовим співтовариством.

Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 1. Поняття та терміни. — К., 1997; Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

С. Бойко

Національна меншина — соціальна група, яка формується на базі ознак етнічної меншини, і водночас на основі певних політичних характеристик. Тобто Н. м. — це етнічна меншина в поліетнічному суспільстві, яка перебуває на третій стадії етнічного ренесансу: стадії політизації, активної участі в політичному житті держави проживання.

Загальновизнано, що представники Н. м. повинні бути громадянами держави, в якій проживають, і мати свою історичну батьківщину. Існування Н. м., їх життєдіяльність можливі за певних умов внутрішнього і зовнішнього порядку. До внутрішніх чинників належить: кількісний склад і вміня зберігати єдність, що виникає на ґрунті спільних етнокультурних рис. Н. м. набуває правового порядку тоді, коли в середині неї формуються різного роду структурні одиниці (організації культурного, політичного, соціального плану тощо). Зовнішнім чинником виступає етнополітика держави, на території якої вони проживають. Самоідентифікація частини населення за національною ознакою може здійснюватись кількома шляхами. Один із них полягає в тому, що певна група упродовж тривалого часу зберегла свої характерні етнокультурні риси (етнічну, релігійну, мовну самобутність), самоорганізувалась і виявляє солідарність та спільне прагнення до збереження власних особливостей. Інший, пов'язаний з прийняттям особою добровільного рішення щодо належності чи неналежності до меншини.

Загального визначення поняття “Н. м.” у міжнародній практиці поки не існує. Всілякі намагання знайти універсальне визначення цього суспільного феномена, яке задовольнило б усіх, поки що не дали позитивного результату. Причина цього полягає у величезній варіативності існування Н. м. та їх виявів у різних сферах суспільного життя. Меншини різняться, насамперед способом проживання: одні мешкають компактно у чітко визначених районах окремо від основної частини населення, інші — дисперсно (розсіяно) по всій країні. Є також Н. м., які відрізняються чіткіше визначеними етнокультурними стереотипами, наприклад, з вельми розвиненим по-

чуттям історичної самосвідомості, заснованої на збереженій в пам'яті чи зафіксованій на папері історії, тоді як інші зберегли лише розпливчате уявлення про історичне минуле. У деяких країнах Н. м. користувалися чи користуються певним ступенем самоврядування, в інших цей чинник відсутній.

Складність цієї проблеми полягає ще й в тому, що визначення частини населення як національної (етнічної) меншини стосовно її правового статусу у суспільстві є більшою мірою політичним, ніж науковим поняттям. Водночас необхідність формування міжнародного механізму захисту Н. м. від дискримінації й переслідування домінуючою більшістю зумовило потребу виокремлення суто юридичних параметрів цього поняття. З огляду на це у документах ООН, інших міжнародних організацій вирізняють ключові ознаки, завдяки яким меншина виступає суб'єктом міжнародного права. В основу вироблення позиції ООН стосовно меншин було покладено тлумачення, запропоноване 1977 р. членом Підкомісії з прав людини ООН Ф. Капоторті: меншини — “це порівняно з рештою населення держави менша за чисельністю частина, яка не займає панівного становища, і члени якої — громадяни цієї держави — володіють з етнічної, релігійної чи мовної точок зору характеристиками, які відрізняються від характеристик іншої частини населення і виявляють (навіть якщо і опосередковано) почуття солідарності з метою збереження своєї культури, своїх традицій, релігій або мови”. Визначення “меншин”, сформульоване Ф. Капоторті, містить у собі два важливі аспекти. Сутність першого аспекту полягає в тому, що обмеження статусу меншини “громадянами держави” здебільшого вилучає з цього поняття робітників-мігрантів, осіб без громадянства та біженців. Ці групи захищені від дискримінації загальними положеннями міжнародного права. Крім того, вони мають і додаткові права, що зафіксовані в Міжнародній конвенції про захист прав усіх трудящих — мігрантів і членів їхніх родин, у Конвенції про статус апатридів, у Конвенції про статус біженців. Існує також Декларація про права людини стосовно осіб, які не є громадянами країни, в

якій вони проживають. Другим аспектом є те, що визнання наявних у меншин спільних “етнічних, релігійних або мовних рис” відрізняє їх від груп, які можуть бути ідентифіковані за іншими спільними рисами. Ознаки меншини, викладені у дефініції Ф. Капторті, дають також змогу виокремити як об’єктивні (своєрідні етнічні характеристики: чисельна меншість, не домінуюче становище), так і суб’єктивні (прагнення до збереження наявних характеристик) критерії.

Загалом у документах ООН, зокрема в Декларації, прийнятій у 1992 р. на сорок восьмій сесії її Генеральної Асамблеї і присвяченій правам осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, вживаються такі поняття, як “національні”, “етнічні”, “релігійні”, і “мовні” меншини. У цьому важливому документі національні та етнічні меншини розмежовані сполучником “або” і відсутнє трактування, що розуміється під зазначеними поняттями. Робоча група ООН з прав осіб, які належать до національних, етнічних, релігійних та мовних меншин, при підготовці вказаної Декларації, ухилившись від прийняття будь-якої дефініції терміна “меншина”, додала термін “національна” до проекту цього документа. Так, у ст. 1 проекту йшлося, що особи, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, можуть користуватися своїми правами, включаючи закріплені в цій Декларації. При цьому пояснювалось, що термін “етнічні” може охоплювати термін “національні” та “з метою уникнути різнотлумачення в різних національних правничих системах, робочій групі доцільно ввести до формулювання обидва поняття”.

Вживається термін “Н. м.” і в документах такої авторитетної міжнародної організації, як НБСЕ (з 1995 р. ОБСЄ). Документи НБСЕ (ОБСЄ) під “Н. м.” розуміють тільки громадян певної держави (включаючи робітників-мігрантів). Крім того, вони мають на увазі існування іншої держави, яка є історичною батьківщиною меншин, що мешкають на території цієї держави.

Термін “Н. м.” активно використовує у своїх документах Рада Європи. Проте у їх змісті, в тому числі в одній із

її основних у сфері захисту національних меншин — Рамковій Конвенції, означення сутності Н. м. також відсутнє. Автори документа 1201 Ради Європи обмежилися лише тими характеристиками, що включає він. Вираз “Н. м.”, наголошується в першому розділі (ст. 1) цього документа, належить до групи осіб у країні, які: проживають на території цієї країни і є її громадянами; підтримують довготривалі, міцні зв’язки з країною; демонструють характерні етнічні, мистецькі, релігійні або лінгвістичні характеристики; достатньо представлені, хоча кількість цих осіб менша решти населення країни або району країни; мотивують зацікавленість зберегти те, що становить їхню спільну індивідуальність, включаючи культуру, традиції, релігію або мову.

Абашидзе А. Х. Национальные меньшинства и право на самоопределение (международно-правовые проблемы) // Этнографическое обозрение. — 1995. — № 2.; Капторти Ф. Исследование о правах лиц, принадлежащих к этническому, религиозному и языковому меньшинствам. — Нью-Йорк, 1979; Никитюк В. О. Статус этнонациональных меншин (порівняльно-правовий аспект). — К, 1996.

О. Антонюк

Національна меншовартість — забуття національної ідентичності, втрата гордості за свою націю, індиферентне ставлення до національних здобутків. Н. м. — глибока зневага щодо держави, влади, партій, реформ. Люди, яких довго й безсоромно обдурювали, затискали ідеологічними лецатами, не вірять навіть в припадні перспективи соціального й національного розвитку.

Комплекс меншовартості — це й замилювання людськими бідами, потреба постійної боротьби проти, а не за, потяг до роздряпування національних виразок українського народу. Це й звичайнісіньке просвітництво, своєрідний феєрверк з красивих слів і красивих гасел, які нікого й ні до чого не зобов’язують, ні на що не надихають, не кличуть до наснажливої копіткої роботи в ім’я незалежності України. Н. м. — це, зрештою, байдужість до національного, заробітчансько-халтурницьке ставлення до культури.

Комплекс Н. м. виникає в умовах сьогодення тоді, коли людина впев-

нюється у фактичній неможливості подолати міжетнічні конфлікти, розчаровується в ілюзорному, десятиліттями культивованому інтернаціональному вихованні, яке “блискуче” провалилося. Цей комплекс підсилюється почуттям провини за минуле в умовах “полювання на відьом”, коли дехто вимагає то “всенародного” каяття, то закликає до помсти, ледь не до розправ з комуністами, соціалістами, словом, — “колишніми”. “Нині вже стало вигідно бути патріотом, — пише Є. Сверстюк, — і вся патріотична піна шумує зверху мілко розлитим морем неповноцінності. І знов патріотів багачко скрізь, а робітників щось і не чутно. Безпредметні розмови про нещю Україну за нинішніх умов суворих випробувань звучать чужим голосом”.

Почуття Н. м. не може не стимулюватися постійними нагадуваннями про загальну українську “третьосортність”, “третьомірність”. Це, безумовно, б’є по національній психіці. Навіть тим, хто не впадає у відчай, майбутнє України уявляється, якщо не проблематичним, то принаймні тяжким та безрадісним. На формування комплексу “вічної вторинності” не могло не вплинути і життя в умовах екологічної неволі, дедалі більшої загрози біологічним і моральним основам існування народу. Як неодноразово зазначав М. Хвильовий, щоб відкрити “нову й блискучу” сторінку в своїй історії, необхідно позбутися рабської психіки, “хохлацьку розляпаність і сахаринність”, замінити на вольовитість і мужність, запліднені розумом”. Взірцем тут може виступати європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова, з його почуттям самопошани і самоствердження. Передумовами такого чудового перетворення є пристрасні емоційність, завзятість, індивідуалізм українця інтегровані у державі, створені на послідовній демократично-правовій основі. Вона має стимулювати і посилювати розумовольову активність кожного.

Н. м. полягає і в тому, що український народ не знає своєї історії про багатовікову боротьбу за незалежність України. Другосортністю “відгонить” і від пропозицій впровадити в сучасне життя елементи застарілих національ-

них ознак — зовнішнє захоплення козаччиною та її атрибутами, гальванізування віджилої термінології замість плекання ідеї сучасного національно-державного будівництва.

Н. м. — це постійне пристосовництво до умов, що склалися й складаються, свідомість “простого гвинтика”, схильність до ірраціональних зусиль, що суперечить загальнонаціональній перспективі. Своєрідний культурно-політичний тоталітаризм, безвір’я в себе, у власні сили.

Щоб подолати Н. м. потрібна копітка, постійна робота над собою, потрібно долати малодушність, пристосовництво, демагогію та політичну мімікрію, розвивати почуття власної гідності, свободи та незалежності.

Національна вторинність як наслідок національного приниження — глибоко аморальна. В умовах, коли люди, як ніколи, потребують самоповаги та особистої гідності, вона істотно впливає на національну самосвідомість, викликає дефіцит довір’я, взаємоповаги, розумінні один одного, доброзичливості, сприяє нездібності діяти розумно.

Антонюк О. В. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні: основні концептуальні засади / Міжнародні відносини і національні меншини України: Стан, перспективи / Упоряд. Р. Ш. Чілачава, Т. І. Пилипенко; За ред. Р. Чілачави. — К., 2004; *Етнічний довідник*: У 3 ч. — Ч. 1. Поняття та терміни. — К., 1997; *Мала енциклопедія етнодержавства* / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; *Міграційні процеси в сучасному світі: світовий регіональний виміри*: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енцикл. / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. — К., 1998.

С. Бойко

Національна преса українська (засоби масової інформації національних меншин) — друковані та аудіовізуальні засоби масової інформації, що призначені для задоволення інформаційних потреб національних меншин в Україні. Станом на початок 2007 р. в Україні виходили друком понад 200 загальноукраїнських та регіональних видань мовами національних меншин — російською, польською, румунською, німецькою, вірменською,

ідиш, азербайджанською, грецькою, татарською та іншими мовами. Засновники видань — державні органи, різноманітні громадські організації, асоціації національно-культурних товариств України, просвітницькі товариства та центри, релігійні общини, посольства іноземних країн, підприємства, окремі громадяни тощо. Серед видань є загальнополітичні газети “Голос Азербайджану” (засновник — Всеукраїнська громадська організація “Конгрес азербайджанців України”; мова — українська, російська, азербайджанська), “Голос Крима” (Державний комітет України у справах національностей та міграції; російська, українська, кримськотатарська), “Майдан” (Київське товариство татарської культури; українська, російська, арабська, татарська, турецька), “Німецький канал” (Міжнародна громадська організація “Товариство німців “Вірдергенбург”; українська, німецька, російська), “Нур” (Посольство Ісламської держави Афганістан в Україні; українська, дарі, пушту) та інші, літературно-художні та історичні журнали — “Греки і славяне: 1000 лет” (Союз греків України; російська, українська, грецька, англійська), “Східноєвропейський монітор” (Східноєвропейський інститут розвитку; польська, китайська, білоруська, болгарська, японська та ін.), “Русло” — додаток до “Нової літературної газети — НЛГ” (Міжобласне національно-просвітницьке товариство “Русское собрание”; українська, російська) та інші, навчальні, релігійні, дитячі журнали “Daf in der Ukraine” (Асоціація українських германістів; німецька), “Fequrel” (Всеукраїнська науково-педагогічна асоціація “Арон Пумнул”; румунська), газети “Барух Ашем” (Релігійна громада іудеїв Донецька; російська), “Мінарет” (Духовне управління мусульман України; російська, українська, англійська, арабська, татарська) тощо. У телерадіопросторі України також широко представлені мови національних меншин України. У місцях компактного проживання національних меншин створено національні редакції, що готують телерадіопрограми їхніми мовами. Наприклад, державна телерадіокомпанія “Крим” веде мовлення кримськотатарською, російською, болгарською,

грецькою, німецькою, вірменською мовами; Одеська державна телерадіокомпанія — молдавською, болгарською, гагаузькою; Чернівецька обласна телерадіокомпанія — румунською та єврейською; Закарпатська державна телерадіокомпанія — румунською, угорською, словацькою, німецькою та ромською мовами. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України “Про спеціалізовані редакції для випуску літератури мовами національних меншин України” від 15 серпня 1992 р. було створено Головну спеціалізовану редакцію літератури мовами національних меншин України — державне спеціалізоване видавництво “Етнос”. У цьому видавництві побачило світ близько 300 назв художніх творів класиків національних літератур, сучасних авторів, що пишуть рідною мовою. У доробку “Етносу” — словники, навчальні видання, книжки з історії та культури етносів України більше ніж 60-ма мовами. У перекладах на інші мови видано твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олександра Довженка та інших українських класиків, антології творів літераторів різних народів, представники яких проживають в Україні: антологія кримськотатарської поезії за вісім століть “Окружина сонця”, “Мелодії білоруської Жалійки”, “Диво першого. Сторінки хорватської поезії” тощо.

Мас-медіа у термінах і визначеннях: Корот. слов.-довід.: Навч. посіб. / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Міжнаціональні відносини в Україні. — К., 2004; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

М. Головатий

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення — позавідомчий державний контролюючий орган, який відповідає за розвиток, якісний стан телебачення і радіомовлення України. Національна рада контролює дотримання законодавства у галузі телебачення і радіомовлення України, видає ліцензії на право телерадіоорганізацій використовувати канал, час мовлення та контролює дотримання умов ліцензій, забезпечує дотримання прав телеглядачів та радіослухачів, контролює дотримання стандартів та норм технічної якості те-

лерадіопрограм, здійснює інші передбачені повноваженнями функції щодо функціонування та розвитку телерадіоінформаційного простору України. Національна рада у разі виявлення порушень чинного законодавства та ліцензійних умов має право застосовувати штрафні санкції, зупиняти, анулювати дію ліцензії телерадіоорганізації. До складу Національної ради, який затверджує Верховна Рада України терміном на чотири роки, входять 8 осіб: по чотири за поданням Президента та Голови Верховної Ради України. Члени Національної ради є державними службовцями і не можуть бути засновниками (співзасновниками) телерадіоорганізації або отримувати від них будь-яку винагороду. Те саме стосується і працівників апарату Національної ради.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Національна рада церков (НРЦ) — заснована 2 грудня 1908 р. як Федеральна рада церков Христа в Америці, яку звичай називають Федеральною радою церков (ФРЦ), Вальтером Раушенбахом і Гаррі Уордом. Доктор Раушенбах, який був теологом, писав: “Якщо коли-небудь соціалізм переможе, він не зможе перемогти в країні, що не знає релігії”. Доктор Уорд — викладач об’єднаної теологічної семінарії, був під присягою викритий як член комуністичної партії Меннігом Джонсоном, який назвав Уорда “головним спеціалістом з проникнення комуністів у релігійну сферу”.

Створена Раушенбахом і Уордом організація отримала фінансову підтримку від досить незвичного джерела. Як свідчать документи, “Джон Рокфеллер-молодший у період з 1926 до 1929 р. вклав у розвиток ФРЦ понад 173 тис. доларів — суму, що дорівнює 10 відсоткам його загального річного прибутку від усіх джерел”. Через 19 років після заснування ФРЦ конгресмен Артур М. Фріг подав у Палату представників США резолюцію, в якій описував Федеральну раду церков як “комуністичну організацію, спрямовану на створення державної церкви...”

У 1942 р. ФРЦ виступила із заявою, в якій закликала до створення “світового уряду, міжнародного контролю за всіма арміями, універсальною грошовою системою та міжнародним банком”.

Діяльність ФРЦ все більше викликала протести з боку американського населення. Це стало приводом до зміни назви, але не самої діяльності. 29 листопада 1950 р. Федеральна рада церков отримувє назву Національна рада церков Христа.

НРЦ тісно співпрацювала з Комуністичною партією США. У своєму інтерв’ю 15 липня 1968 р., надрукованому в журналі “Епроуч”, генеральний секретар компартії Гесс Холл заявив, що комунізм і церква мають стільки спільних цілей, що “вони просто зобов’язані існувати один для одного...” і що “нині червоні цілі в Америці майже збігаються з тими, які підтримує ліберальна церква. Ми можемо й будемо працювати разом заради спільної мети”. У житті всі пропозиції НРЦ підтримуються. До складу НРЦ увійшла також Церква Сатани, якою керує “віщий жрець” Антон Ла Веєм із Сан-Франциско.

Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003.

М. Сенченко

Національна самоповага — морально-психологічна і етична складова самосвідомості особи і духовної культури нації, що виявляється в усвідомленні своєї причетності до історичної долі нації, в пошануванні її традицій, звичаїв, моралі, у прагненні розвивати і захищати їх від намагань завдати їй шкоди з боку будь-яких сил. Почуття Н. с. формується у людини від самого народження і починається з сім’ї і родини. Цього почуття немає у космополітичному середовищі, оскільки там відсутнє саме поняття національної належності.

Н. с. є одним з виявів високої духовної культури, моральної чистоти, любові до рідної землі, до своїх пращурів конкретної особи. Вона лежить в основі такої категорії як сумління нації, що формується у процесі соціалізації особи і нації. У соціальній філософії виокремлюють два рівні

Н. с.: 1) психологічний, який визначає ставлення особи до власної нації як найвищої самоцінності і виявляється у формі національної гордості, честі і гідності; 2) морально-політичний, який понад усе ставить право своєї нації на самовизначення аж до утворення власної національної держави.

Водночас Н. с. виступає як самооцінка нацією свого місця у світовій спільноті, свого культурного і правового статусу порівняно з іншими націями і певним чином впливає на її поведінку за конкретних суспільно-політичних умов, що складаються нині в глобалізованому світі.

Завдяки Н. с. нація спроможна заявити про свою особливу самобутність, що виявляється в менталітеті, інтелекті, матеріальній і духовній культурі, способі буття. Вона є духовним гарантом збереження політичної, соціально-економічної і культурної цілісності нації. Відтак Н. с. виступає як альтернатива псевдонаціональному плюралізму, шовінізму чи різним “мультикультурним” інтернаціоналізмам. Саме завдяки Н. с. і національній пам’яті нація стала основним суб’єктом історії. Вони не в останню чергу зберегли українців як самодостатню націю в умовах жорстокої боротьби за право жити на своїй рідній землі. Найвищою формою Н. с. українців став український націоналізм.

Г. Мусянко

Національна церква — система релігійних вірувань і культових дій, сформованих чітко означеним етносом — нацією у процесі його багатовікового проживання на одній території під впливом усталених форм світогляду, звичаїв і традицій і виражених рідною мовою та у прийнятих символічних формах. Н. р. постає невід’ємним елементом культури й самосвідомості свого носія — нації й підпорядкована практичній реалізації її національних інтересів та духовних потреб. Вона справляє відчутний вплив на збереження менталітету нації, регламентує поведінку й побут своїх носіїв, сприяє їх розвитку, а отже, збереженню як самобутніх феноменів.

Н. ц. не означає єдина для конкретної нації й не є аналогом національно-державної релігії, хоча друга, природ-

но, може формувати Н. ц. Водночас не слід ототожнювати поняття Н. ц. і церква національної зорієнтованості. Нація водночас може мати не одну, а кілька конфесій. Проте не всі вони постають як Н. ц. Національно постає не та церква, яка використовує у своїй назві щось від корінної нації чи функціонує на її рідній землі. За умов, коли церква ігнорує у своєму богослужінні національну мову і підпорядкована в ньому зарубіжному центру, який нехтує або вороже ставиться до національних інтересів, то така церква не є національною, навіть, якщо серед її парафіян є і представники цієї нації. У своєму функціонуванні така церква постає як церква центру своєї юрисдикції. Так, в Україні до національних релігійних об’єднань можна віднести Українську православну церкву Київського патріархату, Українську автокефальну церкву, Українську греко-католицьку церкву. Поняття “Н. ц.” не тотожне поняттю “державна церква”, оскільки перша постає складовою духовно-культурного розвитку нації, а друга — складовою соціально-політичного процесу. До того ж в одній державі може функціонувати кілька Н. ц., а державною може бути тільки одна церковна інституція.

Етнос і релігія. — К., 1998; Єленський В. Релігія після комунізму. — К., 2000; Історія релігії в Україні. — К., 1999; Християнство в контексті історії культури українського народу. — К., 1997.

А. Черній

Національне середовище — простір, в якому існують представники людства, взаємопов’язані спільною мовною культурою, історичною пам’яттю, свідомістю, особливостями менталітету, побуту тощо. В Н. с. людина перебуває з моменту народження, виховується і навчається на основі національних традицій, спілкується, вступає в родинно-сімейні, економічно-трудова відносини. Основними підставами для існування Н. с. є етнічні чинники та національна свідомість і воля до окремішнього національного життя. Певне Н. с. може обрамлюватися національно-державними кордонами, а за відсутності власної держави перебувати в полі безпосереднього впливу інших національних спільнот, що витво-

рюють власне Н. с. При цьому, єдність і міцність Н. с. поневолених і розділених націй залежить від рівня їхньої етнічної консолідації, національної свідомості і волі. Н. с. поневолених націй може піддаватися вторгненню і ліквідації з боку держави-поневолювача, що може призвести або до цілковитого його знищення або певного розмивання. Людина є істотою не лише соціальною, а й національною. Вона народжується в певному Н. с., тому втрата зв'язку з ним негативно впливає на людину. Позбавити зв'язку особу з власним Н. с. може асиміляційна політика держав-поневолювачів. Відповідно можуть постати люди, що перейшли в інонаціональне середовище, або ті, які не зараховують себе до якоїсь національної спільноти. У широкому значенні, Н. с. можна ще розуміти, як простір, що складається з представників одних лише націй, які співіснують і перебувають у взаєминах.

Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993; Основи етнодержавознавства: Підручник / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1997.

В. Деревінський

Національний авангард — терористична група в Італії. Створена наприкінці 50-х років як бойове крило неофашистської організації Новий порядок. Спираючись на підтримку спецслужб, армії і поліції, здійснила кілька зустрічних терористичних актів проти представників лівих організацій і керівництва групи Червоні Бригади. Точні дані про склад, керівництво групи практично відсутні, залишки групи знаходяться на нелегальному становищі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Національний дух — особливий різновид свідомості біосоціальної спільноти — нації та самосвідомості й мислення кожного з її представників. За своєю сутністю поняття Н. д. близьке до поняття національної свідомості, але за формою воно вирізняється біль-

шою мірою абстрактності і глибиною свого коріння. Первісною основою появи і формування Н. д. було усвідомлення етнічної належності особи на ґрунті спільного походження по крові (дух крові). Згодом до цього долучився вплив таких чинників, як рідна земля, рідна мова, традиції, звичаї. У свою чергу, вони вплинули на формування групової психіки, особливих рис характеру індивіда і типу соціальної поведінки. На ранніх стадіях феномен Н. д. яскраво виявляється у міфотворчості і релігійних віруваннях.

Пізніше з формуванням вищих рівнів суспільної свідомості з'являється ідеологічний та політичний складники Н. д., який стає домінують розвитку національної культури в найширшому розумінні, а не лише літератури, мистецтва, архітектури, музики, народної творчості тощо. Відтак формується національна ідеологія як сукупність теорій, світогляду, цінностей та ідеалів нації, що знаходить своє практичне втілення у творенні національної держави. Вона виступає в ролі основного інституту захисту інтересів нації і гарантом збереження Н. д. як сукупності духовних надбань нації у процесі її історичного розвитку. Суспільно-політична практика дає багато прикладів того, що втрата Н. д. швидко призводить до занепаду навіть могутніх національних держав і перетворює їх на руїну, а націю ставить на межі катастрофи. Тому потенціал нації залежить не тільки від матеріальних умов і способу буття, а й від сили Н. д. Цей дух передається з покоління в покоління від пращурів до нащадків через мову, традиції, звичаї, мораль, освіту, духовну культуру, право і як наслідок через дух крові. Без цього зникне життєдайне джерело Н. д., яке так високо підносять і плакають мислителі. Адже це "вічний революціонер" Франка, "животворчий дух" Сквороди, Гете й Гегеля. Коли йдеться про первинність духу чи матерії, не треба забувати народну мудрість: у здоровому тілі — здоровий дух. Не усвідомлюючи цього нація і кожен її представник штовхають себе власноруч у прірву небуття. Приміром тому є українська нація. Упродовж своєї довгої історії фізичне винищення українців за допомогою найрізноманітніших методів — війн,

голодоморів, масових депортацій, ув'язнень у концтаборах, асиміляцій тощо, які не можна назвати інакше як перманентний геноцид, не знищило українців як націю. Їх порятувала від загибелі рідна земля і сила українського Н. д. Він втілюється в українській мові, яка і нині стоїть на сторожі українців і України. Без Н. д. не може бути ні нації, ні національної держави. Найбільший його ворог — бездуховний космополітизм, який поширює у світі смертоносне явище — синдром національного імунodefіциту. Він вразив і Україну, де триває гостре протистояння українського національного духу і чужинської бездуховності, що виявляє себе у всіх сферах життя суспільства і поширюється через засоби масової інформації — телебачення, радіо, пресу. Перед українцями постало питання бути чи не бути їм як нація. Відповідь буде позитивною для України, якщо збережеться вічний вогонь українського духу, який “чистить чуття і оновлює кров” українців.

Г. Мусієнко

Національний ідеал — узагальнювальний вияв найвищих прагнень і мрій нації щодо свого майбутнього. Передусім це стосується матеріальної і духовної сфер буття, державно-політичного устрою, який найповніше відповідає національним традиціям, зберігає національні звичаї, мораль, право, національні духовно-матеріальні цінності і врешті-решт забезпечує нації статус суб'єкта міжнародного життя.

Н. і. формується в умовах конкретно-історичної доби і зазнає певних змін залежно від обставин. Він має широкий спектр прагнень і уявлень в галузі політики, ідеології, економіки, культури, освіти, міжнародних зв'язків. Усі вони разом становлять основу для опрацювання довгострокових програм і практичних дій з метою досягнення омріяного Н. і. Зміст і форма Н. і. значною мірою залежить від расових, етнічних, культурних традицій і особливостей тієї чи тієї нації. Відтак якісна характеристика Н. і. відзначається великою розмаїтістю оцінок і не вкладається у просту схему “позитивний — негативний”.

Так, Н. і. кочових націй зосереджується на проблемі нових територій,

а осілих — зберегти свою землю від зазіхань інших націй. Те саме стосується Н. і. панівних націй держав-імперій і поневолених націй колоній. При цьому Н. і. обох сторін мають протилежний характер, більше того, їх можна вважати антагоністичними. Проте кожна нація головною складовою Н. і. вважає збереження своєї самобутності, самодостатності, пріоритету захисту своїх національних інтересів за будь-яких умов і обставин. Досягти цього можна в різний спосіб, починаючи від збереження та поширення своїх культурних надбань — мови, традицій, вірувань, моралі, звичаїв і закінчуючи застосуванням економічних, енергетичних, торгових, правових, фінансових санкцій включно з війною проти інших націй. Прикладом цього можуть бути Н. і. Росії, США, Ізраїлю. Стосовно українців, то в сучасних умовах їхні Н. і. зводяться до практичної реалізації свого права на самовизначення, що означає збереження національної ідентичності, суверенітету. Без творення української національної держави українська нація не досягне свого омріяного національного ідеалу — незалежності.

Г. Мусієнко

Національний менталітет (лат. *mentalis* — розумовий, духовний) — сукупність психологічних, поведінкових установок етнонаціональної спільноти, що виражаються в їхньому особливому світовідчутті, світосприйманні, складі розуму, здатності думати, способі життя тощо. Н. м. тісно пов'язаний з національною характерологією, вбираючи в себе як емоційно-чуттєвий, вольовий, так і усвідомлений (свідомісний) аспекти національного характеру. Н. м. виявляється у вигляді ієрархічної системи ідей, поглядів, уявлень про себе і світ, оцінок, смаків, культурних канонів, способів висловлення думки, що є суттєвою частиною етнічних традицій. Формується в процесі етнонаціогенезу під впливом традицій, середовища проживання, міжнаціональних контактів. Нерозривно пов'язаний з історичними умовами розвитку нації і відображає зміни народних світовідчужань. Н. м. є синкризою психологічних та ідеологічних (або світоглядних) виявів само-

бутності народу і має різноманітні форми своєї суб'єктивізації залежно від соціокультурного контексту, в якому перебуває народ, нація. Відповідно, Н. м. вважається глобальною психологічною універсалією, що вбирає як обов'язковий компонент досвід попередніх генерацій певної нації. У політологічній науці побутують конструктивістські думки щодо національного менталітету про те, що етнополітичний організм має свою "мрію", яка становить діалектичну єдність загальних та індивідуальних інтересів, ідей, що є продуктом інтелектуальної діяльності еліти. Тобто це є певна ідеологія, науково обґрунтовані чи мистецьки осмислені ідеї, концепції, програми, світоглядні орієнтації, які характеризують світоглядний потенціал нації. Наявність менталітету є об'єктивним показником того, чи існує етнос як самобутній історико-культурний організм, чи ні, незважаючи на те, в яких соціокультурних формах він втілює своє національне "Я" — державно-політичних чи мистецько-художніх. Проте для розвитку етносу, його перспективи наявність усіх історично вироблених форм життя має велике значення. У разі відсутності однієї з таких форм потрібно вести мову про національну сублімацію, ніж про гармонійний розвиток. Саме брак достатніх інституційних, тобто державних, форм національного життя породжує такі специфічні інтроспективні форми національної самосвідомості, які, з одного боку, нічого формально національного в собі не несуть, а з іншого — є певною компенсацією за неповноту національного буття. Для повноцінного існування та розвитку етнонаціональної спільноти потрібно зберігати цілісність ментальної структури народу. Функціональний розподіл сфер життєдіяльності між членами національної спільноти забезпечує цілісність і спадковість світогляду і менталітету. Ментальна структура нації має деяку аналогію зі структурою психіки людини, яка виконує також три функції — вольову, розумову і чуттєво-емоційну. Вольова функція — це функція самоорганізації, активної і рішучої експансії у світі з метою реалізації своїх власних інтересів. Поборниками цілісності й недоторканості нації, виразни-

ком її інтересів виступає аристократія. Розумова функція — функція інтелектуально-духовного життя, яка забезпечує ментальну єдність нації. На сучасному етапі її носіями є інтелігенція. Без аристократії і носіїв духовності нація приречена на небуття, оскільки залишається тільки функція безпосередньо-чуттєва, афектна, орієнтована на продовження тілесного життя. Нація перетворюється на дезорганізоване і дезорієнтоване населення певної території, хоча демос є тілом нації. Він зберігає в собі генетично-ментальні риси нації, має здатність до відтворення і відродження. Це є сферою несвідомого, безпосередньо-чуттєвого, але саме з неї згодом виростає нова свідомість і нові форми самоорганізації нації. Відтак Н. м. є об'єднувальним чинником, що утворює особливу політико-психологічну спільність людей; є певною сумою потенцій, що зумовлюють неповторність світобачення і життєдіяльності нації.

Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? — К., 2002; Римаренко Ю. Національно-державне будівництво. — К., 1999; Римаренко Ю. та ін. Етнос, нація, держава: Україна в контексті світового етнодержавного досвіду. — К., 2000.

В. Деревінський

Національний характер (від. грец. — риса, особливості, відбиток) — сукупність психологічних особливостей певної нації, що відображаються в її історичних діях та поведінці її представників. Може бути: переважно чоловічим або жіночим; екстравертованим (спрямованим назовні) або інтровертованим (спрямованим на себе, на самопізнання); орієнтованим переважно на духовні, політичні, економічні або споживацькі цінності (звідси розрізняють нації духовні, політичні, економічні чи споживацькі); переважно домінуючої поведінки або демонструвати готовність до підпорядкування. Національний характер формується в певних природних та історичних умовах, ґрунтуючись на тій чи тій системі національного виховання.

Г. Щокін

Національні меншини (причини виникнення та їх типи) — національності, що становлять за кількістю

меншину порівняно з основною масою населення певної території. Формувалися у процесі історичного розвитку держав під впливом цілої низки чинників. Американський дослідник Р. Олівер виокремлює серед них такі. По-перше, здійснювана протягом багатьох століть міграція європейців та їх поселення на інших континентах супроводжувалось утисками місцевого населення. По-друге, насильницька міграція африканського населення на Американський континент у період работоргівлі XVII–XIX ст. По-третє, завезення в період колоніалізму державами робочої сили в ті місця, де вона була необхідною. По-четверте, масова міграція з бідних країн у багаті під час економічного піднесення у 50–60-х роках XX ст. По-п'яте, розпад Австро-Угорської, Оттоманської імперій тощо, спричинив виникнення нових держав. На думку німецького вченого Ф. Германа, в основі утворення національних меншин лежать три базові принципи: а) походження (шляхи формування); б) структурно-соціальне становище у суспільстві; в) політичні орієнтації. Відповідно до цього, за Ф. Гекманом, національні меншини є п'ять типів: 1) національні меншини, що сформувалися внаслідок виникнення націй держав (національних держав), для яких важливою умовою було збереження державної самоорганізації й етнічної належності їхнього населення. "Острівки", що уособлювали відмінну етнічність у межах утворення національних держав, і були національними меншинами; 2) регіональні меншини (групи населення), які з різних причин у супереч уніфікації та асиміляції зберегли етнічну ідентичність; 3) міграційний тип меншин, який має два різновиди — поселенський та заробітчаний. Перший утворюють іммігранти, які прибувають з метою працевлаштування; 4) колоніальний тип національних меншин. Це нащадки стародавнього населення завойованих і заселених колоністами територій, які в процесі пограбувань, винищення і витіснення позбавлялися успадкованої ними економічної основи життя і соціальну структуру та культуру яких було майже знищено; 5) нові національні меншини, утворення яких пов'язане із становленням нових на-

ціональних держав внаслідок суто колоніального поділу територій і встановлення кордонів без урахування етнічної специфіки.

До зазначених чинників, які наводять Р. Олівер та Ф. Гекман, слід додати й те, що виникнення національних меншин відбувалося також під впливом взаємодії різноманітних етносів у процесі становлення й розширення суверенних держав. Загалом сформувався мозаїчний у національному плані світ, де проблема меншин набула універсального характеру і постає фактично перед кожною державою, регіоном, а в окремих із них — надзвичайно гостро. Нині у світі практично неможливо віднайти країну, в якій би все населення розмовляло однією мовою, сповідувало єдину релігію, мало однакові культурні традиції та цінності.

Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро захисту прав людини: Вип. 21. Права меншин. — К., 1998; Этничность на постсоветском пространстве: роль в обществе и перспективы: Материалы конференции. — К., 1997.

О. Антонюк

Національно-державні інтереси України в етнополітичній сфері — фундаментальні цінності, в яких відображені життєво важливі прагнення нації як сукупності громадян усіх національностей забезпечити територіальну цілісність поліетнічної української держави, гармонійне співіснування різних національно-етнічних, релігійних і культурних спільностей. Серед національно-державних інтересів є низка визначальних, що безпосередньо стосуються сфери етнополітики, як-то: забезпечення державної незалежності й територіальної цілісності країни; формування національно-державної ідентичності; консолідація українського поліетнічного суспільства; збереження міжнаціонального, міжетнічного миру в суспільстві; утвердження власного іміджу на зовнішньополітичній арені. Головним національним інтересом для України залишається проблема збереження територіальної цілісності та державної незалежності. За європейськими масштабами Україна є однією з найбільших держав. На відміну від

федеративної Росії, в Україні історично так склалося, що вона сформувалась як унітарна держава. Твердженням цього є нова Конституція України, яка визнає її такою, а також її територію цілісною і недоторканою (ч. 2, 3 ст. 2). Особливістю України є те, що у її складі знаходиться єдина територіальна автономія. Упродовж тривалого часу взаємини між Автономною Республікою Крим і Українською державою не були остаточно врегульованими. У процесі вирішення цього питання пройдено кілька етапів. Вони позначені намаганням Криму забезпечити собі якомога більше прав, аж до здобуття прав суверенної держави — громадянство, власність на землю і надра, права суб'єкта міжнародного права тощо. Об'єктивно цьому сприяє низка чинників, які виступають основою живлення проросійських настроїв на півострові, а саме: 1) історично довший проміжок часу належності Криму Росії, ніж Україні; 2) домінування серед населення Криму росіян, російської мови, відсутності в Автономній Республіці Крим установлених українських духовно-культурних традицій; 3) складність процесу адаптації та інтеграції в суто слов'янське середовище кримських татар — носіїв інших культурних звичаїв, традицій і віри; 4) формування у свідомості певної частини росіян Криму стереотипу про підтримку офіційним Києвом кримських татар у разі можливого міжетнічного конфлікту на півострові. За таких обставин Росія розглядатиметься ними як гарант безпеки.

До кримської проблеми виявляли й виявляють інтерес як владні структури Російської Федерації, так і більшість російських політичних об'єднань.

Остаточо кримське питання вирішено після прийняття нових Конституції України та Конституції Автономної Республіки Крим.

У Конституції України в розд. X ст. 134–139 чітко визначені основні засади конституційного статусу Автономної Республіки Крим у складі України. Передусім це: 1) коло тих повноважень, у межах яких автономія діє самостійно; 2) система і порядок формування та діяльності республіканських представницьких і виконав-

чих органів; 3) предмет і характер її нормативно-правових актів та інші питання.

Прийняття нового Основного Закону законодавчо підтвердило, що складові державної території України перебувають у цілісності й нерозривному зв'язку, визначаються внутрішньою єдністю. Закладене в Конституції поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади виявляються в тому, що за центральними органами держави зберігається право охорони та забезпечення національних інтересів, а решта функцій передається на місця.

Водночас, в Україні можна виокремити кілька груп чинників, які загрожують територіальній цілісності держави.

Насамперед це сепаратистські ідеї її територіального розчленування, носіями яких є певні політичні кола як ззовні, так і в середині країни. Прикладом цього можуть слугувати концепції щодо виділення як самостійних етносів у межах України “козаків”, “карпаторусинів”, ідеї створення “Новоросії” (так у царській Росії називали Південну Україну) у Південно-Східному регіоні, відродження Донецько-Криворізької Республіки тощо. Свідченням вияву сепаратистських тенденцій після проголошення незалежності України, зокрема, став факт проведення спільного засідання керівників рад постійних комісій та депутатських груп Верховної Ради Криму, Миколаївської, Одеської, Херсонської — обласних рад народних депутатів, на якому відповідно до “регіонального протоколу” передбачено створення економічної Ради Півдня України, що було оцінено Верховною Радою України як спроба “досягти ізоляції цілого регіону від економічного простору, створити якусь замкнену територію із сепаратистськими структурами управління”. Певну загрозу територіальній цілісності України несуть у собі відмінності між трьома основними зонами: Сходом та Півднем, Центром, Заходом, які виявляються в менталітеті, соціальних і політичних орієнтаціях населення цих регіонів. Цей чинник посилюється складною, мозаїчною етнічною структурою, яку має Україна. Тут можна виокремити три основні

групи: українців, які розмовляють українською мовою; українців і росіян, які розмовляють російською мовою; особи інших національностей.

Відцентрова тенденція, посилена етнічним чинником, вже виявлялася після проголошення незалежності України, і практично, за певних умов, може призвести до міжнаціонального напруження у таких її регіонах, як Крим, Донбас, Закарпаття, Буковина. При цьому слід враховувати і те, що в прикордонних регіонах є місця компактного розселення національних меншин, які можуть стати каталізатором передконфліктної ситуації й призвести до непередбачених наслідків. Це певною мірою пояснює той факт, що в українському законодавстві залишається поки що не з'ясованою проблема права національних меншин на створення національно-територіальних одиниць.

Право національних меншин на територіальну автономію в українському законодавстві залишається задекларованим, а не гарантованим. На думку деяких політиків, науковців, журналістів у нинішній політичній, соціально-економічній ситуації в Україні надання нацменшинам прав на територіальну автономію є кроком до сепаратизму, який загрожує її державній цілісності.

Для українського суверенітету небезпечними є територіальні зазіхання, які висувають до України певні політичні кола таких держав, як Польща, Румунія, Росія, Угорщина, Словаччина.

Головними постулатами зовнішньої політики незалежної України стали як відсутність будь-яких територіальних претензій до країн-сусідів, так і не прийняття претензій щодо її території.

Важливим національним інтересом для України залишається питання формування національно-державної ідентичності і власного самоусвідомлення у зв'язку з розпадом СРСР. Якщо внаслідок останнього чинника Україна та інші республіки отримали державність, незалежність і право вільно розпоряджатися ними, то Росія втратила значні території і майже половину населення, а також виявилася відгородженою від Заходу “поя-

сом” держав — України, Білорусі, країн Балтії, і позбулася статусу наддержави. Для України сутність процесу набуття власної національно-державної ідентичності означала передусім утвердження та розбудову повноцінної української державності й остаточного звільнення з-під опіки Російської Федерації. Наслідком цього, відзначає український вчений В. Кулик, українсько-російські двосторонні відносини від самого початку супроводжувалися фактичною “війною ідентичностей”. Остаточна самоідентифікація Росії і України — проблема довготривала і містить у собі низку аспектів, пов'язаних з розподілом спільного “цивілізаційного матеріалу” (історії, культури, місця у світовому просторі тощо). При цьому можна погодитися з твердженням С. Пирожкова, який пише: “По-перше, галузь українсько-російських відносин без сумніву є — і, настільки ж без сумніву, залишиться такою у найближчому майбутньому — головною у спектрі відносин України з іншими країнами. По-друге, саме в межах українсько-російських відносин і за їх допомогою Україна здатна найшвидше і найефективніше самоутвердитися як незалежна держава”.

У процесі державотворення Україна виявляє особливий національний інтерес у проблемі консолідації суспільства. У перехідний період проблема згуртування поліетнічних суспільств є найважливішою і найскладнішою. З нею зіткнулися фактично усі держави, які утворилися на пострадянському просторі. Вона зумовлена докорінними змінами політичних, соціальних і економічних структур, усталених зв'язків і відносин між різними соціальними верствами й етнокомпонентами суспільств, що призвело, у свою чергу, до порушення балансу їх інтересів та рівноваги відповідних сил, які відображали й захищали ці інтереси.

С. Пирожков акцентує увагу на трьох типах ідей, здатних консолідувати суспільство, тобто сприяти посиленню внутрішніх зв'язків між його структурними елементами (класами, соціальними групами, етнічними спільнотами, окремими особами тощо), а саме: 1) імперська ідея, що ґрунтується на можливості для певного народу

розв'язати свої проблеми за рахунок інших; 2) національно-визвольна ідея, що об'єднує людей проти безпосередньої зовнішньої загрози бути поневоленими або задля створення власної державності; 3) ідея прогресивного і динамічного розвитку, згідно з якою нація прагне досягти високого рівня добробуту і розв'язати власні проблеми, узгоджуючи свої національні інтереси з інтересами інших народів. Із трьох зазначених типів ідей у сучасних умовах найприйнятнішою для внутрішньої консолідації українського суспільства є ідея прогресивного і динамічного розвитку, яка найповніше відповідає національним інтересам України.

Перебуваючи в транзитному стані, Українська держава потребує вироблення нової системи ціннісних орієнтацій, своєрідної духовної субстанції, основу якої становили б цивілізовані загальні принципи, що виявляються і діють об'єктивно у розвитку всіх суспільств: гуманізм, свобода, демократія, вільна праця, соціальна справедливість, самовизначення нації, духовний розвиток, плюралізм тощо. Саме цим можна пояснити велику увагу в Україні широкого суспільного загалу до пошуку консолідуючих загальнонаціональних ідейно-духовних орієнтирів та об'єднуючих цінностей, спроможних вивести українське суспільство на сучасний цивілізований рівень розвитку та чітку історичну перспективу.

Життєво необхідним національним інтересом України виступає питання збереження міжнаціонального й міжетнічного миру. В Україні етнополітичні процеси загалом протікають більш стабільно, зважено й контрольовано, ніж в інших пострадянських державах. Україна із самого початку своєї незалежності взяла на себе зобов'язання захисту етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності етнічних груп як найважливішого напрямку державотворення. Стратегічним ядром етнополітики молодій Українській державі, як одного з пріоритетних напрямів державотворення, стало, поперше, узгодження інтересів, встановлення рівноправних відносин й гармонічної взаємодії між етнокомпонентами українського суспільства; по-друге,

усунення деформацій, яких зазнала міжетнічна сфера в минулому.

Такий підхід знайшов закріплення передусім у політико-правовій базі, що почала створюватись з моменту проголошення незалежності України, зокрема, в таких найголовніших законодавчих актах, як Декларація про державний суверенітет, Акт проголошення незалежності, Декларація прав національностей та Конституція України. При цьому слід зауважити, що Закон України "Про національні меншини в Україні", який був прийнятий на виконання Декларації прав національностей України, став одним із перших законів цієї сфери на всьому пострадянському просторі. За оцінкою міжнародних експертів чинне законодавство в Україні, що регулює міжнаціональну сферу не лише відповідає усім міжнародним стандартам, а в окремих випадках і перевищує їх. Формуванню у суспільстві атмосфери толерантності, ділового співробітництва та міжнаціональної злагоди сприяє обраний Українською державою курс етнонаціонального розвитку на побудову політичної надії, заснованій на засадах територіального патріотизму та етнічного плюралізму. Перед країною стоїть завдання сформувати національну ідентичність на основі знаходження балансу інтересів усіх етнічних груп та інтеграції українського суспільства навколо етнокультурних цінностей етнічної більшості, тому держава особливо піклується про створення належних умов для розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності етнокомпонентів українського суспільства. Не всі проблеми міжетнічних відносин розв'язані. Існують певні політичні сили, зацікавлені в розпалюванні вогню сепаратизму, недовіри й ворожнечі на етнічному, мовному чи релігійному ґрунті.

Зміст національних інтересів етнополітики України визначається не лише внутрішніми, а й зовнішніми чинниками. Тобто весь комплекс проблем етнополітики тісно переплітається з проблемами міжнародної політики, яку проводять держави. Доктор історії США Джеймс Мейс пише, "що ніде у світі географічні кордони розселення націй не збігаються з кордонами

державними. Етнонаціональні групи, які становлять основу титульної нації в одній країні, в іншій вважаються за національні меншини. І, звичайно ж, будь-яка держава розглядає однойменні з нею національні меншини, що живуть в інших країнах, як об'єкт власних легітимних інтересів, а нерідко — як важіль політики. Порушення громадянських прав у сфері етнополітики, вияви дискримінації на державному рівні національних меншин часто-густо детонують у країні, де відповідні нації є титульними." В умовах сучасної взаємодії держав стан розв'язання етнополітичних проблем в одній країні значною мірою впливає на міждержавні відносини з тими країнами, які мають етнічно споріднені групи населення. Як суверенна держава Україна виявляє національний інтерес в утвердженні власного іміджу на зовнішньополітичній арені, де крім інших державнополітичних завдань піклується про розв'язання цілого комплексу проблем, пов'язаних з українською діаспорою, національними меншинами, які належать як особи до громадян Української держави. Стратегічна мета України — підтримання стабільності проведення збалансованого і передбачуваного зовнішньополітичного курсу. Геополітичне становище України вимагає економічного та політичного зрівноваження наших відносин і на Заході, і на Сході. Стратегічний вибір на приєднання України до європейських інтеграційних процесів ніякою мірою не повинен позначатися на зусиллях щодо забезпечення інтересів України на пострадянському просторі, де вирішальне значення мають стосунки з Росією, яка була і залишається найважливішим партнером.

Принциповий європейський вибір України зумовлений передусім довготерміновими національними інтересами. Інтегруючись до загальноєвропейської спільноти, Україна поступово стала членом ОБСЄ, Ради Європи, приєдналася до Центральноєвропейської ініціативи, що відкриває нові можливості для застосування багатовікового досвіду демократичних держав Європи в практиці державного будівництва, в тому числі формуванні власної етнополітики. Загалом Україна визначилася

й окреслила свою позицію щодо процесів загальноєвропейської інтеграції: стратегічною метою є входження в європейські та євроатлантичні організації з пріоритетним вступом до Європейського Союзу, який ухвалив спеціальну програму дій щодо неї.

Кулик В. Пошуки пострадянської ідентичності в Україні та Росії // Політологічне читання. — 1995. — № 3; Мейс Джеймс. Геополітичні імплікації етнополітики // Політ. думка. — 1995. — № 1; Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література / Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас, Ю. С. Шемшученко та ін.; За ред. Ю. І. Римаценка. — К., 1999; Орзік М. П. Регіональна політика і перспектива державно-територіального устрою України // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи: Міжнародна науково-практична конференція 10–11 листопада 1994 р. — К., 1995; Пирожков С. І. Про деякі пріоритети українсько-російських відносин у гуманітарній сфері // Українсько-російські відносини: гуманітарний вимір: Наук. зб. — К., 1998.

О. Антонюк

Націофобія (від грец. *phobos* — страх) — негативне відношення до інших народів. Н. є наслідком неповного або викривленого знання про людей інших національностей. Виникаючи на основі асоціації, уявлення чи припущення й вкорінюючись у масову свідомість, Н. може істотно впливати як на формування громадської думки з питань міжнаціональних стосунків, так і на державну практику їх регулювання, а зрештою — слугувати цілям расової і національної нетерпимості і дискримінації. Виявами Н. є ксенофобія, англофобія, українофобія, кавказофобія, антисемітизм, русофобія, арабофобія тощо. Формування негативістських настанов у міжнаціональній комунікації найвірогідніше призводить до загрози втрати національної самобутності, якщо рівень етнічної денационалізації досягає критичної межі і виникає загроза "розчинення" етносу; коли нація знаходиться в процесі становлення, а родова чи племінна прив'язаність ще тяжіє над етнічною; у випадку системної соціальної кризи, що зумовлює втрату психологічної стабільності і частково призводить до почуттів національного приниження і ображення; відкидання будь-якої куль-

турної, соціальної, духовної компоненти та її етнічних носіїв представниками домінуючого етносу в державі тощо. Соціальна і економічна криза, процеси політичних трансформацій, безперечно, можуть породжувати Н., однак і за умов стабільного соціально-економічного розвитку можуть розвиватися фобії. Свідчить про це загострення міжнаціональних відносин у західноєвропейських країнах. Почуття Н. можуть спрямовуватися як до народів, які мешкають поза територією посідання певної національної спільноти, так і до національних меншин. Вияви негативного відношення між народами можуть зростати залежно від близькості проживання один від одного. До віддалених народів, з якими відсутня інтенсивна комунікація, негація може бути мінімальною, або взагалі не існувати. Націофобські настрої боляче відчують не лише ті, на кого вони скеровані, а й ті, від кого вони походять. Негативне відношення одних щодо інших часто натрапляє на зворотню, часто ще жорстокішу реакцію. Таким чином, її ріст набуває геометричної прогресії. Одним із виявів негативного ставлення до інших народів, що в умовах сьогодення продовжує існувати та безпосередньо стосується української спільноти є українофобія. Українофобія (або антиукраїнізм) є виявом ставлення, що означає ірраціональну і злісну ворожість до українців як нації або культурної спільноти. Існувала в певних країнах у деякі періоди історії і виявляла себе в індивідуальній поведінці, в інституціоналізованих упередженнях та переслідуваннях. Численні факти показують, що й нині українці подекуди продовжують виступати об'єктом насмішок, дискримінації та експлуатації. Як і у випадку з іншими фобіями, ворожість до українців часто використовується демагогами як знаряддя для досягнення особистих цілей, або для завищення їх власної етнічної групи за рахунок приниження, демонізації чи дегуманізації іншої. Для пом'якшення та ліквідації виявів Н. необхідні спільні зусилля політиків, експертів, представників ЗМІ, церкви по формуванню толерантності до людей іншої національності; потрібно виховувати підрастаюче покоління в дусі спільної іс-

торичної долі корінної нації з усіма представниками національних меншин і народів-сусідів.

Нетерпимість в России: старые и новые фобии / Под ред. Г. Витковской и А. Малашенко. — М., 1999; Панина Н. В. Как мы относимся к другим национальностям? // Украинский обозреватель. — 1992. — № 1; Расизм, расовая дискриминация, ксенофобия и все формы дискриминации: Доклад Верховного комиссара по правам человека / ООН. Комиссия по правам человека. — Женева, 1999.

В. Деревінський

Нація — певна стадія соціоцивілізаційної зрілості етносу, на якій він виступає на арену політичного життя з чітко визначеними власними цілями і намірами з метою реалізації їх у політичній практиці. У політології термін “Н.” вживається переважно у двох значеннях: як “етнонація” і як “політична Н.” — співгромадянство. Перший трактує Н. як суто етнічне утворення, другий — лише як політичне явище. Одні вважають Н. відносно незалежною й динамічною культурною системою, живим соціальним організмом, зводячи її сутність переважно до етногенезу, інші заперечують реальність Н., розглядаючи її як “міфологічну конструкцію інтелектуалів”, ототожнюючи з державою, а національну належність людини — з її громадянством. Спільними ознаками у різних трактуваннях змісту категорії “Н.” є державотворча спільнота, територія, економіка, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів. Українські вчені О. Картунов і Ю. Римаренко наголошують, що термін “Н.” можна визначити як етносоціальну (не завжди кровнородинну) спільноту зі сформованою усталеною самосвідомістю своєї ідентичності (спільність історичної долі, психології і характеру, прихильність до національних і духовних цінностей, національної символіки, національно-екологічної почуття тощо), а також, переважно на етапі формування, територіально-мовною та економічною єдністю, яка надалі, під впливом інтеграційних і міграційних процесів, виявляє себе неоднозначно, нерідко втрачаючи свою значущість, яка не зникає.

Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького;

Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Старосольський В. І. Теорія нації. — К., 1998.

О. Антонюк

Невтручання держави концепція (*laissez-faire*) — доктрина, згідно з якою держава має якомога менше втручатися в економічну сферу, обмежуючи свою роль захистом особи і власності, справами національної оборони і забезпеченням функціонування певних суспільних благ, таких як дороги і порти. Цю доктрину, яка виходить з припущення, що економічна діяльність, здійснювана без втручання держави, спричинятиметься до максимізації прибутку кожного, вперше було висунуто французькими фізіократами. Вона отримала підтвердження в основних працях з класичної політичної економії, хоч, звісно, і не без застережень. Зауваження Дж. С. Мілля про те, що "...концепція *laissez-faire* повинна застосуватися повсюдно, кожне відхилення від неї, якщо тільки воно не надає великих благ, є певним злом", є підсумком усього сказаного. Сучасні речники цієї доктрини, її прихильники належать до табору лібералістів.

Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000.

М. Головатий

Неовахабізм — радикальна течія в ісламі, ідеологія якої ґрунтується на вченні вахабітів, послідовників Вахаба; ідейно-політичний рух, що сформувався на основі цього релігійного вчення у мусульманських суспільствах. Кінцева мета неовахабітів — ісламізація усіх сфер суспільного життя. Н. має два крила — помірковане й радикальне.

Прибічники поміркованого крила переважно більше уваги приділяють поширенню мусульманської пропаганди (ісламського заклику, або даава), намагаючись залучити якомога більше симпатиків і таким чином прийти до влади. Вони намагаються уникати відкритої конфронтації з владою, декларуючи готовність співпрацювати з "офіційними" релігійними авторитетами і структурами. Сюди належать переважно молоді інтелектуали, які отримали традиційну мусульманську

освіту, а також мусульманська інтелігенція здебільшого старшого віку.

Радикали-неовахабіти значно рішучіші, готові до відкритої конфронтації психологічно та організаційно аж до збройної боротьби із владою в усіх її формах. Ця боротьба інтерпретується ідеологами неовахабізму в якості "джихаду" — відкритої боротьби із "невірними", "відступниками" та "лицемірами", серед яких відчутно прослідковується прошарок "найгірших серед мусульман" — тих, хто відмовляється від участі у "священній війні" заради встановлення влади "чисто го ісламу".

Неовахабіти в багатьох країнах традиційного розповсюдження ісламу не визнають владу шейхів, в ім'я суворого єдинобожжя засуджують характерний для суфізму культ святих і відвідання їх могил, виплату величезних розмірів калиму за наречену тощо. Одноразово прихильники цієї течії різко критикують "офіційне духовенство", звинувачуючи його у конформізмі стосовно світської влади.

Еремеев Д. Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. — М., 1990; Исаак Ф. Быть мусульманином. — М., 2002; Исламская культура. — К., 1997.

А. Черній

Нерівності принцип (від лат. *principium* — першопочаток, основа) — засадний принцип буття і мислення. Він лежить в основі онтології і гносеології. Діалектика як загальна теорія розвитку відображає буття за допомогою понять, принципів, категорій та законів і належить до класу формальних теорій. Згідно з теоремами Курта Геделя діалектика є неповною системою, що містить у собі "нерозв'язні висловлювання", а відтак і внутрішні суперечності. Насамперед — це питання першопричини розвитку, який тлумачиться як вічна зміна або рух, але не механічний, а такий, що породжує нову якість, здатну до саморуху, самовідтворення. Вони вважаються чи найважливішими моментами діалектики як теорії розвитку. Звідси висновок: саморозвиток є наслідком саморуху як невіддільного атрибуту матерії. Він містить логічну суперечність, де причина і наслідок відповідно

“саморух” і “саморозвиток” збігаються. Ця “антиномія” дає підставу твердити, що ціла система законів і принципів діалектики справді не повна. Зокрема, вона лише констатує факт існування руху, зміну його форм і вічність існування, але не дає відповіді на запитання про причини його виникнення і незнищенності. Інакше кажучи, постає питання про “вічний двигун” буття і мислення. Теологи називають його богом, а раціоналізм науковців не погоджується з цим. Для вирішення цього питання варто звернутися до природи, яка, на думку Ж.-Ж. Руссо, “ніколи не бреше” на відміну від людей.

Рух у найширшому розумінні цього слова має своїм джерелом енергію. У свою чергу, енергію породжує різниця потенціалів — рівнів можливості, яка й спричиняє рух. Отже, рух виникає лише тоді, коли є нерівність. Звідси випливає і засадний принцип буття і мислення — нерівність, що поширюється на природу і суспільство. Рівність у світі існує лише як окремих випадок — перехідний стан у нерівності, яка має певну кількісну міру. Н. п. поширюється і на соціальну сферу суспільства, де марно упродовж віків намагаються досягти соціальної справедливості на основі принципу рівності.

Найпереконливішим доказом хибності принципу рівності є вічний рух Всесвіту, а в соціальному світі — крах всіх віртуальних оманливих утопій незалежно від того, як вони називаються — царство небесне, ілюмінізм, комунізм, лібералізм чи глобалізм.

Якщо Гегель вважав, що “діалектика — це осягнення суперечностей у їх єдності”, то без Н. п. не буде підґрунтя для цього осягнення.

Григорій Мусієнко. Філософія мислення і буття: засадний принцип — нерівність / Вісн. книжкової палати. — К., 2004. — № 12.

Г. Мусієнко

Нова революційна ініціатива — ліворадикальна терористична група. Виникла в Російській Федерації у 1996 р. і діє в умовах жорстокої конспірації. Програмові цілі, склад і керівництво невідомі. З 1996 по 1999 р. Н. р. і. взяла на себе відповідальність за деякі терористичні акти, здійснені у

Москві. Кілька членів групи засуджені.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

“Новий вік” (*New Age*) — новий світовий рух, який є одним із головних широкомасштабних релігійних прибічників єдиного світового уряду. Дослідник цього руху Текс Маррр написав дві книги — “Темні таємниці “Нового віку” і “Таємний знак “Нового віку”, де зазначає: “Рух “Нового віку” безперечно набув чіткої форми релігії з узгодженою доктриною, надрукованим Святим Письмом, взірцем поклоніння й ритуалу, функціональною групою священників і мирських лідерів”.

До цієї теми звернулася і Констанція Камбі у книгах “Таємна небезпека райдуги” і “Запланований обман”. Вона пише: “Рух “Нового віку” — це релігія з власною Біблією, молитвами і мантрами, містами-еквівалентами Ватикану та Єрусалиму, зі священниками та гуру, досвідом нового народження (вони називають його відродженням), з духовними законами й заповідями, медіумами та пророками і майже з усіма іншими атрибутами релігії”.

Нова релігія має кількох лідерів. Одним із них є Аліса Бейлі — автор багатьох книг на тему “Нового віку” і засновник організації “Школа таємниці”. Головний підрозділ цієї організації — “Люціс Траст” (Світла Віра) — і друкував книжки на підтримку нової релігії. Так, у праці “Екстерналізація ієрархії” йдеться про організації, які поширюватимуть у світі релігію “Нового віку”. Зокрема наголошується що “основними каналами, за якими ведеться підготовка до впровадження “Нового віку”, є церква, масонське братство та заклади освіти”.

Видано чимало творів про роль церкви і закладів освіти у впровадженні релігії “Нового віку”. Однак основну увагу зосередимо на причетності масонства до цієї релігії і на ролі масонів у створенні Сполучених Штатів Америки.

Автор і популяризатор руху “Нового віку” Бенджамін Крим у книзі “Друге пришествя Христа і господарі мудрості” визнає, що “нова релігія виявиться, на-

приклад, через організації, подібні до масонства. У масонстві закладена серцевина окультних таємниць...”

Тому масонство ховає велику таємницю всередині своїх храмів, — таємницю, пов’язану з рухом “Нового віку”.

Втім, подеколи масони визнають, що вони також в очікуванні якихось надзвичайно серйозних змін. Генрі Клаузен, у минулому Незалежний великий командор шотландського обряду масонства, зауважив: “Ми з нетерпінням чекаємо переходу до нової ери, використовуючи для цього проникливість і мудрість давніх масонів”.

Масони твердять: все, у що вони свято вірять, є таким самим давнім, як і давні цивілізації. Мовляв, “містики” — давні філософи — володіли мудрістю всіх віків, але ці знання втрачено. Тому завданням масонів та інших “шукачів істини” є відкриття втраченого для добра всього людства. Ті, хто володітиме цими знаннями, зможуть розв’язувати проблеми сьогодення. Хто саме? Звісно, масони (й більше ніхто, крім них), які знають усі нинішні проблеми. Адже вони пам’ятають основну ідею масонства — об’єднати народи земної кулі в єдину сім’ю, стерши відмінності між етносами й країнами.

Один із тих, хто досліджував тему “загубленої” істини, Менлі Холл, масон 33-го ступеня, у своїй книзі “Лекції з давньої філософії” так коментує з приводу майбутніх змін: “...для масонства настає новий день. Від безпорадності теології й безнадійності матеріалізму люди розпочинають шукати Бога у філософії”. Він веде мову про сучасну теологію, маючи на увазі недостатність сучасної релігії. Холл вважає, що матеріалізм, який дає право на приватну власність, також зазнав поразки. Однак найважливішим є те, що новий бог масонів чимось відрізняється від бога іудеїв і християн.

Менлі Холл також писав про новий день, що настане у недалекому майбутньому: “Нове світло пробивається на Сході; славний день наближається. Панування обраних філософів — мрія віків — здійсниться і час цей вже близько”.

Зробила спробу визначити цей час змін і Аліса Бейлі. На початку ХХ ст. вона писала: “Врешті-решт виникне

Універсальна церква, і її визначні риси виявляться вже наприкінці нинішнього століття”. Чи не наближається цей час і чи не тому Папа Римський так хоче об’єднати віруючих в єдину церкву?

Виникає питання: “А скільки ж існуватиме нова релігія?” Окремі лідери руху “Нового віку” стверджують, що недовго. Так, автор книги “Провісник “Нового віку” Руф Монтгомері зауважує: “Новий вік” на тисячоліття покладе край цій боротьбі, принаймні на 1000 років”.

Що ж це за релігія “Новий вік”, що володарюватиме на землі протягом 1000 років?

У книзі “Таємна небезпека райдуги” Констанція Камбі зробила спробу відповісти на це запитання, назвавши основні принципи нової релігії. “План” майбутнього включає в себе: встановлення нового світового “месії”, втілення в життя “нового світового уряду” і нової світової релігії під керівництвом Майтреї; введення універсальної системи кредитних карток; забезпечення менеджерами світового провіанту контролю за світовими запасами їжі; введення загального податку; загальний набір до армії; планування повного знищення християнства і людей, які вірять у Біблію.

Аналіз ситуації у США свідчить, що “нововіківці” стають дедалі популярніші. За даними видавництва “Bantam Books”, кількість проданих книжок про “Новий вік” збільшилася за останнє десятиліття в 10 разів. За повідомленнями журналу “Тайм” кількість книжкових магазинів “Нового віку” тільки за останні 5 років збільшилася в 2 рази й становить 2500. А за даними статті в журналі “Форбес”: “...видавці підрахували, що загальний роздрібний продаж літератури про “Новий вік” становив близько 100 млн доларів”.

Мабуть, найпроникливіший коментар щодо сутності релігії “Нового віку” подано Камбі в її книзі “Таємна небезпека райдуги”, де зазначено, що головним для “Нового віку” є “...намір запровадити новий світовий порядок — порядок, який усуває зі сцени Бога і обожествляє Сатану”.

Hidden Dangers of the Rainbow. Published by Huntington House, Inc., Shreveport, Louisiana in 1983; *Ruth Montgomery. A Gift of Prophecy, the Phenomenal Jeanne Dixon.* Published by Bantam Books. New York in 1965; *Texe Marrs. Mystery Mark of the New Age.* Published by Grossway Books. Westchester, Illinois in 1988.

М. Сенченко

Нонконформізм (від лат. *non* — ні і *conformis* — подібний, схожий) — 1) несприйняття загально визначеного релігійного вчення, сектантство; 2) форма протесту (в тому числі політичного) проти усталених норм со-

ціального життя. Термін “Н.” отримав широке розповсюдження в 60-ті роки ХХ ст. на Заході у зв’язку з ростом молодіжного руху (“нові ліві”, хіппі та ін.).

М. Головатий

Носій інформації — 1) матеріалізована форма друкованої, аудіо-, візуальної інформації (книжна, аудіо-, відеокасети, CD, DVD тощо); 2) переносно — людина, яка володіє якою-небудь інформацією.

Ю. Бондар

О

Об'єднані демократичні сили Уганди — повстанське угруповання опозиції в Уганді. Створене на основі структур ісламської фундаменталістської групи Tablig Muslim і залишкових елементів Національно-визвольної армії Уганди (NALU). У 90-х роках угруповання було підсилене прихильниками пуританського ісламу з молодіжної групи Джаліля Мускулу. Головна мета: повалення режиму; створення шаріатської республіки. Має й іншу назву — об'єднаний демократичний фронт. Склад політичного керівництва організації фактично невідомий. Угруповання займається масовим терором проти населення, кіднепінгом, тероризмом, підпалами, пограбуваннями. Військові формування мають підтримку в Судані та Іраку.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Обмеженість національна — психологія, ідеологія, політика, що ґрунтується на винятковості своєї нації, відтак відсутності потреби підтримувати комунікаційні зв'язки з іншими спільнотами. Сутність О. н. полягає в уявленні про самодостатність нації, її цінностей, культури, системи господарювання тощо. Провадження О. н. призводить до самоізоляції нації від світового співтовариства, припинення розвитку спільноти у всіх її сферах життєдіяльності, збіднення інтелектуального потенціалу нації. Обмеження існування народу власними державними кордонами чи межами посідання національної спільноти є не звичним

явищем, а виключенням із загального процесу розвитку людського суспільства. Як відособлено не може існувати від гурту чи суспільства окрема особа, так само не може і національна спільнота. Міжнародні, міжособові етносоціальні відносини тісно переплетені. Спільноти, як і особи, під час встановлення взаємин — взаємовпливають та взаємозбагачуються. Кожна національна спільнота, створюючи власні цінності, робить внесок у загальносвітовий розвиток духовної і матеріальної культури людства. Без урахування досягнення світової цивілізації, що є загальним надбанням витворів розуму і рук народів всього світу, людина не може повною мірою виявляти свої моральні, інтелектуальні, естетичні потенції. Перебування людини у вузьконаціональних межах, приборкання її світоуявлень, соціальних дій робить світ надщербленим. В історії були приклади самоізоляції спільнот із різних причин. У часи середньовіччя політику ізоляції своїх громадян від зовнішнього світу здійснював Радянський Союз. Наслідки цієї практики є негативними: Японії довелося проводити модернізацію країни, доганяти світовий науково-технічний прогрес, а пострадянським країнам наново інтегруватися у світовий цивілізаційний простір.

Бочковський О. Вступ до націоналії. — К., 1998; Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993; Римаренко Ю. та ін. Етнос, нація, держава: Україна в контексті світового етнодержавного досвіду. — К., 2000.

В. Деревінський

Образ ворога — форма відтворення, відображення у свідомості людини, групи людей, явища, що є ворожими, несуть загрозу. О. в. відтворюється як на чуттєвому (сприйняття, відчуття, уявлення), так і на розумовому (судження, аналіз, висновок тощо) рівнях. Може бути як об'єктивним, так і суб'єктивним, реальним чи уявним. Таку властивість образотворення часто використовують з тією чи тією (в тому числі політичною) метою, при ескаляції відносин, воєнних діях, при створенні негативного образу супротивника. Формами і засобами образотворення такого можуть бути малюнки, плакати, телерадіопередачі, публікації у ЗМІ про злочинні дії, наміри тощо ворожої сторони. Прикладами штучно створених О. в. є “вороги народу” (20–50-ті роки в СРСР), “комуністи” (50-ті роки в США), “опортуністи” (60–70-ті роки в Китаї) та ін. Характеристики О. в. можуть надавати і цілим народам чи етнічним групам, за релігійною ознакою. За часів комуністичного режиму в СРСР ворожими називали чеченський та кримськотатарський народи, приписуючи їм злочинні риси та наміри, на початку ХХІ ст. масовано створюються образи “ісламських терористів” як ворогів цивілізації, “осіб кавказької національності”, які априорі є ворожими. У широкому контексті під О. в. можна розуміти і явища, що загрожують людству загалом. Такими, можуть бути екологічні загрози, найрізноманітніші хвороби та ін.

Ю. Бондар

Озброєна група захисту навколишнього середовища — анонімна екологічна група у Франції, яка використовує силові методи і способи з тим, щоб привернути якомога більшу увагу до проблем захисту навколишнього середовища. Створена в 1999 р. Поштовхом для створення вважають екологічну катастрофу, пов'язану з аварією танкера “Erika” на Атлантичному узбережжі поблизу Франції. Склад, чисельність групи фактично невідомі. У 2000 р. О. г. з. н. с. організувала вибухи і підпалення кількох автозаправних станцій, складів, які належали компанії TOTAL, виступала з погрозами здійснити інші терористичні акти.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Озброєний фронт ісламського джихаду — воєнізована релігійно-політична група в Алжирі. Створена в 1991 р. Особлива активність групи зафіксована в 1992–1995 рр. З одного її складу в 1997 р. виділилася фракція Ісламська ліга призиву і джихаду. Чисельність групи маловідома. Вважають, що більшість її учасників увійшли в організаційну структуру Озброєної ісламської групи. Основні акції О. ф. і. д. — політичні вбивства та релігійно мотивоване насилля.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Олігархія (від грец. — влада небагатих) — політичне та економічне панування, влада невеликої групи багатіїв (часто чужинського походження), а також сама ця група осіб. Олігархія зазвичай має злочинне походження своїх статків, а тому їхня влада є владою узурпаторів, що експлуатують автохтонне населення для задоволення власних вузьких, кланових інтересів. Змінюється в результаті соціальних заворушень, які призводять до тимчасової охлократії (влади натовпу), яка породжує диктатора.

Г. Щокін

Омбудсмен (швед. *ombudsman*, від *ombudo* — представник) — уповноважений (спеціально обрана чи призначена посадова особа) з розгляду скарг громадян до урядових службовців за дотримання прав людини, законності. Інститут О. виник у Швеції 1809 р., коли Шведський Риксдаг (парламент) прийняв Закон про правління, яким парламентові надавалося право обирати спеціального парламентського комісара (омбудсмена) для здійснення нагляду за дотриманням законодавства і з метою урівноважити широкі повноваження короля з парламентом. Поступово інститут О., починаючи з 20-х років ХХ ст., як своєрідна форма парламентського контролю почав по-

ширюватися в інших країнах і нині існує в більш як 100 державах. Такі посадові особи мають різну назву: у Скандинавських країнах — омбудсмен; у Великій Британії — парламентський комісар у справах адміністрації; в Іспанії і Колумбії — захисник народу; у Польщі — уповноважений з громадянських прав; в Румунії — адвокат народу; у Франції — посередник народу тощо. Характерною ознакою О. є те, що він не виступає інститутом влади, державного управління чи судовим інститутом. Попри усієї різноманітності організаційних форм його існування для цього інституту притаманні певні загальні риси: а) діяльність О. зосереджена на забезпеченні законності у владних структурах; йому надано право здійснювати перевірку відповідних установ і в разі потреби проводити розслідування та порушувати судові справи; б) повноваження О. поширюються на всю діяльність центральних органів державної влади за винятком суто політичних питань та сфери міждержавних відносин; в) основне поле його діяльності — забезпечення прав людини; г) незалежність при виконанні власних функціональних обов'язків і наділеність необхідними повноваженнями щодо розслідування відповідних справ; д) можливість під час встановлення правопорушень звертатись до відповідних інституцій і домагатись відновлення прав громадян, у тому числі використовувати й парламентські процедури; е) через інститут О. громадяни можуть звернутись до конституційного суду.

Водночас обсяг повноважень О. у різних країнах неоднаковий. У таких країнах як Велика Британія, Нова Зеландія, Польща О. здійснює контроль за дотриманням прав і свобод громадян, у Данії, Норвегії та інших контролює дотримання законності в діяльності адміністрації; у цілій низці країн поряд з цим контролює дотримання законності також в органах місцевого самоврядування і судах, включаючи дотримання прав і свобод громадян. О. також здійснює контроль за дотриманням прав людини і громадянина і веде розслідування порушень у цій сфері не тільки з погляду законності, а й моралі. Особливостями правового статусу О. виступають такі чинники: по-пер-

ше, він наділений правом перевіряти документи відповідних органів, бути присутнім на їх засіданнях, отримувати відповідні довідки, інформацію та ін.; по-друге, дієвість роботи О. у зв'язку з відсутністю у нього владних повноважень залежить від ставлення і ступеня поваги органів влади до закону і громадянина. В Україні інститут Уповноваженого з прав людини існує на основі ст. 101 Конституції України. Конституційний статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини конкретизується в Законі України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 13 листопада 1997 р.

Шляхтун П. П. Парламентаризм: Слов.-довід. — К., 2003.

О. Антонюк

Омбудсмен у справах меншин — спеціалізований інститут омбудсмена, діяльність якого спрямована на захист прав осіб, які належать до національних або етнічних релігійних і мовних меншин. Ініціювала створення цього інституту Європейська комісія проти расизму і нетерпимості (ЕКРН/ECR) — European Commission Against Racism and intolerance), яка у 1987 р. рекомендувала державам заснувати органи і прийняти відповідне законодавство для боротьби з расизмом і расовою дискримінацією (2002). Така позиція знайшла відображення у двох Директивах щодо недискримінації (Non-Discrimination Directives), прийнятих ЄС у 2000 р. Серед основоположних цінностей ЄС повага до меншин закріплена у Конституції цієї провідної європейської організації.

Першими, хто започаткував інститут О. у с. м. стали Угорщина і Фінляндія. В інших країнах вони мають різну назву: у Швеції існує омбудсмен з боротьби з етнічною дискримінацією; у Німеччині — комісар у справах репатріантів і національних меншин (на федеральному рівні) і, в землі Шлезвіг-Гольштейн — комісар міністра-президента у справах меншин. А такі країни, як Бельгія, Данія, Нідерланди, Норвегія та Велика Британія мають органи, що спеціалізуються на боротьбі із расизмом та етнічною дискримінацією, які не ґрунтуються без-

посередньо на моделі омбудсмена, однак зі схожими функціями.

У деяких із цих держав зазначені органи працюють над розширенням власного мандату з метою розпочати приймати індивідуальні скарги від населення. Функціональні обов'язки О. у с. м. у багатьох країнах світу виконують також спеціалізовані чиновники, підрозділи або заступники омбудсмена в рамках загального інституту омбудсмена.

Міжнародна практика дає змогу визначити головні повноваження О. у с. м.: 1) здійснювати розслідування й приймати рішення стосовно скарг організацій, груп та окремих громадян. Реалізація цього права передбачає, що розслідування мають охоплювати усі сфери суспільного життя; компетенція омбудсмена обмежується тимчасовими рамками; жертвам слід надавати право вільного безкоштовного доступу до нього, процедури не повинні бути формальними, мати доступний не судовий конфіденційний характер; омбудсмен відіграє роль лише посередника; 2) проводити розслідування та досліджувати за своєю ініціативою. Втілення в життя цього повноваження передбачає право омбудсмена ініціювати власні стратегічні розслідування, що вважаються виправданими, і здійснювати дослідження в галузях, у яких мають місце структурні проблеми; 3) брати участь у судочинстві. Це повноваження надає право ініціювати або приймати участь у судових справах від імені громадян у таких випадках, як: прийняття на себе ведення приватних позовів; ініціювання групових позовів; надання юридичної допомоги; виступати експертом. О. у с. м. може мати повноваження оскаржувати закони та політичні рішення у судах. Водночас він не має права втручатися у судочинство за виключенням нагляду за дотриманням судами міжнародних стандартів прав людини; 4) впливати на законодавство. Це право відкриває широкі можливості максимально використовувати свій досвід й інформацію для впливу на процеси законотворчості. О. у с. м. уповноважений здійснювати нагляд за існуючими законами на предмет їх відповідності правам меншин і рекомендувати до них поправки або інші зміни; вислов-

лювати думку стосовно усіх законопроектів, що готуються, та політичних рішень, пов'язаних з проблемами меншин; проводити експертизу усіх законів, дія яких стосується меншин. Впливаючи на законодавство, О. у с. м. повинен: а) здійснювати періодичну перевірку правових норм, стосовно прав меншин; висувати пропозиції відносно нових законодавчих актів і поправок; б) висловлювати свою точку зору щодо урядових і парламентських законодавчих ініціатив; в) засновувати власну діяльність на основі міжнародних стандартів і сприяти ратифікації та застосуванню міжнародних угод; г) мати можливість критикувати й коментувати існуючі законодавчі акти; д) сприяти розвитку законодавчих стандартів та їх трактувань; 5) підтримувати урядові програми. За цим повноваженням О. у с. м. у своїй практичній діяльності бере участь в опрацюванні програмного підходу до проблем прав меншин, розслідувань та досліджувальних; за своєю ініціативою консультує уряд при формуванні планів дій і курсу; ініціює та підтримує дослідження, спрямовані на створення й реалізацію політичного курсу з прав меншин; консультує уряд при формуванні планів дій і курсу; ініціює та підтримує дослідження, спрямовані на створення й реалізацію політичного курсу з прав меншин; залучається до моніторингу просування урядових програм і політичного курсу; сприяє встановленню і розвитку мережі організацій національних меншин; виступає сполучною ланкою між організаціями меншин, державними органами, недержавними організаціями, і між кожною з цих категорій організацій та установ; б) займатись навчально-методичною та просвітницькою діяльністю. Ця правова засада дає змогу О. у с. м. виробляти практичні рекомендації в галузі реалізації прав меншин; тісно співробітничати із засобами масової інформації в організації компаній, спрямованих проти расизму та ксенофобії; брати активну участь в агітаційних акціях та просвітництві.

Функціонування інституту О. у с. м. здійснюється на таких головних принципах: по-перше, на політичній незалежності, тобто омбудсмен повинен бути захищений від втручання

владних структур; по-друге, на відповідній законодавчій основі, тобто діяльність О. у с. м. має засновуватись на законодавчому акті, а не розпорядженні виконавчих властей. Більш бажаним є організація функціонування цього інституту на положенні конституції, як додатковому правовому захисті; по-третє, визначальним критерієм заснування О. у с. м. виступає наявність відповідного державного законодавчого акту, який має передбачати наступні мінімальні характеристики: мандат, функції та повноваження цього інституту; вимоги до кандидатури на пост омбудсмена; чітка процедура призначення; його статус, ступінь звітності парламенту; імунітет омбудсмена; строк перебування на посаді; правила його відсторонення; список занять не сумісних з цією посадою; порядок розв'язання конфліктних інтересів тощо.

До головних функцій О. у с. м. належать: 1) функція законотворчості і формування етнонаціональної політики; 2) функція забезпечення і реалізації етнонаціональної політики; 3) функція інформування та навчання.

Ефективне функціонування інституту О. у с. м. забезпечується лише з урахуванням таких чинників: незалежності, добросовісності; моральної позиції; підзвітності та прозорості; конфіденційності і захисту свідчень; використанні мови (мовна політика О. у с. м. має забезпечувати доступність його служб на мовах меншин або наявність безкоштовного перекладу); відношенні з відповідними органами влади; застосуванні міжнародних стандартів; навчанні; розповсюдженні законодавчих ініціатив; співробітництві з аналогічними інститутами в інших юрисдикціях та міжнародними агентствами й інститутами.

О. Антонюк

Оприлюднення твору — здійснено за згодою автора чи іншого суб'єкта авторського права і/або суміжних прав дія, що вперше робить твір доступним шляхом опублікування, публічного виконання, показу, демонстрації, сповіщення тощо. Опублікування твору законодавство України визначає як випуск в обіг виготовлених поліграфічними, електронними чи іншими спосо-

бами примірників твору (фонограми, відеограми) у кількості, здатній задовольнити, з урахуванням характеру твору, розумні потреби споживачів. Опублікованим вважається також депонування рукопису твору у сховищі (депозитарії) з відкритим доступом та можливістю отримання в ньому примірника (копії) твору.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Opus Dei — *Prelatura della Santa Crose e Opus Dei* (Прелатура Святого хреста і справи Бога) — така повна офіційна назва цієї структури Ватикану, що діє за особливими настановами й підпорядкована особисто Папі Римському. Штаб-квартира ордену Opus Dei розташована в Римі, на вулиці В'яле Бруно Буоцці, 73.

Датою заснування Opus Dei офіційно вважається 2 жовтня 1928 р. Засновник — Хосе Марія Ескрива де Балагере (народився 9 січня 1902 р. в іспанському місті Барбастро). 1925 р. він був посвячений у духовний сан і переїхав із сільської парафії до Сарагоси, а через два роки — до Мадрида. У 1936 р. Ескрива опинився у лавах закатників у штабі Франциско Франко в Бургосі. Найтрагічніший період історії ХХ ст., коли в Європі багато католицьких священиків приєдналися до антифашистського опору, Ескрива благополучно “пересидів” у Мадриді, де в нього була власна кафедра права. На ці роки припадає розквіт організації, яка отримувала державну підтримку, мала доступ до фінансових фондів, прямий вихід на освітні заклади і мас-медіа, впливала на армійське середовище.

Уважне вивчення закулісних подій, що відбуваються в дипломатичній, військовій, промисловій та інших сферах нашого часу, являє докази того, що “духовні” групи пов'язані з латентними правителями і відіграють тут свою певну роль. Так, 1969 р. до уряду Франко увійшло кілька керівників ложі Opus Dei. Ця група, до якої входить понад 500 тис. членів, що розмістилися в усіх куточках світу, отримала конкретні політичні важелі впливу, причому не тільки на Піренейському півострові.

Однак постає питання, чи є Opus Dei таємним товариством у точному значенні цього слова? Хосе Марія Ескрива де Балагере твердив, що метою створення Opus Dei є лише бажання вивести своїх членів на християнський шлях як в особистому житті, так і в професійному та соціальному.

Як відомо, Папа Римський — не тільки духовний лідер усіх католиків, яких налічується майже півмільярда, а ще й голова міста-держави Ватикану, який існує в сучасному вигляді з 1928 р. Зовнішню і внутрішню охорону резиденції голови Святого престолу виконують швейцарські гвардійці. У структурі Римської курії — ватиканського уряду — діє також служба безпеки, співробітники якої негласно супроводжують понтифіка на всіх заходах і в закордонних поїздках.

Крім духовного впливу, помітний вплив Папи і на різні політичні події, що відбуваються у світі. Від часів інквізиції функції папської розвідки, контррозвідки і ведення дізнання покладалися на довірених осіб із середовища кардиналів, єпископів і прелатів, які очолювали особливі структури ордену єзуїтів. Нині більшість конспірологів вважають, і небезпідставно, що єзуїти вже не мають колишнього впливу серед католиків, а їхнє місце зайняв інший орден.

Створена Ескривою духовна секта зазнала впливу фашистської ідеології, а по війні, в 1947 р., надав їй Ватикан статус секулярного католицького університету. Роком раніше він влаштувався в Римі, став доктором теології, консультантом двох ватиканських конгрегацій і одним із прелатів понтифіка Пія XII. У 50–60-х роках спеціфіка режиму Франко дала можливість структурам Opus Dei зайняти провідні позиції на політичній сцені Іспанії, замінивши фашистську фалангу, до якої входили представники вищого генералітету.

У 70-х роках вплив Opus Dei помітно зменшився, але організація швидко знаходила прихильників у світі, особливо на американському континенті. Стало відомо, що орден підтримує генерала Аугусто Піночета, який прийшов до влади 11 вересня 1973 р., здійснивши переворот на зразок франкістського. Один із найбагатших людей

Чилі Крусат, що утримував “Банк де Сантьяго” і майже 250 компаній, в 70-ті роки щомісяця виділяв Opus Dei 2 млн доларів. Колишній перуанський президент Альберто Фухіморі, який після багатьох років боротьби з повстанцями й терористами був звинувачений у корупції і змушений був покинути країну, співробітничав з представниками Opus Dei.

У більш як двадцяти містах Сполучених Штатів Америки відкрилися центри ордену, де працювало понад 5 тис. членів. Особливого успіху Opus Dei досяг за часів правління Рональда Рейгана, коли орден мав своїх довірених людей у Білому домі, у вищих ешелонах Пентагона. За адміністрації Білла Клінтона у журналістів виникла підозра про належність до Opus Dei директора Федерального бюро розслідування (ФБР) Луїса Фрі. Однак його секретар Джон Коллінгвуд заявив, що нічого не знає про цей орден, і назвав інформацію преси “некоректною”. Згодом організація все ж змушена була визнати, що брат головного контррозвідника Джон Фрі — директор центру Opus Dei в Пітсбургу.

Конституція Opus Dei написана в 1950 р. — видана 1982 р. Більшість її статей — таємні. Організація діє також і за таємними статутами. Немає відомостей про внутрішню ієрархію ордену, його обряди та методику підготовки, що поєднує прийомі бойової підготовки братств середньовічних іспанських монахів та психологічний тренінг сучасних бійців спеціального призначення. Більшість конспірологів вважають, що члени Opus Dei поділяються на три категорії: молодших, старших і священників (настоятелів). Перші дотримуються celibату (обітниця безшлюбності), живуть у гуртожитках чи квартирах і практично не спілкуються з особами протилежної статі. Старші становлять близько половини чисельності Opus Dei, живуть сімейним життям, мають дітей, які навчаються у спеціальних школах, що діють за фінансової підтримки ордену. Їм заборонено розкривати свою належність до організації. Таємна 202 стаття оголошує метою діяльності “апостолату” (правовірних мирян) державну та суспільну службу, особливо на керівних посадах. Процес залучення нових чле-

нів до Opus Dei та регламент членства — абсолютно таємні для сторонніх.

Прелат Opus Dei — єпископ Хав'єр Ечеварріа народився в Мадриді 14 червня 1932 р. Офіційно під його керівництвом об'єднано понад 85 тис. осіб, а з урахуванням співчуваючих — сотні тисяч. Улітку 2000 р. Іоанн Павло II започаткував Папський університет Св. хреста, що розмістився в приміщенні Святого престолоу — історичній будівлі Атеніуму (духовної церковної бібліотеки) в центрі Риму. У 2004 р. там навчалоя майже півтори тисячі студентів із 65 країн світу. Прелатури Opus Dei доручено керівництво університетом. Слід зауважити, що активними провідниками політики Ватикану є католицькі священники, спеціально підготовлені в службах військових капеланів збройних сил деяких країн — членів НАТО.

У штаб-квартирі Opus Dei 17 березня 2001 р. представники організації зустрілися з Іоанном Павлом II на семінарі, який організував прелат Хав'єр Ечеварріа. Звертаючись до зібрання, Папа сказав: "Єрархічна сутність Opus Dei, встановлена апостольською конституцією, якою я затвердив прелатуру, є відправним пунктом пастирського служіння, наповненого практичними завданнями". Понтифік звернув увагу на об'єднання зусиль прелатури з діяльністю кожної єпархії чи парафії, в структури яких впроваджено осередки Opus Dei. Це, за словами Іоанна Павла II, "особлива місія". Голова Ватикану висловив своє довір'я тій старанності, з якою правовірні послідовники блаженного Ескриві віддають себе роботі, молитві, вірі, процитувавши 271-й параграф з його книги "Шлях" як параграф бойового статуту: "Настав час відкинути всі сумніви й далі дотримуватися благих апостольських починань".

Кількість центрів, які прелатура відкриває в усьому світі, постійно збільшується. Критики продовжують називати орден таємною силою, яка проникла у верхні ешелони політичної влади на п'яти континентах. Особливе питання — активність довірених осіб ордену в міжнародних організаціях. Папська прелатура багатша, ніж більшість країн третього світу. У "третьому Римі" орден діє виключно таємно.

За даними Міністерства РФ, на території Росії не зареєстровано жодного представництва, філій чи інших організаційних структур Opus Dei.

У Ватикані не всі підтримують концепцію особистої прелатури Opus Dei. Серед таких був і найближчий помічник Павла VI кардинал Джованні Бенеллі. Через місяць після створення прелатури наприкінці 1982 р. він раптово помер від серцевого нападу. Відтоді, вважають більшість дослідників, папські володіння стали суворіше контролюватися членами Opus Dei. Однак не всі вони заявляють про своє членство, як, скажімо, особистий секретар голови Ватикану монсенйор Станіслав Дзівіч. Один із впливових членів Римської курії єпископ прелатури Opus Dei Хуліан Ерранс — співголова папської Ради, має ще двох помічників.

Інформацією й пресою у Ватикані завідує Хоакін Наварро-Вальс, мирянин, "номерарій" Opus Dei, що дотримується celibату. Під час візиту Папи в Україну Наварро-Вальс висловлював досить вульгарні для дипломатичної особи коментарі на адресу Російської Православної Церкви. Не дивно, що чимало ліберальних католиків називають Opus Dei не інакше, як "Ostopus" ("Спрут") чи "Свята мафія". "Їх царство настане", — застерігає Роберт Хатчінсон заголовком свого найновішого дослідження "таємного світу" Opus Dei. Ескрива, на його погляд, просто владолюбний "мегаломаніяк", який хотів контролювати церковне життя Іспанії. Від Франко він отримав гроші, владу й таємну агентуру.

Сутність військово-історичного контексту книжки Хатчінсона — це драма захоплення влади у Ватикані папською спецслужбою. Окремі глави книжки мають такі назви: "Вороги хреста", "Шаблі й ризи", "Кремль на Тібрі", "Бійці холодної війни", "Ватикан II", "Ostopus Dei", "Мобільний корпус", "Переверот у Ватикані", "Теологія гаманців", "Війна", "Польська операція", "Бригада плаща і розп'яття", "Африка у вогні", "Хорватська військова машина", "Папська таємна військо".

Коли через місяць після виборів новим президентом США став Джордж Буш-молодший, в американському католицькому виданні "National Catholic

Register” з’явилось незвичне послання від “святого Томаса Мора”. Привітавши Буша з перемогою, історичний персонаж зазначив, що рішення Верховного суду — про припинення підрахунків голосів — припало саме на 12 грудня 2000 р., день церковного свята на честь Богоматері Гваделупської. Автор листа пояснює: “Як вам, я сподіваюся, відомо, його святість Папа Іоанн Павло II у своєму Апостольському посланні від 31 жовтня назвав мене Святим Покровителем державних діячів і політиків”. Висновок цього послання — допомога покровителя потрібна всім, у тому числі й Бушу. В листі “небесний покровитель” радить президентові здійснити візит до Риму, зустрітись з Папою і прислухатися до його слів. Послання закінчується натяком, що один із друзів автора листа може виступити посередником між президентом і небесами і вказана адреса друга: за два кроки від нових апартаментів Буша на Пенсильванія-авеню, в будинку № 815 з великим портретом Томаса Мора у вигляді кольорового вітражу, що займає цілий віконний проріз. Цей будинок розташований на 15-й вулиці, посередині між соборами св. Матвія і св. Патрика, — за 500 м від резиденції глави адміністрації США. У будинку — знаходиться Католицький інформаційний центр. Керівник цієї світської за статусом установи (він же автор листа Бушу) отець Джон Маккроскі чекав відповіді недовго.

На 30-й день після інавгурації нового президента Білий дім, маючи точні координати, завдав нищівного інформаційного удару. Такого самого замаскованого, як і натяки публіциста Томаса Мора на заступництво Божої матері в особі Верховного суду і брата президента Джеба Буша — губернатора штату Флорида, де й вирішилися результати виборів, коли Верховний суд постановив припинити процедуру перерахунку голосів. Безумовно, в делікатній формі було дано відповідь і “владі” в особі Іоанна Павла II. Віртуального удару по об’єкту з портретом небесного заступника Буша завдали спецслужби, заарештувавши 18 лютого за підозрою в шпигунстві на користь Москві співробітника ФБР Роберта Хансена.

Незабаром у пресі з’явилася інформація, що Хансен є ортодоксальним католиком і належить до таємної організації Opus Dei. Головою її вашингтонської парафії, випадково чи ні, виявився отець Джон Маккроскі III. Він змушений був спростувати чутки щодо таємного членства в Opus Dei директора ФБР Луїса Фрі, членів Верховного суду Антоніна Скаліа і Кларенса Томаса. Їхні голоси, до речі, забезпечили прийняття вердикту на користь Буша. Проте нині вже відомо, що чотири роки тому Кларенс прийняв католицтво під впливом сина свого колеги священника Поля Скаліа. Дружина судді Маурін Скаліа відвідує “духовні заняття” Opus Dei.

У США найбільший центр Opus Dei і розташований у сімнадцятиповерховому будинку на Манхеттені в Нью-Йорку. Попередня штаб-квартира розміщувалася по сусідству — на Уолл-стріт в Сітібанку і банкірському домі “Мерілл Лінч”, де в 1981 р. працював фінансист Джон Маккроскі, який потім став священником і публіцистом. Вашингтонську парафію Opus Dei недавно оновили. Меса, яку відслужив у каплиці Католицького інформаційного центру кардинал Джеймс Хікі в присутності прелата Opus Dei Хав’ера Ечеварріа й кількох єпископів, відбулася 14 вересня 2000 р. До неї приурочили відкриття й освячення бронзової скульптури Хосе Марії Ескриви. У грудні Джон Маккроскі написав листа Джорджу Бушу, після чого ФБР і ЦРУ, за офіційними даними, відкрили оперативну справу і почали стежити за Хансеном.

Члени Opus Dei твердять: “Ми — асоціація людей, що має виключно релігійну й апостольську мету”.

У неділю 6 жовтня 2002 р., в Римі зібралося не менш як 300 тис. паломників із 84 країн світу. На вулицях можна було зустріти богомольців з Індії, Латинської Америки, Філіппін, навіть групу з естонського міста Тарту. У вічне місто така маса людей стікала для участі в урочистостях з нагоди приєднання до лику святих іспанського священника Хосе Марії Ескриви де Балагера — засновника Opus Dei. Чин прославлення нового святого очолив престарілий Папа Римський Іоанн Павло II, здійснивши за час свого

понтіфікату рекордну кількість канонізацій — 464. Ця подія пожвавила дискусію навколо нового святого і його дітища *Opus Dei*.

Справа в тому, що й Ескрива, і його організація — велими спірні феномени, і єдності в їхніх оцінках навіть у католицьких колах немає. Колишні папи, особливо Іоанн XXIII і Павло VI, ставились до *Opus Dei* з певним побоюванням, але Іоанн Павло II повністю й беззаперечно підтримував цю організацію, і саме він ініціював процес канонізації її засновника.

Колишній член *Opus Dei* Марія дель Кармен Тапіа в книжці “Переступи поріг: життя в *Opus Dei*” звинувачує організацію в “промиванні мозків” та порушенні прав людини стосовно своїх членів, у культі особи засновника. Загалом, на його думку, це щось на зразок “католицьких талібів”.

Іспанський богослов Хуан Мартін Веласко так говорить про Балагера: “Ми не можемо вважати взірцем християнського життя людину, яка служила державній владі й використовувала цю владу для поширення впливу організації, якою вона керувала непрозорими методами, не підкоряючись папським настановам, якщо вони не збігалися з її думками”.

Нинішній “прелат”, предстоятель *Opus Dei*, іспанський єпископ Хав’єр Ечеварріа Родрігес заявив, що комісія з канонізації Ескриви де Балагера отримала сотні повідомлень про появу так званої благодаті, тобто про дива, здійснені завдяки заступництву тепер уже святого Хосе Марії.

Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003.

М. Сенченко

Організація визволення Палестини (ОВП) — об’єднання, мета якого — створення арабської держави Палестини і відповідно ліквідація держави Ізраїль. Створена в 1964 р. за ініціативою президента Єгипту Гамалія Абдель Насера на конференції арабських держав. Однак поступово визволення Палестини дедалі більшою мірою ставало питанням внутрішньо арабської конкуренції, коли кожна з держав підтримувала конкретну політичну силу. Хоча ОВП декларувала

підтримку Палестини, її зусиллями активно стали користуватися інші арабські держави. ОВП створила власні збройні сили, частини яких були прикріплені до армій окремих арабських держав. Навіть не маючи власної території, ОВП успішно працювала задля задоволення різних потреб палестинського населення, намагаючись утворити палестинську державність. Після принизливої поразки арабів у Шестиденній війні у червні 1967 р. значна кількість палестинських партизанських груп, — федаїнів, — об’єдналися в: Народний фронт визволення Палестини під проводом доктора Жоржа Хабара (палестинський християнин-марксист); Демократичний фронт визволення Палестини (Наїф Гаватмех); Народну партію та досить помітну своєю діяльністю партизанську групу “Фатх” (Рух за національне визволення Палестини), засновану в 1957–1958 рр. (Ясір Арафат). У травні 1964 р. на конгресі ОВП “Фатх” наполягала на реалізації доктрини збройного відвоювання Палестини. У 1969 р., коли федаїни домінували в ОВП, на засіданні Національної ради Палестини Ясіра Арафата було обрано головою Виконавчого комітету. Основною стратегією ОВП стала “збройна боротьба”. Потреба у такій стратегії, головним чином зумовлювалася тим, що після Шестиденної війни територіальну розширенню Ізраїль фактично узяв під свій контроль увесь Єрусалим, сектор Газа, Синайський півострів, Голландські висоти і Західний берег річки Йордан. З обранням Ясіра Арафата на пост голови Виконавчого комітету, ОВП стала майже незалежною, тобто такою, що не підлягає контролю жодній з арабських держав. Поступово ОВП набула фактично міжнародного статусу, але в розв’язанні палестинської проблеми її можливості все ж були невеликими. При цьому після йорданської кризи статусу стратегічних набули саме відносини США та Ізраїлю, якому США почали надавати все більше допомоги, в тому числі й з продажу зброї. До 80-х років ХХ ст. кожна арабська держава мала свої власні відносини з Ізраїлем, який, у свою чергу, оголосив ОВП “терористичною” організацією. Ситуація змінилася з 1988 р., коли король Хусейн відмовив-

ся від юридичних і адміністративних зв'язків із Західним берегом річки Йордан на користь ОВП. Ясір Арафат проголосив існування Палестинської держави на Західному березі та в секторі Газа, а себе — президентом. Палестину з цього часу визнали державою понад 90 країн світу. Умови на окупованих територіях значно погіршилися в 1991–1993 рр. З 1991 по 1996 р. мали місце численні переговори між Ізраїлем і Палестиною, приймалися спеціальні декларації, угоди тощо. В 1996 р. були створені палестинські органи влади, які діяли поряд з ОВП. І все ж умови життя, політична ситуація на палестинських територіях країни не ставали. У квітні 2002 р. Ізраїль знову ввів війська в автономні міста, які утримували палестинські органи влади на Західному березі і в такий спосіб інфраструктуру майбутньої Палестинської держави фактично було знову зруйновано.

Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЕ; до 1 січня 1995 р. — Рада з безпеки та співробітництва в Європі — НБСЕ) — міжнародна регіональна організація. До її складу входять усі держави континенту, в тому числі всі країни СНД, а також США і Канада. Створена за ініціативою колишніх соціалістичних країн. Попередні багатосторонні консультації відбувалися в Гельсінкі в листопаді 1972 р. — червні 1973 р. Перший етап наради (за участю міністрів іноземних справ 33 держав) проходив у Гельсінкі з 3 по 7 липня 1973 р. Другий етап (були представлені 35 держав) відбувався з 18 вересня 1973 р. по 21 липня 1975 р. у Женеві. Третій етап (представлені політичні і державні керівники 35 держав) проходив з 30 липня по 1 серпня 1975 р. в Гельсінкі. 1 серпня 1975 р. було підписано Заключний акт, який став визначальним чинником забезпечення миру в Європі і основним засадничим документом ОБСЕ. У 1990 р. в Парижі прийнято ще два важливі документи: Хартію для нової Європи і Додатковий доку-

мент до неї. ОБСЕ відіграє дедалі важливішу роль у розвитку позитивних змін на Європейському континенті, що пояснюється наступним: єдина інституційна структура, яка об'єднує всі держави євразійсько-атлантичного ареалу від Владивостока до Ванкувера; єдине місце для діалогу і співробітництва з багатьох проблем (безпеки, економіки, прав людини тощо) і цим самим пов'язує між собою всі країни-учасниці; виступає єдиним інститутом, що створив і розвивив механізми нейтралізації конфліктів різного типу і способів управління ними на всьому величезному європейському просторі. ОБСЕ спрямовує зусилля усіх держав-учасниць на забезпечення безпеки на основі демократії, поваги прав та основних свобод людини, принципу верховенства права, ринкової економіки та справедливості. До 1990 р. в ОБСЕ були відсутні постійно діючі органи. Започаткували процес її інституціоналізації рішення, ухвалені на Паризькому саміті (1990). Центральним директивним і керівним органом Організації є Рада Міністрів ОБСЕ, до компетенції якої входить розгляд актуальних питань міждержавних відносин, координація заходів ОБСЕ, підготовка зустрічей керівників країн і представників держав-учасниць, виконання визначених на цих зустрічах завдань та ухвалених рішень. Рада Міністрів скликається раз на рік або в разі загрози конфліктів. Головує на засіданнях представник приймаючої країни. Старша Рада є робочим органом Ради Міністрів, основними завданнями якої є: виконання її рішень, підготовка засідань, організація взаємин з іншими міжнародними інституціями. Засідання Старшої ради скликаються на основі консультацій з країнами-учасницями. Постійна Рада ОБСЕ формується з постійних представників держав-учасниць. Пленарні засідання Постійної Ради проходять щочетверга у Відні. Орган призначений для політичних консультацій та ухвалення рішень з усіх питань поточної діяльності ОБСЕ. Парламентська Асамблея ОБСЕ створена у квітні 1991 р. на Мадридській конференції парламентаріїв країн-учасниць — самостійна структура, в межах якої обговорюються питання, пов'язані з діяльністю ОБСЕ, та ухва-

люються резолюції, рекомендації. Керівний орган Асамблеї — Комітет глав делегацій, який має право приймати консенсусом рішення з питань членства в Асамблеї, правил та процедур її роботи, діяльності постійного секретаріату, порядку денного щорічних сесій. Основним засобом попередження та врегулювання конфліктних ситуацій ОБСЄ є місії як найефективніша форма її діяльності в контексті превентивної дипломатії та миротворчості. В ході місій налагоджується політичний діалог зі сторонами, що конфліктують, визначаються та зменшуються джерела напруженості, створюються політичні передумови для врегулювання кризи на основі принципів і конкретних рішень. У 1992 р. було запроваджено пост Верховного комісара ОБСЄ з метою виявлення та можливого усунення напруженості в міжетнічних відносинах, розв'язання проблем національних меншин. Основними формами роботи Верховного комісара є безпосередні особисті контакти із зацікавленими сторонами, консультації, проведення круглих столів, підготовка звітів Голові ОБСЄ. Центр запобігання конфліктам, створений за рішенням Паризької наради ОБСЄ як орган Ради Міністрів і призначений для консультацій та співробітництва у військовій галузі, обміну інформацією, розвитку мережі зв'язку, здійснення контактів з питань небезпечних інцидентів військового характеру.

Абетка української політики: Довід. / Авт.-упоряд.: М. Томенко (кер. кол.), Л. Бадешко, В. Гребельник та ін. — К., 2002. — Вип. 5.

О. Антонюк

Організація Об'єднаних Націй, ООН (*United Nations, UN*) — найбільша й найважливіша міжнародна організація, створена на основі добровільного об'єднання суверенних держав з метою підтримання міжнародного миру і безпеки та розвитку мирного співробітництва між усіма країнами. У її заснуванні взяли участь держави антифашистської коаліції внаслідок розгрому сил агресії та фашизму в Другій світовій війні. Статут ООН було підписано 26 червня 1945 р. на конференції в Сан-Франциско 51 країною, в тому числі й Україною як однією з дер-

жав-засновниць ООН. Набув чинності 24 жовтня 1945 р. і цей день відзначається як День ООН. Статут ООН виступає єдиним міжнародним документом, положення якого є обов'язковими для всіх держав. Важливістю цього документа полягає в тому, що він не тільки регулює діяльність ООН, а й закладає фундамент системи колективної безпеки, рівної для усіх, виступає своєрідним кодексом поведінки держав у політичній, військовій, гуманітарній, економічній та інших сферах міжнародної співпраці. ООН заснована на засадах суверенної рівності всіх її членів, які взяли на себе обов'язок вирішувати міжнародні суперечки мирними засобами, утримуватися від погрози силою або від її застосування проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави та інших дій, несумісних з цілями ООН. Демократичні принципи отримали свій розвиток у Декларації принципів, якими держави-учасниці керуються у взаєминах і які є складовою Заключного акта Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975).

Відповідно до Статуту ООН питання прийняття нових членів вирішується на Генеральній Асамблеї за рекомендацією Ради безпеки ООН. Прийом нових членів відбувається на добровільних засадах й лише із числа миролюбних держав, які поділяють принципи організації та добровільно зобов'язуються виконувати статутні вимоги й інші зобов'язання перед ООН. Головний адміністративний посадовець — Генеральний секретар. Постійне місце знаходження штаб-квартири ООН — Нью-Йорк (США); є відповідні відділення у Женеві та Відні. Офіційні й робочі мови в ООН — англійська, арабська, іспанська, китайська, російська і французька. ООН налічує шість головних органів з центральними установами в Нью-Йорку, за винятком Міжнародного суду, який міститься в Гаазі (Нідерланди). Генеральна Асамблея, яку іноді називають найближчим аналогом світового парламенту, є головним дорадчим органом. У ній представлені всі держави — члени ООН. Кожний член має один голос. Рішення зі звичайних питань приймаються простою більшістю голосів. Для прийнят-

тя рішень з важливих питань потрібна більшість у дві третини голосів. Асамблея має право обговорювати будь-які питання в межах Статуту ООН і давати з них рекомендації. Рада Безпеки — це орган, який за Статутом несе головну відповідальність за підтримку миру і безпеки. Вона може скликатися в будь-який час, у разі виникнення загрози миру. Держави-члени зобов'язані виконувати її рішення. Рада складається з 15 держав-членів, у тому числі 5 із них — Китай, Російська Федерація, Велика Британія, Сполучені Штати Америки і Франція — є постійними членами. Решта десять обираються Асамблеєю на дворічний термін. Рішення приймаються дев'ятьма голосами; за винятком голосування з процедурних питань, рішення не може бути прийняте, якщо хто-небудь з постійних членів голосує проти (це відомо як “вето”). Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП), діючи під керівництвом Генеральної Асамблеї, координує економічну і соціальну діяльність ООН і пов'язаних з нею спеціалізованих установ і організацій. Рада складається з 54 членів. Щорічно вона проводить дві організаційні сесії і одну основну; основна сесія враховує етап засідань високого рівня, в якому беруть участь міністри та інші високопоставлені офіційні особи, щоб обговорити найважливіші економічні та соціальні питання. Рада з питань опіки заснована з метою нагляду за територіями, що були колишніми колоніями і до яких були прикріплені держави, відповідальні за поступ цих країн до самовизначення та незалежності. У 1994 р. Рада Безпеки припинила дію Угоди про ООН щодо останньої території, якою вона опікувалася, з числа перших 11 підопічних територій — підопічної території Тихоокеанські острови (Палау), яку контролювали США. Отже, система опіки виконала своє завдання, оскільки всі підопічні території досягли самоврядування або незалежності, ставши незалежними державами або приєднавшись до сусідніх незалежних держав. Міжнародний суд (або Всесвітній суд) є головним судовим органом ООН. Складається з 15 судів, які обираються Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки. Тільки держави можуть бути сторонами у

справах, які розглядаються Судом. Секретаріат обслуговує всі органи ООН і здійснює керівництво їх програмами. Він складається із співробітників, які працюють у центральних установах та в установах в інших містах і займаються вирішенням питань, пов'язаних з повсякденною діяльністю ООН. Секретаріат очолює Генеральний секретар. Співробітники набираються приблизно зі 170 країн.

Крім основних органів, система ООН включає чотирнадцять спеціалізованих установ, які здійснюють діяльність у галузі розвитку і міжнародного співробітництва з усіх напрямів: Міжнародна організація (бюро) праці (МОП); Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО); Організація ООН з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ); Світовий банк; Міжнародний валютний фонд (МВФ); Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО); Міжнародна морська організація (ІМО); Всесвітній поштовий союз (ВПС); Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ); Всесвітня організація промислової власності (ВОПВ); Всесвітня метеорологічна організація (КМО); Міжнародний фонд розвитку сільського господарства (МФРСГ); Організація ООН з розвитку промисловості (ЮНІДО).

Важливим напрямом діяльності ООН є її миротворчі операції. Згідно зі Статутом ООН Рада Безпеки для допомоги в реалізації мирних договорів, спостереження за виконанням угод про припинення вогню, патрулювання демілітаризованих територій та забезпечення перемир'я під час проведення переговорів для мирного розв'язання конфліктів може приймати рішення про направлення сил ООН з підтримання миру в зоні конфлікту. Держави-члени ООН на добровільних засадах забезпечують участь у миротворчих місіях військових підрозділів та обладнання. Матеріальне забезпечення цих підрозділів здійснюється із спеціального бюджету на підтримання миру. Вони зорієнтовані на переконання та мінімальне використання зброї для відвернення конфліктів. Починаючи з липня 1992 р. активну участь у миротворчих місіях бере Україна. Ця діяльність законодавчо регламентована За-

коном України “Про участь України в міжнародних миротворчих операціях” (прийнятий Верховною Радою України у травні 1998 р.).

Провідне місце в системі ООН із забезпечення соціально-економічного процесу у світовому контексті належить Програмі розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН). Вона є найбільшим джерелом засобів, спрямованих на викорінення злиднів, створення робочих місць, поліпшення становища жінок та охорону довкілля. ПРООН отримує добровільні внески від урядів практично усіх країн, 87 % з яких спрямовується на розвиток найбідніших країн. В інтересах розвитку діють такі програми: Фонд ООН допомоги дітям (ЮНІСЕФ), який нині здійснює проекти з надання допомоги 138 країнам; Програма Організації Об'єднаних Націй з охорони довкілля (ЮНЕП) (здійснює підтримку екологічних проектів, підвищує інформованість з проблем довкілля і пропагує основні договори в галузі навколишнього середовища; Всесвітній фонд охорони довкілля, яким керує Світовий банк, і став головним джерелом багатостороннього кредитування екологічних проектів у країнах, що розвиваються); Всесвітня продовольча програма Фонд Організації Об'єднаних Націй у галузі народонаселення; Центр ООН з населених пунктів і Конференція Організації Об'єднаних Націй з питань торгівлі й розвитку; Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ) (надає міжнародний захист і матеріальну допомогу (продовольство, житло), медичну допомогу, навчання 23 млн біженців у всьому світі й водночас займається пошуком довгострокових рішень їхніх складних проблем. Уся допомога Організації Об'єднаних Націй координується Координатором ООН з надання надзвичайної допомоги, який очолює Департамент Організації Об'єднаних Націй з гуманітарних питань.

Діяльність ООН за 60 років існування, неодноразово піддавалася критиці як з боку представників колишнього СРСР, які нерідко в останній вбачали інструмент гегемонії Заходу, так і з боку США — за її неефективність у розв'язанні локальних конфліктів у країнах, що розвиваються, в Азії й Аф-

риці; а також за її надмірний бюрократичний апарат.

Всемирная иллюстрированная энциклопедия: Пер. с фр. — М., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005.

О. Антонюк

Організація солідарності Рохінг'я — повстанське угруповання в М'янмі. Створена у 1982 р. Виражає інтереси мусульманської етнічної групи Рохінг'я. У червні 1986 р. угруповання розкололося на дві фракції: основну і Араканський ісламський фронт Рохінг'я. Організація має на озброєнні автоматичну зброю. Чисельність майже невідома.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Організація, що здійснює випуск засобу масової інформації — поліграфічне підприємство (друкарня), що виготовляє (випускає) газети, журнали, іншу видавничу продукцію, здійснює інші функції матеріально-технічного забезпечення видання на підставі договору із засновником (співзасновниками) видання.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Орден єзуїтів (ОЄ) — заснований у першій половині XVI ст., відіграє важливу роль у розвитку церковної розвідки. Засновником ордену був дон Ініго Лопес де Рекардо Лойола, який народився 23 жовтня 1491 р. на півночі Іспанії, у родовому замку Лойола, побудованому в XIII ст. Дон Ініго був тринадцятою дитиною у вельможній іспанській сім'ї. Майже все дитинство дон Ініго провів у замку свого хрещеного батька, де навчився читати й писати, добре фехтувати і їздити верхи, грати на мандоліні. У тридцять років він мав чин капітана, але під час оборони міста Пампелуні в іспанській Наваррі 1521 р. його було поранено — перебито обидві ноги. Дон Ініго вже не міг продовжувати військову службу,

оскільки після лікування одна нога стала коротшою. Читаючи під час поранення багато релігійної літератури, він вирішив присвятити себе служінню Богові. І в 1534 р. остаточно заповнявся створити військо духовних лицарів. Його бажання підтримали: Петро Фабер, Франциск Ксаверій, Яков Лайнес, Альфонс Сальмерон, Микола Альфонс Бобаділья і Симон Родрігерс — чотири іспанці, португалець і савояр-швейцарець. 15 серпня 1534 р. в підземній каплиці Монмартра, на місці якої 9 жовтня 1272 р. було замучено першого єпископа — святого Діонісія, в передмісті Сен-Жак, сім перших членів майбутнього ордену дали клятву присвятити своє життя Богові. Клятва закінчувалася словами — “Ad maioren Dei gloriam” — “Для більшої слави Божої”.

На вівтарі каплички сорокатрирічний Ігнатій написав три великих літери — J. H. S. (Jesus Hominum Salvator) — “Ісус людей Спаситель”, що стали девізом майбутніх єзуїтів. Це означало, що він і його друзі хочуть бути “слугами Спасителя Ісуса”.

У середньовіччі католицька церква мала свою розгалужену розвідувальну мережу майже в усіх країнах світу. На той час таємні служби не виокремлювалися як особливі організації, весь апарат церковної ієрархії постійно збирав інформацію про стан справ на місцях. Ці відомості підсумовувалися церковними чинами, які керували духовенством певного регіону й країни, а потім пересилались до Риму. Інформація надходила різними каналами. По-перше, ланцюжком, який починався від парафіяльного священника і закінчувався Римським Папою; по-друге, через чернецькі ордени або й від спеціальних уповноважених Папи.

Можливості збору інформації практично не обмежувалися. Якщо сільський священник міг у подробицях повідомляти начальству про настрої в селах, що входили до його парафії, то духівник того чи того монарха міг надіслати не менш докладний звіт про стан справ при дворі та планах його господаря. Ефективним засобом отримання відомостей була сповідь. Безумовно, велетенська машина, що постачала інформацію в Рим, не завжди працювала без перебоїв, однак загалом римський

престол майже до епохи Відродження залишався найпоінформованим про справи в інших країнах.

ОЄ або “Товариство Ісуса”, як вони себе називали, було створено насамперед для боротьби з реформацією. Членами ордену ставали здебільшого ретельно відібрані люди, навчені беззаперечному, сліпому послухові вищим особам. Єзуїтів також навчали різних прийомів духовного впливу на віруючих. Статут і правила єзуїтів спрямовувалися на те, щоб перетворити їх на заповзятливих проповідників та агентів католицизму, причому найчастіше — агентів таємних служб. Дуже часто священник, який сповідував короля чи главу єзуїтської семінарії, був по суті резидентом, за сучасною термінологією, якому підпорядковувалася розгалужена мережа інформаторів.

Крім служби розвідки ОЄ мав і свою контррозвідку. Вона не була особливою організацією — обов’язок вилучати ворожих вивідувачів серед своїх покладався на кожного єзуїта. Весь світ було поділено на області — провінції. Глава єзуїтів такої області — провінціал — зазвичай керував і таємною службою в цьому регіоні.

Єзуїтська розвідка була організатором багатьох успішних змов, повстань, підступних убивств, багатьох інтриг, під час яких вирішувалися важливі політичні справи, укладалися й розривалися союзи між державами, підносилися чи ганьбилися придворні вельможі. Єзуїти прямо чи опосередковано брали участь у найвідоміших політичних убивствах кінця XVI — першої половини XVII ст.

21 липня 1773 р. Римський Папа Климент XIV, на вимогу королівської династії Бурбонів, написав буллу про знищення ОЄ. У ніч на 16 серпня 1773 р. всі приміщення єзуїтів у Римі були зайняті військами, а генерал ордену Лоренцо Річчі та інші керівники відправлені у в’язницю — замок Ангела.

На час розпуску орден налічував 23 тис. членів у п’яти асистенціях: італійській, французькій, німецькій, іспанській, португальській і тридцяти шести провінціях, які включали 3551 резиденцію, 669 колегій, 661 новіціант, 176 семінарій і 223 місії.

Проте ОЄ не зник, він зміг вижити й продовжити свою діяльність в Росій-

ській імперії. У Білорусії, частина якої в 1772 р. під час поділу Польщі повернулася до Росії, перебувало 200 єзуїтів (97 священників, майже 50 учнів і 55 конад'юерів). Їх майно оцінювалося в 20 млн злотих.

У західній Росії на той час існувало близько 30 чернецьких орденів: чоловічі — францисканці, домініканці, піари, місіонери, августіани, бернардини, кармеліти, тринітари, реформати, капучини, каноніки, цистери, маріани, бенедектини, рохіти, брижди, боніфратри, камальдули, картузи; жіночі — домініканки, бернардинки, кармелітки, моріавітки, бенедиктинки, цистерки, бригадки, візитки і сестри милосердя. Кількість монастирів була величезною: тільки в Луцькій єпархії налічувалося 54 монастирі на 65 парафіяльних церков.

О. Ільїн у своєму дослідженні історії єзуїтів писав: “Катерина мала свою мету, беручи знищити скрізь орден під своє заступництво. Справа в тому, що вперше серед російських підданих виявилось стільки католиків. Катерина знала, що папи завжди бажали керувати тими, хто належав до латинської церкви, і не бажала допускати у своїх володіннях побічної влади, тому вона й вирішила влаштувати для своїх підданих католиків окрему, незалежну від папи церкву і мала намір використати для цієї мети випробуваних на спритність і розум членів ордену”.

Єзуїти пережили в Росії найважчий період своєї історії. У 1814 р. папа видав буллу, що відновлювала орден єзуїтів з усіма колишніми правами. Завдяки новим історичним умовам повернення ордену стало можливим практично в усі країни Європи.

Тоді ж, 1814 р., виник конфлікт між імператором Олександром I, який повернувся із закордонного походу російської армії, і ОЄ. 22 березня 1820 р., після смерті генерала ордену Ф. Бжозовського, імператор Олександр I видає указ “Про висилання з Росії єзуїтів”, тим самим прийнявши рішення про остаточне висилання з Росії ОЄ. Можливо, на вигнання ОЄ вплинули взаємини з Австрією — конкурентом Російської імперії за домінування у Європі.

Проте основною причиною, безумовно, була місіонерська діяльність

ордену в Росії. “Таким був істинний стан щодо єзуїтського ордену: могутня держава в часи переслідувань і бідунів єзуїтів бере їх під захист своїх законів; невдячні, вони порушують ці сприятливі до них закони, вперто протиставляють їм власні постанови і, називаючи себе місіонерами, всупереч Височайшому регламенту 1769 року, що забороняє Римсько-католицькому духовенству брати цієї назву, діють у середині держави упорядкованої, як у країні, світлом Хреста не осяяній...” (Із доповіді Міністра духовних справ і Народної освіти князя Голіцина.)

Єзуїти втратили притулок у країні, яка підтримала їх у тяжкий для ордену період, а слово “єзуїт” у російській мові стало негативним.

Досвід попередніх століть для єзуїтів не був даремним. Проводячи свою основну діяльність за межами церкви, орден уже не дозволяв собі політичних промахів. У другій половині ХХ ст. ОЄ займає впливові позиції у Ватикані, в керівництві католицькою церквою, бере участь у складанні папських енциклік, булл і послань. ОЄ є інтелектуальною елітою Ватикану. Генерал ордену (його інколи називають чорним папою) — найближчий сподвижник Папи Римського. Орден поділяє всі країни на 89 провінцій, об'єднаних у 12 асистенцій — територіально-політичних зон: північноамериканську, центральноамериканську, латиноамериканську, індійську, африканську, східноазіатську, німецьку, французьку, італійську, іспанську, англійську і слов'янську.

Діяльністю ордену керують генерал, його асистенти і курія, до якої входить секретар, генеральний прокурор, генеральний економіст, генеральний постулятор і секретар у справах місій.

Орден об'єднує в собі масові організації — маріанські конгрегації й “Апостолат молитви”. Конгрегації об'єднують віруючих за парафіяльними районами чи професіями. Близько 70 тис. таких спілок на чолі з національними секретаріатами об'єднують понад 7 млн осіб. “Апостолат молитви”, або “Ліга пресвятого серця”, видає понад 1000 журналів шістдесятма мовами, які читають близько 40 млн людей. Провідний друкований орган —

“Чівільта католика”, редакція якого підпорядкована генералу і Папі Римському.

Єзуїти велику увагу приділяють засобам масової інформації та комунікаціям: працюють на радіо Ватикану з моменту його заснування, ведуть деякі телевізійні програми. У всесвітній мережі Інтернет — сайти, присвячені діяльності ордену. Єзуїтам ордену належить 195 університетів, 500 коледжів і майже 9000 шкіл. Тільки в США єзуїтами відкрито близько ста університетів, інститутів і коледжів. Першим університетом, заснованим єзуїтами, став Джорджтаунський — єдина у США дипломатична школа. У Фордхемському університеті, розташованому в Нью-Йорку, є “Інститут з вивчення сучасних російських проблем”. Найстаріший Грегоріанський університет у Римі готує викладачів для католицьких навчальних закладів.

У 1983 р. генералом ОЄ став Пітер-Ханс Кольвенбах. Штаб-квартира ОЄ розташована в Римі на вулиці Борго Санто Спіріто, поряд з ватиканським палацом. Багато документів про ОЄ зберігається в “Таємному ватиканському архіві” (“Archivio Segreto Vaticano”).

У книзі відомого українського поета й політика Бориса Олійника “Два роки в Кремлі” наведено фрагмент журналістського розслідування Карла Берстайна взаємин Ватикану і США, надрукованого в журналі “Тайм” (Нью-Йорк). Він пише: “Отже, все почалося... в понеділок 7 червня 1982 р. в бібліотеці Ватикану”, де “вели бесіду двоє — президент США Рональд Рейган і Папа Римський Іоанн Павло II. Це була їхня перша зустріч, розмова тривала 50 хвилин, лівову частку зустрічі забрала тема — Польща і радянське панування у Східній Європі. Рейган і глава римсько-католицької церкви дійшли згоди про проведення таємної кампанії — з метою прискорити процес розпаду комуністичної імперії”.

Після зустрічі президента США і Папи Римського за справу взялися таємні структури світової політики. “Контрабандними каналами в країну доставлено тонни технічного обладнання — факси, які вперше з’явилися у Польщі, друкарські верстати, передавачі, телефонну апаратуру, коротко-

хвильові приймачі, відеокамери, ксерокси, телекси, комп’ютери, — пише Борис Олійник. — Маршрути визначала церква, американська агентура... Гроші для забороненої “Солидарності” надходили з фондів ЦРУ, “Національного фонду демократії США”, з таємних рахунків Ватикану...”

Проте “маршрути визначала” не церква, а таємні служби Ватикану: ОЄ і Opus Dei, які, за свідченнями багатьох істориків і відомих наукових дослідників, відіграли важливу роль у справі руйнування комуністичного режиму в Східній Європі. Через сім років після зустрічі Рейгана та намісника Бога на Землі, духовного лідера всіх католиків, яких налічується майже півмільярда, папи Іоанна Павла II все було вирішено, і в 1989 р. комунізм зазнає поразки.

“Жодна установа католицизму не викликала супроти себе сильнішої ненависті й водночас не вселяла такої відданості до себе, як Товариство єзуїтів. Для одних ім’я Лойоли та його учнів було синонімом паплюження; інші вбачали в ньому опору релігії. Жорстоко переслідуваний в антихристиянському столітті, знищений самим главою християнства, орден був відновлений знову, коли католицизм протиставив свою реакцію революційному настроєві. Доля єзуїтів залежить, сказати б, від долі всієї католицької церкви. По суті, вони слугують їй зброєю проти намагань, ворожих духу католицизму. З цієї точки зору історія може віддати їм належне”.

“Товариство Ісуса” — останній з великих орденів, створених католицькою церквою, який найбільше відхилився від початкового ідеалу чернецтва, але водночас виразив з найбільшою силою як у своєму ідеалі, так і у своїй конституції, ті основні тенденції, яким чернецтво зобов’язане своїм розвитком. Тому його історія багатша й різноманітніша за історію всіх інших орденів. Щоправда, йдеться швидше про його зовнішню, а не внутрішню історію, бо завдання ордену полягає в діяльності за межами церкви, і “Товариство Ісуса” успішно виконало це завдання. Воно не тільки вступило на службу до церкви й зуміло примусити світ коритися їй, воно стало однією з великих світових сил”.

Згідно з матеріалами щорічника “Єзуїти”, орден має свої представництва і в Україні.

Аналізуючи діяльність єзуїтів, слід наголосити, що нащадки Лойоли — далеко не безневинна релігійна організація. “U. S. News and World Report” зазначає, що єзуїти, безумовно, втручаються у справи інших держав: “Головну роль в революції сандіністів у Нікарагуа відіграли єзуїти. Дехто з них приєднався до комуністів. Один із священників в Ель Сальвадоре заявив, що його орден працює для просування марксизму і революції, а не для Бога... Єзуїти приєдналися до лівих повстанських рухів у Центральній Америці та на Філіппінах і виправдовують втручання марксизму та римського католицизму в так звану теологію звільнення. Коли США хотіли застосувати брудні методи демографічної політики Хейга — Кіссінджера в Центральній Америці, саме єзуїти організували людей і втягнули їх у війну. Де з’являються єзуїти — там невдовзі розпочинається революція”.

Це особливо актуально тепер для України. Відомо, що єзуїти по-різному намагаються посилити свій вплив на український народ, використовуючи зокрема: поширення гуманітарної допомоги, організацію приватних навчальних закладів, догляд за хворими й старими людьми тощо. Однак, знаючи минуле й сьогодення ОЄ, неважко зрозуміти — він керується зовсім не альтруїстичними мотивами.

Андреев А. История ордена иезуитов. Иезуиты в Российской империи. — М., 1998; Олійник Б. Два роки в Кремлі. — К., 1992; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003.

М. Сенченко

Орден Ілюмінатів (від лат. *illuminatus* — освітлений) — орден, який дотримується єзуїтських правил і жорсткої дисципліни. Засновано 1 травня 1776 р. єзуїтським священником і професором Інгольштадтського університету в Баварії Адамом Вейсгауптом (1748–1830).

Чому Вейсгаупт саме 1 травня заснував свою таємну антихристиянську організацію, немає чіткого пояснення. Одна з можливих версій пов’язана з ім’ям римського імператора Діоклетіа-

на, який правив з 284 до 305 р. н. е. і жорстоко переслідував християн, що відмовлялися його шанувати. Діоклетіан заборонив усі зібрання християн, за його наказом знищено церкви, святі писання, сотні віруючих. Так тривало доти, доки Діоклетіан не захворів і 1 травня 305 р. він зрікся престолу. І потому переслідування християн продовжувалися, однак не так жорстоко, як у часи Діоклетіана. Можливо, професор Вейсгаупт дізнався про дату зречення і через 1471 рік знову розпочав переслідувати християн?

День заснування ордену — 1 травня і досі комуністи світу відзначають як день міжнародної солідарності трудящих; моваля, це дата початку революції 1905 р. Проте це не заважає їй бути річницею заснування О. І. і початку нового переслідування християн.

Головна мета Ілюмінатів — людина, така ж досконала, як Бог, тільки — без Бога. Це був дивний ідеал, тому що Вейсгаупт дозволяв своїм послідовникам робити все для досягнення мети. Він писав: “Інколи слід казати одне, інколи інше... щоб неможливо було визначити справжній хід думок”. Проте, вступаючи до організації, майбутні її члени давали клятву, в якій зокрема зазначалося: “Я пов’язую себе обіцянкою вічного мовчання, непохитної вірності й підпорядкування ордену...”

Організація Вейсгаупта швидко поповнювалася, особливо за рахунок “інтелектуалів” з університету. Фактично всі професори, за винятком двох, стали членами цієї організації в перші роки її існування. Вейсгаупт вважав, що здатність людини міркувати швидко ще встановить атмосферу моральності в суспільстві, ніж вчення Біблії. Назва його організації — “просвітлені” — свідчила про те, що її члени мали здатність пізнавати істини працею власного розуму. Вейсгаупт навіть визнавав, що він створив нову релігію, яка проповідує заміну релігійної людини людиною, яка розв’язує свої проблеми завдяки власному розумові. Він писав: “Розум буде єдиним моральним кодексом людини. Коли врешті-решт розум стане релігією людини, проблема буде вирішена”.

Ще одним гальмом на шляху прогресу суспільства Вейсгаупт вважав

націоналізм, зауважуючи, що “з виникненням націй і народів світ перестав бути великою сім’єю... Націоналізм зайняв місце людської любові”.

Багато відомих фактів щодо О. І. наведено в книзі Джона Робінсона, професора філософії Единбурзького університету в Шотландії, “Докази Змови проти усіх релігій та урядів Європи, що планується на таємних зібраннях масонів, Ілюмінатів і товариств читачів” (1798). Будучи масоном, професор Робінсон перш ніж вступити до О. І. вирішив вивчити його статут. Відтак він дійшов висновку, що це товариство було створене “з метою знищення всіх релігійних закладів і повалення всіх існуючих у Європі урядів”.

Засновник О. І. Адам Вейсгаупт хвалькувато стверджував, що його організація залишається недосяжною для очей суспільства: “Велика сила нашого ордену в його таємності; нехай він ніколи й ніде не з’являється під власним іменем, але завжди прикривається іншим ім’ям та іншим заняттям”. У своїх працях він також повідомляв світ, де він сховає орден: “Найкраще для цього підійдуть три нижчі ступені масонства; люди звикли до нього, мало чого чекають від нього і тому мало на нього зважають”. Він був переконаний, що така таємність приведе його до успіху і тому писав: “Наша таємна організація працює так, що нічого не можна їй протиставити”.

Ще однією причиною впевненості Адама Вейсгаупта в успіхах О. І. був той факт, що він пропонував її членам всесвітню могутність. Він розумів, що сприятиме залученню в організацію тих людей, які підуть на все, аби задовольнити жадобу влади. Він наголошував: “Справжньою метою Ордену є управління світом. Аби досягти цього, необхідно знищити усі релігії, скинути усі уряди і скасувати приватну власність”.

Ральф Ешперсон пише: “Історія сучасного комунізму розпочинається з таємного товариства — ордену Ілюмінатів. Про цю організацію у звіті Комітету із розслідувань при каліфорнійському сенаті було сказано: “Так званий сучасний комунізм є, очевидно, тією самою лицемірною Змовою, що має намір згубити цивілізацію, яка була заснована орденем Ілюмінатів і підняла

голову в наших колоніях тут у критичний період перед прийняттям нашої Конституції”.

Інший історик, Освальд Спенсер, допоміг Комітету із розслідувань просунути ще на один крок уперед і пов’язав комунізм з фінансовими олігархами світу. Він зауважував: “Нема жодного пролетарського чи комуністичного руху, які б не діяли в інтересах грошей, у напрямі, вказаному грошиками, протягом часу, визначеного грошиками, — при цьому ідеалісти із середовища лідерів навіть не підозрювали про це”. Згідно з цим твердженням навіть лідери комунізму не знають про таємні механізми власного руху.

Вейсгаупт вважав за потрібно мати Світовий уряд, який замінить національні уряди. Світовий уряд має складатися з членів ордену. Отже, кінцевою метою О. І. і відповідно усіх його спадкоємців стає влада: світове панування, влада Світового уряду над усіма людьми світу.

Окремі дослідники минулого підсумували завдання О. І. для використання істориками в майбутньому. Однією з них була талановита англійська письменниця й історик доктор Неста Вебстер. У книзі “Світова революція” вона розкрила мету Ілюмінатів: 1) скасування монархії і урядів; 2) знищення приватної власності; 3) скасування права успадкування; 4) відмова від патріотизму; 5) зниження ролі сім’ї (запровадження інституту суспільного виховання дітей); 6) знищення релігії.

Збираючись разом чи листуючись, члени О. І. користувалися вигаданими іменами. Вейсгаупт узяв собі ім’я римського раба Спартака, який очолював повстання проти римського уряду.

1783 р. Баварський уряд розпочав слідство проти Ілюмінатів й заборонив орден. Однак членам ордену вдалося втекти від переслідування, зберегти орден і створити нові товариства по всій Європі та Америці.

Ще 1777 р. Вейсгаупт був посвячений в масонський орден — ложу “Теодора доброго наміру” в Мюнхені. Членом цього ордену він став задля того, аби взяти його під свій контроль. Пізніше, у липні 1782 р., масони провели міжнародний конгрес у Вілхемсбаді. Відтак “ілюмінізм було уприскнуто в

масонство шляхом впливу на масонських лідерів”.

Однією з країн, де сховалися ілюмінати, була Америка. Своє перше зібрання вони провели 1786 р. у Вірджинії. Надалі ще в 14 містах відбулися їхні зібрання. Було створено Галло-Італійське товариство, послідовники якого з початком Американської революції стали називати себе якобінцями.

О. І. брав безпосередню участь у Французькій революції 1789 р. Чимало істориків вважають, що традиційне пояснення того, як виникла революція, сфальсифіковане. Невидимою рукою, що спрямовувала Французьку революцію, був О. І. До того він існував лише 13 років, проте був настільки могутнім, що спричинив революцію в одній із провідних країн світу.

Масонство прийшло до Франції в 1725 р., однак уже 1772 р. з'явилося дві масонські групи, одна з яких відома як “Велика Східна ложа”. Першим її головою був герцог Орлеанський — також член О. І.

Ральф Епперсон пише, що “...масонські ложі швидко поширились у Франції: вже на 1789 р. загальна кількість лож становила 600 — порівняно з 104 у 1772 р. Масони мали значний вплив на уряд, позаяк 447 із 605 членів французького парламенту були членами ложі”.

План Ілюмінатів полягав у тому, щоб проникати до масонських лож, перетворювати їх на гілки О. І., а потім використовувати як засіб для повалення монархії. Що ж пропонувалося французькому народові замість старого суспільства?

Відповідь на це запитання дає в книзі “Влада і таємниця єзуїтів” Рене Фуллоп-Міллер, який вивчав цю революцію: “Французька революція була першою спробою використання релігії розуму ...як основи для нового суспільного порядку”.

Існували й інші таємні товариства, членами яких були відомі історичні особистості, хоча факт їхньої належності до цих товариств, не визнавався істориками. Однією з таких особистостей був Карл Маркс, так званий “батько комунізму”.

Життєпис Маркса досить скрупульозно досліджував Річард Вермбранд. У книгах “Чи був Карл Маркс сатаніс-

том?” та “Маркс і Сатана” він наводить переконливі докази того, що Карл Маркс приєднався до культу Сатани. Маркс народився в релігійній єврейській сім'ї, яка прийняла християнство перед його народженням. Пізніше його охрестили за протестантським обрядом. Вперше з ідеями соціалізму Маркса познайомив Мойсей Гесс, коли тому було 23 роки. Проте в юності найбільше вплинуло на нього поклоніння Сатані.

Спочатку Карл Маркс вірить у Бога, але в подальшому його погляди на християнство змінилися. Зокрема на те, чого навчає Бог людину в Біблії. За свідченням Вермбранда, зміни у світогляді Маркса виникли після вступу його до таємної секти, під назвою “Церква Сатани”.

Втім чимало друзів Маркса поклонялися Сатані. Один із них — анархіст Михайло Бакунін писав: “Сатана — перший вільний мислитель і рятівник світу. Він звільняє Адама і ставить на його лобі печатку гуманності й свободи, зробивши його неслухняним”. Інший його товариш — французький соціаліст і письменник П'єр Прудон — також поклонявся Сатані, вважаючи Бога прототипом несправедливості, оскільки Бог заважав його здатності “міркувати”.

Маркс та його друзі не були атеїстами, якими себе вважають сучасні марксисты. Вони визнавали існування Бога, але кидали виклик його верховній владі.

Члени секти Сатани носили довге волосся й нечесану бороду.

Традиційно історики вважають Карла Маркса основоположником комунізму, який написав “Маніфест...” Відомо, що Маркс, який народився у 1818 р. в Німеччині, 1843 р. приїхав до Парижа (Франція) вивчати економіку, де й познайомився з Фрідріхом Енгельсом — сином багатого власника бавовняної фабрики із Ланнамшира (Велика Британія).

1846 р. Маркс і Енгельс вступили в Союз комуністів, який виник з Ліги справедливих, — гілки Союзу вигнанців, заснованої німецькими емігрантами в Парижі. Більшість дослідників вважають, що цими емігрантами були члени О. І.

На другому з'їзді Союзу комуністів Марксові й Енгельсу доручили написа-

ти партійну платформу. Проте у зазначений термін вони не зробили цього, чим “змусили центральний комітет Союзу винести їм суворі попередження; до того ж обом пояснили: якщо маніфест не з’явиться до 1 лютого 1848 року, то проти них буде вжито заходів”.

Постає питання, чому так важливо було завершити маніфест до 1 лютого? Тому що “стихийні революції” було вже заплановано по всій Європі. Ці революції й розпочалися: 24 лютого в Парижі, 1 травня в Бадені, 12 березня у Відні, 13 березня в Пармі, 22 березня у Венеції, 10 квітня в Лондоні, 7 травня в Іспанії, 15 травня в Неаполі, 12 червня в Празі, 27 липня у Хорватії. Ще 64 повстання “стихийно розпочалися” в Росії.

Отже, “Маніфест комуністичної партії” було видано в Лондоні до 1 лютого 1848 р. як пояснення причин уже запланованих революцій. На щастя для народів Європи, усі ці революції завершилися невдачами.

До “Маніфесту комуністичної партії” Маркса і Енгельса увійшли всі принципи О. І.: знищення організованого уряду, приватної власності, релігії, сім’ї, патріотизму і націоналізму. Отже, знаменитий марксизм бере свій початок від таємного товариства Ілюмінатів, які відтоді планують і здійснюють революції.

Російська революція 1917 р. розпочалася з голодомору робітників, яких пригнічував тиран-правитель Росії — цар Микола II. Таке офіційне пояснення причин комуністичної революції.

Проте є й інше пояснення. Існують факти того, що російських робітників використав хтось з інших причин, як і під час французької революції 1789 р. Ось що з цього приводу пише Ральф Епперсон: “Вірогідно, що справжня причина Російської революції — конкурентна війна на ґрунті нафтової промисловості, що розпочалася після того, як американець Едвард Л. Дрейк пробурих першу нафтову свердловину в 1859 р. Проте Дрейк не зміг побачити значного потенціалу нафтового бізнесу як джерела надзвичайних прибутків. Джон Д. Рокфеллер був одним із тих, хто першим розпочав очищення нафти, започаткувавши цей бізнес у 1863 р. з двома партнерами... 1872 р.

Рокфеллер мав 25 % американських очисних потужностей, а в 1889 — 95 %. Він прагнув тепер мати контроль не в національному, а в міжнародному масштабі. Його компанія “Стандарт Ойл” забезпечувала 90 % американського продажу за кордон, і Америка була єдиним джерелом такого експорту. Проте щось відбувалося на міжнародному ринку. “Стіну міжнародної нафтової монополії “Стандарт Ойл” було пробито з відкриттям у Росії величезних нафтових запасів біля Баку на Каспійському морі. До 1883 р. залізничний шлях було підведено до Чорного моря і цар запросив братів Нобелів і сім’ю Ротшильдів допомогти розробити ці нафтові родовища. Уже в 1888 р. це нове джерело нафти догнало “Стандарт Ойл” за міжнародними поставками нафти; на 1901 р. російські поставки нафти становили 12170 тис. т, а США — 9920 тис. т”.

Швидке зростання нафтової промисловості дало можливість Росії увійти до індустріального світу. До цього російська економіка традиційно вважалася аграрною, дуже відсталою від економіки інших країн. Проте з 1907 до 1913 р. зростання промислового виробництва Росії переважало рівень США, Великої Британії та Німеччини, які на той час вважалися індустріальними гігантами.

Характерного висновку дійшли майже всі дослідники цього історичного періоду. Він полягає в тому, що Російська революція 1917 р. відбулася не в кінці періоду застою й занепаду, а після швидкого й багатостороннього економічного прогресу. І цей прогрес стимулював розвиток середнього класу — ворога Змови.

Дехто з нинішніх істориків вважає, що Російська революція 1917 р. була спровокована інтересами Америки та Європи, щоб вирвати з рук нобелевотршильдівського союзу контроль над російською нафтою.

Проте й зовсім інші сили також були задіяні в Російській революції. Так, після поразки Наполеона й окупації Парижа російськими військами в 1814 р. чимало російських аристократів відвідали Францію і повернулися звідти натхненні ідеями Французької революції. Це сприяло створенню в Росії двох таємних масонських лож

“Північна Зірка” і “Південна Зірка”, членами яких стало немало впливових і багатих російських дворян.

З появою таємних товариств у Росії з’явилася сила, що мала достатню владу для організації Змови з метою замінити монархію Тимчасовим урядом, над яким вони мали контроль.

Бернард Фей у книзі “Революції та франкмасонство” пише: “Вірогідно, що найважливіша для Російської революції подія стала навесні 1905 р., коли в Лондоні зустрілися представники Фабіанського товариства Великої Британії та російські більшовики. На цій зустрічі була досягнута домовленість про надання більшовикам значних коштів для організації революції. Джозеф Фелс, член Фабіанського товариства і багатий власник заводів з виготовлення мила, надав більшовикам велику позичку; інші члени товариства наслідували його приклад. Була також досягнута домовленість про фінансування уряду Японії у війні з Росією, щоб таким чином ослабити монархію і полегшити завдання більшовиків. Із Нью-Йорка Якоб Шіфф, Дж. П. Морган, перший національний банк і національний міський банк позичили Японії 30 млн доларів для нападу на Росію зі Сходу”.

1905 р., маючи кошти від членів Фабіанського товариства і знаючи про те, що американські банкіри позичили Японії гроші для війни з Росією на Сході, Ленін розпочав свою революцію 1 травня — в річницю заснування таємного О. І. Проте більшовики не досягли успіху, незважаючи на допомогу банкірів і таємних товариств.

Цар негайно відреагував на ці події і провів кілька реформ, обмеживши повноваження влади, видавши низку важливих законів і створивши національний парламент (Думу) з правом брати участь у законодавчому процесі від імені народу. Тобто монархія перетворювалася на демократичну республіку.

Водночас цар зробив надзвичайно загадковий хід: він розмістив 400 млн доларів у банку Чейза (інтереси Рокфеллера), національному міському банку (інтереси Моргана), ганOVERському й промислового трастових банках і близько 80 млн доларів у банку Ротшильда в Парижі. Можливо, він ро-

зумів, що його уряд перебуває в складному становищі і мав надію, що ці вклади куплять толерантність впливових фінансових олігархів після невдалої спроби революції 1905 р.

Керівники масонських організацій вирішили продовжувати боротьбу на знищення царя і Російської імперії. Вони створили нові масонські ложі в Росії, активізували роботу таємної масонської ложі Ілюмінатів. Ось що Олег Платонов з цього приводу пише: “У 1907–1908 рр. у Петербурзі діяла одна з найтаємніших організацій — орден Ілюмінатів. В Особливому архіві зберігаються його документи, зокрема — грамота на пергаменті і з печатками. Керівником петербурзького відділення Ілюмінатів був Фріц Дезор, а його заступниками — доктор М. Добровольський і Я. Сахаров”.

На початку 1917 р. масонство в Росії становило надзвичайно потужну політичну силу, головним загоном якої були 28 лож масонського ордену “Великий Схід Франції”, що об’єднували значну частину впливових державних діячів Росії. У Державній Думі діяло понад 40 масонів, була навіть створена спеціальна думська ложа масонів, яку очолював Єфремов. Секретар Верховної Ради російських масонів М. Некрасов був заступником голови Державної Думи. Масони контролювали більшість засобів масової інформації та видавництва. Масонство стало впливовою силою в Росії, відверта підтримку діяльність якого призвела до розпуску Думи.

Обговорення питань про захоплення влади і вбивство царя в 1915–1916 рр. проводилось в усіх масонських ложах. Як пише масон Кандауров, “перед лютневою революцією Верховна Рада доручила ложах скласти список осіб для нової адміністрації і вказати в Петрограді, на випадок народних заворушень, місця для зібрання членів лож. Доручення було виконано, і революційним рухом без відома керівників керували переважно члени лож або ті, хто їм співчував”.

Масони роблять рішучі кроки проти царя, організувавши вбивство Г. Распутіна. Ідейним керівником та організатором цієї акції був масон, кадет В. Маклаков. Змовники продовжували дискредитувати царя, його уряд і ото-

чення; розробляли плани вбивства царя; їм допомагали тісно пов'язані з ними агенти німецької розвідки.

У переддень революції, 2 березня 1917 року о 3 год дня цар зрікся престолу на користь свого брата, Великого князя Михайла Олександровича. Не переймаючись наслідками, до яких призведе повалення монархії, масонські змовники змушують і Великого князя Михайла Олександровича зректись престолу. Акт відречення від правління було складено секретарем Верховної Ради російських масонів М. Некрасовим.

Водночас міжнародні масонські організації направили Тимчасовому уряду спеціальний листа, в якому вітали його з досягненням спільної мети — знищення російського державного устрою. У квітні в Москві збирається всеросійський масонський з'їзд, на якому було прийняте рішення старших "братів" не легалізувати масонську діяльність.

Складені у масонських ложах списки осіб, яких рекомендовано на державні посади, стали визначальними при формуванні Тимчасового уряду і його комісарів на місцях.

У книзі "Русские масоны и революция" Б. Ніколаєвський пише про величезний вплив таємних товариств на комуністичну революцію: "Поза сумнівом... що широко розгалужена мережа таємних організацій, створених за зразком масонських лож, працювала на революцію в Росії і відіграла вирішальну роль у формуванні Тимчасового уряду".

Такої самої думки дотримується й О. Платонов: "...Усі його члени (за винятком Карташова) належали до масонських лож. За кілька місяців масонського панування в Росії були повністю знищені армія, органи державної безпеки, поліція та розвідка, зруйнована система міністерського й губернського управління. Масонові С. Сватикову була доручена таємна місія ліквідації російської розвідки за кордоном... До речі, масонський характер носили й "уряди" "незалежної України", так звана Рада й Директорія. Центром політичних інтриг була Велика ложа України..."

Чимало істориків вважають, що уряд Керенського був тимчасовим

фронтом більшовиків з трьох причин: 1. Після захоплення Леніним влади Керенському зберегли життя. В той час як усі інші члени Тимчасового уряду загинули. 2. Керенський амністував більшовиків, звільнивши їх близько 250 тис. 3. Сам Керенський визнавав, що його уряд отримував підтримку від "індустрії" Америки.

Після повалення царського уряду розпочалося повернення революціонерів у Росію. Троцький і 275 його послідовників 27 березня, покинувши Нью-Йорк на кораблі "С. С. Христіана", були затримані в Канаді за нелегальне вивезення 10 тис. доларів. Проте під натиском американського уряду Троцький та його команда були відпущені й прибули до Росії.

Ральф Епперсон розповідає у своїй книзі про повернення Леніна до Росії: "Ленін також повертався до Росії у товаристві 32 інших революціонерів. Ці активісти покинули Швейцарію у панцернику, що охоронявся німецькими військами, і пройшли Німеччиною. Це було дивним, бо Німеччина була у стані війни з Росією, і також було дивним, що Ленін та його прибічники не потрапили в полон. Їх місцепризначенням була Швеція, де Ленін і його прибічники отримали близько 22 млн марок, підготовлених для них шведським банком. Деякі історики припускають, що причиною такого ставлення до Леніна та його групи революціонерів була угода між Леніним і урядом Німеччини про припинення війни, коли більшовики візьмуть контроль над урядом у свої руки".

Сталін повернувся до Петрограда із Сибіру. Тепер усі основні революціонери були на місцях. Це дало можливість більшовикам скинути уряд Керенського 7 листопада 1917 р. Тимчасовий уряд призначив на 25 листопада перші в історії Росії загальні вибори, на яких російський народ міг проголосувати за комунізм. Головним агітатором за проведення виборів був Троцький, і його точка зору перемогла. Із 42 млн проголосованих бюлетенів, за більшовиків проголосувало тільки 30 %. Таким чином волевиявлення народу показало, що абсолютна більшість, 70 % російських людей, не хотіли заміни монархії комуністичним урядом.

Після захоплення влади Ленін заявив про схожість своєї філософії з

ученням Маркса, заявивши, що право приватної власності на землю знищено назавжди. Уся земля, що належить церкві, приватним особам, селянам експропріюється без компенсації.

Одним із перших указів більшовицького уряду був указ про розпуск масонських лож.

У подальшому Ленін отримував допомогу від тих, кому, здавалось би, більше за всіх було що втрачати в комуністичній Росії — від найбагатших американських “капіталістів”. З цього приводу Ральф Епперсон зауважує: “Директор нью-йоркського Федерального резервного банку Вільям Томпсон зробив більшовикам особистий внесок в один мільйон доларів. Пан Томпсон був також крупним акціонером у банку Чейза, що належав компанії Рокфеллера. Організації Моргана і Рокфеллера також допомогли готівкою, як зробив це Якоб Шіфф — старший партнер банку “Кун, Лоеб і Ко”, який дав Леніну 20 млн доларів. Шіфф був партнером Поля Варбурга, голови Федерального резервного банку, й учасником зустрічі на Джекілл Айленді, де було підписано проект закону про створення Федерального резервного банку. Крім допомоги від американців, насамперед від банкірів, Ленін також отримав, за словами Олександра Керенського, 40 млн марок золотом (близько 5 млрд доларів) від банківських кіл Німеччини”.

Отже, комунізм був нав’язаний російському народові, який не піднімав повстань і не вимагав зміни влади. Проте й нині є ті, хто не хоче вірити, що це правда. Журнал “Лайф” (10 жовтня 1969 р.) в серії статей про революції робить висновок: “Російська революція розпочалася стихійно міським повстанням проти феодального режиму...”

Роберт Голдстоун у книзі “Російська революція” висловлюється так: “Революції не є змовами — вони становлять значні суспільні повстання, такі ж неминучі, як землетрус”.

Події останніх років як у Росії, так і в Україні свідчать, що масонство продовжує своє існування і свою “чорну справу”.

Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003; Епперсон Р. Невидима рука. Взгляд на историю как на заговор. — К., 2003;

Неста Х. Вебстер. Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001.

М. Сенченко

Орден нащадків Богдана Хмельницького (ОНБХ) — заснований у грудні 1992 р. ОНБХ мав за мету боротися із сіоністами та експансією польських націоналістів. Він виник на протиположному широкому розгортанню діяльності орденів єзутів, *Opus Dei*, “Бней-Брит” і його Ліги боротьби з дефамацією, різноманітних єврейських і масонських організацій, виступам польських екстремістів Варшави й Кракова.

Однією з причин Великої французької революції вважається помста євреїв французькому народові за гоніння, яких вони зазнали у XII–XIV ст., особливо під час правління Філіппа Красивого та інших французьких королів. Так, у своїх працях з історії єврейські дослідники твердять, що “поворотний пункт у ставленні правлячих кіл до французьких євреїв припадає на першу половину XII ст. Вже на другий рік правління Філіппа Августа (1181) експлуатація євреїв урядом здійснюється у щонайрізкішій формі — конфіскації всього їхнього майна й вигнання з Франції. Євреїв звинувачували насамперед за лихварство. Це справедливо, засвідчує факт, що вже в той час майже половина міста Парижа опинилася в їхніх руках як застава”. Автор вказує на неодноразові вислання й повернення євреїв до Франції, конфіскацію їхнього майна й фактичне пограбування євреїв королями та баронами Франції.

У сучасних кадошів (масонів 30-го ступеня) існує так званий букет антисемітів, який складається з п’яти, як вони називають, “антисемітів-практиків”: Філіппа Красивого, Богдана Хмельницького, Йосипа Сталіна, Адольфа Гітлера й Гамаль Абдель Насера. Народи, які стоять за цими лідерами, кадоші називають “зоологічними (невиправними) антисемітами” і вважають, що вони мають бути найближчим часом поголовно фізично знищені. Йдеться про всіх французів, слов’ян, на чолі з російськими, про всіх німців та арабів. Інші гої винищуватимуться в міру необхідності або пе-

ретворюватимуться за допомогою біологічної зброї на двоногу тварину (наприклад, у фільмах “Мертвий сезон” і “Експеримент доктора Абста”, створених на документальних матеріалах з метою попередити народи планети про небезпеку незворотного збочення усадкованого генного апарату гоїв).

Аналогічну версію висувують і засновники ордену ОБХН. Вони вважають, що революція 1917 р., здійснена єврейськими більшовиками, голодомор, влаштований Троцьким, Кагановичем і Косіором, є актами помсти за вигнання євреїв з України гетьманом Богданом Хмельницьким у XVI ст.

Назва ордену пов'язана з тим, що сучасні сіоністи вважають Богдана Хмельницького ворогом номер 2 єврейського народу. Так, у єврейській енциклопедії зазначається: “Хмельниччина чи Хмельницщина — народний рух в Україні, що виник у 1648 р. у зв'язку з іменем чиgirинського сотника Богдана Хмельницького, знаменний в історії польського єврейства великими бідами. Від попередніх козацьких бунтів Хмельниччина відрізняється тим, що охопила не тільки недоволене політичною залежністю вільне козацтво, а й широкі маси кріпосного селянства (озлобленого на польських панів) і, насамкінець, православних міщан, які охоче приєдналися до руху, що мав за мету вигнати з України польське дворянство, польську адміністрацію, католицьке духовенство і євреїв”. У працях єврейських авторів багато згадок про розправи над євреями у Немирові, Тульчині, Полонному, Заславлі, Острозі, Старо-Костянтинові, Барі, Кременці та інших містах України.

На початку XVII ст. у Києві проживало чимало євреїв. “Після влади польських королів над Києвом, — зауважує І. Даревський, — тобто в першій половині XVII ст., євреї продовжували жити в Києві мирно й спокійно, займаючись ремеслами і торгівлею, маючи в ньому свої будинки і володіючи майном. Це видно із свідоцтв, затверджених у період 1635–1654 рр. Петром Розвадовським, який був головним проповідником домініканського товариства київських католицьких священників”.

Однак з повстанням в Україні та Поділлі (1648–1649) гайдамаків і запо-

розьких козаків під проводом гетьмана Богдана Хмельницького проти панування поляків і євреїв для всіх гнобителів настали тяжкі часи. За свідченнями істориків, “тільки протягом цих двох років було перебито понад 600 тис. євреїв”.

При цьому єврейські історики жодним словом не обмовилися про те, чому ж били євреїв і поляків. Гноблення українського народу дійшло того, що навіть православні храми євреї надавали віруючим в оренду.

Богдан Хмельницький вступив до Києва 15 серпня 1648 р. з багатою здобиччю золота й срібла. Усе населення міста вийшло йому назустріч, захоплено вітаючи. Хмельницький роздавав людям подарунки, а київським монастирям і церквам пожертвував чимало золота й срібла. Вступ до Києва козаки Богдана Хмельницького святкували шість днів.

Не маючи сил, щоб перемогти військо гетьмана Хмельницького, поляки змушені були направити до нього своїх послів на чолі з головним київським комісаром Адамом Киселем просити миру. Богдан Хмельницький запропонував полякам такі умови: 1. Щоб у Києві і в усій Малоросії не було й сліду від унії, щоб єзуїтів не залишилося більше. 2. Щоб у всіх містах, де житимуть козаки, не було католицьких костелів. 3. Щоб київському митрополитові було надано перше місце в сенаті. 4. Щоб воєводами й комісарами були виключно православні з руського населення. 5. Щоб кількість козаків не обмежувалася. 6. Щоб у всій Україні разом з Києвом і в усій Малоросії не залишилося й сліду євреїв, а також багато інших умов, які не могли виконати поляки.

Богдан Хмельницький послідовно намагався звільнити Україну від євреїв. Однак після укладення Білоцерківського миру, євреї знову отримали можливість селитися в Україні. І тільки тоді, коли гетьман перестав розраховувати на допомогу татарів і звернувся по допомогу до царя Олексія Михайловича, якому запропонував взяти “під свою державу” Україну й Малоросію, коли після цього Малоросія й козаки присягнули на вірність царю московському (1654), московське

військо виступило на допомогу Хмельницькому проти Польщі.

Тоді ж долю євреїв у польській Русі було остаточно вирішено. Під час війни Московського царства з Польщею євреїв царства Польського, і навіть велику віленську общину спіткало загальне лихо. Страшним ураганом пронеслися московські війська разом з військами Хмельницького по всій Польщі, руйнуючи і спустошуючи все на своєму шляху. Євреїв били, розкрадали їхнє майно, знищували синагоги й шматували священні “Тори”, які там зберігалися.

Поляки не в змозі були протистояти ворогам, оскільки тоді Польща зазнавала розгрому з боку московитів, прусаків, шведів і жорстоких козаків.

Бажання Хмельницького щодо перебування євреїв в Україні і Малоросії здійснилося сповна. Московський цар видав указ, яким суворо забороняв євреям під будь-яким приводом жити в Україні і Малоросії взагалі та в межах київського району — зокрема. Таку умову поставив Хмельницький московському царю ще до того, як Україна та Малоросія присягнули на вірність Москві.

З 1665 р. і до кінця XVIII ст. у Києві, як і в усій Україні, не залишилося жодного єврея, всі були вигнані, а козацькі гетьмани старанно піклувалися, щоб ніхто з них не з’являвся. За царювання Федора Олексійовича і правління Софії Олексіївни (1676–1689) також ретельно стежили, щоб жоден єврей не переступив кордони Русі й України. Так тривало ще й за Петра Великого й Катерини II.

Отже, майже півтора століття євреям було заборонено проживати на території України.

Тому організатори ОНБХ вважають, що й нині катаклізми, злигодні й вимирання українського населення є помстою сionістів та їхніх орденів Бней-Брит і “Хабад” за хмельничину та козацькі подвиги середини XVII ст.

Орден створено колишніми співробітниками Комітету державної безпеки й Головного розвідувального управління. Відомо, що в його структурі є потужний аналітичний центр. Вся діяльність ОНБХ утаємничена.

Даревскій І. А. Къ истории евреевъ в Киевъ от половины VIII в. до конца XIX в.: Пер. с древне-

евр. — К., 1907; *Сенченко М. І.* Латентні структури світової політики. — К., 2003.

М. Сенченко

Орден святого Станіслава (ОСС) — донедавна надзвичайно “популярний” серед української псевдоеліти. До нього належать переважно керівники владних структур. Членами ордену є керівники Служби безпеки України, Генеральної прокуратури, Міністерства оборони, Податкової адміністрації, міністри та чиновники Кабінету Міністрів, депутати Верховної Ради України.

Ніщо так не підриває довіру громадян до державних органів, як усвідомлення того, що окремі керівники відомств і державні службовці — члени таємних товариств, метою яких, зокрема, є також допомога один одному в просуванні службовими щаблями.

Історія ОСС сягає початку XVIII ст.: “... Син Велислава з роду Тужина й Богни з роду Новіна Станіслав, який замолodu присвятив життя Богові, 1701 р. став єпископом Краківським. Король Польщі Болеслав II Сміливий провадив безупинні війни, що виснажували країну, і єпископ Станіслав став одним із виразників народного невдоволення. У 1709 р. його схопили і з волі короля четвертували. У 1753 р. єпископа Краківського Станіслава було канонізовано, і відтоді його вшановують як одного зі святих заступників Польщі. Він увійшов до історії як один із перших “захисників прав людини в ім’я християнства і церковного вчення”.

8 травня 1765 р. король Польщі Станіслав II Август Понятовський заснував орден святого Станіслава. За лицарською традицією орден отримав девіз — “Praemiando incitat”, тобто “Нагороджуючи, заохочує”. Знак ордену являв восьмипалий хрест (до речі, це відзнака Мальтійського ордену. — М. С.), покритий червоною емаллю; у центральній частині медальйона зображувалася фігура св. Станіслава з латинським вензелем SS. У кутах хреста були зображені польські орли. Орденська стрічка — червоної барви з білими смугами. Тривалий час орден не функціонував, а 12 жовтня 1984 р. його діяльність відновлено. 11 листопада 1984 р. затверджено новий Статут. Основна мета ордену полягала в

заохоченні заслуг “у захисті віри й прав людини на благо польського народу та держави”. Великий Капітул ордену св. Станіслава поклав на президента Республіки Польщі (в екзилі) графа Юліуша Новіна-Сокольницького обов’язки Великого магістра ордену.

5 вересня 1998 р. Великий магістр видав декрет за № 11/98 про організацію Великого Пріорату ОСС в Україні і призначив кавалера П. В’ялова Великим Пріором України з наданням йому “влади, належної для виконання обов’язків, передбачених цією посадою, відповідно до Статуту Ордену”. 13 травня 1999 р. Міністерство юстиції України зареєструвало Великий Пріорат як структурну ланку (неурядової) організації іноземної держави в Україні з видачею про це посвідчення № 112. ОСС є правонаступником ордену, заснованого 1765 р. королем Польщі Станіславом II Августом Понятовським.

Пріорат отримує кошти за рахунок внесків кавалерів ОСС, благодійних внесків і пожертвувань юридичних і фізичних осіб, коштів, переданих на договірних засадах фізичними та юридичними особами для фінансування конкретних програм, та інших надходжень, не заборонених чинним законодавством України.

Зазвичай зібрання масонів відбуваються в найстаріших християнських храмах. Традиційно урочисті церемонії проходять у Свято-Іллінській та Андріївській церквах. Масонські традиції непорушні: святині християн слід осквернити.

Більш як у 20 країнах є офіційні представництва ордену, зокрема у Великій Британії, де розташовано Великий Капітул, Канаді, Новій Зеландії, Польщі, США, Україні та Росії.

Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003.

М. Сенченко

Ошізм — неорелігійна течія, що виникла у ХХ ст. в Індії на основі вчення Ошо Раджніша (1931–1990), відомого також під ім’ям Бхагван Шрі Раджніш. Ім’я “Ошо” вперше з’явилось в стародавній Японії. Так зверталися учні до своїх духовних учителів. “О” означає “з великою повагою, любов’ю та вдячністю”, а також “синх-

ронність і гармонія”, “Шо” — “розширення свідомості у багатьох вимірах” та “існування, що виливається з усіх напрямів”. Основне завдання вчення — формування нової сучасної людини, яка б поєднувала в собі найкращі риси Сходу та Заходу, тобто здатною радити навколишньому фізичному життю й водночас мовчазно в медитувати, досягаючи вершин свідомості. Шлях до цього — так звана “динамічна медитація”, заснована на використанні музики та руху. Ошо Раджніш поєднав елементи йоги, суфізму й тибетських традицій, що дало змогу використовувати принцип трансформації енергії за рахунок пробудження активності й подальшого спокійного спостереження. Зміст вчення розкривають кілька прохань (своєрідних заповідей). Перше — сумнівайтесь, поки не пізнаєте; не вірте до того часу, поки самі не пізнаєте; вірування — це найнебезпечніша отрута, оскільки вбиває ваш сумнів, ваші питання, як надійний ваш інструмент; сумнівайтесь, постійно сумнівайтесь, поки не дійдете до межі, за якою вже більше не зможете сумніватися; ваші сумніви припиняться тільки тоді, коли ви пізнаєте щось самі, оскільки тоді зникне питання про сумнів, не буде способу для нього. Друге — ніколи не імітуйте. Розум це імітатор, а тому процес імітації є надто простим; бути кимось дуже важко, але стати кимось дуже легко, адже для цього потрібно лише стати лицеміром, а це не є великою проблемою; в глибині своїй залишайтеся тими самими, хоча на поверхні весь час себе розфарбовуйте відповідно до певного образу; насамперед зрозумійте, що відсутність імітації — один із фундаментів релігійного життя. Третє — остерігайтеся знання; буття готові до того, аби в будь-який час ви змогли відкласти своє знання в бік із тим, щоб воно не заважало вашому сприйманню доквілля; знання не має стояти між вами та реальністю, в яку ви повинні йти безмежно оголеними. Четверте — любіть, але не якогось невидимого Бога, а людські істоти, тварин, дерева, океани, гори; розгорніть крила любові так широко, як тільки зможете; пам’ятайте, що любові не потрібна система віри; любов — це те щось, яке пригнане всьому, а тому вона не є нав’язаною

ззовні; несіть постійно із собою любов, адже вона є часткою вашого буття, але любов без будь-якої заборони, без будь-якого табу; всі релігії виступають проти любові, бо вона для них небезпечна настільки, наскільки людину охоплює любов, що вона перестає думати про церкву, храм, мечеть, священників. П'яте — живіть від миті до миті і кожен мить помирайте за минуле; ніколи не думайте про минуле, оскільки через це ви марнуєте сьогочасне, яке є єдиною реальністю у ваших руках; ніколи не думайте про майбутнє, оскільки ніхто не знає про те, що буде; існування знає тільки один час — теперішній, оскільки проходимо й відходимо ми, а воно наявне завжди. Шосте — сприймайте з великою радістю те, що ви — людина; знищіть усі ідеали, створені для вашого осуду й знищіть їх негайно, поки вони не знищили вас, адже ці ідеали вже заподіяли людству надто багато шкоди, а мільйони людей впродовж історії жили під їх тиском із почуттям якоїсь провини; в існуванні немає ієрархії, оскільки найменша білінка має однакову цінність із найбільшою зіркою на небі і ніхто не є

нижчим чи вищим, а постає як сама собою сутність; реалізація власного потенціалу — блаженство, адже знаходимося ще в саду Едема, а іншого, крім нього, немає.

Кожний із послідовників, учнів Ошо або саньясинів, ставши таким, отримує нове ім'я, яке символізує його прихильність медитації і розрив із минулим. Зазвичай це ім'я є похідним від санскритських або індійських слів, містить в собі вказівку на потенційні можливості його носія або на визначений йому життєвий шлях. Жінки отримують префікс “Ма”, що вказує на своєрідну ознаку найвищих якостей жіночої натури, а саме: турботу про себе і ближніх. Чоловікам додається — “Свами”, яку Ошо перекладав як “той, що оволодів собою”. Створена Міжнародна комуна Ошо.

Ошо Раджниш. В поисках чудесного. Динамическая медитация. — София, 2002; Ошо Раджниш. Ливень без туч. — София, 2004; Ошо Раджниш. Медитация — искусство экстаза. — М., 1993; Ошо Раджниш. Тайны жизни. Введение в учение Ошо. — София, 2002.

А. Черній

П

Палестинський фронт визволення — військово-політична організація. Створена в 1976 р. на основі радикальної проіракської фракції, яка вийшла зі складу Народного фронту визволення Палестини — Головне командування. Причина розколу — розбіжності в оцінюванні факту сирійського військового вторгнення у Ліван. У 1981 р. була визнана як самостійна організація. До 1985 р. базувалася на території Тунісу, а пізніше перебралася до Іраку. З 1983 до 1993 р. розкололася на 3–4 автономних фракцій. Брала участь у військових операціях у Лівані, Ізраїлі, на інших окупованих територіях. Військові напади супроводжувалися терористичними діями, захопленням заручників.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Кузьмич А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Панамериканізм (від грец. *pan* — все і англ. *american* — американський) — специфічна зовнішньополітична доктрина, покликана обґрунтувати претензії США на відповідну гегемонію в Західній півкулі шляхом тези (і відповідних дій та механізмів) про “єдність” історичної долі, економіки і культури США та інших країн Американського континенту.

Политологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000.

М. Головатий

Пангерманізм (від грец. *pan* — все і “германці” — застаріла назва німців) — специфічна політична доктрина в Німеччині, яка виникла наприкінці XIX ст., як проповідь і пропаганда необхідності встановлення світового панування німецького імперіалізму. По суті П. ідейно передував німецькому фашизму як ідеї та ідеології.

Политологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000.

М. Головатий

Панєвропеїзм (пан-Європа) — термін, який було започатковано на означення проекту створення блоку капіталістичних держав континентальної Європи з метою певної зовнішньополітичної ізоляції СРСР і встановлення гегемонії Франції у Європі. Цей проект висунув у 1929 р. міністр закордонних справ Франції А. Бріан, але за умов гострих міждержавних суперечностей у 1931 р. зазнав повного провалу. Після Другої світової війни ідея зближення, об’єднання націй європейських держав знову відродилася, хоча і давала про себе знати “залізна завіса”, що поділяла Європу на дві частини. Спочатку виникло Європейське економічне товариство (Англія, ФРН, Італія, Бельгія, Люксембург, Нідерланди), до якого в 1973 р. приєдналися Великобританія, Данія та Ірландія. Товариство ставило завдання — створити єдиний “спільний ринок”, щоб конкурувати зі США, Японією та іншими країнами. 4 травня 1949 р. було створено Європейську Раду, до складу якої увійшла 21 країна, — міжнародну організацію консультативного ха-

рактеру. Ідея побудови Європи від Атлантики до Уралу після розпаду колишнього СРСР набула достатньо великої реальності.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Короткий оксфордский политический словарь: Пер. с англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Панісламизм — релігійно-політичний рух, що виник наприкінці ХІХ ст. Вважають, що вперше ідеї П. були висунуті релігійно-політичним діячем Джамамом ад-Діном аль-Афгані з метою об'єднання усіх мусульманських країн під владою “намісника аллаха на землі — халіфа”.

Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000.

М. Головатий

Панславізм (від грец. *pan* — все і “слов'яни” — спільна назва цілого ряду східнослов'янських народів) — філософсько-ідеологічна течія, спрямована на об'єднання багаточисельних слов'янських народів, їхню консолідацію для кращого виконання своєї історичної ролі. Нині слов'яни є найбільшим суперетносом в Європі, а їх менталітет переважно тяжіє до духовних цінностей. Крім слов'ян у Європі проживають ще два суперетноси, один з яких — романський, більш орієнтований на політичні цінності, а другий — германський — переважно на економічні. Оскільки в теперішній час відбувається глобальна заміна матеріальних, економічних цінностей на цінності духовні, то слід в найближчому майбутньому чекати посилення ролі саме слов'янського суперетносу, що й відповідає ідеям панславізму.

Г. Щокін

Пантюркізм (від грец. *pan* — все і тур. *türk* — турок) — специфічна доктрина, що виникла й сформувалася в Туреччині на початку ХХ ст. Головна ідея П. — об'єднання усіх тюркомовних народів під владою Туреччини.

Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000.

М. Головатий

Партизанські групи дії — ліворадикальна терористична група. Створена в Італії 1969 р. Головне завдання — боротьба проти капіталу, захист інтересів робітничого класу, протидія розповсюдженню впливу правих і неофашистських організацій. Місце дії — головним чином північні райони Італії. Діапазон дії широкий: обстріли й вибухи в приміщеннях великих компаній, напади на дипломатичних представників, конфіскація фінансових і матеріальних цінностей. До середини 70-х років група фактично була ліквідована, її рештки залишаються на нелегальному становищі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военным системам. — М., 2003; Кузьмич А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Партії етнонаціональні (від лат. *partis* — частина) — особливий різновид політичних партій, метою яких є легальна чи прихована боротьба за владу чи за дієвий вплив на органи державної влади в інтересах певних етнонаціональних груп. Вони мають досить глибоке історичне коріння і породжені конкретно-історичними, політичними, соціально-економічними та духовно-культурними чинниками життя суспільства. Їхня еволюція відбувалася в напрямі пристосування до реальних умов свого існування в певному середовищі і політичній системі. Прикладом цього можуть бути єврейські, польські, російські, угорські та інші П. е., що діяли в Україні в різний час. Зокрема, в Українській народній республіці єврейські партії, що мали статус загальноросійських чи місцевих, виявили досить високу політичну активність. Найвпливовішими серед них були “Бунд” — “Загальноєврейський робітничий союз у Литві, Польщі, і Росії” (лідери — Р. Абрамович (Реїн), Й. Айзенштадт, А. Крамер), “Поалейціон” — “Робітники Сіону” (лідери — Б. Борохов, Н. Бару). Обидві ці партії входили до Центральної Ради і Генерального секретаріату і виступали проти проголошення незалежності України і її відокремлення від Росії. Інша Соціаліс-

тична єврейська робітничка партія (СЕРП) 1917 р. об'єдналася з партією соціалістів-сіоністів й активно співпрацювала із Всесвітньою сіоністською організацією, обстоюючи в Україні інтереси світової єврейської мафії. Пізніше вони проголосили себе Об'єднаною єврейською комуністичною партією, а об'єднавшись з частиною “Бунду”, утворили Єврейський комуністичний союз, який виявив себе палким прибічником політики єврейсько-більшовицького режиму в Росії і Україні. Більшість цих партій пропагували талмудичні доктрини “виключності”, “богообраності” євреїв і висували ультимативні вимоги єврейської культурно-національної автономії у складі УНР з подальшими перетвореннями її на незалежну державу “Новий Ізраїль”.

Нині в Україні згідно з чинним законодавством не передбачено творення політичних партій етнонаціонального типу. Однак, незважаючи на це, фактично такі партії існували, наприклад: Партія мусульман України, Партія угорців України, Демократична партія угорців. Проте в Україні немає партії українців. Більше того, аби ні в кого не виникло спокуси у подальшому творити П. е., в Україні зліквідовано в паспортах її громадян саму фіксацію етнонаціональної ідентичності. Однак це навряд чи перекриє шляхи творення П. е., як і нікому ще не вдалося позбавити людей права на національне самовизначення.

За сучасних умов П. е. фактично існують майже в усіх державах у межах легальних партійних систем. Використовуючи етнонаціональні громадські організації, політичний лобізм, фінансовий чи промислово-торговельний капітал і мережу ЗМІ певні етнонаціональні групи перебирають до своїх рук керівництво партіями і через парламентські і місцеві вибори приходять до влади.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Політичні партії в Україні: Інформ. довід. вид. — К., 2001

Г. Мусієнко

Партійний засіб масової інформації — періодичне чи продовжуване

друковане видання, інформагентство, телерадіоорганізація тощо, засноване й підтримуване політичною партією для поширення партійних ідей, агітаційно-пропагандистського ідеологічного впливу, внутріпартійних інформаційних потреб. Прикладами П. з. м. і. в Україні є “Комуніст” (газета Комуністичної партії України), “Товариш” (газета Соціалістичної партії України), “За Українську Україну” (газета Української консервативної партії). Опоередковано до партійних засобів масової інформації дослідники відносять видання, власниками чи засновниками (співзасновниками) яких є активні представники тих чи тих політичних сил. До таких в Україні належать, зокрема, “Сільські вісті” (СПУ), “Україна молода” (“Наша Україна”, “Вечерние вести” (БЮТ), “День” (СДПУ), ТРК “Ера” (СПУ) та ін.

Ю. Бондар

Партія мусульман України — одна з політичних партій новітньої України, у назві, програмових засадах і діяльності якої присутня етнічна ознака. Заснована 27 вересня 1997 р. на Установчій конференції в м. Донецьку. Має організації в Автономній Республіці Крим, працюють обласні, міські у містах Київ та Севастополь (18), районні, міські, районні у містах організації (42). Голова П. м. У. Брагін Рашид Євгенович. Головна мета партії: “Сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, оновленню суспільства, поглибленню демократичних процесів в інтересах України, досягненню громадянської, міжнаціональної та міжрелігійної злагоди”. При цьому в основних завданнях П. м. У. є такі, що стосуються захисту інтересів мусульман, зокрема “сприяння поширенню в установленому чинним законодавством порядку ісламського світогляду та духовності”. Щодо членства в П. м. У., то членом цієї партії “може бути дієздатний громадянин, який досяг 18 років та визнає Програму і Статут партії, незалежно від походження, расової та національної належності та не перебуває в інших політичних партіях”, а також “П. м. У. відкрита для всіх, хто підтримує ісламський світогляд”. Серед основних завдань П. м. У. варто вказа-

ти на такі: “всіляко сприяти виходу країни із загальної кризи, національному відродженню та розвитку народів мусульманської культури та інших національних меншин, збереження та розвиток їхніх національних мов, культури, традицій”; “сприяння захисту прав та інтересів народів мусульманської культури та інших національних меншин України”; “сприяння зміцненню історичних традицій, різнобічної співпраці та взаємодопомоги народів мусульманської культури і культури інших народів України”; “сприяння виробленню державної національної політики України, що відповідає інтересам мусульманських народів та інших народів України, а також виробленню зовнішньої політики щодо зарубіжних мусульманських народів і держав в інтересах зміцнення міжнародного миру та безпеки”; “сприяння вживанню необхідних заходів для підвищення соціально-політичної активності мусульман, виховання у них високої політичної культури”; “домагатися пропорційного представництва народів мусульманської культури в органах влади на всіх рівнях, в органах самоврядування, у всіх сферах громадського та політичного життя” та ін. Програмою П. м. У. визначена її роль і участь у різних сферах життя суспільства: у галузі національної політики; у сфері економіки; у сфері екології; у соціально-культурній та духовно-моральній сфері; у галузі зовнішньої політики. Поряд із загальнодержавними, програмою партії передбачено розв’язання і конкретних проблем мусульман України. Так, у Програмі П. м. У. зазначається, що вона “стоїть за національне відродження українського народу як одного з найбільш чисельних народів України...” і водночас ставляться завдання всіляко сприяти “відновленню історичної справедливості щодо репресованого народу” (кримськотатарського), прийняття Закону України “Про реабілітацію кримськотатарського народу (нації) в Україні” тощо.

Політичні партії в Україні: Інформ.-довід. — 2-ге вид., допов. — К., 2005; Політичні партії в Україні: У 3 т. / Уклад. Ю. Шайгородський. — К., 2005.

М. Головатий

Патерналізм (від лат. *paternus* — батьківський) — особливості державної, регіональної, фірменної або родинної політики, що виявляється в опіці старших стосовно молодших, керівників — до підлеглих, держави — до населення.

Г. Щокін

Патріотизм (від грец. *patriōtēs* — земляк, співвітчизник) — любов до батьківщини. П. передбачає дії, спрямовані на служіння інтересам вітчизни. Є одним із найглибших почуттів, що формувалися впродовж століть. Елементи П. — прив’язаність до рідної землі і культури — існували ще в давні часи. Істинний П., гордість за свою батьківщину та любов до неї несумісні з агресивними формами націоналізму та шовінізму. Нехтування своїм народом, вітчизною означає байдуже ставлення до всього людства як до засобу задоволення власних цілей та інтересів. Часто П. плутають з націоналізмом, хоча П. є значно давнішим поняттям і несе дещо менше теоретичне навантаження. Деякі зарубіжні вчені вважають, що П. швидше почуття, аніж політична ідея, але таке почуття, що може бути поставлене на службу різного роду переконанням, особливо в часи війни.

Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. — К., 2005; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Патріотична молодь — озброєне угруповання в Бурунді. Створене молодіжними офіцерами збройних сил з метою насильницької зміни конституційного ладу у країні. Склад керівництва П. м., генеза розвитку майже невідомі. Чисельність — близько 30 осіб. У 2001 р. угруповання все ж вчинило спробу державного перевороту. Нині відомості про П. м. відсутні.

М. Головатий

Паук — бойова група в Югославії. Створена в 1995 р. після припинення бойових дій на території Боснії і Герцеговини як сприяння резидентури французької військової розвідки. В різний час бойові групи діяли в Боснії,

Косово, Бельгії, Швейцарії, Іспанії, Алжирі, а найактивніші бойові дії зафіксовані на території Конго і Заїру. Під час найбільшої активності в діяльності чисельність організації становила близько 200 осіб. У жовтні 1999 р. частина групи була затримана югославськими службами. Залишкові елементи групи діють на нелегальному стані.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Пацифізм (від лат. *pacificus* — миротворчий) — антивоєнний рух, прихильники якого виступають проти будь-якої збройної боротьби, пов'язаної з людськими жертвами, незалежно від його характеру і мети. Пацифісти сповідують пасивні методи збереження миру, вважають головним засобом запобігання війнам, засудження їх аморального, антигуманного характеру. П. як усвідомлений напрям у розвитку суспільної думки постає в античний час. Він виходив із настанов раннього християнства, яке буквально тлумачило Новий Заповіт, закликаючи “не противитися злу насильством” і підставляти другу щоку. Християни відмовлялися служити у війську Римської імперії. Поступово християнська церква розробила теорію справедливої війни, що спрямовувалася не лише на обмеження воєнних дій і визначала справедливі причини виникнення воєн та справедливі методи їх ведення, а й давала можливість християнам воювати, якщо цього вимагала від них держава. Проте в рамках християнської віри виникла й утопічна течія, спрямована на відродження й утвердження цілковитого П. За часів Відродження політичні мислителі висували на перший план світські аргументи проти війни. Голландський філософ XVI ст. Еразм піддавав критиці культ лицарства й уславлення війни, викриваючи всю дикість воєн. П. як би переплітався з гуманізмом, стверджуючого високе суспільне покликання людини, його цінності як особистості, право суспільства на вільний розвиток. Упродовж наступних двох століть деякі політичні теоретики переймалися проблемою,

як забезпечити мир між народами, а після закінчення в 1814 р. наполеонівських війн у Європі та в Сполучених Штатах виникли народні рухи за мир. П. розвивався як реакція на наполеонівські війни, що спричинили величезні по-тодішнім масштабам жертви. Ці рухи тяжіли передусім до ліберальних поглядів на те, що економічний прогрес і співпраця, а також торжество розуму завдяки освіті зроблять непотрібними жорстокі й руйнівні війни. Революції, що відбулися в 1830–1840 рр. у Європі, підняли значення збройної боротьби і призупинили зростання пацифістських настроїв. Пацифістський рух почав знову набирати силу після франко-прусської війни 1870–1871 рр. В останні десятиліття XIX ст. збільшилась соціальна і політична основа пацифістського руху. З'явилися перші жіночі пацифістські організації. Відбулися перші виступи релігійних діячів за скорочення збройних сил і озброєння. На міжнародних конгресах пацифістів (у Брюсселі 1848 р., першому загальному мирному конгресі в Парижі 1889 р., на Генеральній Асамблеї делегатів громадського миру в Турині 1898 р. та ін.), що об'єднували тогочасну передову частину інтелігенції, висувалися вимоги заборонити війни, здійснити загальне роззброєння, вирішувати суперечки, що виникають між державами, в міжнародних третейських судах. Протягом Першої світової війни введення військового призову у Великій Британії та Сполучених Штатах викликало масове поширення відмов за велінням совісті з боку осіб, які не бажали воювати. З того часу П. стали визначати більш точно як особисте зобов'язання ніколи не служити в збройних силах. Такого роду П. найпоширеніший у країнах із протестантськими і ліберальними традиціями, які спонукають індівдів дотримуватися своєї позиції, а також намагаються справляти вплив на уряди, домагаючись значно терпимішого ставлення до відмов від участі у воєнних діях із релігійних переконань. Багато хто з пацифістів стає дедалі більшим прихильником руху неучасті чи ненасильницьких форм опору, виступаючи проти расизму та інших виявів несправедливості, проти воєн і приготувань до

війни. На формування пацифістської думки значно вплинули застосовувані Ганді в Індії методи ненасильницької боротьби проти Британської імперії. У пошуках альтернативи війні пацифісти окреслили також можливість застосування організованого ненасильницького опору як основи політики оборони. Піднесення нової хвилі П. відзначено після Другої світової війни. Під час зростання мілітаризму в блоках, що представляли протилежні суспільно-політичні системи, це піднесення (як і антивоєнного руху загалом) стало результатом усвідомлення того факту, що нова світова війна і застосування ядерної зброї загрожують самому існуванню людства. Найбільшого розмаху пацифістський рух досяг у Західній Європі у 80-х роках ХХ ст. Поширення наприкінці 80-х — на початку 90-х років “нового політичного мислення”, досягнення певного взаєморозуміння між СРСР і США та їх союзниками і здійснення конкретних заходів щодо часткового роззброєння, корінні зміни в розкладі політичних сил на міжнародній арені після розпаду світової системи соціалізму і СРСР, дещо дезактивізували пацифістський рух. Однією з активних форм діяльності громадських сил, включаючи пацифістів, представляють собою міжнародні неурядові організації, які все ширше залучаються до роботи установ системи ООН і деяких інших міжнародних організацій. У системі ООН прийнятий так званий консультативний статут неурядових організацій. Основою їхніх зв'язків з ООН є ст. 71 Статуту ООН. У доповнення цієї статті приймалися різноманітні резолюції та інші нормативні акти, деталізуючи зміст положень цієї статті, що свідчить про велике значення підтримки дій ООН, її спеціалізованих установ, у тому числі пацифістів. З 90-х років спостерігається зближення П. з деякими масовими демократичними силами. У середині пацифістського руху існують розбіжності в наголосах, наприклад між тими, хто говорить про необхідність проведення міжнародних переговорів і досягнення злагоди між народами, і тими, хто зосереджує увагу на ненасильницькому опорі політиці мілітаризму. Іноді розрізняють також безумовних пацифістів, які віддають

перевагу особистій відмові брати участь у війні і виступають проти будь-якого застосування збройних сил, і пацифістів, які підтримують політичні заходи, спрямовані на запобігання війні, але можуть водночас і не відкидати можливість застосування сили такими міжнародними організаціями, як Ліга Націй або Організація Об'єднаних Націй. Багато учасників рухів за мир є пацифістами, але не безумовними. П. має й інші відгалуження. Багато хто із пацифістів відмовляється від застосування будь-якого насильства на рівні особистості — чи то у формі покарання, чи для самозахисту. Дехто намагається також поширити ненасильницький принцип на організацію суспільства, доводячи, що це покладе край усім формам примусу та експлуатації. П. зазвичай включає переконання, що цілі визначаються засобами, отже, застосування насильницьких засобів завжди матиме наслідком насильство. Незважаючи на те, що пацифістам ще не вдалося попередити жодної війни, внесок П. в антивоєнну боротьбу миролюбних сил на Землі є вельми значимим. Політичні “яструби” дедалі частіше змушені прислухатися до думки громадськості й утримуватися від швидких мілітарно-агресивних рішень.

Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 1997; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенька. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Философия войны / А. Б. Григорьев (общ. ред.), И. В. Домнин (сост., авт. предисл. и прил.). — М., 1995; Раймон А. Мир и война между народами / Пер. О. А. Шкаленко; В. И. Даниленко (ред.). — М., 2000.

В. Деревінський

Передача (радіо-, телепередача) — передавання аудіо і/або візуальних сигналів (мови, звуків, зображень) за допомогою радіо (телебачення) з радіо-, телецентру. Сукупність радіо-, телепередач утворюють радіо-, телепрограму, що може транслюватися безпосередньо або в запису.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Періодичне видання — видання, випуски якого виходять через певні проміжки часу (відповідно до типу видання — щоденне, щомісячне, щоквартальне тощо), має заздалегідь визначену щорічну кількість і назву номерованих чи датованих, однотипно оформлених випусків, які не повторюються за змістом і мають зазвичай однаковий обсяг і формат. До періодичних (серійних) видань належать газети, журнали, календарі, бюлетені, періодичні збірники та ін.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Словник книгознавчих термінів. — К., 2003.

Ю. Бондар

Погром — а) короткочасна і згубна масова насильницька акція, здійснювана групою чи великою кількістю людей (частину соціуму) стосовно інших (іншої); б) стихійний вияв соціальної, національної, расової, релігійної нетерпимості; в) насильництво, пряма фізична розправа з інакодумцями, іновірцями, особами іншої етнічної належності, здебільшого щодо беззахисного населення. Явище П. відоме з давніх часів у Західній Європі, в царській Росії, особливо в період так званих російських революцій, громадянської війни. П. вважаються перевіреним засобом спрямування суспільної енергії в бажане для владних структур та певних політичних сил русло. Відомі так звані численні європейські П., що відбувалися на релігійній основі. Найчастіше П. здійснювалися і здійснюються щодо національних, релігійних меншин і супроводжуються погромами, вбивствами, грабунками на ґрунті релігійної або національної нетерпимості. П. на етнічній основі є логічним завершенням політики державного шовінізму, расизму, ксенофобії, культивування ворожого ставлення до представників інших народів. Вважається, що на відміну від геноцидів, П. мають значно локальніший характер, нижчий ступінь організації, відчутніший вплив стихійного елемента. Прикладом можуть бути широкомасштабні погроми вірмен у 1915 р. з боку турків, які фактично були визнані і як геноцид.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корець-

кого; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

М. Головатий

Політизація (*politization*, від грец. *politice* — мистецтво управління державою) — 1) посилення впливу політики на сфері суспільного життя і у зв'язку з цим зростання ролі держави у суспільстві; 2) залучення до активного політичного життя широких верств населення на основі об'єктивної необхідності перебудови, трансформації і демократизації суспільства, суспільних відносин; 3) надання важливим питанням громадського життя відповідного політичного звучання, спроба бачити і виводити політичний сенс навіть з незначних кроків людини, організації. Політичний процес підтверджує факт, що за умов надмірної П. суспільства, переході певної її межі, вона спроможна заподіяти шкоду нормальному функціонуванню суспільства, його життєдіяльності. Водночас процес залучення громадян до політики, політичної діяльності часто робиться штучно, на догоду певним політичним силам, їх інтересам і потребам. Процес П. пов'язаний з неоднаковим сприйняттям особистістю, групами, прошарками суспільства політики, як такої, неоднаковою потребою і необхідністю брати участь у суспільно-політичних процесах, займатися політичною діяльністю. Енергійне залучення людей у політику, надокучливі розмови про неї не повинні переростати в гостру політичну боротьбу, в політиканство, у зведення політичних рахунків, політичну конфронтацію і боротьбу. Водночас у кожному суспільстві існує потреба підвищення загальної і політичної культури громадян, унеможливлення заняття політикою державних службовців тощо.

Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд, перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пірен М. І. Конф-

ліктологія: Підручник. — К., 2003; *Политологический словарь*: В 2 ч. — М., 1994; *Политологічний енциклопедичний словник* / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; *Политология: Слов.-справ.* / М. А. Василік, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; *Политологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоюка. — К., 2005; *Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов.* — М., 1997; *Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика*: Моногр. — К., 2000.

М. Головатий

Політика національна (*national politics; nationalities policy*) — один із найскладніших напрямів загальної внутрішньої і міжнародної політики держави, партій та інших суб'єктів політики, політичного процесу. Державна П. н. має сенс тоді, коли вона спрямована на максимальне утвердження і зміцнення економічного, соціального і культурного співробітництва усіх націй, етнічних утворень, задоволення їх корінних інтересів, демократизацію процесів розвитку національної самосвідомості, на попередження або ефективного, результативне розв'язання будь-яких міжнаціональних проблем і конфліктів. Принципового значення в П. н. набувають питання вільного визначення і вказування громадянами своєї національної належності, вільного користування рідною мовою та вибору мови спілкування, виховання, навчання і творчості. Такі питання регулюються Конституціями, іншими законами конкретних держав. Окремо може розглядатися П. н. в УРСР (радянський період) і особливо в контексті її особливостей, оскільки радянська Україна була невід'ємною складовою СРСР — великої тоталітарної супердержави. У 20-х роках Україна мала надто складні міжетнічні відносини, що виявилися внаслідок, головним чином, Першої світової та громадянської воєн. Так, жорстких економічних та інших утисків з боку царського уряду у ті роки зазнало німецьке, єврейське та інше населення, національна політика тоді здійснювалася шляхом коренізації (українізації) та спеціальними заходами щодо національних меншин. Коренізація здійснювалася і щодо партійного і радянського апаратів. Полі-

тика коренізації офіційно була проголошена XII з'їздом РКП(б) у квітні 1923 р. і полягала в тому, щоб до поширення комуністичної ідеології в національних районах максимально залучити місцеві кадри. Вона здійснювалася також через освіту, культуру, мову, предметну роботу серед національних меншин. Цим займалися спеціальні структури в органах влади — відділи, комісії, Центральна Комісія у справах національних меншин при ВУЦВК. У складі Української СРР до 1930 р. налічувалося 25 національних районів, 1087 національних рад: 450 російських, 254 німецьких, 156 єврейських, 12 чеських, 4 білоруських і 3 альбанські. При цьому основні напрями роботи з іноетнічною частиною населення України переслідували мету подолання його економічної відсталості, активного залучення до матеріального виробництва, зміни соціальної структури національних груп. З кінця 20-х — на початку 30-х років імперський великодержавний “казармений соціалізм” усе помітніше ховається командно-адміністративною, тоталітарною системою під ідеологічну доктрину “дружби народів”. Під тиском Москви в Україні ведеться “чистка” — закриваються навчальні заклади, де викладання велось мовами національних меншин, закриваються або реорганізуються національні культурно-освітні заклади, редакції газет і журналів тощо, реорганізуються або й зовсім ліквідуються раніше утворені національні адміністративно-територіальні одиниці. Застосовуються партійно-державним керівництвом України у ці роки й відкрито репресивні міри щодо іноетнічного населення (звільнення з роботи за національною ознакою, депортації з місць компактного проживання, звинувачення у “націоналізмі” тощо). Масові репресії стосовно “націоналістів” серед населення, в тому числі й представників національних меншин в цей час все більше пов'язують із “міжнародним чинником”, а антинімецька, антипольська діяльність, у тому числі й офіційних властей, головним чином, зумовлюється погіршенням офіційних відносин з Польщею та Німеччиною. Дещо змінюється П. н. у 1939–1940 рр., коли до складу України увійшли західноук-

раїнські та буковинські землі, на території яких розпочинається політика “українізації” з відомими подвійними стандартами. З одного боку, в політичних рішеннях і діях офіційних властей говорилося про “розквіт” національних меншин у західних областях України, а, з іншого, проти національних меншин чинилися відкрито репресивні дії. Під гаслом боротьби з українським буржуазним націоналізмом, особливим утиском і винищенням піддавалася інтелігенція, усі, хто піднімав голос на захист національних інтересів. Масовим депортаціям наприкінці 30–40-х років піддаються поляки, німці, кримські татари, інші етнічні групи. У 1950–1970 рр. комуністична влада ігнорує потреби та інтереси окремих націй, національних меншин, діючи під гаслом “пролетарського інтернаціоналізму”, реалізуючи політику “розквіту і зближення націй в СРСР”, політику “формування нової історичної спільності “радянського народу”. Лише після розпаду СРСР, проголошення незалежності України П. н. в Україні стала будуватися з метою об’єктивного розв’язання комплексу проблем і суперечностей, що об’єктивно мають місце у сфері міжнаціональних відносин і створення найсприятливіших умов для розвитку як українського етносу, так і окремих національних меншин. Основними напрямками державної політики України у сфері міжнаціональних відносин є: забезпечення рівних конституційних прав і свобод усім громадянам незалежно від раси, національності етнічного походження; перетворення поліетнічності українського суспільства в консолідуючий чинник створення справді громадянського суспільства; розвиток культурної самобутності українського етносу, всебічний розвиток української мови, культури; створення належних умов для відповідного розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності усіх національних меншин; інтеграція в українське суспільство тих етнічних груп, що були незаконно депортованими та здійснення заходів щодо їх політичної, правової, соціальної і культурної реабілітації; розширення співробітництва з українцями, що перебувають поза межами України, турбота про задоволення їхніх

культурних, духовних потреб і т. ін. Здійснення П. н., як політики гармонізації міжетнічних відносин, покладається на відповідні центральні і місцеві органи виконавчої влади України. Для цього у Верховній Раді України працює Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, у 1996 р. створено Державний комітет України у справах національностей та міграції, відповідні дорадчі органи, громадські організації, що покликані займатися практичною реалізацією П. н. на місцях.

Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Політична реклама — поширена у різний спосіб і формах інформація, призначена для здобуття підтримки громадян (виборців) якоїсь політичної сили, партії, політика; роз’яснення політики. Розрізняють рекламу внутрішню, зовнішню, на транспорті, у засобах масової інформації. Внутрішня реклама — реклама в середині будівель і споруд. Зовнішня реклама — розміщують на відкритій місцевості, на будинках, над проїжджою частиною доріг тощо. Реклама на транспорті — розміщують на транспортних засобах, спорудах транспортних підприємств загального користування, в метрополітені тощо. Реклама у засобах масової комунікації — реклама, яку розміщують у друкованих засобах масової інформації, на телебаченні, радіо, з використанням електров’язку. П. р. може мати порівняльний чи прихований характер, бути недобросовісною. Порівняльна П. р. — реклама, що містить порівняння з іншими партіями, політиками тощо. Прихована П. р. — інформація рекламного спрямування, вміщена в інформаційні теле-, радіопрограму, публікацію тощо, які не позначаються як рекламні. Недобросовісна П. р. — реклама, що

вводить в оману щодо дій та намірів політичних конкурентів, завдає їм шкоди внаслідок свідомого перекручування фактів, неточностей, дезінформації. Поширення прихованої реклами під час виборчої кампанії забороняється. Недобросовісна реклама (карається відповідно до законодавства) — засіб масової інформації, суб'єкт політичного процесу, який поширив таку інформацію, повинен спростувати її згідно з вимогами і у термін, встановлений Законом України “Про вибори”. Однією з форм недобросовісної П. р. є так званий чорний піар, який використовують для боротьби з політичними опонентами непублічно, поширюючи інформацію за допомогою засобів електрозв'язку (Інтернет, мобільний зв'язок тощо), чуток та ін. Законодавчо заборонено також поширення реклами, яка містить дискримінаційні твердження стосовно походження людини, її расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, ставлення до релігії, за мовними ознаками, місцем проживання тощо, а також такі, що дискредитують іншу особу.

Бебик Валерій. Інформаційно-комунікативний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік рилейшнз. — К., 2005; Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг. — К., 2001; Виноградова Г. В. Інформаційне право України. — К., 2003.

Ю. Бондар

Політичний символізм — зображення за допомогою певних символів політичних ідей, основних понять, образів, дій, що сприймаються людьми як речова впізнавальна ознака тієї чи іншої політичної організації або ідеології.

Г. Щокін

Полонізація — політика насильницького впровадження польської мови, віри, культури (опольщення). П. на українській території розпочалась у XIV ст., коли внаслідок експансії Польщі їй були підпорядковані Галичина і частина Волині. Розширення в подальшому підпорядкування поляками земель і населення України для українців означало підлеглисть чужій нації з іншою релігією і культурою.

Впродовж майже 600 років тривав гострий релігійний, соціальний та етнічний конфлікт, який охопив усі сторони життєдіяльності України. Польська експансія здійснювалась переважно у трьох напрямках: територіальному, освітньому, духовному. Сутність першого (територіального) напрямку полягала в тому, що активно заохочувалось осадництво — заселення поляками, німцями, євреями, вірменами, греками українських земель. Найбільше було поляків і німців, віросповідання яких — католицизм — швидко стало панівним, особливо у містах. Освітній тиск здійснювався шляхом перетворення українських шкіл на польські. Духовна полонізація найдинамічніше відбувалась в релігійному житті, особливо після проголошення Берестейської унії 1596 р. — об'єднання православних з католицьким костолом. З цього часу широко розгортається процес покатоличення населення України, носіями якого стали єзуїти, які масово заповнили українські землі, засновували в містах України мережу освітніх закладів — колегій. Вони були тими осередками, де відбувалось виховання польської молоді в дусі воїнничого католицизму, залучення до навчання обдарованої православної й протестантської молоді, велась активна боротьба з православ'ям.

Особливих утисків у процесі полонізації зазнало українство у першій чверті XX ст., коли в межах Польщі опинились українські землі. Проводячи фактично окупаційну політику, польський уряд у 1924 р. прийняв закон, що забороняв користуватися українською мовою в урядових установах. Того самого року С. Грабський, міністр освіти й прихильник відверто антиукраїнських поглядів, провів реформу (сумнозвісний *lex Grabski*), що перетворила більшість україномовних шкіл на двомовні навчальні заклади з переважанням польської мови. Українців не допускали до навчання у Львівському університеті, у ньому було скасовано українські кафедри. Цій політиці підпорядковувався також територіальний поділ країни. Українські території були оголошені Східною Малопольщею, “Східними кресами” — поняття “українець”, “український” замінювалися на “русин”,

“руський”. Явно провокаційний характер мали спроби запровадити “руську мову” (язичіє) на деяких українських територіях.

Особливе невдоволення українського селянства викликала програма колонізації. У 1930 р. для зміцнення польської присутності на східних кордонах уряд почав запрошувати до Галичини й Волині переселенців — так званих осадників (спочатку це були ветерани армії, пізніше переважали цивільні). Галичина була одним із найбільш перенаселених сільськогосподарських регіонів Європи, і, незважаючи на це, новоприбулі отримували великі наділи найкращих земель і щедрі фінансові субсидії. Тих, хто вирішив не обробляти землю, призначали на привілейовані посади сільських поліцаїв, поштових, залізничних працівників і дрібних чиновників. Українсько-польські відносини значно загострилися під час Великої депресії 1929–1933 р., коли в густонаселених сільськогосподарських районах українці терпіли від катастрофічного падіння прибутків, спричиненого зменшенням попиту на їхню продукцію. Зросло невдоволення української інтелігенції, особливо серед її молодих (і безробітних) представників, через те, що всі нечисленні урядові вакансії незмінно віддавалися полякам. У відповідь на спроби радикально настроєних українських націоналістів боротися проти польського режиму за допомогою терору польський уряд запровадив політику “умиротворення” (паціфікації). У середині вересня 1930 р. на українські села налетіли великі підрозділи поліції та кавалерії. Застосовуючи принцип колективної відповідальності, озброєні загони зайняли близько 800 сіл, в яких руйнували осередки українських громад і читальні, конфіскували майно і продукти, фізично карали тих, хто протестував. Під домашній арешт було посаджено українських депутатів сейму, щоб вони не брали участь у виборах, що проходили в той час, а українських виборців змушували голосувати за польських кандидатів. На практиці П. також виявлялася під час проведення операції “Вісла” (1947), внаслідок якої на західні та північні землі Польщі, звідки депортували німців, було пере-

селено і фактично розпорощено з метою асиміляції 150 тис. українців.

Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії // Міжнародні відносини та національні меншини України: Стан, перспективи / Упоряд.: Р. Ш. Чілачава, Т. І. Пилипенко; За ред. Р. Чілачави. — К., 2004. Субтельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. сл. С. В. Кульчицького. — К., 1991.

О. Антонюк

Поляризація (у суспільних науках) — виникнення в предметі (явищі) двох протилежних за своєю спрямованістю утворень (полюсів), характерною ознакою яких є вища інтенсивність вияву властивостей певного предмета і наявність напруження стосовно одне до одного.

В. Ятченко

Популізм (фр. *populisme* від лат. *populus* — народ) — засіб політичної боротьби, головне завдання якого — здобуття прихильності громадян (виборців) через обіцянки швидкого досягнення мети, вигоди, зрозумілих і бажаних для більшості цілей, висловлення недовіри до спроможності існуючої влади розв’язати соціальні проблеми, поліпшити життя людей. П. характерний для перехідних нестійких суспільств і часто використовується для провокування політичних змін. Популістські методи досягнення влади в арсеналі більшості опозиційних сил. Вони можуть використовуватися і владою для загравання з громадянами з метою збереження владних повноважень. Для П. властива вульгаризація, спрощення шляхів розв’язання проблем. Нерідко агітаційні можливості П. використовують радикальні екстремістські сили (боротьба з “інородцями”, “особами кавказької національності”, “латинос” тощо як джерелом бід). У вузькому сенсі П. застосовують як спосіб завоювання власного авторитету в межах колективу, організації чи групи людей.

Політологічний словник. — К., 2005; Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001.

Ю. Бондар

Права людини (*human rights*) — а) права, які має людина як жива істо-

та; б) у ширшому значенні — права індивіда як члена суспільства; в) права, які охороняє держава, узаконені конституцією чи іншими актами свободи людини, що зумовлюють її можливість діяти і чинити певним чином; г) система економічних, соціальних, політичних і юридичних прав і гарантій, спрямованих на розвиток людини; д) невід’ємні та обов’язкові для дотримання всіма громадянами політичні, економічні, соціальні, культурні та інші можливості життєдіяльності, надані людині від природи, без яких вона не може повноцінно існувати як людська істота; е) права індивіда як члена суспільства, права особистості. З такої точки зору П. л. є насамперед певними ідеями політичного, морального, правового характеру, що через різні форми суспільної свідомості відображають вимоги, претензії різних класів і соціальних груп суспільства, продиктовані умовами життя, рівнем соціального розвитку. Термін “П. л.” почав відігравати важливу і помітну роль тільки у ХХ ст., раніше їх називали “природними правами”, або “правами чоловіка”. Права людини є певним стандартом у стосунках між індивідами та із владою. Так само вони є межею втручання держави у життя особи, способом обмеження, поділу, демократизації влади. Точаться суперечки щодо існування поняття “П. л.” ще в давньогрецькій і давньоримській правових системах. Є думки, що це поняття і у Європі не знали до ХІІ ст., а повноцінна теорія прав виникла, мовляв, лише наприкінці ХІV ст. у працях Жерсона та його однодумців. До визначення та обґрунтування теорії П. л. вдавалися Гуго Гроцій, Селден, Гоббс, Локк та інші видатні вчені. Автори Короткого оксфордського політичного словника (2005), зазначали, що П. л. “визначають мінімальні умови людської гідності і стерпного життя”, поділяючи їх на кілька поколінь: перше — громадсько-політичні права, які обмежують те, що інші (зокрема й держава) можуть заподіяти людині (право на життя, свободу і свободу від тортур); друге — соціально-економічні права, які вимагають активної підтримки (наприклад, надання урядові певних повноважень); третє покоління — право на мир, розвиток і гуманітарну до-

помогу. Вважається, що основний перелік П. л. закріплений у Загальній декларації прав людини (1948) та в двох міжнародних конвенціях (1966). Інші П. л. можна знайти в конституціях відповідних держав, у Європейській конвенції про захист прав людини. У сучасному світі головним чином розрізняють права й свободи громадянина та права людини як права державні та права недержавні. Особливість останніх полягає в тому, що вони не мають позитивного, волевстановленого, навмисного характеру, а випливають із самого суспільного ества, є приписом, наданим людям із позадержавних, позаюридичних сфер. Залежно від того, якою мірою встановлені державою норми, права й свободи кореспондують з природними правами людини, визначають рівень демократичності й справедливості існуючого ладу.

Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. — К., 2005; Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005; Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Brownlie I. ed. Basic Documents on Human Rights. — 2nd. Edn. — Oxford, 1981; Finniss S. Natural Law and Natural Rights. — Oxford, 1980; Locke J. Two Treatises of Government (1689), ed P. Laslett. — New York, 1965; Melden A. I. ed. Rights end Persons. — Oxford, 1977; Waldron J. J. ed. Theories of Rights. — Oxford: Oxford University.

М. Головатий

Право на доступ до інформації — можливість вільно отримувати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію, необхідну для реалізації громадянських, політичних, соціальних, духовних та інших прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій. П. н. д. д. і. може бути обмеженим, якщо такий доступ порушує права, свободи і законні інтереси громадян, юридичних осіб і дер-

жави. Держава законодавчо встановлює і контролює режим доступу до інформації, яку поділяють на відкриту (без обмеження доступу) та з обмеженим доступом (конфіденційна і таємна). Статус конфіденційної може бути надано інформації, яка перебуває у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних, юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, якщо виникає потреба обмежити доступ до такої інформації, і якщо таке обмеження не суперечить законодавству. Статус таємної надається інформації, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству, державі. До державної таємниці належить інформація про відомості у сфері оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку. Право громадян на доступ до державної (секретної) інформації оформлюється допуском відповідно до законодавства. Такий допуск передбачає доступ на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею відповідно до повноважень особи, якій надається допуск. Доступ до державної таємниці надається дієздатним громадянам України, які мають на це право та які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-дослідницької діяльності та навчання. Допуск може не надаватися у разі відмови громадянина взяти на себе письмове зобов'язання щодо збереження державної таємниці, яка йому буде довірена; сприяння громадянином діяльності іноземної держави, іноземної організації чи їх представників, а також окремих іноземців чи осіб без громадянства, що завдає шкоди інтересам національної безпеки України; участі громадянина в діяльності політичних партій та громадських організацій, діяльність яких заборонена законом; наявності у громадянина судимості за тяжкі злочини, не погашеної чи не знятої у встановленому порядку; в інших випадках, передбачених законом. Громадянин, якому було надано допуск та доступ до державної таємниці, може бути обмеже-

ний у праві виїзду на постійне місце проживання в іноземну державу до розсекречування відповідної інформації. Іноземцям та особам без громадянства доступ до державної таємниці надається у виняткових випадках на підставі міжнародних договорів України або письмового розпорядження Президента України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України. Залежно від ступеня секретності законодавчо визначено форми допуску до таємної інформації: форма 1 — для роботи із секретною інформацією, що має ступінь секретності “особливої важливості”, “цілком таємно” та “таємно” (термін дії допуску — 1–5 років); форма 2 — для роботи із секретною інформацією, що має ступінь секретності “цілком таємно” та “таємно” (2–10 років). Форма 3 — для роботи із секретною інформацією, що має ступінь секретності “таємно” (3–15 років). Обмеження права на отримання відкритої інформації заборонено. Кожен громадянин має право доступу до інформації про себе. Він має право знати у період збирання інформації, які відомості про нього і з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, має право заперечувати правильність, повноту, доречність, обґрунтованість такої інформації (крім випадків, передбачених законом). Зберігання інформації про громадян не повинно тривати довше, ніж це потрібно для законно встановленої мети. Розрізняють також банківську, комерційну та професійну інформацію, доступ до якої може обмежуватися. Під банківською таємницею розуміють інформацію про діяльність та фінансовий стан клієнта (стан його рахунків, операції, які він проводить, здійснювані угоди тощо), яка стала відомою банку чи третім особам і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту. Банківською таємницею є також інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду. Перелік інформації, що може бути опублікованою, визначає сам банк і встановлює Національний банк України. До комерційної таємниці належить інформація, що становить комерційну цінність і на користування якою у зв'язку із цим

власником (розпорядником) накладено обмеження для збереження її секретності. Комерційною таємницею можуть бути відомості організаційного, виробничого, технічного та іншого характеру. Кабінетом Міністрів України визначено перелік відомостей, які не можуть бути комерційною таємницею. Серед них, зокрема, інформація про сплату податків, платоспроможність, про забруднення навколишнього середовища, відомості про наявність вакансій тощо. До професійної (службової) таємниці відносять матеріали, документи та відомості, якими користується особа в процесі та у зв'язку з виконанням своїх професійних обов'язків. Обмеження щодо такої інформації встановлено законодавчо (адвокатська, лікарська, нотаріальна та інша інформація), воно може визначатися також юридичними особами, якщо таке обмеження не суперечить чинному законодавству.

Див. також: *Інформація*.

Виноградова Г. В. Інформаційне право України. — К., 2003; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Право на життя — абсолютне, природне право людини з моменту її народження, що дається від Бога. Щоправда, у “Короткому оксфордському політичному словнику (К., 2005)” зазначається, що П. н. ж. — скоріше гасло, ніж точно визначений термін. Маючи безпосереднє відношення до людини, усі світові релігії також засновані на єдності та рівності людей. І на небесах, і в пеклі, куди б не потрапила людина після своєї смерті, єдине, що розрізняє людей — це добро і зло. Такому принципу, вважають деякі вчені, мають підпорядковуватися й усі закони, якими люди намагаються врегульовувати своє життя і взаємини, оскільки громадянське право походить з права природного. П. н. ж. — основне з природних прав людини.

За твердженням відомого англійського політолога Томаса Пейна, кожне покоління у своїх правах рівне з поколінням, що жило перед ним. “Кожна історія творення людства, — пише він, — та кожна традиційна розповідь, чи то письмова, чи усна, хоч як вони

не відрізнятимуться думками чи переконаннями щодо окремих подробиць, всі погоджуються з твердженням про єдність людства. Звідси можна зробити висновок, що всі люди є одного рівня, а отже, всі народжуються рівними і мають рівне природне право. Їхнє життя та права відзначені Творцем цього світу, а не попереднім поколінням, яке є тільки способом продовження минулого, і, відповідно, кожному народжену на світ дитину треба розглядати як створіння Боже”. Т. Гоббс зауважував, що основний обов'язок кожної людини — самозбереження, тобто її природне право робити при цьому все, що сприяє самозбереженню. Інший видатний філософ Д. Локк характеризував громадянське суспільство не інакше як об'єднання громадян з метою “взаємозахисту свого життя, свобод та власності”. Вважають, що саме ця формула і стала прототипом наступної заяви, вміщеної у Декларації незалежності США: “Ми вважаємо за самоочевидні істини, що всіх людей створено рівними: що Творець обдарував їх певними невідчужуваними правами, зокрема правом на життя, свободу і прагнення щастя”. Тобто П. н. ж. — основа, без якої не можуть мати місце усі інші права і свободи людини, оскільки губиться тоді сам володар цих прав і свобод — “людина, особистість”.

Право людини і громадянина на життя має визначальне місце і значення у структурі конституційно-правового статусу особистості в будь-якій державі. При цьому будь-яка філософська чи соціологічна концепція життя людини передбачає теоретико-практичне осмислення і встановлення взаємозв'язку цього життя з життям соціуму, суспільства, оскільки лише тісне поєднання біологічного і соціального в людині дає їй можливість реально виявити, зреалізувати себе лише у співжитті з іншими людьми. При цьому маємо об'єктивно і взаємозумовлений зв'язок П. н. ж з іншими особистісними правами людини, громадянина, особистості. Це пов'язано з тим, що саме поняття “життя” повинно розглядатися і пояснюватися як цілісна сукупність явищ, що мають місце в організмах, навколо них, як особлива форма існування і руху матерії, яка виникає на певному

ступені її розвитку, як фізіологічне існування людини, як діяльність суспільства і людини в тих чи тих її виявах.

Крім індивідуальнодержавного П. н. ж. визначається та обстоюється міжнародне право. При цьому міжнародне право покладає на всі держави наступні зобов'язання: захист особистості незалежно від місця її перебування (проживання) та соціального стану; визнання будь-якої людини, громадянина (де б він не знаходився) об'єктом правосуб'єктності; захист навколишнього середовища і людства; абсолютна заборона рабства і работоргівлі; заборона будь-якої пропаганди війни; невтручання в особисте життя людини, якщо вона жодним чином не порушує закони держави, де живе, міжнародні правові норми; тісна співпраця між державами у розв'язанні глобальних проблем людства. Основними документами, що регулюють питання П. н. ж. у міжнародному плані, є: Загальна декларація прав людини (1949); Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права (1996), дотримання виконання яких є обов'язковим для будь-якої держави світу. Тобто міжнародні механізми, правові норми і принципи щодо П. н. ж. можуть бути ефективними лише за умови дотримання вимог цих та інших документів, угод, домовленостей міжнародного характеру.

П. н. ж. і активна життєдіяльність людини знаходяться у прямій залежності від того, яким правовим якомством відповідає її конституційно-правовий статус у державі взагалі та в якому конкретно політичному режимі суспільства він функціонує. Виокремлюють такі види правового статусу особи, пов'язаного з правом людини і громадянина на життя: загальний конституційно-правовий статус людини і громадянина; спеціальний або родовий статус певної категорії громадян; індивідуальний (особистісний) статус, що характеризує стать, вік, сімейний стан; статус іноземців або осіб без громадянства, осіб з подвійним і потрійним громадянством; галузеві правові статуси людини, громадянина, особистості; статус фізичної особи, що визначає її природну і соціальну життєспроможність.

П. н. ж. громадян України закріплено у ст. 27 Конституції України, в якій зазначено: “Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави — захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань”. Якщо брати до уваги, що у багатьох країнах і донині існує смертна кара, П. н. ж. все ж ніколи не було і не є справді абсолютним. П. н. ж. вельми часто використовують і як гасло у суперечках про аборт та в інших моментах людського життя.

Конституція України. — К., 1996; Волков Ю. Г., Поликарпов В. С. Человек: Энцикл. слов. — М., 1999; Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005; Пейн Т. Права людини / Пер. з англ. Ігор Савчак. — Л., 2000; Философский энциклопедический словарь. — М., 1998; Яшунин Ю. А. Право на жизнь как абсолютное право человека: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. д-ра филос. в обл. права. — К., 2002.

М. Головатий

Право на інформацію — можливість вільного отримання, зберігання, використання та поширення інформації, відомостей, необхідних громадянам, юридичним особам і державним органам для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій. Реалізація П. н. і. не повинна порушувати права, свободи і законні інтереси інших громадян та юридичних осіб. Держава законодавчо гарантує всім учасникам інформаційних відносин рівні права і можливості доступу до інформації. Ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел отримання інформації, крім випадків, передбачених законом.

Конституція України. — К., 1996; Закон України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004; Мас-медіа у термінах і визначеннях: Слов.-довід.: Навч. посіб. / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

М. Головатий

Представництво (*agency; representation; mission*) — а) у громадянському

праві здійснення дій та інших юридичних акцій однією особою (представником) від імені і в інтересах іншої особи згідно із законом або за дорученням; б) права, порядок вибору представників у будь-які установи, з урахуванням норм П.; в) установи, що представляють будь-чий інтереси (наприклад, торгові П.); г) принципи організації державної (публічної) влади, за яким відповідні органи формуються народом (виборчим корпусом) або його частиною і діють на основі повноважень, що по суті мають делегований народом характер. Поняття “П.” означає не функціональне призначення органу влади, а відповідний спосіб його формування і природу самої влади. Т. Гоббс визначив П. як діяльність від імені того, хто уповноважив на цю діяльність. Тобто діяльність представника приписується представлений ним особі і зобов’язує її. Гоббс вважав, що представництво обмежується гаслом і сферою діяльності. Однак, коли люди надають повноваження монарху шляхом укладення так званого суспільного договору, то вони роблять його своїм необмеженим представником. У політиці П. означає відповідну домовленість, згідно з якою певні особи представляють інших або діють від їхнього імені. Так, представляти когось можуть монарх, дипломат, навіть прапор, але сучасне представництво управління характеризується зокрема виборними законодавчими органами. Сучасне представництво завжди ґрунтується на принципі чисельності або територіального розподілу населення. З поняттям “П.” безпосередньо пов’язані поняття “представницьке правління” і “представницькі органи”. Представницьке правління — це здійснення державної влади або місцевого самоврядування шляхом делегування громадянами своїх повноважень їхнім представникам (депутатам), які обираються до представницьких органів. Представницькі органи — це колегіальні, постійно або періодично діючі виборні органи державної влади або місцевого самоврядування, наділені нормовстановлювальними, фінансовими та контрольними повноваженнями з певною сферою юрисдикції. Представницькими органами державної влади в Україні є Верховна Рада України, Верховна Рада

Автономної Республіки Крим. Місцевими представницькими органами державної влади є обласні, Київська та Севастопольська міські і районні ради. Сільські, селищні і міські у містах ради є представницькими органами місцевого самоврядування.

Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.
М. Головатий

Президент (від лат. *praesidens* — той, що сидить спереду) — а) виборний глава держави в більшості країн з республіканською формою правління; б) виборний керівник установи, спілки, товариства, організації; вища посадова особа компанії, корпорації, фірми тощо. П. держави — це вища посадова особа, яка обирається громадянами чи парламентом, або спеціальною виборчою колегією на цей пост (посаду) на визначений термін. Інститут президентства характеризує сучасну державність. Суспільно-історичні корені інституту П. можна знайти в державних структурах рабовласницьких часів. Це єдиновладдя Сулли (довічного диктатора — 82 р. до н. е.), імператорство Цезаря, Августа, їхніх послідовників, диктатури і диктаторів Кромвеля (Англія), Наполеона (Франція) тощо. Сучасне президентство бере початок з часів утворення США (Конституція 1787 р.), в Європі — з XIX ст. (Франція 1848 р.). Нині посада П. є більш як у 130 країнах світу. Хоча в кожній окремо взятій державі посада П., як глави держави, чітко окреслена, в теорії політичної науки, в практичній політичній діяльності розуміння статусу глави держави є досить різним. Так, російський вчений В. Черкін вважає, що глава держави — це одночасно і вища посадова особа держави і конституційний орган. Така особа представляє державу ззовні і всередині країни, є символом державності народу. Ще один російський вчений В. Лазарев під главою держави розуміє державний орган або посадову особу, яка посідає вище місце в ієрархії інститутів влади. Б. Страшун заува-

жує, що глава держави — це посадова особа або орган, які посідають вище місце в ієрархії інститутів влади. Ю. Мігачев і В. Семенов визначають посаду П. як виборну посадову особу, яка здійснює функції глави держави і т. ін. Володарює П. одноосібно, однак на відміну від монарха, це володарювання здійснюється не за правом успадкування влади, а за правом його обрання громадянами (населенням). Крім того, верховну владу в країні П. вручають на строго визначений термін, а коло його повноважень чітко окреслене конституцією, законодавством. У країнах-республіках глава держави обирається шляхом прямих і непрямих виборів. Прямі вибори — це вибори безпосередньо народу. Так обираються П. у деяких країнах європейського континенту (Австрія, Ірландія, Франція, Португалія), африканських держав та країн американського континенту (Бразилія, Мексика, Панама, Венесуела, Перу, Парагвай, Колумбія, Коста-Ріка). При цьому процедури виборів П. є досить відмінними. Непрямі вибори П. мають місце у США, Фінляндії: тут виборці обирають виборців П., а вже ті — П. республіки. В окремих парламентських республіках (Ізраїль, Греція, Мальта) президент обирається парламентом. Цікавими є вибори П. в Німеччині. Тут П. обирається спеціальною виборчою колегією — Федеральними зборами, які складаються із членів нижньої палати і такої самої кількості представників земель. Спеціальною виборчою колегією обирається П. Італії (із членів палат парламенту та депутатів обласних рад) та Індії (колегія із членів палат парламенту та законодавчих зборів штатів). Конституції країн передбачають відповідні цензи, якими має бути наділений кандидат на пост П., а саме: громадянство цієї держави (за народженням); проживання на території певної країни протягом визначеного терміна (наприклад, у Болгарії — 5 років, в Україні — 10 років, у США — не менш як 14 років, в Грузії — 15 років); володіння політичними правами; досягнення певного віку (наприклад, в Україні, Росії — 35 років, Китаї — 45 років, в Італії — 50 років); у країнах з однопартійною системою необхідно бути членом

партії; сповідувати ту чи ту релігію тощо. Є країни, де вимагається, щоб кандидат у П. був не натуралізованим громадянином, але народився саме на території цієї країни від її громадян. Терміни перебування на посту П. різні: у Латвії — 3 роки, у США — 4, в Україні, Бразилії — 5, у Єгипті — 6, у Франції — 7. У багатьох державах переобрання П. на наступний термін нічим не обмежується (Єгипет, Франція, Сирія та ін.). У низці країн (Німеччина, США, Україна тощо) одна й та сама особа може бути обраною П. на два терміни. В Аргентині на посаду П. одну й ту саму особу можна обирати двічі, але на різні терміни (перший раз — на 6 років, другий — на 4 роки). Переобрання П. неможливе в Болівії та Нікарагуа. П. як главі держави забороняється будь-яке суміщення посад і мандатів, участь у керівництві акціонерних та інших компаній, привласнення та купівля державного майна. Юридично П. несе відповідальність за скоєння державних злочинів. Передбачено різні способи притягнення П. до відповідальності, а кримінальна відповідальність наступає тільки після зняття президента з посади. Найпоширенішою формою відповідальності П. є імпічмент (США), зміщення з посади з ініціативи парламенту на основі референдумів (Австрія, Ісландія).

У системі органів державної влади П. може займати різне положення і може бути: лише главою держави (Німеччина); одночасно главою держави і виконавчої влади (США, Бразилія); главою держави і фактичним керівником уряду за наявності посади адміністративного прем'єр-міністра (Франція, Єгипет) тощо. При цьому різноманітність форм правління визначає і різний порядок заміщення поста глави держави. Обсяг повноважень П. у різних державах є різним, однак виокремлюють спільні й подібні, а саме: представницькі повноваження (у межах країни та поза її межами); повноваження стосовно парламенту і здійснення ним законодавчої влади (призначення виборів парламенту, право вето, щорічні послання до парламенту тощо); повноваження щодо формування інших вищих органів держави (призначення уряду, прем'єр-

міністра, окремих міністрів тощо); повноваження у сфері нормотворчої діяльності (видача указів, декретів, декретів-законів тощо); повноваження щодо урегулювання надзвичайних ситуацій (оголошення надзвичайного стану, президентського правління тощо); повноваження щодо національної (державної) безпеки (керівництво військовими формуваннями); повноваження щодо призначення державних службовців відповідних рангів; повноваження стосовно права громадянства; нагородження орденами, медалями, присудження почесних звань. П. є гарантом Конституції, прав і свобод громадян.

У Радянському Союзі пропонувався пост П. при обговоренні проекту Конституції 1936 р.; однак проти його запровадження виступив Й. Сталін. В СРСР першим і останнім П. був М. Горбачов. У Російській Федерації пост П. був запроваджений у квітні 1991 р. Конституційно-правова ідея президентства в Україні пройшла кілька етапів свого розвитку: перший — 1900–1917 рр.; другий — 1917–1920 рр.; третій — радянський період; четвертий — період становлення України як самостійної, суверенної держави (1990–1996 рр.); п'ятий — період пов'язаний зі спробами здійснити перехід від президентсько-парламентської форми правління до парламентсько-президентської. Історичними джерелами П. є Конституція Пилипа Орлика (1710), “Проект основного устава украинского общества “Вольный союз” — “Вільна спілка” М. Драгоманова (кінець XIX ст.), ідеї М. Міхновського (проект “Основной закон самостоятельной Украины” — “Союза народа украинского”), напрацювання щодо української державності М. Грушевського, Конституція ЗУНР. Сучасний інститут П. складався поступово і складно. Його початок має місце в Деклярації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), а остаточне визначення і закріплення він набув у законах України “Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР”, “Про Президента Української РСР”, “Про вибори Президента Української РСР” (5 липня

1991 р.). Пізніше статус П. було закріплено в Конституції України (28 червня 1996 р.). П. України не лише найвища посадова особа України (гарант Конституції), а й глава виконавчої влади. У конституції України вказано, що П. України може бути громадянином України віком не молодше 35 років, який проживає в Україні не менше ніж 10 років, володіє державною мовою і за станом свого здоров'я може виконувати покладені на нього обов'язки. П. України одна й та сама особа не може бути більше двох термінів поспіль.

Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К., 1997; Алексеев А. С. Монархический принцип в конституционном государстве // Юрид. записки. — Ярославль, 1908. — Вып. 1; Головатенко В. Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції // Право України. — 2004; Государственное право Германии. — М., 1999. — Т. 1; Жан Туско З. Міжнародне право: Підручник: Пер. з фр. — К., 1998; Иванов Р. Ф. Президентство в США. — М., 1991; Институт президентства в Украине: правовой комментарий // Підтекст. — 1996. — № 14; Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін. Теорія держави і права. — К., 1995; Коломієць Ю. М. Институт главы державы в системе вищих органів влади зарубіжних країн: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 1999; Конституційне право України: Підручник / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. — К., 2000; Кривенко Л. Т. Президент України: конституційно-правовий статус // Віче. — 1994. — № 12; Кудряченко А. Институт президентства в Україні: Правовий коментар // Підтекст. — 1996. — № 14; Новые Конституции стран СНГ и Балтии / Отв. ред. д-р юрид. наук, проф. Н. М. Михалева. — М., 1997; Окунькова Л. А. Президент Российской Федерации. Конституция и политическая практика. — М., 1996; Основы государства и права: Учеб. пособие / Под ред. В. В. Комарова. — Харьков, 1997; Плахотнюк Н. Г. Институт президентства в Україні: конституційно-правовий аспект: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 1999; Плахотнюк Н. Повноваження Президента України як основний елемент інституту президентства в Україні // Вісн. УАДУ при Президентові України. — 1998. — № 1; Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. — К., 1998; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для

студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005; *Политология: Слов.-справ.* / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; *Рябов С. Г. Политология: словник понять і термінів.* — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; *Правовые системы стран мира: Энцикл. справ.* / Ред. Е. А. Сухарев. — М., 2001; *Президент в Україні: Законодавче забезпечення діяльності // Бюл. законодавства і юрид. практики України.* — 1999. — № 8; *Президентура України — на рівень високого часу // Розбудова держави.* — 1996. — № 5; *Сахаров Н. Институт президентства в современном мире.* — М., 1994; *Тодька Ю. Н., Яворский В. Д. Президент Украины: конституционно-правовой статус.* — Х., 1996; *Цвік М., Процюк І. Про державно-правову природу влади Президента України в системі розподілу влад // Вісн. Акад. правових наук України.* — 1999. — № 1(16); *Шоповал В., Головатенко В. Институт главы держави в українському конституціоналізмі кінця ХІХ — початку ХХ ст. // Вісн. Акад. правових наук України.* — 1997. — № 2(9); *Шатило В. А. Институт президентства в системі державної влади України.* — К., 2004.

М. Головатий

Примусове переселення (за національними ознаками) — дії, здійснювані деспотичними, авторитарними, тоталітарними режимами. Об'єктами виселення з історичної батьківщини, етнічних територій або місць постійного проживання можуть бути окремі особи, етнічні групи або цілі народи. Примусове переселення певних етносів є засобом виселення так званих “неблагонадійних” етнопредставників за межі держави, або методом асиміляційної політики, спрямованої на деетнізацію спільнот, вивільнення територій. П. п., яке інколи може набирати форм геноциду, є злочином проти людства. ООН прийняла Конвенцію про недопущення і засудження П. п., як політики геноциду проти особи і спільноти.

Як метод етнічних чисток П. п. за національними ознаками широко використовувалося російською владою під час російсько-турецьких війн протягом ХVІІІ–ХІХ ст. і в роки Першої світової війни, особливо щодо кримських татар. Результатом таких дій є те, що в Туреччині нині проживає 5–7 млн кримських татар, яких там називають кримськими турками. У 1777 р. здійснювалося П. п. кримських греків і вірмен до найближчих районів Російської

імперії. У 1915 р. відбувалися масові знищення і П. п. вірмен з Туреччини, а після розгрому грецької армії турками в Анатолії 1922 р., виселення понад 400 тис. турків із Греції та, у відповідь на це, примусове виселення турками понад півтора мільйона греків зі своєї історичної Батьківщини, Малої Азії. У 1914–1916 рр. Австро-Угорщина частково виселяла українців із Галичини і Буковини за звинуваченнями в “москвофільстві”, Росія у 1916 р. виселяла німців із Волині. Масові П. п. за національними ознаками відбувалися в 1930–1950 рр. Нацистський режим з метою здобуття “життєвого простору” здійснював політику П. п. представників певних народів і заселення вивільнених земель фольксдойчерами. Після Другої світової війни відбувається П. п. німців із Чехословаччини, Польщі, Угорщини, що супроводжувалося масовою загибеллю переселенців (померло понад 3 млн осіб). У 1946–1947 рр. відбувається П. п. за національними ознаками нацменшин із Югославії (в основному італійців); у 1950–1952 рр. — з Болгарії та Греції представників турецької етнічної спільноти.

У СРСР з 30-х років ХХ ст. на підставі так званого нелояльного ставлення до радянського режиму П. п. піддавались представники багатьох народів. У 1935–1938 рр. із прикордонних районів України було вислано 35,8 тис. поляків, а в 1939 р. ще близько 140 тис. Тільки в 1939–1941 рр. з території Західної України примусово переселено 550 тис. українців. У 1941 р. з метою ліквідації потенційної “фашистської підмоги” із території України примусово переселено майже 450 тис. німців. Найширокомасштабніші акції по П. п. за національними ознаками проведено комуністичним режимом наприкінці радянсько-німецької війни. Деякі народи було звинувачено в “зраді” на користь нацистського режиму і піддано П. п. У травні 1944 р. близько 200 тис. кримських татар виселили до Узбекистану, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану та у віддалені райони Російської Федерації. Улітку 1944 р. такі самі дії було проведено стосовно 38 тис. вірмен, болгар і греків, які проживали в Криму. Також примусово переселені турки-месхитинці, чеченці,

інгуші та інші народи. П. п. проводилося протиправними, жорстокими методами, які призводили до масових смертей, насильно виселені проживали в спецпоселеннях, де життя не регламентувалося законами, а рішеннями військових комендатур.

У повоєнний період під примусове виселення потрапили українці, які проживали на етнічних українських землях (Лемківщині, Посянні, Підляшні та Холмщині), що потрапили під польський контроль. Виселення розпочалося з 1944 р., після підписання Польським комітетом національного визволення і урядом радянської України договору про евакуацію українського населення з території Польщі, а польського — з України. Згідно з договором переселення мало відбуватися добровільно, а насправді перетворилося в П. п. за національними ознаками з використанням військової сили, морального терору, адміністративного і поліцейського тиску. У результаті з Польщі було примусово виселено близько 500 тис. українців. Завершальною фазою політики етнічної антиукраїнської “чистки” Південно-Східної Польщі від автохтонного українського населення стала акція “Вісла” 1947 р. Відбувалася вона ще більш брутально, ніж у попередні роки. Щоб сприяти переселенським діям було створено концтабір для “підозрілих українців” в Явожно поблизу Кракова, в якому з 1947 до початку 1949 р. побувало близько 4 тис. в’язнів-українців (у тому числі жінок, дітей, людей похилого віку), з них загинуло близько 200 осіб. У результаті насильного переселення в західні і північні землі, що відійшли до Польщі від Німеччини, відправлено близько 150 тис. українців. Намагаючись прискорити асиміляцію переселенців, органи влади допускали переїзд в одну місцевість не більш як 3–4 українських сімей. До кінця 1947 р. у місяць, звідки було примусово виселено українське населення, переселено майже 14 тис. осіб польської національності.

Своєрідною формою П. п. була вимушена еміграція тисяч турецьких родин із комуністичної Болгарії як реакція на започатковану Т. Живковим у кінці 1984 р. політику насильницької асиміляції турецького населення. У

90-х роках політика П. п. була характерним явищем різноманітних міжетнічних конфліктів, що відбувалися в Югославія, на Кавказі, Африці.

Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 1997; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х років: Док., матеріали, спогади: У 3 т. // НАН України; Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича / Юрій Сливка (відп. ред. і упоряд.) — Л., 1996. — Т. 2: 1946–1947 рр.; Шульга Н. А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / НАН Украины; Ин-т социол. — К., 2002.

В. Деревінський

Прогнозування (від грец. *prognosis* — передбачення) — науково обґрунтоване передбачення (прогноз) можливих результатів розвитку, процесів, явищ, дій у суспільстві, природі, щодо людини на ґрунті існуючих даних, їхнього аналізу. Зазвичай розрізняють коротко-, середньо-, довго- та наддовготермінове П. У суспільних науках це, приміром, відповідно 1–2, 5–10, 15–20 та 50–100 років. Найпоширенішими видами П. є: прогноз хвороби — лікарське передбачення розвитку хвороби на ґрунті діагнозу, оцінювання загального стану хворого, можливих результатів лікування; прогноз погоди — передбачення стану погоди на основі аналізу синоптичних досліджень; прогноз економічний — наукові дослідження про можливі напрями розвитку економіки та окремих її галузей; прогноз політичний — передбачення розвитку політичних процесів, конфліктів, підсумків виборів, результатів міжнародної співпраці, дій та ін. При П. використовують різні наукові методи дослідження, як-то: аналіз, опитування, моделювання тощо. Соціологічні дослідження широко застосовують для з’ясування настроїв у суспільстві (у тому числі в окремих соціальних, зокрема, етнічних групах), реакції на дії влади, інших суб’єктів політичних процесів. Вивчення та аналіз статистичних даних про склад населення, природні процеси та інше в динаміці уможливорює демографічний прогноз, передбачення розвитку соціуму тощо. Відтак у практичному сенсі П.

пов'язане з плануванням, програмуванням, проектуванням, управлінням і є необхідною складовою досягнення бажаного результату.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001; Політологічний словник. — К., 2005; Советский энциклопедический словарь. — М., 1985.

Ю. Бондар

Продукція засобу масової інформації — наклад окремого випуску друкованого видання, підписаний до виходу у світ редактором (головним редактором) видання і виготовлений видавцем на підставі свідчення про державну реєстрацію видання; продукція інформаційного агентства, призначена для розповсюдження; теле-, радіопередача (програма), підготовлена до розповсюдження (розповсюджена) в ефір телерадіоорганізацією тощо.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Протестантизм (від. лат. *protestans* — той, що заперечує, негідний) — один із основних (поряд із православ'ям і католицизмом) напрямів у християнстві. Виник унаслідок Реформації — релігійного, соціально-політичного руху XVI–XVII ст. у Західній Європі, спрямованого на відновлення чистоти католицької церкви. Виокремлюють два етапи розвитку П.: 1) ранній (XVI ст.), пов'язаний із появою таких напрямів, як лютеранство, кальвінізм й англіканство; 2) пізній (постреформаційний), що тривав із кінця XIX — протягом XX ст., пов'язаний із пієтизмом і виникненням таких об'єднань, як методисти, баптисти, квакери, мормони, адвентисти, свідки Єгови, п'ятидесятники. Більшість церков у П. поділяє спільні для всіх християн фундаментальні віросповідні принципи. Водночас їх віровчення і культ мають певні особливості. Всупереч претензіям церкви на посередницьку роль між людиною і Богом, П. оголосив особисту віру єдиним шляхом спасіння, Біблію — єдиним джерелом одкровення, спростувавши священні перекази. Через ідею даром да-

ної благодаті, обґрунтовано принципи загального священства віруючих, відкинуто інститут чернецтва, закладено основи демократизму церковного життя, зокрема впроваджено виборність і підзвітність священника. Із тайнств більшість протестантів визнають лише хрещення і євхаристію (причастя). У П. оздоблення церков спрощено, богослужіння зведено до проповідей, молитов і співу. Відкинуто поклоніння іконам, мощам і святим. Віруючий у П. — людина, яка усвідомлює гріховність своєї природи і через молитву просить Бога про порятунок. Аби досягнути останнього, молитва мусить бути підсилена сумлінням виконання мирських справ. За мірою такої сумлінності, згідно П., Бог судить проміць віри і бажання порятунку. Єдиного світового центру П. не має. Поширений на всіх континентах планети. В Україні існує з XVI ст., переважно у формі пізніх течій. Упродовж 90-х років XX ст. протестантські громади кількісно зросли у 2,4 раза. Нині церкви протестантського напрямку в Україні є наймасовішими серед аналогічних напрямів у країнах СНД. Вони об'єднують понад 30 протестантських течій, які охоплюють більш як 7 тис. організацій. До найчисленніших належать євангельські християни-баптисти, християни віри євангельської (п'ятидесятники), адвентисти сьомого дня, свідки Єгови. Популярними є також реформати, євангелісти, лютерани, адвентисти-реформісти, пресвітеріани та ін. Постійно зміцнюється матеріальна база їхньої релігійної діяльності. Активно ведеться релігійно-просвітницька, моральна-виховна, місіонерська та благодійницька робота. П. стає дедалі помітнішим елементом конфесійної картини України.

Академічне релігієзнавство. — К., 2000; Головаченко С. Історія християнства. — К., 1999; Очерки истории западного протестантизма. — М., 1995; Християнство і проблеми сучасності. — К., 2000; Християнство: контекст світової історії і культури. — К., 2000.

А. Черній

Профілактика конфліктів в організації — система дій і засобів, які упереджують, унеможливають конфлікти в організаціях. Для нормальної

роботи будь-якої організації, реалізації прийнятих рішень, визначених завдань потрібно передбачити, попередити, а, коли їх не можна уникнути, завчасно передбачити дії і засоби по розв'язанню конфліктів. Попередити конфлікти можна тоді, коли найперше визначаються причини, що їх породжують, спричиняють. Так, якщо йдеться про конфлікти в організаціях, трудових колективах, то аналізуються: стан організації її трудової діяльності; наявність управлінських помилок (невміння спланувати роботу, розподілити завдання між працівниками відповідно до їхньої освіти, рівня кваліфікації, психологічних та інших особливостей; наявність несприятливого соціально-психологічного клімату в колективі тощо). Є. Бабосов виокремлює наступні способи попередження, П. к. в. о.: перший — дотримання принципу “соціальної дисципліни” (йдеться про те, щоб не порушувалася об’єктивна дистанція між працівниками, які займають у виробничій ієрархії різні місця, мають різний обсяг влади і функцій); другий — забезпечення “принципу багатоманітності” (чим більше взаємної зацікавленості партнерів по спілкуванню, чим різноманітнішими є їхні інтереси і чим більше вони співпадають, тим продуктивнішим є співробітництво між ними). Отже, для профілактики можливих конфліктів, потрібно дбати про максимальне розширення і збереження інтересів усіх суб’єктів праці і спілкування у колективі. Третім способом профілактики конфліктів є правило “збалансування”, яке полягає в тому, щоб за можливості вжити усіх заходів недопущення просочування назовні навіть натяку на розбіжності чи можливий конфлікт. Тобто зародження конфлікту має гаситися на самому його початку, в самому колективі, у поведінці і діях окремих особистостей. Четвертим способом профілактики можливих конфліктів є метод “виключення соціальної демонстрації”. Йдеться про те, що нерідко початок конфлікту може бути пов’язаним з тим, що будь-яка особа, чи невелика група, намагаються наголосити, доставити, продемонструвати переваги власних рис, здібностей, інтелекту, вміння і т. ін. У навколишніх це викликає подразнен-

ня, агресивність, штовхає на конфліктну протидію. Щоб попередити конфлікт, потрібно подбати, щоб у колективі не було демонстрації переваг з боку будь-кого. Профілактиці конфліктів активно сприяють різноманітні психологічні служби, що створюються і діють у великих колективах, організація психологічної освіти персоналу і популяризація конфліктологічних знань. Для попередження, профілактики конфліктів широко використовується організація різноманітних курсів, тренінгів, інших форм навчання, пов’язаних з особливостями міжособистісного, колективного спілкування. Найпозитивнішим і найдієвішим засобом профілактики, унеможливлення конфліктів є досконале управління колективом.

Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: теория, история, библиография. — М., 1996; Бабосов Е. М. Социология управления: Учеб. пособие для студ. вузов. — 3-е изд., стереотип. — Минск, 2002; Белкин А. С., Жаворонков В. Д., Зимина И. С. Конфликтология: наука о гармонии. — Екатеринбург, 1995; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Каррас Ч. Л. Искусство ведения переговоров. — М., 1997; Конфликтология / Под рук. А. С. Кармина. — СПб., 1999; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Психология конфликта. — СПб., 2000; Психология конфликта / Сост. и общ. ред. Н. В. Гришиной. — СПб., 2001.

М. Головатий

Пряма дія (*direct action*) — а) форма громадянської непокори, коли учасники такої акції намагаються досягти своєї мети, результату прямим шляхом. Тобто перешкоджаючи фізично здійсненню політичного заходу, що викликає заперечення, а не вдаючись до політичного лобювання чи символічного протесту; б) своєрідна соціально-політична активність, що кидє виклик урядові, бізнесові та міжнародним структурам, удаючись до протестів, громадянської непокори та інших непарламентських способів боротьби. Теоретично спираючись на анархізм і синдикалізм, П. д. стала останнім часом зняряддям антиглобалістів.

Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000; Короткий оксфордський політичний слов-

ник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна й А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Публікація (випуск у світ) — опублікування, друкування видання якогось твору, тексту; те, що надруковано, видано, випущено у світ, розтиражовано.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Публічна влада (*public power*, від лат. *publicus* — суспільний, громадський) — а) влада (у присутності публіки), відкрита народу і його судженням, громадська за характером, не приватна, але така, що включає в управління широкі маси населення; б) суспільно-політична влада, народовладдя. Основними видами П. в. є: 1) влада народу, як безпосереднє народовладдя, безпосередня демократія (вибори, референдуми тощо); 2) державна влада — законодавча, виконавча, судова; 3) місцеве самоврядування — місцева П. в., що здійснюється, зокрема, територіальними громадами, представницькими органами місцевого самоврядування (радами), виконав-

чими органами рад, сільськими, селищними і міськими головами тощо. Вважають (В. Погоріло), що термін “П. в.” аналогічний терміну “народовладдя”.

Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Публічне право (*public law*, від лат. *publicus* — суспільний, громадський) — сукупність галузей права, що регулюють діяльність державних органів, відносини між громадянами і органами влади, які забезпечують загальний, сукупний (публічний) загальнодержавний інтерес, на відміну від тих галузей права, що спрямовані на захист приватного інтересу фізичних і юридичних осіб. Поділ права на П. п. і приватне право запозичене у праві зарубіжних держав з римського права. Поняття “П. п.” використовують у практиці міжнародного права.

Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

МАХП

Р

Рада Європи — найстаріша та найбільша на Європейському континенті міждержавна політична організація. Заснована 5 травня 1949 р. 10 державами — Бельгією, Данією, Ірландією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Норвегією, Великобританією, Францією та Швецією, до яких пізніше приєдналися Греція і Туреччина (у серпні 1949 р.). Згодом до Р. Є. приєдналися Ісландія та Німеччина (1950), Австрія (1956), Кіпр (1961), Швейцарія (1963), Мальта (1965), Португалія (1976), Іспанія (1977), Ліхтенштейн (1978), Сан-Маріно (1988), Фінляндія (1989), Угорщина (1990), Польща (1991), Болгарія (1992), Естонія, Литва, Словенія, Словаччина, Румунія, Чехія (1993), Андорра (1994), Латвія, Албанія, Молдова, Україна, Македонія (1995), Росія і Хорватія (1996), Грузія (1999), Азербайджан, Вірменія (2001), Боснія і Герцеговина (2002). Нині Р. Є. налічує 44 держави-учасниці. Членство у Р. Є. фактично є необхідною умовою вступу до ЄС. Штаб-квартира Р. Є. розміщується у Страсбурзі (Франція). Фінансування Р. Є. здійснюється урядами держав-членів пропорційно кількості їхнього населення та державних ресурсів. Мета її діяльності: захист прав людини, парламентської демократії та забезпечення принципу верховенства права; сприяння усвідомленню існування європейської культурної самобутності та підтримка її подальшого розвитку; пошук спільного розв'язання соціальних проблем (національні меншини, ксенофобія, нетерпимість, захист навколишнього середовища, біоетика, СНІД, наркоманія тощо); розвиток політичного партнерства з

новими демократичними країнами Європи; допомога країнам Центральної та Східної Європи у здійсненні політичних, законодавчих і конституційних реформ. З 1989 р. визначено основні завдання Р. Є.: бути “політичним якорем” та “сторожем” для європейських посткомуністичних демократій; допомагати країнам Центральної та Східної Європи здійснювати та консолідувати політичні, правові, конституційні і разом з тим економічні реформи; надавати ноу-хау у таких сферах, як захист прав людини, місцева демократія, освіта, культура та охорона довкілля. Головними робочими органами Р. Є. є: Комітет Міністрів, до якого входять міністри закордонних справ або їхні заступники, що перебувають у Страсбурзі (посли/постійні представники), і який є керівним органом у Р. Є. (двічі на рік змінюються, чергуючись, голови Комітету Міністрів); Парламентська Асамблея, у складі якої парламентарії та заступники національних парламентаріїв і до якої входять також делегації зі статусом “спеціального гостя” від ряду держав Центральної та Східної Європи, що не є членами Р. Є.; Конгрес органів місцевих і регіональних влад, що складається з Палати місцевих влад і з Палати регіонів; Секретаріат, який обслуговує зазначені органи і який очолює Генеральний секретар, що його обирає Парламентська Асамблея терміном на п'ять років.

Рада Європи працює над гармонізацією політики і прийняттям загальних норм і практики в державах-членах. Для цього вона об'єднує на різних рівнях зусилля парламентаріїв, міністрів, урядових експертів, представників

місцевих і регіональних органів влади, молодіжні асоціації, міжнародні неурядові організації. Основний документ Р.Є. — Європейська конвенція з прав людини, що встановлює систему контролю та захисту прав людини. Це здійснюється двома органами: Європейською комісією з прав людини та Європейським Судом з прав людини. Кожна особа, яка вважає, що були порушені її права, гарантовані конвенцією, може подати скаргу після того, коли уже вичерпано всі існуючі можливості розв'язання її справи на внутрішньодержавному рівні. Комісія вирішує, чи є скарга прийнятною; після підтвердження прийняття скарги завдання комісії полягає у встановленні фактів. Докладаючи зусиль до встановлення фактів, комісія водночас намагається знайти засоби прийнятного врегулювання конфлікту. Якщо врегулювання справи видається неможливим, комісія передає скаргу до Комітету Міністрів, який приймає рішення, або до Європейського Суду з прав людини, у цьому разі справа після судового розгляду не набуває розголосу. З метою підвищення ефективності захисту прав людини на Віденській зустрічі у верхах було прийнято рішення про створення єдиного суду, який замінить існуючу систему комісії та суду. Для цього у 1994 р. було відкрито для підписання новий Протокол (№ 11) до Європейської конвенції з прав людини. Він набуде чинності після того, як його ратифікують усі держави — члени Ради Європи. Рамкова конвенція про захист національних меншин відкрита для підписання з лютого 1995 р. Конвенція встановлює принципи та норми захисту прав національних меншин, які країни, що приєднуються до конвенції, зобов'язуються підтримувати: рівність усіх перед законом, розвиток національних культур і збереження національної самобутності, релігії, мов і традицій, забезпечення доступу до засобів масової інформації, встановлення вільних і мирних транскордонних контактів із людьми, які законно проживають на території інших держав, використання мов національних меншин у вивісках, рекламних написах тощо. Конвенція передбачає механізм упровадження таких положень, які дають

право Комітету Міністрів за допомогою Комісії радників оцінювати реалізацію конвенції. Держави, що ратифікують конвенцію, будуть зобов'язані протягом одного року з моменту набуття нею чинності поінформувати про прийняті законодавчі акти та заходи, які повинні надати дієвості конвенції. Конвенція із запобігання тортурам (1987) передбачає вибіркочку перевірку місць ув'язнення групою незалежних експертів Р.Є. в державах-учасниках, які ратифікували цю конвенцію. Соціальна Європейська Хартія (1961) та Додатковий протокол до неї деталізують Європейську Конвенцію з прав людини у соціальній сфері. Її метою є захист 23 основних соціальних прав і здійснення ефективної соціальної політики в Європі. Європейський Кодекс соціального забезпечення встановлює стандарти захисту прав громадян у різних сферах соціального забезпечення (пенсії, допомога у зв'язку з безробіттям та інвалідністю, медичне обслуговування тощо). Європейська хартія місцевого самоврядування вважається “конституцією” місцевого самоврядування в Європі. Європейська хартія про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні повинна заохотити держави надавати можливість іноземним резидентам отримувати реальні громадянські та політичні права у місцевих громадах. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин спрямована на сприяння використанню регіональних мов або мов меншин у Європі. Рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями — це законодавча модель, що допомагає співпрацювати у таких питаннях, як регіональний, міський і сільський розвиток, захист довкілля, розвиток інфраструктури та громадських служб, взаємна допомога у разі стихійного лиха. Європейська культурна конвенція 1954 р. встановлює рамки міжурядового співробітництва у галузі освіти, культури і культурної спадщини, спорту та молоді. Як конкретні приклади дії конвенції можна навести реалізацію проектів у сферах середньої та вищої освіти, нові методики вивчення мов, пропаганду культурного розмаїття та освіти в галузі прав людини, створення

бази даних з педагогічних досліджень у Європі (Eudised), організацію виставок європейського живопису, заснування європейських культурних маршрутів і розробку заходів захисту кінематографічної спадщини Європи. Конвенція про транскордонне телебачення (1989) вміщує мінімум правил, які сприяють розвитку служб транскордонної ретрансляції телевізійних програм. Програми співробітництва та експертної допомоги такі, як “Демосфен”, “Феміда”, “Лоуд”, було розроблено Р. Є. у 1990 р. з метою подання допомоги країнам Центральної та Східної Європи у здійсненні їхніх демократичних реформ. Ці програми передбачають подання інформації про організацію системи місцевого самоврядування, судову систему, про управління виправними установами тощо.

Пріоритетними завданнями Р. Є. є такі: у сфері прав людини — розширення гарантій, які включені до Європейської конвенції з прав людини, прискорення судових процедур і вдосконалення списку прав, зокрема у галузі захисту прав меншин; у засобах масової інформації та зв'язку — захист свободи слова й інформації, а також розширення сфери їх застосування; у соціально-економічних питаннях — визначення стратегічних напрямів, націлених на велику справедливість в Європі і захист найбільш знедолених прошарків суспільства; в освітній сфері — поширення демократичних цінностей і підготовка молодих людей до життя в полілінгвістичній і мультикультурній Європі; у галузі культури — сприяння усвідомленню європейської культурної ідентичності й удосконалення політики з охорони спадщини; у спорті — сприяння політиці “спорт для всіх” і встановлення чітких етичних норм; у молодіжній політиці — залучення молоді до європейського співробітництва через Європейський центр молоді і Європейський фонд молоді.

Абетка української політики: Довід. / Авт.-упоряд.: М. Томенко (кер. кол), Л. Бадешко, В. Гребельник та ін. — К., 2002. — Вип. 5.

О. Антонюк

Рада з прав людини ООН — допоміжний орган Генеральної Асамблеї

ООН, створений на 60 сесії ООН (лютий 2006 р.) замість однойменної Комісії з прав людини. Головною причиною цього стало те, що остання, не дивлячись на певні успіхи в її діяльності у галузі захисту прав людини, загалом втратила авторитет та ефективність. На цій сесії також було затверджено резолюцію, в якій визначено принципи та механізм функціонування Ради. Зокрема, як допоміжний орган Генеральної Асамблеї ООН, Рада виконує такі функції: відповідає за сприяння загальної поваги і захисту всіх прав людини і основних свобод для всіх яких-небудь відмінностей і на справедливій основі; розглядає ситуації, пов'язані з порушенням прав людини, включаючи грубі й систематичні порушення, і виносить відповідні рекомендації. Вона також сприяє ефективній координації та інтеграції діяльності, що стосується прав людини, в рамках системи Організації Об'єднаних Націй; керується принципами універсальності, безсторонності, об'єктивності і невідбірковості, конструктивного міжнародного діалогу і співпраці з метою сприяння заохоченню і захисту всіх прав людини — цивільних, політичних, економічних, соціальних і культурних, включаючи право на розвиток; сприяє просвітницькій і навчальній діяльності в галузі прав людини, а також діяльності щодо надання консультативних послуг та технічної допомоги і створенню потенціалу, який здійснюватиметься шляхом консультацій із зацікавленими державами-членами і з їхньої згоди; слугує форумом для обговорення тематичних питань, пов'язаних з усіма правами людини; вносить рекомендації Генеральній Асамблеї щодо подальшого розвитку міжнародного права у галузі прав людини; сприяє повному виконанню зобов'язань в області прав людини, прийнятих державами, і здійсненню контролю за досягненням мети і виконанням зобов'язань стосовно заохочення і захисту прав людини, сформульованих у рішеннях конференцій і зустрічей на вищому рівні Організації Об'єднаних Націй; на основі об'єктивної і надійної інформації проводить загальноохоплюючі періодичні огляди виконання кожною державою її обов'язків і обов'язків у галузі прав

людини таким чином, який забезпечує універсальність охоплення і рівне поводження з усіма державами; процедура огляду будуватиметься на всесторонній взаємодії з відповідною країною на основі інтерактивного діалогу і обліку її потреб у створенні потенціалу; ця процедура доповнює, а не підмінює собою роботу договірних органів; протягом року після проведення своєї першої сесії Рада визначає умови функціонування її необхідні тимчасові рамки для універсального механізму проведення періодичних оглядів; сприяє за допомогою діалогу і співпраці запобіганню порушенням прав людини і своєчасно реагує на надзвичайні ситуації в області прав людини; виконує функції і завдання Комісії з прав людини у зв'язку з роботою Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини відповідно до рішень Генеральної Асамблеї, що містяться в її резолюції 48/141 від 20 грудня 1993 р.; діє в галузі прав людини у тісній співпраці з владами, регіональними організаціями, національними установами з прав людини і цивільним суспільством; виносить рекомендації щодо заохочення і захисту прав людини; представляє щорічну доповідь Генеральній Асамблеї; виконує, переглядає і, за необхідності, вдосконалює і раціоналізує усі мандати, процедури, функції і обов'язки Комісії з прав людини для збереження системи спеціальних процедур, експортних консультацій і процедур оскарження.

Резолюція ООН регламентувала організаційні засади функціонування Ради, а саме: до складу її входять 47 держав-членів, кожна з яких обирається більшістю членів Генеральної Асамблеї шляхом прямого таємного голосування; члени Ради обираються на основі принципу справедливого географічного розподілу і місця в Раді розподіляються між регіональними групами таким чином: група африканських держав — 13 місць; група азійських держав — 13 місць; група східноєвропейських держав — 6 місць; група держав Латинської Америки і Карибського басейну — 87 місць; група західноєвропейських та інших держав — 7 місць. Члени Ради виконують свої повноваження упродовж трьох років і не мають права на негайне пере-

обрання після двох наступних один за одним термінів повноважень; членство у Раді відкрите для всіх держав — членів Організації Об'єднаних Націй; при виборі членів Ради держави-члени беруть до уваги внесок кандидатів у справу сприяння і захисту прав людини і зроблені ними з цією метою оголошення про добровільні внески і прийняті зобов'язання; Генеральна Асамблея більшістю у дві третини голосів присутніх і таких, що беруть участь в голосуванні членів може припинити членство в Раді якого-небудь члена Ради, який здійснює грубі й систематичні порушення прав людини.

У міжнародному документі ООН щодо створення Ради наголошується, що у своїй діяльності її члени регулярно збираються на засідання протягом року і проводять не менше ніж три сесії на рік, включаючи основну сесію; підтримують найвищі стандарти заохочення і захисту прав людини, повною мірою співробітничать із Радою і піддаються універсальній періодичній перевірці протягом терміну їх повноважень.

Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції обумовила те, що Рада застосовує правила процедури, встановлені для комітетів Генеральної Асамблеї, у разі необхідності, якщо Генеральна Асамблея або Рада згодом не ухвалить іншого рішення, а також постановляє, що відносно участі спостерігачів, включаючи держави, які не є членами Ради, спеціалізованих установ, інших міжурядових організацій, національних установ з прав людини і неурядових організацій і консультацій з ними, застосовуються процедури, включаючи резолюцію 1996/31 Економічної і соціальної Ради від 25 липня 1996 р., і методи роботи Комісії з прав людини, забезпечують найефективніший внесок цих структур; а також, відмітила, що методи роботи Ради є транспарентними, справедливими й неупередженими і забезпечують справжній діалог, орієнтацію на досягнення результатів і проведення подальших обговорень у зв'язку з рекомендаціями і їх виконанням, а також наочна взаємодія із спеціальними процедурами і механізмами.

Створення Ради свідчить, по-перше, що її статус, як органу, безпосередньо обраного Генеральною Асамб-

леєю ООН, відкриває широкі можливості розгляду ситуацій, пов'язаних з грубим і систематичним порушенням прав людини; по-друге, проведення сесій впродовж усього року і в міру необхідності більшої довготривалості, ніж це робила Комісія, дозволяє Раді актуалізувати увагу світового співтовариства до гострих проблем у галузі прав людини; по-третє, менший кількісний склад Ради сприяє проведенню більш цілеспрямованих і результативних дебатів та обговорень.

О. Антонюк

Рада міжнародних відносин (РМВ) — заснована 29 липня 1921 р. в Нью-Йорку за аналогією групи “Круглий стіл”. Фінансували створення Ради міжнародних відносин Джон П. Морган, Джон Д. Рокфеллер, Бернард Барух, Пол Варбург, Отто Канн, Якоб Шіфф та ін. Прикметно те, що майже усі вони фінансували російську революцію. Цю організацію ще називають “Істеблшментом”, “невидимим урядом” чи “Рокфеллерівським міністерством закордонних справ”. Ця напівтаємна організація належить до найвпливовіших у США, а її членами можуть бути виключно американські громадяни. В умовах сьогодення РМВ здійснює найретельніший контроль над націями Західного світу, безпосередньо, через зв'язки з такими самими організаціями, або за посередництва таких інституцій, як Світовий банк, керівництво яким здійснює РМВ. Від початку заснування РМВ її членами були всі американські президенти, ця організація робить усе для досягнення своєї головної мети — заснування Світового уряду. В 1977 р. директором РМВ був Джордж Буш.

У США існує безліч відкритих організацій, які активно впливають на світову політику. Ці організації фінансують різні фонди, звільнені від сплати податків. Більшість американських дослідників вважає, що основною причиною відсутності змін у житті суспільства при зміні адміністрації Америки є РМВ. Незважаючи на те, що в наш час ця організація має понад 2 тис. членів, які представляють урядову, фінансову, ділову і політичну еліту США, американці не дуже озайномлені з її діяльністю. Бо ст. 2 ста-

туту РМВ вимагає таємності зборів і змісту прийнятих рішень. Порушення цієї статті автоматично виключає вивуватця з числа членів Ради. РМВ заснована групою інтелектуалів, які відчували необхідність у світовому уряді й розуміли, що американський народ не готовий до нього. Після того як Лігу Націй не вдалося затвердити в Сенаті, було створено РМВ з метою показати діяльність світового уряду як бажаного для розв'язання світових проблем.

Яка ж була мета створення РМВ? Відповіддю на це запитання є один із документів, надрукований у журналі “Форін еферс” 25 листопада 1959 р. — “Нарис № 7”. У ньому йдеться про РМВ, що виступає за “створення нового світового порядку, який сприятиме прагненню до миру в усьому світі й суспільно-економічним змінам... Світовий порядок... охоплює й держави, що називають себе соціалістичними (комуністичними)”. Словосполучення “новий світовий порядок” є лозунгом світового уряду.

Колишній член РМВ контр-адмірал Честер Уорд розповів американському народу про наміри цієї організації: “Наймогутніша кліка в цих елітарних групах має одну спільну мету — примусити США відмовитись від суверенітету й національної незалежності. Іншу кліку міжнародних членів РМВ... утворюють міжнародні банкіри з Уолл-стріт та їх основні агенти. Насамперед вони бажають, аби світова банківська монополія нарешті здійснювала контроль над світовим урядом. Вони, вірогідно, прагнутимуть, щоб це була всемогутня Організація Об'єднаних Націй; але вони також готуються мати справу зі світовим урядом...” Честер Уорд також зауважив, що американці повністю використовують як фактор, що впливає на “підтримку роззброєння та розчинення суверенітету й національної незалежності США в могутньому світовому уряді”.

РМВ була також представлена і при формуванні другого майбутнього світового уряду — Організації Об'єднаних Націй — у 1945 р., після того, як Ліга Націй зазнала поразки при створенні світового уряду. Фактично 47 членів РМВ були членами делегації США, включаючи Джона Фостера Даллеса, Нельсона Рокфеллера і першого голову ООН Алгера Хісса.

З дня заснування РМВ її члени почали займати відповідальні урядові пости у США. Кожен і демократичний, і республіканський кандидат у президенти США, починаючи з 1952 р. і донині був членом РМВ, а Джеральд Мак-Говерн і Джиммі Картер стали членами РМВ пізніше. Джеральд Форд не був членом РМВ, але належав до клубу Більдербергерів, тісно пов'язаного з РМВ. І тільки президент Рональд Рейган не був членом РМВ, але його віце-президент Джордж Буш був членом РМВ.

Така ситуація дає підставу вважати, що Америку управляє “єдина політична партія” — РМВ.

Нині РМВ і Тристороння комісія — найвпливовіші закулісні організації США. Рада міжнародних відносин у співробітництві з Тристоронньою комісією здійснює контроль американської економіки, політики, армії, нафти, енергетики, а також ефективно лобіює засоби масової інформації.

Внутрішнє коло РМВ становить орден “Череп і кістки”.

Jim Marrs. Rule by Secrecy. HarperCollins Publishers Inc. — New York, 2000.

М. Сенченко

Радіоелектронні засоби — технічні засоби мовлення електро-, радіозв'язку, за допомогою яких програми та передачі доводяться до споживачів.

Ю. Бондар

Радянський комунізм — офіційна ідеологія колишнього Радянського Союзу, яка почала формуватися під впливом ідей марксизму на російських інтелектуалів наприкінці XIX ст. Загалом Російська імперія за всіх соціальних і політичних обставин (деспотія, соціально-економічні труднощі) мала потенційні можливості для зростання буржуазії, появи пролетаріату, а відтак, і появи та поширення революційних ідей. Марксистські ідеї спочатку утвердилися в Росії як наслідок популізму (народництва). Пізніше в Росії утворилися партія есерів (1901), РСДРП (офіційно заснована в 1898 р. на І з'їзді, але остаточно сформувалася у 1903 р. на II з'їзді РСДРП). Р. к. пройшов тривалий шлях еволюції до 1917 р., коли було повалено самодер-

жавство. Після громадянської війни Комуністична партія більшовиків ще більш утвердила свою монопольну владу, але і за життя В. Леніна і після його смерті (1924), за керівства в партії Й. Сталіна, Р. к. утверджувався абсолютно недемократичними шляхами, тримався на репресіях, примусових колективізації та індустріалізації, здійсненні так званих чисток (1936–1938), розвитку культу особи (Сталін). У 1956 р. М. Хрущов виступив з критикою Сталіна, критикою “культу особи”. У роки правління Л. Брежнєва, який з 1964 р. до самої смерті був Генеральним секретарем ЦК КПРС, радянську державу було визначено як “соціалістичну всенародну”, запроваджено таке поняття, як “розвинений соціалізм”. Р. к. властиві: однобокість, владарювання однієї партії, керівної еліти, відсутність справжньої демократії.

Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000.

М. Головатий

Рамкова конвенція про захист національних меншин — прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи на 95-й сесії 10 листопада 1994 р., а 1 лютого 1995 р. відкрита для підписання державами — членами РЄ. Перший юридично обов'язковий багатосторонній міжнародний документ, прямиачений безпосередньо захисту національних меншин у всіх сферах суспільного життя. У вересні 1995 р. у м. Страсбурзі в штаб-квартирі РЄ цей документ підписала Україна, а 9 грудня 1997 р. він був ратифікований Верховною Радою України. Структурно Р. к. п. з. н. м. складається з Преамбули, п'яти розділів, 32 статей. У Преамбулі викладено принципові засади, створення та основні завдання, що ставлять перед собою держави — члени РЄ, підписуючи цей документ. Основою Р. к. п. з. н. м. зазначено в Преамбулі, стали Віденська декларація глав держав та урядів держав — членів РЄ, Європейська конвенція про захист прав людини та фундаментальних свобод (ЄКПЛ), документи ООН і НБСЕ, які містять зобов'язання щодо захисту національних меншин. Цим наголошується спадковість і тісний зв'язок засад Р. к.

п. з. н. м. з положеннями вже прийнятих і міжнародно визнаних документів. Головна мета — забезпечити у державах-членах — потенційних учасниках цього документа, ефективний захист національних меншин, прав і свобод осіб, які належать до них. Цей захист має здійснюватися в межах закону при поважанні територіальної цілісності та національного суверенітету країн. Виходячи з того, що захист національних меншин є істотно важливим для забезпечення стабільності, демократії, миру на Європейському континенті, держави — члени РС беруть на себе зобов'язання: рішуче захищати національні меншини, які проживають в межах їх територій; поважати етнічну, культурну, мовну, релігійну самобутність кожної людини, яка належить до національних меншин, а також створювати відповідні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності; домагатися створення клімату терпимості та діалогу, щоб культурне розмаїття стало джерелом і чинником не розколу, а збагачення кожного суспільства; розвивати не лише співпрацю між державами, а й транскордонне співробітництво між місцевою та регіональною владами. В Преамбулі акцентується увага на тому, що Конвенція є документом непрямої дії, її принципи реалізуються через національне законодавство та відповідну державну політику тих країн, які її підписали. У розділі I (ст. 1–3) визначено фундаментальні принципи, які дають змогу зрозуміти сутність основних положень Р. к. п. з. н. м. Ст. 1 проголошує, що “захист національних меншин та прав осіб, які належать до них, є невід’ємною частиною міжнародного захисту прав людини і одним з напрямів міжнародного співробітництва”. У Коментарі до Конвенції, який є офіційним документом, пояснюється, що мета цієї статті вказати, що захист національних меншин, який становить невід’ємну складову захисту прав людини, не є справою обмеженої групи держав, а вислів, що “захист... є невід’ємною частиною міжнародного захисту прав людини” вказує, що згідно з цією Р. к. п. з. н. м. він не може бути покладений на органи, наведені в ЄКПЛ. У цій статті положення “захист національних мен-

шин та прав і свобод осіб, які належать до цих меншин” означає, що учасники Конвенції не визнають колективних прав національних меншин. Ст. 2 вказує, як саме положення втілюватимуться у життя: сумлінно, в дусі взаєморозуміння, терпимості, згідно з принципами добросусідства, дружніх відносин і співробітництва між державами. У двох параграфах ст. 3 сформульовано два різних, але взаємопов’язаних принципи. Перший означає, що кожна особа, яка належить до національної меншини, має право обирати свою належність до цієї меншини. У Коментарі до Конвенції, зокрема, пояснюється, що це дає індивідові права довільно обирати будь-яку національну меншину. Суб’єктивний вибір особи нерозривно пов’язаний з її об’єктивними характеристиками. Свобода вибору, за цим параграфом, не завдасть непрямої шкоди тому, хто користується вибором. Сутність другого принципу, викладеного в параграфі 2, полягає в тому, що особи, які належать до національних меншин, можуть здійснювати права і свободи, проголошені в Конвенції, одноосібно та спільно з іншими. Це означає, що права та свободи забезпечуються окремим особам, які можуть користуватися ними і колективно, спільно з іншими особами, але це не є колективне право. У Коментарі до Конвенції зазначається, що термін “інші” потрібно розуміти в найширшому значенні: особи, які належать до цієї національної меншини, іншої національної меншини чи до більшості. Розділ II (ст. 4–19) містить перелік спеціальних принципів, які зобов’язуються застосовувати учасники Конвенції щодо захисту національних меншин. Ст. 4 (п. 1) зазначає, що держави — члени Конвенції гарантують особам, які належать до національних меншин, право рівності перед законом, право на рівний правовий захист, на заборону будь-якої дискримінації на підставі належності до національної меншини. Це важливе принципове положення стосується всього контексту Конвенції. У параграфі 2 (ст. 4) вказано на зобов’язання держав “вживати, у разі необхідності, належні заходи з метою досягнення в усіх сферах економічного, соціального, політичного та культурного життя повної

та справжньої рівності між особами, які належать до національної меншини, та особами, які належать до більшості населення”. Ст. 5 (параграфи 1–2) забезпечує гарантії особам, які належать до національних меншин, у сфері духовно-культурного розвитку та збереження їхньої ідентичності. У параграфі 1 цієї статті перелічено чотири істотні елементи ідентичності національних меншин: релігія, мова, традиції та культурна спадщина. У параграфі 2 держави беруть на себе зобов’язання “утримуватись від політики та практики асиміляції осіб, які належать до національних меншин, проти їхньої волі, захищаючи цих осіб від будь-яких дій, спрямованих на таку асиміляцію”. У Коментарі до Конвенції наголошується, що цей параграф не забороняє добровільну асиміляцію, а також не заважає державам реалізувати заходи щодо загальної політики інтеграції країни. Таким чином, підтверджується теза, що культурна різноманітність має бути джерелом і чинником збагачення суспільства, а не його розділення. У ст. 6 особливу увагу приділено необхідності “заохочення атмосфери терпимості та міжкультурного діалогу”. Для цього державами вживатимуться ефективні заходи для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, які проживають на дотичних їхніх теренах, незалежно від етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності. Особливо вказано на сфері освіти, культури та інформації, чим вказано особливу важливість їх у досягненні сформульованих цілей. У параграфі 2 ст. 6 держави зобов’язуються “вживати належні заходи для захисту осіб, які можуть стати об’єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їх етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності”. У ст. 7–9 держави — учасниці Конвенції гарантують забезпечення прав осіб, які належать до національної меншини, на такі фундаментальні свободи: свобода мирних зборів, асоціацій, виявлення поглядів і думки, совісті та релігії. У ст. 8 і 9 докладніше викладено правила захисту деяких свобод, вказаних у ст. 7. Ст. 10, 11 та 14 присвячені мовній політиці. Вони мають

велике значення з огляду на те, що використання рідної мови представниками національної меншини є основним засобом вияву їхньої ідентичності, збереження ними самобутності. Згідно з параграфом 1 ст. “за кожною особою, яка належить до національної меншини, визнається право на вільне і безперешкодне використання мови своєї меншини, приватно та публічно, в усній і письмовій формі”. У параграфі 2 ст. 10 зазначено, що держави-учасниці намагаються забезпечити, за можливості, умови використання мови відповідної національної меншини; спілкування цих осіб між собою та з адміністративною владою. Це можна здійснити за таких обставин: у місцевостях, де традиційно проживають особи, які належать до національних меншин, або де вони становлять значну частину населення на прохання таких осіб, якщо воно відповідає реальним потребам. У Коментарі до Конвенції подано роз’яснення сутності положення параграфа 2 ст. 10. По-перше, воно стосується тільки адміністративної влади; по-друге, сформульоване вельми гнучко й надає сторонам, які підписали Конвенцію, велику свободу для маневру. По-третє, вислів “у місцевостях, де традиційно проживають особи, які належать до національної меншин” не стосується меншин, які історично проживали в певному районі, а лише тих, які проживають там тепер (параграф 3 ст. 11 та параграф 2 ст. 14). У ст. 11 (параграфи 1–2) за кожною особою, яка належить до національної меншини, визнається як право “використовувати своє прізвище (по батькові) та ім’я мовою своєї меншини й право на їх офіційне визнання (із затвердженням — відповідно до умов, передбачених у їхніх правових системах), так і право публічно виставляти вивіски, написи та іншу інформацію приватного характеру мовою її національної меншини”. У параграфі 3 ст. 11 держави-учасниці підтримують використання традиційних місцевих назв, назв вулиць та інших топографічних показників, призначених для загального користування, паралельно мовою національних меншин. Застосовуючи цей принцип, державам слід враховувати конкретні обставини, власні закони і, за потреби, угоди з ін-

шими державами. У ст. 14 (параграф 1) держави зобов'язуються визнати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право вивчати мову своєї меншини. Цей параграф, зауважується в Коментарі, не має на увазі позитивних дій, особливо фінансових, з боку держави. Параграф 2 цієї статті стосується вивчення рідної мови і навчання рідною мовою меншин. З урахуванням можливих труднощів фінансового, адміністративного та технічного характеру, з якими можуть зіткнутися держави, зобов'язання сформульовані дуже гнучко, залишаючи сторонам, що підписали Конвенцію, свободу для маневру. Для їх реалізації потрібно дотримуватися кількох умов, зокрема наявності “достатньої необхідності” в осіб, які належать до національної меншини. Вислів “за можливості” свідчить, що виконання положення залежить від наявних ресурсів держави. Викладання мови відповідної меншини або навчання цією мовою, зазначено у параграфі, здійснюється в межах своїх освітніх систем. Питанням розвитку культури, історії, мови та релігії національних меншин присвячено ст. 12. Тут звернено увагу на забезпечення належних можливостей для підготовки вчителів, доступу до навчальних посібників, сприяння контактам між учнями та вчителями, які належать до різних громад. У параграфі 3 ст. 12 сторони “зобов'язуються створити особам, які належать до національних меншин, рівні можливості для доступу до освіти всіх рівнів”. У ст. 13 сторони в межах своїх освітніх систем визнають за особами, які належать до національних меншин, право створювати власні приватні освітні та навчальні заклади і керувати ними. Ст. 15 свідчить про зобов'язання держав-учасниць створювати необхідні умови для ефективної участі осіб, які належать до національних меншин, у культурному, соціальному й економічному житті та у державних справах, зокрема тих, які їх стосуються. У Коментарі до Конвенції пояснюється, які заходи з РЄ підтвердили підхід, реалізований в інших міжнародних документах. У Р. к. п. з. н. м. закладено принцип, згідно з яким усі її положення запроваджуються виключно через національне законо-

давство кожної держави та її державну політику.

Рамкова конвенція про захист національних меншин та пояснювальна доповідь // Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. Укр.-Амер. бюро захисту прав людини. — К., 1998. — Вип. 21.

О. Антонюк

Раса і політика (фр. *race*, від італ. *razza* — порода) — велика спільнота людей, яка має спільну біологічну природу, що в процесі історичного розвитку не втрачає своєї єдності за спільністю походження та сукупністю певних спадкових фізичних особливостей (будова тіла, колір шкіри, риси обличчя, форма голови, колір очей, волосся тощо). Ця теза визнається представниками практично всіх наукових і політичних течій. Твердження про те, що основні риси фізичної організації людини (будова кістяка, м'язів, мозку, особливості психіки) однакові у людей різних рас і вони мають однакові здібності до культурного розвитку, сприймається й оцінюється неоднозначно. Зокрема, це стосується намагань представників науки з марксистського табору і шкіль антропогалітаризму відкинути вплив природних чинників на особливості формування і розвитку культури різних рас, та звести все до впливу суспільних умов і рівня розвитку продуктивних сил певного соціуму. Саме в цьому середовищі народилася спекулятивна ідея завести важливу наукову проблему на манівці. З метою її дискредитації і відвертого політичного шельмування, вони звинуватили своїх опонентів у псевдонауковості, назвавши расистами і проголосивши на весь світ: “Расизм — реакційна політична доктрина і людоненависницька практика експлуататорських класів, спрямована на поневолення народів як нібито расово неповноцінних”. Склалася ситуація, за якої дослідження рас і расових проблем у СРСР заборонили під виглядом боротьби з проповіданням расової чи національної винятковості, що каралося законом. Ці норми залишаються чинними і нині майже у всіх країнах світу, включаючи й Україну.

Однак неприпустимо ототожнювати науку про раси — расологію і політично-ідеологічну доктрину — расизм.

Термін “раса” вперше запровадив у науковий обіг французький натураліст Ж. Бюффон 1740 р. для позначення підрозділів видів тварин і рослин, згодом його було поширено і на людський рід. Це поклало початок новій науці, яка пізніше отримала назву расологія. Упродовж певного часу вона не виходила за межі суто біологічних проблем.

Расова теорія як самостійний філософський напрям, що вийшов на широке поле дослідження природи людини, сформувалася всередині XIX ст. на основі праць Жозефа Артура де Гобіно (Франція) і Густава Фрідріха Клема (Німеччина). До початку XX ст. дослідження перших расологів сприймалися як цікава екзотика, проте вони дуже швидко здобули визнання як важливі наукові досягнення. Доленосними для расової теорії стали вкотре відкриті Г. Менделем закони спадковості. Німецький вчений М. Грубер використав здобутки расології для дослідження демографічних проблем, зокрема для пошуку причин стрімкого зниження рівня народжуваності. Це стало поштовхом для започаткування нового наукового напрямку в расології — расової гігієни. Нові обрії в уявленні людей про самих себе відкрила унікальна книга географа Вільяма Раплі “Раси Європи”, яка побачила світ в Америці. Ця праця стала справжнім викликом панівній ідеї про рівність усіх людей. Проте там не йшлося ні про “вищі”, ні про “нижчі” раси, а лише про їхні відмінності, що немає нічого спільного з так званим расизмом.

Цікаві знахідки виявилися, зокрема, у працях Франца Ленца про расові відмінності між українцями, росіянами та білорусами, датовані 1915 р. Він встановив, що в українців “більше альпійської і динарської крові, а у москвітів — нордичної і монгольської... Переважаюча маса великоросів і білорусів має фінське походження, внаслідок чого вони ближчі до північних німців. Тим часом українці мають більше схожості з південними німцями”.

Одним з найвидатніших расологів світу став німецький вчений Ганс Ф. К. Гюнтер, автор ґрунтовних праць “Расологія німецького народу” і “Расологія Європи”, які містять порівняльні характеристики расової природи різних народів світу. Він звернув увагу на те, що “все більше людей переконують-

ся в тому, наскільки мало впливає на окремих людей і народи середовище. Набагато більше значення мають спадкові задатки”.

Найбільшим науковим здобутком вченого стало те, що він створив всеохоплюючу політичну расову ідеологію, в основі якої лежить принцип спадкової нерівності людей. Це принесло йому всевітнє визнання з одного боку, а з іншого — багато горя як від націонал-соціалістів Німеччини, які спочатку його обожнювали, а потім переслідували, так і від учасників антигітлерівської коаліції по закінченні Другої світової війни. Гюнтер не був членом нацистської партії, проте за свої наукові досягнення отримав золотий значок партії з рук самого Адольфа Гітлера. Його опонентами в СРСР були всі без винятку члени КПРС, які вірно служили юдобишовицькому режиму. Вони й нині намагаються заборонити расологію.

Ганс Ф. К. Гюнтер. Избр. работы по расологии / Пер. с нем. А. М. Иванова. — М., 2002.

Г. Мусяк

Раси — великі підрозділи людства, що сформувалися історично та які мають загальні біологічні особливості спадкового характеру (колір шкіри, очей, волосся, форму черепа, зріст, склад крові тощо). Сучасне людство складається з трьох великих Р.: екваторіальної (об’єднує австралоїдну расу, що мешкає в Австралії і Океанії та негроїдну, розповсюджену переважно в Африці), монголоїдну (в неї входить, крім монголоїдів Азії, і американоїдна раса, яку складають індіанці Північної, Центральної та Південної Америки) та європеїдну (крім Європи розповсюджена по всіх інших континентах).

Г. Щокін

Расизм — об’єднує концепції, що поділяють людські раси на “вищі” та “нижчі”, а також відображує пов’язану з цими концепціями політику панування одних рас над іншими. Р. був офіційною політикою фашистської Німеччини та є державною ідеологією Ізраїлю у формі сїонізму.

Г. Щокін

Реваншизм (від фр. *revanchisme* — відплата, помста) — політика перемо-

женої сторони (держави, партії та інших суб'єктів політики), яка спрямована проти переможця з метою повернення собі втрачених переваг (територій, лідерства в парламенті чи уряді тощо). У світі рідко яка країна не вдавалася до Р. Так, Радянська Росія вдалася до імперського реваншизму до Української народної республіки в 1917–1920 рр. з метою відновлення єдинонеподільної Російської імперії і повернення України в її лоно. Після поразки у Першій світовій війні Німеччина вдалася до Р. у 30-х роках ХХ ст. з метою перегляду ганебних для неї умов Версальського мирного договору, що стало однією з причин розв'язання Другої світової війни. Повоєнна доба була багата на вияви Р. Німеччина прагнула відновити після поразки свою державність і територіальну цілісність шляхом об'єднання ФРН і НДР, що й стало реальністю 1989 р. Щодо Японії, то її Р. виявляється в намаганні повернути собі Курильські острови, які від 1945 р. належать СРСР, а згодом після його розпаду 1991 р. перейшли до Російської федерації. Р. Росії стосовно України після проголошення нею незалежності має традиційний зміст і форму — шляхом воєнних погроз Чорноморського флоту в Криму, економічно-енергетичного шантажу і політичного тиску на владу України заганяти її в Єдиний економічний простір з подальшим відновленням якогось нового СРСР. У цьому їй активно надає політичну підтримку проросійська “п'ята колона” у Верховній Раді України, авангардом якої є Соцпартія та Компартія України, до яких приєднуються менші “брати” по нещастю — різні прогресивні соціалісти та соціал-демократи (об'єднані).

Р. як політика відплати та помсти має широкий спектр конкретного виявлення. Він не обмежується ярликами “реваншистів”, які традиційно навіщують лише на Німеччину чи Японію. Р. буває прогресивним (національно-визвольна боротьба поневоєних народів за відновлення незалежності) і агресивним (загарбницькі війни одних держав проти інших).

Г. Мусієнко

метою внесення докорінних змін. Узвичаєно під Р. розуміють перегляд догм, усталених теорій, основ ідеологічних вчень. Як політична течія Р. виник у 90-х роках ХІХ ст. у соціально-демократичному середовищі і був спрямований на реформування засад марксизму. Серед найяскравіших представників Р. — Е. Бернштейн, К. Каутський, О. Багер, Л. Мартов та ін. Пізніше Р. переродився у течію реформізму, представники якого забезпечували, зокрема, необхідність революційних змін, провідну роль у суспільному поступі пролетаріату, виступали за “гуманізацію” соціалізму, свободу економічної та політичної конкуренції тощо. В тих чи інших формах Р. зберігся і в сучасних марксистських і споріднених течіях.

Ю. Бондар

Революційна народна боротьба — екстремістська лівацька група в Греції. Створена в 1971 р. з метою ведення боротьби з імперіалізмом і капіталізмом, ліквідації військової присутності США у Греції. Пік діяльності припадає на початок 1991 р. Має також назву Організація революційної міжнародної солідарності. Чисельність невелика — близько 30 осіб бойового ядра. Займається тероризмом, організацією деструктивних акцій.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Революційна партія робітників — лівоекстремістська група троцькістського спрямування. Створена у Великій Британії. Максимальна активність припадає на 70–80-ті роки ХХ ст. На рахунок Р. п. р. низка терористичних акцій. Вважають, що група має контакти з групою Бригади гніву, з Ірландською республіканською армією. Характерно, що моральну та фінансову підтримку Р. п. р. мала і має від відомих представників мистецтва і культури. Нині група нібито припинила діяльність і знаходиться на нелегальному становищі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным во-

Ревізіонізм (від лат. *revisio* (*revisionis*)) — перегляд чого-небудь з

низированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Революційні збройні сили Нікарагуа — збройне формування бувших військовослужбовців і співробітників поліції сандіністського режиму, незадоволених своїм соціальним становищем після демобілізації. Створене в Нікарагуа в 1998 р. На озброєнні формування автомати, гранати. Основний район бойових дій — Магагальпа. Про керівництво Р. з. с. Н. мало відомо. Чисельність невелика — кілька десятків осіб.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным воензированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Регресія психологічна (лат. *regressio*, від *regredior* — повертаюсь, зворотний рух) — своєрідний захисний механізм, як форма психологічного пристосування в ситуації конфлікту і тривоги, коли людина обирає більш ранні, менш зрілі і менш адекватні зразки поведінки, які, на її розсуд, гарантують захист і безпеку. Психологи вважають, що Р. п. — це повернення організму до умов, ситуації функціонування значно простішої, ніж та, що дає йому можливість функціонувати на вищому, складнішому рівні. З Р. п. тісно пов'язана регресія поведінки, як форма психологічного захисту, що є своєрідним поверненням до ранніх, пов'язаних з дитинством типів поведінки. Регресія поведінки виявляється у стресогенних ситуаціях і вважається не досить ефективним захистом, оскільки індивід замість того, щоб справитися із ситуацією, змушений відійти від реальності, повернувшись до тієї стадії розвитку особистості, в якій переживалося почуття задоволення.

Психология: Слов. / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1990.

М. Головатий

Редакція (редакційний колектив) — організація (колектив), що здійснює підготовку і випуск у світ друкованих та інших видань, теле-, радіопередач (програм). Редакційний

колектив може бути засновником, видавцем друкованого ЗМІ, телерадіоорганізації, утворюватися засновником для виконання редакційних функцій. Будь-яке втручання засновника (співзасновників) у редакційно-творчий процес при цьому законодавчо заборонено. Керівником Р. є редактор (головний редактор), який призначається і звільняється з посади відповідно до статутних вимог Р., відповідає за зміст видання і якість оприлюднених матеріалів, займається організацією редакційної діяльності. У деяких випадках може вводиться посада шеф-редактора — керівника Р., який здійснює загальне керівництво творчим процесом, сприяє вирішенню творчих та організаційних питань. Інші значення Р.: приміщення, в якому здійснюється редагування; варіант якого-небудь літературного, наукового або музичного твору чи окремої його частини.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001; Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Рекомендації щодо використання мов меншин у телерадіомовленні — підготовлені групою незалежних експертів і прийняті Верховним комісаром у справах національних меншин восени 2003 р., як рекомендації до дії, з метою максимального дотримання прав людини у світі. Поряд з раніше розробленими Гаазькими, Ословськими та Лундськими рекомендаціями, ці Рекомендації спрямовані на стимулювання прийняття державами конкретних дій, щодо послаблення напруги, пов'язаної з питаннями національних меншин, попередженням конфліктів. Вони ставлять за мету надати державам практичну допомогу в розробці політики і законодавства, які б повністю відповідали букві і духу міжнародних стандартів, брали до уваги та відповідали потребам і інтересам усіх секторів населення, включаючи осіб, які належать до мовних меншин. Враховуються також особливості технологічного розвитку сучасного телебачення і радіомовлення та зростаючі можливості використання кількох мов у га-

лузі комунікації. Рекомендації містять основні принципи використання мов меншин у телерадіомовленні, а саме: свобода висловлювання думок; культурне і мовне різноманіття; захист самотності людини; рівність і недискримінація. У розділі II “Політика” ставиться завдання: розробка державної політики для використання мови(-ов) меншин у телерадіомовленні; підвищення відповідальності за здійснення державної політики в телерадіомовленні тощо. Зокрема, зазначається, що “регулюючи використання мови в телерадіомовленні, держави можуть підтримувати використання окремих мов. Заходи, що підтримують одну або кілька мов, не повинні приводити до обмеження у використанні інших мов. Держави не можуть заборонити використання тієї чи іншої мови на телерадіомовленні. Заходи по підтримці тієї чи іншої мови в телерадіомовленні не повинні утискувати права осіб, що належать до національних меншин”. У розділі IV “Підтримка мов меншин” вказується, що “держави повинні підтримувати мовлення на мовах меншин” і наголошується на забезпеченні доступу до мовлення на всіх рівнях — загальнонаціональному і регіональному (місцевому). В Рекомендаціях визначено: частоту мовлення; канали мовлення; мережу мовлення; фінансування та підготовку кадрів для засобів масової інформації на мовах національних меншин. Так, щодо питання громадського фінансування, то Рекомендації містять наступні положення: “Держави повинні розглянути можливість надання фінансової підтримки мовленню на мовах меншин. Це може бути досягнуто шляхом надання прямих субсидій, створення сприятливих фінансових і податкових умов і звільнення від уплати певних податків за надання або зміну ліцензії”. У спеціальній пояснювальній записці до Рекомендацій додаються рекомендації по використанню мов меншин у телерадіомовленні. Основою таких рекомендацій є: пояснення сутності положення “вільне висловлювання думок”, як одне з найважливіших положень Загальної декларації прав людини, інших міжнародного характеру і масштабів документів. Так, у Міжнародному пакті про громадянські

і політичні права (1966) (ст. 19, ч. 2 і 3), зазначається: “Кожна людина має право на вільне висловлювання своєї думки: це право включає свободу шукати, отримувати і розповсюджувати будь-якого роду інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово або за допомогою преси, художнього вираження, або в інший спосіб на свій вибір”. За визначенням Комітету ООН з прав людини, закріплене у цій статті право на вільне висловлювання своєї думки включає не лише право шукати й отримувати будь-яку інформацію та ідеї, а й здійснювати це право будь-якими засобами. Згідно зі ст. 15(а) Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966) держави-учасниці визначають право кожної людини на участь у культурному житті, а ст. 27 цього документа захищає право осіб, які належать до мовних меншин, користуватися своєю культурою, а також рідною мовою спільно з іншими членами групи. Захист і дотримання плюралізму в телерадіобаченні, що відображає культурне і мовне різноманіття, є необхідним компонентом права людини на вільне висловлювання й обстоювання власної думки, точки зору. Згідно зі ст. 10. Європейської конвенції про транскордонне телебачення (1989) держави-учасниці повинні вживати заходів, щоб не ставити під загрозу плюралізм засобів масової інформації. Крім того, обов’язок держав-учасниць — захищати мовну (або іншу) самотність осіб, які належать до національних меншин. Цей обов’язок закріплений у низці спеціальних міжнародно-правових документів і судовій практиці Європейського суду з прав людини. Основною принципом міжнародного гуманітарного права є заборона на дискримінацію, в тому числі й за мовною ознакою. Принцип недискримінації включає в себе зобов’язання ставитися по-різному до людей, які знаходяться в різних положеннях з тим, щоб забезпечити бажану фактичну рівність. Крім того, принцип недискримінації включає в себе використання спеціальних і конкретних засобів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності осіб, які належать до національних меншин.

Рекрутування еліт — певний соціальний механізм добору, підготовки та висування осіб на провідні позиції у суспільстві. Може вести, залежно від своїх особливостей, або до розвитку соціальної системи, або до її стагнації та занепаду. Основними суспільними інститутами з рекрутування еліт виступають: родина, навчальні заклади, армія, релігійні, професійні та громадські організації. Головним у цьому питанні є система освіти з її багатьма ступенями (початкова, середня, вища, аспірантура/докторантура), на кожній з яких, при її правильному функціонуванні, відбувається поетапний добір, підготовка та висування претендентів на відповідні елітні позиції. Покращенню механізму рекрутування еліт сприяє створення прозорих демократичних процедур формування політичної, господарської та культурної еліти.

Г. Щокін

Релігійний космополітизм (від грец. — *cosmopolitis* — громадянин світу) — система поглядів, ідей, які спрямовані на утвердження позачасовості й позапросторовості віросповідних істин релігії, її вселенськості (позаетнічність) та позадержавність.

Р. к. — явище історичне. Його формування — поступовий і тривалий процес, витoki якого сягають часу домінування ще етнічних релігій. Із розширенням етнічних спільнот (рід, плем'я, народність), здійснювався й перехід від множинності богів первісних “чуттєво-надчуттєвих” вірувань до пантеону богів союзу племен, від богів окремого народу до єдиного Бога нації, а згодом — і всього людства. Цей процес поступової космополітизації релігії отримав назву генотеїзму (від грец. *hen* — один і *theos* — бог). Р. к. з'являється там і тоді, де виникає потреба в поширенні релігії за межі її етнічної природності. Така потреба актуалізується в одночасі з процесом перетворення релігії на своєрідну ідейно-політичну доктрину певних соціальних груп чи суспільства загалом. Вирішальне конституювання Р. к. як принципу релігійного життя відбувається в епоху формування імперій, багатоетнічних держав, які об'єктивно вимагали існування єдиної об'єднувальної ідеологічної системи, функ-

ції якої відводилися релігії. Р. к. водночас є і фактором-причиною, і результатом-наслідком нівелювання певної етнічної специфіки, віровчень, культу, організації. Він універсалізує релігійну сферу, робить релігійні та загальнолюдські цінності пріоритетними над етнічними, національними. Р. к. є неодмінною ознакою так званих світових релігій — буддизму, християнства, ісламу. Проте в кожній релігійній традиції він має свою відмітну специфічну особливість. Так, у християнстві космополітизм постає як вселенськість, кафолічність, соборність, а етнічність — як помісність. Означений характер церкви виявляється в тому, що така церква віру в Христа проповідує всім людям, у всі часи та на всіх землях. При цьому домінуючим є наступне: 1) всі народи належать до Народу Божого, оскільки Бог створив людське ество єдиним; 2) Дух Святий освячує Народ Божий; 3) Кафолічна церква (багатоєдна, всеєдна), збираючи всі народи в Народ Божий, не применшує, а освоює, вбирає в себе здібності й цінності інших народів; 4) єднає всі народи в Народі Божім віра в Ісуса Христа і благодать Духа Святого; 5) всі народи будуть спасенні, адже спасительний промисел поєднує і всіх тих, хто визнає Творця, інших, хто не з своєї провини не знає Євангелія Христового.

Християнство є вселенським не лише через форми організації, а й самперед у всій повноті та єдності свого віровчення, де космополітизм виступає найпоєднованишим. Уся християнська догматика за своїм змістом і сутністю (з основоположною ідеєю єдиного Бога) є космополітичною. Про це яскраво свідчать основні віросповідні принципи, зокрема теоцентризм (Бог присутній у житті не лише того чи того етносу, а й усього людства); креаціонізм (світ створений не для певного етносу, а для всіх людей); антропоцентризм (створений Богом Адам — предок не певної етнічної спільноти, а всього людства) тощо.

Утвердженню космополітичної релігії сприяє як актуалізація й вирішення нею загальнолюдських екзистенційних питань (про життя і смерть, душу, безсмертя тощо), так і спроби розв'язання складних соціальних проблем. Усі світові релігії заявляють про

свій рішучий протест проти соціального гноблення, станового поділу суспільства тощо.

Космополітизм сучасних світових релігій є не обов'язково антиетничним. Він може бути надетнічним, безетнічним, аетнічним і при цьому сприяти розвитку етнічного. Найдосконаліше етнічне водночас є і вселюдським. Нині етнічне й вселенське обопільно доповнюють і органічно довершуються. Космополітичне універсалізує етнічне, а етнічне реалізує космополітичне. Ті самі світові релігії, завдячуючи своїй космополітичності, сприяють виникненню нових синкретичних форм прочитання загальнорелігійних значень. Внаслідок такого дійства утворюються національні форми буддизму (чань, дзень), християнства (українське, болгарське, грецьке), ісламу (турецький, іранський) і т. ін.

Академічне релігієзнавство. — К., 2000; Кернс Э. Дорогами християнства. — М., 1992; Сміт Е. Національна ідентичність. — К., 1994; Філіпович Л. Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення. — К., 2000.

А. Черній

Релігійний націоналізм — своєрідна форма вияву свідомості нації, соціально-психологічний стан, в основі якого — самоусвідомлення конкретним етносом своєї етнорелігійної самості, специфіки самодостатнього етнорелігійного організму й відчуття своєї належності до нього та дії в напрямі досягнення цілей і завдань нації. Р. н. як і націоналізм взагалі — явище діяльне й творчосуще. У процесі розвитку історії він неодноразово засвідчував це, захищаючи, зберігаючи від асиміляції, зникнення не одну національну самість. Так, іспанці відстояли свою етнонаціональну самобутність у боротьбі з арабськими завойовниками (маврами-мусульманами) під знаменами католицизму, голландці виборили свою національну незалежність від Іспанії, завдячуючи ідеям протестантизму; українці відстояли власну національну ідентичність у національно-визвольній боротьбі з поляками, турками завдяки православ'ю; естонці, фіни не без вирішального впливу протестантизму, стали націями. І подібних прикладів багато.

У сучасній Україні до когорти прибічників Р. н. належать рідновіри — неоязичники, які через самоцінність власних релігійних вірувань утверджують самобутність і велич українського етносу і навпаки. Вони послідовно й активно підтримують ідеї національного розвитку, збереження єдності України, духовного зростання українства. Тобто конструктивно прислужують завданню зміцнення національної самосвідомості більшість українців. Йдеться про язичницькі неорелігії власне українського походження: Рідну українську національну віру (РУН — віру), Рідну віру, Собор рідної української віри та ін.

Бромлей Ю., Подольный Р. Человечество — это народы. — М., 1990; Гадчев Т. Национальное образование. — М., 1989; Этнические факторы в жизни общества. — М., 1991; Этнос и этнические процессы. — М., 1993; Етнос і релігія. — К., 1998; Нельга О. В. Теорія етносу. — К., 1997; Черній А. М. Релігієзнавство. — К., 2005.

А. Черній

Релікти етнічні — (від лат. *relictum* — залишок) — предмети і явища, що збереглися й дійшли до сучасників у своїх первинних формах і змістовному наповненні як реальне свідчення самобутності, специфічності певного етносу. До них належать зразки вірувань та об'єктів поклоніння, звичаїв і обрядів, фольклору (казки, прислів'я, пісні, танці тощо), предметів домашнього вжитку та їжі, житла, одягу і, звичайно, мовне екзистенційне ядро (внутрішній духовний лад, цілісність й особливість) певного етносу. Так, до найвідоміших реліктів українського етносу можна віднести традицію вшанування гостей хлібом-сіллю, вишивати одяг на плечах, рукавах і грудях, рушники, білі хати з внутрішнім і зовнішнім оздобленням за законами естетики. Українця важко уявити без пісні (записано сотні тисяч їх зразків), що ввібрала в себе специфіку художнього мислення своїх творців і носіїв. Пісня супроводжує все свідоме життя нашого народу — від коліски і до переходу в земне небуття. Виникнувши в сиву давнину, і нині пісня перебуває в активному побутуванні, підтримуючи формування національної самосвідомості. Загальне визнання у

всьому світі отримали українські ліричні пісні, зокрема про кохання, родинне життя, суспільно-побутові — козацькі, чумацькі, наймитські, емігрантські, рекрутські, солдатські тощо. Широковідома багата й дотепна українська пареміографія, основу якої становлять прислів'я та приказки, загадки, народні прикмети, порівняння, каламбури, вітання, побажання, влучні афористичні вислови тощо. Далеко за межами України відомі особлива українська страва, кутя, як символ не лише врожаю, а й єдності Землі і неба (Сонця), та писанки — символ народження весняного сонця. Р. є те, що, попри природний історичний розвиток і зміну етнічного, дає можливість етносу зберегти свою самототожність, залишити незмінною свою сутність, не втратити свою ідентичність.

Даниленко В. Кам'яна могила. — К., 1989; Липа Ю. Призначення України. — Л., 1992; Мицик В. Ф. Священна країна хліборобів. — К., 2003; Чмихов М. Давня культура. — К., 1994.

А. Черній

Репресії (від лат. *repressio* — придушення) — каральні заходи, покарання, які застосовують державні органи проти опозиційних діячів, рухів чи певних груп населення. Включаючи в себе примусовість і покарання, Р. мають загальні риси з карним покаранням. Однак “Р.” більш широке поняття. Вона виходить за нормовані рамки закону й може ґрунтуватися на сваволі влади, виправдуватися винятковістю положення. Р. можуть проводитися на підставі політичних, етнічних, релігійних, чи соціальних чинників. Репресивні заходи можуть бути використані як проти окремих осіб, так і мас. Коли Р. здобувають масовий характер і число жертв стає значним, можна говорити про політику терору. Важливою функцією Р., крім фізичного нищення противників (справжніх чи уявних), є творення атмосфери страху з метою запобігання певним діям і послаблення волі до опертя. Існує великий спектр репресивних заходів, як-то: покарання у вигляді позбавлення життя або свободи, заслання чи вислання на спецпоселення без пред'явлення обвинувачення в конкретному злочині з конфіскацією майна і без такої; депортації,

видворення з країни та позбавлення громадянства; притягнення до примусової праці в умовах обмеження прав і свобод осіб, визнаних соціально небезпечними для держави або політичного ладу за класовими, соціальними, національними, релігійними або іншими ознаками; застосування примусових заходів медичного характеру тощо, здійснювані в судовому, позасудовому або адміністративному порядку. Як явище Р. є давнім витвором людства, проте щойно в модерну добу вони стали раціоналізованим і цілеспрямованим засобом політичної боротьби репресивної влади. Р. є протизаконним застосуванням насильства, хоч деякі режими їх відкрито чи завуальовано легалізують. Репресивні засади застосовувалися ще в Римській імперії проти християн, у Франції проти протестантів-гугенотів, влада Великої Британії проводила жорстокі каральні заходи проти ірландців, відновлені в ХХ ст. Польська держава запровадила репресивну політику щодо національних меншин (зокрема, українців). Великих масштабів набрали репресивні дії владних режимів нацистської Німеччини і комуністичного СРСР. У результаті цих Р. постраждали мільйони людей.

Геноцид и массовые репрессии. — Минск, 1996; Куртка С., Верт Н. и др. Черная книга коммунизма. Преступления. Террор. Репрессии. — М., 1999; *Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20–80-ті роки: Матеріали міжнар. наук. конф.*, 15–16 верес. 1994 р. / НАН України; Ін-т іст. України / П. П. Панченко (ред.). — К., 1998.

В. Деревінський

Репресії політичні (від лат. *repressio* — придушення) — різновид політичного насилля, сутність якого полягає в брутальному придушенні чи знищенні носієм влади супротивної сторони. Р. п. є формою прямого здійснення політичного насилля. Джерелом таких репресій виступає протилежність інтересів різних суб'єктів політики, а засобом — вживання грубої сили при оперті на органи безпеки й правопорядку, військові формування, застосування техніки. Суб'єкти Р. п. можуть бути різними — лідер держави, правляча партія, хунта та інше, але в будь-якому разі цей суб'єкт належить до владних структур, числа носіїв вла-

ди. Цим Р. п. відрізняються від інших видів політичного насилля — бунтів, повстань, страйків, заколотів, змов і т. ін. Мета Р. п. полягає в збереженні й зміцненні існуючих владних стосунків, у досягненні поставлених правлячими структурами цілей в умовах протистояння (реального чи вигаданого) їм з боку інших політичних сил чи соціальних груп. Метою виступає також створення у суспільстві атмосфери страху, масового пароксизму ненависті до противників (справжніх чи уявних) правлячого режиму. Р. п. не обов'язково існують лише у вигляді відкритого терору — масових вбивств, масових арештів і позбавлення майна та волі. Вони можуть виявлятися і через практику остракізму, грубого психологічного чи економічного тиску — позбавлення об'єктів Р. п. роботи й одночасно засобів до існування (як це було в 60–80-х роках ХХ ст. в СРСР стосовно дисидентів).

В історії суспільної думки деякі автори намагалися розкрити онтологічні основи Р. п. Англійський публіцист і політичний діяч Е. Берк (1729–1797) вбачав джерело Р. п. у прагненні людей пристосувати реальне життя до абстрактних схем “соціальної геометрії”, російський державний діяч М. Сперанський (1772–1839) у найвищому пристосуванні людини до насилля, а не насилля до людини, російський юрист і філософ П. Новгородцев (1886–1924) визначав природу Р. п. як насилля над людиною в ім'я абстрактного ідеалу. Ці роздуми розкривають одну з прихованих причин позитивного сприйняття Р. п. у середовищі широкого загалу. В тій системі суспільних координат, де людина виступає лише як носій і засіб розвитку ідеї, Р. п. можуть подаватися і сприйматися (навіть представниками тих груп, проти яких ці репресії спрямовані) як необхідний елемент боротьби в ім'я торжества Добра, Справедливості.

У демократичному суспільстві, вибудованому на принципах гуманізму й верховенства права, Р. п. втрачають свою легітимність і привабливість, хоч абсолютних гарантій неможливості їх рецидиву тут також не існує.

Берк Э. Размышления о революции во Франции // Социс. — 1991. — № 6–8; Бессонов Б. Фа-

шизм: идеология и политика. — М., 1989; Глюксман А. Новая этика: солидарность потрясенных // Вопр. филос. — 1991. — № 3; Головатий М. Політичне насилля // Політологіч. слов. — К., 2005; Зимищев А. Психология политической борьбы. — К., 1992; Короленько В. Письма к Луначарскому // Нов. мир. — 1988. — № 10; Левченко О. Терор як масова комунікація // Практ. філос. — 2001. — № 1.

В. Ятченко

Ретрансляція — проміжне приймання радіо-, телесигналів для підсилення їх та наступного передавання до споживачів передач і програм безпосередньо або в запису.

Ю. Бондар

Референдум (відлат. *referendum* — те, що має бути повідомлене) — всенародне опитування з найважливіших питань державного, суспільного життя, народне волевиявлення. Відповідно до Конституції України всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень та за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи стосовно призначення Р. зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області. До повноважень Верховної Ради України належить призначення всеукраїнського Р. про зміну території України (це питання вирішується виключно шляхом референдуму). Президент України проголошує всеукраїнський Р. за народною ініціативою, призначає його з питань змін до Конституції України, які пропонуються Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і за умови їх прийняття такою самою кількістю складу Верховної Ради. Р. не може проводитися щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії. Р. (можливість його проведення) часто використовують з політичною метою та в політичних інтересах. У сучасній історії України тема Р. виникла при обговоренні питань щодо збільшення (зменшення) повноважень Президента України, федеративного устрою держави, надання російській

мові статусу державної, членства України в НАТО. У деяких регіонах, зокрема в Криму, проводилися опитування, яким намагалися надати статус Р., однак юридичних наслідків вони не могли мати.

Основні чинні кодекси і закони України. — К., 2003.

Ю. Бондар

Римський клуб (РК) — добре організована філія Комітету 300. Створений 1968 р., діє під егідою Організації Північноатлантичного договору (НАТО), і більшість функціонерів РК прийшли в нього з НАТО. Усі основні положення політики НАТО були сформульовані РК, а потім стараннями члена Комітету 300 лорда Каррінгтона НАТО було поділено на дві фракції: політичну групу влади (ліві) і власне військову структуру.

За період з 1968 до 1972 р. РК перетворився на організацію, що об'єднує вчених “нової науки”, глобалістів, футурологів та інтернаціоналістів різних напрямів. В основу доктрини нової організації покладено книгу організатора та ідеолога РК Ауреліо Печчеї “Людські якості”, де він пише: “Вперше відтоді як християнський світ став на поріг першого тисячоліття, величезні маси людей перебувають в неспокійному очікуванні наступу чогось невідомого, що може повністю змінити їхню спільну долю... Людина не знає, що означає бути сучасною людиною... Людина придумала казку про злого диявола, проте, якщо й існував колись злий диявол, то це — сама людина... Тут ми маємо людський парадокс: людина потрапила в пастку своїх виняткових здібностей і досягнень... З тих пір, як людство відкрило “скриню Пандори” з новими технологіями, воно страждає від неконтрольованого приросту населення, манії зростання, енергетичних криз, фактичної та потенційної нестачі ресурсів, забруднення навколишнього середовища, ядерного божевілля та безлічі інших подібних халеп”.

Це повністю збігається з програмою дії “зелених”, які виникли значно пізніше за підтримки того ж таки РК, щоб загальмувати й повернути назад промисловий розвиток. У широкому сенсі передбачувана програма РК охоплює

роє розробку й поширення постіндустріальних ідей, поширення контркультурних рухів і звичок таких, як: наркотики, рок, секс, гедонізм, сатанізм, віщунство й “рух зелених”.

Упродовж трьох десятиліть Печчеї очолював “Економічну раду Атлантичного інституту” й водночас був виконавчим директором Fiat Motor Company, що належить Джованні Агнеллі. Слід зауважити, що Агнеллі є членом давньої італійської сім'ї з “Чорної Аристократії”, а також важливим членом Комітету 300. Він відіграв важливу роль у розробці всіх проєктів співпраці з Радянським Союзом.

Багато дослідників вважають РК офіційним прикриттям організації змовників, що є союзом англо-американських фінансистів і старих сімей “Чорної Аристократії” Європи, особливо так званої аристократії Лондона, Венеції та Генуї. Таємниця їхнього успішного маніпулювання світом полягає у здатності створювати й управляти економічними спадами і депресіями. Комітет 300 розглядає глобальні соціальні катаклізми й економічні депресії як підготовку до значно серйозніших подій та основний метод створення безлічі груп людей в усьому світі, які в майбутньому стануть покірними отримувачами “допомоги з безробіття”.

РК має свої приватні розвідувальні агентства, а також доступ до Інтерполу, який контролює Девід Рокфеллер. З ним тісно співробітничали усі розвідслужби США, КДБ і Моссад. РК має власні добре організовані політичні й економічні агентства. Саме вони наказали Рейгану зберегти на посаді голови Федеральної резервної системи США Пауля Воркера, ще одного впливового члена Комітету 300.

Організатор та ідейний наставник РК Печчеї завжди заперечував існування національних держав. Він стверджував, що вони гальмують прогрес людства й закликав до “колективної відповідальності”. Націоналізм як ракова пухлина людства — це тема багатьох його доповідей. Його друг Ервін Ласло 1977 р. написав доповідь під назвою “Цілі людства”. Доповідь стала важливою в сенсі подальших досліджень РК. Вона є справжнім програм-

ним документом, що містить випадки проти промислового зростання й урбанізації. Ще один ідеолог РК Харланд Клівленд (посол США в НАТО) підготував доповідь стосовно країн третього світу. У цій надзвичайно цинічній доповіді йшлося про те, що країни третього світу самі між собою мають вирішити, яка частина населення повинна вижити, а яка — бути знищеною. Пізніше Печчеї, використовуючи доповідь Клівленда, писав: “Зруйнований унаслідок політики протистояння трьох найбільших країн і блоків світу міжнародний економічний порядок тріскається скрізь... Необхідно вдатися до відбору тих, кого слід врятувати, — це досить сумна перспектива. Проте, якщо, на жаль, події розвиватимуться саме в цьому напрямі, права приймати такі рішення не повинні належати лише кільком країнам, бо це дасть їм зловісну владу над життям голодуючих усього світу”.

Зі сказаного Печчеї випливає вся політика Комітету 300 — цілеспрямоване знищення африканських націй голодом, що видно на прикладі країн, розташованих на півень від пустелі Сахара. Звісно, це огидний цинізм, бо Комітет 300 привласнив собі право одноосібно розпоряджатися життям і смертю людей. Ці “некороновані володарі світу” повністю відкидають можливість промислового й сільськогосподарського прогресу, а замість нього вимагають аби весь світ підкорявся одній координаційній раді, маючи на увазі РК, заклади НАТО й Комітет 300, що, на їхню думку, і є Світовим урядом.

РК доручив перший “контракт з глобального планування” Масачусетському технологічному інституту, одному з головних дослідних інститутів Комітету 300. На чолі цього проєкту стояли Джей Форрестер і Деніз Мідоуз. Підготовлена цими “дослідниками” доповідь по суті мало відрізняється від проповіді Мальтуса, який стверджував, що природних ресурсів на всіх не вистачить. Доповідь Форрестера й Мідоуза є відвертим обманом людства. У ній замовчується те, що творчий геній людини здатний щоразу знаходити розв’язання проблеми недостатності ресурсів. Наприклад, для створення природних ресурсів можна використати енергію холодного термо-

ядерного синтезу, позитивні результати дослідження якого вже так налякали Комітет 300.

Під контролем РК працюють сотні вчених, але Курт Левін заслуговує на особливу увагу через його роль у підривної діяльності проти Ірану, Філіппін, Південної Африки, Нікарагуа й Південної Кореї. Повалення шаха Ірану відбувалося за планом, розробленим Куртом Левінім і Річардом Фальком під контролем Аспенського інституту, яким керував Роберт Андерсон.

Праця Левіна “Перспективи часу й моральний дух” є керівництвом з пригнічення морального духу націй та окремих лідерів. В інструкціях цього документа зазначається: “Один із головних методів пригнічення морального духу за допомогою стратегії залякування полягає в точному виконанні такої тактики: потрібно тримати людину в стані невизначеності щодо її поточного стану й того, що може очікувати її в майбутньому. Крім того: якщо частота коливань між суворими дисциплінарними заходами й обіцянками гарного поведіння, разом з поширенням суперечливих новин, роблять когнітивну структуру ситуації невизначеною, то людина втрачає увялення і впевненість у тому, приведе її якийсь конкретний план до бажаної мети чи, навпаки, віддалить від неї. За таких умов навіть ті особистості, які мають чіткі цілі й готові піти на ризик, виявляються паралізованими внаслідок сильних внутрішніх конфліктів щодо того, що їм слід робити”.

Програма РК застосовується як до окремих країн, так і до окремих осіб, а також до глав урядів. План Левіна — РК має на меті деморалізувати всіх нас, щоб ми врешті-решт беззаперечно сприймали все, що заплановано для нас, виконуючи накази РК.

Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003.

М. Сенченко

Рівність (aguality) — 1) повна схожість будь-чого за розмірами, якістю, достоїнствами тощо; 2) однакове ставовище людей у суспільстві за рівних політичних і громадянських прав. Загалом виокремлюють два основних поняття Р. Перше — засадниче, згідно з

яким люди постають як рівні істоти (расова, етнічна, гендерна рівність тощо). Вважається, що в такому значенні термін “Р.” є складовою лібералізму. Друге поняття — розподільче. Йдеться про узаконений рівний розподіл усіляких благ (економічних, соціальних, духовних), соціальних можливостей, політичної влади (соціалістична рівність). У такому значенні термін “Р.” найчастіше вживається в егалітарних лівих ідеологіях. Зарубіжні політологи наполягають на тому, що квазіемпіричну рівність людей можна пов’язувати як із суто фізичними рисами, наприклад, думкою Гоббса про рівну природну незахищеність людини, так і з духовними рисами, як-то: раціональністю чи моральністю. Нормативна вимога передбачає, головним чином, чотири основні “сфери застосування”, що не зовсім незалежні одна від одної. Перша сфера — рівна повага у межах певної схеми процесу ухвалення (моральних) постанов. У такому значенні вимога однакового ставлення — це вимога виявляти рівну повагу до думки кожного, хто вимагає, наприклад, при утилітаристському підході, зважаючи на всі обставини, кожен повинен мати однакове значення. Вважається, що це основна, але слабка концепція рівності, оскільки метою постанови може бути диференціація і нерівний розподіл. Друга сфера застосування може ґрунтуватися на так званому об’єктивному ставленні, що представляє вимогу однакового розгляду однакових випадків, хоча дотримання її не завжди дає однакові результати. Третя сфера застосування пов’язана з рівністю розподілу. Йдеться про те, що рівне, однакове до всіх ставлення одночасно вимагає, щоб кожен отримував і рівну частку певних благ. Четверта “сфера застосування” нормативної вимоги — це рівність результату. Рівне ставлення передбачає, що після процедури розподілу індивіди опиняються за однакових умов, беручи до уваги їхнє становище до розподілу та визначаючи відповідно до того становища кількість блага, яку треба дати кожному. У зарубіжній політичній науці загалом використовують два поняття Р.: перше (основоположне) пов’язане з розумінням того, що всі люди є рівними істо-

тами; друге (розподільче), згідно з яким узаконюється значно рівніший розподіл економічних благ, соціальних можливостей (і політичної влади). Окремо можна розглядати Р.: ліберальну, демократичну, соціалістичну, гендерну, расову. Щодо Р. взагалі, існують такі основні типи критичних зауважень: перший — Р. — ідеал беззмістовний, або зайвий; другий — цей ідеал суперечить іншим, ціннішим ідеалам; третій — різні ідеали Р. несумісні один з одним.

Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000; *Малий етнополітологічний словник* / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; *Політологічний енциклопедичний словник* / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; *Політологічний словник*: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005; *Халипов В. Ф.* Власть: Кратологический слов. — М., 1997; *Aristotle. The Politiss*, trans. E. Berker. — Oxford, 1946; *Bell D.* On meritocracy end equality. *Public Interest* 29 (1927), 29–68; *Lukas J. R.*: Against equality. In *Bedau*.

М. Головатий

Ротарі — неполітична неурядова організація суспільного служіння на місцевому, національному й міжнародному рівнях, що входить до складу міжнародної асоціації ділових людей і провідних спеціалістів (надалі іменованій “Клуб”). Їїю основою є система ротаріанських клубів за місцем проживання. Член клубу одночасно входить у ротаріанський округ (District) і міжнародну асоціацію провідних бізнесменів і фахівців Rotary International.

До теперішнього часу ротаріанські клуби виникли в республіках колишнього СРСР — у Києві, Львові, Харкові, Одесі, Донецьку, а також у Москві, Іркутську, Санкт-Петербурзі, Дубні, Єревані, Таллінні, Ризі, Вільнюсі, Якутську й Магадані. У Сибіру й на Далекому Сході кандидатами є Хабаровський, Владивостоцький і Новосибірський клуби. Виявили цікавість до Р. Красноярськ, Барнаул, Кемерово, Єкатеринбург, Ангарськ.

Вищий орган Р. — з’їзд (Convention), який скликається щорічно в головних містах світу. З’їзд обирає Президента й керівний склад Р.

Комітет Rotary International включає 15 осіб, які обираються на два роки. У підпорядкуванні Комітету перебувають Секретаріат і різні комісії. Секретаріат на чолі з Генеральним секретарем керує всією організацією й розпоряджається її фінансами.

Раз у два-три роки збирається Законодавча Рада, що є ротаріанським парламентом для обговорення пропозицій з'їзду й внесення виправлень у діючий Статут (Constitution).

Уся керівна діяльність здійснюється на загальних засадах, при цьому обов'язкова щорічна змінюваність керівництва, починаючи із президента клубу й закінчуючи президентом Rotary International. Президенти клубів зазвичай обираються таємним голосуванням на три роки вперед для здійснення наступності й підготовки до керівництва клубом у "свій" рік. (Ротаріанський рік починається 1 липня й закінчується 30 червня.)

Ротаріанські клуби належать до певного округу, в який входять Аляска й частина Канади, європейські клуби колишнього СРСР — до Фінляндії (усього округів 5020) та інших країн.

Ротаріанські фонди формуються із внесків ротаріанців (від 50 дол. за рік з кожного члена) і пожертв, у тому числі відомих суспільних і політичних діячів. Серед відомих діячів, які зробили значні внески — А. Ейнштейн, Г. Манн, С. Цвейг, Р. Кент, Бернард Шоу, Драйзер, Віллі Брандт, А. Азімов, Сароян, Легар, американські президенти (починаючи з Тафта), американські астронавти.

Типовий сценарій засідання клубу "Ротарі":

1. Привітальне слово президента (відповідальний за програму засідання).
2. Представлення гостей-ротаріанців з інших клубів.
3. Представлення гостей, запрошених ротаріанцями клубу.
4. Представлення почесних гостей.
5. Обмін вимпелами.
6. Найважливіші оголошення із справ клубу, в тому числі незакінчених раніше.
7. Дні народження, ювілеї, найважливіші сімейні події.
8. Огляд журналу "Ротаріанець" (один раз на місяць).

9. Власне програма засідання. Подання виступаючого (не більше ніж 25 хв з питаннями до нього).
10. Президент дякує виступаючого, вручає йому сувенір і повідомляє про програму наступного засідання.
11. Закриття засідання.

Платонов О. А. Терновый венец России. Тайная история масонства: Док. и материалы. — Т. 2. М., 2000.

М. Сенченко

Румунізація — насильницьке запровадження румунської мови, культури, традицій. Політика Р. проводилася на території Мараморощини, Буковини і частині Одеської області (Бессарабії) після збройної окупації румунськими військами українських земель у 1918 р.

Перед Першою світовою війною Буковина і Мараморощина перебували у складі Австро-Угорської імперії, а придунайські українські землі — Російської. Після розвалу Австро-Угорщини і проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) Буковина і Мараморощина увійшли до її складу. Влада перейшла до утвореного 25 жовтня 1918 р. Українського Крайового Комітету, який організував 3 листопада 1918 р. велике народне віче у Чернівцях, на якому було прийняте рішення про входження Буковини до складу єдиної Української держави. 6 листопада 1918 р. українська влада встановилася на землях Буковини, населених переважно українцями. Президентом краю проголосили О. Лоповича. Однак уже 12 листопада 1918 р. румунські війська окупували Північну Буковину разом із Чернівцями. Тут 28 листопада 1918 р. було сфабриковане рішення так званого Генерального Конгресу Буковини, що складався виключно з румунів, про об'єднання Буковини з Румунію. Згідно із Сен-Жерменським мирним договором 1919 р. за Румунію визнавалася Південна Буковина, а за Севрським мирним договором 1920 р. — і Північна Буковина. Проти таких рішень рішуче протестували офіційні представники ЗУНР та УНР. Подібної долі зазнали і придунайські українські землі. Центральна Рада ще в липні 1917 р. заявила про свої права

на них, коли українці надзвичайно активно почали створювати там “Просвіти”, часописи, школи тощо. У січні 1918 р., щоб не допустити приєднання цих земель до Румунії Центральна Рада направила туди свої війська. Однак війна з більшовицькою Росією перешкодила там закріпитись, у результаті чого край загарбала Румунія. За Паризьким договором 1929 р. західні держави віддали Румунії придунайські українські землі, без врахування волі самого населення.

Румунська влада встановилася на українських землях після кривавого придушення багатьох виступів українців. Інкорпорація супроводжувалася встановленням надзвичайного стану і запровадженням політики Р. Особливо це яскраво позначилось на Буковині. Р. призвела до її глибокого політичного занепаду. Під владою Австрії Буковина була автономною провінцією, а українці — її найчисельніша національна група — мали порівняно сильне політичне представництво у Відні, широке місцеве самоуправління, розвинену систему україномовного шкільництва. Усе це було втрачене з анексією цього краю Румунією, буковинці стали найпригнобленішими народом. До 1927 р. усі сліди колишньої автономності Буковини стерлися, а сам край уже розглядали як одну з румунських провінцій.

Своєю нетерпимістю до національних меншостей Румунія перевершувала навіть тогочасну жорстоку політику Польщі. На всіх українських територіях, окупованих Румунією, заборонялося розмовляти українською мовою, закривалися культурно-просвітницькі заклади, газети та журнали, українські школи. Масовими стали звільнення українців із місць праці. Українські назви населених пунктів і прізвища змінювали на румунські. Переслідувалась українська церква. Було румунізовано Чернівецький університет і навіть українців не визнавали за окрему націю. В освітніх заходах 1924 р., скерованих на румунізацію шкіл, українців називали “громадянами румунського походження, що забули рідну мову”. Відтак “румуні”, які “загубили матірню мову”, мали давати освіту дітям лише в румунських школах.

Після брутальної Р. 20-х років збереглося тільки міністерське розпорядження від 31 грудня 1929 р., яке надавало право на введення дозволу лише кількох годин української мови на тиждень у школах з більшістю учнів-українців. Однак 1933 р. скасували і його. 9 вересня 1934 р. усіх українських учителів, які вимагали вивчення української мови, спеціальним розпорядженням міністерства виховання Румунії звільнили з роботи “за вороже ставлення до держави і румунського народу”. В результаті політики Р. українська мова була забороненою у всіх навчальних закладах протягом усього періоду румунської окупації.

Для доведення того, що Р. проводиться на прохання місцевого населення Бухарест проводив сфальсифіковані переписи населення. Центральні і місцеві органи влади відпрацьовували механізми примушення українців визнавати себе румунами. Будь-який громадянин Румунії міг проголосити себе румуном незалежно від своєї національності і від того, чи знає він румунську мову. Так, перепис 1930 р. зареєстрував у Буковині 32 тис. румунів за етнічною належністю і 280,7 тис. румунів з українською рідною мовою. Українців за національністю зареєстровано лише 248,6 тис., хоча на 1919 р. їх, за тією самою румунською статистикою, становило 310 тис. осіб. Відтак, коли за австрійським переписом 1910 р. українці були найчисленнішою нацією Північної Буковини, то за румунськими “переписами” першу позицію посіли румуни.

Сприяла Р. українських земель політика Бухаресту щодо переселення на ці землі значної кількості румунських колоністів і надання їм привілейованого становища порівняно з українцями.

Політика Р. призупинилася у 1940–1941 рр., після встановлення на цих землях радянського режиму. Однак з поверненням у середині 1941 р. румунської влади вона продовжилася до 1944 р., коли ці землі остаточно відійшли від Румунії до СРСР. З поверненням румунської влади розпочалися репресії проти українців, яким у червні 1941 р. вдалося на короткий час відновити українську владу. Створювалися концентраційні табори, прово-

дилися масові судові процеси проти українських діячів, відновилася насильницька румунізація українських земель. Відтак вкотре ліквідовувались українські школи, організації, навіть заборонялося вживати терміни “Україна” і “українці”.

У 60–80-х роках політика Р. продовжувалась на тих українських землях, що залишилися під румунським контролем — Марморощині і частині Буковини. Знову були закриті всі українські школи та ліцеї, заборонено Українську греко-католицьку церкву. Утиски під час прийому до вищих навчальних закладів та на державні посади призвели до масової зміни українцями своєї національності, відмови від рідної мови, зміни власних прізвищ. З 840 тис. українців Румунії у 1979 р. визнали свою етнічну належність лише 159 тис. Надалі продовжувалася фальсифікуватися національна та мовна статистика населення. Аби зменшити чисельність української громади в Румунії, уряд Чаушеску, наприклад, офіційно запровадив такі “національності”, як “гуцул”, “русин”, “хохол”. Тому за переписом 1992 р. українське населення Румунії зменшилося ще більше — до 66 тис. (хоча за неофіційними даними його щонайменше втричі більше).

Після революційних подій 1989 р. в Румунії розпочалося національне й церковне відродження українців, однак іде воно дуже повільно через недостатню зацікавленість центрального уряду Румунії та місцевої влади, а також через недостатні зв'язки з Україною та майже повну відсутність в Україні відомостей про історію, суспільне та релігійне життя українців. Через політику Р. українська община в Румунії є здебільшого пасивною.

Вегеш М. М., Горват Л. В. Нариси історії українців Марморощини (Румунія) в 1918–1945 роках / Ужгородський держ. ун-т. — Ужгород, 1998; Буковина: Іст. нарис / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича / В. М. Ботушанський (відп. ред.). — Чернівці, 1998; Субтельний О. Україна. Історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука. — К., 1991.

В. Деревінський

Русифікація — штучно-насильницький процес поступової і планомірної денационалізації та деетнізації народів, що знаходилися під контролем

Російської імперії і Радянського Союзу, з метою їхньої асиміляції. Керував і спрямовував Р. заходи державно-господарський управлінський апарат, що послуговувався російсько-великодержавно-шовіністичними принципами. Р. здійснювалася шляхом приниження всього неросійського і звеличення російського. Вона виявлялася у позбавленні народу політичних прав, втворенні різних перепон (і заборон) у вживанні рідної мови, функціонуванні етнічних шкіл, здійсненні видавничої діяльності та роботі засобів масової інформації, розвитку літератури, мистецтва та етнічної культури взагалі. Складовою Р. була демографічна, культурна і територіальна експансія панівного російського народу. Нерідко для ефективнішого провадження Р. політики здійснювалися репресії щодо найактивнішої частини народу (передусім його еліти) та масові депортації.

Ідейно-політичною основою Р. були імперсько-експансіоністські устремління російської влади, що хотіла витворити нову світову імперію — “третій Рим”, велику веслов'янську чи комуністичну державу. У зв'язку із цим висловлювався комплекс гасел. У часи Російської імперії існувало гасло “православ'я, самодержавство, народність”, а в роки СРСР — “партійність, класовість, народність”; замість “загальноруського патріотизму” в СРСР запроваджується — “загальнонаціональна гордість людини”, замість “єдина і неділима” — “непорушний Радянський Союз”; замість “обрусення” — “зближення” і ціла низка інших синонімів. Відтак по-різному впроваджувалися Р. дії: якщо в Російській імперії Р. була відкритою державною політикою, то в СРСР Р. дії формально засуджувалися, але фактично здійснювалися за допомогою політики інтернаціоналізму.

В Україні політика Р., тобто поступова асиміляція українців, запроваджується з другої половини XVII ст. і здійснюється впродовж всього часу існування Російської імперії на українських землях. Водночас із ліквідацією системи самоврядування України відбувався наступ на культурно-економічне життя української спільноти. Зокрема, в 1720 р. Петро I видає указ про заборону книгодрукування ук-

раїнською мовою, а також вилучення україномовних текстів із церковних книг; 1729 — указ царя Петра II (внука Петра I), який зобов'язував переписати з української мови на російську всі державні постанови; 1753 — указ Катерини II про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії; заміна традиційних етнічних шкіл “народними школами” з російською мовою викладання; 1769 — указ синоду російської православної церкви про вилучення у населення українських букварів та українських текстів з церковних книг; 1786 — заборона церковних відправ українською мовою, запровадження російської вимови церковнослов'янських текстів; 1800 — наказ Павла I про запровадження в Україні будівництва церков у московському синодальному стилі й заборона церковного будівництва у стилі козацького бароко; 1862 — заборона недільних українських шкіл; 1863 — валуєвський циркуляр про заборону видання книг українською мовою; 1876 — заборона на друкування текстів українських пісень і діяльність українського театру; 1895 — заборона на видання українських книг для дітей; 1908 — сенат Російської імперії визнав україномовну культурну і освітню діяльність в Україні як таку, що загрожує безпеці Російської держави.

Із встановленням на українських землях радянського режиму політика Р. знайшла своє продовження. Хоча формально і юридично в СРСР визнавалася рівність українців, української мови, культури тощо, однак фактично зберігалася дореволюційна вищість всього російського. Нерівність насаджувалася самим державно-адміністративним апаратом. Російська мова “командних елементів” поступово запанувала над усім середовищем. Відтак досить швидко національне питання знову переростає в соціальне. У містах ще більше утверджується дух вищості російської мови та російської культури і зневага до мови і культури української. Українська мова у міському побуті в певному смислі протистоїть як мова “нижчих” прошарків населення (двірників, прислуги, чорноробів, найманої робочої сили, рядового робітничого складу особливо у передмістях)

російській мові як мові “вищих”, “культурних” прошарків суспільства (“командири виробництва”, службовці, інтелігенція). Українці, потрапляючи в міста, через кар'єрний ріст, середовище, швидко “забували” рідну мову, переходили на російську, чи говорили каліченим суржилом. Якщо людина розмовляла виключно українською мовою, то це навіть могло поставити під сумнів її політичну лояльність.

Внаслідок Р. українська культура в Україні не мала можливостей для повноцінного розвитку і зайняття належного їй місця у суспільстві. Вона не лише не стала провідною в Україні, а й навіть не зрівнялася з російською, залишившись як її додаток. Переважна більшість робітничого класу, науково-технічної, інженерної та іншої інтелігенції і взагалі міського населення залишилися поза сферою української культури, яку для них цілком замінила російська. Це підтверджувалося як фактичним становищем української книжки, преси, школи, театру та інших, так і ступенем уваги, інтересу суспільства до української культури взагалі. Це підірвало її і матеріально, і духовно, бо звуження кола читачів, слухачів, споживачів не просто механічний процес, а складний ідейно-політичний процес, який, з одного боку, звужує духовний потік до читача, з іншого — зменшує напругу зворотного духовного струму до творців, не кажучи про те, що, таким чином, обмежується чисельність появи нових творчих сил у національній культурі, і дедалі більше цих сил йшло і в без того незрівнянно потужнішу російську культуру.

Політика Р. створювала різноманітні перешкоди у розвитку українських творчих особистостей. Грубим бюрократичним адмініструванням стримувалася і збіднювалася українська культура. Відбувалося “цькування” неординарних поетів, письменників, заборонялося друкування їхніх праць. Перешкоди чинилися розвиткові українського театру, музики, малярства, скульптури. Не кращою була ситуація з виробленням кінофільмів, які були або неякісними, або неукраїнськими. Збіднювалися минулі надбання української культури, шляхом заборони

публікації праць відомих діячів, які творили в попередні десятиліття. Не друкувалися шедеври світової культури в україномовних перекладах.

Замовчуванням і стримуванням розвитку культури, переведенням її у розряд “шароварщини” владний режим хотів тримати її діячів під своїм контролем, показуючи суспільству, що вона немовби є відсталою, непривабливою, нецікавою. Тобто прищеплювався комплекс неповноцінності.

Головні компоненти процесу Р. в Україні наступні:

1. Офіційне життя, офіційні відносини; партійне, комсомольське, профспілкуве та інше суспільно-громадське, господарське життя та економічні відносини; діловодство; армія. Велася вони, за деякими винятками, російською мовою і сприяли денаціоналізації та деєтнізації українців.

2. Вища освіта, середня технічна освіта, професійне навчання за деяким винятком велася також російською мовою. Навчально-виховна діяльність не була наповнена українськими національним змістом.

3. Середня освіта, середня школа. Відбувався процес зменшення українських шкіл, натомість збільшувалася кількість російських. У результаті цього у великих містах східного і південного регіонів взагалі не залишилося українських шкіл. Сприяло цьому постановою Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 1938 р. про обов’язкове вивчення російської мови в неросійських школах України та Закон Верховної Ради УРСР від 1959 р. про необов’язковість вивчення у школах України української мови (залежно від бажання батьків діти могли її не вивчати).

В існуючих “українських” школах — міських і сільських, не виховувалася національна гідність і національне почуття, не давалися елементарні усвідомлення своєї національної належності та пов’язаних із цим обов’язків, не забезпечувались нормальні й об’єктивні знання рідної історії та рідної культури. В більшості панував той самий дух вищості російської культури і другорядності української. Тому випускники шкіл України значною мірою ставали невігласами щодо української культури.

4. Дитячі садки, дитячі ясла були однією з найінтенсивніших ділянок Р. За невеликими винятками вони були у містах переважно російські.

5. Культурно-освітні осередки, бібліотеки. Існуючі чисельні гуртки художньої самодіяльності у переважній своїй більшості не були пропагандистами українського мистецтва. В їхній роботі, програмах (принаймні міських гуртків) або не було нічого українського, або вводили один чи два номери. Відсутньою була, за характером українського репертуару, сучасна естрада.

Мізерним був відсоток української періодики і книг як у профспілкувих і відомчих бібліотеках, так і у вищих навчальних закладах і шкільних.

6. Преса, книга, друк, читацький ринок. Оскільки російський книгодрук переважав український, відповідно на читацькому ринку переважала російськомовна продукція. Українська продукція не популяризувалася належним чином, тому досить часто не задовольнявся на неї елементарний попит. Однак це не впливало на збільшення чисельності тиражів і найменувань книг. Російські видання переважали не лише кількісно, а й за своєю якістю. Цьому сприяло чимало причин: переважно усі багатотомні наукові праці виходили російською мовою, а українською — в основному белетристика, суспільно-політична та популярна література та ін.; краща матеріальна база і фінансові можливості центральних союзно-російських видавництв; відтягнення ними кращих кадрів із республік; різноманітні преференції влади тощо.

Стосовно ЗМІ також відчувалася “якісна нерівність”. Центральні газети інформували читачів про найновіші події з “першоджерел”, надходячи до більшості міст України у день випуску. Республіканські газети, не маючи в різних регіонах і за кордоном власних кореспондентів, подавали перекладну, часто запізнілу, обмежену інформацію, крім того, вони потрапляли до читачів більшості міст України з кількадечним запізненням. Відповідно мільйонні тиражі російськомовних газет домінували на читацькому ринку України.

7. Переселенські заходи. Політика переселення полягала в заохоченні

росіян до переїзду в Україну і виселенні українців. Вона проводилася під вивіскою “плідного обміну спеціалістами” між республіками. Відтак, коли внаслідок міграційного процесу в Україну прибували величезні маси росіян, які мали збагатити її своєю майстерністю, така сама кількість освічених українців виряджалася на роботу в інші частини СРСР (де вони нерідко ототожнювалися з росіянами). Ці гігантські демографічні зрушення мали за мету переміщувати народи СРСР і сприяти зростанню серед них спільної ідентичності. Варто зауважити, що росіяни взагалі виявляють виразну схильність виїжджати зі своєї республіки. Експерти пояснюють це відносною бідністю російського села й повсюдно поширеним переконанням, що росіяни в неросійських регіонах зазвичай отримують найкращі призначення. Особливо улюбленим краєм для росіян є Україна: тут добрий клімат, порівняно високий рівень соціально-економічного й культурного розвитку, знайома культура та мова. Міграційні процеси спричинилися до значного збільшення числа росіян, які мешкають в Україні.

Р. перешкоджала нормальному, природному розвитку будь-якого народу, в тому числі українського. Залишки русифікації стоять на заваді консолідації, виробленню національної самосвідомості українського етносу. Та Р. не спинила процес розбудови української нації. Два покоління тому більшість східних українців ще називали себе “малоросами”, “хохлами” чи “місцевими”, одне покоління тому багато західних українців визначали себе лемками, гуцулами, чи русинами, тобто в термінах регіональної культури. Нині їхні діти й онуки самі проголошують себе українцями. Навіть неукраїнці, які раніше були значним резервуаром збільшення чисельності росіян в Україні, стають українцями. Наприклад, поляки, що залишилися в Україні, виявляють тенденцію до ідентифікації себе з українцями. Багато росіян, які прожили тут протягом кількох поколінь, також розвинули в собі сильне почуття територіального патріотизму.

Таким чином, Р. призводить до порушення рівноправності націй і ет-

носів, їхньої мови, культури, традицій, прав і свобод; спричинює денаціоналізацію і деетнізацію спільнот, що негативно впливають на спокій у суспільстві і міжнародній арені.

Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К., 2005; Етнічний довідник: У 3 ч. / НАН України; Ін-т соціології / В. Євтух (голов. ред.). — К. — Ч. 1: Етнічні меншини в Україні; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. І. Римаренко (ред.). — К., 1996.

В. Деревінський

Русофобія (від грец. *phobos* — страх, побоювання) — негативне відношення до росіян, їхньої культури, держави тощо, що побутує на основі різноманітних стереотипів та упереджень, утворених, в основному, через гіперболізування негативних рис їх національного менталітету, традицій, діяльності. Р. є одним із видів етнофобії. Вона виражається також у понятті “кіріофобія” стосовно іммігрантів із країн колишнього СРСР, які “не знайшли” себе на своїй батьківщині. Уперше термін “Р.” був застосований Ф. Тютчевим у зв’язку з появою антиросійських настроїв у Європі після придушення російськими військами революції 1848 р. в Угорщині. Вияви Р. з’являюся у європейців через несприйняття побутуючих у давній Московській Росії жорстоких, деспотичних традицій, що різко контрастували із загальноприйнятими європейськими цінностями. Залежно від системи правління і дій у тому чи тому столітті, змінювалося і саме сприйняття росіян іноземцями. У Росії до 1917 р. Р. звично виявлялася у локальних формах і настроях мусульманського населення, де етнічні антипатії до росіян доповнювалися релігійними. У сучасному житті Р. тенденції виявляються на території самої Російської Федерації — на Північному Кавказі, що насамперед зумовлено чеченською війною, в обмежених обсягах у мусульманських республіках Поволжя, Туві, а також у багатьох інших країнах. Деякі представники національних меншин Росії знаходять у Р. аргументи для самозбереження і захисту своєї культури. Як певним концептом Р. широко послуговуються російські шовіністи

ідеологи. У суспільстві підтримується міфологема, начебто Р. — один із провідних напрямів у практичній діяльності та світогляді російських демократів або те, що росіяни послідовно утискають за межами Росії, особливо в колишніх республіках СРСР. Спекуляція на загрози Р. стає своєрідним інструментом згуртування російського суспільства. Російські шовіністи часто називають русофобами всіх, хто тією чи іншою мірою критикує російську державу або російський народ. Носієм Р. може бути як іноземець, так і росіянин. Спричинити Р. у росіян може складна й неоднозначна їх національна самосвідомість, не ідентифікуюча їх із російським народом. Усунути вияви Р., як і будь-якої іншої фобії, можливо через налагодження взаємного діалогу, демократизації суспільства, дотриманні прав особи і етнічної спільноти.

Нетерпимость в России: старые и новые фобии / Под ред. Г. Витковской и А. Малышенко. — М., 1999; *Политическая энциклопедия: В 2 т.* / Г. Ю. Семигин (пред. науч.-ред. совета) — М., 2000. — Т. 2; *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. І. Римаренко (ред.). — К., 1996.

В. Деревінський

Рутенство (від рутенці — офіційна назва в Австро-Угорській монархії українського населення Буковини, Галичини та Закарпатської України) — поняття, яким позначували наприкінці ХІХ — у першій половині ХХ ст. психологічний тип етносоціальної спільноти та особистості цієї спільноти — українського населення (головним чином інтелігенції) Австро-Угорської імперії. І. Франко писав, що основою Р. “...треба вважати буржуазні (міщанські) інстинкти. Тип буржуа, що панує серед західноєвропейської інтелігенції, не виробився серед галицько-руської інтелігенції, не запанував іще гордо та самовладно, але прикмети, характеристичні для буржуа, являються, хоч і вродздріб, і розростаються чимраз сильніше. Осібники, визначені тими прикметами, не знають іще їх суті, хоч і носять їх у собі. Вони не можуть критися зі своїми інстинктами, хоч ті інстинкти ще не доросли до

такої сили, аби могли виявляти себе визначними вчинками. Воно (рутенство. — В. Я.) — перехідний тип, що зазначає епоху розкладу та перевороту суспільного”. У нарисах “Молода Україна” І. Франко також вказує на негативні риси цього типу особистості, які полягають в консерватизмі, знеохоченні до національної проблематики, подій суспільного життя поза межами Австро-Угорщини. З 50-х років ХХ ст. замість терміна “Р.” частіше вживається термін “галичанство”.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. — Київ: Ірпінь, 2005; *Возняк М. С.* З життя і творчості Івана Франка. — К., 1955; *Франко І.* Збір. тв.: У 50 т. — К., 1978. — Т. 15: Рутенці. Типи галицьких русинів із 60-тих та 70-тих рр. минулого віку.

В. Ятченко

Рух за демократію і справедливість у Чаді — повстанське угруповання племені Табу в державі Чаді. Сформоване ще в 70-х роках на базі однієї з фракцій Чадського фронту національного визволення Frolinat. Організувало бойові дії з метою повалення уряду. Пізніше, розколовшись на кілька фракцій (груп), по-справжньому виявило свою активність з початку 2000 р. Чисельність військових угруповань організації невідома. Співпрацює зі спорідненими організаціями (наприклад, Національний рух/фронт за оновлення Чаду), має підконтрольні ЗМІ, в тому числі сайти в Internet.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; *Вебстер Нета Х.* Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; *Колеман Джон.* Комитет 300. Тайны мирового правительства. — М., 2001; *Кузьмич А.* Заговор мирового правительства. — М., 1994; *Менли Палмер Хол.* Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и резенкрейчеровской символической философии. — Новосибирск, 1993; *Марамарко Микеле.* Масонство в прошлом и настоящем. — М., 1990.

М. Головатий

Рухи політичні — масові рухи, метою яких є політичні цілі, однак такі, що не мають достатньо чіткої організаційної структури, фіксованого індиві-

дуального членства. Ідейно-політичні орієнтації Р. п. набагато ширші й розмитіші, а мета набагато вища і конкретніша, ніж у політичних партій.

Єдина програма у Р. п., звичайно, відсутня. Р. п. різняться: соціальними джерелами (робітники, селяни та ін.); ідеологічною спрямованістю (комуністичні, соціал-демократичні, ліберальні, анархічні, консервативні та ін.); статевовіковими ознаками (жіночі, чоловічі, молодіжні, ветеранські та ін.); національним складом і орієнтацією (інтернаціональні, національно-визвольні, національно-сепаратистські, антирасистські та ін.). Відмінними ознаками Р. п. є: масовість, добровільність, відсутність фіксованого членства, домінування стихійності тощо. Як правило, багато Р. п. з часом є фундаментом, основою для формування політичних партій, а останні, щоб розширювати свій вплив на маси, стають організаторами Р. п.

Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Основи демократії: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2002; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005.

М. Головатий

Рух ісламського братства Маранао — бойова група на Філіппінах. Створена в 1998 р. на основі розкольніцької фракції Ісламського фронту визволення Маро. Знаходиться під впливом концепцій радикального ісламу. Чисельність — невідома. На рахунок Р. і. б. М. — сутички з поліцією, контрабанда, продаж наркотиків, періодичне захоплення заручників тощо.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным воензированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Рух ісламської революції Афганістану — військово-політичне уг-

руповання. Створено в 1978 р. на території Пакистану (провінція Белуджистан) пуштунськими племенами і релігійними авторитетами, колишніми офіцерами королівської армії. За ідейно-релігійними ознаками — організація, що належить до традиціоналістської течії ісламу. Брала активну участь у 1979–1992 рр. у бойових діях проти радянських військ. Після 1994 р. фактично була розгромлена, хоча з 2001 р. були помітними спроби поновити діяльність організації. З моменту створення угруповування налічувало близько 25 тис. учасників і потужне озброєння, бронетехніку та артилерійсько-мінометні системи.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным воензированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Рух революційних лівих (Чилі) — лівоекстремістське міське партизанське угруповання. Створене в 1965 р. студентами університету м. Консепсьон. З 1967 р. угруповання займалося терористичною діяльністю в межах реалізації концепції народної війни. Співробітничало з режимом С. Альєнди. З 1973 р. перейшло в підпілля, а в 1986 р. — розколося і всі організаційні структури організації були законсервовані. Ознаки вторинної активності були поміченими наприкінці 90-х років. Нині чисельність і керівництво Р. р. л. невідомі, хоча є дані про нелегальне існування філіалів угруповання, в тому числі у США.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным воензированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Рух революційної дії — лівомарксистське повстанське угруповання. Створене в 1989 р. місцевими випускниками радянського Університету дружби народів (м. Москва). Мало міське і сільське крило. Намагалось розгорнути партизанський рух. До початку 80-х років урядовими силами Р. р. д. було практично знищено. Нині про організацію мало що відомо, а колишні її учасники, нібито, увійшли до складу інших організацій.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Рух Шрі Чaitанія Сарасват матх — сучасна орієнталістська течія, різновид вайшнавизму, засновником якого є Шріла Бгакті Ракшак Шрідгар Дев-Госвами Магарадж (1895–1988) з Індії. Рух не має чіткої ієрархічної структури. Проповідники підпорядковуються своєму Гуру — Шрілі Говінні Магараджу (нар. 1929) і здійснюють проповіді, подорожуючи різними країнами світу. Основними священними текстами послідовників руху є Багават Гіта, Шрамат — Бгагаватам і Чaitанта — Чарітамріта. Згідно з вченням руху, існує два потоки буття — матеріальний (світський) і духовний (трансцендентний). У наш час надмірна захопленість першим. Звідси завдання — залишити цю течію і ввійти до сфери трансцендентного буття. Вірний шлях до цього — оспівування Святих імен, в які Господь уклав усю свою силу. Такий спосіб називається магамантра, коли через звукові вібрації своєрідно поєднуються цей світ і світ трансцендентний. Магамантра має вигляд: Харе Крішна, Харе Крішна, Крішна, Крішна, Харе, Харе, Харе Рама, Харе Рама, Рама, Рама, Харе, Харе, де ім'я Крішна означає “всеприваблюючий”, Рама — “тієї, що приносить радість”, а Харе — звертання до енергії відданого служіння Шрі Крішні. Послідовники мають бути наступниками Садгана-Бгакті — практики впорядкованого відданого служіння,

яка включає в себе дев'ять видів діяльності: 1) слухання про Господа; 2) оспівування святих імен Господа; 3) згадування Господа; 4) служіння його Стопам Лотоса і його відданим; 5) поклоніння Божеству; 6) вознесення молитов; 7) прийняття положення слуги щодо Господа; 8) служіння Шрі Крішні як другові; 9) повне присвячення себе Господові. Зміцнення відданості Шрі Крішні має сприяти шаранагаті, яке включає такі складові: а) прийняття всього добродійного для Крішні; б) переконаність, що Крішна — і тільки він — захистить нас; в) тверда віра в те, що Крішна — єдиний Зберігач і Володар усього; г) відсутність егоїстичних бажань; д) усвідомлення себе жалюгідною нікчемною душею. Життєва позиція послідовників Р. Ш. Ч. С. м. — ми йдемо у цьому світі шляхом народжень і смертей. Ми народжуємося, потім — вмираємо аби знову народитися слугами Господа Крішні. Звідси наше прагнення, мета і програма — повернутися додому, у світ служіння.

Центри руху відкриті у 50 країнах світу, найбільші з них знаходяться в Індії, США, Англії, Іспанії, Мексиці, Бразилії, Росії. В Україні діє дві громади руху. У 2003 р. Шріла Говінда Магарадж відвідав Україну з місією: “Любов до Святого Імені, милосердя до живих створінь і служіння Вайшнавам”.

Бхагават-Гіта як вона є. — 1990; Дудар Н., Пилипович Л. Нові релігійні течії в Україні. — К., 2000; Пименов А. В. Возвращение к дхарме. — М., 1998.
А. Черній

МАМА

С

Самовизначення національне — право нації на утворення власної держави; універсальний принцип вирішення національного питання. Питання, що торкаються національно-державного устрою, прав людини та народу, так чи інакше пов'язані з національним самовизначенням незалежно від того, стосується це численної чи нечисленної нації, групи чи окремої особи. С. н. — необхідна умова життєствердження нації як історично певної спільності людей. Відсутність самостійної державності та національна залежність виступають гальмівними чинниками національного самовизначення, породжують драматизм у міжнаціональних відносинах, піднімають пригноблені нації на боротьбу за своє визволення. Потяг до національної свободи, незалежності, створення самостійної держави є найважливішим принципом національного самовизначення.

С. н. має кілька рівнів: право особи на особисту національну самоідентифікацію; вільний вибір державно-національних утворень, національно-територіальної автономії відповідно до волі населення; право на культурно-національну автономію. Кожна нація накопичує свій досвід соціальної адаптації до певного природного середовища, має свою систему природного користування та ресурсозбереження, свої трудові навички виготовлення та використання предметів побуту, одягу, житла, духовні цінності. Народ має свою соціальну пам'ять, яка зберігає інформацію про героїчні, драматичні та трагічні події історії. У цій пам'яті фіксується минуле народу та його історичне право на самобутню соціальну

творчість. Усі вони пов'язані цілою системою чинників, у тому числі особистим і груповим реальним досвідом міжнаціонального спілкування. Цей досвід у різній формі закодовано в соціальній пам'яті населення. Є спроби зобразити менталітет, скажімо, української нації як відповідне поєднання західного, або — його абсолютизація аж до національної винятковості.

Такий підхід до С. н. відповідає загальній декларації ООН і міжнародним пактам. Однак не слід плутати суверенні права народів, людини з державним суверенітетом, поширюючи його на адміністративно-територіальні утворення — від області до селища включно. Спокусливий популізм, спрощеність та інше інколи викликають чвари в регіонах, конфлікти між “суверенами”, нездорові спекуляції, в тому числі й на національному ґрунті. Подібного ґатунку “суверенізація” — це, зрештою, шлях до розчленування української нації, України.

Поняття “соціально-політична суверенізація” означає, що процес суверенізації має ще один “зріз” — визначення історичних об'єктів, яким належить суверенізуватися у спільному житті. Це, зокрема, індивідуальності (особи, окремі громадяни, люди); соціальні групи людей; політичні та громадські асоціації (партії, громадські рухи, союзи, угруповання); історичні спільності людей (роди та родові утворення, племена, народності, нації); народи (населення країни, соціально-політичні утворення), громадські суспільства.

Сама ж суверенізація історичних об'єктів здійснюється в основних сферах суспільного життя — економіці,

політиці, культурі. Кожна із цих сфер суспільного життя людей складається з трьох умовних “елементів”: по-перше, ставлення людей до економічних, політичних, культурних та етнополітичних потреб, інтересів, проблем, цілей і завдань суспільного розвитку; по-друге, поглядів людей на свої відносини у зазначених сферах; по-третє, установ (інституцій), що фіксують уже налагоджені та стимулюють нові форми відносин людей у таких потребах.

Особлива роль у процесі суверенізації історичних об’єктів належить державі, яка визначає модель конституційного ладу, в межах якого здійснюють свою діяльність особи, народи; наділяє своїх громадян юридичними правами, громадськими свободами та відповідальністю; визначає характер та форми власності у суспільстві і способи приватизації та регулює взаємозв’язки суспільства, виробництва і природи; розробляє тип і способи взаємин народу та громадянського суспільства з міжнародно-зовнішнім середовищем; включає представників народу (народів) до всіх своїх структур та адміністративної управлінської ієрархії.

Здійснюючи завдання етнонаціонального відродження, варто керуватися об’єктивними критеріями, які сприяють С. н. Серед них: дедалі більша інтеграція та інтернаціоналізація усіх сфер суспільного буття людини, які роблять практично неможливим існування якихось “чистих” етносів, народів, “суто етнічних” держав, суверенітету; етнічна та етноісторична солідарність народів, що синхронно “втягнуті” в процес національно-політичної суверенізації, яка не знає політико-ідеологічних кордонів і табу; внутрішню згуртованість політично активних кіл народів, що населяють країну, зворотно пропорційна тискові будь-яких негативних зовнішніх, політичних і геополітичних чинників. Ці критерії менш за все спираються на абстрактний “історичний менталітет народів” — вони діють осучаснено і з їхньою силою будь-яка офіційна політика має детерміністськи рахуватися.

Стосовно народів, етносів — йдеться про “політичне самовизначення”, або “самосуверенізацію” в процесі громадсько-політичної діяльності, шляхом вироблення “в низах” моделей і

форм самоврядування під час виборчих кампаній і референдумів, через політичні та соціальні революції, самовизвольні війни та ін. Причому спроби буквалістського відродження минулого в умовах якісно нової історичної епохи, за життя нових вікових поколінь з новими етико-політичними та культурологічними критеріями (“жити по-новому”) все ж непослідовні й недоречні — “відтворення без змін та переключень” вікового досвіду давньокіївських часів українського ренесансу, “слобожанського повітово-земського самоврядування” часів Наталки Полтавки, “вільної гри” ринкових сил часів “за пана” у Прикарпатті.

Побудова української держави попри все інше мала б, з одного боку, подолати відчуженість громадян від влади, від реальної участі в управлінні державними та суспільними справами; з іншого, зменшити до мінімуму розрив між офіційно проголошеними принципами та практикою політичного процесу. Важливо подолати тяжкі наслідки союзного відомчого колоніалізму, коли ігнорувалися національні інтереси, специфічні способи національно-трудової діяльності, господарські традиції, виявлялася повна зневага до місцевих природно-кліматичних умов, в яких формувалися історичні традиції української нації, народу України.

Українська держава мала б подолати дегуманізм тотально-бюрократичної системи з її повною негоцією окремої особи, що знайшло своє відображення і в соціальній сфері. Важливо звернути увагу і на проблему суб’єктивних і об’єктивних чинників, що слугують гарантом незалежності України, стимулом процесів національного самовизначення, етнічної самосвідомості.

Потреба у політичній суверенності народу, повновладність у вирішенні питань свого життя — це і є субстанційний компонент національного інтересу, а сама свобода національного самовизначення важливим напрямом реалізації прав людини.

С. н. розглядається з урахуванням: а) ставлення до своєї національності; б) ставлення до іншої нації, що самовизначається; в) субординації соціально-політичного та С. н., пріоритетності загальногромадянських цінностей що-

до потреб і цінностей інших націй. Саме тут і з’являються національно-егоїстичні настанови, потяг принести користь для своєї національності, видаючи реалізацію своїх національних інтересів за норму та водночас, вважаючи ненормальним потяг інших народів до задоволення своїх національних потреб. Наприклад, М. Бердяєв свого часу дорікав українцям і білорусам за те, що вони заявили про свої права на самовизначення.

Співвідношення соціально-політичного та С. н. полягає в тому, що воно враховує альтернативність процесу самовизначення нації, який залежить від того, наскільки у середовищі нації, що самовизначається, спрацьовує механізм масової свідомості, що засуджує протиставлення людей за їхньою національною ознакою, наскільки ефективно діють заборонні санкції групової суспільної думки проти шовінізму в суспільстві та серед нації, що самовизначається. Тому політичне та психологічне відокремлення людей за їхньою національною ознакою варто доповнити загальною суспільною думкою, яка засуджує антигуманізм у будь-яких виявах, зокрема в етнопатрістичній сфері.

Внаслідок цього створюється можливість такого варіанту самовизначення народів, коли діє внутрішньонаціональне визнання рівності народів. Тобто принцип самовизначення нації спрацьовує в гуманістичному варіанті не шляхом знецінення норм і принципів гуманізму в національному питанні лише в ситуаціях внутрішньонаціонального, соціально-політичного самовизначення сил, що дотримуються гуманістичних ідеалів. Тобто самовизначення національне містить у собі максимум демократії та мінімум шовінізму. Його позитивні якості реалізуються, якщо волю нації виражають політичні та соціальні сили, що не шукають привілеїв для своєї нації за рахунок інших.

С. н. — складний, багатоаспектний, неоднозначний акт, постійно діючий феномен, пов’язаний з вибором мотивів діяльності у взаємодії з іншими етносами. У структурі цієї діяльності: вибір державного буття народів (об’єднання в одну державу, утворення самостійної чи союзної, конфедеративної держави,

економічного та зовнішньополітичного союзу держав), сукупність суспільних інтересів, специфічні ефекти, національність, вибір шляхів і методів їх реалізації, потяг утвердити національну гідність народу.

Етнічний довідник: У 3 ч. — К., 1997. — Ч. 1: Поняття та терміни; Міграційні процеси в сучасному світі: світовий регіональний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енцикл. / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. — К., 1998; *Короткий оксфордський словник політичних термінів* / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005; *Україна — етнопатрістична палітра суспільного розвитку: Слов.-довід.* / Ю. Римаренко, О. Картунов, І. Курас та ін. — К., 1997.

С. Бойко

Самоізоляції політика — курс, дії, спрямовані на обмеження контактів, взаємодії будь-кого з будь-ким у суспільно-політичній сфері. У XVII–XIX ст. значного поширення набула С. п. державна, яку проводили Китай, Японія, Корея та інші держави, намагаючись законсервувати, зберегти існуючі феодальні порядки. Така політика привела ці та інші країни до політичного відставання від провідних європейських країн, які робили все для того, щоб режим самоізоляції перестав існувати. У XX ст. багато соціалістичних країн та СРСР намагалися обмежувати свої міжнародні контакти. Ці обмеження в СРСР набули максимальної самоізоляції країни, її громадян у повоєнний період правління Й. Сталіна, коли фактично унеможливилися зарубіжні поїздки радянських громадян, жорстко регламентувався в’їзд, пересування країною зарубіжних громадян, обмежувалася зовнішня торгівля, максимально існувала шпигуноманія. Останнім часом (XX — початок XXI ст.) яскравим прикладом С. п. були Північна Корея, Албанія та інші країни.

Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003.

М. Головатий

“Світовий форум” (Фонд Горбачова) — спеціальний фонд для підтрим-

ки міжнародної діяльності колишнього президента СРСР М. Горбачова. Створено в 1992 р. Штаб-квартира цієї організації розміщується на Західному побережжі Тихого океану, в Сан-Франциско (США), на вулиці з характерною назвою “Масонська” (Masonic street), на території колишньої військової бази США “Президію”. З 1995 р. фонд отримав нову назву — “Світовий форум” (СФ). Створення й подальший розвиток цієї організації безпосередньо пов’язаний з діяльністю такої мондіалістської структури, як Рада міжнародних відносин, а також зі спецслужбами США.

Рішення про створення Фонду Горбачова було прийнято на Раді міжнародних відносин. Проте цікавою є передісторія його створення. Наприкінці 1991 р. два члени РМВ Д. Гаррісон і А. Воссбрік отримали завдання сформулювати спеціальну організацію, яка була б прикриттям підривної політики США на території колишніх республік СРСР. Ця організація отримала назву Міжнародної асоціації іноземної політики, вона була зареєстрована Агентством США з міжнародного розвитку як приватне добровільне підприємство, що “сприяє переходу до демократії та ринкової економіки колишніх радянських республік”. Діяльність асоціації полягала в тому, щоб організовувати транспортування гуманітарних вантажів до Росії та Грузії. Через цю організацію Міністерство оборони США направляло до Росії на своїх транспортних військових літаках продовольство, медикаменти, списаний одяг і обмундирування. Користуючись тим, що літаки ніхто не оглядав, а людей, які супроводжували їх, пропускали без віз та обліку, ЦРУ і військова розвідка США переправили до Росії чимало своїх агентів і спеціальної техніки.

Майже через три місяці після створення асоціації Д. Гаррісон і А. Воссбрік отримали дозвіл колишнього президента СРСР М. Горбачова на створення фонду його імені. Нова організація виникла фактично на базі персоналу Міжнародної асоціації іноземної політики.

Новий керівник Фонду М. Горбачов здійснив поїздку до США, де, виступаючи перед різними аудиторіями, заяв-

ляв, що з падінням СРСР світ увійшов у якісно нову еру свого розвитку, що означало перемогу нової глобальної цивілізації. Він старанно відпрацьовував гроші, які виділялися фонду, заявляючи, що зробить усе можливе для створення “нової інтегрованої глобальної цивілізації”, яка б управлялася з єдиного центру. Зустрічаючись з різними високими посадовцями США і Європи, Горбачов старанно визначав, а точніше, наслідував чи виконував плани Світового уряду зі створення системи однополярного світу.

Саме Фонд Горбачова у 1993 р. опікувався створенням міжнародної організації, яка б взяла під свій контроль усі релігії світу — так званої Організації об’єднаних релігій.

План встановлення глобального контролю над людством здійснювався під прикриттям висунутого Фондом Горбачова “Проекту глобальної безпеки”. Цей проект, декларуючи відомі істини побудови світу без війн і конфліктів, передбачав різке посилення влади наднаціональних міжнародних організацій і насамперед НАТО. Фактично, повний контроль над людством відповідно до проекту Фонду Горбачова передавався до рук США та їхніх спільників з Північно-Атлантичного блоку.

Тому й не викликає подиву, що “Проект глобальної безпеки” був схвалений Радою міжнародних відносин (19 жовтня 1994 р.). Саме тоді було вирішено об’єднати Фонд Горбачова й Міжнародну асоціацію закордонної політики, очолювану Д. Гаррісоном, в одну структуру — “Світовий форум”. Формуючи нову структуру, американські політики легалізують ідею Світового уряду і світової держави. Перед СФ ставиться завдання поетапного руху до створення “глобальної держави”, “інтегрованого глобального управління”, а також підготовки світової суспільної думки стосовно “прогресивності й необхідності” таких кроків.

На першій конференції СФ, що відбувся у вересні 1995 р. в Сан-Франциско (США), взяла участь представники Клубу 300, РМВ, Тристоронньої комісії, Більдерберзького клубу та багатьох інших мондіалістських структур і масонських лож. Засідання форуму відбувалося у великому конференц-

залі головного масонського клубу Каліфорнії (США). (Квіток на участь у конференції, що тривала п'ять днів, коштував 5 тис. доларів — разом із харчуванням та проживанням у готелі.)

Виступаючи на конференції, Збігнев Бжезінський заявив: “Глобалізація світового управління — не акт доброї волі, а неминучий процес, який необхідно жорстко контролювати”. На цій конференції Горбачов також зазначив, що настала ера нової цивілізації, “настав час розвивати інтегровану глобальну політику”. Крім того, він висунув ідею “консенсусу” між майбутнім світовим урядом і національними державами, запропонувавши останнім відмовитися від свого суверенітету на користь міжнародних законів, які диктуватимуть усім жителям земної кулі “спільні вірування, цінності, стандарти, спосіб життя”, висунені групою світових лідерів.

М. Горбачов пропонує відібрати 100 “новаторів-мислителів”, яких він називає “глобальним мозковим трестом”, чи “радою мудреців”, і доручити управління глобальними процесами людства. Для цього вони мають щорічно збиратися у приміщенні Форуму. Колишній Генсек взагалі мав дуже багато об'єднувальних ідей, серед яких — ідея створення Хартії Землі: Білль про права Планети, за яким повинні жити люди земної кулі.

Багато засідань мали закритий характер, де, як стало потім відомо, обговорювалися питання відмови від ліберального підходу до регулювання чисельності жителів планети, скорочення природних ресурсів, спрощення способу життя, перерозподілу світових багатств і чимало інших питань, що торкалися “зайвого” населення, яке заважає мати квітучий рівень життя населенню західних країн.

Розглядаючи питання про світовий уряд, діячі світової закуліси не збираються закладати в його основу принципи ООН про справедливе представництво національних сил усіх країн світу. Вони прагнуть створити наднаціональний орган, який мав би право нехтувати державний суверенітет будь-якої країни, використовувати військову силу проти тих, хто не підкоряється.

Згідно з планами СФ персональний

склад світового уряду визначатиметься не народами планети, а на таємних засіданнях таких мондіалістських структур, як Більдерберзький клуб, Рада міжнародних відносин, Тристороння комісія, Комітет 300.

Світова закуліса використовує ООН як технічний інструмент впливу на вільні народи світу. На конференції СФ було схвалено програму регулювання кількості населення світу, яку реалізують Світовий банк спільно з урядом США. Головною метою програми є забезпечення різкого зниження народжуваності у країнах, які не належать до іудейсько-масонської цивілізації. Програма охоплює майже 100 країн світу, передбачаючи різні засоби, аж до насильницької стерилізації чоловіків і жінок.

Одним із відповідальних за проведення цієї антигуманної програми є директор Світового банку Д. Вольфензон, впливова людина світової закуліси, фінансовий директор Фонду Рокфеллера, один із керівників Більдерберзького клубу, член Ради міжнародних відносин 73.

Наступна конференція СФ відбулася також у Сан-Франциско у жовтні 1996 р. Її відкривав член РМВ, один із керівників масонської ложі “Бней-Бріт”, президент корпорації Карнегі Девід Гамбург.

Питання про створення світового уряду та глобального управління всебічно розглядалося в межах Стратегічної ініціативи СФ. У доповідях рабина А. Герцберга, сенатора А. Кренстона і колишнього головнокомандувача військ стратегічного призначення США Л. Батлера ставилися питання про необхідність розробки “нової архітектури Глобальної безпеки”, яку вони розуміють як забезпечення умов паразитичного існування іудейсько-масонської цивілізації за рахунок використання природних ресурсів людства й придушення опертя країн третього світу, які виступатимуть проти такого світового порядку.

Висловлюючи свої побажання, діячі СФ мають на увазі одностороннє роззброєння армій урядів тих країн, які не хочуть підкорятися диктату США та інших західних країн. Вноситься пропозиція провести через ООН міжнародний закон про заборону продажу

зброї та стратегічних компонентів тих країн, в яких “порушуються права людини” або при владі перебувають “диктаторські режими”. Рабін Герцберг, колишній віце-голова Всесвітнього єврейського конгресу, виступив з програмою “Хартії обов’язків людства”, яка зводиться до пошани глобальних цінностей західного світу, відкидання християнських цінностей і патріотизму.

У доповідях релігійних філософів С. Кіна, М. Палмера і рабина Д. Гамбурга західна система цінностей, яка ґрунтується на іудейській культурі, розглядалася як точка відліку для всього людства, а будь-який супротив їй, як застарілий, реакційний погляд на життя.

Зокрема, С. Кін, запропонував СФ таке розв’язання екологічної проблеми Землі: “Якщо ми зменшимо населення земної кулі на 90 відсотків, то не залишиться людей для того, щоб надавати екологічну шкоду”. Ця пропозиція викликала шквал оплесків присутніх.

Найважливішою відмінною особливістю усіх конференцій СФ є їх антихристиянська спрямованість. У жодній доповіді делегатів не йшлося про християнську мораль, вони демонстративно висловлювали своє негативне ставлення до Заповітів Ісуса Христа.

У більшості виступів домінували погляди представників релігії “Нова Ера”. Еліта послідовників цієї релігії, до якої належить і Д. Гаррісон, була широко представлена на конференції такими іменами, як музикант Д. Денвер, письменник сатанинсько-містичного напрямку Д. Чорпа, глава секти діанетики Б. Хаббард та ін.

На початку 1997 р. чітко визначилася структура органів управління СФ. Загальне керівництво здійснювалось президентом Д. Гаррісоном і головою правління М. Горбачовим, при якому було 17 співголів і рада з 10 осіб. Оперативне управління організацією здійснює директорат, який налічує 16 осіб. Співголовами М. Горбачова, зокрема, були: члени РМВ, колишній держсекретар Д. Бейкер і М. Едельман, член Більдербержського клубу і колишній прем’єр-міністр Нідерландів Р. Лубберс, член Тристоронньої комісії, колишній прем’єр-міністр Японії Я. Накасонне, вдова прем’єр-мініст-

ра Ізраїлю Л. Рабін, інформаційний магнат Т. Тернер та ін. Спонсорують СФ такі структури, як фонди Рокфеллера, Карнегі, Натана Каммінгса, телекомпанія CNN, корпорації “Шеврон”, “Джонсон енд Джонсон”, “Паккард”, “Оксиденталь петролеум” та багато інших.

Платонов О. Почему погибнет Америка. — Краснодар, 2001. — 368 с.

М. Сенченко

Свобода інформації — рамки поширення і використання інформації, зумовлені характером і набутим статусом такої інформації. Розрізняють відкрити і закрити, масову, таємну, конфіденційну та іншу інформацію. Режим відкритості й доступу до інформації регулюється законодавчо.

Ю. Бондар

Свобода слова — можливість вільно, без перешкод збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб; одна з наріжних демократичних свобод громадянського суспільства. Право на С. с. гарантовано Конституцією України. Це право може обмежуватися лише в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, охорони здоров’я громадян, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або підтримання неупередженості правосуддя. В Україні заборонено створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації. Утиски С. с. характерні для авторитарних режимів. Боротьба і гасла за С. с. можуть бути також засобом для зміни владних інституцій, інструментом маніпулятивних в тому числі дестабілізаційних політтехнологій.

Бондар Юрій. Свобода слова: українська мір-ка. — К., 2004; Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Основні чинні кодекси і закони України. — К., 2003.

Ю. Бондар

Сегрегація (лат. *segregatio* — відокремлення, відділення, від *segrego* — розділяю) — а) відокремлення або ізо-

ляція раси або етнічної групи шляхом насильницького або добровільного їх поселення на певній обмеженій території; б) встановлення будь-яких перепон у спілкуванні; в) роздільне навчання і виховання людей, у тому числі і за статтю; г) інші міри дискримінаційного характеру щодо людини. С. здійснюється шляхом поселення (часто примусового) етнічних груп на спеціально відведених територіях, у резерваціях, гетто. В історії надто поширеною була С., як політика примусового відділення негрів та іншого “кольорового населення” (США). І хоча в другій половині ХХ ст. расову дискримінацію в основному подолали (скажімо, США), але в сучасному світі мають місце інші форми дискримінації (позбавлення громадянства цілих етносів тільки тому, що вони не належать до корінної нації, вигнанням мігрантів тощо).

Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; Політологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000.

М. Головатий

Сепаратизм етнічний (фр. *séparatisme*, від лат. *separatus* — виокремлюю) — виявляється в багатонаціональних державних утвореннях як прагнення етнопонаціональних меншин до відокремлення та утворення власної держави чи автономної області. Різновидом С. є. виступає іредентизм, тобто рух за відокремлення етносу від поліетнічної держави, у межах якої він перебуває, з намаганням приєднання території його мешкання до сусідньої держави. Окремі фрагментарні дії в цьому напрямі мають назву сепарація. С. є. ніколи не відображав справжню самосвідомість етносу, його корінні інтереси та потреби життєдіяльності. У сучасному світі С. є. має місце в певних регіонах, достатньо розповсюджений на пострадянському просторі. На вияви С. є. впливають як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні чинники. До основних внутрішніх чинників С. є. належать: неефективність і непослідовність діяльності владних структур у поліетнічних державах щодо розв'язання соціально-політичних, культурно-духовних проблем, відсутність толерантності та

політкоректності у діяльності ЗМІ в державі, слабкість атрибутів і структур громадянського суспільства, достатньо низький рівень політичної культури у суспільстві, амбіції представників певних вищих верств окремих етносів у розігруванні проблеми С. є. для досягнення своїх вузькокорисливих кланових цілей та інтересів. Основним зовнішньополітичним чинником С. є. є намагання певних політичних еліт інших країн використовувати його для досягнення власних прагматичних, геополітичних цілей, які не мають відношення до корінних, істотних інтересів етносів та їхньої життєдіяльності у сучасному світі. Тому цілком вірною є позиція А. Панаріна, який зауважував, що “етносепаратизм і етноцентризм створюють народам відхід від Просвіти у варварство, з єдиних великих просторів, які сприяють особистісному розвитку і вибору, у малі, жорстко контрольовані простори авторитарного і псевдообщинного типу”.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Ред. кол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Міжнаціональні відносини і національні меншини в Україні: стан, перспективи. — К., 2004; Сенюшкіна Т. О. Попередження та врегулювання етнічних конфліктів: державно-управлінський вимір (проблеми теорії, методології, практики). — О., 2005.

В. Волобуєв

Сепаратистський рух — політичний рух, метою якого є відокремлення від держав частин його території і утворення на ній власної незалежної держави. Новітня історія заповнена численними подіями, в основі яких лежить чинник сепаратизму (в Індії — рух за відокремлення штату Пенджаб і утворення держави Халістан; в Ефіопії — рух за відокремлення Еритреї і утворення незалежної держави на Кіпрі так званої Турецької Республіки Кіпр та ін.). С. р. найчастіше зароджується в багатонаціональних державотвореннях. Так, після розпаду СРСР сепаратизмом охоплені деякі нові незалежні держави — Російська федерація, Молдова, Грузія, Азербайджан, вияви сепаратизму спостерігаються і в Україні.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Ред. кол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996.

В. Волобуєв

Сервілізм (від лат. *servilis* — рабський) — рабська догідливість перед кимось, прислужництво, облесливість. М. Драгоманов (1841–1895) визначав С. як “... пошану до якого пана як до фетишу по його самій істоті, а надто пошану, котра має егоїстичні цілі”. В українській філософсько-політичній і публіцистичній думці (“Тренос” М. Смотрицького (бл. 1578–1633), “Дух нашої давнини” Д. Донцова (1883–1973), “Книга спостережень” Є. Маланюка (1897–1968), “Змаг основ” Ю. Вассіяна (1894–1953) та ін.) явище С. переосмислюється з погляду аналізу духовно-психологічного стану українського суспільства (особливо української політичної й мистецької еліти) і визначається як прислужництво еліті іншої держави через самоприниження культури й гідності власного етносу його історії й культури. Як різновид національної зради кваліфікується С. в його національно-духовному вимірі й в творчості Т. Шевченка (“Великий льох”, “І мертвим і живим...”), Л. Українки (“Бояриня”, “Slavus — sclavus”, “Вавилонський полон”), І. Франка (“Мойсей”, “Не пора”), Б. Грінченка (“Під тихими вербами”), І. Нечуй-Левицького (“Хмари”, “Над Чорним морем”), Р. Іваничука (“Орда”) та ін.

Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. // Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. — К., 1970. — Т. 1; Маланюк Є. Книга спостережень: фрагменти: від Кобзаря до нації. Студії і роздуми. — К., 1995; Словник української мови: У 10 т. — К., 1970–1980. — Т. 9.

В. Ятченко

Сіонізм — форма расизму та расової дискримінації, яка історично склалася на ґрунті релігії юдаїзму та є державною ідеологією сучасної єврейської держави Ізраїль.

Г. Щокін

Слов'янофільство — любов до слов'ян, прихильність до слов'янської єдності, відчуття слов'янського солідаризму, повага до історії, культури,

менталітету слов'янських народів, а також розуміння їхньої історичної ролі.

Г. Щокін

Соборність — духовно-політичне явище, є складова української та світової історії. Його сутність становить тенденція до згуртування, об'єднання, а також збереження єдності, цілісності певних тіл, суб'єктів або частин. Термін “С.” використовується на означення консолідуючих процесів під час становлення етнонаціональних спільнот, об'єднання розділених етнічних земель у єдине територіальне тіло; в розумінні єдності нації та держави. У релігійній сфері цей термін використовують на означення міжконфесійних об'єднувачих процесів, існування єдиної помісної церкви. У політичному житті суспільства С. називають об'єднання партій, громадських організацій, масових народних рухів, що дотримуються подібних ідеологічних позицій. С. людських душ вважається витворення та існування суспільства ґрунтованого на засадах взаємної поваги, толерантності, підтримки, рівноправності. У сучасній Українській державі потреба С. нації і країни є вельми актуальною. “Збирання душ”, єднання всіх українців як громадян України, незалежно від їхніх етнічних коренів, політичних позицій видається одним із головних завдань збереження територіальної цілісності, демократизації всього соціально-політичного життя країни, становлення громадянського суспільства. Домінантою цього процесу є формування української політичної нації на основі традицій державотворювального етносу. Ідея С. земель, а особливо С. душ, досить повільно трансформується у філософію суспільного життя. В умовах сьогодення не тільки не втратила актуальності, а й навіть зазвучала тривожніше констатація В. Липинського: “Ніхто нам не побудує держави, якщо ми самі її собі не побудуємо, і ніхто з нас не створить нації, якщо ми нацією не хочемо бути”. С. нації і держави відбувається під впливом витворення власних цінностей, визначення спільних інтересів і створення умов їх реалізації. Все це ґрунтується на формуванні єдиного інформаційного простору, що дає змогу

відновлювати втрачені традиції, ліквідувати насажені негативні стереотипи про співвітчизників, подавати перспективи соборного життя.

Панчук М., Рафальський О. Українська політична нація: соборність душ // Часопис "І". — 2001. — № 11; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. І. Римаренко (ред.). — К., 1996; Сліпушко О. Політичний і фінансово-економічний словник. — К., 1999; Проблеми соборності України в ХХ ст. — К., 1994.

В. Деревінський

Соціалізм ісламський — політична ідеологія, в основі якої лежать ідеї панарабізму й соціалізму, де ісламський чинник постає домінуючим. Соціалізм і робить С. і. відносно оригінальним, а тому й відмітним від соціалізму європейського і лагіноамериканського. Ісламський політичний лідери, виробивши власний варіант соціалізму, тлумачать його як духовний, як такий, що чи не найповніше враховує звичаї, принципи й правові норми співжиття мусульманської спільноти, а тому є найприйнятнішим для традиційних ісламських суспільств. Серед фундаторів С. і. був Зульфікар Алі Бхутто (1928–1973), прем'єр-міністр Пакистану в 1973–1977 рр., який намагався на практиці реалізувати ці ідеї. Він провів низку економічних реформ у соціалістичному дусі: націоналізував головні пакистанські галузі промисловості, страхові компанії, приватні школи та коледжі, зменшив податкове навантаження на найбідніші верстви селян, обмежив обсяги землеволодіння (щоправда сам залишався чи не найбільшим землевласником у країні). При цьому через конституцію (1973) визнав іслам національною релігією. Ідеї С. і. поділяв і Ахмед Хасан аль Бакр, який, ставши президентом Іраку (1968–1979), намагався втілювати їх у практичне суспільне життя країни. Він провів чимало успішних соціально-економічних реформ, ревниво плекаючи при цьому ісламську релігію. Серед теоретиків і практиків С. і. особливе місце посідає Муамар Абу Міньяр Каддафі — лідер і фактичний глава держави — Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія. Не маючи офіційного дер-

жавного посту, Каддафі має звання "Провідник ПершOVERесневої Великої Революції Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамахірії", або "Братній лідер і провідник Революції". Він заснував державний режим на поєднанні арабського націоналізму з рисами соціальної держави і "прямої народної демократії". Каддафі називав цю систем С. і., основні ідеї якого викладені ним у політичній філософії — "Зелена книга" (1976). Держава здійснює свій контроль над великими промисловими компаніями, проводить широку політику з питань соціальної допомоги, розвитку системи освіти, провадження системи ісламської моралі, де не має місця алкоголю, азартним іграм, всьому тому, що не відповідає вимогам ісламу.

Максуд Р. Ислам. — М., 1998; Плешов О. В. Ислам и демократия. — М., 1996; Хазрат М. Философия исламских учений. — М., 1991; Ханиф С. Что должен знать каждый об исламе и мусульманах. — К., 1995.

А. Черній

Соціократія (*sociocracy*, від лат. *societas* — суспільство і грец. *kratos* — влада) — сила, влада, вплив соціальних наук, ідей, які повинні забезпечувати теоретичну базу соціальних реформ. Поняття "С." ввів та обґрунтував Л. Ф. Уорд (1841–1913) — перший президент Американського соціологічного товариства.

Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Спеціалізований засіб масової інформації — засіб масової інформації (друкований, екранний, електронний тощо), який висвітлює (присвячений) окрему сферу, тему, напрям. До С. з. м. і. належать, зокрема, телеканали "Культура", "Мегаспорт", "Євро-ньюс", Всесвітнє українське спортивне агентство новин, журнали "Металургія", "Тваринництво", "Техніка" тощо. ЗМІ можуть бути класифіковані відповідно до читачької аудиторії — дитячі, для молоді, для жінок, людей похилого віку тощо. У межах загальнотематичних друкованих ЗМІ можуть видаватися спеціальні номери — числа

газети, журналу та інші, присвячені окремій важливій темі, події.

Богданов И. Г., Вяземский Б. А. Справочник журналиста. — Л., 1971; *Мас-медіа* у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Справедлива війна — війна за обстоювання традиційних духовних цінностей, свободи Батьківщини і своєї нації, права вільно жити на власній землі за своїми звичаями і своєю владою.

Г. Щокін

Сталінізм — 1) один із різновидів суспільно-політичної думки ХХ ст., що доповнював світову теорію побудови комунізму — вчення Маркса — Енгельса — Леніна й обґрунтовував конкретну програму і методи втілення її в життя в умовах Російської імперії та СРСР. Схоже вчення, що доповнювало марксизм-ленінізм його китайським різновидом, відоме у світі як маоїзм. Загалом практика надання суспільно-політичним вченням і науковим теоріям персоніфікованих форм у назвах поширена у світі віддавна: платонізм, томізм, макіавеллізм, дарвінізм тощо; 2) термін, що виник у суспільно-політичній думці ХХ ст. з метою конкретизації особливостей світогляду, ідеологічних пріоритетів лідера КПРС і радянської держави Й. Сталіна. Цей термін використовується і для означення специфічних рис тоталітарних комуністичних режимів у таких країнах “соціалістичного табору”, як Китай, НДР, Польща, Угорщина, Румунія.

Зі С. пов’язують практику реалізації ідеологічних засад пролетарського інтернаціоналізму, диктатуру пролетаріату, ліквідацію класових ворогів, знищення приватної власності, примусову колективізацію сільського господарства, організацію голодоморів українського селянства, масові депортації і організовані набори робочої сили на будови комунізму, перманентне ведення загарбницьких війн під виглядом надання підтримки народам Азії, Африки і Америки, які боролися проти колоніалізму. Це робилося в умовах так званого культу особи Сталіна, в добу якого СРСР перетво-

рився на велетенський концентраційний табір, де заборонялися політичні свободи й застосовувався тотальний терор проти інакодумства. Усі ці злочини перекиривав штучно створений міф про велику перемогу радянського народу у Великій Вітчизняній війні, правда про яку залишається невідомою для більшості громадян донині. Частково вона відкрилася в процесі деєталінізації, розпочатої М. Хрущовим у 1956 р. Проте до повноти розкриття сутності С. ще далеко. Передусім це пояснюється тим, що Сталін лише продовжив злочинну людоненависницьку політику юдо-більшовизму, розпочату Леніним і Троцьким та їхньою клікою, які реалізували ідеологію талмудизму і комунізму, спрямовану на тотальне уярмлення народів колишньої царської Росії та СРСР. Вони першими й розпочали геноцид українців, який триває в інших формах і в незалежній Україні. Відтак треба шукати справжнє коріння С.

Г. Мусяк

Сталінська політика “ліквідації куркульства як класу” — політика, організована радянським режимом, завдання якої полягало в швидкому проведенні колективізації, викачуванні грошей із села, намаганні поставити селян у залежність від держави, винищенні національно свідомого селянського елемента. Розуміючи, що найзапекліше опертя цим планам чинитимуть заможніші селяни, Й. Сталін розпочав планомірні поступові заходи по підруву спротиву селянства. Для цього було використано класичну тактику — “поділяй та володарюй”, розраховану на те, щоб ізолювати найзаможніших господарів (яких було названо “куркулями”) від маси бідних селян. Так званих “куркулів” було важко визначити. Вважалося, що “куркулі” мають більше засобів виробництва, ніж середняки, й використовують найману працю. Підрахувавши, встановили, що вони становлять близько 5 % селян. Однак зображення урядом “куркулів” як “кровопивців-лихварів” та “експлуататорів” своїх односельців рідко відповідало дійсності. У господарстві заможнішого селянина, зазвичай, було 10–15 акрів землі, кілька коней, корів та овець.

Оскільки багато давніх заможних родин було знищено під час революційних подій, “куркулями” нерідко ставали колись убогі селяни, які завдяки напруженій праці розбагатіли за часів непу. У вирішнє питання, хто “куркуль” (над цим, звичайно, займалася “трійка”, до якої входили представник ЧК (тепер ДПУ), голова сільської Ради та партійний секретар), свою роль відігравали задрість, особисті антипатії й вельми часто небажання селян вступати до колгоспу. Тому куркулями оголошували багатьох середняків. Для бідняків, які практично не мали нічого, але теж не бажали вступати до колгоспів, винайшли споріднений термін — “підкуркульник”.

Політика розкуркулювання, а фактично розселення села, розпочалася в 1927–1928 рр. заходами так званої політики обмеження — збільшення податків, обмеженням оренди землі, заборонами використання найманої робочої сили, купівлі машин, реманенту для селянських одноосібних господарств. Передбачалося здійснювати наступ на “куркульство” шляхом послідовного обмеження експлуататорських можливостей “куркульських” господарств, їх витіснення економічними методами.

З 1929 р. репресивні заходи радянської влади щодо селянства посилилися. У квітні 1929 р. Й. Сталін визначив нове стратегічне завдання — перехід політики обмеження до політики “ліквідації куркульства як класу”, і наприкінці січня 1930 р. було опубліковано постанову ЦК ВКП(б) “Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах сучільної колективізації”. Розпочалися масові репресії проти заможного селянства та всіх, хто не бажав вступати до колгоспів. Селянство чинило опортя комуністичній політиці: в Україні на селі лише із січня до червня 1930 р. зареєстровано 1500 терористичних актів проти представників радянської влади. У Херсонському, Кам’янець-Подільському, Вінницькому, Чернігівському, Одеському, Дніпропетровському округах відбулися збройні виступи селян. За деякими підрахунками, у 1930 р. в Україні кількість учасників селянських повстань перевищила 40 тис. осіб. Тих, хто найвперше виступав проти ра-

дянської влади, розстрілювали або масово вивозили в табори примусової праці на Північ чи до Сибіру. Решту позбавляли всієї власності (включаючи хату й особисті речі), не приймали до колгоспів, залишаючи напризволяще. Розкуркулювання сягнуло апогею взимку 1929/1930 рр. Найпоширенішою його формою стала депортація. Сотні тисяч селян разом із сім’ями виганяли з домівок, саджали в товарні потяги й вивозили за тисячі кілометрів на Північ, де їх скидали серед арктичної пустелі, нерідко без їжі та притулку.

За час проведення політики “ліквідації куркульства як класу” в Україні було експропрійовано близька 200 тис. селянських господарств (разом із сім’ями — 1,2–1,4 млн осіб, з них 860 тис. депортували на північ Сибіру, де багато з них, особливо дітей, загинули). Деякі депортовані, зокрема молодь, втікали із заслання. Разом із тими, кому пощастило уникнути депортації, вони таємно приєднувалися до міської робочої сили (приймати на заводи “куркулів” заборонялося). Не кращою була доля тих українських селян, які залишилися жити в Україні. У грудні 1932 р. було введено “внутрішній паспорт”, що фактично забороняв без дозволу місцевої влади переїжджати в міста не тільки “куркулям”, а й бідним селянам. У довершення до здійснюваної політики радянський режим у 1932–1933 рр. піддав українське селянство масовому винищенню шляхом голодомору-геноциду. В результаті здійснення політики “ліквідації куркульства як класу” було знищене національно свідомий прошарок селянства і перестала існувати велика частина найбільш працездатних і продуктивних господарів в Україні. Як зауважив один радянський письменник, “ніхто з них ні в чому не був винний, але вони належали до класу, що був винний в усьому”.

Довідник з історії України (А–Я): Посіб. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. — 2-ге вид., доопр. і допов. — К., 2002; Литвин В., Мордвинцев В. М., Слюсаренко А. Г. Історія України: Навч. посіб. — К., 2002; Рибак І. В., Матвеев А. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині / Ін-т іст. України НАН України. — Кам’янець-

Подільський, 2001; Субтельний О. Україна. Історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука. — К., 1991.

В. Деревінський

Статус етнічний (лат. *status* — становище) — а) правове та соціальне становище, сукупність прав та обов'язків особистості в системі суспільних відносин соціуму; б) соціальне та правове становище етносу або кількох етносів всередині держави чи в міждержавних стосунках. У соціологічній і правничій літературі існують різні підходи до аналізу С. е. Деякі автори виокремлюють об'єктивні та суб'єктивні показники С. е. До об'єктивних показників належать показники соціального статусу — рівень доходів, освіта, поширеність певних професій, належність до управлінських структур. До суб'єктивних — авторитет, престиж, самооцінювання етнічної групи. Інші автори пропонують диференціювати С. е. через соціально-правовий і соціально-психологічний виміри. Соціально-правовий розріз С. е. охоплює сукупність прав та обов'язків суб'єкта С. е., співвіднесення її з правами і обов'язками інших суб'єктів (етнічних груп, окремих представників інших етнічних груп), співвідношення соціальних преференцій різних етносів у державі. У соціально-психологічному плані С. е. відбиває визнання чи невизнання відповідних прав і обов'язків особистості як представника певного етносу, повагу чи неповагу до них з боку представників інших етносів. С. е. корелює з рольовими сподіваннями й вимогами соціуму щодо поведінки особистості або групи в етнічній сфері діяльності. Уявлення особистості про свій С. е. впливає на її емоційне самопочуття, що сприяє підвищенню соціальної активності або, навпаки, знижує мотивації діяльності, породжує конфліктні ситуації. С. е. окреслює перспективи особистості чи етнічної спільноти в системі суспільних відносин.

Етнонаціональні процеси в Україні: історія і сучасність / За ред. В. І. Наулка. — К., 2001; Психологічний словник. — К., 1982; Шульга М. Статус етнічний: Етнічний довід: У 3 ч. — К., 1997. — Ч. 1.

В. Ятченко

Стратегія поведінки в конфлікті — конфлікт, який має місце там, де

існують відмінності між людьми у групі, колективі, суспільстві, де є реальні або удавані суперечності інтересів, цілей і цінностей. Конфлікт є результатом розвитку (загострення) суперечностей між індивідами (внутрішньогруповий), соціальними групами (міжгруповий) і, врешті, індивідами і соціальними групами. Його розв'язання відбувається шляхом мирної, немирної, змішаної боротьби між учасниками конфлікту, під час якої сторони, які конфліктують, намагаються нейтралізувати і навіть знищити одна одну з тим, щоб досягти своєї мети. Н. Грушина зауважує, що існують, головним чином, три основних моделі розвитку конфліктів у трудовому колективі. Ці моделі розміщують відповідно до ступеня наростання деструктивних тенденцій і складнощів у розв'язанні проблеми. Перша — трудова суперечка. Для цієї моделі характерна наявність розбіжностей між учасниками конфлікту, але є і співробітництво, доброзичливість. Щоб розв'язати суперечку, використовуються аргументи, намагання мирного виходу з конфлікту. Друга модель — формалізація відносин. Характеризується розходженням, непорозумінням і небажанням будь-якою мірою йти на уступки більш великі і відчутніші. Все помітнішим стає і те, що можна досягти згоди, порозуміння. Дискусій, спроб з'ясувати існуючі проблеми, знайти шляхи їх розв'язання стає менше. Третя модель — психологічний антагонізм. Зона розходжень у позиціях стає надто великою, вони гіперболізуються, зростає небажання розв'язати конфліктну ситуацію. Між учасниками конфлікту також зростає взаємна антипатія, до мінімуму зменшується спілкування, а якщо воно і має місце, то з великою часткою неповаги і несприйняття. Фактично, це найвища точка конфліктної ситуації, конфлікту, що може мати незадовільні результати. Серед багатьох концепцій С. п. в. к., однією з найпопулярніших є концепція Томаса Кілмена, в якій вирізняють п'ять основних стратегій людської поведінки в конфліктній ситуації: уникнення; суперництво; пристосування; компроміс; співробітництво. Уникнення означає, що людина свідомо ігнорує конфлікт, конфліктну

ситуацію, робить вигляд, що її просто не існує і не вживає будь-яких засобів щодо її розв'язання або зміни. Часто така стратегія є оптимальною, хоча з боку противної сторони може робитися спроба ескалації конфлікту. Стратегія суперництва обирається тоді, коли сторони, які конфліктують майже рівні за силами, засобами, але понад усе, коли суперництво вигідне для того, хто на нього йде (“Правда на нашому боці”). Крім того, суперництво стимулює до подальшого розвитку, посилення сторони, що обрала таку стратегію. Інша справа, що суперництво може і послабити, знекровити того, хто його обирає на озброєння. Часто до суперництва вдаються раптово, без будь-яких роздумів, особливо коли інша сторона є реально слабкою, менш потужною. Пристосування — вельми слабка і загрозна стратегія, до якої у конфлікті вдаються слабші сторони. І хоча пристосування часто дає можливість виграти час, чекаючи від суперника нових, невдалих дій і кроків, здебільшого вона може спричинити ще більше послаблення, а то й капітуляцію. До пристосування вдаються і тоді, коли опонент правий, сильніший. Однією з найскладніших є стратегія співробітництва, оскільки йдеться про бажання, наміри досягти максимального задоволення інтересів і потреб за умови, коли таку мету ставить перед собою і супротивна сторона. При цьому сторони, які конкурують, відшуковують те, що їх поєднує, що може обопільно задовольнити їх обох. Ця стратегія вигідна тим, що одночасно можна досягти бажаного результату, не порушуючи на гірше відносини з партнером. Інша справа, що співробітництво досить часто просто неможливе, оскільки його основою може бути саме бажання співробітничати зацікавлених сторін. Наведені стратегії одночасно не можуть бути “гіршою” або “кращою” — все залежить від суті, особливостей конфлікту, реальної ситуації навколо нього, конкретних умов його розвитку. Однак, якщо сторони мають намір існувати і далі, розвиватися (навіть конкуруючи), вони мають обирати стратегію співробітництва. Це має місце у будь-якій сфері суспільного буття — економічній, політичній, соціальній чи духовній. У разі не-

можливості використання стратегії співробітництва, у конфліктних ситуаціях вдаються бодай до продуктивної взаємодії, що є дещо вужчою формою взаємин, та створює в майбутньому ґрунт для співпраці.

Анцупов А. Я., Шипилов А. А. Конфликтология: теория, история, библиография. — М., 1996; Белкин А. С., Жаворонков В. Д., Зимина И. С. Конфликтология: наука о гармонии. — Екатеринбург, 1995; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Гришина Н. В. Давайте договоримся. — СПб., 1993; Гришина Н. В. Психология межличностного конфликта: Автореф. докт. дис. — СПб., 1995; Здравомыслов А. Г. Социология конфликта. — М., 1996; Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии. — СПб., 2000; Зигерт В., Лант Л. Руководить без конфликтов. — М., 1990; Каррас Ч. Л. Искусство ведения переговоров. — М., 1997; Конфликтология / Под рук. А. С. Кармина. — СПб., 1999; Конфликтология: проблемы, методы, перспективы. — Симферополь, 1997; Ложкин Г. В., Пьякель Н. И. Практическая психология конфликта: Учеб. пособие. — 2-е изд., стереотип. — К., 2002; Панасюк А. Ю. Управленческое общение: Практические советы. — М., 1990; Паркинсон С. Н., Рустомджи М. К. Искусство управления / Пер. с англ. К. Савельева. — М., 1999; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Психология конфликта. — СПб., 2000; Психология конфликта / Сост. и общ. ред. Н. В. Гришиной. — СПб., 2001; Чмут Т. К. Культура спілкування: Навч. посіб. — Хмельницький, 1996; Щєкін Г. В. Визуальная психодиагностика: познание людей по их внешности и поведению. — 2-е изд., испр. — К., 2001; Юнг К. Психологические типы // Психология индивидуальных различий. Тесты. — М., 1982; Thomas K. W., Kilmann R. H. Thomas-Kilmann conflict mode instrument. XICOM, inc., 1990.

М. Головатий

Субетнос (лат. *sub* — під і грец. *ethnos* — народ) — локальна внутрієтнічна група — частина етносу, яка вирізняється своїми господарськими, побутовими, культурними (в тому числі діалектними особливостями мови) та іншими специфічними рисами. С. має елементи спільної етнічної самосвідомості й внутрієтнічну самоназву — мікроетнонім. С. становить основну етноутворювальну одиницю і шляхом неантагоністичного суперництва робить внутрішню структуру етносу найгнучкішою, не порушуючи етнічної єдності, особливо необхідної на такій стадії етногенезу, як його зародження.

С. може набувати різних форм: етнографічної групи, що проживає на певній території; стану; конфесійної громади тощо. Утворюються С. внаслідок певної замкнутості частини етносу, зумовленої найчастіше природно-географічними умовами, або внаслідок господарської спеціалізації. Зокрема, на виникнення етнографічних груп у складі українців вплинуло входження їх в історичний ретроспективі до складу різних держав (Литви, Польщі, Росії, Австро-Угорщини), обширність їхніх етнічних територій і наявність на них таких природних перешкод, як великих рік, гірських хребтів (Карпати), тобто природних умов і особливостей господарства тих чи інших районів.

С. існують у складі білорусів, греків, кримських татар, молдаван, татар, циган та інших національностей. Серед кримських татар зберігається поділ на південнобережних ("ямс-бойлю"), гірських ("татлар"), центральнокримських ("орта-юлак") і степових ("ногайлар"). У складі татар виокремлюють волго-уральські, сибірські та астраханські С. Серед поляків — це гуралі, в угорців — сегельські угорці та ін.

У середовищі українського етносу — це бойки, гуцули, лемки, русини в Карпатському регіоні та литвини і поліщуки на Поліссі. За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р. в Україні налічувалося 32,4 тис. осіб — представників цих субетносів. Основним місцем їхнього проживання були дві західні області — Закарпатська (10,2 тис. осіб, або 31,5 % усієї кількості) та Івано-Франківська (21,5 тис. осіб, або 66,3 %), незначна їх кількість проживала також у Тернопільській (364 особи, або 1,1 %) та Львівській (196 осіб, або 0,6 %) областях. В інших 23 регіонах їх загалом налічувалося 179 осіб. Найбільшу за кількістю групу населення названих субетносів становили гуцули (21,4 тис. осіб або 66 %) та русини (10,2 тис. осіб, або 31,4 %). Лемки налічували 672 особи, бойки — 131 особу, литвини — 22 особи, поліщуки 9 осіб. Переважна більшість гуцулів проживала у сільській місцевості Івано-Франківської області (95,3 % всіх гуцулів), три п'ятих усіх русинів мешкали в міських

поселеннях Закарпатської області (59,7 %). Більш як половина усіх лемків (346 осіб) була зосереджена в Тернопільській області, а також в Івано-Франківській та Львівській областях, де їхня кількість становила трохи більше ніж 100 осіб у кожній. Бойки розселені у трьох областях: в Івано-Франківській (найбільша кількість), Закарпатській та Львівській. Усі поліщуки та більшість литвинів, лемків і бойків є міськими жителями. Представники субетнічних груп українців — бойків, гуцулів і лемків — проживають за межами України (Східна Словаччина, Угорщина, Польща, Союзна Республіка Югославія, Хорватія, Канада, США) і мають, відповідно, громадянство цих країн. Як рідну гуцули, лемки, бойки визнають переважно українську мову (99,9 %, 95,4 %, 86,3 %), тоді як русини здебільшого віддають перевагу мові своєї етнографічної групи (66 %) і лише третина з них (31 %) — українській. Серед бойків налічується 10,7 % осіб, для яких рідною є мова своєї етнографічної групи.

Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. — К., 1998.

О. Антонюк

Суб'єкти та об'єкти етнополітики — обов'язкові елементи етнополітичних відносин, які потрібно розглядати у діалектичній єдності, взаємозв'язку і взаємозалежності. Водночас кожен з них має власні ознаки й функції.

До суб'єктів етнополітики належать люди (особи), які виявляють почуття національного самоусвідомлення та етнічної спільності між собою, етноси, нації, національні (етнічні) меншини, корінні народи, політичні партії, держава, етнічні лідери, а також створені ними установи та організації, які беруть активну, свідому участь в етнополітичному та етнонаціональному розвитку. Усвідомлення усіма ними своїх етнополітичних інтересів робить їх суб'єктами етнополітики, а нерозуміння цих інтересів — об'єктами етнополітики.

Об'єктом етнополітики є всі явища етнополітичного та суспільного життя, на які спрямована діяльність суб'єктів етнополітики. Це політична система

суспільства загалом, її елементи, форми політичного життя, сфера етнополітичних інтересів, суперечності етнополітичного процесу як у вітчизняному, так і в регіональному або світовому вимірі.

Суб'єкт етнополітики є активним за своєю природою. Рухійною силою такої цілеспрямованої дієвої політичної діяльності є наявність у нього в сукупності і в залежності з іншими усвідомленого власного етнополітичного інтересу. Етнополітичний інтерес — об'єктивно зумовлений мотив діяльності окремої особи, етнонаціональних спільнот (етносів, націй, національних (етнічних) меншин, корінних народів тощо), який пов'язаний з необхідністю задовольняти власні потреби і запити у сфері міжетнічних, міжнаціональних відносин при спілкуванні з іншими етнічними групами, політичними інститутами в суспільстві і спрямований на досягнення конкретних цілей. Етнополітичний інтерес прямо або опосередковано стосується соціально-економічних, політичних, духовно-культурних питань. Сутність і зміст етнополітичного інтересу залежать від політичного, теоретичного, організаційного рівнів розвитку суб'єкта етнополітики та конкретної історико-політичної ситуації в країні. Загалом етнополітика — це: по-перше, виявлення волі етнополітичних інтересів окремих осіб, націй, етнічних груп тощо, їх зіткнення і протиборство; по-друге, спосіб певної субординації цих етнополітичних інтересів, підпорядкування їх найвищому началу, більш значущому й обов'язковому.

Етнополітичний інтерес суб'єкта етнополітики найчастіше виникає навколо питання щодо свого політичного самовизначення у формі власної суверенної держави. У разі неспроможності його реалізувати етнонаціональна спільнота може обмежитися постановкою питання про автономію або забезпечення конституційних гарантій свого розвитку. Незадоволений етнополітичний інтерес стає підґрунтям виникнення етнічної напруженості чи етнічного конфлікту.

Суб'єкти класифікуються як первинні (базові) та вторинні. Первинними (базовими) суб'єктами етнополітики є етнічно (національно) і полі-

тично свідомі люди (індивіди), етноси, нації, національні (етнічні) меншини, корінні (нечисленні) народи, які виникли об'єктивним, природно-історичним шляхом, а не внаслідок цілеспрямованої дії, і які створюють власні об'єднання, що відображають їхні етнополітичні інтереси та сприяють втіленню їх у життя. Вторинними суб'єктами етнополітики є похідні від первинних, а саме: держава, політичні партії, етнополітичні та етнонаціональні об'єднання, етнічна еліта, які беруть участь у прийнятті й виконанні рішень, пов'язаних з життєдіяльністю первинних суб'єктів. Місце і роль суб'єктів етнополітики у розвитку етнополітичної сфери суспільства визначається наявністю в них необхідних політичних якостей, політичної культури. Їх роль у формуванні етнополітики зумовлена тим, що через власні етнополітичні інтереси вони визначають її сучасний зміст, пріоритети завдання та вектори спрямування.

Головним суб'єктом етнополітики є людина, особистість. Саме завдяки її активній діяльності функціонують етноси, нації, етнічні групи і створені ними організації і товариства. Неодмінною умовою оптимізації процесів етнополітичного розвитку, здійснення ефективної етнополітики є вироблення умов для реалізації етноспецифічних запитів і потреб людини, створення для цього відповідної політико-правової бази, свободи вибору нею напрямів і форм самореалізації в етнонаціональній сфері. Збагачення процесів етно-еволюційного й етнотрансформаційного розвитку, виявлення нових концептуальних засад етнополітики можливі лише за умови, що особистість перетвориться з об'єкта на суб'єкт цього процесу, який самореалізує її власний багатий етнічний потенціал на різноманітних самодіяльних засадах. Важливою передумовою етнополітичної суб'єктності особи є формування, крім політико-правової бази (існуючий політичний режим, політична система суспільства, особливості їх функціонування, законодавство у сфері регулювання міжетнічних, міжнаціональних відносин тощо), ще й економічних, соціокультурних чинників. Економічні чинники зумовлюють створення у

суспільстві високого рівня функціонування ринкової економіки, що дає більше шансів для розвитку демократичних форм етнополітичної діяльності особи. Соціально-культурні чинники сприяють залученню людини (особи) у певні етнонаціональні спільності, ідентифікації її з етнічними структурами і через них виявленню, осмисленню, здійсненню етнополітичних інтересів і потреб.

Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / О. Б. Бернштейн, Н. А. Зінкевич, В. Т. Зінич та ін.; За ред. В. І. Наулка. — К., 2001; Міжнаціональні відносини та національні меншини України: Стан, перспективи / Упоряд.: Р. Ш. Чілачава, Т. І. Пилипенко; За ред. Р. Чілачави. — К., 2004.
О. Антонюк

Суверенітет (нім. *Souveränität*, фр. *souveraineté* — верховна влада) — незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах. Як соціальний феномен фіксує певні фрагменти соціальних процесів, передусім — боротьбу за набуття суверенності. У системі міжнародних відносин С. — це претензія держав на цілковите самоврядування, а взаємне визнання претензій на С. становить основу міжнародного суспільства. Державний С. мають країни незалежно від величини їхньої території, кількості населення, суспільного ладу. С. держави охороняється законами і насамперед основним законом — Конституцією. Його не слід плутати зі свободою дій: суверенні агенти можуть мати свободу ухвалення постанов за умов жорстких обмежень, спричинених нерівністю сил.

Положення про “суверенність нації” висунув і класично обґрунтував предтеча Великої французької революції Жан-Жак Руссо. Він поставив ідею “національного характеру” в центрі політичного життя спільноти, прагнучи запровадити її у практичну програму збереження й відновлення нації. Доктрина С. сформувалася у процесі трансформації середньовічної системи Європи в сучасну систему держав, кульмінацією якого став Вестфальський договір 1648 р. Певною мірою формування уявлення про С. відбувалося паралельно з формуванням уявлення про приватну власність. Обидва уявлення наголошу-

ють на виняткових правах, зосереджених в одних руках, на відміну від середньовічної розмитої й багаторівневої системи політичних та економічних прав. На рівні держави ідея С. означала формування монархій, які мали абсолютну перевагу над іншими феодальними претендентами на владу: аристократією, папством і Священною Римською імперією. На міжнародному рівні С. став основою взаємовизнання на засадах юридичної рівності, а отже, основою дипломатії й міжнародного права. С. — це процес і в практичній діяльності своєрідний перехід від ідеального до реального; процес впливу соціальних суб'єктів — народу, націй і держави на соціальні об'єкти, на ті сфери суспільного життя, де сконцентровані правові норми, що регулюють відносини між народами, націями та державами. Як ідея, як принцип він не може функціонувати, якщо не включений у діяльність суспільних груп, у масову поведінку людей.

С. має багато сторін і стадій, це багаторівневий процес, що складається з різноманітних дій людей, яких він орієнтує на раціональне та ірраціональне використання суверенних прав. Така настанова має якість системності: когнітивний (усвідомлення соціальним суб'єктом існування С. та суверенних прав), ефективний (емоційне оцінювання суверенних прав) та поведінські аспекти (дії людей щодо збереження змін, руйнування існуючої системи делегування суверенних прав народів, націй і держав).

Отже, С. — особлива форма соціальної творчості людей, тобто предметно-практична діяльність, що породжує щось нове у суспільному житті, соціальний акт, що знімає перепони на шляху мінливості буття й забезпечує простір для ініціативи.

С. можна розглядати і з точки зору взаємодії особи та групи з їх цінностями та нормами. Саме в умовах групової творчості відбувається добір, генерування ідей (їх конвергенція), особливо, коли йдеться про групу людей, що беруть участь у діях, спрямованих на домагання суверенних прав чи їх нейтралізацію, у певних ситуаціях — діяльності суспільних сил, що виступають носіями контрсуверенних тенденцій.

Етнічний довідник: Етнічні меншини в Україні: У 3 ч. — К., 1997. — Ч. 1. Поняття та терміни; Короткий оксфордський словник політичних термінів / За ред. І. Макліна, Б. Макмілана. — К., 2005; Міграційні процеси в сучасному світі: світовий регіональний вимір: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енцикл. / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. — К., 1998; Халипов В. Ф. Энциклопедия власти. — М., 2005.

С. Бойко

Сунізм (араб. *суна* — звичай, зразок, поведінка, традиція) — релігійно-філософська система (напрямок) ортодоксального ісламу, що охоплює більшість мусульман. С. виник у другій половині VII ст. в Аравії, а в VIII–XII ст. набув панівного статусу в Халіфаті. Основу віровчення становить Коран і Суна — святий переказ ісламу, викладений у формі висловів Мухаммеда та оповідей (хадисів) його діянь людьми, які близько знали Пророка. З позицій мусульманської теології, Коран дарований людям через послання Аллаха, й обов'язок Пророка полягав у тому, аби донести це послання до людей у тому первинному вигляді, в якому воно було дане. Пророк Мухаммед пояснює й коментує Коран так, як йому заповідав Бог. Звідси слово Пророка, його дії — ключ до розуміння Корану — священної книги мусульман. Прибічники С. заперечують можливість посередництва між Аллахом і людьми, після смерті Мухаммеда, тобто заперечують ідею про особливу природу двоюрідного брата пророка Алі й право його нащадків на імамат — управління громадою. На їхню думку, світського і духовного главу мають обирати члени громади. С. притаманний також своїми особливостями у характері свят, ставленні до іновірців, у деталях молитви тощо. Священними містами сунітів є Мекка і Медина. Вирізняють чотири релігійно-правові мезхаби (школи) С.: ханіфіти (засновник — перс Абу Ханіфа Неман ібн Сабіт (700–767); малікіти (засновник — виходець із Медини Малік ібн Анас (715–795); шафіїти (засновник — виходець із Єгипту Мухаммед ібн Ідрис аш-Шафії (767–820) та ханбаліти (засновник — виходець із Багдада Ахмед ібн Ханбал (780–855). Усі сунітські мазхаби вважаються правовірними,

рівноправними, а тому мусульмани можуть дотримуватися будь-якого з них. До того ж усі школи регламентують мусульманські правові положення на основі спільних чотирьох принципів, головними для яких є Коран, Суна, кияс (судження про непередбачені Кораном і Суною положення за аналогією з тим, які є) та іджма або консенсус громадян (узгоджена думка мусульманських богословів-законників щодо певних релігійно-правових питань, які не передбачено Кораном або Суною). Відмінність між мазхабами здебільшого визначається їх ставленням до іджми та киясу. Так, малікіти вважають, що консенсус громадян виражається в консенсусі вчених-богословів (“улама”), а ханіфіти допускають індивідуальну інтерпретацію, якщо вона спрямована на благо громадян. Шафіїти акцентують увагу на Суні та впевнені, що консенсус досягається тоді, коли існує узгодженість усіх обрядів. Індивідуальні судження заперечуються. Більшість сунітів є прихильниками ханіфітського мазхабу. Прибічники С. проживають в Афганістані, Індії, Пакистані, Китаї, Туреччині, Сирії, Єгипті, Росії. Мусульманські громади в Україні є також здебільшого сунітськими.

Див. також: *Іслам*.

Васильєв П. История религии Востока. — М., 1999; *Ислам: происхождение, история, современность*. — М., 1984; Максуд Р. *Ислам*. — М., 1998.

А. Черній

Суперетнос — культурно-демографічне поняття, під яким розуміється об'єднання всіх етносів спільного походження. Наприклад, у сучасній Європі розрізняються три С. — романський, германський і слов'янський.

Г. Щокін

Суспільний договір (*social contract*) — договір між індивідами в дополітичній і досоціалній ситуації, що визначає умови, за яких вони спроможні створити суспільство й підпорядкуватися політичній владі. В основі вчення про С. д. лежить ідея про те, що законна влада є своєрідним штучним продуктом добровільної угоди вільних і високоморальних діячів, тобто такого поняття, як “природа”

політичної влади, не існує. Витоки теорії С. д. сягають давніх часів, середньовіччя, але, головним чином, їх пов'язують з 1650–1800 рр., тобто з такими працями, як “Левіафан” Т. Гоббса та “Метафізичні засади справедливості” Е. Канта. Так, Т. Гоббс акцентував увагу на тому, що “право усіх правителів випливає передовсім із згоди кожного індивіда на те, щоб ним керували”, а також наголошував, що людська воля “є сутністю всіх угод”. Обов'язки, на його думку, випливають з обіцянок із договорів, основою яких є добра воля, а не зі страху покарання, який лише зміцнює наміри, зумовлені обіцянкою. Д. Локк, у свою чергу, стверджував, що “добровільний договір дає... політичну владу правителям заради блага їх підданих”.

Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Berker E. The Social Contract. — London, 1946; Hobbes T. De cive, ed. S. P. Lamprecht. — New York, 1949; Kant I. The Metaphysical Elements of Justice, trans. H. Ladd. Indianapolis, 1965; Plamenatz J. Consent, Freedom and Political Obligation. — London.

М. Головатий

Суспільство політичне — а) характеристика суспільства на підставі особливостей і специфіки функціонування в ньому різноманітних інститутів і структур політичної влади та реального вияву громадянського суспільства; б) вся сукупність соціальних угруповань, фрагментованих спільнот, соціальних груп — класів, верств, станів, націй тощо, які є носіями відрізнених і виражених інтересів, прагнень здійснити їх, втілити в життя. Відмінні особливості окремої політичної системи визначаються: а) соціальним (класовим, груповим) змістом існуючої влади та опозиції; б) системою інституцій, організацій та установ, через які здійснюється влада і відбувається регулювання відносин між класами й соціальними групами (політичною організацією суспільства); в) правовими нормами й законами, що виражають ці норми, принципами діяльності інституцій політичної влади, напрямом цієї діяльності, її відповідності потребам суспільного добробуту; г) досягненням цих обставин і

чинників людьми, їх вираженням у формах політичної теорії, ідеології, психології, соціології тощо; сповідуваними людьми ідеями, уявленнями про цінності буття (С. Рябов). Найважливішим елементом С. п. є держава, яка до того ж виступає офіційним виразником громадянського суспільства. Основу існування С. п. становить реальна наявність поряд з економічною, соціальною, духовною, політичною сферами, а політична сфера, у свою чергу, зумовлена політичною системою суспільства. Це ті категорії і поняття, які характеризують політичне життя суспільства, дають найповніше уявлення про політичний процес, політичне життя у їх цілісності, найповнішому об'ємі. Відомий український політолог Ф. Рудич характеризує поняття “політична система”, як сукупність трьох підсистем, що взаємодіють між собою: інституційної, інформаційно-комунікативної і нормативно-регулятивної. Інституційна система — це держава, політичні партії, групи інтересів. Інформаційно-комунікативна — це усі форми і види інформаційних зв'язків між інститутами політичної системи. Найперше вони забезпечуються різними ЗМІ. Нормативно-регулятивна підсистема — це різноманітні норми, які зумовлюють конкурентну поведінку людей у політичному житті.

Внутрішньою організацією політичної системи суспільства є її політична структура. За визначенням американського вченого Г. Алмонда, структура — це доступна спостереженню діяльність, що формує політичну систему. При цьому базовим елементом політичної системи є сам механізм функціонування державної влади, який є сукупністю органів і установ, що виконують як внутрішні, так і зовнішні функції управління усіма справами суспільства. До них належать: представницькі установи (законодавча влада); виконавчо-розподільчі органи; судові інституції; органи громадського порядку та служби безпеки; збройні сили. Політична система характеризується також поділом влади: а) на законодавчу, виконавчу, судову; б) по вертикалі (загальнодержавна, регіональна, місцева). За ступенем централізації влади вирізняють такі політичні системи суспільств: тоталітарні, лібе-

рально-демократичні, демократичні, конституційні. Крім того, за відповідністю ідеалів і цінностей суспільства тим формам, у яких організовані ці суспільства, їх розділяють на чотири основних типи: 1) конституційна англо-американська політична система (США, Австрія, Велика Британія, Канада), 2) ліберально-демократичного континентально-європейського типу (деякі країни Азії, Африки, Латинської Америки); 3) тоталітарного типу (фашистська Італія, нацистська Німеччина). Для характеристики політичної системи суспільства існують й інші ознаки. Першою важливою ознакою політичної системи є те, що в її межах формується і вдосконалюється механізм політичної влади, за рахунок якого здійснюється повновладдя, суверенітет народу. Другою важливою ознакою політичної системи (за М. Вебером) є те, що вона претендує на монополію легітимного фізичного насилля, або кінцевий контроль над використанням фізичного примусу. Третьою характерною ознакою політичної системи країни є певна її залежність і зумовленість громадським середовищем (соціальною і економічною структурою — класовою природою і соціальним устроєм суспільства). Реальний вплив на формування політичної системи суспільства мають історичні, національні традиції, спосіб життя, рівень політичної культури і громадсько-політичної активності громадян, наявність демократичних традицій або відсутність таких, впливом на політику релігійної ідеології. Політична система має відносну самостійність, оскільки становить певні структури, механізм взаємодії між ними. Окремо, стосовно політичної системи суспільства, вирізняють такі її ознаки: громадська, політична свідомість; політична культура громадян, суспільства.

Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000; Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2006; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К., 2005; Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003; Жан-Мари Денкэн. Политическая наука / Пер. И. А. Гобозова. — М., 1993; Политологический словарь: В 2 ч. — М., 1994; Политологичний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Политологичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонока. — К., 2005; Рудич Ф. М. Политология: Підручник. — К., 2004; Рябов С. Г. Политология: словарь понятий и терминов. — 2-ге вид., перерабл. и допов. — К., 2001.

М. Головатий

Суффражизм (англ. *suffragism* від лат. *suffragium* — право голосу) — жіночий рух, пов'язаний із боротьбою за надання жінкам однакових з чоловіками виборчих прав. Виник С. у другій половині XIX ст. у Великобританії. Вперше жінки отримали виборче право у 1893 р. у Новій Зеландії і у Європі (Фінляндія, 1906 р.). Після Першої світової війни С. отримав перевагу в Старому і Новому Світі: у 1920 р. виборчі права жінкам було надано у США, в 1928 р. — в Англії, в 1944 р. — у Франції, в 1971 р. — у Швейцарії, у 1986 р. — у Ліхтенштейні і т. ін.

Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000.

М. Головатий

Т

Таємні товариства — таємні організації, продовженням яких є масонство.

Одна з найдавніших таємних організацій з'явилася в Італії. Грецький філософ і математик Піфагор жив кілька років у Єгипті, де познайомився з таємним вченням Ізіса. Повернувшись до Італії, він заснував секту, що мала два рівні — нижчий і вищий. Усі, хто належав до нижчого рівня, мали доступ лише до деяких таємниць. Хто належав до вищого — знали всі таємниці. Пізніше масони перейняли від піфагорійців не тільки структуру товариств, а й їхні знаки.

Сенс діяльності таємних організацій полягав у перекручуванні основних божественних (моральних) правил існування людства на землі. Обманюючи народ примарними ідеологіями, таємні організації втягували його до своїх сект. А потім руками цих людей вчинялися вбивства, робилися революції, знищувалися уряди в ім'я надуманих ідей (неважливо яких), адже справжня мета цих подій завжди залишалася невідомою для виконавців.

Основна причина й рушійна сила всього, що відбувається у світі, — це постійна боротьба між добром і злом. Тільки з цієї точки зору можна пояснити все, що відбувається як в особистому, так і в суспільному та політичному житті людей.

Якщо християнство завжди пропагувало добро, милосердя, любов, взаємоповагу, то на протипагу йому таємні товариства прославляли й обожнювали зло.

Уже в II ст. існували різноманітні секти гностиків, чорної магії (що обожнювали сатану), карпократіянців, ма-

ністів. Секту гностиків заснував кабалістичний чаклун Симон Магус. Ці секти були ворогами будь-якої релігії, що прославляє Бога, і намагалися обожнити людину і людський розум.

У III ст. Корбікус заснував секту маністів (Персія), а очоливши її, змінив своє ім'я на Маніс. Учення секти ґрунтувалося на твердженні, що все на землі побудовано на засадах зла, що Адам і Єва були дітьми диявола і таким чином створилося покоління людей, які є чортами. Це вчення пізніше запозичили секти павліканів, богомилів, люциферіан.

Учений мусульманин Абдула ібн Меймун заснував у 872 р. в Персії Т. т. Батінів. Головне завдання цього товариства полягало у створенні світового об'єднання безбожників на чолі з диктатором. Для цього потрібно було в усіх країнах будь-що захопити владу.

Члени батінського товариства мали сім ступенів. До першого ступеня належали новачки, яких навчали члени вищих ступенів. Перспективного новачка підвищували у ступені. Ідеї товариства пропагували члени вищих ступенів, обов'язково прикриваючись якоюсь ширмою.

У 896 р. Кармат заснував Т. т. на засадах батінської організації. Він переконав своїх прихильників віддати йому свої маєтки і жити спільним життям, тобто мати спільне майно, спільних жінок, спільно працювати. Він сприяв відкритій розпусті, пропагував насилля, вбивства, безбожництво. Його товариство перетворилось у бандитські ватаги, які грабували й вбивали.

У 1021 р. в Каїрі Ізмаїл Даразі (турок) заснував таємну секту "Друзів". Члени цієї секти проголосили жорсто-

кого тирана Гакіма божеством, якого єгиптяни вбили, а тіло невідомо куди заховали. Це дало можливість Даразі створити міф про те, що Гакіма не вбито, а він зник, і пізніше знову з'явиться, аби покарати невірних. Члени секти поділялися на три ступені: найнижчий — “невігласи”; середній — “учні”; найвищий — “мудреці”. Керували сектою лише мудреці. Обряди секти були такими самими, як у створеній пізніше масонській ложі Великого Сходу Франції.

1090 р. Гасан Саба (перс) заснував Т. т. “Таємні вбивці”. Воно, як і Велика Каірська ложа, ґрунтувалося на засадах безбожності й стало духовним батьком французького товариства яacobінців (1793). Гасан зміцнив верхівку влади. Тих, хто чинив опертя, таємно вбивали. Згодом було отруєно і самого Гасана. “Таємні вбивці” стали прообразом пізніших європейських таємних товариств, наприклад, італійських карбонарів, ірландських братств, французьких масонських лож та ін.

На початку XV ст. виникло чимало різноманітних ідеологічних течій і теорій, метою яких було завоювання політичної та релігійної свободи, боротьба з політичними супротивниками, пропаганда своїх ідей тощо. Зрозуміло, що відкрито здійснювати таку діяльність у той час було вельми небезпечно, тому й постала потреба у створенні цілої низки таємних організацій. Серед таких відомих організацій були академії, які почали виникати в Італії. Найгучніший резонанс викликала Римська Академія, заснована Помпоніо Лета.

Широковідомі товариства та колеґії “Чеських братів”, що розгорнули свою діяльність на рубежі XV і XVI ст. Головна мета — пропаганда своїх ідей і широкої віротерпимості. Маючи в користуванні друкарні, школи, чимало літератури, вони прикривали свою таємну роботу легальними формами: ремісничих, акторських і друкарських цехів, літературних товариств, будівельних корпорацій. Уже тоді ці товариства користувалися ступенями посвячення, але переважна частина членів товариств не була обізнана із справжніми цілями їхніх організацій. Усю діяльність будували й спрямовували лише вибрані брати.

Чимало Т. т. виникло в Німеччині, що діяли здебільшого під прикриттям певної вивіски. Добре відома у Німеччині “Академія Пальми”, заснована Людвігом Ангальт-Котенськийм у 1617 р. Це товариство об'єднувало протестантів, католиків і представників інших релігійних течій, які не здобули офіційного визнання. Свої таємні справи Академія прикривала вивченням національної мови.

У 1643 р. Філіппом Цевеном започатковано “Братерство Трьох Троянд” у Гамбурзі. Першочерговим завданням братерства була боротьба за свободу совісті, знищення національних, церковних та інших відмінностей. Ширмою для своєї діяльності вони обрали розвиток німецької мови. Це відкривало можливість запрошувати до організації іноземців, зокрема угорців, голландців, французів.

Схожим гамбургське Братерство було й товариство “Ордену Лебеда”, засноване 1660 р. Як прикриття воно використовувало заняття музикою та поезією.

Слід зауважити, що більшість символів німецьких таємних товариств були такими самими, як і в масонських організацій: дві з'єднані руки, циркуль, три серця, глобус та ін.

Т. т. існували також у Франції, Англії, Голландії, Іспанії. На початку XVII ст. в Англії зібралось чимало переслідуваних членів таємних організацій з різних країн. Зрозуміло, що це спричинило виникнення філософських товариств, таємних організацій. Відома своєю діяльністю Лондонська академія. Один з її діячів — Самуель Гартліб, відштовхуючись від “Утопії” Томаса Мора та “Нової Атлантиди” Френсіса Бекона, видав “Макарію” — опис ідеальної держави (1638).

До Т. т. належали майже всі відомі на той час суспільні діячі та ідеологи: Лейбніц, Ян Коменський, Бекон, Бокль, Гартліб та ін. Усіх їх поєднувало бажання впровадити в життя свої ідеї через Т. т., які повинні були організовано й усвідомлено йти до поставленої мети.

Згодом члени взаємних організацій почали проникати в масонські ложі, вбачаючи там необмежені можливості для пропагування своїх ідей.

Англійська революція 1648 р. знищила необхідність провадити в життя свої ідеї тасмно. 1682 р. в Лондоні започатковано Королівське товариство природничих наук, згодом таке саме товариство виникло й в Берліні. Вони продовжували впроваджувати ідеї колишніх тасмних товариств, але вже легально.

Незвортні наслідки для подальшого розвитку світу мав період Реформації. Саме вона стала першим відчутним зламом у фундаменті цивілізації. Реформація дала змогу новоспеченим демократам втручатись у духовний авторитет церкви, безкарно “контролювати” Святе письмо. На поверхню одразу випорснули вчителі нової “духовності”. На світ з’являються десятки різних теорій щодо подальшого розвитку людського суспільства — різних лише за методами досягнення мети. При цьому завдання, як не дивно, переважно були схожими: знищення авторитету церкви; знищення поняття про державну владу як дану Богом, і заміну її на самодержавство народу. За словами В. Жуковського, самодержавство народу має кілька ступенів: представницька монархія; демократія; соціалізм і комунізм; знищення сім’ї, а, отже, досягнення повної свободи від будь-яких обов’язків.

“Перший крок Реформації, — писав В. Жуковський, — вирішив долю європейського світу: замість історичних зловживань церковної влади вона зруйнувала духовний, до того непорушний авторитет самої церкви; вона згуртувала проти її невідомості демократичний розум; почавши перевіряти одкровення, вона похитнула віру, а з вірою — і все святе. Це святе замінилося мудрістю давніх; народився дух суперечливості; розпочався заколот проти всякої влади — як божественної, так і людської. Цей заколот пішов двома шляхами. На першому знищення авторитету церкви викликало раціоналізм (заперечення божественного Христа), звідси пантеїзм (знищення особи Бога), і зрештою — атеїзм (заперечення буття Бога). На іншому шляху поняття про “владу державну”, що йде від Бога, поступилося поняттю про “суспільний договір”; з нього виникло поняття “самодержавство народу”, перший ступінь якого — представницька монархія,

другий — демократія, третій — соціалізм, комунізм. Може бути й четвертий, останній ступінь: знищення сімейності і внаслідок цього піднесення людства, звільненого від усяких зобов’язань, що чимось обмежують його особисту незалежність, до гідності цілковито вільного свинства. Отже, два пункти, до яких ведуть і частково вже привели ці два шляхи: з одного боку — самодержавство розуму людського і знищення царства Божого; з іншого — владарювання всіх і кожного й знищення суспільства”.

Жорстока боротьба за так звану релігійну свободу совісті, розпочата ще в XVI ст., триває й нині. Проте нові богоборці мають у своєму розпорядженні значно більший і виваженіший арсенал (починаючи з дитячого садка й закінчуючи телебаченням і пресою), ніж на початку своєї боротьби.

А тоді першочергового значення почали набувати природничі науки: фізика, хімія, фізіологія, анатомія, покликані довести, що все на світі створено природою.

Розум проголошується єдиним джерелом усіх знань і єдиним шляхом до істини. Раціоналізм отримав чудовий ґрунт для свого розвитку.

Емпіризм Бекона стверджував, що джерелом пізнання є виключно досвід, на якому ґрунтуються усі знання людства.

У цьому контексті потрібно згадати і філософію Спінози. Для нього Всесвіт є тим Богом, у якого він вірив і якого любив. Він виступав за відокремлення теології від філософії, держави від церкви. Не відставали від нього й такі раціоналісти, як Лейбніц, Томасій. Останній взагалі вірив тільки в розум і вважав, що філософія й держава повинні бути відокремлені від релігії. Між церквою та державою не повинно бути жодного зв’язку.

Усі тасмні організації, а їх було надто багато, мали спільні ідеологічні засади, обряди, форми і методи роботи, які згодом запозичили в них і такі тасмні організації, як масонські ложі.

Неста Х. Вебстер. Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. — К., 2003.

М. Сенченко

Талібан-е-Афганістан (Ісламський рух Талібан) — воєнізований релігійно-політичний рух з елементами таємного ордену. Виник рух (офіційно) в листопаді 1994 р. за підтримки Пакистану. Головним етнічним базисом руху була пуштунська община, а за ідейно-релігійним спрямуванням — ханафітський іслам. Упродовж 1996–2000 рр. рух встановив контроль над столицею і основною частиною території країни і навіть претендував на міжнародне визнання як законний уряд Ісламського емірату Афганістан. Завдяки діям збройних сил США в період жовтня — листопада 2001 р. режим Талібану втратив контроль над територією Афганістану й фактично дезінтегрувався за релігійною ознакою з переходом основної частини польових командирів і підлеглих формувань в підпорядкування пуштунських племінних лідерів. Нині рух істотно послабив свою діяльність. На вересень 2001 р. чисельність військових формувань руху Талібан налічувала від 45 до 55 тис. осіб, серед яких були колишні військовослужбовці урядової армії, перебіжчики з інших організацій. У 2002 р. велика частина озброєних воїнів Талібану припинила опертя й перейшла на бік нового режиму, однак близько 10 тис. продовжували опертя. Т.-е-А. мав різноманітні види зброї, включаючи артилерію, засоби протиповітряної оборони, авіацію, різноманітні засоби транспорту і зв'язку, але більшість цього озброєння і ресурсів у ході осінньо-зимової кампанії були знищені. Рух має достатньо широкі міжнародні контакти, особливо в Пакистані. Окремі структури руху діють на території Бангладеш, Непалу, Індії.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003; Вебстер Нестл Х. Всемирная революция. Заговор против цивилизации / Пер. с англ. Н. Н. Сенченко. — К., 2001; Колеман Джон. Комитет 300. Тайны мирового правительства. — М., 2001; Кузьмич А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Марамарко Микеле. Масонство в прошлом и настоящем. — М., 1990; Менли Палмер Холл. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и резенкрейцеровской символистической философии. — Новосибирск, 1993; *Політологічний*

енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна; В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; *Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антоюка. — К., 2005; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003; Серис Ютен. Невидимые правители и тайные общества. — М., 1998.

М. Головатий

Телемовець — юридична особа (редакція, студія, агентство, радіостанція тощо), зареєстрована у встановленому чинним законодавством порядку, яка виробляє телепередачі та програми і здійснює телемовлення відповідно до умов ліцензії і частотного ресурсу.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Телерадіомовлення — передавання на відстань звукової або зорової інформації за допомогою електромагнітних хвиль, що розповсюджуються передавальними пристроями і приймаються будь-якою кількістю телерадіоприймачів.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Телерадіоорганізація (телерадіокомпанія) — юридична особа (редакція, студія, агентство, об'єднання, асоціація, радіостанція тощо), зареєстрована у встановленому порядку, яка має право виробляти та розповсюджувати телерадіопередачі та програми (сукупність телерадіопередач) безпосередньо або в запису. Право на заснування Т. в Україні належить громадянам та юридичним особам України. Іноземним юридичним і фізичним особам та особам без громадянства створення Т. в Україні забороняється. Також забороняється створення і діяльність Т. з іноземними інвестиціями, в статутному фонді яких більш як 30 % іноземних інвестицій. Одна Т. не має права вести мовлення більш як на двох каналах по телебаченню і трьох каналах по радіо на територію всієї країни, області, міста або іншого регіону, крім кабельних

(проводових) мереж і мовлення на зарубіжні країни. Юридична або фізична особа не має права бути засновником (співзасновником) Т., які ведуть мовлення більш як на двох теле- і трьох радіоканалах з мовленням на територію всієї країни, області, міста або іншого регіону. Засновниками (співзасновниками) Т. не можуть бути організації та підприємства зв'язку, які експлуатують мережі мовлення. Т. повинні вести мовлення державною мовою. Мовлення на певні регіони може здійснюватися мовами національних меншин, що компактно проживають на цій території. Мовлення на зарубіжну аудиторію ведеться українською і відповідною іноземною мовою. Будь-яке втручання у творчу діяльність Т., а також цензура, як контроль за ідеологічним змістом передач, в Україні заборонені. Контроль допустимий лише стосовно змісту інформації, яку охороняє закон.

Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Теократія (від грец. *teos* — бог і *kratos* — влада) — форма правління, за яким верховна влада у державі належить главі церкви, духовництву. Припускають, що по завершенні первісного егалітаризму (рівності) та при створенні перших державних утворень переважаючою формою правління була саме теократична, яка згодом змінилася аристократичною, а потім олігархічною, після якої (через охлократичні періоди безладдя) настає диктатура, що поступається своїм місцем знову духовно-орієнтованій владі.

Г. Щокін

Тероризм (фр. *terrorisme* — жах, страх) — одна із форм організованого насильства, що має різні форми вияву. Т. як явище є предметом великого наукового інтересу, особливо з початком ХХІ ст. Його активно досліджують сотні зарубіжних вчених, серед яких розвідки Я. Немеша (“Терористи у ФРН (група Баадера-Майнхофа)”), Л. Дісло (“Машина терору”), П. Вілкінсона (“Політичний тероризм”), А. Шмідта (“Політичний тероризм: дослідження концепції, теорій та літератури”),

Г. Деникера (“Стратегія антитерору”), Р. Соле (“Терористичний виклик”), американських вчених Р. Клайна і Й. Александера та інших вчених, представників різних галузей знань, але найперше політологічного спрямування. Різноманітним соціально-політичним аспектам сучасного Т. присвячені праці таких відомих російських дослідників, як В. Вітюка, Р. Грачова, С. Ефірова. Аналіз міжнародно-правового механізму функціонування окремих держав можна знайти в роботах І. Бліщенко, П. Валуєва, Л. Галенської, М. Данова, І. Карепеца, Є. Ляхова, Л. Моджорян, Ю. Рібакова, Г. Старушенко та багатьох інших авторів. В Україні відомими дослідниками у цій сфері є В. Антипенко, В. Глушков, В. Глущенко, В. Крутов та ін.

Існує понад 100 визначень поняття “Т.”, однак жодне з них не підтримане міжнародною спільнотою як загально-визнане. Поняття “терор” і “тероризм” історично зживаються в кількох аспектах, що відкриває простір для довільного маніпулювання ними. Термін “терор”, що в перекладі з латинської мови дослівно означає “страх, жах”, вперше було введено в політичний лексикон у Франції жирондинцями та якобінцями, які об'єдналися для підготовки народного повстання й повалення “за допомогою залякування та жалування” кабінету міністрів при королі Людовіку XVI. У додатку до “Словника французької академії” (1789) Т. позначається як “система, режим терору”. Саме слово “Т.” того часу застосовувалося для позначення періоду Французької революції — березень 1793 — липень 1794 рр. У цей період терор, як метод боротьби використовувався радикальними революційними силами для репресивних дій з політичними противниками. Після термідоріанського перевороту слово “терорист” набуло негативного характеру і в подальшому майже асоціювалося зі словом “злочинець”. Український науковець В. Ємельянов визначає Т. як загальнонебезпечні дії або загроза ними, що чиняться публічно і посягають на суспільну безпеку, та спрямовані на створення в соціальній сфері обстановки страху, непокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рі-

шення чи відмови від нього в інтересах винних. Відомий фахівець з питань вивчення Т. Ю. Антонін вважає, що Т. — це насильство, яке містить загрозу іншого, ще більшого насильства для того, щоб викликати паніку, зруйнувати або порушити державний чи суспільний порядок, викликати страх, змусити противника прийняти бажане рішення, викликати політичні та інші зміни. До найбільш універсальних і поширених визначень поняття “Т.” можна віднести запропоноване американськими дослідниками В. Маллісоном і С. Маллісоном: Т. — “це систематичне використання крайнього насильства та погрози насильством для досягнення публічних та політичних цілей”.

По-різному пояснюють Т. як спеціальне явище навіть державні структури (в законах, рішеннях) окремих країн. Державним Департаментом США, наприклад, сучасний Т. визначається як “заздалегідь продумане, політичне мотивоване насильство, що здійснюється проти невійськових об’єктів невизначеними групами усередині держави або таємними агентами якоїсь держави, у більшості випадків з метою ефективного впливу на суспільство, який поширюється на громадян або територію двох або більше країн”. У Законі України “Про боротьбу з тероризмом” від 20 березня 2003 р., визначено Т. як “суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, торгур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров’я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей”.

Т. знаходить об’єктивне вираження у своєму конкретному вияві — терористичному акті, який полягає у вчиненні певних злочинних діянь — вибухів, підпалів та інших загально небезпечних дій, що реально можуть заподіяти чи заподіють шкоду невизначеній кількості осіб і можуть спричинити інші тяжкі наслідки, і так само погрозу вчинення таких дій. Т. переслідує політичні цілі та мотивацію, це специфічна форма політичного насиль-

ства. Сучасний Т. має на меті проведення насильницьких акцій з метою примусити державні або інші органи прийняти рішення, яке б задовольнило вимоги терористів. Він поєднує високий рівень політичної мотивації з низьким рівнем участі мас, що відрізняє його від війни, партизанської боротьби, національно-визвольного руху та інших масових політичних рухів. Т. врешті спрямований проти переважаючих за потужністю державних машин.

З огляду на велике розмаїття, змикання і переплетення різноманітних форм Т. неможливо чітко класифікувати сучасний Т., оскільки будь-яка форма класифікації буде при цьому умовно та більшою чи меншою мірою неповною. Жодний різновид Т. не укладається цілком у певну типологічну класифікацію, яку ми можемо взяти на озброєння. Однак така класифікація вкрай необхідна тому, що без чітких вихідних критеріїв і параметрів неможливо вірогідно схарактеризувати конкретні різновиди сучасного Т., а значить віднайти і відповідні засоби боротьби з ним.

Т., у сучасному розумінні слова, — це систематичне залякування, провокування, дестабілізація суспільства насиллям. Характерно, що словники та енциклопедії XIX і навіть першої половини XX ст. не містять самого терміна “Т.”, хоча мають детальне описання історично конкретних терористичних режимів: “червоного” якобінського і “білого” роялістського (1815–1816) у Франції; терору російських народовольців, ірландців або басків “знизу”. Деякі сучасні дослідники пропонують розрізняти терор — насилля сильних над значно слабшими (державна над опозицією) і тероризм — насилля і залякування слабкими (опозицією) сильних (державу). Заперечується точка зору, що Т. — породження виключно ліберальної, плюралістичної демократії: у нетоталітарних диктатурах — Уругваї, Гватемалі, Парагваї — тероризм “зверху” і тероризм “знизу” ведуть жорстку багаторічну боротьбу. Певну систематичну теорію і етнічне виправдання терору дали ще в XIX ст. анархісти І. Мост і К. Генцен, хоча в суспільній свідомості сучасний Т. асоціюється не з ними, а з Робес-

п'єром, Нечаєвим, Бакуніним. Хоча Бакунін практику Нечаєва різко засуджував. Зародження Т., як явища у ХІХ ст., пов'язують, головним чином, з розвитком національних рухів, з пригнобленням підкорених народів, а також із розквітом революційних ідей, зокрема в Росії, де Т., особливо спочатку, ставив на меті наблизити край автократії, тоталітаризму, загибель яких очікувалася як неминучість.

Найбільш обґрунтованою і доказовою є така класифікація Т.: 1) соціальний (або ідеологічний) Т., мета — докорінна або часткова зміна економічного і політичного устрою країни; 2) національний Т. здійснюється за етнічною ознакою; 3) сепаратистський Т. — здійснюється національно-політичними групами меншин, які ведуть боротьбу за суверенітет або розширення автономії території проживання; 4) національно-визвольний Т. — здійснюється народами окупованих або колонізованих держав проти представників країни-агресора, мета — відновлення державного суверенітету; 5) репресивний Т. — відбувається на фоні національних конфліктів у межах держави; при цьому представники титульних національних груп намагаються зменшити вимоги окремих національних меншин, прагнуть утворити етнічно однорідні держави; 6) релігійний Т. — пов'язаний з політичним протистоянням, що ґрунтується на релігійній основі, коли послідовники однієї релігії протистоять послідовникам іншої; релігійний Т. поділяють на фундаменталістський і сектантський; 7) світоглядний Т. — має місце принципова незгода з панівними нормами та стосунками (наприклад, групи, що ведуть боротьбу проти забруднення навколишнього середовища, вбивства тварин, будівництва ядерних об'єктів тощо); 8) кримінальний Т. та ін. Майже усі наявні види Т. на практиці надто рідко зустрічаються, тобто у чистому вигляді мають багато різних ознак. Окремо вирізняють також державний Т., під яким розуміють дії офіційно призначених груп, таких як Гестапо, КДБ, східнонімецької "Штазі" та ін. Саме як явище державного масштабу Т. був поширений у нацистській Німеччині в 30–40-х роках ХХ ст., в СРСР — у

другій половині ХХ ст., у Чилі — режим Августо Піночета, режим апартеїду у Південно-Африканській Республіці — режим апартеїду, в Китаї — режим Мао Цзедуна.

Т. розрізняють за: соціально-політичним спрямуванням на лівий і правий; за сферою дії — внутрішньодержавний і транснаціональний (міжнародний); з огляду належності суб'єктів терористичної діяльності до влади — державний і недержавний; з погляду ідентичності суб'єктів терористичної діяльності — етнічний і релігійний; за способами впливу на об'єкти тероризму — демонстративний і інструментальний; за засобами, що використовуються в ході терористичних акцій, — із застосуванням звичайних засобів ураження та зброї масового знищення; за місцем проведення — наземний, морський, повітряний, космічний.

Внутрішньодержавний Т. — це відкрите масове насильство з боку правлячої еліти, яка спирається на міць державних інститутів. Його організаторами можуть бути і окремі політичні, державні, громадські діячі. Цей вид Т. пов'язаний з діяльністю як державних структур з протидії інакомисленню за допомогою насильства і насадження страху в суспільстві, так і з відповідною боротьбою опозиційних сил проти існуючого режиму, що має на меті зміну економічного або політичного устрою країни. Внутрішньодержавний Т. характерний лише для окремо взятої країни і не виходить за її територіальні межі. Транснаціональний (міжнародний) Т. визначається як Т., що торкається громадян і території більше ніж однієї країни і характеризується таким, якщо: терорист, так і жертви тероризму є громадянами однієї держави чи різних держав, але злочин вчинений за межами цих держав; терористичний акт спрямований проти осіб, захищених міжнародним правом; підготовка до терористичного акту ведеться в одній державі, а здійснюється в іншій; вчинивши терористичний акт в одній державі, терорист переходить в іншій і постає питання про його видачу. Державний Т. — це фактично відкрите насильство. Недержавний Т. — насильство і залякування, яке чинять суб'єкти терору, що не беруть участі в діяльності державних органів або й

протиставляють себе таким органам, владним посадовим особам тощо. Суб'єктами Т. етнічного є особистості, групи, стагус яких визначається, характеризується етнічною належністю. Виокремлюють також Т. політичний і новий тип Т. — комп'ютерний (кібертероризм), що передбачає атаки, пошкодження комп'ютерних, обчислювальних центрів, центрів керування військових мереж і медичних установ, банківських та інших фінансових мереж, засобів передачі даних за допомогою комп'ютерних мереж. Політичний Т. має власну класифікацію, оскільки методами його здійснення є: а) вбивства політичних, державних, громадських лідерів; б) викрадення, загрози, шантаж; в) вибухи в громадських місцях; г) захоплення приміщень, організацій, установ; д) захоплення заручників; е) провокування збройних зіткнень тощо. Політичний Т., головним чином, поділяють на лівий, що орієнтується на різні ліві соціально-політичні доктрини (марксизм, ленінізм, троцькізм, анархізм, маоїзм, кастроїзм тощо), та правий — орієнтується на традиційні для нації політичні доктрини і цінності.

Автори Короткого оксфордського політичного словника дають пояснення “старому” (до 11 вересня 2001 р.) і “новому” Т. — після нападу за допомогою викрадених літаків на Світовий торговельний центр у Нью-Йорку. “Старий” Т., за їх визначенням, сягнув апогею в 1960–1970 рр. ХХ ст., і географія його поширення була досить обмеженою. Його мета — не знищення якомога більшої кількості людей, а скоріше намагання привернути увагу до істотних, актуальних суспільно-політичних проблем. “Нові терористи” — це здебільшого нігілісти, люди фанатичної (зазвичай релігійної) віри, самогубці. Вважається, що “новий Т.” вперше заявив про себе 1993 р., коли була скоєна спроба висадити у повітря Світовий торговельний центр у Нью-Йорку, яку розцінили як навмисну, сплановану спробу вбити велику кількість людей одночасно. Наступним великим актом “нового” Т. було висадження у 1995 р. в повітря урядової будівлі в Оклахома-сіті, де загинуло 168 безневинних людей. До таких виявів “нового” Т. можна віднести теро-

ристичні акти з використанням зброї масового знищення (біологічної, хімічної) в Токіо (середина 90-х років ХХ ст.). Сучасний (“новий”) Т. — це насильницька дія, що головним чином має політичні цілі й мотивацію та спрямована проти переважаючих за своєю потужністю державних структур. Такому Т. притаманне надто велике нехтування людськими життями. Сучасний Т. характеризується: високим рівнем технічного забезпечення теракту; відмовою від захоплення заручників (з огляду на відпрацьований спецслужбами механізм знешкодження); знищенням важливих для життєдіяльності суспільства об'єктів (банків, вокзалів, торговельних центрів тощо); намаганням маніпулювати свідомістю людей з метою доведення необхідності застосування насильства. Дії терористів, з одного боку, паралізують волю людей, вносять відповідну дезорганізацію в діяльність інститутів громадського суспільства, а з іншого, — демонструється безкомпромісність і рішучість терористичних дій, стверджується психологічна перевага терористів. І як наслідок, намагання підірвати довіру громадян до органів влади в їхній здатності ефективно протистояти терористам. Сучасний Т. характеризується все помітнішим зближенням, взаємопроникненням, злиттям з організованою злочинністю. “Новий” Т. не є зброєю бідних, він є способом боротьби слабших із потужнішими державними структурами. І. Гармашов стверджує, що в ХХІ ст. Т. змінив стратегію і тактику партизанської війни, яка застосовувалася у ХХ ст. на стратегію і тактику терористичної війни. Заміна партизанської війни на терористичну це більше, ніж оперативна інновація з боку тих, хто не може дозволити собі ні високі військові технології, ні утримання складного військового апарату. Партизанська війна — це переважно оборонна стратегія, Т., навпаки, за своєю сутністю — стратегія наступальна. Сучасний Т. має достатньо високий ступінь незалежності від підтримки населення, яка була потрібна Т. революціонерів чи націонал-сепаратистів.

Систему і методи насильницької боротьби революційних і псевдореволюційних елементів з представниками

влади чи панівної групи називають революційним Т. Він виступає у двох основних формах: індивідуальний (звернений проти одиниць) і масовий (проти груп чи більшої кількості громадян). Як сукупність засобів і дій насильницького змісту і характеру Т. містить психологічний тиск, репресії, замах, екзекуції, масові розстріли, депортації, голод тощо.

Якщо брати до уваги наявні стереотипи в оцінці Т. як багатоаспектного соціального явища, безпосередньо у його міжнародному аспекті і вимірі, то стане очевидним загалом дещо лінійний підхід до його сприйняття як феномена сучасного глобалізаційного процесу. Адже при цьому випускається з уваги найістотніше: справжні причини виникнення; спонукальні мотиви скоєння терактів; визначення його фактичної ролі в процесах розвитку, тобто з'ясування не лише деструктивних наслідків терористичних дій; співвідношення Т. з такими суспільними явищами, як війни, кризи, конфлікти; зрештою, роль Т. у формуванні нового світового порядку (використання його як засобу для досягнення певних геополітичних амбіцій). Міжнародний Т., за визначенням В. Вознюка, має глибші, ніж характеризують нині, виміри і спричиняється: поглибленою диференціацією країн на бідні та багаті, внаслідок чого створюється підґрунтя для формування терористичного "інтернаціоналу" під зеленим прапором ісламу; регіональною нестабільністю, що провокує терористичні акти; інформаційною революцією, поширенням електронних ЗМІ, які використовуються як інструмент маніпулювання масовою свідомістю; загостренням суперечностей між існуючими системами цінностей — західною, яка виявляється далеко не універсальною, і системою ісламського світу, яка є певним альтернативним варіантом.

Як і в кожній окремо взятій країні, в колишній царській Росії Т. мав свою історію і особливості. За часів Івана Грозного ("опричнина"), потім Петра I, Катерини II Т. було піднесено до рівня державної політики з метою приєднання і підкорення цілих народів. Так, Петро I у 1708 р. кривавим Т. придумав Україну (знищення Батурина й переслідування "мазепинців" в Ук-

раїні і за кордоном, масові вивезення козаків на примусові роботи на петербурзьких каналах, заслання на Соловки тощо). Пізніше, у XIX ст., царський уряд здійснював планові репресивні дії щодо багатьох діячів українського національно-визвольного руху (розгром Кирило-Мефодіївського братства), переслідування священнослужителів, поляків на Правобережній Україні, численні погроми, депортації. На початку Першої світової війни терористичні акції на українських землях чинила австрійська влада, а потім польський режим. Елементи Т. мали місце щодо українців і з боку румунських і угорських властей і політиків. У 20–40-х роках Т. був дієвою зброєю у встановленні, зміцненні та збереженні тоталітарного більшовицько-сталінського режиму. Боротьба з лівими і правими "ухильниками", нищення "недобитків панівних класів", боротьба з "ворогами народу", діяльність сумнозвісних "трійок", численні закриті судові процеси, масові голодомори з метою винищення, головним чином, свідомого українства — селянства, мільйонів безневинних, що утримувалися у сотнях гулагів — перелік численних засобів і терористичних дій можна продовжувати. Потужним і надто згубним для українства був німецький Т. в 1941–1944 рр.: нищення голодом полонених, арешти, розстріли, висилка в концтабори, на примусові роботи. У 50–70-х роках XX ст. посилювався Т. проти діячів руху опору в СРСР, дисидентів, так званих шести-десятичників. Головними організаторами і виконавцями терористичних дій, масових акцій в колишньому СРСР були ВЧК, ДПУ, ГУЛАГ, НКВС, та окремі "діячі": В. Ленін, Ф. Дзержинський, В. Менжинський, Г. Ягода, М. Єжов, Л. Берія, О. Шелепін, В. Семічасний, Ю. Андропов, а в Україні безпосередньо — М. Лаціс, В. Балицький, П. Постишев, Т. Строкач, В. Нікітченко та ін. Для масового Т. був задіяний величезний цивільний і військово-поліцейський апарат, фінансові засоби, суди, прокуратура, міліція, тюрми, концентраційні табори тощо. Для вдосконалення Т. активно використовувалися преса, інші засоби зв'язку, профспілки, творчі об'єднання тощо.

У роки сталінського терору, а особливо після викриття і засудження сталінського тоталітарного режиму, у радянського та інших народів, найперше в інтелігенції, досить швидко почало вироблятися вкрай негативне і стійке несприйняття, засудження революційного насилля загалом. Характерно, що радянське дисидентство 60–80-х років ХХ ст. було фактично майже суцільно мирним, правозахисним рухом — репресії 60–70-х років загалом не викликали зворотних насильницьких акцій. Важливо й те, що терористичні організації в 70-х роках ХХ ст. виникали, головним чином, не у всіх європейських країнах, а в постфашистських демократіях — Італії, ФРН, Японії.

Окремі види, форми Т., які мали місце в царській Росії, не завжди об'єктивно прирівнюються до сучасних терористичних груп. Йдеться, зокрема, про дії терористичної фракції “Народна воля” (січень 1878 р. — березень 1881 р.) чи Бойової організації есерів (1901–1911). Так, хоча в програмі “Народної волі” і ставилася мета — “дезорганізація уряду шляхом терору”, практична реалізація її відбувалася під певним контролем етичних меж (покаранню підлягають лише особи, винуваті в репресіях; не повинні страждати жінки і діти; гріх пролиття крові не окуплюється навіть загибеллю терориста і т. ін.). Істотно, що насилля допускалося лише в умовах деспотизму. Висловлюючи співчуття американському народові у зв'язку із вбивством президента США Гарфільда, “Народна воля” заявляла, що в демократичних суспільствах “політичне вбивство є виявом того духу деспотизму, знищення якого в Росії ми ставимо своїм завданням”. Як писала В. Фігнер, “німецька теорія “мета вираховує засоби” відштовхує нас”. Характерно, що більшовики засуджували Т., але не з етичних, а методологічних і стратегічних позицій, як явище, що є висхідним “із хибних уявлень про роль особистості в історії”. Засуджуючи терор есерів, В. Ленін засуджував його саме за “дезорганізацію революційного руху”, не перестаючи твердити, що диктатура пролетаріату “є війна, і що більш жорстока, більш тривала і безкомпромісна, ніж будь-яка з раніше відомих війн”.

Сучасна система індивідуального (державного) та багатостороннього (міжнародного) співробітництва в протидії Т. формувалася впродовж тридцяти останніх років ХХ ст. На глобальному рівні вона функціонує під егідою ООН та її спецпідрозділів передусім МАГАТЕ на основі універсальних міжнародних нормативно-правових актів про боротьбу з різними виявами тероризму. У зазначених документах визначаються механізми, що орієнтовані на практичну взаємодію у протидії тероризму, містяться зобов'язання припинити теракти, включаючи знешкодження та затримання осіб, винних або підозрюваних в їх скоєнні, обмін відповідною інформацією, надання максимальної правової підтримки. Найбільше значення у протидії терористичним виявам мають конвенційні положення, що забезпечують неухильне покарання злочинців на основі принципу *aut dedere aut iudicare*, згідно з яким держава, на території якої перебуває злочинець, має або застосувати до нього покарання, або видати особу для здійснення правосуддя іншій державі.

Питання боротьби з Т. лише в 2002 р. 14 раз розглядалися Радою Безпеки ООН, після чого було прийнято кілька спеціальних резолюцій і рішень. Світовим співтовариством вживалися конкретні заходи щодо неухильного виконання Резолюції Ради Безпеки ООН № 1373 від 28 вересня 2001 р., яка зобов'язує держави — члени Організації вжити конкретних і вичерпних заходів щодо боротьби з тероризмом, а саме: попередження і припинення фінансування терористичних актів; утримання від будь-яких форм підтримки організаціям чи особам, причетним до терористичних актів; забезпечення умов для того, щоб виконавці і організатори терористичних актів та їхні посібники не змогли використати статус біженця; реалізацію правових норм щодо невизнання державами світу посилай на політичні мотиви як підстави для відхилення клопотань про видачу осіб, підозрюваних у здійсненні терористичних актів; активізацію і прискорення обміну оперативною інформацією з питань боротьби з тероризмом.

Антонян Ю. М. Тероризм: уголовно-правовые нормы и криминалистические проблемы. — М.,

1998; Бояр-Сазанович Т. С. Международный терроризм: политико-правовые аспекты. — Киев; Одесса, 1991; Вознюк В. С. Міжнародний тероризм в сучасних глобалізаційних стратегіях: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук. — К., 2005; Гармашов І. Ю. Вплив сучасного тероризму на суспільно-політичний розвиток людства: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра філос. — К., 2006; Дорошенко А. Терор і тероризм // Політика і час. — 1997. — № 9; Емельянов В. П. Злочин терористичної спрямованості. — Х., 1997; Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005; Кузнецов Ю. П. Террор как средство политической борьбы экстремистских группировок и некоторых государств. — СПб., 1998; Ляхов В. П. Терроризм и межгосударственные отношения. Насилие в современном мире: Материалы междунар. конф. — СПб., 1997; Мошкова Л. І. Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук. — О., 2001; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антоюка. — К., 2005; Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі. — Чернівці, 1993; Салимов К. Н. Современные проблемы терроризма. — М., 1999; Тероризм: психологические корни и правовые оценки: “круглый стол” // Государство и право. — 1995. — № 4; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Тероризм політичний (лат. *terror* — страх, жах) — сукупність суспільнонебезпечних, злочинних дій екстремістських організацій або окремих осіб, що вчиняються публічно, з використанням систематичного чи одиночного насильства, посягають на суспільну безпеку з метою залякування державної влади, суспільства або його частини (створення в соціальній сфері обстановки страху, непокою, пригніченості) для досягнення певних політичних, релігійних тощо цілей. У терміна “тероризм” відсутнє узгоджене визначення серед урядів і наукових аналітиків. Нині існує понад 100 його дефініцій, однак жодна з них не підтримана міжнародним співтовариством як загальновизнане. Це поняття майже завжди вживають у негативному значенні і з’явилося воно вперше в політичному лексиконі у Франції. У 1789 р. у додатку до Словника Французької академії тероризм трактується як “система, режим теро-

ру”. Саме слово “тероризм” отримало у період Французької революції (березень 1793 — липень 1794 рр.) широко застосування й використовувався радикальними революціонерами для обґрунтування репресій проти політичних противників. Як репресивний засіб політичної діяльності, тероризм був застосований жирондинцями та якобінцями, які об’єдналися для підготовки повстання й повалення “за допомогою залякування та помилування” кабінету міністрів при королі Людовіку XVI. У цей час якобінці, вживаючи термін “тероризм” стосовно себе, вкладали в його зміст позитивний відтінок. Проте після термідоріанського перевороту (27 липня 1794 р. — цього дня, після чергового перевороту, у Франції до влади прийшла нова буржуазія) слово “терорист” набуло негативного змісту, перетворившись у синонім “злочинець”. З часом термін “тероризм” отримав ширше тлумачення і став означати ведення злочинної політичної діяльності методами залякування, насильства аж до фізичної розправи, щоб викликати паніку, зруйнувати або порушити державний чи суспільний порядок шляхом систематичного терору, політичних убивств, провокацій. При цьому переслідуються такі цілі: домогтися зміни політики; поступок з боку держави; залякування влади; груп населення; представників іноземних держав і міжнародних організацій.

27 січня 1977 р. у Страсбурзі Рада Європи прийняла Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом, у якій на міжнародному рівні домовлено вважати терористичними актами: правопорушення, що підпадає під дію Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (995-167), підписаної в Гаазі 16 грудня 1970 р.; правопорушення, що підпадає під дію Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (995-165), підписаної в Монреалі 23 вересня 1971 р.; серйозне правопорушення шляхом посягання на життя, фізичну недоторканність або свободу осіб, які мають міжнародний захист, включаючи дипломатичних агентів; правопорушення шляхом викрадання, захоплення заложників або серйозного незаконного затриман-

ня; правопорушення шляхом застосування бомби, гранати, ракети, автоматичної вогнепальної зброї або листів чи пакетів із закладкою вибухового пристрою, якщо таке застосування створює небезпеку для осіб; замах на вчинення будь-якого із зазначених правопорушень або участь як співника особи, що вчиняє або намагається вчинити таке правопорушення.

Суб'єктами Т. п. являються окремі особи, групи, організації, держави. Останнім часом серед суб'єктів з'явився такий новий феномен, як "неформальні мережі" — діаспорні, радикально фундаменталістські або наркокримінальні коаліції, роль яких у тероризмі все більше зростає. До них, зокрема, належать транснаціональні і "псевдодивілізовані" спільності (ісламська, арабська, тюркська, магірська), які нині виступають ініціаторами насилля і безпосередніми виконавцями терористичних акцій.

Загальновизнаної класифікації Т. п. немає. Є різні думки щодо цього. Його класифікують як державний і недержавний. За президентства Роналда Рейгана США звинувачували в терористичних діях щодо багатьох країн, насамперед Лівії, тоді як самі підтримували внутрішньодержавне насильство проти Нікарагуа, маючи з урядом цієї країни повні дипломатичні зв'язки. Терміном "державний тероризм" часто озвучували дії офіційно призначених державних структур, таких як Гестапо, КДБ, східнонімецької "Штазі" тощо, що спрямовувалися проти дисидентів або етнічних меншин поміж своїх — такі громадян. Поділяють Т. п. на внутрішній і зовнішній; соціальний, національний, світоглядний, сектантський, кримінальний, культурний. За територією на: транснаціональний, тотальний, селективний, локальний; за рівнем організації насильницьких актів — державний тероризм опозиційних груп і сил, системний внутрішньодержавний, індивідуально-груповий. Ідеологічно Т. п. може бути розділений на ультралівий (анархістські й комуністичні угруповання на зразок італійських "Червоних бригад", перуанських "Сандеро Луминосо" та ін.) і ультраправий (турецькі "Сірі вовки", американська організація ку-клукс-клан та ін.). Значного розпов-

сюдження у ХХ — на початку ХХІ ст. набув тероризм на ґрунті етнічного сепаратизму, боротьби за незалежність регіонів (баскська Ета, Ірландська республіканська армія, фронт національного визволення Корсики та ін.).

З етнічним тероризмом тісно пов'язаний релігійний (арабо-мусульмани з палестинських угруповань, ісламські фундаменталісти з угруповань ХАМАС, "Джихад", "Хезбола", тоталітарні секти тощо).

Дослідники Т. п. відзначають його появу у зв'язку із сукупністю об'єктивних і суб'єктивних обставин і причин не завжди адекватних у різних регіонах і країнах. Безпосередньо і найзагальнішою передумовою Т. п. виступають кризові процеси, їх загострення, неспроможність суспільства, влади врегулювати існуючі конфлікти, розв'язати наявні суспільно-політичні проблеми. Процеси люмпенізації створюють "кадрові" передумови терористичної діяльності. Хоча повністю це не виключає участь у терорі вихідців із заможних прошарків суспільства. Тероризм зазвичай має місце там, де держава не справляється зі своїми функціями, де існує несправедливість і беззаконня, обмежені можливості тих чи тих масових рухів боротьби за досягнення своїх цілей легітимним шляхом, де існує дискримінація та порушення прав людини.

Змістовний аналіз сутності Т. п. дає змогу визначити його характерні ознаки. По-перше, основу тероризму становить конфлікт, а терор, як політика залякування, придушення супротивників насильницькими методами, використовується з метою його розв'язання. У конкретному своєму вияві терор здійснюється шляхом організації терористичного акту, який полягає у вчиненні різних злочинних діянь — вибухів, підпалів, збройних нападів, політичних убивств, пограбувань, захоплення заручників, руйнування окремих об'єктів, викрадення окремих громадян, диверсійних актів, захоплення транспортних засобів із пасажерами тощо. По-друге, Т. п. переслідує політичні цілі та мотиви, й виступає як специфічна форма політичного насильства. Аналітики відзначають, що тероризм нині у багатьох випадках є зворотною стороною політики гло-

балізації США та інших держав. Сучасна глобалізація — це пограбування слабкіших країн, а за американськими мірками, це ще й нав'язування усього світу своєї масової культури, способів життя і світогляду. Французький учений Арно Колика наголошує, що насилля характеризується двома видами наступальних дій. По-перше — це ісламський джихад, що виник як реакція відсталого культури на вторгнення західної цивілізації. По-друге — Сполучені Штати, які, отримавши 11 вересня 2001 р. удар в саме серце, намагаються помститися шляхом “місіонерської кампанії”. Ця “кампанія” спрямована на систематичне знищення ворогів Америки, “навертання” у віру в американські цінності тих, хто ще не визначився, а також на перевлаштування планети відповідно до інтересів Вашингтона. Цим можна й пояснити той факт, що в різних країнах світу, які всіляко співчували США у зв'язку з терористичною акцією 11 вересня, падає повага до зовнішньої політики США, яку вони проводять останнім часом. Кампанія США проти Іраку отримує все більшого засудження не тільки міжнародної громадськості, а й значної частини населення США. Закінчення “холодної війни” не лише знаменувало перемогу Заходу над соціалістичним табором, а й висвітило його справжню роль у створенні своєрідних “центрів сили і протидії”. Такого характеру центри отримали пряму технічну й воєнну допомогу США та інших розвинених країн Заходу. Однак при цьому ні ісламські країни, ні афганські моджахеди, які отримали цю допомогу, не тільки не втратили своїх культурних і цивілізаційних особливостей, а й навпаки отримали можливість їх всіляко зміцнювати. Нині Заходу протистоять країни аутсайдерів, що не змирилися зі своїм приниженим становищем. Це той глобальний чинник, який у перспективі може породжувати нові конфлікти, створювати сприятливе підґрунтя для застосування насилля у будь-якій формі, в тому числі й у вигляді терористичних актів. По-третє, однією з визначальних ознак Т. п. є те, що він спрямований проти могутніх за потужністю державних машин. Суперсучасні армії не можуть ефективно протидіяти, а не-

рідко виявляються безсилими проти злочинних сценаріїв застосування терористами звичайних, цивільних, порівняно доступних і дешевих технологічних розробок, наслідки їх застосування можна порівняти з наслідками війни. По-четверте, в ідейних витоках нинішнього Т. п. лежить ідеологія лівого радикалізму, що отримала достатньо помітний розвиток особливо у європейських країнах у 60–70-х роках ХХ ст. Проблема тика насильства стала провідною у ліворадикальних теоретиків, їх роздумах про сучасне суспільство, про формування “нової людини” у новому середовищі. Саме мотив насилля став тією крапкою, де схрестилися погляди ліворадикальних ідеологів, які стоять на різних світоглядних позиціях і політичних платформах. Тема насильства міцно закріпилася в усіх механізмах, які зв'язують індивіда і державу, вона активно проповідується масовою культурою. По-п'яте, сучасному Т. п. характерна найжорстокіша спрямованість на чисельні людські жертви, руйнування великих матеріальних і духовних цінностей, провокування війн, недовіри і ненависті у суспільстві. Про це свідчать організовані терористами вибухи в токійському і паризькому метро, вибухи посольств США в Кенії і Танзанії, вибухи у Москві і Міжнародному торговельному центрі в Америці.

В арсеналі боротьби з Т. п. застосовується комплекс оперативно-розшукових, розвідувальних, інформаційних, соціально-економічних, психологічних, фізичних тощо заходів.

Гармашів І. Сутність сучасного тероризму і його основні характеристики // Персонал. — 2005. — № 5; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К., 2005.

О. Антонюк

Терор проти терору — терористична група в Ізраїлі. Створена у 80-х роках єврейськими населеннями на західному березі річки Йордан під прикриттям самооборони проти палестинських бойовиків. Нині мало що відомо про склад групи, її чисельність і керівництво. До оперативних параметрів групи належать терор, вбивства на конфесійній основі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Тиранія — форма політичного устрою, за якої відбувається одноосібне правління, побудоване на насильстві та жорстокості.

Г. Щокін

Тимократія — особлива форма правління, за якої влада належить привілейованій більшості. Згідно з уявленням давньогрецького філософа Платона Т. передує олігархії, тобто її можна розглядати як різновид влади світської аристократії.

Г. Щокін

Тоталітаризм (фр. *totalitaire*, від лат. *totus* — весь, повний, цілий) — одна із форм авторитарного державного управління, що характеризується повним державним контролем над усіма формами суспільного життя, фактичною ліквідацією громадянських прав і свобод, а також постійними репресіями проти різних верств населення.

Г. Щокін

Традиція етнічна — (лат. *traditio* — передача; розповідь) — цінності, погляди й усталені форми поведінки етнічної спільноти, які передаються із покоління в покоління і вживлені в стереотипи та спосіб життя етносу. Т. е. — тривкий носій культурного коду етносу, конденсат набутків його культурно-історичного досвіду. У царині Т. е. більше, ніж в інших сферах (економічній, соціально-політичній) втілюється етнічне начало соціуму. Якщо змістом Т. е. виступають елементи світогляду етносу, то форми її вияву охоплюють сферу побутових відносин, форми господарювання, міжпоколіннєві та внутрішньосімейні стосунки, звичаї, педагогічні настанови та ін. З огляду на це Т. е. постають як істотна підоснова самостворення і самозбереження етносу, вони консолідуєть і стабілізують етнічні спільноти, забезпечують тяглість їх історії і зв'язок їх поколінь. Як і кожне важливе й складне суспільне явище Т. е. відіграють амбівалентну роль у соціальному розвитку. Вони вельми часто виступають ефективним зряд-

ням соціального контролю в руках владних структур. І навпаки, Т. е. неодноразово виявляли себе легітимізуючою підставою опертя автократичним, деспотичним замірам носіїв влади. Т. е. можуть консервувати застарілі, а то й реакційні суспільні настанови. Тому селекція Т. е. завжди була і є важливим чинником культурно-перетворювальної діяльності суспільств.

Гриценко І. В. Кризові періоди національного буття: сучасний контекст, іспанські паралелі // Етносоціальні трансформації в Україні. — К., 2003; Життя етносу: соціокультурні нариси. — К., 1997; Онтологічні проблеми культури. — К., 1994; Сміт Е. Націоналізм. — К., 2004; Советские этнографы о "национальной политике" в СССР // Этнографическое обозрение. — 2006. — № 2; Сохань Л. Традиция етнічна // Етнічний довідник: У 3 ч. — К., 1997. — Ч. 1; Традиции в современном обществе. Исследования этнокультурных процессов. — М., 1990.

В. Ятченко

Трайбалізм (від англ. *tribe* — племінний) — принцип політики соціокультурної, економічної, етнічної і релігійної виокремленості, винятковості. Притаманний, головним чином, родоплемінним, клановим структурам. У деяких країнах Африки Т. е. своєрідним способом формування політичної еліти. У таких країнах він розглядається як своєрідне гальмо суспільного розвитку, що утруднює національну консолідацію. Фактично Т. зводить нанівець принцип рівності громадян і провокує громадянські війни (наприклад, у Руанді, Сомалі).

Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000.

М. Головатий

Трансляція — передавання теле- або радіосигналу, теле-, радіопередачі, програми безпосередньо з місця події.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005.

Ю. Бондар

Трансмiсія культурна (від лат. *transmissio* — передача, перехід) — у механіці — пристрій для передачі механічної енергії від двигуна до виконавчих органів машини або до інших робочих машин. У філософії, етнології

(особливо у працях прихильників позитивізму) цей термін використовують для загального позначення сукупності механізмів, засобів, процесів опредмечення у діяльнісній формі життя соціумів, зокрема етнічних спільнот чи окремих представників цих спільнот ідеалів, інтенцій, настанов та інших продуктів духовного й соціального досвіду. Елементами Т. к. виступають традиції етнічні, обряди, ритуали, цінності й норми, педагогічні установки і таке інше, розглянуті з боку їх властивості наснажувати форми творчо-перетворювальної й відтворювальної діяльності людини духовними змістами й смислами.

Традиции в современном обществе. Исследования этнокультурных процессов. — М., 1990; Трансмиссия // Большая сов. энцикл.: В 30 т. — М., 1977. — Т. 26.

В. Ятченко

Тристороння комісія (ТК) — тісне тристороннє співробітництво для підтримки миру, в управлінні світовою економікою, у сприянні подальшому економічному розвитку та полегшенні страждань бідних світу, що збільшить шанси мирної і плавної еволюції глобальної системи. Історія ТК розпочинається у 1972 р., коли на таємному засіданні Більдерберзького клубу Рокфеллер запропонував ідею зближення США, Європи і Японії. Ця ідея була прийнята більшістю, і вже в червні цього самого року Рокфеллер і Франклін відвідали Японію, провівши переговори з великими банкірами, які погодились створити ТК.

23 і 24 липня 1972 р. в маєтку Девіда Рокфеллера, голови Ради міжнародних відносин, було створено Тристоронню комісію. Серед присутніх на установчих зборах були представники (фінансисти, промисловці, політики, державні діячі, вчені) США, Канади, Японії і країн Західної Європи (назва комісії символізує представництво трьох регіонів). Усі вісім представників США на установчих зборах були членами РМВ. Головним завданням комісії, зауважує сенатор Баррі Голдуотер у книзі “Без вибачень” є: “До чого насправді прагнуть члени ТК, то це до створення світового економічного панування, яке стоїть вище політич-

них урядів країн-учасниць. Як керівники й творці системи, вони управлятимуть світом”.

Таким чином, активісти Більдерберзького клубу створили третю важливу мондіалістську структуру — ТК. Її очолюють американці, які входять до складу РМВ і Більдерберзького клубу; крім штаб-квартири в США (345 East 46th street, New York) вона має ще дві штаб-квартири — у Європі та Японії. ТК покликана об’єднати три велетенські простори, що є лідерами в технічному розвитку та ринковій економіці: Північну й Південну Америки, Європу, Тихоокеанський простір, контрольований в той час Японією.

Засновник ТК — Девід Рокфеллер — голова і власник “Чейз Манхеттен Банку”, а також господар багатьох інших банків світу. Його найближчий помічник, ідеолог і співорганізатор — Збігнев Бжезинський, який уже на той час був помітною постаттю у Раді міжнародних відносин. Утворивши нову структуру, Бжезинський з 1973 до 1976 р. був її директором. Попри те, що ТК створена приватними організаціями й особами, її завдання надто глобальні. Більше того, і ТК, і Рада міжнародних відносин управляються одними й тими самими людьми і мають спільну мету: створити єдиний Світовий уряд. І якщо РМВ є ідеологічним закладом, то ТК вирішує тільки практичні завдання.

Уже в 1973 р. Бжезинський запропонував вибрати президентом США майже нікому невідомого Джиммі Картера, члена ТК, а віце-президентом — Уолтера Мондейла, також члена цієї організації. Рокфеллер узяв на себе усі витрати, пов’язані з передвиборною кампанією, внаслідок чого вся виконавча влада опинилася в руках членів ТК. Міністр оборони Г. Браун, міністр фінансів Блюменталь, представник США в ООН А. Янг, голова Ради національної безпеки З. Бжезинський, більшість міністрів і їхніх помічників були членами ТК.

Комісія має пірамідальну структуру, на вершині якої — “Фінансове братерство Нью-Йорка”, під ним — банки Європи та Японії. Серед керівництва — представники різних країн і континентів, але головна особа — Девід Рокфеллер. Його заступником був Джордж

Бертон — європеєць, а другим заступником Такіше Ватанабе — японець. Наступну сходинку піраміди посідають представники розвинених країн, що виробляють майже 80 % світової продукції. У найнижчій частині піраміди — представники країн другого, третього й четвертого світів. За кількістю членів ТК розподіл відбувається таким чином: США мають 109 місць, Європа — 106, Японія — 74 місця.

Підрозділи ТК добре укомплектовані й охоплюють усі сфери життя. Наприклад, вони фактично володіють більшістю відомих американських університетів: Колумбійським, Джорджтаунським, Гарвардським, Гуверівським, Массачусетським. Найбільші фонди, зокрема фонди Рокфеллера, Форда, Карнегі, також контролюються

ними. Найбільші газети, радіо- й телекомпанії також під їхнім впливом.

Чимало дослідників вважає, що ТК — британська таємна структура, а справжній її організатор — Генрі Кіссінджер. Розібратися у цьому складно через утаємничення діяльності комісії, проте при вивченні її діяльності стає зрозумілим, що Рокфеллер та інші представники фінансової еліти не є головними дійовими особами в ТК. У цій системі все так переплетено, що важко збагнути підпорядкованість однієї структури іншій.

Платонов О. Почему погибнет Америка. — Краснодар, 2001; Jim Marrs. Rule by Secrecy. HarperCollins Publishers Inc. New York. — 2000.

М. Сенченко

У

Українізація — тимчасова політика РКП(б), здійснювана в Україні у 20–30-х роках ХХ ст. ЦК КП(б)У і урядом УСРР шляхом комплексу заходів у галузі національної політики з метою зміцнення радянської влади. У. передбачала задоволення певних національних вимог українського народу: висунення українців на керівні посади; запровадження української мови в державні та культурні установи, пресу, навчальні заклади; розвиток національної за формою і радянської за змістом культури; створення відповідних умов для культурного розвитку національних меншин, які проживали в Україні. Новий напрям і зміст такої національної політики випливали із проголошеного керівництвом СРСР курсу на коренізацію партійного і радянського апаратів. Цей курс зумовлювався такими чинниками, як: падіння престижу інтернаціональних гасел і цінностей в умовах переходу до НЕПу, лібералізація суспільства; зростання опозиційних настроїв у республіках і регіонах і суто практичної складності управління територіями з іншими мовними та культурними орієнтаціями населення; погіршення міжнародної обстановки і намагання розіграти національну карту для виправдання геополітичних домагань. Москва також сподівалася політикою коренізації продемонструвати відмінність своєї національної політики від імперської політики Росії, а в разі ймовірних невдач перекласти відповідальність на республіканське керівництво. Сутність офіційно проголошеної XII з'їздом РКП(б) (17–25 квітня 1923 р.) політики коренізації полягала в широкому залученні до розповсюд-

ження комуністичної ідеології у національних районах СРСР місцевих кадрів, врахуванні національних чинників при комплектуванні партійного і державного апаратів. Для цього було збільшено прийняття до партії представників місцевого населення, розширювалися суспільні функції національних мов, створювалась розгалужена мережа шкіл, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, газет і журналів, культосвітніх закладів тощо.

Український різновид цієї політики називався У. Політика У. суперечила великодержавним устремлінням РКП(б), але була зумовлена ворожим ставленням до радянської влади населення України, національна свідомість якого зростає за попередніх десятиліть, особливо під впливом національно-визвольної боротьби українців 1917–1920 рр., а також загрозою інтервенції Польщі, підтримуваної Антантою. Управління процесом У. покладалося на Комісію Політбюро ЦК КП(б)У з українізації (на чолі із секретарем ЦК КП(б)У В. Затонським) і Центральну Комісію українізації радянського апарату при Раді Народних Комісарів УСРР (на чолі з головою РНК УСРР В. Чубарем). Головна роль в У. відводилася Народному комісаріату освіти УСРР, який у 20-х роках відповідно очолювали Г. Гринько, В. Затонський, О. Шумський, М. Скрипник.

Відомий канадський історик О. Субтельний зауважує, що перш ніж братися за У., належало провести зміни в партійному керівництві України, яке переважно складалося з присланих із Москви радянських урядовців чи місцевих євреїв. В основній масі вони не

виявляли великого розуміння необхідності У. і ще менше були схильні втілювати її. До того ж багато хто з них підкреслено демонстрував російську зверхність над “місцевими”. Далі вчений наголошує, що лише після того, як були усунуті з посад непохитні “російські бюрократи й шовіністи” (за визначенням Леніна), український радянський уряд міг братися за здійснення нової політики.

Першими кроками у політиці У. стали заходи щодо розширення вживання української мови, особливо у партії та уряді. 17 липня 1923 р. РНК УСРР прийняла декрет “Про заходи в справі українізації начальних і культурно-просвітніх установ”, який був пов’язаний з визначенням шляхів і термінів У. навчальних і просвітніх закладів республіки. Згідно з цим декретом протягом двох наступних шкільних років мало закінчитися переведення установ соціального виховання на українську мову і поступово, відповідно до наявності науково-викладацьких сил, мала відбутися У. системи професійної освіти. Декретом передбачалося обов’язкове запровадження викладання української мови та українознавства в тих школах, де викладання здійснювалося іншими, ніж українською, мовами, а також викладання української мови у деяких вищих навчальних закладах. Водночас в усіх шкільних і культурно-просвітніх установах російська мова залишалась обов’язковим предметом навчання. Зміни такого самого характеру мали відбутися і в системі політичної освіти, де відтепер навчання мало здійснюватися рідною мовою аудиторії. Для забезпечення культурних потреб українського населення передбачалося також надавати матеріальну допомогу українським художнім колективам і установам та поряд із цим організувати мережу українських театрів, інших мистецьких закладів.

Наступним декретом стала прийнята 1 серпня 1923 р. постанова ВУЦВК та РНК УСРР “Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови”, яка, по-перше, передбачала забезпечити українській мові місце, відповідне чисельності та питомій вазі українського народу на території України; по-

друге, звертала особливу увагу також і на російську мову, яка разом з українською, була віднесена до категорії “найпоширеніших” в Україні мов; по-третє, вказувала, що влада у своїх стосунках з населенням повинна користуватися цими двома мовами; по-четверте, встановлювала інші правила для адміністративно-територіальних одиниць та місць, більшість населення яких належала до національних меншин. Там органи влади мали користуватися мовою більшості населення. Під час проведення масових заходів громадянам надавалося право користуватися своєю рідною мовою; по-п’яте, переводила діловодство у центральних і місцевих органах влади на українську мову протягом року. Також встановлювалися нові правила для співробітників державних установ. Відповідно до цих правил ті з громадян, хто не володів обома найпоширенішими мовами, не міг бути прийнятий на службу до державної установи. Той, хто перебував на службі, але не володів цими мовами, мав вивчити їх упродовж року. Ті, хто не виконав цю вимогу мали звільнитися. У зв’язку з цими вимогами Наркомату освіти доручалося організувати для співробітників спеціальні курси з трьох- та дев’ятимісячним терміном навчання.

Однак зазначені постанови, прийняті відповідно до рішень XII з’їзду РКП(б) (17–24 квітня 1923 р.), змогли бути реалізовані лише з усуненням з постів секретарів її ЦК Е. Квірінга і Д. Лебедя. Зокрема, Д. Лебідь обстоював так звану “теорію боротьби двох культур”, сутність якої полягала у тому, що російська культура в Україні пов’язана з прогресивним пролетаріатом і містом, тоді як українська культура — з відсталим селянством і селом, унаслідок чого російська культура рано чи пізно отримає перемогу, і обов’язок комуністів полягає в тому, щоб підтримати цей “природний процес”. У квітні 1925 р. ВУЦВК та РНК УСРР прийняли постанову “Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату, що визначала заходи щодо завершення українізації до 1 січня 1926 р. Відтепер офіційні стосунки державних установ на території республіки повинні були здійснюватися українською мо-

вою. Увага зосереджувалася на оволодінні українською мовою співробітниками державних установ. Наркомату освіти УСРР доручалося посилити свою діяльність у цьому напрямі. Також підтверджувалося право керівників установ звільняти з роботи осіб з недостатнім рівнем знання української мови. Для нагляду за ходом У., розгляду справ про прийом на роботу у виняткових випадках осіб, що не володіли українською мовою, постановою створювалася система нових органів — “комісії по українізації”. Вони мали діяти в центральних відомчих, губернських та окружних установах.

За відносно короткий час завдяки заходам У. у взаємодії з іншими соціально-економічними процесами відбулися значні зрушення у розвитку духовно-культурної сфери українського суспільства. Розширилося застосування української мови, особливо у партії та уряді. У 1925 р. чиновники отримали вказівку про користування нею в усіх урядових публікаціях та листуванні. Якщо в 1922 р. українською мовою велося менш як 20 % урядових справ, то в 1927 р. — вже 70 %. Зросла чисельність українців в урядових установах. Якщо в 1923 р. вони становили лише 35 % серед урядових службовців і 23 % — серед членів партії, то в 1926–1927 рр. їхня частка збільшилась і вони становили відповідно 54 і 52 %. Найбільший вплив У. справила на освіту. Наприкінці 20-х років кількість шкіл з українською мовою викладання становила 81 % (у 1922 р. — 50 %), вищих навчальних закладів — 54 % (у 1922 р. — 10 %). Значних успіхів було досягнуто в ліквідації неписьменності. Під час революції письменними були близько 40 % міського населення; а через 10 років — уже 70 %. За цей період письменність на селі зросла з 15 до більш як 50 %. Масова освітня кампанія активно сприяла поширенню серед молоді української мови, піднесенню її національної самосвідомості. Відбувся бурхливий розвиток української культури. У 1931 р. із усіх 88 театрів 66 було українських, 12 єврейських та 9 російських.

Якщо в 1922 р. українських газет майже не було, то на 1933 р. їх налічувалося вже 373 (з усіх 426) з накладом

3,6 млн примірників. До 1927 р. українською мовою друкувалося більше ніж половина книжок. Наприкінці 30-х років видавалося понад 20 літературно-художніх альманахів і збірників, 55 журналів, виникли багаточисельні літературно-художні об'єднання тощо.

У. сприяла залученню до радянського культурного будівництва української інтелігенції. З еміграції повернулися деякі відомі діячі, зокрема М. Грушевський. Література і мистецтво досягли значних успіхів завдяки таким діячам, як М. Хвильовий, М. Зеров, Г. Косинка, М. Рильський, В. Сосюра, Л. Курбас, О. Довженко, Г. Верьовка і багатьом іншим. Разом з У. у 20-х роках державна національна політика передбачала реалізацію спеціальних заходів сприяння політичному і культурному розвитку національних меншин, аж до врахування етнічних чинників у адміністративно-територіальному поділі. З метою управління цими процесами було створено мережу спеціалізованих радянських, адміністративних, культурно-освітнянських, наукових установ. Передусім у структурі органів державної влади організували спеціальні органи, які здійснювали роботу серед національних меншин. У травні 1921 р. Президія ВУЦВК прийняла рішення про створення відділу національних меншин при Наркоматі внутрішніх справ. Подальше зростання обсягу та ускладнення завдань роботи зумовило створення у квітні 1924 р. при ВУЦВК Центральної Комісії у справах національних меншин (ЦКНМ). Комісія із самого початку своєї діяльності розробила зміни в адміністративно-територіальному поділі України з урахуванням інтересів національних меншин. Створенню національних адміністративно-територіальних одиниць сприяло і надання пільгових умов. Так, норма кількості жителів, необхідна для виділення звичайних районів (25–45 тис. осіб), знижувалася до 10 тис. — для національних районів і з 1000 до 500 осіб — при утворенні національних рад. Державна політика в міжетнічній сфері 20-х років загалом позитивно вплинула на процес національного відродження українського народу, інонаціональних груп населення. У складі

УСРР до 1930 р. було створено 25 національних районів, 1087 національних рад: 450 російських (з них 41 — селищна), 254 німецьких, 156 єврейських (68 селищних), 12 чеських, 4 білоруських і 3 албанських. Одним із головних напрямів роботи з іноетнічною частиною населення були: подолання його економічної відсталості; залучення до сфери матеріального виробництва; зміна соціальної структури національних груп. З кінця 20-х — початку 30-х років у національній політиці відбуваються кардинальні зміни, пов'язані з остаточним оформленням у СРСР командно-адміністративної системи. Фактично почала здійснюватися сталінська національна політика, яка, ґрунтуючись на соціально-політичних засадах “казарменого соціалізму”, призвела до практичного відновлення імперського великодержавництва у сфері міжнародних відносин в СРСР, що було завульговано ідеологічною доктриною “дружби народів”. Новий курс політики в Україні полягав, з одного боку, в згортанні курсу У., а з іншого — в докорінній зміні роботи з національними меншинами. Показовим у цьому плані є зміст роботи та рішення листопадового (1933) об'єданого Пленуму ЦК і ЦК КП(б)У. На ньому гострій критиці був підданий народний комісар освіти М. Скрипник. Якщо на червневому (1933) Пленумі ЦК КП(б)У його розвінчували за “помилки” у здійсненні українізації, то на об'єданому листопадovому (1933) вже йшлося про його “націоналістичний” ухил. Зокрема, зазначалося, що в Україні виняткове значення мали викриття та розгром націоналістичного ухилу Скрипника, “ухилу, що змикався з імперіалістичними інтервентами фашистської Німеччини й панської Польщі, які намагалися відірвати Україну від Радянського Союзу”. Разом зі звинуваченнями в українському “націоналізмі” на пленумі пролунали заяви й про “фашистів” із середовища національних меншин. В Україні під тиском Москви партійні органи ухвалили низку рішень, на підставі яких здійснювалися спершу “чистка”, а потім ліквідація навчальних закладів з викладанням мовами національних меншин (як осередків “буржуазно-націоналістичного впливу”). Прийма-

лись і реалізовувалися рішення щодо закриття й реорганізації національних культурно-освітніх закладів, редакцій газет і журналів. У контексті суспільної командно-адміністративної політики здійснювалися реорганізація і ліквідація національних адміністративно-територіальних одиниць як таких, що не виправдали себе.

Водночас у ці роки відбулася ціла низка політичних процесів проти активних діячів українського руху, нищівного удару було завдано по українській інтелігенції.

Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; *Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали: Довід.* — У 2 ч. / Упоряд.: І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка; За ред. В. Ф. Панібудьласки. — К., 1997. — Ч. 2; *Субтельний Орест. Україна: історія* / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. — К., 1991.

О. Антонюк

Українофобія (антиукраїнізм) — ворожість або ненависть до українців як нації, до їхньої мови, культури, державності. Як одна з різновидностей політики етноциду, У. спрямована на духовне знищення українців, позбавлення їхньої культурно-етнічної своєрідності, їхню деетнізацію (денаціоналізацію, винародовлення). Під цілеспрямованим політичним, релігійним, мовним та іншим тиском етнос поступово втрачає свою ідентичність і в результаті стає асимільованою частиною іншого етносу, розчиняється в іноетнічному середовищі, “зрівнюється” з ним. У. існувала й здійснювалася в Україні, а також в інших державах у певні періоди історії і виявляла себе в індивідуальній поведінці, інституціоналізованих упередженнях і переслідуваннях. Так, за часів існування України у складі Російської імперії царат всіляко придушував духовно-культурне життя українців. У цей період вони були одним із найчисельніших етносів Європи, який не мав своєї державності. Політика самодержавства у сфері міжетнічних і міжнародних відносин мала на меті збереження цілісності монархії, проросійщення всіх народів на ґрунті гасла Миколи І: “Один закон, одна мова, одна віра”.

Саме це гасло було в основі становлення влади до українців, яких розглядали лише як відгалуження російського народу, а українську мову — як місцевий діалект російської. Один з ідеологів великодержавного шовінізму, редактор “Московських ведомостей” Катков на сторінках своєї газети доводив, що Україна “ніколи не була окремою державою ... Малоросійської мови ніколи не було і, незважаючи на всі зусилля українців, до цього часу не існує”. На цих засадах стояли царський уряд і його чиновники. Міністр внутрішніх справ П. Валувєв у листі до міністра народної освіти писав у 1863 р., що “ніякої окремої малоросійської мови не було і бути не може”. У тому самому році було видано розпорядження (Валуєвський циркуляр), яким категорично заборонялося видання українською мовою книг “навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу”. Дозволялося друкування, та й то після суворой цензури, лише кількох творів так званого красного письменства. Наслідком цих дискримінаційних заходів царату було скорочення кількості друкованої продукції, що видалася українською мовою в Росії: у 1864 р. — 12 книжок і брошур, у 1865 — 5, у 1866 — жодної, наступні три роки — по 2 книжки, у 1870 р. — 5. В Україні з 1863 по 1872 р. вийшла лише одна книжка українською мовою. У скрутному становищі перебувала й періодична преса. Намагання діячів української культури організувати стабільне видання періодики на національній основі наптовхувалося на традиційне оперття самодержавства. Вершиною У. можна вважати Емський указ Олександра II 1876 р., який був спрямований проти української мови як найважливішого чинника національного розвитку народу. Цим указом суворо заборонялося ввозити в межі імперії, без спеціального на те дозволу головного управління в справах друку, будь-які книги та брошури, видані за кордоном українською мовою. Не дозволялися також театральні вистави українською мовою, друкування текстів до музичних творів.

Рафальський О. О. Переяславський договір України з Росією 1654 року: Ретроспективний аналіз

/ Нац. акад. наук України; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К., 2004

О. Антонюк

Український націоналізм —

а) світогляд, центральним елементом якого є визнання незаперечності, природності права на існування та легітимності націй загалом і української нації зокрема; б) система ідей, спрямованих на захист української національної ідеї, що виникла на початку XIX ст. як реакція на утиск народу. Отже, У. н. — це світоглядний принцип, властивий для кращих, свідомих, патріотично налаштованих представників конкретної нації, які прагнуть зреалізувати своє природне право розбудувати національну державу, тобто стати справжньою, дієздатною нацією. Зробити це українські націоналісти намагалися й намагаються зовсім не всупереч і не за рахунок інтересу будь-якої меншої, невеликої нації чи національної меншини, а за рахунок власного національного потенціалу й інтересу. Адже соціальний досвід державотворення переконує: чим краще зреалізовано і задоволено інтереси і потреби титульної нації, тим краще живуть й окремі національні меншини у державі. Термін “націоналізм” в українській публіцистиці з’явився приблизно у 80–90-х роках XIX ст. У ході наукової полеміки між Б. Грінченком і М. Драгомановим “український націоналізм” головним чином згадується як альтернатива “шовінізмові”. У довідниках і словниках до 1991 р. (особливо у 50–70-х роках XX ст.) “націоналізм” пояснювався тільки як “буржуазна ідеологія в галузі національних відносин, характерними рисами якої є проповідування вищості національних інтересів над соціальними, проголошення національної нетерпимості” (*Український енциклопедичний словник*. — Т. 2. — С. 592). Таке пояснення “націоналізму” потрібне було, щоб утримувати велику державу СРСР у єдиних кордонах, ідеалах, діях. Понад 80 років це вдавалося. Більш точне визначення поняття “український буржуазний націоналізм” подано у трактуваннях на зламі XIX і XX ст. Зокрема, Л. Юркевич у 1910 р. писав: “З відродженням неісторичних націй, з національною самоор-

ганізацією в них кляс — національна буржуазія, яка називає себе “інтелігенцією”, намагається стати на чолі народу, прикривається патріотичною ідеологією, котрою задушевлює “інтелігенція” народ на сліпу їй службу”. Навіть Д. Донцов, один із провідних теоретиків націоналізму, завзято таврував “буржуазний націоналізм”. Більшість активних діячів українського руху широко використовували цей термін (М. Міхновський, Д. Донцов, М. Сциборський, І. Лисяк-Рудницький та ін.). Вважається, що У. н. як ідеологія і форма політичного руху, був опосередкованою реакцією на модернізаційні процеси, а не їх наслідком. Така модернізація здійснювалася під егідою панівних щодо українців націй, істотно підсилювала асиміляційні процеси, провокувала кризу традиційних цінностей, підсилювала відчуження сільської культури від міської та ін. Еволюція У. н. — складна, суперечлива, довготривала.

Уперше більш об’єктивно й позитивно ідеологію У. н. почали пояснювати в Україні лише після 1992 р. в тому сенсі, що це не ідеологія вищості, винятковості, а державності, самостійності, незалежності провідної, титульної нації. Водночас і спроб розтрощити, роз’єднати національно-демократичні сили за перші роки незалежності України було більше ніж достатньо, наприклад: “перекроювання” Руху, створення різноманітних двійок, трійок і четвірок у процесі виборів, насадження негативних оцінок нашого національного минулого (анархізм Н. Махна, УНР, ОУН, УПА), діяльність національних партій і рухів років незалежності і, нарешті, — ситуація кінця 2005 — початку 2006 рр. Вкотре націоналістичним силам судилося бути роз’єднаними. І чи буде в подальшому можливість, умови об’єднатися — то вже майбутня конкретна політична ситуація.

Мета справжнього націоналізму — перетворення певного народу в державотворчу націю, що має власну державу і спроможна забезпечити достатнє, гідне життя усім громадянам країни. Саме за таких результатів націоналізм сповна виконує свою історичну місію і переростає у справжній патріотизм.

У. н., як і будь-який інший, ґрунтується на власних, притаманних для

української нації духовних цінностях, що стосуються, головним чином, морально-правових засад. Основою таких засад є традиційно-культурні цінності української титульної нації; повноцінне функціонування української мови як духовного стрижня розвитку титульної нації; єдність православних церков і братерське ставлення до носіїв прадавньої української релігії; впорядкування та посилення національного інформаційного простору тощо. Якщо ці засади не обстоюються й не забезпечуються, націоналізм як ідея, ідеологія, соціальна практика взагалі не утвердиться, не переможе.

Силу нації надає виключно внутрішнє усвідомлення своєї єдності, спільності походження, мови, традиції, вірувань. Ще до початку XIX ст. національна свідомість, зокрема у європейських народів, виявлялася надто слабо і в політиці істотної ролі майже не відігравала. Пізніше вона ставала дедалі помітнішою, а після падіння тоталітарних режимів в СРСР, країнах так званої соціалістичної співдружності, саме завдяки національним, націоналістичним рухам постали більшість нових демократичних держав. Постали, хоча і в них, і в Україні зокрема, продовжуються елементарні політичні неузгодженості і навіть спекуляції щодо національних мови, культури, традицій. У більшості країн, особливо з унітарним державним устроєм, державною є мова титульного народу або одного з корінних етносів. В Україні — українського. Прикладом, коли статус державної мають кілька мов є Канада, Бельгія, Швейцарія. Так, це країни з федеративним державним устроєм. Однак є й такі, як Російська Федерація, що більш як федерація за своєю специфікою, однак тут тільки одна державна мова. Тобто крім рівноправного мовного розмаїття, це є питанням державної, соціальної доцільності щодо визначення державної (державних) мов. Конституція України (ст. 10) державною мовою визначає українську, гарантуючи водночас вільний розвиток, використання і захист російської (найбільшої національної меншини в Україні) та інших мов національних меншин в Україні. Все інше — політичні спекуляції навколо української мови та мовного пи-

тання взагалі, що й нині часто спостерігаємо в Україні.

Становлення та реальні вияви У. н. можливе лише в контексті його взаємозв'язків і взаємовпливів з іншими ідеологічними системами, через взаємодію з націоналізмами інших націй, оскільки він цілком вписується у загальний контекст світової історії, маючи, зрозуміло, і власні характеристики та особливості.

Конституція України. — К., 1994; Антонюк О. В. Основи етнополітики. — К., 2005; Грушевський М. Народностям України // Великий українець. — К., 2002; Іванченко Р. Українська державницька ідея. — К., 2004; Іванченко І. Український народ // Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К., 1996; Кононенко П. П. Національна ідея, нація, націоналізм. — К., 2006; Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття. — К., 1997; Кузик П. Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах. — Л., 2003; Лук'яненко Л. Г. Національна ідея і національна воля. — К., 2003; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Щокін Г. В. Сучасний український консерватизм. — К., 2006.

М. Головатий

Унія церковна (лат. *unio* — єднання, об'єднання) — об'єднання однієї з церков православного сходу або її частини з Римо-католицькою церквою на засадах визнання першості римських пап і католицької догматики, але за умов збереження своїх традицій, обрядів, літургійних і канонічних особливостей, устрою. Більшість сучасних східних католицьких церков (греко-католики, халдео-, копто-, армяно-, сіро-католики та ін.) є наслідком укладання У. ц. Унійна ідея виникає від самого початку розколу єдиної Вселенської християнської церкви у 1054 р. У питанні поєднання двох християнських напрямів (православ'я і католицизму) важлива роль належить Базельському собору 1431 р. і Флоренському собору 1439 р., який навіть ухвалив “Акт про поєднання східної і західної церков”, Тридентському собору 1544–1563 рр. та ін. У житті українських християн особливе місце посідає Берестейська У. ц., яка зафіксувала об'єднання Київської метрополії з Апостольською Столицею на со-

борі у Бересті 1596 р. на засадах визнання православною стороною зверхності Римського Папи та католицького віровчення при збереженні східнослов'янського обряду, української мови богослужіння, національно-церковного календаря, особливостей церковної організації. Серед найголовніших передумов Берестейської унії — загроза латинізації Української православної церкви і спольщення українців, політичний тиск Москви, що претендувала на місце і роль “третього Риму” в східному християнстві. Як засіб подолання внутрішньоцерковної кризи Київської метрополії, унія не виправдала себе. Вона спричинила ще глибшу релігійну кризу, що вийшла за межі XVI ст., гостро позначилася на всій історії українського народу, викликала довготривалі церковні й національні конфлікти. Водночас релігійне протистояння не було виключно деструктивним. Уніати й православні, виявившись у протиборних таборах, прагнучи утвердити власне буття, змушені були дбати про розвиток освіти, мобілізацію інтелектуальних сил для літературної політики, розбудову власних шкіл. Як одні, так і інші стали послуговуватися засобами гуманістичної культури, яка наближала до себе прихильників і противників релігійного об'єднання під зверхністю Римського Папи. Необхідність виправлення, доповнення, продовження Берестейської унії на новій основі — поєднання обох церков українського народу на засадах створення Київського патріархату, єдиного для православної та греко-католицької спільноти, зрозуміли видатні ієрархи цих церков П. Могила і Й. Рутський, хоча здійснити ці плани тоді не вдалося за несприятливих для них умов.

Греко-католицька церква у своїй майже 400-літній історії мала періоди розвитку й занепаду, динамізації і криз. Проте завжди для іноземних правлячих структур, під владою яких перебувала Україна, вона була небажаною, і весь час ними утискувалася. Виразно національний характер Української греко-католицької церкви, її глибока інтеграція в українське суспільство викликали негативну реакцію в усіх поневолювачів українського народу: польської шляхти, като-

лицьких єзуїтів, російського самодержавства, Московської церкви, більшовицького тоталітаризму, державного атеїзму. Греко-католицька церква була ліквідована з ініціативи партійно-державної влади СРСР на так званому Львівському соборі 1946 р., а всі її парафії автоматично проголошено православними. Значна частина віруючих не сприйняла такого зовнішнього тиску й змушена була таємно відправляти свої богослужіння. Тобто греко-католицька церква продовжувала діяти нелегально. Відновила вона свою легальну діяльність 30 листопада 1988 р., на основі відповідного рішення Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР. За короткий період часу із явища “власне галицького” греко-католицизм став всеукраїнським. Нині греко-католицькі громади є в усіх областях України, а її керівництво переїхало зі Львова до Києва. Для багатьох українців греко-католицизм став національною українською церквою. Українська греко-католицька церква, як наслідок У. ц., в особі свого нинішнього керівництва є активним прихильником українського екуменізму.

Історія релігій в Україні. — К., 1999; Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах. — Л., 2005; Черній А. М. Релігієзнавство. — К., 2005.

А. Черній

Упередженість етнічна — суспільне явище, якому притаманне негативна, несприятлива настанова до етнічної спільноти або її індивідуальних членів, що характеризується стереотипними переконаннями; настанова витікає більше з внутрішніх процесів свого носія, ніж із фактичної перевірки властивостей спільноти, про яку йдеться. Кожна етнічна група володіє своєю груповою самосвідомістю, яка фіксує її справжні й уявні специфічні риси. Люди неминуче сприймають і оцінюють чужі звичаї, традиції, форми поведінки насамперед через призму власних традицій, у яких вони самі виховані, при цьому елементи власної культури здаватимуться їм “природними” і “правильними”, а елементи інших культур нетиповими, специфічними, дивними. Така схильність є певною мірою прийнятною і нор-

мальною для різних етносів. Темпераментному італійцю повільний фін може здаватися млявим і холодним, а тому, у свою чергу, може не подобатися південна гарячість. Природність такої сприйняття виходить із самої сутності відмінностей між етнічними спільнотами та їх культурами, що формувалися в різних історичних і природних умовах. Проблема виникає лише тоді, коли ці справжні чи уявні відмінності сприймаються не об'єктивно, а вибірково, з вилученням лише несимпатичних, дратівливих ознак і перетворюються у ворожу психологічну установку стосовно якогось етносу, установку, що роз'єднує народи психологічно, набирає рис етнічного упередження. У. е. обмежує сферу спілкування між представникам різних етнічних груп, викликає настороженість з обох боків, заважає встановленню ближчих людських відносин. Так, у первісному суспільстві сфера спілкування між людьми обмежувалася рамками свого роду і племені. Людина — це тільки одноплемінник. Люди з інших племен, коли з ними доводилося зустрічатися, сприймалися як чужа, ворожа сила, як різновид бісів, демонів, бо несли загрозу смерті. Розширення міжплемінних зв'язків збагатило уявлення людини про себе, призвело до стирання граничної неприязні між окремими спільнотами. Образ іншої етнічної групи у свідомості народу почав визначатися характером його власних історичних взаємостосунків із цією спільнотою. Побутування У. е. продовжило існувати в міжетнічному спілкуванні через несприятливі особисті контакти між індивідами, що належали до різних етнічних груп. Відповідно якісь гіперболізовані індивідуальні негативні риси окремих представників етносу накладалися на всю спільноту. Особливо на рівень упередженості впливали різноманітні конфліктні ситуації, домінування в державних утвореннях одних етносів над іншими, економічна конкуренція між етносами тощо. У. е. формувалося й закріплювалося як на рівні масової свідомості, так і у свідомості окремих осіб. Інтенсивність упереджень етнічних зумовлена такими характеристиками контактуючих етнічних груп і окремих її представни-

ків: 1) співвідношенням часток різних етнічних спільнот у загальному складі населення того чи того регіону. Коли знижується частка іноетнічних груп — неприязнь значно зменшується і має “фоновий” характер; 2) типом поселення. У великих промислових центрах, де етноконтактне середовище насиченіше, вияви різних упереджень вірогідніші, ніж на периферії; 3) соціальним статусом. Найнетерпиміші в міжетнічному плані особи з низьким рівнем прибутків і безробітні; 4) рівнем освіти. У групах з вищим освітнім цензом етнічні зауваження слабші, ніж у групах з низьким рівнем освіти. Подолати У. е. дуже важко, оскільки етнічні стереотипи є живучими, а відсутність певних “звичних” негативних рис у представника якогось етносу трактуватиметься як виняток, а не підстава для сумніву існуючого стереотипу. Велике значення у пом’якшенні і подоланні негативних установок відіграють неформальні особисті контакти між представниками різних етнічних спільнот. Прискорити пом’якшення упередженості може рівність статусу етносів, прагнення загальних цілей, позитивна співпраця і взаємозалежність один від одного.

Етнічний довідник: У 3 ч. — К., 1996. — Ч. 1; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. І. Римаренко (ред.). — К., 1996; Нельма О. Теорія етносу. — К., 1997.

В. Деревінський

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини — інститут парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі. Запроваджений у суспільно-політичне життя Конституцією України (ст. 62) і Законом України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 р. Обрання цього нового для України правого інституту пов’язано з необхідністю посилення парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина з урахуванням європейського досвіду.

Сам Закон містить VI розділів і 22 статті. Перший розділ висвітлює за-

гальні положення, на яких він ґрунтується. У ст. 1 зазначається, що Закон у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Ст. 2 зумовлює сферу застосування Закону, якщо є відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини і громадянина лише між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами. Метою парламентського контролю, проголошується у ст. 3, який здійснює Уповноважений, є: 1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; 2) дотримання та повага до прав і свобод людини і громадянина суб’єктами, зазначеними у ст. 2 цього закону; 3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їхньому поновленню; 4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина відповідно до Конституції України, міжнародних стандартів у цій галузі; 5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина; 6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; 7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Правовий статус Уповноваженого закріплюється у ст. 4, де зумовлюється, що він визначається Конституцією України, цим Законом, Законом України “Про державну службу”. Зокрема, у ній фіксується, що Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів і посадових осіб. Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод.

Його повноваження не можуть бути припинені чи обмежені у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України або її розпуску (саморозпуску), введення воєнного або надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях. Уповноважений має печатку із зображенням малого Державного Герба України та своїм найменуванням, його місцезнаходженням є село Ізяслав України — місто Київ.

Другий розділ (ст. 5–9) присвячений призначенню на посаду, звільненню з посади чи припиненню повноважень Уповноваженого. Так, Уповноважений призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою України таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів. Уповноваженим може бути призначено громадянина України, який на день обрання досяг 40 років, володіє державною мовою, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх п'яти років проживає в Україні. Не може бути призначено Уповноваженим особу, яка має судимість за вчинення злочину, якщо ця судимість не погашена та не знята в установленому законом порядку. Уповноважений призначається строком на п'ять років, який починається з дня складення ним присяги на сесії Верховної Ради України (ст. 5). Порядок висунення кандидатури на посаду Уповноваженого подається у ст. 6. Пропозиції щодо кандидатур(и) на посаду Уповноваженого вносять Голова Верховної Ради України або не менш як однією четвертою народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Відповідний комітет Верховної Ради України подає їй свої висновки щодо кожної кандидатури на посаду Уповноваженого, відповідності її вимогам, передбаченим цим Законом, та про відсутність причин, які б перешкоджали зайняттю нею цієї посади. Висування кандидатури для призначення на посаду Уповноваженого здійснюється у двадцятиденний термін з наступного дня після: 1) набрання чинності цим Законом; 2) закінчення терміну, на який було призначено Уповноваженого, або припинення його повноважень чи звільнення; 3) оголошення результатів голосування, якщо Уповноваженого не було призначено.

Голосування проводиться під час пленарних засідань Верховної Ради України бюлетенями для таємного голосування, але не раніш, як через десять днів і не пізніше ніж через двадцять днів після закінчення терміну для висунення кандидатів для участі у виборах. Призначеним вважається той кандидат, за якого проголосувала більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, про що приймається постанова. Проте, якщо на посаду Уповноваженого було висунуто більше ніж два кандидати і жодного з них не було призначено, Верховна Рада України проводить повторне голосування по двох кандидатах, які отримали найбільшу кількість голосів. Повторне голосування з призначення Уповноваженого проводиться в порядку, визначеному цією статтею. У разі, якщо жоден із кандидатів на посаду Уповноваженого не набрав необхідної кількості голосів, знову проводиться висунення кандидатур для призначення на посаду Уповноваженого. У ст. 8 зумовлені положення, за яких посада Уповноваженого є несумісною: а) Уповноважений не може мати представницького мандата, обіймати будь-які інші посади в органах державної влади, виконувати іншу оплачувану чи неоплачувану роботу в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, крім викладацької, наукової або іншої творчої діяльності; б) він не може бути членом будь-якої політичної партії; в) за наявності обставин, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, Уповноважений повинен їх усунути протягом десяти днів після його призначення. До усунення зазначених обставин він не може складати присяги; г) якщо обставини, зазначені у першій та другій статтях, виникли під час діяльності Уповноваженого, вони мають бути усунені упродовж десяти днів з дня, коли про це стало відомо; д) у разі неможливості усунути їх протягом десяти днів Уповноважений зобов'язаний зробити у зазначений термін заяву про відмову виконувати будь-які інші доручення чи повноваження, крім тих, що належать Упов-

новаженому; е) якщо протягом зазначеного терміну Уповноважений не виконає встановлених вимог, його повноваження припиняються і Верховна Рада України зобов'язана звільнити його з посади. Нове висування кандидатури і призначення Уповноваженого здійснюються за процедурою, передбаченою ст. 6 цього Закону. У ст. 9 йдеться про те, що повноваження Уповноваженого припиняється у випадках: 1) відмови його від подальшого виконання обов'язків шляхом подання заяви про складання своїх повноважень; 2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього; 3) набрання законної сили рішенням суду про визначення особи, яка обіймає посаду Уповноваженого, безвісно відсутньою або оголошення її померлою; 4) складання присяги новообраним Уповноваженим; 5) смерті особи, яка обіймає посаду Уповноваженого. Верховна Рада України приймає рішення про звільнення з посади Уповноваженого до закінчення терміну, на який його обрано, в разі: а) порушення присяги; б) порушення вимог щодо несумісності діяльності; в) припинення громадянства України; г) неспроможності протягом більш як чотирьох місяців підряд виконувати обов'язки через незадовільний стан здоров'я чи втрату працездатності. Висновки щодо наявності підстави для звільнення з посади Уповноваженого повинна дати тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради України. Верховна Рада України за наявності зазначених у цій статті підстав розглядає питання і приймає відповідну постанову про звільнення з посади Уповноваженого за поданням Голови Верховної Ради України або не менш як однієї четвертої народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Уповноважений вважається звільненим із посади, якщо за це проголосувала більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Припинення повноважень та звільнення з посади Уповноваженого оформляється відповідною постановою Верховної Ради України.

Механізм організації діяльності Уповноваженого подається у третьому розділі (ст. 10–12). Для забезпечення

діяльності Уповноваженого насамперед утворюється секретаріат, який є юридичною особою, має свій рахунок у банку та печатку встановленого зразка. Структура секретаріату, розподіл обов'язків та інші питання щодо організації його роботи регулюються Положенням про секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі — Положення). На працівників секретаріату поширюється дія Закону України “Про державну службу”. Положення та кошторис секретаріату затверджуються Уповноваженим у межах кошторису витрат, пов'язаних із діяльністю Уповноваженого. Призначення на посаду та звільнення працівників секретаріату здійснюються Уповноваженим. При Уповноваженому з метою надання консультаційної підтримки, проведення наукових досліджень, а також вивчення пропозицій щодо поліпшення стану захисту прав і свобод людини і громадянина може створюватися консультативна рада (яка може діяти і на громадських засадах) з осіб, які мають досвід роботи в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина (ст. 100). Ст. 11 засвідчує, що Уповноважений має право призначити своїх представників у межах виділених коштів, затверджених Верховною Радою України, а організація діяльності та межі повноважень представників Уповноваженого регулюються Положенням про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, яке затверджується Уповноваженим. Порядок фінансування діяльності Уповноваженого викладений у ст. 12. В ній зазначається, що фінансування діяльності Уповноваженого проводиться за рахунок Державного бюджету України та щорічно передбачається в ньому окремим рядком. Уповноважений розробляє, подає на затвердження Верховної Ради України та виконує кошторис своїх витрат. Фінансову звітність він подає у порядку, встановленому законодавством України. Верховна Рада України і відповідні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування створюють потрібні умови для діяльності Уповноваженого, його секретаріату та представників.

Важливим виступає четвертий розділ (ст. 13–19), в якому визначено пов-

новаження Уповноваженого. Він має право: 1) невідкладного прийому Президентом України, Головою Верховної Ради України, Прем'єр-міністром України, головою Конституційного Суду України, Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, Генеральним прокурором України, керівниками інших державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовими та службовими особами; 2) бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, колегії прокуратури України та інших колегіальних органів; 3) звертатися до Конституційного Суду України з поданням: про відповідність Конституції України, законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим стосовно прав і свобод людини і громадянина; про офіційне тлумачення Конституції України та законів України; 4) безперешкодно відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установ, організації незалежно від форми власності, бути присутнім на їх засіданнях; 5) на ознайомлення з документами, в тому числі й секретними (таємними), та отримання їх копій в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, органах прокуратури, включаючи справи, які знаходяться в судах. Доступ до інформації, пов'язаної зі службовою та державною таємницями, здійснюється в порядку, визначеному законодавчими актами України; 6) вимагати від посадових і службових осіб державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, виділення спеціалістів для участі у прове-

денні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків; 7) запрошувати посадових і службових осіб, громадян України, іноземців та осіб без громадянства для отримання від них усних або письмових пояснень щодо обставин, які перевіряються по справі; 8) відвідувати у будь-який час місця утримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи відбування за судженими покарань та установи примусового лікування і перевиховання, психіатричні лікарні, опитування осіб, які там перебувають, та отримувати інформацію щодо умов їхнього утримання; 9) бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій, у тому числі на закритих судових засіданнях, за умови згоди суб'єкта права, в інтересах якого судовий розгляд оголошено закритим; 10) звертатися до суду із заявою про захист прав і свобод людини і громадянина, які за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть цього зробити самостійно, а також особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі у випадках та порядку, встановлених законом; 11) направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого в разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів; 12) перевіряти стан дотримання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами, в тому числі тими, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність (ст. 13).

Обов'язки Уповноваженого зафіксовані у ст. 14. Він зобов'язаний дотримуватися Конституції України і законів України, інших правових актів, прав та охоронюваних законом інтересів людини і громадянина, забезпечувати виконання покладених на нього функцій та повною мірою використовувати надані йому права, а також зберігати конфіденційну інформацію. Це зобов'язання діє і після припинення його повноважень. У разі розголошення таких відомостей Уповноважений несе відповідальність у встановленому законодавством порядку. Він також не має права розголошувати отримані відомості про особисте життя заявника та інших причетних до заяви осіб без їхньої згоди. Актами реагування Уповноваженого щодо порушень

положень Конституції міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина виступають конституційне подання Уповноваженого та подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їхніх посадових і службових осіб. Зокрема, конституційне подання Уповноваженого — це акт реагування до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону України чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України та законів України, а подання Уповноваженого являється актом, який вносить Уповноважений до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний термін щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина.

У ст. 16. визначено, що Уповноважений здійснює свою діяльність на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини і громадянина, які отримує: 1) за зверненням громадян України, іноземців, осіб без громадянства чи їхніх представників; 2) за зверненнями народних депутатів України; 3) за власною ініціативою. Звернення подаються Уповноваженому в письмовій формі протягом року після виявлення порушення прав і свобод людини і громадянина. За наявності виняткових обставин цей термін може бути продовжений Уповноваженим, але не більше ніж до двох років. При розгляді звернення Уповноважений: 1) відкриває провадження у справі про порушення прав і свобод людини і громадянина; 2) роз'яснює заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення Уповноваженому; 3) направляє звернення за належністю в орган, до компетенції якого належить розгляд справи, та контролює розгляд цього звернення; 4) відмовляє в розгляді

звернення. Уповноважений не розглядає тих звернень, які розглядаються судами, зупиняє вже розпочатий розгляд, якщо зацікавлена особа подала позов, заяву або скаргу до суду.

Порядок представлення щорічних та спеціальних доповідей Уповноваженого закріплено у ст. 18, де зазначається, що протягом першого кварталу кожного року Уповноважений представляє Верховній Раді України щорічну доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та їх посадовими і службовими особами, які порушували своїми діями (бездіяльністю) права і свободи людини і громадянина, та про виявлені недоліки в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини і громадянина. Щорічна доповідь повинна містити посилення на випадки порушень прав і свобод людини і громадянина, стосовно яких Уповноважений уживав необхідних заходів, на результати перевірок, що здійснювалися упродовж року, висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина. У разі потреби Уповноважений може подати Верховній Раді України спеціальну доповідь (довіді) з окремих питань дотримання в Україні прав і свобод людини і громадянина. За щорічною та спеціальною (спеціальними) доповідями Уповноваженого Верховна Рада України приймає постанову. Щорічні та спеціальні доповіді разом з прийнятою постановою Верховної Ради України публікуються в офіційних виданнях Верховної Ради України.

Участь Уповноваженого у міжнародному співробітництві передбачена у ст. 19. У ній вказано, що він бере участь у підготовці доповідей з прав людини, які подаються Україною в міжнародні організації згідно з чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Розділ п'ятий охоплює сферу гарантій забезпечення діяльності Уповноваженого (ст. 20–22). Загальні гарантії діяльності Уповноваженого роз-

криті у ст. 20. Втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їхніх посадових і службових осіб у діяльність Уповноваженого забороняється. Він не зобов'язаний давати пояснення по суті справ, які закінчені або перебувають у його провадженні. Уповноважений користується правом недоторканності на весь час своїх повноважень. Він не може бути без згоди Верховної ради України притягнутий до кримінальної відповідальності або підданий заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку, затриманий, заарештований, підданий обшуку, а також особистому огляду. Кримінальну справу проти Уповноваженого може бути порушено лише Генеральним прокурором України. За порушення законодавства щодо гарантій діяльності Уповноваженого, його представників і працівників секретаріату винні особи притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством. По закінченні терміну повноважень, на який особу було обрано на посаду Уповноваженого, їй надається робота (посада), на якій вона працювала до призначення і яка зберігається за нею на час виконання нею обов'язків Уповноваженого, а в разі неможливості надання цієї роботи (посади) — інша рівноцінна робота (посада) на тому самому або, за її згодою, іншому підприємстві, в установі, організації. Життя та здоров'я Уповноваженого і його представників, які працюють на постійній основі, підлягають обов'язковому державному страхуванню на випадок смерті, травми, каліцтва або захворювання, отриманих під час виконання ними службових обов'язків. Порядок та умови страхування встановлюються Кабінетом Міністрів України. Гарантії захисту прав людини і громадянина при зверненні до Уповноваженого закріплені в ст. 21, де проголошується, що кожен може без обмежень і перешкод звернутися до Уповноваженого у порядку, передбаченому чинним законодавством. При зверненні до Уповноваженого не може бути привілеї чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних та інших переко-

нань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовним та іншими ознаками. Особа, позбавлена волі, може звернутися з письмовим зверненням до Уповноваженого або його представників. У цьому разі до неї не застосовуються обмеження щодо листування, звернення якої особи протягом двадцяти чотирьох годин направляються Уповноваженому. Кореспонденція Уповноваженого та його представникам від осіб, які затримані, перебувають під арештом, під вартою, в місцях позбавлення волі та місцях примусового утримання чи лікування, а також інших громадян України, іноземців та осіб без громадянства незалежно від місця їхнього перебування не підлягає ніяким видам цензури та перевірок. Особи, які вчинили дії, заборонені цією статтею, притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством. Обов'язок співпраці з Уповноваженим закріплений у ст. 22. Тут йдеться про те, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, посадові та службові особи, до яких звернувся Уповноважений, зобов'язані співпрацювати з ним і надавати йому необхідну допомогу, зокрема: 1) забезпечувати доступ до матеріалів і документів, у тому числі на засадах, зазначених нормативними актами про охорону державної та службової таємниць; 2) надавати інформацію і давати пояснення стосовно фактичної і правової підстави своїх дій та рішень. Відмова органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадових і службових осіб від співпраці, а також умисне приховування або надання неправдивих даних, будь-яке незаконне втручання в діяльність Уповноваженого з метою протидії тягнуть за собою відповідальність згідно з чинним законодавством.

Останній шостий розділ містить прикінцеві положення, що зумовлюють набуття чинності Закону з дня його опублікування та зобов'язання Кабінету Міністрів України подати на розгляд Верховної Ради України про-

позиції щодо приведення законодавчих актів України відповідно до Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”; провести рішення Уряду України відповідно до цього Закону; забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади України нормативних актів, що суперечать цьому Закону.

О. Антонюк

Уповноважений у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини — посадова особа, на яку Кабінетом Міністрів України (постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1998 р. № 557) покладено повноваження щодо забезпечення представництва під час розгляду справ, пов’язаних з порушенням положень Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. в Європейській Комісії з прав людини та Європейському Суді з прав людини.

Встановлено, що Уповноважений за посадою є заступником Міністра юстиції й виконання його функцій забезпечується Національним бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини, яке діє у складі центрального апарату Міністерства юстиції України. Уповноважений у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами України, Внутрішнім регламентом Європейської Комісії з прав людини, Внутрішнім регламентом Європейського Суду з прав людини та Положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1998 р. На цю посаду призначається особа, яка не менш як 10 років проживає в Україні, є громадянином України, має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менш як 10 років, володіє однією з офіційних мов Ради Європи.

Основними завданнями Уповноваженого є: а) представництво України в Комісії та Суді під час розгляду справ про порушення Україною положень Конвенції, а також під час розгляду справ за позовами України стосовно порушень положень Конвенції іншими державами — учасницями Конвенції;

б) координація роботи заінтересованих органів виконавчої влади, пов’язаної з підготовкою матеріалів для розгляду справ у Комісії та Суді; в) підготовка і внесення на розгляд Комісії та Суду письмових доповідей, участь у слуханнях справ, які розглядаються ними; г) інформування Комісії про хід виконання Україною рішень Комісії та Суду; д) внесення на розгляд Кабінету Міністрів України пропозицій про усунення порушень положень Конвенції, недопущення таких порушень у майбутньому; е) надання необхідної інформації уповноваженим особам, які прибуватимуть в Україну з метою проведення перевірок дотримання Конвенції.

На виконання основних завдань Уповноважений: а) вивчає факти порушення прав людини в Україні відповідно до запитів Комісії та Суду; б) відповідає на запити Комісії та Суду, надає докази, надсилає повідомлення та додаткові письмові зауваження щодо справ про порушення положень Конвенції; в) надає Суду інформацію та відповідні матеріали щодо справ про порушення Конвенції; г) надсилає до відповідних державних органів України запити стосовно надання матеріалів і пояснень щодо конкретних випадків порушень прав людини; д) виступає доповідачем у справах щодо порушення прав людини під час їх розгляду в Комісії та Суді; інформує Кабінет Міністрів України про хід розгляду справ у Комісії та Суді; е) подає Кабінетові Міністрів України пропозиції про запобігання порушенням прав людини в Україні; ж) проводить переговори з метою врегулювання спору шляхом укладення мирової угоди з позивачем.

Уповноважений для виконання своїх функцій має право: а) у межах своєї компетенції отримувати від державних органів України відповідні матеріали та інформацію щодо випадків порушень прав людини в Україні; б) утворювати експертні та робочі групи, залучати спеціалістів, науковців та експертів до вирішення питань, що належать до його компетенції; в) брати участь у засіданнях колегій міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади у разі розгляду питань, що належать до його компетенції.

Уповноважений забезпечує максимальний рівень об'єктивності під час розгляду справ про порушення прав людини. Діяльність Уповноваженого забезпечується Національним бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини, яке є структурним підрозділом Мін'юсту та яке очолює Уповноважений. Забезпечення представництва Уповноваженого в Комісії та Суді, витрати на яке не компенсуються Радою Європи, здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, встановленому законодавством.

О. Антонюк

Участь у політичному житті — дії, спрямовані на реалізацію політичних, зумовлених законодавчо прав. Відповідно до Конституції України громадяни мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські об'єднання для здійснення і захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки і громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, які беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України.

Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюється вик-

лючно Конституцією і законами України.

Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів у тому числі й політичними методами боротьби. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій і громадських організацій. Утворення і діяльність політичних партій і громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення забороняється. Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань. Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах і навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Ю. Бондар

Ф

Фаворитизм (*favouritism*, від лат. *favor* — прихильність, схильність) — 1) висунення, заохочення фаворитів; 2) становище влади, за якого надто багато визначається впливом фаворитів, тобто улюбленців владної особи, яка з такого становища має неабияку вигоду.

М. Головатий

Фанатизм етнічний (фр. *fanatisme*, від лат. *fanaticus* — несамовитий, шалений і грец. *ethnics* — народний) — фанатизм загалом — це надмірна захопленість людини певним об'єктом чи явищем, яка здебільшого супроводжується зниженням контролю над своєю поведінкою, нереалістичністю, некритичністю у судженнях про об'єкт свого захоплення. Ф. е. — відповідна ідентичність особистості, групи, етносу, за якої має місце надто помітне доминування етнічних інтересів і цілей. Такі цілі та інтереси розуміються як першочергові, найважливіші і тому Ф. е. супроводжується готовністю йти в ім'я досягнення таких цілей на будь-які жертви і дії. Нерідко Ф. е. має підґрунтя у вигляді релігійної нетерпимості. Часто крайньою формою Ф. е., як агресивної ідентичності, виступає тероризм.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К., 1996; Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К., 2005; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005.

М. Головатий

Фашизм (італ. *fascismo*, від лат. *fastis* — в'язка хмизу) — суспільно-

політична доктрина, що виникла у 1919 р. в Італії та Німеччині як реакція на неспроможність панівних класів утримати владу звичайними демократичними засобами. Як правоекстремістський політичний рух та ідеологія, Ф. засновується на антидемократизмі, для якого характерні такі риси: відкрита ставка на силові методи досягнення мети, агресивні форми поведінки; проголошення етнічної та расової винятковості й гегемонії своєї нації; вияв крайньої нетерпимості до інакомислячих; здійснення підривних акцій; адаптація до ідеології, в основі якої — ідеї “сильної” держави і підпорядкування їй індивідуальних політичних прав; установка на заохочення мілітаризму. Ф. ґрунтується на таких визначальних рисах: тоталітаризм, консолідація екстремістських організацій, заборона прогресивних партій та організацій, расизм, геноцид, шовінізм, елітаризм, вождизм, використання крайніх методів, форм насильства для досягнення політичної мети, ліквідація демократичних свобод, переслідування інакомислячих.

Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2004.

О. Антонюк

Федералістський Союз Європейських Національних Меншин — незалежна асоціація організацій національних меншин і народностей Європи. Заснована в 1949 р. — у рік створення Європейського Союзу — у Версалі (Франція). З травня 2005 р. склад Союзу налічує 53 дійсних члена,

28 асоційованих членів і 19 членів-кореспондентів. Генеральний секретаріат Союзу розміщений у м. Фленсбург — політичному й культурному центрі датської меншини Німеччини.

До складу демократично обраного правління Союзу входять представники національних меншин із семи різних країн. Нині президентом Союзу є ретороманець із Швейцарії, віце-президентами — по одному представнику від південнотирольців Італії, хорватів Федеративної Республіки Югославії, німців Данії, сербів Німеччини, а також один представник угорських меншин Центральної Європи. У засіданнях президії бере участь також представник молодіжного союзу європейських національних меншин.

Основними формами реалізації власних статутних засад Союзу є: проведення щорічних конгресів, з обранням відповідної центральної теми, систематичним проведенням зібрань делегатів; прийняття і розгляд заяв і резолюцій, пов'язаних з проблемами національних (етнічних) меншин; видання бюлетеня (до 6 разів на рік); участь у діяльності неурядових організацій і заходах Європейського Союзу, ООН, ОБСЕ; організація заходів регіонального масштабу (щорічні зустрічі слов'янських і німецьких меншин Союзу); організація або участь у симпозиумах та інших нарадах з питань європейських національних меншин з метою ознайомлення із ситуацією у цій сфері.

Відповідно до статутних документів Союз свою діяльність підпорядковує інтересам національних меншин Європи; піклується проблемами збереження і підтримки національної самобутності, мови, культури та історії національних меншин і народностей, рішуче виступає проти сепаратизму та будь-яких спроб насильницької зміни кордонів, прагне підтримувати добросусідські, мирні відносини між мажоритарними націями і національними меншинами відповідних країн або регіонів. Союз упродовж усієї своєї історії глибоко вірить, що національні меншини можуть знаходити політичні рішення, які спрямовані на гармонізацію взаємин з мажоритарним населенням, тільки на демократичній основі відповідно до діючого законодавства,

шляхом мирного й конструктивного діалогу. Своєю діяльністю Союз намагається переконати парламенти і уряди європейських країн, а також європейські організації в тому, що мирний розвиток Європи залежить від дотримання законних інтересів національних меншин і народностей.

Завдячуючи послідовним виступам на захист демократії і права, наполегливій роботі над удосконаленням правових механізмів захисту національних меншин і виступам на підтримку політики мирного діалогу Союз заслужив визнання як партнер урядів і парламентів багатьох країн Європи, а також різних загальноєвропейських і міжнародних організацій. Знаком визнання зусиль Союзу щодо захисту інтересів європейських національних меншин стало визнання його як організації, що має консультативний статус у Євросоюзі (з 1989 р.) і в ООН (з 1995 р.).

Представники Союзу беруть участь у всіх конференціях ОБСЄ з питань національних меншин і народностей.

Союз має різні джерела фінансування: внески організацій-членів, щорічні субсидії і цільові засоби державних і громадсько-правових установ Швейцарії, Данії, Австрії, ФРН тощо. Цільові засоби виділяються на реалізацію цілей, зафіксованих у Статуті Союзу: проведення міжнародних конференцій, національних меншин, семінарів, виїздів у райони проживання меншин, консультацій і т. ін.

О. Антонюк

Фемінізм (фр. *feminisme*, від лат. *femina* — жінка) — 1) соціальний рух проти дискримінації прав жінок у всіх сферах життя; 2) соціально-політична теорія рівності статей; 3) світогляд (система цінностей), в основі якого лежить положення про ліквідацію будь-якого панування. Термін “Ф.” з’явився у XIX ст. для позначення ідеології рівноправності жінок. Хоча ідеї звільнення жінок зустрічаються ще в XV–XVI ст., центром Ф. вважають США, де в 1848 р. виник організований рух за звільнення жінок. У сучасному Ф. виокремлюють кілька напрямів (течій): ліберальний, радикальний, соціалістичний і гуманістичний, які вважаються основними. Кожному сус-

пільству притаманна універсальна модель соціальної стратифікації: поділ людей за статтю — чоловік і жінка. При цьому поділ на жіночий і чоловічий рід (*gender*) зумовлений соціальним відображенням біологічної суті. Поняття “гендер” означає, що ролі жінок і чоловіків у суспільстві контролюються і визначаються соціально. Відповідна зміна соціальних ролей жінок і чоловіків, зумовлена справедливим розподілом матеріальних ресурсів, закріпленням прав, свобод і обов’язків, сприяє досягненню гармонії в суспільстві і забезпеченню прав людини. Тому часто Ф. плутають з гендерною політикою, як реальною практикою рівності статей.

Уперше рівноправність жінок і чоловіків юридично була закріплена у французькій Декларації прав людини і громадянина у 1789 р.: “Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах”. Згодом подібні документи приймалися і в інших країнах. Починаючи з 1975 р. під егідою ООН було проведено чотири всесвітні конференції зі становища жінок, Спеціальну сесію Генеральної Асамблеї ООН щодо становища жінок і гендерного розвитку в сучасних умовах, створені спеціальні органи в системі ООН з жіночих і гендерних питань. Основоположим документом, що проголосив гендерну рівність, є Загальна декларація прав людини в якій записано: “Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти стосовно один до одного в дусі братерства”. Право на рівність — на першому місці серед усіх прав і свобод людини. Вона проголошується і закріплюється також у: Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966), Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, або Жіноча конвенція — 3 вересня 1981 р.) та інших міжнародних документах. Положення про гендерну рівність детально обговорювалися на Всесвітній конференції з прав людини під егідою ООН (Відень, 1993 р.), Четвертій Всесвітній конференції ООН зі становища жінок (Пекин, вересень 1995 р.), на Спеціальній

сесії Генеральної Асамблеї ООН (Нью-Йорк, червень 2000 р.) з порядком денним: “Жінки у 2000 році: рівність між жінками і чоловіками. Розвиток і мир у XXI столітті”. Від початку свого створення (1949) основні принципи політики з питань рівноправності жінки і чоловіка проголосила і проводить через усю свою діяльність Рада Європи (РЄ). Так, 4 листопада 1950 р. у Римі було прийнято Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод, де в ст. 14 закріплено принцип рівності жінок і чоловіків.

Хоча в роки радянської влади фактичної рівності не існувало, однак теоретично вона містилася у положеннях Конституції СРСР 1936 і 1977 рр., в Конституції Української РСР (1978). Генеральна асамблея ООН 18 грудня 1979 р. на 34-й сесії схвалила Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка набрала чинності в Україні 3 вересня 1981 р. У Пекинській платформі дій четвертої Всесвітньої Конференції зі становища жінок (Пекин, 1995 р.) наголошувалося, що уряди країн не тільки повинні утримуватися від порушення прав жінок, а й здійснювати активні зусилля з метою заохочення і захисту цих прав.

Визнаний міжнародним співтовариством принцип рівності прав і свобод жінки і чоловіка втілено у Конституції України (1996). Рівні права та можливості соціальних статей — один з головних принципів демократії і поваги до людини. У Конституції України містяться стандарти у сфері гендерної рівності, які закріплені в Загальній декларації прав людини (1948), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966), Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950), в інших документах. Політико-правовий фундамент гендерної рівності в Конституції України становлять певні основи розвитку держави, а саме: народовладдя (ст. 5), політичний плюралізм (ст. 15), рівність і свобода громадян (ст. 21, 23), невідчужуваність прав і свобод людини (ст. 21) та ін.

У конституціях окремих держав принцип рівності формулюється порізно: прямо (позитивно); у вигляді заборони дискримінації за статтю; через поєднання цих двох способів. Так,

частина перша ст. 24 Конституції України сформульована на основі позитивного способу: “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом”. А негативний спосіб формулювання принципу рівності статей застосований у частині другій ст. 24 Конституції України: “Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками”. Тобто у Конституції України принцип рівності конституційних прав і свобод та рівності громадян перед законом сформульовано через поєднання позитивного і негативного способів викладу. Рівність між чоловіком і жінкою у радянській державі забезпечувалася системою заходів охоронного і пільгового законодавства стосовно жінок. Нині відповідно до Конституції України 1996 р. ця рівність повинна забезпечуватися через систему антидискримінаційних заходів, які зобов’язана здійснювати і забезпечувати держава стосовно обох соціальних статей. З аналізу положень Конституції України 1996 р. випливає, що рівність можливостей повинна забезпечуватися насамперед усіма інститутами громадянського суспільства, а після цього відповідно підтримуватися державою. Тобто завдання держави — утвердження і забезпечення справжньої рівності жінок і чоловіків. У частині третій ст. 24 Конституції України закладена своєрідна гендерна асиметрія: “Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, в здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров’я жінок, встановленням пенсійних пільг, створенням умов, які дають жінкам поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям”. У багатьох країнах, в тому числі й в Україні, проблеми рівності, особливо у сферах со-

ціально-економічній і політичній, залишаються більше задекларованими, ніж реально вирішеними.

Алісон Е. Вудвард. На шляху до гендерної рівності: Пер. з англ. — К., 2002; Бологіна Н. Б. Соціальне законодавство України: Гендерна експертиза. — К., 2001; Бородин А. В. Права женщин: Академический дискурс и образовательный процесс // Женщины, история, общество. — Тверь, 2002. — Вып. 2; Буроменский М. В. Міжнародне право: Гендерна експертиза. — К., 2001; Власенок Н. С., Виноградова Л. Д., Калачева И. В. Гендерная статистика для мониторинга достижения равенства женщин и мужчин. — К., 2000; Всемирная конференция по правам человека. Венская декларация и программа действий (июнь 1993 г.). — Нью-Йорк, 1995; Гендер и культура: 36. ст. / Упоряд.: В. Агеева, С. Оксамитна. — К., 2001; Гендерна демократія — стратегія XXI століття: від Пекіну до Нью-Йорку. 1995–2000 / Авт.-упоряд. Л. О. Смоляр. — О., 2000; Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / Відп. ред. Т. М. Мельник. — К., 2001; Гендерний розвиток у суспільстві (конспекти лекцій). — К., 2004; Доклад четвертой Всемирной конференции по положению женщины, Пекин 4–15 сент. 1995 г. — Нью-Йорк, 1995; Жінка в Україні: Доп. України на IV Всеукраїнській конференції зі становища жінок. — К., 1995; Звіт про трирічну роботу Національної ради жінок України // Нац. рада жінок України: Дати, події, справи. — К., 2002; Конвенція ООН “О ликвидации всех форм дискриминации женщин”. — Нью-Йорк, 2000; Левченко К. Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: Моногр. — Х., 2001; Маланчук-Рибак О. Українські жіночі студії: історіографія і історіософія. — Л., 1999; Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. — К., 2004; Національний план дій на 1997–2000 рр. щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі в Україні // Уряд. кур’єр. — 1996; Оксамитна С. М. Гендерні відносини крізь призму громадської думки в Україні та світі // Наук. записки НаУКМА. — 2000. — Т. 19. — Ч. 2.; Олійник А. С. Конституційне законодавство України: Гендерна експертиза. — К., 2001; Павличко С. Фемінізм. — К., 2002; Правоторов В. Женщины XXI века... // Наука и религия. — 2000. — № 3; Ромовська З. Сімейне законодавство України: Гендерна експертиза. — К., 2001; Україна. Національний звіт з людського розвитку 2001. Сила суспільної взаємодії. — К., 2002; Чижмар К. Принцип рівності прав жінок і чоловіків у міжнародному праві // Право України. — 2001. — № 3; Щербинина А. В. Мужчина и женщина в современном мире // Вест. Моск. ун-та. Серия 20: Пед. образование. — 2003. — № 1.

М. Головатий

Філіація (фр. *filiation*, від лат. *filius* — синівський) — зв'язок, наступність, розвиток чого-небудь у спадкоємному зв'язку. В етнології термін “Ф.” використовують для позначення наступності ідей, традицій тощо в процесі національного розвитку. В історії української філософії теорію Ф. ідей розроблював і використовував Д. Чижевський. Він доводив, що філософські концепти на різних етапах власної генези продовжують своє існування в духовних системах різних народів, хоч і зазнаючи при цьому змін під впливом національного характеру. Однак Д. Чижевський вважав, що ці видозміни не є докорінними, позаяк вони експлікують вже закладені в концептах змісти й смисли. Ф. історичних і світоглядних настанов в українській суспільно-політичній думці та літературній спадщині можна помітити, наприклад, у наступності поглядів на явище козацтва і його роль в історії українського народу від творчості діячів козацького бароко К. Саковича (1578–1647), І. Величковського (?–1726), С. Величка (1670–бл. 1728) до поетів та істориків епохи українського романтизму й неоромантизму.

У системі українознавства ідеї Ф. застосовувались і до біосоціальних характеристик нації. Деякі автори (І. Рибчин, В. Щербаківський, Ю. Липа) дотримувались думки, що визначальні риси етнопонаціонального організму — це результат успадковування від попередніх поколінь та етносів фізичної і психічної структури носіїв національних ознак.

Див. також: *Нативізм*

Горський Вілен. Філософія в українській культурі (методологія та історія). — К., 2001; *Огієнко І.* Українська культура. — К., 1993; *Українська культура / За ред. Д. Антоновича.* — К., 1993; *Українська культура: історія і сучасність.* — Л., 1994; *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. — К., 2005. — Т. 1; *Щербаківський В.* Формация української нації. Нарис праісторії України. — Нью-Йорк, 1958.

В. Ятченко

Форми правління народні (масові) — форми державного устрою, за яких здійснюється влада народу. Основними Ф. п. н. є: демократія і охлок-

ратія. Існує кілька типів демократії: пряма первісна, обцинна, військово-племінна, переддержавна (у давніх германців, слов'ян), державна тощо. Соціально-філософським підґрунтям демократії є співвідношення свободи і справедливості, як важливіших соціально-політичних цінностей, які реально втілюються у відповідних державних інститутах демократії — прямих або представницьких. Представницькі найповніше і найпродуктивніше розвиваються і функціонують у правовій державі. Важливішою гарантією прав громадян у демократичному суспільстві, є: поділ влади (функцій влади) на законодавчу, виконавчу і судову; децентралізація в соціально-економічній і культурній сферах (коли захист прав громадян беруть на себе громадські і політичні демократичні асоціації); свобода друку; суд присяжних тощо. У XVIII–XIX ст. поняття “демократії” конкретизувалося як: сукупність громадських, соціальних, політичних прав і свобод; участь у політичній владі; право зборів, асоціацій, свободи совісті, думок, свідомості, пересування, листування; природні права людини (право на життя, безпеку, житло, працю та ін.). Найважливішими гарантами, умовою і одночасно наслідком демократії стало формування та активне функціонування громадянського суспільства. Демократизація сучасних суспільств — це природно-об'єктивний процес, який характеризується низкою складових, а загалом демократизація постає як: форма організації і функціонування суспільства, що все більше самоуправляється; сфера управління, форма державного — політичного устрою, при якому існує реальний доступ народу до влади та управління суспільними процесами; вид політичного режиму, який характеризується плюралізмом, багатопартійністю, розподілом влади, децентралізацією влади, гласністю, свободою слова, преси тощо; соціальний рух, спрямований на досягнення демократичного ідеалу. Незріла, неміцна демократія під тиском крайніх політичних сил може переродитися в тоталітаризм. Коли демократія, за відповідних обставин, вироджується, або переходить до рук повсталих мас, нездатних її втримувати і нею користуватися з

причини своєї невідповідності до такої діяльності, низької освіти, політичної культури тощо, наступає форма правління, яку називають охлократією (термін належить Аристотелю, Платону, Полібію). Це влада натовпу, ситуація, що характеризується сутичками, погромами, вуличними безпорядками, наявністю простого популізму, ігноруванням права. Вияви охлократії (зневага законів, ігнорування правил, процедур, будь-яких регламентацій, порушення норм життя) особливо притаманні суспільствам нестабільним, які знаходяться у кризовому стані, коли руйнуються правові структури, виходять з-під контролю соціальні процеси тощо. Соціальним підґрунтям охлократії є люмпени, маргінали, інші верстви населення, невдоволені своїм становищем, а тому наслідки охлократичного правління можуть бути вельми негативними й важкопрогнозованими.

Краткий политологический словарь / Под ред. С. Г. Рябова, З. Н. Тимошенко. — К., 1992; Обушний М. І. Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К., 2004; Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; *Политология: Слов.-справ.* / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; *Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонолюка. — К., 2005; *Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд.* В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004; *Политологический словарь: В 2 ч.* — М., 1994; *Философский энциклопедический словарь.* — М., 1998; Халипов В. Ф. *Власть: Кратологический слов.* — М., 1997; Щёкин Г. В. *Социальная теория и кадровая политика: Моногр.* — К., 2000.

М. Головатий

Фронт національного визволення Корсіки — екстремістське сепаратистське угруповання на о. Корсіка. Створене у травні 1976 р. на базі структур Корсіканської релігійної акції і Союзу корсіканського народу. Програма мета — національна незалежність Корсіки. У 90-х роках ХХ ст. фронт розколовся на два основних крила, пов'язаних з різними родовими кланами, що постійно конфліктують. Вважають, що група налічує всього кілька десятків людей. Ф. н. в. К. зай-

мається терористичною діяльністю з використанням зброї. Має канали фінансування — рекет, транзит наркотиків. Серед зовнішніх контактів: сепаристські/національні рухи в Іспанії, Новій Зеландії тощо.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Фундаменталізм (від лат. *fundamentum* — основа, підґрунтя, підвалина) — а) букв. точне, скрупульозне трактування Біблії; б) радикальне й войовниче неприйняття принципів, форм і цілей будь-якої модернізації й оновлення; в) ідеологія деяких радикальних політичних об'єднань і рухів, заснована на беззастережному слідуванні релігійним канонам; г) неухильне обстоювання традицій, ustalених життєвих і світоглядних форм, протиставлення процесам загальної відкритості переконання у власній непогрішимості, непорушності сповідуваних ідеалів, засудження будь-яких альтернатив їм, фанатичне відродження себе від суспільства; д) ідеологія та практика деяких релігійних держав (переважно мусульманських держав Близького Сходу). Ф. у політичній громадській діяльності досить часто супроводжується терором, насиллям, одностороннім засудженням тих, хто інакше думає, діє. Вважають, що Ф. виник як крайнє консервативна течія у протестантизмі й була спрямована саме проти ліберального протестантського раціоналізму і критичного переоцінювання та відповідного перегляду застарілих релігійних понять (США, початок ХХ ст.). Нині Ф. є визначальною, помітною рисою політики у деяких ісламських країнах (наприклад, ісламський Ф.). Сучасний ісламський Ф. постає як категорична й непримирима вимога радикальної ісламізації суспільства на всіх його рівнях — політичному, економічному, духовно-культурному. Американський соціолог Френсіс Фукуяма, зокрема, вважає, що сучасний фундаменталізм є одним із головних джерел глобальної нестабільності. У зв'язку з цим

США значною мірою виправдовує свою зовнішню політику в Афганістані, Іраку та інших країнах.

Виникнення Ф. зумовлене потребою людей у міцних, сталих світоглядних підвалинах, ідеологічних орієнтирах, і розростається він у часи суспільних трансформацій, зміни основ та орієнтирів буття. Фундаменталісти — це ті, хто назавжди засвоїли певну систему поглядів і відповідних доказів і не ставлять їх під сумнів ні за яких обставин, хоч би як це суперечило реальному стану речей. Розрізняють Ф. ісламський, єврейський, християнський, марксистський, екологічний, феміністичний тощо.

Политологія: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин і др. — М., 2000; Рябов С. Г. Політологія: Словн. понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Фундаменталізм ісламський — термін, що пов'язаний найперше з обстоюванням суворого дотримання вчень Корану та шариату (ісламського права). “Ф. і.” досить суперечливий термін, який більше живається і використовується у США, ніж в інших країнах. У багатьох європейських країнах і на Близькому Сході на противагу цього терміна більше послугуються термінами “ісламізм”, “ісламісти”. Має місце також небажання пов'язувати мусульманський реформаторський рух, початок якого мав місце ще в ХІХ ст., з релігійним (християнським) фундаменталізмом. У мусульманському світі, за твердженням фахівців, зростає кількість груп, об'єднань і рухів, які піддають критиці ранні мусульманські реформаторські рухи (початок ХІХ ст.) на тій підставі, що вони ставили за мету перенести в ісламський світ західні цінності. Вважають, що ісламізм виник як критична реформаторська течія (ісла) і був започаткований Джемаль ад-Діном аль-Афгані (1837–1897) Мухаммед Абдо (1849–1905) і Рашидом Рида (1865–1935). Засновники Ф. і. ставили за мету здійснити низку принципово важливих реформ щодо відродження культури, суспільства, релігії саме з використанням європейсь-

кої науки і техніки з дотриманням, зрозуміло, культури і традицій так званого раннього ісламізму. З того часу захист, відродження ісламу, ісламського суспільства постали основними ідеями Ф. і., оскільки було і є немало тих, хто вважає, що доля ісламського світу знаходиться не інакше, як у руках Європи, європейських країн. Ворожими щодо реформ виявилися консервативні і традиціоналістські сили. Абдо і Рида, борючись з ними, зосереджувалися на салаф, засуджували усі новації, запроваджені щодо ісламу після тієї доби, зокрема правничі школи (мадхаби). Їхні заклики полягали в тому, щоб повернутися до незалежної інтерпретації священних джерел — Корану і суні Пророка, до консенсусу, порозуміння між тими, хто є їх послідовниками. Засуджувалися всі новації, що малися в ісламі, що сталися впродовж його історії після салаф, і що, як дехто доводить, призвело до розколів і визнання місцевих звичаїв, які, власне, і збили мусульман з праведного шляху.

На противагу згаданим рухам у 1928 р. була заснована організація “Брати-мусульмани” (аль-Іхван аль-Муслімун), що ставила за мету відродити зосередженість на салафії, тобто донести її ідеї до звичайних, простих людей, відкинути колоніальне суспільство, протистояти західному імперіалізму й секуляризації. “Брати-мусульмани” відкидали інтеграційний підхід попереднього реформаторського руху як своєрідне примиренство.

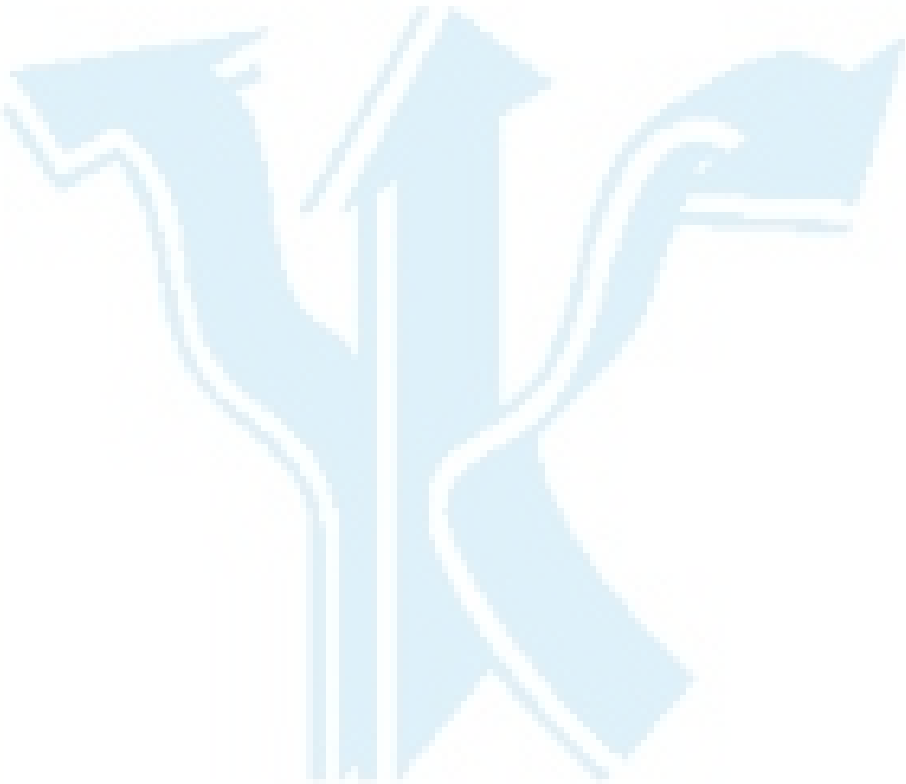
Істотне посилення ісламських настроїв загалом, активізацію діяльності традиціоналістів і богословів, світських осіб, пов'язують з Арабо-ізраїльською війною 1967 р. Тоді арабські війська зазнали сильної і, на думку багатьох спеціалістів, ідеологів Ф. і., нищівної, принизливої поразки. Це значно послабило віру в арабський націоналізм як життєдайну стратегію та ідеологію. До цього додалися і досить результативна революція в Ірані наприкінці 70-х років ХХ ст., і тривала Іраксько-іранська війна (1980–1988), і відома війна у Перській затоці (1990–1991). Ці та інші події принципово змінили відносини між урядами арабських країн і урядами країн Європи. “Брати-мусульмани” стали утверджу-

вати позицію поміркованого реформаторства, інші групи мали більш войовничі позиції, навіть продовжували закликати до джихаду. Приміром тому є організація Аль-Каїда — терористична організація, яку очолює Усама Бен-Ладен і яка відома великими терорис-

тичними актами, в тому числі й вересневими 2001 р. у Нью-Йорку (США).

Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К., 2005.

М. Головатий

Х

Хадзама — екстремістська група. Створена у 80-х роках в Японії як бойове крило політизованої професійної організації Рада революційних робітників. Склад керівництва, чисельність і нинішній статус невідомі. 29 листопада 1985 р. Х. влаштувала великомасштабну диверсію в 33 пунктах на залізничних магістралях Токіо і Осаки. В акції взяли участь понад 700 осіб.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Хамас — рух ісламського опору — воєнізоване релігійно-політичне угруповання у Палестинській автономії. Створене в грудні 1987 р. на базі підпільної структури місцевого (палестинського) відділення організації Рух братів-мусульман. Основна програмна мета — створення ісламської держави Палестина. Х. брав активну участь у повстанні палестинського населення в 1987–1993 рр., в організації низки терористичних актів тощо. Чисельність Х. — 300–500 осіб (бойове ядро) плюс кілька тисяч прихильників. Основний склад Х. — колишні учасники бойових дій в Афганістані, а також молодь віком до 20 років. У багатьох учасників Х. надто потужна ідейна мотивація, е свої професійні смертники. Має сучасне, новітнє озброєння. Зарубіжні інфраструктури діють на території Сирії, Ірану, США, Канади, Бельгії та інших країн.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Ин-

форм.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Харизма (від грец. — “Божий жар”) — виняткова обдарованість; людина харизматична зазвичай виступає лідером, наділеним в очах його послідовників незаперечним авторитетом, що ґрунтується на виняткових якостях його особистості.

Г. Щокін

Хартія глобального інформаційного суспільства (Окінавська хартія) — один з найвідоміших і найважливіших міжнародно-правових актів, який було схвалено лідерами країн Великої сімки в Окінаві 22 липня 2000 р. Ідея Х. г. і. с. полягає в тому, щоб забезпечити певний розрив між розвиненими країнами та тими, що розвиваються в інформаційній сфері, в доступі до знань, інформаційних технологій тощо. Щоб досягти цього, було запропоновано певні економічні та структурні реформи, які мали б на меті створення більшої відкритості в інформаційній сфері, ефективності використання різних нововведень, новітніх технологій, інновацій, а також розробку інформаційних мереж, які забезпечили б швидкий і надійний економічно безпечний доступ до них. Йдеться також про зростання і задоволення за рахунок освіти і науки попиту на фахівців з питань інформації та інформаційних технологій тощо.

Волковский Н. Л. История информационных войн: В 2 ч. — СПб., 2003. — Ч. 1; Кормич Б. А. Информационная безпека: організаційно-правові осно-

ви. — К., 2004; *Мас-медіа* у термінах і визначеннях: Короткий словник.-довідник: Навч. посіб. / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; *Почепцов Г. Г. Психологические войны.* — М.; К., 2000; *Стеклов В. К., Беркман Л. Н.* Нові інформаційні технології. Транспортні мережі телекомунікації. — К., 2004; *Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій:* Навч. посіб. / В. М. Петрик, О. А. Штоквиш, В. І. Полевий та ін. — К., 2006; *Український радянський енциклопедичний словник.* — К., 1987; *Харрис Р.* Психология массовых коммуникаций. — СПб., 2002.

М. Головатий

Хасидизм (евр. — благочестиві) — ортодоксальна течія в іудаїзмі, яка виникла в середовищі польських євреїв в Україні у першій половині XVIII ст. і набула поширення у країнах Східної Європи. Засновником Х. є Ізраель Бешт (1700–1760), який отримав титул Бааль Шем Тов — “майстер святого імені”. Ідейним джерелом Х. є насамперед Кабала, центральне місце в якій займає питання людини та її зв’язки з Богом. Бог, згідно з ученням Х. — скрізь і в усьому. Якщо ми не бачимо Бога і не осягаємо його в природних явищах, то лише тому, що він схований від людського ока за різноманітним “перешкод”, які, у свою чергу, є нічим іншим, як суть Божество, оскільки весь світ, природа зіткані із “субстанції Бога”. Та Бог не розчиняється у світі — він із ним, у ньому, але зберігає при цьому своє верховенство над світом. Усе, що створив Господь є вічно залежним від нього. Істинно суще, що є в кожному предметі чи явищі — лише присутність Бога.

Х. не заперечує основних ідей і заповіді іудаїзму, але видозмінює внутрішню установку щодо них. Виконання обряду для хасида не є самоціллю, а засобом досягнення певного внутрішнього стану, який можна назвати своєрідним наближенням до Бога. Звідси особливий емоційний стан хасидів під час молитов, який часто переходить в екстаз, своєрідне злиття віруючого з Божеством. Таку молитву хасиди поцінують як головний засіб проникнення в Божу сутність. Служити Богу можна не тільки виконанням його заповідей, а й мирськими справами, всіма людськими діями, людським життям, якщо воно відповідає

найвищому призначенню людини — “обожненню матеріального світу”, що полягає у вияві в матеріальних передумовах “іскр Божих” і поверненні їх до свого першоджерела — Бога. І. Бешт повчав, що соціальна нерівність, притаманна цьому світові, не впливає на стосунки між людиною і Богом. Звичайна, але істинно благочестива людина цінніша того, хто зарозумівся від своєї вченості. Справжнім праведником є не той, хто видає весь свій час власному навчанню, а той, хто турбується про простих людей, Служити Богу потрібно з радістю. Навіть покаяння повинно стати не судом про минуле, а радістю від отриманої гармонії душі. В Х. формується важливий інститут цадиків (хранителів божественного знання, чудотворців) — духовних наставників, праведників, які ревнотно виконують міцвот (заповіді Тори) й користуються винятковим авторитетом серед віруючих — іудеїв. Цадик уміє вивільнити свідомість віруючого від думок щодо земних проблем, сконцентрувати його увагу, помисли на Богові й піднести ефективність молитви. Силою власного прикладу він розвиває духовні можливості віруючих й забезпечує їм удачу в земних і небесних справах. Звідси обов’язок віруючих йти за цади́ком. Принцип цади́кізму зумовив наступність лідерів Х., який не є монополітичним, а має низку напрямів, заснованих брацлавськими, сквирськими, тверськими, самарськими, любавічськими та іншими цади́ками.

Найпоширенішим і найактивнішим напрямом є Х. Хабада, фундаментом якого був Шнеур-Залман з Ляда (1746–1813). Сам термін “Хабад” утворений із початкових літер трьох вищих сефірот — Хохма (мудрість), Віна (розуміння) і Даат (знання). Мудрість — означає народження ідеї, розуміння — розробку її в усіх подробицях; знання — повне сприйняття ідеї розумом. Ці форми мислення Хабада, що стосуються Бога, душі та обов’язків людини в житті, виклав Шнеур-Залман у своїй книзі “Сефер Танія”.

Х. поширений і в сучасній Україні, але дещо розпорошений належністю до різних єврейських організацій, зокрема до Об’єднаної Єврейської Громади України, Єврейського Конгресу Ук-

раїни, Єврейської Конфедерації України.

Пилкінгтон С. М. Иудаизм. — М., 1998; Тешуш В. П. О духовной истории еврейского народа. — М., 1998; Черній А. М. Релігієзнавство. — К., 2005.

А. Черній

“Хвильовизм” — напрям української культури, що існував у 20–30-х роках ХХ ст. і назва якого походить від імені українського письменника, публіциста Миколи Хвильового (справжнє прізвище Фітільов). Він виріс у Східній Україні в родині дрібного російського дворянина. Як переконаний інтернаціоналіст, під час Української революції М. Хвильовий приєднується до більшовиків, прагнучи взяти участь у будівництві всезагального й справедливого комуністичного суспільства. Після революції він стає одним із найпопулярніших радянських українських письменників, у 1923 р. — один із засновників Спілки пролетарських письменників “Гарт”, а 1925 р. — засновником авангардної літературної організації Вільної Академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), яка об’єднала 22 письменників, що прагнули протистояти адміністративно-командному втручанню чиновників від культури у творчі справи. Сповнений ідеалістичних сподівань, комуніст М. Хвильовий переконується в кричущій невідповідності між теорією і практикою більшовиків у національному питанні та в російському шовінізмі партбюрократів, які, за його висловом, ховали свою упередженість “у Марксовій бороді”. Щоб урятувати революцію від згубного впливу російського націоналізму, письменник вирішує викрити його. Він виступає за утвердження у новій пролетарській культурі високих естетичних ідеалів замість насадження масовості (лінія, яку проводили “Гарт” і спілка селянських письменників “Плуг”), висловлюється за нову українську літературу, яка не повинна наслідувати Москву й орієнтуватися на “психологічну Європу”. У цьому сенсі Хвильовий проголошує гасло “Геть від Москви! Дайош Європу”. Йшлося не про розрив із російською культурою, адже письменник у своїй

творчості звертався до російських класиків і тогочасних літераторів, а про використання досягнень світового мистецтва. Це був виступ за самобутність української національної культури, проти хуторянства й відрубності літературного процесу в Україні. Це літературне гасло набрало політичного звучання. З позицією М. Хвильового солідаризувались українські націонал-комуністи, літературна група “неокласиків” на чолі з М. Зеровим і широкі кола національно свідомої української інтелігенції. Відтак постало таке явище як “Х.”. Спостерігаючи в цьому тенденції до поширення антиросійських настроїв в Україні радянський режим піддав М. Хвильового та тих, хто підтримував його погляди, утискам і репресіям. Після деякої перерви письменник намагався реалізувати свої ідеї, зазнавши нового тиску пробував працювати в межах дозволеного, однак був майже цілком ізольований від літературного життя радянським режимом. На знак протесту проти голодомору 1932–1933 рр. та репресій української інтелігенції 13 травня 1933 р. покінчив життя самогубством. Зі смертю М. Хвильового і знищенням української інтелігенції “Х.” як течія в українській радянській культурі припинив існування.

Довідник з історії України (А–Я): Посіб. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. — 2-ге вид., доопр. і допов. — К., 2002; Субтельний О. Україна. Історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука. — К., 1991.

В. Деревінський

Хесбола — воєнізоване релігійно-політичне угруповання. Створене в 1980 р. в Афганістані за підтримки Ірану. Військові формування налічують близько 1,5 тис. осіб. Має на озброєнні стрілкову зброю, засоби вогневої підтримки, автотранспорт.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Хлопомани — напрям українсько-громадівського руху 50–60-х років ХІХ ст. Її представниками були молоді поляки чи сполонізовані українці, які

вирішили присвятити себе служінню українському народові. Вони вважали, що, проживаючи в Україні, мають шанувати й дотримуватися звичаїв цієї країни і не допомагати російській владі, однаково ворожий як українцям, так і полякам, нищити українську національну спільноту. За таку їхню позицію до них негативно поставилася основна частина польської шляхти та інтелігенції. Польської кола цих молодих людей стали прозивати Х. (хлопами поляки зневажливо називали українців). Згодом цю назву почали свідомо використовувати самі члени цієї групи польської і сполонізованої молоді. Ідеологом і фактичним керівником Х. став студент випускного курсу Київського університету Володимир Антонович, який представляв ту частину полонізованої української шляхти, що зберегла генетичну пам'ять про своє походження, славне минуле України і в слухний час відгукнулася на поклик предків. У відповідь на звинувачення поляків у зраді В. Антонович опублікував в журналі "Основа" свою знамениту "Сповідь". У ній він доводив, що дворяни Правобережжя мали дві можливості: або "повернутися" до українського народу й, самовіддано працюючи на його благо, намагатися компенсувати йому кривди столітнього гноблення; або ж лишитися невинними паразитами, яким рано чи пізно доведеться тікати до Польщі. Погляди В. Антоновича поділяли й активно підтримували Тадей Рильський, Борис Познанський, Кость Михальчук, Павло Житецький та ін. Вони захоплювалися гуманістичними творами французьких філософів XVIII ст. — Монтеск'є, Руссо, Вольтера та інших, а також творчістю Т. Шевченка, українськими козацькими літописами. Щоб продемонструвати свою єдність із народом, вони розмовляли лише українською мовою, вбиралися в український національний одяг, дотримувалися народних звичаїв і обрядів, улаштовували маніфестації на честь Т. Шевченка. Х. відкрито порвали з польським суспільством, проголосивши себе українцями, і вступили до київської громади, поринувши у справу просвіти селянства. Вони намагалися поширювати освіту серед українських селян, піднести їхню націо-

нальну і політичну самосвідомість. Їхнє почуття обов'язку перед народом відображав відкритий лист, надісланий до однієї московської газети: "Як особи, що користуються благами вищої освіти, ми повинні зосередити всі наші зусилля на тому, щоб забезпечити нашому народові можливість здобути освіту, усвідомити його власні потреби й стати здатними задовольнити їх. Словом, шляхом власного внутрішнього розвитку народ повинен досягти рівня, на який він законно заслуговує". Спершу Х. віддавали перевагу етнографічній діяльності. Під час студентських канікул чи в інший вільний час вони мандрували селами, збирали народні пісні, казки, прислів'я, звичаї та обряди. Водночас Х. вивчали селянський побут, розповідали слухачам про славне минуле України, злиденне становище народу та можливий вихід із цього. Така діяльність тривала протягом всього 1860 р. Поява на селі сторонніх людей і незвичні розмови насторожували підозрілу до всього незрозумілого сільську владу. Старости затримували Х., кидали їх до "холодної" і передавали поліції для дізнання. У січні 1861 р. поліція заарештувала братів Тадея та Йосипа Рильських за те, що вони нібито пропагували "ненависть до вищих станів", братам загрожувало вислання до Казані, і тільки заступництво київського генерал-губернатора Івана Васильчикова врятувало їх від цього адміністративного покарання. Однак вони потрапили під суворий нагляд місцевої поліції. У Каневі 27 квітня було заарештовано Б. Познанського. Його звинувачували в належності до "Української громади" й поширенні серед селян Дударкового, де він служив економом, думки про несправедливе розв'язання земельних проблем реформою 1861 р. Після нетривалого арешту Б. Познанського за наказом І. Васильчикова звільнили з ув'язнення. Під таким адміністративно-поліцейським тиском Х. мусили припинити свої ходіння по селах і приєднатися до тих громадівців, які діяли в містах. Після польського повстання 1863–1864 рр. російська влада несправедливо звинуватила Х. в участі в ньому й вони змушені були припинити організовану діяльність. Однак Х. й надалі продов-

жували брати активну участь у культурно-просвітницькій діяльності українських громад.

Литвин В. М., Мордвічев В. М., Слісаренко А. Г. Історія України: Навч. посіб. — К., 2002; Сарбей В. Г. Україна крізь віки: В 15 т. / НАН України; Ін-т археології / В. А. Смолій (ред.) — К., 1998. — Т. 9; Субтельний О. Україна. Історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука — К., 1991.

В. Деревінський

Холокост (голокоост) (англ. *holocaust*) — систематичне переслідування і винищення нацистами і їх поплічниками людей з причин їх расової, етнічної, національної належності, сексуальної орієнтації або генетичного типу як неповноцінних. Наймасштабніше Х. здійснювався в 1933–1945 рр. у рамках нацистської расової теорії. Англійське слово *holocaust* запозичене з Біблії, де використовується в латинізованій формі *holocaustum* поряд з *holocau(s)toma* і *holocaustosis*, що означає “спалюваний повністю”, “спалювання, жертва спалювання”, “принесення жертви спалювання” та ін. Термін “*holocaust*”, у близьких до нинішнього значеннях, почав вживатися орієнтовно з 1910 р. і мав відношення до здійснених в Османській імперії геноциду вірмен і погромів в Україні. Як символ газових камер і крематоріїв, цей термін набуває поширення у 50-х роках, а в радянській пресі, вважають, з’являється у 80-х роках, спочатку у формі “холокауст”, а пізніше — у тому вигляді, який більше повторює англійський варіант. Початок переслідувань, зокрема євреїв, був пов’язаний з бойкотом євреїв 1 квітня 1933 р., а відомий “Нюрнберзький закон” від 15 вересня 1935 р. фактично покінчив з рівноправ’ям євреїв. Антиєврейська історія призвела до того, що 9–10 листопада 1938 р. відбувалася відома “Кришталева ніч” — масові єврейські погроми. З 1933 до 1939 р. з Німеччини і Австрії змушені були втекти понад 330 тис. євреїв. З початком Другої світової війни почалося масове винищення євреїв, особливо на територіях Польщі, Прибалтики, Білорусі, України: створюються численні гетто, табори, проводяться масові винищувальні операції.

Основним джерелом статистичних

даних про Х. стосовно громадян єврейського походження є порівняння передвоєнних і повоєнних переписів населення. Так, за даними Енциклопедії Холокоста, виданої музеєм Яд-Вашем, загинуло 3 млн польських євреїв, 1,2 — радянських, 140 тис. — литовських, 70 тис. — латвійських, 560 тис. — угорських, 280 тис. — румунських, 140 тис. — німецьких, 100 тис. — голландських, 80 тис. — французьких, 80 тис. — чеських, 800 тис. — білоруських та ін. Х. чинили спротив місцеве населення, багато громадян переховували, спасали жертв Х., за що їх називали “Праведники світу”. Жертвами Х. були також слов’яни, цигани, свідки Ієгови, чорношкірі німці, радянські військовополонені, гомосексуалісти, громадяни різних країн, рас, етносів, віри тощо. Розміри Х. щодо окремих з них встановити нелегко. Так, циган, що стали жертвами Х., налічують від 200 тис. до 2 млн. Винищували найперше тих із них, хто зберіг кочовий спосіб життя, і значно менше постраждали ті, що майже асимілювалися з-поміж німців, та інших народів. Неповноцінною расою ініціатори Х. вважали слов’ян взагалі і тому вони мали бути частково винищеними, а частково аріізованими. На окупованих слов’янських територіях фашисти винищували національну інтелігенцію, культуру, забороняли релігійне життя, здійснювали насильну мобілізацію на примусові роботи, в тому числі й на території Німеччини, інших держав. Жорстокій політиці Х. піддавалися поляки, українці, білоруси, інші слов’янські народи. Так, за даними статистики, поляки втратили близько 2 млн людей невоєнних жертв (45 % — лікарів, 57 % — юристів, 40 % — викладачів, співробітників вищих навчальних закладів, 30 % — інженерів, 18 % — священників, майже усіх журналістів). За фашистською теорією і політикою “перевихованню” підлягали гомосексуалісти. Гомосексуалістів-“рецидивістів” відправляли за винесенням вироків до концентраційних таборів, де загинуло десятки тисяч людей, а всього було засуджено близько 50 тис. осіб. З 1933 р., у зв’язку з політикою нейтралітету щодо війни, несприйняттям ідеології нацизму було знищено понад 2 тис. свідків

Ісгови. За різними джерелами жертвами Х. стали близько 3 тис. чорношкірих німців — німецьких громадян, батьки яких були вихідцями з Африки або афроамериканцями. Їх піддавали примусовій стерилізації, а потім знищували. Величезними за кількістю жертвами Х. були радянські військовополонені. Вони масово помирали з голоду та ціленаправлено винищувалися в спеціальних таборах смерті. Спеціальне розпорядження верховного командування вермахту від 8 жовтня 1941 р. проголошувало: "Більшовизм — смертельний ворог націонал-соціалістської Німеччини. Вперше перед німецькими солдатами стоїть противник, навчений не лише у солдатському, а й в політичному сенсі у душі більшовизму. Боротьба проти націонал-соціалізму увійшла йому в плоть і кров. Він веде її, використовуючи будь-які засоби: саботаж, підривно пропаганду, підпали, вбивства". Тому більшовицький солдат втратив право на спілкування з ним, як із справжнім солдатом за Женевською угодою. Лише впродовж 1942 р. було знищено близько 3 млн радянських військовополонених, а загальну кількість загиблих за роки війни встановити практично неможливо.

Х. визнається далеко не всіма і неоднозначно. Існує точка зору, що в такому вигляді, як його описує загальноприйнята історіографія, Х. ніби-то не існував. З цього приводу Генеральна Асамблея ООН в резолюції від 21 листопада 2005 р. висловила протест, а 27 січня проголосила днем Освенцема — міжнародним днем пам'яті жертв Х. У день 60-ї річниці Х. Європарламент прийняв спеціальну резолюцію, в якій зазначається: "Сотні тисяч євреїв, циган, гомосексуалістів, поляків і в'язнів інших національностей були вбиті в Освенцеми і ми наголошуємо, що пам'ять про ці події важлива не лише як нагадування та засудження злочинів нацистів, а й як нагадування про загрозу переслідування людей на основі раси, етнічного походження, релігії, політичних поглядів або сексуальної орієнтації".

Безыменский Л. Особая папка "Барбаросса". — М., 1972; Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945: краткая история. — 3-е изд. — М., 1984; Галкин А. А. Германский фа-

шизм. — М., 1983; История Второй мировой войны 1939–1945: В 12 т. — М., 1965–1982; Heinz Heger. Men with the Pink Triangle. — Alyson Publishing, 1994; Richard C. Lukas, Norman Davies Forgotten Holocaust. — 2 nd Rev edition. — Hippocrene Books, 2001; Lucy Davidowitz. The War Against The Jews. 1933–1945. — New York, 1975.

М. Головатий

Християнський рух "Сім'я" — міжнародне християнське товариство, основна діяльність якого полягає в поширенні Слова Божого та духовній і матеріальній допомозі всім нужденним. Заснований у 1978 р. Девідом Брандт Бергом (1914–1994) у США. Місія Руху полягала, з одного боку, допомогти ближньому познайомитись із Ісусом як їхнім особистим спасителем, відчутти радість, мир і задоволення від присутності Господа та його слова в їхньому повсякденному житті, а з іншого — допомога потерпілим від стихійних лих, безпритульним, біженцям, відвідування та допомога хворим, людям похилого віку та інвалідам. Рух має спеціальні проекти для дітей, ув'язнених, медичні проекти. В основі вірування прибічників Руху — Біблія. "Сім'я" переконана, що ми живемо серед покоління, яке стане свідком Христового повернення на Землю. Однак напередодні цієї події постане могутній Новий Світовий Уряд (Новий Світовий порядок), очолюваний диктатором із манією величчності, відомий як Антихрист, який жорстоко переслідуватиме віруючих усіх віросповідань. Під час свого другого пришестя Ісус Христос переможе Антихриста та встановить своє царство на Землі. Прибічники Руху вірять у Бога, який виявляється у Трійці як Бог-Отець, Син та Святий Дух. Для них Ісус Христос — це єдинороджений Божий Син, народжений Дівою Марією, який своєю смертю на хресті й воскресінням дарував людям спасіння. Усі аспекти християнського життя спільноти визначаються Законом Любові, який ґрунтується на вченні Ісуса про те, що найвищий вияв і сутність Мойсеєвого декалогу, а також сутність послань пророків полягає у простій настанові, що складається з двох частин — любити Бога та свого ближнього. Цим правилом мають вимірюватись думки, спонукання та справи членів "Сім'ї".

Вони вірять, що за Ісусовим Законом Любові спасенний грішник пов'язаний ще суворішим моральним кодексом, ніж той, який був нав'язаний міриадами правил у Законі Мойсея. Нинішній віруючий повинен у всіх своїх справах керуватися любов'ю навіть до тих, хто йому, можливо, й не подобається. Повнота Закону Любові означає для членів "Сім'ї" жити в любові й гармонії з іншими, не чинити ближньому зла та любити своїх ближніх як самих себе. Його сутність — самопожертвоне життя, своєрідне розділення себе з іншими та допомога тим, хто в нужді. Основні принципи, цілі, статут, структура, права, обов'язки членів спільноти викладені у так званій Хартії Любові, що почала діяти з 1 квітня 1995 р. Всі члени "Сім'ї" прийняли Ісуса як свого особистого Спасителя та хрестилися Святим Духом. Вони поділяються на три основні групи: 1) члени Хартії (Chater Members) — члени "Сім'ї", які проживають у сімейному Домі (громаді), регулярно проповідують Євангеліє, віддають 10 % свого доходу як десятину, дотримуються принципів Хартії любові та фундаментальних правил "Сім'ї" й виконують обов'язки індивідуальних членів; 2) члени-побратими (Fellow Members) — які бажають слідувати за Господом і дотримуватися вчень "Сім'ї" за своїми можливостями й не хочуть брати на себе зобов'язання жити за всіма принципами Хартії; 3) активні члени (Active Members) — ті, хто у той чи інший спосіб спілкуються із "Сім'єю", або, регулярно отримуючи відповідну літературу, допомагає "Сім'ї" у проведенні місіонерських чи соціально спрямованих проєктів. Членство у "Сім'ї" —

добровільне. Ті, хто виявив бажання залишити спільноту, може зробити це у будь-який час.

Сучасна "Сім'я" налічує близько 6 тис. дорослих — волонтерів, які працюють у 1400 громадах, що діють у понад 100 країнах планети.

В Україні "Сім'я" розпочала свою роботу з 1991 р. За цей час понад 30 громадян України стали її членами. У 1999 р. членами "Сім'ї" було відкрито офіційну благодійну організацію "Молодь — Україні", яка діє на території Київської області, видає щомісячний журнал "Час дії", що виходить українською та російською мовами.

Академічне релігієзнавство. — К., 2000; Дудар Н., Пилипович Л. Нові релігійні течії в Україні. — К., 2000.

А. Черній

Хунта (іспан. *junta* — букв. збори, об'єднання) — а) назва громадсько-політичних організацій, об'єднань, зборів тощо в Іспанії та більшості країн Латинської Америки, де розмовляють іспанською мовою; б) виконавчий урядовий орган влади в деяких латиноамериканських країнах; в) група закладників, що незаконно захопили владу і править диктаторськими методами.

Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000; Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000; Рябов С. Г. Политология: Слов. понятия і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К., 2001; Словник соціологічних і політологічних термінів: Довід. вид. / Уклад.: В. І. Астахова, В. І. Даниленко, А. І. Панов та ін. — К., 1993; Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997; Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л., 2005.

М. Головатий

Ц

Цензура — (від лат. *censura* — суворе судження, розгляд, вимоглива критика) — нагляд за змістом друкованої продукції, ЗМІ, книжок, кінофільмів, вистав, теле-, радіопередач тощо з боку держави; заклад, що здійснює такий нагляд. Ц. характерна для тоталітарних або тоталітаризованих, жорстокоцентралізованих режимів і використовується владою для обмеження чи заборони тієї чи тієї інформації. Вона може бути політичною, військовою, релігійною та іншою і мати етнічний характер. У царській Росії, приміром, цензурні комітети здійснювали контроль за тим, наскільки шанобливо зображували коронованих осіб, таку саму функцію серед іншого виконували й органи з охорони державних таємниць у пресі стосовно партійних працівників вже у часи СРСР. Подібний контроль здійснюється і в інших країнах. Так, певні обмеження на висвітлення життя королівського двору існують наприклад у Великій Британії. Цензурні обмеження можуть стосуватися різних сфер життєдіяльності суспільства. За часів боротьби з п'янством у Радянському Союзі з друкованих видань, радіо-, телепередач вилучили будь-яке згадування про спиртне, в деяких мусульманських країнах заборонено згадувати християнство — у перекладних, навіть, класичних творах його замінюють на іслам тощо. В Україні відповідно до Конституції та інших законів Ц., як і створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для Ц. масової інформації, заборонена. Кожному громадянину гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх по-

глядів і переконань, отримання інформації. Обмеження щодо інформації можуть встановлюватися лише у випадках, якщо її поширення порушує законні інтереси громадян, юридичних осіб і держави, їхні права і свободи. Стосується це, зокрема, державної та іншої передбаченої законом таємниці.

Див. також: *Право на доступ до інформації*.

Бондар Юрій. Свобода слова: українська мірка. — К., 2004; Довнич Віталій. Темник — латентний циркуляр. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Цензура масової інформації — вимога до будь-якого засобу поширення масової інформації, журналіста, редактора, організації, що випускає засіб масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, розповсюджувача попередньо узгоджувати інформацію, що поширюється (крім випадків, коли така вимога йде від автора інформації чи іншого суб'єкта авторського права і/або суміжних прав на неї), накладання заборони (крім випадків, коли така заборона накладається судом) чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб. Відповідно до законів України забороняється контроль за змістом інформації, що поширюється, з боку засновника (співзасновників) засобів масової інформації, органів державної влади або органів місцевого самоврядування, посадових осіб цих органів, зокрема з метою поширення певної ін-

формації, замовчування суспільно значущої інформації, накладання заборони на показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування або їхніх посадових осіб. Заборонено створення будь-яких органів державної влади, установ, введення посад, на які накладаються повноваження щодо здійснення контролю за ідеологічним та іншим змістом масової інформації. Ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оцінних суджень. Водночас інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права й свободи людини.

Мас-медіа у термінах і визначеннях / Уклад. Ю. В. Бондар. — К., 2005; Українське законодавство: засоби масової інформації. — К., 2004.

Ю. Бондар

Централізація (від лат. *centralis* — серединний, центральний) — зосередження чого-небудь в одному центрі (місці, руках) і керування чим-небудь з одного центру; концентрація переважної частини повноважень (приміром у державних органах управління). Ц. характерна для тоталітаризованих суспільств, монополій. З розвитком демократії, ринкових відносин в економіці ефективність Ц. зменшується.

Ю. Бондар

Центр Шрі Чинмоя — громадська організація, головним завданням якої є сприяння налагодженню кращого взаєморозуміння як між окремими людьми, так і народами світу шляхом духовного самовдосконалення. Заснована у 1966 р. індійським поетом, філософом, громадським діячем Шрі Чинмоєм (нар. 1932 р.). У своїх творах “Внутрішня незалежність” (1974), “Медитація” (1978), “Світло сходу для західного розуму” (1989), “Душа — подорож мого життя” (1991) та інші мудрець викладає своє бачення духовного прогресу. Воно полягає у всебічній діяльності на

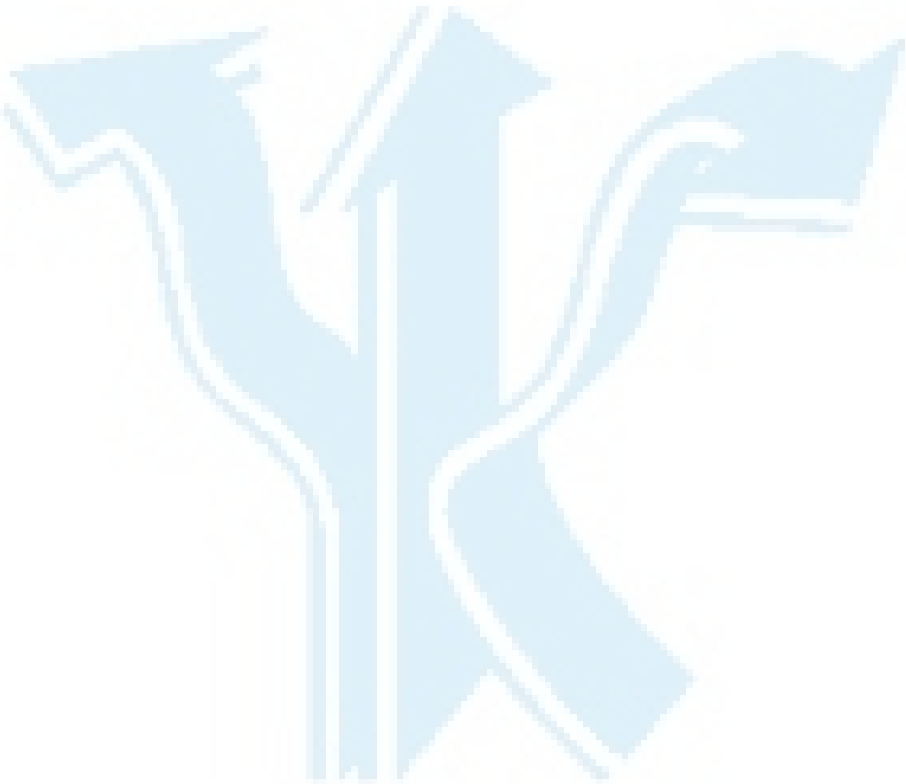
принципах любові, відданості й самозречення. На його думку, тільки сформульована ним філософія серця виражає найглибший, найінтимніший зв'язок людини і Бога, які є двома аспектами однієї і тієї самої єдиної свідомості. У складній драмі життя, перекоонує Шрі Чинмой, людина виражає себе у Всевишньому, усвідомлюючи, що Бог є найвищою власною сутністю людини. Всевишній розкриває себе через людину, яка постає як його особливий інструмент для перевтілення й вдосконалення світу. Головна мета вчення — всебічне духовне і фізичне вдосконалення особи через пізнання своєї сутності, пошук і відкриття духовних істин. Через внутрішнє відкриття самих себе, спорт та мистецтво Ц. Ш. Ч. навчає тому, що окремі особи спочатку повинні знайти найвище або найкраще у самих собі, а вже потім надихати інших робити те саме. Шляхами досягнення цієї мети є практичні дії: цикли лекції, музичні концерти, художні виставки, спортивні змагання тощо. Щорічно у сотнях міст по всьому світу Центр відкриває нові шляхи для інформованості в інтелектуальній сфері та внутрішнього росту. Проводяться спеціальні заняття, спрямовані на покращання здібностей зосередження та досягнення гнучкості інтелекту, які потрібні кожному для успіху й прогресу в усіх сферах життя людини. З метою захоочення розвитку сили волі й міцного тіла Ц. Ш. Ч. виступає щорічним ініціатором сотень марафонів, триатлонів і легкоатлетичних змагань, проводить кілька національних чемпіонатів у США, Європі та Австралії. Однією з головних ініціатив Центру є всесвітня естафета Миру Дому Єдності Шрі Чинмоя, коли учасники пробігають більше ніж по 70 країнах, передаючи палаючий Факел Миру з рук у руки, створюючи в такий спосіб дугу дружби, що перетинає всю земну кулю. Центр координує розподіл продуктів харчування, методичних засобів та іншої гуманітарної допомоги благодійницьким закладам у різних країнах, включаючи й Україну. Члени Центру сприяють реалізації ідеалів ООН шляхом роз'яснювальної роботи, різноманітних маршів миру. З 1974 р. Ц. Ш. Ч. співпрацює як єдине ціле з Департаментом громадської інформації ООН.

Головне управління Ц. Ш. Ч. розташоване в Нью-Йорку (США). Великі його центри знаходяться у Лондоні, Парижі, Москві, Києві, Донецьку, Оттаві, Відні, Мельбурні, Франкфурті, Цюриху. Нині у світі діє понад 300 Ц. Ш. Ч. з більш як 4 тис. членів. В

Україні діє 22 такі Центри, які налічують понад 500 членів.

Дудар Н., Филипович Л. Нові релігійні течії в Україні. — К., 2000; Марченко Е. Д. Законы радуги. — СПб., 2000; Черній А. М. Релігієзнавство. — К., 2005.

А. Черній

МАУП

Ч

Час політичний — характеризує діяльність, буття політичних відносин, перебіг політичних процесів, час життя політичної ідеї, теорії, послідовність утвердження типів політичних відносин. Це: а) сутнісна характеристика змісту політичного життя на певному конкретно-історичному етапі його розвитку; б) певний відрізок, період, в який здійснюються політичні події, що визначають усе політичне життя. Ч. п. не є календарним часом. На відміну від часу фізичного, він може прискорюватися або уповільнюватися, спресовуватися, бути застиглим або динамічним, бурхливим, революційним і т. ін. У Ч. п. тісно переплітаються минуле, сучасне і майбутнє.

Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. — К., 2003; Политологический словарь / Сост.: Р. Г. Григорян, А. А. Когтева, Т. А. Малыгина и др. — К., 1991; Политологичний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К., 2004.

М. Головатий

Червоне Перу — озброєна терористична група. Створена в Перу у 1989 р. У 1994 р. основний склад групи був знешкоджений, наявна зброя і засоби зв'язку захоплені. Діє конспіративно. Склад групи і керівництво майже невідомі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Червоне сонце — озброєне угруповання. Створене в Еквадорі у 1989 р.

радикальними елементами маоїстської комуністичної партії Еквадору і дисидентами зі складу партизанського угруповання AVC (Altazistas) після підписання останнім Мирного договору з урядом. 2 липня 1994 р. група офіційно заявила про припинення збройної боротьби. Чисельність на середину 90-х років становила близько 50 осіб. Точних даних про Ч. с. майже немає.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003.

М. Головатий

Червоні бригади — бойова Комуністична партія — терористична організація. Створена у 1969 р. в Італії на основі міських осередків СРМ (Collettivo Politico Metropolitan) і Італійського комуністичного молодіжного руху. Засновником Ч. б. був Ренато Курчо. Основними програмовими завданнями організації стали: соціальна революція, повалення капіталістичного ладу; встановлення диктатури пролетаріату; вихід Італії з НАТО. З часом (1984) організація розкололася на дві групи: бойова комуністична партія та Союз комуністів, що бореться. З 1982 по 1989 р. фактично були розгромлені спецслужбами Італії і Франції. Ознаки поновлення діяльності мали місце в 1994 р. Має також назви: Нові червоні бригади; Червоні бригади по створенню комуністичної партії, що бореться; Бойові комуністичні осередки по створенню комуністичної партії, що бореться. Нині чисельність бойового ядра Ч. б. налічує не більш як 50 осіб (у 70-х роках — близько 2 тис. осіб). Найактивніше осередки Ч. б.

діють у північних промислових районах Італії (Мілан, Генуя, Турин), а також у Ніаполі і Римі. На рахунку Ч. б. численні терористичні акти, вбивства, підпали об'єктів, вибухи тощо. Фінансування Ч. б. організується шляхом експропріації вироблених засобів, збройних пограбувань. Має філіали, відділення в інших країнах Європи, співробітничав з італійськими організаціями лівого спектра (їх в Італії налічується понад 150).

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Кузьмич А. Заговор мирового правительства. — М., 1994; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

К. Ващенко

Червоні кхмери — збройний повстанський рух. Виник у 1968 р. у Камбоджі, як воєнне крило комуністичної партії цієї країни. Перебуваючи при владі з 1975 по 1995 р. Ч. к. винищили шляхом репресивних дій не менш як мільйон осіб. Після свого поновлення (1979), почали вести бойові дії проти уряду. В 1997–1998 рр. рух був у тимчасовому тактичному союзі з роялістами. Наприкінці 1998 р., після смерті засновника руху Пол Пота, рух Ч. к. фактично розпався, тому залишкові елементи руху діють у формі традиції. Інші найменування руху: Партія демократичної Кампучії; Національна армія демократичної Кампучії. Вважають, що військові формування організації налічують близько 8 тис. бойовиків. Озброєна різною технікою, хоча за останні роки важке озброєння — танки, пушки, міномети тощо значно зменшилося. Канали самоідентифікації — контрабанда дорогоцінного каміння і лісоматеріалів.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным военнизированным системам. — М., 2003; Сенченко М. І. Латентні структури світової політики. Нариси з конспірології. — К., 2003.

М. Головатий

Череп і кістки (ЧіК) — таємна організація (орден). Заснована в 1833 р. Вільямом Хантінгтоном Расселом і Альфонсо Тафтом у Єльському універ-

ситеті. Багатьом цей орден відомий як місцева група 322 одного з німецьких таємних товариств, оскільки ідею створення ордену Рассел запозичив зі своїх студентських зібрань у Німеччині. У 1856 р. орден було приєднано до таємного товариства “Тройханд” Рассела. До ордену ЧіК входить еліта Ради міжнародних відносин, яка утворює внутрішнє коло. З 1833 р. організацією управляли такі родини-імперії: Рокфеллер (Стандарт Ойл), Харріман (залізниця), Вайерхойзер (лісообробна промисловість), Слоун (роздрібна торгівля), Пілсбері (борошномельна промисловість), Дейвісон (Дж. П. Морган), Пейн (Стандарт Ойл), а також групою сімейств із Массачусетса.

Конспіролог В. Купер про цю таємну організацію пише так: “Реальною владою володіють тільки люди, завербовані таємними товариствами Гарварда і Єля, відомими як “Череп і кістки” і “Сувій і ключ”. Обидва товариства — секретні філії (названі “Братством Смерті”) таємного товариства, відомого як орден Ілюмінатів. Вони тісно пов’язані з організаціями Великої Британії (Оксфордська група і, особливо, Коледж усіх душ), а також Німеччини (Товариство Туле, яке також має назву “Братство Смерті”). Про все це я дізнався під час служби у морській розвідці. Я не міг пояснити, чому окремі члени виконавчого комітету не були внесені до списку “адресатів” розділу 322 товариства “Череп і кістки”, доки не прочитав книжку “Мудрі люди” Уолтера Ісаксона і Евана Томаса нью-йоркського видавництва “Саймон і Шолтер”. Під ілюстрацією № 9 всередині книги дано пояснення: “Ловет з Ель Юніт, зверху справа: Його посвячення в товариство “Череп і кістки” відбувалося на повітряній базі біля Данкера. Я дізнався, що членів двох згаданих товариств було вибрано й запрошено за результатом вивчення їхніх особових справ після закінчення коледжу. Тільки члени ордену є фактично вибраними і тільки з них вибирають членів Ради міжнародних відносин і Тристоронньої комісії. Джордж Буш-старший (колишній директор ЦРУ та РМВ, член Комітету 300 і Тристоронньої комісії), Білл Клінтон (член РМВ, Тристоронньої комісії, Більдерберзького клубу й “Ордену де Моле”) і

Джордж Буш-молодший є членами ордену “Череп і кістки”.

Важливо знати, що члени ордену дають клятву, яка звільняє їх від зобов'язань щодо будь-якої нації, монарха, уряду чи Конституції і уневажнює будь-яку іншу клятву, яку може дати член ордену. Свята вірність має зберігатися до свого ордену, а мета його — новий світовий порядок. Буш та інші президенти як члени ордену не є відданими громадянами Сполучених Штатів Америки, а вірні меті руйнування Америки і встановлення нового світового порядку. Порівняно з клятвою, даною Бушем при посвяченні в ЧіК, його клятва як президента Сполучених Штатів Америки — нічого не варта.

Травкина Н. М. Дж. Ф. Керри — кандидат в президенты от Демократической партии // Журн. “США. Канада”. ИСКРАН. — № 9 (417). — 2004; Jan Van Helsing. Geheim Gesellschaften und ihre Macht im 20 Jahrhundert. Ewertverlag. — 1993.

М. Сенченко

Чин (*rank*) — службовий розряд військових і цивільних осіб, з якими пов'язані певні права і обов'язки. Так, Петром I були введені Ч. 1–14 класів, які присвоювалися згідно з Табелем про ранги.

Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

Чиновник (*civil servant, official, officer, funktionary*) — 1) державний службовець, який має певний чин, службове звання; 2) людина, яка байдуже працює, виконує свої функції формально, без душі, інтересу.

М. Головатий

Чорні пантери — радикальна організація африканської общини США. Створена в м. Окленд (штат Каліфорнія) у 1966 р. Основу Ч. п. становили члени Студентського ненасильницького координаційного комітету і груп захисту прав афро-американців. Після вбивства у 1968 р. М. Л. Кінга перейшли до насильницьких форм діяльності. Характеризується високою внутрішньою дисципліною членів організації. Ч. п. здійснили багато різ-

них терористичних акцій, в тому числі у взаємодії з іншими, лівого спрямування організаціями. У 70-х роках організація була практично ліквідована, залишкові елементи знаходяться на нелегальному становищі.

Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информ.-аналит. справ. по негосударственным воензированным системам. — М., 2003.

К. Ващенко

Чорносотенський рух — складова традиціоналістсько-монархічного табору дореволюційної Росії (до 1917 р.), що включав мережу російських монархічних і ультра націоналістичних організацій, створених у роки революції 1905 р. в Російській імперії. Головною причиною виникнення Ч. р. у самодержавній Росії стало посилення революційного руху на початку ХХ ст. Назва Ч. р. у політичному дискурсі початку ХХ ст. асоціювалася з учасниками патріотичних маніфестацій і погромів. Підґрунтям для ідеології чорносотенських організацій були теорії, висунуті правою суспільною думкою ХХ ст., однак із врахуванням нових реалій і політичної кон'юнктури. Чорносотенці захищали самодержавство; протидіями проведенню демократичних і соціальних реформ; виступали проти конституціоналізму; обстоювали неподільність Російської імперії та всеросійську національну концепцію (невизнання українців і білорусів як окремих народів), поборювали впливи неросійських груп, зокрема євреїв у суспільно-політичному житті; влаштовували масові виступи, на зразок “патріотичних” маніфестацій, протести проти ліберально-поступових рухів, включно до вбивства опозиційних діячів (ліберального та революційного рухів).

Першою національно-монархічною організацією, яка встала на захист монархії, були “Російські збори”, що виникли у жовтні 1900 р. й офіційно “розпочали свої дії” 26 січня 1901 р. Біля її джерел стояла група письменників і публіцистів (нащадок українського літописця — літератор В. Величко, правнук декабриста — князь М. Волконський, син відомого автора “Листів із села” — Н. Енгельгард). Головою зборів був обраний письменник — князь Д. Голіцин. Поступово

“Російські збори” перетворилися на центр тяжіння усіх правих сил, трансформуючись на повноцінну політичну партію, відкриваючи відділення в місцях. 1902 р. у Харкові була зареєстрована перша філія цієї організації, створена за ініціативою професора історії А. Вязигіна. На початку 1905 р. у Москві, з ініціативи Петра і Павла Шереметьєвих, утворився “Кружок московських дворян”. У квітні його учасники оголосили про створення “Союзу російських людей” — монархічної організації, що складалася в основному із дворян. Частина монархістів (князь Д. Долгоруков, барон Г. Розен і дворянин Л. Геника), які гуртувалися навколо редакції “Московських відомостей”, створили нову “Російську монархічну організацію”.

Після опублікування маніфесту 17 жовтня 1905 р., що давав політичну свободу й виводив у державний механізм імперії новий представницький орган влади — законодавчу Державну думу, праві усвідомлюють необхідність створення масової всестанової партії, яка б мала ґрунтовну електоральну вагу й сприяла проведенню в Думу правих депутатів. У країні загалом виникає революційна ситуація, що призвела до того, що в Росії одна частина суспільства зі зброєю в руках стала захищати владу від зазіхань на неї іншої. У державі прокотилася хвиля погромів: з 17 жовтня по 1 листопада 1905 р. погроми мали місце в 358 населених пунктах країни, загинуло понад 1,5 тис. осіб, поранено близько 4 тис. осіб. Політичним центром розрізнених чорносотенних монархічних організацій стає створений 8 листопада 1905 р. у Санкт-Петербурзі “Союз російського народу”. Його засновниками були дитячий лікар А. Дубровін (голова), адвокат П. Булацель, купчиха Є. Полубояринова, інженер А. Тришатний, поміщик В. Пуришкевич і князь Гагарін. Поразка чорносотенців під час виборів у 1-шу Державну думу спричинила розгортання ними могутньої пропагандистської кампанії щодо її розгону. У 2-й Думі вони отримали 25 депутатських місць. Після поразки революції у 3-й Державній думі правим депутатам вже належало 140 місць, із них крайніх правих було 50 осіб. Головним чинником, який послаблював силу Ч. р.,

було його дроблення на десятки самостійних партій, координація дій яких ускладнилася. Різноманітність у поглядах щодо політики уряду, а також внутрішні інтриги серед керівництва призвели до його розпаду на три організації: Всеросійський дубровінський союз російського народу (лідер — А. Дубровін), Союз російського народу оновлений (Н. Марков) і Російський народний союз ім. Архангела Михаїла (В. Пуришкевич).

Сильними й активними були чорносотенські організації України, створені на основі зросійщених українських кіл, головним чином несвідомі елементи міста і села, а також (особливо на Волині) проросійського духовенства. Потужні осередки чорносотенців діяли в Одесі, Києві, Харкові, у Почаївській Лаврі (діяльністю чорносотенців на Волині керував архімандрит Віталій Максименко). Загалом Україна стала важливою ареною діяльності, наприклад, Союзу російського народу, де перебувала майже половина всіх його місцевих організацій, в яких налічувалося 197 тис. 689 членів. Тільки в Києві і його передмістях діяло 18 відділів Союзу. Чорносотенці мали свої бойові “дружини”, які влаштували в 1906–1907 рр. єврейські погроми у Києві, Одесі, Ялті тощо.

Нове піднесення суспільного руху початку 10-х років ХХ ст. зумовило активізацію Ч. р. Загострення політичної боротьби, падіння авторитету монархії призвело до нової спроби піднесення руху. Зокрема, монархісти включилися в кампанію з розвінчування “темних сил”, що стоять у престолу, критикували распутівщину. Революційні події 1917 р. змусили чорносотенців, переважно з числа керівників руху, емігрувати, інша їх частина, розуміючи безперспективність своєї діяльності, відійшла від політичної боротьби, треті поповнили ряди білого руху. Назва чорносотенці стала власною для характеристики крайньої реакційних течій та організацій.

Енциклопедія українознавства. — Л., 2000. — Т. 10; Степанов С. А. Черная сотня в России (1905–1914). — М., 1992.

О. Антонюк

Ш

Шантаж (фр. *chantage* — вимагання) — загроза розголосити інформацію, яка може скомпрометувати когонебудь, з метою отримання чогонебудь, досягнення певної мети тощо. Фактично — вимагання або ж спонукання до чогось. Ш., звичайно, прихований від сторонніх, однак інколи може набувати і публічних форм. Для Ш. використовують можливості публічної політики, широко — ЗМІ. До таких форм Ш., скажімо, належать оприлюднення частини компрометуючих матеріалів, публічне заочне запрошення на допити, інформаційне переслідування тощо.

Ю. Бондар

Шаріат (від араб. *sharia* — правильний шлях) — комплекс юридичних норм, принципів, правил поведінки, соціально-релігійного життя і вчинків мусульманина, дотримання яких визнається угодним Аллаху й таким, що приводить віруючих у рай. Ш. вважається Божим законом для мусульман, доведеним до них через Коран і Суну. Термін “Ш.” вперше зустрічається в Корані у значенні “означений шлях”, “вірний шлях”. Це закон Бога і Аллах велить мусульманам дотримуватися його. У закріпленні за Ш. функції основного законодавства відіграв той факт, що тривалий період мечеть була місцем вирішення як релігійних, так і мирських справ, зокрема й судових. У мусульманському світі законодавцями визнавалися тільки відомі богослови, які визнавали волю Бога єдиним джерелом законодавства. Другим важливим чинником зміцнення Ш. було те, що іслам увібрав у себе норми, права звичаєвого права народів, які прийняли іслам.

Ш. розробив і розтлумачив шлях і способи виконання кожним мусульманином чотирьох видів обов’язків, які він має виконувати з усією щирістю, відданістю і чесністю. Перший — обов’язки перед Аллахом: вірити в нього, визнавати, що тільки він — Бог і Господь; вірити у висловлювання “Мухаммед — Посланець Аллаха”; підкорятись і дотримуватись закону Суні; поклонятися Аллаху. Другий — обов’язок перед собою: не вживати вина, гашишу, опіуму та інших речовин, що одурманюють, а також крові, свинини та м’яса інших “нечистих” тварин, оскільки все це шкідливо впливає на здоров’я людини, її моральність, розум; закривати ті частини тіла, оголення яких вважається безсоромністю; виявляти впевненість у здобутті засобів для існування: не сидіти без діла, не жебракувати, не морити себе голодом, не застосовувати сили, а йти законним шляхом у придбанні того, що створив Аллах на землі; не тамувати свої бажання, одружуватися для задоволення пристрасті, що є в душі; не принижуватися, жити в достатку і насолджуватися життям; не вдаватися до самогубства. Третій — обов’язок перед іншими рабами Аллаха Ш. не тільки визначає коло обов’язків перед своїм тілом і душею, а й зобов’язує зважати на інших, виконуючи їх. Так, заборонено грабіжництво, брехня, наклепи і вигадки, оскільки все це завдає шкоди іншим рабам Аллаха. Не можна вбивати людину, сіяти розбрат і смуту на землі. До кола заборон входять азартні ігри, лотереї, нечесні угоди. Чітко визначаються обов’язки чоловіка — як глави і захисника сім’ї, розпорядника її справ; жін-

ки — як берегині домашнього затишку; дітей — вони мусять слухатися батьків, шанувати їх і турбуватися про них на старості. Ш. визначає також обов'язки стосовно родичів (“кровна спорідненість”), установлює закон спадщини. Заборонено перелюб, оскільки це шкодить здоров'ю і моралі, веде до поширення всюдозволеності, розпусти в суспільстві, а отже, розхищує основи ісламу. Четвертий — обов'язок перед іншими створіннями. Відповідно до ісламу людина має перевагу над іншими творіннями Бога і їй дозволено повністю розпоряджатися ними, підкоряти своїй силі, використовувати їх. У ставленні до них Бог наділив людину і обов'язками: не знищувати їх, не завдавати їм шкоди, не мучити без нагальної потреби, обирати для їх використання найсправедливіші методи. Зокрема, вбивати тварину дозволяється тільки для їжі. Іслам не вітає тих, хто тримає птахів у клітках, забороняє знищувати знічев'я будь-що живе, не кажучи вже про неживе. Не слід навіть марно проливати воду.

Існує кілька юридичних шкіл Ш., які зазвичай носять ім'я своїх засновників. Ці школи Ш. здійснюють відчутний вплив на структуру, зміст діяльності сучасних законодавчих і судових органів мусульманських країн.

Див. також: *Іслам*

Абу Ала Ал Мауді. Принципи ісламу. — Л., 1995; Еремеев Д. Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. — М., 1990; Ислам: происхождения, история современность. — М., 1984; Исламская культура. — К., 1997; Плешов О. В. Ислам и демократия. — М., 1996; Шейх Ахмед Тамим. Истинный путь (основные сведения по исламу). — К., 1994.

А. Черній

Шіїзм (від араб. ши'а — угруповання, прибічники, партія) — другий (після сунізму) за кількістю послідовників напрям в ісламі. Ш. виник у другій половині VII ст. в Іраку. Його засновником вважається група прихильників Алі ібн Абі Таліба — зятя й двоюрідного брата Пророка Мухаммеда — четвертого Халіфа.

Шіїти вважають, що право бути спадкоємцем місії Пророка може належати виключно його прямим нащадкам. Ш. повчає, що імами непогіршні

й визнає 12 імамів з числа прямих нащадків Алі. Верховним правителем усіх шіїтів світу вважається двадцятий законний імам (“Махді — обіцяний, скерований вірним шляхом”), який після смерті свого батька, одинадцятого імама Хасан Бен Алі (Аскарі), таємниче зник, та має ще з волі Аллаха з'явитися у ролі спасителя, який поведе мусульман по шляху відновлення первинної чистоти ісламу. Тоді нібито й настане час соціальної рівності й справедливості і житимуть мудрі й досконалі люди.

Святим Письмом Ш. є Коран, але оскільки він в основній своїй редакції не містить аятів, які б стосувалися Алі ібн Абі Таліба, у шіїтів Коран доповнюється ахбаром — Святим переказом, який містить таку інформацію. Обряди шіїтів подібні до обрядів сунітів і все ж вони мають свої певні особливості. Так, дотримуючись хаджу (паломництва до Мекки), шіїти відвідують гробниці Алі в Неджефі (Ірак), імама Хусейна в Кербалі (Ірак), імама Рези в Мешхеді (Іран) й інші так звані святі місця, пов'язані із життям шіїтських імамів, відзначають свята на їх честь. Шіїти вірять у можливість переселення душ і переконані, що в тілах імамів втілилася пророча душа Мухаммеда. В Ш. поняття “імамат” (інститут верховного керівництва мусульманською релігійною громадою, в якому збігаються влада світська і влада духовна) — наповнюється особливим змістом. Якщо для сунітів імам є головою світської і духовної влади, яка обирається і призначається людьми, то шіїтський імам є ним лише за своєю сутністю, завдяки таємничій еманации Божої благодаті, що переходить від одного імама до іншого. До того ж виняткове право на наслідування імамату шіїти визнають тільки за нащадками Алі. Структурно Ш. не однорідний. Він представлений численними релігійними утвореннями, серед яких: імаміти, шейхіти, езеліти, ісмаїліти, алавіти, зейдити та ін. Крім населення Ірану, Іраку шіїтського віровчення дотримуються також частина мусульман Лівану, Ємену, Бахрейну. Окремі послідовники Ш. є практично у всіх мусульманських країнах.

Див. також: *Іслам*.

Ислам: происхождение, история, современность. — М., 1984; Еремеев Д. Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. — М., 1990; Хомейни Р. М. Религиозное и политическое завещание. — М., 1999; Шейн Ахмед Тамим. Истинный путь (основные сведения по исламу). — К., 1994.

А. Черній

Шовінізм (фр. *chauvinisme*) — гіпертрофована форма національної свідомості, що проглядається в консервативних філософських поглядах, тенденційних історичних розвідках, упереджених етнічних концепціях, політичних доктринах тощо, в основі якої лежать агресивне культивування зверхності своєї нації над іншими, її особливого, домінуючого місця в суспільному розвитку, протиставлення інтересів однієї нації інтересам інших націй, національна пихатість, розпалювання міжнаціональної ворожнечі й ненависті. Зацікавлені в завоюваннях, постійно розпалюють ці настрої. Виявами Ш. можуть бути: економічна експансія, політичний тиск, культурне домінування. Поняття “Ш.” виникло від імені французького солдата наполеонівської армії Миколи Шовена (Chauvin), якому приписують фразу: “Французи кращі за всіх, усі гірші за французів”. Спочатку Шовена висміювали, на нього малювали карикатури, але після того як про нього склали п’есу, він став загальним типажем. Подібний настрої поділяли ветерани “великої армії” Наполеона. Пізніше термін “Ш.” почали застосовувати для позначення прихильності ідеї військової переваги будь-якої нації або держави. Особливо помітними шовіністичні настрої як наслідок політики агресії й перемоги, так само як поразки й надії на реванш, виявилися у роки Першої світової війни (1914–1918).

Існування Ш. у національній спільноті забезпечують шовіністичні стереотипи, що є стійкими образними уявленнями, створеними з якоюсь метою, або в результаті якихось умов, що зумовлюють певне емоційне ставлення до представників іншої нації. Шовіністичні стереотипи зароджуються тоді, коли повага морально-етнічних цінностей свого народу перетворюється на зверхність, приниження моральних засад і традицій інших національних спільнот, інших національних ціннос-

тей. Шовіністичні стереотипи можуть міцно закріплюватися в психології, свідомості, особливостях поведінки народу, особливо тоді, коли продукуються на державному рівні.

Найпоширенішими різновидами Ш. є великодержавний і побутовий Ш. Великодержавний Ш. становить ідеологію, політику, погляди певних кіл, що дотримуються імперського чи проімперського підходу до вирішення національних питань. Великодержавний Ш. може виявлятися у політиці великих націй стосовно малих народів у середині однієї держави, а також набувати міжнародного резонансу, тобто політики пригноблення інших держав чи націй. Ця політика може зростати до прагнення завоювати інші народи з метою переходу їх у лоно “вищої” культури приєднання до “кращої” суспільної організації нації-завойовника. Політика великодержавного Ш. може свідомо використовуватися урядами та політичними партіями не лише в підготовці загарбницьких війн, а й для виправдання експлуатації інших народів. Нерідко правлячий режим трактує любов до свого народу, мови, традицій представників підкорених націй як Ш. Натомість асиміляційна політика поневолювачів подається як загальне благо, гарантія громадського спокою. Безпосередньо таким ставленням характеризулася державна політика Російської імперії та Радянського Союзу, де розвивався великоросійський Ш.

Побутовий Ш. виявляється у повсякденному суспільному житті, у настроях і діях окремих осіб або груп населення корінної нації щодо національних меншин, які проживають на території країни з багатонаціональним складом населення. Побутовий Ш. може зумовлюватися різними причинами, зокрема: під час політичних та соціально-економічних криз у державі; ігнорування прав національних меншин на вільний духовно-культурний розвиток; нерівність можливостей представників національних меншин порівняно з особами корінних націй по реалізації своїх політичних, економічних, соціальних тощо прагнень; бажанням певних політичних сил, які не зацікавлені в стабільності у суспільстві і прагнуть зберегти у такий спосіб свої переваги і владу; зростання націо-

нальної свідомості національних меншин, їх бажанням активно і самостійно брати участь у розв’язанні життєвих проблем. Виявом побутового Ш. є пошук і створення образу ворога, розпалювання національної нетерпимості і ворожнечі, поширення негативної інформації про національні меншини, у тому числі через ЗМІ, фізичну розправу над іногородцями, знищення різноманітних їхніх пам’ятників і святинь.

Поняття “Ш.” досить часто ототожують із поняттям “націоналізм”. Однак це призводить до підміни понять, понятійної плутанини, оскільки в широкому розумінні націоналізм використовують для позначення почуттів, ідей, ідеологій, що наголошують на цінності нації, національної культури, національних інтересів, налагодження нормальних рівноправних умов спілкування між різними націями. Так би мовити, націоналізм є думкою, волею та дією нації, що спрямовані на розбудову незалежної національної держави на своїй етнічній території. Таким чином, націоналізм є специфічним різновидом патріотизму — любові до своєї нації. Інколи націоналізм може перерости у Ш., при цьому з правомірним трактуванням його як крайній націоналізм. “Патріотизм”, як більш позитивний термін, може позначати також експансіоністські або агресивні форми — “офіційний патріотизм”, “ура-патріотизм”, “ультрапатріотизм” та ін.

Усунути вияви Ш. у національній спільноті та міждержавних відносинах можливо лише шляхом культивування міжнаціональної толерантності, рівноправності, взаємодопомоги; забезпечення прав і свобод представникам національних меншин у державі.

Кузик Петро. Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Ф-т міжнар. відносин. Наук. біб-ка. — Л., 2002; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. І. Римаренко (ред.). — К., 1996; Націоналізм: Антологія / Упоряд.: О. Проценко, В. Лисовий. — К., 2000; Політологія: Енцикл. слов. / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М., 1993.

В. Деревінський

“Шумськізм” — національний ухил у комуністичній партії, що існу-

вав в Україні у 20-х роках ХХ ст. Назва походить від імені партійного та державного діяча О. Шумського. Народився у Волинській губернії в бідній селянській родині. З 1908 р. — член Української соціал-демократичної спілки. На III з’їзді Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) кооптований до складу її ЦК, а згодом до складу Центральної Ради. Один із лідерів лівої течії УПСР, що в 1919 р. остаточно оформилася в Українську комуністичну партію (боротьбистів) (УКП(б)). Підтримав встановлення радянського режиму. Після так званого “саморозпуску” УКП(б) у 1920 р. разом з іншими укапістами став членом КП(б)У, згодом членом її ЦК, обіймав відповідальні партійні та державні посади. Як нарком освіти УСРР у 1924–1927 рр., активно проводив політику українізації. Підтримував погляди М. Хвильового щодо самотубного розвитку української культури, без орієнтації на російську, тому відмовився засудити його. О. Шумський належав до партійної групи, яка вимагала усамостійнення КП(б) від Російської комуністичної партії (РКП). Виступав проти централізаторської політики Москви, вважаючи за необхідне, щоб КП(б)У підтримувала зв’язки з РКП лише через Комуністичний Інтернаціонал. Посилаючись на поглиблення процесів українського національного відродження, він вважав, що для блага партії цей динамічний і масовий рух слід контролювати українським комуністам, а не представникам неукраїнських народів. Інакше українці, національна свідомість яких невпинно зростає і які ніколи не ставилися з особливою симпатією до більшовиків, можуть повстати й скинути владу, на яку вони дивляться як на чужоземну. Критикував побутування серед російських комуністів шовінізму і прагнення здійснювати русифікаторську політику в національних республіках. О. Шумський також засуджував українців, які, під вигідною маскою вірного служіння партії, потурали централізмові Москви. У 1927 р. на засіданні керівництва українських комуністів він заявив, що “російський комуніст править у партії з підозрою і недружелюбністю. Він править за підтримки нікчемних малоросів, які в усі

епохи за своєю сутністю були лицемірними, по-рабському нечесними й зрадливими. Тепер він співає про свій фальшивий інтернаціоналізм, відкидає з байдужим виглядом все українське і завжди готовий наплювати на нього (часом по-українськи), якщо це дасть йому можливість зайняти кращу посаду”. Позиція О. Шумського та його прихильників отримала різку критику з боку керівництва центрального апарату Комуністичної партії, що вважав їх призвідниками зростання антиросійських настроїв в Україні. Внаслідок цього О. Шумського було переведено з України на посаду в Росію, а згодом репресовано, як і інших “шумськістів”. Критика Шумського викликала скандал як у Радянському Союзі, так і за кордоном. Його ідеї знайшли підтримку в Комуністичній партії Західної України, в Галичині, що призвело до її розколу на “шумськістів” і прихильників сталінської позиції. Лідер західноукраїнсь-

ких комуністів Карло Максимович повторив закиди Шумського на форумі Комуністичного Інтернаціоналу й скористався нагодою, щоб виступити проти ставлення Москви до українців. Зацікавленість у “справі Шумського” виявили навіть деякі західноєвропейські соціалісти. Німецький соціал-демократ Еміль Штраус заявив, що “європейський соціалізм має всі підстави підтримати боротьбу українського народу за свободу. Починаючи від Маркса боротьба проти соціального й національного гноблення належала до кращих традицій соціалізму”. Прихильники “Ш.” в КПЗУ були згодом репресовані радянським режимом, як і члени КП(б)У.

Довідник з історії України (А–Я): Посіб. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг ред. І. Підкови, Р. Шуста. — 2-ге вид., доопр. і допов. — К., 2002; Субтельний О. Україна. Історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука. — К., 1991.

В. Деревінський

Ю

Юдаїзм — давньоєврейська релігія племінного божества Єгови (коліна Юди, звідси назва), що сформувалася у загальних рисах у I тис. до н. е. Походить від західносемітської релігійно-міфологічної системи та в різні періоди увібрала в себе впливи давньоєгипетської, шумеро-аккадської і іранської (зороастрійської) релігій, а також синкретично-гностичних (містичних) вчень. Головними творами є Тора (“п’ятикнижжя Мойсея”), Талмуд (юдейські закони та їх тлумачення), Кабала (головна книга — “Зогар”, що поєднала пантеїстичні та гностичні ідеї з юдейською містикою і магією), а також Хатанія (або Танья) — основна книга хасидського руху Хабад, що

вважається юдо-нацистською сектою (Е. Ходос, Із. Шахак, Із. Шамір та ін.). Ю. є державною релігією єврейської держави Ізраїль та релігійною основою державної ізраїльської ідеології — сїонізму, як форми расизму.

Г. Щокін

Юнократія (*junocracy*, від лат. *junior* — молодший, від *juvenis* — молодий, юний) — влада молодих. Характеризує владу молодих, отриману в спадок і прихід до влади молодих у переломні моменти історії.

Халипов В. Ф. Власть: Кратологический слов. — М., 1997.

М. Головатий

МАХУП

Я

Язичництво (традиційна етнічна релігія) — традиційні вірування різних етносів, що виникли ще в палеолітичні часи разом з появою людства та оформилися потім у різноманітні релігійно-міфологічні системи. Ще на початку своєї появи відрізнялися одне від одного деякими протилежними ознаками, які набули назв “ліва” та “права”, “жіноча” та “чоловіча”, “шаманська” та “жрецька”, “місячна” та “солярна” релігії. Такі уявлення сягають доісторичних часів і пов’язані з поділом світобудови на верх і низ, праву і ліву його частини, кожна з яких уособлювало те чи те божество. Верхню та праву частину міфологічної сві-

тобудови уособлювали образи Неба та Сонця, а нижню та ліву, — водно-підземний світ і Місяць, об’єднаним образом яких часто виступав змії. Земля при цьому могла мати стосунки з обома частинами світобудови. Подальший розвиток традиційних релігійних вірувань міг відбуватися як у солярно-уранічний бік, так і в хтонічно-місячний з відповідним головним богом. У слов’ян, наприклад, головними богами вважалися Сварог — Небо та його син Дажбог — Сонце, що нагадує образи християнських Бога-Батька і Бога-Сина.

Г. Щокін

МАУП

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ

А

Абляція етнічна 16
Абсентеїзм 17
Абсолютизм 18
Абу Сайяф 18
Авангард комуністичної молоді 19
Авантюризм політичний 19
Автаркія 20
Автокефалія 20
Автократія 21
Автоматизація соціальна 21
Автономія 22
Автономія національно-культурна 24
Автономія національно-персональна 24
Автономія національно-територіальна 24
Автономна політична участь 25
Автор 25
Авторитаризм 25
Авторитет 25
Авторитет політичний 25
Авторський колектив 26
Автостереотипи 26
Агасфер 27
Агент впливу 28
Агітація 28
Агітація передвиборна 28
Агні-Йога (Жива етика) 29
Агресія 29
Адвентизм 31
Адепт 31
Акомодація етнічна 31
Аксіологія етнополітична 32
Активна ісламська молодь 33
Акультурація 33
Аль-бард 35
Аль-іслах 35
Аль-каїда 35
Альтернативні рухи 35
Альфа 66 36
Альянс 36
Альянс С-11 36
Американізм 36
Американоцентризм 37
Анархізм 37
Анексія 37
Анізотропія етнічна 38
Антагонізм 39
Антагонізм етнічний 39

Антагонізм політичний 40
Антивоєнний рух 40
Антиглобалістичний рух 41
Антидефармаційна літа (ADL) 42
Антиімперіалістичні осередки опору 42
Антиклерикалізм 43
Антикомунізм 43
Антимілітаризм 43
Антипатія етнічна 44
Антирадізм 44
Антисемітизм 44
Антропократія 44
Антропоцентризм 45
Апартеїд 46
Аполітичність 46
Аристократія 47
Арійські нації 47
Армія генерала Дудаєва 47
Архетип етнічний 47
Асиміляція 48
Аудіовізуальний твір 48
Аум Сінріке 48
Аум Сінрікьо 49
Африканський національний конгрес (АНК) 49
Африканський соцінтерн (АСІ) 50
Афроцентризм 50
Ацефалія, акефалія 50

Б

Багатокультурність 51
Багатопартійність 51
База влади 52
Базисна демократія 53
Балканізація (Балканський синдром) 54
Бандитизм політичний 54
Баптизм 54
Беззаконня 55
Безпека політична 55
Біженці 58
Білий леґіон 58
Білінгвізм, двомовність 59
Більдерберзький клуб (БК) 60
Біполярність у політиці 62
Блок політичний 62
Бней-Бріт 63
Бойова група-18 65
Боротьба політична 65

Брати-мусульмани 66
Буддизм 66

В

Валуєвський циркуляр 1863р. 69
Вадалізм 69
Варварство 70
Велике біле братство (ВББ) 71
Великодержавність 73
Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин 73
Верховний комісар ООН з прав людини 74
Верховний комісар у справах біженців 74
Виборці 75
Видавець 75
Види передвиборної агітації 75
Випуск видання 76
Витоки етнократії 76
Вища рада ісламської революції 76
Вікаріарне розселення 77
Вікінг 77
Вірменська революційна федерація дашнакцутюн 77
Вірність етносу 78
Віротерпимість 78
Вітчизна 79
Влада духовна 79
Влада етносу 80
Влада ЗМІ 80
Влада мафії 80
Влада народу 81
Влада політична 81
Влада традиційна 82
Влада як об'єкт конфлікту 83
Власник інформації 84
Внутрішній колоніалізм 84
Внутрішня позиція 85
Вождизм 85
Волюнтаризм 85
Ворожнеча етнічна 86
Всеіндійська федерація сікхських студентів 86
Всекубанське козацьке військо 86
Вселенська Чиста Релігія (Вішва Нірмала Дхарма) або Сахаджа-Йога 87
Всесвітня Рада Церков (ВРЦ) 88
Вульгаризація політична 88

Г

Габітус мігрантів 89
Гандизм 89
Гасло 90
Гватемальський національний революційний союз 90
Гегемонізм 90
Гегемонія етнічна 91
Генна спадковість нації 91
Геноцид 92
Геронтократія 94
Глобалізація і модернізація 94
Глоблення етнічне 95
Голодомор 95
Гордість національна 98
Громадська думка 98
Громадська непогора 99
Громадянство 100

Громадянські права і свободи 101
Група Коліна 102
Група німецької дії 102
Групи інтересів 103
Групи тиску 103
Групівщина 104
Гуманітарні силові операції 104

Д

Дев сол 105
Деїзм 105
Декларація і план дій з боротьби проти расизму, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимості 106
Декларація Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 107
Декларація принципів толерантності 109
Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань 111
Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 112
Декларація щодо основних принципів, що стосуються внеску засобів масової інформації у зміцнення миру та міжнародного взаємопорозуміння, у розвиток прав людини і боротьбу проти расизму, апартеїду та підбурювання до війни 113
Деколонізація 114
Демографічна безпека 114
Демократичний фронт звільнення Палестини 114
Демократія народна 114
Демонологія 116
Демонстрація 117
Денаціоналізація 117
Деномінація 117
Депопуляція етносу 117
Депопуляція національна 118
Депортація 118
Держава авторитарна 120
Держава багатонаціональна (поліетнічна) 120
Держава національна (моноетнічна) 121
Держава правова 123
Держава тоталітарна 123
Державна інформаційна політика 123
Державна підтримка засобів масової інформації 124
Державний засіб масової інформації 124
Державний кошт масової інформації 124
Державні (національні) інтереси України 125
Деспотизм 125
Джихат 126
Дивергенція 127
Дипломатія превентивна 127
Дисидент 28
Дисидентський рух 129
Дискредитація політична 132
Дискримінація 133
Дифузійонізм 133

Дифузія 134
 Дифузія етнічна 135
 Діалог політичний 136
 Діяльність інформаційна 136
 Документована інформація 137
 Домінанта етнічна 137
 Друкарська площа 137
 Друковані засоби масової інформації 137

Е

Егалітаризм 139
 Егалітаризм етнорасовий 139
 Екзархат 140
 Екземпляр твору 140
 Екстериторіальність 140
 Екстремізм 140
 Екстремізм етнічний 141
 Екстремізм релігійний 141
 Еліта політична 141
 Елітократія 142
 Еміграція 143
 Емський указ 1876 р. 144
 Ендогамія етнічна 144
 Етатизм 145
 Етнізація політичного управління 146
 Етнічна війна 147
 Етнічна дивергенція 147
 Етнічна дисперсія 147
 Етнічна екзофобія 147
 Етнічна ендофілія 148
 Етнічна ендофобія 148
 Етнічна індиферентність 148
 Етнічна меншина 149
 Етнічна незалежність 149
 Етнічне відчуття 150
 Етнічний нігілізм 150
 Етнічний рух 150
 Етнічний синдром 151
 Етнічний ярлик 151
 Етнічні процеси 151
 Етнічна релігії 153
 Етнічна чистки 154
 Етнічність 154
 Етновлада 155
 Етнографія 155
 Етнотипи 156
 Етноїсторія 157
 Етноконфесійність
 або етнорелігійність 158
 Етнократизація влади 158
 Етнократичний режим 159
 Етнократія 159
 Етнократія в Україні 161
 Етнократія елітарна 162
 Етнократія і глобалізація 162
 Етнократія конкурентна 162
 Етнократія (типи) 162
 Етнократологія 170
 Етнокультурна політика 170
 Етнолінгвістика 174
 Етнологія релігії 175
 Етнізм 175
 Етноойкумена 175
 Етнопланета 176
 Етнополітика 176
 Етнополітика незалежної України 180

Етнополітична конфліктологія 184
 Етнополітичний конфлікт 184
 Етнополітичний менеджмент 186
 Етнополітичний організм 188
 Етнополітичний плюралізм 188
 Етнополітичний конфлікт (динаміка і типологія) 189
 Етнополітичні конфлікти (форми, способи регулювання) 191
 Етнополітологія 192
 Етнополітологія (метрологічні засади) 194
 Етнополітологія (функції) 196
 Етнос 197
 Етносоціальна структура 198
 Етностатусна перевага 198
 Етнофілософія 199
 Етнофрейдизм 200
 Етноцентризм 200
 Етноцид 201
 Ефективність влади 202
 Ефірний час 202

Є

Єврокомунізм 203
 Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) 204
 Європейська хартія регіональних мов або мов меншин 206
 Європейський Союз (ЄС) 208
 Європейський Центр з Проблем Меншин (European Center for Minority issues – ЄЦПМ / ЕСМ) 211
 Європоцентризм 211
 Єресі 214
 Єретик 214

Ж

Жадоба влади 216
 Жертви насильницького переміщення (відшкодування) 216

З

Загальна воля 217
 Загальна декларація прав людини 218
 Загальна кратологія 220
 Загальнонаціональний засіб масової інформації 220
 Закон України “Про боротьбу з тероризмом” 220
 Закон України “Про основи національної безпеки України” 229
 Запис 229
 За революції перспективи 229
 Засновник (співзасновник) засобу масової інформації (комунікації) 230
 Засоби масової інформації (комунікації), мас-медіа 230
 Засоби міжнародного інформаційного обміну 230
 Захист прав національних меншин 230
 Зловживання свободою масової інформації 232
 Злочинність етнічна 233
 Знак охорони авторського права 233
 Зона вільної (безлімітної)

торгівлі 233
Зона шенгенська 233

I

Ідентифікації криза 234
Ідеократія 234
Ідеологія етнічна 234
Ідеологія релігійна 235
Ізоляціонізм 235
Ізоляціонізм етнічний 235
Ізоляціонізм політичний 236
Ізоляція 236
Імідж політичний 237
Імпічмент 238
Інавгурація 239
Індивідуалізм 240
Індуїзм 240
Інквізиція 241
Іноземець 242
Інородці 242
Інститут світового спостереження 242
Інституційний расизм 243
Інтерес етнічний 243
Інтереси особи в інформаційній сфері 244
Інтерес національний 244
Інтифада 245
Інфократія 245
Інформатизація 246
Інформаційна безпека 246
Інформаційна відвертість 247
Інформаційна послуга 247
Інформаційна програма 247
Інформаційна система 247
Інформаційна сфера 247
Інформаційне агентство 247
Інформаційне право громадян 248
Інформаційне суспільство 248
Інформаційні продукти 248
Інформаційні процеси 248
Інформаційні ресурси 249
Інформація 249
Інформація про особу 250
Ірентологія 250
Іслам 250
Ісламізм 252
Ісламська група Сінгапур 253
Ісламська організація визволення Сирії 253
Ісламська партія визволення 253
Ісламський джамат Дагестану 253
Ісламський джихад-Єгипет 253
Ісламський рух Узбекистану 254
Ісламський фронт спасіння 254
Ісламський фундаменталізм 255
Історична пам'ять 256
Історична самосвідомість 257
Історія України як предмет конфронтації 257
Іудаїзм 258

К

Канал мовлення 260
Карельський союз Фінляндії 260
Каста 260
Катаїб 261
Каудилізм 261

Кахане шаї 261
Кемалізм 261
Клан 262
Класифікація етносів 263
Клерикалізм 268
Кліка 269
Козаче братство 269
Колоніалізм 269
Комітет 300 270
Комітет захисту демократії 272
Комітет сільської оборони 272
Комплементарність 272
Комунальний засіб масової інформації 272
Комуністична партія Таїланду 272
Комюніке зустрічі європейських міністрів, які відповідають за вищу освіту 272
Конвенція 273
Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 273
Конвенція про захист прав і основних свобод людини (Європейська конвенція з прав людини) 275
Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівності можливостей і повернення 277
Конвенція щодо ліквідації усіх форм дискримінації стосовно жінок 278
Конкурентна політика 279
Консенсус 280
Консенсус політичний 280
Консервативність етнічна 281
Консерватизм 281
Консолідація етнічна 282
Контркультура 283
Конфлікти рольові 284
Конфлікт міжконфесійний 284
Конфлікт міжособистісний 285
Конфлікт соціальний 287
Конфліктологія 289
Конформізм 290
Кордоцентризм 291
Користувач (споживач) інформації 292
Корінна нація 292
Космополітизм 293
Креоли 293
Криза політична 295
Круглий стіл (КС) 296
Ксенофобія 298
Кубино-американський національний фонд 298
Культурний імперіалізм 298
Культурний суверенітет 299
Курдська демократична партія Ірану 299
Курдська комуністична партія Іраку 299
Курдська робітничка партія 299
Курс політичний 300

Л

Ламаїзм 301
Латентні структури 302
Латентні типи етнократії 302
Ліберійське об'єднання за примирення і демократію 302
Лібертаризм 303
Ліванізація 304

Ліга захисту євреїв 304
 Лідер 304
 Лідер політичний 305
 Лідерства культ політичний (культ особи в політиці) 311
 Лінгвоцид 313
 Лобізм 314
 Лобісти 315

М

Магія 316
 Мадьяризація 317
 Маї-маї 317
 Малоросійство 317
 Маніпулювання політичне 318
 Маоїстський координаційний комітет 319
 Маргіналізація 319
 Маргінальність 320
 Масова агресія 321
 Масова інформація 322
 Масова паніка 322
 Масонство в Україні й на теренах СНД 322
 Масонство та його витоки 324
 Масонство, франкмасонство 329
 Масонський рух і декабристи 331
 Мафія 334
 Меджліс аш-шура Афганістан 334
 Менталітет 334
 Меритократія 335
 Месіанізм 335
 Месія 336
 Метиси 337
 Методи етнополітологічних досліджень 338
 Методи конфліктологічних досліджень 341
 Мир і справедливість 341
 Миротворність 341
 Мислення імперське (тоталітарне) 342
 Міжетнічний антагонізм 344
 Міжетнічні відносини 345
 Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 346
 Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 351
 Міжнародна конвенція щодо захисту прав усіх працівників-мігрантів і членів їх сімей 355
 Міжнародна Федерація прав людини 355
 Міжнародний інформаційний обмін (діяльність) 356
 Міжнародний ісламський фронт проти іудеїв і хрестоносців 356
 Міжнародний механізм захисту прав людини 356
 Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. 360
 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 362
 Міжнародні фінансові центри (МФЦ) 364
 Мова державна 366
 Мова офіційна 367
 Мова рідна 367
 Мова українська 368
 Мовець 368

Мовна політика 369
 Мовний сигнал 370
 Мовний фактор у міжнаціональних конфліктах 370
 Молодіжний рух Лаутаро 370
 Монархія 371
 Мондіалізм 371
 Моніторинг 372
 Моноетнічна політична влада 372
 Мусульмани проти всесвітнього пригнічення 372

Н

Найманці 373
 Напруження 373
 Народ 373
 Народ проти гангстеризму і наркотиків 374
 Народи корінні 374
 Народні сили 25 квітня 375
 Насилля 375
 Насильство 376
 Насильство етнічне 376
 Нативізм 377
 Нацизм 377
 Націобудівництво 378
 Націократія 380
 Націоналізм 380
 Націонал-комунізм в Україні 384
 Націонал-патріотизм 386
 Націонал-сепаратизм 386
 Націонал-соціалізм 386
 Національна воля 387
 Національна ідея 388
 Національна ідея (українська) 389
 Національна катастрофа 389
 Національна криза 390
 Національна меншина 391
 Національна меншовартість 392
 Національна преса українська (засоби масової інформації національних меншин) 393
 Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення 394
 Національна рада церков (НРЦ) 395
 Національна самоповага 395
 Національна церква 396
 Національне середовище 396
 Національний авангард 397
 Національних дух 397
 Національний ідеал 398
 Національний менталітет 398
 Національний характер 399
 Національні меншини (причини виникнення та їх типи) 399
 Національно-державні інтереси України в етнополітичній сфері 400
 Націофобія 404
 Нація 405
 Невтручання держави концепція 406
 Неовахабізм 406
 Нерівності принцип 406
 Нова революційна ініціатива 407
 “Новий вік” (New Age) 407
 Нонконформізм 409
 Носій інформації 409

О

Об'єднані демократичні сили Уганди 410
 Обмеженість національна 410
 Образ ворога 411
 озброєна група захисту навколишнього середовища 411
 озброєний фронт ісламського джихаду 411
 Олігархія 411
 Омбудсмен 411
 Омбусмен у справах меншин 412
 Оприлюднення твору 414
 Orus Dei 414
 Організація визволення Палестини (ОВП) 418
 Організація з безпеки та співробітництва в Європі 419
 Організація Об'єднаних Націй, ООН 420
 Організація солідарності Рохінг'я 422
 Організація, що здійснює випуск засобу масової інформації 422
 Орден езуїтів (ОЕ) 422
 Орден Люмінатів 426
 Орден нащадків Богдана Хмельницького (ОНБХ) 432
 Орден святого Станіслава (ОСС) 434
 Ошізм 435

П

Палестинський фронт визволення 437
 Панамеріканізм 437
 Пангерманізм 437
 Паневропеїзм (пан-Європа) 437
 Панісламізм 438
 Панславізм 438
 Пантюркізм 438
 Партизанські групи дії 438
 Партії етнонаціональні 438
 Партійний засіб масової інформації 439
 Партія мусульман України 439
 Патерналізм 440
 Патріотизм 440
 Патріотична молодь 440
 Паук 440
 Пацифізм 441
 Передача 442
 Періодичне видання 443
 Погром 443
 Політизація 443
 Політика національна 444
 Політична реклама 445
 Політичний символізм 446
 Полонізація 446
 Поляризація 447
 Популізм 447
 Права людини 447
 Право на доступ до інформації 448
 Право на життя 450
 Право на інформацію 451
 Представництво 451
 Президент 452
 Примусове переселення (за національними ознаками) 455
 Прогнозування 456
 Продукція засобу масової інформації 457
 Протестантизм 457
 Профілактика конфліктів в організації 457

Пряма дія 458
 Публікація 459
 Публічна влада 459
 Публічне право 459

Р

Рада Європи 460
 Рада з прав людини ООН 462
 Рада міжнародних відносин (РМВ) 464
 Радіоелектронні засоби 465
 Радянський комунізм 465
 Рамкова конвенція про захист національних меншин 465
 Раса і політика 468
 Раси 469
 Расизм 469
 Реваншизм 469
 Ревізіонізм 470
 Революційна народна боротьба 470
 Революційна партія робітників 470
 Революційні збройні сили Нікарагуа 471
 Регресія психологічна 471
 Редакція 471
 Рекомендація щодо використання мов меншин у телерадіомовленні 471
 Рекрутування еліт 473
 Релігійний космополітизм 473
 Релігійний націоналізм 474
 Релікти етнічні 474
 Репресії 475
 Репресії політичні 475
 Ретрансляція 476
 Референдум 476
 Римський клуб (РК) 477
 Рівність 478
 Ротарі 479
 Румунізація 480
 Русифікація 482
 Русофобія 485
 Рутенство 486
 Рух за демократію і справедливість у Чаді 486
 Рухи політичні 486
 Рух ісламського братства Маранао 487
 Рух ісламської революції Афганістану 487
 Рух революційних лівих (Чилі) 487
 Рух революційної дії 487
 Рух Шрі Чітанія Сарасват 488

С

Самовизначення національне 489
 Самоізоляції політика 491
 "Світовий форум" 491
 Свобода інформації 494
 Свобода слова 494
 Сегрегація 494
 Сепаратизм етнічний 495
 Сепаратистський рух 495
 Сервілізм 496
 Сіонізм 496
 Слов'янофільство 496
 Соборність 496
 Соціалізм ісламський 497
 Соціократія 497

Спеціалізований засіб масової інформації 497
 Справедлива війна 498
 Сталінізм 498
 Станська політика “ліквідації куркульства як класу” 498
 Статус етнічний 500
 Стратегія поведінки в конфлікті 500
 Субетнос 501
 Суб’єкти та об’єкти етнополітики 502
 Суверенітет 504
 Сунізм 505
 Суперетнос 505
 Суспільний договір 505
 Суспільство політичне 506
 Суфражизм 507

Т

Таємні товариства 508
 Талібан-е-Афганістан (Ісламський рух Талібан) 511
 Телемовець 511
 Телерадіомовлення 511
 Телерадіоорганізація 511
 Теократія 512
 Тероризм 512
 Тероризм політичний 518
 Терор проти терору 520
 Тиранія 521
 Тімократія 521
 Тоталітаризм 521
 Традиція етнічна 521
 Трайбалізм 521
 Трансляція 521
 Трансмісія культурна 521
 Тристороння комісія (ТК) 522

У

Українізація 524
 Українофобія (антиукраїнізм) 527
 Український націоналізм 528
 Унія церковна 530
 Упередженість етнічна 531
 Уповноважений Верховної Ради України з прав людини 532
 Уповноважений у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини 538
 Участь у політичному житті 539

Ф

Фаворитизм 540
 Фанатизм етнічний 540
 Фашизм 540
 Федералістський Союз Європейських

Національних Меншин 540
 Фемінізм 541
 Форми правління народні (масові) 544
 Фронт національного визволення Корсіки 545
 Фундаменталізм 545
 Фундаменталізм ісламський 546

Х

Хадзама 548
 Хамас 548
 Харизма 548
 Хартія глобального інформаційного суспільства (Окінавська хартія) 548
 Хасидизм 549
 “Хвильовизм” 550
 Хесбола 550
 Хлопомани 550
 Холокост (голокост) 552
 Християнський рух “Сім’я” 553
 Хунта 554

Ц

Цензура 555
 Цензура масової інформації 555
 Централізація 556
 Центр Шрі Чинмоя 556

Ч

Час політичний 558
 Червоне Перу 558
 Червоне сонце 558
 Червоні бригади – бойова Комуністична партія 558
 Червоні кхмери 559
 Череп і кістки (ЧіК) 559
 Чин 560
 Чиновник 560
 Чорні пантери 560
 Чорносотенський рух 560

Ш

Шантаж 562
 Шаріат 562
 Шіїзм 563
 Шовінізм 564
 “Шумськізм” 565

Ю

Юдаїзм 567
 Юнократія 567

Я

Язичництво 568

The proposed encyclopedic dictionary contains the most important terms related to coverage of a scantily explored and relatively new problem, which is of determinant theoretical and practical importance – that of ethnocracy. It deals with theoretical and methodological approaches concerning comprehension of the ethnocratic tendencies and determines the conceptual framework of the analysis of the “ethnocracy” phenomenon; finds out and characterizes its essence, historical practice of ethnocratism; the genesis of the ideas with regard to this phenomenon; presents the mechanism of forming a international political and legal field of opposition to an ethnocratic policy and practices; shows the forms, types, and methods of ethnocratic supremacy etc.

The dictionary is designed for political and public figures, scholars, students of higher education establishments, as well as all those interested in ethno-political problems.

Наукове видання

ЕТНОКРАТОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

За редакцією

Антонюка Олександра Васильовича,
Головатого Миколи Федоровича
та **Щокіна** Георгія Васильовича

Енциклопедично-довідкове видання

Educational publication

ETHNOCRATOLOGICAL DICTIONARY

Under the editorship of
Antoniuk, Oleksandr V.,
Holovaty, Mykola F.
and **Shchokin**, George V.

Encyclopedic and reference publication

Редактор *Т. М. Коліна*

Коректор *Т. К. Валицька, Т. М. Федосенко*

Комп'ютерне верстання *О. А. Залужна*

Оформлення обкладинки *С. В. Бичков*

Підп. до друку 27.09.07. Формат 70×100¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 46,44. Обл.-вид. арк. 47,1. Тираж 1000 пр. Зам №

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи № 8 від 23.02.2000*

ВАТ “Білоцерківська книжкова фабрика”
09117 Біла Церква-17, вул. Леся Курбаса, 4